

Printed by
V. VENKATESWARA EASTHURST
of V. RAMASWAMY EASTHURST & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras.—1954.

1st Edition.—1869.
2nd Edition.—1886.
3rd Edition.—1909.
4th Edition.—1914.
5th Edition.—1930.
6th Edition.—1954.

శ్రీ శ్రీ బాబా యల.

వాసిల్లా రామస్వామిశాస్త్రిలుగారు.

ఆముక్తమాల్యదాకర్తృత్వము

(శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రి)

నిరుచిత్రత నియమరహితా, మాన్యోదైకమయీ మనస్సవరతంత్రామ్
నవరసరుచిగా నిర్మితి మాదభాతీ భారతీ కవే ర్జయతి. (కావ్యప్రకాశిక.)

ఆముక్తమాల్యద యాంధ్రప్రబంధరత్నములలో నొకటి. ఈ పేరుగాని యీ కథ గాని భారతాది ప్రసిద్ధగ్రంథములలోనిది కాదు. ద్రావిడ ప్రబంధములకుండి గ్రహించబడినది. ద్రావిడ శిశుమున వైష్ణవమత ప్రసిద్ధులగు పన్నెద్దరాజువార్తలలో నొకఁడగు విష్ణుచిత్తని (పెరియళ్వార్) రస వీరి కొకనామము గలదు.) పెంపుడు కూతురు గోదాదేవియను పేరుగలది. ఆమె పై యూహపారులలో నొకతె. ఆళ్వారులలో స్త్రీ యీమెయే. శ్రీహరి గొప్పిగవ విష్ణుచిత్తుఁడు సిద్ధముగావించి యుంచిన పుష్పమాలికల ఈమె ముందు భాగిని యథావ్రతంబు ముంచుచుండునది. కావున ఆముక్తమాల్యద యను నామాంతరము వచ్చెను. ఆముక్త = ధరించిన, మాల్య = పూలదండలను, ద = ఇచ్చునది అని సమాసార్థము.

అముక్తమాలిక యేన విష్ణువే గోదయార్పితా

ఆముక్తమాల్యదా నామ తస్యా ప్రే నాభవద్భుని.

ఇది ప్రసన్నాస్పృతమున గోదాకల్యాణమగుదు గలదు. ఈమె శ్రీరంగనాయకుని బొడ్డుదీపిక. ఆమెను యీ ప్రబంధమున ౧-౧౪ ఏమునుదాల్చిన మాల్యమిచ్చున పిన్నది రంగమందయున పేడిలో ౪౪ యీ ప్రబంధమందలి ప్రధానకథ. దీనికి విష్ణుచిత్తము నుని నామాంతరము కలదు. విష్ణుచిత్తుఁడు పాండ్యరాజు సభలో వైష్ణవమత స్థాపనము చేయుటయే, తనకూతు నాముక్తమాల్యదకు శ్రీరంగనాయకున కిచ్చి పెండ్లి చేయుటయు కలదు. తన విష్ణుచిత్తీయ మని సుప్రసిద్ధమయ్యెను.

ఇది ప్రసంగభరితము. నన్యభవ్య కష్టనా పరిపూర్ణము. ఇందలి గాథలను సిద్ధాంతములను విచిత్ర పారమార్థిక ముఖసాధన బోధకములు. మహాకావ్యలక్షణ లక్షితమగు సీతప్రబంధమందలి కథయు రీతియు, సీతియు మున్నగునవి తెలుపుటకు ముందు కవి నామము తెలుపుట యావశ్యకము. మంత్రసతనమునకు ముందు మంత్రకర్త నామము చూపురింటట మన సంప్రదాయము కదా. అది కాక కవిస్వరూప స్వభావములు స్థితి గతులు కావ్యమునఁ గొంతవఱకు బ్రతిఫలించును. ఆ స్థితిగతులు తెలిసినవారికి

నాకావ్యములలోని యంశము సరిగా బోధపడెనట్లుగా నితరులకు బోధపడుట కష్టము. అది తెలిసినవానికిఁ గలిగిన యానందము తెలియనివానికిఁ గలుగదు. కావుననే కవి కవిస్వరూప స్వభావాదులు స్పష్టముగాఁ జెలియనపుడు కావ్యమునుబట్టి యూహ చేయుదురు భావనాప్రపంచస్పృష్టి చేయు ప్రతిభాకాలి తనకుఁ బ్రకృత్యానుభవము లేక విషయములఁ గూడ మాత్స్యబుద్ధి విశేషమున గ్రహించి కల్పించఁగలఁడు. కాని స్వచ్ఛభి వాసుసరణమును పరిసరవస్తు దర్శనలబ్ధ సంస్కారగ్రహణమును మానలేడు. కావునఁ గవి యెవరో తెలిసికొనుట ముఖ్యము.

ఈ ప్రబంధము రచించిన కవి సకలవిద్యాపారంగతుఁడయి స్వీయ మేధా సంపాదితాప్రతిహత సామర్థ్యముతో, సర్వతంత్ర స్వాతంత్ర్యముతో విద్యానగర సామ్రాజ్యమును విద్యత్కవితా సామ్రాజ్యమును నేలిన శ్రీకృష్ణదేవరాయలు. కథాకల్పననుండును కవితారీతియందును రాయలరీతి యెట్లు మెఱయునో ముందు గ్రహించవలయు.

కవి యగుటయే గాక ఈకవి తాను మహారాజును కవులచే గృతులందినవాఁడు. సంస్కృతభాషలో భోజానిపతలే యాంధ్రమున నితఁడు కవియుఁ గవిపోషకుఁడును. ఈతని విద్యావిషయక కవితా విషయకములను గుఱించి చెప్పిన వాక్యములును, ఈగ్రంథముందున్న వాక్యములును పరిశీలితము.

పెద్దన మనుచరిత్రలో:—

5—105 “భోజక్షమాపతి విద్యాపరిపాక”

1— 81 “నిరంకుశప్రతికలప్రాధిప్తీయంభావుకా”

2— 79 “నిస్తంత్రప్రతిభాసుధీసుత”

2— 1 “విద్యాఖేలనభోజ, సుధీలేఖదుమ”

4—120 “ద్రాసీయః ప్రతిభా విచక్షణత్రయీ ధర్మైకసంరక్షణా”

1— 45 “కవితాస్త్రీలాలునకు”

పారిజాతాపహరణమున ముక్కుతిమ్మకవి.

1— 26 “మేధావదసాధారణబోధాకరహృదయమునకు”

1— 29 “వేదార్థ స్థాపన ప్రవీణునకు”

1— 33 “సరసకళా ధోరణికి”

2—103 “ధీనిబంధన విధా సంక్రందనాచార్యు”

4— 1 “కవితా ప్రావీణ్య ఫణికి”

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు వట్టాభిషేకసమయమున విరూపాక్షస్వామికి సమర్పించిన భూదానమును తెలుపు కావ్యమున:—

“గజపతిగజహుటపాకవేన విదిత నానావిక వేన వదన విజితాంభోజేన భోజే నాపరేణ కావ్యనాటకాలంకార మర్చితేన ధర్మజేన.”

ఇంక జాంబవతీ పరిణయ ము సుస్కృతనాటకము అముద్రిత మొకటి తంజావూరి పుస్తక భాండాగారమున నున్నది.

అందు “నకలకళా భోజరాజ విభవమూరురాయరగండ శ్రీ కృష్ణదేవ మహారాయ విరచితం జాంబవతీ కల్యాణ నాటకమ్ పంచమాంకమ్ సమాప్తమ్” అని యున్నది.

ఆము.—“సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ.”

వైవానిపలన మేధావి, ప్రతిభాశాలి, సర్వవిన్యలయందును నిరూఢ పాండిత్యము గలవాఁడు, కావ్యాలంకారమర్చితాఁడు, కవి, లోకప్రసిద్ధిగల భోజునంతవాఁడు అని ధ్రువపడుచున్నది.

ఇంకను ఈ గ్రంథారంభమందు—౧-౧౨. “కలఁ దదండ్ర జలజాత్మఁ డిట్లని యానతిచ్చె.”

సీ. పలికి తుట్టేప్రోవములు జాతి పెంపెక్క, రసికు లా నన మదాలసచరిత్ర
భావధ్వనివ్యంగ్య సేవధిగాఁగఁ జె, ప్పిలివి సత్యావధూప్రీతిసంబు
శ్రుతి పురాణోపసంహిత లేర్పి మార్పితి, సకలకథాసారసంగ్రహంబు
శ్రోత్రసువృత్తులు విచ్చుగ రచించితి సూక్తి, నైపుణి జ్ఞానచింతామణి కృతి
తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధరకావ్య
రచన మెప్పించిఁజొంటి గీర్వాణభాష
సంధ్రభాష యసాధ్యంబై యందు నొక్క
కృతి వినిర్మింపు మీక మాకు బ్రియము గాఁగ.

కలలో ఆంధ్రవిష్ణుని యానతిచ్చిన విషయము తనయాస్థాపండితులతో వచింపఁగా వారు స్వచ్ఛఫలమును, రాయలవంశవర్జనమును, రాయలప్రాధిపత్యమును ప్రశంసించి,

1.-44. “సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ

కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు” మనిరి.

ఆననట్లు రచింపఁబడెను. కావున విద్వదనుమతిని కృష్ణరాయలు కృతి రచించి రసి స్పష్టమగుచున్నది.

ఇదిగాక ప్రత్యాశ్వాసమందును సుస్కృతభాషలో శ్రీహర్షుఁడు నైషధమందు ప్రతిసర్గాంతమందును రచించినట్లు పద్యరూపమునఁ దనపేరును, ఆశ్వాససూక్తియు చెప్పి కొనియున్నాఁడు—

1. “కృష్ణరాయపదుభాధ్యక్షోదితాముక్తమాల్యద”.

2. “కృష్ణరాయమహిభృన్నామాస్తదామక్తమాల్యద”.

3. “కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్తత్కృతామక్తమాల్యద”.

4. “ ” ” ”

5. “కృష్ణరాయమహిభృత్సంజ్ఞాస్తదామక్తమాల్యద”.

6. “ ” ” ”

ఇవి అతి కాలుమారులై యనుకొన్నాము. ప్రకృతము ఏదేనా లలి వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వ్రాయ సాహసించిరి.

7. “కృష్ణరాయమహిజాన్యతాపదితామక్తమాల్యద”.

మా ప్రతిలో అటు ఆశ్వాసములుగ ప్రకటించినను, అనుబంధముగా యాశ్వాసాంతపద్యములు, ఏదవ యాశ్వాసాంతపద్యము నున్నవి. ప్రాచీన కృష్ణరాయరచిత మని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పినవి యుండఁగా సుదేహంబు ఒకచో వాక్యబద్ధమో, భందోబద్ధమో కనబడినపుడు ఇతరచుయిం బాధనప్ర దోరకువఱకు నది విశ్వసించకపోవుటకుఁ గారణము గనఁబడును. గ్రంథము చందమున నుండఁగా కొందఱు అందురు గదా.

“కృష్ణదేవరాయలు విద్యావంశితుఁడును, కావ్యలంకారమర్మజ్ఞుఁడై యొప్పుకొందుము. కాని “కవి” యని యొక్కడను చెప్పలేదుగాన “కవి యంగీకరింప” మందురు.

‘కవితాస్త్రీలోలునకుకొ’ అని పెద్దనగా రసలేదా యనఁగా దాని కీ వ్రా వారు సమాధానము చెప్పెదరు.

కవితాస్త్రీకి కవి తండ్రిగాని వల్లభుఁడు గాఁడు. రాయఁడు కవితారాజు కవి గాఁడని యిదియే సూచించుచున్నది అని వారి సమాధానము.

బాగుబాగు—క. “కవితాకన్యకు నలుగురు, కవి జనకుఁడు బట్టు దాది గణంతి”

నవరసరసికుఁడు పెనిమిటి, యవివేకియ తోడఁబుట్టు వనకేగెను అను నొకచాటు వున్నది. దాని ననుసరించి యట్లుని రేమో! అది కృతిపరము. రచితగ్రంథపరము. కవి కర్తగాన జనకుఁడు. అది కన్యగా నిరూపింపఁబడినది బరుల కిచ్చుట ఆతఁడు కృతికన్యావతి యగుటయు రూపింపఁబడినది. ఆ తోనే “కావ్యకన్యకొ గూళుల కిచ్చి” అను భావము కలిగినది.

ఇటు కవిత యన కవనశక్తి, సరస్వతీరూపిణి. దానిని స్త్రీగా నిరూపిం అది పరించుట యనఁగా వశ్య యగుట. ఆ శక్తి యెవనిని పరించు ననఁగా లంకరణజ్ఞుని పరించును. వానికి వశ ఘయి యుండును. ఇతరులను కాని

అయ్యో ఇదియే సుప్రసిద్ధము—బిల్వణీయమున కవితాకన్య యెవరిని వరించు నను
దర్శనము—

వైవ వ్యాకరణజ్ఞ మేలి విశరం నభ్రాతరం తార్కికం
సురాలో సగుచిత్రవ గచ్ఛతి పునశ్చక్షులవచ్చాన్దసాత్
మీమాంసానిపుణం నపునస మితి భావో నిరస్తాదరా
తామ్రాచ్యులంకరణజ్ఞ మేవ కవితాకన్యా వృణోతే స్వయమ్.

అని యున్నది—ఈభావముతోనే, భవభూతి యుత్తరరామచరిత్రలో యం
నాని మియు నేమి వాగ్దశ్యే వాచవర్తతే అని యనుట యెఱిగినదే కదా ?

“నాని నారాణి” యన్న పిల్లలమఱ్ఱి వాక్యములోని భావ మేమి? వాని యెట్టిది?
అని యనఁగా కవనశక్తి కవికి న్యయ గు భార్యవంటిది! అనుభావము అంద్రగీర్వాణ
‘పల్లవ’ సుప్రసిద్ధము కదా. కవితా వ్యాకరణ రుచిజ్ఞుని వరించును. కృష్ణరాయల
‘కావ్యాంశు’ రచయిత డని శాసనసిద్ధము. అది యంగీకరించుచున్న వేఱుగా
యని చెప్పలే దనుట భవభూతి కాదు. కవితా ‘స్ట్రీలోలునకు’ అనుచోట కవితకు
ప్రతి యని సూచిత మునుట సరిసము గాదు.

అది యటుండనిచ్చి తిన్నవిగ రు ‘కవితాప్రావీణ్యఫణి’ యన్నారే అది చాలదా
నని అని సమాధాన మొక్రిందరీతిని జెప్పెదరు. వైవచ్చు తిన్నవిగ రు రాయని
‘చిత్తలినిసర్వభూవలయుం డనినారు. రాయలు అంతవాఁడు కాఁడే. ఢిల్లీకురు
క్రంగ్లీయు లుండఁగా వానిని విశేషణము ఎట్లు చెల్లును? అట్టిదే యిది యందురు.
నీందు. ఎదము సంగీకరింతము.

ఏకచ్ఛత్రి సర్వభూవలయుం డన్నమాటలో గొంత యతిశయోక్తి యున్నది
ని కవితానన్య మనిజాలము. అది శిలాశరసిద్ధ మగుటచే, సర్వాన్యకము కాదు.
‘చిత్తలినిసర్వభూవలయుం డనినారు’ గొంత యతిశయోక్తి యున్నది. ఫణికు
శవాఁడు కాఁడు. కవితాప్రావీణ్యముగలవాఁడే యనవచ్చు. లేదా ప్రావీణ్యముగూడ
లేకపోయి. ‘కవి’ యనియైన జెప్పనొప్పురాదా? కవి యని యొప్పుకఱియదు.

‘తనగు నలక్ష్యమున కిదియే యాధారముగాని సంస్కృతమునక గవి యని
ప్రపటిపరణయము తెలుపుచున్నది.

మా. జాంబవతీపరిణయోద్దృష్టము - అనుబంధము.

చూసి కవి యనలే దనుకొనము, సాహిత్యక్రమర్తి. కావ్యాంశురమర్తజ్ఞుడు.
నీందు అనిన జాలదా?

ఒకరికి మహామహోపాధ్యాయుడు, అభినవపాణిని, అధునాతనమల్లినాథుడు అను బిరుదము లున్నవి యనుకొందము. వారు పాండిత్యబలమున పద్యములు 'రచించి గ్రంథకర్తలు నయియుందురు. కొంతకాలము తర్వాత వారి గ్రంథకర్తృత్వము గురించి ఎవరికైన సందేహము గలుగవచ్చును. వారు కృత్యాదిని వారి పేరు మార్చినను బంగారపుటచ్చుతో నక్షరములు గ్రద్దించినను వారు పండితులు కావచ్చును; ఉపాధ్యాయులు కావచ్చును; వ్యాఖ్యాతలు గావచ్చును; గ్రంథకర్తలుమాత్రముగారు. ఎవరో రచించి వారి పేరుపెట్టి రసిన సహింపవలసినదే యగునా? వ్యతిరేకముగా బ్రలల దృష్టాంతములు దొరకువలయునంతో క్షిని నస్తువలసినదే. ఇట్టి వింతసిద్ధాంతములు చేయుట తగదు. ఇది యంతవంత గాదు. ఇంతకంటె వింతవాద మొకటి యున్నది. చిత్తసింఘుడు— న్యాయము విచారింపుడు. వేదము వేదకటరాయ శాస్త్రులుగారు— శ్రీకృష్ణ రాయలవారికి చెరుగు ఇంటిలో మాటలాడుకొనుభాష గాదట. గురువులయొద్ద నేర్చి కొన్నదియు గాదట. దీని కాధారము “ఎల్లనృపులు గొలువ యెఱుంగ వే బాసాడి, దేశభాషలందుఁ దెలుగు లెస్స” అనునదియట. వైదానిలో ‘అడి’ యనుటచే మాటలాడుటలో నేర్చినదే కాని గురువులయొద్ద నేర్చినది కాదు. ‘నృపులు గొలువ’ యనుటచే రాజులతో మాటలాడినపుడు నేర్చినదేగాని యింటిభాష కాదు అని పండితార్థముట.

అట్టి యర్థము లాగుట కవకాశ మున్నదో లేదో మీరు పరిశీలించ నందర్భము ఎవరించెదను.

తెలుంగురాయుడు కన్నడరాయనికిఁ గలలోఁ గనబడి—

తే.మధురకావ్య
రచన మెప్పించిఁజొంటి గీర్వాణభాష
సంధ్రభాష యసాధ్యుంబై యందు నొక్క
కృతి వినిర్మింపు మింక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ.

రచించుదగిన కథ చెప్పి—

“తెలుంగుదేల యన్న! దేశంబు దెలుఁ గేను
దెలుఁగువల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుంగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుగులెస్స” అన్నాడు.

ఈ పద్యమున ‘తెలుంగొకండ’ అనుచో అర్థమం దభిప్రాయభేద మున్నది. దానిమాట ప్రకృతమే? లే, 4 పాదములలోఁ దాక్షర్మ్యమేమి?

భిన్నభిన్నభాషలు మాటాడు రాజులు నిన్నుఁ గొలుచునపుడు నీవు వారితో వారివారి భాషలు మాటాడుదువు. దేశభాష లన్నిటిలోఁ తెలుగులెస్సయని యెఱుంగవ.

ఎఱుగుదువు. దీనిచే రాయలవారికి నానాభాషాపరిజ్ఞాన మున్న దని తాత్పర్యముగాని తెలుగు రాజులతో మాటాడినపుడు మాత్రము నేర్పికొన్నది. ఇంటిభాష కాదు. గురు నొద్ద నేర్చినది కాదు అని తాత్పర్యమా? అట్లేయినచో వైషద్యములో ఆంధ్రభాష నీ కసాభ్యమా? అందు గ్రంథము రచింపు మన్నాడు. దీనిలో తెలుగు గ్రంథస్థభాష గాని, గృహసంభాషణీయభాషగాని రాదని పలికినాడు.

ఇది సంగతమగునా. 'జిహ్వ మేస్త్రీవా నవా' అన్నట్లు 'అనఁగా నాకు నాలుక యున్నదా, లేదా బని యొకఁ డడిగినాడట.' అట్లు న్నది. వైని గ్రంథము రచింపు మన్నాడు. క్రింద వెలుగుభాష రాదన్నాడు. ఇది యెవరికైన నచ్చునా? పోనిండు.

భగవంతుఁడు మతవాదమున పండితులను జయించుటకు విష్ణుచిత్తునిఁ బంపునపుడు, నాకు విద్య రాదుగదా ఎట్లు జయింతు నన్నపుడు, నే నున్నాను. నీకేమి భయ మన్నాడు. ఆరీతివైన నీక్కడఁ గూర్చలేదాయెను.

ఈ సిద్ధాంతమునకే ప్రమాణము చాలదు. దీనినిబట్టి భాషయే రానివాఁడు నిర్దోషమగు ప్రబంధ మెట్లు చేయఁగలఁడు? గ్రంథరచన విశ్వసనీయము గా దనుట యుచితము గాదు.

ఈ వాదప్రతివాదము లిటుగఁ, ఆముక్తమాల్యద పెద్దన రచిత మని తెలుపు పద్యములు కొన్ని యున్న వుదురు. వాని ప్రామాణ్యము పరిశీలింపుడు. ఈ క్రింది పద్యముల విషయమయి చర్చ పూర్వ మే జరిగినది. శ్రీ రామమూర్తి పంతులుగారి 'కవి జీవితములు' అను గ్రంథములో నున్నది. అది భాషాద్వైపిలో చర్చితచర్చణమేయైనను నేటివారుగూడ వానిలో నొక పద్యము ప్రమాణముగా గ్రహించుచున్నారనిగాన కొంచెము పరిశీలించవలసినదే.

I సీ. కృష్ణగాయలపేరు సిడి నీవు రచించి, తిని లొత్త విష్ణుచిత్తీయ మనఁగఁ గాతిన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబుగాదు సా ధారణుల కని భూధవుఁడు పలుకఁ దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించి తు, త్రమ కావ్యము మహద్భుతమగఁ బడవఁ బెక్కుకావ్యములు పెంపెక్కుగా విరచించి, మంటిని రాజసన్తానమునకు లే. భంగ మొందిన యలరామలింగములు, సాటిరాఁగలవారె నీతోటి సార యాంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని, పెద్దనార్య విశేష వివేకధుర్య.

II సీ. ప్రాథ దీర్ఘ సమాసపదులుకూర్చి శ్రీ, నాథుండు గూలార్చె వైషధంబు దాని తల్లిగ నల్లసాని పెద్దన తెల్పె, ముదిమసి తప్పి యాముక్తమాల్య దూహించి తెలియరాకుండ సూరపరాజు, భ్రమఁ గళాపూర్ణోదయము రచించె నరిష్టేషశబ్దవాగాడంబరం బొప్ప, బస ఖండించెను మూర్తి పసుచరిత్ర

లే. నిట్టి కవులకు నేను వాకట్టుకొఱకు, జెప్పిపాడ మదీయవైచిత్రి మెలియఁ

బాండురంగవిజయమును బఠిమదనర, విష్ణువర్ధిష్ఠుడను రామకృష్ణకనిని,

ఈ పద్యమున, ఆముక్తమాల్యదూహించి యనుచోట, ఆముక్తమాల్యదూహించి అని పఠించిరి. ఆముక్తమాల్యదున్నచోట, నామైకదేశే నానుగ్రహణ మను న్యాయము పట్టించి, ఆముక్తమాల్యదున్న ఆముక్తమాల్యద యని అర్థము చెప్పిరి. లేకున్నచో, తత్సమాకార సంధిదోషము తగిలిపోవు నని భయము కాఁబోలు. అది క్లేష యనుచో భందోభంగ భయమున అది భిన్నపద మన్నారు. ఇదియే పూర్వలకును, నవీనలకును పాఠమందుఁ గల భేదము—

కొందఁ జేది పాండురంగవిజయములోనిపద్య మన్నారు. కొందఱు పాండురంగ విజయము—శకవిహణమువంటిది, పాండురంగ మాహాత్మ్యమునకే నామాంకర మని కొందఁ జెనుచున్నారు. ఆ పాండురంగ మాహాత్మ్యములో నీ పద్యము లేనే లేదు. పాండురంగవిజయములోని ఓనిన యుక్తము కా దని కాఁబోలు పాండురంగకవి సీసము అందురు కొందఱు. ఏమైనను ఇదియును చాటు వనక కష్టము. పై చాటువులో ఆముక్త మాల్యద మందు రచింపఁబడినట్లున్నది—విడి ప్రమాణము. పై పద్య మెవరు రచించి నారో తెలియదుగానఁ బ్రమాణము కాదని కొందఁ జెందురు. రెండవది పాండురంగకవి కర్తృక మని ప్రమాణార్థ మనియు వారిభావ మగును.

ఇది గ్రంథయందు లేదు. ప్రమాణార్థ మెట్లగును? వాదార్థము కొంత యవకాశ మిచ్చి పద్యప్రమాణ్యము విచారితము.

ఈ పద్యమందు శ్రీరాఘని, పెద్దనను, పింగళి సూరన్ను, మూర్తికవిని పేర్కొని వారి వాకట్టుటకై రామలింగకవి పాండురంగవిజయము చేసె నని యున్నది.

మూర్తికవి పింగళి సూరన్న తర్వాత రచించిన పద్య మనవలయును. సవిమర్శముగా కవుల చరిత్రము రచించిన వీరేశలింగము పంతులుగారు పింగళి సూరన మూర్తి కవులు పెద్దననాటివారు కానేకారన్నారు. ఆ విషయమంతయు నిట ప్రాయుట గ్రంథవిస్తర ఫీరిచే మానినాను. అది చిత్తగించినఁ జాలునుగదా? వారితర్వాత రచించిన పద్యము నకుఁ గర్త యనుకొను రామకృష్ణకవి పెద్దనకాలమువాఁడు కాఁడని వీరేశలింగము పంతులుగారు ప్రమాణములు చూపిరి. నేటి విమర్శకులు ఒకచేళ రామకృష్ణకవిని పెద్దన కాలమువాఁడన విలు లేదు. అప్పు డీ పద్యము రామకృష్ణ విరచితము గాదనవలయును. ఇది నచ్చినచో పెద్దన, పింగళి సూరన, వసుచరిత్రకర్త మూర్తికవి ముగ్గురును, వారి గ్రంథములు రచించినతరువాత వారి వాకట్టుటకు పాండురంగకృతి చేసినాఁడనవల యును. కవి కాలనిర్ణయకర్తల మతమునకు అది విరుద్ధము. వారందఱు నొకనాఁడే

యన్నారందురేని రాజాదరణములేని రామలింగకవి యసూయతోఁ జెప్పిన పద్య మిది యనవచ్చును. రాజు చేసిన మహాకార్యము పరులయం దారోపించుటకే వచ్చాగము వన్ని నాఁ డందురు కొందఱు. మహారాజులు చేసిన కార్యములు మహాకార్యములు లేవనుటయు, ఉన్నవని చెప్పవలసినచోఁ బరులవనియు చెప్పట యిక సిద్ధము. ఏమైన నసూయాగ్రస్తుని పద్యము గ్రాహ్యము కాదందురు. పాండురంగకృతి సంతవారి వాకట్టుట యేమైనది కాదని తలచెదను.

మఱియొక చాటు వున్నది—

క. “కవి మల్లసానిపెద్దన, కవి లిక్కనసోమయాజి గణుతింపంగా

కవి నేను రామకృష్ణుడఁ, కవి యను శబ్దము నీటికాకి లేదే”

ఈ క్రింది లో రామకృష్ణుని పేరున్నదే. ఈరీతిని పెద్దనయందు గౌ. వసు దూపి నాఁడు పెద్దన ముని మదిదప్పి చెసి నాఁడనియు వానిని వాకట్టుటకు పాండురంగ విషయము చెసినాఁడ నినియు ననునా? ఈ చాటువులు నమ్మెదమనుట చాటూక్తి కాదు.

శ్రీ కృష్ణరాయల కర్వాచీరుడగు అప్పకవి విష్ణుచిత్తీయ మాధ్రు వితా పితా మహుఁడు రచించె నన్నాఁడు. అది చాలదా యందురు. అది పరిశీలింతు.

అప్పకవియమున—౧-౨౩౦.

గ్రామ్యమైన సాంధ్రకవులు సంతతిత, సుప్రసిద్ధ మును నూత్రమునను

గలిమిఁ బూర్వనుకవి కవోక్తములు ప్రసిద్ధులైనఁ గూర్వఁ దలఁతు రెపుడు.

వ. అది యెట్లనినఁ గనియె ననువలసిన భూతార్థక్రియాపదైకవచనమునందు పర్ణ లోపముచేసి “కనెనట” యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనము ప్రయోగించిరిగాన నది సాధకము చేసికొని యాంధ్రకవితాపితామహుఁడు కొనియె ననుటకుఁ గొనె నని చెప్పె నని యెవ్వ యనిన.

అదిపర్వమునందు—

క. పనకన్యక యంట కే నంట, పనమున గాంధర్వమున వివాహంబంట నం

దనుఁ గనెనట మఱచిలినఁట, వినఁగూడునె యిట్టిభంగి విపరీతోక్తుల్.

విష్ణుచిత్తీయమునందు—

ఉ. పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె గాంచి యజాండభండముల్

వానసు మీఁదఁబోవ నడువంగొనె.....

పై యప్పకవి గ్రంథభాగమునందు కనియె ననుటకు కనె అను గ్రామ్యరూపము వాగను శాసనము ప్రయోగించి రనుట ప్రమాదము. అదిపర్వములొని దని యప్పకవి యుదాహరించిన పద్యము పినవీరభద్రుని శకుంతలాపరిణయములొనిది. ౪ ఆ. ౧౧౪-వ పద్యము.

అప్పటి భారతము వ్రాత ప్రతిలో నున్నదేమో. వీరభద్రుడు చార్యము చేసినేమో యని కొందఱుకొక దోచుట తప్పుగాదు. కాని భారతములో నీరీతి పద్య ముండుట కవ కాశము లేదు.

భార—ఆది. 4-99—

క. ఏనెట నీనెట నుతుండెట, ఏనెన్నడు తొల్లి మాచి యెఱుంగను నిన్నుకొ

మానిను లనత్యవచనలం, నా నిట్టు లనత్యభాషణం బుచితంబే—

అను పద్యము శకుంతలతోఁ జెప్పినట్లున్నది.

శకుంతలాపరిణయములో మునులతోఁ జెప్పినట్లున్నది.

ఇది భారతమున నిమిషము, అంటే కాదు. అంట యను పదము వాగనుశాసనుని ప్రయోగమున నుండనే యుండదు. ఆ భాషాతత్వ మెఱుంగక యట్లు భ్రాంతిపడుట సంభ వించినది. అహోబలపతి అప్పకవి ననుసరించి ప్రమాదమే పలికినాడు.

లాక్షణికుడైన తిమ్మకవి సర్వలాక్షణసారసంగ్రహమున పినవీరభద్రుని కద్య మువాహించి యది యాదిపర్వములోని దని చెప్పి యప్పకవి ననుసరించుటయేగాక తైపెచ్చు ఈ గ్రామ్యప్రయోగము నూత్నదండి కూడ దన్నాడని వాని నాక్షేపించి నాడు.

నూత్నదండికి భారతమున నీపద్యము గనబడుట యెట్లు సంభవించును? పిల్లలమఱ్ఱి వాని తర్వాతివాడాయె.

అహోబలపతియు తిమ్మకవియొగూడ నప్పకవియందలి యతిమాత్రవిశ్వాసమున నది నమ్మి భారతములోని దగునా కాదా యని యాలోచింపవలె. అప్పకవి ననుసరించిన వారివలె నప్పకవియు నేలాక్షికునైన నవిమర్శముగా ననుసరించెనో కథానూపగృహేక మగుటచే నట్లు భ్రాంతిపడెనో, ఏమైననేమి పెక్కుం ద్రాగోతిలొక బడిరి. ఈ మహా నాక్యములోని మొదటిభాగమందు భోలె రెండవభాగమందుగూడ ఆంధ్రకవితా పితామహుడు విష్ణుచిత్తీయమందు అనుటయుఁ బొరపాటే. ఆతఁ డే లాక్షణికుడైన వ్రాసియుంచినది చూచి గ్రహించినాడో ఆముక్తమాల్యదాదిని పెద్దన పద్యము లుండుటచే నట్లు భ్రాంతిపడినాడో నిర్ణయింప వీలులేదు. మొత్తముమీద నప్పకవి వీరభద్రుని పద్యమును భారతపద్య మని తెలిసి కనె, కొనె మొదలగు గ్రామ్యరూపము గ్రహించుకొనినట్లు, విష్ణుచిత్తీయము ఆంధ్రకవితాపితామహాకృత మను ప్రభ కలి గించినాడనక తప్పదు. తగినంత విమర్శనము లేకుండగ నప్పకవి గాఢసమీక్షనాథుని యుత్తరహరివంశములోని పద్యము (1-75)

క. అంజేదవుగాక నను చెం, తం జేరంగనీక యెంత డఱిగిన మిరియా
లుం జొన్నలు సరిపోవే, లంజతనములందు కొమిరలం గెలువవటే.

నాచనసోమనాథుని వసంతవిలాసములోని దన్నాడు. అది నమ్మి వీరేశలింగము పంతులుగారు వసంతవిలాస మని పై పద్య మిచ్చినారు.

కళాపూర్ణోదయములోని పద్యము కకుత్స్థవిజయములోని దన్నాడు. ఇట్టి వింకను గలవు. అట్టి పొరపాటు పడుట గొంత కలదు. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారి భాండాగారములో ఉదాహరణముల పుస్తక మని యొకటి కలదు. అందు చిమ్మపూడి అమరేశ్వరుని “కొలదికి మీఱు బెద్దయగు కొట తనర్పున” అను పద్య మొకటి కలదు. అది నన్నెచోడుని కుమారసంభవమున ఆ. 7. 108 పద్యముగా నున్నది. అది చూచి యా పద్య మమరేశ్వరుని దనవచ్చును. అప్పుకవి రాయలకర్వాత రెండువందల సంవత్సరములకు బుట్టినవాడు. అతడు యుద్ధార్థ మెఱిగి రచించినాడని కేవలము నమ్మించు మాదము అందును.

అప్పుకవి రాజకవిని గౌరవించ నిష్ఠములేక యసూయచే నట్లు కర్తృత్వము మార్చినాడని డనగూడదా యని నా మిత్రులు కొందఱు హింతురు గాని అప్పుకవి లిమ్మ భూపాలుని, రామరాయభూషణుని, కంసాలిరుద్రయ్యులు కవులను గ్రహించినపుడు శ్రీ కృష్ణ సేవరాయల విషయ మట్టిభాష మున్న దనుటకు కారణము కనబడదు.

అప్పుకవి పొరపాటు పడియుండును. అప్పటినుండియు నప్పుకవియములోని మాటలను విశ్వసించి యందఱు నట్లే యని యుందురు. దీని తత్త్వము గ్రహించి పెద్ద లిప్పటికైన నాయవప్రథ విడిచెదరుగాక యని విన్నవించుచున్నాను.

వ్యాఖ్యాతలు ఆముక్తమాల్యద పెద్దన కృత మనుట కొక ప్రబల కారణము అప్పుకవి వాక్యమే నిదానము. బ్రాహ్మదొరగారు, వావిళ్ల రామస్వామికౌస్త్యిగారు పెద్దన రచించినట్లు ప్రథ గల దనుట యొకటి. పై సమాధానమే దీనికి జాలను.

పెద్దన రాయలవారి మరణానంతరము చెప్పిన పద్యములో ఆముక్తమాల్యదా కర్తృత్వము తెలుపలేకుండుట యొక కారణము.

ఆ పద్య మిట్లున్నది—

సీ. ఎదురైనచోఁ దన మదకరింద్రము డిగ్గి కేలాత యొసంగి యెక్కించుకొనియె
మనుపరిత్రం బందుకొనుచేళఁ బురమేగఁ బల్లకి తనకేలఁ బట్టి యెత్తె
బిరుదైన కవి గండపెండేరమున కీవి తగు దని తానె పాదమునఁ దొడిగె
కోకట గ్రామాద్యనేకాగ్రహరంబు లడిగిననీమలయందు నిచ్చె

గీ. అంశ్రుకవితాపితామహా! అల్లసాని, పెద్దన కవీంద్ర! యని నన్నుఁ బిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతోఁ దివి కేఁగలేక, బ్రతికియున్నాడఁ జేవచ్చువంట నగుచు.

ఈ పద్యములో రాయలు కనకుఁజేయు గౌరవమును తనకు ముందు దిక్కిమి యను
విచారమును తెలుపవలసియున్నదిగాని రాజుగారి కవితాకృత్తిని చూపు నచుయము గాదు.

రాయలవారు రచించినట్లు అనుకొనెడి రసమంజరి యొకటి కలదు. భానుసూరి
రచించిన రసమంజరి యొకటి యున్నది. ఒకరు తమ గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొన్న పేరు
మఱొకరు తమ గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొనెదరా? భానుసూరి రసమంజరిలోనుండి స్తోత్రములు
పాఠ్యఖ్యలోఁ బరమపుష్టములు. కృష్ణరాయని రసమంజరిలోని స్తోత్రములు ఎవరును
బరమార్పించలేదు అని యొక వాదము.

ఒకపేరు భిన్నకవులు తమ గ్రంథములకుఁ బెట్టుకొనుట వింతకాదే? “శకుంతలా
పరిణయము” పెద్దాడనాగరాజు, కృష్ణకవి వీరభద్రుఁడు శృంగారశాకుంతలమును శకుంతలా
పరిణయము మన్నాడు. దానిలోఁ దప్పేమున్నది. అల్లసాని పెద్దన రసమంజరి రచించినట్లు
ఒప్పుకొన్నను ఆముక్తమాల్యద రచించినమాత్రమున నావోషము పోవునా? పెద్దనాగ్య
రచితమగు రసమంజరి కల దని కొందఱు అనుచున్నారే? దాని కేమి సమాధానము?
పెద్దనార్కుఁడు సత్యావధూపరిణయము రచించినట్లు ప్రపంచదిర్బాణము గ్రంథములో
నుదాహృత స్లోక మున్నదట.

పెద్దన్నగారి తిమ్మన్నగారి రాయని కావ్యకర్త యనకపోవుట యొక లోకమట.
పెద్దన కవితాస్త్రీలోలుఁ డన్నాడు. తిమ్మన కవితాప్రావీణ్యఫణికుఁ డన్నాడు. అనేక
గ్రంథములు రచించినపుడు ఏ గ్రంథమును చెప్పను? సమాదాయముమీఁద వాని శక్తి
ప్రకటించినారు.

ప్రథమనుబట్టి చాటువులనుబట్టి యంతదూరము వచ్చినారము. కవి కంతోక్షిని
పరిహరించు ప్రమాణములు గనఁబడలేదుగాన శ్రీ కృష్ణరాయలే యాముక్తమాల్యద
కర్త యని నమ్రేదము. గ్రంథస్థవిషయముల ననుసరించి కృష్ణరాయ కర్తృత్వమునకు
భంగము గలిగింప యల్పించిన వాదము లున్నవి యవి పరికిలింతము.

ఇందు శ్రుతివాక్యములు బ్రహ్మసూత్రములు నుదాహరింపఁబడినవి. శ్రీ కృష్ణ
జేవరాయలు శ్రుతియంతరస్త్రీపుత్రుఁ డని ప్రతీతి కలదుగాదా? కృష్ణరాయ లీ గ్రంథ
మెట్లు రచించినాఁ డని పీలుగలదు అని యొక పూర్వపక్షము. రాయలవంశము అను
సందర్భమున శ్రుతియాపుత్రత్వాక్షుతియాపుత్రత్వములును ముందు వివరింపఁబడును.
ఎవరైనను శ్రుతియకన్యకలఁ బెండ్లాడిన ట్లున్నదికదా! దాని విషయమునఁగూడ రాయల
వంశ మన్న వివరము గలదు. అది ప్రాభవమున నందురా! ప్రాభవమున శ్రుతియ

కన్యకలనే పరిణయ మాడినవానికి బ్రహ్మసూత్రార్థమా దుర్లభ మయినది. అప్పటి రాజులు తమిళులైనను, తమిళులైనను, వేదవేదాంతాదివిషయములు నేర్చినారే. పాదజాలు మని చెప్పికొనిన తంజావూరి ప్రభువులలోనివాఁడగు రఘునాథభూపాలుని రామాయణమునకు దశరథుని యాగసందర్భము చదివినచో శ్రావణం దతని కెంత నిరూఢప్రజ్ఞ యున్నదో తెలియను. ఈ రఘునాథభూపాలునియొద్ద యజ్ఞ నారాయణదీక్షితులను బ్రాహ్మణుడు సంగీతకవిత్వములు నేర్చుకొని వానిని గురువుగా భావించినాఁడు.

అప్పటివార లంత పాండిత్యము, వేదపరిజ్ఞానము సంపాదించినవారు. బ్రహ్మ సూత్రములు చెప్పవారు వారికి దుర్లభులా? వారి కాలముమాట యటుండ నిచ్చి, మత స్వాతంత్ర్యముగల నేటికాలమన శ్రైస్తవకళాకాలలకుఁ గోరి పండితులుగాఁ బోయి యచ్చట చండాలువిద్యార్థులకుఁగూడ భండోబద్ధమగు సూత్రములు తుదకు వేదభాగములు పాఠము చెప్పచున్నారమే! విష్ణ్వంశసంభూతులగు రాజుల కానాటి బ్రాహ్మణుల పేదాంతము చెప్పుకుండుట. వైష్ణవవైషమత వ్యాపనమున కూర్చుల కందఱకు పరిజ్ఞానము వృద్ధి చేసినకాల మది. అంతమూత్రమున రాయలకర్తృత్వమనకు భంగము లేదు. ఆము—4-27.

సీ. సౌఖ్యకాయనిక భిషక్పూర్వకము కాల్య, వేళఁ గార్తాలికన్విజాల గోష్ఠి
జామువోవ నమాత్యసామంతపూర్వకం, బర్హస్థసంస్థ కాయస్థగోష్ఠి
దినమధ్యమమున మర్దనమల్లపూర్వకం, బగు సూచనూపకన్యగయ గోష్ఠి
యసూరజ్ఞమున దేవతార్చనాపూర్వకం, బార, ధర్మాధిపత్యులు గోష్ఠి
లే. భుక్తిమీఁద విగ్రహకపూర్వకము పు.రాణ కవిగోష్ఠి, చారపూర్వకము సంజ,
జాము గాయకగోష్ఠి, సీతకో నుషుప్తి, పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి పాసగుం బలికి.
ఈ పద్యమునుబట్టి రాజునకు గ్రంథరచనకు నవకాశము లేదని యొక వాదము.

ఈ పద్యము రాజసీలిలోనిది. సామాన్యలక్షణముగాఁ జెప్పినాఁడు. నే నట్లు చేసినా నని చెప్పలేదు. కవిత్వము చెప్పుట సామాన్యలక్షణముగాఁ జెప్ప వీలులేదు. దానికిఁ బూర్వజన్మసంస్కార ముండు లేదా (gift) దైవదత్తశక్తియుండు అదృష్ట మొకటి యుండవలయును. అది కాక పురాణకవిగోష్ఠి యుండవలయు నన్నాఁడు. ఆ కవిగోష్ఠి ప్రభువులు తమ విద్యాసంసారముగా నుపయోగించుకొందురు.

ఎంతమంది మహారాజులు కవిత్వము చెప్పలేదు. వారి కవకాశము కలిగినదా లేదా? ఆభిరుచి ఆసక్తి కలుగుట ప్రధానము.

సం. భోజమహారాజు—ధర్మహరి.

చాళుక్య సోమేశ్వరుడు

కేలాది బసవరాజు

అంధమున—నన్నెచోడుడు—(కవిరాజశిఖాచరిత్ర)

తిమ్మభూపాలుడు—పరమయోగివిలాసము.

రఘునాథభూపాలుడు—

చంద్రికాపరిణయము.

వ్యాఖ్యాతలు—కాటయ వేమారెడ్డి—

ఇందు రెడ్డపరిహాస మున్నవట. శృష్టరాయలవారు తనపాలనమున నున్న గాని ఓడిపోయిన రెడ్డరాజులనుగాని యట్లు పరిహాసించెడు. వానికి సంతోషము నని యితరులే యా పరిహాసము చేసియుందురు. ఆ సత్యముతో పాటు గ్రంథ నితరులు రచించియుందు రని యొక యూహ.

౪—౧౩౪.

మ. గురుగుం జెంచలి తుమ్మి లేఁ దగిరిసాకుం దిండ్రిణిపల్లవో

త్కరముం గూర్చి పొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికుట్టారికో

గిరము లైక్కి తమిం బను ల్పాలము వోఁ గ్రేపుల్ మెయిన్నాక మేఁ

కెరువుం గుంపటిమంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వైకాన్తి రెడ్డజడిన్.

అది ప్రకృతివర్ణనము. వర్షాకాలము వర్షించుచు హాళికులస్థితి చెప్పి వారిలో లగు రెడ్డస్థితి చెప్పినాడు. అది స్వభావవిరుద్ధము కాదు. కాఁగూడదు. యందురా? ధీరోద్ధతనాయకుడగు రాయని కది యుక్తమే! అది రాయఁ ధ్రువపటుపంగలదు. రాయని కిష్టములేని రెడ్డనిండ పెద్దనమాత్రము చేయునా రాయలు హర్షించునా?

ఆ క రణమున రాయకి ర్మత్వమే స్థిరపడును—

రాయనికి గోచరముకాని వర్ణనము లున్నవని కొందఱు, పెద్దనకు గోచరము వున్నవని కొందఱు వాదింతురు. కొన్ని యిరువురకు గోచరముకాని వని మఱి కొందఱును. ఎందఱిది సాయముపట్టి రసవలెనో? ప్రతిభాశాలికి గోచరముండదు. ఆ విషయ మెటు లాగిన నటు సాగును. ఈ యూహములు కన్పిరనింపజాలవు.

పరిహాసమందులేని రాయని కిష్టములేని విషయము రాయలకు తయెవరైన ననుకొందురా? భ్రాంతిపడి యెవరైన రాజానిష్టకార్యము చేసినా రనించునా? పరిహాసమే యని ధ్రువము చేసినచో ధీరోద్ధతకుడగు రాయని హాసము చేసి ననుట యుచితము. అదియే రాయకర్మత్వమును ధ్రువపఱుచు

పద్యము లన్ని యుండుటచే నా పద్యములే గ్రహించిరాదు. అది యుచితమే కదా! ఒక పెద్దన వే కావు. ఇతర కవికృతములును గలవు.

ఇక మనుచరిత్ర గ్రంథమున 6-99. విష్ణురూపవర్ణనము.

“నీలమేఘముడాల దీలునేయగఁజాలు” అను పద్యముందలి నాల్గు చరణములు ఎత్తుగీతి వేటుగ నే యున్నది. తన స్వప్నమునకు గనబడిన యాంధ్రవిష్ణురూపవర్ణనకై గ్రహించిరాదు.

ఆ పద్యములొని భగవత్స్వరూపవర్ణనము తనకు నచ్చియుండుటచే ఆ భావము తెలుపుట కా పద్యమే గ్రహించియుండును.

దశావతారవర్ణనములలో—

శ్రీరామబాణవర్ణనము—పవిధారా—అను పద్యము.

ఆముక్తమాల్యదలో—రామబాణవర్ణనము ‘స్యందన’ అను పద్యమందు యూగాకారముతో నుండుటచే పవిధారాది పద్యము ప్రక్షిప్త మగు నని తోచెడిని.

ఇంకొకటి—

జయ.....జయ.....

ఇది మనుచరిత్రలోనే ప్రక్షిప్త మయి యుండును.

ఆము—విష్ణుచిత్తుడు గజారూఢుడై గజఘంటలు వాయించుచు స్తుతించినపుడు తాళానుగుణముగా బద్యము రచించెను.

మూలకథలోఁగూడ నాయన తాళముల వాయించుచున్నట్లే యున్నది. ఆ కారణమున భగవంతునికి నమస్కారముగూడఁ జేయలే దని యున్నది. మనుచరిత్రలో స్వారోచితి సరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమయినపుడు, సాష్టాంగనమస్కారము చేసి వర్ణించిన వర్ణనములో మొదటిదిగా నున్నది. తర్వాత ‘ఆవ్యయానంత విశ్వేశ’ అను పద్య మున్నది. ఈ పద్యమన కాముక్తమాల్యదలో బొలిత్య మెక్కుడు కలదు. పెద్దన రచించిన దని ఏ కారణమునైన ధృవపడినచో తాళమునకు సరిపడియుండుటచే ఆముక్తమాల్యదలో గ్రహింపఁ బడియున్నది. ఇంతకు నది వేఱు పద్యములు.

ఇంతమాత్రమున సంశయింప వీలులేదు. కథారచనలోని మార్పులనుబట్టి రాయల కర్తృత్వమే ధృవపఱచుచున్నది. గోదాకళ్యాణమందు గోదాదేవికి యావనాగమనా సంతరము వివాహము చేయించుట.

యామునాచార్యునకు శ్రీయశస్యకావివాహము చేయించుట, యామునమునిచే యుద్ధము చేయించుట, రాజనీతి కవకాశము కల్పించి రాజనీతి ననుభవపూర్వకముగాఁ జెలుపుట. తన కభీష్టమగు కథల గ్రంథమధ్యమునఁ జొనుపుట, గ్రంథస్థమగు వర్ణనలతో

కర్ణించి యూరకొనక సామాన్యజనతిర్మగ్గుంతు స్థావరవస్తుముఖ్యములలోని ప్రకృతిని హుముఖముల పర్జించుట.

వ్యాకరణ సంస్కారము కొన్నిచోట్ల నుండుట. అది నేటివారు తప్పందరు గాని పూర్వలాక్షణికులు పక్షాంతరములు గ్రహించినారు. ఈ గ్రంథము రచించినవాడు పీఠవైష్ణవుడు గావలయును.

రాయలు శ్రీశైలాదిక్షేత్రములు సేవించినట్లున్నది. అట్టివాఁ డిది రచించి యుండఁ దని యొక వాదము—(చూ. ఆముక్తమాల్యద 3-15)

పెద్దన మనుచరిత్రలో శివస్తుతి చేసినాడే. అతఁ డెట్లు పనికివచ్చునన్నచో ఆతనికి మొదట శివభక్తికూడ నున్నను “ముదిమది తప్పి” అన్నాడుగాన వార్ధకమున పీఠవైష్ణవమునకు దిగియుండునని యొక రందురు. పోనిండు. అరీలినే రాయలవారికిఁగూడ జైనులకు బ్రహ్మణమతస్థులకువలె వైష్ణవము.....కూడదా. దాని కేమి? రాజు తన కేసుతమున నాసక్తియున్నను, మును పూర్వుల గౌరవరక్షణార్థము, ప్రజారంజనార్థము క్షేత్రములను సమముగా ఆదరింపవలయును. అట్లే రాయ లాదరించియుండును. లేదా మొదట కొంత శివభక్తియు నుండి యుండును. ఆతని పరమసిద్ధాంతము మాత్రము వైష్ణవ ము యుండును. కేవల విష్ణుపారమ్య మొప్పినవారుకూడ శివస్తుతి చేయవచ్చును.

కేవల శైవుఁడైన నన్నెచోడుడు విష్ణ్వాదిస్తుతి గావించినాడు. శివపారమ్యము చూసినాడు. అది యసంభవము కా దని నా భావము.

ఇంక కృష్ణరాయవిజయ రాయ నాచకముల యొక దోషము గాదు. అవి కేవల రాజ్యవిజయసంబంధి గ్రంథములు. అవి తర్వాతికాలపు గ్రంథములు—

ఇంక వ్యాకరణాది విషయములనుబట్టియు ప్రయోగసరణినిబట్టియు విచారింతుము—

కొందఁ టిందు ప్రాచీనలక్షణ విరుద్ధప్రయోగము లున్నవిగాన పెద్దన రచితము గానేరదు. పెద్దనమనువున నిట్టి దోషములు లేవు. కావున రాయలవారిచే రచింపఁబడె నందురు.

మఱికొందఁ టిని ప్రాచీనసప్తతములే. పూర్వకవులు ప్రయోగించియే యున్నారని సాధింప యత్నించిరి. అది మంచిచే. వాని ప్రామాణ్యప్రామాణ్యములలోనికి దిగినచో నది యగాధగాధ. సాధువు లని సాధింపయత్నించినవారుగూడ ఏ లక్షణము లకును లొంగని ప్రయోగములు దిద్దిరి. అవి యితరులచే కల్పింపఁబడిన పాతము లందురు. ఇవివరకు దొరికిన పాతముల ననుసరించి చూచి, అందులో నేది సాధు పనఁదగునో యది మనకు గ్రాహ్యముగాని మరము దిద్దివేసినచో నవి ప్రమాణము లగునా?

అట్టేనచో కవిస్వభావము, కవిధోరణియు తెలిసిన శక్యమా? ఉన్నదాని ననుసరించి యూహింపవలసినవారము మనము. వ్యాఖ్యాత యున్నదాని స్వరూపము చేతనైన నమర్చింపవలసినవాడు. తప్పని స్ఫుటముగా తెలిసినపుడు మొదటి స్వరూపము చూపి తర్వాత తన యభిప్రాయము చూపవలసినవాడు.

సం. నైషధమున—‘ఇంగాలమివాయళకి వరే’ అనుచోట మల్లినాథుడు ఇంగాల పదము దేశ్య మన్నాడు. అంగారమని దిద్దలేనివాడా? అది ధర్మ విరుద్ధముగాన దిద్దలేదు. మరియొక పూర్వపు వ్రాతప్రతిలో భిన్నపాతము దొరకువరకు అది కని విరచిత మనుకొనవలసినదేగదా! ఆ మల్లినాథుడు దిద్దలేదుగాని అభినవమల్లినాథులు దిద్దివేయుచున్నారు.

ఛందస్సునుబట్టి రాయకర్తృకతయే నిలబడును. చూడుడు. ఆముక్త. 1-58, 4-238, 6-75 (7-11) ప్రగ్రహపుత్రము లున్నవి.

1-58. రెండును. “దీనుత్ గాంచు నమ్రాదువులన

యడుగం దోచు నుద్యద్వ్రతోన్నే...”

ఇట ‘అడుగన్ దోచు’ అని మొదటనున్న సంయుక్తాక్షరములలో రెండవ యతిస్థానమున నేటి గ్రహించబడినదో మూడవస్థానమునఁగూడ నదియే గ్రహించుట సంప్రదాయము.

చా. సులక్షణసారము—రీతి-వ పేజి.

వ్రాతప్రతులలోను, వాణిజ్యవారి ప్రతులలోనుగూడ ‘అడుగందోచు’ అని యున్నది. దానినిబట్టి చూచినచో మొదట నున్న బిందుపూర్వకడకారమునుండి, రెండవ యతిస్థానమున ‘మాడువు’ అనుచోట, ‘డకార’ము మాత్రము గ్రహించినాడు. మూడవయతిలో బిందుపూర్వక డకారమునకు యతి సరిపెట్టినాడు. ఇట్టిది పెద్దన దానిలో లేదు. ఇతరులలోను కనబడలేదు. కాని అప్పకవి క్రాంచపదలక్షణపన్థ్య ములో.....కనబడుచున్నది. ఈరీతి నున్నచో బెద్దన వాదమునకు భంగము వచ్చు నని కాఁబోలు దిద్దివేసినారు.

ఇట్టిదే మఱొకటి. 6.75. (7-11)

2 పాదము. ప్లవమానోత్పాత భూతప్రకరపటిమహాలాహలస్ఫర్ధి

4 ,, ప్లవబృందంబుల్ పనిక్ నల్లడఁ బొడుపొడుమన్నల్కుల్.

రెండు పాదములలోను దిద్దినారు, వ్యాఖ్యమాత్రము ‘భూతప్రకర’ అనుదానికీ మాత్రము వ్రాసినారు. దీనిలో 2 వ పాదమున అప్పకవి ప్రయోగానుసారము

సమర్థింపఁ జూచినచో ర, ల యని యగును. లేనిచో పూర్వలక్షణ విరుద్ధముగా సంయుక్తాక్షరములొ దేనికైనా యతి గ్రహించినాఁ దపవలెను.

తర్వాత—4-238 లో

‘చరదృష్టిక్ వైరిపక్షేక్షణ ముసచివము భృన్వపక్షేక్షణం మొనటిది ‘చ, రెండవది ‘క్ష’ మూడవది ‘భృ’ ఇట్టిది. బున్. ఎక్కడను కనబడలేదు. ఇట వస్త్ర అని దిద్దబడినది. వ్రాతప్రతి ‘శస్త్ర’ అనుపాఠము గనబడినది. కొంతనయము. వ్రాత ప్రతినిబట్టి, ‘శస్త్ర’ దిద్దిన దిద్దవచ్చునుగాని వస్త్రకల్పన మేమి?

మొత్తముమీఁద నీకవి మూఁడుచోట్ల నట్లు ప్రయోగించుటచేత ఈతఁడు ముఖ్యముగా పెద్దనగాఁడు. రాయఁడే కావచ్చు ననుటకు చక్కని సాధన మగును. 7-30 కెంపు, రాళ్లనే కలియ వాకిళ్లఁజల్లి నవరణలో—రాబక్-ద్వారాల.

1-82. ఊయగాయ వ్యవహారానుసారమున ఊరగాయ యనవచ్చువా?

1-19. కలువఁదావు లని నవరణ.

ఈ ప్రాసయతి పెద్దన యుపయోగింపఁడు. రాయఁ డుపయోగించెనేమో.

తత్సమ అకారసంధి

ఈసంధి ప్రాచీనులు ప్రయోగింపలే దనుట సత్యమే కాని యేతద్ద్రంధభాగోదా హరణములతోనే అహోబలపండితుఁడు ఈ సంధి గ్రహించినాఁడు. తర్వాతిలాక్షణికులు నామోదించిరి.

అభాగములు:—

శ్రీరంగ భర్తంచు. భర్త+అంచు.

7-44. భృతంచు అని దిద్దెదరఁట.

2—9 గంగనుకానె. గంగ+అను .. వ్యస్తమాపక మనవలెనఁట. ఇతర గ్రంథముల నిట్లు కలదా?

2—27—‘లఘీనుండు—లఘీమక్ లిగిలి’ అని దిద్దఁబడినది. లఘువంద కీర్తి యొకరిలో—

3—19 పతాకన...పతాకక్ అని వ్యాఖ్య. పతాకగ అని పీఠిక. చెందును సరసములు గావు.

4—16 చేష్టడిగి—ఇట్టి పాఠమున్ను మంచిదే.

వీని నిట్లు దిద్దియో క్లిష్టముగా నన్వయించియో ముడిపెట్టుటకంటె అహోబిల పండితాదులు చేసినట్లు ఆసంధి నంగీకరింపవచ్చు. ఇతరులు దాని ననుసరింపకపోయినను, ఆకవి కాయభ్యాస మున్న దనవచ్చును.

ఇట్టి వింకనుగలవు కాని వర్షరూపావగాహనకీని చాలు నని విరమించుచున్నాను.

వైభావమునఁ బెద్దనకాఁ దని చెప్పువచ్చును. అంధభ్రాతృ యసాధ్యుడై యను పద్యముచుట్టి యిది రాయల యాంధ్రీకృతులలో మొదటి దని యూహనేయవచ్చును. అనభ్యాసమునను, గీర్వాణకవితా సాహాయ్యమునను సాధించిన యాంధ్రకవిత్వగావున నట్టి క్రొత్తరూపము లుండవచ్చును.

అని అర్వాచీన లాక్షణికులు తప్పులనక సాధించి మతాంతరముగా గ్రహించి నారు. అదిదిద్ది పెద్దనదనుటకంటె పెద్దనకవితకంటె భిన్నమనుటయే యుచితము.

4—170 లో పాండిమరుకె వ్యాఖ్యలో ఇదే పాఠము. ఇట పాండవమరె వ్యాఖ్యాంతమున పీఠికలో పాండిమంబు అన్నారు. పఱచు వ్యర్థ మన్నారు.

7—44 శ్రీరంగధర్తంచు. భృత్యంచ అని యుండును. పీఠిక 27-వ పుటలో శోధింతునేని అనుగా నవరించుకొని అన్నారు.

2—29 లఘువందు

లఘివందు

అఘిమన్ విక్రీరి అని పీఠిక

3—19 పతాకన, పతాకన్+అ. అని వ్యా. వ్యస్తరూపకమిట పతాకగ అని పీఠికాపాఠము.

4—229 పరులవాడి తప్పింతురు.

2—38 కలాపులను గఱులు నివరి.

3—80 స్థావరశ్రేణి దజ్జాతికంటె. (తజ్జాతియందుకంటె) విశక్తి.

ఈరీతికవిత పెద్దనమరుచరిత్రములో లే దనఁగాఁ గొందఱు మరు. 4—38 'పక్షితైజానూతి' అను పద్యమున్నదందురు. ఇది అద్భావాగ్నిబుధమువంటిదగునో కాదో నహృదయుల హృదయమేయెఱుంగును. కొందరు పెద్దనపద్యములు కొన్ని యిందుఁ గలసినవి. అవియే సుబోధకములుగా నున్నవి. నారికేళపాకములో రచించిన కవి యింత బ్రాతాదిపాకములో రచింపకలఁడా యందుదు. శిరీషకుసుమ పేళము నా గ్రంథము రచింపఁబూనిన పెద్దన కొన్నిచోట్ల ముదురు నారికేళపాలువంటి పద్యములు రచించిన దాని కేమి చెప్పుదురు?

జాంబవతీ పరిణయమునందు రెండుకైలులమాట కేమందురో అందెందఱు కవి త్వము లున్నవి. నరసింహమూర్తి నభిములు హిరణ్యకశిపువక్షము చీల్చినపుడు వాడి యగుట, లక్ష్మీగంధపాళియందు మృదువులగునట్లు, కవివాక్కులు కొన్నిచోట్ల గర్భ శముగాను, కొన్నిచోట్ల సుఖమారముగాను సుంధు ననియెను. అది సత్యము.

కథ

ఆశ్వాసము—1 పాండ్యదేశమున విలుబుత్తూరు నగరము గలదు. అందు విష్ణు
సేతుడు మాలికాకరణకైంకర్యము చేయుచుండెను. అతడు న్యాయార్జిక్షవిత్తముతో
రిభిపూజ నలుపుచుండెను.

ఆ. 2. మధురాపురమును పాండ్యమత్యధ్వజుడు పాలించుచుండెను. గ్రీష్మ
కాలమున నతఁ డొకనాటిరాత్రి వెన్నెలలో భోగినీగృహమునకు బోవుచుండఁగా
నొకపీఠియగునై నొక పరదేశిబ్రాహ్మణుడు సుభాషితములు తోడిబ్రాహ్మణాశ్రమములోఁ
లసి చదువుచు,

‘సెలల్ చతుర్ద్వయిని పృష్టిదిశాకి రాత్రికై దివం

బున జరకై పయన్మనసు బూని పరంబున కిప్పు డుద్యమం

బనువుగఁ జేయఁగావలయు’

యను పద్యము పఠింప, రాజు దానిభావము గ్రహించి మ్రాన్పడి, కడకుం దన మొన
మునకు భయపడి,

ఎక్కడి రాజ్యమై భవ ము బెక్కడిభోగము లేటిసంభోమం

బక్కట! బుద్ధుడప్రతిమమైన శరీరమునమ్మి మోక్షపుం

బక్కి గణింపకుంటి’

ననుకొని “ఇంతకుండి పరలోకానందమునను యత్నమాపాదించును” అని నిశ్చయించు
కొని తన భటునిచే నాబ్రాహ్మణునికే దాంబూల మిప్పించి వెనుకకుఁబోయి మరునాఁడు
పండితులఁ బిలిపించి వాదములఁ సెగినవారికీయ ఆస్థానసభలో వ్రేలాడఁగట్టిన బంగారు
నాణెములమూటచూపి వాదముపేయఁ బ్రేరేపించెను.

వారు వాదముచేయుచుండిరి. అసమయమున విలుబుత్తూరులోనున్న విష్ణుచిత్తుడు
(మన్నారసాస్వామిప్రేరణమున) భగవత్ప్రీత్యాహమున 2-388. విష్ణుచక్రస్థాపనకై
మధుర కరిగెను.

ఆ. 3. వాదము జరుగునయమున వచ్చిన విష్ణుచిత్తునిఁ జూచి, వాదమాటగా
మేము పరాయివారమా వాదము శానిం డని వారు వాదముచేయుచుండఁగా కొన్ని మాటల
లోనే వారి శక్తి గనుఁగొని రాజు మాధ్యస్థ్యము నవలంబించినచోఁ దానును గొన్ని
మాటలు చెప్పఁదలచినట్లు చెప్పి రాజానుమతిని సర్వమతములు జయించి విశిష్టాద్వైత
మతంబు స్థాపించి పరమేశ్వరు నిర్దేశించి, ఆట్టి పరమేశ్వరుఁ గనుటకు దగిన యోగంబుఁ
జేప్పెద, ఖండిత్య కేశీధ్వజసంవాదంబు విను మని చెప్పెను.

రీ-రి-రి. అందునుగల కొంతకదల్చి 'ఇంతకంటే నులభోపాయంబాయోధనంబున-
నయ్యిదోక్షణాండు గాండీవి కుపజేశించిన శరణాగత భర్తంబు నిరపాయభర్తం బని అత
నికి మూలమంత్ర పూర్వకముగా ద్వయంబు ప్రసాదించి భాగవతప్రధానం గావించెను.

ఆ. 4. (ఖాండికోపాఖ్యానము వేటుగాఁ గూర్చుటదును.)

విష్ణుచిత్తుడు వాదమున విజయ మొంద బంగారునాణెములజాలె తెరి వానిముందటఁ
బడెను. అప్పుడు దేవతాదులుగూడ నులించిరి. కాని కొంద ఊమాయాగ్రస్తు లనేకవిధ
ముల నాడఁజొచ్చిరి. దానిని గజముపై నెక్కించి యూరేగించి వారిపురంబునకు
బంపుఁ డని కొందఱ రాజపుత్రులను బండితులను రా జాజ్ఞాపింప వా రటూరేగించునను
యంబునఁ విష్ణుచిత్తునకు శ్రీహరి ప్రత్యక్షమయ్యెను. అతఁడు శ్రీహరిని దశావతార
వర్ణనలతో నులించెను. శ్రీహరి దేవశిల్పి యగు విశ్వకర్తను జూచి యీ విష్ణుచిత్తుడు
తనధనమంతయు భగవద్భాగవతార్పణము చేసి దారిద్ర్యమొందును. నీవు వెంటనే వీని
భవనమును మణిమయంబును సకలసామగ్రిసంపూర్ణమును జేయు మని యాజ్ఞ యొసఁ
గెను. అతఁ డట్లు కావించెను. విష్ణుచిత్తుడు తన పురంబున కేగి తనగృహ వైభవముఁ
జూచి యిదియంతయు భగవదనుగ్రహలబ్ధి మని యెంచి దొంటికంటె శతగుణంబుగా
భాగవతపూజాప్రవణుండై యుండెను.

ఒకనాడు మాలికలు సమర్పించి యింటికే బోవువానిని శ్రీహరి లక్ష్మీకేవళిక
లాపి 'యా మునాచార్యుఁ డొక్కఁడును, నీమహాత్ముఁ డొక్కఁడునుగాక దర్శనం
బుద్ధరించి రస్తత్కృపాలికయమున', అన నతఁ డేమి యొనర్చె నని శ్రీదేవి యడుగ
యా మునాచార్య చరిత్రయు శ్రీహరి చెప్పెను.

ఆ. 5. విష్ణుచిత్తుడు తులసీవనమునఁ ద్రవ్వచుండఁగా నొక బాలిక గను
పడెను. అనవత్కుండగు నాకు భగవంతుఁ డనుగ్రహించినాఁడు కాఁబోలు నని యీ
కన్యకను దీసికొనివచ్చి తనవత్ని కీయ నామె యీ బాలికను పెంచుచుండెను. అట్టిదగు
బాల్యము జాతినది. యీవనము అంకురించినది. అంకురించుటయేగాక ముదిరినది.
విష్ణుచిత్తుఁ డైశ్వర్యవంతుడయ్యుం బుష్పమాలికారచన కైంకర్యము మానక 'చేయ
చుండ నామె యీ మాలికలు దాను ధరించి నూలెసిటిగొఁ దనయూదము చూచి
మరల యథాప్రకారము పూవులగూడలో నుంచును. అట్లుంచి చెలికత్తెలతో 'మీ
పాడిన హరిచందములే పాడిగఁ దలఁపవచ్చు, నితఁడే సతులం గాపాడినవాడు?' అని
శ్రీహరి కృత్యంబు నుపాలంబించురీతినిఁ బునః స్మరణంబు గావించుచుండె. ఆమె
చెఱుబు, ఆమె శ్రీహరిబద్ధానురాగ యగుటయు, విరహపేదన నొందుటయు గ్రహించి,
కొంతసేపు మేలములాడి తుదకు నీవు సత్యభామవు అని యథార్థము తెలుపఁగా జాక

విజ్ఞానయై వారలు నాగకన్యక లగుట వారివలన విని, శ్రీహరిని ఈ దేహమునఁ బొంద లే నేమో యోగశక్తితో నీ దేహము విడిచి శ్రీహరినిఁ బొందెద ననఁగా 'ఆ యదువతంస మొదఁ జన్నాడు, విను రంగమంద నిల్పి వేగపా టేల! యతఁడ నీ విభుఁడగుటకు నర్హునాదుల నివ్వీటి హరిభజింపు' మనిరి క్రమక్రమముగా నామెకు శ్రీరంగ శాయి మీఁద వలపు పోయెను. విరహవేదన ననుభవించి యున్నాదావస్థ నొందిన కూతురి చేష్టలకు దుఃఖితుఁడైన విష్ణుచిత్తుఁడు కారణంబు గ్రహింపనేరక, వటపత్రశాయి స్వామితోడన కూతు నవస్థదెలిపి దానికిఁ బరిహారమేమి స్వామి యని దైన్యముతో నడుగ శ్రీహరి యను కంపాతిశయమునఁ దచ్చాందసమునకు మందస్మితంబుచేసి గోదాదేవి పూర్వవృత్తాంతముఁ జెప్పెను.

ఆ. ౪. దానికి సీతకగా మాలదాసరి పృథ్వాంతము చెప్పఁదొడఁగె.

ఆ. ౫. మాలదాసరియొక్క గాన ప్రభావ కథామూలమున పరాహితౌరమున భూదేవి మదీయ పూజోచితోపచారంబుల విశేషఫలంబు గానంబ యని వైష్ణవయుం దా గావునఁ దదాకలన కుతూహలంబునం గూతురై నీకొదవివిప్రలంభదంభేరితా గాధ గాధార్థ సమేత గీతరసంబునం బ్రొద్దుపుచ్చుటగాని పేటొండు గాదని చెప్పి శ్రీరంగంబునకు రంగేళు నేంపఁ దోడికొనిపోయి రమ్మని యానతియ్య శ్రీరంగంబునకుఁ గూతుఁ దీసికొనిపోయి యచటఁ గొలుపులొనుండి న్నుతించిన మునిం గనుంగొని కుళలప్రశ్నంబు గావించి, కను మాంజలులు ననుష్ఠించు నాముక్తమాల్యదరూపు నెలప్రాయంబు సాధిప్రాయంబుగాఁ జూచి ఉవ్విళ్ళూరి తమకము నావలెక యామెకు తన యంతరిపురంబునకుం దిరస్కరిచీ విద్యచే నొరుఁటిఱుంగకుండఁజేర్చి, మాయాకన్య నచట నుంచె. విష్ణుచిత్తునకుఁ దీర్థప్రసాదంబు లిప్పించి పంపఁగా నతఁడు మాయాకన్యం బాలకిలో నెక్కించుకొని యింటికి వచ్చి తెర దీయఁగా నామె యదృశ్య యగుటచే దుఃఖితుఁడై 'మొట్టో ఒక్క బ్రాహ్మణుఁడనైన నన్నా మోసముచేయుట! రంగభర్త యెంత చేసినాడో చూచితిరా నఖిలార? యని మొఱివెట్టి భాగవతక్షోభంబునకు భువనభర్త భయపడి వాని ఛాందసంబునకు గేలిసేయు చున్నవాఁ డని యతనికిఁ దోఁచుచుట్లు 'మది మది దప్పి మాటలాడెద వేల! మీపిల్ల మీ యింటనే యున్నది. సరిగాఁ జూచి లేసప్పు డనుము. మే మొప్పుకొనెదము. పృథాగా మమ్ము దూఱెద వేల యన నితఁ డింటి కేగి తనకూతుం జూచి నంతసించియుండ రంగశాయి స్వామి బ్రహ్మరుద్రాదులం బంపి కన్యను తన కిమ్మని యడిగించెను. విష్ణుచిత్తుఁ డానందమున నంగీకరించెను గాని 'తాదగు సంబంధపు టెనయికఁగని మోచి తెచ్చియిచ్చె ననరి చుల్కని నరులు; గాన మాపురమునకు విజయంబుసేయఁ బుత్రిక నిత్తుకో' అని వారినిఁ బంప వారు శ్రీహరితో నిట్లు మనవిసేయ శ్రీహరి సమ్మతించి సహివారముగా విల్లిపుత్తూ

రికిఁబోయి మహారాజకుమారుఁడు పెండ్లికి దరలి వెదలి యొక రాజకన్యను బెండ్లాడిన
రీతి నామెను బెండ్లియాడి శ్రీరంగమునకుఁ దీసికొనివచ్చి,

లే. సహ్యాకన్యా తటోద్యాన చందనద్రు
కుంజముల నీలకుంఠలఁ గుస్తరించి
కంఠు సామ్రాజ్య మేలించి కరుణఁ జిత్త
మొలయ జగములఁ బాలించుచున్నవాఁడు.

కథావిమర్శనము

కవి ద్రావిడప్రబంధమునండి యీకథ గ్రహించినాఁడు. గ్రహించుటలో స్వస్థు
వృత్తాంతములు ఆముక్తమాల్యదా దివ్యశక్తి పరిజ్ఞానము పరిహరించి రసానుగుణ
ముగా శృంగారప్రబంధరీతికి మార్చినాఁడు. భగవంతునికి ప్రత్యక్షముగా నుండు నొకరాజ
వేషము కల్పించినాఁడు. ఆముక్తమాల్యదా శ్రీరంగశాయలను నాయుఁ నాయ
కులుగా నేర్పఱచి నాయకను మొదట విరహము కల్పించి తర్వాత నాయకునకు
విష్టుచిత్తుని ఛాందసపు మొఱిమిషమున కొంచెము ఎడఁబాటు చూపి చివరకు బెండ్లి
కావించినాఁడు. విష్టుచిత్తుని ప్రపంచజ్ఞానము లేనివారిగా చిత్రించుట చిత్రముగానే
యొప్పునది. తన పెండ్లుకుఁబోతురు వడు విరహవృద్ధి తనకు ఆమె చెబులుగాని లేదా
యాతని భార్యగాని తెలిసియందవచ్చును. లేదా తానే గ్రహించవచ్చు. అట్లు కాక
యది యున్నాద మనుకొని మన్నారుతో మనవిసేయుట యాయన పరిహసించి శ్రీరంగ
స్వామియొద్దకుఁ బోవునుటయుఁ బ్రకృతికిఁ గొంచెము విరుద్ధమే.

ఈమె లక్ష్మీదేవ్యంశసభూత యని పూర్వకథ. ఈప్రబంధమునఁగూడ వెలి
కత్తెలు నీవు సత్యభామవు గావా (రీ ఆ. 74) యని యన గ్రహ్యున ప్రత్యుత్తవన్న
విజ్ఞానయైన దని చెప్పినాఁడు. విష్టుచిత్తుఁడు మన్నారుస్వామితో మనవిచేసికొన్నపుడు
చండాలబ్రహ్మరక్షస్సంచదమును అందలి గానప్రభావమును, వరహావతారమునఁ దనవలస
విన్న భూదేవయే గానోపచారముతోఁ దన్నునేనింప ఆముక్తమాల్యదయై వచ్చిన దని
కథ మార్చి, ఆమె భూదేవ్యవతార మని చెప్పుట కేవలము చండాల బ్రహ్మరక్షస్సంచద
మున కిందు నవకాళము కల్పించుట కని తోఁచెడిది. దానిప్రయోజన మిది. విమర్శలు
చదివినపునైనకంటె విష్ణుభక్తి గల మాలదాసరి శ్రేష్ఠఁ డనుటయే కాక మాలదాసరివలన
బ్రహ్మజునికి ముక్తి యిప్పించుట యనునదియుఁ బ్రయోజనము.

తనకు మాలికాకరణకైంకర్యము చేయు విష్టుచిత్తునిచేఁ బండితులను గెలిపిగు
టలో భగవంతుఁడు నే నున్నాఁడ నని నిలఁబడిన ట్టుండుటచే నాదోషము పరిహృతమయి
నది. ఆఘటితఘటనాసమర్పఁడుగదా పరమేశ్వరుఁడు!

పెండ్లిచేయుటలో విష్ణుచిత్తుడు ఆముక్తమాల్యదను శ్రీరంగమునకుఁ గొనిపోవ నకుఁ డామెను దనలో నంతర్ధానము చేసికొన్నట్లు మూలకథ యుండఁగా మాయా కన్యా కల్పనము, విష్ణుచిత్తుని మొఱి, మరల సత్యాముక్తమాల్యద యింటనుండ బ్రహ్మాదుల ముఖమున నక్కన్య నడుగుట, మాపిల్లను మోచితెచ్చి, యాయఁజాలను, వచ్చిన పెండ్లాడవచ్చు నని కల్పించుట లాకికరీతిని కాపుటకు. దాని సాధనమునకు మాయా కన్యాకల్పనము. చాని యాశక్తి తెలుపుటకై వెడలంటయు రంగేళు నంతఃపురముఁ జేర్చు టయుఁ గూర్చఁబడినవి. ఆముక్తమాలికలు శ్రీహరికిఁ బ్రియము లని తెలుపుటకై కథా కల్పనమునఁ గొంతకొట్టి మున్నది.

మనుచరిత్రకర్త యిట్లు వర్ణింప లేదు.

యామునార్యచరిత్ర విమర్శనము

ఈ చరిత్ర కీ గ్రంథమునందుఁ బ్రసక్తియే లేదు. 'విష్ణుచిత్తుఁ డొకఁడు, యా మునుఁ డొకఁడు వైష్ణవసిద్ధాంతము నిలఁబెట్టినఁ' రని చెప్పి యామునచరిత్ర మంతయుఁ జెప్పెను. అందును గొన్ని మార్పులు కావించెను. ఈ చరిత్రప్రవేశము సంఘసంస్కార సిరిబోధకములకై ప్రవేశపెట్టఁబడినది. యామునార్యుఁడు పాండ్యరాజు సభలోఁ బ్రవేశించుటలో పూర్వకథలో నిట్లున్నది.

పాండ్యరాజునొద్ద నున్న పండితుఁడు వాదమున నికరుల జయించి వారివలనఁ బన్ను పుచ్చుకొనుచుండువాఁడు. అతఁడు వన్ను నిమిత్తము భటులను బంకుగా యామునునిగురువు ధనము లేక చైన్యమొండె. అది యామునుఁడు తెలిసికొని, వారి యుత్తరువు లున్న పత్రము చింపి పాఠవైచి మఱియొక పత్రికపై 'న వయం కవయస్తు కేవలం, న వయం కేవలమంత్రపారగాః, ఆపితు ప్రతివాదమస్తక ప్రకటాటోప విపాట నక్షమాః.' అని వ్రాసి పంప రాజపురోహితుఁడు రాజున కది తెలిపి వానికిఁ గోపము తెప్పించి పంపించెను. వానినిరాదరాహ్వనమును నిరాకరించి యామునుఁడు రాజదర్శన మునకుఁ బోలేదు. అతఁడు చాల సమర్థుఁ డని రాజు విని సగౌరవముగాఁ బిలిపించెను. అతఁడు రాజసభకు వచ్చెను.

ప్రబంధమందలి మార్పు

రాజు శైవమతాభిమాని. రాణి వైష్ణవమతాభిమాని. రాజునకు వ్యతిరేకముగాఁ బ్రవర్తించి నిష్టములేనిది. కాని వైష్ణవులకు రహస్యముగా దానధర్మము లాచరించునది. యామునుఁ డాపురమునకు వచ్చి, వైష్ణవుఁ డగుటచే రాజసభాప్రవేశము గనఁజాలక దుష్కారముఖమునఁ దనరాక రాణి కెఱిగించి, 'వాది గలిగినఁ' వైష్ణవమతము స్థాపించు

గలను. రాజు వైష్ణవవిముఖుడు గాన నాకు సభాప్రవేశము దొరక లేదు. నీ విభుడు నీకు విధేయుడు. సిద్ధర్థతో జెప్పి నాకు సభాప్రవేశము గలిగించితివేని వైష్ణవమతము స్థాపించి నీ భర్తను విష్ణుభక్తిపరాయణుని గావించెద నని వార్త నంపెను. ఆమె భర్తతో నేకతమం దున్న సమయమున నెఱింగింప 'ఎట్టెట్టా తావాదముచేసి శివమతము జయించుగా వచ్చెనే చూతముగా రావింపును?' అన్న మఱునాఁ డామె వానిని రప్పించెను. ప్రబంధమందలిదానికంటె మిక్కిలి భారీతియే పొరుషసూచకముగా నున్నది. కాని విష్ణుమత విముఖున కిదియేమార్గ మని కవి యట్లు మార్చినామో?

యామునార్యునిరాజ్యస్థాపి

యామునార్యుడు సభలో వాదముచేయఁ బోవునపుడు రాజపురోహితుడును రాణియుఁ గూడ సభలో నున్నారు. యామునుడు పురోహితుని జయించు నని రాణి యన. యామునుడు జయించెనేని యర్ధరాజ్య మామె కిచ్చెద ననియెను. అతఁ డోడిచి పురోహితుని రాణి రాజునకు ఆజుమానములు దాన్యముచేయ నిర్ణయ మనియె. యామునుడు వాదమున జయించిన తరువాత రాజు తన ప్రతిజ్ఞాప్రకారము రాణి కర్ధరాజ్యమియ్యఁబోవ నామె యాయర్ధరాజ్యము యామునున కిప్పించెను. అతఁడు వివాహము చేసికొని సుఖస్థితి నొందెను.

ప్రబంధమందలిమార్పు

యామునుఁ డోడినచో వానికి లింగము కట్టి శైవ మిప్పించుట, పురోహితుఁ డోడినచో రాజు పరివారాప్తసహితముగ శైవము విడిచి వైష్ణవము గ్రహించుట, రాణి కిది శైవమిప్పించుటయే ప్రతిజ్ఞావిషయము. యామునార్యుడు జయించిన తరువాత రాజు విష్ణుభక్తిపరాయణుఁ డయి తనచెలియలిని యామునార్యున కిచ్చి పెండ్లిచేసెను. పాండ్యదేశమున భాగినేయుండే పట్టాభ్యుదయగావున చెలియలిమగఁ డగు యామున మునికి నర్ధరాజ్య మిచ్చి, యువరాజుఁజేసి, సాంగవేదాధ్యయనము చేసిన యాతనికి నధర్మ వేదంబు అభ్యస్త మని యెఱింగి దివ్యాస్త్రపరిజ్ఞాత యగు నాతని నెచ్చరించి దుస్సాధయోధయూధంబుపై దండయాత్ర కనిపెను. అతఁ డట్లు దండయాత్ర కేగి శత్రువుల జయించి రాజ్యము చేయుచుండెను. పూర్వకథావిరుద్ధమును కలియుగనిషిద్ధము నగు నసవర్ణస్త్రీవివాహము, అపవర్తముగా నంగీకరింపఁబడిన శస్త్ర బీభత్సము, యామునార్యున కారోపించుటయు ఇది యశాస్త్రీయ మని కాని కేవలము విష్ణుమతస్థాపనకై వచ్చిన స్వామి కిది అర్హమా యని కాని యేవిధమగు సంజేహమును గలిగింపక స్వాభావిక కార్యానుసరణము చేసినట్లు రచించినాఁడు.

కృష్ణదేవరాయలకాలమున నట్టి ఆచారమున్నట్టు చెప్ప వీలు లేదు కాని బ్రాహ్మణులు శస్త్రజీవక యవలంబించియున్న ట్టూహింప నవకాశము కలదు. వివాహసాంకర్య వృత్తిసాంకర్యములను మాపించి తనసంస్కరణాభిమానము వెలిబుచ్చుటకే కవి యిట్లు రచించె ననవచ్చును. రాజీప్రబంధము రచించె ననుటకు గూడ నిది కొంత తోడ్పడుచున్న యది యనవచ్చును. మతవాదమున జుయించిన బ్రాహ్మణునికి రాజ్యమును చెల్లెలను ఇచ్చె నని రచించుటకు బ్రాహ్మణుడు సందేహింపకపోడు. రాజ్యమును పయివానికిఁ బోసేయక యర్హున కిచ్చుటయు, బ్రాహ్మణ త్కత్రియుల సమైక్యము, బ్రాహ్మణుల శస్త్రపరిజ్ఞానము, దానివలన శత్రుజయము బోధింప నిట్లు రచించియుండును. అట్టి సంస్కారము దేశపితము, కర్త పెద్దనయే యైనచో ఇట్టి యనవర్త వివాహము, వృత్తిసాంకర్యము కల్పింపవలసినచో ధర్మవిరోధ మున్న దని, బ్రాహ్మణ్యము పోవుచున్న దనియో, రాజ్యభోగము వరమార్థభంగకర మనియో మొట్టో యనిపించుచుగాని సామాన్యముగా విడిచి పెట్టునా?

ఖండిక్యకేశిధ్వజోపాఖ్యానము

(విష్ణుపురాణములోనిది)

పాండ్యరాజునధలో విష్ణుచితుఁడు పున్యసింహునపుడు ఇది గ్రహింపఁబడినది. మూలకథలో లేదు. ఈ సంవాదముదలి సిద్ధాంతమును ప్రచుఱముగా గ్రహింపక యందుఁగల కొంతలు చూచి భగవద్గీతాప్రొక్షమగు శరణాగతిధర్మమే శ్రేష్ఠమును సులభమును నని యుపపాదించినట్లు రచించినాఁడు.

ఈ కథలో ఖండిక్యుఁడు కర్త నిష్ఠగలవాఁడు. కేశి బ్రహ్మనిష్ఠగలవాఁడు. ఏ ఋత్విక్కులును, ఏ ఋషులును, చెప్పఁజాలని ప్రాయశ్చిత్తము త్కత్రియునకుఁ జెలియుటయు, నా విషయము కొనకాదిఋషులంగీకరించుటయు చూపఁబడినవి. బ్రహ్మజ్ఞానమందు కేశిధ్వజుఁడే గట్టివాఁడు. వానిగురుత్వముననే ఖండిక్యుఁడు జ్ఞానియయ్యె, బ్రాహ్మణునిరాదరములేదుగాన బ్రాహ్మణులకంటె శ్రేష్ఠులు. 1. శత్రువునొద్ద నైనను గ్రాహ్యమన్నపుడు అది యెట్లయినను గ్రాహ్యమేయనియు, 2. శరణాగతుఁడగు శత్రువును బాధింపక వానికార్యము సెరవేర్పఁదగు ననియు, 3. శత్రువునకు ముఱుల రాజ్యమిచ్చి వానిని వానిస్థానమున నిలుపుట యొక్క మనియు నను మూఁడు విషయము లిందువలన గ్రహింపఁదగును.

మైసీతులు కృష్ణదేవరాయనియావరణములో నున్నచే యని యతని యవసరాఙ్గ

వివాహసాంకర్యవిరుదము, గజపతివిజయము వానికూఁతుఁ బరిగ్రహించుట వానికి మరల

రాజ్యమునిచ్చుట, తెలుపుచున్నవి. పరమార్థవిషయమున భగవద్గీతావాక్యమే ప్రమాణమని సిరపఱచినాడు.

రాజనీతి:—ఇందు విశేషముగా పూర్వ నీతివాక్యములతో కొన్ని సూతనవిషయములు చేర్చబడినవి. దీనిచే గృహస్థరాయనిరాజనీతివద్దతి గ్రహింపవచ్చును.

చండాలబ్రహ్మరాక్షససంవాదము:—ఇది పరాహపురాణములొనిది. ఈ కథాప్రవేశమునకై లక్ష్మీ దేవ్యంశసంభూత యని ప్రసిద్ధిగల యాముక్తమాల్యదను భూదేవ్యంశసంభూతగా మార్చెను. ఈ కథయందు బ్రహ్మజుండు యాగమధ్యమందు శూలాని బాధచే మృతిచెందుటవలన బ్రహ్మరాక్షస జన్మ మొందె నని మూలగ్రంథము. బ్రహ్మజుండు వేదవేదాంగము లభ్యసించి ధనాదాయవరుడయి పరదేశముల కేగి దుర్దానముల మూలమున ధనము సంపాదించి, తనగృహమునకు బట్టుకొనిపోవుచుండగా దొంగలు కొట్టివట్టు, దానివలననే యాతడు చచ్చుచు గ్రూరుడగు దొంగలనాయకుని దలంచుటచే వికృత మగు బ్రహ్మరాక్షసజన్మము వచ్చినట్లు మార్చినాడు.

తుదికి:—వానికి విష్ణుభక్తుడగు చండాలునిచే ముక్తిసాధన మగు వైష్ణవధర్మము నివ్రత్యము నిప్పించెను. ఇది వేదజ్ఞానముకంటె విష్ణుభక్తి శ్రేష్ఠమగుటకే. ఇందు రామానుజాదివృష్టాంతములు కాలవ్యత్యాసమయినను సహించియైన జూపుట తన యిష్టభావము వెలిబుచ్చుటకేకదా! ఈ కవి తనకిష్ట మగు విషయముల నేదో సందర్భము కలిగించి యిందు జోనుపునాడనుట స్పష్టము.

పాండ్యరాజు:—నగరలోభసార్థము రాత్రి వెడలినవాడని మూలకథలో నుండ భోగినీసంయోగార్థ మనుట, భోగలంపటునకైన విరక్తి కలుగుననుటకును, ముందు దైవధర్మ హెచ్చుగాఁ జెప్పబోవుచున్నాఁడు గాన నిట హైన్యమును కామచారమును చూపుటకు నయియుండును. అవి సామాన్యరాజునకు సహజలక్షణము. రాజు వేళ్ళయింటికిఁ బోవుట యప్పటియాచారము. రఘునాథాఖ్యుదయమున రాజు తన్ను వరించిన ప్రియను జూచుట కేగెను. కాని యాకాంతను విలిపించినట్లు లేదు.

ఋతు వర్ణనము

యామునాద్వయండు యుద్ధయాత్రకు బయలుదేరఁబోవ వర్షాకాలము వచ్చెను. ఆ వర్షాకాలము యుద్ధాద్యవర్తమనియు సామాన్యప్రజలకుఁ గష్టమనియుఁ జూప నెంతయో వివరముగాఁ బ్రకృతిని వర్ణించినాడు.

తర్వాత యుద్ధానుకూలముగ శరత్కాలంబు వర్ణించెను. అముక్తమాల్యదగా విరహమునకు వివాహమునకు సర్వమగు, పసంతము వర్ణించఁబడియెను.

కవి వర్ణ్యమును తలచినపుడు తనకు దోచిన భావములన్నియు విడువక వర్ణించు స్వభావముకలవాఁడు గావున నవి యంత విపులము చేయుట యుక్తమే.

ఇంక మనుచరిత్ర గ్రంథమున మూలకథలో రసాభాస మున్నను నట్లే యుంచి నాఁడు మార్పు చేయనేలే దనవచ్చును. మనోరమ పెండ్లి యగునప్పుడే తనసఖయు రోగబాధచే పీడనొందుచుండ నేను పెండ్లాడి సుఖము నొందఁగలనా యన స్వరోచి యా వృత్తాంతము తెలిసికొని, తనయాయుర్విద్యాప్రభావమున వారికి బాధ బాపినట్లున్నదానిని - వివాహసంతరము వారి ప్రథమసంగమ సమయమునఁ జెప్పినట్లు మార్చినాఁడు. ఇట్టివే మఱియొకటి రెండుమార్పు లున్నవి. ఆముక్తమాల్యదలో నట్లుగాక మార్పులు పెక్కులు కలవు.

ఇందు 1. విష్ణుదిత్తవిజయము. 2. యామునచరిత్ర. 3. చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాదము, గానమహిమ. 4. గోదాకల్యాణము అను నాలుగుగ్రంథములు కలవన వచ్చును.

ఈ యుత్తమప్రబంధమునకు శ్రీవేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు తానొక వ్యాఖ్యానము రచించుచున్నాననియు దీనిముద్రణమునకు ద్రవ్యసహాయము కావలెననియు శ్రీపితాపురమునుహారాజావారిని ప్రార్థయవడగా వీరు రు. 1000 నిచ్చిరి. శ్రీశాస్త్రి గారు తన సంజీవనీవ్యాఖ్యను రచించి పీఠికతో సహా రాజావారికర్పించిరి కాని యందలి కర్తృత్వ విషయచర్చలో శ్రీకృష్ణరాయలకర్తృత్వము రూఢిపఱుపలేదనియు ఈ ముద్రణమున ప్రాచీన పాఠములు తారుమారు కావించి రచించుటయేకాని యింకొకటి తనకు కనబడలేదనియు శ్రీపితాపురప్రభువువారి ఆభిప్రాయము. ఈ మాముద్రణమున ప్రాచీన పాఠములకు లోపము రాసీయక ప్రమాదవేళములను మాత్రము తొలగించి నిర్దుష్టపఱచి యున్నాము.

ఉ పా ధ్య త ము

[శ్రీమేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులవారిది.]

కథా ఈ ప్రబంధరాజము జగత్ప్రసిద్ధుఁడైన కృష్ణదేవరాయలచే రచించిన
 వ్యంజనము = (తనచే) ధరించబడిన, మాల్య = పూలదండను, ద = ఇచ్చునను
 బాధా శబ్దార్థము. దీనికి సరియయిన ద్రావిడభాషాపదము “కుడి కొడుతూళ్” =
 యిచ్చినది) అని. ఇది విష్ణుచిత్తునిపుత్రిక యగు గోదాదేవిపేరు. ఇందుఁ జేరిన
 మూలముఖ్యకథాంశ మీ గ్రంథనామమువలననే స్పష్టమగుచున్నది. దీనిలోఁ బెరిల్ల
 కొట్టి ప్రతిపాద్యము గోదావిష్ణుచిత్తులకథ లగుటచే గోదాదేవినిబట్టి “ఆముక్తమాల్యద”
 యనియు, విష్ణుచిత్తునిబట్టి “విష్ణుచిత్తీయ” మనియు నీ ప్రబంధము నామద్వయ
 వ్యవహారింపఁ బడుచున్నది. ప్రధానకథాశరీరముతో విశేషసంబంధము లేనివయ్య
 యు రీతి సంబంధమును గల్పించి కవి యామునాచార్యవృత్తాంతమును, ఖండిక్య నీన
 రాజ సంవాదమును, చండాల బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమును దన యిచ్చకు వచ్చినట్లు
 భావన మార్పులచేసి పర్ణించియున్నాఁడు. ఆ మార్పుల నిక ముందు గనఁబలుకు
 కలిగి చున్నాఁడను. గోదావిష్ణుచిత్తులకథయు, యామునాచార్యచరిత్రమును, వైష్ణవ సంత
 గురుచరిత్రమగు గురువంశరా ప్రభావ మును శ్రీవైష్ణవమతాచార్యచరిత్రమును
 నుండ వీనిలోఁగూడఁ గొంత కథాంశమును మార్చి కవి ప్రబంధరాజముగా వ్రాసెను.
 దైవక సీగ్రంథము శ్రీవైష్ణవమతావలంబుల కత్యంతోపాదేయము ఇది ఆలంకార
 మాత్రమునా తమకావ్యలక్షణోపేతం బయి రాజిల్లుటయే కాక, విశిష్టాద్వైతసంప్రదాన
 యింటికిఁ బలను ప్రవిష్టములయి లగుటచే బరమార్థజ్ఞానసాధాయకమయిపూడఁ దత్త్వజిజ్ఞాసు
 పరించిన వీరియనుజ్ఞ మున నాచార్యులు నాయాయీ ప్రకరణములయందు శృంగారా న్నల్ల
 యు తు వర్ణన మును బ్రధానరసము భక్తిగూఢాపవన్నయైన నే

యామునార్యుఁడు యుద్ధయాత్రకు బయలుదేరినప్పుడు వర్షాకాలము వచ్చెను.
 ఆ వర్షాకాలము యుద్ధాద్యవర్త మనియు సామాన్యప్రజలకుఁ గష్ట మనియు జూప
 నెంతయో వివరముగాఁ బ్రకృతిని పర్ణించినాఁడు.
 తర్వాత యుద్ధానుకూలముగ శరత్కాలంబు పర్ణించెను. ఆముక్తమాల్యదా
 విరహమునకు వివాహమునకు నర్హమగు పసంతము పర్ణింపఁబడియెను.

ఈ గ్రామ నివాసము. అచట శ్రీవటపత్రకాయ (శ్రీవటపత్రకాయ) అంటే
 ఆయన ఆర్థికతరంగానికి అలయమనఁ బరిచారము. దయనీయముగా చూడబడుచున్నది.
 తండ్రి. కట్టిపెరు పడ్డ. బోధాయనశాస్త్రము గలవాఁడు. యజ్ఞశాస్త్రమును బోధి
 తున్నాఁడు. తలిదండ్రు లీతని జననకాలమున జాతకర్తాది సంస్కారముల నమచిత
 గరించి విష్ణుచిత్తుఁ డనునామ మిడిరి. గర్భాష్టమం దుపసీతునిఁజేసి వేదాదివిద్యలఁ ప్రజ్ఞావిశే
 శిరి. కాని యితఁడు బాల్యమునుండి విశేష విద్యాసంపన్నుఁడు కాకపోయినను సకలవిక్రమ
 తార్కరణుఁ డైన శ్రీమన్నారాయణనియందును దద్భుత్వయందు సగౌరవముగలవాఁడని వాని
 పటచే స్వగ్రామమందున్న పటపత్రకాయస్వామి సుపాసించుచు. దను భార్యలఁ డనియు,
 గ్రామించిన సారథమయిన పంటభూమిలో నానావిధ పుష్పవృక్షములతోఁ గూడిన స్వయం
 క్ష పుష్పవ్యాసమును వేయించి నిత్య మాదేవునికిఁ దులసీపుష్పమాలికల గట్టి. రాజు
 గాకారునివలె సమర్పించు చుండెడివాఁడు.

ఇట్లు విష్ణుచిత్తుఁ డవంతులభక్తితో పటపత్రకాయస్వామి కవిచ్ఛిన్న మయిన యంత
 మాలికా కైంకర్యము సలుపుచున్న కాలమందు పాండ్యదేశమునకు రాజధానియైన చిత్తుఁడు
 పురలో రాజ్యముజేయుచున్న వల్లభదేవుఁ డను పాండ్యవంశపురా జొకనాఁడీరాత్రి నానలి
 పరిపాలనమును గుఱించి ప్రజ లనుకొనుమాటలను వినినాఁడీ మాటువేషమును
 చి పురసీధులయందు సంచరించుచుండగా నొకయింటి యరుగుమీఁద నిద్రించు 'రాజు
 బ్రహ్మజుని లేసి "నీ వెవ్వఁడవు? ఈయర్థరాత్రమం దిచట నేల యెంటిగాఁ గురును
 ఁడి యున్నా" వని ప్రశ్నించెను. "అయ్యా! నేను పరదేశపుబ్రాహ్మణుఁడను. కాశీకిఁ గొమును
 గుంకొన్నానము. జేసికొని నేతున్నానేచ్చచే రామేశ్వరమున కరుగుచు నిచటికి ద్రవ్య
 పునంతలో బ్రొద్దుగ్రుంకి వీఁకటి వడినందునఁ బయనము మాని యిచటఁ బండ్లువేయిముగాను
 విప్రుఁడు మాటు వత్తును. అది విని రాజు, "విప్రోత్తమా! నీమూలమునకున్న నాజ్ఞాపించె
 పవన్వినకతమున 'దేశాటనం పణ్ణిత మిత్తతా' చంద్రగంధ మగు గురుపరంబరాప్రభావ
 పడిగించిన వాడవై యుండువు. నీ కనేకవిద్యలున్నవి. విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వవిషయకోప
 పుష్పవ్యాసము సుపన్యసింపింట్లు ప్రబంధముల నున్నది. ఇదియునుగూడ మూల
 గ్రంథమం దనుక్తము.

— యామునాచార్యచరిత్రము —

ఈతఁడు విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత ప్రవర్తకాచార్యులలో ముఖ్యులమఁడగు నాథ
 భక్తుఁడు. ఇతఁడు ముగ్ధులకుఁ బ్రసాదమును నధికతరమయిన వైదుష్యము

వాధ్యకళాహేతో ర్వయసా నవేన పరత్ర హేతో రిహజన్వనాచ* అను సిద్ధాంతము
రా నాభూనుడు చదువ విని యారాజు ఆ క్షోకతాత్పర్యమును గ్రహించి పరలోక
మునిప్రాప్తికై తననధర్మము నాచరింపక ఆయువునంతయు వ్యర్థముగా గడపి మోసపిచ్చిగా
నిర్విజ్ఞతనొంది తన నగరికి బోయి సర్వకాస్త్రార్థ వేదియు భగవద్వత్తుడు నగు నని
యనబడి యను తనపురోహితుని బిలిపించి యాతనితో, “దనతలంపు వెల్లడిచేసి బ్రజేల్వ

నిష్ఠ శివేంద్రాదులలో నెవ్వడు పరుడో ఎవ్వని నుపాసించిన ముక్తి సిద్ధించునో”
కథాచనంగతిజెలిపెడు నుపాయముఁ జెప్పు” మనిప్రార్థించెను. అందుల కాతఁడు నమ్మలింగ
వ్యంజిలువుకూటమున నొక స్తంభము నాటించి దానిగోపను బంగర నాణెముల నంది యొడచి
బా! ప్రేలఁ గట్టింది “ఈలోకమునం దేమతస్థుఁ డైనను, పరతత్త్వ మిది యని సిద్ధాంతము
జ న నొప్పించుటకు సామర్థ్యము గలవాఁ డీవరాలముంటఁ బుచ్చుకొన నర్హుఁ”డని యే పసి
చ దేశములకుఁ బ్రకటనపత్రికల నంపు మని ఉపదేశించెను. అందులకు వల్లభదేవరాయలు
కొ మిక్కిలి సంతోషించి తన పురోహితుడు చెప్పినట్లు కావించెను.

ఈ అంకట బౌద్ధులు, శైవులు, కాపాలికులు, కాక్తయులు, మాయావా
దైశేషికులు, సాంఖ్యులు, పాశుపతులు మొదలుగాఁగల నానామతములలోఁ జేరువది
య సిద్ధాంత ప్రవర్తకు లగువారు తమతమ శిష్యగణములతోడ బయలుదేరి మధురకు వసిన
రా రా జాస్థానమును జేరిరి.

ఇట్టియొడ క్రిందివిధముల (ధన్వంతర్యుని) వటువత్తకాయస్వామికి ని
క రము మాలాకైంకర్య మొనర్చుచు భగవచ్చింతావరాయణుడై యున్నవిష్ణుచిరంత
కాస్వామి యొకనాటిరాత్రి నృపుమందు సాక్షాత్కరించి “ఓయివిష్ణుచిత్తుఁడు
న హృదయమున నేలు వల్లభదేవుడు పరతత్త్వవిర్ణయముఁ జేయించునో తనయూస్తా!
దై వుచున్నారోదాశులగు గ్రంథిని ప్రేలఁగట్టిందియున్నాఁడు. మతసిద్ధాంతభేద
చూపుటకై కించి మనవిశ్చింతాదై, ప్రాపించి యాధన గ్రంథినిఁ గొనిపోవలయు నని మధురైక్త
యింటికిఁ ~~యచటికిఁ బోయి వారి కుసిద్ధాంతములకుఁ~~
వరించిన ప్రియమైన జానుట కై ~~గొనిపోయి~~ ప్రాపించి రమ్మ విద్యావిహీనుడ నై నున్నట్లు
జెప్పినట్లును నేను నీజిహ్వగ్రమున నే

యు తు నెవ్వరును పులక పన్నిదిరావలయు

యమునార్యుడు యుద్ధయాత్రకు బయలుదేరఁబోవ వర్నాకాలము వచ్చును.
ఆ వర్నాకాలము యుద్ధాద్యసర్వ మనియు సామాన్యప్రజలకుఁ గష్ట మనియుఁ జూప
నెంతయో వివరముగాఁ బ్రకృతిని పఠించినాఁడు.

తర్వాత యుద్ధానుకూలముగ శరత్కాలము వర్ణించెను. ఆముక్తమాల్యదా
విరహమునకు వినాసమునకు సర్వ మగు. పనంతము వర్ణించఁబడియెను.

సర్వకాన్తజ్ఞానమును యుక్తికాటవమున, అక్షయశక్తికై గలిగించెను. ఆమూట తె
సిముదఱు బడును. ఆరాజు సేన దానిని 'నని పల్కినది. అప్పుడు విష్ణుచిత్తుడు
“ధన్వంతరి” అని నిర్దాల్యమునది భగవద్వాక్కును శిరమున నిడికొని మౌనముతో బోయి
వల్లభదేవుని యాస్థానమును సమీపించగా నారాజు ఇతని నెదుర్కొని సముచిత
సత్కారములు సలిపి సింహాసనాసీనుఁ గావించె. విష్ణుచిత్తుడు భగవద్దత్త ప్రజ్ఞావిశే
షము గలవాఁడగుటచే నుత్తరోత్తరోక్తి సంతానమునకు బ్రతివాదల నెదిరించి క్రమ
క్రమముగా వారివారి మతముల నుండెడు విప్రతిపత్తుల వారిచే నొప్పించి వాని
నన్నింటిని ఖండించి శ్రీమన్నారాయణుడే పరుఁడనియు, అతఁడే ఉపాస్యఁడనియు,
మోక్షప్రదాత యనియు సిద్ధాంతీకరించెను. అంతట విద్యాతుల్యగ్రంథి స్వయం
ముగాఁ జెగి నేలఁగూలెను. ప్రతివాదు లందఱు విస్తయావిష్టచిత్తు లయిరి. రాజు
విష్ణుచిత్తుని సామర్థ్యమునకు భగవన్ప్రహేమమునకు సంతసిల్లి యాతని నేనుంగునై నెక్కించి
ఊరేగించి పెద్దయంత్రమును గావించెను. ఆసమయమందుఁ దనభక్తుఁడగు విష్ణుచిత్తుని
పరమాభ్యుదయము నీక్షింపఁగోరి లక్ష్మీకాంతుండు కమలాలయా ద్వితీయుండై యంత
రిక్షమున గరుడవాహనముననుండి యాతనికి తనవర్సమును బ్రసాదించెను. విష్ణుచిత్తుడు
భగవంతుని సేవించి యనేక సూక్త వాక్యములతో స్తుతించి భక్త్యుండై రాజు నానతి
మరలఁ దన గ్రామమునకుఁ బోయెను.

బ్రహ్మజుఁ డొకఁడు వృషగిరిలోనున్న స్వామిని సేవించి వచ్చి చుఘరలో రాజు
పురోహితునియింట బసచేసి వేసవిబాధచేఁ బైనివండుకొని ఖోడివిప్రులతో నులును
పోకకుఁ జదువుచున్న శ్లోకములలో నొకటియైన “మాసార్థమష్టా” అను శ్లోకమును
రాజు వేళ్ళానంగతికిఁ బోవుచుండఁగా వినె ననియు, మొదటఁ దనకు లభించిన ద్రవ్య
మును విష్ణుచిత్తుండు భాగవతార్చనముక్రిందను దేవాలయముక్రిందను వ్యయపఱచుటచే
రిక్తుడయ్యె ననియు, భగవంతుండు కరుణించి యతని గృహమును మణిమయముగాను
సర్వసంపత్సమృద్ధ మయివదిగాను నిర్మింపు మని దేవతల్ని యగు విశ్వకర్మ నాజ్ఞాపించె
ననియు, సీప్రబంధములో నున్నది. ఈ కథ కాకరగ్రంథ మగు గురుపరంబరాప్రభావ
ములో నీయంశములు గానరావు. రాజసభలో విష్ణుచిత్తుండు పరతత్త్వవిషయోప
న్యాసమును జేయునప్పుడు శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానప్రతిపాదిత మగు ఘాండిక్య కేళి
ధ్వజసంవాదము నువన్యసించినట్లు ప్రబంధములో నున్నది. ఇదియునుంగూడ మూల
గ్రంథమంద నుక్తము.

● యామునాచార్యచరిత్రము ●

9. ఈతఁడు విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత ప్రవర్తకాచార్యులలో ముఖ్యతముఁడగు నాథ
సేతుని పుత్రుఁడు. ఇతఁడు విష్ణుచిత్తుని కన్నకొడుకైన నధికతరమయిన వైద్యవృత్తి

గలవాఁడు. ఇతని నివాసస్థలము చోళదేశముందలి వీరనారాయణపురము. కండ్రి పేరు ఈశ్వరముని. ఇతనిబాల్యమునఁ జోళదేశమునేలు రాజుయొక్క పురోహితుఁడు అక్కియార్వా ననునతఁడు లోకాలెళాయి పాండిత్యముగలవాఁడై ఆకాలము దాదేశమున నుండు పండితుల నందఱును వాదము దోడించి వారివలనఁ గప్పము గొనుచు “విస్వజ్ఞుఁ యోలాహలూఁడ”ను బిరుదము నొందెను. ఒకనాఁడు యామునముని తనగురువునొద్దఁ బాఠమును జదువుచుండ నారాజపురోహితుఁడు తన కీయవలసిన కరము నిమ్మని యామునార్వ్యుని గురువున కొకజాబు నంపెను. అగురువు దరిద్రుఁ డగుటచే ధనమీయఁ జాలక దైన్యము నొందఁజూచి యామునార్వ్యుఁ డాపత్రికను నూలుకొక్కలుగాఁ జింపి మఱియొక పత్రమును దీసికొని “న వయం కవయస్తు కేవలం న వయం కేవలకంఠ్ర పారగాః, అపితు ప్రతివాది మస్తకప్రకటాటోపవిపాటనక్షమాః” అను శ్లోకమును దానిపై వ్రాసి ఆదూతచేతి కిచ్చి పంపెను. రాజపురోహితుఁ డగు అక్కియార్వానది చూచి కుపితుఁడై రాజున కెఱింగింప నారాజు తనపురోహితునితో శాస్త్రవాద మొన రించుటకు విచ్చేయు మని యామునార్వ్యునిఁ బ్రార్థించెను.

అతఁడు రాజుప్రార్థన మంగీకరించి రాజునభకుం బోయెను. వీరిరువురకు శాస్త్ర వాదము జరుగునపుడు మాధ్యస్థ్యము వహించుటకు నానాదేశములనుండి పండితులు రావించుటఁబడిరి. ఆత్తఱి శ్రీవైష్ణవమతముం దానక్తి గలరాజభార్య తనవల్లభునిఁజూచి మనపురోహితుని యీ యామునాచార్యులు జయింపఁగలఁడని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. అందులను రాజు, యామునాచార్యులు విజయము నొందినయెడల నీ కర్ధరాజ్య మొనంగెద. పురోహితుఁడు గెల్పినచో నాఱుమానములవఱకు నీవు నా యాజ్ఞకు లోఁబడవలసినదాన” పని చెప్పెను. అందులకు రాజు సమ్మతించెను. అపుడు రాజపురో హితుఁడు యామునార్వ్య నాలోకించి “నీవు విద్వాంసుఁడవైనను బాలుఁడవు. నానిో వాదించుటకుఁ దగిన శక్తి లేనివాడవు కావున మూఁడు లౌకికవాక్యములను జెప్పుము. నేను వానిని ఖండించెదను. లేదా నేను మూఁడు లౌకికవాక్యముల నుచ్చరించెద. నీవు వానిని కాదనుము. జేత, తన పాదములతోఁ బరాజితునిశిరముఁ దన్నువలయు”నని ప్రతిజ్ఞఁ జేసెను. అట్లే కా నిమ్మని యామునేయుండు “నీకల్లి వంధ్య కాదు, ఈరాజు సార్వభౌ ముఁడు, రాజమహిషి పతివ్రత” అను మూఁడువాక్యముల నుడివి వీనిని నిషేధించు మనెను. అందుల కాపురోహితుఁడు ప్రత్యుత్తర మీఁజాలక మూకీభూతుఁడై తలవంచు కొనెను. రాజు మిక్కిలి సంతసిల్లి వివాదము ముగించు యామునార్వ్యుండు “గలిచినచో భార్యకిచ్చెద నని వాదానము జేసిన అర్ధరాజ్యమును భార్య ప్రార్థింపఁగా యామునార్వ్యుడా కిచ్చెను.

యామునార్యుఁ డిట్లు నమధికత రాజ్యవైభవఁ డయి ద్వితీయాశ్రమమును స్వీకరించి సకలభోగముల ననుభవించుచు సుఖముగాఁ గాలము పుచ్చుచుండ నీతని పితామహుని ప్రశిష్యుఁడగు శ్రీరామమిత్రుఁ డను వైష్ణవోత్తముం డొకఁడు యామునార్యుఁడు పాండిత్యపుఁ గలిమిచే విష్ణుదర్శన స్థాపకుఁడుగ నుండుటకు బదులుగ నిట్లు రాజ్యభోగకాంక్షఁ దగిలి తృతీయ పురుషార్థపరుఁడై యుండె నని చింతిల్లి యతనికి వైరాగ్యముఁ బుట్టింప నెంచి యాతనిఁ జూడఁబోయెను. దౌవారికులచే ద్వారముందు నివారిత ప్రవేశుఁడై రాజదర్శనోపాయము నాలొబించుచు నెట్టకేల కాతని హవనునితోఁ జెలిమిచేసి యాతనికి బ్రీతికరమగు ముండ్లము నైకూర ననుదినముఁ దెచ్చి యిచ్చుచుండెను. పాచకుఁడు నాకాకమును వండి యామునార్యుని భోజనసమయమందు భోజనపాత్రముం దుంచుచుండెను. ఇట్లు మహాసములు గడచినవిట్లుట శ్రీరామమిత్రుఁడు విసికి వేసారి యేనాటికిని యామునార్యుఁడు తనవృత్తాంతమును దెలియఁ జాలఁ దాయె నని మనస్తాపమునొంది నాలుగుదినములు శాకము నిచ్చుట మానెను. తరువాత నొకనాఁడు యామునార్యుఁడు భోజనసమయమున నాకాకము లేకపోవుటకుఁ గారణ మడిగెను. అందుపై నాపాచకుఁ డెవ్వఁడో యొకపృథ్వవైష్ణవుఁ డాకూర నిన్నిదినములు తెచ్చి యిచ్చుచున్నాఁడు. ఏమికారణముననో నాలుగయిదు దినముల నుండి తే లేదని చెప్పెను. ఆమరుసటిదినముందు శ్రీరామమిత్రుఁ డెప్పటియట్లు శాక పాణియై యామునార్యుని పాకకాల కరుగ నాపూరోగవుఁడు వానిం జూచి మాప్రభువు నిన్ను నేఁడు తనమ్రోలకుఁ దీసికొని రమ్మని నా కుత్తరు వొసంగె నతనిం జూడఁ బోవుని చెప్పెను. శ్రీరామమిత్రుఁడు యామునార్యుకడకేగ నాతఁడు సాష్టాంగ దండప్రణామంబులచరించి యభార్గ్య సత్కారకలాపంబున రంజిల్లఁజేసి నమించితా సనాసీనుం గావించి యాతఁ డేతెంచన ప్రయోజనం బడిగెను. అంత శ్రీరామమిత్రుఁడు “నేను నిస్సృహుఁడను. ప్రయోజనాపేక్షీనై మీయొద్దకు వచ్చినవాఁడనుగాను. మీతాత యగు నాథముని మీశొఱుప నొకనిజ్ఞేపము నాయొద్దనుంచి మీ కిచ్చుని చెప్పెను. దానిని మీశొసంగుటకు మిమ్మిటఁ జూడవచ్చితి నన, యామునార్యుఁడు సంతోషభరితుఁడై యాతనివెంబడి శ్రీరంగమునకుం జనియె. అచట శ్రీరామమిత్రుఁడు యామునార్యుని శ్రీరంగనాయకునిసన్నిధికిఁ గొనిపోయి “ఇదియే మీతాత మీ కిచ్చునిచెప్పిననిజ్ఞేప” మని శ్రీరంగనాథుని పాదారవింద ద్వంద్వముం జూపె. యామునార్యుఁ డతఁ డానందపార క్రవశ్యముచే మైమఱచి కొంతవడికిఁ దెలిసి ‘అహ! ఇట్టి పరమ ప్రాప్యవిషయమును విడచి యింతకాలము తుద్ర భోగంబులఁ దగిలియుంటి. బుద్ధి కెంతమోసము వాటిల్లె’

9. తాముచి నద్యస్సంజాత వైష్ణవుఁ డై కుమారునికి రాజ్య మొప్పగించి తాను నేముంపు

ఈ యామునార్యచరిత్రమునకు కవి యాప్రబంధమునందు విష్ణుచిత్తునికగతో నొకరీతి సంబంధమును గల్పించి యాదిగవ ప్రాసవిధానమున కొంతమార్పు శ్రీనిల్లిపుత్తూరు వటువత్త గాయకాస్వామి లక్ష్యతోఁ జెప్పినట్లు చెప్పియున్నాడు.

విష్ణుచిత్తుఁ డొకనాఁడు యథాపూర్వముగా స్వామికి మాత్రముల సర్పించి యింటికిఁ జకుచుండ నతని జూచి స్వామి లక్ష్యతో నిట్టనియె.

లే. “యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు సీమహాత్ముఁ

డొక్కఁడును గాదె మన్తతం బుద్ధరించి

రస్సదీయకృపాలిశయమున ననిన

నిందిరాదేవి తనభర్త కిట్టు లనియె.”

4. ఆ. 39 ప.

క. “ఇతనికథ యెఱిగినదికా, యతఁడేమి యొనర్చె ననిన నట్లాడుండు

శతవత్తనీలయకిట్లు, సలివకలం డొక్కఁడు మత్పదాక్రితుఁ డాదిన్.” 4. ఆ. 40 ప.

పాండ్యదేశపు రాజొకఁడు శైవమతము దలినాడభక్తి గల వాడై విష్ణుభక్తుల నవమానించుచు సలిశ్రద్ధతో జంగమార్చనఁ జేయుచుండెను. అతనిభార్య విష్ణుమతం దభినివేశము గలది యయి లోకులకు నానావిఘ్నోపకారముల నొనర్చుచుఁ బరమ ధార్మికరా లయి తన భర్త విష్ణుభక్తిముఖుడైనందులకు మిగులఁజింతిల్లుచుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁ డారాజునుపిషి యేకాంశమునాదుఁ బ్రాణవల్లభునితో నా యామునార్య వృత్తాంతం నెఱిగింప చారాజు విని అవలంక! ఎట్టియీ! ఆ బ్రహ్మచారి మాశైవ మతిమును వదలుండు జయింపగలవాడా? ఏమి విత్! పిలువ నంపుము. ఈ త మాతని శక్తి” యన నారాజుపత్ని ప్రతీ ణిచే నాతని రావించె. వచ్చినయామునార్యుని జూచి రాజు భార్యతో నిట్టనియె. “ఈవాదమున మాశైవమతముఁ డొడఁగేని విభూతి దుద్రాక్షులఁ బరిత్యజించి నే నీతనిచే జక్రాకితుండ నయ్యెద. లేక నీతఁ డన జయమును నొంచెనేని నీవు నీతఁడు శైవదీక్ష వహింపవలసియుండును” అని. అందులకు రాజు నమ్మవలెనెను. అప్పుడు యామునార్యుఁ డాశైవమతస్థులతో వాదించి నప్రచూణమున యుక్తులచే వారి నందఱును జయించి విష్ణుదేవుండేవరతత్వం బనియు విశిష్టాద్వైతసంబంధ మతం బనియు స్థాపించెను. ఇ టయ్యామునాచార్యుఁడు సిద్ధాంతమొనర్చినసమయమున నా రాజ్యస్థాపనమున కెదుట నున్న రావిచెట్టునుండి “పియరాజా! ఈ బ్రహ్మచారి చెప్పినదే నత్యము. శ్రీమన్నారాయణుండే పరబ్రహ్మ యగుటం జేసి యద్వైత యుపాసంపు” మని యొకయశరీరవాణి యందఱు వినునట్లు బయలు కడలెను.

అంత నాపాండ్య దేశాధీశ్వరుఁడైన యామునార్యుని మాహాన సంతోషించి సాష్టాంగమొఱిగి సమస్తము వర్ణంబులడియెను.

పాండ్యదేశంబునకు భాగి నేయుండ రాజ్యార్హుండు గావున బాత్రంబని బ్రహ్మచారి యగు నాతనికిఁ దనకడగొట్టు చెలియలిం బెండ్లిచేసి యరణంబుగా నమృతాత్మనకు ధారాపూర్వకంబుగా నర్ధరాజ్యం బొసంగి యువరాజుం జేసి దుర్జయంబగు నిజ విరోధివర్గంబుఁ బరిమార్చు మని దండయాత్రకుం బనిచిన నయ్యామునేయుండును బ్రస్థానోష్ఠభుండు గాఁగ నట మంత్రులు వర్ష కాలము సమీపించినది గావున దీనినిఁ గడపి శరత్సమయంబునఁ బోవచ్చు ననఁ బయన మాపెను.

పిదప సీతఁడు దిగ్విజయయాత్రలో నుండు సమయంబున నాథిముని ప్రశిష్యుం డగు శ్రీరామమిత్రుండు ణ్డో. “అయశ్చతో యామున మాత్మదాన మలర్క పత్రార్పణ నిష్క్రమేణ, యశ్రీతవా నాస్థిత యావరాజ్యం నమామి తం రామ మమేయసత్త్వమ్” అను ణ్డోకోక్త ప్రకారముగాఁ దనపరమగురుపాత్రుం డగు యామునార్యుఁ డిట్లు భగవత్ప్రసత్తి సామ్రాజ్యంబు మరచి రాజ్యభోగానస్తం డయ్యె నని వగచి యాతనికి నిత్యము ముండ్లము నైహుర నిచ్చి జ్ఞానవైరాగ్యములు గలిగించి శ్రీరంగంబునకుఁ దోడితెచ్చి శ్రీరంగనాథుని సేవింపజేసె. తరువాత సీతఁడు తనకుమారునికి నీతి నుపదేశించి రాజ్య మొప్పుగించి తురీయాశ్రయమును స్వీకరించె.

యామునార్యుండు శ్రైష్ఠియగుటచే నాతడు రాజులు వైష్ణవముగాఁ జేయుట; తాను బ్రాహ్మణుడై యాతడుగ నున్నచో నాతడు రాజులను సోదరిని వివాహమాడుట; కుమారుని రాజులని నుపదేశించుట; తత్ప్రార్థనల బియ్యము యుద్ధముజేసి పగలు గెల్పుట; అను నీయంశములు గురుపరంపరాప్రభావములో నున్న యామునాచార్యచరిత్రయందుఁ జెప్పబడ లేదు. ఈయంశములు కవికల్పితము లని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

అమృతమాల్యద (గోదాదేవి) చరిత్ర. ౧౧

పూర్వోక్తచరిత్రగల విష్ణుచిత్తుండు పాండ్యరాజునభలో జయముఁ గొనివచ్చిన మణిమంజుళకాలమునకు యథాపూర్వముగా భనిత్రముతోఁ దులసీకాననభూమిఁ ద్రవ్వించుండ నొకనాఁడు “తదా భనిత్ర వక్త్రేణ విష్ణుచిత్రే మహాత్మని. తులసీ పృథ్విమూలస్య భననం చ ప్రవర్తతి, లక్ష్మ్యంకాల్లాకరత్కర్థం గోదా భూమ్యాస్తతోఽజసి” అన్నట్లుక కన్యక భూమియందు నూర్చింపబడెను. విష్ణుచిత్తుం డామెను జూచి ప్రమోద భరితాంతరంగుడై యానియగుచిడ్డ సింహికిఁ గొనిఁ బెంచు మని భార్యచేతి కెచ్చెను. అతడుగోద యని గామమిడెను. గోదాదేవి చంద్రకళవలె దినదినప్రవర్ధమాన యాచు నవలంబ్యముం గలిగి లోక జేతనవృద్ధి కారణి యయ్యె. చిన్ననాటనుండియు 9. నేమంటే నామె జ్ఞానమును బ్రాకృతమనుష్యుల ప్రాకృతమనుష్యుల

నెట్టివానినైనా బెండ్లియాడ నని ప్రతిపద్యము. తనతండ్రి వటపత్రకాయ స్వామిగొఱుకు నమర్చిపెట్టిన కుసుమమాలికల మొదటఁ దానొకపరి తన కొవ్వపై ధరించి బావిలో సౌందర్యమును జూచుకొని తిరుగ నాపూలదండల నెప్పటియట్లు తండ్రికిఁ దెలియకుండఁ బూలనజ్జలలో నుంచునని. ఇట్లనేకదినములు జరుగఁగా నొకనాఁ డామె మాలికను గొప్పనఁ జూట్టికొనుట జనకునికంటఁ బడెను. అతఁ డామెను నోనాడవెఱచి, “తల్లీ! దేవుని కర్పించఁదగిన మాలికల నీ విట్లు ధరించుట యుచితమగునా” యని మందలించి యాది వసమున స్వామికి మాలికానమర్పణము మానెను. ఆనాటిరాత్రి స్వామి విష్ణుచిత్తునికి న్నవ్వుమందు సాక్షాత్కరించి మాల్యములు నమర్పించక పోవుటకుఁ గారూ మడిగెను. అందుల కాతఁడు “స్వామీ! ముగ్ధయగు నాపుత్రిక బాల్యసులభచాపల్యముచే నామా లికను ధరింపఁగాఁ జూచి యది సర్వాల్య చుయ్యె నని పరిహసించిని; మఱియొకటిఁ గట్ట బూవులు లేకపోయెను. ఉమింపుఁ”డనెను అనివిని స్వామి నన్నితోష్టపుటముతో నిట్లనియె. “ఓయీ! ఆమె యెవ్వరో నీ వెఱుంగవలెద వగుటచే నిట్లునర్పించి. ఆమె లోకరక్షార్థము యీ విభూతియం దిట్టిరూపముతో నవతరించిన లక్ష్మీ. నీభాగ్యవశమున నీకు లభించెను. ఇట్లనుండి నీవు నిర్మించుమాలికల మొదట నామెకొవ్వన నలంకరించి పిచ్చుట మాకుఁ దెచ్చు. ఆమె దాల్చినమాలికయే మాకు స్పృహణీయము. ఆమె కటరీ సంపర్కములేని న్రజము నే నొల్లను.” అప్పటినుండి విష్ణుచిత్తుఁ డామెయందు పుత్రక యను ప్రాకృతాభిమానమును విడిచి పరశేవతాభావమును జూపఁదొడఁగె. ఇట్లు క్రమ ముగా గోదాదేవి సంప్రాప్త యావనయై గోపికలవలె కృష్ణునియం దత్యర్థానురాగముఁ బూని అహర్నిశములు దత్వాప్తికై ధ్యానించుచుండెను. కృష్ణునిక్షేపముగొఱుకు గోపాంగనలు కాత్యాయనీవ్రతము నాచరించి రని విని యామెయు వారి ననుకరించి ధనుర్మాసములో ముప్పది రోజులు వేకువజామున లేచి తోడిబాలికలతో స్నానముచేసి వటపత్రకాయస్వామిని సేవించుచు దినమునకొక్కొకగాఢను (స్తోత్రము) ద్రావిడభాషతో రచించి స్వామిసన్నిధిని విన్నవించుచు వ్రతము చేసెను. ఇట్లు భగవంతునియం దీవె అత్యంతానుగ్రహము విగళితాన్యభావ యగుటఁ జూచి కింక ర్తవ్యతామూఢుండై విష్ణు చిత్తుఁ డొకనాఁ డీమెస్థిలిని వటపత్రకాయితో విన్నవించు నాకారి యామెను క్రిరంగ మునకుఁ గొనిపోయి రంగనాథుని కిచ్చి వివాహముఁ జేయు మని ఉపదేశించెను. విష్ణు చిత్తుఁ డట్లు గావించ నీమె రంగనాథుని సాయుజ్యపదవి నొందెను.

ఇది గురువరంపరావ్రథావములో వక్కాణింపఁబడిన గోదాదేవి కథ. దీని ప్రబంధములోఁ జెప్పఁబడిన కథకును గొంతయు భేదముఁ గలదు. ఎట్లనఁ తఁ దేవి పూర్వభవమున భూదేవి గావున మూర్ధప్రాధిమ్యమును బ్రసూరణమున గావున వసంతము వర్షింపఁబడియెను.

వికావణీ, హరిణీ, మనోజ్ఞ అనునామధేయములుగల నాగకన్యక లీమెతోఁగూడ నీవిల్లి పుత్తూరుగ్రామములో బ్రహ్మణ్యహములయం దవతరించి గోదాదేవికి సెప్పెలులయి యుండి రని కవి చెప్పచున్నాఁడు. ఇదిగాక మఱియొక విశేషము. అనపత్యుఁడు ఛాందసుఁడు లోకానుభవవిహీనుఁడు నగువిష్ణుచిత్తుఁడు కృష్ణునియం దనురాగముగల గోదాదేవియొక్క మనోభవవేదన సెఱుంగఁజాలక పటపత్తకాయస్వామితో సామె కున్నాదావస్థ బొడమిన దని దైన్యముతో విన్నవించ నాస్వామి లోకస్థితి సెఱుంగని యాతనిహాగ్యమునకు నవ్వి “తొల్లిభూదేవికి వహనసమయమందు వరాహదేవునిచేఁ జెప్పఁబడిన చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాద మను నొక పుణ్యకథ నాతనికిఁ దెల్పి యీ నీపుత్రిక పూర్వజన్మంబున ధాత్రీకాంత గావున మదీయ నకల పూజోపచారంబులలో గానంబె నాకెక్కువ ప్రీతికర మనియు విశేషఫలప్రదం బనియు నక్కడలో వినియుండుటవలన నిపుడు వైష్ణవియై యవతరించి ప్రత్యహంబును తనకు భగవంతునియం దుండెడు ననురాగమును బట్టఁజాలక యిరీతినిఁ బొటలబాడుచుఁ గీర్తించుచున్నది వేటొందుగాదు. నీకు మేలయ్యెడు ఈమెను రంగేతు సేవించ శ్రీరంగంబునకుఁ దోడు కొని పొమ్మని నెలవిచ్చెను.

— చండాల బ్రహ్మరక్షస్సంవాదము —

ఈకథ వరాహపురాణాంతర్గతము. శ్రీవరాహభూదేవీ సంవాదములో భగవద్దాన మాహాత్మ్యమును బ్రతిపాదించు నలువనాలుగవ సర్గలో నిట్లు చెప్పఁబడినది.

“శ్రీవరాహ ఉవాచ—శ్లో. జాగరేతు వికాశాక్షి జానతోవా ప్యజానతః, యామే ప్రగాయతే గీతం మమభక్త్యా వ్యవస్థితః, యావంతి త్వక్షరాణ్యత్ర గీయమానే యశస్విని, తావ ద్వర్షసహస్రాణి స్వర్గలోకే మహీయతే, ఏవం తు వచనం శ్రుత్వా తత్రప్రసాదాద్వసుస్థరా, వరాహరూపిణం దేవం ప్రత్యువాచ శుభాననా, అహో గీత ప్రభావోవై యస్తయో పరికీర్తితః, కశ్చిద్గీత ప్రభావేన సిద్ధిం ప్రాప్తో మహాతపాః, వదస్వ మమ దేవేత ప్రసాదమముఖో యది.”

“శ్రీభగవానువాచ—శ్రుణు తత్త్వేన మే భూమే కథ్యమానం యశస్విని, యస్తు గీత ప్రభావేన సిద్ధిం ప్రాప్తో మహాతపాః, అస్తి దక్షిణదిగ్భాగే మహేంద్రో నామ ఋర్షతః, తత్ర ఊర్ణదదీ పుణ్యా దక్షిణే సాగరంగమా, తత్రసిద్ధాశ్రమే భద్రే చండాళః కృతనిశ్చయః, దూరాజ్ఞాగరణే గాలి మమ భక్త్యా వ్యవస్థితః” అని యున్నది.

ఈ చండాలుఁడు పరమభక్తుఁడు తననివాసమునకుఁ గొంతదవ్వుగా మఱియొక గ్రామిలో నున్న దేవాలయమునకుఁ బోయి యచట భగవత్సన్నిధియందు నిత్యము భగవ

9. యొక గుణప్రతిపాదకము లగు శివములఁ బాడుచు భగవంతుని స్తోత్రము జేయు నేమందున్నట్లు జ్ఞానమును దానమును చేసికొనెనెందముచేఁ గడపెను. ఒక కాలమందు

కార్తిక శుక్ల ద్వాదశినాటిరాత్రి యామముకాలాగ వీణానెత్తుకొని మంగళకైశికినిఁ బాడుటకు దేవాలయమునకుఁ జనుచుండెను. “కాముదస్యత మహస్య ద్వాదశ్యాం శుక్లపక్షే. సుప్తే జనేగలేయామే వీణామాదాయ నిర్వయా.” అంతట దారిలో బలవంతుఁడు క్రూరుఁడు నైసల్యవారాక్షసుఁ డొకఁడు వీనిని బట్టుకొని “నేటికి వదిలినములనుండి నాకాహారము లభింపలేదు దైవవశమున నీవు నాకంటఁబడితివి; నిన్ను భక్షించెద” నని చెప్పెను. దాని కీమాలదాసరి భయము నొందక “అట్లే నీవు నాశరీరమును భక్షింపవచ్చును. ఈశరీరము నీదియే. కాని నే నీ ప్రాంతమున నున్న దేవసదనమునకుఁబోయి భగవత్సన్నిధిలో మంగళ కైశికిగానముచే భగవంతుని రంజింపఁ జేసి సూర్యుఁడుదయింపకమునపు నీకడకుఁ దప్పక గాఁగలను నామాట నమ్ము”మని చెప్పి రాక్షసునకు విశ్వాసము బుట్టించుట కనేకవిధముల శవభముల జేసెను. ఎంత నమ్మించినను దనుజుఁడు సరకు గొననందున నెట్టకేలకు శ్రీమన్నారాయణు నన్యదేవతలతో సమాన ముఁగాఁ జూచినవాని మహాపాతకమును బొందెద నన నా రాక్షసుఁడు వాసిని విడిచి పెట్టెను. వాఁడును ద్వరితగతి దేవళమునకుఁ జని యా రాత్రియంతయు జాగరణ మొనరించి కైశికి గానముచే సర్వేశునిఁ గీర్తించి తరువాత స్వప్రతిజ్ఞానుగుణముగ రథోని వాసభూత యగు స్యౌగ్రోధపాదపంబు దరిఁజేరి “ఇదే మాడు, వచ్చియున్నాడను, నీయిచ్చనచ్చినటుల నీ న్నిక భక్షింపు”మని ఎలుగెత్తి చెప్పెను. ఆమాట విని రాక్షసుఁ డీమాలదాసరినత్యవ్రతిజ్ఞకు విస్తయము నొంది “అహ! వీఁ డెట్టి మహాశుభావుఁడు! వీఁడవలన నా కిదింపన్ నివృత్తంబగు”నని తలంచి, “ఓయి చండాలుఁడా! ‘త్యూద్యురాకౌ’ చండాల విష్ణో రాగరణావ్రతి, ఫలా గీతస్య మే దేహి.” నీ వీరాత్రి విష్ణు సన్నిధిలో జాగరణముచేసి పాడిన పాటయొక్క ఫలమును నా కిచ్చి తరింపఁ జేయఁము. లేక తదర్థ మయిన నొసంగుము; అందులను నమ్మింపవేని యొక యామములోఁ బాడినపాటయొక్క ఫలమునైన నా కిచ్చు; దానిని నంగీకారము లేని యెడఁ గొనపాట యగు కైశికియొక్క మృత్యుము నయిన నాకు ధారపోయి”మని రాక్షసుఁడు దాసరి పాదములవైబడి పలువిధముల బ్రార్థింపఁ దుట్టతుడ కాతఁడు నకరుణించి కైశికి గానఫలము నిచ్చెను. తత్క్షణంబ వానిపికాచత్వము నివర్తించెను. ఇట్లు శ్మశానుని కృపచే నివృత్తరితజన్మయందు బ్రహ్మణుడై యెదుట నిలచి తనపూర్వజన్మపుత్రాంతము నిపుగిదిం జెప్పె. “నేను పూర్వము చరకగోత్రోత్పన్నుఁడనైన సోమశర్మ యను విప్రుఁడ. నేను చేయఁబూనినయజ్ఞకర్మ సమాప్తి నొందకమును శూలదోమముచే దీక్షదినములలో మృతినొందితిని. దాన నీజన్మము సంభవించినదియచే నీవు దుష్టుఁడనైతిని. పోయి వచ్చెద నైలవిష్ణు” అని వలికి యామము వీడ్చి తనయిచ్చం జను.

పాఠిం బ్రార్థించి
యగు వసంతము వర్షింపఁబడియెను.

తై సుపపాదించబడిన మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమునకు బ్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను కవి యేదో యొకవిధమున సంబంధముఁ గల్పించి కొన్ని మార్పులఁ జేసి దీనిలో విశిష్టాద్వైతమంత సంప్రదాయంబున, యొక్కి చాతుర్యంబున, జ్ఞాన పూర్తియుం గనఁబడిచి మిక్కిలి సొగసుగా వ్రాసినాఁడు. ఎట్లనః

మాలదాసరి తనపల్లెయండి తిరుక్కురుంగుడి యను దివ్యదేశమందున్న దేవాలయ మునకుఁ బోవుచుండ మార్గమధ్యమున రాక్షసునిచేఁ బట్టుకొనఁబడియె. అనేకనీతులను ధర్మములను సయోక్తికముగ బోధించినను విడువలేదు. తుద “కన్యదేవతలతో శ్రీమన్నారాయణునిఁ దుల్యముగాఁ జూచినవాని పాపము నొందినవాఁడ నగుదు” నని ఘోర ప్రమాణముఁజేయఁగా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచెను. దాసరి కురుంగుడినఁబి కొవెలకుఁ జని కైశికగానముచే భగవంతు నానందింపఁజేసి తిరుగ బ్రహ్మరక్షస్సుకడకు వచ్చి “నా ప్రతిజ్ఞాప్రకారము వచ్చినాఁడను, నన్నిక భజింపు” మని నుడివిన, యారక్కుసుఁడు మనః పరిపాకముఁ జెంది జ్ఞానోదయముఁ గలవాడై “ఓయి మహాభావా! ఇట్లపై నా ఆయోగ్యులు గణించకుము. ఎవ్వఁ డైన నీవంటి భాగవత విభాగము డొరకు వచ్చి నన్నెన్నఁడైన నరింప జేయునా యని వేచియుంటి. నీ విట్లాతిచ్చుట న్నాయమా? నీ విషికావశ్యమునుండి యుద్ధరించట నుపాయ మాచింపుము. ఘోర విషికంబై నే నధికర ప మొనర్చలేదు. అట్టినికే శ్రీయ్యుఁడని పరిశుభ్రుడై నీ హోమోత్తమవి నొసంగెను. ఆధగవలెను భిక్షులైన నీ పతులు నట్టివార. ఎట్టి పులనై రక్షు గరు. కావున నీ విపుడు భగవత్సన్నిధిని బాడినపాటయొక్క ఫలము గాకిచ్చి నన్ను రక్షింపు” మని యనేకవిధముల మొఱివడి విష్ణుభక్తుఁ డైన దాసరి యొప్పుకొనలేదు. అందుపై రాక్షసుఁడు గుర్వాజ్ఞ సుల్లంఘించి గోవృషమునయంత్రమును సకలజనుల కుద్ధోషించి చెప్పిన శ్రీవైష్ణవసీద్ధాంత కర్తయగు శ్రీరామానుజుని పరసమృద్ధియుఁ బరోపకారబుద్ధి యునుఁ గొనియాడి నీవు నాపగిదిని నావిషయమయి యుపకరింప వలయు నని ప్రార్థించి, తిరుగ నా రామానుజమునియే మఱియొకజన్మంబున రమ్యకామాతృయోగియై యవతరించె ననియు, నతఁడై కాలాంతరమున శతకోవుడై జనించి జ్ఞానసాము లయిన మనుజులకు జ్ఞాన ముపదేశించి భగవద్భక్తుల నొనరించె ననియుఁ జెప్పెను. ఇది శ్రీవైష్ణవమత సంప్రదాయగ్రంథ విరుద్ధము. శతకోపునికంటె రామానుజముని చాలకాలమున కీపల నొందినవాఁడు. శతకోవుఁడు విష్ణుశ్లేషాంశసంభూతుఁ డనియు, రామానుజముని సంభూతుఁ డనియు, విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ఇదికాక మరియు. శతకోపునికంటె తరువాతివాడైన రామానుజముని భూతకాలక్రియ నొందినవాఁడైన శతకోపుని కనుక నమకాలికుడైన వేదాంతదేశికుని భవిష్య

వరాహపురాణాంతర్గత బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెక్కడ? వానికంటె బహుకాలము తరువాత జనించిన శతకోప రామానుజ వేదాంతదే? కాదు లెక్కడ? అని చదువరు లకుఁ గలుగు సంశయమును, కవి “ఇట్టి యేవ్యంబులు మదియ దివ్యబోధంబున నెఱింగి యుండుదు నని” తన దివ్యజ్ఞానముతో భవిష్యత్తు నెఱింగి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెప్పటి నుండి నాసి చమత్కారముగాఁ దొలఁగించెను.

పిమ్మట నీపికాచము దాసరితోఁ దనపూర్వవృత్తాంతమును జెప్పుటలో దా నొక కాలమందు పథికసామర్థ్యముతో గ్రామాంతరమునకుఁ బోవుచుండ దారిలో దొంగ లడ్డగించుకొని బాటసారులను దోచుకొని రనియు, ఆదమ్యపులలో నొకఁడు తన సంచిన దీసివీనఁగా నెదిరించిన తనకుఁ గత్తితో నఱకె ననియు, కాకత్తను నాముఁ డగు నా చోరునిఘోరరూపము దనకట్టెడుట ప్రేరేపించునట్లుండ ప్రణవేదనచే మృతి నొందఁ దనకీ బీభత్సరూపము కలిగె ననియుఁ జెప్పెను. ఇదియంతయు గురువరంపరా ప్రభావములలో ననుక్తము. అంత దాసరి యారక్కసునికిఁ గైశికీగాన నుకృత సునంగుట వలన విప్రత్వంబై కాక భాగవతశ్రీయుతుం గలిగి పరమానందభరితుండై యావిష్టు భక్తునిఁ బూచించె. ముక్తసంసార సంగుండై బదరీవనాది పుణ్యక్షేత్రంబుల దీర్ఘయాత్రఁ జరింపఁబోయె.

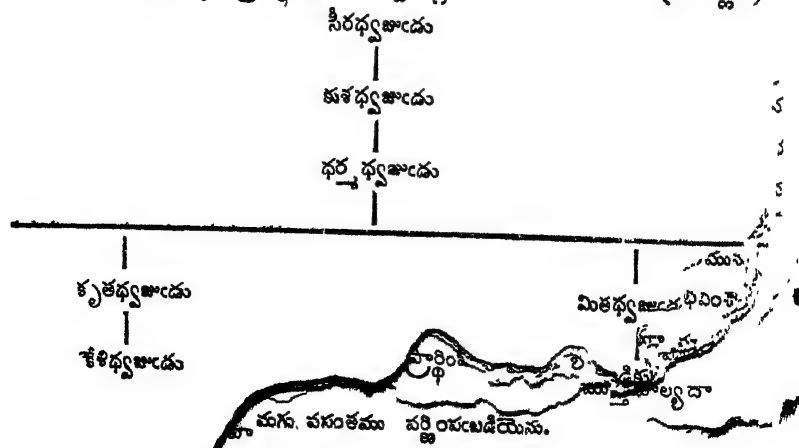
❧ ఖాండిక్య కేశిధ్వజసంవాదము ❧

ఇది శ్రీ పరాశర కృత శ్రీవిష్ణుపురాణషష్ఠాంశములో షష్ఠసప్తమాధ్యాయ ములలోఁ బరాశరునిచే మైత్రేయబుషికిఁ జెప్పఁబడియె.

ఈకథ శ్రీమద్భాగవత నవమస్కంధమందు పదమూడవ యధ్యాయములో నించుకంత సూచన జేయఁబడినది.

“కృతధ్వజసుతోరాజ న్నాత్త విద్యావిశారదః,
ఖాండిక్యః కర్త తంత్రజ్ఞో భీతః కేశిధ్వజాద్గతః”

(20 ఖ్లో.)

ఈ ఖాండిక్య కేశిధ్వజాలు మై వ్రాయబడిన వృక్షమువలన నన్నదమ్ముల బిడ్డలని స్పష్టమగుచున్నది. వీరిరువురు రాజ్యామిషలోలులై చిరకాల మొకరితోనొకరు పోరాడిరి. తుదకు కేశిధ్వజాడు రాజ్యమును గెల్చుకొనఁగా ఖాండిక్యుడు మంత్రి పురోహిత భటువర్గముతో సరణ్యమునకు జని పర్ణకుటీరంబుల నివసించుచుండెను. కేశిధ్వజాడు రాజ్యము వశపఱచుకొని స్వర్లోకిప్రాప్తికై యజ్ఞములఁ గావించుచుండ నొక కాలంబున గ్రతూద్దిప్తమయి విడువఁబడిన యజ్ఞపశువు వ్యాఘ్రుంబుచే భక్షితంబయ్యె. ఈయజ్ఞపశుభంగంబున కరుణాపంబుగ బ్రాసుక్యైత్తంబు నెవ్వరును జెప్పఁజాలక ఖాండిక్యునికడకు బోయి తెలిసికొని రమ్మని కేశిధ్వజున కుపదేశించిరి.

అప్పుడు కేశిధ్వజాడు ఖాండిక్యునియొద్దకు జని వివరములఁజై పశులోపమునకు నిష్క్రమింపఁ గనుంగొని గురువక్షిణ గ్రహింపు నుని యాతని నిర్బంధించెను. అతఁ డందుల కియ్యకొనక నీ వాత్సవిద్యావికారముడవు గావున నా కాత్మతత్త్వము నుపదేశించి యీ సంసారబంధమునుండి తొలఁగింపుము. నా కింతకంటె నెద్దియొక బ్రార్థనకముగా దని వేఁడుకొనెను. కేశిధ్వజాడు ఖాండిక్యునికి యథాప్రార్థితముగా వాత్సవిద్య నుపదేశించి యాతనికుమారునిఁ దోడితెచ్చి తా నపహరించిన రాజ్య మాబాలుని కచ్చి పట్టాభిషేకము జేసెను.

కవి యీరధను లేకమును మార్పులేదు. క్రివిష్ణుపురాణముం చెట్టున్నచో అట్లునే వ్రాసియున్నాఁడు.

❖ పాండ్యరాజుల చరిత్రము ❖

ఈ ప్రబంధములో వర్ణింపబడిన మత్స్యధ్వజాడను దక్షిణమధురాపట్టణపురాజు పాండ్యవంశజాడు, విష్ణుచిత్తుని పదుకాలికుడు గావున నీకనికాలమును నిర్ణయించుటయు నీ ప్రకరణములోఁ బాండ్యులచరిత్రమును గొంత వివరించుటయుఁ బ్రస్తావనగ మని యెంచి యీ వృత్తాంతము నిచటఁ బొందుపఱచుచున్నాఁడను.

ఈ పాండ్యవంశపురాజులు మిక్కిలి ప్రాచీనులు. దక్షిణహిందూదేశపు చరిత్రముఁ బట్టిచూడఁగా వీరు క్రీస్తుశకమునకు ముందు నాల్గవశతాబ్ది మొదలుకొని పదునాఱవ శతాబ్ది కొనవఱకు రాజ్యముఁ బాలించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. వీరిరాజ్య మొకప్పుడు సూర్యసముద్రతీరము మొదలుకొని పశ్చిమసముద్రతీరమువఱకును, దక్షిణమందు కృష్ణానదుగర్భగ్రమువఱకును వ్యాపించియుండె ననియు, నిప్పుడు మధుర తిరునెల్వేలి నదివఱకును తిరువాన్కూరు లనునవి యారాజ్యములోని వనియు, గ్రీకుల యొకఁడు టాలమీ యనువాఁడు చరిత్రములో వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ

9. నీమంజునాథమునకు మునుపటి పాండ్యరాజుల యధిపతిసోదరుడైన అర్జునుడు మలయ

భృజుఁడను రాజుయొక్క పుత్రికయగు చిత్రకాంత యనెడు కన్యకను బెండ్లియాడె ననియు, వా రుభయులకు జనించిన సంతానమువలన నావంశమునకు పాండ్యవంశ మని పేరొడవె ననియు నొక వితివ్యాముగలదు కాని, యిట్టిపురాణగాథల సత్యత్వా సత్యత్వములను నిశ్చయించుట మనకు శక్యము గాదు. వీనివలన వాస్తవచరిత్రాంశ మేమియుఁ దేలదు. ఏల యన, మనపూర్వులు తాము రచించిన గ్రంథములయందుఁ దమ భాషాపరిశ్రమమును దమకవితాచాతుర్యమును గనఁబఱచుటయందును, వర్ణనలఁగున నాయుక్తులకు లేని మహిమల నారోపించి గ్రాయుటయందు నెక్కువ శ్రద్ధను వహించిరి గాని, వాస్తవచరిత్రమును దెలుపుటయందు తృప్తిహముఁ జూపలేరి. అందుచే మన ప్రాచీనగ్రంథములవలన నీపాండ్యుల వాస్తవచరిత్రమును మనము దెలిసికొనఁ జాలము.

Vi cent Smith's "Ancient History of India", Dr. S. Krishnaswamy Aiyangar's "Ancient History of India", Dr. Bhandarkar's "History of the Deccan", Kanakasabai Pillai's "Tamils 1500 Years ago" అనుగ్రంథములవలనను, సింహళద్వీపబౌద్ధుల మహావంశమును గ్రంథమువలనను, ప్రాచీనద్రావిడ వాక్త్రయమువలనను (Ancient Tamil Literature) ప్రధముఁ గావ్యము మొదలుకొని శృతీయ కుఁతుంగునివరకు రాజ్యమేలిన చోళ దేశపు గజుల శాసనములవలనను పాండ్యులచరిత్రము వివిధస్థలములఁ దెలియవచ్చును.

తాను వాలించుచుండెడి భరణధములచే కాక విరోధా ముఁదలలు విదేశములయందుఁ గూడఁ బరధార్మముఁ దని ప్రసిద్ధిగాంచిన అశోక మహారాజు నుమారు రెండువేల నూటదెబ్బది సంవత్సరముల క్రిందట రాజ్యముచేయుచున్న సమయమం దీతనిరాజ్య మిభరతఖండములోఁ బెద్దభాగ మైయుండుట మేకాక దక్షిణమున మైసూరు రాజ్యమందున్న సిద్ధపురమువఱకు వ్యాపించి యుండెను. అపు డీ హిందూద్వీపకల్పముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగముకొన్ని స్వతంత్రరాజ వంతులములచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను. వానిలోఁ బ్రధానమయినది పాండ్యరాజ్య కుటుంబము. చిరకాలము క్రిందటినుండియు నీ పాండ్యు లుత్తమ నాగరకు లయియుండి రటులనీ శ్రీరామాయణము మహాభారతము వాయు మత్స్య మార్కండేయాది పురాణములు ప్రజల ప్రమాణములు. శ్రీరామాయణములోఁ గిష్కింధాకాండము నలువదియవసర్గలో నుగ్రీవుఁడు సీతాన్వేషకార్థముయి దక్షిణదిక్కునకుఁ బంపఁ బడిన హనుమదాది వాఁ పుంగవులతో "తతో హేమమయం దివ్య ముక్తామణి విభూషితమ్, యుక్తామణి పాండ్యానాం గతాద్రక్ష్యథవానరాః" అని చెప్పియున్నాఁడు. మహాభారత పాండవకనిష్ఠఁడగు సహదేవుఁడు సభాపర్యటనో ముప్పదియవ పర్వమున "యయౌభే పాండ్యరాజేన దివనం నవతా" అని చెప్పియున్నాఁడు. ముక్తామణిదా

నిగ, వసంతము వర్ణింపఁబడియెను.

దక్షిణాం దిశమ్" అనుష్టోకములలో పాండ్యరాజుతో యుద్ధముచేసి వానిని ఇయిగివట్టు చెప్పబడియున్నది. పూర్వోక్త సచన ప్రాచీనాభిప్రాయములను చిరగాఢ పాఠనియు బలపరాక్రమైశ్వర్యము లన్నియు బహుమతి యిచ్చుచున్నది.

పరిపజ్ఞి క్రీస్తుశకమునకు ముందు నూటయేటది సంవత్సరముల నాటివాఁడనియు, కాత్యాయనయందు మున్నూట యేటది సంవత్సరములనాటివాఁడనియు, పాణిని యేడవశతాబ్దము నాటివాఁడనియు వండిత భండారుకారు వ్రాసియున్నాడు. ఈపాణిని నీ సమకాలమునందె భరతఖండముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగమునందె దారులు ప్రాంతి వచ్చి స్థిరపడినట్లు గ్రంథనిదర్శనమువలన గానవచ్చుచున్నది. ఏలయనః పాండ్యశబ్ద నిర్వచనము పాణినిసూత్రములలో గానరాకుండుటచేతను కాత్యాయనని వార్తికములలో గానవచ్చుటచేతను దక్షిణహిందూస్థానముయొక్క వృత్తాంతము పాణినికంటె గాత్యాయనుని కెక్కువగాఁ జెలిసియుండవచ్చు నని యూహింపవలసియున్నది. జనపదశబ్దతో క్షత్రియాద్యం. 4-1-168. దీనిపై వార్తికములు. క్షత్రియసమానశబ్దాజ్ఞన పదాత్తిస్య రాజస్య పత్యవత్; పూరోరణ్యక్తవ్యః, పాండోర్యః—తే తద్రాజా 4-1-174.)

"Katyayana, however, the object of whose aphorisms called Vartikas is to explain and supplement Panini, shows an acquaintance with southern nations. Panini gives rules for the formation of derivatives from the names of tribes of warriors which are at the same time the names of the countries inhabited by them in the sense of "one sprung from an individual belonging to that tribe," and also, it must be understood, in the sense of "King of the country." Thus a man sprung from an individual of the tribe of the Panchalas or the king of the country of Panchala, is to be called Panchala; a descendant of a Salva or the king of the country of the Salvass, is to be called Salvaya. Katyayana notices here an omission; the name Pandya is not explained by Panini; Katyayana therefore adds, "one sprung from an individual of the tribe of the Pandus or the King of their country should be called a Pandya"

Dr. Bhandarkar's Early History of the Deccan, vi Page. ఆర్యులీ దేశమునకు వచ్చుకాలమునకే వీరిచట స్థిరనివాసులై యుండుటచేత వీరి సవార్య (Non-Aryans) సంతతివారని వ్యవహరించుచున్నారు. అట్లు వ్రాసినారు "పాండ్యులు పూర్వము అను నర్థమిచ్చు ద్రావిడభాషాపదమునుండి వచ్చినట్లుగా వ్రాసినారు. వీరి వక్కాణించెదరు. ద్రావిడభాషలో సమంజసముగా జ్ఞానము మొదటిసారిగా వచ్చుటచే గాత్యాయనుని యభి

ప్రాయము నమర్చింపబడె నని జేయుగాక జెప్ప నవసరములేదు. ఈ వ్యుత్పత్తివలననే వీ రాహుని రుజువుచేయుటకు బుష్కలసాక్ష్య ముండగా బండితు లయినవారెవ్వరును వీ రాశ్యేకర లని చెప్పఁ జాలరు.

సింహాశద్వీపమునకు మొదటి రాజైన విజయుఁ డనువాఁడు క్రీస్తుశకమునకు ముందు 478-వ సంవత్సరమును బుద్ధుఁడు నిర్వాణమునొందినదినమందె సింహాశద్వీపమున నోడ దిగి వచ్చెను. ప్రతిసంవత్సరము తాళుపాయనముల నిచ్చుచున్న పాండ్య నృపాలుని పుత్రికను బెండ్లియాడె నని మహావంశ మను బౌద్ధగ్రంథమందుఁ జెప్పబడి యున్నది. ఈకథలో నిజమేమైన నున్న యెడల పాండ్యరాజ్యము సింహాశమునకంటె ప్రాచీనతరమయినదని యిందువలన గ్రహించనగు. క్రీస్తుపునకుముందు మూడవశతాబ్దిలో గ్రీకురాయబారి యగు మెగాస్తనీసువాఁడు పాండ్యరాజ్యోత్పత్తినిగుఱించి యొక చిత్రమయిన కథజెప్పెను. వాడిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు: "తరువాత పాండో వచ్చెను. హిందూదేశములోని దొకటియే క్రీశే నేలబడుచుండెడిజాతి. హెరక్లిస్సును వానికి బుత్తనొకటి లేదు. ఒక కూతురుండెను. అతఁడు దానియందధిక ప్రేమగల వాడై దాని కొక గొప్పరాజ్య మొసంగెను. ఆమె సంతతివారు మున్నులు గ్రామములకు నొకలక్ష యేబదివేల వదలి పైన్యమునకు నయిదువందల యేనుగులకు నధిపతులయి యుండిరి" పాండ్యరాజ్య స్థాపనమును గురించిన కథకే గ్రీకు దేశపు రాయబారి వికృతమయిన మరియొకపాఠాంతరమును గల్పించె ననుటకు సాదియములేదు.

క్రీస్తుపునకు ముందు రెండవ శతాబ్దియందలి బౌద్ధమతస్థులచిహ్నము లిప్పటికి నీ పాండ్యదేశమున దచ్చటచ్చటఁ గానవచ్చుచున్నవి. బౌద్ధభిక్షువు లిప్తచేపతా ధ్యానానక్షులై సుఖముగ నివసించెడు గుహలు, వానిలో శిలాశయ్యలు నాదేశమున దిప్పటికిని ప్రతిపర్వతమందును గానవచ్చుచున్నవి. సింహాశదేశపు బౌద్ధమతబోధకుల బోధనదార్శ్యముచే నీ పాండ్యదేశస్థు లందఱు నాకాలమందు బౌద్ధమతము నవలంబించిరి. క్రీస్తుశకమునకు ముందు నాల్గవశతాబ్దియండియొ వీరికి సింహాశద్వీపవాసులతో సంబంధముండుటచే నా మాతనమత సిద్ధాంతముల నెఱిగిన వారయి యుండి రని సంభావించుటకు దగిన హేతుసామగ్రి కానవచ్చుచున్నది.

ఈ పాండ్యదేశస్థులు క్రీస్తుశకమునకుముందు మొదటి శతాబ్దియండి క్రీస్తుపునకు వెనుక నాఱవశతాబ్దివఱకును నాగరకతా సంబంధములైన వడనుటి జాతులవారితో ముఖ్యముగా రోమకపురీవాసులతో వాణిజ్యసంబంధము గలిగి యుండిరి. ఈజిప్టు, రోము, పారసీకము, అరేబియా, వై నా మొదలగుదేశమున నావ, కొఱుకు దక్షిణ హిందూస్థానము దుండురేవులకుఁ దఱచుచుగ వచ్చుచుండు పట్టణదీపము లయిన మాళైకములు రోమింనులములోని గుణి, నమనముల్యదా విక్రయింపబడుచుండె నని దానినొకప్పుడు నమనముల్యదా ముగు, వసంతము వర్షింపబడియెను.

యూనైటెడ్. మత్యములు సుగంధి ద్రవ్యములు, ఆభరణములు మొదలగు వస్తువులకు రోమకపురీవణిజులు పాండ్యదేశమునుండి కొనిపోయినట్లు ప్రాచీన ద్రావిడ గ్రంథముల యందు వ్రాయబడి యున్నది.

ఈ పాండ్యులచరిత్ర మింతవఱకును విదేశీయులచేపెప్పడి వృత్తాంతమువలనను, బౌద్ధగ్రంథముల వలనను మనకుఁ జెలియవచ్చినది. ఇట్లుతైచివీరిచరిత్రమును జెలియుటకు ముఖ్యాధారములయిన ప్రాచీన ద్రావిడగ్రంథములఁ గొన్నిటిని పరిశీలింతము. అవి యెవ్వి యనః 1. ఇరైయనా రగప్పారుళి. 2. పత్తుప్పాట్టు 3. పురనానూర్ 4. శిలప్పదికారం. 5. మణిమేకలై మొదలగునవి. వీనిని వ్రాసిన ప్రాచీనకవు లిప్పటివారివలె దమకవితాచాతురిని, కల్పనలను, శబ్దవైచిత్రిని గనఁబఱచుటమాని కేవలము తాము ప్రతిపాదించఁబూతుకొనిన యంశములయొక్కనశ్యతనే వెల్లడిచేయఁగోరి తమకు సమకాలికుల పోషకులు నయిన ప్రాచీనరాజ పుంగవుల వాస్తవచరిత్రమును లోకమందుఁ బ్రకాశింపఁ జేసిరి. ఇట్లు వ్రాసిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథకర్తలలో పురుటనరుప్పద మకుగ్రంథమును వ్రాసిన కడియలూరు రుద్రంగన్న నారన గ్రంథకర్త సర్వాధికుడు. కాని యీగ్రంథము లేకాలమందు వ్రాయఁబడెనో ఆకాలమును నిశ్చయించుటకుఁ దగిన సాధనము లెవ్వియొక గానరావు. ఈ యంశమును నిర్ణయించుటకు మనము పై ప్రమాణములనె (External Authorities) సాధనముగాఁ జేసికొనవలయును. ఈవిషయమందు మొన్న మొన్నటివఱకు మనకు నహాయ మొనర్పఁదగిన పరికిర మేమియు లేకయుండెను. కాని యిటీవల కొలఁదిదినములక్రిందటఁ గ్రైత్తఁగాఁ గనుఁగొనఁబడిన చిన్నమూరుకాసనములవలనను, వేల్చిక్కుడి కాసనములవలనను పాండ్యదేశాధిపతుల యొక్క వృత్తాంతమును సాకల్యముగాను తృప్తిగాను జెలిసికొనుటకు సమర్థులమయితిమి.

Mr. K. U. Subrahmanya Iyer, B.A., M.R. A.S., Christian College Magazine, 1914.

ఇరియకాక ద్రావిడ మహాభారతమును రచించిన పెరుండేవనా రనునతఁడు వ్రెనిచెప్పఁబడిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథములనన్నింటిని సంగ్రహించి యొకచోట జేర్చి వాని కన్నిటికిఁగి వ్యాఖ్యానము సుపోద్ఘాతమును రచించెను. తనపోషకుఁ డగు నందిపోత స్వయం పల్లవవంశపురాజు సీతఁడు గ్రంథాదినిఁ బేర్కొనుటచే నీతని కాలము షష్టావధముగాఁ జెలియవచ్చుచున్నది. ఈ పల్లవరాజు నవమశతక ప్రారంభమందు జన్మమేలిన ట్లితర ప్రమాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. కావున సీయాధారమునబట్టి ఆదాహరించఁబడిన ప్రాచీన ద్రావిడగ్రంథములకు నాయకు లయిన పాండ్యరాజులలోఁ గొన్ని వృత్తాంతము షష్టావధముగా మనకుఁ జెలియుచున్నది. చిన్నమూరు వేల్చిక్కుడి గ్రామమునందుఁ జెప్పఁబడినదాయన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథములయందు వర్ణించఁబడిన వృత్తాంతము కావున, వీరి వంశము క్రమణికను వంశవృక్షరూపముగా నిచ్చఁ

9. నేముంట్లును జ్ఞానమును పుట్టిచేచును

చిన్నమనూరు శాసనమునందలి "జాబులు.

1. శ్రీమర శ్రీవల్లభపరచక్రకోలాహలండు

2. బట్టిలవర్తి

3. రాజసింహుడు

4. పరగుణమహారాజు

5. శ్రీమర శ్రీవల్లభపరచక్రకోలాహలండు

6. పరగుణవర్తి

(A. D. 362.) సింహాసన మెక్కెను.

7. పరాంతకవీరనారాయణశదయన్

8. ద్వితీయ రాజసింహమారవర్తి.

వేల్చిక్కుడి శాసనము

1. పాల్వగనవై ముడుకుడుమికాలార్

2. కడంగన్

3. మారవర్తన్

4. నెలియన్ శేందన్

5. అరికేసరి శసమనమన్ మారవర్తి

6. శదయన్ రణధీర

7. తెరారన్

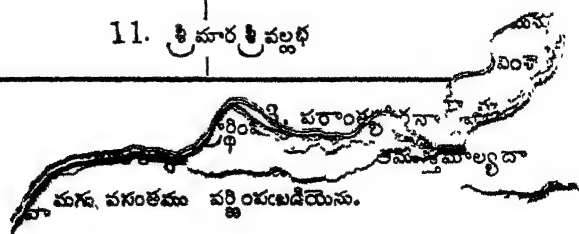
8. శెడుంబడయన్

9. రాజసింహ

10. పరగుణమహారాజు

11. శ్రీమర శ్రీవల్లభ

12. పరగుణవర్తి

ఒక పట్టికలోనున్న జటిలుడు మొనలుగాఁగల రాజులే రెండవ పట్టికలలోఁ గూడ గానవచ్చుచున్నారు. ఈ చిన్నచునూరు శాసనము రెండవపట్టికలో వదు నాల్గవవాఁ డయిన రాజసింహునికాలములోఁ బుట్టినది. క్రీస్తువెనుక 907-953 సంవత్సరములలో రాజ్యము చేసిన ప్రథమపరాంతకుఁ డొక పాండ్యదేశపురాజును జయించి నట్లు చోళదేశపు శాసనములవలనఁ దెలియఁబడుచున్నది. కావున చిన్నచునూరు శాసనములు వదియవ వత్సరశతకమందు వ్రాయఁబడి నని చెప్పవచ్చును. ఈరాజసింహుని పినతండ్రియయిన వరగుణవర్త యువవాఁడు శ్రీమృళకమునకు వెనుక 872-వ సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుడయ్యె ననునశము వరగుణవర్తయొక్క తమ్మునికుమారుడైన రాజసింహుఁడు ప్రథమపరాంతకునిచే జయింపఁబడిన రాజసింహుఁడు నొక్కఁడే యని స్థిరపఱచుటకు సహకారిగా నున్నది. ఈవరగుణవర్తయొక్క పట్టాభిషేకపు సంవత్సరము మనకుఁ దెలియుటవలనఁ ప్రథమపట్టికలో రెండవవాఁడును, ద్వితీయపట్టికలో నెనిమిదవ వాఁడు నైనట్టియు, జటిలవర్త యను సుస్మృతనామమును, నెడుంజడయన్ (దిర్ఘమయిన జడలుగలవాఁడు) అనుద్రావిడనామమును గలిగినవాడైనట్టిరాజు యెనిమిదవ శతాబ్దము యొక్క మూడవ భాగమందున్నట్లు మన మూహించుకొనవచ్చును. మధురజిల్లాలోనున్న ఆనైమలై (గజగిరి) అను కొండమీదఁ గట్టఁబడిన నృసింహాలయములో దొరికినదియు, 770 వ సంవత్సరమున వ్రాసఁబడినదియు నైన యొకశాసనమువలన నీ జటిలవర్త యువవాఁడు నెడుంజడఁడు ననువాఁడు నొక్కఁడే యని మనము స్థిరపఱచుటకు సమర్థులమగుచున్నాము. వైష్ణవమతగురువులయిన పన్నిద్దరాళ్వార్లలో నొకఁ డయిన మధురకవి యాజటిలవర్తకు మంత్రిగా నుండె ననియు నాతని యధికారమం దీ దేవాలయము కట్టఁబడి ననియు నాశాసన వలన స్పష్టమగుచున్నది. వేళ్విక్కుడి దానశాసనములలోఁ గూడ నీ యంశములే చెప్పఁబడుచున్నవి.

ప్రథమపట్టికలో శ్రీమారశ్రీవల్లభ వరచక్రాలాహలఁ డనియు ద్వితీయ పట్టికలో శ్రీమారశ్రీవల్లభుఁ డనియుఁ జెప్పఁబడిన రాజు క్రీస్తువెనుక 967-వ సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్ఠించిన వరగుణవర్తయొక్క తండ్రి. ఇందువలన నితఁడు తొమ్మిదవ శతాబ్దియందున్న వాడని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలము. గురువరంకరాస భావము, ప్రపన్నార్యుతము, దివ్యమారిచరిత్రము మొదలగు శ్రీవైష్ణవ మతగురుత్వములలో నికఁడే శ్రీవల్లభ దేవుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడే విష్ణుచిత్తుని (వైష్ణవగురు) రావించి పరతత్త్వనిర్ణయము జేయించి విద్యాకుల్గు గ్రంథి

9. ప్రబంధకర్త "తత్త్వములు పాండ్యచక్రవర్తిజుండు" అని నిర్దేశించి నేమంట్లున్నట్లు భాగమును వివరించుచున్నట్లు భాగమును భాగముందు చిహ్నముగాఁ గలవాఁ

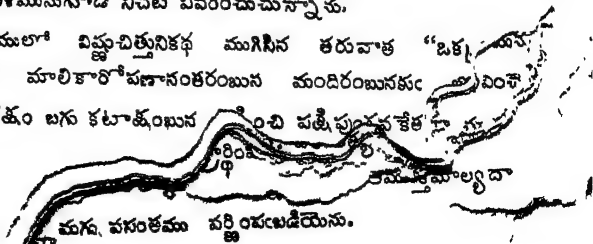
దని యర్థము. జనకునికి సీరధ్వజుఁ డనియు, అర్జునునికి గపిధ్వజుఁ డనియు ధ్వజచిహ్నము లచే బిరుదములు గలిగిన ట్టితనికిఁ గూడ ధ్వజమందు మత్స్యచిహ్నముండుటచే నితఁడు మత్స్యధ్వజుఁ డని వ్యవహరింపఁబడెను. ఇది ప్రకృతమునకు విరోధింపదు. ఈరాజుపేరు వల్లభదేవుఁడు కా దని సమర్థించుట కిది యుపపత్తి కానేరదు. ఈవిష్ణుచిత్తుఁ డాభాస్వర్ణ కోవలో నాల్గవవాఁడు.

“భూతం, సరస్య, మహదాహ్వయ, భట్టనాథ, శ్రీభక్తిసార, కులశేఖర, యోగి వాహన్, భక్తాంఘ్రిరేణు, కరకాల, యతీంద్ర మిత్రాన్, శ్రీమత్పురాంకుశముని, ప్రణతోస్తి నిత్యమ్” ఇది శ్రీవైష్ణవుల గురువరమ్పురానుసంధాన స్తోత్రము. మొదటి మువ్వు రాభాస్వర్ణయొక్క కాలమును నిర్ణయించుటకుఁ దగిన చరిత్రాంశములుగాని కాననములు గాని యెచటను దొరకనందున వారికాలము మనకుఁ దెలియదు. వారు పురాణకథిత పురుషులవంటివారు కాని (Mythical Personages) చరిత్రతో సంబంధించినవారు కారు. కలియుగము నలువదియాఱుసంవత్సరము లయిన తరువాత నీవిష్ణుచిత్తుఁడు జనన మొందినట్లు మతగ్రంథములలో వ్రాయఁబడియున్నది. ఈకాలమును మన మొప్పుకొన్న యెడల నీ విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీస్తుతకమునకుముందు మూడువేలయేఁబదియాఱుసంవత్సరముల క్రిందట నున్నవాఁడు కావలయును. అట్లయినచో బాండ్ల్య లెక్కడ? వీరి చరిత్ర మెక్కడ? పాణినిసయితము శ్రీస్తునకుముందు విదవశ తాబ్దినాఁటివాఁ డనియు, ఆనవయ మందే ఆర్యులు దక్షిణ హిందూ స్థానమందు స్థిరపడిరినియు, శ్రీస్తునకుముందు నూటయేఁబది సంవత్సరముల క్రిందటి వాడైన కాత్యాయనునిచే బాండ్ల్యశబ్ద నిర్వచ నార్థక మయినవార్తికమువ్రాయఁబడెను గాన నీపాండ్ల్యలప్రారంభము పాణిని కాత్యాయనులకాలమునకు మధ్య నయియుండవలయు ననియు, డాక్టరు భండారుకారుగారు తన గ్రంథమందు వ్రాసి నని యిదివఱకే చెప్పియున్నాఁడను. మనపూర్వులకుఁగాలగణన విద్యయందు (Chronology) శ్రద్ధ మంద మని లోఁగడ వ్రాసియుంటిని.

కావున ననుకూలికు లగు విష్ణుచిత్త వల్లభుదేవు లుభయులు తొమ్మిదవ శతాబ్దమువారిని వై చర్చవలనఁ దేలిన సారాంశమైయున్నది.

ఈ ప్రబంధమును రచించిన కవికిఁ గలిగిన చిత్రమయిన కాల విషయక భ్రాంతి (Anachronism) గనఁబఱచుట కిట్టి కాలనిర్ణయ చర్చాప్రకరణమే సముచిత స్థా మని యెంచి యాయంశమునుగూడ నిచట వివరించుచున్నాఁడు.

చతుర్థాశ్వాసములో విష్ణుచిత్తునికథ ముగిసిన తరువాత “ఒక్క ముఠా ముఠాన్నా సమయ మాలికారోపణానంతరంబున మందిరంబునకుఁ బ్రసాదమందెనైత వశతం బగు కటాక్షంబున పక్షిపుంసకేత నాగు కేతన కిట్లనియె.”

లే. యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు నీమహాత్ము డొక్కఁడును గాదె మన్వంతర బుద్ధిఁ బి
రన్నదీయ కృపాలేశయమున నసిన, నిందిరాదేవి త్సభార్త కిట్లు లనియె.

క. ఇతనికథ యెఱిగినది కా, యతఁ డేమి యొనర్చె ననిన వజ్రాక్షుం డా
శతశత్రునియ కిట్లు, నలివ కలం డొక్కఁడు మత్సదాక్రితుఁ డెలమిన్.

ఆ. ఆతఁడు చిఱునాఁడె యాచార్య కులమున, వేడ్క వేదకాస్త్ర విద్య లభ్య
సింఁచుచుండనపుడు చెలువ యిప్పటిపాండ్య, నృపతి పూర్వవంశ్యుఁడే యొకండు.

ఈ మొదలగుపద్యములను విచారింపఁగాఁ దేలినయంశ మే మనః విష్ణుచిత్తునివలన
సుబదేశమునొంది వైష్ణవమతావలంబి యయిన పాండ్యవల్లభ దేవుని పంశముందుఁ
బుట్టిన పూర్వపు రా తొక్కఁడు శైవమతముందుఁ బట్టుదలగలవాఁడై యుండ నీ యాము
నాచార్యుఁ డతని కడఁగి కనయుక్తులచే నాశైవమతమును ఖండించి వైష్ణవమతస్థాపన
చేసి యారాజును స్వమతముందుఁ గలిపె నని చెప్పుట.

“ఇప్పటి పాండ్యనృపతి” యగువాఁడు వల్లభదేవుఁడు. ఇతఁడును విష్ణుచిత్తుఁ
డును సమకాలికు లనియు, తొమ్మిదవశతాబ్దియం దున్నవా రనియు మైనిచెప్పఁబడినది.
ప్రథమకులొత్తుంగుఁడు (1070-1118), విక్రమచోళుఁడు (1118-1135),
ద్వితీయకులొత్తుంగుఁడు (1123-1146) అను మువ్వరు పాండ్యరాజుల రాజ్య
పాలన కాలమం దున్నవాఁడును, 1017-వ సంవత్సరములోఁబుట్టి 1137 వ సం
వత్సరమువఱకు (120 సంవత్సరములు) జీవించి వైష్ణవమతమును స్థాపించి దానిని
వ్యాపింపజేసినవాఁడు వైన శ్రీరామానుజమునికి సమకాలికుఁడైన (K. V. Ranga-
swamy Aiyangar's Ancient History of India) యామునాచార్యుఁడు తొ
మ్మిదవ శతాబ్దములో జీవించిన వల్లభదేవునికంటెఁ బూర్వుఁడైనయొకరాజుకాలమునం
దున్నవాఁ డనుట యెట్లు పొసఁగును? అట్లయినచో యామునాచార్యుఁడు విష్ణుచిత్తునికంటె
ముక్కిలిప్రాచీనుఁడై యుండవలయును. చరిత్రములవలనను, మతగ్రంథములవలన నట్లు
కానరాదు. ఇదియనుగాక రామానుజముని ముప్పదినంవత్సరములప్రాయము గలవాఁడై
యుండ యామునాచార్యుఁడు పరమపదము నలంకరించె నని గురువరంపరాప్రభావము
బుదలుగాఁగల గ్రంథములు చెప్పచున్నవి కావున, యామునాచార్యుఁడు విష్ణుచిత్తుని
కంటె ప్రాచీనుఁ డని చెప్పుట కవికృత ప్రమాదము యామునాచార్యుఁడు చోళదేశమున
యారాయణపురనివాసి యని లోఁగడఁ జెప్పియుంటిని ఇతనిని వాదమునకుఁ
గొడుచుచోళదేశపురాజు ప్రబంధకర్త పాండ్యవంశజుఁ డని చెప్పుట

❖ విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతము ❖

విశిష్టాద్వైతమతము రెండుభాగములుగా విభజింపఁబడియున్నది. వానిలో మొదటిది సభలో వాదము మయి ప్రతివాదులను జయించుటకు సాధనమయి బ్రహ్మసూత్ర భాష్యము, గీతాభాష్యము, ఉపనిషద్భాష్యము, సహస్రనామభాష్యము, సిద్ధిత్రయము మొదలగు ననేక సంస్కృత గ్రంథములచేఁ బ్రతిపాదించఁబడుచున్నది. రెండవభాగము పూర్వోక్త సంస్కృత గ్రంథముల యర్థమును సాకల్యముగ బ్రతిపాదించు నవియు, స్వగోష్ఠీనిష్ఠములయి కేవల గురువరంపరా సంప్రదాయ ప్రాప్తము లయిన యర్థవిశేషములఁ దెల్పు నవియు, భక్తిప్రపత్తిజ్ఞాన వైరాగ్యాదులను వృద్ధిఁ బొందించు నవియు నగు ద్రావిడగ్రంథములచేఁ బోధింపఁబడుచున్నది. ఈవిష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన యుపన్యాసమును బట్టి విమర్శింపఁగా నీ ప్రబంధ కర్తకు సాంఖ్యయోగ మీమాంసాద్వయాది తంత్రంబులయందె కాక, పూర్వోక్తోభయవిధ విశిష్టాద్వైతమత గ్రంథములయందుఁ గూడ నిరుపమాన మయిన పాండిత్య మున్న దని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవగు. ప్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను ఖాండిత్య కేశిధ్వజ సహవాదముఁ దీసికొని వచ్చి యొక రీతి సంగతిఁ గల్పించి వ్రాసినది కవి తనకు యోగ కాస్త్రచుం దున్న ప్రవేశమును విల్లడి చేయుటకే యని యూహింపవచ్చును. అట్లే యామునాచార్య చరిత్రమును మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమును ప్రధాన ప్రతిపాద్య మగు గోదావరిత్రమతో సంబంధము లేక పోయినను సంబంధముఁ గల్పించియే సంస్కృత గ్రంథములయందును గానరాని విశిష్టాద్వైత ద్రావిడమత సంప్రదాయ రహస్యములను బ్రకాశింపఁజేసియున్నాఁడు. ఇందు వలన నీకవి కీమతమందుఁ గల భక్తి విశేషము, నమ్రకము, శ్రద్ధ, కట్టుదల మొదలగునవి స్పష్ట మగుచున్నవి.

ఇక, విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతాంశములను గొంతమట్టునకు విమర్శింపము.

“నీ జగదుద్ధతికిని బీజము ప్రధాన మన నీక్షత్వాదివీతు నశబ్దవాది

బారిసీతుఁడే నన భోగమాత్రే త్యాదుదాహృతిస్సూర్తి మాయావినాది

ఫలియించుఁ గ్రియయనా ఫలమతయిత్యాది సర్వేతుఁగొనని యపూర్వవాది

కాస్త్రయోనిత్వాదిసరణి నీశ్వరునిఁ దెల్పెడు ననుమాన మన్నీలువాది

తే. నిత్యులందెల్ల నిత్యుండ నృత్యురూక్షి, క్షణికసర్వజ్ఞ లేక సౌగంధివాద్వివింశతి

ననుపపత్తేర్న యను సూత్ర మాదియెన, వాన్మనోబుధిశ్చ బుద్ధిశ్చ

ఈ సీసపద్యములో మొదటిపాదము నిర్వికల్పమనాది

మగు, వసంతము పరింపఁబడియెను.

ప్రకృతి (సకలమునకు కారణము) సత్త్వరజస్తమస్సులయొక్క సామ్యవస్థ (Primordial matter) దీనికి ప్రధానము, అవిద్య, అజ్ఞానము. మాయ అనిపేర్లు. దీనినుండి మహత్తత్త్వము (బుద్ధి) దీనివలన సహంకారము (Ego), అహంకారమువలన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధ తత్వాత్రలు (Primary Elements), (తత్వాత్మలనంగా భూతపంచకముయొక్క సూక్ష్మవస్థ.) పంచతత్వాత్రల వలన పంచభూతములు, కర్మేంద్రియపంచకము, జ్ఞానేంద్రియపంచకము, మనస్సు. ఇవి యిరువది నాలుగు తత్త్వములు కలిగెను. ఆత్మ పురుషుని శబ్దవాచ్యుండగు జీవుఁ డిరువదియొందవవాఁడు. నిత్యబుద్ధశుద్ధస్వభావుఁడు. బంధమోక్షములు లేనివాఁడు. రక్తవస్త్రసంపర్కమువలన శుద్ధస్పృటికమునకు రక్తిమ కలిగినట్లు, ప్రకృతి సంస్కరమువలన నాత్మ సుఖ దుఃఖాదుల ననుభవించుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఆత్మకు గర్భత్వము లేదు. తామరాకు నకు జల మంటనట్లు ఆత్మకు గర్భ లేప మంటదు. ప్రకృతి జగత్సర్గముఁ జేయునది; కాని జడము. పంగ్వంధసంయోగమువలన గమనాది వ్యాపారములు సిద్ధించినట్లు, ప్రకృతి పురుష సంయోగముచే సృష్టియై వ్యాపారము లుపపన్న మగుచున్నది. కావున, అచేత నమయిన ప్రకృతియే జగత్కారణము. దీనికి శబ్దము ప్రమాణము కాకపోవుటచే నాను మానికము కావున నశబ్ద మని సాంఖ్యుల సంకేతము. ఇదియే పురుషునికి భోగ మోక్షముల నిచ్చునది. ఇది సాంఖ్యమతము.

దీని ఖండన మిట్లు చేయఁబడినది.

ఛాందోగ్యములో “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయమ్, తదై హత బహుస్యాం ప్ర జాయేయః” ఓయి శ్వేతకేతువా, యీసృష్టికంటె ముందు సచ్చిద్వి వాచ్య మయిన వస్త్ర వొక్కటియే యిందెరు. ఆవస్త్రపు “నేను బహుత్వావస్థ నొందు దును గాక” అని చూచెను (సంకల్పించెను). ఈశ్వరిలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన ‘ఈక్షతి’ అను ధాతువు అచేతనమును ప్రధానమునకు గుదురకపోవుటచేతను, లేక యీయీక్ష యి అముఖ్య మనకొన్నయెడల శ్రుతిలోఁ బైన సాత్వికశబ్ద ముండుటచేతను, “తస్మిష్టస్య హృత్పదేకాత్” 7. 1. 1. అని, శరువాతి సూత్రములో నదాత్మకత్వానుసంధాన పునికి మోక్ష ముపదేశించుటచేతను బ్రధానము జగత్కారణము కానేరదు.

రెండవపాదములో నద్వైతమతఖండనము

5. వదార్థం బొక్కిటియే సత్యము. జగమంతయు మిగ్గ. శుక్తియందు రజ

9. సమంపమున నధిష్టానమందు ప్రపంచము మాయచే గల్పించబడినది. జీవ

సమంపమున జ్ఞానము బుద్ధిపై డికి

❖ దీని ఖండనము ❖

బ్ర. సూ. “భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ 21-4-4. జగద్వాస్తి పారవర్ణం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ 4-4-19. సోన్నతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా వివశ్చితా” ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర వాక్యములచే ముక్తునకు బ్రహ్మయాధాత్మ్యానుభవ రూప భోగమునందే బ్రహ్మసామ్యము ప్రతిపాదించబడుట వలనను, జగత్ప్రపృష్ఠిది వ్యాపారములలో ముక్తుని కెంతమాత్రము బాధ్యత లేదని శ్రుతివక్కాణించుట వలనను, బ్రహ్మకంటే జీవునికి భేదము సిద్ధించుచున్నది.

❖ మూఁడవపాదములోఁ బూర్వమీమాంస మతఖండనము ❖

ఈమతమందుఁ బ్రపంచకము సత్యము. జీవులు నిత్యులు. అనంతములు. వేదము లపారపేయములు. వేదవిహితమయిన యాగాదికర్తల నొనరించుటచేఁ గలిగిన ఆపూర్వము (సృష్టికఫలము) ఆత్మలకు స్వర్గము నిచ్చును. చిరకాలార్జిత పుణ్యవిశేషముగల జీవులే యీజగత్తును సృజించుచున్నారు. ఇంద్రాయస్వాహా, వరుణాయస్వాహా ఇత్యాదులయందుండు చతుర్థ్యంత ప్రతిపాదితమైన దేవతయే బ్రహ్మము. వేతే ఈశ్వరుని పురు.

❖ దీని ఖండనము ❖

ఫలమత ఈపట్రే, 3. 2. 37. యాగ దాన హోమాదులచేతను, ఈ పానన చేతను ఆరాధితఁడైన పరమపురుషుడే విహికాముష్మిక భోగములను స్వస్వరూపా వాప్తిరూపమైనమోక్షము నిచ్చువాఁడుకాని యచేతనమయిన ఆపూర్వమున కట్టి శక్తి లేదు. “అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ”, “యాంతి మద్వాజినోపి మామ్” అని భగవద్గీతావాక్యము.

❖ నాల్గవపాదమందు తార్కిక మతఖండనము ❖

తార్కికుఁ డీజగమునకుఁ బరమాణువు లుపాదానకారణ మనియు అనుమానికత్వై ఈశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణ మనియు, సంసార మనాది యనియు, ఈశ్వరోపాసన ముఖదుఃఖప్రయత్నక్షానేచ్ఛాదులు పూర్ణముగా నశించుటయే ఆత్మకు మోక్ష మనిఁ వక్కాణించెను. తార్కికులముక్తి పాపిణిముక్తి; అనఁగా నాత్మ మోక్షదశయజ్ఞానాది రహితమయి పాపిణిమువలె నుండు ననుట.

❖ దీని ఖండనము ❖

కాస్త్రయోనిత్వాత్, 1. 1. 3. తేలిసికొనుటకు కాస్త్రమును (కలఁగఁడై యుండుటవలన) దుఃఖమును తగ్గించుటకు కాస్త్రమును (కలఁగఁడై యుండుటవలన) ముగ్ధులను పరిరంపఁబడియెను.

ప్రమాణములవలన బరబ్రహ్మము తెలియఁ బడఁడు. అనుమానమువలన నొకరితియైన కర్త లేలుచుగాని, అట్టివాఁడు నిత్యుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సర్వశక్తి, అకర్తవశ్యుఁడునై యుండక పోవచ్చును. కావున సకలేతరప్రమాణాసాధ్య సమస్తవస్తు విజాతీయుఁడు, సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వా ద్యనవధికోదార గుణసాగరుఁడు, నిఖిల హేయ ప్రత్యసీకుఁడు నగు బరబ్రహ్మ కాస్త్రమువలననే సిద్ధించును గాని, యితరప్రమాణములవలన సిద్ధింపఁడు.

❖ బౌద్ధమతఖండనము ❖

బౌద్ధుఁ డీ జగము పరమాణుసంఘాతమయి ప్రత్యక్షసిద్ధ మయిన దనియు, ప్రతిక్షణము జ్ఞానము మాటుచుండు ననియు, వేఱొక ఆత్మ లే దనియు, స్థిరత్వబుద్ధి సంసార మనియు, క్షణికత్వబుద్ధి మోక్ష మనియుఁ బార్థివతైజసాప్యవాయవీయపరమాణువులు పరస్పరము మిళితములయి పృథివ్యప్రేతోవాయువులను సృజించుచున్న పనియు, ఆపృథివ్యాదలనుండి కఠిరేంద్రియ విషయరూపసంఘాతము లుద్భవిల్లు చున్నవనియు, సర్వ సంస్కారములు క్షణికము లను జ్ఞానమువలన మోక్షము సిద్ధించు ననియు చెప్పుచు న్నాఁడు.

❖ దీని ఖండనము ❖

ఉత్తరకాలిక ఘటము పుట్టినప్పుడు పూర్వకాలిక ఘటము నష్టమయిండున నభావ మన్నిటికి హేతు వగుటచే, సర్వఘట్టములు సర్వకాలములయందు నుత్పన్నములు కావలసినవచ్చును. నిన్ను జేదినమందు మన మవలొకించిన గోవృక్షిని మరల నీదినమందుఁ జూచి నిన్నటిగోవని యానవాలు పట్టుచున్నాము. జగత్తులో నుండు సర్వపదార్థములు క్షణికములే అయిన యెడల నిట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానశక్తిలోపలకు లేకపోవలసి వచ్చును. అందువలన లోకప్రవృత్తి జరుగదు. కావున బౌద్ధమతమందు క్షణికత్వము తుదురదు.

సీ. “అదినారాయణుం డాయె నొక్కడ బ్రహ్మ లేఁడు మహేశుండు లేఁడు లేదు

రోదసిలేఁడు సూర్యుండు లేఁడు చంద్రుండు లేవు నక్షత్రము లేవు నీళ్లు

లే దగ్ని యట్లుండ లీల నేకాకిత చనదు వెక్కయ్యెద ననుచు నయ్యెఁ

జేదచిద్వయంబు సొచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు చెలిపెడనంతరాదిత్యవిగ్య

లే. నర్కులొక బుండరికాక్షుఁ డతఁడ యగుట, కక్షిణీయని యష్టదృత్య్రుక్ష దశశ

తాక్షవిధిరుద్రకక్రదులందు నొకఁడు, కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ చెలిపె.”

ఈద్యమందు “ఏకోహవై నారాయణ అసీత్ న బ్రహ్మ నే కానః”, “నతత్ర

భాతి నచస్తౌతారకం, నేమావిద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః” (సృష్టికంటె

9. నేమందు, రుదుండు, సూర్యుఁడై ద్రాదిగ్రహములు, తారకలు మొదలుగనవి లేవ

9. నేమందు, రుదుండు, సూర్యుఁడై ద్రాదిగ్రహములు, తారకలు మొదలుగనవి లేవ

బ్రహ్మ యగు నారాయణః జొంటిగా నుండలేఁ దనియు) “ పోఁకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” (నేను పెక్కుయ్యెడ నని ఆతఁడు సంకల్పించె ననియు) “తత్సృష్ట్యాక దేవాను ప్రావిశత్” (దానిని ఆ ప్రపంచమును సృజించి దానిలోఁ జొచ్చె ననియు) నర్థ మిచ్చు శ్రుతులు మొదటి నాలుగు పాదములయందు వివరింపఁబడినవి.

పద్య శేషముచే ‘అంతరాదిత్యవిద్య’ తెలుపఁబడియె 1. 121 నూ. “అంత వృద్ధర్షిఁబడేకాల్” సూర్యమండలాంతర్వర్తియై యుం డెడువాఁడు పుణ్యవిశేషము గల గరుడోరగ యక్షగంధర్వాదులలో నొకఁడా? లేక రుద్రుఁడా? యని వినుక నూత్రములయందు శంకించి యీనూత్రమునకు విషయవాక్యమయిన శ్రుతి “ఆదిత్య మజ్జలాంతర్వర్తిని” అవహతపాప్తత్వాదివిశిష్టఁ డనియు గంభీరాంభస్సు సుమ్మతముమృప్త నాశరవిక వికసిత పుండరీకదళములాయ లేక్షణఁ డనియుఁ జెప్పటచే నిధికాక్షిత్య విరుపాక్షత్వ విశిష్టలయిన బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులకు చెల్లని నిషేధించెను.

“మ. తులలేకుండు స్వరూపరూపాణభూతుల్ దోచె నేకచ్ఛులిక

దలమై లావెలిఁ దానె యన్గిఁ దెలిపె న్నారాయణం బారుణం

ఋల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు న్నట్టకాలంబు ని

ర్మలనారాయణశబ్దమందు నె తుది న్నిర్వాప్తమయ్యెన్ శ్రుతిన్.”

ఈ పద్యములో “యచ్చక్షించి జ్ఞాశ్చస్మిక్” దృశ్యతే క్రాయతేఽపి. అస్తవ్య హిశ్చ కర్తృర్విం వ్యాశ్చ నారాయణస్యైవ” అను తెల్లెరియోపనిషచ్చుతి వివరింపఁ బడినది.

రామానుజ బ్రహ్మసూత్ర భాష్యనిర్వాహము మఱియొకటి పద్య శేషంబునఁ బ్రతి పాదించఁబడియె. ఎట్లనఁ

“పశునా యజేత” (పశువుచే యజ్ఞముఁ జేయవలయును) అను దానిలోనే పశువు యజ్ఞమందు వినియోగింపవలయు నని సంశయ మొదవఁగా, “ఛాగస్యపపాయా మేదనః”, “ఛాగోవా మస్తవర్ణాత్” అను పూర్వమీమాంసాస్థానము ననుసరించి సామాన్యవాచకమయిన పశుశబ్దమునకు విశేషవాచకమైన ఛాగ (మేక) మర్థ మయినట్లుకొ డిపనిషత్తులలోఁ గారణవాక్య ప్రతిపాదితము లయిన “నదృష్టాత్తాది” సామాన్య శబ్దములకు దేవతాంతరభ్రాంతి జనకములగు “శివశంభు హిరణ్యగర్భాద్వి” శబ్దములకును, “అవహతపాప్తాదివ్యో దేవ ఏకోనారాయణః” అను శ్రుత్తుక్త విశేషవాచకముగ “నారాయణ” పదమందు వర్ణవసానము.

“తొల్లి కామదగ్నిభయంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యుండై” ఇత్యాది విధివింశతి రామానుజసూత్ర భాష్యాంశములు పెక్కులుగా వివరింపఁబడినవి. ఆక్షర సాధారణమున కాధారభూతములు.

నర్థ మగు, పసంతము వర్ణింపఁబడియెను.

విధి శివ పాపక వ్యాస భాను భార్గ వాష్టవ విత్తేశాది దేవతలు భగవచ్చరీర భూతు లయిన సహంకారయుక్తజీవుల నధిష్ఠించి యుండుటచే ముముక్షువుల కను పాన్యులు.

“పితాచ రక్షక శ్శీషీ భర్తా జ్ఞేయా రమాపతిః, స్వామ్యాధారోయమాత్మాచ భోక్తాచాద్యమనూదితః” అని జీవునికి ఈశ్వరునకు నవవిధ సంబంధము లున్నవని విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయము.

— ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాద నిమగ్నము —

ఆ. ఆత్మగాని మేన నాత్మబుద్ధియును స,స్వంబునందు మిగుల స్వత్వమతియు నవనివర యవిద్య యును మహాతరపు నుత్పత్తికీద్యయంబు విత్తుమొదలు. 3. 65. విష్ణుపురాణము 6 అంశము. 7 అధ్యాయము.

ఆనాత్మనాత్మబుద్ధిర్యా అస్వే స్వ మితియామతిః,
అవిద్యాతరుసంభూతి బీజమేతద్విధాస్థితమ్.

ఆ. ప్రాణోఽఽటికెల్ల బంధంబు మోక్షంబు, చేరుటకును మనసు కారణంబు విషయసంగియైన విచ బంధకారి నిర్విచయమైన ముక్తి విభవకారి.

మనవివ మనుష్యాణాం కారణం బథ మోక్షయోగి,
బన్ధాయ విషయాసంగి ముక్త్యై నిర్విచయం మనః.

వి. పురా.

దిగువ వ్రాయఁబడిన శ్లోకములకుఁ బైవద్యములు సరియైన యనువాదము.

— యోగము —

యోగ మనఁగాఁ జీతముయొక్క రజస్తమోవృత్తులను నిరోధించుట. దీనికి యనుము, నియము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధారణ, ధ్యానము, సమాధి అనియెనిమిది అంగములు. వీనిలో ధారణాదులు సమాధికి సాక్షాదుపకారములు; అహింసా స్తేయ సత్యాదులు ప్రతిపక్ష భూత హింసాస్మయ్త్వాలన ద్వారముగా సమాధి కుపకారకములు.

యమములు:—అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము, పరుల నెన్నిధమునకు హింసించకుండుట అహింస; యథార్థకథనము సత్యము, ఒరుఁడెఱిగినఁగాని యెఱుఁగకుండినఁగాని పరద్రవ్యమును హరించకుండుట అస్తేయము, జీతేంద్రియత్వము బ్రహ్మచర్యము; దేహధారణ కపేక్షితమైనదానికంటె న్నవభోగముకొఱకు స్వీకరింపక లోవుట అపరిగ్రహము.

నియమములు:—కౌశలము, సంతోషము, తపస్సు, స్వాధ్యాయము, ప్రతిభానము,

మగు, వసంతము పర్ణింపఁబడియెను.

కౌచము బాహ్య మని ఆభ్యంతర మని చెందువిధములు. మృజ్జ లాదులచే శరీర ఊళనము బాహ్యకౌచము; మైత్రీ, ముదిత, కరుణ, ఉపేక్ష అను నాల్గు భావనలచే చిత్తమలమును బోనడచుట ఆంతర కౌచము ; ప్రాణధారణ మాత్రముచే దుష్టినొందుట సంతోషము; శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదుల సహించుట తపస్సు ; ప్రణవాభ్యాసము స్వాధ్యాయము. సర్వకర్తల నీశ్వరునియందు సమర్పించుట ఈశ్వరప్రణిధానము.

సీరసుఖముఁ గలుగ జేయునది ఆసనము.

శ్వాసప్రశ్వాసముల గలిసిరోధము ప్రాణాయామము.

ఇంద్రియములను బాహ్యవిషయములనుండి మరలించుట ప్రత్యాహరము.

హృదయకమలమందు ధ్యానింపఁబడు శుభాశ్రయమును దీర్ఘ కాలము నిలుపుట ధారణము.

తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్థితి సంతానముతో శుభాశ్రయమును జింపించుట ధ్యానము.

అతిస్వచ్ఛమయిన చిత్తవృత్తియొక్క ప్రవాహరూప మయిన ధ్యానమే అర్థస్వరూపముగా నిర్భాసించుట సమాధి యనఁబడును.

ఇట్టి అష్టాంగయోగం బభ్యసించు యోగికి, భావనాశ్రయ విముక్తం బయిన బ్రహ్మస్వరూపంబు జ్యేయంబు.

భావనాశ్రయ మనఁగఁ గర్తృభావన, బ్రహ్మభావన, ఉభయభావన, అనునవి. కర్తృభావన యనఁగాఁ గర్తల నాచరింపవలయు ననెడియుద్దేశము. బ్రహ్మభావన యనఁగాఁ బ్రహ్మము నుపాసించుట ఉద్దేశము. ఉభయభావన యనఁగాఁ ఖూర్వోక్తోభయమందు నుద్దేశముఁ గలిగియుండుట ననందనాదులు బ్రహ్మభావనాపరులయ్యును బ్రాక్ర ల్పంబుల సంచరించినవా రగుటచేభావనాబద్ధులే గాన యోగికి జ్యేయంబు గారు. పీఠాన్ని గర్భాదు లుభయభావనాబద్ధులు గావున వారును నీవులు గారు.

“ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చామూర్తమేవ చ,

క్షరాక్షరస్వరూపేతే సర్వభూతేషు చ స్థితే.

విష్ణుశక్తిః పరా ప్రాక్తా తేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా,

అనిద్యా కర్త సంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తి రివ్యతే.

యయా తేత్రజ్ఞ శక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా,

సంసారతాపానఖిలానవాచ్యత్వతి సంతతాన్.”

9. శ్రీ విష్ణుపురాణము ఖండిక్యకేశిధ్వజసంవాదము 6 అం. నేమందున్న జ్ఞానము, బ్రహ్మభావనమును జెప్పబడు పరబ్రహ్మమగు విష్ణువుయొక్క

శక్తి యని చెప్పబడినది రెండు రూపములను మూర్తామూర్త విభాగముతోఁ జెలియఁ జేసి, మూఁడవశక్తి కర్తృ మనెడి యవిద్యచేత నావరింపఁబడిన యచేతనముతోఁ గూడిన తేత్రజ్ఞుఁ డనెడి మూర్తవిభాగము భావనాత్రయముతోఁజేరి యుండుటచే నశుభ మని చెప్పి కర్తృ మనెడి యవిద్య లేనిదియయి అచేతనముతోఁ జేరకయుండి జ్ఞానపూత్ర స్వరూప మైన అమూర్త మనెడి రెండవవిభాగము యోగము సిద్ధించినవారలచే ధ్యానింపఁ బడఁదగినది కాదని నిషేధించి ప్రధానాది విశేషాంతచేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం బుపక్రాంత యోగునకుఁ జింతింపశక్యం బని చెప్పఁబడినది.

సీ. “శ్రీవిష్ణు సీగతి జింతింప వలయు” నను నీ వద్యమందు యోగాభ్యాసముఁ జేయుపురుషుఁడు భగవంతుని యీ విధమున ధ్యానింపవలయు నని యుపదేశింపఁబడి యున్నది

మొదట నొక అవయవమును ధ్యానింప దొడఁగి అది ధారణలో స్థిరపడిన పిదప మఱియొక అవయవమును ధ్యానింపవలయును. అది వశమయిన వెనుక నిఁకటియు నిట్లే క్రమక్రమముగా భేదయమూర్తి అంతయుఁ దా నెయవస్థలో నున్నను చిత్తమందు స్థిరముగ నిలుచుకొట్టభ్యాస మొనర్పవలయును. ఈ యంశము శ్రీమద్భాగవతమున ద్వితీయస్కంధములో ద్వితీయాధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినది.

8 శ్లో. “కేచిత్స్వదేహాన్తర్మదయావకాశే ప్రాజ్ఞేమాత్రం పురుషం వసంతం,
చతుర్భుజం యజ రథాంగ శంఖ గదాధరం ధారణయా స్మరంతి.

9 శ్లో. ప్రసన్నవక్త్రం నలినాయతేక్షణం కదంబకింజల్కపిశంగవాసనమ్,
లసన్తహరత్నహిరణ్మయాంగదం స్ఫురన్తహరత్నకిరీటకుండలమ్,
ఈతేత చింతామయమేవ మీశ్వరం యావన్తనోధారణయావతిష్ఠతే.

13 శ్లో. ఏకైకాంగుని ధియానుభవయే త్వాదాతి యావద్ధిశంగదాభృతః,
జితం జితం స్థానమపాహ్యధారయే త్పురంజరం శుద్ధితి ధీర్యథాయథా.

శ్లో. విభేదజనకే జ్ఞానే నాశ మాత్యంతికం గతే,
ఆత్మనో బ్రహ్మణోభేద మసంకం కః కరిష్యతి”

విష్ణుపురాణము. 6-7 అ.

(భేదముఁ గలిగించు జ్ఞానము బొత్తిగా నశింపఁగా నాత్మకును బ్రహ్మకును లేని భేదము నెవ్వఁడు గల్పించును) వై నుదాహరింపఁబడిన సీనవద్యముయొక్క ముఖ్య గీతియం దీ శ్లోకార్థ మీరితిగ వివరించియున్నాఁడు.

“సురాది భేదసంజనకాజ్ఞానమేదం బిదమ, నలము కల్యాణగుణాదు
దనమ, లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పించగలఁడు.”
అనుమాల్మదా
మగు, వసంతము వర్ణింపఁబడియును.

❖ విశిష్టాద్వైతమతసంగ్రహము: ❖

ఈమతమందు చిత్తు (జీవుడు), అచిత్తు (ప్రకృతి), ఈశ్వరుడు అని తత్త్వములు మూడు.

చిత్తు:—అనగా జీవస్వరూపము శరీరేంద్రియాదులకంటె విలక్షణము. జ్ఞానానందమయమయినది నిత్యము. అణుపరిమాణము. ఈశ్వరునికి నియామ్యము. శేషమునయినది. మోక్షదశయం దీశ్వరసాధర్మ్యము నొందునది.

అచిత్తు:—దీనికే బ్రహ్మతెనియు, మాయ తెనియు, అవిద్య తెనియు నామాంతరములు గలవు. ఇది జడము. వికారాస్పదము. భగవద్విచ్ఛయే నానావిధముగాఁ బరిణమించును. భగవంతునికిఁ గ్రీడాపరికరభూతము సుసారమున కిదియమూలము.

ఈశ్వరుడు:—ఇతఁడు నిత్యుడు, నిఖలహేయవ్రత్యనీకుడు, సకలకల్యాణగుణాఃకుడు. జగత్సర్వస్థితి సహకర్త. చేతనాచేతనముల కంతర్యామి. వైవిచిత్వబడిన చిదచిత్తులతని కప్పగిసిద్ధ విశేషములు (వేఱుగాని విశేషణములు) కారణావస్థయందు (సృష్టిలేని కాలమందు) పరమాత్మ సూక్ష్మవస్థ నొందిన యీ చిదచిత్తులచే విశిష్టమై యుండును. కారణావస్థయందు (సృష్టికాలమందు) క్షణావస్థనొందిన చిదచిత్తులచే విశిష్టమై యుండును. కావున నిట్టి ఉభయవిధ మయిన పరమాత్మ కైకృత్యమును బోధించుటచే నీ సిద్ధాంతమునకు విశిష్టాద్వైత మని పేరు.

ఈశ్వరుడభిలషదార్థములకు నంతర్యామి యై యుండునచేత వైవిచిత్వబడిన ప్రకారముగా శరీర శరీర భావ నిబంధన సామానాధికరణమున సర్వకల్యాణమనగి సిద్ధించుచున్నది. పరము, పూర్వము, విధము, అంతర్యామి, అప్రయవి ఈశ్వర స్వరూప మగును విధములు. జ్ఞానము, భక్తి, ప్రవృత్తి, ఆకార్యోపకృతి అను నవి మోక్షసాధనములు “శ్వపవోపి మహిపాల విష్ణుభక్తిన్వశాధిః,” “విష్ణోద్విషడ్గుణాయతా దదవిందనాథ పాదారవింద విముఖాచ్చ్యవచం వరివం, మన్యే తదస్మిత మనోవచనేహితార్థప్రాణి పునాతి సకులం నకు భూరిమానః” ఇత్యాది ప్రమా ౩ ౬ వనములనే జ్ఞానభక్తివైరాగ్యములు గలవాఁ డెట్టివాఁడైన నానరణియుండను నంతయుఁ గవిచండాల బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమందుఁ గనఁబఱచెను. ముఖ్యముగా నీయంశము నుదాహరణములకే యీకథ యీప్రబంధ మందు వక్కాణింపఁబడిన దని యూహించెద.

9. మొదటి అంశమున సంగ్రహకర్తకు విశిష్టాద్వైత మతమందుఁ గల భక్తివిశ్వాసములు, సమర్పణమున జ్ఞానము మొదలగునవి వెల్లడి యగుచున్నవి.

ప్రబంధకథాపుగుఘల శీలవర్ణనము
(CHARACTER-DELINEATION)

తాను రచించిన నాటకములయందు దాయాప్రకరణముల కనుగుణములయిన రసములతోఁ జాత్రలయొక్క లక్షణములను గుణదోషములను శీలమును లోకస్వభావమునకు సరిపడునట్లు వర్ణించి సామాజికాంతఃకరణవృత్తులను శోకభయమాది రసవీచికలలో ముంచుట కాంగ్లేయ కవులు సమర్థులు. వారిలో ముఖ్యముగా షేక్స్పియర్ (Shakespeare) మహాకవియు సుత్సాహమును శ్రమను చాతుర్యమును బూనినట్లు మనవారిలో సాంధ్రకవులె కాక, ప్రసిద్ధులయిన సంస్కృత కవులు గూడ నిట్టిపనికే బ్రయత్నించినవారుకారు. కావ్యనాటకాదులయందు వర్ణించబడుస్త్రీ పురుషపాత్రలు నిజముగా నెట్టివారైనను వారితలయందు దలంకార శాస్త్రములో నేర్పరుపబడిన లక్షణములు గల భాడితాది నాయకాత్వమును ధీరోదాత్తాది నాయకత్వము సారోపించి గతాను గతికముగా వారినిజూచి వీరు, వీరినిజూచి వారువర్ణించుచు తమకుఁ గవిత్వమందు గల శక్తిని జూపుటకప్ప, నాయకలకును నాయకులకును దక్కిన పాత్రలకును వారి చర్యను బట్టి విలక్షణస్థితి నీయఁ జాలరు. కవితా మాధుర్యచాతుర్యములకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవని వ్యవహరింపబడు సంస్కృతనాటకములు నాటికలు నొక తీరుననే ప్రాయబడినవి. రాజశీభరుండు వ్రాసిన విధసాలభృంజిక, శ్రీనర్స కృతములయిన రత్నావళి ప్రియదర్శికలు, రాజచూడామణి దీక్షితుని కమలిసీకలహంసయుఁ, గాలిదాసుని మాళవికాగ్నిమిత్రమును బోలి యున్నవి. వీనిలో వీని కే విషయమందును లేకమయున వైలక్షణ్యము గానరాదు. ఇరుగుపడండి మల్లికామారుతము భవభూతి విరచితమాలతీమాధవమునకును, మురారి అనర్థరాఘవము మహా వీరచరిత్రమునకును పాతాంతరము లని నమ్ముదు. ఒకటి చదివినచో నింకొకటి నిస్సారముగా నగపడును. అట్లే మన తెలుఁగు ప్రబంధములగూడఁ జాలమట్టుకు నీటిని ధర్తమును బోధించు కథా సందర్భముగాని, వర్ణనాయకుల శీలవర్ణనగాని లేనివి యయి యున్నవి. వానిఁగూర్చిన కవులందఱు నేకరీతిగాఁ దమకు స్వస్థమందు సాక్షాత్కరించిన పరదేవతయొక్క ఆజ్ఞచేఁ గావ్యరచనకుఁ దొడంగితిమని ప్రతిజ్ఞచేసి తమ కిచ్చి వచ్చిన వర్ణనల కెడమిచ్చునేదో యొకగుణి భూతమయ్యకథను దీసికొని దానియందు పురమును, చాతుర్యర్థమును, పుష్పలావికాజమును, పురాధిపతిని, ఋతువులను, నాయకుని, ఆనాయకుండు జూచి మోహించిన నీ భువించు వారి చరన్వరానురాగమును, తుదికు వారి వినాశమును వర్ణించుచు ముగింతురు. దీని కుదాహరణముగాఁ గూచిమంచి తిమ కవించిచిన

మగు వసంతము వర్ణించుడియె

రామము, రెంటూరి రంగరాజు భానుమతీ చరిత్రము, క కమలము రాజరాజున విజయము మొదలగునవి వైయాకేయము లోని పద్యముల సమయము లేదు. ఈ కవుల వ్రాతలలో సంవాదము (Harmony) పరస్పరానుగుణ్యమును (Propo...) మృగ్యములు. దీని కుదాహరణముగా నొకదానిని జెప్పెన వినుడు. కూచించి తిమ్మకవి రచించిన రుక్మిణీచరిత్రములో గథానాయకి యగు రుక్మిణి కృష్ణసంప్రాప్తి కొఱుకత్యం తార్తి గలది యయి కృష్ణుని శీఘ్రముగాఁ దోడి తెచ్చని పాపిన విప్రమూరుడు ద్వార కకుఁ బోవు సుధ్యూర్ధ్వమున నొక శివాలయముం బొడగాంచి యందుండు శివుని దండకాదులతో దీర్ఘముగ స్తుతించుటల వర్ణింపఁబడి యున్నది. గ్రంథకర్త తానెంత శివభక్తుడైనను శివస్తుతిచేసి తనభక్తి ప్రకర్షను గనఁబఱచుట కిదియో సమయము? ఇది ఔచిత్యసంపాదక మగునా? నాయక ప్రాణవల్లభుని సంక్షేపముకొఱుకం బరమో త్కంఠిత యయి యొక త్రుటికాలము నొక యుగముగాఁ గడుపుచు వెతల గుండు చున్నతఱిని బ్రయుని సందేశము నతిత్వరలోఁ జెప్పి యామె విరహబాధను శమింపఁ జేయుట సమయోచితముగాను రసోచితము గాను గన్పట్టును. విచారించిన నిట్టి వెన్నియో ప్రబంధములయందుఁ గలవు. గ్రంథవిస్తర భీతిచే వ్రాయ నుడిగితిని.

ఏది యెట్లున్నను ఖుర్వోక్త దూషణగంధసర్జితము లయిన గ్రంథములు మనలోఁ గొన్ని లేకపోలేదు. మితముగా నున్నవి. ఆంధ్రకవులకందఱకు ననుకార్యము నుదాహరణభూతము నగు నాంధ్రభారతములో ముఖ్యుల నిజమయిన జీవనము, స్వభావము, వారి తలంపులు చక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి. దానిమార్గము ననుసరించిన కొందఱు మహాకవులు నటలే వ్రాసిరి. శ్రీనాథుడు, పెద్దనార్యుడు నకలంకమయిన చరిత్రము, దృఢవ్రతము, యోగ్యతయుఁగల మహాపురుషులను (Characters) పాత్ర ములుగా సృజించిరి. శ్రీనాథుడు హరివిలాసములో శివుడు జంగమవేదము ధరించి చిలుకొండరాజునొద్దకుఁ బోయి వాని నిశ్చల భక్తిని పరీక్షించుటకు “నీకుమారునిఁ జంపి వానిమాంసమును భక్షించుటకు నాకి”చ్చని యడుగఁగా, నారాజు దృఢవ్రతము నవలంబించి వెనుదీయక పుత్రునిఁ జంపి యాజంగమున కిచ్చెను. ఆహా! యీ రా జెట్టి మహానుభావుఁ డనవచ్చును? ఎంతవై వభక్తియున్నను నిట్టిపనిఁజేయుట దుష్కరముకదా?

పెద్దనార్యుని స్వార్థోచితమనుసంభవమందు వర్ణింపఁబడిన ప్రవరాఖ్యుడు నట్టి యొక యుద్ధేతవస్వస్థానమునందును, నిత్యాన్నిహోతి, జీవాతిభిపూజాపరాయణుడు, యుద్ధమును. ఇట్టి సద్గుణకదంబమునకు శరణ్యుని బగు నింద్రియ సంయమమును 9. శ్రీనాథుని తానాస్వాదో వివృతజఘనాం శో విహతుం సమర్థకి, అను నట్లు లోకోత్తర నేష్యుని దివ్యాత్మరస మోహించి మీఁదఁ బడఁగా మనస్సునందు కామనికార

మనకు లేకము నెడమియక చిత్తదార్థ్యముగలవాడై పరాజ్ఞుభవ నొంది మీఁదు మిక్కిలి స్వగాత్రము కచ్చరిర సంస్కర్మచే దూషితమయ్యె నని దిగులొంది శుద్ధజల స్నానభూతుడై యింటికి జనెను. అతఁడు “తా ను కే వ్యవ్యనా సక్తస్సాక్షా ద్భగ్గోన రాకృతిః” అను శ్లోకమున కుదాహరణభూతుఁడు.

ఏతత్ప్రబంధకర్తయుఁ బూర్వోక్తమహాకవుల మార్గమునే యవలంబించి విశిష్టా ద్వైతమతగురు చరిత్రమునుండి కొందఱు మహాశయులను దీసికొని వారిగుణగణమును, సచ్చరిత్రమును జక్కఁగాఁ జీల్పించి యున్నారు.

అట్టివారిలో నగ్రగజ్జుఁడు విష్ణుచిత్తుఁడు ఇతని భగవద్భక్తి, కైంకర్యధురంధ రత్వము, భాగవతజననపర్యాశ్రద్ధయు మిక్కిలి క్లాగునీయములు. “కాస్త్రజ్ఞానం బహు క్షేత్రం బుద్ధేక్షలనకారణం, ఉపదేశాద్ధరిం బుద్ధ్యావితమేత్సర్వకర్తను” అనునట్లు కాస్త్ర వాదంబులను మాని తొల్లిరహూగణుం డను సోపీరదేశపు రాజున కాత్మజ్ఞానం బుప దేశించిన జడభరతునిధికి, ఐదులచే దుర్విభాష్యం బయిన జ్ఞానసంపత్తి గలవాడై పరమ పదంబునందు సంయతము ముక్తుఁ డనేక దేహంబులఁ బరిగ్రహించి భగవత్కైంకర్యమే నలుపుచుండుం గావున, భగవత్పరిచర్య సేయఁటయ పరమ పురుషార్థం బని నిశ్చయించి, శ్రీవిల్లిపుత్తూరు (నవ్యధనివిపురము) వటుపత్త్రకాయస్వామికి మాలాకారునివలె మాలికా కైంకర్యంబు సేయఁ దొడంగె.

“క. న్యాయార్జితకవిత్రంబున, నాయోగీశ్వరుఁడు వెట్టు నన్నం బాప్రా
లేయపటిరాచలప, ద్యాయాతాయాతవైష్ణవావలికెల్లన్.” 1. ఆ. 79.

అవిష్ణుచిత్తుఁ డుత్తరము మొదలుకొని దక్షిణమువరకు వచ్చుచుఁ బోవుచుండెడి శ్రీవైష్ణవులకుఁ దాను న్యాయముతో నార్జించిన ధనమును వ్యయపఱచి ఆతిథ్య మిచ్చువాఁడు.

కా. “అవిష్టానిధిగేహసీమ నడురే యాలించినన్ద్రోయు నెం
లే నాగేంద్రశయానుపుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం
ధానధ్యానము నాస్తికాకబహుతా నాస్తుష్టతా నాస్త్యభూ
పో నాస్త్యోదనసౌప్తవం చ కృపయా భోక్తవ్యమస్తాబలున్” 1. ఆ. 84.

అవిష్ణుచిత్తునిగృహముం దర్ధరాత్రి వేళచని వినినను భగవద్గుణానుసంధానమునైన ప్రబంధానుసంధానము, కూరలులేవు, భక్ష్యములులేవు, అన్నసౌకర్యములేదు. ఇదిగిరిమంత్ర వేడిగలేదు, భాగవతులారా, మీరు నాయందుఁ గృపచే నారగింపుఁ డని మంత్రము నావిష్ణుచిత్తుఁడు చెప్పెడు సుపచారవాక్యములును వినిపచ్చెడివి.

వటపత్రకాయ యితనిఁ బిలిచి “నీవు పాండ్యరాజు సభకుఁ జని పండితులతో
వాదించి మనవిశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతమును స్థాపించి ర”మని యాజ్ఞాపించగా నీతఁ డొసంగిన
సవినయ ప్రత్యుత్తరము వేనోళ్లఁ బొగడఁదగి యున్నది.

కా. “స్వామి నన్న నితఃపురావతితశాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు నా

రామత్వభివక్తి యాకరభినిత్రగ్రాహితోద్యత్కిణ

స్తోమాన్నిగ్ధకరు స్ఫవద్భవనదాసు స్వాదిగాఁ బంపుచోఁ

భూమిభృత్యభి నోటమైన నయశంబు స్త్రీకు రాకుండునే.

2. ఆ. 81.

మ. గృహసమ్మగ్ధనమో జలాహరణమో శృంగారపల్యంకికా

వమానంబో వనమాలికాకరణమో వాల్మభ్యలభ్యధ్వజ

గ్రహణంబో వ్యజగతపత్రధృతియో ప్రాగ్గీకారోపమో

సృహరీ వాదము లేల లేక యిక్తరు ల్పీలీలకుం బాత్రముల్.”

2. ఆ. 82.

మొదట విష్ణుచిత్తుఁ డింత వినయమును, స్వాజ్ఞతను, స్వవైచ్యమును గనఁబఱచి
మాటలాడినప్పటికిని, కొనకు రాజసభలో నీతఁడు గొప్ప వక్తృత్వముతో సకలశాస్త్ర
ముల నుద్యసించి వాదములఁ బండితులఁ బిలిచి స్వమతమును స్థాపించె నని చెప్పటలలో
సంభవించిన స్వవచనవ్యాఘాతమును (Inconsistency) కవి “దేవుఁ డనుగ్రహించి
యితని కింత శాస్త్రజ్ఞానముఁ గలిగించె” నని చెప్పటచేఁ దొలఁగించుకొనెను.

తన పుత్రికయైన ఆముక్తమాల్యద రంగనాథునియం దనురాగము గలది యయి
విరహవేదనచే బాధనొందుచున్నపు డీమెయవస్థను వటపత్రకాయితో వర్ణించి చెప్పిన
మాటలవలన నీతఁడు కేవలము భగవత్ప్రేంకర్యనిమగ్నమానసుం డనియు, నవిదిత
విషయాంతరం దనియు స్పష్ట మగుచున్నది.

ఈమె జన్మకథారహస్యము మనకుఁ దెలియదు. కవి ఈమె కీలమునంత పరిణ
మింపఁ జేయలేదు. తక్కిన కవులు తమతమ ప్రబంధములయందు వర్ణింపఁ బ్రసక్తిల
యావనము వర్ణించిన ట్టితఁడు నీమె యావనమును వర్ణించెనుగాని యీమె చిన్న నాటి
యాటపాటలను ముద్దు పల్కులను వర్ణింప లేదు. క్రమముగా నీమె ప్రాప్తయావన
యయి విష్ణువునం దనురాగము గలది యయి కన యుక్తంతాతిశయమును చెలులతోఁ
డెప్పుటను, తనవలె సతనియం దనురక్తలయిన స్త్రీల నందఱు సాకొరి యవతారముల
నొందు బూర్ణమనోరథలం జేయలేదని యాతని దూఱుటను, కవి మిక్కిలి సొగసుగా
చెప్పినాడు. కొనకీమె మనోరథానుగుణముగా శ్రీరంగనాథుని బెండ్లియాడెను.

9. ఈమెను మాతాత్మగాఁ దనలోనికిఁ దీసికొనినపుడు తండ్రి యేడువసాగెను.
సేమంతునియం దానర్థ చిత్తురా లయిననుఁ జిన్ననాటనుండి పెంచి సకల

విధముల సంరక్షించిన తండ్రివిషయ మయి తగినవిశ్వాసమును జూపించినట్లు కానరాదు. ఇది యొక్కటియే యీమెయం దుండు లోపము. ఈమె భూదేవియొక్క యవతార మని చెప్పబడుచున్నది. అట్టి దేవతతోచితమయినశీలము కవి యీమెయం దున్నట్లు వర్ణింపలేదు.

❖ ఖాండివ్యుడు ❖

ఖాండివ్యుడు తనరాజ్య మవహరించి త న్నరణ్యమున కంపిన పరమశత్రు వగు కేశిధ్వజుడు వశులోపమునకు బ్రాయశ్చిత్త మడుగ నిల్లు జొచ్చుకొనిరాగాఁ దన మంత్రిపురోహితాద్యాప్రజనులు,

“క. పాలుగలవాఁడు మన కొక, జాలియడక తానె తారసానకు వచ్చెన్

వేళయిదె లెమ్మునపు కృప, చాలు న్గారాకు మేసి చంపకు ప్రజలన్.” 32.

“క. అతనిపనిదీర్చ రాజ్య, ద్విత్వము నినుఁ జేరు నెట్టి వెఱపున నైనన్

క్షితిపులకరిజయముధన్, న్నతియుఁ ప్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.” 33.

క. “అన్యాయంబున దుస్సహ, మయ్యుం డగుప్రబలిపుని మడియించిన ధ

ర్మన్యకృత్తి కగునిష్క్రృతి, సన్యాయంబుగఁ బ్రజాని సంరక్షింపన్.” 34.

అని వానిని జంపవలయు నని బోధించినను వివక,

“క. పరలోకసుఖము కాశ్వత, మరయ మహిరాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహః

పరిభోగ్యంబిందులకై, దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకున్” 35.

“క. బద్ధాంజలిపుటుదీయక, గ్రుద్ధతఁ దన మఱుగు సొరంగఁ గూల్చుట కడుకి

దృఢతి పరలోకార్జున, బుద్ధికి నను కణ్డవాక్యములు దలఁపరాకొ.” 36.

తనమంత్రిల కీరీతిని బ్రత్యుత్తర మిచ్చి కేశిధ్వజునికి దళవ మిచ్చి యాతఁ డడిగిన దానికి

సనుకూలముగా నదు త్తర మొసంగి పొపెను. ఇట్లు శత్రువు దనచేతఁ జిక్కినపుడు వానిని

క్షమతోఁ జూచుటయేగాక మఱింత వాని కుపకార మొనర్చుట సామాన్యని లక్షణమా?

ఇతఁడు మహానుభావుఁడు; వీతరాగుఁడు; ఐహికము దపేక్ష లేనివాఁడు; మహాజ్ఞాని.

ఇతని శీలసంపద మిక్కిలి స్తవనీయము.

❖ కేశిధ్వజుడు ❖

కేశిధ్వజుడు ఖాండివ్యునిపట్ల నుపకారస్కృతి గలవాఁడై తా నవహరించిన యాతనిరాజ్య మాతని కుమారున కిచ్చి నీయుజుఁ డయ్యెను. ఇదియును స్తోత్రార్థమే.

❖ మూలదాసరి ❖

మూలదాసరి, ముచ్చు వామనుఁడు నివసించిన సిద్ధాశ్రమమున కాతని దున్న యొక పల్లెవారిలో జీవించువాఁడు. ఇతఁడు, జాతిచేఁ జండాలు.

నంబవచే నధికుండు. పరిశుద్ధాంతకరణండు, పరమభాగవతోత్తముండు, నిరంతర భగవద్దానసంధానపరుండు. తనకు బ్రహ్మరాక్షసుండు మ్రింగుట కుద్యమించినపుడు నిర్భయంజై స్వప్రాణవ్యయముగూడ సరకుగొనక,

“అ. హీన జన్మమణుట యెవ్వఁడే ప్రాణి, సంతసిలుట ముక్తి పొంతగనుట

మేలె కాదె శిబియ మేల్పుంతిగాఁడె నశ్వరపుడేహమమ్మి పరముగొనుట.” 6. ఆ. 39.

అని జవాబు చెప్పెను. తాను రాక్షసునితోఁజేసిన ప్రతిజ్ఞాప్రకారము మరలి వచ్చి భక్షింపు మని తనశరీరమును రక్తముని కొనంగెను. పరులజొనుక దమదేహ మర్పించిన శిబి, నాగానందనాటక నాయకుఁడైన జీమాతవాహనుండు, కపోతము, మొదలగు మహామనీయులలో నితనిఁగూడఁ జేర్చవలదా? ఇతఁడు తనకుఁ బ్రాణాపాయముఁ దలంచిన వానికే స్పార్ధిత్వ పుణ్యఫలముఁ గొంత ధారవోసి యుత్తీర్ణునిఁ జేసె. ఇది మఱింత ప్రశంసనీయుము.

— పాండ్య రాజు —

కేక్యగృహంబునకు జనుచున్న పాండ్యరాజు పరదేశబ్రాహ్మణుండు చదివిన “పర్వార్థమప్తా ప్రయతేత మాసాన్” అను శ్లోకమును విన్నతోడనే జాతవైరాగ్యుంజై పరమార్థ చింతలేక యూరక కాలముగడపుచున్న తనస్థిని దలంచుకొని నిశ్చేదమునొంది వెంటనే పరతత్త్వనిర్ణయముకొఱుకు సభగావించు ప్రయత్నించె నని కవి వ్రాసియున్నాడు. ఇంత మహా విభవ సంపత్తిలోఁ దులఁదూఁగుచు వైహికభోగలంపఱుంజై యున్నవానికి శ్లోకశ్రవణ మాత్రమున విరక్తి జనించి భగవదుపాసనయం దాభిముఖ్యము కలిగె నని చెప్పట యాశ్చర్యకరముగాఁ గానవచ్చును. కాని, భగవత్కటాక్షమూలముగాఁ గల్గి నచోఁ గల్గవచ్చును.

యామునాచార్యుండు వైష్ణవునిగా నొనర్చిన కైవపాండ్యరాజు భార్య మఱియొక నుకీల. ఈమె చాతుర్యము మిక్కిలి కొనియాడఁ దగినది లోకములో దంపతు లిరువురు విరుద్ధమతావలంబులు. విరుద్ధ మనోవృత్తులు నయనచోఁ బరస్పరానురాగ ముండుట దుర్లభము. ఈమె యటుపరేగాక తన భర్త అపమార్గమం దుండె నని చింతిల్లుచు,

“వింగడంబైనట్టి ముంగిట నెలకొన్న బృందావనికి మ్రుగ్గుఁ బెట్టుదాన
నాఁ డేకభక్తముఁజేసి యవలినాఁ డొర్పి జాగరముతో నుండునిట్లు
హీనదుమైనద్రుఁబాఱుటక్కలువాడు మత్పుణ్యకథలఁ ద్రోయు

9. సేమంపుమానాళ్లు కామింప దధినాథు నుజునాఁడు కన్నును మనసు దనియ

లే. నారజపువన్నె బ్రతినిజ్జకరుగు గూర్చినరుగుచో నాభి దుడిచి కప్పురపునాభి

బెట్టు నిట్టులమన్నక్తి పుట్టియును నిజేశునెడభక్తి చెడదుమనివ్వమగుట." 4 ఆ. 50.

అను పద్యమునందు శిష్యులడినట్లు తన నియమములను నెఱవేర్చుకొనుచు భర్తృను ప్రతురా లయి మెలగుచు రహస్యమందు యామునాచార్యుని వృత్తాంతం బాతని కెఱిగించి యతని రక్షించి మెల్లగ రామానుజమతమునకు ద్రిప్పెను. కవి యీమె పాతివ్రత్యమును బాగుగ వర్ణించెను.

❧ క థ ❧

ఈ ప్రబంధములో బ్రధాన ప్రతిపాద్యము గోదా విష్ణుచిత్తుల కథ. గోదా దేవికథనుబట్టి "అముక్తమాల్యద" అనియు, విష్ణుచిత్తునికథనుబట్టి "విష్ణుచిత్తీయ" మనియు సీగంధమునకు నామద్వయ మున్నది. తక్కిన ప్రబంధములయందు వలెఁ బూర్వోక్తర సందర్భములతో ననుశ్ఛాత మయి యవిచ్ఛిన్నమగు నొక కథ కాదు. శ్రీ విష్ణు పురాణాంతర్గత ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదము, వరాహపురాణస్థసూతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదము, గురుపరంపరాప్రభావ (శ్రీవైష్ణవుల ద్రావిడమతగ్రంథము) గత మయిన యామునాచార్యచరిత్రము నను సీమూడు కథలకుఁ బ్రధాన కథతో నెంత మాత్రము సంబంధము లేకపోయినను గవి యొకరితె సందర్భమును గల్పించి ప్రబంధ ప్రతిపాద్యమగు ముఖ్యకథతో నతికెను. వీనిలో మొనటికథ యగు ఖండిక్యకేశిధ్వజ సంవాదమందుఁ గవి హర్షు లానర్పకపోయినను కొన చెండు కథలలోఁ దనయిచ్చకు వచ్చినటులు మార్చి యేమే ప్రకరణములయం దెట్లు వ్రాయవలయునో అట్లాయాయి ప్రకరణములందు రసాచిత్యమును భావోచిత్యమును, గనఁబఱచి తనకు నర్వతంత్రముల యం దున్న నిరంకుశ జ్ఞానమును బ్రకాశింపఁజేసిరాఁడు. ఆయావికథలయొక్క మార్పులను నే నీవ్యాసముయొక్క మొదటనే చూపితిని. కవి ప్రబంధీకరించిన యిగ్గుఁ డ కేవలము మతవిషయక మయినది. వేదాంతమత సిద్ధాంతమునందుఁ బరిచయము లేని వారి కీఃభాసాదిర్భ మంతగా రుచింప దని నాయభిప్రాయము. చదువురాని విష్ణుచిత్తుని పండితసభలోఁ గెలిపించుట, అనుమవ్యసంభూత యయిన కన్యకను బెడ్డియాడుట మొదలగునవి లోకాతిగము లయిన దైవకర్తలు. ఇట్టివానిలో విశ్వాసము లేనివా రి ప్రబంధ ప్రతిపాద్యాంశముయొక్క మర్తమలను గ్రహింపఁజాలరు.

❧ ప్రబంధశైలి, గుణములు, దోషములు ❧

ఆంధ్రవాఙ్మయములో నింతప్రాథమికమిదియ కాని మఱేదియను వ్యంగ్యప్రధానమయిన ఉత్తమకావ్యము. దీనిలో నంగముగా శృంగార లనుప్రవిష్టము లయియున్నను ప్రధానరసము శాంతరసాంతర్యుత భక్తిరసము. కవన

పాకము ప్రచురముగా నారికేళపాకము. అచ్చటచ్చట ద్రాక్షపాకస్ఫురణము గల పద్యములును విరళముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇందలికల్పనలు వర్ణనలు నత్యద్భుతములు, నపూర్వములు. అన్యకవినజాతీయకల్పనలు పెదకినను గాన రావు. కైలి ఓజోగుణభూయిష్ఠము. ఓజ స్వరంగా దీర్ఘ సమాసము లను గలిగియుండుట. ఓజోగుణలక్షణమును గుఱించి ఆచార్యుడండి కావ్యాదర్శనం దిట్లని శెప్పియున్నాఁడు.

“ఓజస్వమాసభూయస్త్య మేతద్దద్యస్య జీవితమ్, పద్యే ౭ వ్యుదాక్షిణాత్యానా మిద మేకం పూయణమ్. తద్గురూణాం లఘూనాం చ బాహుళ్యాల్పత్వమిశ్రణైః, ఉచ్చాసచ ప్రకారం తద్దృశ్యమాఖ్యాం కాదిష ఇతి పద్యే ౭ పౌరస్త్యా బధ్నంతోఽస్య జన్వీసీర్గిరః, అస్యేత్వనాట లం హృద్య మిచ్ఛంతోఽస్యజోగిరాం యథా.” 1 - 80, 81, 83.

(ఓజ స్వరంగా సమాసప్రాచుర్యము. ఇదిగద్యమునకుఁ బ్రధానము. గౌడవీరి నవలందించుకవులు పద్యమునందుఁగూడఁ దీని నుపయోగింతురు. వాదచరిత్రా ద్యాఖ్యాం కలనం దిది బాహుళ్యాల్పత్వ విశిష్టములయిన గురు లఘు వర్ణములయొక్క పరస్పర సగమేళనమువలన ననేక ప్రకారములుగా వ్రాయఁబడుచున్నది. కాని, మఱిగొందఱు దీర్ఘ సమాస మెప్పుడును శీఘ్రార్థప్రతీతికి భంజకము కావున, తాము రచించు సమాసములను నాతిశీర్ఘములుగా, అనుద్దేశపర్ణోపేతములుగా, సహృదయ మనోరంజకము గాను వ్రాయుదురు.)

మొదటఁ జెప్పఁబడిన ఓజోలక్షణ మీ కవిపద్యములయందుఁ బూర్ణముగాఁ బట్టినది.

ఉదాహరణము:—

కా. “కాంచ నైవ్విష్ణుఁడర్థయోజనజటాఘాటోత్థకాఖోపకా
ఖాంచజ్ఞాటచరన్తరుత్రయ దవీయశ్రేషితోద్యచ్ఛనో
దంచత్క్రిటకృతప్రణచ్చలన లిప్యాపాదితా ధ్వన్యని
స్సంచారాత్తమహాభావమఫలస్సాయద్వటత్తజముః.” 6. ఆ. 15.

కవిత్వసరణి వైదర్భమార్గము, గౌడమార్గ మని రెండు విధములు. వానిలో ప్రసాదము, నుకుమారత, అర్థవ్యక్తి, ఉదారత్వము మొదలగు గుణములతోఁ గూడినది శ్లోకమార్గము. దీనికి విపర్యయ మయినది గౌడమార్గము.

అపూర్వ విపర్యయః ప్రాయో దృశ్యతే గౌడవర్తనీ, క్షిప్తమస్పృష్ట శైథిల్య
9. ప్రాణాక్షరోత్తరమ్, అనుప్రాసధియా గౌడై స్తదిష్టం బన్ధగౌరవాత్” అనుప్రాసము మొదలగు శబ్దాలంకారములు దీనిలోఁ గాన రాకున్న, బంధగాఢత్వమును బట్టిచూడఁగా

మైన ప్రాసిన లక్షణముగల గౌడరీతి నవలంబించె నని నిస్సంశ యముగాఁ జెప్ప వచ్చును. ప్రసాదమాధుర్యాది గుణములతోఁ గూడిన పద్యములును కాదాచిత్రముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి.

ఉ. “ఎక్కడి రాజ్యవైభవము లెక్కడి భోగము లేటిసంభ్రమం

బక్కట బుద్బుదప్రతిమ మైన శరీరము నమ్మి మోక్షపుం

జక్కి గణింపకుంటి యుగసంధుల నిల్వీయఁ గాలుచేటి బల్

ద్రోక్కుల నమ్మను ప్రభృతులం దుద రూపజుండ నేర్పిరే.”

2. ఆ. 78.

మనుచరిత్రకారునికివలె స్వేషయమకానుప్రాసాది శబ్దాలంకారములయం దీకవి కిష్ట మున్నట్లు కానరాదు. అర్థాలంకారము లగునుపమ, ఉల్లేపిత, అతిశయోక్తి, అపహ్నలి, అర్థాంతరన్యాసము, ఛరిసంఖ్య మొదలగువానిని విశేషముగా ప్రాసిన యున్నాఁడు.

అనేక నిఘంటువ్యాకరణసహకారముచే నిరూఢ మగుసంస్కృతభాషా పాండిత్యముగలవారికి గాని సామాన్యజ్ఞానము గలవారికి గాని పర్జనలతోను గల్పనలతోను గూడుకొన్న పద్యములు దుర్జ్ఞేయములు. కథాభాగమును జెలుపు పద్యములు గొన్ని సామాన్య జ్ఞానముగలవారి కర్థమగును. మహాకావ్యమున కపేక్షితము లయిన పురచాతుర్వర్ణ్యరాజ ఋతు వివాహాదివర్ణన లిందులో నున్నవి. గ్రీష్మవర్షాశరద్వసంతము లిందులో వర్ణింపఁబడినవి. ఇన్ని ఋతువులు మఱి యేప్రబంధమందును వర్ణింపఁబడి యుండలేదు. చంద్రసూర్యోదయాదివర్ణనలలేవు. అయ్యలరాజు రామభద్రకవి రామాభ్యుదయమందును, పింగళిసూరన రాఘవపాండవీయమందును, పుష్పగిరి తిమ్మన సమీరకుమారివిజయమందును, తక్కు కవులు తక్కుప్రబంధములందును ఋతు వర్ణన జేసిరిగాని, యిట్టి యత్యద్భుతకల్పన లెందును గానరావు. కల్పనలయందును సంస్కృతభాషాప్రాచుర్యమందును దాదాపుగా దీనికి సరివచ్చునది చంద్రికాపరిణయ మొక్కటియే యని యూహించెద.

దీనిలో ద్వివిధ మగు కైలి కానవచ్చుచున్నది. పర్జనలో నుపయోగింపఁబడిన బంధకార్కశ్యముగల కైలియొకటి; ఉదాహరణము,

కా. “తాదుజ్యోతిగచూత నూత్నఫలయుక్తైలాభిహారస్వన

ధారాధూపికతువ్యదంబుహృతమాతృశ్చేదపాళోద్దతో

ద్ధారంపుంగన రాద్భు భోగులకు సంధ్యావేళలం కేళికాం

తారాభ్యంతరవాలుకాన్ధితహిమాంతర్నారికేళాంబువుల్.”

2. ఆ. 68. ఇత్యాదికము.

ప్రకరణానుకూల సౌలభ్యముగలది యయి రసపంత మయి కథాభాగమును జెల్పు నపుడు కవితే నుపయోగింపబడునది మఱియొకటి.

దీని కీ దిగువప్రాసిన పద్యములే సాక్షి.

చ. “గగనము సీరుబుగ్గ కెనగా జడిపట్టిననాళ్లు భార్యక
నొగసారకుండ నారికెడవుంబొటియల్లవులించి వండ న
య్యగవల ముంచి పెట్టు గలమాన్నము నొల్పిన ప్రప్సనాలుగే
నొప్పిపినకూరలు న్నడియము ల్వరుగు ల్పెరుగున్ ఘృతప్లుతిన.” 1. ఆ. 80.

మ. “గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో శృంగారపల్లంకికా
పహనంబో పనమాలికాకరణమో వాల్మభ్యులభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాశపత్రధృతియో ప్రాగ్గీకారోపమో
నృవారీ వాదము లేల లేరె యితరుల్ సీలీలకుం బాత్రమున్.” 2. ఆ. 91.

రామరాజభూషణుండు, కాకమానిమూర్తి, పుష్పగిరిపుష్ప, కంకంటిపాపరాజు మొదలగువారి కవనము సుస్కృతశబ్దబహుళముగా నున్నదిగాని యీగ్రంథకర్తవలె నింత గాఢసంస్కృతము నెవ్వరును వాడుక చేయలేదు. ఈయంశమున కీ ప్రబంధమంతయు నుదాహరణములు యుండినను నొకటి రెండు పద్యముల నిచట గనబడుచున్నాడను.

“సీ. న్యందని సితబిడోజశ్చ త్రుజాడ్యకృజ్ఞంరూమరుద్గరుజ్ఞాత్కృతములు
క్రవ్యాకిరాద్ధాత్రకనదస్యగ్రాహనస్ఫుటశల్యహవ్యభుక్కుక్కుతములు
యోధపత్తి తమృత్పటోత్కాస్త్రికనిజపాతసాలాత్కృతముహుష్టాత్కృతములు
పతితోగ్రరక్షకబంధభారభృశ్చార్తిభుగ్నభోగఫణీంద్ర పూత్రకృతములు

“తే. క్రాంతరథ్యనిరంతరచ్చాయదములు, దివ్యతావక కార్దుకోల్పేరితములు
శలుషము లడంచు గాత లంకాపురాంగ, జాంబరచరత్కలంబకదంబకములు.”

“కా. అధావాగ్విబుధ మ్మహోపచన కవ్యాహర మాహావచ
స్సిద్ధమూకృతతాంగకః కలిరితి శ్రీసుక్తి విద్యాధర
ప్రిథ్విధృత్య మగా ల్లయం హి కుథియామిత్థంపదత్కిన్నర
మద్ధీరాగ్రణి గెల్పుటుత్సవమునందయ్యె న్నభిస్తుంతయున్.” 4 ఆ. 6.

“సీ. ఇది కాంచె నివ్వరజాభిధాంతరవపుస్సహోద్యువాతీరనం

సవాటివలయద్రుమావళి దళాంతర్దృశ్యపాపాశీభం

9. జనచాంపేయ సుమాయమాన విషమస్వర్ణాపృతిప్రాత ర

క్తి నభస్సుక్తిఖరాభి దీపకళికాశృంగంబు శ్రీరంగమున్.” 6. ఆ. 91.

ఈ ప్రబంధకర్త న్యాయవైశేషికములందును, పూర్వోక్తర మీమాంసల
యందును, సాంఖ్యయోగ తంత్రములయందును, నిరంకుశపాండిత్యము గలవాఁడని
రుజువుచేయుట కీ ప్రబంధమే నిదర్శన మని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాఁడను.

“లే. ఎండ్రీ రవిశేర మూడవయెడకుఁజేరు

తరణిధరణిం బ్రమోదసంధాయి గాఁడె.”

4 ఆ. 77.

“మ. మునుపే చంద్రబలంబుగల్గి మలయంపుంగవ్వులేగాడుదే

రున నేతెంచు లతాంతబాజునకు సూర్యుఁడు న్నహిం గ్రొత్తగా

ననుకూలించె

5. ఆ. 101.

ఈవైనివ్రాసిన వాక్యములుబట్టి యాలోచింపఁగా నితనికి జ్యోతిశ్శాస్త్రమందుఁ
గూడఁ బ్రావీణ్య మున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది.

ఈకవి యిట్టిసర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడైనను గ్రంథమం దచ్చుటచ్చుట గొన్ని
స్థలితముల నొసరించుట కెద్దియు నుపపత్తి కానరాదు. “ప్రమాదో ధీమతా మహి”
అను న్యాయ మున్నదికదా? ఇందుకిరణ సంహృతమందు డిందుకందువలె గుణబా
హుశ్యమందు దోషలేకమున్ను నడఁగిపోవును. ఏతాదృశాల్పదోషము లిట్టి యుత్తమ
కావ్యశోభకు భంజకములు గానరవు.

పాండ్యరాజు సభలో విష్ణుచిత్తుఁడు వివక్షలను జయించుటకు జేసిన ఉపన్యాస
ములో,

“ సీ. జగదుద్ధతికిని బీజము ప్రధాన మన నీక్షత్వాదివీశు నశబ్దవాది,

బారి నీకుఁ డేనన భోగమాత్రేత్యాద్యుత్సాహుతి స్ఫూర్తి మాయావివాది

... ..

ఇచట రెండవపాదములో “భోగమాత్ర సామ్యులింగాచ్చు” (4 ఆ. 4 పా
21 నూ.) అను సూత్రముచేత, మాయావాది ననఁగా నద్వైతుని ఖండించె నని కవి
చెప్పుచున్నాఁడు. ఈసూత్రము రామానుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యములో జగద్వాప్తిపార
సర్వాధికరణములోనిది. ఆ యధికరణముయొక్క తాత్పర్య మేమనఁగా ముక్తిసొందిన
జీవుని కీశ్వరునివలె జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారముల నొసరించుటకు శక్తి కలదా లేదా
యని శంకించుకొని “ఈశ్వరుని కొక్కనికే జగత్సృష్ట్యాదులను జేయుటకు శక్తి కలదు
గాని, అట్టివనులలో ముక్తజీవుని కెంతమాత్రము వంతు లేదని సిద్ధాంతీకరించిరి. “సూ
త్ర సామ్యులింగాచ్చు” అను సూత్రముచే వైనిచెప్పబడిన యర్థమే బుభుక్షు
ఎట్టనఁ ముక్తునికి బ్రహ్మయాభాత్మ్యానభవరూప భోగమందె బ్రహ్మసామ్యము
ఇతరుండు బ్రహ్మసామ్యము లేదు. కావున, జగత్సృష్ట్యాదులతో ముక్తుని కవసరము లేదని

యర్థము. కావున సీయధికరణము జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములయందు ముక్తుని కెంత మాత్రము సంబంధములేదని తెలియజేయుటకు బుట్టినదిగాని “జీవుఁ డీశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు” అను సంశయమును సాధించుటకై ప్రవర్తిల్లినది కాదు. జీవబ్రహ్మలక్ష్యము సిద్ధింపదు. “జీవుఁడు వేఱు, బ్రహ్మ వేఱు” అనుసంగతిని సమర్థించు మాత్ర కదం బను ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాద ద్వితీయపాదములలోఁ బ్రతి పాదంపఁబడెను. ఎట్లన ; ఆనందమయోఽభ్యాసాత్.

1. 11. 3

1. తెత్తిరియక శ్రుతియందు శతగుణితోత్తరముగా నావృత్తి జేయఁబడిన నిరతిశయానందము జీవునికి సంభవించదు కావున శ్రుతిలో నానందమయశబ్దముచే జెప్పఁబడిన వాఁడు జీవునికంటె భిన్నుఁ డైన ఈశ్వరుఁడు.

2. తద్ధేతువ్యపకేశాచ్చ. 1. 11. 15

ఈశ్వరుఁ డానందహేతు వని శ్రుతి చెప్పటచే జీవునికంటె భిన్నుఁడు.

నేకరోఁనువపత్రేః, 1. 1. 17. బహుభవనసంకల్ప సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తి త్వాదులు జీవుని కుపన్నములు కావు గనుక జీవునికంటె నీశ్వరుఁడు వేఱు.

4. కర్తకర్తృ వ్యపకేశాచ్చ. 1. 2. 4.

ఈశ్వరుఁ డుపాన్యుఁ డ౧ టచే గర్తయనియు, జీవుఁ డుపానించు వాఁడగుటచే గర్త యనిగూ శ్రుతి చెప్పటచే జీవేశ్వరులు భిన్నులు.

ఇత్యాది జీవేశ్వర భేదసాధన మాత్రగణము మాయావాది మతఖండనమందుఁ గవి వ్రాసినచో బాగుగ నుండు నని యూహించెద.

ఈవిష్టచిత్తుఁడు శ్రీవిష్టపురాణమునకు వ్యాఖ్యానము చేసి నట్లు కవి వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇదియు భ్రాంతిమూలకమే. విష్టపురాణవ్యాఖ్యాత యగు విష్టచిత్తుఁడు వేఱు. ఇతఁడు రామానుజుల వారి శిష్యుఁడు. ఆచార్యాజ్ఞచే నీపురాణమునకువ్యాఖ్యానము వ్రాయఁచున్నా నని వ్యాఖ్యాన ప్రథమశ్లోకమందె ప్రతిజ్ఞ చేసియున్నాఁడు.

“తే. ఆలసక బరున్న మనుజుండు గలియుంగంబు

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్న వాఁడు త్రేత

యౌర్ధికుఁడు యాయి మరి కృతయుగ మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్పూర్వరామున విసవె.”

[7 పంచికా, 3 అధ్యాయము.]

9. “కలిశ్యయానో భవతి సంజిహానస్తు ద్వాపరః, ఉత్తిష్ఠం ప్రేతా భవతి కృతం నమృద్యతే చరణ్”, విశలేయ బ్రహ్మణము. 7 పంచిక, 3 అధ్యాయము.

ఈ కవిమార్గము తక్కిన కవులమార్గమువలె గాక కొన్ని విషయములయందు శేవల వినజాతీయముగఁ గానవచ్చుచున్నది.

1. కొన్ని చోట్ల సంస్కృతమునందువలె విశేషణములకు లింగ పచనాదులయందు విశేష్యనిష్పృత కానంబడుచున్నది.

“ఉ. ఆయత యుష్మదృతి కరాగ్రనగాంచలవాంతవారిధా

రాయతచంద్రకాంతఫలకాపలి బింబితయై...”

4. ఆ. 29.

ఇచట “అశృతిశబ్దము” (క్రిస్తుంత మగుటచే స్త్రీలింగము గావున దాని విశేషణ మగు “బింబిత” యనునది గూడ స్త్రీలింగ రూపములో నుండుటయే.

“...సాత్త్వికపు మనోగతి యె మృది గలదు దాని

బ్రహ్మసంబంధినిగఁజేయు ప్రాధిసూవె...”

3. ఆ. 74.

“కవచిత మధాకర్షురలగు కరివర కరేణుకంధరలన్.”

ఇట్టివి మఱికొన్ని వైవిషయమునకు మదాహరణములు.

2. కొన్ని స్థలములయందు సంస్కృతజాతీయమును (Sanskrit idiom) కలదు.

“ఉ...ఉరువిద్యుద్దివళికలుమిసిన ధూమస్ఫురణ.....”

4. ఆ. 138.

ఇచట “నిష్ఠూతోద్గిర్జ్జవాంతాదిగౌణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్, అతిసుందర మశ్యక్త గ్రామ్యకర్మ్యం విగాహతే” అను ఆచార్యదండి పచనానురోధముగాఁ గవి ఉమిసిన” అను శబ్దమును, నిష్ఠూతశబ్దార్థ మందు గౌణవృత్తిలోఁ (Metaphorical sense) బ్రయోగించెను.

3. మఱికొన్ని తావులయందు ద్రావిడజాతీయము. (Tamil idiom).

“క. ...మీరు నాకనురక్తు ల్పరికించి పదింబదిగా నరయుండు మది నెద్దిమేలు ప్రార్థించుటకున్.”

3. ఆ. 58.

ఇందులో “పదింబదిగా” అనునది ద్రావిడములో “పత్తుం పత్తాగ” అనగా, పది-పదిగా పదిలోనొక్కటియొక దక్కువ గాకుండ-సరిగా అని తాత్పర్యము.

4. కొన్నిచోట్ల ద్రావిడశబ్ద ప్రయోగము.

(1) “...ఎండ గాలి పసితాఁకుం జూడఁగా ప్రాహ్లామున్.”

6. ఆ. 7.

ఇచట “పసి” = అకలి.

(2) “...వెండి యేజంగమెత్తిన వెఱగుపడును”

4. ఆ. 43.

ఎత్తిన=స్తుతించిన. ద్రావిడము “ఎత్తు=స్తుతించు.

(3) “భక్తిద్రోవకు సాధ్య పరికరంబులువెట్టి కట్టిన పొరివిళంగాయగములు...”

ఇచట విళంగాయ = వెంగకాయ.

2. ఆ. 97.

(4) "...కడుమ్రోత పెన్దిరుపడిం గని రాఖగరాజుమూపునన్." 4. ఆ. 10.

పెన్ దిరుపడి = పెరియ తిరుపడి, పెద్ద శ్రీ పాద మని యర్థము. ఇది గరుడునికి ద్రావిడ వైష్ణవత పరిభాషానామము. గరుడుడు భగవంతునికి పాదస్థానీయుడు

".. ఉద్దామపితృప్రసూప్తపగిదైన్యరుతోక్త రథాంగపాతచింతామయనిద్రలంబాలసి తాపముసేయదోడంగ నింతిన్." 5. ఆ. 7.

ఇచట సుధ్యాసమయము విరహాబల కుద్దిపక మను సంశయము చెప్పబడినది. ఇది ద్రావిడ కవిసమయ సిద్ధముగాని సంస్కృతకవిసమయసిద్ధము కాదు.

ఈకవిపుంగవుండు గూర్చినసంధులును, బ్రయోగించిన ప్రయోగములును, కొంతమట్టుకు లక్షణాపేతములయి గానవచ్చుచున్నవి.

1. తే. "నింగిటు త్రిశంకుకన మాతంగవాటి యయ్యెనిక నుండందగదని..." 2. ఆ. 53.

నింగి+ఇటు - ఇకారమునకు సంధి.

2. చ. "...నిట్టతాడువంటితవమించె దా మువలియయ్య రహిన్..." 5. ఆ. 53.

తాడువంటి+అతివ.

తత్సమము లం దకారసంధులు

3. "...స్త్రోత్పదని కడంక దంచనపుజేతులు గంగనుకానె దూరగా..."
గంగ+అనుకానె. 2. ఆ. 9.

4. "...వడఁకుటెకాక చేప్తుడిగె వక్షము పక్షులజానువుల్ నొరన్." 4. ఆ. 118.
చేప్తు+ఉడిగె.

5. "...కబ్రక్కం ద్విజాఁ జాడరయ్య నభవా రీరంగభర్తంచు దుఃఖాబ్రాశింబడి..." 6. ఆ. 108.
శ్రీరంగభర్త+అంచు.

క్వార్థకసంధి

6. సీ. "తమనేగిజెప్పల్ దయమీరనిని వీర జించిచ్చువారి దీవించువారు"
చించి+ఇచ్చు క్వార్థకసంధి.

7. "...నీదుకలుకుట్టందీనదస్తాలకాంతారంతర్కపాలకుంద..." 6. ఆ. 25.
అంది+కాన్ - క్వార్థేతునకు సంధి. 6. ఆ. 85.

8. "కొంగవల్నరుకు లంగుళుల బట్టుక జబ్బులంటగుట్టిడ వెజ్జా నరయువారు..."
వట్టుకొని యనుటకు పట్టుక. [వారు...] 6. ఆ. 85.

9. "...తలబడ్డ గుదియ చెబ్బుల బాతమసియిడి యంబలి గంజిండ్ల నడుగు గంజి+ఇండ్లన్.

10. "...పుట్టన్నీ గెద దీని నానొదవి యెపున్యాత్త యెట్లంటివే" 6. ఆ. 54.

పుట్టన్ + ఈ గెద = పుట్టనీ గెద అని యుండవలయును.

మఱియొన్ని చిత్రమయిన ప్రయోగములు గలవు.

1. "ఇంక రెణ్ణాల్ల చూచి..." 3. ఆ. 39.

2. "...కళిందజాతటక్షితి దున నేటికి..." 4. ఆ. 28.

3. "కల్లన శూర్పవాత ఘట్టనల బాదు."

ఈకవికి ర్పూటశబ్దమును (సమూహవాచి) దఱుచుగా వాడుక చేయునలవాటు గలిగియున్నది.

మ. "అస లేతద్వదనేందురాగమిశనాప్రాదుర్భవతోక్తరకంబులలేనెల్పునలంచు..."

5. ఆ. 132.

ఈపద్యము యొక్క ప్రథమపాదమందలి యతి విచారణీయము, వ్యగ్రాత "ప్రా" అనుచోట "అజ్" ఉపశ్లేషముచేసి యతి నిర్వహింప వలయు అని వ్రాసి యున్నాఁడు, ఉపసర్గ లనియు గతులనియు నుపసర్గలకు రాదు పేర్లు. "ఉపసర్గాః క్రియాయోగే" 1. 4. 59. 'గతిశ్చ' 1. 4. 60. ప్ర, పరా, అజ్, అపి, అథి మొదలగునవి ఉపసర్గలనియు; ఊరి, ఉరరి, అంగీ, ప్రాదుః, ఆవిః, తిరః మొదలగునవి గతు లనియు వాడుక. ఇచట "ప్రాదుః" అనునది వ్యస్తపదముగాని సమస్తపదము కాదు. అందుచే 'ప్ర' అను వానిపై "అజ్" సుపశ్లేషముచేయుట కవకాశము లేదు. ఇందులకు అప్పకవి తే. గీ అంధ్రీమునకు జేరని పగాజపులు (పరా+అజ్+అపి) మూఁడు, గాక తక్కిన యుపసర్గకముల తలలన్వరము లతికినవాని కవ్వలన నిలుచు నచ్చయిన వాల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ."

134 పుట. 132 ప

— యామునాచార్యుఁడు కుమారుని కుపదేశించిన నీతి —

ఈ నీతినిబట్టి విమర్శింపఁగా రాజ్యపాలనానుభవమందుఁబండిన బుద్ధిగల రాజన్యుఁ డిట్లు వ్రాయఁగలుగునుగాని, కేవలగ్రంథాధ్యయనమువలన నీతిశాస్త్రమందుఁ బొండిత్యము సంపాదించిన బ్రాహ్మణపండితుఁ డిట్లు వ్రాయఁజాలఁ దనియు, దీనిచే నీగ్రంథకర్త రాజ్యపాలనమం దారి తేరిన క్షత్రియుఁ డనియు నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

— అలంకార విమర్శ —

ఈ ప్రబంధమందుఁ గవి ఉపమ, ఉల్లేపి, రూపకము, అతిశయోక్తి నహోక్తి, అర్థాంతరన్యాసము, స్వభావోక్తి, పరిసంఖ్య మొదలగు నలంకారములను వాడుకచేసియున్నాఁడు.

ఉపమ ౭

“లే. సామరదిద్వత్పుభ్యస్తరక్షసిశాచ, పురజమహిభుకృతతప్రభంజనములు
సోక వెఱబాఱెఁగల్గినకూర్పవాత, ఘట్టనలబాఱుపెరుపొలకట్టుపోలే.”

కళ్లములూఁ బోసిన ధాన్యరాశిఁ జేటలచే విసరఁగాఁ గట్టిగింజ నిలిచి ధాన్యపు
పొల్లు త్రైకెగిరి పోయినట్లు స్వామిని నేవించుటచే వచ్చిన దేవతలతోఁ గలసిన రక్షః
సిశాచసంఘములు గరుడునిపక్షానిలముచేఁ దూలిపోయి రని తాత్పర్యము. కాళి
దాసుని యుపమవలె నీయుపమ యెంత సౌష్ఠవము గలిగియున్నదో ఎంతసమయోచిత
ముగా నున్నదో చిత్తగింపుడు. ఇట్టి వనేకములు గలుపు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వ్రాయఁ
జాలను.

చ. మునుపనసీమ చేసికొని ముల్లిడిగుద్దట వెండిచేని మె

త్తనకయివేరువెల్లకియఁ ద్రవ్వెడుకర్నకునట్లు శత్రుతో.

పెనసియయైన దుర్గబలమేకొనియైన నిజాత్మచింతలే

క నెగడఁజేసి లోనమరి కంటకశోధనజేయు టొప్పుగుఁ. 4. ఆ. 219.

ఇదియు నట్టిదియే.

స్వభావోక్తి ౭

మనపూర్వకవులు గోరంతను కొండంతజేసి యుల్పేక్షాతి శయోక్త్యత్యుక్తులచే
వర్ణించుట దప్ప యథావస్థిత వస్తువర్ణనచే వాస్తవమును దెల్పి జనమనోరంజన మొన
ర్చుట కలవాటువడినవారు కారని యిప్పటి యిరువదియవ శతాబ్దమునందలి యాంగ్లేయ
కావ్య రసభావనాపరిపక్వహృదయు లగు మనవారు కొందఱాజ్ఞేసిండుచున్నారు. ఇట్టి
యాజ్ఞేయతఁ బాత్రులయినవా రస్తత్వాబిన కవులతోఁ గొందఱు లేకపోలేదు.
ఉన్నారు కాని, లెక్కన, శ్రీనాథుఁడు సూరనార్యుఁడు మొదలగు కతిపయ కవిశి
రోమణులు సకలజనునోష్ఠోదకరములయిన స్వభావోక్త్యలంకృత సూక్తులను మెండుగ
వ్రాసింున్నారు. ఈకవికూడ నట్టివాఁడె. ఇందుల కుదాహరణముగా “ద్రావిడాంగ
నలు కొలఁకులలో న్నినముచేసి దివ్యప్రబంధము నను సంధించుచు నభిషేకజు పూర్ణ
ఘటములఁ గట్టిప్రదేశములయందు ఘటించి తోటలలో నడిచె” రని వర్ణించినపద్య
మెంత సొగసైన స్వభావోక్తియో చూడుడు.

“మ. శయపూజాంబుజము ల్లుటిం దడబడక జ్ఞానోయి లేఁగొనుపై

దయదప్ప నృసపాడి పాగడపు పాదం బొప్పఁ జెంగల్వడి

గ్గియ నీరచ్యుత మజ్జనార్థము గట్టిక గీలించి దివ్యప్రబం

ధయుగాస్యత్ ద్రవిడాంగత్ నధుతు రుద్యానంబులొ త్రోవలక.” 1. ఆ. 56.

❖ ఉత్పేక్ష ❖

“మ. కలయక్ నీలమయంపు నల్లియొఱదాకం జేటనీరొప్పుర

ధ్యలకూపంబుల మీలఁ జూచి వలభీవ్యాసంగితుంగద్రుకా

ఖలలో నాడి గబాలునక్ లకుముకు ల్కొండై పడుక్ లేచు మ్రు

చ్చిలి గేహేందర ద్రావిడిఁగిరిచిలిం జెండాడు చందంబునక్.” 1. ఆ. 57.

వీధులయందలి నూతులలోఁ గనఁబడు మత్స్యములఁ జూచి యిండ్లచూరుల
యందు వ్యాపించియున్నతరుకాఖలలో టెక్క లాడించి యాబావులలో దుముకుచు
లేచుచున్న లకుముఁపిట్టలు గృహలక్ష్మీ పరులకుఁ గనఁబడకుండనుండి ఆడుచున్న బంతుల
వలె నున్న పనియుత్పేక్ష.

❖ భ్రాంతిమదలంకారము ❖

“మ. తలఁబడఁచుట గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపు గుల్కాంతర

స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు లుషసానక ప్రయాతద్విజా

వలి విండికృతకాటుల స్వవిఁ దదావాసంబుఁ జేర్చంగరే

వుల డిగ్గ జ్వన బారువాని గని నవ్వుక్ కాలిగోప్యాఘముల్.” 1. ఆ. 65.

ఆపట్టణ సమీపమందున్న పరిమళ్యకుఁ బాటు కాలువలయందు బాతులు వాని
స్వభావసృజనుచేత దలలు టెక్కలలోఁ బెట్టుకొని నిద్రించుచుండఁగా గ్రామముఁ
గాపాడువారు వానిని జూచి ప్రాతః కాలమందు స్నానార్థమై యాకాలువలకు వచ్చిన
ప్రావృణోత్తములు తమ ధౌత్యవస్త్రముల నచట మఱచినా రని తలంచి మరల వారిగృహ
ములలో వాని నోపుగించుటకై రేవులలో దిగఁగా నాపక్షులు పఱచుటఁ జూచి
యచ్చటఁ బైరుగాపాడుచున్నస్త్రీ లాకలపరులను హసించురు. టెక్కలలోఁ దలపెట్టుకొని
నిద్రించుబాతులు తెల్లగా నులికి పెట్టినవస్త్రము లనుకొనుట భ్రాంతి.

❖ పరిసంఖ్యాలంకారము ❖

“నున్న మెత్తుటయుఁ బట్టుకారుల బట్టుటయు సౌధసౌవర్ణ భూషాది నిర్మాణంబుల
యంద, కానెమట్టుటయు గత్తిగట్టుటయు గృకవాకులహంబులయంద, ధాతువాదం
బులు కఱచగుట కాబ్దికుల యంద” ఇత్యాదులు.

❖ గ్రంథకర్తృనిరూపణము ❖

ఈ ప్రబంధ ప్రామాణ్యముం బట్టియు ప్రబంధకైలిని బట్టియు విచారించఁగాఁ
గృష్ణదేవరాయలే దీనిని రచించినట్లు నిష్కర్షణముగాఁ జెప్ప వచ్చును. ఈతఁడు చంద్ర
వంశోత్పత్తుఁ డగు నరసింహరాయని కుమారుఁడు తుంగభద్రానదీతీరముననుండు అనె

గొందె యను నా మాంతరము గల విజయనగర మీతని రాజధాని. పూర్వకాలమునందు మాలవదేశాధీశ్వరుడగు భోజరాజు సంస్కృత భాష నెట్లాదరించెనో, అట్లే యీశ్వరదేవరాయ లాంధ్రభాష నాదరించి కవుల సమ్మానించి గ్రంథరచనము చేయించుటచేత సీతల డాంధ్రభోజుఁ డని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు దన యాస్థానము దనేక విద్వత్కవుల నునిచి వారిచే గావ్యములను జేయించుట మాత్రమే కాక, సంస్కృతాంధ్రభాషలయందసాధారణ ప్రజ్ఞావిశేషముఁ గలవాఁ డగుటచే దాను స్వయముగా నుభయభాషలయందును గావ్యముల రచించుటకుఁ దగిన దక్షత యుండెను. ఇతఁడు, కవులను బ్రోత్సహ పఱచి కావ్యములు చేయించియు, దాను స్వయముగాఁ జేసియు, నాంధ్ర భాషకు మహోపకారము నొనరించి యున్నాఁడు. దక్షిణ హిందూ దేశమును బాలించిన రాజులలో నింతదేశమును జయించి యేలిన వాఁడును, ఇంత ప్రసిద్ధి నొందినవాఁడును మఱెవ్వఁడును లేడు.

ఇతఁడు, తెలుఁగున రచించిన గ్రంథము విష్ణుచిత్రియ మను నామాంతరముగల ఆముక్తమాల్యద. ఇతఁడు సంస్కృత భాషయందుఁ గూడఁ గొన్ని గ్రంథములను రచించి నట్లు విష్ణుచిత్రియమునందలి యీ పద్యము వలనఁ జెలియ వచ్చుచున్నది.

సీ. “పలికి తుల్పేక్షోపమలజాతిపెంపెక్క సరసుశాసన మదాలసచరిత్ర
భావధ్వనివ్యంగ్య సేవధిగాఁజెప్పిలివి సత్యావధూప్రీతినంబు
శ్రుతిపురాణోపసంహిత లేర్పి గూర్చితి సకలకథాసారసంగ్రహంబు
శ్రోతఘృచ్చటలు విచ్చుగరచించితి సూక్తివైఖుణి జానచింతానుణికృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యనుధురకావ్య, రచనమెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష
సంధ్రభాష యసాధ్యంబై యందునొక్క, కృతి వినిర్మింపు మింకమాకు బ్రియ
[ముఁగాఁగ.” 1. ఆ. 13.

ఈ పద్యమునం దుదాహరింపఁ బడిన సంస్కృతగ్రంథము లెవ్వయియు నిప్పుడు గానరావు.

ఈతని కాలముననే శ్రొత్తగాఁ బ్రబంధరచన మారంభ మయ్యెను. ఆవఱకుండెను నాంధ్రకవులు, పురాణములు మొదలగు సంస్కృత గ్రంథములను మృదు మధుర శైలిని నాంధ్రీకరించియున్నారై గాని, నూతనముగా స్వాతంత్ర్యము నవలంబించి శ్రొత్త ప్రబంధము లను రచించినవా రెవ్వరును గాన రారు ప్రథమమందుఁ బ్రబంధరచనకు మార్గమును జూపించినవాఁడు కృష్ణరాయల యాస్థానకవులలో నున్న సిద్ధుఁ డగు నల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు.

అల్లసాని పెద్దన, నందిలిమ్మన, మావయ్యగారి మల్లన, ఆయ్యలరాజు రామభద్రకవి పింగళసూరనామాత్యుడు, రామరాజ భూషణుడు, తెనాలి రామకృష్ణుడు, ధూర్జటి కవి అని యెనమండు కవులు కృష్ణరాయల యాస్థానం దుండి రనియు, వారి కష్ట దిగ్గజము లని పేరనియు, లోకములో వాడుక కలదు గాని కడపటఁ బేర్కొనఁ బడిన మువ్వరుకు కృష్ణరాయని యాస్థానమున నున్నవారని ధారాళముగాఁ జెప్పటకుఁ దగిన ప్రమాణములు గానరావు. ఒకవేళ నాకని కాలమం దున్నను మిక్కిలి బాల్యదశలో నున్నవారు గావలయును గాని యాతని యాస్థానకవులు మాత్రము గాఁ జాలరు అందుకు గుఱించి తెలిపెడు కథలు నమ్మదగినవి కావు.

ఈ దిగువ వ్రాయఁబడిన హేత్యాభాసములఁ బట్టి కొందఁ జాముక్తమాల్యద పెద్ద సార్యకృత మని వాదించెదరు. కాని యది విచారవిధుర మయిన యంశము.

1. కృష్ణరాయవీరచిత్ర మగు నాముక్తమాల్యదలోని పీఠిక యందు మనుచరిత్రములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అందుచే నిది పెద్ద సార్యకృతముగాని కృష్ణరాయ వీరచిత్రము గాదు.

కృష్ణరాయుడు భగవదాజ్ఞ జే సీయాముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమును రచింప నమకట్టి కృత్యాదియందు గ్రంథకర్తృనింశమును వర్ణించుట పరమావశ్యకము నాచారము గావున నాప్రకారము తన వంశమును వర్ణింపఁ జూచును. రాయలు "అమితభయః షమా వా నతిగంభీరో మహానత్త్వః, స్థేయాన్నిగూఢమానోధీరోదాత్తో దృఢవ్రతః కళితః" అను కారికలోఁ జెప్పఁబడిన ధీరోదాత్తలక్షణములు గలవాఁడు గావునఁ, దత్తుఁ దన వంశస్థులను జ్ఞాపించుకొనుట కిష్టములేక, తన యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు తన కాంతరంగికుఁ డైన పెద్దనార్యుఁ డింతకు మున్ను రచించిన మనుచరిత్రములోని స్వవంశవర్ణనాపరము లయిన పద్యములనే యిచ్చట దిరుగ వాడినచో నేమి దోషము? ఇంతమాత్రముచేఁ గృష్ణరాయని పాండిత్యమునకు లోపమా? ఇందు వలనఁ బెద్దనార్యుఁడే యీకృతిని రచించె నని యుద్ధించుట కది సాధన మగునా?

2. కృష్ణదేవరాయ ల్లసాని పెద్దనను రామరాజభూషణునిఁ బ్రబంధముల రచించి తెమ్మని యాజ్ఞాపించె ననియుఁ, దదాజ్ఞానుసారముగా నాయుద్ధము కవులు గ్రంథములను రచించి రాయల కడకుఁ దేఱగా రాయలు చూచి మనుచరిత్రముకంటె మనుచరిత్రము కొంచెము లేతపాకముగా నున్న దని చెప్పఁగా నందుపైఁ పెద్దన కుపేక్షుండై అతి కాఠిన్యముతో నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియుఁ జెప్పుదురు.

ఇది కేవల మనంగతము. మనుచరిత్రము రచింపఁబడిన తరువాత, మఱికొంత కాలమునకు మనుచరిత్ర ముత్పన్నమయిన దనియు, రామరాజభూషణుఁ డను గ్రంథ

కర్తయే కృష్ణరాయని యాస్థానమందు లేఁడనియు, ఋజువుచేయుటకుఁ బ్రబల ప్రమాణములు గలవు. మనుచరిత్రము కృష్ణరాయల దిగ్విజయ యాత్రకుఁ దరువాతను రాచూరి ముట్టడికిఁ బూర్వమందును రచింపఁబడి యుండుట స్పష్టము. అనఁగా క్రీస్తు శకము 1516-వ సంవత్సరమునకును 1520-వ సంవత్సరమునకును మధ్యకాలమున రచింపఁబడినది. పనుచరిత్రము క్రీస్తుశకము 1577-వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే రచియింపఁబడిన దని మనము నిర్ధారణజేయుఁ గలము పనుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలదేవరాయలు 1567-వ సంవత్సరమున దన రాజధానిని బెనుగొండకు మార్చుకొనెను. ఈతడు పెనుగొండను రాజధానిగాఁ జేసికొనిన తరువాత మహమ్మదీయులతో జేసిన యుద్ధమును గుఱించి పనుచరిత్రములూఁ గవి యీవిధముగఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“చ. తిరుమలరాయ శేఖరుని ధీరచమూభట రాజీయాజి భీ

కర యవశేష్యర ప్రహిత ఖానబలంబులఁ జక్కనేయ ని

ద్ధరఁ బెనుగొండ కొండలును దద్విభవర్తక పాలమాలికా

పరికర భూషితంబులయి బల్బిడి గాంచె గిరీశభావమున్.”

క్రీస్తుశకము 1577-వ సంవత్సరమునందు దురుష్కులు తిరుమలదేవరాయని పెనుగొండనుండి చంద్రగిరికి దరిమినట్లుగా మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇంతియకాక, పనుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలరాయఁడు శ్రీరంగ రాజు కుమారుఁడు. ఈ శ్రీరంగరాజునకు తిరుమలరాజు గాక శోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, వెంకటరాజు నని మఱి నలుగురు పుత్రులు గలరు. వీరిలో రామరాజు కృష్ణరాయని యల్లుఁడు. ఇతని కళియరామరా జనిపేరు.

“క. శ్రీరంగరాజునుతులు భారంగత్కర్తులళియరామాధిపుడున్...”

అయ్యలరాజు రామభద్ర కవి రామాభ్యుదయము.

కృష్ణరాయనియనంతర మీతఁడు 1547-వ సంవత్సరమున విజయనగర రాజ్యము నాక్రమించుకొని యేలె నని నరపతివిజయమందును జెప్పఁబడియున్నది.

“గీ. నలకవిభుతివ్రాజుసేనలను ద్రుంచి, గుత్తి పెనుగొండ మఱి గండికోట కంద
నోలిపురమాడ లేనవలీలగలిచి, తొలుదొలుత రామన్మవతి దోర్బలము మెరసె.

ఉ. ఆపటుకీర్తిరామ పసుధాధిప చంద్రుఁడు కృష్ణరాయధా

త్రీపతిసార్వభౌమ దుహితృప్రియుఁడై వితతప్రతాపసౌ

తాపితశక్తుఁడై యల సదాశివరాయనిరంతరాయ వి

ద్యాపుర రాజ్యలక్ష్మీకిని దానము దానయి మించె సంతయున్.”

కాబట్టి, వసుచరిత్రము 1570-వ సంవత్సరమునకు దరువాతనే ప్రారంభమయిచి. ఇందువలన వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజ భూషణుడు దళనామాంశరముగల భట్టుయూర్తి కృష్ణరాయల ఆస్థాన ముదూఁడెడు కవి కాఁడనియు, వసుచరిత్రము రచింపఁబడిన కొంతకాలమునకుఁ గాని వసుచరిత్ర ముత్పాదితము కాలేదనియు, గృష్ణరాయల కాలమునకుఁ గృతివతియగు దిరుమలరాయఁడు బొల్బదకలో నుండె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. కావున బైసిచెప్పఁబడిన ఆముక్తమాల్య దోత్పత్తి ఆసంధ్యేతుకముగాని సంద్యేతుకము కాదు.

“సీ. కృష్ణరాయలపేరు నీడి నీవు రచియించితివి తొల్లి విష్ణుచిత్తీయ మనఁగ
గానినృమర్థంబు గ్రాహ్యంబు గాదు సాధారణుల కని భూభవుఁడు బలకఁ
దరువాత వసుచరిత్రము నొనరించి తుత్తమకావ్యము మహాద్భుతముగఁ బదపఁ
బెక్కుకావ్యములను బెం పెక్కివరచించి మంటివి రాజసన్నానమునను
భంగమొందిన యలరామలింగముఖులు, సాటి రాఁగల వారె నీతోటిసార
యాంధ్రకవితాపితామహ యల్లపాని, పెద్దనార్యునికేమ వివేకధుర్యు.”

3. ఈపద్యము మెవరు రచించియున్నారో విగ్రంథములూనిచో ఎవ్వరికిం
చెలియదు ఇట్టి యప్రమాణమయిన పద్యముంబట్టి మన వారు కొందఱు విష్ణుచిత్తీయము
పెద్దనాగృకృత మని వాదించెదరు.

దీనిప్రామాణ్యమును గొంచ మరయుదము. ఇందులో నీకవి మొదట నాముక్త
మాల్యదయు, బిదప వసుచరిత్రమును వ్రాయఁబడినట్లు చెప్పియున్నాఁడు. కాని
పూర్వమందు వసుచరిత్రము, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడె నని యీగ్రం
థద్వయ సాక్ష్యమువలననే మనము నిర్ణయింపవచ్చును. కృష్ణరాయలు రామారు
మఱుటించి ఎడిత్ హు జయించె ననియు, బీజపురనుల్లానుదేశముమీఁదికి దండెత్తిపోయి
కలుబర్గ సాగరు మొదలగుపట్టణములను గైకొని తురుష్కులఁ బాఱఁదోలె ననియు,
వసుచరిత్రములోఁ జెప్పియుండకపోవుటను వై యంధ్రవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్య
దలో నుదాహరించి యుండుటను జూడఁగా నాయంధ్రములకుఁ బూర్వమునందు మరుచ
రిత్రమును, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. పద్య
కేవలమందు “భంగమొందిన యల రామలింగముఖులు, సాటి రాఁగలవారె నీతోటిసార”
అని పెద్దనార్యునిసంబోధించుటజూడఁ గా నీపద్యమునువిమర్శజ్ఞానము లేనివాఁ డెవఁడో
రచించినట్లుగానవచ్చుచున్నది. రామలింగకవి కృష్ణరాయల యాస్థానమందలి వాఁడనుట
మృషాపద్యమ మని నే నిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. విభిన్న కాలికుఁడైన రామలింగకవి
యాతనిచేఁ బరాభవము నొందుట యెట్లు సంభవించును? కావున, నీచాటుధారపద్యము
విశ్వసనీయము కాదు.

4. ఆముక్తమాల్యద కవిత్వము మిక్కిలి కఠినముగా నుండుటకును, అచ్చటచ్చట కొన్ని స్థానిత్యములు గలిగి యుండుటకును గారణముఁజూడ సీగ్రంథము పెద్దనకృతము గాదనియు, రాయలు రచించె ననియు లోకులకుఁ దోచుటకై పెద్దన బుద్ధిపూర్వకముగాఁ గొన్నితప్పులును వ్రాసి యంతకఠినముగా నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియు లేదా, వైసి వ్రాసినపద్యప్రకారము విష్ణుచిత్తీయము మనుచరిత్రకంటె మొదటి వ్రాయఁబడినదొడలఁ, బ్రథమరచిత గ్రంథము గావున తప్పు లుండుట సహజం బనియుఁ గొందఱయభిప్రాయము.

ఇది విచారసహము కాదు. సామాన్యముగా వండితుఁ డైనవాఁ డెవ్వఁ డైన వరులకొఱకు స్వగౌరవమును బోగొట్టుకొని యిట్లు తప్పులు వ్రాయునా? దానిలో విశేషించి పెద్దనవంటి మహావండితుఁడు లక్షణవేత్త మఱియొకఁడు దీనిని రచించినాఁ డని లోకులను నమ్మించుటకు వ్యాకరణదోష దుష్టముగా సీగ్రంథమును రచించె ననుట వండితుల యివ్వారు విశ్వసించురా?

ఈ ప్రబంధమును రచించినవాఁడు క్షత్రియుఁ డై యుండవలయుఁ గాని బ్రాహ్మణుఁడు గాఁ డనుట కీ గ్రంథమందె కొన్నిసాక్ష్యము లున్నవి.

“కా. తారుణ్యాతిగ చూతమాన్న ఫలయుక్తైలాభిమారస్వన
ద్దారాధూనిత శువ్యదంబు హృతమాత్స్యచేఢనపాశోద్ధతో
ద్గారంపుం గనరార్పు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం
తారాభ్యంతర వాలుకాశిత హిమాంతర్నారికేళాంబువుల్.” 2. ఆ. 68.

ఈ పద్యములంటి విచారింపఁగా గేవలము మత్స్యములను దిను వాఁడును, అందులోఁ గూడ రాజభోగ్యముగా దానిని వచనము చేయు విధముం దెలిసినవాఁడు గాని యిట్టి పర్జనము చేయఁజాలఁడు. కావున సీయాముక్తమాల్యద మత్స్యహంస భోజి యగు క్షత్రియునిచేఁగాని లేక, అతనికి సమానుఁడగు మరియొక పర్జమువానిచేఁగాని రచియింపఁ బడియుండవలెను గాని, మత్స్యభుక్తులు కాని బ్రాహ్మణు లగు పెద్దనాదులవలన రచియింపఁబడలే దని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

రీ. కృష్ణరాయనికండ్రె యగు నరసింహరాజు ప్రకృతమందు ‘కనరా’ యని వ్యవహరింపఁబడు తుఁకువదేశమునుండి బయలు వెడలి కావేరినదిని దాఁటివెల్లి శ్రీరంగ పట్టణమును ముట్టడించె నని మైసూరు శాసనములలో నున్నది. దీనికి దారాక్షణముగా నాముక్తమాల్యదలో “వాని వంశంబు తుఁకువాన్వవాయమయ్యె” నని చెప్పఁబడి యు న్నది. ఇంలియ కాక “కన్నడరాయ యక్కొడువ గప్పుప్రియా పరిభుక్త భాక్కధన్” అను పద్యములో నీతఁడు కన్నడరాయఁ డని సంబోధింపఁబడెను. ఈ తులుభాష కన్నడ భాషలో నొకశాఖ. అందుచే నీతఁడు కన్నిసరు (4-175) = నేత్రరక్తిమ;

హిండికములు. (౧. 93) = కలువబడినవి; మొదలగు కన్నడ శబ్దములను ప్రయోగించి యున్నాడు.

ఇది కాక మరియొక విశేషము. పాండ్యరాజు తన కనిష్ఠసోదరిని యామునా చార్యున కిచ్చి వివాహముచేసె నని ప్రబంధములో వ్రాయబడినది.

ఈ యంశము కేవలము కవి కల్పితము. మూలగ్రంథమందు లేదని మున్నే చెప్పియున్నాడు. బ్రాహ్మణునితో యానసంబంధము జేయుట ఊత్రియుని కుత్సర్ష హేతువు. బ్రాహ్మణుడు తనపిల్లను ఊత్రియుని కిచ్చుట తన కవకర్ష మని తలంచును. ఈ 'గ్రంథమును రచించినవాడు ఊత్రియుడు గాని యెడల నిట్లు వ్రాయడు. మేనల్లనికీ రాజ్యమిచ్చుట (మరుసుక్కో దాయమ్), (మరుసుగన్). అనఁగా ద్రావిడములో మేనల్లనినికీ బేరు. ఈయాచారము మలయాళదేశముం దిప్పటికి నున్నది. యామునాచార్యుడు కుమారునికీ జేసిన నీత్యుపదేశము మొదలగు సంశములు విమర్శిం పఁగా నీగ్రంథకర్త ఊత్రియుడై యుండక తీరదు.

వేయెల; ప్రతిరసీకుఁడును స్వాసుభూతిచే బరికించిన బోధమగును. మనుచరిత్ర నొకచేతిలోను, ఆముక్తమాల్యద మరియొకచేతిలోను, బట్టుకొని వరుసగాఁ బద్యములఁ జదివిన, మనుచరిత్ర పద్యముల కున్న శ్రావ్యత, (music) మాధుర్యము, ప్రసాదము, సరళత మొదలగు గుణములు ఆముక్తమాల్యదా పద్యముల కున్నవా? ఈ తారతమ్య జ్ఞానమును గలిగియుండుట కెవ్వనికీని విశేష పాండిత్య మక్కఱ లేదు. మనుచరిత్ర పద్యములు చదువువారికి వినువారికిని హృదయమునం దమృతము జిలికినట్లుండును. ఈ స్వర్ణపరీక్షకు శ్రవణేంద్రియమే నికపోవలము. ఆముక్తమాల్యద యన్ననో పామర కల్పము. పాకమా నారికేళపాకము. శబ్దగ్రంథనమా దీర్ఘ సమాస జటిలము. ఇందుఁ బ్రయోగింపబడిన “తృణతా” (ధువు) మొదలగు సంస్కృత పదములుగాని, “తెండి,” (శయనించి) మొదలగు నాంధ్రపదములు గాని మాఱుమూలవి. వీనిఘంటువులయందును గానరానివి, సామాన్యముగాఁ గవులెవ్వరును వాఙ్మయం దిట్టిపదముల నుపయోగించుట గానరాదు. “కపి రసించ కాపికాయన మదమతో పృశ్నికేన నందప్తక” అనునట్లుండువైఁ బ్రతిపాద్యము విశిష్టాద్వైత మతసంప్రదాయైక సమధిగమ్యము ఇందలి వేదాంత ఘట్టములు రామానుజ బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమును గూలంకషముగా వ్యాసంగము జేసిన శ్రీవైష్ణవం డితునికీదక్క యాసంప్రదాయ మెఱుంగని యద్వైతపండితులలో విశిష్టాద్వైతపండితు లలో గొప్ప వారైనవారికిఁ గూడ దుర్జేయము. ప్రబంధమంతయు విశిష్టాద్వైత సంప్ర దాయముతో నిండియున్నది.

పెద్దనార్యుని ప్రజ్ఞయు సర్వతోముఖ మయినది. పాండిత్యమందును గవిత్వమందు సీతని కితండే సాటి. ఇది నిర్వివాద మయిన యంశము. మనుచరిత్రములలో గృత్యాది యందు,

క. “శీలతు స్సద్గురువిద్యా, నిలయు స్తరుణాకటాక్ష నిబిడజ్యోత్సన్న
దళితాశ్రితజనదురిత, చ్ఛలగాఢధ్వాంతసమితి కఠగోప యతిన్.”

అని యితఁ డొనర్చిన గురువందనము వలన నితఁడును విశిష్టా ద్వైతసంప్రదాయ వేత్తయనియు, రామానుజ మతావలంబి యనియు, శ్రీవైష్ణవశిష్యుఁ డనియు స్పష్ట మగుచున్నది. కావున, పెద్దన యిట్టి శ్రీవైష్ణవమత సంప్రదాయ విశిష్టులగు గ్రంథంబులు వ్రాయుట కసమర్థుఁడని యెవ్వ రనలేదు. కాని, యితఁ డొరులకుఁ దెలియకుండ మిక్కిలి కాశిన్యముతో గ్రంథమును రచింపవలయు నని సంకల్పించి పూనిక వహించి నను, దా నిదివఱకు రచించియున్న గ్రంథములలో దినకు సహజముగాఁ బట్టువడిన తైలి, అభిప్రాయసాంకర్యము, పదప్రయోగసరణి, కవికయొక్క స్థిగ్రత్వము మొదల గుఱవి లేకము గానరాకుండ నొక్కపండితుఁడె తా జన్మాంతరము నొందినవానివగిది, కేవల విజాతీయముగాఁ గవనము జెప్పగలై ననుట స్వభావవిరుద్ధమును, అనుభవానం పేద్యముగను గానవచ్చును. సంస్కృతకవులలో శిఖాచుణ్ణు లనఁదగు కాళిదాస భవ భూతులును, తక్కు సంస్కృత కవిశ్వరులును గణితైలితోను సులభతైలితోను కావ్య ములను నాటకములను చంపూప్రబంధములును రచించియున్నారు. వారివారి కవిత్వ ములలోఁ గన్నట్లు నభిప్రాయములంబట్టియు, బదప్రయోగములంబట్టియు, నాగ్రంథము సీగ్రంథమును రచించినవాఁ డొక్కఁడే యని సులభముగా నూహింపవచ్చును. అందుల కుదాహరణము బాణకవి, కాదంబరీ హర్షచరిత్రలను వ్రాసెను. వీనిలో హర్షచరిత్ర మొదట వ్రాయఁబడినది. కావున కఠినపాకముగలది. కవిత్వ పాండిత్యములు పరిపాకావస్థ నొందినపిదప విరచితమగుటచేఁ గాదంబరి మిక్కిలి రసవంతముగాను సులభముగా నుండెను. అయిన, సీగ్రంథద్వయమందు నభిప్రాయైక్య మెట్లు కానవచ్చుచున్నదో చూడుడు.

❧ హర్షచరిత్రము ❧

ప్రథమోచ్ఛాసము, నలువదియవపుట. (Bombay Edition), చ్యవోముని దాహిత్రుఁ డైన దళిచి యనువానిని జూచి మోహించిన సరస్వతితో వాని దూతి యగు మాలతి యిట్లు చెప్పుచున్నది.

“దేవి కిం వా విజ్ఞావయామి, అనురూపాఁ దేవ్యా ఇత్యాత్మసంభావనా, శీలవా నితి ప్రకమనిరుద్ధమ్, ధీర ఇత్యవస్థావిచరితమ్, సుధగ ఇతి త్వదాయత్తమ్, జా నాతి శీలకు

మిత్యస్వామిభావోచితమ్, త్వం తస్య మృత్యురిత్యప్రియమ్, స్వప్నేనస్యబహుళః కృత
ప్రసాదానీత్య సాక్షికమ్, వారితోపి బలా దాగచ్ఛతీతి పరిభవః, తదేవ మగోచరే
రామసీతి, “శ్రుత్వా దేవీ ప్రమాణమ్.”

—ॐ కా దం బ రి ॐ—

కాదంబరి పూర్వభాగముయొక్క చివరపంక్తులు చూడఁడు. కాదంబరి చంద్రా
పీఠునికే బంపిన సందేశములలో “బాలాజిహ్వేమి కింవా నందికామి అతిప్రియోఽసీతి
పానరుక్త్యమ్, త్వయి గరియా ననురాగ ఇతి వేశ్యాలాపః, త్వయా వినా నజీవామి
త్యనుభవ విరోధః, ఆవశ్య మాగంతవ్య మితి సౌభాగ్యగర్వః, స్వయ మాగచ్ఛామితి
స్త్రీచాపలమ్, అనన్యరక్త్యం ఇతి స్వగర్వీనివేదనలాఘవమ్, జ్ఞాస్యసి మరణేన
ప్రీతి మిత్యసంభావ్యమేవ.”

తెలుఁగు ప్రబంధమునుండి మరియొక యుదాహరణము.

హుచిమంచి తిమ్మకవి, రాజశేఖరవిలాసమును రుక్మిణీ పరిణయమునుగూడ
రచించెను.

రాజశేఖరవిలాసము (వావిళ్ల వారిప్రతి) ప్రథమాశ్వాసము, 17-వ పుట
రీస పద్యము, పురీవాణి వర్ణనము.

“చ. గుఱుతుగ నప్పురిం గలుగు ఘోటకసంఘముతోడ సెంతయున్

బరువిడనోడి నేగ హరిణంబులు వాయునికాధినాథకం

కరులను జేరి యైన సభిం బగు వైరము దీర్చలేక యా

కరణేన యుండె దభ్య మిది కాదన వానికి నట్టులేటికిన్.”

రుక్మిణీపరిణయము ప్రథమాశ్వాసము 47-వ పద్యము, పురాశ్వసర్వనములలో
జై పద్యమందున్న కల్పనయే యిందులో నున్నది. పుత్రముమాత్రము భిన్నము

క. “హరిణము లప్పురమునగల, తురగంబులతోడఁ బోరి తుది నోడి మహా

త్వరితమునఁ బవనహిమకర, గిరిజేతుల శరణు నొందె కేవలభీరిన్.”

ఇ ట్లేకకర్తృకము లగు ననేకసంస్కృతాంధ్రకావ్యములయందు గ్రంథకర్తైక్య
సాధకలింగములు బహుళముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. అయినను, స్థానిపులాకన్యాయాను
సార్థస్థాన నోటి రెండిటినిమాత్రమే కనఁబఱచితి. ఏతాదృశగ్రంథకర్తైక్యసాధకలింగ
ములు (వీతికలాని పద్యములు తప్ప) వైనికనఁబఱచిన ట్టుభయసాధారణముగా మనుచరి
త్రాముక్తమాల్యదలలోఁ గానవచ్చునా? లేదు సరియే కదా, మీఁదు మిక్కిలి పెద్ద
నార్యుడగు మఱచి తప్పినను స్వప్నమందైనను పరిహాసమునకైనను జేసి యెఱుంగని నియ
మొల్లంఘనముతోఁ గూడిన ప్రయోగములు మెండుగా నాముక్తమాల్యదలోఁ గాన

వచ్చుటం జేసి, ఆముక్తమాల్యద కృష్ణరాయకృతముగాని, పెద్దనార్యవिरచితము కాదని ఘంటాఘోషముతోఁ జెప్పవచ్చును దీనియందు మనుచరిత్రములోని పదవిన్యాస లాలిత్యముకాని రసపుష్టిగాని యంతగా లేదు. ఏల యన; కృష్ణరాయఁడు మహారాజగుటచే పెద్దన మొదలగు వారివలె గురూపదేశ పూర్వకముగా విద్యుల నభ్యసించిన వాఁడు కాకపోవచ్చును. అయినను, నిరంతరము పండితగోష్ఠి నుండువాఁడగుటచే ముందు త్రితి పాండిత్యంబు విశేషంబుగ సంపాదించి యావల కాస్త్రసంప్రదాయంబుల నేర్పి యసాధారణ శేముషీ సంపన్నుండు గావునఁ గవిత్వంబుఁ జెప్పఁ దొడఁగె. విద్యులఁ గ్రనుశీక్షితుండుగాఁ డనుట కీతని పదబంధాజ్ఞవ్యుత్పత్తి మే మనకు నిదర్శనము. భావము గంభీర మయి దానికి సదృశ మయిన పదములఁ బ్రయోగించనియెడల నాభావము సులభముగాఁ బ్రకాశింపదు. ఇష్టానుసారంబుగఁ బ్రయోగించిన పదంబు లగుటంజేసి శీఘ్రంబుగా భావనివేదకములు గావు. కావునఁ బైనిచెప్పిన యుపపత్తులచే నీ గ్రంథము పెద్దనార్యకృతము గాదనియుఁ గృష్ణరాయకృత మనియు న్నుష్ఠముగాఁ జెప్ప నగు.

ఇదికాక మరియొక విశేషము. రాయల కాలములో గొప్ప కవులలో నొకఁ డగు ముక్కు లెమ్మనార్యుఁడు, తాను రచించి కృతి యిచ్చిన పారిజాతాపహరణములో నీ కృష్ణరాయని గుఱించి,

క. “శ్రీవేంకటగిరిపల్లధి, సేవాపరతంత్రహృదయ చిన్నమదేసి

దీవితనాయక కవితా, ప్రావీణ్యఫణీశ కృష్ణరాయమహీశా.”

అని వ్రాసియున్నాఁడు. “కవితాప్రావీణ్యఫణీశ” అను విశేషణమును బట్టి కృష్ణ రాయఁడు కవిత్వముం దతి సమర్థుఁ డని యూహింపవచ్చును. ఇతఁడును ప్రత్యా క్వాసాంతమందును నైషధకారకుఁ డగు శ్రీహర్షునివలె దాను రచించిన ట్టాక్కాక పద్యమును వ్రాసియున్నాఁడు. “స్థితస్య గతి శ్చింతనీయా” అనున్వాయము ననుసరించి శబ్దప్రమాణసిద్ధుఁ డైన కర్తను బరిత్యజించి అనుమానాదులచేఁ గర్తృంతరమును సాధింప నుద్యమించుట సత్కర్మలక్షణము గాదు. అట్లయినచో భోజ్యుత మగు చంపూ రామాయణము, కులశేఖరవర్మ విరచిత మగు తపతీసంవరణము, హాలావరనామక కాలి వాహనప్రణీత గాథాసప్తశతి, శూద్రకవి రచిత మృచ్ఛకటికము మొదలగు వాని గతి యేమగును? మహీపాలకు లైన వారిలో నెవ్వరికి గ్రంథకరణ సామర్థ్యము లే దనినచో నీపూర్వోక్తగ్రంథము లన్నియుఁ దమ తమ యాస్థానపండితులు రచించి యాయాయి రాజులకేను పెట్టి నా రసవలయును. ఇట్టివాడుక మనవారిలో లేకపోలేదు. కాని, పైని చెప్పిన తెనుఁజులందఱు గ్రంథరచనా సామర్థ్యము గలవా రని ప్రమాణాంతరములచే నత్యుక్తాస్త్రభియవచ్చుచున్నది. అంత ప్రాచీనమైనవారి గ్రంథ కర్తృత్వము తథ్య

మన మన మొప్పుకొనినచోఁ బ్రబలతరలేఖన ప్రమాణవిదిత సర్వవృత్తాంతకుండు నవీనుండు వాస్తవచరిత్రాంశములచేఁ బూర్ణముగఁ జెలియఁబడినవాడైన కృష్ణరాయని గ్రంథకర్తృత్వమును చున మేల యొప్పుకొనఁ గూడదు? ఇట్టి వాదివిప్రతిపన్నాంశములు కేవలము “విద్యావివాదాయ” అనునట్లు వివాదాధ్యాసితములుగావున తుపాపమానన కల్పంబగు నీ ప్రసంగమునుండి విరమించుచున్నాడను.

— బుధవరుల కొక విజ్ఞప్తి —

పాతకమహాశయాలారా! చెప్పుపురినివాసులును మాప్రియ మిత్రులు నగు భాషాధారక శ్రీవావిళ్ల వేంకటేశ్వరులుగారు నే నేమో విశేషజ్ఞుడ ననుకొని గూఱాముక్త మాల్యద కుహాద్ధాతము వ్రాయునట్లు నన్నుఁ బురికొల్పిరి. ఇంతవఱకు నముద్రితము లైన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను ముద్రించి, వారు లోకమున కొనరించు కొన్న మహావకారమును దలంచి యిట్టి లోకోపకర్తల కొకపాటితోడ్పాటుగావించుటకు దైవవశమున ని స్పాల్గకు నాకు లభించిన యీమంచియవకాశమును బోగొట్టుకొనుట కిష్టములేక సేతురచనోద్యత చిక్కి)డన్యాయము నవలంబించి తగిన యధికారము లేనివాడ నైన నీచనికొక బూనుకొంటి. దినమంతయుఁ గళాకాలాధ్యాపన కర్తవ్యగుండనై యుండుటఁజేసి చాలినంత యవకాశములేకపోవుటచే రాత్రులయందుఁ గంతమట్టునకు శనైకృరాచిత్వవారములయందు మఱికొంతమట్టునకు వ్రాసి యెట్టెట్టి రెండుమాసములకు ముగించఁగలిగితి. నాచే నైనంతమట్టుకు గొన్ని కొన్ని యంతములను విమర్శించి వ్రాసితిని కాలము చాలదు. స్థలికములు మెండుగ నుండు నని నాభయము. నాయందు దయ యించి సాతప్సలను తమించి యొప్పులను గ్రహించుటకు మిమ్ము వేడుకొనుచున్నాడను.

ఈ వ్యాసలేఖనమందు శ్రీ గాడిచెర్ల హరిసర్వోత్తమరావు గారు, శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు వ్రాసిన గ్రంథములు సాకనల్యచయిన సహాయము నాచరించినవి గావున వారికిని, నన్నీ విషయమునఁ బ్రోత్సాహపఱచిన మాప్రియమిత్రులగు శ్రీ గురు జాడ అప్పారావుపంతులు బి. ఏ. యఫ్. యం. యూ., గారికిని నా నతతులు.

ఇట్లు,

విజయనగరము.

4 నవంబరు, 1914

మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులు,
విజయనగర మహారాజ సంస్థాపితాంధ్రేయ శాస్త్రశాలా
సంస్కృతోపాధ్యాయులు. పర్య

రాజుని ని.

గా. కే. గా.

ఆముక్తమాల్యద

రాజచరిత్రవిశారద

రావ్ సాహెబ్ శ్రీ సి. హయవదనరావు,

బి. ఏ., బి. యల్., యం. యల్. సి., బెంగళూరు.

ఆముక్తమాల్యద అను ఉత్తమప్రబంధము స్వరణకురాగానే శ్రీవావిళ్లి రామస్వామికాస్థులు అండ్ సన్స్ అనుసంస్థయు దాని కిప్పు డధిపతియైన భాషాద్ధోరక శ్రీవావిళ్లి వేంకటేశ్వరకాస్థిగారుకు తప్పక స్వరణకు వచ్చితీరుదురు. శ్రీరామస్వామి పండితుల పుత్రరత్నమే శ్రీవేంకటేశ్వరకాస్థులుగారు. శ్రీరామస్వామికాస్థులవారిదివఱలో వ్రాతప్రతులరూపముననే లభ్యమగుచుండెడి ఈ యుత్తమప్రబంధమును పరిష్కరించి వ్యాఖ్యానముతోముద్రింప సమకట్టిరి. మహాత్మమస్థితీలో విజయనగర సామ్రాజ్య మున్నదినములలో నిది రచింపఁబడుటచే దానిచరిత్ర కిది యెంత యుపకరించునో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. శ్రీరామస్వామికాస్థులుగారు వికాలము స్వతంత్రము నగు దృక్పథముగలవారు. ఆయన పండితమాత్రులే కాదు. పదిరూకలు సంపాదితమన్న సామాన్యపుటూహలతోఁగాక ఆంధ్రప్రకాశీకమున కుత్తమగ్రంథముల నచ్చొత్తించి యుత్తమపువిత్రసంకల్పముతో నొకముద్రాకాలను శ్రీ. శ|| ౧౮౫౪ వ సంవత్సరమున నెంబరు 490 తిరువత్తియూరు పైరోడ్డు తండియాళ్వేటలోని గృహమున ఆదిసరస్వతీనిలయముద్రాక్షరకాల యనుపేర స్థాపించిరి. ఆదియే నేటి వావిళ్లి ముద్రాక్షరకాల. చెన్నపురిలో ముద్రణవ్యాపారముగనే కాక పరిశ్రమగఁ బెంపొంది తీవ్రమగుపోటీ నెదుర్కొనవలసినదినములలో నింతచక్కగ నింత సంకృష్టికరముగా నాధునికపద్ధతులపై ముద్రాయంత్రమును స్థాపించి సర్వతోముఖవృద్ధినిఁ జూడఁ గన్న యాతండ్రి పుత్రులగాపుడనమున కిది యొకమచ్చుతునక. ఈముద్రాకాల త్వరలోనే శతవార్షికోత్సవమును జరపిగాని యితోధికముగాభాషాసేవ ప్రజాసేవ చేయఁగలుగుఁ గాక! అత్యాధునికపద్ధతులపై నపూర్వముద్రణమున నాటిలేటి యిన్నాళ్లనుండి ఆంధ్ర సారస్వతవికాసమునకుఁ దోడ్పడిన ఈముద్రాకాల శ్రీవేంకటేశ్వరకాస్థులవారి ఆధ్వర్యమున నింకను జేగీయమాన మగుఁగాక!

తెనుగుగ్రంథములను వ్యాప్తిచేసి తెలుగుభాషను పృథ్విజులుచుటకే శ్రీరామ స్వామికాస్థులుగా రీముద్రాకాలను స్థాపించినది. చెన్నపురి ఆంధ్రులకు ఆరవలకు నా

వాససానమైనది. కాని, పదునాలుగవ శతాబ్దమునుండి విజయనగరరాజులయన్నతతో చెన్నపురి లక్ష్మీ ఆంధ్రులరూపరేఖావిలాసములనే యెక్కువ చూడఁగొన్నది. ఈ నగర వాసులలో నెక్కువమంది ఆంధ్రులకు ఆరవభాషపైని, అట్లే యెక్కువమంది యగవ వారికి ఆంధ్రభాషపైని, గౌరవప్రతిపత్తులు గలవు. ఆకారణమున ఈమద్రాళుల చెన్నపురిలో స్థాపిత మగుట ఆచటివా రెల్లరికిని వరప్రసాదమే యైనది. దీనివలన శ్రీ రామస్వామికాస్తులవారి స్వతంత్రత, నిపుణత, కార్యదీక్ష తెలియఁగలవు. ఈ యుత్కృష్టకార్యమును మఱితవిజయవంతముగఁ గొనసాగించి తండ్రివేసినపునాదిపై నుత్తమసాధమును నిర్మించి నిజ్ఞానిగనే కాక విజయవంతుడగు వ్యాపారస్థుఁ డన్న కీర్తియు గడించునున్న శ్రీవేంకటేశ్వరకాస్తులవారి ప్రక్షాపాటనము మఱిత స్తుతింపఁదగినది.

పండిత శ్రీవావిళ్ల రామస్వామికాస్తులుగారు ముద్రించిప్రకటించిన యుత్తమ గ్రంథములలో ఆముక్తమాల్యద యొకటి. ఇది 1868, 1883, 1909, 1914, 1930. సంవత్సరములలో నైదుముద్రణములంది నిపు డాఱవముద్రణ మంద నున్నది. కాని, శ్రీ. శ. ౧౮౬౯ లోనే యెంతోకాలము యెంతోశ్రమ యెంతోధనము వ్యయించి ఈయుత్తమగ్రంథమును ముద్రింపఁ దలఁపూని విజయముగన్న శ్రీ రామ స్వామికాస్తులవారిదీక్ష వారి స్వతంత్రపుటూహ చాల ప్రశంసనీయములు. వారి ద్వితీయముద్రణప్రతి పీఠికలో తప్పలు కుప్పలుగా నున్నవ్రాతప్రతులను సరియించి చక్కనిప్రతినిఁ దయారుచేసి ముద్రించుటయే తమకోరిక యని శ్రీరామస్వామికాస్త్రీ గారు పేర్కొనిరి. “మూలమును లేఖకప్రమాదాదులచేత నానావిధపాతములగు నుండెను ఈహేతువుచేతనే దీని నిదివఱి కెవ్వరును ముద్రింపఁబూనరైరి” అని వారు వ్రాసిరి. వారు దేశము నలుమూలలనుండి యెన్నియో ప్రతులు తెప్పించి సరియించి సర్వజనాదరణీయములగు పాఠములనే యేర్పిరిగి తమప్రతిని ప్రకటించిరి. ఇంతే కాక దానికిఁ దాము వ్రాసిన “రుచి” యను వ్యాఖ్యానమును జేర్చి ముద్రించిరి. ఎండతో మహాపండితు లంతకుఁ బూర్వమే దీనికి వ్యాఖ్యానములు వ్రాసియున్నను నొక్కపుస్తకముకూడ పూర్తిగ వారికి లభ్యము కాలేదు. వీరిప్రథమముద్రణపుప్రతులు శివునిముగాఁ జెల్లిపోవుటచే మఱికొన్ని వ్రాతప్రతులను బరిశోధించి శ్రీ. శ. ౧౮౮౪లో దీనిని ఋనర్పదించి తమపాండితీవైభవమును వారు చూపుటేకాక తన కీకార్యమున సాయపడిన మహాపండితులు దొరతనమువారి సార్వత్ సూక్తులలో నుపాధ్యాయులు నైన శ్రీ చదలువాడ సీతారామకాస్త్రీగారిని లోకమున కెఱకవఱచి వారు తమకుఁ జేసినసాయమునకుఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగఁ వారిపేరుకూడ ముఖపత్రముపై ముద్రిం

చుట శ్రీరామస్వామికాస్తులయాదార్యమునకుఁ దారకాణ. శ్రీసీతారామకాస్త్రీగారు శ్రమ యని వెనుదీయక భాషాసక్తి విజ్ఞానరక్తి కారణములుగా శ్రీరామస్వామికాస్తులు గారికి సాయపడుటయుఁ బ్రసంగసియ మగువిషయమే. దీనితోఁ గీర్తి గని రాజధాని కళాకాలఃగఁ జేరిన శ్రీసీతారామకాస్త్రీగారే సహృదయులై శ్రీకాస్తులుగారికి సాయ పడుట నిక్కువమేకాని వారిసాయము శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారికిఁగిడికై బ్రేరడిన దని కొందఁ జూచుకొనుట సాహసమును, అన్యాయమును.

నెల్లూరు నవాబుపేట వాస్తవ్యులగు శ్రీమాన్ వింజమూరి నరసింహచార్యులు గారు ఆముక్తమాల్యద వ్రాతప్రతులను గొన్నిటిని దాము సంపాదించిననంగతి నెల్లూరు పండితగోష్ఠిలో నొకమాటు చెప్పఁగా విని శ్రీవావిళ్ల రామస్వామికాస్తులుగారు వీని సంపాదించి శ్రీచదలువాడ సీతారామకాస్త్రీసండితులసాయమునఁ బ్రకటించి రని శ్రీవేదము వేంకటరాయకాస్త్రీగారు ౧౯౨౭ వ సం॥ లోఁ దాము ప్రకటించిన ఆముక్తమాల్యద పీఠికలోఁ బేర్కొని యున్నారు. శ్రీసీతారామకాస్తులుగారు తమకు సహాయపడి రని వారికిఁ గృతజ్ఞత తమ గ్రంథముఖముననే శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారు చెప్పుకొనియు న్నారు. కాన పరిశుద్ధ మగు ఆముక్తమాల్యదాప్రతి వెలువడుటకు శ్రీనరసింహచార్యులు, శ్రీసీతారామకాస్త్రీగారలకుఁ గొంతగౌరవభాగ మున్నమాట యుధార్థమే కాని యింతశ్రమపడి తమ కున్నదంతయు దానిపై వినియోగించి పరిష్కరించి టీకవ్రాసి ప్రకటించిన శ్రీరామస్వామికాస్తులువారికే చెందిన గౌరవ మత్యంత మును నిస్సంశయము. శ్రీవేదము వేంకటరాయకాస్త్రీగారే యావిషయమును “ఆముక్తమాల్యదను రుచివ్యాఖ్యానముతో శ్రీవావిళ్లవారు ప్రకటించినప్పటినుండి యది కాంచినఖ్యాతి నిరుపమానము. విద్యార్థి ప్రపంచమున కది కామధేయపుగా విరాజిల్లుచున్నది. అంతే కాదు. ఇది యానాఁడు ప్రకటింపబడకయే యున్న యేనాఁడో ఆముక్తమాల్యద రూప రేఖలేక నశించియుండెడి దనుటలో నాశ్చర్యము లేదు.” అని వ్రాసియుండిరి. కాని, యీరుచివ్యాఖ్య శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారిది కాక యితరుల దనుకొనుట మాత్రము ఊతవ్యము కాదు. అసూయాపరు లేకాలమున నైన నుండుటయు వారు పట్టి అభూతకల్పనములను జేయుటయు నెప్పుడును గలదు. కావున, శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారు ఆముక్తమాల్యదాసంపాదన పరిశోధనవ్యాఖ్యానించినావిషయములలో ననంతశ్రమతో కాశ్వత మగుగ్రంథము నాంధ్రసారస్వత ప్రపంచమునకేకాక భారత సాహిత్యరంగముననే నిలిపిన కీర్తికాలు రన్నది నిస్సంశయవార్త, సంతకస్తుతిపాత్రము.

శ్రీనరసింహచార్యులవారికడ గలప్రతులేకాక యితరములగుప్రతుల నెన్నిటినిో శ్రీకాస్తులవారు సంప్రదించియుండి రని వారే పీఠికలోఁ బెల్పుటచేతనేకాక మూల

పోషకగ్రంథములబట్టియే మనకు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇందు శ్రీశాస్త్రిలవారు గైకొన్న యుచితకరపాఠములు, పాఠాంతరములు, శ్రీశాస్త్రిలవారు నిర్మించిన యాశ్వాస సంఖ్యాదికము గమనార్హములు. ప్రాచీనులు తలచినట్లు ఈగ్రంథమున ఆఠాశ్వాసములే కలవనివారు నిర్ణయించి గ్రంథాంతమున, “కొన్నిప్రతులలో ఆఠవయాశ్వాసము మాల దాసరి బ్రహ్మరక్షస్సపూర్వచరిత్రము నడుగుటతో సమాప్తమయి బ్రహ్మరాక్షసుడు తనచరిత్రమును బ్రారంభించుటతో నేడవయాశ్వాస మారంభమయి తుదిపద్యములతో సంతమయినది. కాని, ప్రాచీనవ్యాఖ్యాత లెవ్వరును సప్తమాశ్వాసాంతపద్యములకు టీక వ్రాసి యుండనికారణమున నిది యాఠాశ్వాసములగ్రంథముగనే నేను ముద్రించితిని అని వ్రాసియున్నారు. దీని తరువాతి ముద్రణములలోను 1930-వ సంవత్సరములలో వెలువడిన ఐదవముద్రణములోను టీక లేకయే ఆఠవయాశ్వాసాంతమున నీయధికపద్యములు ప్రక్షిప్తములుగ చూపబడినవి.

అందుచే నాటికి తెలుగుసారస్వత ప్రచురణమునకును తెలియవచ్చినప్రతుల నన్నిటిని శ్రీరామస్వామికాస్త్రిలుగారు పరిశోధించి రనుట విస్మయము. లేనిచోఁ బైవాక్యములు వా రెట్లు వ్రాసియుండగలరు ? అదికాక నాటికే చెన్నపురిలోనున్న ప్రభుత్వమువారి ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్టులైబ్రరీలో నున్నప్రతులను సైతము శ్రీశాస్త్రిలవారియంతటి దీక్షాకాలి చూచియుండ రనుట సత్యము కానేరదు. ప్రయాణసౌకర్యములు లేనియాదినములలో నెల్లూరు నవాబుపేట నెల్లి వ్రాతప్రతులను శోధించి శ్రీశాస్త్రిలుగారు డోరిలో నున్న ఓరియంటల్ లైబ్రరీలోని ప్రతులు చూడకుండురా? అందు నప్పటికి సి. పి. బ్రౌనుదొరయంతటి శ్రద్ధాశ్రు పండితుఁడు జాగ్రత్తపఱచి యుంచిన వ్రాతప్రతులను మీరు చూచియుండుదురు. బ్రౌనుదొరకుఁ గల ఆంధ్రభాషాభిమానమును అముక్తమాల్యదవైఁ గల ప్రత్యేకాభిమానము ఓరియంటల్ లైబ్రరీలోని 392 నెంబరుగల అముక్తమాల్యదప్రతిలో గోదాదేవి చరిత్ర మాయన వ్రాసియుంచుటయు, అదేగ్రంథము మఱియొకప్రతిలో (నెం 405 రు) నది జూలూరి అప్పయ్య పండితశిఖరునిచే 1034 లో చరిష్కరంపబడిన దని వ్రాసియుంచుటయు, అంతేకాక “అముక్తమాల్యదాశబ్దమిది” యనుపేర (నెం 423 రు గల గ్రంథము) అముక్తమాల్యదలోనిశబ్దముల నేరి 1849 లో బ్రౌనుదొర ప్రభుత్వభాషాంతరీకరణకర్తగా నున్నపుడే పూర్తిచేయించియుంచుటయు, ఈపదములకు ఆశ్వాససంఖ్యయు పద్యసంఖ్యయు నొసంగుటయు మున్నగువిషయములు సాక్షిభూతములు.

అందుచే శ్రీవావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రిలుగారి రుచివ్యాఖ్యకుఁ బూర్వము అముక్తమాల్యదపై గెన్నియో సమగ్రములు కొన్ని యసమగ్రములు కొన్ని

వ్యాఖ్యానములు కలవు. అందు గుడిపాటి వెంకటకపిండ్రుడువ్రాసిన “తాత్పర్య బోధిని” యొక్కటి. ఇది శ్రీ.శ. 1848 కిఁ బూర్వమే విరచింపబడిన ట్టాక ప్రతిపలనఁ జెలియుచున్నది. ఇదికాక “బుధమనస్తోషిణి” యను పేర మఱియొక్క రెవ్వరో శ్రీ. శ. 1813 ప్రాంతమున రచించినట్లు తోచున దింకొకటి మూడవది. గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి వ్రాసిన “మహాటీక” యింకొకటి. ఇదియు సుమారు శ్రీ. శ. 1800-వ సం. ప్రాంత మున రచింపబడినదే. శ్రీవాద్ల వారి “రుచి” వ్యాఖ్యానము, ఇదికాక యనమగ్రములు ముప్పదియొక్కటివరకుఁ గలవు. ఇం దాయావ్యాఖ్యాతలపేర్లునైత మెన్నింటిలోనో లేనే లేవు.

ఇన్నిప్రతులు గల మఱియొక గ్రంథము (ఇతిహాసపురాణాదులు తక్కు) ఆ లైబ్రరీలో లేనేలేదు. దీనినిబట్టి శ్రీ. శ. 19 వ శతాబ్దారంభమునుండి యీ గ్రంథ మునకు సారస్వత దృష్టిని మతదృష్టిని మిక్కిలి పే రుండె నని స్పష్టము. ఆకాలముననే తాటిమాకలపు స్తకములనుండి తెల్లకాగితములపు స్తకములలో గ్రంథములు వ్రాసియుంచు టారంభము. సెం. 392 రు గల గ్రంథము ననుసరించి (1) కృష్ణదేవరాయలే యీ గ్రంథకర్త యనియు (2) ఆజ్ఞాశ్వాసములే యిందుఁ గల వనియు (3) మొదటి యైదాశ్వాసముల చివరగ్రంథకర్త ఆశ్వాసాంతపద్యములు వ్రాసి నాఁ డనియు, ఆఱవ యాశ్వాసాంతమునఁ గల పద్యభాగము నాలవయాశ్వాసాంతపద్యభాగమే మరల లిఖింపఁ బడిన దనియు మనకు స్పష్టముగాఁ జెలియును. ఈవైవిధ్యములలో నభిప్రాయభేదములు గలవా రెండఱో యున్నారు. ఈ సెం. 392 రు గలప్రతి 1647-1850 నాటి దని మనము తెలిసికొనవచ్చును. సెం. 393 రు గల ప్రతికూడ ఆకాలమునకుఁ జెంది నదే యైయుండవలయును. సెం. 394 రు గలప్రతిలో ఆశ్వాసాంతపద్యములు సరిగా వ్రాయఁబడలేదు. అంతేకాక మనుచరిత్రలోనిపద్యము లాముక్తమాల్యద ఉపోద్ఘా తములో నున్నవానికి దేనిని టీక లేదు. సెం. 396 రు గలప్రతి రెంటాల దానన్న వ్రాసినట్లు అంగీరసాధికాపాదశుద్ధ చతుర్దశినాడు పూర్తిచేసినట్లు కలదు. అనగా శ్రీ. శ॥ 1812 జూలై నెల సెం. 397 రు గలప్రతి సమగ్రమైనది. కాని, యిందు మొదటి నాలుగుపుటలలోఁ గొన్ని కఠినపదములు వానికర్థములు వివరణములు కలవు. సెం. 398 రు గలప్రతిలో మొదటి రెండాశ్వాసములే కలవు. ఇది నందినఁడ వీరరాఘ వులు (వికృతి. మాఘ. బ. 10 శ్రీ. శ॥ 1821 ఫిబ్రవరిలో) వ్రాసినది. సెం. 399 రు గలప్రతిలో తుదినాలుగుపద్యములుమాత్రము లేవు. సెం. 400 రు గలప్రతిలో మొదటియాశ్వాస మొక్కటి కలదు. సెం. 401 రు గలప్రతిలో ఆఱవయాశ్వాసము లొని కొంతభాగము కలదు. ఇందలివిశేషము కఠినపదముల కెక్కడికక్కడ అధ్యుచ్చి

కలా నర్థము లిచ్చుట. ఇది క్రీ.శ॥ 1834 లో ప్రాసినట్లు కలదు. వీరినన్నిటినిబట్టి చూడ అముక్తమాల్యదకుఁ గలవిఖ్యాతి విస్తృతము. నెం. 395 రు గలప్రతి సమ గ్రమే కాని నడుమనడుమ నెన్నియోపుటలు లేవు. కొన్ని పుటలు తెల్లకాకితములుగనే విమవలబడియున్నవి. అఱవయాశ్వాసములోను దుదియాశ్వాసములోను చివరిమూఁడు పద్యములు ఆశ్వాసాంతములు లేవు. తుదియాశ్వాసము ఏడవయాశ్వాస మని యున్నను అఱవయాశ్వాసాంతపద్యములు కానరావు. నె. 402, 403, 404 రు “తాత్పర్య బోధిని” యనువ్యాఖ్య గలవి. నెం. 402 రు ప్రతిలో “మొదటియాశ్వాసము చెండవ యాశ్వాసములో 27 పద్యములు గలవు. మూలము వ్యాఖ్య యింతవఱకే యిందుఁ గలదు. నెం. 403 రు లో 1 మొదలు 6 వఱకు మొదటియాశ్వాసపద్యములు, మూడవయాశ్వాసము పూర్తిగను, 1 మొదలు 105 వఱకు నాలవయాశ్వాసము, ఐదవ యాశ్వాసము పూర్తిగను అఱవయాశ్వాసములో 1 మొదలు 19 వఱకుఁ గల పద్యములు వ్యాఖ్యానముతో నైత మిందుఁ గలవు. నెం 404 రు గలప్రతిలో మూలములేదు. మూడవయాశ్వాసవ్యాఖ్యయే కలదు. తరువాత ఈప్రతి పరిభోధితమై తే 2-2-1843 దీని పూర్తిచేయఁబడినది. ఈ వ్యాఖ్యానకర్తపేరు ఆనందంబ నూత్రుఁడు, హరితగోత్రుఁడు నగు కిచ్చనామాత్యపుత్ర గుడిపాటి వేంకటవీంద్రుఁ డని గలదు. ఈతఁడు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథము లెన్నియో ప్రాసినట్లు చెన్నప్పప్రధాని కుమారుఁ డగు నిశ్కంకవేంకటప్రధాని యాశ్రితుఁడ ననియు ఆలేయగోత్రుఁడు నంద పరీకట్రాప్తాణుఁడు నగు కృష్ణవతి ఛాయాపతి సోదరుఁడ ననియు నీవ్యాఖ్యాత యిందుఁ డెలపుకొనియున్నాఁడు. ఈవ్యాఖ్య విపులము సమగ్రమేకాని యిందు వాడినభాష వ్యావహారికము.

నెం. 405 రు మొదలు 411 వఱకుఁ గలప్రతులు “మధమనస్తోషిణి” యను వ్యాఖ్యతో నసమగ్ర మగుభాగములు కలవి. ఇందులో నెం. 405 రు గల ప్రతిలో ఒక్క మూడవయాశ్వాసముతక్కు మిగిలిన గ్రంథమంతయు వ్యాఖ్యతోఁగలదు. నెం. 406 రు గల ప్రతిలో అఱవయాశ్వాసములోని గొంతభాగము వ్యాఖ్యానము కలవు. నెం. 407 రు గలప్రతిలో ప్రథమాశ్వాసమంతయు వ్యాఖ్యతోఁగలదు. నెం. 408 రు గలప్రతిలో నాఱవయాశ్వాసములోఁ గొంతభాగము వ్యాఖ్య గలవు. నెం. 409 రు ప్రతిలో పీఠిక తొలుతటి కొన్నిపద్యములు గలవు. నెం. 410 రు ప్రతిలో మూలము లేదు. మూడవయాశ్వాసమునకుఁ దక్కు అంతటికి వ్యాఖ్య గలదు. నెం. 411 రు గలప్రతి వైప్రతిపండిదే. ఈమధమనస్తోషిణీవ్యాఖ్య వెంకటపతిరాజు రాజమాంబల కొడు కగు ఉప్పపాటి బోగీజగన్నాథరాజు ప్రాసినది. ఆతఁడు మూర్ఖవంశక్షత్రియుఁడ

ననియు కందాళకృష్ణమార్యశిష్యుడ ననియు జెప్పకొనెను. ఈవ్యాఖ్య యాతడు శ్రీముఖ మాఘ శు. ౩ నాడు (ఫిబ్రవరి 1813) పూర్తిచేసినట్లు గలదు. దీనికి నకలు ప్రతిమాత్రము 1822 వ సం. మే నెలలో వ్రాసినట్లు గలదు. ఈరాజు గురుప్రేరణచే ఈవ్యాఖ్య వ్రాసినట్లును, తనగురువు మహామేధావి యనియు నూతనకావ్యము వ్రాయుట కంటే ఇట్టి యుత్తమకావ్యమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుటే మేలని యాతఁ డాదేశించె ననియు జెప్పకొనెను. ఈతఁడు తనవంశమును జెప్పకొనుచు తనపూర్వికుఁ డగు అప్పలరాజును పేర్కొనెను. అతనికొడుకు వేంకటరామరాజు; అతని కొడుకు వెంకటాధిపుఁడ; అతనికి రాజమవలనఁ గలిగినకొడుకే యీవ్యాఖ్యాత. నెం 495 రు గలప్రతిపై బ్రౌణదొర శాకిత మొకటి యంటించి “ఇది విమర్శశిరోమణి జూలూరి అప్పయ్య 1834 లో పూర్తిగఁ బరిష్కరించిన” దని వ్రాసియుంచెను. ఇందు ఆడాక్వాసములే కలవు కాని ఆఱవయాక్వాసాంతమున “ఇది సీలాచల...” అనుపద్యము క్రొత్తగాఁ జేర్చబడినది. దీనినే వేదము వేంకటరాయకాస్త్రిగారు తమప్రతిలో “షష్ఠమం” అనుచోట “సప్తమం” అని దిద్ది ఏడవ ఆక్వాసాంతపద్యముగాఁ జేర్చి ఆఱవయాక్వాసాంతపద్యముగఁ గట్టువల్లి శ్రీనివాసకవి ప్రతిలోఁగల “ఇది నైరామన...” అనుపద్యమును జేర్చిరి. ఈపద్యము నాఱవయాక్వాసాంతముననే శ్రీనివాసకవి పేర్కొనెను. దాని నట్లు వేదమువారు మార్చిరి. “ఇది సీలాచల...” అనుపద్యము శ్రీ. శ. 1813-వ సంవత్సరమునకుఁ జేరిన జగన్నాథరాజు ప్రతిలోనిది. దీనికిఁ బూర్వపుప్రతులలో “ఇది సింహాచల...” అను పద్యమునే యుంచి ముద్రించుచున్నారు.

నెం. 412 మొదలు 417 రు వఱకుఁ గలప్రతులు గట్టువల్లి శ్రీనివాసకవి రచించిన వ్యాఖ్యానము గలవి. ఈ శ్రీనివాసకవి ఆముక్తమాల్యద పెద్దచార్యకృత మనియు ఇం దేడాక్వాసములు కల వనియుఁ చెలిపెను. “ఇది నైరామన...” అను పద్య మితనిప్రతిలోనే ఆఱవయాక్వాసాంతపద్యముగాఁ గలదు. దీనినే వేదమువారు వ్రాసిరి. శ్రీనివాసకవి సప్తాక్వాసము లాముక్తమాల్యదలోఁ గలవని తానే యూహించి సృష్టించెనో లేక యాధారము లేవైనఁ గలవో తెలియదుకాని, అన్ని యాక్వాసాంతపద్యములకు టీక వ్రాసిన యీకవి ఆఱవయాక్వాసాంతపద్యములకు మాత్రము వ్రాయకుండుట గమనార్హము. దీనినిబట్టి గట్టువల్లి శ్రీనివాసకవియే యీ పద్యమును సృష్టించియుండవచ్చు ననియు నందుచేతనే దాని కాతఁడు టీక వ్రాయలే దనియు ననుకొనుటలో దోషము లేదు. శ్రీనివాసకవి తిరువలి వేంకటాచలపతిభక్తుడ

నని చెప్పకొని తనటీకకు తొలుతనే వేంకటేశస్తోత్రము చేసెను. ప్రసిద్ధిగన్న గట్టుపల్లి వంశజుడ ననియు గురూపదిష్టమగు శాస్త్రజ్ఞానము కలవాడ ననియు లోక సంగ్రహార్థమే అముక్తమాల్యదకు మహాటీక వ్రాయుచున్నాననియు నీతఁడు చెప్పకొనెను. మైజోర్-నంబడిన యాజుప్రతులలోను నెం. 412 రు గల ప్రతియే మూలవ్యాఖ్యానమగ్రము: మిగిలిన వనమగ్రములు. 413 లో మొదటిమూడాశ్వాసములు, 414 లో వ్యాఖ్యాతపీఠికగాని, మొదటియాశ్వాసములోని 2-6 పద్యముల వ్యాఖ్యగాని లేవు. ఈ ప్రతిని శ్రీ. శ|| 1808 సం. లో నకలువ్రాయఁబడిన దని కలదు. నెం. 415 రు ప్రతిలో మొదటిరెండాశ్వాసములకు మూడవయాశ్వాసములోఁ గొంతభాగమునకు వ్యాఖ్య గలదు. మిగిలినభాగమునకు మూలముమాత్రము గలదు. 416 లో మూడవయాశ్వాసము మధ్య నాగిపోయి పంచమాశ్వాసాంతముఁ బ్రారంభమయి షష్ఠాశ్వాసమధ్యమున నాగిపోయినది. నెం. 417 రు గలప్రతిమాత్రము నమగ్రము. 418, 419 లు ననమగ్రము. 420 లో పీఠిక, ఆశ్వాసాంతపద్యములు లేవు కాని మిగిలినభాగమంతయుఁ గలదు. ఇందులోని విశేష మే మనఁగా వ్యాఖ్యానము శ్రీనివాసకవిదే కాని, ప్రతిపుటవైని “రామేశ్వరీయ” మనుపేరు గలదు. శ్రీనివాసకవి టీక కిది వేటొకనామమో యేమో తెలియదు. నెం. 421 రు గల ప్రతిలో నైదాతాశ్వాసములకు టీక గలదు.

గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవిప్రతి ననుసరించి యాగ్రంథ మెన్ని యాశ్వాసములది యన్న బయలుదేఱినది. అజవయాశ్వాసమునే రెండాశ్వాసములుగా విభజించిన దీతఁడా యనుసంశయము కలుగుచున్నది. “ఇది నైరామన...” అన్నపద్య మెవరిది? అది స్థావీనమైనచో ఇతఁడు దాని కేల టీక వ్రాయలేదు? ఇది స్థావీనము కాదనియు గ్రంథమున నాతాశ్వాసములే కల వనియు వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుగారు విశ్వసించిరి. వ్యాఖ్యాతలు చాలమంది విడవయాశ్వాసాంతపద్యములకు టీకయే వ్రాయలేదు. 1930 వ సంవత్సరమున వావిళ్లవారు ప్రకటించినప్రతికి పీఠికవ్రాయుచు మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు ఈగ్రంథ మాతాశ్వాసములదే యనియు నేడాశ్వాసముల దని నవ్వుకుండుటకుఁ గారణము ఈతుదిపద్యములలోఁ బదవోషములు నుండుట యనివ్రాసిరి. పూర్వలిఖితములగు వ్రాతప్రతులలో నిట్టిదోషము లేన్నియో యున్న పనుకొన్నను, పెక్కురవ్యాఖ్యానములనుబట్టి యాతాశ్వాసములే యున్న పని యెన్నవచ్చును.

విడాశ్వాసము లున్నపనుకొన్నపక్షమున ఈయాశ్వాసాంతపద్యము లేట్లు నిర్ణయింపవలె నన్నది గడ్డు సమస్య. ఈన్నయాశ్వాసాంతపద్యము లిట్లున్నవి.

ఆశ్వాస సంఖ్య.	తుది పద్యము	వ్రాత ప్రతులు	ముద్రిత ప్రతులు 1. వావిళ్ల వారిది. 2. వేదం వారిది.
1.	"ఇది కర్ణాట భరాభృతి..."	అన్నిట సమానము	సమానము.
2.	"ఇది భూమండన"	"	"
3.	"ఇది పాత్ర ప్రహరేశ్వర..."	"	"
4.	"ఇది సింహచల దంభకేశరి..."	"	"
5.	"ఇది యుద్ధోక్తి యథార్థనామ..."	"	"
6.	...	అన్నిట భేదము గలదు	రెండిట భేదము గలదు
7.	...	"	"

వావిళ్ల వారి ప్రతిలో ఆజివయాశ్వాసాంత పద్యము "ఇది సింహచలదంభ కేశరి .." వేదము వారిదానిలో "ఇది నైరామస .." అనియు. విదవయాశ్వాసాంత పద్యముగా "ఇది నీలాచల నీలచేర..." అనియుఁ గలదు. "ఇది నీలాచల..." అన్నపద్యమే క్రీ. శ. 1813 సం॥ లో ఉప్పలపాటి జగన్నాథరాజు వ్రాసినదియు 1844 లో జాలూరి అప్పయ్య పరిష్కరించినదియు నగు మాతృకలోనిది. ఇందలి "వృత్తమం" అనుమాటకు "నవ్రము" అని మార్చి దేవమువారు విదవయాశ్వాసాంత పద్యముగాఁ జేర్చిరి ఈపద్యమే క్రీ. శ. 1809 నా. ప్రాంతమువాడైన గట్టుపల్లి శ్రీనివాసవిప్రతిలో ఆజివయాశ్వాసాంతపద్యముగా నున్నది.

వ్రాత ప్రతి నెంబరు	వ్రాత ప్రతి యెవరిది?	కాలము	నకలు వ్రాత కాలము
414	గట్టుపల్లి శ్రీనివాసాచారి వ్యాఖ్యానముగల ప్రతి	సరిగా తెలియదు కాని క్రీ. శ. 809కి పూర్వము	1809
396	అముక్తమాల్యద మూలపు ప్రతికలు	సరిగా తెలియదు కాని క్రీ. శ. 1812-కి పూర్వము	1812

"నైరామస" అన్నపదము జగన్నాథరాజు ప్రతినిబట్టి వేదమువారు తినిపించి యుండురుగదా! కాని! "నైరామస" అన్ననగరము కాని, రాజు పేరుకాని ఉన్న

ట్టాధారము కానరాదు. అది యొక తురగ్గుప్రభువురాజధాని యని వేదమువారన్నాదులని దాని కాధారము చూపలేరి. అది వారియూహా కానోపు. లేదా మ్యూజియం షేర్మోన్స్ “మేవర్ మెర్గో” (Milver Mergo) అను తురగ్గుసేనాని-15-0 లో సాశువతిమ్మనిచే నోటుపడ్డ యతఁడు—ఇతఁడా? లేదా బీజపురవాసి తురగ్గుసేనాని కొండపల్లికడఁ బట్టువడ్డ గోల్కొండనవాబు బిడ్డేఖానా? ఏమైనను కృష్ణరాయ లాముక్తతో తనవిజయములను రెండుపర్యాయములు పేర్కొన్నస్థలములు గలవేమో చూతము. మొదటి యైదాక్వాసముల యంత్యపద్యములలోను ఏ ప్రాత ప్రతులకు ముద్రితప్రతులకు అభిప్రాయభేదము లేదు.

1. “ఇది కర్ణాట ధరాధృతి...” i. ఉదయగిరి విజయమును పేర్కొన్నది.
2. “ఇది భూతమండన కొండవీడు...” ii. కొండవీటి విజయమును ,,
3. “ఇది పాత్రప్రహళేశ్వర...” iii. కొండపల్లి విజయమును ,,
4. “ఇది సింహచలదంభకేశరి ..” iv. సింహచలముకడ పొట్నూరున విజయ స్తంభము నాటుటను ,,
5. “ఇది యాంధ్రోక్తియధార్థనామ...” v. కేంబి? కొట విజయమును ,,

దీనినిబట్టి యొక్కొక్కయాక్వాసాంతపద్యములో కవి వేఱువేఱు దిగ్గయమే పేర్కొనెను కాని యొకపరిఁ బేర్కొన్నది మరలఁ బేర్కొనలేదు. అందుచే అణు ఏడు ఆక్వాసములు కలవనుకొన్నప్పుడు రెండిట మొదటియైదాక్వాసములలోను బేర్కొనని క్రొత్తవిజయములను బేర్కొనవలయునుగదా! మఱియుఁ బూర్వపద్యము లన్నిటిలో కృష్ణరాయలచే నోడిపోయినరాజుపేర్లు గలవు. అట్లే యాణవయాక్వాసాంతమున బీజపురసేనాని అస్త్రాయుధ్ అదిల్ షాయు, ఏడవయాక్వాసాంతమున సీలాచలాధిపుఁడగు గజపతియుఁ బేర్కొనఁబడియుండవచ్చును. ఈవిధముగా నింకను పరిశోధించుటకు సమస్య లేనన్నీ యీ గ్రంథమునఁ గలవు. ఉత్తమపాఠములు, ఆక్వాస సుఖ్యానిర్ణయము, వ్యాఖ్యానములు, వ్యాఖ్యాతలనామములు, కాలము మున్నగున వన్నియు జాగ్రత్తగా పరిశీలించవలయును. లభ్యమైనవ్యాఖ్యలన్నియు 18, 19 శతాబ్దములమధ్య ననిమాత్రము నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. కృష్ణదేవరాయల కాలమునుకూర్చిన చరిత్రమును సమగ్రముగ నేకరించుటకు ఈ గ్రంథ మత్యంతోపయోగకారి యనుట సత్యము.

క్రీ. శ. 1869 సం. లో వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుగా రీ గ్రంథ పరిష్కరణమునకుఁ బూనుకొన్నప్పుడు వివిధము లగుప్రతులను దిలకించుటలో సక్రమ పాఠముల నేరుకొనుటలో పడ్డశ్రమ యనంత మనుటయు సత్యము. వారికి లభించిన ప్రతులు తప్పులకుప్పలు. 1883 న ప్రకటించినప్రతి పీఠికలో వారిట్లు వలికిరి. లేదీనికి పూర్వపండితులు రచించిన పీఠికలు పెక్కు లుండిన నొకటియైనను మొదటనుండి ‘డవణకు నేకరూపముగా నుండునది కాదు. ఆదియును లభించుట యరుదు. మూలమును కథక ప్రమాదములచేత నానావిధపాఠములుగా నుండెను. ఈపాఠపుచేతనే దీని

నిదివఱకు తెవ్వగును ముద్రిగఁ జూచునైరి. ఇట్టి యీగ్రంథమును జాగ్రత్తగఁ జూచునడి గిన్న దేశప్రస్తుముగఁ జెప్పించి నక్కమైనంపవఱకు కోధించి యెల్లవారి కిఁగఁగని విషయమును మును మునుట్లు రుచి యను సోకజీక వ్రాసి దానితోడ ముద్రించినాడ.

ఇంత శ్రమించి యీయుత్కృష్టగ్రంథము నందించిన శ్రీ రామస్వామి శాస్త్రులుగారి రెంతస్తులిపాత్రుల వారియుత్సాహము, దీక్ష, శక్తి పుణికిపుచ్చుకొని తండ్రిని మించిన తనయుఁ డనిపించుకొనుచు తెలుగు తెలిసినవారెల్లరిచే దేశము నలుండల నుండి విస్తారముగీర్తిని సంపాదించుకొనుచున్న శ్రీ వేంకటేశ్వరశాస్త్రులవారి రెంత స్తులిపాత్రుల చెప్ప నలవికాదు. ఆంధ్రభారతి నారాధించువారు అనశ్వరముగు నాంధ్ర భారతి సత్యంతము గౌరవించువారు అందఱును శ్రీ శాస్త్రులుగారు చిర్రాజీవులై హితోధికనేన చేయుచుండురు గాక యని సర్వశక్తివాతుఁ డగుపరమేశ్వరుని కోరి ప్రార్థింతురు గాక !

[ఇది త్రిలింగరజతోత్సవ ఆంగ్లసంపుటిలో 89-193 పుటలలో రాయచరిత వికారద రావునాపేట్ శ్రీ పి. హయనదనరావు, బి. ఏ., బి. యల్. సి, యం. ఆర్. సి. యస్., గారు వ్రాసిన ఆంగ్లవ్యాసమునకు అనువాదము.]

ఆముక్తమాల్యద ప్రచురణములు

1950 సం॥ డిసెంబరు తే 12 దీ త్రిలింగపత్రికనుండి ఉద్ధృతము

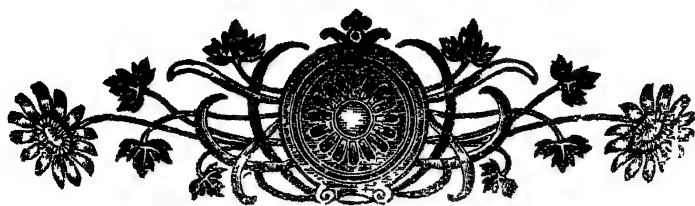
రామమండ్రీ ఆర్పుకాలేజీలో నుండిన నా చిరకాలమిత్రులును సుప్రసిద్ధ తార్కికులు నైన శ్రీమాన్ సమద్రాల అప్పళాచార్యులుగారు, వేనటనెలవులు నాతో గడిపేవారు వీరు శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రి గారికిఁగూడ పరిచితులు; అపుడపుడు శ్రీవారిని కలిసికొనుచు వినోదముగా వారితో సభాషించుచుండెడివారు. వీరు హాస్యమునకు పుట్టి నిట్లు శ్రీ శాస్త్రులవారికిని నాకును మనస్తాప ముండుట వారికి ప్రాణసంకటముగఁజూడెను. ఒకరోజు నాతో భోజనసమయమున మఱునా డుదయము శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రి గారు ఒక కనిపించ నాయుద్ధకు వత్తు రనియు, ఆపని చక్కలెట్టి వారిని కుంపవలసిన దనియు చెప్పిరి. మాటలు నాకాశ్చర్యము పుట్టించెను. శ్రీ శాస్త్రులవారికిని నాకును ఎన్నడును పొత్తు కుదుర దని చెప్పిరిని. మఱునా డుదయమున శ్రీ అప్పళాచార్యులవారి రప్పశ్యులైరి. కావీ త్రాగకయే వెళ్ళి రని వంటవాడు చెప్పుచుండినసమయమున శ్రీ శాస్త్రి గారును, శ్రీ ఆచార్యులుగారును వచ్చిరి. గతమును మఱచి గౌరవ పురస్కరముగ సుభక్షులకును ఆసన ములు పెట్టుచితిని. అంత కూర్చుండి ఆచార్యులవారు రాత్రినేను తమతో మందలించిన కార్యముమీద శ్రీ శాస్త్రి గారు వచ్చియున్నారు అనియు చెప్పిరి. మిత్రులమాట ల్రోసివేయరాని దయ్యెను.

శ్రీ శాస్త్రి గారామీద ఆముక్తమాల్యదలో నిరుపదిఫారము లచ్చుగాక మిగిలి యున్నవనియు, నగరముననే ముద్రాకాలవారును, ఆఫారములను ముద్రింప వీలుగా దని

నిరాకరించి రనియు, చెప్పడు దానిని ఒకసెలలో పూర్తిచేసియాయవలసినదిగా కోరిరి. అందులకు సమ్మతించి దానిని పూర్తిచేసియిచ్చిరిని ఆఫారముల ముద్రణమునకుఁగాని, కాగితములకుఁగాని, శ్రీకాష్ట్రులవారు నాకోక రాగిపట్టిడియైన నీయలేదు. ఆమీద కొన్నిరోజులకు శ్రీ అప్పభాచారిగారు, నేనప్పటికి ముద్రించిన గ్రంథములలో నొక్కొక్కదానిలో నొక్కొక్కప్రతి శ్రీకాష్ట్రులవారు కోరుచున్నా రనిచెప్పి 150 గ్రంథములుపట్టుకొనివెళ్ళి వారికిచ్చిరి. * వానికై శ్రీకాష్ట్రులవారు నాకేసామ్మను పుప లేదు. ఆమీద శ్రీకట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు శ్రీకాష్ట్రులవారికి గోక్షేహాలను మహా పాధ్యాయునిరుదమును, ప్రసాదించినపుడు 1116 రూ. ఆచట ప్రముఖులు సమర్పించిరి. నేను కూడ నందులకు 116 రూ. లు. ఇచ్చితిని

శ్రీకాష్ట్రీగారు రెండవమారు ముద్రాకాలను నిర్మించి అప్పలపాటై కష్టపడు చుండినపుడు శ్రీబెజవాడ రామచంద్రారెడ్డిగా రాయప్పలు తీర్ప సంకల్పించి కొందఱు రెడ్డయొక్క చందాలు పుష్పహానివచ్చి నన్నుకూడ నొక పెద్దమొత్తమును విరాళముగ నివ్వనికోరిరి. వారికోరిక విధలముచేయ వీలుగాక, గొప్పమొత్తమును వారిచేతి కిచ్చి కొన్ని సెలలకర్వాత తమ రొక గొప్పపద్దును, శ్రీ గునుపాటి యేనాదిరెడ్డిదావారా వారి కందించితిని. ఈ మైరందర్పములను తెలిసికొనక శ్రీవేంకట రాయశాస్త్రిగారికి సహాయ పడిన రెడ్డయమాత్రమే వారిమనుమఁడు తనగ్రంథమున ప్రశంసించియున్నాఁడు. ఏ ఫల మునుగోరక ఎండఱికో ద్రవ్యసహాయమొనర్చినట్లే శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రులవారికిని కొంత సొమ్ము నిచ్చితిని గావున నా కేపాటినిచారము లేదు.

* స్వెల్లారిట్రానుహాలులో శ్రీకాష్ట్రీగారి ఆముక్తమాల్యదటికను, శ్రీ రేఖాల లక్ష్మీనరపారెడ్డిగారికి కృతిగా సమర్పించిన సంవత్సరమున, ఒక సభ నేర్పాటుగారించిరి. సభకు ముందువాడు నావద్దకు శ్రీవేంకటరాయశాస్త్రిగారు వచ్చియుండి మఱునాటి సభకై తమతో నాటిరాత్రియే స్వెల్లారికి రావలసినదని కోరిరి. పనుల తొందరవలన నేను రాలే నని యంతఃపెప్పినను వినక నన్ను నిర్బంధించి వెంటబెట్టుకొని స్వెల్లారికి ప్రయాణ మైరి. అర్ధరాత్రికి స్వెల్లారుచేరితిమి. సభకునేర్పాటుచేసిన పాఠులు వారి నాహ్వానించి పురమున కొన్నివీధులలో గుఱుపుబండిపై నూరేగింపచేయదలచితిమని చెల్లిరి. నన్నుకూడ వారిప్రక్కన కూర్చుండుమని నిర్బంధింపగా సమ్మతించి కూర్చుంటిని. నాల్గవీధులు తిరిగి టా-హాలు చేరితిమి. కృతసమర్పణసభ జయప్రదముగనే జరిగినది. సభ ముగిసిన యనంతరము శ్రీకాష్ట్రులవారియొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని వేకువను స్వెల్లారు వదలి యెన్న పట్టణము చేరుకొంటిని. శ్రీకాష్ట్రీగారిని తృప్తిపఱచుటకై నాకేష్టముగాకున్నను కొన్ని పనులను గావించినాను అను విషయము వైవారికి తెలియుటకై యీవృత్తాంతము నిట ఉదాహరించితిని.

శ్రీ రస్తు

ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

ప్రీతిక

ఉ. శ్రీకమనీయహారమణిఁగఁ జెన్నుగఁ దానును కౌస్తుభంబునం
దాకమలావధూటియు నుగదారతఁ గోఁపఁ బరస్పరాత్మలం
దాకలితంబు లైన తమరీయాకృతు లచ్చతఁ బైకి *దోచు న
స్తోకత నందుఁ దోచె ననఁ శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్పెదన్. 1

టీక. శ్రీకమనీయ హారమణి - శ్రీ=లక్ష్మీయొక్క, కమనీయ = మనోహరం
బగు, హార = హారమందలి, మణి = రత్నమునందు (నాయకమణియందు దనుట), చెన్ను
గఁ = ఒప్పునట్లు, తానును = వేంకటభర్తయును, కౌస్తుభంబునందు = కౌస్తుభమణి
యందు, ఆకమలావధూటియును=ఆలక్ష్మీదేవియును, ఉదారత = ఆలిశయమాటచేత,
తోచఁ = ప్రతిబింబింపఁగా, పరస్పరాత్మలందు = ఒకరొకరిమనంబులందు, ఆకలితంబు
లైన = (ప్రేమాలిశయముచే) నిలిచిన, తమ = తమయిద్దఱయొక్క, ఆకృతులు = ఆకార
ములు, అచ్చత = శరీరస్వచ్ఛతచేతను, పైకి తోచఁ = ప్రకాశములుకాఁగా, అస్తో
కత = ఆధిక్యముచేత, అందు = అరత్నములందు, తోచె = కానపచ్చెను, అన్ =
అనునట్లుగ, శోభిలు = (లక్ష్మితో) బ్రకాశించుచున్న, వేంకటభర్త = వేంకటేశ్వర
స్వామిని, కొల్పెదన్ = నేపించెదను.

తాత్పర్యము. లక్ష్మీదేవియొక్క సుందర మగు హారమణియందు వేంకటేశుం
డును, నతనికౌస్తుభము దాలక్ష్మీయుం బ్రతిబింబింపఁగాఁ బరస్పరమనంబులందుఁ
ప్రేమాలిశయముచేత నిలిచియున్న తమయిద్దఱ యాకారములును శరీరము స్వచ్ఛ

* దోచు.

మాటచేత బహిః ప్రకాశములై యారతనములందుఁ గానవచ్చె నన్నట్లు విలసిల్లుచున్న పేకకోశ్యుని సేవించెద ననుట.

ఇందు శ్రీమహావిష్ణువును లక్ష్మీయు నొండొరులవత్సస్థులమునందలి నాయకరత్నములందుఁ బ్రతిఫలించినట్లు వర్ణించుటవలన సీప్రబంధముందు పశ్యమాణ మైన యాముక్తమాల్యదా రంగనాయకపరిణయసముచిత పరస్పరాభిముఖావస్థితి వ్యంగ్యమర్యాదచేతఁ దోచుచున్నది.

కావద్యముందు శ్రీపతిలక్ష్మీదేవుల నిష్ఠాఘన చర్చించి పద్యారంభముందు పేకబేశ్వరునిమాత్రమే గ్రహించుటకు నభిప్రాయము, 'యతో హరి స్తతో లక్ష్మీ' అనియు, 'విష్ణో రేహనపాయినీ' యనియును, 'వాగర్థా వివ సంపృక్తా' అనియు, 'శ్రియం దేవీ నిత్యానపాయినీ' మనియు, 'అనన్యా రాఘవేశాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా' యనియు, 'అథో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ' యనుశ్రుతియు నివి మొదలగు ప్రమాణముల యర్థమును బర్యాలోచింపఁగా భగవంతునిదేహమును విడిచి లక్ష్మీయుండదని తెలియవచ్చుచున్నది.

ప్రబంధముమొదటఁ దఱచుగా మగణసిద్ధర్థము శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము ప్రయోగించుట గలిగియున్నను సీగ్రంకర్త యుత్పలమాలావృత్తము ప్రయోగించుట వలన నాముక్తమాల్యద యుత్పలమాలా సమర్పణము చేయుటచేత భగవద్భోగిల్లాసము కలిగినకథ రచింపఁ గలవాఁడై తానును నుత్పలమాలికావృత్తరూప మైన వాక్కునును దామమును సమర్పించె నని లోచించుచున్నది. మఱియు,

తే.గీ. 'కేదముల కెల్లనోంకార మాదియైన, కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీకారమంది, గానఁ గవివరు లెల్లను దానిఁ దక్క, నితరవర్తంబు లిడరు సత్కృతులమొదల' నన్నట్లు మహాకవి యగు సీగ్రంకర్తచే శ్రీశబ్ద మిసత్కృతిమొదలం బ్రయోగింపఁబడినది. కాన వర్ణగణాదిశుద్ధులును గలవు. 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదిగాచకాః, తే సర్వే వైవ నిష్ఠాస్సస్మర్తృపితో గణతోఽపి వా' యనునది ప్రమాణము. ఇదియునుం గాక దీనియందు విశిష్టేష్టదేవతాసమస్కారరూపమంగళమును జేయంబడినది. 'ఆశీర్వమస్మిన్నయా పస్తునిర్దేశో వాపి తచ్చుభ' మనునది ప్రమాణము.

మ. సిరి నొక్కప్పుడు కన్యాఁగి హరి ద १ నేర న్భ్రహ్మించును
రవ్వరకు * న్వంచనఁ గూడఁ గాఁ గలుగు భాగ్యవృచ్ఛంద్రశాలాపరం
పర లయ్యె న్నృపి వైన యెవ్వని ఫణాపజ్జు ల్భజింతు న్నిరం
తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని నతీత బ్రహ్మకల్యాంతునిన్. 2

టీ. పఱపైనయెవ్వనిఫణాపజ్జుల్ - పఱపైన = వికాలములగు, ఎవ్వని = ఏ శేషునియొక్క, ఫణాపజ్జుల్ = పడఁగలవరుసలు, హరి=విష్ణుమూర్తి, ఒక్కప్పుడు=

* వేడుకఁ గూడఁ గాఁ

ఒకసమయమున, సిరిక్ = లక్ష్మీని, కన్యోత్తరగి = కివరించి, తక్ = తన్ను, చేరక్ = కదియంగా, ప్రహర్షించు = కడుఁబ్రీతి నొందుచున్న, ఉర్వరమక్ = భూమికి, ని. 'ఉర్వరా సర్వసన్యాధ్యాయ' యని యమరము. మంచనక్ = మంచనచేత, కూడఁగాఁ = పొందఁగా (గుప్తకీడఁ జేయునిమిత్త ముట), కలుగు = సిద్ధించినట్టి, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, చంద్రశాలా = ఉప్పురిగలయొక్క, పరంపరలు = గుంపులు, య్యోక్ = ఆయెనో, దాంతుక్ = ఇంద్రియనిగ్రహము గలయట్టియు, అతీత = అతిక్రమింపబడిన, బ్రహ్మకల్పాంతునిక్ = బ్రహ్మప్రళయములుగల, అయ్యునంతునిక్ = ఆశేషుని, నిరంతరముక్ = ఎల్లప్పుడును, భజింతుక్ = కొల్పినను. ని. 'చంద్రశాలా శిరోగృహమ్' అనియు, 'శేషోఽనంతక' అనియు నమరము.

తా. ఎల్లప్పుడును, ద సైడఁబాయకుండెడిలక్ష్మీని స్వామి యొకసమయమున మఱుగుపఱచి కదియఁగా నాశ్రీహరితో గుప్తకీడ సేయఁదలంచినభూదేవికి నెవ్వని యొక్క నిశాలంబు లైనపడగలు మేడలచాల్చాయెనో, నిత్యుండై యింద్రియనిగ్రహము గలవాడైనయాశేషుని నిరంతరమును సేవించెద ననుట.

సీ. ఖ నట త్వయోద్ధివీర్య రసాతలాన్యోన్య

పిండికృతాంగ భీతాండజములు

ధృత కులాయార్థ ఖండిత సమిల్లవ రూప

చరణాంతికభ్రమర త్తరువరములు

ఘన గుహా ఘటిత ఝాంగరణ లోకైక ద్వి

దుందుభీకృత మేరుమందరములు

చటుల ఝంపాతరసస్వ నగరీ విఠిత

పాతితాశాశోణపరిబృథములు

తే. ప్రబలతర బాడబీకృతేరమృదములు

భాస్వరేరమృదీకృత బాడబములు

పతగ సమ్రాట్పత్ర ప్రభంజనములు

వృజినతూలౌఘములఁ దూల १ విసరుఁగాత.

3

టీ. ఖనటల్ ... జములు - ఖ = ఆకాశమందు, నటల్ = ఆడుచున్న, పయః = ఉదకముగల, అద్భి = సముద్రమునందు, వీర్య = చూడఁదగిన, రసాతల = పాతాళమందు, అన్యోన్య = ఒకటితో నొకటి, పిండికృత = ముద్దలుగాఁ జేయఁబడిన, అంగ = భవయవములు గలవై, భీత = భయపెట్టఁబడిన, అండజములు = నర్పములుగలవియు (అనఁగా గరుడనితొక్కల గాలిసోఁకుటచేత సముద్రమునందలి నీళ్లకాశమున కెగసిపోఁగాఁ బాతాళద్వారము

బట్టబయలై కనుపడఁ గా నచట పాములు తమకుఁ బక్షిరాజగు గరుత్మంతుఁడు నిత్యశత్రుఁ డౌటచేత భయపడి యొండొరులఁ గఱచికొని ముద్దులుగా నణగియుండె ననుట).

ధృత...చరములు-ధృత = ధరింపఁబడిన, కులాయార్థ = గూఁటికొఱకు, ని. 'కులాయో నీడ మస్త్రీయామ్' అని యమరము. ఖండిత=నిఱునఁబడిన, సమిత్=సమి ధలయొక్క, లవ=తుంటలయొక్క, రూప=ఆకారములుగల, చరణ=(గరుడుని) పాద ములకు, అంతిక=సమీపమందు, భ్రమత్=తిరుగుచున్న, తరువరములు=పెనుమ్రాకులు గలవియును, (అనఁగా తొక్కులకాలిచేత గొప్పమ్రాకులు పెల్లగిలి యతనిపాదముల పెంబడి నానుడి కొనిపోగా గరుత్మంతుఁడు పక్షి యగుటజేసి గూఁటినిమిత్తమై కాళ్ల నిఱికికొనిపోవు నన్నకట్టియలవలెఁ గన్నట్టై ననుట.)

ఘన...రములు - ఘన=గొప్పవైన, గుహ=గుహలయందు, ఘటిత=చేర్చఁబడిన, ర్హంకరణ=ర్హంకారముచేత, లోక=లోకములకు, ఏక=ముఖ్యముగా, ద్విదుందుభీ కృత=రెండు భేరులుగాఁ జేయఁబడిన, పేరుమందరములు=పేరుమందరపర్వతములుగలవి యును, (అనఁగా తొక్కులవాయువులు పర్వతగుహలలో బ్రవేశింపఁగా నప్పు డా పర్వతములు, మారు మొరయ లోకముల కెల్ల వినఁబడునట్లు శబ్దించు రెండుదుందు భులో యని తోచుచున్న వనుట.)

చటుల...ధములు-చటుల=చంచలమగు, యుపా=నుడియుంటయొక్క, తరకి= పేగముచేతను, స్వ=తమయొక్క, నగరీ=పట్టణములనుండి, విపరీత=న్యత్యస్తమగునట్లు, పాలిత=త్రోయఁబడిన, ఆకాశాణ=దిశో-ణములయొక్క, పరిబృథములు=ప్రభువులు గలవియు, (గాడ్పులు పేగముగా వినరుటచేతను దిక్కులయొక్కయు మూలల యొక్కయుఁ బాలకులు తమతమపట్టణములయందు నిలుచుటకు వలనుగాక త్రోవువడి మఱియొకదిక్కునకు పేజువేఱఁ బఱచి రనుట).

ప్రబల...ములు-ప్రబలశర=మిక్కిలి ప్రళయములగు, బాడవికృత=బడబాగు లుగాఁ జేయఁబడిన, ఇరవ్విదములు=మెఱుపులుగలవియు, (మేఘములతోడ మెఱుపు లను మింటినుండి సముద్రములలోనఁ గూలఁద్రోయు ననుట.), భాస్వర...బములు- భాస్వర=ప్రజ్వలించుచున్న, ఇరవ్విదీకృత=మెఱుపులుగాఁజేయఁబడిన, బాడబములు= బడబాగులు గలవియు. (సముద్రములయందలి బడబాగులను మింటి కెగయఁజిమ్ము ననుట.)

ఇట్టిదైన. పతగసమ్రాట్-పతగ=పక్షులకు, సమ్రాట్=ప్రభు వగుగరుత్మంతుని యొక్క, పతత్ర=తొక్కువలని, ప్రభౌజనములు=వాయువులు, వృజిన=పాపము లని యెడి, తూల=దూదిసింజెలయొక్క, ఓఘములొ=గుంపులను, తూలొ=తూలిపోవునట్లు, వినరుగాత=వీచుచుఁగావుత. ఆట్టిమహాబలముగల గరుత్మంతుని తొక్కుల వలని గాడ్పులు నాపాపము లనియెడు దూదిసింజెలను జేదరిపోవునట్లు వీచుచుఁగాక యని గ్రంథకర్త ప్రార్థన నేయుచున్నాడు.

ఉ. పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె కాంచి యజాండభాండముల్
వానసు మీఁదఁ బోవ నడవ న్నొనె ద న్నన నగ్రనిశ్చల

1. త్వానుచలత్వనిష్ఠలే సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతనల్

గా నుతి కెక్కు నైన్యపతి १ కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్. 4

టీ. ముకుందునాజ్ఞఁ = నారాయణునియాజ్ఞను, కనుబొమ్మనె = భ్రూసంజ్ఞ
చేతనే, కాంచి = గ్రహించి, పూని = ప్రయత్నపడి, అజాండభాండముల్ = అజాండ =
బ్రహ్మాండము లనియెడు, భాండముల్ = కుండలను, వానసు = రూపుగలవిగాఁ జేయు
కొఱకును, మీఁదఁ = ప్రళయమందు, పోవనడుగఁ = పోవునట్లుడుచుకొఱకును,
తన్నుఁ = తన్ను (ఆనఁగా వేత్రము ననుట), కొనె ననకఁ = గ్రహించె ననఁగా, అగ్ర
నిశ్చలత్వానుచలత్వనిష్ఠలే - అగ్ర = తనచివరయొక్క, నిశ్చలత్వ = కదలకుండుట
యొక్కయు, అనుచలత్వ = కదలుటయొక్కయు, నిష్ఠలే = నియమములే, సమస్త
జగంబుల = ఎల్లజగత్తులయొక్క, జాడ్యచేతనల్ - జాడ్య = లయ మొందుటయు,
చేతనల్ = తెలివొందుటయును, కాఁ = కాఁగా, నుతికెక్కు = స్తుతి १ బడుచున్న,
నైన్యపతి = సేనానాయకుని (విష్వక్సేనుని) యొక్క, కాంచనవేత్రము = బంగారు
బెత్తమును, ఆశ్రయించెదన్ = భజించెదను.

తా. విష్వక్సేనుడు భగవత్కార్య యర్హుఁడగు గనుక భగవత్ప్రాయాను
గుణముగ లీలావిభూతి యగు ప్రపంచమనియ న్నితీనావరములఁ గావించఁ బూనఁగా
గులాలదండము ఘటాదులకుఁ గారణ మైనట్లే విష్వక్సేనుని వేత్రము బ్రహ్మాండములకుఁ
గారణ మైన దనియు నా వేత్రాగ్రము గదలనియపుడు లోకవ్యాపారము లే
దనియుఁ గదలినప్పుడు లోకవ్యాపారము గల దనియును భావము.

చ. అడరుగళాస్రధారలు మహాముఖవాంతసుధాంబుధారలుక

బొడ వగువహ్నికీలములు १ పొంగునుగాఁ బెరిచైత్యకోటికి

బెడిదపుఁగిన్నతో నెసరు १ పెట్టిన పెద్ద పసంటివోలె నె

క్కుడువెస రాహుమస్తకము १ గొన్న సుదర్శనదేవుఁ గొల్పెదన్. 5

టీక. అడరు = ప్రస్ఫుటమగుచున్న, గళ = కంఠముయొక్క, అస్రధారలు =
రక్తధారలు, మహాముఖ = పెడదనోరివలన, వాంత = పెడలఁగ్రక్కబడిన, సుధాం
బుధారలుక = అమృతోదకధారలును, పొడవగు = దీర్ఘములగు, వహ్నికీలములు =
అగ్నిజ్వాలలు, పొంగునుగాఁ = ఎసటిపొంగును గాఁగా, పెరిచైత్యముయిన, చైత్య
కోటికి = రాక్షసముఃహమునకు, బెడిదపుఁగిన్నతో = తీవ్రకోపముతో, ఎసరు
పెట్టిన పెద్దపసంటివోలెక = ఎసఁగ్గించిన పెద్దయండవలె, ఎక్కుడువగుక = అధిక

చేగముచేతను, రాహుమస్తకముక్ = రాహు వసురాక్షసునిశిరమును, కొన్న = గ్రహించిన, సుదర్శనదేవుక్ = విష్ణుచక్ర మనుదేవుని, కొల్చెదన్ = నేవించెదను.

తా. తొల్లి రాహు వసురాక్షసుడు మాయచేత దేవతావేషధారియై యమృతము త్రాగునప్పుడు విష్ణుదేవుం డెఱింగి లనసుదర్శనముచే వానిశిరంబుఁ ద్రుంచినప్పుడు కంఠమునుండి వెడలెడు రక్తధార లడుగున మండెడుమంటలుగాను నమృతమును మ్రింగకమునుపే తునినెను గావున నాయమృతము మఱల నోటఁ గ్రక్కుచుండ నదియె కుండపయిపొంగుగాఁ గానంబడుచుండెను గాన నప్పు డాశిరస్సు ప్రాయ్యుమీఁద నెసరుపెట్టిన పెద్దపంటివలె నుండె నని భావము.

మ. హరిపూరింపఁ దదాస్యమారుతసుగంధాకృష్ట మై నాభిపం
కరుహక్రోడమిళిందబృంద మెదు రెక్కందుష్క్రియాపంకసం
కరదైత్యాసుపరంపరం గముచు రేఖింబొల్చురాకానిశా
కరగౌరద్యుతి పాంచజన్య మొసఁగుం శి గళ్యాణసాకల్యమున్. 6

టీ. హరి = నారాయణుడు, పూరింపఁ = ఊడఁగా, తదాస్యమారుత
సుగంధాకృష్టమై - తత్ = ఆహరియొక్క, ఆస్య = ముఖమందలి, మారుత = వాయువు
యొక్క, సుగంధ = పరిసరముచేతను, ఆకృష్టమై = ఆకర్షింపఁబడినదై, నాభిపంక
రుహక్రోడమిళిందబృందము - నాభి = పొక్కిలియందలి, పంకరుహ = పద్మముయొక్క,
క్రోడ = మధ్యమందలి, మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృందము = సమూ
హము, ఎదు రెక్కె = ముఖమారుతమున కెదురు రాఁగా, దుష్క్రియాపంక
సుకరదైత్యాసుపరంపరన్ - దుష్క్రియా = దుష్కార్యములవలని, పంక = పాపముల
తోడ, సుకర = కూడుకొన్న, దైత్య = రాక్షసులయొక్క, అసు = ప్రాణముల
యొక్క, పరంపరన్ = పుక్కిని, కముచు = ఆకర్షించెడు, రేఖన్ = రీతిచేతను,
పొల్చు = ఒప్పుచున్న, రాకానిశాకరగౌరద్యుతి - రాకా = పున్నమనాఁటి, నిశాకర =
చందురునివలె, గౌర = ధవళ మగు, ద్యుతి = కాంతి గల, పాంచజన్యము = హరి
శంఖము, కల్యాణసాకల్యముక్ - కల్యాణ = మంగళములయొక్క, సాకల్యముక్ =
సమృద్ధిని, ఓసఁగున్ = ఇచ్చును.

తా. శ్రీ పతి పాంచజన్యమును బూరించు నప్పు డాహరిముఖవాయువు దివ్య
సుగంధము గలిగి వాసించుటవలన నాభిపంకముం దున్న తుమ్మెదల గుం పచ్చోటు
వదలి యక్కములవాసనకంటె మిగుల సౌగంధ్యజేయుమొగముతావి కెగయుచున్న
ప్పుడు శత్రుజంబుల హృదయ విదారణం బగు నాదంబునకుం బొ దగు శంఖంబు

దుష్టులగు రక్కసుల మలీమనంబు లగుననువులఁ బీల్చుచున్నదో యన్న ట్లాగఁ
నని భావము. అట్టి శ్రీవిష్ణునిచేలిలో నుండెడిపాంచజన్య మనుశంఖము మాకు సామ్రా
ర్థము లగుమంగళముల నిచ్చుచుండును గాక.

ఉ. యాదవసార్యభౌమభయదాయతబాహునియుక్తి జేసి యెం

దే దనుజేంద్రసాశ్వపురహేమరుణీవరణంబు సంగతం

బై దివి నాత్మకంకణములం దొకకంఠ మయ్యె నట్టి కౌ

మోదకి మోదకీలితసముజ్జ్వలకల్పకమాల్యం గొల్పెదన్.

7

టీక. యాదవ...జేసి - యాదవ = యదువంశజులకు, సార్యభౌమ = రాజైన
కృష్ణునియొక్క, భయద = భయంకరమైన, ఆయత = పొడవైన, బాహు = భుజము
యొక్క, నియుక్తిజేసి = పనుచుటచేత (బాహువుచే బ్రయోగింపబడుటవలన నని
యర్థము), ఎండేనికొ = ఏయాకాశముందు సంచరించుచున్నగదయ్యాదు (ఇచట నది
శబ్దార్థకం బగునేని శబ్దము నికారమునకు వైకల్పికలగాఁబు బని యెఱుంగునని), దను...
ణంబు - దనుజేంద్ర = రాక్షసవరుండైన, సాశ్వ = సాశ్వం దనువానియొక్క, పుర =
పట్టణముయొక్క, హేమ = స్వర్ణమయమును, మణి = రత్నమయమును, సగు, వరణం
బు = కోట, ని. 'ప్రాకారో వరణ స్సాలి' యని యమరము. సంగత ప్రసంగ = కలిసి
కొన్నదై, దివికొ = అంతరిక్షముందు, ఆత్మకంకణములందుకొ-ఆత్మ = తనయొక్క
(కౌమోదకియొక్క), కంకణములందుకొ = పలయములందు, ఒకకంకణ మయ్యెకొ =
కంకణ మాయెనో, మోదకీలితసముజ్జ్వలకల్పకమాల్యం-మోద = సుగంధముచేతను,
కీలిత = కూర్పబడిన, సముజ్జ్వల = ప్రకాశించెడు, కల్పక = కల్పవృక్షములయందు
పూలయొక్క, మాల్యం = మండల, అట్టికౌమోదకికొ = అట్టివిష్ణుగదను, కొల్పెదకొ =
భజించెదను.

తా. తొలుత సాల్వుడగు రక్కసుడు రామగమన మైనతన పట్టణ
ముతోఁ గూడ మధురానగరముందు వ్రాలి ప్రజాహింస గావించు నని భాగా
గృహ్యంబు కౌమోదకి యనుతనగద నాపట్టణమువై బ్రయోగింపఁగా గనఁగరత్ను
మయమైన యా నగరికోట యాకౌమోదకియందు దొడిగిన కంకణములందు భాసు
నొకకంకణమై కనుపట్టినది గాని బాధకము కా దాయెను. అట్టి సర్వశత్రు
నిరాసకం బగునాకౌమోదకి మదియశత్రునిరాసమును గావించ గల పని యభి
ప్రాయము.

చ. పిడికెడుకొనుఁ గొప్పం గని శ్రేష్ఠుఁ ద్రివిక్ర సమాంగి జేసి లేఁ
బిడికెడుకొనుఁ గొప్పం బయి శ్రీ *బెచ్చుగుణంబును గంటి నంచునే

1. రృషదగ నిజత్రివక్రతయుగ బాపగ మొక్కెడు నా సుమాలిపైఁ జడిగొన నమ్ము లీనుహరి ॥ శార్ఙ్గధనుర్లత గాచుఁ గావుతన్. 8

టీక. విడికెడుకొనుకొను - విడికెడు - విడికిటిలో నడకెడు, కొనుకొను = నడుమును, కొప్పకొను = ధమ్మిల్లమును, కని = చూచి, ప్రేమకొను = ప్రేమచేతను, త్రివక్రకొను = (మూడువంకరలుగల) కుబ్జును, సమాంగికొను = చక్కనిదానినిగా, చేసితి = చేసితివి. ఏకొను = నేను, విడికెడుకొను = విడికిటి కడకువ యగు లస్తకమును, కొప్పకొను = ధనుర్గమును, పయిలెచ్చు = అంతకన్న నధికముగా గుణంబును = అల్లెత్రాటిని (శబ్దచ్ఛలమువలన మంచిగుణ మనియు లభించుచున్నది.), కంటి నంచుకొను = పొందితి ననుచు, ఏర్పడగకొను = స్ఫుటమగునట్లు, నిజ = తనయొక్క, త్రివక్రతయుగకొను = మూడు వంకరలు గలుగుటను, పాపగకొను = పాపగొట్టుకొనుటను, మొక్కెడు నాకొను = మొక్కచున్నదియో యనునట్లు, సుమాలిపైకొను = సుమాలి యనురాక్షసునిమీఁద, జడిగొనకొను = సంతకధారగా వర్షించునట్లు, అమ్ములీను = బాణముల నీనెడు, హరిశార్ఙ్గధనుర్లత-హరి = నారాయణునియొక్క, శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గ మను పేరుగల, ధనుర్లత = తీగవంటివిల్లు, కాచుఁగావుతన్ = రక్షించుఁగాత.

తా. శ్రీపతి సుమాలి యనునాదిమరాక్షసునితో యుద్ధము సేయునప్పుడు శార్ఙ్గకోదండముయొక్క యెదుకొనలు నొకచోటికి జేరునట్లు నారి కదియం దివ్వఁ గాఁ గృష్ణావతారమందుఁ గుబ్జును జూచి దీనికి విడికెడుకొను కొప్ప నున్న దని దాని జక్కనిదాని జేసితివి నాకును విడికెడుకొను కొప్పను విశేషించి గుణము నున్నది కాబట్టి నమ్మును జక్కనిదాని జేసి రక్షింపు మని శరవ్రయోగసమయమందు నమ్రమై యావిల్లు మొక్కచున్నదో యన్నట్లుండెను.

మ. ప్రతతోర్ధ్వాధరభాగవీతయుగళీ ॥ భాస్వత్తరు స్తంభ *సం
స్థితః దీప్తించెడుజాళువా మొసలివా ॥ దీప్తార్చిగాఁ గజ్జలా
నిత్యధూమాసితరేఖ పైయలుఁగుగా ॥ విజ్ఞానదీపాంకురా
కృతి నందం బగుసందకం బఘలతా ॥ శ్రేణిచ్చిదం జేయుతన్. 9

టీ. ప్రతత = విస్తీర్ణములగు, ఉర్ధ్వాధరభాగ = మీఁదిక్రింది ప్రదేశములయం దలి, వీత = వీతములయొక్క, యుగళీ = ద్వంద్వమునందు, భాస్వత్ = ప్రకాశించెడి, తరు = విడికిటిప ట్టనియెడు, స్తంభ = కంబముందు, సంస్థిత = ఉన్మిచేతను, తీప్తించెడు = వెలుగుచున్న, జాళువా = స్వర్ణమయమైన, మొసలివా = మకరవక్త్ర మను భిక్షాంగవిశేషము, దీప్తార్చిగా - దీప్త = ప్రజ్వలిల్లుచున్న, అర్చిగా = జ్వాల గాగా, 'సి. అర్చిరేతి ష్మిహ స్త్రీయా' మని యమరము. పైయలుఁగు = మొస

కజ్జలన్వితధూమానితరేఖగాఁ - కజ్జల = కాటుకతో, అన్విత = కూడికొనిన, ధూమ = పొగయొక్క, అనిత = నల్లనైన, రేఖగాఁ = గీటుగాఁగా, (ఇచ్చట సర్వక్రమంబున నన్వయము), విజ్ఞానదీపాంతురాకృతిఁ - విజ్ఞానదీప = జ్ఞానదీపముయొక్క, అంతుర = మొలకయొక్క, ఆకృతిఁ = ఆకారముచేతను, అంబుగు = సుందరమైన, నంద కంబు = విష్ణుభద్రము, అఘలతాశ్రేణిచ్ఛిదఁ - అఘ = పాపములనియెడు, లతా = తీగలయొక్క, శ్రేణి = పంతులయొక్క, ఛిదఁ = ఛేదనమును, చేయతఁ = చేయుఁగాత.

తా. నందక మఃవిజ్ఞానదీపముకకుఁ బరుజు దీపస్తంభ మనియును, బుగారు మొసలివాయి దీపకళిక యనియును, నలంఁగు దీపపుఁగొడి యనియును భావము.

మ. అలవన్నిద్దఱుసూరులందును సముద్యల్లిలఁ గా పున్న వె
గ్గలపుందాపముఁ ¹బాప నా నిజమనగోకంజాతసంజాతపు
ష్కలమాధ్వీకర్పురి స్తురారి సోగియంగఁ జొక్కి ధన్యాత్మ లా
నిలవన్నిద్దఱుసూరులందు²దలఁతు మోక్షేచ్ఛాచ్ఛమితి³దివ్యులన్. 10

టీక. అలవన్నిద్దఱుసూరులందును = ఆ ప్రసిద్ధ లగుద్వాదకాదిత్యులయందును, (సూర్యమాండలము నారాయణస్థాన మని శ్రుతి ప్రసిద్ధము.) సముద్యల్లిలఁ = విష్ణుచున్న విలాసముచేతను, కాపున్న వెగ్గలపుందాపముఁ = నివసించుటచే నైనయధికతాపమును, పాపనాఁ = పోగొట్టుటకొఱ కనునట్లుగా, నిజ = స్వకీయములగు, మనః = మనస్సు లనియెడు, కంజాత = కమలములయందు, సంజాత-పుట్టినట్టియు, పుష్కల = సమృద్ధ మగు, మాధ్వీక = మకరందముయొక్క, ర్పురి = ప్రవాహముచేతను, మురారి = హరి, సోగియంగఁ = సుఖించఁగా, చొక్కి = ఆనందించి, ధన్యాత్మలా = కృతార్థులయిన, ఇలవన్నిద్దఱుసూరులఁ = భూమియందలి పన్నిద్దఱైన యాచార్యులను, దివ్యులఁ = దేవతామూర్తులగువారిని, మోక్షేచ్ఛాచ్ఛమితి = మోక్షాభిలాష గల మనస్సు తో, తలఁతుఁ = సంస్మరించెదను.

తా. నారాయణుడు సూర్యమాండలమధ్యనర్చి యగుటజేసి గూఢాచార్య సంబంధ మగుతాపమును బోగొట్టుకొనుటకై భూమియందుఁ బన్నిద్దఱాచార్యులై యవతరించినమహాత్ముల మనఃపద్మ ములయందుఁ జేరి వసించి సుఖించె ననియును, పన్ని ద్వారాశునారులు ద్వాదశకాదిత్యులకంటెనుఁ బరిశుద్ధు లయి తమయంతరంగశుభలయందు నారాయణుని నిలపుకొని యాస్వామికరీరతాపము నడచి సుఖపఱచి తా మానం దించువా రనియును భావము. ఫలాల్పేక్ష.

వ. అని యిష్టదేవతా⁴స్థానసంబుఁ జేసి మున్నేఁ గలింగదేశవిజిగీషా మ
నీషక⁵ దండెత్తిపోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుండి శ్రీకా

1. మాన్య. 2. గొలుతు. 3. నిత్యులన్. 4. వందనంబు. 5. విజయవాటికం.

కుళనికేతనుం డగు ¹నాంధ్రమధుమధను సేవింపం బోయి హరివాస
రోపవాసం బచ్చటఁ గావింప నప్పణ్యారాత్రచత్కుయామంబున. 11

టీ. అని=ఇట్లు (ప్రియదేవతాప్రార్థనముఁజేసి), మున్ను = పూర్వము, ఏక = ఏను, కళింగదేశ = కళింగ మనుదేశముయొక్క, విబిగిహ = విజయనగరమునందు ననునిచ్చగల, మనీషక్ = బుద్ధిచేతను, దండెత్తి పోయి = ముఁడునూత్ర గెనగ, విజయ పాటిక్ = బెజవాడయందు, కొన్ని వాసరంబు లుండి = కళింగమునందును సొసెంచి, శ్రీకాకుళనికేతనుం డగు = శ్రీకాకుళ మనియెడుపుణ్యస్థానము గృహముగాఁగల, ఆంధ్రమధుమగనుని = తెలఁగువల్లభరాయఁ డనుపేరుగల హరిని, సేవింప బోయి = భజింప నేగి, హరివాసరోపవాసంబు = ఏకాదశిప్రసాదమునందు, చచ్చుట = ఆ శ్రీకాకుళమందు, కాపిపక్ = చేయఁగా, అప్పణ్యారాత్రచత్కుయామంబున = అప్పణ్యమైన రాత్రియొక్క నాలుగవజామనందు.

నీ. నీలమేఘముడాలు १ డీలు సేయఁగఁ జాలు

మెఱుంగుఁజామనచాయ २ మేనితోడ

నరవిందములకిచ్చు ३ లడఁగించుజిగి హెచ్చు

నాయతం బగుకన్నుదోయితోడఁ

బులుంగురాయనిచట్టుపలవన్నె నొరఁబట్టు

హంబట్టుజిలుగురెం పుంబుతోడ

నుదయార్కబింబంబునొఱపు విడంబంబు

దొరలంగ నాడుకొస్తుభముతోడఁ

తే. దమ్మికే లుండఁ బెఱకేల १ దండ యిచ్చు

లేము లుడిపెడులేజాపులేమతోడఁ

దొలకుదయఁ దెల్పుచిటునవ్వుతోడఁ గలఁ ద

దంధ్రజలజాతుఁ డిట్లని २ యాన తిచ్చె.

12

టీ. నీలమేఘముడాలు = నల్లని మేఘములకాంతిని, డీలుసేయఁగఁ = బల పీనముగాఁ జేయుటకు, చాలు = సమర్థమగు, మెఱుంగుఁజామనచాయ = నిద్రపై నిగ నిగలాడుచామనచాయగల, మేనితోడఁ = శరీరముతోడను, అరవిందముల = అమర పువ్వులయొక్క, కచ్చులు = గర్వములను, అడఁగించు = తక్కువసేయు, జిగిక్ = తిచ్చి చేతను, హెచ్చు = అతిశయించుచున్న, ఆయతం బగు = నిద్రావలన యగు, కన్ను దోయితోడఁ = నేత్రయుగళముతోడను, పులుంగురాయనిచట్టుపలవన్నె = పక్షిం

1. నంధ్ర. 2. గచ్చు. 3. దొలకంగ.

మ్రదగుగరుత్తంతునితొక్కలవర్ణమును, ఒరబట్టు = ఒరయిక జేసెడు, హాంబట్టు = బంగారుపట్టు గలిగిన, బిలుంగు = నన్నపు నేతగల, రెంబెంబుతోడ = వస్త్రముతోడను, ఉదయార్కబింబంబు = బాలసూర్యబింబముయొక్క, ఒఱపు = ఒప్పిదముయొక్క, విడంబంబు = సామ్యమును, తొరలంగ నాడు = తూలచాడెడు, కాస్తుభముతోడ = కాస్తుభ మనియెడురత్నముతోడను, తమ్మికేలండ = పద్మములబట్టినమాస్త్ర మటుండగా, పెఱకేల = ఇతరహస్తము చేతను, దాడయిచ్చు = కైదండ యిచ్చెడు, లేము లడి పెడు = దాగిర్వధ్వంసక మగు, లేజూపు = లేతమాపు గల, లేమతోడ = తరుణి యగులత్తీదేవితోడను, తొలఁకు = తరంగితమగు, దయ = కృపను, తెలుపు = ఎఱిగింపెడు, చిటునప్పులతోడ = మదస్తి తమతోడను, కల = స్వప్నమందు, తదంధ్ర జలజాతుండు = అల్ల తెలుగువల్లభరాయండు, ఇట్లని = వక్ష్యమాణప్రకారముగా, ఆనతిచ్చె = నెల వాసంగెను.

తా. గ్రంథకర్త నిద్రించుచుండఁగా న్నవ్వుమాను నల్లనిశరీరచ్ఛాయ గలిగి, తామరఱేకులగా నిరస్కరించెడు స్థులు గలిగి, యురంబునగ గొన్నభూమిక్యంబు గలిగి, శనపార్శ్వమాను నిలిచి లత్తీదేవి యొకచేఱ గమలంబును, రెండవచేఱ దన హస్తాబును గీలిగించి యుండ జిటునగవులయందే తనకుం గలదయ వెలియుచుండ నాయాంధ్రవల్లభస్వామి కనుపడె ముందు చెప్పుబోవురీతిని పలికె నని భాసము.

సీ. పలికి తుట్టేఁజ్జోపహమల జాతించెం పెక్క

రసికు లౌ నన మదాసలసచరిత్ర

భావధ్వనివ్యంగ్యరసేవధి గాఁగఁ జె

ప్పిటివి సత్యావధూప్రీణనంబు

శ్రుతిపురాణోపసంగహిత లేర్పి కూర్చితి

సకలకథాసారసంగ్రహంబు

శ్రోతఃకుచ్చటలు ¹విశచ్చగ రచించితి సూక్తి

నైపుణి జ్ఞానచింతామణిక్యతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య

రచన మెప్పించిఁగొంటి గీర్వాణభాష

నంధ్రభాషయసాధ్యంబె శ్రీ యందు నొక్క

కృతి వినిర్దింపు మింక మాకుఁ శ్రీ బ్రయము గాఁగ.

టీ. ఉత్పేక్షాపమలక్ = ఉత్పేక్షాలంకారముచేతను సుపమాలంకారము చేతను, జాతిక్ = స్వభావోక్తిచేతను, పెంపెక్కక్ = అతిశయించునట్లు, రసికులు = రసజ్ఞులు, ఔనన్ = ఒప్పుకొనునట్లుగా, మదాలసచరిత్రక్ = మదాలసచరిత్ర యను ప్రబంధమును, పలికితివి = రచించితివి. భావ... గాంగక్ - భావ = అభిప్రాయమునకును, ధ్వని=ధ్వనులకును, వ్యంగ్య = వ్యంజనావృత్తికిని, సేవధి గాంగక్ = నిశ్శేషము అగునట్లు, సత్యభామాపరిణయ ముప్రబంధమును, చెప్పితివి=వచించితివి. శ్రుతి = వేదములు, పురాణ = పురాణములును, ఉపసాహితలు = పాంచరాత్రాగమాదులలో విష్వక్సేనసంహిత మొదలగువానిని, ఏర్చి = శోధించి, సకల కథాసారసంగ్రహంబుక్ = సకలకథాసారసంగ్రహ ముగ్రంథమును, కూర్చితివి = ఆమూలపఠించితివి. శ్రోతృ = వినియెడువారియొక్క, ఆసు = సావములయొక్క, ఛటలు = మూహము, విచ్చుగక్ = విచ్చిపోవునట్లు, సూక్తిసైపుణిక్ = భాషాచాతుర్యముచేత, జ్ఞానచింతామణికృతిక్ = జ్ఞానచింతామణి యనియెడుప్రబంధమును, రచించితివి = చేసితివి. మఱియుక్ = ఇంకను, రసమంజరి = రసమంజరి యుగ్రంథము, ముఖ్య = మొదలగు, మధుర = మనోహరము లగు, కావ్య = కావ్యములయొక్క, రచనక్ = కూర్పులచేతను, గీర్వాణభాషక్ = సంస్కృతభాషయందు, మెప్పించుకొంటివి = మెచ్చవడసితివి. ఆంధ్రభాష = తెలుగుభాష, ఆసాధ్యంబై = (నీకు) సాధ్యమగురాని యదియో, అందుక్. ఆయాంధ్రభాషయందును, మాకుక్, ప్రియముగాంగక్ = అనంబ మగునట్లు, ఇంక నొకకృతి వినిర్దింపుము = ఇంక నొక్క గ్రంథము రచిపుము.

తా. ఎల్లభాషలకును దల్లి యగుసంస్కృతభాషయందు మదాలసచరిత్ర, సత్యభామాపరిణయము, సకల కథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణికృతియును, రసమంజరి మొదలగుశృంగారకావ్యములును రచించిన నీకు సాంధ్రభాష యసాధ్యమై కాదు గావున నాయాంధ్రభాషయందును మాకు ప్రియ మగునట్టికావ్యప్రబంధము రచియింపు మని తెలుగువల్లభరాయణుడు పలికె నని భావము.

ఉ. ఎన్ని నుఁ గూర్తు నన్న విను १ మే మును దాల్చినమాల్య మిచ్చున
 ప్పిన్నది రంగంమం దయిన १¹ పెండిలి సెప్పుము మున్ను గొంటి నే
 వ న్ననదండ యొక్క మగవారి డిడ నేను దెలుగురాయడక్
 గన్నడరాయ యొక్కదువఁగప్ప ప్రియాపరిభుక్తభాక్కుధన్. 14

టీ. ఎన్నియక్ = వినియు, కూర్తునన్నక్ = కూర్తు నంటివేసి, వినుము. ఏక్ = నేను, మును = (తాను) ముందుగా, తాల్చిన = ధరించిన, మాల్య మిచ్చు = దండను సమర్పించిన, అప్పిన్నది = అచ్చిన్నదియు, తాను (చూడికుడు త్రసాంచా రుతు), రంగమందుక్ = శ్రీరంగ మందు, ఆయిన = చేసికొనిన, పెండిలి = వివాహమును, చెప్పుము = రచింపుము. మున్ను = పూర్వ

మదు, ననచుడ = పుష్పమాలికను, ఒక్కమగవా డిడే = ఒక్కపురుషుడ డీగా,
 ఏవే = అనన్యతచేతను, గ్రహించితిని = గ్రహించితిని. నేను, తెలుగురాయడే =
 తెలుగువల్లభరాయడను, కన్నరరాయ = ఓకర్తారాజు ! ప్రియూపభుక్తభాక్త-
 థే - ప్రియా = ప్రేమగురిచేతను, పుష్ప = లెస్సగా సుఖవిమలబడినమూల్యమును,
 భాక్ = పొందునరగనున్నారు స్వామియొక్క, కథే = కథచేతను, అక్కొదువే =
 అట్టితక్కువను, కష్టము = అచ్చాదివిషయము.

తా. శ్రీరంగనాయకాద్యర్చ్యపతారములలో నేయర్చ్యపతారము వహించిన నిన్ను నాగ్రంగమునందు గూర్చి నాటివేరి వినుము. నేను, పూలదండలను దొలుతఁ దానే భగించి విష్ణుని నవి నాన సమర్పించినచిన్నది యగుచూడితుడైత్ర నాచారనియెడుపొలతియు శ్రీరంగమందు బెండ్లాడినకను జెప్పుము. పూర్వము కృష్ణావతారమందు నొకపురుషుడగు మాలాకారుఁ డొసంగిన పుష్పమాలికను మే మిచ్చము లేక గ్రహించియున్నాము గావున నట్టికొఱత డిటునట్లు ప్రియూపభుక్తమునను దానుభవించి పడవ నొసంగఁగాఁ బ్రితిచేత గ్రహించి యాదండను బూసుకొన్నవాడగు రంగమన్నారలకగఁ జెప్పుము. దానిపలనఁగాని పురుషదత్తమూల్యధారణ మను పొచ్చెము పడల నని భావము.

మతాంతరమందు మగవాడన్నయెడ విష్ణుచిత్తుడని యన్వయించి తత్సమర్పితమూల్య విష్ణుమలేక గ్రహింపబడినట్లును, అక్కొఱతను ప్రియాపభుక్తభాక్తచేత నాచ్చాదిపు మనినట్లును సుహించినవిధాబునఁ గానబడుచున్నది.

ఆ. తెలుఁ గ దేల యన్న ధ దేశంబు దెలుఁ గేను

దెలుఁగువల్లభుండఁ ధ దెలుఁ గొకండె

యెల్లనృపులు గొలువ ధ నెఱుంగవే బాసాడి

దేశభాషలందుఁ ధ దెలుఁగె లెస్స.

టీ. తెలుఁగదేలయన్నే = తెలుఁగుకావ్య మేలయంటివేని, దేశంబు = నే నివ సించియున్నదేశము, తెలుఁగు = తెలుఁగుది, ఏను = నేను, తెలుఁగువల్లభుండే = తెలుఁగు రాయడను, తెలుఁగొక్కటియే, (అనఁగా నది వింత గా దనుట). ఎల్లనృపులు గొలువే = సకలరాజులు నేవింపఁగా, బాసాడి = నీవు సభాపించి, ఎఱుంగవే = కాక్షర్థము వలన సకలదేశభాషల నెఱుంగదు వనుట. దేశభాషలందుఁ దెలుఁగులెస్స.

తా. ఇన్ని సామ్యతగ్రంథంబుల వ్రాసిన నన్నుఁ దెలుఁగున నేల ప్రబంధము వ్రాయు మని నెలవిచ్చుచున్నా వనవలదు. ఏ మనఁగా నేను నివసించియున్నదేశము తెలుఁగుదేశము. నేను దెలుఁగువల్లభుండను. తెలుఁగు గ్రంథది గాదు. సకలసామంత

రాజులును గొలుచుచుండగా నీవు సకలదేశభాషలను మాటలాడుచుడును లేదా? ననుస్తమైన దేశభాషలలోను చెలుంగే కదా చక్కని బాస.

క. అంకితమో యన నీ కల, వేంకటపతి యిష్టమైన శ్రీ వేల్పుగుట్ట దదీ
 1 యాంకితము నేయు మొక్కొక, సంకేతమ కాకతండర శ్రీ సన్నేగానే.

టీ. అంకితమో యన = ఎవ్వరిపేర సంకిత మొనర్తు నంటివేని, నీకున్, అల వేంకటపతి = ఆ వేంకటరమణుడు, ఇష్టమైనవే ల్పుగుట్ట = ఇష్టదేవత గావున, తగి యాంకితము = ఆ వేంకటరమణసంబాధి యగుసంకిత మే, చేయుము = జనర్పుము. (అట్లు చేసిన నీ కేమిలాభ మని శంకింపఁగా నాశంకను బరిహరించుచున్నాడు.) ఒక్కొక్క సంకేతమ కాక = ప్రత్యేకనామ భేదమే కాక, రసన్ = భూమియందు, అతఁడ = ఆ వేంకటేశ్వరుడే, నేఁ గానే = నేను గానా.

తా. నేను వ్రాయు ప్రబంధ మెవరి సంకితము చేయుదు నందుచేమో వినుము. నీ కల్లవేంకటేశ్వరస్వామి యిష్టదైవమే కనుక నతనిపేర సంకితముచేయుము. నాకును నతనికిని బేరుమాత్రమే భేదముగాని నేనే యతఁడు, అతఁడే నేను.

తే. పాత్ర మిటు నేయ నీ కుత్తరోత్తరాభి
 వృద్ధి యని పోవ మేల్కని శ్రీ వెఱుగుతోడి
 భక్తిఁ దద్గ్రహగోపుర శ్రీ ప్రణతిఁ జేసి
 వేఁగుటయుఁ గల్యణకరణీయ శ్రీ విధులు దీర్చి.

17

టీ. పాత్రము = పుత్రకము (ప్రబంధ ముట.) ఇటు = ఉత్తరముమఱగా, చేయన్ = చేయఁగా, నీకున్, ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి = ఒకనాటికంటె నొకనాటి కభివృద్ధి (అగును), అని, పోవన్ = పోచేయఁగా, మేల్కని = (నేను) నిదురలేచి, వెఱుగుతోడి = ఆశ్చర్యముతోఁగూడివ, భక్తిఁ = భక్తిచేతను, తద్గ్రహగోపురప్రణతిఁ = ఆయాగ్రధ నాయకస్వామియొక్క యాలయగోపురప్రణామ మాచరించి, వేఁగుటయున్ = ప్రభా తము గాఁగానే, కల్య = ప్రత్యూషకాలమందు, కరణీయ = చేయఁదగిన, విధులు = సంధ్యావందనాదివిధులను, తీర్చి = నెఱవేర్చిని.

తా. నేను జెప్పినచొప్పునఁ బ్రబంధము వ్రాసినట్టివేని నీ కుత్తరోత్తరము నభి వృద్ధి యగు నని చెప్పి స్వామి యంతర్ధానము గాఁగా నేను మేలుకొని యాశ్చర్య పడుచు భక్తితో నాస్వామియాలయగోపురమునకు నమస్కారము చేసి తెల్లవాఁడ గానే నిత్యకృత్యములు నెఱవేర్చిని.

వ. నిం డోలగం బుండి దండనాథసామంతసందోహంబులం బిలిపించి పెం దలకడన మందిరంబుల కనిపి(చి) వివిధవేదాగమవిదు లగువిద్యజ్ఞనంబులఁ

1. యాంకితమే నేయు మొక్కొక సంకేతముగాక యతడ సరినేగానా? 2. వితతి.

గాన్పించికొని నమస్కరించి యాశుభస్వప్నంబు వినిపించిన హరించి వారును సవిస్తయస్వాంతు లయి, దేవా! దేవదేవుండు విజయంబుఁ జేసిన యాస్వప్నం బనేకశోభనవరంపరలం దెలుపుచున్నయది, యెట్లనినఁ బ్రథమ మష్టదైక్షణ స్వప్న సాక్షాత్కారం బితోధిక భక్తియు, నతండు ప్రబంధనిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికా గాధ సారస్వతోద్బోధనంబును, నతని దేవీసమాగమం బితోధికాఖండ భాండాగారసమృద్ధియు, నతనియాసతిచేతవిశదశతచ్ఛదం బితోధికాద్వితీయశతచ్ఛత్రతయు, నతం డశేషనృపసేవం దత్తదాభిష లెటుంగవే యనుట యితోధికసమస్తసామంతసమాజసమాకరణం బును, బ్రయోపభోగపరిశిష్టభోగం బిం పనుట యితోధికబహుప్రే యసీహస్తియు, నీకుఁ గృతి నెప్ప నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట యితోధికాపత్యపరమాయురవాప్తియు నగు నఖగ్వమహి మాతిధూర్వహం డగుతుర్వసువంశంబున బుట్టినట్టి నీ కిట్టిశోభ నంబు లే మద్భుతంబు లవధరింపుము.

18

టీ. నిండు=వగిహార్థమగు, ఓలగంబుండి=నభయందుండి, దుండనాథ = సేనా నాయకులయొక్కయు, సామంత = సామంతరాజులయొక్కయు, సందోహంబు లక = సమూహములను, పెంబలకడన = తోపకడనే, మందిరంబుల కనిపి = ఉనికిపట్లకుం జన నెల వొసంగి, వివిధ=పలుదెలుగు లగు, వేద=వేదములను, ఆగమ=పాంచరాత్రా ద్యాగమములను, విదులగు=ఎఱిగిన, విద్యజ్ఞసంబులక=విద్యాంసులను, కాన్పించికొని= దర్శనముచేయించుకొని, నమస్కరించి=(వారికి) మ్రొక్కి, ఆశుభస్వప్నంబు = తాఁగన్న కలను, వినిపించినకొ, వారును=ఆవిద్వాంసులును, హరించి సుతోషించి, సవిస్తయ ఆశ్చ ర్యముతోఁగూడిన, స్వాంతులై = చిత్తముకలవారై, దేవా=ఓరాజా, దేవదేవుండు=దేవ తలకు దేవుఁ డయిననారాయణుండు, విజయంబుఁజేసిన = విచ్చేసిన, ఆస్వప్నం బనేక శోభనవరంపరలం దెలుపుచున్నయది = ఆకల పెక్కుశుభవరంపరల కాన్పదంబై యున్నది. ఎ ట్లనిన, ప్రథమము=మొదట, అష్టదైక్షణ=ఆకమలాక్షునియొక్క, స్వప్న సాక్షాత్కారము = కలలొక బ్రత్యక్షదర్శనము, ఇతోధికభక్తియుకొ=ఇంతకుఁబె నధిక భక్తియును, 'దృశ్యతే భగవాన్' యస్య స్వప్నేర్వ శుభావహా, తస్యన్నేవ దృఢా భక్తిర్హయతే తస్య సంతతమ్' సకలమంగళములను గలిగించు విష్ణు వనఁగా నెవనికిలలో భగవానుండు కనుపడునో వాని కెప్పుడును నాభగవానునియందె దృఢమైన భక్తిగలు గును. (అనియుండుటచే స్వప్నమందు భగవత్సాక్షాత్కారము భక్తిసాంతత్యకారకము),

అతుడు. ఆదేవుడు, ప్రబాధనిబాధనంబు = గ్రంథసాదర్భమము, కావీపు మనుట = చేయు మనుట, ఇతోధిక = ఇంతకలికయ మగు, అగాధ = గంభీరమగు, సారస్వత = విద్య యొక్క, ఉద్బోధనంబు = జ్ఞానమును, అతనిదేవీనమాగమంబు = ఆవిష్టవత్నిరాక, ఇతోధిక = ఇంతకు మిక్కిలియగు, అఖండ = ఎడతెగని, భౌండాగార = ధనమునిలువ చేయునిండ్ల యొక్క, సమృద్ధియు = సంపూర్ణత్వమును, ఆతని = ఆవిష్టనియొక్క, అసతిచేతి = ఆలక్ష్మి చేతనున్న, విశదశతచ్ఛదంబు = విశద = శుభ్రమగు, శతచ్ఛదంబు = శతపత్రము, (తామర పువ్వు) ఇతోధిక = ఇంతకంటె నెక్కుడగు, అద్వితీయ = ఏకమైన, సితచ్ఛత్రయు = శ్వేతచ్ఛత్రము గలుగుటయును, అతడు = ఆదేవుడు, అశేషసృష్ట = సకలరాజులయొక్క, సేవ = భజించుటచేతను, తత్తద్భావలు = ఆయాదేశభావలను, ఎటుంగ వే యనుట = తెలిసికొనవా యనుట, ఇతోధిక = ఇంతకంటె నధికలగు, సమస్తసామంత = ఎల్లసమాన రాజులయొక్క, సమాజ = సమూహముయొక్క, సమాకర్షణంబును = రాబట్టుటగలను, ప్రియా = ప్రియురాలియొక్క, ఉపభోగ = అనుభవమునుండి, పరిశిష్ట = శేషించిన (మాల్య ము) వస్తువుయొక్క, భోగము = అనుభవము, ఇంపనుట = ఇష్ట మనుట. ఇతోధిక = ఇంతకంటె నధికమగు, బహు = పలువు రగు, ప్రేయసీ = ప్రియురండయొక్క, ప్రాప్తియం = లాభమును, కృతి = జెప్పను త్తరో త్రరాఖివృద్ధి యగు ననుట = ప్రబాధనిర్మాణ మును జేసినచో నీకు నొకనాటికంటె నొకనాటికి శ్రేయస్సగు ననుట, ఇతోధికాపత్య పరమాయురవాప్తియు = ఇంతకంటె నధిక మగుసంతానము, సంపూర్ణ మగునాయువు లభించుటయు, అగు = కలుగును. అని శోభనవరంవరలం దెలుపుచున్న దని పూర్వ ముతో నన్వయము. అఖర్వ = కుటుంబగాని, (అధికమైన) 'ఖర్వోహస్వశ్చవామనక' అని అమరము. మహిమ = మహత్త్వముచేతను, అతిధూర్వహుండగు = మిక్కిలిధురంధరుడైన, తుర్వసు = తుర్వసుడనుపురుషునియొక్క, వంశంబున = కులమునందు, పుట్టి నట్టి = జన్మించినయట్టి, నీకు = నీకు, ఇట్టిశోభనంబులు = ఇటువంటిశుభంబులు, ఏమద్భుతంబులు = ఏమాశ్చర్యకరములు, (అద్భుతంబులు కా వనుట.) అవధరింపుము = చిత్తగింపుము.

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భవీచిమతల్లి

కడుపార నెవ్వనిఁ గన్నతల్లి

యనలాడుఁడునజటావనవాటి కెవ్వఁడు

వన్నె వెట్టుననార్తవంపుఁబువ్వు

సకలదైవతబుభుక్షుపూర్తి కెవ్వని

¹పుట్టు కామని లేని మెట్టపంట

కటికిచీకటిలిండికరములగిలిగింత

నెవ్వఁడు దొంగకన్నె १ నవ్వఁ 1 జెనకు

లే. సతఁడు వొగ డొందు మధుకై టభారిమఱుది

కళల నెలవగువాఁడు చుక్కలకు తేఁడు

మిసిమిపరసీమ వలరాజు మేనమామ

వేవెలుంగులదొరజోఁడు १ రేవెలుంగు.

19

టీ. కలశపాధోరాశి = తీరసముద్రముయొక్క, (అమృతప్రాప్తికై దేవాసురులు మధించునెడఁ గలశప్రాయ మగుటఁజేసి సముద్రము కలశపాధోరాశి యనఁబడినది.) గర్భ=లోపలి, వీచిమత్తల్లి = తరంగశ్రేష్ఠము, కడుపారక=గర్భము పరిపూర్ణమగునట్లు, ఎవ్వనికొ = విచంద్రుని, కన్నతల్లి = ప్రసవించిన జననియో (అనఁగా జంద్రుఁడు తీరసముద్రమందు బుట్టినవాఁడు గనుక నిచ్చటితరంగమునకు మాతృత్వము లోచించుచున్న పలుట), ఎవ్వఁడు = విచంద్రుఁడు. అనలాత్తు = ఫాలాత్తుఁ డగుశివునియొక్క, సున=పట్టమైన, జటా = జడ యనెడు, వనవాటికి = వనప్రదేశమునకు, వన్నెపెట్టు=శృంగారించెడు, అనార్తవంపు = ఋతుసంబధికాని. పువ్వు = పుష్పమో (అనఁగా శివుఁడు శిరస్సనధరించినాఁ డనుట.), ఎవ్వనిపుట్టుక = విచంద్రునిజన్మము, నకలదై వత=ఎల్లవేల్పులయొక్క, బుభుక్షు=పేరాకటియొక్క, పూర్తికి = తీటుటకు, అమనిలేని = నుటిపిడికాలము లేని, మెట్టపంట = దేవమాతృకభూఫలమో, (ప్రథమాం పిబతే వహ్నికి అను మొదలయినప్రమాణము ననుసరించి యనుట.) ఎవ్వఁడు= విచంద్రుఁడు, కటికి = కఠినమగు, చీకటి = అంధతమనము, తిండి=భక్షణముగాఁగల, కరముల=కిరణములయొక్క, గిలిగింత = చక్కిలిగింతచేడను, తొంగకన్నె=కలుప తీగయనియెడు కన్యకను, నవ్వకొ=నవ్వునట్లు, చెనకుకొ = స్పృశించునో, మధుకై టభారిమఱుది = మధుకై టభు లనురాక్షసులకు శత్రు వగు విష్ణునకు మఱుదియు, కళల = పోడకళలయొక్క, నెలవగువాఁడు = స్థానమైనవాఁడు, చుక్కలతేఁడు = నక్షత్రనాథుఁడు, మిసిమిపరసీమ-మిసిమి = కాంతికి, పరసీమ = ఎక్కుడగు పొలిమేఱయైనవాఁడు, వలరాజు మేనమామ = మన్మథునిఁ దల్లిలోబుట్టినవాఁడు, వేవెలుంగులదొర= సహస్రకిరణములు గల దొర యగు సూర్యునియొక్క, జోడు = ఉద్దియగువాఁడు, రేవెలుంగు=రాత్రియందుఁ బ్రకాశించెడువాఁ డగు, అతఁడు = అచంద్రుఁడు, పొగ డొందుకొ=నులించుబడును.

తా. కృష్ణదేవరాయలవంశంబునకు మూలంబగు చంద్రుఁడు పాలసముద్రంబునం బుట్టినాఁ డనియును, శివునిఃటాజూట మలంకరించినాఁ డనియు, సమస్తదేవతలకును, దున్నక, చల్లక, కోయక, నుఱువక, కాలనిర్భయములేక, అకటి కొది

1. జేయు.

అముక్త—2

గెడుసుకరమగునాహార మైనవాఁ డనియుఁ (మహోపకారియనుట) దనకిరణములచేతఁ గలవతీగ యనుకన్యకను నవ్వజేయు ననుటవలన మహారసికుఁ డనియును, విష్ణునకు మఱుది యనుటవలన మిక్కిలి యాభిజాత్యము గలవాఁ డనియును, కళానిధి యనుట వలనఁ గాంతిమంతుఁ డనియును, చుక్కలతోఁ డనుటవలన రాజ్యపరిపాలనశీలుఁ డని యును, మిసిమిపరసీను, వలరాజు మేనమామ యనుటవలన లావణ్యసౌందర్యాదిగుణ ములు గలవాఁ డనియును, సూర్యసఖుఁ డనుటవలన బ్రతాపగుణముగలవాఁ డని యును, రేవేలుం గనుటవలన స్వయంప్రకాశుం డనియును భావము.

తే. ఆసుధాధామవిభవమ్రహోంబురాశి

కుబ్బు మిఱుంగ నందనుం శ డుదయ మయ్యె

వేదవేదాంగశాస్త్రప్రవిశదవాస

నాత్మధిషణాధురంధరుం శ డై నబుధుఁడు.

20

టీ. ఆసుధాధామ = అల్లచంద్రునియొక్క, విభవ = సంపద యనెడు, మహోంబురాశిఁ = మహాసముద్రమునకు, ఉబ్బుమిఱుంగ = సంతోష మతిశయించు నట్లుగా, నందనుండు = కుమారుఁ డగు, వేద = వేదములయొక్కయు, వేదాంగ = వేద ముల కవయవము లగు శీతాదులయొక్కయు, శాస్త్ర = మిమాంసాదిశాస్త్రములయొ క్కయు, అర్థ = అర్థములయొక్క, విశద = స్పష్టమగు, వాసనా = సంస్కారము చేతను, అత్త = పాదబుడిస, ధిషణా = బుద్ధియొక్క, ధురంధరుడైన = భారవాహి యగు, బుధుఁడు = బుద్ధగ్రహము, ఉదయమయ్యె = జనించెను.

తా. బుధుఁడు చంద్రునకుఁ దనయుడై నమస్త వేదశాస్త్రములయర్థంబులు లెస్సగాఁ దెలిసికొనియె ననుట.

క. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్ర

జ్ఞానిధి జనియించె ¹సింహాసదృశుఁడు దదూభి

జానికి వాయువు తనయుం

²డాన్యపతికిఁ దనయుడై యయాతి జనించె.

21

టీ. వానికిఁ = ఆబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి = మతిమంతుఁడును, సింహాసదృశుఁడు = సింహాసమానవిక్రముఁడును అగు, పురూరవుఁడు = పురూరవుఁ డనుచక్రవర్తి, జనియించె = పుట్టెను. తదూభిజానికిఁ = ఆపురూరవచక్రవర్తికి, ఆయువు = ఆయు వసుపేరు గలరాజు, తనయుండు = కుమారుఁడు, ఆన్యపతికిఁ = ఆయాయువసురాజునకు, యయాతి = యయాతి యనుమహారాజు, తనయుడై = నందనుడై, జనించె = జన్మ మొందెను.

1. శక్ర. 2. డై నెగడె నతండు గనె యయాతినరేంద్రుఁ.

తా. బుధనకు బురూరవుండును, బురూరవునకు నాయువును, నాయువునకు యయాతియు సుతులై పొడవి రని భావము.

క. అతనికియదుతుర్వసులను, సుతుల౯ద్భవమందిగహిత శ సూదనులుకళా నిర్వృతమతులు వారిలోని, శ్రుతకీర్తివహించెద్వైస్సుడు గుణనిధియై.

టీ. అతనికి = ఆయయాతిమహారాజునకు, యదుతుర్వసు లనుసుతులు = యదువు, తుర్వసుడు ననుతనయులు, అహితసూదనులు-అహిత = శత్రువులను, సూదనులు=మగ్నించువారును, కళానిర్వృతమతులు - కళా = విద్యలతోడను, అనిర్వృత = కూడుకొన్న, మతులు = బుద్ధిగలవారు, ఉద్భవమందిరి = పుట్టిరి. వారిలో = ఆయదు తుర్వసులలో, తుర్వసుడు, గుణనిధియై = సుగుణనిధానమై, విశ్రుతకీర్తి వహించె = ప్రశస్తమైన యశస్సును బొందెను.

తా. ఆయయాతికి యదుతుర్వసులను నిర్వరు తనయులు గలిగి రనియును, వారిలో దుర్వసుడు కీర్తిమతుడాయె ననియును భావము.

తే. వాని వంశంబు తుళువాన్వ శ వాయ మయ్యై
నందుఁ బెక్కండ్రు నృపు లుద శ యంబు నొంది
నిఖిలభువనాభిపూర్ణని శ్శిర్షిర్షి
నధికు లైరి తదీయాన్వ శ యమునఁ బుట్టి.

23

టీ. వాని = ఆతుర్వసునియొక్క, వంశంబు = కులము, తుళువాన్వవాయమయ్యై = తుళువకుల మయ్యైను. లందు = ఆకులమందు, పెక్కండ్రు = అనేకులగు, నృపులు = రాజులు, ఉదయంబునొంది = జనించి, నిఖిలసమస్తములగు, భువనలోకములందు, అభిపూర్ణ = నిండిపడబడిన, నిర్విర్షి = ప్రకాశించెడు, కీర్తి = కీర్తిచేతను, అధికులైరి = అధికమును వహించిరి. తదీయాన్వయమునకే-తదీయ = ఆరాజులసంబంధియగు, అన్వయమునకే = వంశంబునందు, పుట్టి = జననమంది. ఇది ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆతుర్వసుని వంశము తుళువవంశ మని పేర్పడినది. అవంశమందు పెక్కుమందిరాజులు పుట్టి సకలలోకములయందును నిండిన కీర్తిచే గొప్పవా రయిరి. అటువంటి రాజుల వంశమునం దుద్భవించి;

మహాస్థగర. ఘనుడై తిష్ఠుతీతీశా శ గ్రణ్ణితకమతగ్రావసుఘాతవాతా
శనరాడాశాంతదంతి శ స్థిర కిరుల జగ శ ఝాటము ల్లాన్ని యిమ్మై
దిని దోర్దం డైక పీతి శ స్థిరము పఱిచి కీర్తిద్యుతు ల్రోదసిం బ
ర్వనరాతులములై పా శర్వములగొలువఁగి శ ప్రప్రతాపంబుజూపెన్.

టి. తిమ్మశ్రీతీర్థాగ్రామి = తిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠుడు, ఘనుడై = అధికుడై, శత
...రూపముల్ - శత = గూఢవిప్రియకారియగు, కమత = మార్గముయొక్కయు, గ్రామ =
చర్వతములయొక్క, సుసూర = సమూహముయొక్కయు, వాతాశనరాట్ - వాత్ =
వాయుజే, ఆశన = ఆహారముగాగలసర్పములయొక్క, రాట్ = రాడైనశేషునియొక్కయు,
ఆశాంతదంతి - ఆశాంత = దిగంతములయందలి, దంతి = గజములయొక్కయు,
స్థిర = వృద్ధుని, కిరి = ఆదివరాహముయొక్కయు, (శతశబ్దముమొదలుగాగిరి
శబ్దమువఱకు ద్వంద్వసమాస మగుటవలన సంతమందలికిరిశబ్దము బహువచనాంత
మైనది). జురూపముల్ = జుజాటములను, మాన్వి = వదలించి, ఇష్టేదినిక్ = ఈ
భూమిని, దోర్దండైకీరిక్ - దోర్దండ = తనభుజాదండ మనియెడు, ఏక = ముఖ్యమగు,
పీరిక్ = పీఠమందు, తిరమువఱచి = స్థిరముగా నిలిపి, కీర్తిమృతుల్ = యశశకాంతులు,
రోదసిక్ = భూమ్యాకాశములందు, పర్వక్ = వ్యాపింపగా, ఆరాతులు = శత్రువులు,
నమ్మలై = తగ్గినవారై, పార్శ్వములగొలువక్ = చెంతల జేరి సేవింపగా, తీర్చ
ప్రతాపంబుక్ = తీర్చి మగుకౌర్యమును, చూపెక్ = కనబఱచెను.

తా. ఆపంశమునందు బుట్టి ఘనుడయిన తిమ్మదేవరాయుడు మున్ను భూమిని
భరించుచున్న యాదికూర్త, సప్తపలచర్వత, శేష, దిగ్గజాదివరాహములయందు వరుసగా
గలిగిన శతత్యకారిన్యవాతాశనత్వదురనివాసిత్వవృద్ధత్యము లనుదోషములఁ జూచి యట్టి
కమతాదులతోడితొడును భూమికి లేకుండఁ దానే తనభుజంబున భరియించి శత్రువులు
నమ్మలై తన్ను సేవించుచుండఁ దన కీర్తి ప్రతాపములు భూమ్యం తరిక్షంబులయందు
వ్యాపింపఁజేసి భూమి కధికసౌఖ్యమును గలుగఁజేసె నని భావము.

క. వితరణఖని¹యాతిమ్మశ్రీతిపగ్రామణికి దేవ ౧ దేవికి సం

చితమూర్తియీశ్వరప్రభుఁ డతిపుణ్యుడు పుట్టె సజ్జనావనవరుడై.

టి. వితరణఖని = దాననిధియగు, ఆతిమ్మశ్రీతిపగ్రామణికి = ఆల్లతిమ్మ
భూపాలశ్రేష్ఠునకు, దేవకీదేవిక్ = దేవకీదేవి యనునతనిభార్యకును, అంచితమూర్తి -
అంచిత = అష్టాచంద్రుడై, మూర్తి = ఆకారముగల, అతిపుణ్యుడు = మిక్కిలిపుణ్యముగల,
ఈశ్వరప్రభుడు = ఈశ్వరదేవరాయుడు, సజ్జనావనవరుడై = సాధుజనసర్వత్రాశ్రద్ధ
గలవాడై, పుట్టెక్ = జనించెను.

తా. తిమ్మభూపాలునకును దేవకీదేవయ్యకును నీశ్వరదేవరాయలు పుట్టె నని
భావము.

చ. బలమద మత్తదుష్టపుర ౧ భంజనుడై పరిపాలితార్కుడై

యలపయి దొంటియీశ్వరుడై యీశ్వరుడై జనియింప రూపతెక్

జలరుహనేత్రులం దొఱఁగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై
మెలఁగెడుశత్రుభూవరులు శమేనులఁ దాల్చినమన్మథాంకముల్. 26

టీ. బల...జనుడై-బల = బలముచేతను, మదఁగర్వముచేతను, మత్త=మదిం-
చిన, దుష్ట = దురాత్ములై నశత్రువులయొక్కయు(రాక్షసులయొక్కయు,) పురఃపట్ట
ణములను (త్రిపురములను), భంజనుడై=భంగపఱచువాడై, పరి...ర్వుడై, పరిపా
లిత=సంరక్షణముచేయబడిన, ఆర్వుడై = పెద్దలుగలవాడై, (పార్వతిగలవాడై),
తొంటియొద్దరుడై = మొదటి యొక్కరుడై (అనఁగా శివుడై), ఇలపయిక్ =
భూమిమీఁదను, ఈశ్వరుడై=ఈశ్వరరాజై, జనియింపజే=పుట్టఁగా, జలరుహనేత్ర
లక్ = స్త్రీలను, తొఱఁగి = విడిచి, శైలవనంబులక్=పర్వతారణ్యములయందు, భీత
చిత్తులై = భయపడినమనస్సుగలవారై, మెల...రులు-మెలఁగెడు = సంచరించెడు,
శత్రుభూవరులు=శత్రురాజులు, శమేనులక్=దేహములందను, తాల్చి...కముల్-తాల్చిన
=ధరించిన, మన్మథాంకముల్=మదనలొంగనములు, రూపణెక్ = రూపుమాసెను.

తా. అనఁగా నాయొక్కరరాజుశత్రువు లతనిదాడికి నిలువం జాలక ప్రియు
రాండ్రను విడిచి కొండలయందు నడవులయందును భయము పడుచుఁ దిరుగు నపుడు
వారి దేహములందలి మన్మథ చిహ్నములు మానె ననియు నీశ్వరసాదర్శనముచే మన్మథ
చిహ్నములు మాయుట యుక్త మనియు భావము.

ఇందలి విశేషణములు, శివపరముగాను, రాజపరముగాను నన్వయించుటవలన
శ్లేషాలంకారము.

సీ. నిజభుజాశ్రితధారుణీవజ్రకవచంబు, దుష్టభుజంగాహితంఁడికుండు
వనజేక్షణామనోరధనపశ్యతోహరుం, డరిహంససంసదృభాగ్మంబు
మూర్ధగణపికరమధుమాసదినసంబు, గుణరత్నరోహణాక్షోణిధరము
బాంధవసందోహాపద్మవసీహేళి, కారుణ్యరససన్నుతగాకశత్రుఁ

తే. డన జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచె

ధరణిధవద త్తవివిధోపదావిధాన

మూరితశ్రీవినిరితనిర్జరాల

యేశ్వరుడు తిమ్మభూపతియొక్కర్వరుండు.

27

టీ. నిజ...చంబు - నిజ = స్వకీయమగు, భుజ = బాహువును, ఆశ్రిత = ఆశ్ర
యించిన, ధారుణీ=భూమికి, వజ్రకవచంబు=మగతొలమైమఱువయినవాడును, దుష్ట...
కుండు, దుష్ట=దుర్మార్గు లనియెడు, భుజుగ = నర్పములకు, అహితంఁడికుండు = పాము
లం బట్టెడువాడును, వన...హరుండు - వనదేక్షణా = కమలలోచనలగుస్త్రీలయొక్క,
మనః=మనస్సు లనియెడు, ధన=ధనములకు, పశ్యతోహరుండు = ప్రత్యక్షచోరుడును,

ఆరి...మంబు-ఆరి=శత్రువు లనియెడు, హంస = అంచలయొక్క, సంసత్ = సమూహమునకు, అభాగము-అభి=మేఘములయొక్క, అగమంబు = కాలమును, (వర్షపువసుట), మార్గ...నంబు - మార్గణ=యాచకులయొక్క, గణ = గుంపులనియెడు, పిక=కోయిలలకు, మధుమాస = వసంతమాసముయొక్క, దివసంబు = దినమువంటివాడను, గుణరత్నరోహణక్షోణిధరము-గుణ = గుణములనియెడు, రత్న=మణులకు, రోహణక్షోణిధరము=రోహణవర్షతమైనవాడను, బాంధ...హేళి - బాంధవసందోహ = బంధుసమూహమునెడి, పద్మవసీ = కమలవనమునకు, హేళి = సూర్యుడను, కారు...కళత్రుడు-కారుణ్యరస = కరుణయనుచుదకమునకు, నిన్నుగాకళత్రుడు=నదీభేదయగుసముద్రుడును, అనె=అనఁగా, ధర...రుడు - ధరణిధవ = రాజులచేత, దత్త=కబడిన, వివిధ = పలు తెగలగు, ఉపదా = కానుకలయొక్క, విధా=ప్రకారముచేత, సమార్జిత=సంపాదించబడిన, శ్రీ=సంపదచేత, వినిర్జిత = జయించబడిన, నిర్జరాలయ = స్వర్గమునకు, ఈశ్వరుడు=ప్రభువగునింద్రుడుగల, తిష్ఠభూపతియీశ్వరుండు = తిష్ఠభూపాలపుత్రుడు డగునీశ్వరదేవరాయుండు, జగంబులకొ = జగత్తులయందు, మిగులకొ=అతిశయించునట్లు, ప్రఖ్యాతికొంచెకొ = కీర్తికొంచెను.

తా. తిరుమలదేవరాయలకుమారుడగు నీశ్వరదేవరాయుండు రాజులపలని కప్పంబులచే నధికసంపద గలవాడను తనయొక్కర్థముచే నింద్రుని జయించుచు దనభుజమునాశ్రయించినభూమికి వజ్రకవచం బన దుష్టజను లను బాములను బాములవానివలెఁ జెండాడుచును, మిగుల సొగసుగువాడు గావున మగువలమనంబుల దనచక్కదనంబుచే నాకర్షించుచు వానకాలము హంసలను దఱమినట్లు శత్రువులను దఱముచుఁ గోయిలలకు వసంతర్తువట్ల యాచకులకుఁ దాను సంతోషకరుండై రత్నంబులు రోహణవర్షతంబునందుంబలి గుణంబులు దనయందు వెలుంగొంద సూర్యునిఁ గాంచినపద్మవనంబుచందంబునఁ దన్నుం గాంచి చుట్టంబులు ముడుంబునం బొడల సముద్రంబున నెడఁ బడనిజలంబట్ల తనహృదయంబునఁ గారుణ్యరసం బూరుచుండ నేలుచున్నాఁ డని లోకంబులందు విఖ్యాతి వహించెను.

క. ఆయాశ్వరసృపతికిఁబు, శ్వాసతమతి యైనబుక్కమాంబకుఁ దేజస్తోయజహితులుదయించిరి, ధీయుతులగునారసింహాతిష్ఠనరేంద్రుల్.

టీ. ఆయాశ్వరసృపతికి = ఆయాశ్వరదేవరాయలకును, పుణ్యాయతమతి యైన=పుణ్యములయందు విశాలమగు మనస్సుగల, బుక్కమాంబకు = బుక్కమ్మకును, తేజ...తులు-తేజః=తేజముచేతను, తోయజహితులు = సూర్యులును, ధీయుతులు=బుద్ధిమంతులును, అగు = అయిన, నారసింహాతిష్ఠనరేంద్రుల్ = నరసింహదేవరాయలును తిరుమలదేవరాయలును, ఉదయించిరి=జననమందిరి. ఈపద్యమున రెండవచరణమందు

బుక్కుమాంబ యనుచోట నంబాశబ్దభవ మైనయమ్మ యనునది తేలబలికిన నమ యైనది గనుక బుక్కుమ యని యుండఁ గా దానివైన మరల నంబాశబ్దము ప్రయోగించి నందునఁ బోనరుక్త్యముగాఁ గానఁబడుచున్నది. ఇందుకు 'ఆర్వాంబాదికశబ్దా స్ఫుర్తి ర్యత శ్చేష్టార్థగోచరాః, తత స్తదంతశబ్దేభ్యో నైవశ్చేష్టార్థగోచరాః' అని యధర్వణ వచనము. ఈతీరున నున్నను నీ ప్రకారముగాఁ బ్రయోగించుటకుఁ బూర్వకవిప్రయోగ ములుగూడఁ గలవు.

తా. అటువంటి యీశ్వరరాజునకును, బుణ్యాత్మరాలైన బుక్కయ్యకును, సూర్యునివంటి తేజశ్శాలురును, బుద్ధిమంతులును నగు నరసింహరాజును, తిమ్మరాజును బుటిరి.

క. అందు నరస్పృహఁడు హరి

చందనమందారకుండ శ చంద్రాంశునిభా

స్పందయశ స్తుందిలది

కృందరుడై ధాత్రి యేలై గలుపము లడగన్. 29

టీ. ఇందుకొక = వారిరువురందును, సప్తప్రభుడు = నరసింహదేవరాయడు, హరి...రుడై-హరిచందన = శ్రీ గంధముతోడను, మందార = హరిజాతపుష్పములతోడను, కుంద = మల్లెపువ్వులతోడను, చంద్రాంశు = చంద్రకిరణములతోడను, నిభ = సమానమైనట్టి, అస్పద = చలింపని, యశః = కీర్తిచేతను, తుందిల = పెద్దకడుపుగల, దిక్ = దిక్కులయొక్క, కందరుడై = గుహలుగలవాడై, కలుషములు = పాపములు, అడగకొక = నశించునట్టు, ధాత్రి = భూమిని, ఏతకొక = పాలించెను.

తా. వారిద్దఱిలో నరసభూపాలుఁడు హరిచందనాదులతో సమానమైన శుభ్రమైన తన కీర్తి నిగంతనలయందుఁ బ్యాసించుచుండఁగాఁ బాపము లడసిపోవునట్లు భూమిని బాలించెను.

సీ. అంభోధివసనవి శ శ్వంభ రావలయంబు

ఘనబాహుపురి మర ౩ కతముఁ జేసెఁ

గకుబంతనిఖలరా ఓ జ్ఞికరంబుఁ జరణమం

జీరంబు సాలభం ౧ జికలం జేసె

మహానీయనిజవిని శ్రీ రత్నలయశస్పరసికి

గగనంబుఁ గలహంస శ కంబుఁ జేసె

సత్యాంతవిధానం నానారలక్షణం

గవికదంబముఁ జాత ర కములఁ జేసె

తే. నతిశితకృపాణకృత్తమ శ త్తారివీర
మండలేశసకుండల శ మకుటనూత్న
మస్తమాల్యపరంపరా శ మండనార్చి
లేశ్వరుం డగునారసిం శ హేశ్వరుండు.

30

టీ. అతి...రుండు - అతిశిత = మిక్కిలివాడియగు, కృపాణ = ఖడ్గము చేతను, కృత్త = నలుకబడిన, మత్త = మదించిన, అరివీర = శత్రులందుపీరులగు, మండలేశ = రాజులయొక్క, సకుండలమకుట = కుండలకిరీటములతోగూడిన, నూత్న = నూతనములయిన, మస్త = శిరస్సులనియెడు, మాల్య = విరిసరములయొక్క, పరంపరా = సమాహముచేతను గలిగిన, మండన = ఆలంకారముచేతను, అర్చిత = పూజంబుబడిన, ఈశ్వరుండు = సర్వేశ్వరుండు గలిగినవాడు, అగు = అయినట్టి, నారసింహేశ్వరుండు = నరసింహదేవరాయుండు, అంభో...యంబు - అంభోధి = సముద్రము, వన = వస్త్రముగాగల, విశ్వంభరా = భూమియొక్క, పలయంబు = పలయమును, ఘన...తము - ఘన = గొప్పదైన, బాహుపురి = కేయూరమందలి, మరకతముఁజేసెన్ = మరకతముణింఁజేసెను. కకు...రంబు - కకువ్ = చిక్కులయొక్క, అంఠ = చెఱుగులయందలి, నిఖిల = సమస్తమయిన, రాట్ = రాజులయొక్క, నికరంబు = సమాహమును, చర...కల - చరణమండీరంబు - చరణ = పాదములయొక్క, మాజీరంబు = గండపెండేరముయొక్క, సాలభంజికలఁచేసెన్ = ప్రతిమలఁజేసెను, మహ...సికి - మహనీయ = అధికమైయున్న, నిజ = స్వకీయమయిన, వినిర్మల = మిక్కిలి శుభ్ర మగు, యశః = కీర్తి యనియెడు, సరసికి = సరస్సునకు, గగనంబు = ఆకాశమును, కలహంసకంబుఁజేసెన్ = హంసవిశేషమును జేసెను. అత్రా...లక్ష్మీకి = అత్రాంఠ = ఎడతెగని, విశ్రాణన = వితరణ మనియెడు, ఆసార = ధారాసంపాతముయొక్క, లక్ష్మీకి = సమృద్ధికి, కవికదంబము = కవీశ్వరసమాహమును, చాతకములఁజేసెన్ = చాతకపక్షులను జేసెను.

తా. నరసింహరాయలు యుద్ధరంగమందు బహిరంగముగా నెదిరించిన శత్రు పీరులతలలు మకుటకుండలంబులతోడ గూడఁ దనఖడ్గంబున ఖండించి, అట్టి శిరంబులను విరులసరములచేఁ గఱకంఁగుండు కపాలమాలాధరుండు గనుక నతని నలంకరించుచు జతుస్సముద్రము ద్రితభూవలయంబు ననాయాసంబుగ వహించి పాలించుచు సమస్త దేశాధీశ్వరులచే మ్రొక్కుల నైకొనుచు భూమ్యంతరిక్షంబులయందుఁ దనయశంబు నిచ్చి యెల్లప్పు డెడతెగనిదానంబులచేతఁ గవీశ్వరులకుఁ దృప్తి నేయుచుండె నని భావము.

తే. ఆన్మసింహప్రభుండు దిప్పాంబవలన
నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యుత
తాయతాంశజు శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

31

టీ. శ్రీకృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయ ! ఆన్మసింహప్రభుండు = ఆనరసింహ
దేవరాయండు, తిప్పాంబవలన = తిప్పమ్మదేవివలన, వీరనరసింహరాయ
భూవిభుని = వీరనరసింహరాయలకు, నాగమాంబికవలన = నాగమ్మవలన, అచ్యుత
యతాంశజు - అచ్యుత = శ్రీకృష్ణనియొక్క, ఆయత = పూర్వమును, అంశ =
కళచేతను, జు = పుట్టినట్టి, నిన్ను = నిన్నును, నందునల = పుట్టెలనుగా,
గాంచె = పడసెను.

తా. ఆ నరసింహరాయలకు భార్యలగు తిప్పమ్మ, నాగమ్మ యనువారిలోఁ దిప్ప
మ్మకు వీరనరసింహరాయలను, నాగమ్మకు కృష్ణాంశసంభూతుడగు కృష్ణదేవరాయ
లను సుతులైరి.

క. వీరన్మసింహుండు నిజభుజదారుణకరవాలపరుషధారాహత వీ
రారి యగుచు నేకాతపవారణముగ నేలె ధరనవారణమహిమన్.

టీ. వీరన్మసింహుండు = వీరనరసింహరాయండు, నిజ...యగుచున్ - నిజ =
స్వకీయమును, భుజ = భుజమందలి, దారుణ = భయంకరమైన, కరవాల = ఖడ్గము
యొక్క, పరుష = కఠినమును, ధారా = అంచుచేతను, హత = సహరింపబడిన,
వీర = వీరులైన, ఆరియగుచున్ = శత్రువులగులవాడగుచు, అచారణమహిమన్ =
అవారణ = అప్రతిహతమైన, మహిమన్ = మహత్వముచేతను, ధరన్ = భూమిని,
ఏకాతపవారణముగన్ = ఏకచ్ఛత్రము గలుగునట్లుగా, ఏలెన్ = పాలించెను.

తా. వీరన్మసింహరాయండు తనఖడ్గముచేత నెదురించినవీరులగు శత్రువుల నఱికి
యడ్డములేని విజృంభణముచేత నేకచ్ఛత్రాధిపతియై భూమిని పాలించెను.

క. ఆవిభుననంతరంబ ధ
రావలయముఁ బూని తీవు १ రహిమై దిరుమ

ల్దేవియును సన్నపూర్ణ

దేవియుఁ గమలాబ్జముఖులు १ దేవేరులుగాన్.

33

టీ. ఆవి...రంబ - ఆవిభు = ఆవీరన్మసింహరాయలయొక్క, అనంతరంబ =
తరువాతనే, ఈవు = నీవు, తిరుమల్దేవియన్ = తిరుమలయమయు, ఆన్నపూర్ణ
దేవియన్ = ఆన్నపూర్ణయు నను, కమలాబ్జముఖులు = కమలములవంటియు,
చంద్రునివంటియు ముఖముగలవారు, దేవేరులుగాన్ = పట్టపుదేవులుగాఁగా, ధరా

వలయమున్ = భూవలయమును, రహిమైన్ = సంతోషముచేతను, పూనితిని = వహించితిని.

తా. జ్యేష్ఠుఁ డగు నాశ్రుసింహరాయలపిమ్మటఁ గృష్ణదేవరాయలు భూభారమును వహించె ననియును, దిరుమల్దేవి, యన్నపూర్ణాదేవి యతనికిఁ బట్టపుడేవు లనియును భావము.

సీ. తొలఁగెను ధూమకేతుఁడోభ జనులకు
 సతివృష్టిదోషభరయంబు వాసె
 గంటకాగమభీతి శ్ర గడచె నుద్ధతభూమి
 భృత్కటకం బెల్ల శ్ర నేత్తువడియె
 మాసె నఘస్ఫూర్తి శ్ర మరుభూములందును
 నెల మూఁడువానలు శ్ర నిండఁ గురిసె
 నాబాలగోపాల శ్ర మఖిలసద్వృజమును
 నానంద మగుమన్ని శ్ర నతిశయిల్లె

తే. బ్రజలకెల్లను గడు రామగజ్య మయ్యెఁ
 జారుసత్త్వాఢ్య ! యీశ్వరనారసింహ
 భూవిభునికృష్ణరాయ ! యశభ్యుదయ మొంది
 వెంపుతో నీవు ధాత్రి బాలింపఁగాను.

34

టీ. చారుసత్త్వాఢ్య - చారు = ఒప్పదమగు, సత్త్వ = సాత్త్వికగుణము చేతను, బలముచేతను, ఆఢ్య = ఘనుఁడనై నవాఁడా ! యీశ్వర...రాయ - ఈశ్వరనారసింహభూవిభుని = ఈశ్వరరాయలపుత్రుఁడగునారసింహరాయల తనయఁడ వగు, కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా ! నీవు, అభ్యుదయమొంది = శ్రేయస్సునుజెంది, ధాత్రి = భూమిని, బాలింపఁగాను = పాలించుచుండఁగా, గనులన్ = ప్రజలకు, ధూమ... ఊభ - ధూమకేతుఁడోఁకచుక్కవలని, ఊభ = దుర్భిక్షము, తొలఁగెను = లేదాయెను. అతివృష్టిదోషభరయంబు వాసెన్ = అధికవర్షదోషమువలని వెఱుపు పడలెను. కంట...భీతి - కంటక = క్షుద్రవైరిరాజులయొక్క, ఆగమ = రాకవలని, భీతి = భయము, కడచెన్ = అతిక్రమించెను. ఉద్ధత...బెల్లన్ - ఉద్ధత = గర్వింబిన, భూమిభృత్ = రాజులయొక్క, కటకంబెల్లన్ = రాజ్యమెల్లను, ఎత్తువడియెన్ = బలపీఠమయ్యెను. అఘస్ఫూర్తి - అఘ = పాపములయొక్క, స్ఫూర్తి = అతిశయము, మాసెన్ = రూపునడియెను. మరుభూములందును = నిర్జలభూములందును, నెల మూఁడువానలు = నెలకు మూఁడేసివానలు, నిండెన్ = పరిపూర్ణమగునట్లు, కురిసెన్ =

వర్షించెను. ('మరుభూములందును' అనుసముచ్చాయక ద్రుతసారస్యమువలన ఫలవదూభము లందు నైతము పనిదినముల కొక్కవర్షము గురియు ననుట). ఆబాలగోపాలము = బాలురు గోపాలురు మొదలుగా, అభి...మలు - అభిల = సమస్తములగు, సల్ = సజ్జనుల యొక్క ప్రజమును = సమూహమును, ఆనంద మగు = సంతోషముగల, మన్నిక్ = బ్రదుకు చేతను, అతిశయిల్లె = అధికమయ్యెను. ప్రజలెల్లను = సమస్తజనులకును, కడుక్ = మిక్కిలి, రామరాజ్యమయ్యె = బాలమరణాదిపీడలులేని శ్రీరామరాజ్యమువలె నయ్యెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలు శ్రీయస్సు గలిగి రాజ్య మేలుచుండఁ గా, భూమిపై జనులకు దుర్భిక్షభయమును, అతివృష్టిభయంబు ననావృష్టిభయంబు మొదలగునీతిబాధలు లేవనియును, తగినకాలములయందుఁ గావలసినంత వానలు గురియుచుండె ననియును, బరరాజులు దాడి సేయ రనియును, బాలురు వృద్ధులు గోపకులు మొదలుగా స్వల్ల వారలను నిరంతరసంతోషంబుఁ గాంతు రనియును, బాలమరణాదిదోషంబులు లేక శ్రీరామరాజ్యమై యుండె ననియును భావము.

క. తునియలు దొమ్మిదియట పదు

నెనమండ్రట మోచువార ౧ నేకపక్షికికూ

ర్షనగాహు 1 లేటిలావరు

లని తావక బాహు²వాకడ ౧ యవని భరించెన్.

35

టీ. తునియలు = భూఖండములు, తొమ్మిదియట = నవసంఖ్యాకంబులట, మోచువారు = వహించెదవారు, పదునెనమండ్రట = అష్టాదశసంఖ్యాకులట. అనే ...హులు - అనేకపక్షి = (తెంటుబానము చేసెడి) దిగ్గజము లెనిమిదియును, కిటి = వరాహ మొక్కండను, కూర్మ = ఆదికూర్మ మొక్కండను, నగ = కదలనియల పర్వతంబు లేడును, అహులు = శేషుండొక్కండను, (ద్వింద్వాంతమున బహువచనము) వీరు, ఏటి లావరులు = ఏపాటిబలవంతులు అని, తావక = నీచంబుధ మగు, బాహు వాకడ = భుజ మొక్కడే, అవని = భూమిని, భరించెన్ = పూసెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలభుజము మున్ను భూభారమును వహించియున్నవారగు గజ, వరాహ, కమత, కులవర్షత, శేషులను లెక్కించి పదునెనమండ్రని యెఱింగి భూభాగములు లెక్కించి భరతఖండాదినవఖండంబు లని తెలిసి యొక్కొక్క ఖండం బిద్దటిద్దట వహించుచున్న ట్లూహించి వార లెట్టిబలవంతు లని యెగ్గించి యట్టితొమ్మిది ఖండంబులు గలభూమండలం బుతయుఁ దానే వహించె నని భావము. ఈ పద్యంబు నందలి 'యట' శబ్దద్వయం బహుగీకారార్థకంబై యున్నది.

1. లెంతలావరు. 2. వాకటి.

నీ. తొలుదొల్త నుదయాద్రి శిలఁ దాఁకి ¹తీండ్రించు
 ననిలోహమున వెచ్చ ²నై జనించె
 మఱి కొండవీఁ డెక్కి ³మార్కొని నలియెన
 యలకసవాపాత్రు ⁴నంటి రాజె
 నట సాగి జమ్మిలో ⁵యఁ బడి ⁶వేగి దహించెఁ
 గోనఁ బిట్టేర్చె గొట్టానఁ దవలె
 గనకగిరిస్ఫూర్తి ⁷గరచె గౌతమి గ్రాచె
 నవల నాపొట్టుర - రవులుకొనియె

తే. ⁸మాఁడెములు వేల్చె ⁹నొడ్డాది ¹⁰మసి యొసర్చె
 గటకపురి గాల్చె గజరాజు ¹¹గలగి యెనఁ
 దోఁక చిచ్చన నొర నీ ¹²దురవగాహ
 భేలదు గ్రప్రతాపాగ్ని ¹³కృష్ణరాయ.

36

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయభూపాలా, నీదు...పాగ్ని - నీ = యొక్క
 దురవగాహ = ప్రవేశింపక కృష్ణముగానియట్లు, భేలల్ = క్రీడించుచున్న, ఉగ్ర = తీవ్రమగు,
 ప్రతాప = ప్రతాపమనియెడు, అగ్ని = నిప్పు, లోకచిచ్చన = దీర్ఘవర్షాబ్జాలయో
 యన్నట్లు, తొలుదొల్త = ప్రప్రథమమందు, ఉపయాద్రిశిల = ఉపయాదిదుర్గ
 మనియెడు చెరుముకితాశిని, తాఁకి = స్పృశించి, తీండ్రి...న = తీండ్రించు = జ్వలించెడు,
 అసి = భిక్ష మనియెడు, లోహమున = అగ్నిజనకారణ మగునయఃపత్రికయందు,
 వెచ్చనై = వేడిమిగలబడె, జనించె = అంకురించెను, (శిఖముఖశిలయును లోహపత్రి
 కయు నొరసినప్పుడు నిప్పుపుట్టు ననుట), మఱి = పిమ్మట, కొండవీడు = కొండవీటి
 దుర్గమును, ఎక్కి = అరోహించి, మార్కొని = ప్రతిఘటించి, నలియెన = నలగియున్న,
 అల = ఆప్రసీద్ధుండగు, కసవాపాత్రు డనువానిని, (నలియెన = నలగిన, కసవా
 పాత్రు = కసవాపాత్రుడనుకసవును), అంటి = తాఁకి, రాజె = పొగసెను.
 (అనిప్పు నలగిన కసవువై బడినప్పుడు రాజు ననుట). అట = అచ్చట, సాగి =
 వెడలి, జమ్మిలోయఁబడి = జమ్మిలోయ యనుప్రదేశము ప్రవేశించి, (జమ్మిచెట్టు గల
 బొటియలోఁ బడియును), వేగి = వేగినాడును, దహించె = కాల్చెను. వేగి =
 ప్రకాశించి, (కాల్చె ననుట), కోన = కోనసీమను, బిట్టు = కరినముగా, ఏర్చి =
 కాల్చి, కొట్టానఁ దగిలె = ఘోటాణ మనుదేశమం దంటుకొనియెను. (జమ్మిచెట్టు
 గాల్చి యాయగ్ని కొట్ట మనగా కాల గావున దాని నంటికొనె ననుట), కనకగిరి =

1. కెరలునీ, యసిలోహ. 2. వేగ. 3. మాడుగులచేల్చె నొడ్డాది మసియొసర్చె.
 4. నొడ్డాణి.

కనకదుర్గముయొక్క, స్ఫూర్తి = ఆధిక్యమును, కరచే = కరగజేసెను. (అగ్ని వలన బంగారము గరగు ననుట), గౌతమి గ్రాచే = గోదావరిని దరించజేసెను, (అగ్నివలన జలంబులు ద్రవము లగు ననుట), అవలక్ = అనంతరమందు, ఆపొట్నూ రక్ = పొట్నూరు అనుప్రదేశమందు, రవులుగొనియెక్ = ప్రజ్వలించెను. (అగ్ని పొట్నూరించు బడినప్పుడు పగులుకొను ననుట). మాండెములు వ్రేల్చెక్ = మాండెము లనియెడుమన్నెపుదేశములు, కాల్యే, ఒడ్డాది = ఓడ్రోదేశమును, మసియొనర్చెక్ = భస్మ సాత్కృతముగాచెను. (అనగా బుగ్గి చేసె ననుట), కటకపురి = కటక మనుపట్టణమును, గజరాజు = గజపతి, కలగి = కలకలపడి, పఱవక్ = పఱయితుడుగా, కాల్చెక్ = దహించెను. కటకపురి = పురివంటిగిరినితంబమును, గజరాజు = వర్వతమందలి గజశ్రేష్ఠము, పఱవక్ = మంట జూచి పఱుగొడునట్లు, కాల్చెక్ = తగులఁబెట్టెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలప్రతాపము ప్రథమము దుదయగిరిదుర్గ మాక్రమించి విచ్చుట గొండవీటిదుర్గముమీది కేగి కనవాపాత్రుని సుహరించి యచ్చటనుండి వెడలి జమ్మిలోయమీద నేగి వేగిదేశము నాక్రమించి కోనసీమఁ గైకొని కొట్టమును గ్రహించి కనకదుర్గమును బాడుజేసి గోదావరిని దరించజేసి పొట్నూరు వ్యాపించి మన్నెపు దేశము లాక్రమించి యోడ్రోదేశమును జయించి గజపతి భయంపడి పఱచు నట్లు కటకపురి నాక్రమించె ననియును, ఆప్రతాప మగ్నివలె సుండె ననుటవలన నయ్య గ్ని యుదయగిరి యనుచెక్కిముకిళిల దాకి కత్తియనెడుచెక్కిముకి కత్తియందుఁ దొలుతఁ బుట్టి కొండవీడ డనుకొండయొక్క నలియెనకనవాపాత్రుఁ డనుకనపు నంటి రాజు కొని జమ్మిచెట్లమీద వేగిచెట్లమీదఁ బడి దహించి కొట్ట మంటుకొని కనకదుర్గ మనుకనమును కరగజేసి గోదావరిలోనియుదకములుఁ గ్రాగజేసి పొట్నూరును పొట్నూరించు బ్రజ్వరిల్లి యావలఁ గటకపురి యనుకొండదరియందుఁ జేరి యచ్చట నివ సించుచున్నయేనుంగ పాటిపోవునట్లు ప్రదేశమును దహించె నని యచ్చటచ్చట సుండెడు శబ్దములవలన రూపకాలంకారమును, భవ్యలంకారమును దోచుచున్నది.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర నీదగుధాటి కోడి స

ర్వత్ర నిలిపకామినులవాడకుఁ గావులు వోదు రుత్కల

క్షత్రయపాత్రు లెల్లఁ గసుగందని¹ మేనులఁ దొంటిపెద్ద లే

సూత్రముఁ బన్నినారొ బలసూదనువీటికిఁ గొండవీటికిన్. 37

టీ. కృష్ణరాయనృపశేఖర = ఓకృష్ణరాయభూపాలశ్రేష్ఠుఁడా ! నీదగు = నీసం బంధమగు, ధాటికి = బౌద్ధత్యముచేత, (ఇది విభక్తివ్యత్యయము), ఓడి=హతయై,

సర్వత్ర = అన్ని దేశములరాజులు, నిలింపకామినులవాడకు = అప్పగిస్తే లవాడకు, (అనగా స్వర్గమున కనుట. యుద్ధములలో జచ్చినవారు స్వర్గమందలి యచ్చరల యింద్లకు బోవుదు రని వర్ణించుట కవిసంప్రదాయము), కాపులు వోదురు = కాపురముగా బోవుదురు. సీదగు = సీనుబుధియును, ధాటికొ = దాడిపెట్టుటకు, ఓడి = భయం పడి, ఉక్ర...లెల్లొ = ఉక్రల = ఓడ్డిదేశమందలి, శ్రీయపాత్రులెల్లొ = పాత్రనామధేయు లగురాజు లందఱును, కనుగందని = లేచదనమునెడనియట్టి, (కను వుచేత గందని యని మఱియొక యర్థము). మేనులొ = శరీరములచేతను, నిలింప కామినుల = దేవతాస్థిలయొక్క, వాడకు = పట్టణమునకు, కాపులువోదురు = కాపురము లేగుదురు. తొంటిపెద్దలు = పూర్వపుఁబెద్దలు, బలసూచనుపీటికొ = ఇంద్ర పట్టణ మగుస్వర్గమునకును, కొండపీటికికొ = కొండపీఠముపట్టణమునకు, ఏనూత్రము = ఎట్టిసూత్రమును, పన్నినారొ = గల్పించినారొ, చిత్రము = ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణరాయనృపశేఖరా! నీవు దాడి పెడలినప్పుడు తల్లదేశపు రాజులు భయపడి గఱచిట్టనిశరీరములతోడన దేవతాస్థి లంన్నపట్టణమునకు గాపురములు వోయెదరు; స్వర్గమునకును, కొండపీటికిని బూర్వపుఁ బెద్ద లేమసూత్రముఁ బన్నిరో కదా! ఇది చిత్రము - అనగా లోకములో రణరంగము చెడుమించి శత్రుశరముల వలనితోఁముగాయములతోడిశరీరము లిచ్చుట విడిచినవారికే వీరస్వర్గము గలుగుఁ గాక! పిఱికితనంబునఁ బఱచినవారికి స్వర్గ సౌఖ్య మెట్లబ్బును? సశరీరస్వర్గ మెట్లు గల్గు నని శంక రాఁగాఁ గృష్ణదేవరాయలదాడి విన్నమాత్రముననే ఉక్రలదేశస్థు లగు రాజులు పూరి గఱచి గాయ పడని దేహముతోఁ కొండపీఠము వదలి రాజమహేంద్ర వరమునకు సమీపమందలికొత్తస్థిలపల్లెకు గాపులుగా బోదు రని భావము. కనువు గఱచినవారిని గొట్టగూడ దని యుద్ధధర్మము. నిలింపకబద్ధము. 'స్వాన్నిలిమ్ముః కిరా తశ్చ' యనియు, 'నిలిహ్నా దేవశబరా' అనియు నున్న నిఘంటువులవలన దేవతార్థకమును, శిరాతార్థకము నవుటంజేసి యాశబ్దముమీఁదను బలసూచనుపీఠము డనుశబ్దము మీఁదను క్షేపకలిగి యిట్టి యర్థము వచ్చునట్లు చమత్కరింపఁబడియెను. ఇట బల సూచనుపీఠమునగా నమరారామ మని కొందఱు అందురు.

ఉ. కూరిమిఁ గృష్ణరాయనృపశకుంజర చేరె గళింగరాజ్యల

క్షీరమణిలలామ నిను १ మిన్నులు ముట్టినమోహనాలతోఁ

గారణ మట్టి లక్షి గనుగందనివేడుక గృష్ణరాయని

జేరునకాక వావి ¹నెడఁ १ జెందునె సోదరుఁ డైనరుద్రునిన్. 38

టీ. కృష్ణరాయనృపశకుంజర = కృష్ణరాయభూపాలశ్రేష్ఠుడా! కళింగరాజ్య లక్షీరమణిలలామ = కళింగదేశరాజ్యలక్షీయనెడుపాలలిమిన్ను, కూరిమి = ప్రేమ

చేతను, మిచ్చులుముట్టిన=ఆకాశమంటిన, మోహనాలతో= విరుగులతో, (కళింగ పతి గజపతి గనుక నని భావము. మోహనా లనఁగా గోటయందలిశత్రునిరసన సాధనము లని కొందఱు అందురు. ఆపత్తమున వానిఁ బెరికి తెచ్చినాఁ డని భావము). మోహనాలతో= మోహములతో, నిరుజ్జేర= నిరుఁబొంచెను, కారణమట్ల = ఆక్రమముననే హేతువు, లక్ష్మి = శ్రీదేవి, కృష్ణరాయని= శ్రీకృష్ణదేవుని, కనుగొందని=వాడిపోవని, వేడుక= స్త్రీతిచేతను, చేరునకాక = పొందునేకాని, సోదరుఁడైన=సహోదరుఁడగు, రుద్రుని= రుద్రదేవుని, వానినెడ= వరుస చెడిపోవునట్లు, చెందునె = చెందునా, చెంద దనుట.

తా. కృష్ణరాయా ! కళింగరాజ్యలక్ష్మి యతిప్రేమచేతను నిన్నే చేరెను గాని ప్రతాపరుద్రుని జేరకపోయె. ఏల యనఁగా నాకళింగరాజ్యలక్ష్మి లక్ష్మి యనునామమును వహించుటంటేనే తనకుఁ బ్రియుఁ డగుకృష్ణనామము వహించిన నిన్నే చేరును గాని తనకు సోదరుఁ డగురుద్రునినామము వహించినప్రతాపరుద్రుని బొంద దని భావము. లక్ష్మీదేవికి రుద్రదేవుఁడు సోదరుఁ డాట యాగమప్రసిద్ధము.

సీ. కచన క్తఫణికంచుకము మాళి వీరకే

దారంపుఁబొగచంపదంబు నొందఁ

గలయ నంగమున ముగ్గుటకీటకృత మైన

మగ్గంబు నేత్రసంపద వహింప

ధ్వంతగహ్వరశిలాతాడితాళికచిక్క

తాస్రపంకము చంద్రమై పొసంగఁ

దనుభృశక్రాంతవేష్టనలగ్నబర్హిబ

ర్హంబు మువ్వనై చుంగై చెలంగ

తే. నిద్ర మేల్కొంచి నెలయేట శ నీడఁ గాంచి

గోపవేషంబు నెడి తొంటి శ భూపవేష

మగుట యవ్వనమహిమఁగా శ నలికి యచటు

విడుచు గజరాజు నీథాటి శ వింధ్యవాటి.

39

టీ. కచ = జుట్టునందు, సక్త=తగులుకొన్న, ఫణికంచుకము = పాదకుటునము, మాళి= శిరస్సునందు, వీరకేదారంపు = వీరకేదారమనియెడిపేరుగల, పాగ = ఉష్ణీషముయొక్క, చందంబు= రీతిని, ఒంద= పొందఁగా, కలయ= కలియనట్లు, (అంతట ననుట), అంగమున= శరీరమునందు, ముగ్గుటకీట = సాలెపుర్య

చేతను, ని. 'లూతాస్త్రీతన్తువాయోర్థానాభమర్కటకాస్సమాః', కృత = చేయబడిన, మగ్గంబు = తంతురచన, నేత్రసంపదక్ - నేత్ర=వలిపెంపువలువయొక్క, సంపదక్ = సంపత్తును, వహించు = తాల్పించును, ని. 'స్యాజ్జటాంతుకయోర్నేత్రమ్', ధ్వంత... కము - ధ్వంతగహ్వర = చీకటిగుహయందలి, శిలా = తాలిచేతను, తాడిత = పొడువబడిన, అశిక = నొసటియందలి, ని. 'లలాటమశికంగోధిః', చిక్కణ = చుట్టమయిన, అస్ర = రక్తముయొక్క, పుకము = బురుద, చంద్రమై = చెందిరమై, (సిందూరమై యనుట), పాసంగక్ = ఓప్పుచుండఁగా, తను...ర్హంబు - తను = శరీరముయొక్క, భృశ = అధికమగు, శ్రాంత = బడలికచేతనైన, వేప్తన = పొర్లాడుటచేతను, లగ్న = కఱచుకొన్న, బర్హి బర్హంబు = నెమ్మిపురి, మువ్వన్నెచుంగై = మూడువర్ణము లనఁగా నీలరక్త పీతవర్ణములు గల యుత్తరీయపుంజెఱుంగై, చెంగంగక్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, నిద్రమేహించి = నిద్దరమేల్కొని, నెలయేటక్ = కొండవాయందు, నీడఁగాంచి = నీడఁజూచుకొని, గోపవేషంబు = తాను ధరించిన గొల్లనివేషము, చెడి = పోయి, తొంటి = పూర్వము దనకున్న, భూపవేషము = రాజవేషము, అగుట = సంభవించుట, అవ్వనమహిమఁగాక్ = ఆవనసంబంధియైన మహిమచేత నని, (శంకించి యనుట), అలికి = భయపడి, గజరాజు = గజపతి, నీధాటిక్ = నీదాడిచేతను, వింధ్యవాటిక్ = వింధ్యపర్వతప్రాంతమందు, అచట = తా నున్నయా ప్రదేశమును, విడుచుక్ = వదలును.

తా. నీవు దాడి వెడలినప్పుడు గజపతి భయపడి కళింగదేశము విడిచి వింధ్య పర్వతమునకు వలస పోయి యచ్చటఁ బనులఁ గాచువానిరూపముతో నొకయరణ్యములోని చీకటిగుహలోఁ బ్రవేశించి వడివడిగాఁ బోవుచుండ నాగుహలో నున్న యొక్కతాయి నొసలు దాఁకెను. దానివలనఁ గ్రొత్తనెత్తు రొలికి పేరుకొనియెను. తత్ప్రదేశంబుననే యాయాసముచేత నిదురించి మేలకొని యానమిషమందుఁ బ్రసహించెడునెలయేటిసీటిలో నీడఁ జూచుకొని తాను నిద్రపోవుచుండఁగా నాగుహలో నుండెడుపాడుకుబుసము జుట్టునకుఁ గఱచుకొనెను గావున నది యతఁడు గానక భయభ్రాంతిచేత నుష్ణీష మనియును, దాను నిద్రించునప్పుడు తద్గుహలో నొక్కసాలె పుర్వు తనమీద మగ్గంపునేత నేయఁగా నది రవసెల్లా యనియును, మున్ను చెప్పఁబడిననొసటిగాయము సిందూరపుంజలక మనియును, అగుహలోఁ దాను మిక్కిలి బడలికచేతఁ బొర్లాడుటంజేసి చెమర్చి యున్నతనశరీర మెల్ల నంటికొన్న నెమలిపింఛము చిత్రపస్త్ర మనియును, భీమాత్మికజ్ఞానమును బొంది తాను గుహలోఁ బ్రవేశించు నప్పుడు పహించి యున్నగోపాలవేషము రూపుచెడి తొల్లిటిభూపాలవేషము వచ్చెనే యిది యీషనమాహాత్మ్యముచేతఁ గాఁబోలు ననియు వగచి యావేషముతో నచ్చట నివసించుటకు నీవలనిభయముచే నిచ్చగింపక యావలఁ గదలు నని భావము.

చ. అభి రతిఁ గృష్ణరాయ విజ యాంకము లీవు లిఖించి తాళస
న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ యిన్నిహరింబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్ల కుం డిగుసు య స్రకరంబు కళింగమేదిసి
విభవపక్షి రికజలము య వేమలుఁ బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్. 40

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా, విజయాంకములు - విజయ = గెలుపునకు సంబంధించిన, అంకములు = బిరుదములను, కవు = నీవు, లిఖించి = వ్రాసి, పొట్టు నూరికడన్ = పొట్టునూరినమీపమునందు, తాళసన్నిభముగఁ = తాటిచెట్టుపాడవునకు సమానముగ నట్లు, నిన్నిన = నాటించిన, కంబము = స్తోత్రము, సింహ...శృకుఁ - సింహభూధర ప్రభు = సింహచలస్వామియొక్క, తిరునాళ్లఁ = బ్రహ్మోత్సవమునకు, డిగు = దిగివచ్చెడు, సురప్రకరంబు = దేవసమూహము, కళింగమేదిసివిభు = కళింగ దేశాధీశ్వరుం డగుగజపతియొక్క, అవకీర్తి = అవయశస్స నెడు, కజలము = కాటుక నీరు, వేమలుఁ = పలుమాలును, పెట్టి = కప్పువేసి, నిచ్చలుఁ = నిత్యమును, అభి రతిఁ = ఆసక్తిచేతను, పఠించుఁ = చదువును.

తా. నీవు విజయశాసనమును వ్రాయించి పొట్టునియొద్ద నాటించినజయస్తంభమునందలి యక్షరములు లెస్సగా నగవడమి జేసి గజపతియవకీర్తి యనెడునల్లని కప్పువేసి దేవతలు సింహచలస్వామితిరునాళ్లకు వచ్చినప్పుడెల్ల మిక్కిలి యాసక్తిచేతఁ జదువుదు రని భావము. (తాటియాకులమీఁద వ్రాయఁబడిన యక్షరములు స్పష్టముగా నగవడనిచో నల్లని రంగుపూసి చదువుచుండుట ప్రసిద్ధము.) అట్లే శాసనములను గూడఁ బఠింతు రని భావము.

సీ. సనకాదిదివిజమ య స్మరిఫాలగోపిచం
దనవుండ్రవల్లిక యిల్లాకి నాకి
నెలసి హాహాహూహూ య వులదండియలతంత్రి
ద్రెవ్వ సింగిణులుగాఁ య దివిచి తివిచి
సప్తరి కృతవియ య జ్ఞరనాలుకాలింగ
సమితి ముచ్చెలకాళ్ళఁ య జమరి చమరి
రంభాప్రథానాప్య య రగిపుథూరోజకుం
భంబు లెచ్చటఁ గన్నఁ య బట్టి పట్టి
తే. తిరుగు హరిపురిసురతరు య సురల మరగి
బహుళహళహళిభరితక య ల్పరిగనగర

సగరపురవర పరిబృథః శ జవనయవన

పుతన భవదసి ననిఁ దెగి శ కృష్ణరాయ.

41

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా ! బహు...తన - బహుళ = దట్టమైన, హళ హళి = హలాహలిచేతను, భరితః=నిఁబడెడిన, కల్పరిగనగర=కల్పరిగపట్టణముయొక్కయు, సగరపురవర - సగర = సగరునియొక్క, పురవర = పట్టణశ్రేష్ఠ మగు నయోధ్య యొక్కయు, పరిబృథ = దొరలయిన, జవన = వేగముగల, యవన = తురకలయొక్క, పుతన = నైన్యము, అనికొ=యద్ధమునందు, భవదసికొ-భవత్ = నీయొక్క, అనికొ = భిక్షముచేతను, తెగి = ఖండింపబడి మృతినొంది, హరి...రలకొ-హరి = దేవేంద్రుని యొక్క, పురికొ = పట్టణమగు నమరావతయందు, సురతరు = కల్పవృక్షములయందలి, సురలకొ=మద్యములను, మరగి = అలవాటు చేసికొని, సు...వల్లికత్ - సునకాది = సునకన నందనాదులగు, దివిజమస్కరి = దేవమునులయొక్క, ని. 'భిక్షుః పరివ్రా ట్కర్తస్తీ పారాశర్యసి మస్కరి', ఆము. - ఫాల=లలాటములయందలి, గోపించదన=మృద్విశేషము యొక్క, పుండ్రవల్లికత్ = తీగెలవంటి యూర్ధ్వపుండ్రములను, నాకినాకి = మాటి మాటికిని నాలుకలతోనాకివైచి, హఃహః...తంత్రి - హఃహఃహూహువుల = హఃహః హూహువు లనెడుదేవగాయకులయొక్క, దండియల = వీణలయొక్క, తంత్రి = తంతు వులు, త్రైవ్యకొ = తెగిపోవునట్లు, సెలసి = గుఱుకొని, సింగిణలుగాకొ = ధనుస్సులగు నట్లు, తివిచితివిచి = ఆకర్షించి యాకర్షించి, సప్త...సమితికొ - సప్తసి = సప్త మహర్షులచేతను, కృత = చేయబడిన, వియత్ ఝర = ఆకాశగంగయందలి, వాలుకా లింగ = నైకతలింగములయొక్క, సమితికొ = సమూహమును, ముచ్చెలకాళ్లకొ = ముచ్చెలుదొడిగియున్న కాళ్లచేతను, చమరిచమరి = తొలిచి తొలిచి, రంభా...భంబుత్ - రంభాప్రధాన = రుభమొదలుగాగల, అప్పరః = అచ్చరలయొక్క, పృథు = పెద్దవి యగు, ఉరోజమంభంబులు = కుండలవంటిస్తనములను, ఎచ్చటఁ గన్నకొ = ఎక్కడఁ జూచినను, పట్టిపట్టి = పట్టుకొనిపట్టుకొని, తిరుగుకొ = సంచరించును.

తా. కృష్ణరాయా ! అధిక కోలాహలధ్వని గలకల్పరిగపట్టణముయొక్కయు, నయోధ్యయొక్కయు నాథులగు తురకలసేనాజనులు యద్ధమునందు నీభిక్షప్రహరము చేత మృతులై స్వర్గమందుఁ జేరియును దొల్లి చారు భూమిపై నున్నప్పటివలెనే యచ్చటను గల్పవృక్షమద్యములు పానము సేయుచును దేవమునులగోపించదనపుండ్ర ముల నాకుచును మొఱకుదనముచేత గంధర్వులవీణలు దాము లాగికొని విండ్లువంచి నట్లు వంచుచును, సప్తమహామును లాకాశగంగాతీరములఁ జేయుచున్ననైకతలింగముల రూపుమాపుచును, రుభ మొదలగునచ్చరలగల్గిగుబ్బల బట్టుకొనుచు బూర్వప్రకృతి వాగున వదలక తిరుగుచున్నా రని భావము.

మ. అలుక నోటకధట్టికాఖుగపుటోహల్య న్పురాసానిపు
 చ్చలు వో దున్ని చలచ్చముంగజమదాసారస్థతి స్తీర్తి పు
 మ్మలసస్యం బిడి యేకధాటి భలిరా ౩ కట్టించి తో పృష్టి కే
 దులఖా నోగ్రకపాల మృతహారి ద్భాజాంగలశ్రేణికన్. 42

టీ. అలుక = కొవముచేతను, ఘోట...హల్య - ఘోటక = గుఱ్ఱముల
 యొక్క, ధట్టికా = చండుయొక్క, ఖురపుటి = దోపులవంటి గిట్టలనియెడు, హల్య =
 నాకల్లగుంపుచేతను, ఖురా...చ్చలు - ఖురాసాని = ఖురాసానిదేశస్థులగు స్త్రీచ్ఛులని
 యెడు, పుచ్చలు = పుచ్చచెట్లు, (ఖురాసానిపుచ్చ లనగాఁ దురకల క్షభీష్టము లైనదూ
 దేశపుఁబుచ్చచెట్లనియును జెప్పవచ్చును), పోదున్ని = చెడఁదున్ని, చల...స్థలిక -
 చలత్ = నడుచుచున్న, చము = సేయందలి, గజ = ఏనుగులయొక్క, మదాసార =
 మదధారాసంపాతమనియెడుధారావర్ష ముచేత, ప్థలిక = తడుపుటచేత నయినవదను
 చేతను, కీర్తి...స్యంబు-కీర్తి = యశస్సనియెడు, పుమ్మల = సమృద్ధమగు, సస్యంబు =
 పైరును, ఇడి = ఁనిది, ఏకధాటిక - ఏక = ముఖ్యమగు, ధాటిక = దాడిచేతను, దృష్టి
 కిక = వెఱబొమ్మకొఱకు, ఏదు...లము - ఏదులఖాన = ఏదులఖానుఁ డను స్త్రీచ్ఛుని
 యొక్క, ఉగ్ర = భయంకరమగు, రసాలము - పురుకను, అర్థ...ణిక - అర్థ =
 కుదేరునియొక్కహరిత్ = దిక్కుయొక్క, భూ = భూమియాదలి, జాంగల = మెట్టచేల
 యొక్క, శ్రేణిక = వజ్రీయదు, కట్టించితో = కట్టించితివి, భలిరా = అశ్వర్యము.

తా. కృష్ణదేవరాయా ! నీ పుత్రరదేశమందు గుఱ్ఱపు దండుతో వెడలి ఖురా
 సాను లను స్త్రీచ్ఛుల నశింపఁజేసి యచ్చట నీకీర్తి నిలిపి యేదులఖానుఁ డనుపేరు గల
 స్త్రీచ్ఛునితల నఱికి వ్రేలఁ గట్టించితివి గావున నది యాదేశమందు మొలవవేయఁబడిన
 నీకీర్తి యనెడుపైరుగల మెట్టచేలకు దృష్టిపరిహారార్థముగా నెత్తించిన తలపుటి
 యవలె నుండెను; ఏమాశ్చర్యము !

చ. సుమతిః బునగిపునారచితోషోడశదానపరంపరావసం
 తముల ననంతవి త్తము¹ననంత ననంతమహాగ్రహారబృం
 దమును నొసంగుని న్నొఱసిగణా రెన రాక కదా నిలింభూ
 జములు వహించు దుర్వశము ౩ షట్పదకోకిలకై తపంబునన్. 43

టీ. సుమ...ముల - సుమతిక = మంచిమనస్సుచేతను, పునగపునః = మాటిమాటి
 కిని, రచిత = చేయఁబడిన, షోడశదాన = పదియాఱుదానములయొక్క, పరంపరా =
 సమాహమనియెడు, వసంతముల - వసంతకాలములయందు, ఆనం...ము - ఆనంత =
 కడలేని, విత్తము = ధనమును, అనంతన్ = భూమిని, అనంత ..దమును-అనంత =

నశించని, మహాత్ = గొప్పవగు, అగ్రహార = విప్రవృత్తులయొక్క, బృందమును = సమూహమును, ఒనగు = ఇచ్చునట్టి, నిన్ను, ఒఱసి = కలపించి, తారు = తాము, ఎనరాక కదా = సరిరాకకదా, (అది హేతువుగా ననుట), నిలింపఘోషములు = కల్పవృక్షములు, పట్టు...బునకొ - పట్టుద = తుమ్మెదలనియెడు, కోకిల = కోయిలలనియెడు, కైతవంబునకొ = నెవముచేతను, దుర్మశముకొ = అవశీర్తిని, వహించుకొ = మోయుచుండును.

తా. కృష్ణదేవరాయలు సేయు పోడశదానపక్షియను వసంతకాలములయందు మిక్కిలి ద్రవ్యమును బుడమియు మహాగ్రహారము లొనంగఁగా వసంతకాలములయందు దాతృత్వమును వహించెడు కల్పవృక్షము లంతములేని విత్తాదు లీయలేక తుమ్మెదలు కోయిలలు అనుమిషచేత దుష్కీర్తి వహించెను. వృక్షములయూచి కాఖాంతములు లతాంతములు మొదలయినవి కావున ననంతములుగా నియ్యంజాల వనియును పసంతకాలములయందు దుమ్మెదలు గోయిలలు వృక్షములమీఁదఁ జేరి యుండుట స్వభావ సిద్ధం బగుటఁజేసి యవి యవయశస్సూచకంబులై యున్న వనియును భావము.

తే. ప్రబలరాజాధిరాజ వీరప్రతాప
రాజవరమేశ్వరార్థ దుర్గానటేశ
సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ
కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు మనిరి.

44

టీ. ప్రబలరాజాధిరాజవీరప్రతాప, రాజవరమేశ్వరార్థ దుర్గానటేశ, (ఇవి బిరుదాంకములు), సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ - సాహితీ = సాహిత్యమందును, సమరాంగణ = యుద్ధరంగమందును, సార్వభౌమ = చక్రవర్తివైన, కృష్ణరాయేంద్ర = కృష్ణరాయ భూపాలా, కృతి = ప్రబంధమును, వినిర్మింపు మనిరి = రచింపుమని చెప్పిరి.

తా. సులభము.

వ. అని విన్నవించినఁ బ్రహృష్టాంతరంగుండ నై.

45

టీ. అని = ఈవిధంబున, విన్నవించినకొ = మనవిచేయఁగా, (మహాప్రభు పగుటఁజేసి పండితులును విన్నవించి రనుట), ప్రహృ...డనై - ప్రహృష్ట = సంతోషించిన, అంతరంగుండనై = మనస్సు గలవాడనై యని ముందఱి కన్వయము.

❖ పవ్యంతములు ❖

క. అంభోధికన్యకాకుద, కుంభోంభితస్సుస్థామస్థానగురువత్తునకున్
జంభారిముఖాధ్యక్షున, కంభోజాత్తునకు సామిహర్యత్తునకున్. 46

టీ. అంభోధి...నకు - అంభోధి = సముద్రునికి, కన్యకా = పుత్రికయగు లక్ష్మి యొక్క, కుచకుంభ = కలశములపంటి కుచములయందు, ఉంభిత = పూయబడిన, ఘనపూ = కుంకుమముచేత, మనూ = స్నిగ్ధమగు, గురువిశాలమగు, వత్సనకు = వత్స స్థలముగలవానికి, జంభారి...నకు - జంభారి = దేవుడైన, ముఖ = మొదలగువారికి, అధ్యక్షనకు = నామగలవానికి, అంభోజాక్షునకు - అంభోజ = కమలముల వంటి, అక్షునకు = నేత్రములుగలవానికి, సామిహర్యక్షునకు - సామి = అర్థభాగము, హర్యక్షునకు = సింహముగలవానికి, 'సామిత్యక్షే' యని యమరము (నరసింహశృతి కలి గినవా డనుట).

తా. సులభము.

క. మర్దితకాళియఫణికి గ, పద్మభద్రదజబింబితాచ్ఛపదసఖిమృణికి
దోర్దండశార్ఙ్గణి కఘ, కర్దమదినమణికి దనుజ శ కరివరసృణికిన్. 47

టీ. మర్ది...ణికి - మర్దిత = మర్దించబడిన, కాళియ = కాళియుడగు పేదగల, ఫణికి = సర్పముగలవానికి, (కాళియుడగునాగేంద్రునిశిరస్సుమీదగృష్ణుడగుతాండ వము నలిపె ననుట), కపద్మ...ణికి - కపద్మ = జటాజూటమును, భృత = భరించిన శివునిచేరగు, అజ = బ్రహ్మదేవునిచేతను, బింబిత = ప్రతిఫలించబడిన, ఆచ్ఛ = పరి శుద్ధములగు, పద = పాదములయొక్క, సఖ = గోష్ఠియొక్క, ఘృణికి = కాంతులు గలవానికి, (పంచాస్త్వచతురాస్త్వలువిష్ణునిపాదములకు నమస్కరింతు రనుట), దోర్దండ ...ణికి - దోర్దండ = దండమువంటి భుజమందలి, శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గ మనుపేరు గల ధను స్సుయొక్క, కిణికి = కాయలుగలవానికి (శార్ఙ్గదండమునొకయుటవలన గాయలు గాచిన బాహువు గలవా డనుట), అఘ...మణికి - అఘ = పాపము లనెడు, కర్దమ = బురదకు, దినమణికి = సూర్యుడగువానికి, (అనగా సూర్యుడు బురద నెండించినట్లు పాపములను శోషింప జేయువాని ననుట), దనుజ...సృణికి - దనుజ = రక్తను లనియెడు, కరివర = గజశ్రేష్ఠములకు, సృణికి = అంతుశయగువానికిని.

తా. సులభము.

క. గుహపుష్కరిణీతటఘన, గహనగుహఃఖేటవంచ శ కపుళిందునకున్.

ద్రుహిణాండతుండునకయా, వహదీర్ఘపాంగకరుణ శ వాస్ప స్థిందునకు

టీ. గుహ...నకు - గుహపుష్కరిణీ = కుమార పుష్కరిణియొక్క, తట = దరియందు, ఘన = దట్టమగు, గహనగుహ = గుహవంటివనమందు, ఆఖేట = వేటయందు, వంచకపుళిందునకు = పూయచెంచువాడగువానికి, ద్రుహి...నకు - ద్రుహి ణాండ = బ్రహ్మాండములు, టుందునకు = కడుపునధిగలవానికి, అయా...నకు - అయ = శుభములను, ఆవహ = ఆవహింపజేసెడు, దీర్ఘ = వాలికలగు, అపాంగ = కడ

గన్నులయందు, కరుణవాః = దయారసముయొక్క, స్థందునకుఁ = జాటుటగలవాని కిని, (నేత్రాంతములయందుఁ గరుణారసము దొరుగుచున్న దనుట).

తా. సులభము.

క. బంధురరథాంగధారా, గంధవహస్తజ్వలచ్ఛిఖాపటలపున
స్పంధుక్షణాఘృతరాహుప, లాంఛోస్పక్సృటికి వేంకటాచలపతికిన్.

టీ. బంధుర...తికి - బంధుర = ఘనమైన, రథాంగ = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, గంధవహస్త = వాయుసఖుడగునగ్నిహోత్రముయొక్క, జ్వలత్ = మండుచున్న, శిఖా = జ్వాలలయొక్క, పటల = సమూహముయొక్క, పునస్సంధుక్షణ = పునస్సంధానకర్తయందు, ఘృత = అజ్యమైన, రాహు = రాహు వనెడు, పలాంధి-పల = మాంసమే, అంధి = అశనముగాఁ గలరాక్షసునియొక్క, అస్పక్ = రక్తముయొక్క, స్రుతికి = స్రావముగల, వేంకటాచలపతికిన్ = వేంకటాచలరమణునకు ఈవేంకటాచల పతికి నను విశేష్యమునకుఁ బూర్వోక్తములగు పవ్యంతశబ్దములు విశేషణములు.

తా. సుదర్శన చక్ర ధారాన్నియందు రాక్షసులను హామము చేయుట కా యగ్నియొక్క పునస్సంధాన కర్తమనందు రాహువుయొక్క కంఠరక్త స్రావ మాజ్యమై యుండెను.

క థా స్రా రం భ ము

వ. నా విన్నవింపం బూను నాము క్తమాల్యదా మహాప్రబంధంబునకుఁ
కథాక్రమం బెట్టి దనిన.

50

టీ. నావిన్న...నకు - నావిన్నవింపంబూను = నేను రచించి మీకు విన్నవించు కొనఁదలఁచిన, ఆము క్త...నకు - ఆము క్త = అనుభవించి విడువబడిన, మాల్య = విరులసరాలను, దా = ఇచ్చినచూడికుడు త్రనాంచా రను నామె కథ కలిగిన యీ ప్రబంధ మునకు, కథాక్రమంబు, ఎట్టి దనిన - ఎటువంటి దనఁగా.

తా. సులభము.

మ. లలితోద్యానపరంపరాపిక శుకాశలాపప్రతిధ్వనము

¹ల్యలభినీలహరిన్తఙ్గిపికశుకశస్వానభ్రమం బూన్ప మి

న్నులతో రాయుసుపర్ణసౌధముల నెందరుం జూడఁ జెన్నొంది శ్రీ

విలుబుత్తురు నెలంగుఁ బాండ్యనగరోరీర్విరత్ననీమంత మై.

51

టీ. శ్రీవిలుబుత్తూరు = శ్రీవిల్లిపుత్తూరుపట్టణము, పాండ్య...సీమంతమై - పాండ్య = పాండ్యదేశమందలి, నగర = పట్టణమగు మధురయొక్క, ఉర్రీ = భూమికి, రత్నసీమంతమై = మానికపురబాపటబొట్టై, లలితో...ముల్ - లలిత = ఒప్పుచున్న, ఉద్యాన = ఎలదోటలయొక్క, పరంపరా = గుంపులయందలి, పిక = కొయిలలయొక్కయు, శుక = చిలుకలయొక్కయు, ఆలాప = పలుకులయొక్క, ప్రతిభాస్వనముల్ = ప్రతిధ్వనులు, వలభీ...భ్రమంబు - వలభీ = ముంజూరులయందలి, నీల = నీలములయొక్కయు, హరిన్ద్రణీ = గరుడపచ్చలయొక్కయు, పిక కొయిలలయొక్కయు, శుక = చిలుకలయొక్కయు, స్వాన = పలుకులయొక్క, భ్రమంబు = భ్రంశి, డోన్సె = పహింపఁజేయఁగా, మిన్నులతో = ఆకాశముతో, జాయు = ఒఱయుచుండెను, సువర్ణస్థానములకే = బంగారుమేడలచేత, ఎందుం జూడకే = ఏదివ్కునఁ జూచినను, చెన్నొంది = శృంగారమై, చెలంగుకే = ప్రకాశించును. (విల్లిపుత్తూరు అనుటయే సాధువు.)

తా. పాండ్యదేశమయి భూమి యనెడు నాతికి బాపట బొట్టువోలే నొప్పుచున్న శ్రీవిల్లిపుత్తూరుసమాపమునం దుండు సుద్యానములలాని కొయిలలు చిలుకలు గూయుచుండఁగా వాని కామేడలు ప్రతిధ్వనులు సేయ నప్పట్టణ వీధులలో నేగెడు మార్గస్థులు తల లెత్తి చూడఁగా నత్యున్నతము లగు మేడలయొక్క వాచూరులయందు నీలములతోఁ జెక్కుబడియొన్న కొయిలలను మరకతంబులచేఁ జెక్కుబడిన చిలుకలను గానరాఁగా నీవత్సలే యాధ్వనులు సేయుచున్న ఐన్నట్లుండు ననియును నావిల్లిపుత్తూర్నిని బంగారుమేడలు మిన్నంటి యున్న వనియును భావము.

చ. మలచి పయోజకోశములమాడ్కి నొనర్చినపద్మరాగపుం

గలశశులెఱ్ఱడాల్పొమిడికంబులతో సపరంజియోడుబి

ల్లల నలవై జయంతముఁ జూలంబునఁ గెల్వంగ దంశితంబు లై

నిలిచినయల్లు మాడుపు లోనేకిము లుల్లసీలక బురంబునకే. 52

టీ. మలచి = తొలిచి, పయోజ...మాడ్కి - పయోజ = పలుమలులయొక్క, కోశములమాడ్కి = మొగ్గలవలెను, ఒనర్చిన = చేసినట్టి, పద్మ...లతో = పద్మరాగపు = కెంపులయొక్క, కలశపు = కలశము లనియెడు, ఎఱ్ఱడాల్ = రక్తకాంతిగల, బొమిడికంబులతో = శిరస్థాణములతో, (ఇచ్చట పద్మరాగపుంకలశపు టెఱ్ఱడాలనుచోటను, 'సుమోహిత' అనుసూత్రమువలనం బవర్ణగతులగు సుకారంబున కంటెఁ బరంబున సుమాగమరూప మగుపూర్ణబిందువును, 'సామానాధికరణ్యపూదంతా నాం టుగాగ మోచిస్యాత్' అనుసూత్రమువలనఁ గలశశబ్దసంబంధి యగుపువర్ణమునకుఁ బరమరదు టుగాగమరమును వచ్చినది.) ఆపరంజియోడుబిల్లలకే = మేలివన్నెబంగారు

కప్పుబిళ్లలచేతను, అల = ఆప్రసిద్ధమగు, వైజయంతముక్ = ఇంద్రసౌధమును, చలంబున = చలముచేతను (ఇచ్చట దృతీయార్థమున సప్తమి.) గెల్వంగ = గెల్పుటకు, దంశితంబులై = మైమఱుపులు దొడగినవై 'దంశితో' వ్యాధంకట' యని యమరుడు, నిలిచినయట్లు = నిలిచియున్నవనగా, మాడుపులు = గృహములు, అనేకములు = పెక్కులు, పురంబున = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, ఉల్లసిల్ = ప్రకాశించు.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందలి గృహములు అమవైన దామరమొగ్గలవలె మలచియున్న కెంపుల కలశములనెడు నెఱ్ఱమంటి శిరస్తాణములు గలిగి బాగారుచేత జేయబడిన యోడుబిళ్లలనెడు కవచము దొడిగి స్వర్ణమందలి ఇంద్రుని మేడయగు వైజయంతముతో యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధపడి నిలిచి యున్నట్లుండు నని భావము. యుద్ధమునందు లెఱ్ఱమట్టివస్త్రములు తలలకు గట్టుకొని కవచములు దొడిగొనుట ప్రసిద్ధము.

సీ. పాథోధిజలయుక్తిఁగ్గి ప్రాచివట్టిన దిశా

కరులు నాఁ దగు మరకతపుఁగరులఁ

గరులతోండము సిక్కుఁగ్గి గబళించి మ్రంగిన

హరులు నాఁ దొండ మొప్పుగుండెదశ్శ

హరులఁ దాపినతాపఁగ్గి లమర నేనకదోయి

నీరార్చు నపరంజీనీటి వ్రాత

శ్రీలుఁ దత్పార్శ్వచిత్రతశంఖచక్రముల్

రత్నపుడిన్నెలఁగ్గి బ్రతిఫలించు

తే. బెఱపురాళి గృహశ్రీలఁగ్గి బెండ్లియాడ

భవనరాజులు గట్టినబాసిక మనఁ

దనరు మణితోరణములతోఁగ్గి ద్వారవిత్తతి

బరఁగు వీధులు పురి సూత్రపట్టినట్లు.

53

టీ. పాథోధిజలయుక్తిక్ - పాథోధి = నముద్రముయొక్క, జల = జలముయొక్క, యుక్తిక్ = సంయోగముచేతను, ప్రాచివట్టిన = హఠండువట్టిన, దిశాకరులునాక్ = దిగ్గజములనగా, తగు = తగునట్టి, మరకతపుఁగరులక్ = పచ్చలయేనుంగులను, కరులతోండముసిక్కుక్ = వినుగులతుండముమాత్రము మిగులునట్లు, గబళించి = ఆహరించి, మ్రంగిన = మ్రంగినట్టి, హరులునాక్ = సింహములనునట్లు, తొండమొప్పుగు = తొండముచే బ్రకాశించుచున్న, తదశ్శ = అమరకతవికారములగు, హరులక్ = సింహములను, తాపిన = చెక్కిన, త్రావలు = సోపానములు, అమరక్ = అమరుచుండగా, వీనకదోయి = గజద్బంధము, నీరార్చు...శ్రీలు - నీరార్చు = స్నానము

చేయించెడు, అవరంజినీటి = బాగాదునీటియొక్క, వ్రాత = చిత్రదుపుయొక్క, శ్రీలు = లక్ష్మీప్రతిమలును, తత్సార్వస్వ...మత్ - తత్సార్వస్వ = ఆప్రతిమలయభయపార్వస్వములయందు, చిత్రిత = చిత్రించబడిన, శంఖచక్రముత్ = శంఖచక్రములును, రత్నంపుడిన్నెలక్ = రత్నమయములగువేడులయందు, ప్రతిఫలింపక్ = ప్రతిబింబింపగా, పెఱ...శ్రీలక్ - పెఱ = ఇతరములగు, పురాళి = పట్టణసమూహముయొక్క, గృహశ్రీలక్ = గృహసంపదలనియెడుస్త్రీలను, పెండ్లియాడక్ = వివాహమగుటకు, భవనరాజులు = తత్పురగృహములనురాజులు, కట్టిన = కట్టుకొన్న, బాసికమనక్ = పట్టబాధమనునట్లుగా, తనరు = ప్రకాశించుచున్న, మణితోరణములతోక్ = మాణిక్యతోరణములతోగూడిన, ద్వారవితతిక్ = ద్వారసమూహముచేతను, వీధులు, పురిక్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, సూత్రపట్టినట్లు = సూత్రముపట్టినట్లుగా, పరంగుక్ = ఒప్పును. సూత్రపట్టినట్లున్నచోట, స్తో. 'అదంతపాది శబ్దేచ పశ్యధే బిదులూపకౌ, వర్ణకస్యాత్రకధితౌ క్వచి త్సుకవి సమ్మలేకే' అని యధర్వణాచార్యసూత్రముప్రమాణము.

తా. ఆప్పదిగజము లెట్లప్పుడు సముద్రోదకములయందే యుండుటవలన బ్రాచిపట్టిన వన్నట్లు తోచెడు ఒచ్చతాతియేనుగులను, ఆయేనుగులతుండము మాత్రము గనఁబడుచు దక్కినశరీరము గానరాకుండుట జేసియును, నల్లతుండములు పచ్చతాతిసింహముల నోళ్లలోనుండి వెడలినట్లుండుటజేసియును, ఏనుగుల శరీరమెల్లను మ్రింగితుండముల మిగిలించినట్లు కనుపడు సింహములను జెక్కిన పలుకతాలు వెనుకదిక్కున బ్రకాశించుననియును, ఇట్టి సోపానములకుఁ బైగా గోడలయందు లక్ష్మీదేవి కభిషేకముఁ జేయుచున్న ట్లవరంజినీటితోఁ జిత్రించబడిన యాలక్ష్మీప్రతిమలును గజములను లక్ష్మీప్రతిమలయభయపార్వస్వములయందలి శంఖచక్రములును దిగువను రత్నమయవేదికలయందు నీడలు దోచుచుండఁగాఁ బ్రతిగృహద్వారమున మణితోరణములు ప్రకాశింపగా నాగృహరాజుంబు లితర పట్టణ గృహశ్రీలను వివాహముఁ జేసికొనుటకుం గట్టికొన్న బాసికములనునట్లొప్పు ననియును వీధులు వంకరలు లేక సూత్రముపట్టి కట్టినట్లు ప్రకాశించుచుండును.

చ. పగడపుఁజాయచెందిరముఁ १ బ్రామినపాండ్య వధూకుచంబులక్
నగునరుణంపుబొండ్లముల १ నారికెడంబులు వజ్రకుట్టిమం
బగుపథముం జెలంగు భవ १ నాహృతశేషితరత్న¹రక్ష క
భ్రగతరుసంతతిం బ్రథమ १ భార్యఁ బురిక్ గిజవుంచె వాఁనిన్. 54

టీ. పగడ...మత్ - పగడపుఁజాయ = విద్రుమకాంతిగల, చెందిరముక్ = కుంకుమమును, ప్రామిన...బులక్ - ప్రామిన = అలఁదినట్టి, పాండ్యవధూకుచంబులక్ = పాండ్యదేశశ్రీలగుబ్బలను, నగు...బులు - నగు = పరిహసించుచున్న,

అరుణంపు = ఎఱ్ఱనగు, బొండ్లముల = వైశీంచు ఒలవనికాయలుగల, నారికెడంబులు = నారికేళపు ప్రాచులును, వజ్ర = వజ్రములచేతను, కుట్టిమంబగు = కట్టింపబడిన, షడ్రము = మార్గమును (ప్రగమంతముమీద ద్రుతము సముచ్చయార్థకము.) భవనా...కుక్ - భవన = గృహములకొఱకు, అహృత = వ్యయము జేయబడినవాని నుండి, కేషిత = మిగిలిపబడిన, రత్న = రత్నములయొక్క, రక్షకుక్ = కాపాడుటకు, వాధి = సముద్రుండు, అభ్రగ = ఆకాశగతములగు, తరు = వృక్షములగు మందారాదు లనియెడు, సుతతిక్ = సంతానమును, ప్రగమభార్యక్ = మొలపెండ్లమగు గంగానదిని, పురిక్ = శ్రీ విల్లిపుత్తూరియందు, గిరిపుంచె నాక్ = కుదులయించె ననునట్లు, చెలంగుక్ = ప్రకాశించును.

తా. శ్రీ విల్లిపుత్తూరిలో నుండెడు గృహములు రత్నమయములైనవి గావున నా గృహములకు వినియోగము కాఁగా మిగిలినరత్నములను గాపాడెనని పతాకరంగుడగు సముద్రుండు పూటపడి యారత్నములు తీసికొని యందులకై తనసంతాన మగు కల్పవృక్షములను బెడభార్య యగుగంగను దత్పట్టణమునంగుండును యుంచెనో యన్నట్లు సంతత మెదతెని యెఱ్ఱనిబొండ్లములతోడి నారికేళపుప్రాచులును వజ్రములచేతఁ గట్టింపబడిన రాజమార్గమును బ్రకాశించును. నారికేళములు కల్పవృక్షములవలెను మార్గము తెల్లనికాంతి గలిగి యుండుటంజేసి గంగానదియొంటి వెలంగుచున్నకతంబున నట్లు త్రేప్రీక్షింపబడియెను.

క. కోరకితనారికేళ

క్షౌరుహములు రత్నకుట్టి 1 మంబులఁ 1 దోచుక్

ద్వారము లయత్నకృత²శృం

గారంబుగ నలికి మ్రుగ్గు = ఘటియించి రసన్.

సం

టీ. ద్వారములు = వాకిళ్లు, కొంకిత = సంజాతకారకములు గల, నారికేళక్షౌరుహములు = బొకాయప్రాచులు, రత్నకుట్టిమంబులక్ = రత్నములచేఁగట్టింపబడిన భూములయందు, అయత్నకృత = యత్నముచేతఁ జేయబడిన, శృంగారంబుగక్ = శృంగారము గలుగునట్లు, అలికి = గోమయలిప్తముజేసి, మ్రుగ్గు ఘటియించి రసన్ = రంగవల్లిక యుంచి రమనట్లు, తోచుక్ = ప్రతిబింబించును.

తా. శ్రీ విల్లిపుత్తూరిలో వాకిళ్ల మందఱు రత్నమయము లైనభూములయందు మొగ్గులు పచ్చనియాకులు గల నారికేళములు ప్రతిఫలించఁగా నాయొడ్లవారు యత్నముచేత సింగారి...వకయే శృంగారము గలుగునట్లు ఆకులనీడ యలికినట్లును మొగ్గులనీడ మ్రుగ్గులు పెట్టినట్లు నుండె నని భావము.

మ. శయపూజాంబుజముల్ ఘటించి దండబడన్ శ జన్తోయి లేఁగొనువై
దయఁ దప్పన్ బస పాడి పాగడపుఁబా శ దంబోప్పఁ జెంగల్వడి
గ్గియ నీ రచ్యుతమజ్జనార్థము కటించి గీలించి దివ్యప్రబం
ధయుగాస్యల్ ద్రవిడాంగనల్ నడుతు రుద్వానంపులోత్తోవలన్.

టీ. చెంగల్వడిగ్గియన్ = ఎఱ్ఱకలువపూలు గలకొలనియందు, పసపాడి = హరి
ద్రాలేపపూర్వకముగా స్నానముజేసి, అచ్యుత . ర్థము-అచ్యుత = శ్రీపతియొక్క, మజ్జ
నార్థము = ఆభిషేకముకొఱచు, నీరు = తీర్థము, కటించి = రొండియందు, కీలించి =
ఉసిచినిసి, శయ = హస్తమందలి, పూజాంబుజముల్ = పూజకొఱకైన కమలములు,
ఘటిన్ = తీర్థపుబిడయందు, తండబడన్ = తొట్టు పడుచుండఁగా, చన్తోయి =
కుచద్వంద్వము, లేఁగొనువైన్ = లేతనడుముమీఁద, దయతప్పన్ = కృపాహీన
మగుచుండఁగా, దివ్య...స్యల్-దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడప్రబంధముతోడ, యున్ =
కూడుకొన్న, అస్యల్ = వక్త్రములు గల, ద్రవిడాంగనల్ = ద్రావిడస్త్రీలు, ఉద్వా...
లన్-ఉద్వానంపు = ఎలదోటయొక్క, లోత్తోవలన్ = అంతర్దార్థములయందు,
పాగడపుఁబాదంబు = పాదకటకములనియెడు భూషణము ధరించినపాదము, దివ్యన్ =
ఒప్పుచుండఁగా, నడుతురు = పోవుచుందురు.

తా. విల్లిపుత్తూరియందలి ద్రవిడస్త్రీ లుద్వానంబులలోని చెంగలువలుగలకొల
కులలో బసపుతో స్నానముజేసి స్వామి తిరుమజ్జనము నిమిత్తము తీర్థంపుబిడ
యాదేశాచారరీతిగా తొంటియందు ధరించి శయహస్తములయందు నాళములు గలిగి
పూజార్థము లైనకమలములు తద్ఘటములయందుఁ దొట్టిల్లుచుండఁ గుచభారముచే లేత
నడుము లనియాడుచుండ దివ్యప్రబంధానుసంధానముఁ జేయుచుఁ నుద్వానంబుల
లోపలిలోత్తోవలయందుఁ బాపడాలు ధరించినపాదములు గదల నడుచుచుండు రని
భావము.

మ. కలయన్ నీలమయంపుదల్లియొఱదాళకం దేటనీరొప్పు ర
ధ్యలకూపంబుల మీలఁ జూచి వలభీరవ్యాసంగతుంగద్రుశా
ఖలలో¹ డాగి గుభాలనన్ లకుముకుల్ శక్రందై ఁడున్ లేచు ము
చ్చిలి గేహేందిర ద్రావిడీపరిచిలిన్ శ జెండాడుచందంబునన్. 57

టీ. గేహేందిర = గృహలక్ష్మి, ద్రావి...తిన్-ద్రావిడీ = ద్రవిడస్త్రీలయొక్క,
పరిచిలిన్ = పరిచయముచేతను, ముచ్చిలి = వంచించి (ఎవ్వరికిని గనుపించక యనుట),
చెండా...నన్-చెండాడు = కందుకక్రీడ సలిపెడు, చందంబునన్ = రీతిచేతను, లకు

ముకుల్ = పక్షివిశేషములు (లకుముకిపిట్టలు), కలయ్ = నిండునట్లుగా, నీలమయంపు = నీల మణివికారమగు, తల్లియొఱదాకక = బొడ్డుబొఱదనుకను (వైచిత్ర్యము నెద్దయొఱయ నుట), తేటనీరు = నిర్మలాదకము, ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, ర్మలకూపంబుల = పీఠుల బావులయందలి, మిల = మిసములను, చూచి = క్షీణించి, వలభి...లో = వలభి = చూరులయందు, వ్యాసంగి = కూడియున్న, తుంగ = పొడవులగు, ద్రు = పృథ్వీమల యొక్క, శాఖలలో = కొమ్మలలో, డాంగి = పొంచి, గుభాలన = గుభాలను శబ్దము గలుగునట్లు, క్రందె = నుదడించి, వడు = దుముకును, లేచు = మరల నుద్గమించును.

తా. పీఠులలోని యొఱలబావులలోఁ దల్లియొఱవఱసఁ బై దుబికి యున్న తేట నీటిలోఁ గనఁబడుచున్నచేఁవలను జూచి యిండ్లచూరులపెంబడి వ్యాసించియున్న పెద్ద పెద్ద కరుశాఖలయందుఁ బొంచియుండి యాబావులలో దుముకును లేచుచున్నలకుముకి పిట్టలు ద్రవిడస్త్రీ పరిచయము గలిగిన గృహలక్ష్మీ సనకీరము గానఁబడకుండరహస్య ముగాఁ జెండు గొట్టుచుండఁగా నట్టి పుట్టచెండ్లవలె నుండె నని తాత్పర్యము. లకుముకులు చేఁవల బట్టి కొనుటకు నీట దుముకుట ప్రసిద్ధము.

మహాస్థగర. స్వనిలింపావాసద త్వాశనదతలమిథస్సాతమ్యంబు లీరెం
దును దీను ల్లాంచునవ్వాశువులనయడుగఁగోడోఁగునుద్యత్రతోస్తే
శనసిద్ధద్వంద్వబృందాశలయ తటబిల కళ్యాణమంథాద్రులో నా
వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము లిఖితనరావాప్త దాంపత్య మొప్పున్.

టీ. లిఖిత.. త్యమ-లిఖిత = చిత్రింపఁబడిన, నర = మనుష్యప్రతిమలచేత, అవాప్త = పొందఁబడిన, దాంపత్యము = మిథనములగుల, వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము - (వనజాక్షీచ - వనజాక్షశ్చ-వనజాక్షే - వనజాక్షయోస్యందనోనే - తయోర్ద్వంద్వం-పు మాక్ స్త్రీయా' యను సూత్రమువలన స్త్రీవాచకమగు వనజాక్షీశబ్దము బుద్ధమై పురుష వాచకమగు వనజాక్షశబ్దముమాత్రము శేషించుటంజేసి యట్టిరూపంబు వచ్చెను గావున), వనజాక్ష = శ్రీశ్రీపతులయొక్క, స్వందన = లేరులయొక్క, ద్వంద్వము = జోడు, స్వనిలింపా...బులు—స్వ = తమయొక్క, నిలింప = దేవతలను, అవాస = నివాసము యొక్క, దత్త = ఇచ్చుటయొక్కయు, అశన = ఆహారముయొక్క, పతల = ఇచ్చుట యొక్కయు (ద్వంద్వంతమునబహుత్వము), మిథః = ఒండొంటియొక్క, తారతమ్యం బులు = ఎచ్చుతగ్గులు, కారెండును = ఈయశనవాసములు, దీనుల్లాంచు = లిక్తులపొందు చున్న, అవ్వాడువులన = ఆమాడుగులనే (ఆమాడుగులయందు నివాసముక్తి దానములు విస్తరించి కల వనుట). (వఱయ 'క్యచి ద్దకారో వ' యనుసూత్రము ప్రకారము జేసిమాడు గులు మాడువులనియును గలదు). అడుగ = వేడుకొనుటయు, డోగు = ద్రులో నా = డోగు = మనయ పూర్వకముగా మోకాళ్ళమీఁద నడచివచ్చిన, ఉబ్బల్ = ఒప్పుచున్న,

రతఃసురర మందలి, ఈస్తేశనఃకుటములుగల, సిద్ధ సిద్ధులకు దేవయోనులయొక్కద్వంద్వ = మిధనములయొక్క, బృంద = సమూహములకు, ఆలయ = నివాసస్థానములగు, తట = దరులును, విల = గుహలునుగల, కల్యాణమంద్రాద్రిలో = హేమాద్రి మందరాద్రిలో, (మేరుమందరపర్వతములో యునుట. కల్యాణ మన బాగారము, మంఢ మన గవ్వము గాన నాకల్యాణమంశబద్ధము లన్నిశబ్దముతోడ సుబంధించి ద్వంద్వాత్మమందు బహువచనమగు చున్నది). నాక్ = అనునట్లు, ఓషష్ = ప్రకాశించును.

తా. మానవ దంపతులరూపములుగా జెక్కబడిన బొమ్మలు గల శ్రీశ్రీపతుల రెండు తేరులు దేవరకు నివాస మిచ్చినమేరుపర్వతమును నాహార మగు నమృతమిచ్చిన మందరపర్వతమును దమకమ పుణ్యతారతమ్యముల నడికి తెలిసికొనవలయు నని పచ్చి శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో దీరులకు నివాసములును నాహారము లిచ్చెడు నాగృహములదగ్గఱ జేరి తమ దరులయందును గుహలయందును సురతములయందు నుర్రకులగు సిద్ధ మిధు నములతోడ నున్నవో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్న వని భావము. తేరులమీది బొమ్మలు సిద్ధదంపతులంబోలె నున్నవి. ఈపద్యమునందు 'దీరుల్గొంచు' ననుచోట 'మిన్ను ల్గొంచు' ననియుఁ గొండఱు చదువుచు నచ్చట నాకాశమునొఱయుచున్న యమ్మాడువు లని యన్వయింతురు.

సీ. సవలయధ్వని గాఁగ १ సాలివ్రేయం నదల్పు

యతి నైన గుండె యు १ ల్లనఁ గలంపఁ

సుడిసిన మొగమెత్తి १ చూడకుండు పరాకు

కుసుమబాణుని నైనఁ १ గువిటుఁ జేయ

శ్రీకార్యపరులఁ గాం १ చిన లేచియొక్కు నం

జిలికి నింద్రుండు న १ కొలువుఁ గోర

హరిగృహావసరశం १ ఖాకర్ణనకుఁ ద్రిప్ప

కడగంటిజిగి ప్రజఁ १ గాడిపాఱు

తే. గవళి లుంకించి వ్రేయఁ గొ १ ప్పవియ నవలి

కరమున నమర్పఁ బైటలో १ మరుని బటువు

బిల్లక్రియఁ బట్టుకంచెల १ బిగువుఁ జన్ను

నిక్కఁ దిన్నెలఁ १ బాత్రముల్ १ నెత్తమాడు

59

టీ. సవలయధ్వనిగాఁగ = కంకణధ్వనికలుగునట్లుగా, సాలి వ్రేయు = పొచి కప్రేనెడు, అదల్పు = అదలించుట, (ఇచ్చట సారవ్రేయునద ల్పని కొండ ఱుందురు. అను ఎకారయుత రేఫాంతశబ్ద మయ్యెనేని దానిబహువచనమందు సాగ లని నిల్వవలయు.

1. సారవేయు. 2. బలికింద్రుడైన. 3. బాత్రాళి.

నట్లుగాక మహాభారతంబున నడ్డసాళ్లనియు నడ్డసాళులనియు బ్రయోగంబుకలిమింజేసి యిచ్చట నికారయంత లకారంతశబ్దముగా నుండుటయే సమీచినంబు.) యత్తినైన్ = సన్నాస్యినైనను, గుండెయల్లన్ = హృదయము జలదరింపఁగా, కలన్ = కలుషముజేయుచుండఁగా, నుడిసినన్ = ఎదురైనప్పుడు, మొగమెత్తి = ముఖముపైకెత్తి, చూడకుండు = ఈక్షింపకుండెడు, పరాకు = గరువచందము, కుసుమపాణునినైన్ = పూవిలుతునైనను, కువిటున్చేయన్ = నీచవిటునిజేయఁగా, శ్రీకార్యపరుల్ = భగవత్కైంకర్యపరులను, కాంచినన్ = చూడఁగానే, లేచి = ప్రత్యుత్థానముజేసి, మ్రొక్కు = మ్రొక్కెడు, అంజలికి = దోసిలికై, ఇగ్గుడున్ = దేవేంద్రుడును, అక్కొలుపున్ = ఆభగవత్కైంకర్యమును, కోరన్ = అపేక్షింపఁగా, హరి . నకున్ = హరి = స్వామియొక్క, గృహ = ఆలయమునందలి, అవసర = ఆయాసమయములయొక్క, శంఖ = శంఖనాదముయొక్క, ఆర్జవనకున్ = విరుటకు, త్రిప్పు = మరల్చెడు, కడగంటి = నేత్రాంతములయొక్క, జిగి = బెళుకు, ప్రజన్ = చూచెడువారిని, కాడిపాఱన్ = ఉచ్చిపోవఁగా, (అంత వాడి యట.) కపటలు = అడ్డసాళ్లు, ఉంకించి = కుప్పించి, ప్రేయన్ = ప్రేయఁగా, కొప్పు+అవియన్ = తులుము వదలఁగా, అవలికరమునన్ = రెండవహస్తముచేతను, అమర్చన్ = నమరింపఁగా, పైటలోన్ = పయ్యెదలలోపలను, మరుని = స్వరునియొక్క, బటుపుబిల్లక్రియన్ = తొడక్రింద నునిచికొను చుట్టుదిండువలెను, పట్టుకంచెలన్ = పట్టురవికయందు, నిగువుజప్పు = బటువుగుబ్బు, నిక్కన్ = నిట్టవొడవఁగా, పాత్రములు = పేశ్యాగనలు, తిన్నెలన్ = వేదికలయందు, నెత్తము = ద్యూతమును, ఆడున్ = క్రీడింపరు.

తా. ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు నరుంగులమీఁద శత్రుకాంతలు యతీశ్వరుని హృదయమైన గలంగనట్లు విలాసము గలిగి యసలించి కంకణములు కంఠి ధ్వనిసేయు నట్లు పాచిక ప్రేయుచును, మఱియు నెట్టివా రెదుటికి పచ్చినను మొగమెత్తి చూడక పరాకు జేయుచు గరువము గలిగియును, స్వామి యాలయము ప్రాంతర్యము జేసెడువారి జూచినమాత్రముననే లేచి మ్రొక్కుచుండఁగా నట్టి మ్రొక్కు తనకు గలంగ వలయు నని దేవేంద్రుడును స్వర్గమందలి యప్పరోగణములు కొల్వ గలప్రభుత్వము నైన మాని యాదేవాలయమందు దా నొక్కసేవకు డైయుండవలయు నని కోరుచుండఁగా నట్టి సౌందర్యము గలిగి యప్పుడప్పుడు స్వామి యాలయమందలి కొలువుల సమయములలోని శంఖనాదములు వినఁగానే బెడరిబెడరి చూచుచును పాచికలూనికజేసి దొరలంపఁగా గొప్ప వీడఁగా నాటయంటలి త్వరపాటుచేతను రెండవచేత నాకొప్పు నవరించుటకు జేయెత్తినప్పుడు పైటలోని పట్టురవికలో నిక్కవొడిచెడు బటువుగుబ్బు కానరాఁగా నిట్టివిలాసములు గలిగి పగడసాల లాడుదు రని భావము.

సీ. వీడెంపుఁ బలుకెంపు శి విరిసి వెన్నెల గాయ
వరిగింజ నొకటఁ బల్వరుఁ డోమ
నొఱసి యొత్తినమణుం శి గొండక మేన ని
గ్గులు దేఱఁ బిడి శి జలక మాడ
ముదుక గాకుండఁ బయ్యెదలోనఁ గే లార్చి
కలయ శి నొంటను జంటఁ శి గలప మలఁద
రతిరయచ్చిన్న సూత్రమునఁ జిక్కక ముత్తై
ములు రాల గఱగఱికలు వహింప

తే. 4నొలసినను నెట్టినరునైనఁ శి గులముఁ దెలియఁ
బ్రభుత నెడి పల్లవుఁడు శి పేద శి వడిన నేఁద
నృపతి వెలి యంతిపురముగా శి నెన్న మెలఁగ
బాసఁ గృతిఁ జెప్పవలఁతు శి లప్పద్మములు.

60

టీ. వీడెంపుఁబలుకెంపు = తాంబూలసంబాధియగు నరుణకాంతి, విరిసి=విచ్చి పోయి, వెన్నెలగాయఁ=శుభ్రవర్ణ మేర్పడఁగా, వరిగింజనొకటఁ = ఒక్కశాలిబీజము చేతనే, పల్వరునఁ = దుశపాక్షిని, తోమఁ = ధాపనముజేయుటకు, ఒఱసియొత్తినఁ = తాచియడ్చినను, మణుంగొండఁ = తెలివలువనంటక, మేనఁ=శరీరమందే, నిగ్గులుదేరఁ = మిసిమిగచుపించునట్లు, బసపిడి = చనుపుఁబూసికొని, జలకమాడఁ = స్నానముజేయుటకును, ముదుకగాకుండఁ = ముదుగుఁడనములేకుండ, పయ్యెదలోనఁ = మైటలోనే, కేలార్చి=హస్తమాడించి, కలయఁ = వ్యాపించునట్లు, ఒంటఁ = ఒడలి యందును, చంటఁ=కుచములయందును, కలపమలఁదఁ = పరిమళప్రవృత్తిశ్రితచందనమును బూయుటకును, రతి...మునఁ-రతిరయ = పురుషాయితసురతవేగముచే, చిన్న = త్రెస్సిన, సూత్రమునఁ=త్రాటియందు, చిక్క=చిక్కుపడక, ముత్తైములురాలఁగఁ = మాక్షికములు రాలుచుండఁగా, గఱగఱికలు=సాగసులను, వహింపఁ = తాల్చుటకును, ఒలసినను. సమీపించినను, ఎట్టినరునైనఁ = ఎల్లధనరూపాదులు గలవానినైనను, కులముఁదెలియఁ=వర్ణమడిగి తెలిసికొనుటకును, ప్రభుతనెడి=ప్రాభవములేక సంపదగోలుపోయి, పల్లవుఁడు=తనమునుపటివిటకాఁడు, పేదపడినఁ=దరిద్రుఁడైనను, ఏదఁ=పోషించుటకును, నృపతివెలియంతిపురమునాఁ = నరపాలునియొక్క బహిర్గతమైన మఱియొక్కయంతఃపుర మనఁగా, ఎన్నఁ=గణించఁగాను, మెలఁగఁ=సంచరించుటకును, బాసఁ ప్రతిభాపయందును, కృతిఁజెప్పఁ = ప్రబంధనిర్మాణము జేయుటకును, అప్పద్మ

1. నును గెంపు. 2. చసపాడి. 3. కలయజుబును నొట్ట; (జంటను నొంట.)
4. బొలసిననె. 5. పేదపడిన నేల.

ముఖులు = ఆవారవనితలు, వలతులు = సామర్థ్యముగలవారు, నలతు లనువదము
వల్లరునఁదోమ ననునది మొదలుగా గృహిణియై ననుదానివఱకు నెనిమిదివఱకు నన్వ
యించుచున్నది.

తా. విడియము పెక్కుమాటులు నమలుట జేసి మిక్కిలి కెంపెైన తమ
దంతములయందలి యదుఃఖము విరిసి తెల్లనగునట్లు వారవనిత లొక్కవరిగించుచేతనే
దంతధావనము జేయుదు రనియును, స్నానము జేయునప్పుడు పూసికొన్న పసుపు
పరిక్షితై నను దెల్లనివస్త్రముతో తాచినను వస్త్రము నంటక వారి నెఱ్ఱెనులందే నిగనిగ
లాడుననియును, వారు చనుగవ బయల్పడినక వైంటలోనే కాశ్చీర కస్తూరి కర్పూర
ములు మొదలగు వాసనలు గల కదంబము మిక్కిలి పలుచనఁగా బూసి కొనుదు
రనియును, సురతమందు తమహారముల ముత్తయంబులు తెగిన సూత్రంబున నుండక
వరు వెత్తు నంత వడిగా నువరతిఁ జేయుదు రనియును, ఎట్టిసాగుఁడైన నెట్టిధనికుఁ
డైన దమ్ము వలచెనేని యతని కులము దెలియక కేవల స్రవ్యాపేక్షచేతనే యత
నితోఁ గూడ రనియును, మున్ను దమతోడఁ జేలిమిచేసిన విటుఁడు ధనహీను డయ్యె
నేని యతని నాదరింతు రనియును, రాజార్యపుర స్త్రీజనమునకుఁ గలిగినంతవరువు
గలిగి నుంచరింతు రనియును, మిగుల విగ్నావతులు గావున బహుభాషలలోఁ గావ్య
రచనఁ జేయుటకైనను నేర్పు గలవా రనియును భావము.

ఉ. అంచితహారవల్లవలయాభరణంబుల తక్క ద్రోయుఁజి

ల్పంచు బసిండి యేణమద శ మంగముఁ జేర్చుట తక్క రోయుఁ జి
డ్డంచు జవాది ధూపితమ శ యందుట తక్క విదుర్పు బూవుఁ జు
మ్మంచు జిలుంగ తక్క నగు శ యావత మొత్తు నటంచు నన్యమున్.

టీ. యావతము = యువతీనమూహము, అంచిత...బుల-అంబుళ = సొగసగు,
హారవల్ల=వల్లికలవంటి ముక్తాహారములచేతజేసిన, వలయాభరణంబుల=పలయభూషణ
ములే, తక్క = తప్ప, పసిండి = బంగారము, చిల్పంచు = చిలుమువట్టుననుచు,
త్రోయు = పరిహరించును. ఏణమదము=కస్తూరి, అంగముఁజేర్చుట=తక్కిర
మందు నలఁదుటయే తప్ప, జవాది=నంకుమదమును, చిడ్డంచు = చమురుతోడిమలిన
మని, రోయు = వివరించును, ధూపితమయందుట=తక్కి=శిరోజముల కగరు సాం
బ్రాణి మొదలగువస్త్రపులధూమధూపముఁ బొందుటయేతప్ప, పూవు = పువ్వుమును,
చెమ్మంచు = తడి యనుచు, విదుర్పు = వినర్జించును. జిలుంగతక్క = నన్నపుఁజీర
యేతప్ప, అన్యము = పెరసరిగచీరనైనను, ఒత్తునటుంచు = ఒత్తుకొనునుచును,
నగు = పరిహసించును.

తా. ఆపురిజ వరాండు మిగుల సుకుమార శరీరములు గలవా రగుటం జేసి రంగగుబంగరుకన్న మిన్న యగు వన్నియగల తమ నెమ్మేయల ముత్తీయంబుల సొమ్ములు ధరింతురేకాని పసిడి సొమ్ములు చిలుము పట్టు నని త్రొక్కి వేయుదురు. పురుగు జిడ్డు గల దని దానిఁ బూసికొనుట వదలి కస్తూరియే పూయుదు రనియును, తుఱుములయందు విరులఁ దురిమిన నని చెప్పుగిట్లు నని వాని విడిచి ధూమధూపములచేతనే మెండు కలకు వాసన లెక్కింతు రనియును, సరిగ మొదలగు వానిచే నెక్కుడు వెలగల వలువల నేని యవి కఱకుగ నొఱయు నని దానిఁ బరిహసించి జీలుంగు వలువలే కట్టుదు రని యును నిట్టి నాగరకంబు గలవా రని భావము.

ఉ. వేవిన మేడవై వలభి ॥ వేణికఁ జంట వహించి విప్పఁగాఁ
బూవులు గోటమీటుతఱిఁ ॥ పోయెడు తేటులమ్రోత కామిశం
కావహ మాఁ గృతాభ్యసన ॥ లోటను దంతపు మెట్లవెంబడిం
జేవడి వీణ మీటుటలుఁ ॥ జిక్కిడలించుటలు న్సరింబడన్. 62

టీ. వేవిన = ప్రభావముకాగానే, ('కృచిద్దకారో హ' అనుసూత్రమునబట్టి వేగిన యనుశబ్దము వేవిన యనియునుం గలదు.) మేడవై = సౌధాగ్రముమీదను, వలభి = లోవయందు, వేణిక = జడను, చంట = కుచముదను, వహించి = ధరించి, విప్పఁగా = ఉద్ధగనముఁజేయుటకొఱకు, పూవులు = పుష్పములను, గోట మీటుతఱి = నఖముచేత విదుర్చునమయమునందు, పోయెడు...మ్రోత-పోయెడు = విచ్చిచనుచున్న, తేటులమ్రోత = భ్రమరములధ్వని, కృతాభ్యసనలోటను - కృత = చేయఁబడిన, అభ్యసనలోటను = అభ్యాసముగలవారొటచేతను, దంతపు మెట్లవెంబడిం = వీణకు వేసియున్న దంతపు మెట్లవెంబడిగా, చేవడి = హస్తలాఘవముచేతను, వీణమీటుటలు = వీణవాయింపుటలును, చిక్కిడలించుటలు = శిరోజములచిక్కుచు దీయుటలును, సరింబడన్ = సదృశము లగుచుండగా, కామి...మా - కామి = కాము కులకు, శంకావహ మా = సంకయాభ్యదమగును. (కశుద్ర్యమునందు వారస్త్రీలని యధ్యాహారముఁ (ఊహ)జేసికొనవలయును.)

తా. ఆపట్టణమందు వారస్త్రీలు తెల్లవాఱుగానే మేడమీదఁ జూరువెంబడి గూర్చుండి తమ వేణి కుచోపరిభాగము మీద ధరించి యాజడ విప్పుచు నందలి పుష్పములు గోట విదిలించునప్పడు పరిమళార్థ మయి మనరికొని మరల విచ్చి పోవు తుమైదలు రొదఁజేయుచుండగా నా ఝంకారము విని వీణిబడి బోవుచున్న కాము కులు నిలిచి యాస్త్రీలు చేతులు వడివడిగా నాడించుట వీణవాయిచినట్లుండఁగాఁ బుష్పములు దంతపు మెట్లవలె నుండఁగా జడ వీణవలె నుండఁగా నాస్త్రీలు వీణాభ్యా

నము గలవా రగుట వలన నవ్వుడు జడ విప్పుట వీలయ్యుచుట కా యని సంకయింతు గని భావము. సుదోహంకారము.

క. ఆళిచగళికార్పణ్యం, బా లేమల చెవులు సోకె శ దధమాన్వయ జీ
ర్ణాలావణ్యులపిలుపునకై లాభము చెలిపెనేని శ యవి శ్రీలగుటన్.

టీ. ఆళిర...ణ్యంబు - ఆళి=చెలికత్తెలయొక్క, సచి = ముక్కులయొక్క, కార్పణ్యంబు=లుబ్ధిత్వము, అధమం . కై - అధమాన్వయ = ముక్కులతోయొక్కయు, జీర్ణ = ముసలివాండ్ర యొక్కయు, లావణ్యుల = సౌందర్యవంతులయొక్కయు, (ద్వంద్వంతమున బహువచనము) పిలుపునకై = నిలుపుకొనుట, లాభము చెలిపె నేని=అదాయ మెరింగించెననియు, యవి = అర్చితచెవులు, శ్రీలగుటన్ = అక్షీప్త రూపములగుటచేతను (శ్రీకారములబోలినవనుట), ఆ లేమలు = ఆసూయకత్తెలయొక్క, చెవులు సోకెడు = చెవిజొరడు.

తా. జవ్వనముగల యావారకాంక్షల బంధుని నుట్టు చెయ్యి భాగముల బురు షుల దార్చు వారై యాపురుషులు మిక్కిలి భవ మిచ్చునని చెప్పినను నవ్వార కాంక్షలు పురుషులు తక్కువవలము వారునునను ముగ్ధులైనను దిగ్భవ తేని వారై నను వారిని చెలియజేయు చెవుల పలుకులు భవ రసమును సామాన్యుల పేరు విత్తా పేక్ష గలవా లైన నచ్చటి వార లుత్తమ కుటీన్వై భవచనులు గలిగి పురుషులైన పురుషునేకాని కూడ రనియు భావము.

చ. ద్రవిడ కుటుంబిను ల్పసపు శ రాచిన రక్షణదాపక్రింద నం
బువు దెరవాఱుగా నిదుర శ వోయి గరుత్తతి వచ్చుబాటిన్
భవనసరోమరాళములు శ భర్తమయచ్చద గుచ్చునున్న
ద్వివిభజనీమరాళవితరతిభ్రమం బూన్పు బురి స్ఫరించుచున్. 64

టీ. భవన...ళములు - భవన = గృహసంబంధము, సరసి = కొలఁతుల యందలి, మరాళములు = హంసలు, ద్రవిడకుటుంబినున్ = ద్రావిడదేశము, భవన... క్రింద - పసపురాచిన = పసపురాజాదినట్టి, రక్షణదాపక్రింద = రక్షణదాపము క్రింద, అంబువు తెరవాఱుగా = ఉదకము పుంజుకొనుటగా, నిదురవోయి = నిద్రించి, గరుత్తతి - గరుత్ = తెక్కలయొక్క, తతి=గుంపు, వచ్చుబాటిన్ = హరిద్రావర్ణము గలదికాగా, పురిన్ = శ్రీవిజ్ఞానపూరము, భ్రమించుచున్ = తిరుగు చును, భర్తమయ...భ్రమన్ - భర్తమయ = స్వస్వరూపములగు, చద=తెక్కల యొక్క, గుచ్చ=గుత్తులచేతను, విస్ఫురత్ = ప్రకటించుచున్న, ద్వివిభజనీ = అకాశగంగ

యందలి, మరాళ = హంసలయొక్క, వితతి = సమూహము, భ్రమక్ = భ్రాంతిని, పూన్పుక్ = వహించుజేయును.

తా. ద్రావిడస్త్రీలు గృహముల వెనుక నుండెడివినిలూ రత్నసోపానములమీదఁ బడుచుఁగొమ్ము నరుగఁదీసికొని పసుపాడి స్నానము పేయఁగా నా రత్నసోపానముక్రింద నిద్రించోవుచుండిన హంసలఁజెక్కల కా పసుపు నీరంటుకొని పచ్చబడియొ గావున నా హంసలే పట్టణమందుఁ దిరుగఁగా బంగారుఁజెక్కలుగల స్వర్గమందలి హంస లని చూపఱి భ్రమించుజేయు ననియు నచ్చటికిఁగలకుల సోపానములు మణిమయము లనియును భావము.

మ. తలఁ బట్టచ్చటఁ గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపుఁ గుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు లుషాస్నాతప్రయాతద్విజా
వలిపిండికృతశాటుల న్నవిఁ దదావాసంబుఁ జేర్పంగ రే
వుల డిగ్గ న్నెసఁ బాటు వానిఁ గని నవ్వు న్నాలిగోపాఘముల్.65

టీ. బాతువులు = బాతులనియెడుజలపక్షులు, తలక్ = తమతలను, (జాత్యేక వచనము), పట్టచ్చటక్ = ఁజెక్కచాలునందు, క్రుక్కి = క్రుచ్చి, (క్రుచ్చి యను పారమంగలదు) కేదారంపు...స్థలిక్ - కేదారంపు = వరిమళ్లసంబంధులగు, కుల్యా = కాలువలయొక్క, అంతరస్థలిక్ = మధ్యప్రదేశమందు, నిద్రింపఁగ్ = నిద్రపోవు చుండఁగను, చూచి = కాంచి, ఆరెకులు = ఊరికాపరులు, ఉషస్నాత...లు - ఉష స్నాత = ప్రాతస్నానముజేసినట్టియు, ప్రయాత = చనినట్టి, ద్విజావళి = బ్రాహ్మణ సమూహముచేతను, పిండికృత = పిడుచలుగాఁజేయఁబడిన, శాటులు = వస్త్రములు, అన్సవిక్ = అను భ్రమచేతను, తదావాసంబుక్ - తత్ = ఆ బ్రాహ్మణులయొక్క, ఆవాసంబుక్ = గృహములను, చేర్పంగక్ = చేర్చుటకొఱకు, రేవులక్ = రేవుల యందు, డిగ్గక్ = దిగఁగా, వెనక్ = పేగముచేతను, పాటు = పరుగెత్తెడు, వానిక్ = ఆబాతులను, కని = చూచి, శాలిగోపాఘముల్ - శాలిగోపీ = మైదుకాఁపరులగుస్త్రీల యొక్క, ఓషముల్ = సమూహములు, నవ్వుక్ = హసించును.

తా. ఆ పట్టణసమీపమందు వరిమళ్లకు దిద్దినకాలువలయందు బాతులు వాని స్వభావగుణముచేతఁ దలలు ఁజెక్కలలోఁ దూర్చికొని నిద్రించుచుండఁగా దలపరులు వానిఁ జూచి యుషకాలమందు స్నానార్థమై యాకాలువలకు వచ్చినబ్రాహ్మణులు తమవస్త్రములను బిండి యచ్చట నుంచి మఱిచి పోయి రని తలంచి వాని మరల వారి వారి గృహములలో నొప్పించుటకై రేవులలో దిగఁగానే యాపక్షులు ఁజుచుటఁ జూచి యచ్చటఁ బైరులను గాపాడుచున్న గరితలు తలపరులను బరిహసించు రని భావముఁ భ్రాంతిమదలంకారము.

మ. సారిసిం బేర్చినతీగెమల్లియలు ఖరద్దూరంబులు న్బుష్పమం
జరులు న్నామిడిగుత్తులు న్గుసుమముల్పం వెంగలు న్బచ్చగ
న్నెను*లు న్నాళెలు గల్లి రాజనము కాంతిం దారు ముల్సూపి చే
లరుదార న్న గుం బువ్వుడోటల బలాశ కానీకదంభంబునన్. 66

టీ. వేలు = కేదారములు, ('బహువచనే కృత్ర చిన్నులాపశ్చ' యను నన్నయ భట్టియసూత్రమువలనఁజేపశబ్దబహువచన మారూపమయ్యెను.) సారిదిక్ = వరుసగాఁగ, పేర్చిన, తీగెమల్లియలు = అల్లుమల్లెలును, ఖరద్దూరంబులు = ఖరద్దూరపుఁబూవులును వర్ణింపఁబడి, పుష్పమంజరులు = పువ్వులగుత్తులును, మామిడిగుత్తులు = రసాలగుఁబోచ్చములును, కుసుమముల్ - పుష్పములును, సంపెంగలు = చంపకములును, పచ్చగన్నేరులు = పచ్చపూలకరవీరములును, సాళెలు = పాళెలును పుష్పవిశేషములు, కల్లి పువ్వుడోటలు = పుష్పద్వాయములను, (తీగెమల్లియలు, ఖరద్దూరంబులు, పుష్పమంజరులు, మామిడిగుత్తులు, కుసుమముల్, సంపెంగలు, పచ్చగన్నేరులు, పాళెలు అను పేరుగలధాన్యవిశేషములు), కల్లి = తమకుం గలిగి, రాజనము = రాజనమును పేరుగలకాలివిశేషముయొక్క, కాంతి = ప్రకాశముచేతను, తారు = ఆత్మక శబ్ద బహువచనము (వేలునుట), ముల్సూపి = ముల్లుసూపి, (రాజనములకు ముల్లుగలిగియుండుట సహజము. త్రాసునఁ దూచునప్పుడు భారమగువస్తువు దిక్కునఁ ద్రాసుముల్లులైన గాన దమతమసామ్యవిమర్శయందుఁ దామే హెచ్చయ్యె ననుట), బలాశా...నన్ - బలాశా = బెగ్గురుపిట్టలయొక్క, అనీక = సమూహ మనియెడు, దంభంబునన్ = నెవము చేతను, అరుదారన్ = ఆశ్చర్యమగునట్లు, నవ్వున్ = ప్రహసించును. (ముల్సూపి యనుచోట 'ప్రథమైక పచనమాత్రే చిక్వతానాంతాదయోపిక్యంతే' యను సూత్రమాశ్రయము).

తా. అచ్చటి వరిచేలు పువ్వుడోటలయందుఁ గలతీగెమల్లియలు మొదలుగాఁ బాళె లను పదమువఱకుఁ జెప్పఁబడిన పేరులు గలధాన్యవిశేషములు దమయందుఁగలిగి తోటలయందుఁ గలంగిరాజనము విశేషముగాఁగలిగి యారాజనమునకుఁ గలముల్లని యెడు త్రాసుముల్లుఁ జూపి తాము హెచ్చగుటవలన నాపువ్వుడోటలను దమమీఁదఁ దిరిగెడు బెగ్గురుపులుగుల తెలిచాయ లనియెడి నెవమున నవ్వుచున్న వని భావము. అనఁగాఁ బువ్వుడోటలకంటె నధికతరశృంగారము లై వరిచేలు ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము.

చ. బలిసినహల్లకచ్చటలరవైఁ దమ జంజురుముండ్లు రాయఁగాఁ
గలమము లుండుఁ బండి యొలుగంబడి నీ రెడలింపఁ దృష్ణలోఁ

దలకొన వంగి ముక్ జలముఁ १ ద్రావెడుక్రిందటివేళ్లు మీఁదటన్
నిలిపి మరంద మానుకరణి నికటోపవనానిలాహతిన్. 67

టీ. కలముములు = పరివైరులు, పండి = పక్షములై, నీ చెడలింపన్ = కట్టి
యన్న నీరు పరిపాకార్థమై చెడలఁజేయఁగా, తృప్తి = నీరుపట్టు, లోఁదలకొనన్ =
అంతర్వ్యాపకముగాఁగా, వంగి = నద్రుములై (బడలికచేత ననుట), ముక్ = పూర్వ
మందు, జలముఁద్రావెడు = ఉదకపానముఁజేసెడు, క్రిందటివేళ్లు = క్రిందనున్నమూల
ములను, మీఁదటన్ = ఉపరిభాగమందు, నిలిపి = ఉంచి, బలిసిన = పుష్టిగల, హల్లు
కచ్చటలపైఁ-హల్లుక = చెంగలువపువ్వులయొక్క, ఛటలపైఁ = గుంపులమీఁద,
మరందము=మకరందమును, అనుకరణిన్ = పానముసేయురీతిగా, నిక...తిన్-నికట=
సమీపమందలి, ఉపవన = ఉద్యానవనములవలని, అనిల = గాలియొక్క, ఆహతిన్ =
వీచుటచేతను, తమజుంజురుముండ్లు = తమయొక్క ధాన్యమంజరీకంటకములు,
రాయఁగాన్ = ఒఱిసిగొనుచుండఁగా, ఒలుగంబడి = కైవ్రాలి, ఉండున్ = ఉండును.

తా. పరివైరులు పక్షము గాఁగానే కోత నిమిత్తమై మర్లలో నీ రుండసక
కర్మకు లెడలించిన నెల్లప్పు డుదకపానము సేయుచున్నయవి గావున నవ్వడు నీరు
లేమిఁ జేసి డప్పిచేత నామల్లలోఁ బుష్పించి యన్న చెంగలువ పువ్వులమీఁద వ్రాలి
మున్ను నీరు ద్రావెడు వేళ్లవలెనున్న ముండ్లు రాచు కొనుచుండఁగా బువ్వులదేసె
యానిన ట్టుండె ననియును, వాయువశముచేత గదలుచుండఁగా దృష్టాభరమువలని
బడలికచేత సోలుచున్న వన్నట్లుండె ననియు భావము. కేదారములయందుఁ బైరులు
పండి యొఱియుండు నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

చ. అడుగునఁ బండి వ్రీలి యస १ లై మధు*పుట్టగఁ ద్రావఁ దేంట్లు మ
ల్లడిఁ గొనిచుట్టి రాఁ బనసల నొబ్బలుచు న్గలుగుండ్లతోడ నీ
డ్వడుపెనుబండ్లు భిన్నతటపాంసుల భూరిమదాంబుసేదనా
జడదృశ్యశృంఖలాయుతవసంత †మదద్విరదాధిపాకృతిన్. 68

టీ. కలుగుండ్లతోడన్=తాతిగుండ్లతోడ, కండ్వడు = సమానములగు, పెనుఁ
బండ్లు=పెద్దఫలములు, అడుగునన్ = భూమిలోనే, పండి = ఫలించి, వ్రీలి=బద్దలై,
అసలై = బురదయై, మధుపువసలన్ = (పేరు) పనసచెట్లయందు రసము, ఉట్టగన్ =
కాఱఁగా, త్రావన్ = పానముసేయుకొఱకు, తేంట్లు = భృంగములు, (ఇచ్చటఁ దేఱి
శబ్దమునకు బహువచనమందు లువర్ణము పరముగాఁగా దేటు లని రూపము వచ్చెంగావున
'రో'లోఁదలటముదితాంతస్య చవాలుకప్పలోలోశ్చ' యనునాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్ర

మునుబట్టి యలతేటి శబ్దాంతమందలి టివర్ణకారము వికల్పకముగా లుప్తం బగుటంజేసి
 తేట్లనినిలవవలసియుండినను తేట్లని పూర్ణబిందుయంతముగా బహుప్రయోగముల
 కలిమింజేసియును, 'శాస్త్రప్రయోగవచసో శ్శాస్త్రంబలవద్యుతే, అనిష్టున్నే పదే తేన
 ప్రయోగాశ్రయణం హితమ్' అను వికృతి వివేకసూత్రము కలిమిబలిమింజేసియును
 నిట్లే బోంట్లుమొదలగు శబ్దములు గానంబడు చుండుటంజేసియును దేట్లని యుండుటే
 సాధువుగాఁ దోచుచున్నది. మల్లడిఁగొని = పెనఁగొని, చుట్టిరాఁ = చుట్టికొనిరాఁగా,
 భిన్న = చగిలినట్టి, కట = చెక్కులయందలి, పాంసుల = పరాగితమైన, భూరిమదాంబు =
 అధిక మదజలముయొక్క, సేచన = తడుపుగలట్టియు, అజడ = కదలుచున్న, దృఢ = గట్టి
 యైన, శృంఖలా = సుకెలతోడను, యుత = కూడికొన్న, వసంత .. కృతిక - వసంత =
 వసంతునియొక్క, మదద్విరదాధిప = మదపుటేరుగు మిన్నలయొక్క, ఉకృతిక =
 ఆకారముచేతను, పాలుచుక్ = ప్రకాశించును.

తా. వేంపనన పండ్లు భూమిలోనే పండి పగులఁగా నారసము పగిలిన భూమి
 లోనుండి వైకివచ్చి బురుదకాఁగా నవ్వాసనమఁ దుమ్మెదలు పెనఁగొని చుట్టుకొనఁగా
 నాపండ్లే వసంతుని మదపుటేనుగులవలె నున్న పనియును, మదాతిశయమువలన భిన్న
 ములైన చెక్కులవలన దొఱఁగెడు మదధారలతోఁ గలసిన దుమ్ముతోడి బురుదవలె
 నాఫలరసమున్న దనియును గదలుచున్న యిరువసంకెలవలె జుట్టుకొన్న తుమ్మెద లున్న
 పనియు భావము.

ఉ. చాల దళంబుగాఁ బృథులచంపకకీలనఁ బొల్పు బొం¹దుఁ దో
 కూలె లనంగఁ బండి మహిమండలిఁ జీటుచు వ్రాలి గంధమూ
 ర్చాలసయైన భృంగతతినాఁ దుద క ప్పమర న్నలావళు
 బ్బీల్వలి గెల ల్గుగంధి కదరీవనపజ్జుల నొప్పు నప్పరిక్. 69

టీ. అప్పురిక్ = ఆపట్టణమందు, సుగంధ... జ్జులక్ = సుగంధికదళి = సుగంధు
 లను పేరుగల యరటిపెట్లయొక్క, వన = తోటలయొక్క, పజ్జులక్ = గుంపుల
 యందు, గెలల్ = గుళుపచ్చములు, చాలక్ = మిక్కిలియు, దళంబుగాఁ = దట్టముగు
 నట్లు, పృథుల... లనక్ = పృథుల గొప్పలగు, చంపక = సుపంగిపూలయొక్క, కీలనక్ =
 కూర్చుట్టచేతను, పొల్పు = చిప్పుచున్న, బొందుఁడోమాతలనంగక్ = లావుగలతో
 మాలె లనునట్లు, పండి = ఫలించి, ఫలావళులు = పండ్లవరుసలు, ప్రిలక్ = పగులఁగా, మహి
 మండలిక్ = భూమండలమందు, చీటుచుక్ = తాచికొనుచు, వ్రాలి = సుపంగిపూల

మీదవ్రాలి, గంధ...లన-గంధ=పరిమళమువలని, మూర్ఖా=శోషచేతను, ఆలన విన=వివశమైన, భృంగతలినా= భృంగసమూహ మనగా, తుదకప్పు-తుద = తమకొనలయందలి, కప్పు = నీలిమము, అమర= కనుపడగా, ఓప్పు= ప్రకాశించును. (కావద్యము మూడవపాదమందు బ్రుతయతి.)

తా. ఆపట్టణమందరటితోటలయందు సుగంధులనియెడు నరటిపండ్లు గెలయందు లెస్స పండి విరిసి కొనలయందలినలుపు గలిగి భూమిపర్యంతము జీరాడుచుండగా నాపండ్లగెలలు సంపెంగపూల బొందు తోమాలెలవలె సున్న వనియును, బుడ్లు వికసించిన సంపెంగ పువ్వులవలె సున్న వనియును, బుడ్లకొనల సున్న నీలకాంతి యాసంపెంగ పువ్వులమీద వ్రాలి మూర్ఖ వోయిన తుమ్మెదలవలె సున్న వనియును, నట్టిగెలలు తోమాలెలవలె బొడవు గలిగి యాదోకపాటుగా సున్న వనియును భావము.

చ. మన కనురక్తి హెచ్చు నిద్ర మందని కంతముఁ గొంగిలించి ని
క్కిన ఫణిరాజవల్లి యెఱిఁగింపఁగనో యనఁ బూగము ల్భరం
బునఁ బడుమట్టచే జెఱకు ॥ ముత్తియము ల్పిటిలించి తద్రసం
బనిశము వండు నగతికల ॥ లాంతిక జూర్ణముఁ జేయు నప్పరిన్. 70

టీ. కంఠము = మెడను, కాంగిలించి = ఆలింగనముజేసి, నిక్కి...ల్లినిక్కిన = (ఎగబ్రాకి) నిగిడినట్టి, ఫణిరాజవల్లి = తమలపుండీగె యచలతహన, మనకు = మనయిద్దఱకును, (తమలపాకునకును బోకచెట్టున కనుట.) అనురక్తి = (అరుణిమ) హెచ్చు = అతిశయించుటకు, ఇదె = ఈచూర్ణ మే, మందని = బోషధ మని, ఎఱింగింపనో = తెలియజేయఁగానో, అన = అనునట్లుగా, పూగముల్ = పోకచెట్లు, భరంబున = పోకలభారముచేత, పడు = వతనమగు, మట్టచే = పోకగెలల చేతను, చెఱకుముత్తియముల్ = సమీపమందున్న చెఱకులలోనిముత్తెములను, చిటిలించి = రాల్చి, తద్రసంబు = ఆచెఱకురసమును, అనిశము = నిరంతరము, వండు...కొక - వండు = పాకముఁ జేయుచున్న, అంతికల = సమీపస్థలమందలి, అంతిక = ప్రాయ్యయందు, చూర్ణముఁ జేయు = సున్నముజేయును, అప్పురి = అని మొదటికన్వయము క. 'జలధర ఫణిఫణ కీచక, జలచర కరమస్తకేతన శంఖవరాహో, జ్వలదంస్త్ర శుక్తిజాతం, బులుముత్తెములాప్పు వర్ణముల వివిధములై.' అని చెప్పబడిన రత్నశాస్త్రపద్ధతిచేత జెఱకులయందును ముత్యము లుండుట ప్రసిద్ధము.

తా. ఆపట్టణమందు జెఱకు తోటలలోనే తమలపాకు తీగెలును బోకవ్రూకులును నాటబడి యున్న వనియును, ఆచెఱకుపా లచ్చటనే వండు చున్నా రనియును, పోకలమట్ట లప్పటప్పటికీ బరిపక్వములై చెఱకులమీదఁ బడగా నందలి ముత్తెములు

చెదరి ప్రాయ్యిలో బడి నున్న మగుచున్న దనియును, నట్లు నున్న మగుటకు బోక చెట్లనియెడు పురుషుల కంతములను ఎమలపుంగి గెయ్యనుపాలతి యల్లకొనుట యనియెడు కవుగిలింతజేసి మన కద్వితకు ననురాగము కల్గుటకు నీనున్నము మం దని తెలుపఁగా దాని వలన నాపోకచెట్లే నున్నము జేయుచున్న వనియును, ఆపపోకలకు నున్న మెఱుపు తెచ్చునది యనియును భావము.

చ అలరుఁ బుంబునం దొగల శీ నంతరదామరఁ బ్రాచి గప్తపుక్
వలపులు ¹మీఱ లో వలుద శీ వాలుగ మొత్తము వోర నీరుకో
²భోకోళ యంచుఁ గ్రుంకు మెడశీగుంపులవంపులుదోప మావితోఁ
పుల విరుల న్బయి న్నడువఁ శీ బొల్పు పురాతనతీర్థ కుండముల్. 71

టీ. పుంబున = ఆపట్టణమందు, తొగల = కలువలచేతను, అంతరదామరః = జలవల్లిచేతను, ప్రాచి = నైవాలముచేతను, గప్తపుక్ = కర్పూరవాసనలు, మీఱ = అతిశయింపఁగా, లోకో = లోపలను, వలుద = పెద్దవగు, వాలుగ మొత్తము = వాలుగచేపలగుంపు, పోరకో = కలహింపఁగా, నీరుకోళ్లు = జలమక్కుటములు, ('సలోశ్చ' యనుసూత్రముచుబట్టి నీరుకోడి యనుశబ్దమునకును బహువచనమందు నీరుపమువచ్చును.) కొళకొళయంచుఁ = కొళకొళధ్వని జేయుచు, క్రుంకు = మునుఁగునట్టి, మెడగుంపుల = కంతసమూహములయొక్క, వంపులు = నమ్రకరణములు, తోపకో = కానరాఁగా, మావితోఁపులకో = మామిడితోఁపులయందు, విరులకో = పువ్వులచేతను, పయికో = ఊపకొగమందు, నడువఁబొల్పు = నడుచుటకు వల నగు, పురాతనతీర్థ కుండముల్ = ప్రాతనిటిగుండములు, అలరుకో = ఒప్పుచు.

తా. ఆపట్టణమందు మామిడితోఁపులలోనఁ బ్రాతబావు లుండు ననియును, సాబావులయందుఁ గలువలు మొదలయిన వానివాసనలు కర్పూర వాసనలవలె నుండు ననియును, లోపల వాలుగచేపలు చెఱలాడు ననియును, నీరుకోళ్లు మునుఁగుచు లేచు చుండు ననియును, బైసి నిండిన పూలచేత నవి బావు లని తెలియరాక నడిచి పోవచ్చు ననిపించు ననియును, భావము.

శా. సాయంకాలములం దదీశమురజి శీ త్నర్తస్వనద్దందుభి
స్థాయత్కాహళికాప్రతిస్వనతదోఁ శీ ప న్దుంజగర్భంబుల
స్త్రియుం గేళివనిం గులాయగమన శీ ప్రోత్తిష్ఠ దస్తస్వర
స్థాయిశ్వేత గరుద్ధగుత్పటపటా శీ త్కారంబుఁ గ్రంకారమున్. 72

1. మీఱఁగా. 2. కొలకొల. 3. త్నర్తధ్వనద్దందుభి.

టీ. (ఆపురమందు) సాయంకాలములకు = సూర్యాస్తమయకాలములయందు, కేళిపనిక్ = లీలోద్యానమందు, కులాయ...బుక్-కులాయ = గూండ్లనుగూర్చి, గమన = పోవుట, పొత్తు, ప్రాప్తిష్ఠల్ = లేచుచున్న, అంతస్సరికి = కొలఁకులలోన, స్థాయి ఉన్నట్టి, శ్వేతగరుల్ = హంసలయొక్క, గరుల్ = టెక్కలవలనబుట్టిన, పటపటాత్కారం బుక్ = పటపటాత్కృతియును, క్రేంకారముక్ = కంఠక్రేంకృతియును, తదీశ...త...తల్ = ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరికి, హశ-స్వామియగు, మురజీత్ = మన్నారుకృష్ణునియొక్క, పద్మ = కోవెలయందు, స్వనత్ = మ్రోయుచున్న, దుందుభి = భేరులయొక్కయు, స్థాయత్ = పృథ్వియగు, కాహళికా = బూరుగలయొక్కయు, ప్రతిస్వనత = ప్రతి ధ్వనులగుట, తోడె = తోడచుట్లు, కుజగర్భంబులక్ = పొదరిండ్లలోపలను, మ్రోయుక్ = ధ్వనించేయును.

తా. సాయంకాలములయందు విల్లిపుత్తూరియందు నుద్దానవనములలోని సరస్సులయందు హంసలు విహరించుట చాలించి గూండ్లను బోవుటకు లేచునప్పుడు వానిటెక్కలవలన బుట్టిన ధ్వనులను కంఠధ్వనులను వివేచనగా నప్పుడే యాపట్టణమందు స్వామి యగు మన్నారుకృష్ణునితోవల సుధ్యుకొలుపునో మ్రోసెడు భేరుల ధ్వనులను గాహళిముల ధ్వనులను వ్యాపించి పొదరిండ్లలో ప్రతిధ్వను లిచ్చుచున్నట్లు దోచు ననియు నప్పుడు పటపటాత్కారము భేరి ప్రతిధ్వనిగాను క్రేంకారము కాహళి ప్రతిధ్వనిగాను దోచు ననియు భావము.

మ. *పాలయుం గాడ్పు లుదజ్జహాలయవదంభోజాక్షవక్షస్తుల

స్యలఘుస్రజ్జకరందబిందువులః బశ్యాన్యరంపుఃపుణ్యంపుఃగం

పులః దావత్రయి మీఁటి వీట నటనఃప్రదోగసజ్జీభవ

ల్లలనావర్జితకై శికక్షురితకఃప్లూరాళి నల్లార్చుచున్.

73

టీ. వీటక్ = అప్పట్టణమందు, ఉద...లక్ - ఉదక్ = ఉత్తరదిశయందు మహత్ = గొప్పదియగు, ఆలయవత్ = కోవెల గలిగిన, అంభోజాక్ష = మన్నారు కృష్ణునియొక్క, వక్షః = అక్కునందలి, తులసీ = తులసీదళములయొక్క, అలఘు = గొప్పలగు, స్రక్ = మాలికలయందలి, మకరందబిందువులక్ = మకరందకణములచేతను, పశ్యాన్యరంపు = అపూవసంబంధులగు, పుణ్యంపు = పవిత్రములగు, కంపులక్ = వాన సలచేతను, తావత్రయిక్ = ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిజైవికము లనుతావత్రయమును,

* (ఇది వడపెరుం గోవి లండయాక్ ఆను నణవ వ్యవహారమునకు సంస్కృతము.)

మీఁటి=పొడిచి, నటన...శిన్ - నటన = నాగవాసమ నెడు, ప్రొద్దొగ్గ = ఉద్దొగ్గ మునకు, సజ్జీభవత్ = ఆయుతమునుచున్న, లలనా = బారహంతలచేతను, అవగ్నిత = చెరువబడిన, కైశిక = కొప్పులవలన, త్తరిత = జాఁగిన, ప్లహారాళిక్ = చెంగలువ పూలచాలును, అల్లార్చుచుక్ = మెల్లనఁ గదలించుచు, గాడ్పులు = వాయువులు, పొలయుక్ = వీచును. ఈపద్యము దుదర్శనములనుబట్టి భాషాశాస్త్రము ప్రవిడభాష యందు—పడ పెరుంగోయి లడయ రని యా మన్నారు కృష్ణుని కేప్పడి యున్నదని వలనఁ గలిగినది.

తా. ఆపట్టణముందు వాయువులు మన్నారపుష్పనివక్షులమందిల తులసివన మాలికల మకరంద బిందువుల మీఁద వీచుటచేసి యాశ్చర్యమును, అమళమును స్వామి కోశెలయందలి యపూర్వములవైఁగా వీచుటచేసి పుణ్యసౌరభమును, అందలి యాటకతైల కొప్పుల చెంగలువల నల్లనల్లనఁ గడుల్చుచు సూర్యుండును నామ సౌరభము గలిగి నంచరించు నని భావము.

చ. మలయపుగాలి రేలు వనమాళి విమానపతాక ఘల్లుముం

చులియఁ బసిండిమువ్వగమి ॥ నొక్కొకమాటు గదల్చు నుల్కి మి

న్నలము తడియ హేమవరణాంచలచంపకశాఖలందుఁ బ

క్షులు రొద నేయ వేగె నని ॥ కూడుదు రల్కులు 1 దేరి దంపతుల్.

టీ. (ఆపురముందు) మలయపుగాలి=మలయమారుతము, రేలు = రాత్రులయందు, వన...తాకక్ - వనమాళి = స్వామియొక్క, విమాన = కోశెలయందలి, పతాకక్ = ధ్వజముందు, పసిండిమువ్వగమిక్ = బంగారుచిలుగులగుంపును, ఘల్లుముంచులియక్ = ఘల్లుమని ధ్వనిసేయునట్లు, ఒక్కొకమాటు - ఒక్కొకసారి, గదల్చుక్ = కదిలించఁగా, మిన్న...గుక్ - మిన్న అలము = ఆకసమునందెడు, తడియ = ఆకోశెలబాధియగు, హేమవరణ = బంగారు ప్రాకారముయొక్క, అంచల = అంచలనున్న, చంపక శాఖలందుక్ = సంపెంగకొమ్మలయందు, పక్షులు = పులులగులు, ఉల్కి = కొదరు పాటుఁజేచి, రొదనేయక్ = కలకలఁబడుకఁగా, దంపతులు = ఆపట్టణమునందలి స్త్రీ పురుషులు, వేగె నని=తెల్లవారె ననుకొని, అల్కులుదేరి = ప్రణయశోభములను మాని, కూడుదురు = సంభోగింతురు.

తా. ఆపట్టణముందు స్వామి కోశెలధ్వజస్తంభము దున్న బంగారు మువ్వలు రాత్రులయందు మలయమారుతము సోఁకి కదలి ఘల్లు మని యొక్కొక్క సారి

చప్పుడు కాగా నాతోవల బంగారు ప్రాకారము వెంబడి నున్న సంపెంగ కొమ్మల
యందు నిద్రించుచున్న పక్షు లదనీ ధ్వని జేయఁగా విని పక్షులు గూయుచున్నవి
తెల్లవాణవచ్చె నని భ్రమించి ప్రణయ కలహములు వహించియున్న దంపతులు కోప
ములు మాని యప్పుడ రమితు రని భావము.

చ. కలమపు తుండుగు ల్ద్రవిడకన్యలు ముంగిటఁ గాచి యుండి త
జ్జీలరుసానాభ గేహరురుశాబము సారెకు బొక్కులాడఁ గొం
డెలపయి క్రమ్మ గ్రామ్యతరుణీతలి డించిన పేఁపగంపలం

1దల మగుచున్న చెంగలువదండలఁ దోలుదు రప్పురంబునన్. 75

టీ. ఆప్పురంబునన్ = అవిల్లుపుత్తూరున, ద్రవిడకన్యలు = ద్రావిడకన్యకలు,
కలమపుటెండుగల్ = రాజపువడ్లుపోసినయెండుగులకు, ముంగిటన్ = గృహపురో
భాగమందు, కాచియుండి = కనిపెట్టియుండి, క్ష...ము-తల్ = ఆపట్టణమందలి, జలరు
హనాభ=స్వామియొక్క, గేహ = కొవలయొక్క, రురుశాబము = ఇట్టిపిల్ల, సారెకున్ =
మాటిమాటికిని, బొక్కులాడన్ = ఆయెండఁబోసినవడ్లు విసుచుండఁగా, కొండెల
వైకిన్ = తమకొండె సిగలమీఁదికిఁగా, అమ్మన్ = విక్రయించుటకై, గ్రామ్యతరుణీతలి =
వల్లెలస్త్రీలసమూహము, డించిన = అక్కడ దిండుకొనియున్న, పేఁపగంపలన్ =
పేములచే నల్లనగంపలయందు, తలమగుచున్న = నిండియున్న, చెంగలువదండలన్ =
ఎత్తుకలువదండలచేత, తోలుదురు = పోఁబోవుదురు.

తా. అవిల్లుపుత్తూరునందు ద్రవిడకన్యకలు ముంగిళ్ల నెండ బోసియున్న వడ్లకుఁ
గావలియుండఁగా నచ్చటి స్వామికోవలలోని పెంపుడు జింకపిల్ల యావడ్లు మాటిమా
టికి బొక్కుచుండఁగా నా పిల్లకు వేఱ మఱియొకదానిచే గొట్టిన నొచ్చు ననియెడు
నాన్యశంస్యముచేతను, దమకొండెసిగలవైకిఁగాఁదెచ్చి విక్రయార్థ మచ్చట దిండుకొని
యున్న గ్రామ్యస్త్రీల పేఁపగంపలలోని కలువదండల చేతనే తోలుదు రని భావము.

సీ. ఎదు రేఁగి సాష్టాంగ శ మెరఁగి పాద్యం బిచ్చి

నాదికేళకటాస శ నముల నునిచి

నునుబోఁకపాత్రి గు శ ట్టిన దొప్ప గమితోడ

రంభావిశాలప శ స్తములు వఱచి

శాల్యన్నసూపాజ్య శ గుల్యాబహువ్యంజ

నక్షీరదధులర్ప శ ణంబు జేసి

వార్చినపిదప సంవాహన మంఘ్రాల
 కొనరిచి తాంబూల శ మొసగి కుశల
 తే. మగిడి పోయెద మన్న ద శ వ్వనిచి సిరికి
 దగినసత్కృతి జేసి భేదమున మగిడి
 యర్చు గావించు రెపుడు ని శ ట్లతిథు లై న
 భాగవతులకు శివప్రభాగవతులు.

76

టీ. ఆప్సరిక్ = ఆపట్టణమండలి, భాగవతులు = భగవద్గ్రంథాలు, ఆతిథులైన = ఆభ్యాగతులైన, భాగవతులకు = భగవద్భక్తులకు, ఎడరేగి = ఎడరంగులబోయి, సాష్టాంగము = కరపాదఫాలవత్ భుజములనియెడి యష్టాపయమంతో గూడునట్లు, ఎరగి = ప్రణమిల్లి (శ్లో. 'వైష్ణవంవైష్ణవోపైష్ట్యై వద్దపత్ప్రణామేద్భువి' యన్నట్లు ఒండ ప్రణామము జేసి యనుట), పాద్యం బిచ్చి = పాదప్రక్షాళనము జేసి, నారరేళకటాసనములకు = నారికేదపుటాకులచే నల్లనచాచలయ్యుడు, ఉనిచి = కూర్చుండబెట్టి, (సానాద్యనుష్ఠానములు మున్నే తీర్చికోనిపద్మినారంగున), సురుబోధపాత్రిక్ - సురు = మృదువగు, పోకపాత్రిక్ = పోకమట్టచేత, కుట్టిన = కూర్చిన, దొప్పగమితోడ = దొన్నెలగుంపుతోగూడ, రుభాదికాలవర్ణములు = వెడలదురుటికలములు, పటిచి = ఆస్తీర్థముజేసి, శాల్యన్న...లు-శాల్యన్న = పరియన్నమును, గూవ = పోవుచు, ఆజ్ఞకుల్యా = నేతికాలువలును, బహువ్యంజన = మెక్కువకరములను, తీరదశలు = పాలుపెరుగులును, అర్పణంబుజేసి = చారికి సమర్పించి, భోజనానంతరము, వార్చినపిదప = హస్తప్రక్షాళన పాదప్రక్షాళనములపెనుక నాచమనముజేసిన యనంతరమగుదు, అంఘ్రాలక్ = వారిపాదములకు, సంవాహనము = మద్దనము, చినరిచి = చేసి (సాదముల బిసికి యనుట), తాంబూలమొసగి = విడిమిచ్చి, కుశలమడిగి = గాఢపట్టి సేవ జేరి యుండగా గుశలప్రశ్నజేసి, పోయెద మన్నక్ = వారే పోయెద మని చెప్పి రేసి, (వీరు బలాత్కారముగా నిల్పుటకు సామంత్ర్యములేనివారగునన వెంబడించి), దవ్వనిచి = దూరముగ ననిచి, సిరికిదగిన = తమ కలిమికి దగిన, సత్కృతి జేసి = సత్కారముజేసి (సంభావన యిచ్చి యనుట), భేదమునక్ = ఎడబాసిన దుష్టముచేతను, మగిడి = తిరిగి, ఎపుడును = ఎప్పుడు, ఇట్లు = ఈచెప్పినట్లు, అర్చగావించు = పూజ సేయుదురు.

తా. సులభము. ఇచట భాగవతు లతిథులం బూజించి రనుట విష్ణుచిత్తుడీదీపిని భాగవతులం బూజించు నని సూచించుచున్నది.

శా.అం దుండుం ద్వయసద్వపద్వదనుం १ డద్వందుఁ డశ్రాంతయో
గాందూబద్వమధుద్విషద్విర్దుందుఁ డశన్వర్థాభిధానుం డురు
చ్చందోబృందతదంతవాగపతనాసంజాతతజ్జన్య ని
ష్పందైవైత్వతసురువిదాలయుండు నిశ్చ నిష్ఠుచిత్తుం డనన్. 77

టీ. ద్వయ...నుండు - ద్వయ = ద్వయమును శ్రీవైష్ణవమంత్రమునకు, సద్వ =
గృహమైనట్టియు, పద్వ = కమలమువంటి, వదనుండు = ముఖముగలయట్టియు,
అద్వంద్వండు = శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదులు లేనియట్టియు, అశ్రా...ండు - అశ్రాంత =
ఎడతెగని, యోగ = న్యాయయోగమనెడు, అందూ = సుకీర్ణచేత, బద్ధ = కట్టబడిన,
మధుద్విషత్ = మధుసూదనుఁడనియెడు, ద్విరదుండు = ఏనుగు గలయట్టియు, ఉరు...
డు-ఉరు = బహువిధములయిన, ఛందః = వేదములయొక్క, బృంద = సమూహము
యొక్కయు, తదంత-తత్ = ఆవేదములయొక్క, అంత = అంతములగు నుపనిషత్తుల
యొక్క, వాక్ = వాక్యములయొక్క, అపతనా = చదునమిచేతనే, సుజాత = పుట్టినట్టియు,
తజ్జన్య = ఆవేదవేదాంతజన్య మగునట్టియు, నిష్పంద = చలించనియట్టి, దైవైత్వ =
చిదచిదీశ్వర భేదకమైన, సుసందిత్ = మంచిజ్ఞానమునకు. ఆలయాండు = గృహమగునట్టి,
విష్ణుచిత్తుం డనన్ = విష్ణునందుఁ జిత్తము గలవాఁ డనగా, అన్వర్థాభిధానుండు =
సార్థకనామధేయుఁ డగు పరమయోగి, నిష్ఠఁ = సదాచార సంపత్తిచేతను, అందుఁ =
ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, ఉండుఁ = నివసించును.

తా. ఆ శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు నిరంతరము ద్వయాయుసంధానముఁ జేయుచు
సుఖదుఃఖములు శీతోష్ణములు సరిగాఁ దలంచుచు దన నిరంతర యోగముచేత శ్రీప
తిని వశపఱచుకొని వేదవేదాంతములు చదువకయే వాటివలన గలుగవలసిన నిశ్చల
దైవైత్వానమునకుఁ దాను నివాసభూమియై విష్ణుచిత్తుండగుసార్థకనామధేయముగల
యొకమహాయోగి నిష్ఠఁ గరిగియుండు నని భావము. (ద్వయ తిరుమంత్ర చరమ శ్లోక
ములు వైష్ణవ సాంప్రదాయకములు).

వ. అమృహీసురవరుండు ప్రకృతికంటఁ బరుండగు దన్నును, దనకంటఁ
బరుండగు పరమేశ్వరుం, బరమేశ్వర ప్రసాద బహుజననకృత సుకృత
ఫలరూప యగు నాచార్యకృతగు ప్తదానంబు నిధానంబుఁ దెలిపిన
గతిం దెలుపఁగా, నాత్మీయతపీయశేష శేషిత్యసంబంధం బనాద్యంబుగాఁ
దెలిసి యీతెలివి గలిగి యఖ్యనిర్వృతిం గాంచి సుఖించు పరమ
యోగికి బహుక్లేశదంబులగు చదువులం బనియేమి యీవివేకంబు

లేనివాని హేతువాదంబు ధాతువాదంబు, కాణాదంబు ప్రాణాదంబు, కాపిలంబు చాపలంబు, మీమాంస హింస, వ్యాకరణం బశరణం బటుగాక చదువ దొరకొనిన నరునకుఁ గాలంబు నాలంబు విఘ్నంబు లఖిలోద్యమఘ్నంబు లందులకు సామగ్రి గిటకిటన, గొంతెఱుంగ నగు మదంబు పుటపుటన, దుదముట్టం జదివెనేనియు సముత్పన్న విజ్ఞానం దై త్రైగుణ్యవిషయంబులగువాని నానీతధాన్యుండు నిష్ఫలం బైన పలాలంబును నాలబ్ధుడును సిద్ధకంబును విడుచువడువున విడువ వలయుఁ గావున శాంతిదాంతిపరతంత్రమైకాంతి నైన నాకు మొదల నివి యధిగమింపం దుద విసర్జింప నేమిప్రయోజనంబు ; వాచిభంజనంబు రాజరంజనంబును జేయుచుఁ బునర్జన్మనంబులకు విసువనిజనంబులకుఁ గానియు మాదృశులకుఁ దదీయఖ్యాతి యీతి, లాభంబు, ఊభంబు, పూజనం బుద్వేజనం బని వితర్కించి యుర్వరఁ బూర్వంబున సౌవీరభూరమణునకు గౌరవం బంగీకరించి బోధించి ముక్తికనిచిన భరతభూమి సురవతంసుంబునుబోలె దుర్విభావ్యబోధుండై పరమపదంబునను భాగవతుల కప్రాకృతంబులగు బహుభద్రచూర్తులు భరియించి భగవత్పరిచర్య సేయుటయుఁ బరమపురుషార్థం బగుట యెఱిగి యచటి రథచరణపాణిమాలికాకరణకైంకర్యంబున కంకురితకౌతుహలుం దై చేయుచుండె, మఱియును.

78

టీ. అష్టహీనురవరుండు = అష్టాష్టాశోత్తముండు (విష్ణుచిత్తుండు) ప్రకృతి కంటె = ఇరువది నాల్గు తత్త్వములుగల యచిత్తుకంటె, పరుండగు = వేఱైన, తన్నును = జీవు నచట, తనకంటె బరుండగు పరమేశ్వరుండు = బ్రహ్మమును, అనఁగా స్థితి. 'కేశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్థునతిష్ఠతి, బ్రాహ్మయన్ సర్వభూతాని యస్త్రాహాధాని మాయయా.' అను తెఱుగునఁ దనకంతర్వామి యగు పరమేశ్వరు ననుట. పరమే...రూప-పరమేశ్వరప్రసాద = భగవదుగ్రహమువలన నైన, బహుజనన = పెక్కుజన్మముల యందు కృత = చేయఁబడిన, సుకృత = పుణ్యములను, ఫలహవ యగు = ఫలస్వరూప మగు, ఆచార్యకృప = గురుకారపూర్వము (ఇది కర్తృపదము), గుప్తదానంబు = పూర్వజన్మమందుఁ జేసిన యేకాంతదానము, నిధానంబుఁ దెలిసినగంటె = సద్యోజన్మమందు నిక్షేపమును దెలిసిన తెఱుగున, తెలుపఁగాన్ = తెలుపఁగా, అనఁగా సకలమేకాన్తపురా

1. పరమైకాంతికునకు; పరమైకాంగి నైననాకు. 2. (య) పరమ.

జేతిహాసములకు సారభూతమైన చిదచిదీశ్వర తత్త్వత్రయజ్ఞానమును బహుజన్మకృత సుకృతలబ్ధమైన యాచార్యకృప తేటపఱచిన దనుట. శ్రు. 'ఆచార్యదేవోభవ' యని తైత్తిరీయశ్రుతియందును, 'ఆచార్యవాక్ పురుషోషేద' యని ఛాందోగ్యమందును, 'యస్యదేవే వరాభక్తి ర్యథాదేవే లభాగురౌ, తస్యైతేకధితాహ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహత్ప్రసాదే' అని కఠవల్లియందును, 'దేవతాయాగురోత్తైవ మంత్రస్యాపి ప్రకీర్తనాత్, ఐహికాముష్మికానిద్ధిర్ద్విజస్సోస్తి నసంశయః' అని పురాణసముచ్చయమందును, 'యస్మా ద్దేవోజగన్మాగో కృత్యా మర్త్య మయీం తనుమ్, మగ్నా నుద్ధరతే లోకాః కారుణ్యాచ్చాస్త్రపాఞినా, తస్మా ద్భక్తిర్దురౌ కార్యా సుసారభయభిరుభిః' అని పాంచరాత్రమందలి జయాఖ్య సుహితయందు, 'చక్షుర్దమ్యం గురు త్యక్త్వా శాస్త్రగమ్యం తు యస్సర్వేత్, హస్తస్థ ముపకం త్యక్త్వా ఘనస్థం సోఽభినాంభతి. సులభంతు గురు త్యక్త్వా దుర్లభం యఉపాసతే, బద్ధం త్యక్త్వా ధనం మూఢో గుప్త మస్నేషతి షీతౌ' అనునీమొదలగు ప్రమాణములచేలి నాచార్యకృపయే ప్రధాన మని యెఱుంగఁదగినది. ఆత్మీయ...బు - ఆత్మీయ = తనసంబంధమగు, తదీయ = ఆవరమేశ్వరసంబంధ మగు, శేష = భృత్యత్వ సంబంధము, శేషిత్వసంబంధము = స్వామిత్వసంబంధము, అనాద్యంబుగాఁ దెలిసి=అనాది సిద్ధ మని యెఱిఁగి, ఈతెలివిగలిగి = ఈజ్ఞానము గలిగి, అభర్వ=అఖండమగు, నిర్వృతిం గాంచి = సుఖమునుజెంది, సుఖించు=సొగసెడు, పరమయోగికిఁ=మహాయోగీశ్వరునకు, శ్లో. 'శాస్త్రజ్ఞానం బహుక్లేశం బుద్ధే శ్చలనకారణమ్మన్మత్తు, బహుక్లేశదంబులగు = బహు ప్రయాస కరములగు, చదువులం బనియేమి=చదువులచేనేమిపని, ఈవి వేకంబులేనివాని = ఈజ్ఞానములేనివానియొక్క, హేతువాదంబు = కారణవాదము, ధాతువాదంబు = లోహాదిమారణక్రియ, కాణాదంబు = తర్కశాస్త్రము, ప్రాణాదంబు = ప్రాణహారము, కాపిలంబు = సాంఖ్యమతము, చాపలంబు = సేశ్వర నిరీశ్వరభావభేదములచేత బుద్ధి చాంచల్యకరము, మీమాంస = అగ్నిప్రోమాది కర్మకాండవిషయము, హింస = పరప్రాణావహారిణి, వ్యాకరణంబు = శబ్దశాస్త్రము, అశరణంబు = రక్షించునదిగాదు, చదువ దొరకొనినక = పఠించుట కుపక్రమించెనేని, కాలంబు నాలంబు = కాలము చాలదనియు, అనకుశాల మనియును, విఘ్నంబులు = అంతరాయములు, నకలోద్యమఘ్నంబులు = నర్వకార్యనాశకంబులు, అందులకు = శాస్త్రాభ్యాసమునకు, సామగ్రి = సాధనసంపత్తి, కిటికిన = మిక్కిలి కొంచెము, కొంతెఱుంగనగుమదంబు పుటపుటన = కొంతదెలియఁగానే గర్వంబు పుటపుటన పొడమును; వలాలంబు = ఉముకపొట్టు, సిద్ధకంబు = మైనము, ఈతి=ఈతిబాధ, ఉద్వేజనంబు = భయంకరము, గౌరవంబు = గురుత్వమును, రోచరణపాణి = చక్రపాణియగు మన్నార్కుకృష్ణుని. కడమది సులభము.

తా. సులభము.

క. న్యాయాన్తి తవి త్తంబున

నాయోగీశ్వరుండు వెట్టు १ నన్నం బొప్తా

లేయ పటీరాచల ప

ద్వాయాతాయాత వైష్ణవవావలి కెల్లన్.

79

టీ. ఆయోగీశ్వరుండు=ఆవిష్టుచిత్తుండు, న్యాయార్జితవి త్తంబునకొ = న్యాయార్జిత ధనముచేతను, అప్రాలేయ పటీరాచల పద్వాయాతాయాతవైష్ణవవావలి కెల్లన్ = హిమాచల ముదూచలముల మధ్యమార్గస్థులై వచ్చుచు బోవుచుండెడు వైష్ణవ సముదాయమున కెల్లరు, అన్నంబు పెట్టుకొ. 'సరణిః పథతిః పద్వ్యా' యని యమరుండు.

తా. సులభము.

చ. గగనము నీరుబుగ్గ కెనగా జడిపట్టిననాళ్లు భార్య క

నొగ సొరకుండ నారికెడఁపుంబొటియ 'ల్లవులించి २వండ న

య్యగపల ముంచిపెట్టుక గలమాన్నము నొల్పినప్రప్స నాలుగే

నొప్పిసినకూరలు న్వడియము ల్వరుగు పెరుగు స్ఫుతఫ్లతిన్. 80

టీ. కర్తృపద మధ్యాహర్యము. ఆయోగీశ్వరుండు, గగనము = ఆకాశము, నీరుబుగ్గకు = చర్వితాసులయుదుండి సుతతధారగా నీరు వై కుబిలి వచ్చెడియూటకు ఎనగా = సదృశముకాగా, జడిపట్టిననాళ్లు=వర్ష ముపట్టిన దినములయందు, భార్య = తనయిల్లాలు, క = శస్త్రములానికి, పొగసొరకుండకొ - ధూమము ప్రవేశింపకుండ, నారికెడఁపుంబొటియలు = నీరు వెడలించి యెండించిన యెడనీటిబెంకాయబొండ్లములు, తవులించి ప్రొయ్యిలో నంటించి, వండకొ=పాకముక జేయగా, అయ్యగపలకొ = ఆబెంకాయ చిప్ప యబళలచేతనే, కలమాన్నముకొ = వరియన్నమును, ఒల్పినప్రప్స = ఒల్పుప్రప్సను, నాలుగేనొప్పిసినకూరలుకొ = నాలుగైదుపొరటిన కూరలును, వడియములు=వడియూలును, వరుగులు = శుష్కశాకములును, పెరుగుకొ = దధియును, స్ఫుతఫ్లతికొ = ఆజ్యసిక్త మగునట్లుగా, ముంచిపెట్టును = స్ఫుతఫ్లతివధికి బూర్వ మున్నయించునది.

చ. తెలిచులివెచ్చయోగిరము १ దియ్యని చారులు దివ్వనంబులుకొ

బలుచనియంబళ్లు ల్పెఱకురపా లెడనీళ్లు రసావళ్లు ల్ఫలం

బులును సుగంధిశీతజలము ల్వడపించెలు గీరు జల్లయు

న్వెలయంగ బెట్టు భోజనము १ మేవిం జందనచర్ప మున్నుగన్. 81

1. ల్ఫలించి. 2. వడియ.

టీ. వేసవిక్ = గ్రీష్మర్తువందు, చందనచర్మ = చందనాలంకారము, మున్నుగక్ = మొదలుగా, (ముందఱ చందన మిచ్చి యనుట), తెలిసులిపెచ్చయోగిరము = తెల్లనై మందోష్ఠమగు నన్నంబును, తియ్యనిచారులు = తియ్యజారులును, తిమ్మనంబులుక్ = మజ్జిగపులుసులును, వలుచని యంబళులు (అంబళిశబ్దబహువచన మంబళులనియుచుగలదు), చొరుపాలు = ఇత్తురసములు, ఎడసిట్ల = లేతటెంకాయసిట్లును, రసావళులు = భక్ష్య విశేషములును, ఫలంబులును = కదళీరసాలాదిఫలములును, సుగంధిశీతజలములు = వట్టి వేళ్లు మొదలగువానివలనఁ బరిమళించు చల్లనగు నుదకములును, వడసింజెలు = వడసు బోగొట్టునట్టి ఊరవేసిన లేతమామిడి సిందియలు, సీరుజల్లయుక్ = సీరుమజ్జిగయును, వెలయంగక్ = ప్రసిద్ధమగునట్లు, భోజనముఁ బెట్టుక్ = ఆహార మొసంగును. రసావళులు భక్ష్యవిశేషము లనుటకు బ్రాసదారగా రిచ్చినయదాహరణము:—
క. తనయింట కప్పు డాయిత, మొనరించిన కమ్మదావు లాలుకురసావళులు మినపవడ లును జాచు, ట్టును గోదుమసిండివంటలుక్ గలవనినన్” (విష్ణు. 3. ఆ. 377వ.) ఆతిరసములు గావలయు. తా. సుగమము.

మ. పురుగుందావి నవోదనంబు మిరియంపుంబొల్లతోఁ జట్టి చు
య్యను నాదాఱనికూరగుంపు ముకుమం १ దై యేర్పునావం జిగు
ర్కొను పచ్చల్లను బాయసాన్నములు నూరుంగాయలుక్ జే సులు
క్కును నేయుం జిలుపాలువెల్లువుగ నాహారం బిడు స్సీతునన్. 82

టీ. సీతునక్ = శీతకాలమందు, పురు...బు-పురుగుందావి = పురుగుదావు లను పేరుగల కలమ విశేష సంబంధియగు, నవ=నూతన మగు, ఓదనంబు = ఓగిరమును, (వేడివేడి యన్న మనుట - పురుగు రాజనము లుష్ణప్రధానము లని వైద్య శాస్త్ర మందుఁ బ్రసిద్ధము గనుక నాశీతకాలమున కుచితములు), మిరియంపుంబొల్లతోఁ = మిరియముల పొడులతోడ, చట్టి=భాండ విశేషము, చుయ్యనాదు = చుయ్యనుచు మ్రోసెడు నాదము, ఆఱని = నశించని, కూరగుంపు = శాకసమూహము, (మిరియాల పొడితోఁగూడఁ దిరుగఁ బోసిన నాదము వదలకమున్నే యనుట), ముకుమందై = ముక్కులోని జబ్బును మాన్పు నొషధమై, ఏర్పు = చుఱచుట మనియెడు, ఆవక్ = ఆవాలపిండి చేతను, చిగుర్కొను = క్రుచ్చియెత్తిన, పచ్చల్లను, ఊరుంగాయలును = ఊరుగాయలును, చేసుఱుక్కును నేయుక్ = చేతిమీఁదబడఁగానే యుష్ణత గనుపించెడు ఘృతమును, చిలుపాలుక్ = సగ మివ్వరఁ గాచినపాలును, వెల్లువగక్ = సమృద్ధి యగునట్లుగా, ఆహారం బిడుక్ = భోజనముపెట్టుగు, ఈపద్యంబునందు, ‘ను మ్రోతక’

అను సూత్రబలమువలనఁ బురుగుదావి యరుసెడఁ బూర్ణబిందువును 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్రపదం కర్తృధారయో భవతి' యను సూత్రమువలనను, 'అంధ్రం షడ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే' యను నధర్మశాస్త్రీవలనను, పురుగుందావినవోదనంబని కర్తృధారయనమానంబును బ్రయుక్తంబు లయ్యెను. తా. సుగమము.

చ. కదలిగభీరపుష్పపుటిరకాచ్చటఁ జేతుల నిప్పపిండివైఁ

గుదురుగ నిల్చి యోపుగతి శ గూనల నూనియ నించి త్రాట ము
న్నుదికినశాటి వ్రేల నది శ నొక్కటఁ గ్రుంకిడి వత్తు రెండఱే
వదలక యాతనింట శనిశవారమున స్మరదేశివైష్ణవుల్. 83

టీ. ఆతనింట = ఆవిష్టుచిత్తునింటను, (ఇచ్చట షష్ఠ్యర్థమున నిత్యసంధి), పరదేశివైష్ణవుల్ = ఆభ్యాగతు లగువైష్ణవులు, శనివారమున = మందవాసరమునాడు, కదలి...ట = కదలి = అరటియొక్క, గభీర = లోతగు, పుష్పపుటికా = పూదొన్నెల యొక్క, ఛట = సమూహమును, చేతుల = హస్తములయందు, ఇప్పపిండివై = తలఁ బులిముకొనుటకు నూతన మధుకపిష్టముమీఁదను, కుదురుగ = తొలఁగకుండునట్లు, నిల్చి = పాదుకొల్చి, ఓపుగతి = చాలినరీతిగ, గూనలనూనియ - గూనల = మహాభాండముల లోని, నూనియ = తిలతైలమును, నించి = నిండించి, త్రాట = దారమందు, మున్నుది కిన్ = పూర్వధాత మగు, శాటి = వస్త్రము, వ్రేల = వ్రేలుచుండఁగా, నది = ఏటి యందు, ఒక్కట = ఒక్కసారిగా, గ్రుంకిడి = స్నానముజేసి, ఎండఱే = అనేకు లనుట, వదలక వత్తురు = విడువక తిరిగి వత్తురు.

తా. ఆవిష్టుచిత్తునియింట శనివారమునాఁ డనేకు లగు పరదేశివైష్ణవులు తమ తమ యభ్యంగన స్నానముకొఱకు నిప్పపిండి నూతి యాముద్ద చేతిలొఁ బెట్టుకొని దానిమీఁద నరటిపూవు దొన్నెలు పెట్టుకొని వానిలొఁ దమకుఁ గావలసినంతవిఱ కావిష్టుచిత్తుని యింటిలో 'హనలకుఁ బోసి యున్ననూనె తామే పోసికొని స్నానానంత రము భరించుకొనుటకై ధాతవస్త్రములు త్రాడునకుఁ గట్టి తాఁకక యొకచేత బట్టు కొని నదికిం బోయి యచ్చట నభ్యంగన స్నానముఁ జేసి వత్తు రని భావము.

శా. ఆనిష్ఠానిధిగేహసీమ నడురే శ యాలించి న స్త్రోయు నెం

తే నాగేంద్రశయాన(ను) పుణ్యకథలుం శ దివ్యప్రబంధానుసం

ధానధాన్యము నాస్తి శాకబహుతా శ నా స్త్యుష్ణతా నా స్త్యపూ

షా నా స్త్యోదనసాష్టవం చ కృపయా శ భోక్తవ్య మన్మాటలున్. 84

టీ. ఆని...మన్ = ఆనిష్ఠానిధి = సదాచారమునకు విశ్వేపమయిన యావిష్టు చిత్తునియొక్క, గేహసీమన్ = గృహసీమయందు, నడురేయి = అర్ధరాత్రమందు,

అలింగిత = విన్నను, ఎంతే = మిక్కిలి, నాగేం...లుక - నాగేంద్రశయాన = శేషశాయయగు స్వామియొక్క, పుణ్యకథలుక = పవిత్రకథలును, దివ్య...ము - దివ్య ప్రబంధ = ద్రావిడ ప్రబంధముయొక్క, అనుసంధాన = పారాయణముయొక్క, ధ్యానము = ధ్యనియును, శాకబహుతా = కూరలబాహుళ్యము, నాస్తి = లేదు, ఉష్ణతా = పదార్థములందు వేడిమి, నాస్తి = లేదు, అపూషః = పశ్యారము, నాస్తి = లేదు, ఓదనసౌష్ఠవం చ - ఓదన = ఓగిరముయొక్క, సౌష్ఠవంచ = చక్కదనము, నాస్తి = లేదు, కృపయా = దయచేతను, భోక్తవ్యం = ఆరగింపదగినది, అన్తాటలుక = అనియెడు వాక్యములును, మ్రాయుక = ధ్వనిసేయును. ఈపద్యమందుఁ గేవలసంస్కృతవాక్యములుండి నను ననియెడు ననుకరణము గలిగినది గావున, 'అనుకృతేఽస్తివాక్యంతు' అనుసూత్ర బలమువలనఁ జెల్లును. భోక్తవ్య మనుచోట 'అహమాదీనాం ద్విత్వ' మను సూత్రముం బట్టి ద్విత్వంబు రావలయును, ఐనను, శ్లో. 'శబ్దానా మస్త్యభాగేషు యోఽనుస్వారః ప్రదృశ్యతే, తస్యాచివరతోమస్యాన్య త్సర్వత్ర కవిసప్తతే' 'పదేశు తద్య దాద్యంతే వాద్విత్వం హరిసప్తతే' అను సధర్వణోక్తులవలన ద్విత్వాభావమై యనుస్వారమునకు మకారము వచ్చెను. మూడవపాదమందు నిత్యసమాసపదములఁ జేరిన నాస్తిపదమున కనునాసికయతి.

తా. ఆవిష్టుచిత్తుని గృహమందు బగటిపూటలయందే కాక అర్ధరాత్రమందు వినఁబోయినను శేషశాయపుణ్యకథలఁ జెప్పుకొనువారి కంతనాదములును, దివ్యప్రబంధముల రవములును, భోక్తలతో నావిష్టుచిత్తుడు కూరలు లేవు సాదము వేడిగాలేదు భక్ష్యములే దన్నముకూడ నొప్పిదముగా లేదు, కృపచేతనే యారగింపవలయు నని చెప్పెడి యుచచారవాక్యములును వినంబడు నని భావము.

తే. ఇత్రైఱంగున నవై వ్విష్టవోత్తముండు

జాగరూకతః తైర్ధిక్తభాగవతుల

కితర మెటుంగక యెవ్వ రేమేమి వేడి

రలయ కవి పెట్టి సుతుప్తి సలుపు చుండె.

85

టీ. అవై వ్విష్టవోత్తముండు = వైష్ణవశ్రేష్ఠుఁ డగునా విష్ణుచిత్తుడు, జాగరూకత = హెచ్చరికచేత, తైర్ధిక్తభాగవతులకు = తీర్థయాత్రాపరులగు భగవద్భక్తులకు, అలయక = అయాసము నొందక, ఎవ్వ రేమి వేడిరి = ఎవ్వ రేమేమి యడిగిరో, వారికి. కడమ సులభము.

తా. సుగమము.

శా. బాలార్కాంశువిజృంభితామల శరత్పద్మాక్ష పద్మాక్షమా
 నీళాజాంబవతీశ యీశబలభిన్నీరేరుహోద్భూతవి
 క్షాల్పమామాల్యశిరోమణిద్యుతికనకత్పాదాబ్జ పాదాబ్జపా
 లాలంకారకచావలీమకరదీప్యత్కుండలాంచన్ముఖా.

86

టీ. బాల...క్ష - బాలార్క = లేతసూర్యునియొక్క, అంశు = కిరణముల
 చేత, విజృంభిత=వికసింపజేయబడిన, అమల = నిర్మలములైన, శరత్ = శరత్కాల
 మందలి, పద్మ = కమలములవంటి, అక్ష = నేత్రములు గల్గినట్టివాడా, (ఇది మొద
 లుగా శ్రీ పేకలేశ్వరునకు విశేషణములు), పద...శ-పద్మా = లక్ష్మీదేవికి, క్షమా =
 భూదేవికి, నీళా=నీళాదేవికి, జాంబవతీ = జాంబవతీదేవికి, ఈశ = నాథుడా, ఈశ
 ...జ్జ-ఈశ = శివునియొక్కయు, బలభిత్ = ఇంద్రునియొక్కయు, నీరేరుహోద్భూత -
 నీరేరుహాకమలమందు, ఉద్భూత=పుట్టిన బ్రహ్మయొక్కయు, అమూల్య = వెలఁబెట్ట
 రాని, శిరోమణి = శిరోరత్నములచేత, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, పాదాబ్జ = పాద
 పద్మములగలవాడా, (శివుడు మొదలగు దేవతలచే నమస్కరింపఁ బడియెడువా
 డనుట), పాదా...ఖా - పాదాబ్జ=చవితినాటి చంద్రునివంటి, 'పాదారశ్మిః'
 తుర్యాంశా' అని యమరుడు, ఫాల = లలాటమునకు, అలంకార = అలంకార మగు,
 కచావలీ = ముంగురులచేతను, మకర = మకరాకారములచేత, దీప్యత్ = ప్రకాశించు
 చున్న, కుండల = కర్ణ భూషణములచేతను, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, ముఖా=నెమ్రెగము
 గలస్వామి. తా. సుగమము.

క. జలచరకిటిహారివటుభృగు, కులరఘుకులసీరిబుద్ధఘోటిప్రముఖో

జ్వలజనికృతజనరత్నా, యలమేల్తంగాభిధేందీరాలయవత్నా. 87

టీ. జల...త్నా - జలచర = మినహూర్చుములును, కిటి = పరాహుమును, హరి=
 సింహమును, వటు = బ్రహ్మచారి యగువామనుండును, భృగుకుల = వరశురాముం
 డును, రఘుకుల=శ్రీరాముండును, సీరి = బలరాముండును, బుద్ధ=బుద్ధుండును, ఘోటి =
 అవతారములచేత, కృత = చేయబడిన, జనరత్నా = ప్రజాసంరక్షణము గలవాడా,
 అలమే...త్నా - అలమేల్తంగా=అలమేలుమంగ యనెడు, అభిధా=పేరుగల, ఇందిరా=
 లక్ష్మీదేవికి, ఆలయ-నివాసమగు, వత్నా=వత్సశిష్టముగలవాడా. తా. సుగమము.

భుజంగప్రయాతము—

బలద్విద్వినిర్దుష్టపాథోధరోరూ

పలాసారథారాతపత్రీకృతాద్రి

ఫలస్తూర్ధచాణూరభంగోగ్ర¹బాహః

కళాకృత్తకంసా శీఖండావతంసా.

88

టీ. బల...ద్రీ - బలద్విత్ = దేవేంద్రునిచేత, వినిర్దిష్ట = నియోగింపబడిన, పాధోధర = మేఘములయొక్క, ఉరు = గొప్పలగు, ఉపల = పాహణములయొక్క, ఆసారధారా = ధారావర్షమునకు, ఆతపత్రీకృత = గొడుగుగాఁ జేయబడిన, అద్రీ = గోవర్ధన గిరిగలవాఁడా, ఫలత్ = పగులుచున్న, మూర్ధ = శిరస్సుగల, చాణూర = చాణూరముల్లునియొక్క, భంగ = సంహారమందు, ఉగ్ర = వాడిమి గల, బాహః = బాహువులుగలవాఁడా, కళా = కళాసంజ్ఞగల యల్పతమకాలమందు, కృత్త = నఱుకఁ బడిన, కంసా = కంసుండు గలవాఁడా, శీఖం...సా - శీఖండ = నెమిలిసింధము, అవ తంసా = శిరోభూషణముగాఁ గలవాఁడా, బాహర్గళా యనుపాఠమున గడియమ్రాసుల వంటి భుజములచేత నని అర్థము. 'తద్విష్కంఘైర్దర్శననా' యని యమరుఁడు; ఆవక్ష మునఁ గృత్తకంసా యనియే వైపదము. తా. సుగమము.

మ. ఇది కర్ణాటధరాధృతిస్థిరభుజాహేవాకలభే భరా

ఉదయోర్విధర తత్పితృవ్యకృతనావ్యోపాయనోష్ఠీష ర

త్నదృగంచత్పద కృష్ణరాయ పసుధాధ్యక్షోదితాముక్తమా

ల్యదనాశ్వాసము హృద్యపద్యములనాద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది = ఈసందర్భము, కర్ణాట...దన్ - కర్ణాటధరా = కర్ణాటభూమి యొక్క, ధృతి = ధరించుటయందు, స్థిర = నిశ్చలమైన, భుజ = బాహులయొక్క, హేవాక = విహాసముగలయట్టియు, లబ్ధ = పొందబడిన, ఇభోబా = గజపతియగు రుద్రునియొక్క, ఉదయోర్విధర = ఉదయగిరియందలి, తత్పితృవ్య - తత్ = ఆరుద్రుని యొక్క, పితృవ్య = పితృతండ్రియగు ప్రహరేశ్వరునిచేత, కృత = చేయబడిన, నవ్య = నూతనమగు, ఉపాయన = కానుకయగు, ఉష్ఠీష = కిరీటముయొక్క, రత్న = రత్నముల యందలి, దృక్ = బృష్టిచేతను, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, పద = పాదములుగల, కృష్ణ రాయపసుధాధ్యక్ష = భూమిశ్వరుఁడగు కృష్ణరాయలచేత, ఉదిత = చెప్పబడిన, ఆముక్తమాల్యద = ఆముక్తమాల్యద యనుగ్రంథమునందు, హృద్య = మనోజ్ఞములగు, పద్యములన్ = పద్యములచేత, ఆశ్వాసము, ఆద్యంబై = ప్రథమమై, మహిం = భూమి యందు, పొల్పగున్ = ఒప్పును.

తా. కృష్ణరాయలుగజపతి పినతండ్రి యగుప్రహరేశ్వరుఁ డుదయగిరిదుర్గము మీఁద నుండఁగా నచ్చటి కేఁగి యతనితలఁ ద్రొక్కక స్నానము సేయ నని ప్రతిజ్ఞ చేసెఁ గావున, సేనలు లగ్గలు వట్టఁగా నాప్రహరేశ్వరుఁడు భయపడి తనతలకు బదులుగాఁ గిరీటము రాయలకుఁ గానికఁ జేయుటవలన నది చూచి త్రొక్కె నని భావము.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాల్లేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామికౌస్త్యచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాయబోధించి రచింపఁబడిన రుచినమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానంబునఁ బ్రథమాశ్వాసము.

—————

శ్రీ రస్తు ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీనయన కువలయుగళా

నూనజ్యోత్స్నాయితస్థితోజ్జ్వలముఖ ! దై

త్యానీతసురశ్రీపున

రానయనక్రమణ ! వేంకటాచలరమణా !

1

టీ. శ్రీ...ఖ - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, నయనకువల = కలువలవంటికన్నుల
యొక్క, 'కువలంచానీతాంబుజే' అని వైజయంతి, యుగళ = రెంటికి, అనూన = అధిక
మైన, జ్యోత్స్నాయిత = వెన్నెలయైన, స్థిత = చిఱునవుచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించు
చున్న, ముఖ = వదనముగలయట్టివాడా! (అనగా స్వామియొక్క చిఱునగవు మహాలక్ష్మీ
కన్నులకు సంతత వికాసహేతువై యున్న దనుట), దైత్య = రాక్షసులచేత, ఆనీత =
ఆపహరింపఁబడిన, సుర = దేవతలయొక్క, శ్రీ = సంపదయొక్క, పునరానయన = మరలఁ
దెచ్చునట్టి (ఆనయనశబ్ద మిచట ధర్మిపరము), క్రమణ = పాదవిక్షేపముగలయట్టి
వాడా!, వేంకటాచలరమణా = వేంకటేశ్వరుడా యని సంబోధనము.

తా. గ్రంగకర్త యాశ్వాసాది యగుటంజేసి, 'మంగళాదీని మంగళమధ్యానీ
మంగళాంతా' నీత్యాదిప్రమాణవచనములు బట్టి యిష్టదేవతా స్మరణాత్మక మంగళా
చరణ పూర్వకముగా శ్రీవేంకటాచలపతి నవధరింపు మని వచించుచున్నాఁడనుట.

వ. అవధరింపు మాసమయంబునఁ బొండ్యమండలంబున.

2

నీ. ఏవీట (టి) సతులపోలిండ్లపై గంబూర

నవహారములచిప్పుకవుచు మాన్పు

మలయజం బేవీటఁ దొలుచెక్క దులిచి మే

డలకిడ్డ మిగుల భూములకు డిగ్గు

గలఁచు నేవీట (టి)సిం శ హాళగజంబులగాలి

చైత్రవేళ నుదగ్గి శాగజంబుఁ

దాల్తు రేవీటిసా శక్తనభూపనిర్మల్య

మరకతంబులు పెఱి శ ధరణిపతులు

తే. కపివరనియుక్తగిరిసదృశ గృహననిలయ

గాత్రగాహితకనకము శక్తాకవాట

గోపురావేదితోచ్చతా శ్చోభ్యవప్ర

దనరు దక్షిణమధుర సాం శ ద్రుదుమధుర.

3

టీ. ఏవీట = ఏపట్టణమందు, సతుల = స్త్రీలయొక్క, పాలిండ్లపై = స్ననములమీది, గంబూర = (అలఁదిన) కర్పూరము, నవ...చు - నవ = నూతనములైన, హరముల = ముక్తాహరములయొక్క, చిప్పకవుఁచు = శుక్తిదుర్గంధమును, మాన్యుక్ = పోగొట్టుచున్నదో (అనఁగా ముత్యపుఁజిప్ప లుత్పత్తి యయ్యెడి తామ్రపర్ణినటి సమీపమున నుండువారుగాన నప్పటికప్పుడు తెచ్చినకొఁచు ఐదలని ముత్యాలహరములు ధరించుచున్నారని భావము), ఏవీట, మలయజంబు = శ్రీగంధవృక్షములు, తొలుచెక్కడులిచి = మొదటిచెక్కడిసి, మేడలకిడ్డ = మేడలకుఁబెట్టఁగా, మిగులు = మిగిలినవి, భూములకు డిగ్గ = ఇతరదేశములకు దిగుమతి యగునో (అనఁగా నాపట్టణమందలి మేడలన్నియు నుత్తమ శ్రీగంధములచే గట్టబడియున్నవనుట), ఏవీట, సింహాళగజంబులగాలి = సింహాళదీప్వమునందుఁ బుట్టినయేనుగులయొక్కవాయువు, చైత్రవేళ = వసంతకాలములయందు, ఉద...బుక్ = ఉత్తరపుదిక్కునందున్న యేనుగును, కలఁచుక్ = చెదరఁజేయునో, (అనఁగా నాపట్టణమందలి గజంబులు సింహాళదీప్వంబునఁ బుట్టినవాటంజేసి సింహాళరీరవాసనవంటి వాసన గలవి యనుట), ఏవీటి...లు - ఏవీటి, ప్రాక్తన = పూర్వపలకు, భూప = రాజులయొక్క, నిర్మల్య = ధరించకడవేసిన, మరకతంబులు = పచ్చలను, పెఱిధరణిపతులు = ఇతరరాజులు, తాల్తురు = ధరించుచుందురో (అనఁగా నుత్తమరత్నంబులకాపట్టణ మునికిపట్టుగా నుండెనుట), కపి...వప్ర - కపివర = సుగ్రీవునిచే, నియుక్త = నియోగింపఁబడినట్టి, గిరి = పర్వతములతో, సదృక్ = సరిపోలునట్టి, గృహననిలయ = కవులయొక్క, గాత్ర = శరీరములచేత, గాహిత = ప్రవేశింపఁబడిన, కనకముక్తాకవాట = స్వర్ణయుత్తమైన ముత్యాల తలుపులుగల, గోపుర = పురద్వారములచేత, ఆశేదిత = తెలియఁజేయఁబడిన, ఉచ్చత = పొడవుచేత, అతోభ్యక్తి = లుపుచ్చనకక్యంబైన, వప్ర = కోటగలట్టియు (అనఁగా సుగ్రీవుఁడు సీతాశ్లేషచార్ధ

ముగ హనుమదాదులను దక్షిణపుదిక్కునకు నంపుచుఁ తొలుతఁ దాను దెలిసినవాఁడు గనుక నాయాదిక్కులఁ గల తావులఁ దెల్పుచును, శ్లో. 'ముక్తాకవాటం పాణ్డ్యానాం తత్ర ద్రిత్యుగ వానరాః' అని వల్కరించినతెఱుగన నావానరులు కొండలంబ్రలేసి తమ శరీరములతో నాపట్టణము వాకిళ్లలోఁ జొచ్చి రనుటవలన నావాకిళ్ల కత్తున్నతత్వమును గోటకు నక్షోభ్యత్వమును దెలిపినట్లాయెను. సాంద్ర = దట్టములైన, ద్రు = పృథ్వుముల చేతను, మధుర = మనోహరమైనట్టి, దక్షిణమధుర = మధురాపట్టణము, యనరుక్ = ఒప్పును. దక్షిణమధుర యనుటవలన నుత్తరమునఁగూడ నొకమధుర యున్న దని తెలియు నది.

క. శమనరిపుత్రిపురభిధో, ద్యమవద్దోర్వర్ష వలయి శ తస్వర్ణగిరి
భ్రమదంతై కాంచనవ, ప్రము దీప్రం బగుచు నప్పురంబున నొప్పున్.

టీ. శమన...తై - శమనరిపు = శివునియొక్క, త్రిపురభిధా = త్రిపురములను భేదించుట యనియెడు, ఉద్యమవత్ = ఉద్యోగముగల, దోః = భుజమువలన, వర్ష = విడువఁదగినట్టియు, వలయిత = వలయముగాఁ జేయఁబడిన, స్వర్ణగిరి = మేరుపర్వతమని యెడు, భ్రమదంతై = బ్రాంతినిచ్చునదియై, కాంచనవప్రము = బంగారుకోట, దీప్రం బగుచున్ = ప్రకాశమగుచు, ఆప్పురంబునన్ = ఆమధురాపట్టణమందు, ఒప్పున్ = తగియుండును.

తా. త్రిపురములు గెలిచి యీశ్వరుండు కడవసిన మేరుగిరి ధను స్సనునటుల నామధురాపట్టణపుబంగారుకోట వలయాకార మై యుండె ననుట.

తే. సారిది గనుకట్టి (ట్టు) హేమర శ్శ్రులు నెలంగఁ

బొడవుకతమున సూక్ష్మమై పొల్పు జూడఁ

బట్టణము కోటకొమ్మల శ పంక్తి గగన

మండలశ్రీ (స్త్రీ) కి సంపంగి శ దండవోలె.

5

టీ. పట్టణము కోటకొమ్మలపంక్తి, సారిదిన్ = బాగుగాను, హేమరశ్శ్రులు = సువర్ణ ప్రభలు, కనుకట్టి = కానుపించి, చెలంగన్ = విజృంభింపఁగా, పొడవుకతమునన్ = కోటపొడవైనందున, సూక్ష్మమై = కొమ్మలచాలు కొంచెముగా నున్నదియై, చూడన్ = చూడఁగా, గగనమండలశ్రీకిన్ = ఆకాశలక్ష్మికి, సంపంగిదండవోలెన్ = సంపంగి దండవలెనే, పొల్పున్ = ప్రకాశించును.

తా. మధురాపట్టణపు గోట మిగులఁ బొడవైనందున నతి సూక్ష్మముగఁ గను కడుచున్నతై సువర్ణకాంతులు విజృంభించువేళఁ జూడఁగా గోటకొమ్మలపంక్తి యాకాశ లక్ష్మి ధరించిన సంపంగిదండవలెఁ బ్రకాశించె ననుట.

మ. పరిఖం దత్పురకామినీజనము లం భగవతీ సల్పంగఁ ద
 ద్దురుపక్షోరుహలి ప్తసంకుమదక శస్తూరిమిశచ్చందనా
 గురుపంకంబుల సౌరభంబులఁ జూమి శ కుంభీనసావాసని
 ర్జరకల్లోలిని కందు భోగవతి నా శ జర్మజ్జ గల్గె వ్రగన్.

6

టీ. పరిఖన్ = అగడ్తలో, తత్పురకామినీజనములు = అమధురాపురస్థీలు, అంభగవతీ = జుక్రీడల, సల్పంగన్ = చేయఁగా, తద్గురు...లన్ - చుమి - తత్ = ఆస్త్రీలయొక్క, గురు = గొప్పవైన, పక్షోరుహ = స్వనములయందు, లిప్త = పూయఁబడిన, సంకుమద = జవ్వజిలోడను, కస్తూరీ = కస్తూరితోడను, మిశల్ = కూడుకొనియున్న, చందన = శ్రీగంధముయొక్కయు, అగురు = అగరుగంధముయొక్కయు, పంకంబుల = బురదలయొక్క, సౌరభంబులఁజూమి = వాసనలచేతనే, కుంభీనసా...కన్ - కుంభీనస = సర్పములకు, అవాస = ఉనికిపట్టగు నాగలొకమందున్న, నిర్జరకల్లోలినికన్ = దేవగంగకు, అందున్ = అపాతశలోకమందు, భోగవతినాన్ = భోగవతి యనఁగా, చన్ = ఒప్పునట్టి సుజ్జ = అన్వర్థనామము, తగన్ = తగునటుల, కల్గెన్ = కలిగెను. శ్లో. 'నదీ నగర్వోర్నాగానాం భోగవతీ' యని యమరుఁడు.

తా. అమధురాపురస్థీలు కుచకుంభములకు నలఁచిన పరిమళములు పాతాళము వఱకు వ్యాపించి యన్న యగడ్తనీళ్ల జుక్రీడ లాడుతఱియందు సింహింకఁబడినదిగాన నాగంధానుభవముగల నాగలొకమందలి గంగకు నక్కారణంబునంజేసి భోగవతి యను నామము గల్గె ననుట. ఇచట నిరుక్త్యలంకారము. 'శ్లో. నిరుక్తి ర్యోగవతో నామ్నా మనార్ధిర్ధత్వ ప్రకల్పనమ్' అని లక్షణము.

తే. కాద్రవేయులు భూమియుఁ శైకొనంగ

నురగలొకంబు వెడలి తత్పరిఖనీట

నెగసి తోడనె క్రుంకుదు శ ర్నిలువ లేక

తత్తటాబద్ధగారుత్త శతముల కులికి.

7

టీ. కాద్రవేయులు = సర్పములు, భూమియున్ = ధృతియును, శైకొనంగన్ = అక్రమించుటకు, ఉరగలొకంబు = పాతాళలొకంబు, వెడలి = తరలి, తత్పరిఖనీటన్ - తత్ = ఆపురముయొక్క, పరిఖనీటన్ = అగడ్తనీటను, నెగసి = లంఘించి, తత్తటా...లకు - తత్తట = ఆపరిఖదరులయందు, అబద్ధ = అంతటం జెక్కఁబడిన, గారుత్తతములకు = గరుడపచ్చలకు, ఉలికి = భయపడి, తోడనె = వెంటనే, నిలువలేక = ఉండఁజాలక, క్రుంకుదురు = మునుగుదురు (నెగసి యనుచోట నీటిలో నుండి భీమండు నెగయుడంచె నని భారతప్రయోగమును పోలాదిగాఁ గలది).

తా. సర్పములు భూమినిగూడ నాక్రమించుటకై నాగలోకమును వదిలి యాయగ డ్దనీట నెగిసివచ్చి యందుఁ గట్టబడియున్న గరుడవచ్చలకు వెఱచి నిలువం జాలక వెంటనే మునుంగు ననఁగాఁ బాతాళమువఱకు నాయగ డ్ద వ్యాపించియున్న దనియు, సర్పములు గరుడున కాహారము గానఁ దన్మణిదర్శనమాత్ర జన్యభయముచే వెఱచిన వనియును, పరిభ్రమలుగూడ రత్నఖచితమై యున్న వనియును దాత్పర్యము.

తీ. తరుణశై వాలజలజశ్రుతములు వొదవ
మరకతచ్ఛాయఁ బొల్పుఁ దరత్పరిభజలము
కోట బంగరు సేయుటకొఱకు మున్ను
బ్రహ్మపిడిచిన మందాకురసన రసంగ.

8

టీ. తరుణ...ములు - తరుణశైవాల = లేతనాచుతీగలును, జలజశ్రుతములు = తామరాకులును, పొదవ = క్రమ్ముకొనఁగా, మరకతచ్ఛాయ = వచ్చరాలవన్నెచేత, తత్పరిభజలము = ఆయగ డ్దనిట్లు, మున్ను = ఆపురనిర్మాణకాలమునందు, కోట = ప్రాకారమును, బంగరుసేయుటకొఱకు = సనకమయముగాఁజేయుటకై బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుఁడు, పిడిచినమందాకురసనరసంగ = పిండిన మందాకురసనోయచునుటల, పొల్పు = డిప్పును.

తా. అనఁగా మధురాపట్టణపుకోట బ్రహ్మనిర్మితంబై స్వర్ణమయముగా నున్న దని తాత్పర్యము.

చ. అడుగుననుండియు న్బదిలశమై చదలంబెడుకోట నొప్పు ప్రో
ల్పేడనికడంక దంచనపుఁ १ జేతుల గంగను కానెఁ దూఱగా
నడుమన యున్కిఁ జేసి యలనాకపురి १ సరికై పెనంగి లా
వెడలఁగఁ బట్టివేయుటకు १ నెత్తె ననన్జను २ మల్లుపోరునన్.

9

టీ. అడుగుననుండియు = దిగువనుండియును, వదిలమై = వృథమైనదై, చదల = ఆకసమును, అంబెడు = తాకుచున్నట్టి, కోట = ప్రాకారముచేత, డిప్పు = ప్రకాశించుచున్న, ప్రాలు = పట్టణము, చెడనికడంక = పొలిపోనిబలిమిచేతను, దంచనపుఁజేతుల = ఫిరంగు లనియెడి చేతులచేతను, గంగను = గంగ యనియెడు, కానె = దట్టికోకను, తూఱగా = ప్రవేశించఁగా, నడుమన = మధ్యముననే, ఉన్కిఁజేసి = ఉండుటచేతను, అలనాకపురి = ఆస్వర్ణమును, సరికై = దీలైయుండుటకై, పెనంగి = పెనఁగులాడి, లావు = బలిమి, ఎడలఁగ = పోవునట్లుగా, మల్లుపోరు

నన్ = మల్లయుద్ధమునందు, పట్టిచేయుటకున్ = చేతబట్టిక్రిందవైచుటకు, ఎత్తెన్ = ఎత్తెను, అనన్ = అనగా, చనున్ = జివ్వను. (గంగనుకాసె ననుచోట సంస్కృత శబ్దాంతమగునచ్చునకు వైకృతాచ్చుపరముకాఁగా-శ్లో. 'కుశ్రచిత్రస్కృతీయోఽపి ప్రాణోఽమృత' చ్యుతోభవేత్తను నధర్వణోక్తి ప్రమాణము.)

తా. ఆకాశగంగ స్వర్ణమును పలనూకామై చుట్టివొని యుండుచుగాన స్వర్ణ మునుజెట్టికి గంగ కాసెనలె నుండె ననియు, శత్రుభంజనార్థముగ పప్రాగ్రమం దుంచిన దంచనము లనఁగా నినుప గొలుసులతోఁగూడిన పాషాణవిశేషములు చేతులపలె నిడుపు గానఁ బురమునుజెట్టికి దంచనములు హస్తములపలె నుండె ననియు, నామధురూపురమును జెట్టి తనతో సాచ్చశ్యమునకు బెనఁగుచును సాయాకాశగంగ మధ్యప్రదేశమందే యుండుటవలన మల్ల యుద్ధమునందుఁ గోటకొమ్మ లనియెడి హస్తములచేత గంగయను కాసెనోక దూఱునటులఁ బట్టి బలిమిచెడునట్లుగాఁ గ్రింగవైచుటకు నెత్తెనో యనునటుల నొప్పుచుండె ననఁగా నాకాశగంగపఱకు గోటకొమ్మ లున్న వనియు, నప్పట్టణము స్వర్ణము కంటె విశేషవస్తు సమృద్ధులై నిశాలసుఖప్రదమై యుండె ననియు నభిప్రాయము.

తే. ఉడుటుగుబ్బలు గలతల్పుటరము సూచి

గందపట్టెలు సూచి బంశగారు సూచి

వీటివాకిటిచోటనే ౧ విడువ కెప్పుడు

సుట్లు వెట్టుచు నుందురు ౧ సోమరవులు.

10

టీ. సోమరవులు = చంద్రసూర్యులు, ఉడుటుగుబ్బలు - ఉడుటు = నిక్కఁ బోడిచియున్న, గుబ్బలు = గుబ్బలను పేరుబరిగిన ములుకులనియెడు స్తనములు, కల=కలిగి నట్టి, తల్పుటరము = కవాటమనియెడు సురస్థలము, చూచి=కనియుచు, గందపట్టెలు సూచి = కవాటతిర్వగారువిశేషములనియెడు గందపుగిఱలనుజూచి, బంశగారుసూచి = కవాటఖచిత్రస్వర్ణమనుస్వర్ణభూషణముఁజూచి, వీటివాకిటిచోటనే = డొరికివాకిటిపగ్గఱనే, విడువక=వదలక, ఎప్పుడు=ఎల్లప్పుడు, చుట్టువెట్టుచు నుందురు = చుట్టుకొనియుందురు.

తా. సోమరవులను విటులు గొప్పలైనగుబ్బగోళ్లను స్తనములచేతను గందపట్టె లనియెడు మైపుఁతలచేతను కవాటమందలి బంగారపుడగుళ్లను స్వర్ణభూషణములచేతను 'నామధురూపట్టణ మొకస్త్రీవలె నుండఁగా వానిఁ జూచి దానివాకిట్ల విడువక చుట్టిచుట్టి తిరుగుచుందు రని భావము. దీనియందు క్లేష.

మ. స్థిరసాధాగ్రవిహారయావతరతిచ్చిన్నాచ్చహారస్ఫుర

ద్గురుముక్తావలి జేటిక ల్విరులతోఁ ౧ గూడంగఁ ద్రోయ న్నిజో

దరలగ్నం బగుదాని నెమ్మెగు లధస్థస్సబై తటిన్ రాల్ప నా
కర మశ్రం బని యండ్రుగా కుదధిఁ దళక్క న్బట్టునే ము తైముల్.

టీ. నెమ్మెగులు=మేఘము, అధస్థస్సబై = క్రిందనున్నదై, స్థిర...ల్ - స్థిర= నిశ్చలమైన, సౌధాగ్ర = మేడకొప్పులయందు, విహార=సంచరించుచున్న, యావత = యువతినమూహముయొక్క, రతి = సురతమునందు, భిన్న = తెగినట్టియు, అచ్చ = స్వచ్ఛమైనట్టియు, హార=పాడలయందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించునట్టి, గురు=స్థూలములగు, ముక్తా=ముతైములయొక్క, ఆహ్వా = పుక్తిని, చేటికల్ = పరిచారికలు, విరులతోఁ గూడుగక్ = పువ్వులతోఁగూడ, త్రోయక్ = పాఠజల్లగా, నిజోదర...గు - నిజ= మొగులుయొక్క, ఉదర=గర్భమునందు, లగ్నంబగు=లగిరికొనినట్టి, దానిక్=ఆహ్వాక్తిక పుక్తిని, తటిన్=వానఁగరియువేళ, వాల్పక్ = వర్షింపఁగా, అభ్రంబు = మేఘము, ఆకర మని = ముత్యములకు జన్మస్థాన మని, అండ్రుగాక = వచింపుదురేకాని, ఉదధిక్ = సముద్రమున, లక్కన్=కాక, ముతైములు=మాక్తికంబులు, పుట్టునే = జనియించునే, జనియింపవనుట.

తా. మేఘముండరాతీతంబులగు నప్పట్టణపుమేడలయందు యావనస్త్రీలు సురత క్రిడ సలుపుతటి త్రెస్సి రారినముత్తయములఁ బరిచారికలు కనవుఁగ్రోయువేళఁ బువ్వుములతోఁగూడఁ జిమ్మి త్రోయఁగా మేఘములయందుఁ బడుచుగాన వర్షాకాల మును భూమియందు నాముత్యము లుండుటజేసి మేఘములగుకూడ మణ్యాకరంబు లని చెప్పుదురే కాని సముద్రభిన్నం బొకటియును మణిజన్మస్థానముగాదు. దీనియం దత్యుక్తి.

మ. ఘనసౌధాళి వియద్ధునీజలధి వీఁతక న్నావ లై నీడ దోఁ
ప నెలంత ల్వణిగాకృతి న్నరకు మాశర్ప న్గోలల న్నట్టి యు
చ్చునిజద్వీపవిచిత్ర పట్టవసనస్తో మంబు నాఁ బొల్పుఁ బె
ల్లనిలానోగ్యనన్యవిమర్శితన్న గరనాకానేక కేతుచ్చటల్.

12

టీ. ఘనసౌధాళి - ఘన=గొప్పలైన, సౌధాళి = మేడలసముదాయము, వియద్ధు నీజలధిక్ - వియద్ధునీ=ఆకాశగంగయనెడు, జలధిక్ = సముద్రమునందు, వీఁకన్ = స్పష్టముగాను, నావలై=పీడలై, నీడ = మేడలనీడ, తోఁచన్ = కనుపింపఁగా, నెలం తల్ = ఆమేడలమీఁదనుండుననిశలు, వణిగాకృతి = వర్తకులవలె, సరకుమార్షక్ = భాండప్రతిభాండముఁజేయుటకై, తోలలన్ = గడలచేత, కట్టి=బుద్ధించి, ఇచ్చు...బు

- ఇచ్చు = ఇచ్చునట్టి, నిజ = తమయొక్క, ద్వీప=దీవియందలి, విచిత్ర=వన్నెవన్నె
లైన, పట్టవన=పట్టువస్త్రములయొక్క, స్తోమంబు = సమూహము, నాకో=అనునటుల,
అనిలా...టల్ - అనిల=వాయువుచేత, అన్యోన్య = ఒకటితోనొకటి, విమృశించుచు
చున్నట్టి, తన్నగర = ఆపురమునందలియు, నాక = స్వర్గమందలియు, అనేక = అసంఖ్యా
కములైన, కేతు = బెక్కెములయొక్క, ఛటల్ = గుంపులు, పెల్లు = తలుచుగా,
పొల్పుకో = ప్రకాశించును.

తా. ఆకాశగంగ యను సముద్రములో మేడలనీడ గనుసించుగా నోడలవలె
నుండి ననియును, అప్పు డామేడలమీద నుడువ స్త్రీలు బేరగా ద్రుంబలె నుడి రనియు,
గడలయందున్న బెక్కెములకు గట్టిన వనంబులు గాలిచే గదలుటంజేసి యాస్త్రీల
చేత దమదీవియందలి పట్టుపటావళిలు ద్వీపాంతరవాసులను భాండప్రతిభాండరీతిచే
విక్రయింపబడుచున్నవో యనునటుల ప్రకాశించె ననియు దాత్పర్యము.

ఉ. సోరణగండ్ల రాఁ గొదమ శ చుక్కలు పట్ట సతు ల్కవాటముల్
చేరుప మాక్తికంబు లని శ చిల్లులు వుత్తురు ద న్నటంచు బొ
ల్వారువితానహారముల శ యందొగిహారత వ్రేలి ప్రాద్దు వోఁ
గా రతి డస్సి గాడ్పులకు శ గాఁ దెఱవ న్నను విచ్చి మేడలన్. 13

టీ. కొదమచుక్కలు = పిన్ననక్షత్రములు, సోరణగండ్లకో = గవాక్షములవలన,
రాకో = రాఁగా, పట్టకో = ఆనక్షత్రముల బట్టుటకొఱకు, సతులు = యువతులు,
కవాటములు = తలపులను, చేరుపకో = మూయఁగాను, తమ్ము=ఆనక్షత్రములను, మాక్తికం
బులని=ముత్యములని, చిల్లులువుత్తురు = రంధ్రములవేయుదురు, అటంచుకో = అట్లగుచు,
పొల్వారు...దుకో - పొల్వారు = సుందరమైన, వితాన = మేలుకట్టయొక్క, హారముల
యందుకో = సరములయందు, ఒగికో = క్రమముగా, హారశకో = హారరూపమున,
వ్రేలి = వ్రేలాడి, ప్రాద్దు = విశేషకాలము, పోఁగాకో = గలింపఁగా, రతికో = క్రీడ
చేత, డస్సి = అలసి, గాడ్పులకు గాకో = చాయుసంచారముకొఱకు, తెఱవకో =
తలుచుదెఱవఁగా, మేడలకో = సాధములనుడి, విచ్చి = విడచి, చుకుకో = వెడలి
పోవును.

తా. అనఁగా మేడలు నక్షత్రమండలమును ముట్టిపోయిన వని భావము.

ఉ. ఆపుర (రి) సాధవీధి నధ శ రాధరభూముల గర్జ మున్నుగా
నాపయికి నివసంబడని యట్లుగఁ గ్రా(వ్రా)లుసునాలి దాల్చి లీ
'లాపరత' ఘటింపుదురు శ లాస్యము నేయఁగ మేఘరంజనా
లాపముఁ జేసి పోషితక శ లాపిఁ గలాపికలాపకుంతలల్.

టీ. కలాపి...లు-కలాపి = సెమల్ యొక్క, కలాప = బర్హముమంటి, కుంలల్ = కురులుగలస్త్రీలు, ఆపురసాధపీథిక్ - ఆపుర = ఆపట్టణముయొక్క, సాధ = మేడల యొక్క, పీథిక్ = పంక్తియందు, అధరా...లక్ - అధరాధర = క్రిందటిక్రిందటి, భూములక్ = ప్రదేశములయందు, గర్జమున్నుగాక్ = ఉజుములుమొదలుగా, ఆప యిక్ = ఆమేడలమీదికి, వినంబడనియట్లుగక్ = వినరానియటుల, క్రాలుఘనా లిక్ - క్రాలు = ఒప్పుచున్నట్టి, ఘన = మొగులుయొక్క, ఆలిక్ = సమూహమును, మేఘురంజనాలాపముజేసి = మేఘురంజన మురురాగము నాలాపము జేసి, తార్చి = క్రిందనున్న మేఘములను మేడలపైకి రప్పించి, పోషితకలాపిక్ - పోషిత = పెంపకబడి నట్టి, కలాపిక్ = సెమలిని, లీలాపరతక్ = విలాసాసక్తిచేతను, లాస్యముసేయుగక్ = నృత్య మొనర్చునటుల, ఘటింపుదురు = సుఘటనచేయుదురు. అనగా నాపురమందలి యువతులు గాననృత్యాదులయందు నిపుణులగుటజేసి యామేడలు మేఘమండలాతీతం బులై యున్నను దురుగుణరాగాలాపములచే మొగింపలై బ్రేకిరప్పించుచున్నారని యభిప్రాయము.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పుర శ హర్ష్యవతాకలు మువ్వప్రాతతోఁ
దనగృహపంక్తిపైఁ గలశ శ తామరసంబులఁ గప్పఁ గ్రింద నుం
దును నిజలక్ష్మి చేసరిప శ ణల్ మొఱయంగఁ దదీయలక్ష్మి శం
కను మొగ మెత్తిచూచుతఱి శ గన్నులు కేలికి మూయఁగా బలెన్.

టీ. నిజలక్ష్మి = మధురాపురలక్ష్మి, చేసరిపణల్ = శనచేతనున్న సరిపణగొలుసులు, మొఱయంగాక్ = మ్రోయఁగా, తదీయలక్ష్మి = అమరావతీపురలక్ష్మి, శంకను = కడపప్పు డేమరుశంకచేతను, మొగమెత్తి = ముఖముబైకెత్తి, చూచుతఱిక్ = వీక్షించునను యమున, కన్నులు = నేత్రములను, కేలికిక్ = వినోదమనకు, మూయఁగాబలెక్ = మూయుచున్నట్లువలె, అనిమిషపట్టణంబు = అమరావతీపట్టణంబు, పురహర్ష్యవతాకలు-పుర = మధురయొక్క, హర్ష్య = మేడలయందలి, వతాకలు = టెక్కెములు, మువ్వ ప్రాతతోక్ = చిఱుగజ్వలధ్వనితోఁగూడ, తనగృహపంక్తిపైక్ = అమరావతి గృహ పంక్తియందలి, కలశతామరసంబులక్ = తామరమొగ్గలవంటి కలశములను, కప్పక్ = మూయఁగా, క్రిందనుండును = మధురాపట్టణపు డెక్కెములకు దిగువ నుండును.

తా. మధురాలక్ష్మి చేసరిపణగొలుసులయొక్కప్రాతను విని యిదేమరుశంకచే నమరావతీలక్ష్మి తనమొగమును బైకెత్తి చూచునమయమున మధురాలక్ష్మి యాయమరా వతీపురలక్ష్మియొక్క కన్నులను వేడుకకై మూసెనో యనురీతి మధురాపురపు మేడల

యందలి చిత్రాకలు గజ్జలమ్రోతతోఁ గూడవచ్చి తనగృహపంక్తిపై నున్న తామర మొగ్గలవంటి కలశములఁ గట్టచుండఁగా నమరావతీపురము మధురానగరపుఁ డెక్కి ములకుఁ గ్రింద నుండు నని తాత్పర్యము.

చ. ఘనగతశంఘఁ గంచ మిడిఁ కాటుకఁ దీర్చి, పునఁ గినోష్ఠఁ ద
ట్టినది యలంది, కైశికముఁ లేవఁ బ్రభాతశశాంకుమోఽప వి
చ్చిననవహల్లకాలిఁ గయిఁ నేసి సేతు ల్పతితో రమింతు, ర
మ్మనిజరతాంగన ల్కులహారము ల్కృపఁ నేడ్వరుఁ దీర్ప మేడలన్.

టీ. మేడలన్ = ఆపట్టణపు మేడలయందు, కతులు = స్త్రీలు, అమ్మనిజరతాంగనలు-అమ్మని = ప్రసిద్ధులగున పురుషులయొక్క, జరతాంగనలు = పురుషభార్యలు, (పురుషులు గావుననే దంపతులకలహములం దీర్చుచున్నా రని చెప్పబడియె.) కృపన్ = దయ చేతను, కలహములు = సతీపతుల ప్రణయకలహములు, తీర్పన్ = విఁగొట్టఁగా, ఘన గతశంఘఁ - ఘన=మేఘములను, గత = పొందినట్టి, శంఘఁ = మెఱువ నెడిదీపమందు, కంచము=పల్లెమును, ఇడి=ఁడించి, కాటుకఁదీర్చి = ఆపల్లెమునందుఁ గలిగినకాటుకను గన్నులఁబెట్టుకొని, కినోష్ఠఁదట్టినది - కినోష్ఠన్ = సూర్యునివేడిమిచేతను, తట్టినది = కరిగినట్టి, పునఁగు = తట్టుపునుగును, అలంది = పూసినది, కైశికమున్ = కొప్పును, లేవన్=రీతిచేత, ప్రభాత=ప్రాతఃకాలమునందలి, శశాంకున్ = చంద్రుని, మోఽపన్ = మోఽపఁగా; తగిలించఁగా, (ఇవట రాత్రియందుఁ బ్రణయకలహంబుననే ప్రాదువుచ్చు బడినది గావునఁ డెల్ల వాఱవచ్చె నని సూచించబడియె.) విచ్చిన=వికసించినట్టి, నవ...లిన్-నవ=క్రొత్తలగు, హల్లకాలిన్=చెంగల్వలను, కైసేసి = శృంగారింపుకొని, పతితోన్ = పెనిమిటితోడను, జాత్యేకవచనము. రమింతురు = క్రీడింతురు - అనఁగా సత్త్వి మండల పర్యంత మామేడలు గట్టబడియున్న పని భావము.

చ. రవి యనుదివ్వెఁ గేతువుచోటంగున మాని¹ధృతోర్ధ్వయంత్రవా
రవిరశఘర్షయై కలరశవాల్వరవోక్తుల వాంతథూపరా
జివరనిశ న్ననన్దదన²చేతులచాతురి నెయ్యపుంగురుం
జువిదలు దార్ప విష్ణుపద³ మొత్తు⁴బురిన్ గృహలక్ష్మి నూత్నతన్.

టీ. పురిన్ = పట్టణమందు, గృహలక్ష్మి = గృహలక్ష్మియనెడిస్త్రీ, నూత్నతన్ = నవోఽఘాత్యముచేతను, కనన్=చూడఁగా, మదనచేతులన్ = మదనచేతులనియెడి చేతుల యొక్క, (మదనచేతు లనఁగా గృహమున కమర్చిన యంగదారువు), చాతురిన్ =

నైపుణ్యముచేతను, నెయ్యపు...లు - నెయ్యపు = ప్రేమగలిగివట్టి, కరుణ విడలు=కురుణ లనియెడిచెలులు, తార్ప = పెనిమిటి యగువిష్ణునికడకు చేర్చుగాను, రవి యనుదివ్వె = సూర్యుడగుదీపమును, కేతువుచెఱుగునాని = తెక్కపుగుడ్డ యనెడు పైటచెఱుగునగప్పి, ధృతోర్ధ్వ...యై - ధృత=ధరింపబడిన, ఊర్ధ్వ = ఉపరి ప్రదేశమందున్న, యంత్ర = జలయంత్రములయొక్క, వాశి = ఉడకములనియెడి, అవిరళ = ఎడతెగని, ఘర్తయై = చెమటగలదై, (సాత్త్వికోదయ మాయె ననుట) కలరవాల్పరవోత్తుల - కలరవ = పావురములయొక్క, అల్పరవ = కొంచెపుధ్వనులని యెడు, ఉత్తుల = పలుకులచేత, వాంత...నిశ్ = వాంత = గవాక్షములనుండి, వెడలెడు, ధూప = అగరుక్రిగంధాదిధూపములయొక్క, రాజి = సమూహ మనియెడు, వర = శ్రేష్ఠమైన, నిశ్ = రాత్రియందు, విష్ణుపదము = ఆకాశ మనియెడు విష్ణుపాద మును, ఒత్తు = సువాహనము చేయును. కనన్తదన - కనల్ = ప్రకాశించుచున్న, మదన = కామము కలదై (ఉదయత్కామయై), చేతుల = హస్తములతో (అనిశ్లేష). ఒత్తు = పట్టుచున్నది. (ఆకాశమును ద్రోయుచున్న దని శ్లేష.)

తా. అపట్టణమందు ధ్వజపటములు సూర్యుని గప్పగా, మదనచేతులతో గురుజులు మిన్ను ముట్టగా జలయంత్రములు స్రవిత ధూపధూపములు మెఱయఁ బురలక్షి యాకాశమును స్పృశించెను. మఱియు, పురలక్షి విష్ణుపద మనియెడి పదధ్వయ స్వారస్యముచేత నర్థాంతరముఁ దోచుచున్నది. నూతనస్త్రీకి జేలుల ప్రేరణముచేతఁ జెనిమిటినిఁ బొందుట, దీపము మఱుగుపఱుచుటయు, స్వల్పధ్వనితో సంభాషించుటయు, భోగగృహమందు ధూపవాసనలు నిండఁ బతిచరణములాత్తుటయు, స్వభావముగానఁ బురలక్షి యనుస్త్రీ ధూపధూపము లనియెడి రాత్రియందు రత్నము కూల సంభారముగలదియై విష్ణుపదము నొత్తు ననుట. సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే ప్రస్తుతస్యచేత్' అని దానిలక్షణము.

చ. గిటికొనుగోపురాగ్రపరిశీలితపంకజ రాగరశ్మిగ

ప్రైతి యగుచాయఁ బొల్పు దివసేంద్రుడు సక్తనమింటఁ బోవుచో మఱచి విధాత పాటలిమ శ్ర మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయ లేనియా

కొఱుతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు శ్ర కొల్పినకై వడిఁ బట్టణంబునన్. 18

టీ. పట్టణంబున = మధురయందు, దివసేంద్రుడు = సూర్యుడు, చక్తన మింటఁబోవుచో = చక్కగానాయూర నాకాశమధ్యమునఁ బోవునపుడు, విధాత = చతుర్ముఖుడు, పాటలిమ = రక్తిమను, మధ్యమసంధ్యకు = మధ్యాహ్నమునకు,

చేయలేని = నిర్దిష్టజాలని, ఆకొఱతయున్ = ఆకొడువను, తీర్పుకొన్ = తీర్పు
కొనుటకు, తొగరు = రక్తిమును, కొల్పిన = చేసిన, కైవడిన్ = రీతిగా, గిఱిగొను =
నిబిడమైన, గోపురాగ్ర = మేడలమీద, పరికిలత = చెక్కబడిన, వంకజరాగ =
పద్మరాగమణులయొక్క, రక్తిన్ = కాంతులచేత, కట్టెఱయగు చాయన్ = మిగుల
సెఱ్ఱనైనకాంతిచేత, పొల్పున్ = ఒప్పును.

తా. మధురాపురగోపురములకు సరిగా సంతరిక్షమున బోవుసూర్యుడు
సృష్టికాలమున బ్రహ్మ ప్రాతస్సాయంకాలములకే రక్తిమ గలుగఁజేసి మధ్యాహ్నము
నకుఁ జేయనేర కన్న కొఱత దీర్చికొనుటకు రక్తిమును గలుగఁజేసిన విధమునఁ బుర
ద్వారములయందుఁ జెక్కబడిన పద్మరాగమణుల ప్రభలచే మిగుల సెఱ్ఱనైన చాయ
చేత నొప్పె నని తాత్పర్యము.

— పుష్పలావికలు —

సీ. వెలది యీనీదండ శీ వెల యెంత నాదండ

కును వెలఁ బెట్ట నెవ్వనితరంబు

కలువతావులు గాన శీ మలికదంబకవేణి

కలువతావులు వాడకయ కలుగునె

కడివోదు శాకిమ్ము శీ పడఁలి యీగేదంగి

ననకడివోమి ముందఁజిక్కి జూడు

జాతు లే వంబుజేశ్మణ పద్మినులు సైత

మును నున్నయెడ జాతు శీ లునికి యరుదె

తే. యనుచుఁ దొలి నుడి నభిలాష శీ 'లెనయ మూఁగి

పలుకుతోడనె నర్త గోర్ఖంబు గాఁగ

నుత్తరము పల్లవశ్రేణి శీ కొసగు చలరు

లమ్మదురు పుష్పలావిక శీ లప్పరమున.

19

టీ. వెలది = ఓయింత, ఈనీదండ = ఈనీయొక్క పుష్పమాలికకు (బాహువునకు
అనియు) వెల = క్రయము, ఎంత = ఏమాత్రము, అని విటుఁ డడుగ నావెలది చెప్పు
నుత్తరము, నాదండకును = నామాలికకు (నాబాహువునకు - లేక నాసమీపమున నిలుచు
టకు), వెలఁపెట్ట నెవ్వనితరంబు = మూల్యమింత యని నిర్ణయింప నెంతవానికైనను
వశందే, (వశము గా దనుట), అలికదంబకవేణి = భ్రమర సమూహమువంటి జడగలయో
యింత, కలువతావులుగానము (తావు లనఁగా వాసులకును స్థలములకును బేరగుటంజేసి)

కలువదండవాసనలు గాన మేమి యనియును బ్రశ్న, కలువతావులు = కలువవాసనలు, (కలువస్థాన నాదృశ్యముగల నాభులును), వాడకయె = వాడుఁజూపకయె, (పరిచయము లేకయె), కలుగునె = సిద్ధింప వనుట, పడంతి = ఓస్త్రీ, కడివోదు = వాడుఁబాఱదు, ఈగేదంగినన = ఈమొగలిఱకు, దానివంటి రహస్యప్రదేశమును, నాకిమ్ము, కడివోమి ముందఱికిఁ జూడు = వాసన చెడకుండుట ముందు ధరించిచూడుము, తనతోఁ గలసి యెడబాసినప్పడు కబళము నోటికిఁ బోకయుండునది ముందఱఁ జూచెద వనుట), అంబుజేక్షణఃపీవద్దాతీ, జాతులేవి=జాజిపువ్వులేవి, (జాతి యే మని ప్రశ్న), పద్మినులు నైతము= తామరపువ్వులును, (పద్మినీజాతిస్త్రీలును), రతిరహస్యమందుఁ బద్మినీజాతిలక్షణము. స్తో. 'కమలముకుళమృద్విభల్లరాజీవగంధి స్ఫురతపయసి యస్యా స్సౌరభం దివ్యమక్షే, చకితమృగదృగాభే భ్రాంతరక్షేచ నేత్రే స్తనయుగళమనర్హం శ్రీఫలశ్రీవిడంబి. వ్రజతి మృదులబీసం రాజహంసీవ తస్వీ త్రివళిలతమధ్యా హంసవాణీసువేషా, మృదుశుచిలఘు భుక్షే' మానసిగాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీస్యాత్.' అని. ఉన్నయెడఁ = ఉన్నచోటను, జాతులునికి = జాజిపూవులు (హస్తినీ శంఖినీచిత్రణీజాతులు) ఉండుట, అరుదే = ఆశ్చర్యమా, (ఆశ్చర్యముకాదనుట), అనుచున్ = ఇట్లనివచించుచు, తొలి నుడిన్ = మొదటిమాటచేతను, ఆభిలాషలు = పుష్పములమీఁది (పుష్పలావికలమీఁది యనియు)కోరికలు, ఎనయన్=స్ఫుటమగునటుల, మూఁగి = క్రమ్మకొని, పలుకుతోడనే= విటులువచించుకొనే, నర్తగర్భంబుగాఁగన్ - నర్త = శృంగారచేష్ట, గర్భంబుగాఁగన్ = అంతస్థమై యుండఁగా, ఉత్తరము = ప్రతివాక్యమును, పల్లవశ్రేణికిన్ = విటుల సమూహమునకు, ఒనఁగుచున్ = ఇచ్చుచును, పుష్పలావికలు = పువ్వులఁగోసి విక్రయించెడి స్త్రీలు, అలరులు = పుష్పములను, అప్సరమునన్ = ఆపట్టణమందు, అమ్మదురు = విక్రయింతురు.

తా. ఆమధరయందు విలాసవతులగు విటులు విహరించువేళ నీపద్యపాద చతుష్టయమున మొదటఁ జెప్పంబడియున్న తెఱఁగునఁ దమయభిలాషలు స్ఫుట మగునటులఁ బ్రశ్న లడుగుచుఁ జూట్టుకొని పలుకఁగా వెంటనే నర్తగర్భంబుగ నావిటులఁగూర్చి ప్రత్యుత్తరము లిచ్చుచు రసికశిఖామణు లగుపుష్పలావికలు పువ్వు లమ్మదు రని భావము చ. సరసులనర్త మింపుల నొ శ సంగఁ గదంబపునండఁ గట్టుచోఁ

గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళ శ కాంతులు నుత్తర మిచ్చునంతరాం తరముల నవ్వులు న్గలువ శ తండము మొల్లులు నంచు మిన్ను గ్రుచ్చి రహిని రి త్తనూ లోఁగు శ సిగ్గు పహింతురు పుష్పలావికల్.

టీ. సరసుల = రసికు లగువిటులయొక్క, నర్తము = శృంగారము, ఇంపులక్ = ఇష్టములను, ఒనంగక్ = కలుగఁజేయుచుండఁగా, కదంబపుదండంగట్టుచోక్ = కదంబపు సరముగఁబైడువేళ, కరంగుటక్ = ఆవిటుల సరసంపుబలుకులకు దమమనములు గరఁగుటను, తెల్పు...లు - తెల్పు = తెలియఁజేయుచున్నట్టి, దృక్ = నేత్రములయొక్క, తరళ = చంచలములగు, కాంతులు = ప్రభలు, ఉత్త...లక్ - ఉత్తరము = ప్రత్యుత్తరమును, ఇచ్చు = ఒనఁగుచున్నట్టి, అంతరాంతరములక్ = నడుమనడుమను, నవ్వులుక్ = నవ్వెడునవ్వులును, కలువతండము = ఉత్పలములు, మొల్లులు = మొల్లులును, ఆంచుక్ = నిశ్చయించుకొని, మిన్నగుచ్చి = బయలుగూర్చి, రహిని = విలాసముగఁ, రిత్తనూలానగి = వట్టినూలుచేతికిచ్చి, పుష్పలావికలు = పుష్పములమ్మువారలు, సిగ్గువహింతురు = లజ్జపడుదురు. ఆ మధురాపురమందుఁ బుష్పముల విక్రయించు స్త్రీలు మిగులఁ జమత్కారిణులై యున్నను రసికశీఖామణులగు విటులు సరసోత్పలచేత నట్టి చాతుర్య యు క్తస్త్రీలనుగూడ మోహింపఁజేయుదు రని ముఖ్యాభిప్రాయము.

సీ. పద్మాస్య పురి నను శ *భవితకు నీవ యె

త్తులు వెట్టు దనఁగ రా శ వలనె నిటకుఁ

దెలుపుమా జాముండు శ నల రింపొ ఘటికాద్వ

యం బుండు నల రింపొ శ కంబుకంఠి

యే వేడుటకు నీవు శ ఋతు వేల చెప్పెద

పువిద మే మందాఁక శ నోర్వఁ గలమె

చేరఁగా రాదె బాసకము గే లోకిన

యంతనే చెడునె యేణాయతాఱి

తే. యనుచుఁ బరిభాషవోలెఁ ద శ మ్మాస దొరల

నాడ మోవిఁ జెరింగిడి శ యాఁగు నవ్వు

కంట నిగుడ విరు ల్పాన్పు శ కరణే జల్లు

సరసపుజలంబె జాణల శ మరులుకొల్పు.

21

టీ. పద్మాస్య = ఓపద్మముఖి, పురిక్ = కమధురలో, అనుభవిత(వము)కుక్ = అనుభవించువానికి, నీవ = నీవే, ఎత్తులు వెట్టుదు = పుష్పముల యెత్తులువెట్టుదువు (క్రీడకొఱకు నెదురు పెచ్చము వెట్టుదు వనియును) (ఎత్తులనఁగాఁ బ్రయత్నములని కొందఱుదురు), అనంగక్ = వచింపఁగా, ఇటకుక్ = ఇచ్చటికి, రావలనెక్ = వచ్చుటకుఁ గారణం

బాయెను, కంబుకంఠీ=శంఖమువంటి మెడగలయోవనితా, జాముండు=యామమువఱకు వాసనచెడకుండు, అలరు = పుష్పము, (సంతోషమునియు) ఇంపా = బాగైనదో, ఘటి కాద్వయంబుండు = రెండుగడియలు వాసనచెడకుండు, అలరు = పుష్పము, ఇంపా = బాగైనదో, (అదియానందమునకును నామముగుటవలన) యామపు సురతానందమిష్టమో లేక శండుగడియల సురతానందమిష్టమో, తెలుపుమా=లేటపఱుపుమా, ఉచిద=ఓయింటి, ఏవేడుటకు=నేను వలయుననితోరినపుష్పమిచ్చుటకు (నేను నిన్ను గోరినందుల కనియు) ఋతువు=ఋతుకాలమురావలయునని, ఏల=ఎందుకు, నీవు=నీవు, చెప్పెదవు=నుడివెదవు, మేమందాక= ఏమదివఱకు, ఓర్వగలమె = ఓర్వగలమా. (ఏమునీతోడినంజర్గమును గోరిన ఋతున్నానముజేసిన దివనమున నయ్యెడుమని చెప్పెదవు. మేమందాక నోర్వలేమనుట), ఏణాయతాక్షి-ఏణ = ఇట్టియొక్క, ఆయత = దీర్ఘములైన, అక్షి = కన్నులవంటి కన్నులుగల యోలలనా, చేరఁగారాదె=దగ్గఁ జేరఁగూడదా, బాసికమునఁగాఁ బుష్పమాలిక రచనావిశేషమునకును, డోరుమూలమునకును నామముగావున, బాసికము = పుష్పమాలికయు, నీయూరుమూలమును, కేలుసోఁకినయంతనె = నాచేసోఁకిన మాత్రము ననె, చెడునే=చెడి పోవునా, అనుచు=ఏలన్నృశింపనియ్య వనుచు, పరిభాషవోలె= సంకేతపుమాటలాడినటుల, తమ్ము= తమ్ము, ఆనదొరలె= అభిలాషవెడలునటుల, ఆడక= చలకఁగా, మోవిక= అధరోష్ఠమున, చెఱుగిడి = వైఁటకొంగు మూసికొని, ఆఁగునవ్వు - ఆఁగు=నిలిపిన, నవ్వు = హాసము, కంటక= నేత్రములయందు, నిగుడక= వెడలి రాఁగా, విరులు=పుష్పములను, నాన్ను=తడుపునట్టి, కరణిక=రీతిచేత, చల్లునరసపు జలంబె - చల్లు = చల్లెడు, సరసపు జలంబె = రసయుక్తంబగు నుదకమే, జాణలక= విటులను, మరులుకొల్పుక= మోహపడఁజేయును.

సీ. ఇంద మంతరి దంతోకుందాభఁ గూడి ని

శ్చలపుఁజూపులు మున్ను శ సంభ్రమింప

వెల యొప్ప కవలఁ బోవెఱుచుమోవియుఁ గోప

మొద వెడుచూపు మోమోటఁ ద్రిప్పఁ

దిరిగిన సస్తితోశక్తియుఁ జూపుటోయ్యార

ముటు నగుఁ గా దనుపలుకు లుడుప

నవి గాని కావొ నీకనుపరాసావత్సర్య

సంపాదనంబుల (బుబ్బు) శ నింపుఁ బెనుపఁ

తే. జతురవచనవిలాసాంగరౌఢ్యవములఁ

బసెడిఁ దా నిచ్చినట్లేయకృణాతి మఱవఁ

బలికి కైదువ లందిచ్చు రతివిధమున
విటుల కిత్తురు మఱి వారు రిరులు పురిని.

22

టీ. ఇందము = ఇదిగో, అంతటికే = అనుచే, దంతకుందాభకే = మొల్లల
వంటిదంతములకాంతిని, కూడి = చేరికొని, నిశ్చలపుణ్యాలు - నిశ్చలపు = కదలకుండు
నట్టి, చూపులు = చూడ్కులు, మున్ను = తొలుతనే, సంభ్రమింపకే = తొట్టుపడకగా,
వెల = క్రయము, ఒప్పక = సమ్మతింపక, అవలంబికే = అవల మఱియొకయంగడికి
బోకగా, విటులు మోవియు = మడవబడినయధరోష్ఠమును, కోవమొదవెడుచూపు =
కోవమును గనుపఱుచుచున్నదృష్టియును, మోమోట్లద్రొప్పకే = మొగ మోటమిచే
నాతఁడు వెనుకకు వచ్చునట్లు చేయకగా, తిరిగినకే = ఆవిటుఁడు మరలరాకగా,
నస్తితోక్తియుకే = చిఱునవ్వుతోఁగూడినమాటయును, చూపుటోయ్యారములును =
గర్వపుణ్యాలును, అగుఁగాదనుపలుకులు = ఔనుకాదన్నవాక్యములను, ఊడువకే =
మాన్యుఁగా, అవిగాని = ఆమాలికలేగాని, అస్త్రీలేగాని, కావోనికు = నీకెవ్వములుగావా,
అను = అనునట్టి, పరాసాపత్న్యసంపాదనంబులు - పరా = ఇతరస్త్రీలకు, సాపత్న్య =
తమలో నవత్నీభావమును, సంపాదనంబులు = సంపాదించుచున్న పలుకులు, ఇంపుకే =
ఇబ్బమును, వెనువకే = వృద్ధిజేయకగా, (అదిడపువ్వేగాని నాపువ్వు చనికెరాదా యని
భావార్థము.), చతురవచన...లకే - చతురవచన = చాతుర్యపుమాటలచేతను,
విలాస = చేష్టలచేతను, అంగసౌష్ఠవములకే = సౌందర్యముచేతను, పసిడి = వైకము,
తానిచ్చినట్టి యప్పుణాతికే = తానిచ్చిన యాస్త్రీని, మఱివకే = మఱిచిపోకగా,
పలికికే = పెనిమిటికి, కైదువలు = ఆయుధములు, అందిచ్చురతివిధమునకే = చేలి
కందిచ్చునట్టి రతీదేవివలె, పురిని = మధురయందు, వారు = పుష్పములమ్ము గుంపతులు,
విరులు = పుష్పములను, ఇత్తురు = ఒనఁగుదురు. మన్తధునికి రతీదేవి యాయుధముల
జేరికందిచ్చునటుల మధురాపట్టణమందలి పుష్పలావణికలు విలాసచాతుర్య సౌందర్యములచే
మోహింపజేయుచు విటులకుఁ బుష్పము లమ్ముదు రని యభిప్రాయము.

చ. దల మగుచంద్రఖండములు ర దారలు సాంకవ మొప్పుపాణిపా
టల మగుదంతపుంగరవటంబు శశాంకుఁడు గుంకుమైనచీ
రలజిగి కెంపుగా బయటిరథ్యల నొప్పుదు రిందుకాంతవే
దులపయ సంద్యయే బహుతఃపదోచె నన న్నురి గట్టివా ల్సతుల్.

టీ. దశ...ఖండములు - దలమగు = సాంద్రమైన, చంద్రఖండములు =
కర్పూరపువ్వులనుకలు, తారలు = చుక్కలు, సాంకవము = పుష్పముచేతను, ఇవట

దృతీయార్థమందు ప్రథమ. ఒప్పు = ప్రకాశించుచున్న, పాణి = హస్తముచేతను, పాటల మగు = తెలుపు ఎఱుపువర్ణము గల. దంతపుం గరవటంబు = దంతపుబరణి శకాంకుడు = చంద్రుడు, మంకుమైనచీరలజిగి = చెందిరమంటిన తోకలకాంతి, కెంపు గాఁ = ఎఱుపు గాఁగా, ఇందుకాంతవేదులవయ్య = చంద్రకాంతపు దిన్నెలమీదను, సంధ్యయే = సంధ్యాకాలమే, బహుతక్ = బహుత్వముచేతను, లోచే ననక్ = కానఁబడియే ననునటుల, పురిక్ = పట్టణమందలి, బయటిరద్యలక్ = వెలుపటిపీఠుల యందు, గట్టివాల్ సతులు = పరిమళద్రవ్యములమై యున్న స్త్రీలు, ఒప్పుదురు = ప్రకాశించుచుందురు.

తా. ఆపట్టణమందుఁ బరిమళద్రవ్యము లమ్ముచున్న స్త్రీలు, బైటిపీఠులయందున్న చంద్రకాంతమణిమయమగు వేదికలపైఁ దమచేతనుండు పునుగుచే నిండింపఁబడి హస్తకాంతిచే నెఱుఁగిన దంతపుబరణి చంద్రుడుగాను, ఆకరాటమందున్న కప్రపుఁ దునుకలు చుక్కలుగాను, మంకుమచే దుడువఁబడిన చీరలకాంతి ఎఱునగుచుండఁగా సంధ్యాకాలక్షణ మొప్పుచుండెనుగాన ననేకరూపంబులఁ బొందిన సంధ్యయో యను నటులఁ బ్రకాశించుచు నుండు రసి తాత్పర్యము. (గట్టివాల్సతులు అనుపదము భారత ప్రసిద్ధము).

సీ. ఉపరిస్థ జనవారణోత్థికిఁ జెవిఁ బార్చి
యఁగెయ్యగంబై బయఁ శిల్పిచ్చి చిమ్మి
గవని వెన్నెఱయ మిశన్నవియ దట్టించుతో
త్రధరు బందపుదాంట్లఁ శి దళిమి దళిమి
చలువచే ద్వారవేదదు లెఱింగి నిల్చి త
జ్జనజిఘృక్షకుఁ గేలు శి సాచి సాచి
డిండిమంబుల కుబ్బి శి గండాల్పదాన మే
ఱులుగఁ దద్యహు తాల శి ఱువ్వి ఱువ్వి
తే. వేణుకాహతులకు వీడు శి వెడలి వెడలి
పరపథగజధ్వనికిఁ బోక శి తిరిగి తిరిగి
¹దృక్పటలు వైరులకుఁ బంపుకృత్య లన ప
రానుగతిఁ జేరు వెలిఁ గరు శి లగ్గలికల.

టీ. కరులు = ఏనుగులు, ఉప...కిక్ - ఉపరిష్ఠ = పైనుండెడు, జన = మావ
 టీలయొక్క, వారణోక్తిక్ - వారణ = వారణార్థమైన, ఉక్తిక్ = అదలంపునకు,
 చెవి దార్చి = చెవియొగ్గి, అమైగంటై = ఆదిక్కుముఖమై, బయలు = ఆకాశమును,
 చిన్ని చిన్ని, మిన్నవియక్ = ఆకాశము బ్రద్దలయ్యెడునట్లు, దట్టించుతోత్రధరుక్ -
 దట్టించు=ధ్వనిజేయుచున్న, తోత్రధరుక్ = హఠాదేధరించినవానిని, గవనివెన్నోతియక్ =
 ఊరివాకిలివీపుదాకఁగా, బందపుదాంట్లక్ = కుప్పిగంతులచేతను, తఱిమితఱిమి, చలు
 వచేక్ = చల్లగానుండుటచేత, ద్వారవేదులు = వాకిటనున్న తిన్నెలను, ఎఱింగి = తెలిసి
 కొని, నిల్చి, తజ్జనజిఘృక్షకుక్ - తత్ = ఆవేదికలయందలి, జన = జనములయొక్క,
 జిఘృక్ష = పట్టవలయు నను నిచ్చుచేత, కేలు = తొండము, సాచిసాచి, డిడిమంబు
 లకుక్ = ముందఁజూపువాఁడు వాయించెడు డిడిమవాద్యధ్వనులకు, ఉబ్బి = ఎక్కువై,
 గండాల్పదానము - గండ = గండస్థలమందలి, అల్ప = కొంచె మగు, దానము =
 మదోదకము, ఏఱులుగక్ = ఏఱులై పాఁడఁగా, తద్వహుక్ = అడిండ్డువాద్యములఁ
 జేతఁబట్టియున్నవానిని, తాలక్ = శీలలచేతను, టుర్వి టుర్వి, వేణుకాహతులకుక్ =
 పెద్దవెదురుకోలల పెట్లకు, వీడు = పురమును, వెడలి వెడలి, పరపథగజధ్వనిక్ -
 పరపథ = ఇతరమార్గములయందలి, గజధ్వనిక్ = ఏనుగులబృంహితములకు, పోక
 తిరిగి తిరిగి, దృక్కుటలు = దొప్పలపాటికన్నులు, వైరులకుక్ = శత్రువులకు, పంపు =
 పంపునట్టి, కృత్యలక్ = కత్తిలో యనునట్లు వెలిక్ = వెలుపటను, వశానుగతిక్ -
 వశా = అఁడేనుగులయొక్క, అనుగతిక్ = అనుసరించు మార్గమున, ని. 'కరిణీ ధేను
 కా వశా' యని యమరుఁడు. అగ్గలికలక్ = ఉద్దండాలచేత, చేరుక్ = పట్టణముఁ
 బ్రవేశించును.

తా. ఆపురమందలి మదపుటేనుగులు మావటిలయదలంపులు విని యాముఖముగ
 బయలు చిమ్ముచు ఊరివాకిటియొద్ద నుండెడి యరుంగులమీఁద నున్న జనులఁ బట్టుటకుఁ
 దొండములు సాచుచుఁ దమ్ముఁ గట్టిగ దండించుచు నీఁజెఱిబట్టి క్రిందనున్నవానిఁ దఱు
 ముచుఁ దనుముందఱి డిండిమవాద్యధ్వనిజేయుచున్నవానిని మదోదకము పాచ్చుటం
 జేసి తాల టుర్వుచును పెద్దవెదురు పెట్లకుఁ బురంబు వెడలి వచ్చి యీవలంపల వినుండు
 గజబృంహితముల లక్ష్యపెట్టక శత్రురాజులమీఁదికిఁ బ్రయోగించినకత్తిలో యను
 నటుల నుండెడు దొన్నెలవంటి కన్నులగలవై అఁడేనుగులు పోవుమార్గముఁ బట్టి యతి
 ప్రయాసచేత మరలఁ బట్టణముఁ జేరు నని తాత్పర్యము.

ఉ. వై ననిశంబుఁ జల్లుకొను శ పాంసువువై ఖగతుండఖండితా
 లానమహామహీరుహాఫ ॥ లఘుతేలిజము లుత్తి పత్కరాంధ్ర

భోనిబిడాప్లుతి న్నొలువఁ బొల్పు నగమ్యతఁ దూలుచు న్బురో
ద్యానముల న్నదేభములు ప్రాణముతోడినగంబులో యనన్. 25

టీ. వైక్ = దేహముమీదను, అనిశంబు = నిత్యమును, చల్లుకొనుపాంసువువైక్ -
చల్లుకొను = చల్లుకొనునట్టి, పాంసువువైక్ = దుష్టుమీదను, భగ...లు - భగ =
పక్షులయొక్క, తుండ = చందాపుటములచేతను, భండిత = పగుల్చబడిన, ఆలాన =
కట్టుకంబములైన, మహత్ = పొడవులైన, మహిమహ = వృక్షములయొక్క, ఫల =
పండ్లనుండి, చ్యుత = జాతిన, బీజములు = విత్తనములు, ఉత్తి పత్ = వైచిత్త్యకొనియెడి,
కర = తొండములయందలి, అంభః = జలములయొక్క, నిబిడ = దట్టమగు, ఆప్లుతిక్ =
తడుపుటచేత, మొలువక్ = చెట్లు పుట్టగా, అగమ్యతక్ = పట్టనశక్యంబగునటుల,
తూలుచుక్ = ఊగుచును, మదేభములు = మదపుటేరుగులు, పురోద్యానములక్ =
పుర = పట్టణమందలి, ఉద్యానములక్ = శృంగారవనములయందు, ప్రాణముతోడి
నగంబులో యనన్ = ప్రాణముగలపర్వతములో యనునటుల, పొల్పున్ = ఒప్పును.

తా. ఏనుగులకు దుష్టు వైజల్లుకొనుట నైజముగాన నట్లు నిండింపబడియున్న
మంటిపై గజములగట్టువృక్షముల మీద నున్న పక్షులు ఫలములఁ బగిల్చి రాల్చగాఁ
బడిన బీజములు దొండముచే బైజల్లుకొను నుదకమువలన మిగుల నాన్పబడి యంతు
రింపఁగాఁ బట్టనశక్యంబులై యూగుచుఁ బురోద్యానములయందుఁ జైతన్యయుక్తంబు
లగు పర్వతములో యనునటుల సంపరించుచుండు నని తాత్పర్యము.

శా. మానిక్రోధవిధూతపత్రముల మాఁ మాతో సపత్రల్లదా
*కానిం డంచును గేక రాక్షరుచిమో క్కల్పిక్కుల న్నార్జితూ

ణానల్పాహిషకల్పకాండతతులం దారం బురిం బొల్పు నా
జానేయంబులు ఘనహాస మిడి కైఁ జామోర లల్లార్పుచున్. 26

టీ. మాని ..లము - మాని = శాలిహాస్తమునియొక్క, క్రోధ = కోపము
చేతను, విధూత = పోగొట్టబడిన, పత్రములమా = ఔక్కులుగలవారమైనట్టియనగా
(ఔక్కులు లేనివార మనుట. ని. 'గరుత్మక్షచ్ఛదాశపత్ర'మని యనుదుడు), మాతోక్
= ఇట్టిమాతోడను, సపత్రల్లదా = మీరు ఔక్కులు గలవారగదా, కానిండుంచును =
తలయూచినట్లు, కే...లు-కేకరాక్షీ = కడకన్నులయొక్క, రుచి = కాంతులయొక్క,
మొక్కుల్ = అంతురములు, ప్రక్కలక్ = పార్శ్వములయందు శార్క్ = విండ్లతోఁ

గూడిన, తూణ = పొదులయందు, అనల్ప = విస్తారమైన, అహిప = సర్పరాజములతో, కల్ప = తుల్యమగు, కాండ = బాణములయొక్క, తతులక్ = సమాహములయందు, తారక్ = ప్రసరింపఁగా, ఘేనహాస మిడి - నురుగునవవృక్షలదై, కైజామోర ల్లా ర్పుచుక్ = కైజాచేసినముఖములనూచికోనుచు, (కైజా అనఁగా గల్లేము వైకెత్తి బిగియఁగట్టుట), ఆజానేయంబులు = జాతిగుఱ్ఱములు, ('ఆజానేయాః దలీనాస్సస్యోః' అని యమరుఁడు), పురిక్ = మధురాపట్టణమందు, పొల్పుక్ = ఒప్పను.

తా. ఆపట్టణమందలి వేగశీలంబులగు జాతిగుఱ్ఱములు కల్లెముల చే బిగింపఁబడిన ముఖము లల్లార్పుచుఁ బ్రక్కలఁ జూచుచుండ మాకు మునికాపంబున టెక్కలుపోయి నవి మీకు టెక్కలున్నవి. ఉండిన నుండనిండు త్రొక్కుకొనితరలందము రండనిప్రక్కలఁ గట్టియున్న పొదులలోనుండెడి నర్పతుల్యంబులగు బాణములఁ బిలుచుచున్నవో యను నటుల నొప్పుచుండు నని తాత్పర్యము.

చ. చలమున సింగిణీతఱక శ సంబులు గట్టక మాన, రంపవె

స్సెలగతి మాగతి న్నెనుకఁ శ జిక్కక మానదు, తప్పి దారి వె
న్నెలసినఁ దారు వెన్నెఱుగ శ కుండుట నొచ్చెము సాదికోటి కం
చలమించితఁ ద్రవ్వెకొను శ నంఘ్రీ తుద న్బురిలోనివాహముల్. 27

టీ. పురిలోనివాహముల్ = ఆపట్టణమందలి యుత్తమాశ్వములు, చలమునక్ = ఈచుచేత, సింగిణీతఱకసంబులు = కార్ణతూణీరకంబులను, కట్టకమానదు = బంధించక విడువదు, అంపవెస్సెలగతిక్ - అంప = బాణములయొక్క, వెను = వెద్దదైన, సెల = అలుగుయొక్క, గతి = గమనము, మాగతిక్ = మావేగమునందగు, వెనుకఁజిక్కక మానదు = వెనుకఁజిక్కకయుండదు (ఆబాణంబు లెదిగి రాలే వనుట), తప్పుదారి = ఒక వేళను, వెన్నెలసినక్ = వీపుదాఁకినను, తారు వెన్నెఱుగకయుండుటక్ = తాము వెన్నెఱుంగకయుండుటచేత, మాఱువీపనియొకపాఠము. సాదికోటిక్ = రాతులను, వి. 'అశ్వారోహస్తు సాదిన' యని నిఘంటువు. ఒచ్చెము = తక్కువ, అంచుక్ = అనుచును, అలమించితఁ = కప్పకొన్నచింతచేతను, అంఘ్రీతుదక్ = కాలిగొరిసెచేత, ద్రవ్వెకొనుక్ = భూమిని ద్రవ్వచుండును.

తా. గుఱ్ఱములకుఁ గాలిగొరిసెలచేత నేలద్రవ్వుట న్వభావముగావున నాపట్టణమందలి యశ్వము లాక్రియ లొనర్చుచుండ రోషంబులు గలరౌతులు కార్ణతూణీ రంభులఁగట్టి శత్రువులపై శరములఁ బ్రయోగింప నాశరములగమనము దమవేగమునకు వెనుకఁ జిక్కును గాన వీవెఱుగని సాదులకు వెన్నునఁ దగులుననియెడి యొచ్చెము వచ్చె

గదా యనుచింతతో నేల త్రవ్వచున్న వనునటుల నుండు నని తాత్పర్యము. లోకమునం దొకానొకచింత గలిగినయెడ మరుజులలో నేలఁ ద్రవ్వట ప్రసిద్ధము.

ఉ. అంజ సమానవాఁయుగణ १ మంతయు ఖంజతఁ జిక్క, నజ్జవో
ప్తం ¹జనియించుచిక్కనిస १ మానపువాయువులో నొకండు గ
ల్పం జనియించు దుర్యశమ १ మేల్కని లేహనవేళ వాజు లూ
ర్పం జెడుమాణిబంధ ముకు १ రంబులఁగాళిమపేరఁ గార్కొనున్. 28

టీ. అంజ = ఒక యంగుళాపలనే, సమాన = సరియైన, వాయుగణమంత యుక్ = వాయుసమూహంబెల్లను, ఖంజత = వేగములేమిచేత, చిక్క = పట్టుపడఁగా, అజ్జవోప్త = ఆవేగపువేడిమివలన, జని...లోక్ - జనియించు = పుట్టుచున్నట్టి, చిక్కని = స్వాధీనముగానియట్టియు, సమానపు = సమానంబనియెడి, వాయువు = గాఢపు, (తమకు సాటి యైనగాలి) లోక్ = దేహములొపల, ఒకండు = ఒక్కఁడు, కల్పిక్ = ఉండుటవలన, జనియించు = సరియైనదియొకటియుండెననిపుట్టిన, దుర్యశము = అపకీర్తి, మేల్కని = తెలిసి, లేహనవేళ = గుఱ్ఱములు కవణముదినసమయమున, వాజులు = గుఱ్ఱములు, 'వాజివాహార్ష గంధర్వహయనైంధవసప్తయ' యనియమరుండు. ఊర్పక్ = ఆఘ్రాణింపఁగా, చెడు = చెడిపోవుచున్నట్టి, మాణిబంధముకురంబులక్ = అద్దములవంటి నైంధవలవణపుఁబిళ్లలయందు, కాళిమ = నైల్యమనియెడి, పేరక్ = వ్యాజముచేత, కార్కొనున్ = నల్లనగును.

తా. అచట నుండు నశ్వముల లేహనవేళలయం దుంవఁబడిన నైంధవ లవణపుఁ జెక్కల నాగుఱ్ఱము లాఘ్రాణింపఁగా దానియం దేర్పడిన నైల్పము సమానవాయువుల నెల్లగెలిచి సమాన మునుపేరు గలిగి తమనాభిస్థానమం దున్నవాయువును గెలువమైతి మను నపకీర్తి జనించెనో యనునటుల నుండె ననఁగా వాయువేగముల నతిక్రమించెడి వేగముగల యశ్వము లని తాత్పర్యము.

మ. ఇలఁ బొదద్యయి రాయ నశ్కొనుగు నెం १ దేఁబాటుచోనంకవ
న్నెలు రెండై ²లిఘిమం దకీర్తి యిడు మునన్నె యొక్కచోనిందుచెం
దుల కే మాదు మటంచు సాదు లలోయ్ १ రూపోచ్చము ల్వాజు లం
దలరుక్ బాహ్లికపారసీకశక⁴థా १ రారట్టఘోష్టాణముల్. 29

టీ. ఎండేక్ = ఎక్కడనైనను, పాటుచోక్ = పరుగిడునపుడు, పొదద్యయి = తమమీఁద నారోహణముఁజేసి యున్నవారియొక్క, రెండుపొదములను, ఇలక్ = భూమి

యందు, తాయ్ = ఓతియఁగా, అక్క = భయమును, దిసఁగున్ = ఆ యాశోహ
కులకు నిచ్చును, మున్నే = తొలుతనే, ఎక్కుచోన్ = ఎక్కునపుడు, అంకవన్నెలు
రెండై = రెండంకవన్నెలచేతఁగాని యెక్కుట కసాధ్యంబై, లఘుమందు = లఘుత్వ
మందు, అక్రీ యిడున్ = ఆపక్రీ నిచ్చును, ఇందున్ = ఈరంటియందు, ఎందులకే
మాదుము = దేనికి నెటులఁ జేయుదుము, అటంచున్ = అట్లని, సాదులు = గుఱ్ఱపు
రాతులు, ఆలయ్ = వేసటపడఁగా, రూపొచ్చముల్ = రూపములచే గొప్పనువహిం
చియున్నట్టి, బాహిక పాఠశీక శకధారా ఆరట్ట ఘోటాణములు = ఘోటాణములయందు
జనించిన వాఙులు = జాత్యశ్వములు, అందున్ = ఆపట్టణమందు, లలరున్ = ఒప్పును.

తా. పట్టణమందున్న యశ్వములు బాహికాదిదేశ సంభవము లగుటంజేసి
మిగుల బోదవైనవిగాన రెండంకవన్నెలతోఁగాని యెక్కుగూడకపోవుటయు, వరుగి
డెడి సమయమున సాగి నేలకు వంగునపుడు కుఱువరౌటవలన రాతులపాదము నేల
తాచుకొనుచుండఁగా సీయబీర్తుల కేమి సేయవార మని గుఱ్ఱపురాతులు నిత్యము చింతా
వరులై యుండ నశ్వములచే నాపట్టణము ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము. వేగవంతంబు
లగు సుత్రమాశ్వంబులు వరుగిడునపుడెల్లను నేలకు వంగుటయు, మరల హెచ్చుటయు
గొప్పగుఱ్ఱములకు రెండేసి యంకవన్నెలు వేయుటయును లోకప్రసిద్ధము.

— ౨౭ పణ్యయువతులు ౨ —

సీ. ముడివిప్ప నడుగు 1దమ్ములనె వ్రాలుటఁ దేంట్లు
నెఱికురు లగుటసం 1 దియము గలదె
కన నెంతవాని లోక 1 గొనుట నాదర్శంబు
నెవ్వెగం బగుట సం 1 దియము గలదె
ఇఱిగొను మింటిపై 1 మెఱయుటఁ 2జక్రద్వి
తయి చన్ను లగుట సం 1 దియము గలదె
పాలను దొర్లఁగఁ జూచు 1 కలికిచూపులమీలు
దెలిగన్ను లగుట సం 1 దియము గలదె
తే. పాలసిననె తావి బుగులుకోసలరుఁదీగ
తిన్ననిశరీర మగుట సం 1 దియము గలదె
యనఁగఁ జెలువొంది సురతవై 1యాత్యనిధులు
పణ్యయువతులు పాలుతు రపట్టణమున.

టీ. ముడివిప్పే = కొప్పవిప్పగా, అడుగుదమ్మలనె = పాదములనుకమలములపైననే, వ్రాలుట = పడుటచేత, లేంటు = తుమ్మెదలు, నెఱికురులు = (ఈయంగనల) యందమైన వెండుకలు, అగుట = అగుటయందు, సందియము గలదె = సందేహము గలదె = సందేహము గలదా (నిస్సందేహ మనుట, తఱుచుగా గమలములమీద వ్రాలునవి తుమ్మెదలుగాన నిట్లు వర్ణింపబడియె), కనక = చూడఁగానే, ఎంతవానికే = ఎట్టికొప్పమనుష్యునిని, లోఁగొనుట = వశపఱుచుకొనుటచేత, తనలోనిమిడిచిగొనుటవలన, నెమ్మెంగుంబు = ముఖము, ఆదర్శంబు = అద్దము, అగుట = అగుటయందు, సందియము కలదె, ఎంతటిధీరుడైనను పురుషుండాస్త్రీలముఖసౌందర్యముఁజూచిన వారికివత్కుఁడగు ననుట, ఇఱగొను = సూక్ష్మమైన నడుమనియెడి, మింటిపైకే = ఆకాశముపై, మెఱయుట = ప్రకాశించుటచేత, చన్నులు = స్తనములు, చక్రద్వితయ = జక్రవద్యోయి, ఔట = ఔటయందు, సందియముగలదె, (మధ్యప్రదేశమాకాశమువలె శూన్యముగనుండుటవలన నందుపైనుండునది చక్రద్వితయ యని యూహింపబడియె), పొలనుదొర్లంగ = మత్స్యగంధముకొటిల్యమును పొద్దనటుల, (పొలను మత్స్యగంధమునకు, కొటిల్యమునకును భేరు), చూచుకలికిచావుల = చూచునటువంటిసొగసైన దృష్టలచేతను - సొగసుగా గనబడుటచేతను, మీలు = మీనములు, కన్నులాట = నేత్రములాటయందు, సందియముగలదె, (తమయందుఁబొలనుండుటవలన మీనములు గన్నులాటకు సందేహము లేదనుట). పొలసినే = సుడిసినప్పడే, తావి = సుగంధము, బుగులుకోక = గమ్మనఁగా, తిన్ననిశరీరము, అలరుదీఁగ = పూదీఁగ అగుటయందు సందియము గలదె, (పరిశుభించునది పూదీఁగగాన సుగంధ ముండుటవలన నదియని యుత్పేక్షింపబడియె), అనఁగ = అనునట్లు, చెలువొంది = ఒప్పి, సురత = రతియందు, వైయాత్య = ప్రాధత్యమునకు, నిధులు = స్థానములగు, వజ్రాయువతులు = వెలజవరాంధ్రు, అప్పట్టణమునకే = ఆమధరయందు, పొలుతురు = ఒప్పుచుందురు.

తా. సుగమము.

మ. ప్రతప్రాంతపిశంగకుంకుమజటాపాళీకురంగీమదా
 సితవీణాళికలస్వనంబు లెసఁగం శ జెన్నారుకర్పూరపుం
 జతతు ల్కంటికి నారదత్వమున మింఁచ న్నామినికామిసం
 తతి కేలా యెడ త్రెచ్చు గంతుకలహాస్తాదంబు లాప్రోలున్. 31

టీ. ప్రతత...ల-ప్రతత = విస్తారమైనట్టియు, ప్రాంత = సమాపమున (కాంతి ప్రసరించుటచేత ననుట), పిశంగ = కచ్చనైన, కుంకుమజటాపాళీ = కుంకుమపూవు

రాసులను జడల సమూహములును, కురంగీమదానీతపీణా = కస్తూరియచునల్లనైన పీణె
యందలి అశికల స్వంఘులు = తుమ్మెదలఝుంకారములవలె నవ్యక్తమధురము లైనపీణా
వాదములు, ఎనంగ్ = ఒప్పుచుండగా, చెన్నారు = మనోహరములయిన, కర్పూర
పుంజతతులు = కర్పూరపురాసులు, కంటికిన్ = కన్నులకు, నారదత్వమునన్ = నారద
భావముచేతను, మించన్ = అతిశయింపగా, కామినీ కామిసంతతికిన్ = కాముకులగు
స్త్రీపురుషులసమూహమునకు, కంతుకలహోన్మాదంబుల్ = మన్నగయుద్ధ మనియెడి
యున్మాదములు (సురతము లనుట), ఆప్రోలునన్ = ఆపురమున, ఏలా = ఏమిటికి,
ఎడత్రెచ్చున్ = ఎడబడును.

తా. ఆమధురయందుఁ దమసమీపమునఁ గర్పూరకాంతులు ప్రసరించుట
వలనఁ గొంచెము పచ్చనై జడల కాంతివలెనున్న కుంకుమరాసులును, పీణెవలె నల్లనై
యున్న కస్తూరియు, అవ్యక్తమధురమైనతుమ్మెదల ఝుంకారములును గూడియుండఁ
బ్రకాశించుచున్నట్టి కర్పూరపురాసులు నారదభావముచేతఁ గంటి కగపడఁగా నార
దుఁడు కలహప్రియుఁడుగానఁ దద్ధర్మముగల కర్పూరపురాసు లడఁగ నాకాముకులగు
స్త్రీపురుషులకు మన్నగయుద్ధమేల మాను ననఁగాఁ దాదృశకర్పూరపురాసులఁజూడఁగాఁ
గామోద్రేకమున మోహితులై నిత్యము సురతక్రీడలయం దాసక్తులైయుందు రని
తాత్పర్యము.

తే. నిం గిటు త్రిశంకుకతన మాతంగవాటి

యయ్యె నిక నుండఁదగని శ యవదని ¹కెఱిగి

నట్టినక్షత్రతారాగ్రహలి యనఁగఁ

గాంతనవరత్నరాసు లంగళ్లఁ బొలుచు.

32

టీ. ఇటు = ఈప్రకారము, నింగి = ఆకసము, త్రిశంకుకతనన్ = త్రిశంకుఁడు
ప్రవేశించుటచేతను, మాతంగవాటియయ్యెన్ = వెలివాడయాయెను. ని. 'మాతల్లి
గజనీచయోః' అని వైజయంతి. ఇకనుండఁదగదని = ఇకమీఁద నుండఁగూడ దనుచు,
అవనికిన్ = భూమికి. ఎఱిగినట్టి = న్రాలినట్టి, నక్షత్ర = నక్షత్రములు, తారా = అశ్వీ
న్యాదీతరతారలు, గ్రహ = సూర్యాదిగ్రహములు, వీనియొక్క, అశ్రియనన్ = సమూహ
మనుటలు, కాంత = రవ్యములైన, నవరత్నరాసులు, అంగళ్లన్ = పణ్యగృహముల
యందు, పొలుచున్ = ఒప్పును.

తా. ఆమధురాపట్టణమందలి యంగళ్లయందున్ననవరత్నరాసులు ఆకాశము
త్రిశంకుచే నాక్రమింపఁ బడినదిగానఁ జండాలువాటి యయ్యె. ఇంక నుండఁ

గూడ దని యభిప్రాయముగలవై భూమికి వచ్చియున్న సూర్యాదిగ్రహశ్శివ్యాది నక్షత్రములను విజ్ఞాతనామములగు జ్యోతులునో యనునటుల వెలుంగుచుండు నని తాత్పర్యము. నక్షత్రతారలను భేదము రఘువంశమందు, 'శ్లో.' నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాః' అని యన్నది.

చ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని తడిఁ జెంది నశించునటంచునో, కృతా
ధ్వరతఁ దదగ్ని మైనునికి దాన నొకంగము దాచుచేతనో
పురధరణీసురు ల్ని గమభూధరము జ్జ్వలజ్వళిలు రా
హరిధనదేశులైన వల హస్తము సాచరు హరిధారకున్. 33

టీ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని-చిర = బహుకాలమునుండి, సముపాశ్రిత=ఆశ్రయించి యున్న, అగ్ని = వైశ్వానరుడు, తడిఁజెంది = లేమదాకి, నశించుచు = చల్లారును, అటంచునో = అనియో, కృతాధ్వరతఁ - కృత = చేయబడిన, అధ్వరతఁ = జన్మము గలవారొటచేత, తదగ్ని = ఆయజ్ఞాగ్ని, మై = దేహమందు, ఉనికి = ఉండుట చేతను, దానఁ = దానియందు, ఒకంగము = ఒక్కవయవమును, దాచుచేతనో = ఇముడ్చుకొనియున్నందుచేతనో, పురధరణీసురులు - పుర = పట్టణమందలి, ధరణీసురులు = బ్రహ్మణులు, నిగమభూధరములు = వేదవర్వతములు, జ్వలజ్వళిలు = జ్వలజ్వల పరులై, ఆ హరిధనదేశులైనఁ = ఆయంద్రునదేరారులు, వా రిచ్చెద నన్నప్పటికిని, హరిధారకున్ = దాసార్థమగునుదకధారకు, వలహస్తము = దక్షిణహస్తము, చాచరు = చాచెడువారు గారు.

తా. బ్రహ్మణులదక్షిణహస్తమున నగ్ని యుండుట నిగమసిద్ధంబు గావున నాయగ్ని దానోదకముచేతఁ జల్లారు ననియో, లేక, యెల్లరు సోమయాజులగుటచే దమ యందగ్నియుండును గాన దానియొకయంగమును దాచవలయు ననియో యాపట్టణమున వసించుచున్న బ్రహ్మణులు దేవేంద్రాదులవంటి వారిదానోదకమునైనను గ్రహింపకయుండు రనఁగాఁ బ్రతిగ్రహపరాక్షులై వేదాధ్యయన జ్వలజ్వల పరు లగుచు నొప్పుచుండు రని తాత్పర్యము.

చ. ఉరవడి బోరికై కవచ మెల్లరు మంత్రములందుఁ దక్క సు
స్థిరనిజశక్తి నైదుపది సేయరు దత్తినతక్క, మంటికై
పొరల రధీశుఁ డీ కమలబుద్ధి ఖళూరికఁ దక్క, వజ్రదోగి
పరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకు లప్పరి రాకుమారకుల్.

34

టీ. అప్పరిక్ = ఆమధురాపురమునందు, వజ్రదోగపరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకులు - వజ్ర = వజ్రాయుధతుల్యమైన, దోగి = భుజమందలి, పరిఘు = పరిఘయును నాయుధవిశేషముచేత, వశీకృత = స్వాధీనులుగాఁ జేయఁబడిన, అన్య = ఇతరులైన, నరపాలకులు = మనుజుపతులు గల, రాకుమారకులు = రాచకొమరులు, మంత్రములందుఁ జవకాలంబున సుచ్చరించెడు మహామంత్రములయందు, తక్కు = తప్ప, ఉరవడిక్ = బలముగా, పోరికై = యుద్ధముఁ జేయుటకై, కవచమొల్లరు = కవచముఁ దొడుగరు, సుస్థిరభుజశక్తి - సుస్థిర = దృఢమగు, భుజశక్తి = బాహుబలముచేతను, దత్తిన తక్కు = దానకాలమందుఁదక్క, విదుపదిసేయరు = వెనుకంజవేయరు (అయిదు పది సేన వెనుక ముందయ్యె, జాణిగెనని అంధనామశేషము.) భుజారికదక్క = గరడిలయందు వినాగా, ని. 'భుజూరిభురశీనమే' యని గరడిపర్యాయము. అమలబుద్ధి = సద్బుద్ధిగల వారుగాన, అధీశుడు = ఏలుచున్న ప్రభువు, ఈక = ఇయ్యకయే, మంటికై = ఎత్తి మంటికై - భూమినిఁజూచు, పొరలరు = పొర్లాడరు.

తా. మిగుల బలకాలురగు నప్పట్టణమందలి రాచకొమరులు కవచము దొడుగకయే యుద్ధముఁజేయుదు రనియు, మంత్రజపానుష్ఠానపరులుగాన నుపాసనాకాలమందే కవచాదులు పఠింతు రనియు, దృఢమైననిజశక్తిగలవారుగాన దానకాలమున నైదిచ్చుచోఁ బదిగా నిచ్చునట్టి దానశీలు రనియు, యుద్ధమునందు వెనుకంజవేయ రనియు, సాముఁజేయుటయందలిసమర్థులనియు, విమలమతులు గాన రాజు పిలిపించియిచ్చువఱకు భూముల నపేక్షింపక యిందు రనియును దాత్పర్యము.

తా. దంభావేతవిత్తి తోయములు రసభక్తి దొట్టి హట్టసిత్త

స్తంభంబు ల్చిగురించుచున్నవి యన న్ధరై కనిత్యార్జన

సంభూతం బగుపైడి కోటి కొకటై నానాటికి న్నొచ్చుచ

య్యంభోదావళి గప్పుకేతువుల వైశ్యశ్రేణి పొల్పు న్నురిన్. 35

టీ. దంభా...ములు - దంభ = దంభమువలన, అపేత = తొలగినట్టి (అనగా దంభము లేనట్టి), విత్తి = దానసంబంధులగు, తోయములు = ఉదకములు, రసభక్తి = సగరమధ్యమార్గమందు, తొట్టి = ప్రవహించి, హట్ట...బుల్ - హట్ట = అంగశ్లయందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, స్తంభంబులు = కంబములు, చిగురించుచున్నవి = సంజాతపల్లవములగుచున్నవి, అనన్ = అనునటుల, ధర్మై కనిత్యార్జన - ధర్మ = ధర్మము చేతనే, ఏక = ముఖ్యముగాను, నిత్య = ఎల్లప్పుడును, అర్జనన్ = సంపాదించుటచేత, సంభూతంబగుపైడి = లభ్యపడినట్టి ద్రవ్యముయొక్క, కోటి కొకటై = కోటి కొక్క

పడగయై యనుట, నానాటికి = దినదినమునకు, హెచ్చుచు = వృద్ధిబొందుచు, అయ్యంభోదావళి = ఆ మేఘపంక్తిని, కప్పు = కప్పుచున్నట్టి, కేతువుల = బెక్కెములచేత, వైశ్యక్రేణి = కోమటులగుంపు, పురి = పట్టణమందు, పొల్చు = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందు దాము పారమార్థికముగ నిచ్చుదానజలంబులు వీధులయందు దొట్టియుండ దానిచేత నంగశ్లకంబములు చిగురించుచున్నవి యనునటుల ధర్మము పదలక యార్జించిన ద్రవ్యము కోటికి బడగై నానాటికి హెచ్చుచుండ మేఘబృందముల గప్పునట్టి బెక్కెములచేత గోమట్లగుంపు నొప్పుచుండు నని తాత్పర్యము.

తే. నృపులపదహారేఖలకెల్ల మాభు

జాగ్రహారేఖలే మూల శ మనుచు గోటి

కొండలుగ ధాన్యరాసులు శ పండ(డు) వీట

సుజనభజనై కవిఖ్యాతి శ శూద్రజాతి

36

టీ. నృపుల...కెల్ల = నృపుల = భూపతులయొక్క, పద = పాదములయందలి, హలరేఖలకెల్ల = హలాకారరేఖలకెల్లను, మాభుజాగ్రహారేఖలే = మాభుజములమీద నున్న నాగేళ్ల రేఖలే, మూల మనుచు = మొదలనుచు, కోటికొండలుగ = కొండలుగాను కోట్లుగాను, ధాన్యరాసులు, పండ = ఫలించగా (పండించుకొనుచు ననుట), వీట = పట్టణమునందు, సుజన = సత్పురుషులయొక్క, భజన = సేవ, ఏక = ముఖ్యమైన, విఖ్యాతి = కీర్తిగాగల, శూద్రజాతి = శూద్రకులము, పొలుచు = ఒప్పును. ఈపొలుచు ననుపదము పూర్వపద్యమునుండి యధ్యాహార్యము.

తా. ఆపురమున నున్న కాపులు తాము నాగేలుపట్టి దున్నుటచేతనేగదా రాచవారిరాచటికపుసాగ నని యెంచుకొనుచు దున్ని కొండలుగ కోట్లుగ నానావిధ ధాన్యముల బండించికొని సత్పురుషులకు సేవజేయుచు సుఖంబున నుండుదురు.

చ. ఉమియంగు దన్ను నవ్వ నననొచ్చెము గాంచినకొన్నిమ్రాకు లా

ప్రమదల నప్పగింపు డని శ రంజిలుసేతలు గన్న చెట్లకు

దమ కళిశృంఖల న్బెనచి శ నవ్వుక ¹చుట్టె: బురంబు గంతునై

న్యము గొని నా వెలి ²శుకపికాదుల కేళివనాళి పొల్పునన్. 37

టీ. పుష్పింహజేసెడి పద్మియలు దోహద మనంబడును. అందుఉమియంగు = ఉమియంగాను, తన్ను = తన్నుగాను, నవ్వు = నవ్వుగాను, అనన్ = పల్కరింప

1. ముట్టె. 2. శుకపికాదుకుల.

ఆముక్త—7

గాను, ఓచ్చెముఁగాంచిన = ఆవమానముఁబొందిన, కొన్ని ప్రాకులు = కొన్ని వృక్షములు, ఆప్రమదలకొ = ఆయవమానపడిచిన స్త్రీలకు, అప్పగింపుఁ దని = తమకు నొప్పింపుఁదని, రంజిలు సేతలుగన్న చెట్లకు = తగిన చేష్టలుగల వృక్షములను, (తక్కిన యాలింగనాది కమనీయ దోహదములు గల ప్రాకులకు ననుట), తమకు = తమకును, అభిశృంఖలకొ = తుపైదలను సంకిలిని, పెనఁచి = తగిలించి, నమ్మక = అప్పటికిని నమ్మకము చాలక, కంతునైన న్యము = మన్నగబలము, కొని = తీసికొనివచ్చి, పట్టణంబు = పురమును, చుట్టె = ముట్టడివేసెను. నాకొ = నాఁగా, వెలకొ = వెలుపటను, శుకపిక = చిలకలు కొయిలలు మొదలగువృక్షజాతులచేత, అకుల = నందడించుచున్నట్టి, కేశివనాళి = శృంగారవనములపంక్తి, బొల్పుకొ = సుందరమాను, స్లో. 'తరుగుల్లలతాగినా మకాలే కుశలైః కృతమ్, పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్ప్రియా. అలిగ్ల నాత్మరవక స్త్రీలకొ వీక్షణీనచ, కరస్పర్శేన మానందోముఖరాగేణ చమ్యకః. సల్లావతః కర్ణికార స్పిష్టపారో ముఖానిలాత్, గీత్యా ప్రియాశుభ్వితరాం నమేర్హస్త్వ సితేనచ.' అని దోహదకాస్త్రమం దున్నది.

తా. దశదోహదములు గలవృక్షములను తుపైదలు చుట్టుకొని లిరుగుటవలన సంకిల్లి గాఁగా దొలఁగనియక మన్నగబలముఁ గూర్చికొనివచ్చి యుమియుట మొదలగు నవమానంబుల చేసినస్త్రీలకు దమకు బట్టియున్నది యవమానపడినచెట్లు తక్కిన చెట్లకు ముట్టడివేసినో యనునటులఁ జీలకలు కొయిలలు తొట్టుకొన శృంగారపుఁ దోఁటలు పుర మానుకొని సుందరముగా నుండును.

సీ. మదగంధతారతమ్యము యామ్యకరికిఁ ద

తక్కురులకుం గనబలె ॥ గట్టము లొఱసి

సురతశ్రమజ మాటఁ ॥ జూపొపకయుబలె

గామినీమృదుగండోఘృత్త ముడిపి

పరిమళవాహేచ్ఛ ॥ బ్రాణమిబలెఁ జించు

మృగనాభిదర్శభస్మిక్రికలు దూఱి

అహితపన్నగభేదు ॥ లనిబలె గృహవిటం

కపుగలాపుల నొయ్యి ॥ గఱులు నిమిరి

తే. వీటిసాచుగ్రిఁ గనుగొన ॥ వేగపడక

నడవఁ దనదిక్కుపుష్పరంతద్విపంబు

నెక్కెనో యన జడగతి ॥ నెపుడు బొలయు

నందుఁ జందనశిఖరిమంధానిలుండు,

టీ. మద...ము - మద = మదముయొక్క, గంధ = వాసనయొక్క, తారత
మ్యము = హెచ్చుతగ్గులను, యామ్యకరికే - యామ్య = యమదిక్స్సంబంధియైన,
కరికే = వామన మనుగజమునకును, రత్నరూపకే = ఆపట్టణపు బేరుగులకును, కన
బలే = చూచుటకొఱుపలె, కటములు = గండస్థలములను, ఒఱిసి = తాచిశొని,
సురశ్రమజము - సురశ్ర = రతియందలి, శ్రమజము = బడలికచేతను పుట్టినది,
కౌటే = ఐనందువలన, చూపాకయుబలే = చూడలేకవలె, కామినీ...ము-
కామినీ = స్త్రీలయొక్క, మృదు = లేతలైన. గండ = చెక్కిళ్ళయందలి, ఘర్మము =
చెమటను, ఊడిసి = పోగొట్టి, పరి...చ్ఛే - పరిమళ = సుగంధమును, వాహ =
వహించెడి, ఇచ్ఛే = కాంక్షచేత, ప్రాణమిబలె = ప్రాణమిచ్చుటకొఱుపలె,
చించు...లు-చించు = చినిగినట్టి, మృగ = కురంగములయొక్క, నాభి = బొడ్డు
యొక్క, చర్మభస్మికలు = చర్మపుండితులను, దూతి = ప్రవేశించి, అహిత...లే-
అహిత = తనకు శత్రువులైన, పన్నగ = పాములను, భేదలనిబలె = భేదించెడునవి
(భక్షించునవి) యన్నట్టువలె, గృహ...లకే - గృహ = గృహమందలి, విటాక =
కొణిగలమీద నున్న, కలాపులకే = నెమిళ్ళను, ఒయ్యకే = తిన్నగా, గఱులు =
తెక్కలను, నిమిరి = నొడసి, వీటిసామగ్రి - వీటి = ఆపురముయొక్క, సామగ్రి =
పరిపూర్ణతను, కనుగొనకే = చూచుటకొఱు, వేగపడక = త్వరపడక, నడవకే =
సంచరించగా, తనదిక్కు = వాయవ్యపుదిక్కున నున్న, పుష్పదంతద్విపంబు = పుష్పదంత
మనుసేనుంగును, ఎక్కెనో యనకే = ఆరోహణము జేసినో యునుటలు, జడగతికే =
మందగమనముచేతను, ఎప్పుడుకే = నిత్యమును, చంద...డు - చందనశిఖరి = చందన
పర్వతమందలి, మందానిలండు = తిన్ననిగాలి, అంతుకే = ఆపురమునందు,
పొలయుకే = విసరును.

తా. యమునిదిక్కునందలి యేరుగునకును బురగజులులకును మదగంధ తారత
మ్యము జూత మనునటు లయ్యేరుగుల గండస్థలముల నొఱిసి యా దున్నపరిమళం
బులం గ్రహించి రతిశ్రమవలన బట్టిన చెమట నార్చునట్లు స్త్రీలచెక్కిళ్ళ బ్రసరించి
తద్గంధముల సంగ్రహించిశొని చించినబొడ్డు గలిగి పడినాన్న కస్తూరీమృగములకు బ్రాణ
ముల గల్పించుదానివలె వానిబొడ్డు చర్మపుండితులగాఁ జొచ్చి యాసుగంధమును దీసి
కొని గృహములయందున్న నెమిళ్లు దమకు శత్రువులగు పాముల భక్షించునవి యని యా
ప్రతచేత దువ్వెనో యనునటుల వానితెక్కల నిమిరి పట్టణపు సకలసమృద్ధి జూడ నిచ్చ
గలకై వేగిరపడక మెల్లగాఁ దరచుకొన నున్న పుష్పదంత మను గజము నెక్కి సంచరిం
చుచున్నదో యనునటుల నాపట్టణమందు మందమారుతము గమ్మున చాసించుచు విసరు
చుండును.

‘— మ త్వ ధ్వ జ్ఞా దు —’

సీ. ద్విద్వయోపాయధీవిద్వద్వతంసంబు

పాడుణ్యచాతురీచక్రవర్తి

క్రీడాచలీకృతశ్రీఖండగిరిరాజు

కనకాద్రిముద్రణగ్రంథకర్త

యందూనిబద్ధాబ్ధబృందవేదండాళి

వనవిధిస్తంభనాధునికరఘువు

తామ్రపర్వమలసాగరగోళహంసంబు

లంకేశమైత్రీప్రియంకరుండు

తే. స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్యగస్తి మఘవ

మకుటమోటనశరణోటిమంత్రభృత్య

భూతభూతాత్తశాంభవభూమికుండు

దత్పురం బేలు బాండ్యమతస్వధ్వజుండు.

39

టీ. ద్విద్వ...బు - ద్విద్వయఃనాలుగైన, ఉపాయ = సామ-దాన-ధేద-దండము లనియెడి యుపాయములయొక్క, (ని. ‘సామ దానే ధేద దణ్డా విత్యుపాయా చతుష్టయ’ వృని యమరుండు.) కీ = బుద్ధియందు, విద్వద్వతంసంబు = పండితశ్రేష్ఠుండు, పాడు...ర్తి-పాడుణ్య = సుధి విగ్రహ యాన ఆసన దైవధీభావ సమాశ్రయము లని యెడి పద్మణ్యములయొక్క, చాతుర్య = నిపుణతయందు, చక్రవర్తి = సార్వభౌముండు, (ని. ‘సర్ధిర్నా విగ్రహో యాన మాసనం దైవధ మాశ్రయః, పద్మణాః’ అని యమరుండు.) వ్యా. ‘పద్మణా ఏక పాడుణ్య’ యని చాతుర్వర్ణ్యం - త్రైలోక్య మన్నట్లు సార్వధమందు వ్యుజ్జ్విత్యయము. క్రీడా...జు - క్రీడాచలీకృత = విలాసార్థమైన పర్వతముగాఁ జేయబడిన, శ్రీఖండగిరిరాజు = మలయపర్వతముగలవాఁడు, కనకా...ర్త-కనకాద్రి = మేరుపర్వతమును, ముద్రణ = ముద్రించుటయందు, గ్రంథకర్త = తన గెలుపు లిఖించినవాఁడు, (శ్లో. ‘ఉదీచీం చిత మాక్రమ్య పాణ్డ్యోః పరమధార్మికః, ప్రాప్య మేరుగిరిం తస్మిన్ లిలేఖ బిరుదాన్ స్వకాన్’ అని హాలాస్యమందు నతని గెలుపులు మేరుపర్వతమున వ్రాసినకథ వర్ణింపబడియున్నది.) అందూ...ళి-అందూ = శృంఖలలచేతను, నిబద్ధ = బంధింపబడిన, అబ్ధబృంద = మేఘసమూహమువంటి, వేదం డాళి = గజనమాజముగలవాఁడును, వన...వు-వననిధి = సముద్రముయొక్క, స్తంభన = కట్టుటయందు, ఆధునికరఘువు = నూతనరాఘవుండు, (‘ఆధునా భవః ఆధునికః’ అని

కాలవాచకముమీద తక్ ప్రత్యయము.) ('ఏతర్హి సంప్రతీదానీ మధునా' యని యమ రుండు.) తామ్ర...బు-తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణి యనునదియొక్క, అమల = నిర్మల మగు, పాఞః = ఉదకమందు, కేళి = క్రీడించుట గల, హంసంబు = హంసప్రాయుండు, లంకే...డు-లంకేశ = విభీషణునితో, మైత్రీ = చెలిమియందు, ప్రియంకరుండు = ఇష్టముఁజేయువాఁడు, స్వస్తి...స్తి-స్వస్తికృత్ = ఆశీర్వాదించెడి, వాస్తవ = సత్యమైన, స్తుతి = స్తోత్రముగల, అగస్తి = అగస్త్యుఁడగువాఁడును, ('వస్తువభయంవాస్తవీ,' 'వాస్తవీస్తుతిర్యస్యవాస్తవస్తుతిః' అని పురుషుత్తి, అగస్త్యశబ్దమున కగస్త్యశబ్దమునుం గలదు). మఘవ...డు-మఘవ = దేవేంద్రునియొక్క, మకుట = కిరీటమును, మోటన = సుగ్ధ సేయునట్టి, శరకోటి = బాణముల సమూహము గలవాఁడు, ముత్రశక్తిచేతను, భృత్యభూత = కింకరులయిన, భూత = భూతములు గలిగి, ఆత్త = పొందఁబడిన, కాంభవ = రుద్రసంబంధియగు, భూమికుండు = వేషముగలవాఁడును నైన, పాండ్య మత్స్యధ్వజుండు = మత్స్యధ్వజుఁ డను పాండ్యదేశపురాజు, తత్పురంబు = ఆమధురా పట్టణ మును, ఏలుకొ = పరిపాలించును.

తా. పాండ్యదేశముననేలేడు మత్స్యధ్వజుఁ డనురాజు మేరుపర్వతమందుఁ దన గెలుపుకల్గలను వ్రాసినవాడై వాసపురికిరీటమును సుగ్ధయగ్ధ గావించునట్టి శరణమూహము గలవాడే భూతములను తంత్రశక్తిచే పశుపటుచుకొనుటవలన నవి కన్ను సేవించుచుండ కంఠవరుద్రునివలె నుండువాడై సామాన్యసాయములయందును, సుధి విగ్రహాదిషాష్టాంగ్య విచారణయందును నతికుశలుడై, విలాసకాలంబులయందు మలయపర్వతముననే విహరించుచు నసంఖ్యాతంబులగు నేనుంగులుగలవాడై, సముద్రబంధనముఁ జేసినవాడై, శుద్ధోదకములు గల తామ్రపర్ణియందుఁ గ్రీడించువాడై, విభీషణునితోఁ జెలిమిచేసి యతని కిష్టములఁ గీర్చువాడై, నిత్య మగస్త్యాశీర్వాదముఁ బొందుచు నాపట్టణమును బాలించుచుండును.

ఉ. ఇందుకులావతంస మతః १ దేతటి నేతరిగా, డరిం బ్రజ

ల్కందఁ గొనం, డొరుం డొరుత १ ల నివినిపించినమాట డెందముం
జెంద ముదంబు దక్కి చెడఁ १ జేయఁ డొరు, నివనతాస్యుడొనుతిం
పం దనుఁ, బందనుం గొఱతొవల్కుండు శూరతఁ దానుమించియున్.

టీ. ఇందుకులావతంసము = చంద్రవంశభూషణుండగు, అతఁడు = ఆమత్స్య ధ్వజుఁడనురాజు, ఏతఁడే = ఎప్పటికిని, ఏతరిగాఁడు = నీతితప్పవాఁడుగాఁడు, అరికొ =

1: శూరత దాన మిచ్చియున్.

చన్నును, ప్రజలు = మనుష్యులు, కందక్ = నొచ్చునట్లుగ, కొనండు = గ్రహించుడు, ఒరుండు = చరుడు, ఒరుతలక్ = మఱియొకనిమీఁద, వినిపించిన = విన్నవించిన, మాట = కొండెపుమాట, డెందముక్ = హృదయమును, చెందక్ = పొందఁగా, ముదంబు దక్కి = సంతసము విడిచి, ఒరుక్ = చరుని, చెడజేయఁడు = చెలునఁడు, తనుక్ = తన్ను, నుతింపక్ = ప్రజలు స్తోత్రముఁ జేయఁగా, విసతాస్యఁ డాక్ = ముఖముఁబొచువాఁ డాను. అనఁగా సీరాజు ధీరోదాత్తచాయకుడు గనుక, (శ్లో. 'శౌర్యశ్రీప్రపణప్రశంసిషు నమద్భూర్లజ్జితే వందిషు' అని) ప్రతాపరుద్రీయమందలి ధీరోదాత్తోదాహరణమును, (శ్లో. 'మహతాం కుష్ఠరాణాశ్చ పురఃస్తోత్రం నహిప్రియ' మ్మని) మత్స్యభావకథనమున నుండు రీతిగా నాత్మప్రశంసయందు నిష్ఠము లేనివాఁ డనుట. శూరత...యుక్ = శూరతక్ = శౌర్యముచేత, తాను మించియుక్ = అలిశయించియును, పందక్ = సోమరియగువానిని, కొఱతవల్కుడు = తక్కువమాట నెప్పఁడు.

తా. ఆపురము నేలెడిమత్స్యధ్వజుఁ డనురాజు ప్రజల నొప్పించి చన్నుదియక, కొండెపుమాటలు విని జరుల బాధపెట్టక, తన్ను ప్రజలు స్తోత్రముఁ జేసిన నుబ్బక, భరాక్రమముచేత గర్వపడి పందలఁ దక్కువమాట లాడక, చంద్రవంశమునకు భూషణ ప్రాయుడై సుగుణములచే నొప్పుచు నెప్పటికిని నీతి తప్పక యుండెను.

సీ. పాటీరగిరివనీ శ వాటిఁ గ్రీడించియు

నహిభయం బెలుగఁ డా శ వంతయైన

నత్యంతమితభాష శ నవికళనుం డయ్యుఁ

బరులఁ గేరడమున శ భంగవలుచుం

ప్రీతిఁ దాఁ దామ్రపల్లకి నాధుఁ డయ్యును

సద్గోష్ఠిచే ననం శ జనత మెలఁగు

మహనీయమహిమఁ దా శ మధుర స్పదం డయ్యు

లావణ్యకలన ను శ ల్లాస మొంద

తే. విషధిలహరిభిదోత్పత శ తృప్తతజటిల

వలదురుక్రమతిమివర శ వాలకతన

తులితపరబలకరిశర శ స్థలనమత్థ

బహుశముక్తావిముక్తానీ శ పాతుం డతఁడు.

టీ. పాటీ...టిక్ - పాటీరగిరి = మలయపర్వతమండలి, వనీవాటిక్ = వన
 వీధిని, క్రిడించియుక్ = క్రీడనల్పుచును, ఆవతయైనుక్ = ఆవగించుకయైను, అహిభ
 యంబు = సర్పభయంబును, ఎఱుగఁడు (క్రిచందనామలయందు సర్పములున్నను తదభ
 యం బెట్టెఱుగఁ డని విరోధముగలుగఁగ నిత్యము క్రీడాపరుడైయున్నను స్వవక్షభయం
 బెఱుగఁ డని పరిహారము. సి. 'మహిభుజామహాభయంస్వవక్షప్రభవంభయ' మ్మని యమ
 రుఁడు. అత్యం...షక్ - అత్యంత = మిక్కిలియు, మితభాషక్ = అల్పభాషచేత, అవి
 కత్తనందయ్యుక్ = ప్రల్లబములఁడనివాడయ్యును, కేరడమునకుక్ = పరిహాసముచేర,
 వరులక్ = అన్యులను, భంగవఱుచుక్ = అవమానపఱుచును. (అల్పభాషికి గేరడమే
 మని విరోధము గల్గఁగ గేరడదేశమునందొక త్రువుల భంగవఱుచు నని పరిహారము. కేర
 డమునుచోట శడక కభేదము - 'విషయానంతరోరాజా' శత్రు పనురీతినిఁ గేరక దేశపు
 రా జిలసికి శత్రువు). ప్రితిక్ = ప్రేమచేరను, తాక్ = తాను, తామ్రవర్ణికిక్ =
 తామ్రవర్ణియను నాఁడయెరుగునకు, నాథుఁడయ్యును = ప్రభువయ్యును, సద్గోష్ఠిచక్ =
 సత్సహవాసముచేత, అనంజనతక్ = (అంజనో నభవతీ త్యనంజన - సస్యభాష - అనం
 జనతా) అనువృత్త్యుత్తీచేతను అంజన మనుదిగ్గజము గాక, మెలఁగుక్ (తామ్రవర్ణి యను
 పేరు గల దిక్కరిణికిఁ బెనిమిటియై యుండియు అంజన మనుదిగ్గజ మెట్లుగాకపోయె
 నని విరోధము జనింపఁగా - తామ్రవర్ణియనుపేరఁ బొంద్యదేశమందుఁ బ్రసిద్ధినిందిన
 నదికిఁ బ్రభునై సద్గోష్ఠిచేత, అవగఁచు అంజనం పాపం యన్యసః తస్యభాష, అనంజనత
 యనువృత్త్యుత్తీచేత పాపరహితుఁడుగా నుండె నని పరిహారము. మహ...మక్ - మహా
 నీయ = ఒప్పుచున్నట్టి, మహిమక్ = సామర్థ్యముచేతను, తాక్ = తాను, మధురాస్ప
 దుండయ్యును = తియ్యదనమునకు స్థానముగా నుండియును, లావణ్యకలగక్ = లవణ
 భావసంగతిచేతను, ఊల్లాస మొందును. మధురాస్పదుండైనవాడు లవణభావసంగతిచేత
 నెట్లుల్లాసమొందు నని విరోధముపుట్టఁగా మధురాపట్టణమందుండి ఆవయవకాంతి విశేష
 ప్రాప్తిచేత నుల్లాస మొందు నని పరిహారము. శ్లో. 'గుహ్యఫలేషు తారశ్యం మనోజ్ఞం
 దృశ్యతే యథా, సద్వద్ధాత్రేషు లోకానాం లావణ్యం దృశ్యతే బుద్ధైకే' అని లావణ్య
 లక్షణము. సీసపాదములు నాలుగింటును విరోధాభాసాలంకారము. శ్లో. 'అభాసలేవ్విరో
 ధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' యని లక్షణము. అతఁడు = ఆమత్స్యభగ్నఁడనురాజు
 విషధి...డు - విషధి = సముద్రమయొక్క, లహరి = ప్రవాహముయొక్క, భిదా =
 భేదించుటచేత, ఉత్పతత్ = ఎగురుచున్న, పృషత = బిందువులయందు, జటిలఁ =
 ముప్పిరిగా, వలత్ = చుట్టఁబొనియున్నట్టియు, ఉరు = విస్తారమగు, క్రమ = సంచా
 రముగల, తేమి = చెడ్డచేయొక్క, పర = శ్రేష్ఠమైన, చాల = తోడయొక్క, వతనఁ

పతనముతోడను, తులిత = తుల్యమైన, పరబల = శత్రుబలములయందలి, కరి = ఏనుగుల యొక్క, శిరస్థుల = కుంభస్థలములవలన, సముత్థ = ఎగిరినట్టి, ముక్తా = ముత్యముల యందు, అవిముక్త = విడువబడిన, అసి = ఖడ్గముయొక్క, పాతుడు = పతనముగల వాడు.

తా. పరబలము సముద్రమువలెను నేచుంగుల కుంభస్థలములు కరుళ్లవలెను ముత్యములు జలబిందువులవలెను ఖడ్గము తిమివాలమువలెను నుండె నని యంతటను ఊపమాలంకారము.

శా. దానత్యాగపతత్రమై తోలుపతః త్రం బంబుధార న్నదా
నానందత్సితకీర్తిహంసి చను మింః టం, గ్రోత్త నా నేల, నా
నానీర్ద్యాపతత్రయయ్యు వడి మింః టం బాటుతజ్జాతి కే
లా నిల్చు న్గతి యన్యపత్రిగతిః బః త్రైకప్రదేశాప్లుతిన్. 42

టీ. దానత్యాగపతత్రమై = దాన మన నుదకధారాపూర్వకముగ నిచ్చునది, త్యాగమన నడుగబడకయే యుదకస్పర్శలేక యిచ్చునది, పతత్రమై = 'దానత్యాగములు రెండును రెండుఁజెక్కలుగాఁగలదై, తత్సిత...సి - తత్ = ఆరాజుయొక్క, సిత = తెల్లనైన, కీర్తి = యశ మనియెడి, హంసి = పెంటిహంస, తోలుపతత్రంబు = మొదటిఁజెక్క, 'పతత్రం చతనూరుహ'మ్మనియమరుడు. అంబుధారణ్ = ఉదకధారచేత, నదా = ఎల్లప్పుడు, నానన్ = నానఁగా, మింః = ఆకసమందు, చనున్ = పోవును, గ్రోత్త నా నేల = ఇది గ్రోత్తయన నేటికి, నానా...యయ్యన్ = నానా = సకలమయిన, నీర = ఉదకములచేతను, ఆర్ద్ర = తడువబడిన, పతత్రయయ్యున్ = జెక్కలు గలదైనను, వడిన్ = వేగముచేతను, మింః = ఆకాశమందు, పాటు = తిరుగుస్వభావముగల, తజ్జాతిన్ = ఆహంసజాతికి, అన్యపత్రిగతిన్ = ఇతరపక్షివలె, పత్రైకప్రదేశాప్లుతిన్ - పత్ర = జెక్కలయొక్క, ఏకప్రదేశ = ఒకప్రక్క, ఆప్లుతిన్ = తడియుటచేతను, గతి = గమనము, ఏలా = ఏమిటికి, నిల్చున్ = నిరమించును.

తా. అనఁగా రెండుజెక్కలు దడిసినను హంసగమనమున కవిరోధమనియుఁ దదితరజాతిపక్షు లయినయెడ నార్ద్రమగు జెక్కలతో నెగసిపోవంజాల వనియు నారాజుయొక్క కీర్తి దానత్యాగము లనుజెక్కలుగల హంసీస్వరూపమై తడిసిన మొదటిజెక్కతోనే యాకాశమునందును వ్యాపించి సంచరించుచున్న దనియు భావము.

సీ. శుకకదంబము గొలుఁ సులచే నిబద్ధమై

వారాంగనాగారఁ కారఁ బడఁగ

గిరికానికాయంబు శ్రీ లరిశూన్యబహుపుర

హర్ష్యవాటికలఁ 1 శెం శ్రీ డాడు చుండఁ

గ్రందుగా నితరేత శ్రీ రంబు రాయిడి నేయు

రాజులు దననూపు శ్రీ రమున నొడుగ

నెగడు ననావృష్టి శ్రీ నిజబలేభస్పరి

సమదాన్యకరటి గం శ్రీ డములఁ జేర

తే. దానవేళల నతివృష్టి శ్రీ తనదు హస్త

గతము గాఁగఁ బ్రతాపాగ్నిఁ శ్రీ గ్రాగిపోవు

కంటకులయందు (ద) శలభత శ్రీ గలయ నడఁగ

నేలు నాపాండుగ్గుడు మహి ని శ్రీ రీతిగాఁగ.

43

టీ. శుక్రదంబము = విలకలగుంపు, గొలుసులచేత్ = శృంఖలలచేతను, సిబ్బమ్మై = కట్టబడినదై, వారా...రక్ - వారంగనా = పక్కాస్త్రీలయొక్క, అగార = గృహము లనియెడు, కారక్ = చెఱిసాలయందు, పడగక్ = ప్రవేశించుగా, గిరికానికాయంబులు = చిట్టెలకలగుంపులు, అరి...లక్ - అరి = శత్రురాజుపరుగిడినందున, శూన్య = పాడుపడియున్న, బహుపుర = అనేకపట్టణములయందలి, హర్ష్యవాటికల్ = మేడల వరుసలయందు, చెండాడుచుండక్ = గంటలువేయుచుండగా, గ్రందుగాక్ = సంద డిగా, ఇతరేతరంబు = తమలోఁ దాము, రాయిడి = జగడము, చేయు = ఒనరించునట్టి, రాజులు = పుడమిజేండ్లు, తన=తనయొక్క, నూపురమునక్ = పాదకటకమందే, ఒడుగక్ = అణగియుండగా-పాదాక్రాంతులై తనుఁ గొలుచు చుండగా ననుట, నెగడు = మిక్కుటమైన, అనావృష్టి = వర్షము లేకపోవుట, నిజ = స్వకీయమైన, బు = సేనల యందలి, ఇభ = వినంగులతోడను, స్పర్ధి = కలహించిన, సమద = మదముతోఁగూడిన, అన్యకరటి = ఇతరజనులయొక్క, గండములక్ = చెక్కిళ్లయందు, చేరక్ = ప్రవేశించుగా, అతివృష్టి = అతివర్షము, దానవేళల్ = దానముఁ జేయుసమయము లను, తనదు = తనయొక్క, హస్తగతము గాఁగక్ = హస్తమునఁ బ్రవేశించ, శలభత = శలభదోషము, ప్రతాపాగ్నిఁ - ప్రతాప = తనప్రతాప మనియెడి, అగ్నిక్ = అగ్నియందు, గ్రాగిపోవు = మాడిపోవుచున్న, కంటకులయందుక్ = క్షుద్రశత్రువుల యందు, కలయక్ = కలియునటుల, అడగక్ = అణగిపోగా, ఆ పాండుగ్గుడు =

ఆపాండ్యరాజు, మహిన్ = భూమిని, నిరీతి గాగన్ = ఈతిపట్కరహితముగాఁ
ఏలున్ = పాలించును.

తా. శ్లో. 'ఆతివృష్టి రనావృష్టి ర్నాషికా శ్శలభా శ్శుకాః, అత్యాసన్నాశ్చ
రాజాన మ్మడేతా శాతయ స్త్రుతాక' అనునట్టి వడ్బాధలను స్వరాష్ట్రమున లేకుండు
నటు, నితరస్థలముల నిల్చి యాపాండ్యభూపతి రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెను.

వ. అమృసీవల్లభుం డివ్విధంబున సామ్రాజ్యవై భవంబు లనుభవించు
1 చుండఁ గొంతకాలంబున.

44

టీ. అమృసీవల్లభుండు = ఆభూపాలుండు, ఇవ్విధంబునన్ = హరితిని,
సామ్రాజ్య వై భవంబులు = సామ్రాజ్యసుఖంబులను, అనుభవించుచుండన్, కొంతకాలం
బున = కొన్నిదినంబులకు.

తా. సుగమము.

తే. పాటలవసుంధరారుహాభాగధేయ

మాతృతమరీచికాంబువర్రాగమంబు

ధరణి బొడనూపె నంత నిదాఘసమయ

2 ముదుటుతో శాల్తలీఫలవిదళనంబు.

45

టీ. అంశన్ = అంతలా, పాటల...ధేయము - పాటలవసుంధరారుహా =
పాదిరిచెట్టుకు, భాగధేయము = భాగ్యరూపమైనట్టియు, ఆరత...వర్రాగమంబు - ఆర
= విస్తారమగు, మరీచికా = ఎండమావు లనియెడి. ని. 'మృగత్వప్తా మరీచికా' యని
యమరుండు. అంబు = ఉదకమునకు, వర్రాగమంబు = వర్షకాలమైనట్టియు, శాల్తలీ
ఫలవిదళనంబు - శాల్తలీ = బూరుగుచెట్లయొక్క, ఫల = ఫలములను, విదళనంబు
పగులఁగొట్టునట్టిది. నగు, నిదాఘసమయము = గ్రీష్మర్తువు, ఉదుటుతోన్ =
ఉడ్డతితోడ, ధరణిన్ = భూమియందు, పొడనూపెన్ = కనబడెను.

తా. పాదిరిచెట్టును బుప్పించు జేయఁచు నెండమావులఁ గలుగఁజేయుచును
బూరుగుకాయలఁ బగులఁగొట్టునట్టి గ్రీష్మర్తువు ఉడ్డతిచేత భూమియందుఁ గనపించెను.

సీ. నిర్ఘ్నరప్రబలవేణిక లింకఁ జట్రాల

బేరినప్రాచి మోన్పిట లెగనె

నెలుకులు పడియనీరిపుర గువ్వలఁ బట్టె

బోయునీ రాడాడఁ 3 బొలము నెఱసె

సురగాలి దవనగ్ధతరువర్ణతతి రేఁపఁ
బావురా లని డేగఁపదుపు దూతె
నిద్రితద్రుచ్చాయ శ నిలువక జరుగఁ వెం
బడినయధ్వగపంక్తి శ పొరలువెట్టె

తే. షేత్రపాలున కుడికినఁచీ లాటు
చాకిరేవులగము లయ్యె శ సకలదిశలు
తెలుపులుగఁ దోఁచె నెండమాళవుల బయళ్లు
గం దె నివి యెండ నన దిబ్బుఖములు రాఁజె.

46

టీ. నిర్దురప్రబలవేణికులు - నిర్దుర = సెలయెట్లయొక్క, ప్రబల = విస్తారమైన, వేణికులు = ప్రవాహములు, ఇంక = ఇనికిపోగా, చట్రుల = చట్టుతాలయందు, పేరిన = పేరుకొన్నట్టి, ప్రాచి, పెన్పిటలు = పెద్దచగుళ్లు, ఎగనె = లేచెను. ఎటు కులు = ఎటువందలు, పడియ = పడియలయందు, నీరు = ఉదకము, ఇవర = ఇదిరి పోగా, గువ్వలబట్ట = పట్టలబట్టటగు, పోయ = పోయచున్న, నీరు = ఉదకము, అడడ = అక్కడక్కడ, పొలమున = భూమియందు, నెఱసె = వ్యాపించెను, సుర గాలి = సుడిగాడ్చు, దవనగ్ధతరువర్ణతతి - దవ = కారుచిచ్చుచేత, దగ్ధ = కాలినట్టి, తరు = ప్రాతలయొక్క, పర్ణతతి = ఆకులగుంపులను, రేఁప = ఎగురగొట్టగా, పావురా లని = కపోతములనుకొని, డేగపదుపు = శ్వేతసముహము, దూతె = అడ్డ ముగ ధూరిను, నిద్రి...యన్ = నిద్రిత = తాము నిదురఁబోయిన, ద్రు = పృథ్వీమలయొక్క, ఛాయ = నీడ, నిలువక = నిలిచియుండక, జరుగ = ఆవలఁబోగా, వెంబడి = ఆవెంట నే, అధ్వగపంక్తి = అధ్వగ = పాంథులయొక్క, పంక్తి = సముహము, పొరలువెట్టె = పొర్లుదండములు పెట్టెను, సకలదిశలు = అన్నిదిక్కులును, షేత్రపాలునకు = ఖైరవు నకు 'త్వం ఖైరవ సమాగమ్య పుణ్యక్షేత్రాణి పాలయ, షేత్రపాల ఇతిశ్రీమత్' త్రిషు లోకేషు విశ్రుత' యని స్కాందమున నున్నది. గమన షేత్రపాలుఁ డనఁగా ఖైరవుడు, ఉదికిన = ధాతముఁజేసిన, చీరలు = నస్త్రములు, అటు = అఱగట్టినట్టి, చాకిరేవులగము లయ్యె = చాకిరేవు లాయెను. ఎండమావుల = ఎండమావులచేతను, బయళ్లు = బహిః ప్రదేశములు, తెలుపుగఁదోఁచె = తెలుపులై తోచెను. ఎండ = ఎండచేతను, ఇవి = ఈదిబ్బుఖములు, కంఠ = వాడెను. అన = అనఁగా, దిబ్బుఖములు = దిక్కులమొగ ములు, రాఁజె = భూమితము లయ్యెను.

తా. గ్రీష్మర్తువు ప్రవేశింపఁగానే సెలయెటుల ప్రవాహము లింకెనుగానఁ జట్రుతి యందు జేయున్న ప్రాచి పెన్పిటలెగనెను. పడియలయందు నీ రింకయున్నం

దునఁ బిట్టలఁ బట్టుటకై యెఱుకవాండ్రచేతఁ జోయాబడిన యుదకము పొలములయందుఁ గనుపించును. సుడిగాడ్చు లెండుటాకు లెగురునటుల వీచుచుండ డేగలు చూచి పావురము లని యెదురుదుఱుఱుచుండును. త్రోవనడుచువారు వేడిమిచేత వృక్షములక్రిందఁ బరుండి నిద్రించుచుండ నావృక్షములనీడ ప్రొద్దుతోఁ గూడ జరుగునపుడు వెంటనే వారును పొర్లాడుదురు. నలుదిక్కుల నెండమావులు వ్యాపించియుండ నవి భైరవుఁడు దిగం బరుఁడు గ పక సతని కుదికి యారవేయించినచీరలో యనునటులఁ చెల్లనై యుండును.

చ. సరియగు నిట్టివెట్టలను శ సర్వము నం చటమిఁదిసృష్టికై
శరధిప దిచ్చురుజ్జ్వలిత శ చండత (క) రాతపవహ్ని నాఱఁగఁ
గరువు లఱిండు వీనిపయిఁ శ గట్టె ననన్ గనుపట్టె చెచ్చల
సరికిరి కాసరాంగములు శ గప్పిన రొంపులు నంటి (దె) యాఱఁగన్.

టీ. వెచ్చలన్ = ఉడుకులచేతను, కరికిరి...ములన్ - కరి = ఏనుగుల యొక్కయు, కిరి = పరాహములయొక్కయు, కాసర = ఎనుబోతులయొక్కయు, ని. 'వాహద్విషత్కాసరసైరిభా' యని యమరము. అంగములన్ = దేహములను, కప్పిన రొంపులన్ = ఆచ్ఛాదించినవంకంబులుకూడ అంటి = పేరుకొని, ఆఱఁగన్ = ఎండఁగా, ఇట్టివెట్టలను = ఇట్టివేసవియందు, సర్వమున్ = నకలమును, సరియగున్ = నష్టమగును, అంగున్ = అనుకొని, అటమిఁదిసృష్టికై = భావిసృష్టికై, అఱుండు = బ్రహ్మ, శరధిప - సముద్రముల కధిపతి యగువరుణునియొక్క, దిక్ = దిశయైన పడమటి దిక్కుయొక్క, మరుతీ = వాయువుచేతను, జ్వలిత = ప్రజ్వలించఁజేయుఁబడిన, చండతర = మిక్కిలి ప్రచండమైన, ఆతపవహ్నిన్ = ఆతప మనునగ్నిచేతను, ఆఱఁగన్ = ఎండునటుల, వీనిపైన్ = ఈకాసరాదులపై, కరువులు = మూసలు, కట్టె ననన్ = కట్టెనో యనునటుల, కనుపట్టెన్ = కానవచ్చెను.

తా. వేడిమిచేత నేనుంగులు పరాహములు ఎనుబోతులు వీనిదేహములయందు పేరుకొనియున్న బురుడ లెండఁగా నిట్టివేసవియందుఁ గాసరాదులు నష్టమగు నని పైసృష్టికై చిచ్చువంటి పడమటిగాడ్చున నాఱుచుండఁ జతుర్దక్షుండు వీనిపైఁగరువులు గట్టెనో యనునటుల. గనుపడుచుండును.

మ. దవధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరస శ ద్రవ్యంబు బంకేజబాం
ధవభాను ప్రతతు ల్హరింపఁ గుయివెంటన్వెళ్లు శూన్యోరుకూ
పవిత్రానం బనఁ జూడఁజూడఁ బుడమి శ న్నాటిల్లి వైవిష్ణులై
యవసం బంచుల నాడఁగా నెగనె వా శ త్యాళి న్రజశ్చక్రముల్. 49

టీ. దవ...బులోక్ - దవ = గ్రీష్మసంబంధి యగుకార్చిచ్చుయొక్క, ని. 'దవోవనహుతాశనిః' అని యమరుడు. ధూమంపు = పొగలనియెడి, తమంబులోక్ = చీకటియందు, పంకేజబాంధవభానుప్రతతుత్ = సూర్యకిరణసమూహములు, తమ... బు - తమ = తమయొక్క (అనగా బావులయొక్క యనుట), రస = ఉదకములని యెడు, ద్రవ్యంబు = ధనమును, హరింపక్ = గ్రహింపఁగా, కుయివెంటక్ = మొఱియనెడుకార్యమునకై అనగా మొఱివెట్టుటకు, వెళ్లు...వితానంబు - వెళ్లు = వెళ్లిపోవు చున్నట్టి, శూన్య = పాడైన ఊరు = బహుళంబులగు, మాపవితానంబులు = నూతుల గుంపులు, 'ప్రతువిస్తారయారస్త్రీవితానమ్మని యమరుడు. అనక్ = అనగా, వాత్యా భిక్ = వాయుసమూహముచేత, ('వాతానాం సమూహో వాత్యా' యని పాశ్చాది కము గనుక సమూహార్థమందు యప్రత్యయము) వైవిష్వలై = విరివిగలవై, యవనంబు = కసువు, అంచులక్ = కొసలను, ఆడఁగాక్ = చుట్టితిరుగఁగా, చూడఁజూడక్ = వీక్షించు చుండఁగా, పుడమిక్ = భూమియందు, పాటిల్లి = విస్తరిల్లి, రజశ్చక్రముత్ = చక్రాకారపుబొరగములు, ఎగనెక్ = ఎగిరెను. ఇందు రెండవపాదమున ననుస్వారసం బంధయతి అష్టకవీయమున నీయతిలక్షణ మిట్లు కలదు. "అది పూర్ణయంతములై టత వగ్గాక్ష, రములు తుదకు గల్గు వ్రాలు దక్క, బొసఁగు నొకటి భువిననుస్వారసం, బంధ యతులు నాఁ బ్రబంధములను'.

తా. సూర్యకిరణంబులు తమయొక్కరసము లనియెడి ద్రవ్యంబులను హరింపఁగా మొఱివెట్టుటకు వెళ్లుచున్న పాడుబావులగుంపులలో యనునటుల నుడిగాలి దమ్ము కసవు లతో నెగసి చక్రాకారముగఁ దిరుగుచుండును.

చ. పడమర వెట్ట నయ్యడుకుఁ ॥ బ్రాశన మొల్లక కూటి పేదలై
బడలిక నూడు నచ్చిలువ ॥ ప్రగములక్ రవియాజ్ఞ మాటికి
న్నడియిడఁ బిచ్చుగుంటు రథ ॥ ము న్నిలువ స్వయంబు సాగమిక్
జడను వహించె నాఁగ దివ ॥ సంబులు దీర్ఘ ము లయ్యోనీన త్తజీన్ 49

టీ. పడమరవెట్టక్ = పశ్చిమదిక్కుయొక్క వేడిమిచేత, అయ్యడుకుఁబ్రాశ నము=అయ్యడుకుటన్నమును (అనగా వేడిగాలి ననుట), ఒల్లక=లిననొల్లక, కూటిపేదలై = కూటికినొచ్చినవై, బడలికక్ = ఆయాసముచేతను, ఊడు = వీడిపోవుచున్న అచ్చి లువప్రగములక్=ఆపాము లనియెడు ప్రగములను, రవియాజ్ఞక్=సూర్యునియాజ్ఞ చేతను, మాటికిక్ = ప్రతిపదమున, ముడియిడక్ = ముట్లువేయుటకు, పిచ్చుగుంటు = అనూ

రుండు, రథము = అరదమును, నిలువ = నిలువగా, పయనంబు = ప్రయాణము, సాంగమి = సాంగకుండుటచేత, జడను వహించె = బాధ్యమును బోంచెను, సాంగ = అనగా, అత్తజ్ఞ = ఆగ్రీష్వకాలమందు, నివసంబులు = గానరములు, నీర్ణము లయ్యె = పొడవునాయెను.

తా. గ్రీష్వకాలంబున నహస్సు వృద్ధి నొందుటకు గారణమును చెల్లుచున్నాడు. పటమటిగాలి వేడియగుటవలన నాయశన మొల్లక యన్నము లేనివియై యున్నందువలన బడలికచేత ముగ్ధు వీడిపోవుచున్నట్టి రథములకు గట్టియున్న సర్పములను దివసేశ్వరునియాజ్ఞ చేత మాటిమాటికి ముడియుటకు కనూరు డరదము నిలువ బ్రయాణము సాంగనిహేతువుచేత జడత్వము వహించెనో యనుటలు సాగ్రీష్వసంబాధి యగు దివసంబులయం దహస్సు పొడుగయ్యెను.

క. తరణిఖరకిరణశిఖ జగ, మెరియింపగఁ బొడమి గాలి నెగసినభసితో

త్కర మనఁగ శాల్తలీతరు, పరిణతఫలతూల మర్కపథమున కెగనెన్.

టీ. తర...ఖ - తరణి = సూర్యునియొక్క, ఖర = తీక్షణమైన, కిరణ = కిరణములను, శిఖ = అగ్ని, జగము = జగత్తును, ఎరియింపగఁ = దహింపగా, ని. 'ద్యుమణి స్తరణిర్నిత్యః, తిగ్ధం తీక్షణం ఖరం తద్వత్తనీయు నమరుండు. పొడమి = జనియించి, గాలి = వాయువుచేతను, ఎగసినభసితోత్కరము = ఎగసినట్టిభస్మసమూహము, అనగఁ = అనునట్లు, శాల్త...ము - శాల్తలీతరు = బూరుగుచెట్లయొక్క, పరిణత = పరివర్ణములైన, ఫల = ఫలములయందలి, తూలము = దూది, అర్కవృక్షమునకుఁ = సూర్యమార్గమునకు, ఎగనెన్ = ఎగిచెను.

తా. బూరుగుకాయలు పగిలి యం దున్నదూది యాకసమున కెగయఁగా సూర్యకిరణంబు లనునగ్ని జగంబుల దహింప నానమయంబున జనియించి గాలిచేత నెగసినభస్మ సమూహమో యనునటుల నుండును.

చ. భరితనిజాంబుబింతవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం

కురముల నధ్వనీనకృతకూపకపంక్తులు వొల్చె నబ్ధిరా

డ్విరహభరంబున నొడ్డమువెచ్చకు శాంతి యొనర్ప వాహినీ

తరుణులు మేన దట్టముగఁ దాల్చినముత్తైపుఁ జేరులో యనన్. 51

టీ. భరిత...ల - భరిత = సంపూర్ణమైన, నిజ = తమయొక్క - చెలమలయొక్క యనుట, అంబు = నీళ్లయందు, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, విభాకరబింబ =

సూర్యబింబముయొక్క, విజృంభిత = ప్రకాశితములగు, ప్రభా = కాంతులయొక్క, అంకురములకే = మొలకలచేతను, అధ్వ...పజ్జులు - అధ్వసీన = పథికులచేతను, కృత = ఉదకపాననిమిత్తముగాఁ జేయఁబడిన, కూపకపాత్రలు = చెలమలచాళ్లు, ని. 'కూపకాస్త్ర విదారికా' యని యమరుఁడు. అభి...నన్ - అభిరాట్ = సముద్రుని యొక్క, విరహభ్రంశునకే = విరహతిశయముచేత, పాడమువెచ్చుకొన్ = జనించిన వేడిమికి, శాంతియొనర్చుకొన్ = ఉపశమనముఁజేయుటకు, వాహినీతరుణులు - వాహినీ = నదులనియెడి, తరుణులు = స్త్రీలు, పేనక = శరీరమందు, దట్టముగకొన్ = నిండాఁగా, తాల్చిన = ధరించిన, ముత్తెఱుఁదేరులో యనకొన్ = ముత్యపుదండలో యనునటుల, దొల్చుకొన్ = ఒప్పును.

తా. ఉదకపానముఁ జేయుటకై పథికులచేత నదులయందుఁ జేయఁబడిన సంపూర్ణములగు చెలమలచాళ్లు తమయందు సూర్యప్రభాంకురములు ప్రతిఫలింపఁగా నిజనాథుఁడగునముద్రునితో గ్రీష్మకాలమందుఁ గలియకుండుట యను విరహముచే జనియించిన వేడిమికి శమనముఁ జేయుకొఱకు నగు లనియెడు స్త్రీలు స్వశరీరములందు నిండాఁగా ధరించిన ముత్తెఱుఁదేరులో యనునటుల బ్రకాశించుచుండును.

మ. అతివృష్టి స్తు సు వార్ధిక గూర్చునెడ కాఁడౌటం ¹దముం గూర్చున
స్తతి లంచంబుగ హేమటంకములు మింటం బొల్చుపర్జన్యదే
వత కి నెత్తినకే లనా బొలిచె నొర్వారి స్రవంతి న్భయ
శ్చుత్తి నన్రు చ్చదదృశ్యకర్ణి కములై యున్నా శనాళీకముల్. 52

టీ. అతివృష్టి = అనుశయం బగువానలచేతను, మును = మునుపు, వార్ధిక = సముద్రుని, కూర్చు = పొందించునట్టి, ఎడకాఁడౌట = కుంటెనకాఁడవుటచేతను తముకొన్ = తప్పును, కూర్చుకొన్ = పొందించును, అకొన్ = అనునట్టి, మతికొన్ = బుద్ధిచేతను, లంచంబుగకొన్ = ఉల్కొచ్చముగ, హేమటంకములు = స్వర్ణటంకములు, మింటకొన్ = అంతరిక్షమున, పర్జన్యదేవతకొన్ = పర్జన్యఁ డనుదేవతకు, కకొన్ = ఇచ్చుకొఱకు, ఎత్తినకేలు అనాకొన్ = ఎత్తినహస్తమనఁగా, నిర్వారి = ఉదకములేని, స్రవంతికొన్ = నదియందు, పయశ్చుత్తికొన్ = నీర్లుతఱుగుటచేతను. నన్రు...వై - నన్రు = వంగిన, ఛద = తేకులమీఁద, దృశ్య = కనఁబడుచున్న, కర్ణి కములై = దుద్దులుగలవై, ఉన్నాశనాళీకముల్ - ఉల్ = వైకి నిగిరిన, నాశ = తూండ్లు గల, నాళీకముల్ = కమలములు, బొలిచెకొన్ = ఒప్పును.

తా. పూర్వ మతిశయంబుగ వర్షించి మేఘుండు సముద్రమునకును నదులకును సంధానముఁ జేసెఁ గాన మరల నాలాగు జేయు మని వేడి పర్జన్యనకు లంచ మిచ్చుటకై బాగారు నాణెములఁ జేత లం బట్టి యెత్తినవో యనునటుల సుండునదులయం దున్ననీ రిసుకఁగాఁ గాండలు హస్తములవలెను తోకులు వ్రేళ్లవలెను దుద్దులు వరాలవలె నొప్పు చుండును.

నీ. సులివాడునాచు¹వల్లుల గొంతొగర్చి లేఁ
బొలవల్లుగాలి² వే³ బోక యొదిగి
కడకువెళ్లఁగ నొక్క⁴ కడనుండి త్రొక్కుచు
నులుచలఁ జిటుతగుల్లల నమలుచు
నెండి కా లిటికిననెగసి యొక్కించుక
తొలగి శిత్రోటి⁵ దూఁటి తినుచు
దడి యింకునిలఁ జేమఁమడివోనితమ్మిగుం
పులను జీలుగుల నెండలు గడపుచు

తే. దనరుబకపంక్తులకు జాను⁶ దఘ్ను మయ్యెఁ
జెలువుగమి, యుడుములన రేవ్దిరిగె గుక్క
వసికి బావులఁ బడుటకుఁ⁷ బసులయెగవు
తెలులకు మొసల్గి; మలుఁగుమీ⁸ న్బొటియఁ దూతె.

53

టీ. సులి . . లక్ - సులివాడునాచు = కొంతవాడిన నాచుతీగయొక్క, వల్లు
లక్ = బొబ్బరలచేత, గొంతొగర్చి = గొంతొగరించి, లేబొలవల్లుగాలిక్ = లేత
మాంసపువాసన గలవాయువుచేత, వే బోక = శిశుముగఁ జనక, ఒదిగి = శరీరము వంచి
కొని, ఒక్కకడనుండి = ఒకచోటనుండి, కడకువెళ్లఁగ = తుదముట్టునట్లుగ,
త్రొక్కుచుక్, ఊలచలక్ = ఊలచ లనుపేరు గల చేపలను, చిటుతగుల్లలక్ - చిటుత =
పిన్నలైన, గుల్లలక్ = నత్తగుల్లలను, నమలుచుక్ = భక్షించుచు, ఎండి = ఎండ్రకాయ,
కాలిటికిననెగసి కాలుపట్టుకొన్న, ఎగసి = ఒక్కించుక తొలగి, శిత్రోటిక్ = వాడి
ముక్కున, తూఁటి = పొడిచి, తినుచుక్ = నమలుచు, ని. 'చంచుస్త్రోటిరుభేస్త్రీయా' మ్మని
యమరుండు. తడి యింకునిలక్ = తేమ యింకునట్టిభూమియందు, చేమమడివోని = చేమ
కూర మడివంటి, తమ్మిగుంపులను = తామరగుంపులయందును, జీలుగులక్ = జీలుగుచెట్ల
యందును, ఎండలు గడపుచు, తనరు = ఒప్పుచున్న, బకపంక్తులకుక్ = కొంగగుంపు

1. వల్లుల. 2. వే బోక నెడిగి, బొలవల్లు గాలికి బోక మగిడి.

లకు, చెఱువుగమి = చెఱువులగుంపు, జానుదప్పుమయ్యెక్ = మోఁకాలిబాటిదాయెను, ఉడుములనక్ = ఉడుములవలెనే, మొసళ్ళు = మకరములు, పసులయెరవు = పశువుల యెరవు పెంటలలోని, ఎఱులకుక్ = ఎఱులకు, కుక్క-పసికిక్ = కుక్కల యుత్సాహమునకు బావుల బడుటకుక్ = కూపములయందు బతనమగుటకు, రేల్ = రాత్రులయందు, రిరిగ్ = సంచరించెను, మలుంగుమిక్ = మలుంగనుపేరుగల చేప, బొఱియఁ దూఱక్ = బొఱియలో దూఱెను.

తా. ఆగ్రీష్టవాసరంబులయందు సులివాడిననాఁచుఁ దిని గొంతువ యొగఁకెక్కి లేతమాంసపువాసన గల గాలిచేత వేగిరముగాఁ బోక యొదిగి కడముట్టఁ ద్రొక్కుకొని పోయి యొకచోట నున్న యులుచలుల నత్తగుల్లలను నమలి తిని, యొడ్రక్కాయ తనకాలు పట్టు కొనఁగా నెగసి కొండదూరమున నిల్చి యొక్కనఁ బొడిచి దానిం భక్షించి, చేమ కూర మళ్లవలెఁ దడియారిన తామరగుంపుల క్రిందను జీలుగుబెండుచెట్లక్రిందను నెండలకు దాగియున్న కొంగలకుఁ జెఱువులు జానుదప్పుము లాయె ననియుఁ గుక్కలకు వెఱచి మొసళ్ళు బావులలోఁ బడుటకుఁ బసరముల యెరవులలోని యెఱులకుఁగా సంచరించె నని యును, మలుంగుమిను బొక్కలలోఁ బ్రవేశించె ననియును దాత్పర్యము. అలం.స్వభావోక్తి.

ఉ. మీ టగుమిల నెల్ల మును శ మ్రింగి క్రమంబున నైనయెడ పె

స్ఫీటిక వెంటఁ దోచులొగ్గ శ వేరుబడి న్నొడువై చెలంగఁగాఁ

ద్రోటికఁ గర్దమద్రవము శ తోనె నశించిన బొమ్మడాయ డా

తూటకులంబులం దినె బ శోటకులంబు జలప్రాదంబులన్. 54

టీ. బోటకులంబు = పెద్ద కొంగలగుంపు, ని. 'బోటస్తుమహాబక' యని నిఘంటువు. మీటగు = గొప్పదైన, మిల నెల్లక్ = చేపలనన్నిటిని, మునుమ్రింగి = ముందు మ్రింగి, క్రమంబునక్ = పరుసగా, పస = పసట్టి, ఎండపెస్ఫీటికవెంటక్ = ఎండచేత వైన పెద్దబీటికలచాలున, తోచు = పనుసించెడి, తొగవేరుబడిక్ = కలువవేరు వెంటను, కొడువై = కొడుపువలెనై, చెలంగఁగాఁ = బిప్పఁగా, ద్రోటికక్ = ముక్కు చేతను, కర్దమద్రవముతోనె = బురుదఁడితోనె, నశించిన = చనిపోయిన, బొమ్మడాయ = బొమ్మడాయ లనుపేరు గల చిన్నచేపలయొక్కయు; డాతూట = చేదగుచేపల యొక్కయు, కులంబులక్ = గుంపులను, ని. 'బొమ్మడాయస్సాన్యమతోన్యడాతూటస్తి క్తమత్స్యక్' యని విశ్వము. జలప్రాదంబులక్ = మడుగులయందు, తిసెక్ = భక్షించెను. (క్రమంబున నానె ననుపాతమున ఆ సెను ప్రాగె నని యర్థము = డాతూటకులంబు లేజైన ననుపాతమున జైన యనఁగా వంగరగుడ్డులలోని రక్తవజ్రము.) అలం. స్వభావోక్తి.

1. తో నెనయించిన. 2. కూటసులంబు లేజిన.

ఆము క—రి

తా. పెద్ద కొంగలగుంపు మడుగులయందు దొలత గొప్పచేపల నెల్ల భక్షించి గ్రీష్మకాలము రాగా నీళ్లింకిన పిమ్మట నేల వగులుటవలన బొరియలఁగఁ గలువవేళ్ల వెంటఁ గొడుపువలె నొప్పుచున్న బొమ్మడాయ లనియెడి పిన్నచేపలను, బురుదతోఁగూడ నెగిరిన చేదుచేపలను భక్షించెను.

శా. ప్రాతర్వేళల నట్టివెట్ట సొగసై ॥ పాటిల్లెఁ గుంభోంభనో
దూభతాంబుధ్వనివాద్యమై మరుదధగి ॥ పుంశిభవత్పాటల
వ్రాతాప్రేడితసిక్తభూసురభిభా ॥ రామా(మ)ంబుకుల్యాబహు
సోతస్సంధుల సంధుయంత్ర నతికృతౌప్రీధితగేయాఘముల్. 55

టీ. ప్రాతర్వేళల్ = ప్రాతఃకాలములయందు, అట్టివెట్టల్ = అటువంటి గ్రీష్మమునందు, మరుద...ల్ - మరుత్ = వాయువుచేతను, అధి = చెట్లక్రిందను, పుంశిభవత్ = రాసులుగాబడిన, పాటలవ్రాత = కలిగొట్టుపువ్వులచేత, ఆప్రేడిత = రెండుమూడువరుసలుగా, సిక్త = తడుపబడిన, భూ = భూమియందు, సురభిః = సురభ్యముగల, ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, అంబుకల్యా = నీటికాలువలయొక్క, బహు = అనేకములైన, సోతః = ప్రవాహములయొక్క, సంధుల్ = మధ్యప్రదేశములయందు, అంధు...ల్ - అంధు = బావులయొక్క, యంత్ర = ఏతములయొక్క, నతి = వంగద్రొక్కుటను, కృత్ = చేయుచున్న జనులచేతను, ప్రీధిత = ఎత్తిపాడబడినట్టి, గేయ = గానములయొక్క, ఓఘముల్ = సమూహములు, కుంభో...ధ్వని - కుంభ = ఘటములయొక్క, ఉంభన = ముసుగుటచేతను, ఉదూభత = పుట్టినట్టి, అంబుధ్వని = నీళ్లచప్పుడు, వాద్యమై = వాద్యధ్వనివలెనై, సొగసై = సొంపుగను, పాటిల్లె = ఒప్పెను. ని. 'ఆప్రేడితం ద్విస్త్రీరుక్తం, కుల్యాల్వాకృత్రిమాసరిత్, పుస్త్యేవాన్ధుః ప్రహికుః' యనియు నమరుడు. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. వాయువుచే రాబబడిన కలిగొట్టుపువ్వులచేత రెండుమూడు మాఱులు తడుపబడినదై యున్న భూమియందు బరిమళించుచున్న యుద్యానవనములయందలి వృక్షములకు నీళ్లుగట్టుటకై యేతములు ద్రొక్కుచున్నవాండు గానము జేయఁగ బొక్కెనల ముంచునపుడు జనియించిన నీళ్లచప్పు డను తాళధ్వని గలదియై సొగసుగా నుండెను.

లే. మెండుమీఱిన పగటి బీతెండ దాకి

యెల్లబోయిన లేబొండుమల్లెపాదల

తుదలఁ జప్పటలై కడ శ్రొడ్డ లగుచుఁ

బొడమె మొగ్గలగము లగ్గి బొబ్బలట్టు.

56

టీ. మెండు... రెండ- మెండుమీతిన=దట్టమైన, పగటి=పవటియొక్క, బీజెండ= మిడియెండ, తాకి=కొట్టి, బ్లెంబోయిన = మూర్ఛపోయిన, లేబొండు...లక్-లే బొండుమల్లెపొదల = లేతబొండుమల్లెపొదలయొక్క, తుదలక్ = కొనలయందు, చప్పటలై = అణగినవై, కడుదొడ్డలగుచుక్ = మిగులగొప్పలై, అగ్గిబొబ్బలట్టు = కాలినబొబ్బలవలెను, మొగ్గలగములు = మొగ్గలగుంపులు, పొడమెక్ = పుట్టెను. అలం. ఉల్లేక్ష.

తా. ఆవేసవియందు దట్టమైనపేరెండ దాకి వాడినబొండుమల్లెపొదల కొనలయందు దణగినవై మిగుల గొప్ప లగుచు నగ్గి బొబ్బలవలె నామొగ్గలగుంపులు పుట్టెను.

మ. సుడి నాభిచ్ఛలన న్సరోజములు చక్షుగప్రక్రియ న్నాచు క్రొ

మ్ముడిదంభంబునఁ జక్ర ఫేనపటలంబు ల్చున్నులు న్నవ్వుగా

నడరంజేసి నిదాఘభీతి సలిలం శ బాగామిబీజార్థ మై

కడవం పెట్టినవారి దేవతలు నాఁ శ గాంతాళి యొప్పు(పై) న్నఃప్రన్.

టీ. సుడి...లనక్ - సుడి = నీళ్లసుడి, నాభిచ్ఛలనక్ = బొడ్డు లనియెడి వ్యాజముచేతను, సరోజములు = పద్మములు, చక్షుగప్రక్రియక్ = నేత్రములరీతిచేతను, నాచు = ప్రాచి, క్రొమ్ముడిదంభంబునక్ = కొప్పునువ్యాజముచేతను, చక్ర...త్ - చక్ర = చక్రవాకములయొక్కయు, ఫేన = నురుగుయొక్కయు, పటలంబుత్ = సమూహములు, (క్రమముగా) చున్నులు = చరుదోయి, నవ్వుగాక్ = మందహాసమునుగా, అడరంజేసి = అమరునట్లు చేసి, నిదాఘభీతిక్ = గ్రీష్మమువలని భయముచేత, ఆగామి = ముందటికి, బీజార్థమై = విత్తనముకొఱకై, సలిలంబు = జలమును, కడవక్ = కుండలో, పెట్టిన = ఉంచినిట్టి, వారిదేవతలు నా = ఉదకాధిదేవతలో యరుచులు, ప్రవక్ = చలిపందిల్లయందు, కాంతాళి = స్త్రీసమూహము, ఒప్పుక్ = పొల్చును. అలం. సాపహ్నావోల్లేక్ష.

తా. జలదేవతాలక్షణములు స్త్రీలయవయవములకుఁ జెప్పంబడెను గానఁ జలి పందిల్లయందు నీళ్లు పోయెనుచున్నస్త్రీలు గ్రీష్మమునందు నకలము సప్త మగు నని భయపడి ముందటివిత్తనముకొఱచు నీళ్లు కడవల నించుకొనినవారై నుడులు, సరోజములు, నాఁచు, జక్కవలు, నురుగు నరుచి శేషములను దమశరీరములయందే నాభిలు, కన్నులు,

కొమ్ముడి, స్తనములు, హాసము ననుమిమచేత నుంచుకొని యుండెడివారిచేవలలో యను నటులఁ బ్రకాశించుచుందురు.

సీ. నెగ కుల్కి మఱుంగుఁ జొచ్చినజహ్నుగవిజల
 సరణి మల్లెలతోడిజడలు మెఱయ
 వలిచన్నుకొమరు మ్రుచ్చిలినది వ్వునుతెఱుం
 గున ముంచుగరిగకాఁగుల మునుంగ
 ధారలో(ల)ఁ దోచు కన్ద్రభుకులు వాసితో
 త్వలపత్ర పతనసంభ్రాంతి నొసంగఁ
 దెలిమోముపస మెచ్చి తలయూచు తెఱిగి మా
 నక నవ్వనేర్పు డెందములఁ గరఁచ

తే. దెఱవ లిటు నీరు వోయుపందరియ చేరి
 యవలఁ గొఱగాక పిచ్చుగుంటై యవంగుఁ
 డనువుగొనఁ జొచ్చెఁ గల్లగుట్టమర వారి
 కధ్వగులు లాచి యిడువిడియములపేర.

58

టీ. నెగకుఁ = గ్రీష్మమునకు, ఉల్కి = భయపడి, మఱుంగు...ణిఁ - మఱుంగు
 జొచ్చిన, జహ్నురవిజలసరణిఁ = గంగాయమునలరీలిని, మల్లెలతోడిజడలు = గంగవలె
 మల్లెలు, యమునవలె జడలు, మెఱయఁ = బిప్పఁగా, వలిచన్నుకొమరు = వట్టువలెన
 తమ స్తనముల సౌందర్యమును, మ్రుచ్చిలినది = హరించినది, ఇవ్వునుతెఱుంగునఁ = అది
 మరల నివ్వునకరణిని, ముంచు = మునుంగఁజేయునట్టి, గరిగ = కడవముంత, కాఁగుల
 మునుంగఁ = నీళ్ల కాఁగులలో మునుంగఁగా, ధారలోఁ = పథికులకుఁ బోయు నీటి
 ధారలో, తోచు...లు-తోచు = ప్రతిఫలించిన, కన్ద్రభుకులు = నేత్రప్రభలు, వాసి...
 తిఁ - వాసిత = వాసించుచున్న, ఉత్పలపత్ర = కలువతేకులయొక్క, పతన = పడుచున్న
 పనియెడి, సంభ్రాంతిఁ = భ్రమను, ఒసంగఁ = కలుగఁజేయఁగా, తెలిమోముపస =
 ఆస్త్రీలముఖసౌందర్యమును, (నీరుఁ ద్రాగుచున్నవారు సూచి), మెచ్చి = ఆనందించి,
 తలయూచు తెఱిగి = వారియభిప్రాయముఁ గని, మానక = నీరుపోయుట చాలింపక,
 నవ్వనేర్పు = నవ్వెడు చమత్కారము, డెందములఁ = పథికులమనంబులను, కరఁచఁ =
 కరఁగింపఁగా, తెఱవలు = స్త్రీలు, ఇటు = ఇట్లు, నీరుపోయుపందరియ చేరి = నీళ్లు
 పోయుచుండెడిపందిటిఁ బ్రవేశించి, ఆవలఁ = మఱియొకతావునకు, కొఱగాక = పనికి
 రాక, పిచ్చుగుంటై = పొగువై, అనంగుడు = మన్తధుఁడు, కల్లగుట్టమర = అబద్ధము
 గనఁబడకుండ, వారికిఁ = ఆస్త్రీలకు, అధ్వగులు = తెరువదలు, లాచియిడు = స్త్రీతిథి

నిచ్చనట్టి, విడియముల పేరక = తాంబూలము లనువ్యాజము చేతను, అనుపుగోనక = సుంకముఁ దీసికొనుటకు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను. అలం. సావన్నా వోల్పేక్ష.

తా. మల్లెపూదండలు గలకొప్పలు గంగాయమునలు చెండును నెండకు వెఱచి స్త్రీలమఱుంగు జొచ్చెనో యనునటుల నొప్పె ననియు, నీళ్లకాగులలో ముంచెడి ముంతలు మాచక్కదనమును మీరు దొంగిలినారుగాన మరల నిమ్మని చన్నులు కడవలలో జొచ్చి బాధించునట్లుండె ననియు, నీళ్లపోయంగ నాధారయందుఁ గనుపించుచున్న కన్నులకాంతులు పరిమళమునకుఁగాఁ గట్టినికలుచులో యనునట్లుండె ననియు, పథికు లా స్త్రీలముఖసౌందర్యముఁ జూచి తలయూచుచుగా నాచారంబట్టి నీళ్లత్రాగుచుఁ జాలు నని యూచినట్లుఁ హింపక మానక నీళ్లపోయుచు నప్పడునేర్పు పథికులవసుంబులఁ గరగింపఁగ స్త్రీలకుఁ బాంథులు మంచితనమునకై యిచ్చువిడియములు పిచ్చుకుంటై మఱి యొకచోటికిఁ బోక వడియన్న మన్నఁకుడు తీసికొను సుంకమువలె నుండెను.

చ. తొడిబడ నన్ను¹లక్క లని² తూలుచు దీనత దోయి లొగ్గుచు³
వడ మఱి లేరఁదేర నలవాక్యము లెన్నక మోము గుబ్బలు⁴
⁵గడుకొనుకడు దీధితు లెగాదిగఁ గన్గొనుచిట్టకంపుఁద్రా
గుడుఁ గని సన్నల న్నగిరి⁶ కిందలు పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్.

టీ. తొడిబడ = దాహత్వరచేత నైనతొట్టు పాటుచేత, తూలుచున్ తూఁగాడుచు, అప్పులు లొక్కలు, అని = అనుచు, దీనత = దైన్యముతో, దోయిలొగ్గుచున్ = దోసిలిపట్టుచు, నడ మఱి లేరక = నీళ్ల ద్రాగుటచే నట్టి వెట్ట దీరగా, అలవాక్యములు = మనుష్యమాటలను, ఎన్నక = విచారించక, మోముగుబ్బలు = ముఖములను, స్తనములను, కడ...ధితులక = కడుకొను = బయలొఱసిన, కడుదీధితులక = చంకలమెఱపులను, ఎగాదిగ = మైనె గ్రిందను, కన్గొను = చూచుచున్నట్టి, చిట్టకంపుఁద్రాగుడు = చేష్టులగలత్రాగుటను, చిట్టక మన, కపట మనియు నర్థము గలదు. కని = చూచి, పాంథుక = పథికుని, సన్నలక = సన్న చేతను, కిందలు = కొండవైస, ప్రపా ప్రపాలికలు = పరిపండితీయందు నీళ్లపోయుచున్నస్త్రీలు, నగిరి = నవ్విరి అలం. సూక్ష్మము.

తా. తొలుత నన్ను యక్క యనుచు దీనభావముతో వచ్చి దాహత్వరచేత దూలుచు దోసిల్లయందు నీళ్ల పోయంగఁ గ్రూగి బడలిక దీరగా మునుపటిమాటల విచారింపక నీళ్లపోయు స్త్రీలయొక్క కన్నులు, మోములు, స్తనములు, చంకలు వీని

సెగాదిగఁ జూచి వికారముతోఁ ద్రాగుచున్నపథికునిఁ గని యాస్త్రీలు సైగతో నవ్వి రనియుఁ, బాంథుఁడు కాముకుఁ డనియుఁ, దొట్టుపాటుచేతఁ దొలుత నప్పు యక్కయని వచించె ననియుఁ దాత్పర్యము.

తే. ఎసఁగు కట్టావిక్రియ నావిరైగయఁ బగటి
యెండ యుడు కాఱకుండు భూమండలమునఁ
బొలిచె మాపటఁబండువెన్నెల చకోర
పోతవితతికిఁ జాచట్టు శ్రీ వోసినట్టు.

60

టీ. ఎసఁగు = పెనముమీదఁ బిండిఁ బోయఁగఁ జాట్టు నెగసినట్టి, కట్టావిక్రియక్ = కట్టవలె లేచెడిగూవిరిపొగవలెను, ఆవిరైగయక్ = ఆవిరి యెగురుచుండఁగా, పగటి యెండ, ఉడుకాఱకుండు = వేడి యాఱకుండు నట్టి, భూమండలమునక్ = కాలిన పెనమువంటి భూమండలముమీద, చూపటక్ = రాత్రియందు, పండువెన్నెల = ముదురువెన్నెల, చకోరపోత వితతిక్ = చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకు, చాచట్టు = పలుచని దోసెలను, పోసినట్టు = పోసినట్టువలె, పొలిచెక్ = ఒప్పెను. అలం. వస్తూత్పేక్ష.

తా. పెనముమీదఁ బిండిఁబోయఁగ నెగసినయావిరిపొగవలె నావిరి యెగురు చుండఁగా, బవటియెండ యుడు కాఱకుండెనుగానఁ గాలిన పెనమువలె నున్న భూమం డలమునందు రాత్రియందలి ముదురువెన్నెల చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకుఁ బలుచని దోసెలను పోసినట్లుఁబుచ్చుచుండెను.

సీ. సవలెల్ల దీర్ఘి కాంబువు¹ చల్లుపోరాట
నలసి మృతాళి కాజడము లైన
బాహువు ల్తమదుకూ శర్పరముల కెదురుగా
మలచి మూపులఁ గర శతలము లునిది
ప్రల్లాలి మిగుల¹ నా శర్పనికమ్మ క్రొమ్ముడిఁ
దనిమొగ్గవిరవాది శదండవిరియ
ధౌతగంధామోచి శీతల స్తనములు
వాందఁ గౌగిళ్లతో శబోరగిల్లి

తే. నారికేళాసవపుఁదీపుఁ శటూరు పాలయ
నలిపెయొంటొలైతో నుర శస్థులులఁ గూర్చు

1. చల్లుపోరాడ సొలసి మృతాళిశోజ్జ్వలము లైన. 1. నార్పమిఁగమ్మ క్రొమ్ము డి పాతాం.

ప్రియల వేకువఁ దొడ లెచ్చు రించి కలసి
రెలమి ధన్యులు దఱపివె న్నెలబయళ్ల.

61

టీ. పవలెల్ల = చగటివేళల నెల్లను, 'క్వచిద్గకారోప'యనునూత్రమున గవర్ణమునకు పవర్ణము, దీర్ఘ...డక్ - దీర్ఘ కా = డిగ్గియలయొక్క, అంబువు = నీటియొక్క, చల్లుపోరాటక్ = ఒండొరులపై నీరుచల్లుటయ నెడి పోరాటమునందు, అలసి = బడలి, మృణా...లైన - మృణాళికా = తమ్మితుఁడులవలె, జడములు = చల్లనివి, ఐన = అయినట్టి, గాహువుల్ = భుజములు, తమ...కుక్ - తమను = తమయొక్క, కూర్పరములకుక్ = మోఁచేతులకు, ఎదురుగాక్, మలఁచి = మరలించి, మూఁపులక్ = భుజములపై, కరతలములు = అఱచేతులను, ఉనిచి = ఇడిపొని, ప్రాల్తాలి = బద్ధగించి, మిగులక్ = మిక్కిలి, ఆర్పని = తడియాఱుజేయనట్టి, కమ్మక్రొమ్మడిక్ = పరిమళించుచున్నకొప్పునందు, తని...డ - తని = క్రొత్తలగు, మొగ్గ = మొగ్గలచేతఁగట్టిన, విరవాదిదాడ = మల్లెపువ్వులదండ, విరియక్ = వికసింపఁగా, ధాత...లు - ధాత = కడుగఁబడిన, గంధ = పరిమళద్రవ్యములు గలవియయ్యు, ఆమోది = పరిమళించుచున్న, శీతల = చల్లనైన, స్తనములు = చన్నులు, పొందక్ = తగులనట్లుగా, కాగిల్లతోక్ = ఆలింగనములతోడ, బోరగిల్లి, నారికేళాసవపు = నారికేళమద్యమయమగు, తీపుటూరుపు బలయక్ = తీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగను, వలిపె = నన్నమైన, ఒంటాల్లతోక్ = ఏకవస్త్రముతోను, ఉరస్థులులఁ గూర్కు = తొమ్ములపైనిద్రించుచున్న, ప్రియల్ = ఇష్టలగు స్వస్థీలను, వేకువక్ = వేకువజాములయందు, తొడలు = ఊరువులను, ఎచ్చరించి = కదలించి, తఱపివెన్నెల బయళ్లక్ = పొడువెన్నెల గలబయళ్లను, ఎలమిక్ = నంతోవముచేత, ధన్యులు = భాగ్యవంతులు, కలసిరి = రమించిరి. తఱపివెన్నెల యను పదమునకు లక్షణచేతఁ బొడువెన్నెల యనునర్థము సిద్ధించును.

తా. వేడిమిగలిగియుండుటచేత బగ్గెల్లను నడబావులయందు జలక్రీడలుసేసి తూఁడులవలె జల్లనైయున్నహస్తముల దను మోఁచేతుల కెదురుగ మరలించి భుజములపై జేతుల నుంచికొని ప్రాల్తాలి తడిపోవున ట్లూర్పబడమి వాసించుచున్నకొప్పునందున్న క్రొత్తలగువిరవాది మొగ్గలు వికసింపఁగా కడుగఁబడిన పరిమళద్రవ్యములు గలవియయ్యు వానగలిగియున్న చల్లనైయున్న స్తనములు దాఁకుచుండున ట్లూలింగనముతో బోరగిల్లి పానముసేసిన నారికేళా సవముచేత దీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగా నన్నమైన యొంటివస్త్రముతోఁ దమతొమ్ములపై నిద్రించుచున్న ప్రియరాండ్రను వేకువజాములయందు పొడలసంజ్ఞచేత లేసి పొడువెన్నెల బయళ్లను వారితో భాగ్యవంతు లగుపురుషులు రమించుచుండురు.

వ. అట్టిసమయంబున.

62

చ. హృదయము లెప్పుడు న్గదియ శ కే తఱచో వెడకొగిలింతలుకొ
గదిరెడుమేలు(ను)కార్యములఁ శ గల్గక మాటలయందె కల్లుపె
న్జదురులు వట్టికై త్యములు శ జాలఘసంబయి మండుపేసవి
బొదలఁగ నిల్చె దంపతుల శ పొందు లనార్కులపొంగుకై వడిన్. 63

టీ. మండుపేసవి = గ్రీష్మమందు, దంపతులపొంగులు = సతీపతుల సంపర్కములు, అనార్కులపొందుకైవడి = దుర్జనులకూటమివలె, హృదయములు = అొప్పులు, ఎప్పుడు = ఎప్పటికిని, కదియకే = సోకకయే (ఉద్వేగముచేత ననుట), తఱచో = మొదైన, వెడకొగిలింపులు = వెళ్లికొగిలింతలును, మనస్సుగఁబులెక యని యర్థాంతరము. కదిరెడు = ప్రాప్తమైన, మేలుకార్యముల = రతిక్రియలయందు, మంచివనులయందు అని అనార్కుపరము. కల్గక = లేక, మాటలయందె = ఒకప్రయోజనములేక మాటలనేర్పునందే, కల్లు = కలుగుచున్నట్టి, పెన్జదురులు = గొప్ప చాతుర్యములు, వాగాడుబరము అని యర్థాంతరము. వట్టికై త్యములు = వట్టిచల్లదనములు (క్రియలచేత లే వనుట), చాలఘసంబయి = మిగుల గొప్పయై, పొదలఁగ = పొందునట్లుగా, నిల్చె = ఉండెను.

తా. గ్రీష్మమందు సతీపతుల సంపర్కములు దుర్జనులకూటమివలె నెప్పటికిని మనస్సుగఁబు లేక మొదైన వట్టికొగిలింతలచేత ప్రాప్తమై మేలుకార్యముల లేక మాటలయందు మాత్రమేగల్గు చాతుర్యములచేతను జల్లదనముచేతను మిగుల గొప్పయై పొందునట్లుంబరె నుండెను.

ఉ. తీలగు కంతువెంబడిన శ తెమైరలు న్రవిదీప్తి కల్గి పా
తాళముఁ బట్టుచుండఁ దమ శ తావులు మ్రుచ్చిలఁ బట్టి యోషధీ
పాలున కప్పిగించె ననఁ శ బై సురభిశ్వసనంబు నించె గాం
తాలసవ క్తసీమ విటు శ లార్పు నుశీరపుఁదాళవృంతముల్. 64

టీ. విటులు = చల్లవులు, కాంతా...మకా-కాంతా = ప్రియలయొక్క, అలస = బడలినట్టి, వక్త్ర = ముఖముయొక్క, సీమకా = ప్రదేశమునందు, అర్చ...త్-అర్చ = విసరునట్టి, ఉశీరపుఁదాళవృంతముల్ = వట్టివేళ్లవిసకణ్ణులు, తీలగు = బలహీనుడైనట్టి, కంతువెంబడిన = మన్మథునివెంటనే, తెమైరలు = శీలవాయువులును, రవిదీప్తి కల్గి = సూర్యప్రతాపమునకు వెల్లిచి, పాతాళముఁ బట్టుచుండఁ = పాతాళలోకముఁ జేరుజొవుచుండఁగా, తమ తావులు = తమవాసలను, మ్రుచ్చిల = ఆహరింపఁగా, పట్టి = పట్టుకొని, పిషధీపాలునకు = చంద్రునికి, అప్పిగించె నన = అప్పిగించె నను

నటుల, ప్రైక్ = ముఖముమీద, సురభి = వాసించుచున్న, శ్వసనంబు = గాలిని, నింఛెక్ = నిండించెను. అలం. ఉల్లేఖ.

తా. గ్రీష్మమందు బలహీనుడై పాతాళమునకు వెళ్లుచున్న మన్వధుని వెన్నంటి సూర్యదీప్తికి వెఱచి వలసపోవుచున్న పాయువులను, దమవాసనల దొంగిలిగొని పోవు చున్న ఒని పట్టి తా మోహములు గనుక దమకు బ్రభువైన చంద్రునికి నప్పగించెనో యనునటుల విటులు స్త్రీలముఖములయందలి నెనుటాఱవినరెడు వట్టిపేళ్లవినకఱ్ఱ లొప్పుచుండె ననియ, సప్సగించిన సురభిశ్వసనము మలయమారుతము. స్త్రీలముఖములు చంద్రుడు. పాయువు దొంగ యనియును భావము.

చ. సమసి కథా(భా)వశిష్ట మగుచందనశైల సమీరణంబు గృ
త్రిమగతి నింద్రజాలమునఁ దేదొడఁగె న్ముని దాశవృంతజా
లము లది మాయయాటకుఁ దలంపఁ దదీయమయూరపింఛికా
భ్రమణమె సాక్షి గాదె నగరంబున నట్టికడిందివేసవిన్. 65

టీ. నగరంబునక్ = మధురాపురమున, అట్టి = అటువంటి, కడిందివేసవిక్ = కరివ మగు గ్రీష్మకాలమునందు, సమసి = నవ్వుమై, కథా...బుక్ - కథావశిష్టమగు = కథామాత్రమందు మిగులనట్టి, చందనశైల సమీరణంబుక్ - చందనశైల = మలయ పర్వతమునంగలి, సమీరణంబుక్ = మందహారుతమును, భువిక్ = భూమియందు, తాళ...లు - తాళవృంత = వినకఱ్ఱలయొక్క, జాలములు = సమూహములు, ఇంద్రజాలమునక్ = ఇంద్రజాలవిద్యచేత, కృత్రిమగతిక్ = మాయచేతను, ని. 'వృజనం తాలవృంతక, చక్రం జాతం చ జాలక' యనియు నమరము. లేదొడఁగెక్ = తెచ్చుట కారంభించెను. అది = ఆపాయువులఁ దెచ్చునది, మాయ యాటకుక్ = కపటమాటకు, తలంపఁగెక్ = విచారించుగా, తదీయ...మె - తదీయ = ఆతాళవృంత సంబంధియైన, మయూరపింఛికాభ్రమణమె - మయూర = నెమలియొక్క, పింఛికా = పింఛముయొక్క, భ్రమణమె = తిరుగుటయై, సాక్షిగాదె = గుఱుతుగాదా.

తా. మిగుల కరివమగు గ్రీష్మమందు మలయమారుతము నవ్వుమైపోగా దానిని మాయతో గారడివిద్యచేత వినకఱ్ఱలు దెచ్చె ననియు, నది గారడమగుటకు దాశవృంత ముల చుట్టును గోనలయందున్న నెమలిపింఛికయై సాక్షి యనియు, దాఁ గనుపింఛి యుండి యిట్టివిద్యను జేసెననియును భావము. ఇంద్రజాలకునకు నెమలిపింఛము కావలయు ననుటకుఁ బ్రయోగము. 'శ్లో. భ్రామయక్ బర్హి బర్హణి మోహయక్ జం తునంతరిం, చస్తారయక్ సభాః కల్పి దాయయా వైరద్రహారిక' అని.

తే. అట్టచేసవి బెడిదంపుర వెట్టకతన

హస్తము సెమర్పర్చిసారెకుల స్తకంబు

దుసికిలంగఁగాదె సవరింప శి వసము గాక

పుష్పబాణునిచెఱకువీల్పుడమి బడియె.

66

టీ. అట్టిచేసవి = అట్టిగ్రీష్మమందు, బెడిదంపురవెట్టకతన = కరినమగవెట్ట చేతను, హస్తము = (మన్నథుని)చేయి, చెమర్చు = చెమటబోయంగా, సారెకు = పలుమాటును, లస్తకంబు = ధనుర్వధ్యము. ని. 'లస్తకస్తధనుర్వధ్య'మని నిఘంటువు. దుసికిలంగఁగాదె = విడికిలనుండక జాతిపోవఁగఁదా, సవరింక = చక్కజేయుటకు, వసముగాక = వశముగాక, పుష్ప...ల్ - పుష్పబాణుని = మన్నథునియొక్క, చెఱకువీల్ = ఇత్తుధనువు, పుడమి = భూమియందు, బడియె = పతనమాయెను. అలం. హేతూత్పేక్ష.

తా. అనఁగా నది భూమియందు జెఱకు పండెడుకాల ముట.

మ. 'తరుణు ల్బల్లియొఱ న్గుచంబు లునుపం శి దచ్చైత్యము ల్దీములై

పెరచేఁచం జనుదెంచె గాక రవిదీప్తి గ్రంకి పాతాళగ

హ్వముం దూఱినవారి నీయదుకుద్రాల్లా తెచ్చు' నా దీర్ఘత

చ్చిరకృష్టి గనునట్టిశైత్య మలరించె న్నూతులం దత్తజిన్. 67

టీ. తరుణుల్ = యువతులు, తల్లియొఱ = నూతులపై గట్టియున్న పెద్దయొర మీదను, కుచంబులును = నీళ్లుచేదనవృక్షులైనములానింపగా, తచ్చైత్యముల్ - తల్ = అకుచములయొక్క, తైత్యముల్ = చలువలు, దీములై = అకర్షములై - పాటిగుప్పలై, (పాటిగుప్పయనఁగా స్వజాతివత్తుల నాకర్షించుటకు బెంపబడినవట్టి. ఉదాత్తతైత్యమున కాకర్షకంబులై యనుట), పెరచేఁచె = ప్రేరేపించుగా, చనుదెంచెగాక = తైత్యము వచ్చెగాక, అట్లు గాకుండేనేని, రవిదీప్తి = సూర్యప్రతాపముచేతను, గ్రంకి = అరిగి, పాతాళగహ్వరము = పాతాళబిలమును, ని. 'చేపమాతబిలేగహా, గహ్వర' మ్మని యమరము. దూఱినవారి = చొచ్చియున్న జలమును, ఈయదుకుద్రాల్లా = ఈముళ్లుచేసిన త్రాడులా, తెచ్చు = లేగలవు, నాన్ - అనఁగా, దీర్ఘ...ప్తి - దీర్ఘ = పొడవైన, తల్ = అత్రాళ్లయొక్క, చిర = తడవైన, కృష్టి = చేదుటచేతను, కనునట్టి తైత్యములు = పొందునట్టిచల్లదనములు, అత్తజిన్ = ఆగ్రీష్మమున, నూతులందున్ = చేదుడుబావుల యందు, అలరించె = సంతోషపెట్టెను. అలం. హేతూత్పేక్ష.

తా. శ్లో. 'కూపోదకం పటచ్చాయా తాంబూలం తరుణీకుచా, శితకాలేభవే దుష్ట ముష్టకాలేత శితల' మ్మన్ న్యామృతంబట్టి బావులయందు నీళ్లుచేచెడి తరుణుల

యొక్క కుచములు తల్లియొఱిమోఁచఁగ నాకుచకైత్యములు పాటిగువ్వలై సూర్యకిరణములకు వెఱచి పాతాళము దూఱుకొనియున్న జలమును రేపఁగాఁ జనుచెంచెగాని యాముట్లవేసిన త్రాళ్లు తెచ్చునా యనునట్లు నూతులయందున్న నీళ్లచల్లదన మట్టి గ్రీష్మమునందు మిగుల సంతోషము పెట్టె నని తాత్పర్యము. నూతులలో నీళ్లు పాతాళము నంటె నని భావము.

మ. స్వ నిదానోగ్ర నిదాఘవై ఖరిన యూర్ష్య న్తల్లిక ల్కామినీ
కనదానీలకచాగ్రప జ్జీ నెఱయశ్శల్కా బాపఁగాఁ, బాటల
ల్లనతం దేనియసోనఁ గూర్చునది యాఁగ నాభియు నిర్విషం
బును దోఁబుట్టువులయ్యు వేర్పడ గుణంబు ల్సాపఁగాఁ జూడమే.

టీ. స్వని...న - స్వ=తమకు, నిదాన = కారణమైనట్టి, నిదాఘవై ఖరిన = వేసవలెనే, మల్లికల్ = మల్లెలు, డోష్న్ = కేడిమిచేత, కామినీ...న్ - కామినీ = స్త్రీలయొక్క, కనల్ = జిప్సచున్నట్టి, ఆసీల = సర్వము నల్లనైన, కచాగ్రపక్షిన్ = తలవెండు కలకొనలను, నెఱయశ్శల్కా = చీలికలుగా, పాపఁగాఁ = పాయఁజేయఁగా, పాటలల్ = కలిగొట్టుపుష్పములు, 'పుష్పే క్లి బేషి పాటలా' అని యమరము. ఘనతక్ = దట్టముగా (అధికతచేత అనఁగా బౌదార్యముచేత ననియు) తేనియసోనన్ = మధుస్రవముచేతను, కూర్చున్ = ఆకచాగ్రపు బద్దలను మరలఁ గలియునట్లు చేయును, అది యాఁగా = ఒక బుతువునందుఁబుట్టినద్వివిధాబులగు పుష్పములకు విరుద్ధముగ నుండు రెండుగుణము లెట్లు గల్గు ననఁగా యుక్తంబే, నాభియున్ = విషమును, నిర్విషంబును = ఆమృతమును, తోఁబుట్టువులయ్యున్, గుణంబులు = నైజగుణంబులను, వేర్పడన్ = వేఱుపడునట్లు, చాపఁగాఁ = 'గపఱుపఁగను, చూడమే = చూడలేదా (చూచితిమనుట.) అలం. వికస్వరము.

లా. గ్రీష్మమున మల్లెలు పాదిరిపువ్వులను మెండుగ నుండుటవలన మల్లెలు ధరియింపఁగా నవి విచ్చుటవలన స్త్రీలతలవెండుకలు వదులు ననియు పాదిరిపువ్వుల ధరియింపఁగా నందున్నదేనెసోనచేత విచ్చియున్నకచాగ్రములు మరలఁ గదిసియుండు ననియు, దోఁబుట్టువులైనను భిన్నగుణంబులు గల్గియున్న విషామృతములంబలె మల్లెలు పాదిరిపువ్వులు సొకబుతువునందుఁ బుట్టినవైనను భిన్నగుణంబులను బ్రకాశింపఁజేయుచుండెను.

శా. తారుణ్యాతిగచూతనూత్న ఫలయుక్తై లాభిఘోరస్వన
ధారాధూపితశుష్యదంబువృతమాత్స్యచ్ఛేదపాశోద్ధతా

ద్వారంపుంగన రార్పు భోగులకు సంధ్యావేశలం గేళికాం
తారాభ్యంతరవాలుకాస్థితహిమాంతర్నారికేశాంబువుల్. 69

టీ. కేశి...ల్ - కేశికాంతార = శృంగారవనములయొక్క, ఆభ్యంతర = నడు
మ నున్న, వాలుకో = ఇసుకయందు, స్థిత = ఉంచబడిన, హిమాంతరి = అంతశ్శీతముగల,
నారికేశాంబువుల్ = బెంకాయనీళ్లు, తారుణ్యా...రు-తారుణ్య = తరుణత్వమును,
(పిండ, య, దో, పడు అను నాలుగుదశలలో కాయదశను) అతిగ = అతిక్రమించిన
(దోరపండుదశలోనున్న), చూత = చూమిడిచెట్లయొక్క, నూత్నఫల = దోరపండ్లతోడను,
యొక = కూడినట్టి, తైల = నూనెయొక్క, ఆభిసార = తిరుగఁబోతచేతను, స్వనత్ =
ధ్వనించుచున్నట్టి, ధారా = అవిచ్ఛిన్నముగ, ధూపిత = పొగపఱచినట్టి, శుష్యత్ = శోషి
ంచుచున్న, అంబు = ఉదకముగల ప్రదేశమువలన, హృత = లేబడినట్టి, మాతస్య =
మత్స్యసంబంధి యగు, భేద = శకలములయొక్క, పాక = చిర్జికాలమందు, ఉద్గత =
ఉద్గర్భముగ వెల్లివచ్చునట్టి, ఉద్ధారంబు = శ్రేపులయొక్క, కనరు = కనరువాననను,
భోగులకు = భోగానుభవకాలురకు, సంధ్యా వేశలం = సంధ్యాకాలములందు
ఆర్పు = అంచును.

తా. అన.గా నాగ్రీష్మకాలమందు భోగవరు లయిన పురుషులు మామిడికాయ
లతో పండుచున్న నూనెవలన గమ్ముచునట్లు దిరుగఁబోతచేసినచేపలతో భోజనముఁ జేసిన
శ్రేపులు విడువఁగ నది కనరుగ నుండును గాన నాకనరు మట్టుపడుటకుఁగా శృంగార
వనములయందట యసుకలో స్థాపించియుండుటవలన నతిశీతలమగు బెంకాయనీళ్లు
సంధ్యాకాలములందుఁ ద్రాగుచుందురు.

క. గ్రామగ్రామంబున నొక

సామంతున కిడినచలువచప్పరములు ¹త

నై మేదినిఁ గుంపటిలోఁ

దామరలుంబోలె నట్టితటి నొప్పారెన్.

70

టీ. గ్రామగ్రామంబునన్ = ఉరూరనున్న, ఒకసామంతునకున్ = ఒక్కొక్క
దొరకుఁగా, ఇడిన = దట్టముగ వేసిన, చలువచప్పరములు = చలువపందిళ్లు, మేదినిన్ =
భూమియందు, తనై = తనియఁజేయునవియై (తనై యను సాతమునకు మొండై యని
యర్థము.) అట్టితటిన్ = ఆవేనవియందు, కుంపటిలో = కుంపటిలో నున్న, తామరలుం
బోలె = కమలములవలెను, ఒప్పారెన్ = ఒప్పెను. అలం. అభూతోపమ యని కొందఱు.
ఉల్లేఖయై యని మఱిొందఱు.

తా. ప్రతిగ్రామమునం దుండెడి దొరలకుఁగా వేసిన యనేకములగు చలువ పంది శ్లాగీస్త్రకాలమందుఁ గుంపటియందలి దామరపూవులవలెఁ జలువలు వెదజల్లుచు దనియఁ జేయుచుండెను.

తే. తోట బగ లుండి మల్లెలు १ దుఱిమి కావు
లమర మా వైన నిక్షయం త్రముల కొయ్యఁ
జేరుప్రజ వొల్చె భావివృష్టికిని గ్రుడ్డు
తో మధురిమేచ్చ డిగునెఱ్ఱచీమ లనఁగ.

71

టీ. తోట = తోటయందు, పగలుండి = పవలెల్ల నుండి, మాపు ఐన = ప్రొద్దుగ్రుంకఁగా, మల్లెలు దుఱిమి = మల్లెపువ్వులు శిరంబున ముడుచుకొని, కావుల మర = చంద్రకావిపస్త్రములు ధరియించి, ఇక్షయంత్రములకు = చెఱుగుగానుగల సమీపమునకు, ఒయ్యజేరు = మెల్లగఁబ్రవేశించుచున్న, ప్రజ = జనము, భావి వృష్టి = ముందు గాఁగలవర్షమునకు, గ్రుడ్డుతో = గ్రుడ్డు మోచికొని, మధురి మేచ్చ = తీపుమీఁది కాంక్షచేతను, డిగు = దిగివచ్చునట్టి, ఎఱ్ఱచీమ లనఁగ = రక్తపీఠిక లనునట్లు, పొల్చె = ఒప్పెను.

తా. పవలెల్ల ను దోటలలో నుండ యస్తమింపఁగ మల్లెపువ్వులను శిరంబుల ధరియించుకొని చెఱుగుగానుగల సమీపములను మెల్లగఁ జేరుచున్నప్రజలఁ జూడఁగా ముందువర్షమునకు సూచకంబై గ్రుడ్డుతోఁగూడఁ దీపువస్త్రపులమీఁదియాశచేత దిగి వచ్చుచున్నయెఱ్ఱచీమలో యనునటుల నొప్పుచుండెను.

❀ ప ర దే శి వి ప్రు డు ❀

క. అప్పెనువేసవి విభవము

విప్పగఁ దన్నగరనికటరృషగిరి హరికిం

దెప్పలిరుణాళ్లు రా ముద

మొప్ప న్భరదేశివిప్రుఁ १ డొక్కడు భక్తిన్.

72

టీ. అప్పెనువేసవి = ఆగ్రీష్టమందు, విభవము = వైభవము, విప్పగ = విస్తరింపఁగాను, తన్న...కి = తన్నగర = ఆ మధురయొక్క, నికట = సమీపమందలి, వృషగిరిహరికి = అశ్వమేధము దుండు సుందరబాహుస్వామికి, తెప్పలిరుణాళ్లు = ఊడపొత్తవము, రా = రాగా, భక్తి = ప్రియభక్తిచేతను, ముద మొప్ప = సంతసము పొల్చునటుల, ఒక్కడు = ఏకాకియైనట్టి, పరదేశివిప్రుడు = వైదేశికుఁ డయిన బ్రాహ్మణుడు.

తా. సుగమము.

క. నేమించి పోవుతటి మధు

రావిభవముఁ జూడ వచ్చి శ్రాంతిమెయి న్నా

పా వై ఘనీటఁ గృతసం

ధ్యావిధి యై నృపపురోహితావాసమునన్.

73

టీ. నేమించి = (నుందరబాహుస్వామిని) భజించి, పోవుతటికే (మరల తనదేశమునకు) పోవునపుడు, మధురావిభవము = మధురాపట్టణపుశృంగారమును, చూడవచ్చి = కన్గొనుటకు వచ్చి, శ్రాంతిమెయి = బడలికచేతను, మాపు = సాయంకాలమందు. ఆ వైఘనీట = ప్రసిద్ధం బగు నావైఘ యను నదీతీర్థంబులందు, కృత... ..విధియై, కృత = చేయబడిన, సుధ్యావిధియై = సుధ్యానుష్ఠానముగలవాడై, నృపపురోహితావాసమునన్ = రాజపురోహితునిగృహముంజేరి యందు. తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆ విప్రుడు నుందరబాహుస్వామిని నేమించి పోవునమయమున నామధురాపురవైభవంబులఁ జూడ నిచ్చ గలవాడై వచ్చి బడలి సాయంకాలమం దాప్రసిద్ధంబులగు వైఘ యను నదీతీర్థంబులయందు సుధ్యావందనాద్యనుష్ఠానములం బరిసమాప్తి నొందించి రాజపురోహితునియొక్క యిల్లు సొచ్చి యని యభిప్రాయము.

సీ. పరిపక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడ

దలమెక్కు పనసమెందొలలతోడ

ఘృతపిండనిభకర్కరీఖండములతోడఁ

బలుదెఱంగుల మావీరపండ్లతోడ

గోస్తనీమృదుగుభరచ్ఛస్తోమములతోడఁ,

గప్పలేఱిన వడఁ ప్రప్పతోడ

సుమధురస్థూలదాడిమబీజములతోడఁ

బిదనుపారు రసదాడిగనెలతోడఁ

తే. బానకం బతిథుల కిడ్డఁ శ దానుఁ గ్రోలి

యర్చనాదత్తచందనుచర్చఁ దేలి

విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరశ్రవీటిఁజౌరు

గొట్టుచు ద్విజుండు వెన్నెలబిట్టు గాయ.

74

టీ. పరి...తోడ - పరిపక్వ = శ్రమముగఁ బక్వమై, సురభి = పరిమళించుచున్న, రంభాఫలంబులతోడ = అరటిపండ్లతోడను, దలమెక్కు = బలిసియున్న, పనస

1. కప్పజేరిన. 2. తనరారు. 3. జురు,

పెందొలలతోడ = పనసతొలలతోడను, ఘృత...తోడ = ఘృతపిండనిధ = నేతికరు
 డులవంటి, కర్కరీఖాడములతోడ = దోసపాడ్ల బ్రద్దలతోడను, ని. 'ఉర్వారు,
 కర్కరీస్త్రీయా' వుని యమరము. పలు...తోడ - పలుచెఱుగుల = అనేకవిధము
 లయిన, మావిపాడ్లతోడ = చూతఫలంబులతోడను, గోస్తని...తోడ - గోస్తని =
 ద్రాక్షయొక్క, ని. 'మృద్వికాగోస్తనిద్రాక్షా' యని యమరము, మృదు = కోమలంబులగు,
 గుళుచ్చ = గుత్తులయొక్క, స్తోమంబులతోడ = సమూహములతోడను, కప్పు లేతిన
 వడపప్పుతోడ = నల్లనిగింజలు, పొట్టు లానగునాని నెత్తి తీసివైచినట్టి వడపప్పు
 తోడను, సుమధుర...తోడ - సుమధుర = మిక్కిలియుండీపై, స్థూల = గొప్పలై యున్న
 దాడిమనీజములతోడ = దానివ్వుగింజలతోను, తన ..తోడ - తనపారు = తృప్తికరములైన
 రసదాడిగ నెలతోడ = రసదాడిచెఱుగుగడలతుంటలతోను, పానకంబు = పానకమును,
 అతిథులకు = అతిథు లైన బ్రాహ్మణులను, ఇడ్డ = ఆయింటి బ్రాహ్మణుడేయగా, తానును,
 కోలి = పుచ్చుకొని, అర్చ...న్ = అర్చనా = పూజాకాలమందు, దత్త =
 ఇయ్యబడిన, చందన = శ్రీగంధముయొక్క, చర్మ = పూతచేత, తేలి = తోగి,
 విరులు = పుష్పంబులు, సిగ్ = శిఖయందు, తాల్పి = ధరియించి, కర్పూరపీటి =
 కర్పూరమతిశయించినవిడియమును, చొరుకొట్టుచు = నమలచు, వెన్నెల, బిట్టు =
 మిక్కిలిగా, కాయ = ప్రకాశించుచుండగా, ద్విజాడు = ఆపరదేశిబ్రాహ్మణుడు.

తా. పండిన యరటిపండ్లు పెద్దవిగా నున్న పనసతొలలు దోసపండ్ల బ్రద్దలు
 ననేకవిధములైన మామిడిపండ్లు ద్రాక్షగుత్తులు తీపుగలదాడిమవిత్తులు తృప్తికూర్చు చెఱుగు
 తుంటలు వీనితో నాయొంటిబ్రాహ్మణు డతిథులకు బాసకు బిచ్చు నెడ దానును బాసము
 నేసి తొలుత నిచ్చియున్న చందన మలదిగొని పుష్పముల సిగయందు ధరియించి కర్పూర
 యక్తంచైన తాంబూలము వేయుచు నుంచి వెన్నెలయందు దాపరదేశిబ్రాహ్మణుం డుం
 డగా; అలం. గ్వభావోక్తి.

తే. మాత్రసంచి తలాడగా శ మార్గవేది

నొక్క డార్యులు గీత లాం శ డొకడు దా ను

భాషితంబులుగా దోడి బ్రాహ్మణౌఘ

ముముసుపోకకు జదువఁ బ రున్న వేశ.

75

తీ. మాత్రసంచి = అసిమిసంచిన, తలాడగా = తలగడబిల్లగా బెట్టుకొని,
 మార్గవేది = త్రోవయందున్న యరుగుమీదను, ఒక్కడు = ఒకబ్రాహ్మణుండు,
 ఆర్షులు = ఆర్షావృత్తములను, ఒండొకడు = మఱియొక్కఁడు, గీతలు = భగవద్గీత
 లను, తా = తాను, సుభాషితంబులు గా = నీతిశ్లోకంబులుగా, తోడిబ్రాహ్మణౌ

ఘము = తనతోఁబరుండియున్న బ్రాహ్మణులు, ఉబుసుపోకకు = ప్రొద్దుపుచ్చుకొనుటకు, చదువక = పఠింపఁగా, పరున్నవేళక = పరుండియున్న సమయమున, ముందఱి కన్వయము.

తా. అసిమిసుంచి దలగడబిళ్ళం జేసికొని మార్గములో నున్న తిన్నెమీదనొక డార్యావృత్తములును మఱియొకండు గీతలును, దాను నీతిస్థోకములు నిట్లు తనతోఁగూడ నున్న బ్రాహ్మణులును ప్రొద్దుబుచ్చుకొనుటకుఁ బఠింపఁగాఁ బరుండి యుండఁగా.

— రాజు భోగినీకడకుఁ బోవుట —

సీ. పన్నీటితోఁ గదం శ బముఁ జేసి పూసిన

మృగనాభిపస రాచ శ నగరు దెలుపఁ

బాటలానిలము లా శ ర్పగఁ దపారపుఁజొంగు

లలరుదావికి మూఁగు శ సభులఁ జోఁపఁ

గర్జడోలామాక్తి శ కచ్చాయ లెగఁబ్రాఁకుఁ

నురుహోరుచులఁ ద్ర శ స్తరికిఁ దన్న

శశికాంతి చెంగావి శ దసిలి మించినకేల

స్వర్ణతనరువువాడి శ వాలు మెఱయ

తే. మెలఁత యడపముఁ దేఁ జర శ న్నేరు వనఁగఁ

దలవరులు గొందఁ తొలసి ముం శ దఱఁ (గల)జనంగ

నర్థి రథ్యాంతరాంతగపు శ రాంతరమున

భోగినీసంగతికి రాజు శ వోవు చుండి.

76

టీ. పన్నీటితో = పన్నీటితోడను, కదంబముఁ జేసి = పరిమళ ద్రవ్యముల నన్నిటిఁ గలిపి, పూసిన...పస - పూసిన = అలఁదినట్టి, మృగనాభి = కస్తూరియొక్క, పస = మేలిమి, రాచనగరు = రాజగృహమును, తెలుపక = కనుపఱుకుఁగా, (కస్తూరి రాజులకుఁదక్క సామాన్యులకుఁ జీక్క దనుట), పాటలానిలములు - పాటల = లిగొట్టుపు వులయొక్క, అనిలములు = గాడ్పులు, ఆర్పగఁ = ఆడించుచుండఁగా, తపారపుఁ జొంగులు = తలను జాటియున్న వస్త్రపుఁ జొంగులు, అలరుదావికి = పుష్పవాసలను, మూఁగుసభులక - మూఁగు = చుట్టుకొనునట్టి, అభులక = తుమ్మెదలను, చోఁపక = తోలఁగా, కర్ణ...లు - కర్ణ = శ్రోత్రములందు, డోలా = కదలుచున్న, మాక్తిక = ముత్యములయొక్క, ధాయలు = కాంతులు, ఎగ...లక - ఎగఁబ్రాఁకు = వైకెగయు నట్టి, ఉరు = అధికమైన, హఠ = ముత్యాలదండలయొక్క, రుచులక = కాంతులను, శ్రస్తరికి = వెనుకకు, తన్నక = కాలఁద్రోయఁగా, శశి...లు - శశి = చంద్రుని

యొక్క, కాంతి = కాంతిమంటికిని, చెగామిసిలి = చెగావిరుమాలు, మించిన =
మీతిన, కేలి = చేతబట్టిన, స్వర్ణ త్పరువు = బుగారుపిడితోడి, వాడివాల = తీక్ష
భగ్గము, మేయియ = ప్రకాశించుగా, మెలత = ఒకస్త్రీ, అడవము = దేవ = అడ
వముదేగా, చరన్తేరువు = నడచుచుండేరువర్వము, అనగల్ = అనుచులు, తల
వరులు = తలారులు, కొంగలు = కాపుగా నుడుకొందలు, ఒలసి = కనిపెట్టి, ముంద
జ్జ = పురోభాగమునందు, చనగల్ = పోగా, అగ్గి = అసక్తిచేతను, రథ్యాంత
రాంతగపురాంతరమునకొ - రథ్యాంతర = మార్గమధ్యమందలి, అంతగపురాంతరమునకొ =
రెండవయంతగపురమునవలె నున్నగృహమునందు, భోగినీసంగతికొ = భోగస్త్రీని భోగి
చుట కొఱకు, రాజు = పాండుడు, పోవుచుండి = వెళ్లుచుండి. ముందటి కన్వయము
తా. సులభము.

చ. వినియె, నెల ల్పశుద్ధ వయిని శ వృష్టిదినాలికి, రాత్రికై దివం
బున, జగ్గకై వయస్సుచును, శ బూసి, పరంబున కిప్పు దుద్యమం
బనువుగఁ జేయఁగా వలయునంచు బురోహితధర్మ మాత్మ గీ
ల్కొన నలవి పుర డాద్విజులలోన సుభాషితము నృతించగల్. 77

టీ. వృష్టిదినాలికి = వర్షారాలమైన నాలుగుమాసములకు, నెలల్ చతుర్ద్ధ వ
యిని = తక్కినయెనిమిది నెలలయందును, రాత్రికై, దివంబున = పవటియందును,
జగ్గకై = మదిమిదై, నయస్సుచును, పూసి = ఆరంభించి, పరంబునకు = పరలోక
మునకు, ఇప్పుడు = శరీరముదే, అమృతము = ప్రయత్నము, అనువుగ = లెస్సగా,
చేయఁగావలయు = చేయవలయును, అనుకు = అనుచును, పురోహితధర్మము,
పురం = ముందటికి, హిత = సేవగలదై, ధర్మము = న్యాయము, ఆత్మ = బుద్ధి
యందు, కీల్కొనక = నాటునట్లుగ, అలవిపుడ = అబ్రహ్మణుడు, ద్విజులలో =
విశ్రులలోవల, సుభాషితము = నీతి ప్రతిపాదకములను, పరింప = చదువగా,
వినియె = విన్నవాడాయెను.

తా. 'వర్షార్థ మష్టా ప్రయతేత సూసా నిశ్కార్థ మర్థం దివసే యతేత, వార్థక్య
హేతో ర్యయసానవేన వర్తత సాగో విహ బ్రహ్మ నాచ' లానుష్టోకార్థముచొప్పున వర్షా
కాలమైన నాలుగుమాసములకు నయస్సుచునగుచును మిగల యగు నెనిమిది మాసముల
యందును, రాత్రికై బవటియందును, జగ్గకు నయస్సునందును, పరలోకమునకు వర్తమాన
శరీరమందును, చేయందగిన ప్రయత్నములను బాగుగా జేయవలయు నని ముందటికి
హితమగు న్యాయము మనగబున కంటగట్లుగా నాబ్రహ్మణుడు విశ్రుల నడుమనుడి
నీతిశ్లోకముల బరింపగా నపాండురాజు వినియె నని యభిప్రాయము.

క. విని, తస్మాద్ధాన్యము నె

మనమున నూహించి తెలిసి యాస్పడి పడకు

దనమోసమునకు భయపడి

జనపతి యటు చనక నిలిచి యసంతాపమునకొ.

78

టీ. విని, తస్మాద్ధాన్యమునె = ఆసుఖాపితములకు యభిప్రాయమును, నెవ్వనకొ = నిండుమనస్సునందు, ఊహించి = అనుచుచి, తెలిసి = ఎఱిగి, మాస్పడి = స్తబ్ధ చిత్తుడై, కడకు = చివరకు, దన = తనయొక్క, మోసమునకొ = ప్రమాదమునకు, భయపడి = భీతిగ, జనపతి = రాజు, యటు చనక = భోగినిగృహమునకు బోక, సంతాపమునకొ = పరితాపముచేత. నిలిచి, వైపర్యముగొల్పెను.

ఉ. ఎక్కడిరాజ్యవైభవము యెక్కడిభోగము లేనిసంభ్రమం

బుద్ధుల బుద్ధుల ప్రతిమ యెవ్వరినము నమ్మి మోక్షింపు

జక్కి గణించకుంటి యుగసంధుల నిల్చియుం గాలుచేతిబల్

క్రొక్కుల నమ్మను ప్రభృతులకొ గద రూపక కుండ నేర్పరే. 79

టీ. ఎక్కడిరాజ్యవైభవములు = రాజ్య మేమిశాశ్వతము, ఎక్కడిభోగములు = తనభోగ మేమినిత్యము. ఏటిసంభ్రమంబు = ఎక్కడిసంతోషము, అక్కట = కటకట, బుద్ధుల ప్రతిమయైన = నీటిబుడగతో సమానమైన, శరీరము నమ్మి = దేహమునిత్యము నినమ్మి, మోక్షపుంజక్కి = మోక్షమార్గమును, గణించక = లక్ష్యపెట్టక, ఊటికొ = ఉన్నవాడనైతిని. యుగసంధులకొ = యుగములందుమాత్ర మే కాక యుగసంధులందును, నిల్చియుం = ఉండియును, కాలు...లకొ-కాలుచేతి = యముని చేతనైన, బల్కలకొ = విశేషముగ ప్రశ్నింపచేత, అప్పుడు ప్రభృతులకొ = ప్రసిద్ధులైనము మాంధాత్రాదులును, తుదకొ = శరీరత్యాగకాలమందు, రూపక = రూపు నట్టముగా కుండగ, ఉండనేర్పరే = ఉండగలగిరా.

తా. ఆవిప్రండు నెప్పినసీతిక్ష్ణోకముల యభిప్రాయమును గ్రహించి మనంబున మిగుల విచారించి స్తబ్ధచిత్తుడై చివరకు దనకుం గలిగెడు ప్రమాదమునకు భీతిగ యపాన్ద్యరాజు భోగినిగృహమునకు బోక మార్గమందే నిలిచి పరితాపముచేత రాజ్య మేమిశాశ్వతము భోగ మేమి నిత్య మెక్కడిసంతోషము కటకటా నీటిబుడగతోసమానంబగు నీశరీరమును నమ్మి మోక్షమార్గము విచారింపనైతిని యుగములొలది జీవించి యుండ నాభూమిని బాలించినమన్వాదులు దమతమశరీరములను నిల్పగలిగిరా లేదు గదా యని విచారయుక్తుడై యుండె నని తాత్పర్యము.

క. ఉన్నట్ల యుండ నద్దరి

కి న్నరులను నావ చేర్చుకొని వెను దా బో

కున్నట్ల యుండి కాలం

బు న్నరులకు వయసుఁ బుచ్చి శ మోసముఁ దెచ్చుకొ. 80

టీ. ఉన్నట్లయుండకొ = లోనివారికిఁ దనయొక్క గమనము తెలియరాకుండ - ఉన్నదానింబలెనుండి, నావ = ఓడ, సూ. 'స్తోవావౌతేనావో' యను సూత్రముచేత శాశబ్దమున కీరూపంబు వచ్చెను. అద్దరికికొ = ఆవలితీరమునకు, నరులను = మనుష్యులను, చేర్చుకొనికొ = చేర్చులాగున, తాకొ = తాను, వెను బోకున్నట్లయుండి = వేగిరము జరిగిపోకున్నట్లుగా నుండి, కాలంబు = కాలము, నరులకుకొ = మనుష్యులకు, వయసుఁ బుచ్చి = ఆయువుఁబోగొట్టి, సూ. 'సాలతాదపయః ప్రభృతే స్తోవావౌతే న్యే హం చ' యనుసూత్రముచేత ద్విత్వాభావము, మోసముఁ దెచ్చుకొ = భంగపాటు గలిగించుట. అలం. ఉపమ.

తా. నావ యొక్కగా నచటనే యున్నట్లు గనుపడుచు దరికి మనుష్యులఁ జేర్చుకొనిని గాలంబును నరులవయసు దెలియకుండుట్లుగఁ జేసి పోగొట్టి కడపటికి మోసముఁ దెచ్చు నని తాత్పర్యము.

చ. సగరు నలుం బురూరపుఁ ద్రిశంకుసుతు స్ఫురుకుత్సుఁ గార్తవీ
ర్య గయఁ బృథుం భగీధు సుహోత్రు శిబిం భరతుం దిలీపునికొ
భృగుకులు యశావనాశ్వో శశిబిండు సనంగుని నంబరేషు బూ
రుగురుని రంతి రాఘవు సుగ్రున్తుని గాలము కోలుపుచ్చదే? 81

టీ. షష్ఠ్యక్రవర్త లగు సగరుని, నలుని, పురూరపుని, త్రిశంకుని సుతుఁడగు హరిశ్చంద్రుని, పురుకుత్సుని, కార్తవీర్యుని, మణియు మహారాజులగు గయని, పృథుని, భగీరథుని, సుహోత్రుని, శిబిని, భరతుని, దిలీపుని, వరశురాముని యువనాశ్వపుత్రుఁ డగు మాంధాతను శశిబిందుని, అనంగుని, అగరీషుని, యయాతని, రుతిదేవుని, రాముని, మరుత్తుని, అగు వీరలను, కాలము కోలుపుచ్చదే = కాలము మోసపుచ్చలేదా. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తా. సుగమము. ఇచ్చట పేర్కొనఁబడిన మహారాజులు పాండవమహారాజులు.

క. కానఁ దటిచ్చుల మగురా

జ్ఞానందము మరగి యింద్రియా రాముడనై

పో నింతనుండి పరలో

కానందంబునకె యత్న శ మాపాదించున్,

టీ. కానక్ = కావునను, తటిచ్చల మగు = మెఱుపువలె ననిత్యమైన, రాజ్యానందము = రాజ్యసుఖము, మరగి = తగిలి, ఇంద్రియారాముడనై = ఇంద్రియపరవశుడనై, పోక్ = పోవను, ఇంతనుండి = ఇదిమొదలు, పరలోకానందంబునకే = పరలోకసుఖమునకే, యత్నము = ప్రయత్నమును, ఆపాదింతున్ = ఒకరింతును.

తా. కాలము చక్రవర్తులు మొదలగువారినింగూడ మోసపుచ్చినది. కావున మెఱుపువలె నతిచంచల బగురాజ్యానంద ముపేక్షించి ఇంద్రియపరవశుడనై యుండక యిదిమొదలు పరలోకసుఖమునకు పలయుప్రయత్న మొనరించెదను.

క. వర్తత్రయపరత ముహూ

స్వర్గక్షౌమధ్యమాధ్వజజ్ఞాలకతా

దుర్గతియు నొల్ల; మఱి యప

వర్గదుః డే వే ల్పైటింగి १ వాని భజింతున్.

83

టీ. వర్తత్రయపరత = ధర్మార్థకామాసక్తిచేత, ముహూః = పలుమాఱును, స్వర్గ...య్యై = స్వర్గ = త్రివిష్టపముయొక్క, క్షౌ = భూమియొక్క, మధ్యమ = మధ్యప్రదేశమందలి, అధ్వ = మార్గమునందు, జంఘాలకతా = సత్వర్గమన మనియెడు, దుర్గతి = నరకమును, 'నిరయో దుర్గతిస్త్రియో' మని యచురుడు. ఒల్ల = ఇట్టకుడను, మఱి = మఱి యేమనఁగా, అపవర్గదుః = మోక్షము నిచ్చువాడు, ఏవేల్పు = ఏదైచమో, ఎఱింగి = తెలిసి, వానిక్ = ఆదైవమును, భజింతున్ = సేవింతును.

తా. ధర్మార్థకామాబలనియెడి పురుషార్థత్రయాసక్తిచేత బలుమాఱు స్వర్గమునుండి భూమికి భూమినుండి స్వర్గమునకును బోవుచుండు మార్గమునందు సత్వర్గమన మనునరక మొల్లను. మఱి యే మన నపవర్గప్రదుం డగునట్టివా డెవ్వఁడో వాని నెఱింగి సేవించుచున్నాడను.

క. అని తలచి మెచ్చి యవ్వి

ప్రసక్తు స్వీటీకరండమున ముద్రిత మై

యునిచినయొకముడు పార

క్షునిచే నిప్పించి నగరుసొచ్చి నిశి చనన్.

84

టీ. అని తలచి = అట్లని యూహించి, మెచ్చి = తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసి నందులకై సంతసిల్లి, అవ్విప్రసక్తు = ఆబ్రహ్మణునికి, స్వీటీకరండమున = వక్కలాకుల బరణియందు, 'గడుకరణ్డోలగుడో పరణ్ణాశ్చక్షిణోఘ్నాణి'యని పులింగవిశేషమునందమరుడు, ముద్రితమై = ముద్రింపఁబడి, ఊనిచిన = ఊంచఁబడియున్న, ఒక ముడుపు = పరామర్శయొకటి, ఆరక్షునిచేత్ = (తలవరిచేతఁ నగరు వెలుపడఁగానే తలపరు

లీరాజును గలిసికొని రుని 75 (అ. నున్నది) ఇచ్చించి, గగనం = రజగృహమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, నిశి = రాత్రి, సమ = అర్ధరాత్రి. ముందటి కన్వయము.

తా. అపాంధ్యరాజు పూర్వ ప్రాంతములకు నుండి తన పిట్టి జ్ఞానము గలుగజేసిన యవ్యప్రసిద్ధియైన మై యుగంబును వియసగి గొంబాలకరండంబున ముద్రింపబడి యుంచునున్న పురాణమును, పొడిటి గూతలవరి చేత నిప్పించి తాను నగరు ప్రవేశించి తెల్లవారినప్పుడు.

క. కొలువై బహుసమయంబుల

మెలగెడుకొవిదులఁ జూచి ర మీమిశాస్త్రం

బులలో నెవ్వఁడు మోక్షం

1 బెలయించునొ చూచి నిశ్చయింపుఁ డటంచున్.

85

టీ. కొలువై = ఆస్థానమందుగూర్చుండి, బహు...లక్ - బహు = అనేకవిధం బులగు, సమయంబులక్ = సిద్ధాంతములయందు, ని. 'సమయా శృవణాచార కాల సిద్ధాంతసావిదో' యని సిఘంటువు. మెలగెడుకొవిదులక్ - మెలగెడు = సువరించుచున్న, కొవిదులక్ = పండితులను, చూచి = వీక్షించి, మీమిశాస్త్రంబులలోక్, ఎవ్వఁడు, మోక్షంబు = అవస్థమును, ఎలయించునొ = పొందించునో, చూచి నిశ్చయింపుడు = పరిశీలనజేసి నిర్ణయింపుడు, డటంచున్ = ఆలాగని, మైవ్యములో క్రియ.

తే. వాద మొనరించి గెలిచి తత్త్వంబు దెలుపు

వాని కని బీటపువ్వలఁబోని టంక

సాలవాటులు నించి యాస్థానిఁ గట్ట

గాలసర్పముగతి వ్రేలుజాలెఁ జూచి.

86

టీ. వాదమొనరించి = ప్రసంగముసేసి, గెలిచి = జయమునొంది, తత్త్వంబు దెలుపువాని కని = ఇదియ నత్యం బని కనుపఱుచువాని కనుచు, బీట...లు-బీటపువ్వలఁ బోని = బీటపువ్వలవంటి, టంకసాలవాటులు = క్రొత్తముద్రలువేసినమాడలను, నించి = నిండఁబోసి, ఆస్థానిక్ = సభయందు, ని - 'ఆస్థానీ క్షీబమాస్థాన' మ్మని యమరము. కట్టక్ = కట్టగా, కాలసర్పముగతిక్ = కృష్ణసర్పమువలె, వ్రేలుజాలెక్ = వ్రేలాడు చున్న జాలెను, చూచి = వీక్షించి.

తా. ఆస్థానమం దాపాంధ్యరాజు గూర్చుండి యున్నవాడై యనేకశాస్త్ర సిద్ధాంతములు దెలిసికొనియున్న పండితోత్తముల రావించి వారిని జూచి మీమిశాస్త్రములయందు జక్కగా విచారించి మోక్షప్రదులైనదేవుఁ డెవ్వఁడో యెఱింగి

1. బెలయించు చూచి.

వలయు ననుచు బ్రసంగమొనరించి గెలిచి తత్త్వముం దెలిపినవానికి నిప్పించెద నని మాడలచే నింపబడిన జాలెను దెప్పించి సభయందు గట్టింప నావరాలజాలెను జూచి యప్పండితులు.

క. హరు నొకఁ డన నుమ నొకఁ డన

హరి నొకఁ డన శిఖ నొకఁ డన శ నర్కు నొకఁ డన

గరిముఖు నొకఁ డన రజనీ

శ్వరు నొకఁ డన నజా నొకఁ డన శ వా దైవతతీన్.

87

టీ. ఒకఁడు = ఒకవిధ్వాంసుఁడు, హరునన్ = శివుఁడు మోక్షప్రదుఁ డనగా, ఒకఁడు = మఱియొకఁడు, ఉమనన్ = శక్తి మోక్షప్రదాత్రియనగా, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, హరిన్ = ఇంద్రుని, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, శిఖన్ = అగ్నిని, ఒకఁడు = ఇంకొకఁడు, అర్కున్ = సూర్యుని, ఒకఁడు, కరిముఖున్ = విఘ్నేశ్వరుని, ఒకఁడు, రజనీశ్వరున్ = నిశాచరిని - చంద్రుని, ఒకఁడు అజాన్ = బ్రహ్మను, (వీరలు మోక్ష ప్రదాతలని) వాడు = ప్రసంగము, ఐనతతీన్ = ఐనసమయమందు.

తా. సుగమము.

తే. విల్లిపుత్తూరిలో నల్లపిష్టచిత్తుఁ

డతులతులనీసుగంధిమాల్యమును మూల

మంత్రమున నక్కు¹నేర్చుచో శ మన్ననా రు

దారమధురోక్తి² ని ట్లని శ యానతిచ్చె.

88

టీ. విల్లిపుత్తూరిలో = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, అల్లవిష్టచిత్తుఁడు = ఆవిష్టచిత్తుఁడు, అతుల...ను - అతుల = శ్రేష్ఠమైన, తులనీ = తులసీచేతను, సుగంధి=వరిమళించుచున్న, మాల్యమును = పుష్పమాలికను, మూలమంత్రమునన్ = శ్రీమదష్టాక్షరియను మహామంత్రముచేత, అక్కునేర్చుచోన్ = వక్షస్థలమందు సమర్పించునపుడు, మన్ననారు = మన్నారున్వామి, ఉదార = గంభీరమైన, మధురోక్తిన్ = తియ్యనిమాటలచేత, ఇట్లని = ఇవిధముగ, ఆనతిచ్చెన్ = నెలవిచ్చెను.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరులో నున్న యావిష్టచిత్తుం డుత్తమంబగు తులసీదళములచే బరిమళించుచున్న వనమాలిక నష్టాక్షరియను మహామంత్రంబగు మూలమంత్రమును జపించుచు వక్షస్థలంబున సమర్పింపంగ నాసమయంబున మన్నారున్వామి గంభీరమైన తియ్యనిమాటలచేత ని ట్లని యానతిచ్చెను.

1. శేర్వుచో. 2. నవ్యభ మానతిచ్చె.

ఉ. 'నేడు మహామతీ! మధురగ్రామీనామ కయంబునఁ జొచ్చి యందుఁ బాం
డీడు దివాణము నైఁజయ ॥ నించినఁ జేరెడుదుర్బదాంధులక
బోడిమి మాన్చి పన్నహిమముం బ్రకటించి హరింపు శుల్కమున్;
వాడును రోసినాఁ డిహము ॥ వైష్ణవుఁగా నొనరింపు సత్కృపన్.'

టీ. మహామతీ = మహాజ్ఞానము గల విష్ణుచిత్తుడా, నేడు = ఈ ప్రాప్తు, ఈవు =
నీవు, మధురక = మధురపురమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అందు = ఆమధురయందు,
పాండ్రిడు = పాండ్రిరాజు (ఇది దేశ్యోక్తి), దివాణమున్ = ఆస్థానమును, నెఱయన్ =
నిండునట్లుగా, నించినన్ = నిండుగా, చేరెడు = నానావిధములుగఁ బలుకుచున్న,
దుర్బదాంధులన్ = దుర్బదముచేత సంధులైనవాండ్రను, పోడిమిమాన్చి = గర్వ
మణించి, పన్నహిమక = నాయొక్క మాహత్వమును, ప్రకటించి = ప్రసిద్ధియొనర్చి,
శుల్కమున్ = విద్యాశుల్కమును, హరింపు = గ్రహింపుమా, వాడును = ఆపాండ్రి
డును, ఇహము = కర్మకమును, రోసినాడు = అనన్యపడినాడు, సత్కృపన్ =
దయచేత, వైష్ణవుఁగాన్ = విష్ణుభక్తునిగా, ఒనరింపుము = చేయుము.

తా. మహాబుద్ధితారి వగు విష్ణుచిత్తుడా యని స్వామివారు సంబోధించి నేటి
దినమున నతివేగముతో మధుర కేరెంచి యందున్న పాండ్రిరాజు దివాణము నిండఁ
గూర్చుండి నానావిధములుగఁ బలుకుచున్న దుర్బదాంధులయొక్క కైపు మాన్చి నా
మహిమలను కొంతఁ దెలిపి విద్యాశుల్కమును గ్రహించి యాలాశమును రోసియున్న
పాండ్రిని గృహచేత వైష్ణవుఁగావించు మని మన్నురుస్వామి విష్ణుచిత్తునితో నెల
విచ్చెను.

తే. అనిన వడవడవడఁగి సాష్టాంగ మెఱిగి

సమదాశ్రులు పులకలు ॥ ముమ్మరముగ

వినయవినమితగాత్రుడై ॥ విప్రవరుడు

వెన్నునకు భక్తి నిట్లని ॥ విన్నవించె.

90

టీ. అనినన్ = అనఁగా, విష్ణుచిత్తుడు, వడవడవడఁగి = మిక్కిలికంపించి, సాష్టాంగ
మెఱిగి = సాష్టాంగ ప్రణామముఁజేసి, సమదాశ్రులు = అనందాశ్రులు, పులకలు =
పులకాంకురములు, ముమ్మరముగన్ = అతిశయింపఁగా, వినయవినమితగాత్రుడై = విన
యముచేత ఎంపఁబడినదేహము గలవాడై, విప్రవరుడు = బ్రాహ్మణోత్తముండగు విష్ణు
చిత్తుడు, 'వెన్నునకున్' = విష్ణునకు, భక్తకన్ = భక్తిచేతను, ఇట్లని = ఈవిధముగా, విన్న
వించెన్ = విన్నవము సేసెను.

తా. మన్నారసామి యారీతి నాజ్ఞాపింపగా భయమునొంది విష్ణుచిత్తుండు సాష్టాంగసమస్కారముం జేసి యానందబాష్పములుఁ బులకాంకురములును విస్తరిల్లగా వినయముచేత నమ్రుండై విష్ణునకు వక్ష్యమాణక్రమముగా భక్తిచేత విన్నవించెను.

శా. 'స్వామి! సన్ను నితఃపురాపతితఞ్శాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు, నా

రామత్యైఖననక్రియాఖిఖిశ్రత్రగ్రాహితోద్యత్కణ

స్తోమాస్మిగ్ధకరు, న్భవద్భవసదాశు, న్వాహిం గాఁ బంపుచో

భూమిభృత్యభ నోట మైన సయశంభు ల్మీకు రాకుండునే. 91

టీ. స్వామి = రక్షకుఁడా, ఇతః...ధుక్ - ఇతఃపురా = ఇంతకు మున్ను, అపరిత = చదువంబడని, శాస్త్రగ్రంథ = శాస్త్రగ్రంథములయందు, జాత్యధుక్ = పుట్టుగ్రుడ్డివాడనైనట్టియు, ఆరామ...దుక్ - ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, త్యై = భూమియొక్క, ఖననక్రియా = త్రవ్వట యనుకార్యమునందు, ఖర = తీక్షణమైన, ఖనిత్ర = గుద్దలియొక్క, గ్రాహిత = గ్రహించుటచేత, ఉద్యత్ = ఏర్పడిన, కిణస్తోమ = కాయల సమూహము చేతను, అస్మిగ్ధ = బిరునైన, కరుక్ = హస్తములు గలయట్టియు, భవ...సుక్ - భవత్ = మీయొక్క, భవనదాసుక్ = గృహసేవకుడనైనట్టియు, నన్నుక్ = నన్ను, పాదిగాఁ = ప్రసంగించువానిగాఁజేసి, పంపుచోక్ = అనిపినయపుడు, భూమిభృత్యభక్ = ఆ పాండ్యరాజుయొక్క సభయందు, ఓటమైనక్ = ఓటమియైనను, అయశంబుల్ = అపకీర్తి, మీకు రాకుండునే = మీకు సచ్చురుగదా.

తా. ఇంతకుమున్ను శాస్త్రముం జరుపక జ్ఞానమునందుఁ బుట్టుగ్రుడ్డినట్టియు, బూలతోట నేలఁ ద్రవ్వటకుఁ గా గుద్దలి బట్టుటచేతఁ గాయలు కాచి బిరునైన హస్తములు గలయట్టియు, మీతోవెలకు దాసుడనైనట్టియు నన్ను వాదమున కనిపితిరేని యారాజసభయందు గెల్పు లేక యోటమి వచ్చినయెడల చేవరకోయపకీర్తి వచ్చును గదా యని విష్ణుచిత్తుండు విన్నవించెను.

మ. గృహసమ్రాజ్ఞనమో జలాహరణమో శ శృంగారపల్యంకికా

వహనంబో వనమాలికాకరణమో శ వాల్మభ్యులభ్యధ్వజ

గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో శ ప్రాగ్దీపికారోపమో

నృహరీ వాదము శీల లేరె యితరు శ ల్మీలీలకుం బాత్రముల్? 92

టీ. నృహరీ = నృసింహస్వామి, గృహసమ్రాజ్ఞనమో = మీతోవెలయందుఁ బరిమార్చనముఁజేయుటో, జలాహరణమో = తీర్థంబుఁ బెచ్చుటో, శృంగార పల్యంకికా

వననంబో=విలాసార్థము దేవరవా రారోహణము జేసినట్లకి మోచుటయో, వనమా
లికాకరణమో = తులసిదండలు గట్టి సమర్పించుటయో, వాల్ల...బో - వాల్లభ్య =
ప్రభుత్వమునకు, లభ్య = పొందదగిన, ధ్వజగ్రహణాబో = బెక్కిములు మోచు
టయో, వ్యజనాతపశ్రద్ధులియో = విసనకట్టి గొడుగుమున్నగువానిం బట్టుటయో,
ప్రాక్=ముందట, దీపికారోసమో=దీపము బెట్టుటయో, వాదములేల=వేతనవాదులేల,
ఇతరుల్ = అన్యులు, సీలీలకుక్ = సీవిలాసమునకు, పాత్రముల్ = తగినవారు, లేరే
లేరా, ఉన్నా రనుట. 'కృచిద్ధర్మవిశేషేతు క్షీణేపుష్కలయరూపతా' యను నధర్మణోక్తి
చేత బాత్రము లని యమహద్రూపము.

తా. సుగమము.

— మన్ననారు బిష్ణుచిత్తు ననుగ్రహించుట —

తే. అనిన దద్భక్తి కెద మెచ్చి యచ్యుతుండు

మొలకనగ వొప్ప శ్రీదేవి మోము సూచి

వా దితని ¹చేత గెలిపింతు నాదుమహిమ

మునిద కను మని ప్రాభవం బొప్ప ²బలికె.

93

టీ. అనిన=అనగా, తద్భక్తికె=అవిష్ణుచిత్తునిభక్తికి, ఎదమెచ్చి = మనంబున
మెచ్చి, అచ్యుతుండు = శ్రీహరి, మొలకనగవొప్ప = చిటునవ్వంతురింపగా, శ్రీదేవి
మోముసూచి=లక్ష్మీముఖము వీక్షించి, వాదు = వాదము, ఇతనిచేతగెలిపింతుక్ = అనా
మ్రాతశాస్త్రగంధుడైన యావిష్ణుచిత్తుని చేతనే గెలిపింతును. నాదుమహిమము = నా
ప్రభావమును, ఉవిద=ఓయువతీ, కనుమని = చూడుమని, ప్రాభవము = ప్రభుత్వము,
ఒప్పక్=పొల్పుగునట్లుగా, పల్కెక్=మఱియు నొక్కవాక్య మానతిచ్చెను.

తా. ఇట్లనగా నావిష్ణుచిత్తునిభక్తికి మెచ్చి మన్నననొసామి చిటునవ్వు
వెడలుచుండ శ్రీదేవిముఖము చూచి యితనిచేతనే వాదము గెలిపించెద నామహిమము
చూడు మని ప్రభుత్వ మొప్పునటుల మఱియొకవాక్య మానతిచ్చెను.

క. నీయిచ్చయె? మిన్నక పో

వోయి; మునిప్రవర! నిన్ను నొప్పింతును(నె) భూ

నాయకసభ నిందులకై

నీయత్నము వలవ దవల నే నున్నాడన్.

94

టీ. మునిప్రవరమునిశ్రేష్ఠుడా, నీయిచ్చయెనీయిష్టమా, మిన్నక = ఊరిక, పోవోయి = చనుము, భూనాయకసభక = పాండ్యునిసభయందు, నిన్నుక = నిన్ను, ఒప్పింతుక = సభ్యులు క్లాపించునట్లు చేయుదును, ఇందులకై = శూకార్థమునకై, నీయత్నము = నీ ప్రయత్నము, వలవదు = అక్కఱ లేదు, ఆవలక = ఆవలనుడుచుకార్థ విషయమై, నే నున్నాడను.

తా. మునిశ్రేష్ఠుడ వగు నోయి విష్ణుచిత్తుడా నీయిష్టప్రకారమా? ఊరిక వెళ్లు మపాండ్యరాజుయొక్క సభయందు నీకు మెప్పు గలుగఁజేసెద నిందులకై నీ వేమియుం జేయవల దచ్చటి కార్థముల నెఱవేర్చుటకై నే నున్నాడ నని స్వామి యానతిచ్చెను.

ఆ. అసిన మాటు వలుక శ నలికి యయ్యాళువా

రియ్యకొనియె బోవ శ నింతలోనఁ

బద్ద నయనుఁ డతనిశయనంబుఁ దూఁగింపు

మనుచు నంబితోడ శ నానతిచ్చె.

95

టీ. అసినక = అనఁగా, మాటువలుక = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు, అలికి = వెఱచి, అయ్యాళువారు = అప్పెరియార్లారు, పోవక = స్వామిసన్నిధినుండి యాజ్ఞ వహించి వెళ్ళుటకు, ఇయ్యకొనియెక = సమ్మతించెను, అంతలోనక = ఆసమయమున, పద్ద నయనుడు = మన్నారస్వామి, అతనిశయనంబుక = అవిష్ణుచిత్తుని ప్రయాణమును, తూఁగింపుము = సాగింపుము, అనుచుక = ఇట్లుచు, నంబితోడక = అర్చకునితో, ఆనతిచ్చెక = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. సుగమము.

— విష్ణుచిత్తుడు మధుర కేగుట —

క. ఆనతిఁ బడి శ్రీభండా

రాన న్సంబడమునందు శ ¹ప్రాయందలముక

స్థానికుఁ డొసంగి పనుపం

గా నానతిఁ బడిన నిమిత్తకాంక్ష వహింపన్.

96

టీ. ఆనతిఁబడి = స్వామి యాజ్ఞనుపొంది, స్థానికుడు = పారుపత్తెకాడు, శ్రీ భండారానక = ఊగ్రాణమునుండి, సంబడము = బత్తెపునంబళము, తన...ముక = తనదు = తన సంబంధియైన, ప్రాయందలముక = పురాతనమైన యందలమును, ఒసంగి = ఇచ్చి,

1. ప్రాంతందలముక.

పనువ్ = అనువఁగా, అనతిబడిన్ = నెలవువెంటనే, సిమితకాండ్రు = మోతకాండ్రు
వహింపఁ = మోయఁగా. ముందటి కన్వయము.

తా. ఆకోవెలపారుపత్తెకాండ్రు స్వామి యానతిచ్చినతెఱుగున నుగ్రాణమునుండి
బత్తెపునంబళము దీసియిచ్చి పురాతన మగునందలము నొసఁగి పంపఁగా నెలవొందిన
మోతకాండ్రు మోయుచుండఁగా.

క. లావు గల¹యట్టిగుఱ్ఱపుఁ

జావడములమీఁద మాత్రసంచులు దూలక్

క్రేవల నేకాంగులు రా

²వీవధముల నలనె లవనివిభునకుఁ గొనుచున్.

97

టీ. లావు...మీఁదఁ - లావుగలయట్టి = బలసియున్నట్టి, గుఱ్ఱపుఁజావడముల
మీఁదఁ = గుఱ్ఱపుఁదట్టువులమీఁద, మాత్రసంచులు = అసిమిసంచులు, దూలక్ =
వ్రేలాడుచుండఁగా, ఏకాంగులు = కోవెలయెఱుఁగు లగునేకాంగులు, (ఏకాంగు లనఁ
గా బుత్తమిత్తకళత్రాదులు బరిత్యజించి భగవత్క్రియకర్మమే పరమప్రయోజనమని
కావిష్టములు గట్టుకొని భగవత్క్రియార్థము శరీరమును బ్రాణము నర్థమును
తృణముగాఁ జూచు విరక్తులు.) క్రేవలక్ = ఇరుప్రక్కల, రాక్ = రాఁగా, వీవధ
ములక్ = కావళ్లలో, అలనెలు = లనేకవిధములగాఁ జేయఁబడిన యతిరసములు, అవని
విభునకుక్ = భువతికి, కొనుచున్ = పట్టించికొని.

తా. మిగుల బలసియున్న గుఱ్ఱపుఁదట్టువులమీఁద నసిమిసంచులు వ్రేలాడు
చుండఁగా కోవెల యధికారు లభయపార్శ్వంబులఁ జనుచేర భగవత్ప్రసాదంబులయిన
యతిరసంబులు రాజున కిచ్చుటకుఁగాఁ గావళ్లలోఁ బట్టించికొని.

సీ. భక్తి ప్రోవకు సాధ్వీ १ బరికరంబులు వెట్టి

కట్టిన పారివిశంకగా³యగములు

నెసటిపోతలు గాఁగ २ నేర్పి నించినచిరం

తనపుశాలి⁴తేమరతండులములు

వడిఁబెట్టి లో⁵జీర ३ గుడము సాబా లూన్పుఁ

జెలఁగు సంబారంపుఁజింతపండు

వెల్లులోహండికావళ్ల కొమ్ములవ్రేలు

గిడ్డి మొత్తము నేతలడ్డి గలుసు

తే. పెరుగువడియంబులును బచ్చివరుగు బేడ

లురుతరాచ్యుతపూజోపకరణపేటి

కలునుసాత్తిన సాత్తనికులము బలసి

విధివిషేధము లెఱిగి తేర మధుర కరిగె.

98

టీ. సాధ్వీ = ఆవిష్టుచిత్తునిభార్య, భక్తి = భక్తిచేతను, ప్రోవతు = మార్గము నకు, పరికరంబులపేటి = పరికరంబు లుంచి, కట్టిన = మూటగట్టిన, పారివిశంగాయ గములు = పారివిశంగాయలవజ్ఞార్థములును, ఎనటిపోతలంగాగ్ = అతీరుననే వండు కొనడగినవై యిసుకలేతుడునట్లుగా, ఏర్పి = ఏటి, నించిన = నిండించిన, చిరంతనపు = ప్రాతలైన, కాల్షీమతండులములు, లోక = లోపల, వడిచెట్టి = శోధించి (నలు నులు లేకుండునట్లు), జీర = జీలకఱ్ఱలు, గుడము = బెల్లమును, సాబాలు = సరి వాటుగా, ఊప్పె = ఉంచగా, చెలగు = ఒప్పుచున్న, సుబారపురజితవండు, పెల్లు...లక - పెల్లు = మెండైన, లోహండికావల్ల = లోపలహండిబగలకావల్ల యొక్క, ట్టులు = అగ్రములందు, వేలు...ముత్తెలు = వేలాడుచున్నట్టి, గిడ్డి... ను - గిడ్డిముత్తము = ఆవులసంబంధమైన, నేతిలడ్డిగలును = నెయ్యిపోసిన లడ్డిగలును (లడ్డిగ లనగా మూలతిహించినందువడతలు), పెరుగువడియంబులును, బచ్చివరుగు = పేయంబునవరుగులు, బేడలు = ఒలుపుబవ్వు, ఉరు...టి - ఉరుతర = గొప్పలైన, అచ్యుత = శ్రీవిష్ణునియొక్క, పూజోపకరణపేటికలును = అర్చనోపయోగింపవలసినవృత్తము లగు పెట్టెలును, చాత్తిన = శ్రీవైష్ణవలయొక్కయు, చాత్తని = చాత్తాదులయొక్క, కులము = సమూహము (చాత్తినవారనగా ద్రావిడ ప్రబంధమధికరించియు భగవత్సన్నిధి యందు సమర్పితముజేసిన బ్రాహ్మణోత్తములైన శ్రీవైష్ణవులు, చాత్తనివారనగా ద్రావిడ ప్రబంధమధికరించియు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముజేయు నధికారము చాలని యితరవర్ణవైష్ణవులు.) విధివిషేధము లెఱిగి తేర = ఎవ్వరెవ్వరే మేమియుండెచ్చుట కర్హుల వారలాయావస్తువుల దెచ్చుచుండగా, ఆవిష్టుచిత్తుడు, మధురకరిగె = మధురాపురంబునకు జనెను.

తా. ఆ పెరియాళ్వారుయొక్క భార్య పతిప్రతాపిరోమణి యగుటంజేసి మిగుల భక్తితోఁ గూడినదై యతని ప్రోవతు బరికరంబు లుంచి మూటగట్టినపారివిశంగాయలు మిక్కిలియు పరిశోధించబడిన ఊమతండులములు, సుబారపురజితవండు, హండి కావల్లకొనలయందు వేలాడుచుండెడి యావునేతిచే నింపబడిన కూచిమూలతిపడత లును పెరుగు వడియంబులు వరుగులు చాయవచ్చు శ్రీవిష్ణుపూజోపయోగింపకరణ

బృందపూరితంబు లగు పేటికలును వీని శ్రీవైష్ణవులు చాత్తాదులు స్వస్వయోగ్యతాను రూపంబుగ వెంటఁ జెచ్చుచుండ నాల్పఱచిత్తుండు మధురానగరమునకు వెళ్లెను.

చ. యమనియమాదిలభ్య ద్రుహి*ణాది*జరన్తరుదిభ్య, సంస్కృతి
శ్రమహరనామకీర్తన, మురప్రవికర్తన పాతకావలి
దమన రమాంగనాకమన ర తామరసాయతనేత్ర భక్తహృ
ద్భీమతృణదాత్ర, భూయువతీరంజన, వర్ణజితాభ్రఖంజనా. 99

టీ. యమ నియమాదిలభ్య = యమ, నియమ, ఆనన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధి లనియెడు నష్టాంగయోగములచేఁ బొందఁదగినవాఁడా, ద్రుహి...భ్య - ద్రుహిణ = బ్రహ్మ, ఆది = మొదలగు, జరత్ = వృద్ధులైన, మరుత్ = దేవతలకు, ఇభ్య = ప్రభువైనవాఁడా, ని. 'ధాతాబ్జయోనిర్ద్రిహిణః, ఇభ్యః ఆధ్యోధనీ స్వామీ, మరుతో వపనామరా' యని యమరుఁడు. సంస్కృతి...న - సంస్కృతి = జన్మ మరణాదిరూప సంసారమండలి, శ్రమ = ఆయాసమును, హర = హరించునట్టి, నామ కీర్తన = నామసంకీర్తనముగలవాఁడా, మురప్రవికర్తన = మురాసురునిఖండించినవాఁడా, పాతకావళీదమన = పాపముల హరియించువాఁడా, రమాంగనాకమన = లక్ష్మీకాముక, 'కమనాకామనోభి' యని యమరుఁడు. తామరసాయతనేత్ర = తామరజేకులవలె వెడల్పులైన కన్నులుగలవాఁడా, భక్త...త్ర-భక్త=భక్తులయొక్క, హృత్=మనంబులందలి, శ్రమ = భ్రమలనియెడు, తృణ=గడ్డికి, దాత్ర = లవిశ్రమైనవాఁడా, ని. దాత్రం లవిశ్ర' మ్మనియమరుఁడు. భూయువతీరంజన-భూయువతి = భూమియనుస్త్రీని, రంజన = సంతోష పెట్టువాఁడా, వర్ణ...నా - వర్ణ = దేహకాంతితేజసు, జిత = గెలువఁబడిన, అభ్ర = మేఘమును, ఖంజనా = కాటుకపట్టయనుగలవాఁడా, ని. 'ఖంజరీటస్తు ఖంజనః, వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ, అభ్రం కేఘనో వారివాహ' యనియు నమరుఁడు. ఇందు లభ్య, దిభ్య యిత్యాదు లంత్యానుప్రాసములు కలవు.

తా. యమ నియమానన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యానధారణ సమాధి లనియెడియష్టాంగయోగములచేతఁ బొంద సాధ్యమైనట్టియు, చతుర్ముఖుఁడు మొదలగు బృందారకబృందంబులకుఁ బ్రభువైనట్టియు, జననమరణాదిరూపసంసారజన్య శ్రమ నివారకంబైన నామకీర్తనముగలయట్టియు, మురాసురుని వధియించినట్టియు లక్ష్మీదేవికిఁ గాముకుడైనట్టియు, తామరజేకులవలె విశాలంబులైన నేత్రంబులు గలయట్టియు, భక్తజనహృదయస్థితంబు లగుభ్రమ లనియెడిగడ్డికి లవిశ్రమైనట్టియు, భూవల్లభుండై

నట్టియు నిజదేహకాంతిచేత గెలుపంబడిన మేఘభాగములయొక్క కాంతిగల యో
క్తిహరీ యని గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమందుఁ జేయఁబడిన మంగళం బొనరించు
చున్నాఁ డనుట.

క. దోధూర్ధ్రతదుర్ధరగో, వర్ధన! రాధాసురాగ్రవర్ధన! లీలా

వార్ధషికా! యిషి. కాకృత, వాగ్రశవనై కనేత్రవై కృతినిపుణా! 100

టీ. దోధూ...న-దోః = భుజములయొక్క, ధూః = భారముచేతను, ధృత =
ధరియింపఁబడినట్టి, దుర్ధర = అత్యులచే ధరియింపశక్యముగాని, గోవర్ధన = గోవర్ధనవర్ష
తముగలవాఁడా, రాధా...న-రాధా = రాధయొక్క, అసురాగ = శ్రీతిని, వర్ధన =
వృద్ధి బొందించువాఁడా, లీలా...కా-లీలా = విలాసముచేతను, వార్ధషికా = వడ్డి
పుచ్చుకొనువాఁడా, ని. 'వృద్ధ్యాజీవో వార్ధషిక' యని యమరుఁడు. (మేకటేశ్వరుఁడు
వడ్డికాసులవాఁ డనుట.) ఇషికా...కా-ఇషికాకృత = తృణముచేతఁ జేయఁబడిన, వార్ధ
శవన = ఇంద్రపుత్రుఁ డయిన కాకాసురునియొక్క, ఏక = ఒక్కఁడైన, నేత్ర =
కంటియొక్క, వైకృతి = భంగమునందు, నిపుణా = సమర్థుఁడా. వృత్త్యుప్రాసము.

తా. ఇతరులచే ధరియింప నశక్యం బైనగోవర్ధనవర్షతమును భుజముచేత ధరి
యించినట్టియు, రాధకుఁ దనయందుఁ గలశ్రీతి నభివృద్ధిఁజేయుచున్నట్టియు, విలాసార్థము
జనులచే వడ్డిబుచ్చుకొనునట్టియు, తృణముచేత కాకరూపము వహించి సీతాస్తనవిదా
రణముచేసిన కాకాసురుని యొకకంటియొక్క వికారమును బొందించుటయందు సమర్థుఁడ
వైనట్టి యోక్తియగ్రపతీ; యని పూర్వమువలె మంగళం బొనరించుచున్నాఁడు.

మాలినీ. ద్రుహిణజముఖమానిస్తోమని స్తంద్రభాస్వ

ద్దహరవిహరమాణోతామ్రపాదాంబుజాతా

బహిరబహిరపారస్రాణికోటిప్రపూర్ణా

మహిమవినుతవాణీమాధురీచేద్యపర్ణా

101

టీ. ద్రుహిణ...తా-ద్రుహిణ = బ్రహ్మవలన, జ = పుట్టిననారఁడు, ముఖ =
మొదలగు, మానిస్తోమ = మునిబృందముయొక్క, నిస్తంద్ర = మఱపులేని, భాస్వత్ =
ప్రకాశించుచున్న, దహర = హృదయాకాశమందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న,
ఆతామ్ర=అంతట నెఱ్ఱపై, పాదాంబుజాతా = కమలములవంటి పాదములగలవాఁడా,
బహి...ర్ణా - బహిః = వెలుపలను, అబహిః = లోపలను, అసార = సారములేని,
స్రాణికోటి = జంతుకోట్లయందు, ప్రపూర్ణా = సంపూర్ణుడైనవాఁడా, మహిమ...ర్ణా-
మహిమ = ఘనాత్వముయొక్క, వినుతి = స్తోత్రరూపమైన, వాణీ = వాక్యముల
యొక్క, మాధురీ = మాధుర్యమును, వేది = తెలిసిన, అపర్ణా = పార్వతిగలవాఁడా.

తా. బ్రహ్మకలన జనియించిన సారదుండు మెదలగువారి సమాజముయొక్క నిశ్చలమై ప్రకాశించుచున్నదహరాకాశమందు సంచరించుచున్నట్టి మిగులశైలియన్న కమలములపాటి పదయుగళము గలవాఁడా! వెలుపలను లోపలను పారములేక యసంఖ్యేయంబు లగుసతువులయందుఁ బరిపూర్ణుఁడా, పార్వతీదేవితేతఁ జెలియఁబడిన నిజమాహాత్మ్యముయొక్క స్తోత్రవాక్యమాధుర్యము గలక్షీనాయకా, అని.

మ. ఇది భూమండనకొండపీఠధరణీభృద్ధగ్రాహ్యద్విభా
స్వదిభేత్తజవీరభద్రజనజీవగ్రాహ రాహూయమా
ణదృఢాంచద్భజకృష్ణరాయ మహిరాణ్నమాస్తదాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము ద్వితీయంబై మహింబొల్పుగున్.

టీ. ఇది, భూమండన...దక్-భూమండన = భూదేవిభూషణంబైన, ని. 'భూషణస్యాదలంక్రియా, మణ్డనంచ' యని యమరము. కొండపీఠధరణీభృద్ధగ్రాహ = కొండపీఠను కొండదగ్గరమునందును, గ్రాహ్య = ఉపయగిరిదగ్గరమునందును, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఇభేత్తజ = గజపతికుమారుడైన, వీరభద్ర = వీరభద్రపాత్రునియొక్క, జన = ప్రజయొక్క, జీవగ్రాహ = ప్రాణముతో గ్రహించుటయందు, రాహూయమాణ = రాహువుపరి నాచరించెడి, దృఢ = బలవత్మైన, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, భుజ = భుజములు గలయట్టి, కృష్ణరాయమహిరాణ్నమ = కృష్ణరాయభూపతియను పేరుగల, అస్మత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యదక్ = ఆముక్తమాల్యదయందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, ద్వితీయంబై = రెండవదియై, మహిం = భూమియందు, పొల్పుగున్ = ఒప్పుగును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీఘరీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును విద్వదంశ పయోరాశికాశానుధాకరుండు నగు రామస్వామికాస్త్రిత సనకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసహాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

తృతీయాశ్వాసము

క. శ్రీక్షీతి నీశావర! దను

బోక్షప్రాణహర! దంష్ట్రీకోత్కృత్తహిర

ణ్యాక్షక్షపాచర! కృపా

వీక్షాదృతబాహులేయ! ౧¹వేంకటరాయా.

1

టీ. శ్రీ...వర - శ్రీ = లక్ష్మీకి, క్షీతి = భూమికి, నీశా = నీశాదేవికిని, వర = నాభుడైనవాడా, దను...ర - దనుబోక్ష = వృషభరూపుడైన రాక్షసునియొక్క, ప్రాణ = ప్రాణములను, హర = హరించినట్టివాడా, దంష్ట్రీ...ర - దంష్ట్రీకా = కోటచేత, ఉత్కృత్త = ఖండింపబడిన, హిరణ్యాక్ష = హిరణ్యాక్షుడయినట్టి, క్షపాచర = నిశాచరుడుగలవాడా, కృపా...య - కృపా = దయతోగూడిన, వీక్షా = కటాక్షముచేత, ఆదృత = ఆదరింపబడిన, బాహులేయ = కుమారస్వామిగలవాడనైన, వేంకటరాయా = వేంకటేశుడా.

తా. కమలాక్షీతినీశాదేవులకు భర్తయైనట్టియు వృషభాసురుని జీవమును హరియించినట్టియు పరాశవతారమందు దన దంష్ట్రీకచేత ఖండింపబడిన హిరణ్యాక్షుడు గలయట్టియు గృపాకటాక్షముచేత కుమారస్వామి నాదరించినట్టి వేంకటరామా! యని గ్రంథకర్త దన యిష్టదైవం బగు వేంకటేశుని సంబోధించి మంగళ మొనర్చెను.

వ. అవధరింపు ముట్లరిగి యవిష్వస్తుచిత్తుండు.

2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అట్లరిగి = అత్యైఘ్యగన వెడలి, అవిష్వస్తుచిత్తుండు

విష్ణుచిత్తుడు రాజసభ కేఁగుట

శా. నిత్యంబు స్మృతిహారి వాద మగుట నన్నిజ్ఞప్తి లే కంపఁ, దా
సత్కార్యస్వలుఁ డౌట భూపతియు సభ్యవ్రాతము న్నంకమైః
బ్రత్యుత్థానముఁ జేసి ¹మొక్కగఁ, సభాభాగంబు సొత్తొంచి యశా
న్మత్యప్రోజ్జ్వలరాజద త్తవరరత్న స్వర్ణపీఠస్థుఁ డై . 3

టీ. నిత్యంబు = ప్రతిదినమందును, వాద మగుట = విద్వాంసులకుఁ బరస్పర
సంవాదము గలిగియుండుటచేత, ప్రతిహారి = ద్వారపాలకుఁడు, విజ్ఞప్తిలే = ప్రభువు
నకు విన్నవింపకయే, అంపఁ = అనుమఁగా, తా = తాను, (అనఁగా విష్ణుచిత్తుఁ డగుట.)
అత్యుర్జస్వలుఁడు = మిగులఁదేజముగలవాఁడు, బౌట = అగుటచేత, భూపతియు =
ప్రభువును, సభ్యవ్రాతము = పండితసమూహమును, శంకమై = శంకచేత, ప్రత్యు
త్థానముఁ జేసి = లేచి, మొక్కగఁ = నమస్కారము సేయఁగా, సభాభాగంబు = సభా
ప్రదేశమును, సొత్తొంచి = సొచ్చి, బౌద్ధత్య = పొడవౌటచేతను, ప్రోజ్జ్వల = ప్రకృప్త
ముగఁ బ్రకాశించుచున్నట్టియు, రాజ = విలికచేతను, పత్ర = ఇయ్యబడిన, వర = శ్రేష్ఠ
ములగు, రత్న = రత్నములు దానిన, స్వర్ణపీఠస్థుఁడై = బంగారుపీఠయందుఁ గూర్చుండి
యున్నవాఁడై. ముందటి కన్వయము.

తా. నిత్యమును విద్వాంసు లేతొంచి ప్రసంగించుటఁ జెలిసియున్నవాఁడు గాన
ద్వారపాలకుండు రాజాజ్ఞఁ బొందకయే లోపలి కనుపఁగాఁ బ్రవేశించిన విష్ణుచిత్తుండు
మిగులఁ దేజావంతుఁ డగుటఁజేసి యాభూపాలుండును బండితులును మహాత్ముం డను
శంకచేత లేచి నమస్కరింప సభాప్రదేశము సొచ్చి రాజదత్తంబైన రత్నబదితసింహాసన
మందుఁ గూర్చుండి యున్నవాఁడై.

క. ఆతిథ్యము గొని, హరి తన

చేతోగతి నొలయ రంతుసేయని విద్య

ద్వాత్రయంబు జూచి 'లాఁతుల

మా తరవా యుండుగ మాటలాడుం' డనుచున్ . 4

టీ. ఆతిథ్యముగొని = అతిథిపూజను గ్రహించి, తనచేతోగతి = తనయొక్కచిత్త
వృత్తిని, హరి = శ్రీహరి, ఒలయ = విహరింపఁగా, రంతుసేయని = చప్పడుసేయకున్న,
విద్యద్వాత్రయంబు = పండితసమూహమును, చూచి = వీక్షించి, తరవాయి = ఉపక్రమ
మును (మీరు ప్రారంభించినదానిని), ఉడుగ = నిలుపుటకు, లాఁతులమా = శ్రీత్ర
వారమా? మాటలాడుండు = ప్రసంగముఁ జేయుండు, అనుచున్.

1. నిల్వంగ. 2. లాడుఁడటంచున్.

ఆముక్త—10

తా. సుగమము.

తే. కలిపయోక్తులకే¹ వారి ప్రతిభఁ దెలిసి

నగవు దభుకొత్త రాజునొమ్మెగముఁ జూచి

'యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్ననీముఁ గొన్ని

నొడివెదము మాట' లని తదననుజ్ఞ వడసి.

5

టీ. కలిపయోక్తులకుకొని, కలిపయ = కొన్నియైన, ఉత్తులకే=మాటలకే, వారి = ఆసభ్యులయొక్క, ప్రతిభ = బుద్ధిని, తెలిసి=ఎఱిగి, నగవు = నవ్వు, తభుకొత్త = అంకురింపఁగా, రాజు = రాజుయొక్క, నెమ్మెగము = ముఖమును, చూచి = కని, ఈవు=నీవు, మాధ్యస్థ్యమునకొ = తటస్థభావమునందు, ఉన్నకొ = ఉన్నయెడ, ఏము = మేము, కొన్నిమాటలు = కొన్నియుక్తులను, నుడివెదము = వచించెదము, అని=చెప్పి, తదనుజ్ఞ వడసి = ఆరాజునుమతి నొంది.

తా. విష్ణుచిత్తుండా సభ్యులు వచించు చున్న కొన్ని మాటలు వినుటచేతనే వారలబుద్ధిని తెలిసికొని చిఱునవ్వుతోఁ గూడినవాడై రాజుయొక్క ముఖమును జూచి నీవు మాధ్యస్థ్యమునందున్నయెడ మేము కొన్ని యుక్తులు చెప్పెద మని రాజునుమతి నొంది.

సీ. అందులో నొకమేటి ప్రభముఖుండై యాతఁ

డనిన వన్నియును ము ప్రన్ననువదించి?

తోడఁగి యన్నిటి కన్ని ప్రదూషణంబులు వేగ

వడక తత్ప్రభయొడఁ ప్రబడఁగఁ బల్కి;

ప్రక్కమాటల నెన్న ప్రకొక్కొకమాటనె

నిగ్రహస్థాన మ ప్రనుగ్రహించి ;

క్రందుగా రేఁగినం ప్రగలఁగ కందఱఁ దీర్చి

నిలిసి యమ్మెదలివా ప్రనికినె శిమగిడి

తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్రస ప్రమాజమునకు

నైకకంఠ్యంబు గల్పించి ప్రయాత్త మతము

జగ మెఱుంగఁగ రాధాంత ప్రముగ నొనర్చి

విజితుఁ గావించి దయ వాని ప్రవిడిచి పెట్టి.

6

టీ. అందులోకొ = అందులలో, ఒకమేటికొ = ఒకప్రాధికవాదికి, అభిముఖుడై = ఎదురుగా నున్నవాడై, ఆతడనినవన్నియును = ఆతఁడు సెప్పినయుక్తుల నన్ని

1. లొనె ప్రతిభ దెలిసి. 2. యెడంబడఁగ జెప్పి. 3. మగుడి.

టిని, మున్నచువదించి = ముం దనువాదముఁ జేసి, తొడగఁ=ఉపక్రమించి, అన్నిటికిఁ = అతఁడు నెప్పినయుక్తుల కన్నిటికిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, పే' వడక = త్వరపడక, ('ప్రథమావై భక్తికమోర్బిందుశ్చ మహాన్మతిక్రియార్థేషు' అను సూత్రముచేత మువర్ణకలోపము.) తత్సభ = ఆసభ్యులు, ఒడఁబడఁగొ = సమ్యగింతు నట్లుగ, వల్కి=నంభాపించి, ప్రక్కమాటలకొ = పార్శ్వములనున్నవారు నెప్పువట్టి యాయుక్తులను, ఎన్నక = గణన చేయక, ఒక్కొక్కమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థాన ముగ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి యనుగ్రహించి, (నిగ్రహ స్థాన మనఁగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁ జేరు) క్రందుగా రేఁగిన = దొమ్మిగాఁబ్రసంగింప రాఁగా, కలఁగక = తొట్టుపాటు పడక, ఆందఱకొ = ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధాన పఱచి, నిలిపి = ఉంచి, అమైదలివదాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియు, శ్రుతి = వేదవేదాంతములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు మొదలగు దర్శనసూత్రములు, పీరియొక్క, సమాజమునకుఁ = సమా హమునకు, నికకంఠ్యము = ఏకగ్రీవత, కల్పించి=చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగ మెఱుంగఁగొ = లోకమెఱుంగునట్లు, రాధ్ధాంతముగొ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజితుఁ గావించి = ఓడించి, దయకొ=కరుణచేతను, వానికొ=ఆతనిని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆవాదులలో నొక ప్రాధనాది కభిముఖుండై యతఁడు నెప్పిన యుక్తు లను ముం దనువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నాయుక్తుల కన్ని దూషణంబు లను దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునట్లులఁ బల్కి యుక్తుల నున్నవారు నెప్పుచున్నమాటల నెన్నక యొక్కొక్కయుక్తిచేత నిగ్రహస్థానము లొదవిన ననుగ్ర హించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింప రాఁ దొట్టుపడక యదఱకు సమాధాన పఱచి యుంచి యామొదలివిదాంసునకే మరల వేద శాస్త్ర బ్రహ్మ సూత్రములకు నేక వాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోక మెఱుంగునట్లుగాఁ జేసి యోడింట దయచేత వాని విడిచి.

క. 'నీ వే మంటివి'రమ్మం

చావలివానికిని మగిడి యట్లనె(న)వానిం

గావించి ; యొకఁ డొకఁడు (డ) రా.

నా విప్రుఁడు వాదసరణి నందఱుఁ గెలిచెన్.

7

టీ. నీవేమంటివి=తొలుత దొమ్మిగఁ బ్రసంగింప వచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీవు వల్కినదేమి, రమ్మంచుకొ=రమ్మని యోడించి, ఆవలివానికిని = ఆవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి = అభిముఖుండై, వానికొ=ఆవాదిని, అట్లనె = మొదలివాది

వలెనే, కాచించి = చేసి, మఱియు నీ ప్రకారముగ, ఒకడొకడు = ఒకని వెంట
వొక్కడుగా, రాజ్ = రాఁగా, అవిప్రుడు = అవిష్టుచిత్తుడు, వాచసరణిక్ = వా
ముఖమున, అందఱు = వాదుల నెల్లను, గెలిచె = జయించెను.

తా. మఱియొకనితట్టు తిరిగి నీ వేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి దొడగొట్టి
యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁ గొట్టి యారీతి నొక్కొక్కడుగా రాఁగా నా
ప్రుడు ప్రసంగించి యందఱు బ్రసంగించునమయమున నోడఁ గొట్టె.

— అన్యమత నిరసనము —

సీ. జగదుద్ధతికిని బీజము ప్రధాన మన నీ
క్షణ్ణాది వీశు నశబ్దవాది
బారి నీశుఁ డేనని నా భోగమాత్రేత్యాదు
దాహృతిస్ఫూర్తి మామూనివాది
ఫలియించు గ్రియయ నా ఫలమత యిత్యాది
సర్వేశుఁ గొనని యభిప్రాయవాది
శాస్త్రయోనిత్యాదిసరణి నీశ్వరునిఁ దె
ల్పెడు ననుమాన మనీపిలువాది

తే. నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁ డశస్మృత్యురూఁడి
క్షణికసర్వజ్ఞ తేషి సౌగత వివాది
ననుపపత్తేర్న యనుసూత్ర భూమాది యైన
*వాని నృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష భూమాది గెలిచె.

8

టీ. జగదుద్ధతిని-జగత్ = జగంబులయొక్క, ఉద్ధతిని = ఉత్పత్తికి, బీజము =
కారణము, ప్రధానము = ప్రకృతి, అనన్ = ఇట్లుని వాదించఁగా, వీశున్ = విశేషుఁ
డనఁగా నీశ్వరుండు జగత్కారణము గా దనునట్టి, అశబ్దవాదిన్ = సాంఖ్యుని, ఈక్ష
త్యాదిన్ = ఈక్షత్యాదిసూత్రోక్తలచేతను, పారిజ్ = మిక్కిలి, ఏను = నేను, ఈశుండు =
ఈశ్వరుండు, అనన్ = అనఁగా, మాయావివాదిన్ = మాయకుఁ గారణత్వముఁ జెప్ప
చున్నట్టి యదైవతని, భోగ...ర్తిక్ - భోగమాత్రేత్యాది = భోగమాత్ర అనునది
మొదలుగాఁగలసూత్రముయొక్క, ఉదాహృతి = ఉదాహరణముయొక్క, స్ఫూర్తిక్ =
స్ఫురించుటచేతను, గ్రియయ = అగ్నిష్టోమాదిసత్ప్రియయే, ఫలియించున్ = ఫల
ముల నిచ్చును, నాన్ = అని వాదించఁగా, సర్వేశుఁగొనని = సర్వేశ్వరునిఁ గొన

* వానినె నిరీశుఁ, వాణి.

యాదనట్టి, అపూర్వవాదిక్ = మీమాంసకుని, ఫలమతయత్వాది = ఫలమత యను మొదలగుదానిచేతను, ఈశ్వరునిక్ = జగదీశుని, అనుమానము = 'క్షీత్యంతరాదికంసకర్తృకంకార్యత్వాద్భుటవత్' అనునట్టి యనుమానమే, తెల్పెడుక్ = ఈశ్వరసద్భావమందు ప్రమాణము, అక్ = అనియెడు, పీలువాదిక్ = పరమాణుకారణవాదిని, శాస్త్ర...ణిక్ - శాస్త్రయోనిత్వాది = శాస్త్రయోనిత్వాత్మమనది మొదలగు, సరణిక్ = రీతిచేతను, నిత్యులంజెల్లనిత్యుండు = నిత్యవస్తువులలోనిత్యుఁడీశ్వరుండు, అక్ = అనునట్టి, శ్రుత్యురూక్తిక్-శ్రుతి = వేదముయొక్క, ఉరు = గొప్పయైన, ఉక్తిక్ = వాదముచేత, ఊణికసర్వజ్ఞతేషి = ఊణికత్వసర్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు, సౌగతవివాదిక్ = బౌద్ధుని, ని. 'సౌగత శూన్యవాదిని' యని యమరము. అనుపపత్తేర్న యను సూత్రము, ఆదియైనవానిక్ = మొదలగువానిచేత, నృపతీతుక్ = నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁ డగురాజే యీశ్వరుండనునట్టి, ప్రత్యక్షవాదిక్ = ప్రత్యక్షమే సత్యమని వాదించువానిని, (అనఁగాఁ జార్వాకుఁ డనుట.) గెలిచెక్ = సభయందుఁ గ్రమముగ నందఱు నోడించెను.

తా. పరిదృశ్యమానం బగు నీ జగత్తునకుఁ బ్రకృతి కారణం బని వాదించునట్టి యశబ్దవాది యగుసాంఖ్యుని ఈక్షత్వాదిసూత్రములచేతను, నే నీశ్వరుఁడ నని వాదించుచున్న యదైవ్విని భోగమాత్రేత్వాది సూత్రములచేతను, కర్తృబ్రహ్మవాది యగు మీమాంసకుని ఫలమత ఇత్వాది సూత్రములచేతను, పీలుపాకవాదిని శాస్త్రయోనిత్వాది సూత్రములచేతను, ఊణికత్వసర్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు బౌద్ధుని నిత్యోనిత్యానా మనుశ్రుతిచేతను, నిగ్రహ సామర్థ్యము గలిగి కంటికి విషయుం డైయున్న రాజీశ్వరుం డను నట్టి ప్రత్యక్షవాదిని అనుపపత్తేర్న యను సూత్రముచేతను, నిత్యైకగన నా విష్ణుచిత్తుండు సభయందు వాదించి, వారల నెల్లఁ గ్రమముగ నోడఁగొట్టెను.

మైని చెప్పబడిన సూత్రముల యర్థములను శ్రీరామానుజాచార్య విరచిత బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమునఁ గనం దగు.

శా.విద్యద్వందితృఁ డాతఁ డెట్లు సుఖ సంవిత్తత్వబోధైకచుం

చుద్వైపాయనీసూత్రసచ్చితుల నీశున్తు న్నిరూపించి, మై

దద్విష్ణుత్వము దాని కన్య దివిషద్యావృత్తనంబు నివృ

ప్తాద్వైతంబును దేటగాఁ దెలుప మూటాడె స్ఫురమాణంబులన్. ౧

టీ. విద్య...డు - విద్యత్ = విద్యాంసులచేతను, వందితుండు = నమస్కరింపబడు, ఆతఁడు = ఆవిష్ణుచిత్తుండు, ఇట్లు = ఈరీతిగా, సుఖ...లక్ - సుఖ = సుఖ

స్వరూపమును, సంనిత = జ్ఞానస్వరూపవంశైశ్చ, తత్త్వ = పరబ్రహ్మముయొక్క బోధైశ్చ, కచుంచు = జ్ఞానమునకు ముఖ్యసాధనమై, 'తేనవిత్తశ్చుంచాప్నోతా' అనిసూత్రము. ద్వైపాయనసూత్ర = వ్యాససూత్రములచేతను, పద్యభిరుక్ = పేదములచేతను, ఈశుక్ = సర్వేశ్వరుని, ముక్ = మున్ను, నిఁ పించి = లేచి, ప్రే = పిమ్మట, తద్విష్ణుత్వము - తత్ = ఆసర్వేశ్వరునికి, విష్ణుత్వము = న్యాయాత్మ్యమును, 'విష్ణువ్యాప్త' దానికి = ఆవిష్ణుత్వమునకు, అన్య...సంబుక్ - విశిష్టవివేచ = ఇతర దేవతలకు, వ్యావర్తనంబుక్ = లేకుండుటయగును, విశిష్టాద్వై = ఇందు, లేటగాక్ = ప్రత్యక్షముగా, తెలుపక్ = తెలుపుటకు, ప్రమాణంబులక్ = ప్రమాణాత్మ్యములచేతను, మాటాడెక్ = సంభాషించెను.

తా. విద్వాంసులచే నమగ్నమగు బుద్ధులగును గూ విష్ణుచిత్తుండు జ్ఞానస్వరూపమును, సుఖస్వరూపము నైనపరబ్రహ్మయొక్క బోధను బ్రకటింపఁగోరునట్టి బ్రహ్మసూత్రములచేతను పేదములచేతను నీశ్వరుని మున్నుగా నిగొనించి సిద్ధాంతముజేసి యాపిమ్మట నాయాశ్వరునికి వ్యాపకత్వమును పదితర దేవతలను న్యాయాత్మ్యమును విశిష్టాద్వైతంబును బ్రమాణములచేత ప్రత్యక్ష మగునటుల తెలుపుటకు సంభాషించెను.

సీ. ఆదినారాయణుం డాయె శ నొక్కడ; బ్రహ్మ
లేడు, మహేశుండు శ లేడు, లేదు
రోదసి, లేడు సూర్యుండు, లేడు చంద్రుండు
లేవు నక్షత్రము శ లేవు నీళ్లు,
లే దగ్ని, యల్లుండ లీల శ నేకాంత
చనదు పెక్కయ్యెద శ ననుచు నయ్యెఁ
జదచిద్వయంబు సోచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు
దెలిపెడు సంతరాదిత్యవిద్య

తీ. నర్ములోఁ బుండరీకాక్షుఁ శ డతఁడ యగుట
కక్షిణీ యని యష్టద్యౌక్త్యక్షదశశ
తాక్షవిధిరుద్ర శ క్రాదులందు నొకఁడు
కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ దెలిపె.

10

టీ. ఆదిక్ = సృష్ట్యాదియందు, నారాయణుండు=విష్ణువు, ఒక్కడ=ఒక్కడే, ఆయిక్ = ఆయియుండెను. బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుండు, లేడు. మహేశుండు = శివుండు, లేడు, రోదసి = భూవ్యంశరిక్షప్రదేశము, లేదు. సూర్యుండు, లేడు

చంద్రుడు, లేడు. నక్షత్రములు = చుక్కలు, లేవు. అన్ని, లేదు. అట్టుండక = అరిచి నుండగా, లీలక = విలాసముచేత, ఏకాకిత = ఒక్కడై యుండుట, చనదు = యుక్త ముగాదు. పెక్కయ్యెడక = అనేకములయ్యెదను, అనుచుక = సంకల్పించి, చిద చి...సాచ్చి - చిత్ = చిత్తు, అచిత్ = అచిత్తు, వీనియొక్కద్వయంబు = రెంటిని (అనగా జీవులయందును జడములయందు ననుట), చొచ్చి = ప్రవేశించి, అయ్యెక = తాను బహురూపంబు లాయెను, అని=ఇట్లని, ఛాందోగ్యంబు = ఛాందోగ్యం బునుపని ప్పత్తు, తెలిపెడుక = బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యక = అంతరాదిత్యవిద్య యందు, అర్కులాక బూడరీకాక్షుఁ డతఁడ యగుటకుక = సూర్యునియందున్న పుండరీ కాక్షుండు శ్రీమన్నారాయణుం డొటకు 'కప్యాసం పుణ్డరీకాక్షం పుణ్డరీకే ఇవ అక్షిణీ' యని ద్వివచనముచేతను, అష్ట...దుక - అష్టద్యుక = ఎనిమిదికన్నులగలయట్టి, త్ర్యక్ష=త్రిలోచనుండైనట్టి, దశశతాక్ష = సహస్రలోచనుండైనట్టి, విధి రుద్ర శక్రాదు లందుక = ప్రహ్లాదాశాసేంద్రాదులందు, ఒకఁడు = ఒక్కఁడును, కామికిక = సూర్యమండ లాంతర్వర్తికాకపోవుటకు, ఆశ్రుతియే, విలక్షితక = వైలక్షణ్యమును, తెలిపెక = కనబఱచెను.

తా. సృష్టియందు శ్రీమన్నారాయణుం డొక్కడై యుండుటంజేసి యే కాకిత విలాసమునకు యుక్తము గామి ననేకరూపంబులం బొందెద నని సంకల్పించి చిదచిద్వయార్తకం బైన ప్రపంచమందుఁ దాను బ్రవేశించి బహురూపము లాయె నని ఛాందోగ్య మనుచుపనిపత్తు బోధించుచున్న దనియును, నిదియునుగాక యంతరా దిత్య విద్యయందు సూర్యునియందున్న పుండరీకాక్షుండు నారాయణుం డనుటకు నక్షిణి యను ద్వివచనము ముఖ్యసాధకం బనియు, బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులలో నెవ్వఁడు గా దనుటకు నాశ్రుతియే వైలక్షణ్యమును చెలుపుచున్న దనియు భావము.

మ.తుల లేకుండు స్వరూప రూప గుణ భూతంబు ల్లోచు నేతచ్ఛృతి;

స్తలమై లోవెలిఁ దానె యున్కిఁ దెలిపె ॥ న్నారాయణం; బారుణంబుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు న్నబ్ధజాలంబు ని

ర్షలనారాయణశబ్దమందునె తుద ॥ స్వరూప్త మయ్యె న్నృతిన్. 11

టీ. తుల...త్ = తులలేకుండు = సమానము లేనట్టి, స్వరూప = నారాయణునియొక్క, దివ్యస్వరూపమును, రూప = దివ్యవిగ్రహమును, గుణ = అనంతకల్యాణగుణములును, భూతుత్ = దివ్యైశ్వర్యంబును, ఏతచ్ఛృతిక = ఈవేదముచేత, లోచుక = కాన పచ్చుచున్నది, దలమై = తలుచుచుగా, లోవెలిక = లోపలను బైటను, తానెయున్కిని = శ్రీమ న్నారాయణుండై యున్నవాఁ డని (తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు), నారాయణంబు =

సారాయణమనునైదివన్నము, తలిపెక్ = తెలుపుచున్నది. శ్రుతిక్ = మునునది, ఆరుణబులక్ = ఆరుణములందు, సామాన్యనిశేషగిక్ = సామాన్యనిశేషన్యాయము చేరను, నిఖిలంబుక్ = సకలమైన, శబ్దబాలంబు = శబ్దసహజము, నిర్మలసారాయణశబ్దమందునై = కేవలసారాయణశబ్దములలోపలనే, తుదక్ = తదపట, పర్యాప్తమన్యైక్ = పర్యవన్నమాయెను.

తా. సాదృశ్యము లేనట్టి శ్రీహరియొక్క దివ్యస్వరూప దివ్య విగ్రహంశ కల్యాణ గుణ దివ్యైశ్వర్యములు నీ శ్రుతియందు స్పష్ట మౌచున్న వనియు, సారాయణుడే సర్వాంతరహిర్యావక్తుడై తఱచుగా నున్నవాడని తైత్తిరీయస్మైత సారాయణ మనునైదవవన్నను చెలుపుచున్న దనియు, సారాయణులందు సామాన్య విశేష న్యాయముచేత ప్రప్రేంబ్రాస సకల శబ్దములను దుడను సారాయణ శబ్దమందే పర్యవన్నము లాయె ననియు భావము.

క. వా'దపహతపాప్తా ది, వో'దేవ' యనంగఁ బరఁగుసూక్తులమీఁదం బా దగు సారాయణపద, మే దేవాంతరము లేమి నీశ్రుతిచీర్యెన్.

టీ. ఈశ్రుతిక్ = ఈశాందోగ్యాదిశ్రుతులందు, అపహతపాప్తా దివోదేవ యనంగక్ = శ్రు. 'అపహతపాప్తాదివోదేవ ఏకోసారాయణః' అనుటలు, పరఁగు = ఒప్పుచున్న, సూక్తులమీఁదక్ = వేదవాక్యములమీఁదను, పాదగు = యదురైయున్నట్టి సారాయణపదము, ఏదేవాంతరములేమిక్ = అంతకంటె వేరేదేవము లేకుండుటను, వాదు = వివాదమును, తీర్చెక్ = పోగొట్టెను.

తా. 'అపహతపాప్తే' త్యాది శ్రుతివాక్యములమీఁద కుదురై యున్నయా సారాయణ పదమే శ్రీమన్నారాయణసంహిత బరంగ నేదైవమును లేదనినిస్సందేహ మగునటుల భిమాత్తకజ్ఞానజన్మవివాదమును దీర్చెను.

వ. "తొల్లి జామదగ్న్యభయంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యం దై వైరాగ్యం బున దివోదాసాత్మజం డగు ప్రతర్దనుండు జనార్దను నెఱుంగక యపవర్గకాంక్ష నిండ్రి నారాధించిన నతండు సన్నిహితుం దై 'మా ముపాస్వ' యనుటయు, ముందు గర్భమునం దుండియు నఖండిత తప స్తులితవామదేవుం డగు వామదేవుండు సూర్యోహం మనురహం కక్షీవానహ మ్మని శరీరవాచకశబ్దంబు శరీరపర్యంతంబు పోవుటం జేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు వత్సరమాత్మం గూర్చి యనుసంధించె ననియుఁ దెలిసి, చేతనుం దైన జగత్కారణంబు గామి విబుధులం

దెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నావృద్ధశ్రవుండు తదనుసంధానన్యాయంబున నుపదేశించి నని శ్రుతి సూత్రముఖంబుల నిగమాంతశాస్త్ర ఫక్కికం జాల వక్కాణింపంబడు నాత్మయు నవనియు ననల పవన గగన కాల మృత్యు ప్రభృత్యఖల చిదచిచ్ఛిపంచంబు లతనిశరీరంబు లనియు నందె వినంబడు, నట్లుగుట నశేష దివిషచ్ఛరీరంబుల న్నారాయణ శరీరంబులే కదా యని మునుషువున కప్పుండరికాతుఁ దక్క నేవ్యక్తిని ననుపాసింపవచ్చునే? విష్ణునకుఁ దత్తత్కాల విగ్రహంబు లగుటం బ్రహ్మ రుద్రాష్టున వ్యాస భానుభాస్వాదిభజనంబు త్రైవిర్ది కునకుం గాక యపవర్గ కాంతుల కయుక్తం బని స్మృతి చెప్పు, నదియుం గాక యీశ్వరునకు జేతనునకు నిత్యసంబంధంబు 'మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్చరణం సుహృద్గతి రాగాయణ' యని సమస్తంబునకు బరాయణంబుగా నతనిం బ్రతిపాదించు శ్రుత్యంతరంబు గల దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుం దగిన యోగంబుఁ జెప్పెద; ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు విను మని యిట్లనియె.

13

టీ. తొల్లి=పూర్వముగా, జాబుగ్మ్యభియంబున = పరశురామునివలని భయముచే, పరిత్యక్తరాజ్యుడై = రాజ్యముఁ ద్యజించినవాడై, వైరాగ్యంబున = వైరాగ్యముచేత, దివోబాసార్హజుడగు = గివోబాసునకుఁ గుమారుడైన, ప్రార్థకుండు = ప్రతర్దనుడనువాడు, జనార్దను = శ్రీహరిని, ఎటుంగక = తెలిసికొనక, ఆకవర్గ కాంక్ష = మోక్షచ్ఛన, భాగ్య = పాకశాసనుని, ఆరాధించిన = ఉపాసనసేయగా, అతఁడు = ఆయిచ్చుడు, సన్నిహితుండై = సమీపించినవాడై, మాముపాస్వ = నన్ను నారాధింపుము అనుటయు, (తొలుతఁ దన్ను నారాధించుచున్నవానితో మరల దన్నె యారాధింపుమనుటచేత నశనియంతగ్యామి యగు నారాయణుని నుపాసన సేయు మన్న ధృఢము సిద్ధుచే నదియెట్లనిన), మున్న = పూర్వమంగు, గర్భమునందుండియు = ఉదరమునందుండియె, ఖండిత = భేదించబడని, తపః = తపంబుచేతను, కులిత = సరిసేయబడిన, సమదేవుండగు = బుద్రుడుగలవాడైనట్టి, వామదేవుండు = వామదేవుం డనుజడబారి, సూర్యోహం = సూర్యుండునేను, మనరహం = మనువునేను, కక్షీవాహం = అగ్ని నేను, అని = లుచు, శరీరవాచకశబ్దంబు = శరీరవాచకమైన యస్త్యవృద్ధుంబు, శరీరవర్ధంతంబు = శరీరము గలజీవవర్ధంతంబు, పోవుటంజేసి = పోవుట

1. ఖండిక్యజనకసంవాదం బు నితిహాసంబు విను మని యిట్లనియె.

చేతను, చిదచిచ్ఛరీరకుండగు-చిత్ = జన్మడు, అచిత్ = శరీరము, శరీరకుండు = శరీరముగాఁగలవాఁడు, చిద్రూపాచిద్రూపగోపాముగలగా - డనగా సర్వశరీరకుండునుట, అగు = అగునట్టి, అప్పరమాత్మంగూర్చి = ఆపరమానునిచ్చునింగూర్చి, ఆనుసంధించెను = చింతించెను, అనియు = అట్టి, తెలిపి=ఎఱిగించి, సుహృదైనతా = బంధుడైనతాను, జగత్కారణంబుగామిత్ = ఆకాశాజగత్తునకు హేతువుగాకపోవుటయు, విబుధులగుల్ల = దేవతలయందుల్లయు, విజ్ఞానవృద్ధుండగు = విశేషజ్ఞానము చేత బెద్దయైన, వృద్ధశ్రవుండు = దేవేంద్రుండు, తన...న - తన్ = ఆయిగ్ధముయొక్క, అనుసంధాన న్యాయంబున = చింతన యను న్యాయము చేతను, ఈసంగీతియె=ఆంజున నుపదేశముజేసిను, అని=అనుకొని, శ్రుతిగూత్రముఖాబలం = పేరుముల చేతను, గుప్తగూత్రములచేతను, నిగమాంతశాస్త్రఫక్తిక = వేదాంతశాస్త్ర వాద్యరీతులచేతను, మిగుల = విశేషముగ, వక్కాణింపబడుక = వ్యాఖ్యానము సేయఁబడుచున్నది, ఆత్మయం = జీవాత్మయును, అపనియు = భూమియును, అనల పవన గగన కాంతృత్యప్రభృతి = అగ్ని వాయు కాళ కాలుష్యత్యవులు మొదలగు, చిదచిచ్ఛిపంచరూపాలు = చిదచిత్తులయొక్కవిస్తారము, అతని = అప్పరమాత్మనియొక్క, శరీరంబు లనియు = దేహములని, అందెవనంబడు = ఆదేవమంజెవనబడును, అట్లగుట = అలాగుటచేత, అశే...లు - అశేష = సమస్తమైన, దివిషత్ = బ్రహ్మది దేవతలయొక్క, శరీరంబులు = దేహములు, అన్నారాయణుని శరీరంబులే కదా యని, ముముక్షువునకు = మోక్షేచ్ఛగలవానికి అప్పుండరీకాక్షుండక్క = ఆనారాయణుండుగాక, ఏవ్యక్తినినను = ఏశరీరమునైనను, ఈపాసింపవచ్చునె = ఈపాసనచేయఁదగునా? విష్ణునకు = పరమాత్మనకు, తత్తత్కాల విగ్రహంబులగుట = సమయోచిత దేహములొటచేతను, బ్రహ్మ రుద్రార్జున వ్యాస భాను భార్గవ వీరులు, అది = మొదలగువారియొక్క, భజనంబు = ఈపాసన, త్రైవర్గీకునకుగాక = ధర్మార్థకామాపేక్ష గలవారలకేగాని, అపవర్గకాంక్షులకు = ముముక్షువులకు, అయుక్తం బని = తగదని, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రము, చెప్పక = తెలుపుచున్నది, అదియునుంగాక, ఈశ్వరునకు, చేతనునకు = జీవునకును, నిత్యసంబంధంబు, మాతా = తల్లి, పితా = తండ్రి, భ్రాతా = లోబుట్టువు, ఆనాని = అధిష్ఠానము, శరణం = రక్షకుండు, ని. 'శరణం గృహరక్షిత్రో' యని యనురము. సుహృత్ = మిత్రుండు, గతి = ప్రాప్యము, నారాయణి = నారాయణుండె, అని = అట్లని, 'లోపోనమ ఆదికే విసర్గస్య' యను సూత్రముచేత విసర్గలోపము, సమస్తంబునకు బరాయణంబుగా = నిఖిలమునకును బరమపదంబుగా, అతని = ఆనారాయణుని, ప్రతిపాదించు = తెలుపునట్టి, శ్రుత్యంతరంబుగలదు = మఱియొకశ్రుతి గలదు, అట్టిపరమేశ్వరుం గను

టకు = తాదృశదేవుని చెలిసినుటకు, తగినయోగంబునెప్పెయి = అనుకూల మైన యోగమును వచించెను. ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంహదంబు, వినుమని = ఆకర్ణింపు మని, ఇట్లనియె = వత్స్యుని మంబుగా బరికెను.

అ. పూర్వము లాగు బహురానుగను వేరిన నైర్వాణము నొందినట్టి వివాదాసాక్షజుం డైన ప్రశగ్ధుని డనుగడ మోక్షేచ్ఛ గలవాడై గణార్థమని గానకయిందు నారాధి ప నుట, ప్రత్యక్షమై న స్తుతానన సేయు మనఃగా మంత్రర్యామి నుపాసన సేయుమన్నట్టియర్థమునా నుపాసనయె, నెట్లనగా మున్ను గర్భమునం దుండియు దపంబునగ కేశిధ్వజునితో గుర్తిం దైనవాడేవు డనుమని సూర్యుడు నేను శుద్ధుని నే గుర్తింతు నే గను శరీరవారకశబ్దము శరీరవర్జితము వోవుటచేత నభయశరీరకుం డైనవరగా మున్ను యునుగుఢాన మొనర్చె నని తెలిపి జీవుడైన తా నుపాస్యండు గానని జ్ఞానవృద్ధు డగుని డ్రుడు దదనుసంధాన న్యాయంబున నుపదేశించె నని సమాప్తమగు నేకాంతాస్త్రములయందు వివరింపబడియె ననియు, బ్రహ్మ శివుడం గూడె యెందలగు పంచభూతములు కాలమృత్యుప్రభృతి కిఱిలం బగు చిదచిద్రూపవిస్తారంబు లుపనిశగిరంబు లనియొ, వైసను శుద్ధం బగు సారాయణ స్వరూపమును దక్క మఱియొకస్వరూపమును భజింపకుండ నియు, బ్రహ్మాదులను ధర్మార్థకామకాంక్ష లుపాసన సేయుదురు గాని మోక్షార్థ లుపాసన సేయ రని స్తుతులు వెలుపుచున్నవియు, జీవేశ్వరులను నిత్యసంబంధంబనియు, మాతా పితా భ్రాతావాసశ్వరణం సుహృద్గతి రానిరాయణ యని నిఖిలంబు నా సారాయణుం డని తెలుపునట్టి కొన్ని స్తుతు లున్న వనియు, నట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకు సాధకంబైనయోగంబు గలదు, ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంహదంబు చెప్పెద విను మని యిట్లనియె.

ఖాండిక్య కేశిధ్వజసంవాదము

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమిషంశం బందు ధర్మధ్వజుం
డనుభూజాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్వత్తుం జగద్రక్షణా
వనజాతాత్ముఁ గృపధ్వజాఖ్యుఁ గనియె శి న్నారిద్దలు స్తర్చతుఁ
ఘనవిజ్ఞానుఁ గ్రమంబునం గనిరి తత్ఖాండిక్యుఁ కేశిధ్వజున్. 14

టీ. జనకా... జము - జనక = జనకుడను, అఖ్య = పేరుగల, అఖిలరాజము = సమస్తరాజులగల, నిమిషంశంబు = నిమి యను రాజయొక్కవంశము, ఒప్పు = కనరును (అనఁగా నా నిమిషంశంబునం బుట్టినరాజుల కెల్ల జనకులను నామము గల దనుట), అందున్ = అ నిమిషంశమందు, ధర్మధ్వజుం డను = ధర్మధ్వజుండనునట్టి, భూజాని

=భూపతి, మితధ్వజాఖ్య = మితధ్వజుండును పేరు గల, పగుభాధ్యక్షాన్ = ఆపనీతుని, జగ...న్-జగత్ = జగత్తుయొక్క, రక్షణా = సాలసంగుడు, పనజాతాత్మన్ = విష్ణువైనట్టి, కృతధ్వజాఖ్య = కృతధ్వజుండునువానిని, కనియెత్, వానిద్దఱున్ = వారిరువురును, క్రమంబునన్ = పరుసగా, పర్త్యున్ = యాగాదిపర్త్యులైనట్టి ఖండిత్యున్ = ఖండిత్యుండునునతనిని, ఘనవిష్ణూయన్-ఘన = అధికమగు, విజ్ఞానాన్ = జ్ఞానము గల (అనెగా ప్రహ్లాదివంతుండును), కేశిధ్వజాన్ = కేశిధ్వజుండునువానిని, కనిరి. యథాసంఖ్యాలంకారము.

తా. నిమిషంశముందు బుట్టినంజుల కెల్లను అనన లను నామము గల దనియు, ఆ నిమిషంశోత్పన్నుండు డైవ్య ధర్మధ్వజుండునురాజు మితధ్వజుండునునట్టియు గృతధ్వజుండునునట్టియు నిద్రాంతను బుత్తులుగా బడసె ననియు, వారిరువురును క్రమంబుగ ననెగా మితధ్వజుండు ఖండిత్యుండునునతనిని, కృతధ్వజుండు ప్రహ్లాదివంతుండునుకేశిధ్వజుండునువానిని గనిరి.

క. వా రిరువురు సమలోపల

వేరము గొని రాజ్యకాంక్ష శ విజగీషువు లై

హోరాహోరిం బోరిరి

బారాదిదినంబు లవని ప్రజలు దలంకన్.

15

టీ. వారిరువురు = ఆఖండిత్యుకేశిధ్వజులు, తమలోపలన్, వేరము గొని = వైరము బెట్టికొని, రాజ్యకాంక్షన్ = రాజ్యాపేక్ష చేయు, విజగీషువు లై = జయచ్ఛగల వారలై, హోరాహోరిన్ = ఎడతెగక, బారాదిదినంబులు = పెక్కు దినములు. ఆపనిప్రజలు = భూమియందలి ప్రజలు, తలంకన్ = భయపడగా, హోరి = జగదమాడి.

తా. పిమ్మట నాఖండిత్యుకేశిధ్వజు లిరువురును దమలో విరోధపడి రాజ్యాపేక్షచేత నొకని నొకడు జయింప నిచ్చ గలవా రై భూమియందున్న ప్రజలు భయంపడునటులు బెక్కు దినములు హోర మగుయధ్ధ మొనర్చిరి.

బారాది—క. బారాది సొమ్ము లుండగ, హరిముఁగైకొనుచు జనియె నండ జము.' పా. 4 అ. 'బారాసి' పాఠం.

చ. పలకల వేగ నిచ్చలును శ బౌజులు దీర్చి యతండు నాతండున్

వెలువడి వచ్చి యిటుమతివేడిక యేపిరిగాగ పేగుచున్

దలపడుచుం బెనంగంగ గృతధ్వజనందను నై నికావలీ

హాళహాళికిం జెడ న్విటిగె శ నార్తి మితధ్వజనందనుండునిన్. 16

టీ. అతండున్ = ఆఖండిత్యుండును, అతండున్ = ఆకేశిధ్వజుండును, నిచ్చలును = నిశ్చయును, పలకలవేగన్ = తెల్లవాణుగా, పౌజులుదీర్చి = బారులుదీర్చికొని,

వెలువడి = రణమునకు వెళ్లి వచ్చి, ఇక్కిమతివేళి = ఇశుమతీనది, విసిరిగారగ్ = ఎల్ల గారగు, పీగుచుక్ = నిక్రమించుచును, తలవడుచుక్ = తగులు పడుచును, పెనంగగ్గ్ = పోరంగ, కృత...కిక్ - కృతప్థజనుదును = కేశిధ్వజునియొక్క, నైనిక = సేనావతులయొక్క, ఆపళి = సవగాహముయొక్క, హళహళికిక్ = రాండికి, ఆర్తిక్ = ఆపదచేత, మిశప్థజనందనుదు = ఖాండివ్యుడు, అనిక్ = యుద్ధమందు, చెడనివ్విగ్గ్ = పాటిపోయెను.

తా. ప్రతిదివన మందును దెల్ల వాఱుగానే యిక్కుమతీనది నెల్ల జేసికొని పోజులు దీర్చుకొని జగడము సేయుగా గేశిధ్వజుని సేనావతుల ధాటికి నిలువజాలక వెఱచి చెడవిటిగి ఖాండివ్యుండు యుద్ధమందు బరువిడెను.

క. చెడవిటిగి యడవిఁ బడి యెడ

నెడ గట్టులతుదలఁ గోటి १ యిడి లోఁ గడకుక్

దడుకుఁ బొడిపించి యాకుల

గుడిసెల పసియించె మంత్రి १ గురుభటయుతుఁ డై.

17

టీ. చెడవిటిగి = పాటిపోయి, లడవిఁబడి = అరణ్యముఁ బ్రవేశించి, ఎడనెడక్ = అక్కడక్కడను, గట్టులతుదలక్ = కొండలమీదను, గోటి యిడి = వేగు ఉంచి, లోక్ = లోపలను, కడకుక్ = గురవెళ్లను, తడుకుఁబొడిపించి = కంపపాఠించి, ఆకుల గుడిసెలక్ = పర్ణశాలలయందు, మంత్రి...డై - మంత్రి = ప్రధానులతోడను, గురు = గురువులతోడను, భట = బట్టతోడను, యుతుడై = కూడినవాడై, పసియించెక్ = ఉండెను.

తా. పరువిడి యరణ్యముసొచ్చి యక్కడక్కడ నున్న కొండల కొసలయందు వేగునుంచి లోపల జుట్టును గంప నాటించి పర్ణశాలలయందు నాఖాండివ్యుండు మంత్రి పురోహిత భట సహితుడై వాసము సేయుచుండెను.

శా. ఆకేశిధ్వజుఁ డంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్ల జేర న్నలం

బాకాంక్షింపక గెల్తు మృత్యువు సవిద్య १ న్బట్టకుండం దుడక్

జా కుండ న్వలె నంచు యోగనిరతం १ జ్ఞానాశ్రయం డై మఖా

నీకంబు ల్రచియించు చుం దొకటికిం १ దీక్షించి తా నున్నచోన్. 18

టీ. అంతక్ = పిచ్చట, ఆకేశిధ్వజుఁడు, అనృపునిరాజ్యంబెల్లక్ = ఖాండి వ్యుని రాజ్య మంతయును, సేరక్ = తనరు రాగా, ఫలాబాకాంక్షింపక = యాగాది

కర్త ఫలములం గోరక, మృత్యువు = సుసారముపొమ్మత్యువును, గెల్తు = జుంతును, అవిద్య = అజ్ఞానముచేత, పుట్టకుండ = మరలజనింపకుండ, తుడ = కడపట, చాకుండవ్వల = చాకుండపట్టెగుచ్చుచును, గొగనలెత్త = యోగానాశ్రమచేత, జ్ఞానాశ్రయందై = జ్ఞానము నాశ్రయించినవాడై, మఖానీకము - మఖ = క్రతువులయొక్క, అనీకంబు = సమాహమము, రచించుచు = ఒకరిచుచు, అందు = ఆ క్రతువులయందు, ఒకటికి = ఒకనిన్నచునన, గీక్షించి = దీక్షగైకొని, తా = తాను, ఉన్నచో = ఉండగా.

తా. పిమ్మట నా భూమిమీదిని రాజ్యమంతయు చనసాధింపమై యుండగా గర్తఫలముల నపేక్షింపక మృత్యువును గెలువలె ననిచును జ్ఞానముచేత మరలబుట్టక కడపట జావు లేకుండవలె నగుచును. నపేక్షించునగా నీతిచేతను జ్ఞానము నాశ్రయించి యశుభ్యేయము లగు క్రతువులు జేయుచు నందొక క్రతువునకు దీక్ష వహించి యున్న సమయామున.

చ. పులు మఖశాలికానికటభూముల మేయుచు నేటివెంటలె

ల్లలమెడునీటముం దఱిసి యామృతపతాకన ఘ(ధ)ర్మధేనువా
కెలవుల నాడు వాలభుజంగిం గని గోండ్రని యంగలార్చుచు
గళగతఘంట మ్రోయ నుటుకం బిడుగుం బలె దాకి యుద్ధతిన్.

టీ. ఘ(ధ)ర్మధేనువు = యాగధేనువు, మఖశాలికానికటభూముల = యజ్ఞశాలాసమీపభూములయందు, పులు = కనవును, మేయుచు = విడిచెంబడి, పెల్ల...న్ - పెల్లలమెడు = మిగులదట్టమైన, హణము = పొదగొంటిని, సూ. 'నస్యై తద్ధర్మోతే' యని తద్ధర్మార్థకవిషయమున కచ్చుటరమైనప్పుడు నకారాగమము రారగా నుమెడునీట మని యాయెను. తఱిసి = సమీపించి, యామృతపతాక = యామృత = యమసంబుధియైన, పతాకన = ధ్వజపట మనగా, ఆకెలవులనాడు = అపార్శ్వమునందు గదలుచున్న, వాలభుజంగి = (పులియొక్క) పామువంటితోకను, కని = చూచి, గోండ్రనియంగలార్చుచు = గోండ్రనిమిదుకుచును, గళగతఘంటగళగత = మెడనున్న, ఘంట, మ్రోయ = ధ్వనించుచుండగా, ఉటుక = పరువెత్తగా, పిడుగుంబలె = అశనివలె, తాకి = స్పృశించి, ఉద్ధతి = వడిచేతను.

తా. యాగధేనువు యజ్ఞశాలాసమీప ప్రదేశములందు కనవు మేయుచు నేటివెంట పట్ట మగు పొదగొంటి నానుకొని యమ సంబుధియైన ధ్వజపట మను నటుల నా పార్శ్వమునం గదలుచున్న పామువంటి పులితోకను జూచి గోండ్రని యంగ

లాభ్యచ మెడ నున్న ఘంట మ్రాయునటుల బరువిడిచిన వదలక పిడుగువలె వెంబడించి పడిచేత దాకెను.

ఉ. గబ్బు సమక్షికం బయి మోగంబడువ, న్దరువర్ణము ల్బడన్
ద్రోబ్బుచు, గార్వోగిల్ల రొదతో¹ బురణించెడు బొబ్బరింతగా
డ్పుబ్బి విసంజ్ఞ గాంగె జెవులూడిన వల్లవు డుర్వి² కూలగా
బెబ్బలి గొంతుక్రో ల్లఱచి ర పెల్లున మార్చెడఁ ద్రెళ్ళిదాటుచున్. 20

టీ. గబ్బు = దుర్గంధము, సమక్షికంబయి = ఈగలతోఁగూడినదై, మోగంబడువన్ = ముఖమునఁ గొట్టుచుండఁగా, తరువర్ణముల్బడన్ = చెట్లనున్నయాకులరాలు నట్లుగా, ద్రోబ్బుచున్ = త్రోయుచును, కార్వో...తో¹ - కార్వోగిల్ల = వర్షకాలపు మేఘములయొక్క, రొదతో² = ధ్వనితోడను, పుర...గాడ్పు - పురణించెడు = సమానమగునట్టి, బొబ్బరింత = తొప్పటయొక్క, గాడ్పు = గాలి, ఉబ్బి=ఉబ్బణమై, విసంజ్ఞగాంగె = ఒడలెఱుంగరుండునట్లుగాను, చెవులూడినన్ = కర్ణములఁ బ్రవేశింపగా, వల్లవుడు = గొల్ల, ఉర్వి² = భూమియందు, కూలగా² = పడఁగా, బెబ్బలి = పెద్దపులి, గొంతుక్రో¹ = గొంతుక్రో¹వి, కఱచి, పెల్లునన్ = అతిశయముచేత, మార్చెడన్ = మారుమెడతో, త్రెళ్ళన్ = పడునట్లుగా, దాటుచున్ = లంఘించుచును. ముందఱి కన్వయము.

తా. ఈగలతోఁ గూడిన దుర్గంధము ముఖమునకుఁ గొట్టుచుండఁ జెట్లయందు న్నయాకులు రాలునటుల నూతుచును మేఘధ్వనివంటి రొదచేత నిడియున్న తొప్పవలని గాలి యుబ్బి స్ఫులి దప్పనట్లుగా, జెవులూడిన బసులకాపయైన గొల్లవాడు నేల బడఁగా బెద్దపులి ధేనువు మెడ గొఱకి మారుమెడతో బడునటుల దాకెను.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజఁ ర గొనకుండ మలఁపుచు

జప్పు డెసఁగఁ దోక ర నప్పలిచి

శోణితంబుఁ గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘ(ధ)ర్మ

గవిని గవికి నీడుపునదనసమున.

21

టీ. అవ్యాఘ్రము, కొమ్ము¹ = అగోవుయొక్కశృంగమును, గొరిజన్ = గొరిసెను, కొనకుండన్ = తొనకుండ, తనువు² = దేహమును, మలఁపుచున్ = మరలించుచు, చప్పుడెసఁగన్ = ధ్వనించునట్లు, తోక² = పాలమును, అప్పలిచి = తాటించి, శోణితంబు² = రక్తమును, గ్రోలుచున్ = పానము సేయుచు, నేర్పుమై² = నేర్పుతోను,

భర్త గవి = యాగధేనువును, గవిణ్ = గొండగుహను, కశ్యపువనరమునన్ = కశ్యపు సమయమందు. ముందటి పద్యయము.

తా. ఆ పులి యాగోవుయొక్క బొమ్మలు గొరిసెలు దాకనుండ దానిశరీరము మరలించి తన తోడను జాడించుచు రచ్చసానము సేసి తన సామగ్గ్యమున గొండగవి నీడ్చుచున్న సమయంబున.

చ. పాలమరు¹లందుఁ గూత లిడభూసుగు లన్నది ²వార్చివార్చివ్రాఁ కుల తుద లెక్కి, చప్పటలు ³ గొట్టి యగల్గుగ, సాహిణీలు మా వులఁ బఱపంగ, వైచి సెలవు లైవ నాకుచుఁ బోయె వృక్షగుం డలికయి ⁴తూలుచు నుటఘటఘ్నిని సారె మలంగి చూచుచున్. 22

టీ. అందున్ = అక్కడ, పాలమరులు = పాలముకావరులు [పాలమగి యనగఁ గావును విశమరి దోచు(అం. భా. నానా. 49.)], కూతలిడన్ = కూతలు పెట్టఁగా, భూసు రులు = బ్రాహ్మణులు, అన్నది = ఆనదియందు, వార్చివార్చి = సాధ్యవార్చి, వ్రాఁకులతుద లెక్కి = వ్రాసినవ్రాకుల లెక్కి, చప్పటలుగొట్టి = చప్పట్లుగొట్టి, బల్లంగన్ = బలలిండుగా, సాహిణీలు = రౌతులు, మావులబఱపంగన్ = గుఱ్ఱముల సెక్కివలయుగా, వైచి = ఆ ధేనువును విడిచి, సెలవులు నాకుచున్, వెనక్ = గొబ్బున, పృక్షగుండులికయి = చెట్లు మెండుగ నుండుచోటికి, తూలుచున్ = తూగుచు, ఘటఘటఘ్నిని = ఘటఘట ధ్వనిచేత, సారె = చూటిమాటికిని, మలంగి చూచుచున్ = మరల చూచుచును మఱికనవ్వయము.

తా. ఆ ప్రాంతములందుఁ బాలముఁ దిరుగువారులు నూచి కూతలిడఁగా విని బ్రాహ్మణు లానదియందు సాధ్యవార్చి చెట్లపై సెక్కి చప్పట్లు గొట్టి యగలించుచుండ నంతలో రౌతులు గుఱ్ఱముల సెక్కివచ్చి పఱుముగా నా పెద్దపులి సెలవులనాకుచు శీఘ్రముగా మిగుల జెట్లు గలిగియున్నచోటికి ఘటఘటఘ్నిని జేయుచు బలమాటు వెనుక దిరిగి చూచుచు వెళ్లెను.

క. చుటుచుటుకున నెత్తురు వెలి

కలుకుచు రొద సేయ, ¹సఱితియొడవిన యూర్పుల్

ఁజువోమిడి గ్రుడ్లు వడఁకఁగఁ

గొఱప్రాణముతోడఁ దన్ని (న్ను) ² కొను నమైదవున్. 23

టీ. చుటుచుటుకునన్, నెత్తురు = రక్తము, వెలికిన్ = వెలుపటికి, ఁజుకుచున్ = బయలుదేరుచు, రొదసేయన్ = చప్పుడు సేయఁగా, సఱితియొడవిన = మెడగండి

1. లంది, లెందుగూ. 2. లానవార్చి. 3. తేలుచు. 4. నలుత నొదవిన, 5. మిడి గ్రుడ్లవణకుచు.

వలననె, డోర్పులు = నిట్టార్పులు, పఱవన్ = వెడలఁగా, మిడిగ్రడ్లు = మిట్ట
గ్రడ్లు, పడఁకఁగన్ = పఱచుచుండఁగా, కొఱప్రాణముతోడన్ = కొనయునుదుతోడ,
తన్నికొను = తన్నుకొనుచున్న, అమ్మెదవున్ = ఆగోవును.

తా. సుగమము.

సీ. విన్నవించుటయు ఋ శ త్విజులఁ బ్రాయశ్చిత్త
మడిగె రా, జడిగిన శ నడుగు మనిరి
వారు కసేరువుఁ శ దా రెఱుంగక పోయి
యతఁడును శునకుని శ నడుగు మనియె
నతఁడు దాను నెఱుంగ శ నని పల్కి, ¹నృప విను
మా ఋత్విజులపిండు శ నాకసేరు
వేను నెఱుంగలే, శ మి-క నొక్కయేమెకా,
దిల మఱి యెవ్వఁడు శ నెఱుంగఁ, డెవ్వఁ

తే. డేని సప్తాంగములు నీకు శ ²నిచ్చి చెట్లు
వట్టి పెన్దాలతిప్పలు శ వట్టి తిరుగు
నట్టిఖండికర్మ డొక్కడ శ యరయ నెఱిగె
నే నెఱుంగు; వేడు మది కర్జ శ మేని' యనిన.

24

టీ. విన్నవించుటయున్ = ధేరువుకనను రాజునకుఁ జెలువఁగా, రాజు, ఋత్వి
జులన్ = ఋత్విజులను, ప్రాయశ్చిత్త మడిగెన్, అడిగినన్ = అడుగఁగా, వారు,
తా రెఱుంగకపోయి = తా మెఱుంగక, కసేరువున్ = కసేరువను ఋషిని, అడుగు
మనిరి, అతఁడును = అకసేరువును, శునకునిన్ = శునకమహర్షి ని, అడుగుమనియెన్,
అతఁడు = అశునకుండు, తానున్ = తానును, ఎఱుంగన్ = ఎఱుంగను, అనిపల్కి =
అట్లని చెప్పి, నృపా = ఓరాజా, వినుము = ఆలకింపుము, ఆఋత్విజులపిండును = ఋత్వి
కృమాహమును, ఆకసేరువును, వినున్ = నేనును, ఎఱుంగలేము = ఎఱుంగఁజాలము,
ఇకనొక్కయేమెకాదు = ఒక మేముమాత్రమెఱుంగనివారముకాము, ఇలన్ =
భూమియందు, ఎవ్వఁడును = ఎట్టివాఁడును, ఎఱుంగఁడు = తెలిసికొనఁడు, ఎవ్వఁ
డేని = ఎవ్వఁడైన, నీకు, సప్తాంగములు = స్వామ్యమాత్ర్య సుహృతోక్త రాష్ట్రబల
దుర్గము లనియెడి సప్తాంగములను, ఇచ్చి = ఒకనిగి, చెట్లువట్టి = పృథ్వీములంబట్టి,

1. కృప. 2. నిచ్చవిరిగి చెట్లు చెన్నుల్ల తిప్పలు వట్టితిరుగు.

ఆముక్త—11

పెగ్రాలతిప్పలువట్టి = పెద్దతాలి గుట్టలఁబట్టి, తిరుగున్ = సంచరించుచున్నవాడో,
అట్టి ఖాండిత్యుడు, ఒక్కండ = ఒకఁడుమాత్రమే, అరయన్ = విచారింపఁగా,
ఎఱిగేనేని = ఎఱిగియుండెనేని, ఎఱుంగున్ = ఎఱిగియుండును, అది = అడుగుట,
కర్ణమేని = కర్తవ్యమాయెనా, వేడుము = అడుగుము, అనినన్ = అనఁగా.

తా. ఆకుర్చు ధేనువుయొక్కవృత్తాంతము రాజునకు విన్నవించ నతఁడు ఋత్విజులను బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁగాఁ దమకుఁ దెలియదుగానఁ గనేరు వసుముషి నడుగు మని, వాని నడుగఁగ నాకనేరువు తునకుని నడుగు మనియె; నాకునకు నడుగఁగా నతఁడు నాకుఁ దెలియ దని పల్కి, ఋత్విజులకును గనేరువునకును నాకును దెలియదుగదా, భూమియు దెవ్వరికిని దెలియదు, తెలిసియున్నయెడ నెవ్వఁడు సప్తాంగముల నీ కిచ్చి యడవిపారై చెట్లు గుట్టలువట్టి తిరుగుచున్నవాడో యట్టి ఖాండిత్యునికే దెలిసియుండవచ్చును గాన ప్రాయశ్చిత్త మడుగుట యవశ్యముగాఁ గర్తవ్యమాయెనేని యతని నడుగవలయు నని చెప్పెను.

చ. నరపతి 1 పల్కె, 'మానివర 1 నారిపు నిష్క్రమితి 2 వేడఁబోయిన

నర హతుఁ జేసెనేని సచ 1 నంపుఫలం బొడఁగూడుం; గా క మ

త్సరగతిఁ జెప్పెనేని మఖ 1 తంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణమా;

నిరు దెఱుగు న్నదీప్సితమె 1 యే గెద నంచు రథాధిరూఢుఁ డై. 25

టీ. నరపతి = రాజు, పలికెన్ = ఆకునకునితో ననియెను, మానివర = ముని శ్రేష్ఠుఁడా, నారిపున్ = నాకత్రువును, (ఖాండిత్యుని) నిష్క్రమితి = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేడఁబోయినన్ = అడుగఁబోతినేని, అతఁడు నన్ను, ధరన్ = నేలపై, హతుఁజేసెనేని = చంపెనా, సచఫలంబు = యజ్ఞఫలంబు, ఒడఁగూడున్ = సిద్ధించును, కాక = అట్లుకాక, అమత్సరగతిన్ = మత్సరపుమార్గము విడిచి, చెప్పెనేని = ప్రాయశ్చిత్తము వచించినయెడ, మఖతంత్రము = యజ్ఞకృత్యము, అతంత్రముగాక = క్రమము తప్పక, పూర్ణమాన్ = నెఱివేరును, నిరు దెఱుగున్ = రెండువిధములును, మదీప్సితమె = నాకుఁ గోరఁబడినవే, ఏఁగెద నంచున్ = పోయెద నని, రథాధిరూఢుఁడై = అరదము నెక్కినవాడై.

తా. ఆకేశిద్ధజుం డనురాజు కునకునితో నోయిమునిశ్రేష్ఠుఁడా! నాయొక్క శత్రువగుఖాండిత్యునిఁ బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁబోయిన సమయంబున నేలపైఁ జంపెనేని యజ్ఞమధ్యుంబున శరీరము విడుచుటచేత యజ్ఞఫలము చేకూరును. లేక మాత్సర్యమునదలి

ప్రాయశ్చిత్తము నెప్పేనేని యజ్ఞానుష్ఠానము పరిసమాప్తి నొందును. కాన నీలెండు విధాబులు నా మనోరథంబు లగుటచేత బోయెద నని చెప్పి రథము నెక్కెను.

క. హరిణాజినోత్తరీయుండు

నిరాయుధుండు నగుచు నతనినెల వగునడవి

జొరఁ గొట్టికాండ్రు దెక్కెముఁ

బరికించి యెఱింగి కలయఁబడి కూత లిడన్.

26

టీ. హరి...డు-హరిణాజిన = జింకచర్మము, ఉత్తరీయుండు = వైష్ణవముగాఁ గలవాఁడును, నిరాయుధుండును = ఆయుధము లేనివాఁడును, అగుచున్ = ఐ, అతని నెలవగు = ఆఖండిత్యుని స్థానమైన, అడవిన్ = అరణ్యమును, చొరన్ = ప్రవేశింపఁ గా, కొట్టికాండ్రు = అచ్చటనున్న వేగువాండ్రు, దెక్కెముఁ బరికించి = దెక్కెమును జూచి, ఎఱింగి = శేషిధ్వజుడని తెలిసి, కలయఁబడి = కూడి, కూతలిడన్ = కూతలు పెట్టఁగా. ముందటి కన్వయము.

తా. జింకచర్మము నుత్తరీయంబుగా ధరించి నిరాయుధుండై యా ఖండిత్యునకు నివాసస్థాన మగునడవికిఁ బోచి పోగా నచ్చట నుండు వేగువాండ్రు దెక్కెముఁ జూచి శేషిధ్వజరా జని యూహించి కలసి కూతలుపెట్ట సాగిరి.

ఆ. వలస బెడర నృపతికలఁగక ప్రజవగ

లార్ప బనిచి కనుమలందు నిలువ

వేటు వేట యేర్పి నిలుమంది బనిచి తాఁ

దడుకు పెండె మలుక నొడమ వెడలి.

27

టీ. వలస బెడరన్ = వలసవచ్చియున్న జనము భయపడఁగా, నృపతి = ఖండి త్యుండు, కలఁగక = చలించక, ప్రజవగలు = జయలచింతలు, లార్పన్ = మాన్పుటకు, పనిచి = కొండఱు బంపి, కనుమలందు నిలువన్ = గండ్లుగాచుటకు, విలుమందిన్ = విలుకాండ్రను, వేటువేటయేర్పి = ఏర్పఱచి, పనిచి = పంపి, తాన్ = తాను, అలుక = కోపము, పొడమన్ = అంకురింపఁగా, తడుకు పెండెము = తెట్టువాకిటి తలుపు, వెడలి = వెళ్లివచ్చి. ముందటి కన్వయము.

తా. వలస వచ్చియున్న ప్రజలు బెడరగా నాఖండిత్యుండు చలించక ప్రజల గోడు మాన్పుటకుఁ గొండఱు నియమించి గండ్లు గాచుటకు విలుకాండ్రు నేర్పఱచి పంపి తాను గోపయుక్తుడై తడికపెండెము వెడలి వచ్చెను.

1. కొట్టికాండ్రు. 2. ప్రజపాక.

క. వచ్చు రిపుఁ ¹జూపులనె చుఱఁ

బుచ్చుచు సీరిఁ గొనుట మగుడఁబొడముట రుష ²ము

చ్చిచ్చునను వెచ్చమరి వి

ద్యుచ్చలచాపజ్యం దూపుఁ ౩ దొడుగుచుఁ బలికెన్. 28

టీ. వచ్చురిపుఁ - వచ్చు = తనదిశకువచ్చెడి, రిపుఁ = శత్రుడైనకేశిధ్వజుని, చూపులనె = చూపులచేతనే, చుఱఁబుచ్చుచుఁ = దహించుచు, సీరిఁగొనుట = రాజ్యము దీసికొనుట, మగుడఁబొడముట = మరలవచ్చుట, రుష = రోషము గలుగుట (యనునీ), ముచ్చిచ్చునను = మూఁడగులచేతను, వెచ్చమరి = వేడిగలిగి, విద్యు...జ్యం - విద్యుత్ = మెఱపువలె, చల = కదలుచున్నట్టి, చాపజ్యం = వింటియల్లెయందు, తూఁపుదొడుగుచుఁ = బాణముదొడుగుచు, పలికెన్ = పచించెను.

తా. తనదిక్కునకు వచ్చుచున్న కేశిధ్వజుని ఖండిత్యండు చూపులచేతనే దహించుచు రాజ్యము దీసికొనుటయు మరల వచ్చుటయు రోషము గలుగుటయు నీ మూఁడు విధములైన యగ్నిచేత వేడిమిని బొంది మెఱపువలె జలమైనట్టి వింటియల్లెయందు బాణము దొడుగుచుఁ బలికెను.

మ. 'ధన ధాన్య ద్విర దాశ్వ గోధనసమేతం బెల్ల ⁴సామ్రాజ్యముఁ

గొనియుం జాలక తాటకేయ పల భుక్కుటాకృతిం జింకతో

లున నాచ్చున్నడ వై ప్ర శాంతుగతి మాఁలోఁ జొచ్చిప్రాణంబుల్

గొన నేతెంచితి దుర్త ⁵తీ! కెడ పెదగన్మోరంపుభల్లంబున(ల)న్.' 29

టీ. ధన...బు - ధనము, ధాన్యము, ద్విరద = ఏనుగులు, అశ్వములు, గోధన = గోవు లనెడి ద్రవ్యములతో, సమేతంబు = కూడిన, ఎల్లసామ్రాజ్యముం గొనియున్ = సామ్రాజ్య మంతయుఁ గైకొనియును, చాలక = తృప్తికొందక, తాట...తిన్ - తాట కేయ = తాటకాపుత్రుడైన, పలభుక్ = మాంసభక్షకుడైన మారీచునియొక్క, కూటాకృతిఁ = కపటాకారముతో, ని. 'మాయానిశ్చల యంత్రేషు కైతవాసృకరా శిషు, ఆయోఘనే తైలశృణ్ణే సీరాణ్ణే కూటమస్త్రియాం' అని యనురము. జింకతోలున్ = కృష్ణజీనముచేత, అచ్చున్నడవై = కప్పబడినవాడవై, ప్రశాంతుగతిఁ = శాంతునిబలె, మాలోన్ = మాలోపల, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ప్రాణంబుల్ గొనన్ = ప్రాణములనుం దీసికొనుటకు, ఏతెంచితి = వచ్చితివా, దుర్త ⁵తీ = ఓరిదుర్బద్ధి, మోరంపుభల్లంబున్ = ఘోరమైనయమ్ముచేత, కెడపెదన్ = పడవేసెదను.

1. జూచుటయు చుఱఁ. 2. ముచ్చిచ్చున లా వెచ్చఁగ. 3. గణ. 4. సామగ్రి. 5. నేతెంచెద.

తా. ధనధాన్యాది సకల సామ్రాజ్య సమృద్ధం బగు రాజ్యముం గైకొనియును వృత్తి లేక మాయావేషము ధరియించిన మారీచునిం బలె జింకతోలుఁ గప్పకొని వచ్చి మాలోఁ జొచ్చి మదీయ ప్రాణంబుల హరింప వచ్చితివా దురుబ్ధి! నిన్ను బెడి వ్రపుబాణమునఁ బడ వేసెద నని ఖండిత్యుండు వచించెను.

మ హా ప్ర గ్ధ ర

అనినం జేయెత్తి “యోహో! యలుగక విను; కానాతతాయి స్మృ మాదంబునవైకల్యంబు యాగంబునకుఁ బొడమ నేభూసురశ్రేణివేడక నిను నావేదించి పంపె ‘న్నృపయతఁడెఱుఁగునిష్క్రలిస్తేఁడుపాపా’ మ్మని కోప మైనరోషమృయిన విడువు, మే ప్రై న మే లింక” నన్నన్. 30

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, కేశిధ్వజుండు, చేయెత్తి = హస్తముఁ బైకెత్తి, ఓహో, అలుగక = కోపంబుక, వినుము = ఆకర్ణింపుము. ఆతతాయిన్ = వనోద్భవుఁడను, (వధా ర్థం దనియుఁ జెప్పవచ్చును), కాన్ = కాను, శ్లో. ‘అగ్నిహో గరదక్షైవ శస్త్రసాణి ర్థనావహః, శ్మేతదారాపహర్తారా షడేతే హ్యతతాయినః, ఆతతాయిసమాయాంతం హన్యాదేవాలిచారయన్’ అని మనుస్మృతి ప్రమాదంబునన్ = మాంద్యముచేత, యాగంబునకున్ = యజ్ఞమునకు, వైకల్యంబు = వికలత్వము, పొడమన్ = పుట్టఁగా, ఏకన్ = నేను, భూసురశ్రేణిన్ = విప్రసంఘమును, వేడకన్ = ప్రాయశ్చిత్త మడుగఁగా, నృపన్ = రాజా, అతఁడు = ఖండిత్యుఁడు, ఎఱుఁగున్ = తెలిసినవాఁడు, నిష్క్రలిన్ = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేడుము = ఁడుగుము, పాపా మ్మని, నినున్ = నిన్ను, ఆవేదించి = నిరూపించి, పంపెన్ = వైనము సేసెను. కోపమైనన్ = కోపమునైనను, రోషమృయినన్ = బాణమునైనను, ని. ‘పత్రై రోష ఇహర్షయోః’ అని యమరము. విడువుము, ఎట్లైనన్ = ఏవిధంబైనను, ఇంకన్ = ఇంకమొదను, మేలు = శ్మేమము, ఆన్నన్ = ఆనఁగా.

తా. ఖండిత్యుండు చంపెద ననఁగా విని కేశిధ్వజుండు చేయెత్తి “యోహో కోపింపకుము. మఱి ‘హన్యాదేవాలిచారయన్’ అను మనువచనప్రకారము విచారింపకయే వధించుటకు నే నాతతాయిని గాను. బుద్ధిమాంద్యమువలన జన్మమునకు వైకల్యమొదవఁగా, విప్రసంఘమును ప్రాయశ్చిత్తము వేడ నందులకు, ‘నోయి రాజా! యాఖండిత్యునకుం దక్క నెవ్వరికిం దెలియదు గాన, నతని వేడుము పా’మ్మని నీన్నావేదించి భూచిరి గాన వచ్చితిని. రోషమును వదలి ప్రాయశ్చిత్తము నెప్పినను లేక బాణమును విడిచి వధించినను, నికముం దేవిధంబైనను శ్మేమంచే” యని పలికెను.

వ. అనిన నతండు తరువండంబు సొచ్చి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకు దద్వంత్రాంతం బంతయుం జెప్ప, మంతనంబునకు జొచ్చినమంత్రు లిట్లనిరి.

టీ. అనిన = ఆకేశిధ్వజుని డిట్లని చెప్పగా, "తరుండు = ఆఘండివ్యండు" తరువండంబు సొచ్చి = చెట్లగుంపులోపలికిఁ జొరికి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకు = ప్రధానులు పురోహితులు మొదలగు నాత్మజులకును, తద్వంత్రాంతంబు = ఆకేశిధ్వజునియొక్క వృత్తిని, చెప్పి = చెప్పగా, మంతనంబునకు = ఆలోచించుటకు, జొచ్చిన = ప్రవేశించిన, మంత్రులు = ప్రధానులు, ఇట్లనిరి.

తా. సుగమము.

క. 'పాలుగలవాఁడు మన కొక

జాలి యిడక తానె(న) తారసానకు వచ్చెన్ ;

వేళ యిదె, లెమ్ము, నృప! కృప

చాలు న్నారాకు మేపి శ చంపకు ప్రజలన్.

32

టీ. పాలు గలవాఁడు = దాయాదుఁ డైనవాఁడు, మన కొకజాలి = మన కొక వ్యధపెట్టకయే, తానె, తారసానకు వచ్చెన్ = తలపడుట కేఁతంచెను. 'వికృత' క్వచిచ్ఛలోపా మోర్ధ్వశ్చాత ఆదిమస్య భవ' త్తను సూత్రముచేత ములోపమును బూర్వవర్ణ దీర్ఘంబును గలిగె. వేళయిదె = సమయమిదె, నృప! = రాజా, కృప చాలును = దయచేసినది చాలును, ప్రజలను = మీ ప్రజలను, నారాకు మేపి = ముదికూరఁ దినిపించి, చంపకుము = వధింపకుము, లెమ్ము.

తా. మంత్రులు 'దాయాదుఁ డైనవాఁడు మన కొకశ్రమ నియ్యక తానే తార సమునకు వచ్చెఁ గాన నిదె సమయము; రాజా! శత్రుని విషయమయి మీదయ చాలును, మీసేవకు లగు ప్రజలను ముదికూరఁ దినిపించి చంపకుము, శీఘ్రముగ యుద్ధమునకు లెమ్ము.

ఉ. అంటలు గట్టి¹ చేలకుచు శ నాండ్రును బిడ్డలుఁ గూరఁగోయఁబోఁ,
గంటకము² బ్బదాగ్రములఁ శ గాడఁగ దూసిననొప్పిఁ గూయిడఁ
గంటికి నిద్ర గాన కొదు శ గంబడి వేఁగెద మిందు; నొక్కమా
కంటయ కాదు, నీవు వడస నట్టియవస్థ వచింప శ క్యమే.

33

టీ. అండ్రును = భార్యలును, 'నిత్యం దారాజేశ్వ న్యా ణ్ణో ధ్వలయో రురౌ చ తత్రస్త' అను సూత్రముచేత నాండ్రు, బిడ్డలు, అంటలుగట్టి = గుంపులు గట్టుకొని,

1. చెల్లెలకు, చెల్లిలకు, 2. పదాబ్జములఁ గాడ నొధర్పిన నొప్పిఁ గూయిడఁ.

చేలకు = త్రేత్రములకు, కూరంగోయబోక = కంటకముతో = ముండ్లు, పదాగ్రములకు = శాశ్వతానలయందు, కాడగక = నాటకగా, దూసిననొప్పిక = విడదీసిననొప్పిచేత, కూయిడక = కూతలుపెట్టకగా, కంటికినిద్ర గానక = కంటికినిద్రయెఱుంగక, ఒడుగంటడి = ఒదిగి, వేగెదము = వేగుచున్నారము, ఒక్కమాపంటలుకాదు = మాకుమాత్రమునులే కాదు, ఇందుక = ఇక్కడ, నీవు పడునట్టియవస్థ = నీవు పడుకట్టము, వచింపక శక్యమే = చెప్పదరమా.

తా. ఆంధ్రును బిడ్డలును పొలములయందు గూరలు గోయం బోవుతఱి గాళ్ల ముండ్లు నాటినం దీయగానే నొప్పిచేత గూతలిడక గంటికి నిద్ర పట్టక యిచ్చట నొదిగొని వేగుచున్నార మిట్టిశ్రమ మాకుమాత్రమే కాదు నీవు పడునట్టియవస్థయొక జెప్పదరము గాకున్నది గదా.

తే. స్వామ్యమాత్యసుహృతో శ్రజనపదబల
దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ १ దొలుతఁ గలవు
అంగి సుఖయైన నంగంబు १ లటకు మునుపె
చాల సుఖు లొట మనకు १ దృష్టంబు గాదె?

34

టీ. స్వామ్య...లు-స్వామి = రాజు, అమాత్య = మంత్రిలు, సుహృత్ = ఆప్తులు, శ్రోశ = భండారము, జనపద = దేశము, బల = చతురంగబలము, దుర్గములు = కోటలు, ఇవి, స్వామి = ప్రభువు, కలిగినక = కలిగినట్లాయెనేని, తొలుతఁగలవు = అమాత్యాదులు ముందే కలరు, అంగి = శరీరి, సుఖయైనక = సుఖముగలవాడాయెనేని, అంగంబులు = కరచరణాదులు, అటకుమునుపె = అంతకుముందఱి నే, చాలసుఖు లొట = మిగుల సుఖముగల వొట, మనకు దృష్టంబుగాదె = మనకు దృష్టాంతముగావా? అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, ఆర్థాంతరన్యాసము.

తా. స్వామ్యమాత్యాది సప్తాంగములు రాజుగలిగినేని యటకు మున్నె యమా త్యాదులుం గలరు. శరీరి సుఖయైన యెడఁ గరచరణాద్యవయవములు మున్నె సుఖంబులం బడసి యుండుట మనకు దృష్టాంతముగా నుండ లేదా యని నుడివిరి.

క. అతనివనిఁ దీర్ప రాజ్య
ద్వితయము నినుఁ జేరు నెట్టివెరవున నై నక
క్షితిపుల కరిజయము ధనో
న్నతియుఁ బ్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.

35

టీ. ఆతనినినిదిర్బక్ = ఆశేధ్యజానిం జంపితివేని, రాజ్యస్వతంత్ర్యము = మీ యుభయుల రాజ్యములు, నిరుక్ = సన్ను, చేపక్ = పొందును. ఎట్టి నరపున నైనక్ = ఏయుపాయముచేతనైనను, అరిజయము = శత్రుసంహారము, ధనోన్నతియుక్ = ధనమాంజించుటయు, ప్రజానీతిరక్షణము = ప్రజలయొక్క నీతి చెల్లించుటయు, ఇవి, త్కృతిపులకుక్ = రాజులకు, ధర్మంబుక్ = ధర్మములు.

తా. ఆ కేశిధ్యజాని వధియించితి పేని మీ యిరువుర రాజ్యములు నిన్నుజేరును. ఎట్టి సేర్పుచేతఁ గాని శత్రుసంహారము సేయఁటయు ధన మాంజించుటయుఁ బ్రజలను నీతి ప్రకారముగఁ బాలించుటయు, నిది త్కృతియ ధర్మములు.

క. అన్యాయంబున దుస్సహ

మన్యుం డగు ప్రబలరిపుని १ మడియించిన ధ

ర్తన్యకృత్తి కగు నిష్కృతి

సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి १ సంరక్షింపన్.

36

టీ. దుస్సహమన్యుం డగు = సహింపరాని యాగ్రహముగలవాడైన, ప్రబలరిపునిక్ = బలవంతుఁ డైనశత్రువును, అన్యాయంబునక్ = అనీతి చేత, మడి...కిక్ = మడియించిన = మడియించుటవలసి, ధర్తన్యకృత్తికిక్ = ధర్త తిరస్కారమునకు, ప్రజాళిక్ = ప్రజలసంఘమును, సన్యాయంబుగక్ = న్యాయముక్తముగా, సంరక్షింపక్ = పరిపాలింపఁగా, నిష్కృతి = అచే ప్రాయశ్చిత్తము, అగున్.

తా. మిగుల రోషయుక్తుఁడైన శత్రువు నన్యాయముగ వధియించిన పక్షమున ధర్త తిరస్కారముగు నందులకు న్యాయముగా దయతోఁ బ్రజాపాలన మొనరించిన యెడ నదియే ప్రాయశ్చిత్త మగుఁ గాక; నిరాయధుఁడైవచ్చిన పగవానిం బాపినయెడఁ బ్రాయశ్చిత్త మొనరింప వచ్చు నని చెప్పిరి.

క. తనరాష్ట్రము చెడ వచ్చిన

ననిమిషమతి విప్రుఁ డనక १ యాచార్యుఁ డ్రిశీ

ర్షునిఁ దునుమఁడె విడువుము దయ

నిను నమ్మినప్రజలు నవయ १ నీ దయ యేలా?

37

టీ. తనరాష్ట్రము = తనరాజ్యము, చెడవచ్చినక్ = హానిజెందరాఁగా, అనిమిషమతి = దేవేంద్రుఁడు, విప్రుఁ డనక = బ్రాహ్మణుండనక, ఆచార్యుక్ = గురువైనట్టి, డ్రిశీర్షుక్ = విశ్వరూపుని, తునుమఁడె = వధింపఁడా, దయక్ = శత్రునిమిది కృపను, విడువుము = వదులుము, నిను నమ్మినప్రజలు, నవయక్ = కష్టపడఁగా, నీదయ = నీకృప, ఏలా = ఏటికి.

తా. దేవేందు గడు తన రాజ్యమునకు గీడొనరించుచున్న యాచార్యుం డగు విశ్వరూపుని బ్రాహ్మణుం డని విచారింపకయే వధింపలేదా? శత్రునిమీద నున్న కృప విడుపుము. నిన్ను నమ్మియుండు ప్రజలు కష్టపడుచుండఁగా నీ దయవలన నేమి ప్రయోజనం బని వలెకెరి.

క. శిష్టు నిను నింతఁ జేసిన

దుష్టాత్మనిఁ బిలుకుమార్చి శ దురితము పిదపఁ

నష్టంబుగ భూవల్లభ!

యిష్టాపూర్తములు నేసి శ యెసఁగఁగ రాదే?

38

టీ. భూవల్లభ = రాజా ! శిష్టుక్ = శిష్టుడవైనట్టి, నినుక్ = నిన్ను, ఇంతఁ జేసిన, దుష్టాత్మనిక్ = దురాత్ముని, పిలుకుమార్చి = చంపి, పిదపఁ = పిమ్మట, దురితము = పాపము, నష్టంబుగఁ = నశించునట్లు, ఇష్టాపూర్తములు నేసి = క్రతువులు వాషీకూ పాది నిర్వాణములు నేసి, ని. 'అథ క్రతుర్వైష్ణవో పూర్తం ఖాతాదికర్తవ్య' యని యమ రము. ఎసఁగఁగ రాదే = ఒప్పురాదే.

తా. పూజ్యుండైన నిన్ను శ్రోతృపెట్టిన దుష్టుం డగుశత్రుని జంపి పిదపఁ బాపములు చివ్వుటకుఁగఁగ గ్రతువులు వాషీ కూ పాది ధర్మములు నేయఁ గూడదా యని వచించి రనుట.

తే. ఇంక రెన్నాళ్లు సూచి, నీవంకఁ దెగువ

గలుగకుండినఁ బ్రజ లూళ్లు శ దలచి పోవ

మాని వగుటయె యుండె, విశహీనసంధి

నతనిఁ గనుటొండె గా కొండుమతము గలదె?

39

టీ. ఇంకఁ = ఇంకను, రెన్నాళ్లు సూచి = రెండుదినములు సూచి, నీవంకఁ = నీయందు, తెగువ = తెంపు, కలుగకుండినఁ = లేకయుండనేని, ప్రజలు = జనులు, ఊళ్లు దలచిపోవఁ = పుత్రమయూళ్లు స్మరించి లేచిపోయినయెడల, మానివగుటయె యుండె = మునివగుటఁగాని, విశహీనసంధిక్ = హీనమగుసంధిచేత, అతనిఁ గనుటొండె = చికేభిద్వజునిఁ జేరుటఁగాని, కొండుమతములు దక్క, కొండుమతము = గౌరవమైన మఱి యొక మార్గము, కలదె = కలదా? లే దనుట.

తా. రాజా ! ఇంకమీదఁ గొండు దినములు సూచి జనులు నీయందుఁ దెగువపుట్ట కుండేనేని వారి వారి యూళ్లు స్మరించుకొని వెళ్లెదరు. పిదప నీవు మునివృత్తి నాశ్రయింపవలెను; లేక యతనితో హీనసంధియైనను జేయవలయును. ఈకొండువిధములు దక్క గౌరవం బైనమఱియొకమార్గము లే దనిరి.

క. జనవర ! తపమునకుం బొ

చ్చిర గన్నులు మూసికొంటె నెల, వింతియ కా

క నిదిధ్యాసకు బ్రహ్మం

దెనయు నె పరిభవము(పు)శల్య మెదలో మెఱుమన్. 40

టీ. జనవర = రాజా ! పరిభవము(పు)శల్యము = అసమాన మనడి యలుగు, ఎదలో = హృదయమున, మెఱుమన్ = మెఱయుచుండగా, తపమునకుం = తపస్సునకు, చ్చిర = ప్రవేశించినపుడు, గన్నులు మూసికొంటె = కన్నులు మూసికొనుటయే, నెలవు = ప్రయోజనము, ఇంతియకాక = ఇంతేకాని, నిదిధ్యాసకు = ఏకాగ్రధ్యానమునకు, బ్రహ్మంబు = పరబ్రహ్మము, ఎనయునె = సంపర్శించునా?

తా. ఓ రాజా ! తపా బొనర్చుట దెంతదినను గన్నులు మూసికొనుకే ప్రయోజనము గాని తిరస్కార మనియెడియలుగు హృదయమగు మెఱయుచుండగా బ్రహ్మ సంధాన మనుకూలంపదు.

క. అవమతిఁ బితృష్టు లగుభూ

ధవుల వెదకి పిల్లపిల్ల తరము దునిమి థా

ర్గవుడు ముని యయ్యెను; మఱి నై

భవము వలదు శాంతి కైనఁ బగ దెగ కగునే. 41

టీ. అవమతి = అవమానముచేత, పితృష్టులగు = తండ్రిని జంపినట్టి, భూధవుల = రాజులను, వెదకి, పిల్లపిల్లతరము = పిల్లలను నయితము పరుసగా, తునిమి = చంపి, భార్గవుడు = పరశురాముడు, మునియయ్యెను = జడదారి యయ్యెను, మఱి = మఱియును, నైభవము = ప్రభుత్వము, వలదు = లోకము లేదు, శాంతికైన = ఉపశాంతికైనను, పగదెగ = పగదీర్చికొనక, లగునే = సిద్ధించునా, సిద్ధిప దనుట. ఆప్రస్తుతప్రశంస, అర్ధాంతరన్యాసము.

తా. పరశురాముం డవమానముచేత దనతండ్రిని జంపిన రాజులను వెదకిపిల్లపిల్లతరము చంపి పిట్టుట మాని యయ్యెను. కాన నటువలె బ్రభుత్వము వలదు. పోనీ, శాంతికైనను పగ దీర్చకయే సిద్ధిప దని పల్కిరి.

తే. పగయు పగయును లేక యేసాటి గన్న

నలరు సామాన్యసంసారి నయగుట మేలు

మదిఁ (ఁజి త) దగిలె నేని శాంతిచే నమఱవఁ దగదు

రాజ్యభూమికఁ దాల్చిన రాజున(ల)కును:

42

టీ. పగయుక్ = ద్వేషమును, పగయును = విచారమును, లేక, ఏపాటికన్ను = ఏమాత్రము గలిగినను, అలరు...రి - అలరు = సంకరించునట్టి, సామాన్య సంసారి అగుట మేలు = పరిపాటి సంసారి యగుటయే మేలు, రాజ్యభూమిక - రాజ్య = ప్రభుత్వ మనెడి, భూమిక = క్షేత్రమును, తాల్చినరాజునకును - తాల్చిన = ధరియించిన, రాజునకును = భూపాలునకును, మదిక్ = బుద్ధిని, తగిలెనేని = శత్రుకృత తిరస్కార మంటినట్టాయెనా, శాంతిగక్ = శమముచేయు, మఱవదగదు = మఱవరాదు.

తా. గుహితో ద్వేషమును బింజయును లేక యేపాటి కలిగినను సంకరించు నట్టి పరిపాటి సంసారి యగుట మేలు. రాజ్య మను భూమికను ధరియించిన రాజునకు శత్రుకృత తిరస్కారము వదిలి దిగిలెనేని శాంతిచిత్తుడై సమాధిమై నుండు ముక్తము.

క. పులి మల డిగి యూల్లకు స

క్షులరుజ రా జనము మాన్పుకొక బనిచి గవి

1 నెలకొన సురియలు గొని చని

పొలియనో? యూరక గుయిరేగి 1 పొడుచునో? చెపుమా. 43

టీ. పులి = వ్యాఘ్రము, (శిశువుడు) అక్షులరుజ = కన్నులకలకచేత, మల డిగి = కర్వతము డిగి, డిగిల్లకు = గ్రామములకు, రాక్ = రాగా, జనము = ప్రజ, మాన్పుకొకబనిచి = దయచే మాన్పుకొన నిచ్చి, గవి = గుహయందు, నెలకొన = స్వస్థమైయుండగా, దానిమీద, సురియలుగొని = చుఱకత్తులను గొని, చని = పోయి, పొలియనో = దానిచేత హచ్చనో, లేక, డిగి = కన్నుల నొప్పితో వచ్చినప్పుడు గ్రామమందు (జనము), గుయిరేగి = గుంపు లగు కూతలు పెట్టుచు, పొడుచునో, చెపుమా = విచిక్రుమా. ఆలం. 1 ప్రస్తావన.

తా. పులి యిశిషువుడు కన్నుల కలకతో గొండ దిగి గ్రామములకు రాగా నందఱు ప్రాగ్ కూర్చుండి పచ్చి యపాయము నొందిన పులిని జంపుదురో, లేక దాని నేత్రవ్యాధిని పయచి మాన్పుకొన నిచ్చి, దానికి నెలవగు గవియందు స్వస్థ ముగా నుండు తఱిగన మురారుధములం బట్టిపోయి యా పులిచేత జచ్చునో వచింపుము.

క. ఈవేళ బలియు నతనిం

బో విడిచితి పొమ్ము 2 వాడు 1 పోయిన రాజ్యం

1. నెలకొని సురియ గొని; నెలకొన సురియగొని. 2. పాడి బో.

బేవిధిఁ గ్రమ్మలు నావెర

వీవెర వని వ్రేలు మడచి १ ¹యేర్పడఁ జెపుమా.

44

టీ. ఈవేళే = ఈసమయమున, బలియునఁ నిక = బలవంతుడగు నా కేగింపు
జూని, పోవిడిచితి పొమ్ము = పోవునట్లుగ విడిచిపెట్టితివి పో, వాడుపోయినకొ, రాజ్యంబు
= సామ్రాజ్యము, వీవిధి గ్రమ్మలుకొ = ఏప్రకారము మరలవచ్చును, ఆవెరపు =
సామ్రాజ్యము వచ్చెడి యా యుపాయము, ఈవెర పని = ఈయుపాయ మని, వ్రేలు
మడచి = అంగుళమువంది, ఏర్పడకొ = తెలియనటుల, చెపుమా = వచింపుమా.

తా. ఈ సమయమందు మిగుల బలవంతుడగు కేగింపుజూని విడిచి పెట్టితివిపో
వాడు పోయిన పిమ్మట సామ్రాజ్య మేవిధంబున మరల వచ్చునో యా యుపాయు
వీది యని వ్రేలు మడచి చెప్పుము.

తే. అలసతఁ బరున్నమనుజుండు १ కలియుగంబు,

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్నవాడు, శ్రేత

యుత్థితుండు, యాయి మఱి కృతయగ మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్భాషామున వినవె(మె).

45

టీ. అలసతకొ = ఆయాసపడుటచేతను, పరున్నమనుజుండు = పండినరుండు,
కలియుగంబు = కలియుగము వంటివాడు, కూర్చున్నవాడు, ఎన్నకొ = విచారింపక,
ద్వాపరంబు = ద్వాపరమువంటివాడు, ఉత్థితుండు = లేచినవాడు, శ్రేత =
శ్రేతాయగమువంటివాడు, మఱి = మఱియును, యాయి = సూచించువాడు, కృత
యగము = కృతయగమువంటివాడు, అటన్నకొ = అట్లగునట్టి, నముచిదమనోక్తికొ =
ఇందుని వాక్యమును, ఋగ్భాషామునకొ = ఋగ్వేదమందలి బ్రాహ్మణమందు,
వినవే = విన్నవాడవుకావా. (అనగా నిరుద్యోగుడుగా నున్నవాడు పరమ నికృష్ట
డగుట.) అలం. ఆప్రస్తుతప్రశంస.

క. చిద్రప్రహారి రాష్ట్ర

పద్రవపరిహారి యాప్తభాషణరుచి వే

భోదిక్తుఁ డన్యవేళా

సుదిక్తుఁ డనల్పకాల १ ముర్వి ²భరించున్.

46

టీ. చిద్రప్రహారి - చిద్ర = తన రాజ్యమందు బట్టిన దోషంబులను, ప్రహారి =
పోగొట్టువాడును (శత్రువున కేదేని యిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు సమయించువాడును),

రాష్ట్రోపద్రవపరిహారి = రాజ్యమునకు శత్రువులవలని యుపద్రవమును బోగొట్టు
వాడును, అప్త = ఇష్టలయినవారియొక్క, భౌషణ = వాక్యములయందు, రుచి =
ప్రీతిగలవాడును, వేశా = శత్రువును వధింపఁదగిన సమయముదొరకినప్పుడు, ఉద్రిక్తుఁడు
= త్వరపడినవాడును, అన్యవేశ = సమయము కానియప్పుడు, అశుద్రిక్తుఁడు =
త్వరపడక యుండువాడును, అనల్పకాలము = బహుకాలము, ఉర్విక్ = భూమిని,
భరించుక్ = వసించును.

తా. తనరాజ్యమునకు బుట్టిన దోషములను వెంటనే పోగొట్టుచు, దనరాజ్య
మునకు శత్రువుల పలని యుపద్రవము లంటఁగుండఁ జేయుచు, శత్రు భంజనావసరము
సిద్ధించినపు డాపుల ప్రీతి వాక్యముల విని ప్రయత్నపడుచును నాసమయములయందుఁ
ద్వరపడక నిర్దుశించుచు, నితైఱిగునఁ బ్రవర్తించుగాఱు బహుకాలము పుడమిఁ
బాలించును.

వ. లే లే మ్మనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డిట్లనియె, 47

క. మీ నొడివినయది కార్యం

బౌ; నిప్పని సేయ రాజ్యం మంతయు మనకుఁ

వానికిఁ బరలోకము జిత

మౌ నొక్కట, నిందు వాసు లరయఁగ వలయున్. 48

టీ. మీనొడివినయది = మీరన్న వాక్యము, కార్యం బౌ = కర్తవ్యమవును, ఇప్ప
నిసేయక్ = ఈకార్యము సేయఁగా, ఒక్కటక్ = ఏకకాలములొ, రాజ్యమంతయుక్ =
ఎల్లరాజ్యము, మనకుఁ, వానికిఁ = ఆకేళిభృజునకు, పరలోకము = స్వర్గము, జితమాక్ =
గెలువఁబడిన దను, (అనఁగా గలుగు ననుట). ఇందుక్ = కారెంటియందును, వాసులు =
ఎక్కువతక్కువలు, అరయఁగవలయున్ = విచారింపవలయును.

తా. మీ రన్నది చేయఁ గగినది యాను. ఈలాగున జేయఁగా నేకకాలములొ
మనకు ఎల్లరాజ్యమును పొనిరి బరలోకమును సిద్ధించుచున్నది యయిన నీ రెంటియొక్క
తారతమ్యము విచారింప వలయు నని చెప్పెను.

క. పరలోకసుఖము శాశ్వత

మరయ; మహిరాజ్యసౌఖ్యం మల్పానేహగి

పరిభోగ్యం; బిందుల కై

దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకున్. 49

జేవిధిఁ గ్రమ్మఱు నావెర

వీవెర వని వ్రేలు మడచి १ ¹యేర్పడఁ జెప్పుమా.

44

టీ. ఈవేళే = ఈసమయమున, బలియునలనికొ = బలవంతుడగు నా కేశిధ్వజుని, పోవిడిచితి పొమ్ము = పోవునట్లుగ విడిచి పెట్టితివి పో, వాడుపోయినకొ, రాజ్యంబు = సామ్రాజ్యము, ఏవిధిఁ గ్రమ్మఱుకొ = ఏప్రకారము మరలవచ్చును, ఆవెరవు = సామ్రాజ్యము వచ్చెడి యా యుపాయము, ఈవెర వని = ఈయుపాయ మని, వ్రేలు మడచి = అంగుళమువంచి, ఏర్పడకొ = తెలియునటుల, చెప్పుమా = వచింపుమా.

తా. ఈ సమయమందు మిగుల బలవంతుడగు కేశిధ్వజుని విడిచి పెట్టితివిపో వాడు పోయిన పిమ్మట సామ్రాజ్య మేవిధంబున మరల వచ్చునో యా యుపాయంబిది యని వ్రేలు మడచి చెప్పుము.

తే. అలసతఁ బరున్నమనుజుండు १ కలియుగంబు,

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్నవాడు, శ్రేత

యుత్థితుండు, యాయి మఱి కృతయగ మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్బ్రాహ్మణమున వినవె(మె).

45

టీ. అలసతకొ = ఆయాసపడుటచేతను, పరున్నమనుజుండు = పండినరుండు, కలియుగంబు = కలియుగము పంటివాడు, కూర్చున్నవాడు, ఎన్నకొ = విచారింపఁగా, ద్వాపరంబు = ద్వాపరముపంటివాడు, ఉత్థితుండు = లేచినవాడు, శ్రేత = శ్రేతయగముపంటివాడు, మఱి = మఱియును, యాయి = సంపరించువాడు, కృతయగము = కృతయగముపంటివాడు, అటన్నకొ = అట్లయినట్టి, నముచిదమనోక్తికొ = ఇంద్రుని వాక్యమును, ఋగ్బ్రాహ్మణమునకొ = ఋగ్వేదమందలి బ్రాహ్మణమందు, వినవే = విన్నవాడవుకావా. (అనఁగా నిరుద్యోగుడుగా నున్నవాడు పరమ నికృష్టుడగుట.) అలం. ఆప్రస్తుతప్రశంస.

క. ఛిద్రప్రహరి రాష్ట్రో

పద్రవపరిహారి యాష్టభాషణరుచి వే

భోద్రిక్తుఁ డనన్యవేళా

నుద్రిక్తుఁ డనల్పకాల १ ముర్వి ²భరించున్.

46

టీ. ఛిద్రప్రహరి - ఛిద్ర = తన రాజ్యమందుఁ బట్టిన దోషంబులను, ప్రహరి = పోగొట్టువాడను (శత్రువున కేడిని యిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు సమయించువాడును),

1. యెన్నుము చాలుకొ. 2. భుజించుకొ.

రాష్ట్రో వద్ర వపరిహరి = గాఙ్గమునకు శత్రువులవలని యువద్రవమును బోగొట్టు
వాడును, ఆ ద్ర = ఇవ్వలయునవారియొక్క, భాషణ = వాక్యములయందు, రుచి =
ప్రీతిగలవాడును, వేశా = శత్రువును వధింపఁచిన సమయముదొరకినప్పుడు, ఉద్రిక్తుడు
= త్వరపడినవాడును, అన్యవేశ = సమయము కానియప్పుడు, అనుద్రిక్తుడు =
త్వరపడక యుండువాడును, అనల్పకాలము = బహుకాలము, ఉర్విక్ = భూమిని,
భరించుక = వసించును.

తా. తనరాజ్యమునఁ బుట్టిన దోషములను వెంటనే పోగొట్టుచు, దనరాజ్య
మునకు శత్రువుల వలని యువద్రవము లంటకుండఁ జేయుచు, శత్రుభంజనావసరము
సిద్ధించినపు డావుల ప్రీతి వాక్యముల విని ప్రయత్నపడుచును నాసమయములయందుఁ
ద్వరపడక నిష్క్రమించుచు, నితైఱుగునఁ బ్రవర్తించురాజు బహుకాలము పుడమిఁ
బాలించును.

వ. లే లే మ్మనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డిట్లునియె. 47

క. మీ నొడివినయది కార్యం

బౌ; నిప్పుని సేయ రాజ్య శ మంతయు మనకు

వానికిఁ బరలోకము జిత

మౌ నొక్కట, నిందు వాసు శ లరయఁగ వలయున్. 48

టీ. మీనొడివినయది = మీరన్న వాక్యము, కార్యం బౌ = కర్తవ్యమవును, ఇప్పు
నిసేయ = ఈకార్యము సేయఁగా, ఒక్కట = ఏకకాలములూ, రాజ్యమంతయు =
ఎల్లరాజ్యము, మనకు, వానికి = ఆకేశిధ్వజునకు, పరలోకము = స్వర్గము, జితమా =
గెలువఁబడిన దౌను, (అనఁగా గలుగు ననుట). ఇందు = ఈరెంటియందును, వాసులు =
ఎక్కువతక్కువలు, అరయఁగవలయున్ = విచారించవలయును.

తా. మీ రన్నది చేయఁ దగినది యశాను. ఈలాగునఁ జేయఁగా నేకకాలములూ
మనకు నెల్లరాజ్యమును వానికిఁ బరలోకమును సిద్ధించుచున్నది యయిన నీ రెంటియొక్క
తారతమ్యము విచారించ వలయు నని చెప్పెను.

క. పరలోకసుఖము శాశ్వత

మరయ; మహీరాజ్యసౌఖ్య శ మల్పానేహగ

పరిభోగ్యం; బిందుల కై

దురితము కావించి తోలఁగుదనె పరమునకున్. 49

టీ. అరయ్ = విచారింపఁగా, వరలోకసుఖము = వరలోకానందము, కాశ్వ
తము = నిత్యము, మహీరాజ్యసౌఖ్యము = భూపాలనమువలనిసుఖము, అల్పానేహగపరి
భోగ్యంబు = స్వల్పకాల మనుభవించుటగినది. ని. 'కాలోదిష్టోఽప్యనేహపి' యని
యమరము. ఇందులకై = ఈ యల్పసుఖమునకై, దురితము = పాపము, కావించి = చేసి,
వరమునకు = వరలోకసుఖమునకు, తొలఁగుదునె = దూరపగుదునా. అలం. కావ్యలింగము.

తా. విచారింపఁగా బరలోకానందము నిత్యమును, రాజ్యానంద మనిత్యమును
గాన నల్పకాలానుభవయోగ్యం బైన రాజ్యమునకై పాప మొనర్చి వరలోకమునకు
దూరీభూతుడను కా నొల్ల ననియె.

క బద్ధాంజలిపుటు దీనుక్

¹ గ్రుద్ధతఁ దనమటుఁగు సొరఁగఁ శ గూల్పుట కడుఁ గి

బుద్ధికి వరలోకానంద

బుద్ధికి నను ² కండువాక్యములు శ దలఁప రొకో.

50

టీ. బద్ధాంజలిపుటు = మునిశిలహస్తండునట్టి, దీనుక్ = దైన్యమొందినవానిని,
తనమటుఁగుసొరఁగఁ = తన్ను శరణుజొచ్చినపుడు, గ్రుద్ధతఁ = కోపయుక్తుడై,
ఉద్ధతిఁ = గర్వముచేత, గూల్పుట = వధియించుట, వరలోకార్జనబుద్ధికి = వరలోకము
సంపాదించెద ననుమనంబు గలవానికి, కడుఁగిడు = మిక్కిలిపాపము అను = అనునట్టి,
కండువాక్యములు = కండుమహర్షి వాక్యములు, తలఁపరొకో = విచారింపరా. అలం.
అప్రస్తుత ప్రశంస.

తా. బద్ధాంజలి యయి దీనత్వము వహించి శరణు జొచ్చినవాని బరలోక
బుద్ధి గల పురుషుడు కోపయుక్తుడై గర్వముచేత వధియించెనేని యతనికి మహాపాతకం
బని కండుమహర్షి సెప్పినవాక్యములు విచారింపరు కాబోలును.

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి, శ యారాజు నడిగి, త

ధర్మ నైచికివధక్రమంబు

దెలిసి, తగిన నిష్కృతి వచింప, నాతండు

³ మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చి.

51

టీ. అనుచు = ఇట్లుచు, వెడలివచ్చి = వెడలెముబయలు వెళ్ళివచ్చి, ఆరాజు =
ఆకేశిధర్మజుని, అడిగి, ధర్మనైచికివధక్రమంబు = యజ్ఞ ధేనువధ ప్రకారమును, ని. 'ఉత్తమా
గోషు నైచికి' యని యమరము. తెలిసి = ఎఱింగి, తగిననిష్కృతి = సరియైన ప్రాయ

1. గ్రుద్ధుడై శరణు చొరగ; గ్రుద్ధుడై మటుఁగుసొరఁగ. 2. కణ్ణ. 3. మగుడి.

శ్చిత్తమును, వచింపఁ = చెప్పఁగా, ఆశుండు = ఆశేధ్వజుండు, మగుడఁ = మరలవచ్చి, క్రతువు = యజ్ఞమును, సాంగముగఁ = సంపూర్ణముగా, ఒనర్చి = చేసి. ముందటి కన్వయము.

తా. ఖండిత్యుండు మంత్రులతో నాలోచించి యిట్లనుచు బెండెము వెడలి వచ్చి శేధ్వజునివలన యజ్ఞధేవు పథక్రమం బెఱింగి తగిన ప్రాయశ్చిత్తము విచారించి చెప్పఁగా నా శేధ్వజుండు మరల యజ్ఞశాలకు వచ్చి క్రతువును సాంగోపాంగముగ నొనర్చెను.

ఆ. అవభృథాన్లు తో త్రసమాంగుఁడై, ఋత్విక్స
దస్యగణముఁ బూజఁ १ దనిపి, పిదప
సూత మగధ వంది १ వైతాళిక ప్రభృ
త్యర్థికోటి కభిమతార్థ మొసఁగి.

52

టీ. అవ...డై-అవభృథ = అవభృథ మయజ్ఞ దీక్షాంతస్నానముచేతను, ఆప్లుత = చక్కఁగాఁ దడుపఁబడిన, ఉత్తమాంగుడై = శిరముగలవాడై, ఋత్విక్...ముక్-ఋత్విక్ = ఋత్విజులయొక్కయు, సదస్య = సభ్యులయొక్కయు, గణముక్ = సమాహమును, పూజఁ = దక్షిణాంతపూజచేత, తసిరి = తృప్తి నొందించి, పిదపఁ = పిమ్మట, సూత... క్ = సూత, మగధ, వంది, వైతాళిక ప్రభృతి = వీరలు మొదలగు, అర్థికోటిక్ = యాచక సమాహమునకు, అభిమతార్థము = కోరినవస్తువులను, ఒనఁగి = ఇచ్చి. ముందటి కన్వయము.

తా. శేధ్వజుండు యాగము ముగియఁగా నవభృథస్నాతుఁడై ఋత్విజులకును బూజనీయులగు సభ్యులకును దక్షిణాంతపూజ లొనర్చి తృప్తి నొందించి సూతమాగధాది యాచక సమాజమునకుఁ గోరిన వస్తువుల నెల్ల నిచ్చెను.

తే. మఱియుఁ గోరినవారి యర్కఙ్గులు తీర్చి
యును మనగపూర్తి చాల కొరయ్యనఁ దలంచి
'యకట గురుదక్షిణ యొసంగ १ నయిత' నంచు
మగుడఁ జని శంక నతఁడు సంభ్రమపడంగ.

53

టీ. మఱియుక్ = ఇదియునుంగాక, కోరినవారి యర్కఙ్గులు దీర్చియును = కోరినవారికోర్కెలన్నియు నిచ్చియును, మనగపూర్తి చాలక = మనస్సునకుఁ దనివితీరక, ఒయ్యనక్ = మెల్లగా, తలచి = తలచుకొని, అకట, గురుదక్షిణయొసంగనైతిక్ = గురుదక్షిణయియనైతిని, అంచుక్, మగుడఁ = మరలను, చని = పోయి, అతఁడు = ఆఖండిత్యుండు, శంకక్ = ఆనమానముచేతను, సంభ్రమపడంగక్ = తొట్టుపడఁగా.

టీ. ఆరయక్ = విచారించుగా, పరలోకసుఖము = పరలోకానందము, కాశ్య
తము = నిత్యము, మహిరాజ్యసౌఖ్యము = భూపాలనమువలనిసుఖము, అల్పానేహపరి
భోగ్యంబు = స్వల్పకాల మనుభవించుగినది. ని. 'కాలోదిష్టోఽప్యనేహపి' యని
యమరము. ఇందులకై = ఈ యల్పసుఖమునకై, దురితము = పాపము, కావించి = చేసి,
పరమునకుక్ = పరలోకసుఖమునకు, తొలగెడునె = దూరమగుదునా. అలం. కావ్యలింగము.

తా. విచారించుగాఁ బరలోకానందము నిత్యమును, రాజ్యానంద మనిత్యమును
గాన నల్పకాలానుభవయోగ్యం బైన రాజ్యమునకై పాప మొనర్చి పరలోకమునకు
దూరీభూతుడను కా నొల్ల ననియె.

క. బద్ధాంజలిపుటు దీనుక్

¹ గ్రుద్ధతఁ దనమటుంగు సొరంగఁ ॥ గూల్చుట కడుఁ గీ

డుద్ధతి పరలోకాగ్రన

బుద్ధికి నను ² కండువాక్యములు ॥ దలఁప రొకొ.

50

టీ. బద్ధాంజలిపుటుక్ = ముసలితహస్తుడయినట్టి, దీనుక్ = దైన్య మొందినవానిని,
తనమటుంగుసొరంగక్ = తన్ను శరణుజొచ్చినపుడు, గ్రుద్ధతక్ = కోపయుక్తుడై,
ఉద్ధతిక్ = గర్వముచేత, కూల్చుట = వధియించుట, పరలోకార్హబుద్ధిక్ = పరలోకము
సంపాదించెద ననుమనంబు గలవానికి, కడుగీడు = మిక్కిలిపాపము అను = అనునట్టి,
కండువాక్యములు = కండుమహర్షి వాక్యములు, తలఁపరాకొ = విచారించరా. అలం.
అప్రస్తుతప్రశంస.

రా. బద్ధాంజలి యయి దీనత్వము వహించి శరణు జొచ్చినవానిఁ బరలోక
బుద్ధి గల పురుషుఁడు కోపయుక్తుడై గర్వముచేత వధియించెనేని యతనికి మహాపాతకం
బని కండుమహర్షి నెప్పినవాక్యములు విచారించరు కారణాలు.

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి, ॥ యారాజు నడిగి, త

ధర్మనైచికీవధక్రమంబు

దెలిసి, తగిన నిష్క్రృతి వచింప, నాతండు

³ మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చి.

51

టీ. అనుచుక్ = ఇట్లుచు, వెడలివచ్చి = వెండెముబయలు వెళ్ళివచ్చి, ఆరాజుక్ =
ఆకేశిధ్వజుని, అడిగి, ధర్మనైచికీవధక్రమంబు = యజ్ఞ ధేనువధ ప్రకారమును, ని. 'ఉత్తమా
గోష నైచికీ' యని యమరము. తెలిసి = ఎఱింగి, తగిననిష్క్రృతిక్ = సరియైన ప్రాయ

1. గ్రుద్ధుడై శరణు చొరగ; గ్రుద్ధుడై మటుంగుసొరంగ. 2. కణ్ణు. 3. మగుడి.

శ్చిత్తమును, వచింపఁ = చెప్పఁగా, ఆశండు = ఆకేశిధ్వజుండు, మగుడఁ = మరలవచ్చి, క్రతువు = యజ్ఞమును. సాంగముగఁ = సుపూర్ణముగా, ఒనర్చి = చేసి. ముందటి కన్వయము.

తా. భాండిక్యుండు మంత్రులతో నాలోచించి యిట్లనుచు బెండెము వెడలి వచ్చి కేశిధ్వజునివలన యజ్ఞధేవు వధక్రమం బెఱిగి తగిన ప్రాయశ్చిత్తము విచారించి చెప్పఁగా నా కేశిధ్వజుండు మరల యజ్ఞశాలకు వచ్చి క్రతువును సాంగోపాంగముగ నొనర్చెను.

ఆ. అవభృథాఘృతో త్రసమాంగుఁడై, ఋత్విక్స
దస్యగణముఁ బూజఁ దనిపి, పిదప
సూత మగధ వంది శ వైతాళికప్రభృ
త్యర్థికోటి కభిమతార్థ మొసఁగి.

52

టీ. అవ...డై-అవభృథ = అవభృథ మయజ్ఞదీక్షాంతస్నానముచేతను, అప్లుత = చక్కఁగాఁ దడుపఁబడిన, ఉత్తబూంగుడై = శిరముగలవాడై, ఋత్విక్...ముఁ-ఋత్విక్ = ఋత్విజులయొక్కయు, దస్య = సభ్యులయొక్కయు, గణముఁ = సమూహమును, పూజఁ = దక్షిణాంతపూజచేత, తనిసి = తృప్తినొందించి, పిదపఁ = పిమ్మట, సూత... క్ = సూత, మగధ, వంది, వైతాళికప్రభృతి = వీరబుమొదలగు, అర్థికోటిక్ = యాచకసమూహమునకు, అభిమతార్థము = కోరినవస్తువులను, ఒసఁగి = ఇచ్చి. ముందటి కన్వయము.

తా. కేశిధ్వజుండు యాగము ముగియఁగా నవభృథస్నాతుఁడై ఋత్విజులకు బూజనీయులగు సభ్యులకును దక్షిణాంతపూజ లొనర్చి తృప్తి నొందించి సూతమాగధాది యాచక సమూహమునకుఁ గోరిన వస్తువుల నెల్ల నిచ్చెను.

తే. మఱియుఁ గోరినవారి యక్కఱలు తీర్చి
యును మనగిపూర్తి చాల కొరయ్యనఁ దలంచి
'యకట గురుదక్షిణ యొసంగ శ నయితే' నంచు
మగుడఁ జని శంక నతఁడు సంభ్రమపడంగ.

53

టీ. మఱియుఁ = ఇదియునుంగాక, కోరినవారి యక్కఱలు దీర్చియును = కోరినవారికోర్కెలన్నియు నిచ్చియును, మనగిపూర్తి చాలక = మనస్సునకు దనివితీరక, ఒయ్యనఁ = మెల్లగా, తలంచి = తలఁచుకొని, అకట, గురుదక్షిణయొసంగనైతిక్ = గురుదక్షిణయాయనైతిని, అంచుక్, మగుడఁ = మరలను, చని = పోయి, అతఁడు = ఆభాండిక్యుండు, శంకఁ = అనుమానముచేతను, సంభ్రమపడంగఁ = తొట్టుపడఁగా.

తా. మఱియు నాకేళిధ్వజుండు గోరినవారి మనోరథముల నెల్లఁ బూరించి యును మనస్తృప్తిలేక యాహించిచి గురుదక్షిణ యాయముతినని మెల్లగఁ దలంచికొని యాఖండిక్యుఁ డున్న నెలవుఁ గూర్చి వెళ్ళి యాఖండిక్యుఁడు తొట్టుపడఁగా.

క. వారించి 'నీకు నెయ్యది

కోరిక? యేతెంచినాడె' గురుదక్షిణ యీ

భూరమణ వేడు' మనుటయు

నారాజన్యుండు మఱియు 'నాపులతోడన్.

54

టీ. వారించి = నీకు శంక వలన దని తొట్టుపాటుమాన్సి, గురుదక్షిణ యీ = గురుదక్షిణ యిచ్చుటకొరకు, ఏతెంచినాడె = వచ్చినాడను, భూరమణ = ఓగాణా, నీకు = నీకు, ఎయ్యది కోరిక = ఏమేమియపేక్షితంబు, వేడుము = అడుగుము, లుచుట యుం = అనఁగా, ఆరాజన్యుండు = ఆఖండిక్యుఁడు, మఱియుం = మఱిగూడ, ఆపుల తోడన్ = ఇప్పులతోడ.

క. 'గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ

నరవరుఁ డేతెంచె; మీరు 'నా కనురక్తుల్;

పరికించి పదింబదిగా

నరయుండు మది నెద్ది మేలు 'స్థాపించుటకున్.'

55

టీ. గురుదక్షిణ యిచ్చుటకు, శశురవరుండు = కేళిధ్వజుండు, ఏతెంచె = వచ్చెను, మీరు = మీరలు, నాకుం = అనురక్తులు = ఆపులు, స్థాపించుటకు = అడుగుటకు, ఎద్ది మేలు = ఏది యుత్తమంబు, మదిన్ = మనస్సున, పరికించి = వెదకి, పదింబదిగాన్ = విస్తారముగ, ఆరయుండు = విచారింపుండు. అలా. కావ్యలింగము.

తా. గురుదక్షిణ యిచ్చుట కై కేళిధ్వజుండు వచ్చి యున్నాడు, మీరలు నాకాపులు కాన నెయ్యది యుత్తమం బపేక్షించుటకు దానిం బరికించి మనంబునఁ బదింబదిగా విచారింపుడీ యని పలికెను.

ఉ. నావుండు వార లన్మనుజునాధున కిట్లని రుట్టి; 'నేడుగా

దైవము గల్గె; వేగ గురుదక్షిణగాఁ జతుర్వవీచితో

ర్వీచలయం బశేషమును 'వేడుము భూవర; మమ్ము నందఱన్

బ్రోవుము; బాంధవాప్తజనశోషణకంఠెను ధర్మ మున్నదే?

56

టీ. నావుండున్ = అట్లనఁగా, వారలు, అన్మనుజునాధునకున్ = ఆఖండిక్యునకు, ఉట్టి = పొంగి, ఇట్లనిరి = ఈవిధముగా నొడివిరి, నేడుగా = నేడుగదా,

జైవముకల్గె = అదృష్టము కలిగెను, వేగ్ = గొబ్బన, చతు...బు - చతుర్థునీ
వృత = నాలుగు సముద్రములచేత జుట్టబడియున్న, ఉర్వీవలయంబు = భూమండ
లము, అశేషము = సమస్తము, గురుదక్షిణాగార్, = వేడుము = ప్రార్థింపుము,
భూవర = రాజా, మమ్మునందఱొక, స్తోమము = రక్షింపుము, బంధపాప జనపోషణ
కంటెను = బంధమిత్రవర్గ రక్షణకంటె, ధర్మము = పుణ్యము, ఉన్నదె = ఉన్నదా,
లే దనుట.

తా. అట్లనగా వారలు హర్షముచేత నుబ్బి నేడుగదా యదృష్టము గలిగెను.
నాలుగు సముద్రముల మధ్యంబున నున్న యశేష భూమండలమును దక్షిణాగ
మమ్ముం గాపాడుము, బంధ మిత్ర జన రక్షణకంటెను వేఱే ధర్మము లేదని ఖండింపు
నితో విన్నవించిరి.

ఉ. ఎన్నడు లావు గూడు మన? १ కెన్నఁ డగు న్దఱి? యయ్యె నేని పో
రెన్నిక యానె? పోరిన¹ జయింప నశక్యము; నీదుభాగ్యసం
పన్నతఁ జేరఁ గార్య మిటు; १ బంధు సుహృత్తతి కొక్కఁడీదు రా
కున్నటులుండఁగానె; సిరు १ లూరక చావక నోవ కబ్బునే. 57

టీ. ఎన్నడు = ఎప్పుడు, లావు కూడుకొ = బలిమిగల్గును, మనకుకొ = ఎన్నడు =
ఎప్పుడు, తఱి = సమయము, అగుకొ = ఔను, అయ్యెనేని = సమయము సిద్ధించినను,
పోరు = యుద్ధము, ఎన్నికయ్యానె = శ్రేష్ఠమగునా, శ్రేష్ఠము, కాదనుట, పోరినకొ =
యుద్ధమొనరించినను, జయింపకొ = గెలుచుటకు, అశక్యము = శక్యముగాదు, నీదు =
నీయొక్క, భాగ్యసంపన్నతకొ = భాగ్యతిశయముచేతను, కార్యము = ప్రయోజనము,
ఇటు = ఈవిధంబుగ, చేరకొ = ఒనగూడెను, బంధుసుహృత్తతికొ = బంధుమిత్ర
వర్గమునకు, ఁడు = చెఱుపు, రాక = కలుగక, ఉన్నటులుండఁగానె, సిరులు = సంప
దలు, చావక = మరణము నొందక, నోవక = నొప్పించడక, ఉరక, అబ్బునె =
సిద్ధించునా, సిద్ధింప వనుట.

తా. ఎప్పుడు బలిమి గలుగు నెన్నడు సమయ మగును సమయము కల్గినను జగ
దము శ్రేష్ఠముగాదు కదా? అయినను జగద మొనర్చితిమిపో జయింప నశక్యంబు,
నీయదృష్టమువలన నిట్టి ఘనకార్య మొనగూడెను, బంధుమిత్రవర్గముల కపాయము
సంభవించకయే సంపదలు సిద్ధింప వనిరి.

చ. అనవుడు నల్ల నవ్వి మనుజాధిపుఁ డిట్లను మీర లర్థనా
ధనవరతంత్రకోవిదులుగదక్క మహాసుఖదాయి మోక్షమా

1. జయింపనె చెప్పిరె.

ర్గనయవిచారణోవిదులుగా రతిచంచల రాజ్యలక్ష్మి యే

మని చని వేడువాడఁ బరమాంగము వేడక యష్టహామతిన్. 53

టీ. అనవుడున్ = వా రిట్లనఁగా అల్లనవ్వి = మెల్లగా నవ్వి, మనుజాధిపుడు = ఖాండిశ్యుండు, ఇట్లుచున్ = ఈప్రకార మనియెను, మీరలు = మీరు, అర్థసాధన పరతంత్రకోవిదులు దక్కన్ = అర్థసాధక తంత్రవేత్తలుగాని, మహాశుభదాయి = అఖాడానందము నిచ్చునట్టి, మోక్షమార్గ నయవిచారణోవిదులు = మోక్షమార్గ విచారపరులు, కారు, అతిచంచల = మిగుల నస్థిరులైన, రాజ్యలక్ష్మిన్ = రాజ్యసంపదను, ఏ మని = ఏమిపదార్థ మని, పరమార్థము వేడక = పరమపురుషార్థము గోరక, అష్టహామతిన్ = ఆజ్ఞాన నిస్సందగు కేశిధ్వజుని, చని = వెళ్ళి, వేడువాడన్ = ప్రార్థింతును.

తా. వార లిట్లుపేక్షింప మనుజాధిపు డగు ఖాండిశ్యుండు విని నవ్వి మీర లర్థ సాధక తంత్రవేత్తలుగాని పరమ పురుషార్థ సాధక తంత్రవేత్తలుగా అష్టహామినియైన కేశిధ్వజునియొద్దకుఁ బోయి మోక్షసాధక మార్గము గోరక యస్థిరులగు రాజ్య సంపద నెట్లు వేడుచు నని చల్కించు.

క. నిమిషంశోత్పన్నుల ముట

మముబోటుల కకట రాజ్యమా లక్ష్యము వా

డమలినయోగశ్రయుఁ డు

త్తమయోగము గొనుట యుత్తమో ధరఁ గొను టుత్తమో. 54

టీ. నిమి = నిమిషక్రవర్తియొక్క, వంశ = కులమందు, ఉత్పన్నులముట = పుట్టినవారముట, అకట = అయ్యో, మముబోటులకున్ = మావంటివారికి, రాజ్యమా లక్ష్యము = రాజ్యము విషయమా, వాడు = ఆకేశిధ్వజుండు, అమ...డు-అమలిన = శుద్ధమైన, యోగ = యోగమునను, ఆశ్రయుడు = స్థానమైనవాడు, అతనివలన, ఉత్తమయోగముగొనుట, ఉత్తమో = ఉచితమో, ధరన్ = భూమిని, గొనుట = గ్రహించుట, ఉత్తమో = యుక్తమో.

తా. అయ్యో ! నిమిషక్రవర్తివంశంబునఁ బుట్టిన మావంటి వారలకు రాజ్య మొక విషయమా ! వా డుత్తమయోగి గాన వానివలన నపవర్గప్రదం బగు సుత్తమ యోగంబు గొనుట యుత్తమంబో, లేక, భూమిని గొనుట యుత్తమంబో యని వచించె ననుట.

సీ. విడుఁ డని ¹వీడు వెల్వడి వచ్చి ఖాండిక్కుఁ
 డారాజుఁ గనుఁగొని ² గారవమున
 'గురునిష్క్రమింబు నిక్కువముగా నొసఁగెదే'
 యని ³పల్కి, 'యిత్తుఁ దభ్యముగ' నన్న
 'నవనీతలేంద్ర! నీవధ్యాత్మరతుఁడవు
 దక్షిణ గురున కీదలఁచితేని
 సకలభవక్లేశసంక్షయం బెయ్యది
 యవ్విద్య బోధింపు' ⁴ మనిన నవ్వి
 తే. 'యహహ నిష్క్రంటకాస్తదీయాధిరాజ్య
 మడుగ నొల్లక యిది యేటి ⁵ కడిగి తివుడు!
 త్కత్రియుల ⁶ కెల్ల రాజ్యంబుకంటె మఱి ప్రి
 యంబు గలదె?' యటన్న నిట్లనియె నతఁడు.

60

టీ. విడుఁడని=ఈమాటలు యుక్తంబులుగావు విడువుండని, వీడువెల్వడివచ్చి =
 పాశేమువిడిచివచ్చి, ఖాండిక్కుడు, ఆరాజు = కేశిధ్వజుని, కనుఁగొని = చూచి,
 గారవమున = ప్రేమచేత, గురునిష్క్రమింబు = గురుదక్షిణ, నిక్కువముగా =
 నిజముగా, ఒసఁగెదే యని = ఇచ్చెదవాయని, పల్కి = చచించి, ఇత్తు = ఇచ్చెదను,
 తభ్యముగ = సత్యముగా, అన్న = అనఁగా, అవనీతలేంద్ర = రాజా, నీవు =
 ఈవు, అధ్యాత్మరతుఁడవు = బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠుఁడవు, దక్షిణగురునకీదలఁచితేని = గురు
 దక్షిణ యీదలఁచినయెడల, సకలభవక్లేశసంక్షయం బెయ్యది = సాంసారికసర్వక్లేశనాశ
 కంటేదో, అవ్విద్య = అట్టివిద్యను, బోధింపు = ఉపదేశింపుము, అనిన = అనఁగా,
 నవ్వి = హసించి, అహహ = అశ్చర్యము, నిష్క్రం...ము-నిష్క్రంటక = శత్రురహిత
 మైన, అస్తదీయ = నాసంబంధియైనట్టి, అధిరాజ్యము = ప్రభుత్వమును, అడుగ
 నొల్లక = వేడవలనక, ఇదియేటికడిగితివుడు = ఈయధ్యాత్మవిద్య నిపు డేల యడిగితివి,
 త్కత్రియులకెల్ల = రాజులకెల్లను, రాజ్యంబుకంటె = ప్రభుత్వమునకంటె, మఱి
 ప్రియంబుగలదె = అతిశయమైనయిష్టముగలదా, అటన్న = అట్లనఁగా, అతఁడు =
 ఖాండిక్కుడు, ఇట్లనియె = ఈ ప్రకార మనియె.

తా. ఈమీమాటలు తత్తమంబులుగావు విడువుండని యా ఖాండిక్కుడు పాశేము
 వెడలివచ్చి కేశిధ్వజుని గని స్త్రీతితో గురుదక్షిణ నిష్క్రమముగ నీయదలఁచితివా యని

వల్కి సత్యముగా నిత్తునన్న 'నోరాజా నీ వధ్యాత్మవిద్యయందు దక్షుడవు గాన సాంసారిక సర్వక్షేత్ర నాశకం బగునది యేదో యట్టి విద్యను బోధింపు' మనఁగా నవ్వి యాశ్చర్యమొంది 'నిష్క్రొటకం బగునారాజ్యము నడుగ నొల్లక యీ యధ్యాత్మవిద్య నిపు డేల యడిగితివి? రాజుల కెల్ల బ్రభుత్వముకంటె గొప్పకార్యముగలదే?' యనఁగా నాఖండిత్యుండు పక్ష్యమాణప్రకారంబుగ ని ట్టనియె.

మ. 'విను కేశిధ్వజ! ధాత్రి వేడమికి నావేదించెద న్నేతు వ

జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించుకొ లౌల్యమెందుకొ? రణం
బునఁ బాడికొ రిపుగెల్పువాడియుఁ బ్రజాపోషంబు ధర్మంబు గా
జానకొ, నైన నశక్తు త్వద్విజితరాజ్య న్న*న్నఘం బంటునే 61

టీ. కేశిధ్వజ = కేశిధ్వజుడా, వినుము = ఆకర్షింపుము, ధాత్రి వేడమికి = భూమిని బ్రాధింపకయుండుటకు, హేతువు = కారణము, ఆవేదించెద = తెలిపెదను, ఎందుకొ = ఎందునను, లౌల్యంబు = చాపల్యము, అజ్ఞానకుం గాక = అవివేకిడకక, వివేకికి = జ్ఞానికి, మీ జనియించుకొ = ఎందులకుఁ బుట్టును? రణంబునకొ = జగడ మందు, పాడికొ = ధర్మముచేత, రిపుకొ = శత్రువును, గెల్పువాడియుకొ = జయించు నట్టి బంటుతనమును, ప్రజాపోషంబుకొ = ప్రజల రక్షించుటయును, రాజానకుకొ = ప్రభువు నకు, ధర్మంబొకొ = న్యాయమగును, ఐనకొ = అట్లునును, త్వద్విజితరాజ్యం - త్వత్ = నీచేత, విజిత = జయింపఁబడిన, రాజ్యకొ = రాజ్యముగలయట్టియు, అశక్తుకొ = బలిమిలేనియట్టి, నన్నుకొ = నన్ను, అఘంబు = పాపము, అంటునె = స్పృశించునా, అంట దనుట.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుడా! రాజ్యము వేడకుండుటకుఁ గారణముఁ దెలిపెద వినుము. ఏవన్న వందయినను చాపల్య మజ్ఞానకుఁ గలుగు గాక జ్ఞానికి నేల జనియించును? యుద్ధమందు ధర్మముచేత శత్రువును గెల్పుటయుఁ బ్రజల రక్షించుటయును రాజులకు ధర్మం బొ నయినను నీచేత నవహరింపఁబడిన రాజ్యము గల్గి యశక్తుడ నైయున్న న న్న ఘంబులు స్పృశింప వని చెప్పెను.

నీ. నరనాథ! యీ రాజ్యశ్రపరిపాలనారాతి

హననాదికృతరూప १ యగునవిద్య

యనధికారికి విసర్జనముఁ గావింపంగఁ

గలుపంబు రా; దధిశకారియైన

హృదం విసర్జింప వచ్చు శ పంచాచార
 లోపంబుచే నగు శ పాపలేప;
 మైన నేనిత్తుఁ గోమృతం గొను ధరణి భో
 గమునకుఁ గాక ధర్మమున కగునె
 తే. కాన సత్త్రియులకు ధైర్యక్షంబు కీడు
 మత్ప్రధానులు వేడు సామ్రాజ్య మనెడు
 పలుకు ధర్మచ్ఛలంపులోభం బయుక్త
 మిది యెఱిగి రాజ్య మడుగ నేర నిచ్చగింప.

62

టీ. సరస్వా = శిష్యుడూ, హృదం...పంచాచారపరిపాలనము, హృదం
 హృదం = శత్రుసంహారము, అది = మొదలగువానిచేత, కృత = చేయబడిన, రూప
 యగు = స్వరూపము గలదైన, అవిద్య = అజ్ఞానము, అనధికారిక = అధికారము
 లేనివానికి, విసర్జనముఁ గావించుగఁ = విడిచిపెట్టగా, కలమంబురాదు = పాపమొద
 వదు, అధికారియైనవాడు, విసర్జింపఁ = విడువగా, పంచాచారలోపంబుచేత = త్త్రి
 యవంశాచారలోపముచేతను, అగు...ము-అగు = ఐనట్టి, పాప = కల్మషముయొక్క,
 లేపము = పూత, వచ్చు = కలుగును, (అనగా బాపప్రాప్తి యా ననుట), ఐన =
 ఐనను, ఏక = నేను, ఇత్త = ఒకఁడను, హిమ్మ అన = గ్రహింపుమనగా, కొను =
 గ్రహించినట్టి, ధరణి = భూమి, భోగమునకుఁగాక = అనుభవించుటకెగాని, ధర్మమున
 కగునె = ధర్మమునకగునా, కాన = గనుక, సతత్త్రియులకు = పుడమితోడ్లకు,
 ధైర్యంబు = అడిగిపుచ్చుకొనుట, కీడు = పాపము, మత్ప్రధానులు = నామంత్రులు,
 వేడు సామ్రాజ్యము = రాజ్యముకొనుము, అనెడు = అనియెడు, పలుకు = మాట,
 ధర్మ...బు - ధర్మచ్ఛలంపు = ధర్మమయవ్యాజముగల, లోభంబు = లోభగుణము,
 అయుక్తము = యుక్తముగాదు, అదియెఱిగి = అది తెలిసి, రాజ్యమడుగఁ = ప్రభు
 త్వము వేడుటకు, ఇచ్చగింపఁ = అపేక్షించు.

తా. ఓయి శిష్యుడా! యారాజ్యపరిపాలనము శత్రుసంహారము మొదలగు
 వానిచేత జేయబడిన రూపము గలయట్టి అవిద్య యనధికారి యగువాడు
 గ్రహించక విడచెనేని పాతకము రాదు. అధికారి యగువాడు విడిచెనేని త్త్రియ
 వంశాచారలోప మగుటవలని పాపలేపం బొను. ఐనను నేనిచ్చెదఁ బరిగ్రహింపు మనగా
 గ్రహించినట్టి సామ్రాజ్యము భోగమునకేకాని ధర్మమునకుఁ గాదు. కావున రాజులకు
 యాచారపుత్రిచేత బుచ్చుకొనుట మిగుల బాతకము. నామంత్రులు రాజ్యమును

గోరు మన్నుమాట ఘృతాభ్యాసముగల రాజగుణం బయ్యి మైసది యని తెలిసి నేను రాజ్య మడుగక బ్రహ్మవిద్య నడిగితి నని ఖండిత్యుడు పలికెను.

తే. 'ఆనవడుదురె బుధులు ¹రాజ్యమున మమత

మానని జడాత్తుల? ట్లహంమానపాన

మత్తులకెకాక యది యేల శ మాన్యశులకు?'

ననిన హరించి మెచ్చి యశజ్జనకుఁ డనియె.

63

టీ. బుధులు = పండితులు, మమకారము = నుమకారము విడువనట్టి, జడాత్తు లట్లు=మూఢాత్తులంబలె, రాజ్యమునకే = రాజ్యమందు, ఆనవడుదురె = వాంఛింతురా, అది = అవాంఛ, అహం...కాక-అహంమాన = అహంకారమనియెడి, పాన = మధు పానముచేతను, మత్తులకెకాక = మునించినచొరకెకాని, మాన్యశులకుకే = మావంటి వారికి, ఏల=ఎందుకు, అసనకే = అసంగ, హరించి=సంహరించి, మెచ్చి=స్థాపించి, అజ్జ నకుడు = అశేషజ్ఞుడు, అనియెకే = పలికెను.

తా. ప్రజ్ఞా లేనివారే మమకారము విడువని ముఢులపలె రాజ్య మపేక్షంప రను గాన యహంమానపానమత్తులై యున్న వారలపై కాక మమకారముల కేల? అసంగ న్దనకుండు హరించి స్తుతిజేసి యొకమాట నెప్పెను.

ఆ. 'ఏ నవిద్యవలన శ మృత్యువుఁ దరియింప

ననఘ రాజ్యమును ముఖాదికములు'

జేయు చున్నవాడ శ తీరింపఁ జేయుదుఁ

బుణ్యాఫలము భోగభుక్తివలన.

64

టీ. ఆనఘ = పాపరహితుడ! ఏకే = నేను, అనిద్యవలనకే = అజ్ఞానమువలన, మృత్యువుకే = సంసారమును, దరియింపకే = దాటుటకై, రాజ్యమును=ప్రభుత్వమును, ముఖాదికములు = యజ్ఞాదినతత్కర్తృములను, చేయుచున్నవాడకే = చేయుచున్నాడను, పుణ్యాఫలముకే = యజ్ఞాదినతత్కర్తృఫలమును, భోగభుక్తివలనకే = భోగానుభవము చేతను, తీరింపఁజేయుదుకే = నవ్వపఱుతును.

తా. పాపరహితుడ పగు నోయి ఖండిత్యుడ! నే నజ్ఞానమువలన సంసారము దాటుటకు ప్రభుత్వమును, యాగాది సత్కర్తృములకు జేయుచున్నాడను, భోగాను భవమువలన బుణ్యాఫలముల తీరింపఁ జేయుదు నని వచించెను.

క. మన యీ నిమిషంశము పా

వన మగుభాగ్యమున మనుజువర! తత్త్వవివే

1. రాజ్యంపు మమత; రాజ్యంబుమమత. 2. చేత.

చనచింత నీకుఁ బొడమెను;

నిను మిఁక వినుపింతు నీ కవిద్యావిధమున్.

65

టీ. ముజవర = రాజా! మన...ము - మన = మనయొక్క, ఈనిమిషంశము = నిమిషక్రమైపంశము, పాప...కొ - పాపనమగు = పవిత్రమగునట్టి, భాగ్యమునకొ = పుణ్యముచేత, తత్త్వవివేచనచింత - తత్త్వ = తత్త్వముయొక్క, వివేచన = తెలిసికొనునట్టి, చింత = సంచారము, నీకుఁ, పొడమె = పుట్టెను. నీకుఁ = నీకు, అవిద్యావిధముకొ = అజ్ఞానముయొక్క ప్రకారమును, వినుపింతుకొ = తెలియఁ జెప్పెను. ఇఁక, వినుము = ఆలకింపుము.

తా. పాపప్రసాదా! మన యీ నిమిషక్రమైపంశము పరిశుద్ధమగునట్టి పుణ్యవిశేషముచేత నీకుఁ నత్త్వవివేచనచింత గలిగెను గాన నీకు నే నవిద్యామార్గముం దలిపెద నాపర్థిగవు మనియును.

ఆ. ఆత్మకాని మేన నీ నాత్మబుద్ధియును ను
స్వంబునంగు మిగుల నీ స్వత్వమతియు
నవనివర! యవిద్య నీ యను మహాతరువును
త్వత్తి కీద్యయంబు నీ విత్తు మొదలు.

66

టీ. అనివర = భూనాథుడగు నోగు ఖండిత్యుడా! ఆత్మకాని = జీవుడు గానట్టి, మేనకొ = శరీరమందు, ఆత్మబుద్ధియును = జీవజ్ఞానమును, అస్వంబునందు = తనదిగాకుండునట్టి గృహదులయందు, స్వత్వమతియు = తనది యను బుద్ధియు, ఈద్యయంబు = ఈరెండును, అని...కొ - అవిద్య యను = అజ్ఞాన మనియెడు, మహాతరువు = గొప్పపుష్కముయొక్క, త్వత్తికొ = జననమునకు, 'షష్ఠ్యాక్షర్యోఽచిరుమే' అను సూక్ష్మసూచిత సుమాగమము. ములు = అదియైనట్టి, విత్తు = విజ్ఞానము.

తా. ఓ ఖండిత్యమహారాజా! తానుగాని దేహమందు తాననుజ్ఞానమును, తనదిగాక యిండ్డిది గృహదులయందుఁ బనిది యనెడి బుద్ధియు, నీరెండు నజ్ఞాన మను మహాపుష్కమునకు నాదియైన బీజంబు. ఈపుష్కమునకు మూలమైన విష్ణుపురాణ స్లోకము: 'అనాత్మ నాత్మబుద్ధి ర్భూతస్వ మితి: యా మతి, అవిద్యా తరుసంభూతి బిజ మేత ద్విధా స్థితమ్.'

క. నరనాథ! పాంచభౌతిక

శరీరమున దేహి మోహసాంద్రతమతమగి

పరివృత్తుఁడై 'యే నిది నా

పరికర' మని యవధిలేని నీ భ్రమబడి తిరుగున్.

67

టీ. సరనాన్ = రాజా ! దేహి = జీవుండు, హంఁ...నన్ = హంచఁ ధౌతిక = కంచ
 భూతపరిణామంబైన, శరీరమునన్ = రాయమునందు, సాంద్ర...దై-సాంద్రతను = మిగుల
 దట్టమైన, తమః = విద్యుచ్ఛేతన, వివృతంబుడై = అపరింపబడినవాడై, విత్ = నేను,
 ఇది, నాపరికరము = నాసాము, ఆని = నిశ్చయించికొని, అవధిలేని = హిమితి లేని, భృమన్ =
 అజ్ఞానమునందుపడి, తిరుగన్ = ప్రమతిముఁ జేయుచుండును.

తా. ఓరాజా ! పంచభూత పరిణామంబగు దేహమందు మిగుల బలినయిన్న
 యజ్ఞానముచేత నాపరింపబడినవాడను గాన జీవుండు నే ననియు, నాపరికరంబు లని
 యను దలలేని బ్రాంతి జేంది తిరుగుచుండును.

క. జలవసుధాంబరపచన

జ్వలనంబులకంటె దా సజస్రంబు వెలిక

వెలుగొందునాత్త యుండంగ

గళేబరము నెవ్వఁ డాత్త శ గాఁ దలపోయన్.

68

టీ. జల...న్ = జల-ఉదకము, వసుధా = భూమి, అంబర = ఆకాశము, పచన =
 వాయువు, జ్వలన = అగ్ని, ఈపంచభూతములకంటె, తాన్ = తాను (అనగా నాత్త
 యనుట), అజస్రంబు = నిరాశరమును, వెలిక = కడను, వెలుగొందు = ప్రకాశించు
 నట్టి, అత్త = జీవుండు, ఉండంగన్ = ఉండగా, గళేబరమున్ = దేహమును, ఎవ్వఁడు =
 ఎట్టివాడు, అత్తగాన్ = తానుగా, తలపోయన్ = నిశ్చయముఁ జేయును.

తా. పృథివ్యస్తేజోవాయ్వాకాశంబు లను పంచభూతములకంటెను దా నిరం
 తరము వెలువటఁ బ్రకాశించు చున్న జీవుం డై యుండియు శరీరము నెవ్వఁ డాత్త
 యని తలంచును.

సీ. నపు రుద్రభోగ్యముల్ శ నృప గృహక్షేత్రాదు

లవి బొంది వౌఁగాక శ యాత్త వగునె

యట్లన పుత్రపౌత్రానీకములు నాత్త

గాని మైఁ బుట్టుటఁ శ గావు తనవి ;

గాన మృత్యువుఁ గను శ కాయంబున జనించు

పుత్రాదులెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు ;

ఎపుడేని యాత్త వేతే యనునప్పుడే

యడరు భోగంబు లీయాత్త కంట ;

తే. వట్టుగా కీయొడలే యాత్తయన్న నంటు ;

మృద్ధహము నిల్చు నెట్లల్లు మృజ్జలాది

నట్లు భౌతిక భోగాశనాది భౌతి

కాంగములు నిల్చు ; భోగ మిందాత్త కెద్ది ?

69

టీ. స్వప = రాజా, పురుషభోగ్యముల్ = శరీరముచేత ననుభవింపఁబడినట్టి, గృహక్షేత్రాదులు=ఇద్దఱు భార్య మొదలైనవి, ని. 'క్షేత్రం పత్నీ శరీరయోః' అని యమ రము. అవి = ౪ చెప్పఁబడినవి, బొందివి = దేహసంబంధులైనవి, ఔగాక, ఆత్మవగునె = ఆత్మసంబంధులైన. యగునా, అట్లన = అరితగానే, పుత్ర...ము - పుత్రపౌత్ర = కొమారులు మరుమలు వీరియొక్క, అనీకములున్ = సంఘములును, ఆత్మగాని=జీవుఁడు గాని, మైక్ = దేహమగు పుట్టుటన్ = జనించుచుటచేత, తనవిగావు = ఆత్మవిగావు, కానన్ = అట్లగుటచేత, మృత్యువుగఁగుకాయంబునన్=మృత్యువును బొందునట్టి శరీర మందు, జనించు = పుట్టుచున్న, పుత్రమలెడన్ = కుమారులు మొదలగువారియందు, స్వత్వబుద్ధి = తన యుజ్ఞానము, తగదు = కూడదు, ఎప్పుడేని = ఎప్పుడైనను, ఆత్మ = జీవాత్మ, వేతె = భిన్నమే, అనున్ = అనుకొనునో, అప్పుడె, అడరు = వృద్ధియగుచున్న, భోగంబులు = స్రక్ష్మానాదులు, ఆత్మకున్ = తనకు, అంటవు = స్పృశింపవు, అట్లు గాక = అటుగాక, ఈయొడలె = ఈశరీరమే, ఆత్మ = నేను, అనున్ = అన్నట్టాయె నేని, అంటున్ = ముట్టుచు, మృన్మహము = మృచ్చాయనికేతనము, అల్లుమృజ్జ లాదిన్ = అరికి పూసినట్టి మన్ను నీళ్లు మొదలగువానిచేత, ఎట్లు = ఏప్రకారము, నిలుచున్ = ఉండునో, అట్లు=ఏప్రకారముగ, భౌతిక = భూతసంబంధులైన, భోగ = సుఖము, అశన = ఆన్నము, ఆదిన్ = మొదలుగాఁ గలవానిచేత, భౌతికాంగములు నిల్చున్=పంచభూతాత్మక శరీరములు నిలుచును, ఇందున్ = దీనియందు, భోగము = సుఖము, ఆత్మకున్ = జీవునకు, ఎద్ది = ఏది.

తా. ఓయిరాజా ! దేహోపభోగ్యంబులైన గృహక్షేత్రాదులు శరీరసంబంధులు గాని యాత్మసంబంధులు గావు. అత్తెఱుగుననే పుత్ర పౌత్రాదినమూహము దేహమందు జనించుటచేత నాత్మవిగావు కాన, మరణము నొందునట్టి శరీరమున జనించిన పుత్రులందు స్వత్వబుద్ధి కూడ దనియు నెపుడేని యాత్మకు దేహము భిన్నంబని భేద జ్ఞానము గలుగుచున్నదో యపుడు భోగంబు లాత్మ కంటవు. అటుగాక శరీరమే తా నని తలంచినయెడ భోగంబు లంటుచున్నవి; మంటితోఁ గట్టంబడియున్న గృహము మృజ్జలాదులచేత నెట్లు నిలుచునో యత్తెఱుగున పంచభూతసంబంధులైన సుఖము, అశనము మొదలగువానిచేత భౌతికాంగములు నిలుచును. దీనియం దాత్మకు భోగ మెక్కడిది?

మ. జనిసాహస్ర బహుప్రయాణ మగు సంసారంపుద్రోవ స్వదా
చనుచుండు న నమోహభేద మలమ శ సంసారిపాంథుండు వా
సన లంధూళి ముసుంగు గాఁగ; నెపుడేకజ్ఞానంపుట్టుదకం
బునఁ దక్షాశననేయు; వాని కపు డహ్మోహశ్రమంబు జ్ఞనున్. 70

టీ. జని...ము - జనిసాహస్ర = జన్మసహస్రము లనియెడి, బహుప్రయాణ
మగు = అనేక ప్రయాణములు గల, సంసా...వత్ - సంసారంపు = జననమరణాది
రూపమైన సంసార మనియెడు, త్రోవత్ = మార్గమునందు, సంసా...డు - సంసారి =
సంసారియను, పాంథుండు = వధికుడు, వాసులుఅత్ = అనాదికర్త వాసున లనియెడు,
ధూళి = పరాగము, ముసుంగు గాఁగత్ = కప్పగఁగా, ఘన...ము - ఘన = అతిశయ
మగు, మోహ = మోహమనియెడి, భేదము = వ్యత్యయము, అలమత్ = చుట్టుకొనఁగా,
సదాచనుచుండున్ = ఎప్పుటికిని గిరిగుచుండును, ఎపుడేక = ఏసమయమున, జ్ఞానంపు
టుట్టుదకంబునత్ = శాస్త్రజన్మ జ్ఞానమనియెడి యొప్పులంబు చేత, ప్రక్షాళనసేయున్ -
తత్ = ఆకర్మవాసు లనియెడు పరాగమును, దక్షాశననేయున్ = కడుగునునో,
వానికి = సంసారి యను వధికుని, అపుడు = అక్షణమందు, అహ్మోహశ్రమంబున్ =
ఆమోహమను శ్రమమును, చనున్ = నివర్తించును.

తా. జన్మసహస్రము లనియెడి అనేక ప్రయాణములుగల జననమరణాది రూప
మగు సంసార మను త్రోవయందు సంసారి యనువక్తవం డనాదికర్త వాసున లనియెడి
పరాగము గప్పకొనఁగా నతిశయం బగు మోహ మనువ్యత్యయము చుట్టుకొనఁగా నెడతెగక
తిరుగుచుండును. ఎపుడు శాస్త్రజన్మజ్ఞాన మనునుష్ఠాదకముచేత సంసారి యను తెరువరి
నూ కర్మవాసున లనియెడి పరాగమును గడుగుకొనుచున్నాడో అపుడు యహ్మోహ
మనుశ్రమము నివర్తించును.

తే. అట్టి మోహశ్రమం బాట శ నాశరీరి
స్వస్థుఁడై తా ననన్యాతిశయ మబాధ
మనఁగ విలసిల్లు నిర్వాణ శ మనుభవించు
ననఘ తొల్లియు నిర్వాణభనియ కాన.

71

టీ. అనఘ=పాపరహితుడా ! తొల్లియున్ = అదిలో, గూడ, నిర్వాణభనియ=
ముక్తి గనియే, కానన్ = అగుటజేసి, ఆశరీరి=అభీవుండు, అట్టి...బు-అట్టి=అటువంటి,
మోహశ్రమంబు = అజ్ఞానమనియెడి యాయాసము, అఱున్ = తీఱఁగా, స్వస్థుడై =

1. మును భజించు. పాఠం.

తాను సుఖపడినవాడై, ఆనన్యార్తిశయము = తనకంటె సలిశయము లేనట్టిదియు, అబాధము = దుఃఖభరహితమైనదియు, ఆనగ్ = ఆనందా, విలసిల్లు = చివ్వుచున్న, నిర్వాణము = మోక్షానందమును, అనుభవించుకొ = భోగించును.

తా. పాపరహితుండ వగు నోయిరాజా! యశండు లోలుత జీవన్ముక్తుడై కానఁ దాదృశం బగు నజ్ఞాన మనియెడి యాయాసము దీఱఁగా జీవుండు సుఖయై సర్వోత్తమంబును దుఃఖభరహితము నైనది యనునట్లుగఁ బ్రకాశించుచున్న యానంద మనుభవించుచు.

వ. విను జనేశ్వర! జలం బస్పృష్టదహనం బయ్యుం దదీయ యోగం బునఁ గలశోదరంబున నునికిం దా నతిశీతలం బయ్యు నుడికి, శబ్దో ద్రేకాది ధర్మంబులం బొందునట్లాత్మయుం బ్రకృతి సంబంధంబున నహమ్మానాది దూషితుండై ప్రాకృతంబు లగు ధర్మంబులం బొందు; వీని కత్యంత విలక్షణుండు నక్షయుండు నాత్మ; యట్లగుట నింత యనర్థమూలం బగు నీయవిద్యాబీజంబు నీ కెఱింగించితి; నేవం విధంబు లగు సకల క్లేశంబులకును సంక్షయ కరంబు యోగంబు దిక్కు మఱియొం దుపాయము లే"దనుటయుఁ ప్రీతుం డై ఖండి క్యుండును 'మహాత్మ! యిన్నిమివంశంబున విజ్ఞాత యోగశాస్త్రా ధుండ వీవు, నాకు నయోగంబు సమస్తంబు విస్తరింప వలయు ననినఁ గేశిధ్వజుండు కృపాభం డై "మహీపాలా! విను మెందేని సంస్థితుం డై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యంబుం బొందు నట్టియోగంబుఁ జెప్పెద సావధానుండ వై విను మని యిట్లనియె.

72

టీ. విను = చినుము, జనేశ్వర = రాజా, జలము = నీరు, ఆస్పృష్ట దహనం బయ్యుకొ = అగ్ని నంటక యుండియు, తదీ...కొ - తదీయ = ఆయగ్నిసంబంధియైన, యోగంబునకొ = సంవర్కముచేత, కలశోదరంబునకొ = ఘటోదరమునందు, ఉన్మికొ = ఉండుటంజేసి, తాకొ = ఉదకము, అతిశీతలంబయ్యుకొ = మిగులఁ జల్లనైయుండియు, ఉడికి = కాగి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులకొ = సలసలయను శబ్దము పొంగు మొదలైన గుణములను, పొందునట్లు = ఆశ్రయించినట్లు, ఆత్మయొకొ = జీవుండును, ప్రకృతి సంబంధంబునకొ = శరీరసంబంధముచేత, అహమ్మానాదిదూషితుండై = అహంకార మమకారాదులచేత మలినుండై, ప్రాకృతంబులగు ధర్మంబులం బొందుకొ = ప్రకృత

జన్మగుణాలు నాశ్రయించునుగాని, ఏనికే = ఈ ప్రకృతిభర్తములను, అత్యంతవిలక్షణుడును = మిగుల వేరునైనవాడగును, అడ్యుండును = నాశము లేనివాడగును, అశ్చ = జీవుడు, అట్లగుటకే = అట్లుగాన, ఇంత యనర్థములంబగు, ఈ లుగిన్యా = ఈ అజ్ఞానముయొక్క, బీజంబు = కారణమును, ఎఱిగించితికే = తెలిపితిని. ప్లో. 'అనాత్మ చాశ్చిత్తబుద్ధిర్భూతాస్తే స్వమితి యామతిః, అవిద్యాసంసృజితాత బీజమేన ద్విధాస్థితమ్' అని విష్ణుపురాణము. ఏవం విధంబు లగు=ఈ ప్రకారమైన, సకలశ్రేణములకుకే = సమస్త దుఃఖములకు, సంక్షయకరంబు = నాశముఁ జేయునది, యోగంబుదక్క = యోగము గాక, మఱియొండుపాయము లే చనుటయు = మఱియొక సాధనంబు లే దనగా, ప్రీతుడై = సంతసించినవాడై, ఖండిత్యుండును, మహత్త్వా = మహామతి యగు నోయి కేశిధ్వజుండా, సనిమిలంశంబునకే, విజ్ఞాత = తెలియఁబడిన, యోగశాస్త్రార్థుండవు = యోగశాస్త్రార్థము గలవాడవు, నీవు, నాకుకే = నాకును, అయ్యోగంబు సమస్తంబు విస్తరింపవలయు ననినకే = అయోగమంతయు విఫలముగాఁ జెప్పవలయు ననగా, కేశిధ్వజుండు, కృపాళుండై = రయగలవాడై, మహిపాల = భూనాయకుండా, వినుము = ఆకర్ణింపుము, ఎందేని సుస్థితుండై = ఏయోగశాస్త్రమందు నున్నవాడై, ముని=సాధకుండు, మఱి=పిమ్మట, పునర్భవంబునకుకే హక = పునర్జన్మమునకుకాక, బ్రహ్మసాధర్మ్యంబు=బ్రహ్మత్వమును, పొందుకే = పొందునో, అట్టి యోగంబుఁ జెప్పెద=అయోగము వదించెదను, సావధానచిత్తుండవై=నిశ్చలమనస్కుండవై, విను మని=ఆకర్ణింపు మని, ఇట్లనయె.

ఆ. ప్రాణికోటికెల్ల ౧ బంధంబు మోక్షంబు

చేరుటకును మనసు ౧ కారణంబు

విషయసంగియైన ౧ విను బంధకారి; ని

న్విషయ మైన ముక్తి ౧ విభవకారి.

73

టీ. ప్రాణికోటికెల్లకే = ఎల్లప్రాణులకు, బంధంబు = సంసార రూపబంధము, మోక్షంబు=తద్విమోచనము, చేరుటకును = కలెండును పొందుటకు, మనసు = మనంబు, కారణంబు = హేతువు, (ఆమనస్సు) విషయసంగియైనకే = స్రక్చాదనవనితాదివిషయములయందుఁ దగిలెనేని, బంధకారి = బంధము గలుగఁజేయునది, నిర్విషయమైనకే = విషయములయందుఁ దగలకుండేనేని, ముక్తివిభవకారి = ముక్తివైభవముం జేయునది. ఈపద్య మిక్రిందిల్లోకమున కనువాదము:—“మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బథ మోక్షయోగి, బద్ధాయ విషయాసక్తం ముక్త్యై నిర్విషయకై స్మృతః.”

తా. సకల జ్ఞాణులయొక్క సంసారరూపబాధమునకును మోక్షమునకును మనంబే కారణ మనియు, నామనంబు స్రక్చందనాదివిషయములయందుఁ బ్రవేశించె నేని బాధంబును, విషయములయెడఁ దగులకుండెనేని యనన్యైతిశయం బగు మోక్షం బునుం గలుగఁ జేయును.

సీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి శ విషయాదివలన నె
మృన మాహరించి బ్రహ్మముఁ బరేశుఁ
జింతింపవలయు శ నిశ్చేయసంబున; కట్లు
చింతింప నతఁడు తచ్చింతకునకు
నాత్మభావం బిచ్చు శ నాకర్షకము వికా
ర్యశ్చ సారముఁ దార్చునట్లు; యోగ
మన యమాదికవిషయంబైన యాత్మ ప్ర
యత్నంబున కధీన శ యైన సాత్త్వి

తే. కప్రమనోగతి యెయ్యది శ గలదు దాని
బ్రహ్మసంబంధినిగఁ జేయునప్రాధి సూచె;
యిట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మొదేని గలుగు
నట్టి యోగంబు గలిగినయతఁడె యోగి.

74

టీ. విజ్ఞానమునఁజేసి=విశేషజ్ఞానముచేతను, విషయాదివలన = స్రక్చందనాది విషయములు మొదలగువానివలన, నెవ్వునము = మనస్సును, ఆహరించి = మరలించి, పరేశుఁ = పరమేశ్వరుడైన, బ్రహ్మముఁ = పరబ్రహ్మము, నిశ్చేయసంబునకుఁ = మోక్షమునకై, చింతింపవలయుఁ = ధ్యానము సేయవలయును, అట్లు చింతింపఁ = ఆలాగు ధ్యానము సేయఁగా, అతఁడు = ఆ బ్రహ్మము, తచ్చింతకునకుఁ = ఆధ్యానము సేయు వానికి, ఆకర్షకము = ఆకర్షకమైనట్టి సూదంటుకాయ, వికారి = రూపాంతరముగల, అశ్చ సారము=లోహమును, తార్చునట్లు=ఆకర్షించునట్లు, అత్మభావంబు = తనస్వరూ పమును, ఇచ్చుఁ = ఒనఁగును, యోగ మనఁ = యోగ మనఁగా, యమాదివిషయంబైన = యమనియమాదివిషయకమయిన, అత్మప్రయత్నంబునకుఁ = జీవునియొక్క వ్యవసాయము నకు, అధీనయైన = తగులైన, సాత్త్వి...గతి - సాత్త్వికపు = సత్త్వగుణప్రధాన మైన, మనోగతి=మనోవ్యాపారము, ఎయ్యది గలదు=ఏది కలదో, దానిఁ = ఆమనో వ్యాపారమును, బ్రహ్మసంబంధినిగఁ = బ్రహ్మమును బొందినదానిఁ గ, చేయునప్రాధి సూచె=చేయునప్రాధిమ్యమును, ఇట్టివైశిష్ట్యధర్మము=విశేషభావముగల ధర్మము, ఎంచేని

గలదు=ఎక్కడ గలదో, అట్టియోగంబు గలిగినయతఁడేయోగి=అట్టియోగము గలవాడే యోగి.

తా. విశేషజ్ఞానముచేత విషయాదులను హరించి బ్రహ్మసంధానముఁ జేయువాని కావరబ్రహ్మము సూదంటుతాయి వికారము గలయినుమును దనయందు గ్రహించినట్లు ఆత్మస్వరూపము నిచ్చు ననియు, యోగ మనఁగా యమనియమాది విషయకంబయిన తనప్రయత్నమున కధీనమైన సత్త్వగుణప్రధాన మగుమనోవ్యాపారమును బ్రహ్మసంబంధిగాఁజేయునట్టి ప్రాణిమచుమీ యనియు, నిట్టివైశిష్ట్యధర్మ మెందుఁ గలదో యదే యోగ మాయోగము గలవాడె యోగి యనియు భావము.

వ. మఱియు బ్రహ్మచర్యుడు లగుయమంబు లేనును స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబు లేనును నిష్కాముం డై యోగియగువాఁడు మనోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు నివి కామ్యంబు లైన విశిష్టఫలదంబులు నిష్కాములకు ముక్తిదంబు లగునట్టి యమనియమంబులు వదలక భద్రాసనాదులందు నొకటి నవలంబించి ప్రాణాభిధానం బగు పవనంబు నభ్యాసంబున వశంబు నేయవలయు నదియె ప్రాణాయామ మనంబడు నట్టి ప్రాణాయామంబు సబీజాబీజ సంజ్ఞలం బరఁగు నదియె ప్రాణాపానంబుల మిథోనురోధంబుల నుభయ నిరోధంబున 'రేచకాదిత్రైవిధ్యంబునుం బొందు' మొదల నా చెప్పిన బీజాబీజ సంజ్ఞలందు నంతస్థస్థూలరూపావలంబి యగునదియ సబీజం బితరం బబీజంబు మఱి శబ్దాదివిషయంబులం బ్రవణంబు లగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు నేయుట ప్రత్యాహారం బిట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షున కవశ్యకర్తవ్యంబు దీనివలన సతీచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నాత్మవశ్యత గలుగు నివి గన వశ్యంబులు గాకుండిన నాయోగియోగ సాధకుడు గానేరండు ప్రాణాయామంబునఁ బవనంబులు ప్రత్యాహారంబున నింద్రియంబులు వశంబు లైన పిష్టుటఁ జిత్తంబు శుభ్రాశ్రయంబునం దిడునది యనుటయు ఖాండిక్యుఁ డిట్లనియె.

టీ. మఱి=మఱియును, బ్రహ్మచర్యుడు లగుయమంబు లేనును = బ్రహ్మచర్యము మొదలైనయమంబులైదును, స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబులేనును = వేదపారాయణము మొదలైన నియమంబులైదును, యోగియగువాఁడు, నిష్కాముఁడై = కోరికలేని

వాడై, మనోనైర్ల్యసంపాదనకుక్ = మనశ్శుద్ధిని సంపాదించుటకొఱకు, అచరింప
 వలయుక్ = అనుష్ఠింపవలయును, ఇవి = ఈయమనియమములు, కామ్యంబులైనక్ = శోరిక
 చేతఁ జేయఁబడినయెడ, విశిష్టఫలదంబులు = సకల ఫలప్రదంబులు, నిష్కాములకుక్ =
 శోరికలేనివారలకు, ముక్తిదంబులగుక్ = మోక్షమిచ్చునవి యగును, అట్టియమనియ
 మంబులు, వదలక = విడువక, భద్రాసనాదులయందు = భద్రాదులగునానవిశేషముల
 యందు, ఒకటి సవలంబించి = ఒకటి నాశ్రయించి, ప్రాణాభిధానం బగు = ప్రాణమును
 పేరుగల, పవనంబుక్ = వాయువును, ఆభ్యాసంబునక్ వశంబుసేయవలయుక్ =
 వాడుకచేత వశపఱచుకొనవలయును, అదియె ప్రాణాయామ మనంబుక్, అట్టిప్రాణా
 యామంబు, సవీజావీజసంగులం బరగు = సవీజప్రాణాయామం బవీజప్రాణాయా
 మం బని నామద్వయముచేత నొప్పును, అదియె = ఆ ప్రాణాయామ మే, ప్రాణాపా
 నంబుల = ప్రాణాపానంబులను కెండు వాయువులయొక్క, మిశ్రం = పరస్పరము, అను
 రోధంబులక్ = అనుసరించుటగేతను, ఉభయనిరోధనంబునక్ = రెంటిని నిలుపుటచేతను,
 రేచకాది ప్రైవిధ్యంబులక్ = రేచక పూరక మంభకము; లనియెడి త్రివిధత్వమును,
 పాండుక్ = వహించును, మొదల నాచెప్పిన = తొలుత నే జెప్పిన, సవీజావీజసంజ్ఞ
 లందు = ఈరెండునామములయందు, అంతః = లోపలను, స్థూలరూపావలంబియగు
 నదియ = స్థూలస్వరూపము నాశ్రయించునదియ, సవీజంబు = సవీజప్రాణాయామంబు,
 ఇతరంబు = సూక్ష్మస్వరూపావలంబి యగునదియే, అవీజంబు = అవీజప్రాణాయామంబు,
 మఱితద్బాదివిషయంబులక్ = శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధంబులను విషయములందు,
 ప్రవణంబులగు = వ్యవహారతలైసట్టి, ఇంద్రియంబులక్ = శ్రోత్ర, త్పక్ష, చక్షుః, జిహ్వ,
 స్పృశంబు లనుపంచేంద్రియములను, త్రిప్తి = మరలించి, మానసంబున కధీనంబులు
 సేయుట = మనంబునకు వశముసేయుట, ప్రత్యాహారంబు, ఇట్టిప్రత్యాహారంబు, ముము
 త్సనకుక్ = మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అవశ్యకర్తవ్యంబు = తప్పకచేయదగినది, దీనివలనక్ =
 ఈప్రత్యాహారయోగమువలన, ఆతిచంచలంబులగు = మిగులఁజువలంబులైన, ఇంద్రియం
 బులకుక్ = పంచేంద్రియంబులకు, అత్తవశ్యతగలుగుక్ = అత్తవశంబొటకలుగును, ఇవి =
 ఈప్రాణేంద్రియంబులు, కనక్ = చూడఁగా, వశ్యంబులు కాకుండినక్ = వశపర్చుట
 కాకుండెనేని, ఆయోగి = ఆయోగపురుషుండు, యోగసాధకుండు కానేరండు =
 యోగము సాధించువాఁడుగాఁడు, ప్రాణాయామంబునక్ = ప్రాణాయామముచేతను,
 పవనంబులు = వాయువులు, ప్రత్యాహారంబునక్ = ప్రత్యాహారముచేత, ఇంద్రియం
 బులు = శ్రోత్రాదులు, వశంబులైన = అధీనములైన, పిష్టుటక్ = పిదప, చిత్తంబు =
 మనమును, శుభాశ్రయంబునందు = శుభాధార మగువరలక్ష్యమునందు, ఇడునది =

పొందింపవలయును, అనుటయున్ = అనఁగా, భూడికొండ, ఇట్లనియెన్ = మూడు చెప్పుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మచర్యము మొదలగు యమము లైదును, స్వాధ్యాయము మొదలగు నియమము లైదును జీతశుద్ధికిఁగ కనుష్ఠింపవలయును. ఇవి కోరికచేతఁ జేసిన పక్షమున విశేషఫలముల నిచ్చును. కోరిక లేక చేసినయెడ మోక్ష మబ్బును. భద్రము క్తపద్ధి సిద్ధ పీఠము క్తపద్ధి మను నిది మొదలగు నాసనములలో నొకటి నవలంబించి వాయువును లేచక పూరక మంభకాభ్యాసముచేత వశపఱుచుకొనవలయును. ఇట్లు ప్రాణవాయువును వశపఱుచుకొనుటచే నాస్థాయీమ మనంబడును. అది సనీజు బనీజు బని ద్వివిధంబు. శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధము లను పంచవిషయములకుఁ బోవు శ్రోతృత్వస్థి తృప్తిస్థి పూర్ణామ్మ లనుపంచేంద్రియముల మరలుచుకొనుట ప్రత్యాహారంబు. ఇది ముముక్షున కవశ్యమై యేర్పడగినది. ఇట్లొనరింప నింద్రియములు మనస్సున కధీనము లగును. పిమ్మట శుద్ధం బగుచిత్తమును పరబ్రహ్మమందుఁ జేర్చవలయును.

క. మనమున కెది శుభాశ్రయ,
మనఁగు! యెఱింగింపు, మఱి సమస్తాధారం
బనఁ జను యద్వైస్తువు? య
న్తనన మశేషోదురుగిఖరమండలిఁ జెలుచున్?

76

టీ. అనఁగు = పరిశుద్ధుఁడా, మనమునకున్ = మనస్సునకు, ఎది=ఏవస్తువు, శుభాశ్రయము = శుభమైనస్థానము, మఱి = మఱియును, సమస్తాధారంబు = సకలమును ధరించునది, అనన్ = అనునటుల, యద్వైస్తువు = ఏవస్తువు, చనున్=చివ్వును, యన్తననము = ఏదేవుని చింతనము, అశే...లిన్ - అశేష = సకలమైనట్టియు, ఊరు = విస్తారమయిన, దుగిఖమండలిన్ = శోకసమాహములను, చెలుచున్ = నష్టముఁ జేయునో, ఎఱింగింపుము = తెలుపుము.

తా. మానసంబున కేది శుభ మైనస్థానము, సకలాధారంబగు వస్తువేది, ఏదేవుని మననము సకల దుగిఖ సమాహంబులం బోగొట్టునో, పరిశుద్ధుండ పగు నోయి కేశి భవజుఁడా! యెఱింగింపు మని పలికెను.

తే. అనినఁ గేళిధర్మజుఁడు వాని శ కనియె, 'బ్రహ్మ
మాశ్రయంబు మనంబున; శ కదియ పరము
సపరము ననంగఁ బొలుచు, నం శ దపర మనంగ
మూర్తము, పరం బనంగ నామూర్త మనఁగు!

77

టీ. అనినకో = ఇట్లనగా, కేశిధ్వజాండు = జనకుండు, వాని కనియోక్ = ఆఖాండి క్యునకు జెప్పెను, అనఘా = పరిశుద్ధుండవగు నోయిరాజా, మనంబునకు = చిత్తంబు నకు, బ్రహ్మము = పరబ్రహ్మము, ఆశ్రయంబు = స్థానము, అదియ = ఆపరబ్రహ్మమే, పరమోక్ = పరమనియు, అపరమోక్ = అపరమనియు, అనంగోక్ = అనునటుల, పాలు చుకో = బిప్పను, అందుకో = ఆరెంటియందు, అపరమనంగోక్, మూర్తము, అనఁగా రూప ముకలది, పరంబనంగోక్, అమూర్తము, అనఁగా రూపము గాకుండునది.

తా. అట్లనఁగా కేశిధ్వజాండు పరబ్రహ్మమే చిత్తమునకు నాశ్రయం బనియు, నా పరబ్రహ్మము పరాపరభేదంబుల జెంది యుండు ననియు, నపర మనఁగా రూప వత్పదార్థ మనియు, పర మనఁగా రూపవ త్తనియు నాఖాండిక్యనకుఁ దెలిపెను.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలోఁ బర మనకోముక్తాత్త; దూరం బుపా
సరఁ గావింప నమూర్త; మింక పరసంజ్ఞం, బబ్బగర్భాది బ
ద్ధనికాయం బది మూర్త మైనను బరిరత్యాజ్యంబు శశ్వత్త్రిభా
వనలం గూడుట నారురుత్తున కనేవ్యం బీద్యయంబు న్నదన్. 78

టీ. మును = ముందు, నాచెప్పిన = సఁ జెప్పినట్టి, రెంటిలోకో = ద్వయములో, పరమనోక్ = పరమనఁగా, ముక్తాత్త = విడువఁబడిన బ్రహ్మము, అమూర్తము = ఆకారము లేనిది, గనుక, ఉపాసన గావింపకో = ధ్యానముచేయుటకు, దూరంబు = శక్యము గాదు, ఇంక = ఇంకను, అపరసంజ్ఞంబు = అపరమనుపేరుగలది, అబ్బగర్భాది = బ్రహ్మమొద లగు, బద్ధనికాయంబు = బద్ధజీవుల సుగురూపము, అది = ఆయపరమము, మూర్తమైనను = రూపవత్తైనను, శశ్వత్ = మాటిమాటికిని, త్రిభావనలకో = భావనాశ్రయముతోడను, కూడుటకో = కూడియుండుటచేత, పరిత్యాజ్యంబు = సేవింపఁదగినదికాదు, అరురుత్తు నకుకో = సాధకునికి, తుదకో = కడపట, శాద్యయంబుకో = ఈపరాపరములు రెండును, అనేవ్యంబు = విడువఁదగినది.

తా. పూర్వము నాచేతఁ జెప్పఁబడిన పరాపరములలోఁ బరము నిరాకారము గాన ముముత్తువు లగుజీవుల ఉపాసనాశక్య మనియు, నపర మనుసంజ్ఞ గల వతు ర్బ్రహ్మాది బద్ధజీవ సంఘరూపము సాకారమైనను భావనాశ్రయవిశిష్ట మగుటంజేసి పరిత్యాజ్య మనియు, నారురుత్తునకు శరీరత్యాగ కాలమందు నీరెండువిధంబు లుపాస నకుఁ దగినవి కా వనియును దాత్పర్యము.

వ. ఆభావనాశ్రయం బెద్ది యనినఁ జెప్పెద బ్రహ్మభావనయుం గర్త
భావనయు బ్రహ్మకర్తృభయభావనయు నందు బ్రహ్మభావనాయు
అముక్త—13

తులు సనందనాదులు, దేవాది స్థావరావరు లగుప్రాణు లందఱు కర్తృభావనాభావకులు, హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనావరు, లీ మూఁడు తెఱఁగులవారు భావనాత్రయాన్నితులు గావున నీతివిధాత్మక రూపంబు సేవ్యంబు, సనందనాదులును బ్రాగ్భిష్టాకల్పంబుల సంచరించుట భావనాబద్ధులై; యిబ్బావనాత్మకం బగు విశ్వంబు సంతృప్తికి నవధి; దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్తవ్యంబు ఊఁగించుటయు; యిట్టి విశ్వంబై తోచు హిరణ్యగర్భాదులకంటె నవ్యంబు పరాఖ్యం; బిది ముక్తరూపం బమూర్తంబై యుండు నని మొదల సూచించితిం గదా; తదాకారంబుఁ దేటఁజెడ; పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరహిత్యంబున నిట్టి దట్టి దని వచించుటకు గోచరంబుగాక యపక్షయాది రహితంబును సచ్చబ్రహ్మచ్యంబును నాత్మసంవేద్యంబును నై జ్ఞానైకనిరూపణీయం బగుచు జ్ఞానశబ్ద వాచ్యంబునం దానయై బ్రహ్మత్వకం బగుట బ్రహ్మ సంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పు; మఱి భావనాత్రయాత్మక విశ్వమై లక్షణ్యంబై లక్షణంబుగాఁ గల యీరూపం బభ్యస్యమాన యోగుం డగుయోగికిం జింతింప నశక్యంబు. మఱి యపరం బని చెప్పంబడిన హిరణ్యగర్భుండు వాసవుండును ప్రజాపతులు మరుత్తులు వసువులు రుద్రులు ఆదిత్యులు తారకంబులు గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష రక్షో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు వశువులు ఆద్రులు సముద్రంబులు ద్రుమంబులు వెండియు నేకపాన ద్విపాద బహుపాదాపాదంబు లగు నితర భూతంబులుం దదు త్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లునట్టి ప్రధానాదివిశేషాంత చేతనా చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం *బుధక్రాంత యోగు నకుఁ జింతింప శక్యంబు. శక్య మేనియుఁ దద్భావనాత్రయాత్మకం బగుట నశుభాశ్రయంబు గావున ముక్తిపాదనంబుగా దీ చెప్పఁబడిన సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతనికి శరీరంబునై యుండు నట్టి విష్ణుశక్తులు మొదల నేజెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దద తిరిక్తయగు కర్తాఖ్యనుం ద్రివిధములై యుండు నందుఁ గర్తాఖ్యశక్తి

చేత వేష్టితయై యపరాఖ్య యగు క్షేత్రజ్ఞశక్తి జన్మ జరామరణా
ద్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచు దత్తతత్కర్మానుగుణ శరీ
రంబు లెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందుఁ దత్ప్రకారం బాక
ర్తింపుము. 79

టీ. ఆభావనాత్రయం బెద్ది యనిన=ఆభావనాత్రయం బేది యనిన, చెప్పెదన్ =
వచించెదను. బ్రహ్మభావనయు కర్తృభావనయు బ్రహ్మకర్తృభయ భావనయు నని
మూఁడు ప్రకారములు. అందున్ = ఆమూటియందు, సుందనాదులు = సుందనుఁడు
మొదలగు మహాయోగు లెల్లను, బ్రహ్మభావనాయతులు, దేవాదిస్థావరావరులగు=దేవ
తలు మొదలు వర్వతపాషాణములుతుదగాఁగల, ప్రాణు లందఱు = జీవులందఱును,
కర్తృభావనాభావకులు = కర్తృభావనాయతులు, హిరణ్యగర్భాదులు, ఉభయభావనా
వరులు = కర్తృబ్రహ్మఉభయభావనావరులు, ఈమూఁడు తెఱంగులవారు =
ఈమూఁడు విధులులవారును, భావనాత్రయాన్నియులు = త్రిభావనలతోఁ గూడి
యున్నవారు, కావునన్ = అట్లాటవలన, ఈ త్రివిధాత్మకరూపంబు = మూఁడువిధంబు
లగురూపంబులు, అసేవ్యంబు = సేవింపఁదగినవికావు, సుందనాదులు = సుందనుఁడు
మొదలగువారును. ప్రాగ్భ్రష్ట కల్పంబులన్ = మునుపటి బ్రహ్మకల్పములయందు,
సంచరించుటన్ = జన్మము లెత్తుటచేతను, భావనాబద్ధులు = బ్రహ్మభావనచేత
బద్ధులైనవారు, ఈ భావనాత్మకం బగు = భావనాన్వయాపవైతంబు, విశ్వంబు = జగత్తు
యొక్క, స్థితికిన్ = ఉనికికి, అవధి = మర్యాద, దేవమునుష్ఠాది = దేవతలమునుష్ఠులు
మొదలగు, విశేష = శానావిధప్రపంచముయొక్క, జ్ఞానకర్తృంబులు, తీరించుట =
నష్టచూట, ఇట్టి = శుద్ధులైనట్టి, విశ్వంబై = జగత్తై, తోచు = కనుపించునట్టి,
హిరణ్యగర్భాదులకంటెన్ = చతుర్ముఖాదులకంటెను, అన్యంబు = ఇతరమైనది.
పరాఖ్యంబు = పర మనుషేరు గలది, అది, ముక్తరూపంబు = రూపము
లేనిది, అమూర్తంబైయుండునని, మొదల = తొలుతనే, సూచించితిగాదా = జ్ఞాపకము
సేసితిగాదా, తదాకారంబున్ తేటపఱచెదన్ = తత్స్వరూపంబుఁ దెలిపెద, పూర్వో
...బై - పూర్వోక్త = మున్ను చెప్పఁబడిన, దేవాది భేదరహితం బై = దేవాది
భేదంబులు లేనిదై, తద్భేద రాహిత్యమునన్ = ఆభేదము లేకపోవుటచేత, ఇట్టిదట్టిదని
వచించుటకున్ = ఉద్యోగంబు తాదృశం బని పలుకుటకు, గోచరంబుగాక=విషయము
గాక, అపక్షయాది రహితంబును, అపక్షయ = నాశము, అది = మొదలగు విచారము
లచే, రహితంబు=విడువఁబడినది, సచ్చబ్రహ్మంబు - సత్=సత్తును, శబ్ద = శబ్దముచే,
నాచ్యంబు = చెప్పఁబడినది, ఆత్మసంపేద్యంబును - ఆత్మ = జీవునిచేత, సంపేద్యంబు =

తెలియదగిననియు, జ్ఞానైకనిరూపణీయంబును = జ్ఞానముచేతనే నిరూపించదగినది యును, అగుచుకొని, జ్ఞానశబ్దవాచ్యంబును = జ్ఞాన మునశబ్దముచేత జెప్పదగినదియియు, తానయై, బ్రహ్మత్వకంబగుటకొని = బ్రహ్మస్వరూపమాటచేతను, బ్రహ్మసంజ్ఞయుకొని = బ్రహ్మమనునట్టి నామమును, కాంచించిపొంది, ఒప్పకొని = ఒప్పును, మఱి, భావనా... బె - భావనాశ్రయాత్మక = త్రిభావనాస్వరూపమైన, విశ్వ = జగత్తుకంటె, వైలక్షణ్యంబై = వేరుగంటె, లక్షణంబుగాఁగల = చిహ్నము గాఁగల, ఈసూపంబు = ఇట్టి రూపము, అభ్యస్యమానయోగుడగు = అభ్యసించుటకు యోగముగల, యోగిని = యోగపంతునికీ, చింతింప నశక్యంబు = అనుసంధానము చేయ శక్యము గాదు, మఱి యవరం బని చెప్పబడిన, హిరణ్యగర్భండు = చతుర్ముఖండు, వానవుండు = ఇంద్రుడును, మొదలుగానుమాంఠము = ఏకపాదాదీతరభూతంబులును, తదత్పత్తి హేతువులుగాకొని = ఆభూతాది జన్మములకుఁ గారణంబులుగా, విలసిల్లనట్టి = ఒప్పుచున్నట్టి, ప్రధానాది విశేషాంత = ప్రధానము మొదలు వ్యక్తివిశేషములు తుదగాఁగల, చేతనా చేతనాత్మక = జ్ఞానాజ్ఞానజీగరూపమైన, ప్రపంచభావంబు = ప్రపంచభావము గలయట్టి, స్థూలరూపంబు, ఉపక్రాంతయోగునకుకొని = యోగమున కుపక్రమించినయోగికి, చిలిపి శక్యంబు = ధ్యానసాధ్యంబు, శక్యమేనియుకొని = ధ్యానసాధ్యంబైనను, తల్ = ఆ, భావనాశ్రయాత్మకంబగుటకుకొని = భావనాశ్రయ స్వరూపమగుటచేత, అనుభావకంబు = శుభావ్రయముగాదు, కావునకొని = కాన, ముక్తిసాధనంబుగాదు = మోక్షసాధనంబుగాదు, ఈచెప్పబడినశకల ప్రపంచంబును, విష్ణుసమన్వితంబై, అతనికికొని = ఆదేవునికి, శరీరంబు నైయుండుకొని, అట్టి విష్ణుశక్తులు = విష్ణుసామర్థ్యములు, మొదలనైజెప్పిన = తొలుత నాచేజెప్పబడిన, పరాపరాఖ్యలును = పర ఆపర అను నామములచేతను, పద తిర్యక్తయగు = వానికివేరైన, కర్తాఖ్యము = కర్తృశక్తియనునట్లుగా, త్రివిధములైయుండును, అందుకొని = వానియందు, కర్తాఖ్యశక్తిచేత వేష్టితయై = కర్తృమను సేరుగలశక్తిచేత జూట్టబడినదై, అపరాఖ్యయగు = ఆపరమను సేరుగల, తేజోవ్రజశక్తి = పురుషశక్తి, జన్మ... లన్ - జన్మజరామరణాది = జననము ముదిమి చచ్చుట మొదలగు, అనేక సంసార తాపంబులకొని = బహువిధములగు సంసారమువలని వేదనలను, అనుభవించుకొని, తత్క... లు - తత్కర్మ = ఆనూకర్మలకు, అనుగుణ = సరియైనట్టి, శరీరంబులు = దేహములు, ఎత్తి = పొంది, విజ్ఞానతారతమ్యంబులకొని = విశేష జ్ఞానంబులయొక్క వాసులను, పాండుకొని = చెందును, తత్ప్రకారంబు = తత్ప్రకారము, ఆకర్షింపుము = వినుము.

సీ. ఉండు నస్థానాలం १ దొక్కించు కాశక్తి ;

స్థావరశ్రేణి ద १ జ్ఞాతికంటె ;

నెట్ట రోకటిబండ శ జెట్టి మన్నిండి ము
 స్నగు సరీసృపములం శ దంతకంటె ;
 భగముల ¹మఱి వాని శ కంటె మృగావలి
 యందు నూహింపంగ శ నంతకంటె,
 దంతి గోముఖ పశు శ తతి నంతకంటె మా
 ర్త్యకదంబకములయం శ దంతకంటె,

తే. యక్ష గంధర్వ నాగాళి శ నంతకంటె,
 నంతకంటె నిలింపులం, శ దంతకంటె
 హరిహాయునియందు, దక్షునం శ దంతకంటె,
 నాద్యుడు హిరణ్యగర్భునం శ దంతకంటె.

80

టీ. ఆశక్తి = ఆశ్లేత్రజ్ఞశక్తి, అప్రాణులందు = ప్రాణరహితవస్తుజాలమందు, ఒక్కించు = కొంచెము, ఉండు = ఉండుచు, తజ్ఞాతికంటె = ప్రాణరహిత వస్తు జాతికంటెను, స్థావరశ్రేణి = స్థావరవస్తువులగు పర్వతపృథ్విదలయందు, ద్విగుణంబుగ నుండుచు, (ఈపద్యమునం దుదాహరింపబడిన స్థావరశ్రేణివర్ణము మొదలు హిరణ్యగర్భశబ్దమువఱకు యథాక్రమముగా పత్రచ్ఛబ్దవాచ్యంబు లగు భూతముల యందు నొకదానికంటె నొకదానియం దావిష్టశక్తి ద్విగుణంబు హెచ్చుగా నుండు నని యూహింపవలయు), తజ్ఞాతికంటె = ఆస్థావరజాతికంటెను, ఎట్టిలు, రోకటి బండలు, జెట్టిపాతులు, మన్నిండి = మన్నుదిననట్టికణదురు, మున్నగు = మొదలయిన, సరీసృపములందు = సర్పములందును, అంతకంటె, భగముల = పక్షులందు, వానికంటె, మృగావలి = మృగసమూహమందు, ఊహించు = గ్రహించుగా, అంతకంటె, దంతి...న్ - దంతి = ఏనుగు, గో = ఆవు, ముఖ = మొదలగు, పశు తతి = పశుసంఘమందును, అంతకంటె, మార్త్య...దు = మార్త్య = మనుష్యసంబంధియైన, కదంబకములయందు = గుంపులయందును, అంతకంటె, యక్ష గంధర్వనాగాళి = యక్షాదలయందును, అంతకంటె, నిలింపులందు = దేవతల యందు, అంతకంటె, హరిహాయునియందు = బేవేంద్రునియందు, అంతకంటె, దక్షునియందును, అంతకంటె, అద్యుడు = మొదలివాడైన, హిరణ్యగర్భునందు = చతుర్దుఖునియందు, శ్లేత్రజ్ఞశక్తి యుండుచు.

ఆ. ఇట్టిరూపకోటు శ లెల్ల నవ్విష్టుని
 తనుచయంబు సుమ్మ శ ధరణినాథ !

యతః డచింత్యశక్తిః నఖిలభూతముల నా
కసమువోలె నిండి యెసగుఁ గాన.

81

టీ. ధరణినాథ = రాజా ! అతఁడు = ఆదేవుఁడు, అచింత్యశక్తి = చింతింప
నశక్యమైన సామర్థ్యముచేత, అఖిలభూతములకు = సకలభూతములయందు, ఆకసము
వోలె = ఆకాశముంబలె, నిండి = సంపూర్ణమై, ఎసంగుఁగాన = ఒప్పుచుగాన,
ఇట్టిరూపకోటులెల్ల = ఏతాదృశరూప సహస్రంబు లన్నియును, అవిష్కృతి = ఆదేవుని
యొక్క, తనుచయంబునుష్టు = దేహసమాహమునుమీ.

తా. ఓ ధరణినాథా ! ఆవిష్టు డప్రమేయం బగు నిజసామర్థ్యముచేత నిఖిల
భూతములయం దాకాశముమాడ్కి నిండి ప్రకాశించుచుండును గాన నుక్తంబులగు
నేతాదృశరూప సహస్రంబు లాదేవుని శరీర పుంజుంబులు చుమీ ! యని కేశిధ్వజుండు
పలికెను.

సీ. మున్నెన్ని నపరాఖ్య మునకు ద్వితీయమై
విష్టుసంజ్ఞ గను నుత్పత్తిలేత
యోగిహృద్ధ్యేయ మై యొప్పు నమూర్తరూ
పం బొందు ; సత్సంజ్ఞ బ్రాజ్ఞకోటి
దాని వచించు; నేతద్రూపమె సమస్త
శక్తుల కెల్ల నాశ్రయత నొంది
ప్రాగుక్త విశ్వరూపవిలక్షణతఁ గాంచి
కల్యాణ గుణభూతి గరిమఁ దనరి

తే. యతిమహత్త్వంబుచే వెల్గునట్టి శక్తి
నలరు బ్రహ్మంబు దేవతీర్యజ్ఞనుష్ట
నామచేష్టావదవతరణముల నాత్మ
లీల జగదుపకృతికి గల్పించుచుండు.

82

టీ. ఉత్పత్తిలేత = రాజా ! మున్నెన్ని నపరాఖ్యమునకు = మునుపు చెప్పినపర
మనియెడు పేరుగల బ్రహ్మమునకు, ద్వితీయమై = రెండవదియై, యోగిహృద్ధ్యేయమై =
యోగిచిత్తములచేత ధ్యానము సేయఁగినదియై, ఒప్పు...బు - ఒప్పు = ఒప్పుచున్న,
అమూర్తరూపంబు = మూర్తభిన్నరూపంబు, ఒందు = ఒకటి, విష్టుసంజ్ఞ = విష్టువను
పేరును, కనుక్ = పొందును. ప్రాజ్ఞకోటి = పండితసమూహము, ని. 'ధీరో మనీషీ జ్ఞః

ప్రాజ్ఞసృష్ట్యావాసృజితః కవిః' యని యమరము. దానికొక = ఆరూపమును, సత్సంజ్ఞకొక = సత్తనునామముచేత, వచించుకొక = వలయును. ఏతద్రూపమే = ఈరూపమే, సమస్తశక్తుల కల్గొకొక = నానావిధములైన సామర్థ్యములకు, ఆశ్రయతకొక = స్థానమగుటను, ఒంది = పొంది, ప్రాగు...తకొక - ప్రాగుక్త = ముందు చెప్పబడిన, విశ్వరూప = జగద్రూపముకంటె, విలక్షణతకొక = వైలక్షణ్యమును, కాంచి = కని, కల్యాణగుణభూతి = కల్యాణగుణ సంపత్తియొక్క, గోరముకొక = గురుత్వముచేతను, రసరి-బిప్పి, అతిమహత్త్వంబుచేత = ఆత్మంత మాహాత్మ్యముచేత, వెల్గుకొక = ప్రకాశించును, అట్టి, శక్తికొక = సామర్థ్యముచేత, అలరు...బ-అలరు = ఒప్పునట్టి, బ్రహ్మంబు = పరబ్రహ్మమే, దేవ...లకొక - దేవ = దేవతలయందు, తిర్యగొక = మత్స్యగిది తిర్యగ్జాతులయందు, మనుష్య = మనుష్యులందు, నామచేష్టావత్ = నృసింహ వామన మత్స్య కూర్మ వరాహ రామ కృష్ణాది నామములకుఁ దగిన చేష్టలు గల, అవతరణములకొక = అవతారములను, ఆత్మ లీలకొక - ఆత్మ = తనయొక్క, లీలకొక = విలాసముచేతను, జగగుహ్యతీకొక = లోకోపకారమునకు, కల్పించుచుండుకొక = చేయుచుండును.

తా. ఓయి భూనా యకుండా! మున్ను నేఁ జెప్పిన పరబ్రహ్మ మనియెడుబ్రహ్మ మునకుఁ చెందవదియై యోగులచేతఁ దెలియఁదగినది యైన మూర్తభిన్నరూపంబొక్కటి విష్ణు వనునామమును బొందియున్న దనియు, బుడితు లట్టిరూపంబును సత్తను సంజ్ఞ చేత వచించుచున్నా రనియు, సీరూపంబే నానావిధసామర్థ్యముల కాశ్రయతను బొంది పూర్వము చెప్పబడిన జగద్రూపముకంటెను వైలక్ష్యముం గాంచి కల్యాణగుణ సంపద్గురుత్వముచేత నొప్పి యత్యంత మాహాత్మ్యము గలిగి ప్రకాశించుచున్న సామర్థ్యముచేత నొప్పును. అట్టి పరబ్రహ్మమే నిజవిలాసముచేత దేవలింగుడగు ష్యులయొక్క నామములు వ్యాపారములం గలరామకృష్ణద్భవతారములను లోకోపకారమునకై కల్పించుచుండును.

ఆ. కర్మభుక్తికొఱకుఁ १ గా దిట్టి తల్లీల;
యతఁడు సకలజాతులందుఁ బుట్టు;
బుట్టినట్టి యతని २ భూరిచేష్టితము ల
వ్యాహతములు రావఁజూచివలన.

83

టీ. ఇట్టితల్లీల - ఇట్టి, తల్ = ఆదేవునియొక్క, లీల = విలాసక్రియ, కర్మభుక్తి కొఱకు గాదు = కర్మానుభవముకొఱకు గాదు, అతఁడు = ఆవిష్ణుదేవుడు, సకల జాతుభంధుకొక = దేవమనుష్య తిర్యగాది సమస్తజాతులయందును, పుట్టుకొక = జన్మము

నొందును. పుట్టినట్టి=జనియించిన, ఆతని = ఆదేవునియొక్క, భూరివేష్టితములు=అధికములైన వ్యాపారములు, రావణాదివలన్ = రావణుండు మొదలగు దుష్టులవలన, అవ్యాహతములు = భగ్నములు గావింప నశక్యములు.

తా. ఆవిష్టుదేవునియొక్క విలాసక్రియ స్వకీయ కర్తానుభవము కొఱకుఁ గా దనియు, నాతఁడు తిర్యగాది నిఖిల జాతులయందుఁ బుట్టినను నతని వ్యాపార విస్తారములు దుష్టులగు రావణాదులవలన భగ్నములు గావింప నసాధ్యము లనియును తా. వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముకాది రూపంబు లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞానసిద్ధికి బ్రహ్మహవిభవాదిరూపంబులే చింతనీయంబులు; ప్రజ్వలితశిఖుం డగుపవనసఖుండు నీరస నికుంజంబు నెట్లు దహించు నట్లు చిత్తస్థుం డగునవిష్టుండు యోగిజనంబుల సకల కీర్తిషంబులు నిర్దహించుఁ గావున సకలశక్త్యాశ్రయం దైన యప్పురమాత్మనియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విరుద్ధ యగు ధారణ యనంబడు; సర్వసంగంబునఁ జలాత్మకం బగుచిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుం డగునదేవుండు శుభాశ్రయందై ముక్తికరుం డగు; నేతద్వ్యతిరిక్తు లగుబ్రహ్మాదిదేవతలు కర్తయోను లగుట నశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున కవలంబనీయులు గారు; మఱి నిరవలంబ ధ్యానంబు పొందుపడదు గావున, ధారణాధ్యాన విషయందై శుద్ధం బగు స్థూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదు, దానిసవిస్తరంబు గాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము.

84

టీ. అట్టిపరమేశ్వరునకు, బద్ధ, ముక్త, ఆది = మొదలైన రూపంబులు, అనేకంబులు కలిగిన = పెక్కులుగలిగియుండినను, ముముక్షునకు = సాధకునికి, జ్ఞానసిద్ధికి = జ్ఞానము సిద్ధించుటకొకు, పర...లే - పర = వైకుంఠవాసుడైన పరవాసుదేవుండు, వ్యాహ = సంకర్షణ ప్రద్యుష్మానిరుద్ధులు, విభవ = రామకృష్ణాద్యవతారంబులు, ఆది = మొదలగు, రూపంబులే = స్వరూపములే, చింతనీయంబులు = ధ్యానవిషయంబులు, చిత్తస్థుండగు = మనంబున నిల్చినట్టి, విష్టుండు = విష్టువు, ప్రజ్వలిత శిఖుం డగు = మిగుల మండుచున్నజ్వాలలగల, పవనసఖుండు = అగ్ని, నీరసనికుంజంబున్ = ఎండినపాదను, ఎట్లుదహించున్ = వివిధంబుగఁ గాల్చునో, అట్లు = ఆవిధంబుగ, యోగి...లు - యోగి జనంబుల = యోగులయొక్క, సకల కీర్తిషంబులు = సమస్తపాపములను, నిర్దహించున్ = నాల్చును, కావున = కాన, సకలశక్త్యాశ్రయందైన = సమస్త సామర్థ్యముల

కాధారమైన, అప్పరమాత్మనియందుకొ, చిత్తంబు నిలుపుట = మనం బుంచుట, విశుద్ధ
యగు ధారణ యనంబడు, సర్వసంగంబునకొ = నిఖిలవస్తుసంబంధములచేత, చలాత్మకం
బగుచిత్తంబునకుకొ = చంచలరూప మైనమనంబునకు, త్రిభావ...డు-త్రిభావ = మూడు
భావములుగల, భావనా = ధ్యానమునకు, అతీతుం డగు = వెలిగా నున్నట్టి, ఆద్వైతుండు,
శుభాశ్రయుండై శుభస్థానమై, ముక్తికరుండగు = మోక్షమునిచ్చువా డగును, ఏకతదవ్యతి
రిక్తులగు = ఈవిష్ణునకుభిన్నులైన, బ్రహ్మదిదేవతలు = చతుర్ముఖుండు మొదలగు నిలిం
పులు, కర్తయోగు లగులొకొ = కర్త మేకారణంబుగాఁగలవా రాటచేత, అశుద్ధులు =
అయోగ్యులు (మలిన లుట), కావునకొ, చిత్తంబున కవలంబనీయులు గారు = మనస్సున
కాశ్రయింపఁదగినవారలొకొ, మఱియును, నిర...బు - నిరవలంబ = ఆధారములేని,
ధ్యానంబు, పొందుపడదు కావునకొ = సిద్ధింపదుగాన, ధారణాధ్యానవిషయంబై = ధార
ణాధ్యానంబులకు గోచరంబై, శుద్ధంబగు = నిర్మలంబగు, భూలరూపాంతరంబు = మఱి
యొకస్థూలరూపము, అయ్యసూతునకుకొ = ఆవరబ్రహ్మమునకు, కలదు = ఉన్నది. దాని
సవిస్తరంబులొకొ జెప్పెద నాకర్తింపుము.

సీ. శరదించుచకచక్రస్థయజిత్ప్రసన్నాస్య,
దొడ్డకెందమిక్రన్దోయివాని,
నతీకమ్రగల్గ భాగభోగఫాలాఘ్య,
మకరాంకరత్నకర్ణికలవాని,
గాంబవోద్యచ్ఛ్రీవిడంబివృత్తశిరోధి,
సిరి పాల్పుమచ్చ వేరురమువాని,
నతనాభియుతవళిత్రయశాతోదరు,
జానులంబివతుర్భుజములవాని,

తే. గరివరకరోరు రుచిరజగత్సమణీయు,
సమతబొందిన పదఁల్ల సములవాని,
హైమవసనుఁ, గిరిటహారాంగదాది
కలితు, శంఖరథాంగాదు సలలరువాని.

గి5

టీ. శర...స్యకొ - శరదిందు = శరత్కాలచంద్రునియొక్క, చకచక = ధాళ
భక్త్యముయొక్క, స్థయ = గర్వమును, జీత్ = గెలిచినట్టి, ప్రస్ను = ప్రసాదముగల,
ఆస్యకొ = ముఖముగలవానిని, దొడ్డ...నికొ-దొడ్డ = గొప్పలైన, కెందమి = ఎఱ్ఱదామర
లవంటి, కన్దోయివానికొ = శేత్రయుగళముగలవానిని, అతి...ఘ్యకొ - అతికన్ద్రు = మిగు

లఁ గమనీయమైన, గల్ల = చెక్కిళ్ల యొక్క, భాగ = ప్రదేశముచేత, ఆభాగ = పరిపూర్ణ
 గల, ఫాల = నొసటిచేత, ఆధ్యుక్ = సంపన్నుడైనవానిని, మర...నిక్ - మర =
 మొసళ్లు, అంక = చిహ్నముగాగల, రత్న = మణిఖచితములయిన, క్రికలవానిక్ =
 పోగులుగలవానిని, కాంబవ...ధిక్ - కాంబవ = శంఖసంబుధియైన, ఉయ్యల్ = విలసిల్లు
 చున్న, శ్రీ = కాంతియొక్క, విడంబి = బోల్గ గలిగినట్టి, పుత్త = వట్టువైన,
 శిరోధిక్ = మెడగలవానిని, సిరి = లచ్చి, పొల్పుపేరురము...సిక్ - పొల్పు =
 ఒప్పునట్టి, మచ్చ = శ్రీవత్స మనుమచ్చ గల, పేరురమువానిక్ = గొప్ప
 తొమ్ముగలవానిని (లక్ష్మీదేవియు శ్రీవత్స మనుమచ్చయును స్వామివత్సస్థలము దుండుట
 ప్రసిద్ధంబు), నత...యక్ - నత = లోకమైన, నాభి = బొడ్డుతోడను, యుత = కూడి
 యున్న, వళిత్రితయ = మూడుతరులుగలిగిన, శాఁ = సూత్రమైన, ఉడంట్ = బొజ్జగల
 వానిని, జాను...నిక్ - జానులంది = మోకాళ్లపర్యంతము ప్రేలుచున్న, చతుర్భుజ
 ములవానిక్ = నాలుగుచేతులుగలవానిని, కరి...యక్ - కరి = కబళిష్టముయొక్క
 కర = తుండమువంటి, ఊరు = తొడలచేత, రుగిర = మనోహరమైన, జగ్గా = పిక్కలచేత,
 రమణీయక్ = సుందరుడైనవానిని, సమ...నిక్ - సమతః బొంపిన = సమమైనట్టి, పు
 పల్లవములవానిక్ = చిగురుటాకులవంటి పాదములుగలవానిని, హైమ...యక్ - హై
 మ = సువర్ణ సంబుధియైన, వసనుక్ = వస్త్రముగలవానిని, కిరీట...తుక్ - కిరీట, హార,
 అంగద = బాహుపురి, ఆది = మొదలైనవానితో, కలితుక్ = కూడియున్నవానిని, శంఖ...
 లు-శంఖ = శంఖము, రథాంగ = చక్రము, ఆదులు = మొదలుగాగల పంచాయుధములు,
 ఆలరువానిక్ = ఒప్పుచున్నవానిని.

తా. శరత్కాల చంద్రునియందలి ధాళిధశ్యమును ధిక్కరించుచు బ్రసన్నమై
 యున్న ముఖముగలట్టియు, గొప్పవైన యెఱ్ఱదామరలవంటి నేత్రయుగళముగలిగినట్టి
 యు, మిగుల సుందరమగు చెక్కిళ్లు పరిపూర్ణగలనొసలు దీనిచే సంపన్నుడైనట్టియు,
 మకరాంకములు రత్నఖచితములు నైన ప్రోగులుగలయట్టి శంఖకాంతి సుకరించుచు
 వట్టువగానున్న మెడగలయట్టియు, లక్ష్మీచేతను శ్రీవత్స మనుమచ్చచేతను నొప్పుచున్న
 తొమ్ముగల మిగుల లోకమైన నాభితోకూడిన వళిత్రితయముగల సూత్రముగల బొజ్జగల
 యట్టియు, మోకాళ్లవఱకు ప్రేలికి చతుర్భుజములుగలట్టియు, నేరుగు తుండమువంటి
 తొడలచే నతిరమణీయంబగు పిక్కలచేత సుందరుడైనట్టియు, చిగురుటాకులవంటి
 పాదములుగల్గి హైమవసనముగలట్టియు, కిరీటహారాంగదాది సహాయుడైనట్టియు,
 శంఖరథాంగాది పంచాయుధములచే నొప్పుచు నుక్తపకలక్షణలక్షితం డై యున్న
 జగదీశ్వరుం డగు శ్రీహరి దివ్యమంగళ విగ్రహమును సాధకుండు వత్సమాజిక్రమంబున
 ధ్యాన మొనర్పవలయును.

సీ. శ్రీవిష్ణు నీగతిః శ జింతింప వలయుఁ 1ద
 స్తయుఁ డగు యోగి క్రమంబుతోడ
 నొక్కయంగమె మున్ను శ చిక్క లో భావించి
 యది దృఢం బగుటయు శ నవలియంగ
 కము మఱి చింతింపఁ శ గాఁ దగు నట్టి య
 భ్యాసంబువలన 2నయ్యవయవములు
 నడచిన నున్న మానక యెద్దియేనియుఁ
 జేయుచున్నను మదిఁ శ బాఁయఁడేని;

తే. యతనిసామ్యంబు గని ముక్తుఁ శ డగు; సురాది
 భేదసంజనకాజ్ఞాన శ మేదఁ పిదప
 నలము(రు)కల్యాణగుణముల శ హరికిఁ దనకు
 లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పించఁగలఁడు?

86

టీ. శ్రీవిష్ణుఁ = శ్రీహరిని, ఈగతిఁ = పక్ష్యమాణ ప్రకారంబుగ, చింతింప
 నలయుం = భ్యాసముసేయవలయును, తన్మయుఁడగు = అవిష్ణుస్వరూప మయ్యెడి,
 యోగి=యోగవంతుఁడు, క్రమంబుతోడ, మున్ను = తొలుత, ఒక్కయంగమె=ఒకయ
 సయవమునే, చిక్క = గుఱుచుచిక్కునట్లుగ, లో = లోపల, భావించి=చింతించి,
 అది దృఢం బగుటయు = ఆయంగము దృఢముగ మనంబులో నిలిచినపిమ్మట, అవలి
 యంగకము-అవలి = అవలనున్న, అంగకము, మఱి = మఱియును, చింతింపఁగాదగుం =
 భ్యాసము సేయవలయు, ఆట్టియభ్యాసంబువలన = అటువంటివాడుక చేత, ఆయ్యవ
 యవములు=ఆయంగములను, నడచిన = గమన మొనరించినను, ఉన్న = స్థితుండైనను,
 మానక = పదలక, ఎద్దియేనియుఁజేయుచున్నను = ఏదని సేయుచుండినను, మది = బుద్ధిని,
 పాఁయఁడేని = తొలగఁకుండఁ జేసెనేని, అట్లాచరించిన సాధకుండు, అతనిసామ్యంబు -
 అతని=అప్పురమాత్మనియొక్క, సామ్యంబు = సారూప్యము, కని=కాంచి, ముక్తుఁడగుం =
 మోక్షమందును, సురాది...ము-సురాది = సురలు మొదలగు, భేద = భేదమును, సంజ
 నక=పుట్టించుచున్న, అజ్ఞానము = అవిద్య, ఏద = నివర్తించఁగా, పిద = పిమ్మట,
 అల...ముల - అలము = ప్రాప్తమగునట్టి, కల్యాణగుణముల = సౌకల్యాది శుభగుణ
 ములచేత, హరికి = విష్ణునకు, తనక = యోగిని, లేనిభేదము=ఎన్నటికిలేకుండు భేద
 మును, ఎవ్వఁడు = ఎట్టివాడు కల్పించఁగలఁడు = నిర్దాణము సేయ సమర్థుఁడెను?

1. దన్మయుఁ డయి. 2. నయ్యవయవ మఱి.

తా. శ్రీయశపతియొక్క నాటాభ్యం బహేక్షించువార లీప్రకారము ధ్యానము సేయవలయును. ఎట్లనిన, మున్నొక్క యవయవమును మనంబున కంటనట్లుగా మిగుల భావన యొనర్చి యది దృఢముగ గుర్తు దగిలినపిమ్మట మఱి యొక యంగమును భావించుచు నితైఱుగున నవయవంబుల నెల్ల ధ్యానించి తా నూరకున్నను లేక గమనాదివ్యాపారంబులు వడసి యున్నను మఱియు నెట్టి యవస్థ నొందియున్నను ధ్యానము మానక యుండి నాయంగంబులు మనంబు విడిచి కదల కుండునట్లు భ్యాసపాటవ మొనర్చే నేని యట్టిసాధకుండు శ్రీహరి నాటాభ్యము నొంది చున్నట్లం దగును. దేవతలు మొదలగు వారభేదమును గల్పించుచున్న యజ్ఞానము నివర్తించిన పిమ్మట గల్యాణ గుణసమన్వితుండై యాచిన్మనకుం దనకును లేని భేదం బెప్పుడేనియు గల్గింపజాలడు.

క. నరమ! యిటు బంధచ్యుతి

18౦౮ కగు సంకాప్తకాఖ్య(ధ్య) ౧ గురుమోగము వి

స్తరముగఁ జెప్పితి నింక

గరణీయం బెద్ది నాకుఁ ౧ గల్పింపు మనన్.

87

టీ. నరవర=రాజా ! ఇటు = లీప్రకారము, బంధచ్యుతి=అంతఃసార బంధ మోచనమునకైనట్టి, అంగా...ము = అంగాప్తకాఖ్య = అంగాప్తక ముపేరొ బరగిన, గురు=అతిశయంబగు, మోగము = సమాధిని, విస్తరముగఁ=విపులమగునట్లు, చెప్పితి=వచించితిని, ఇంక= ఇంకను, 'నాకు', కరణీయంబు = చేయందగినది, ఎద్ది = విది, కల్పింపుము = చెప్పుము, అన= అనఁగా.

తా. ఓం రాజా ! లీప్రకారముగా సంసార రూప బంధ మోచసంబునకై యంగాప్తకాఖ్యం బగు నుత్తమ యోగంబు నెప్పితి నింక నే జేయం దగినది యెద్దియో తెలుపు మనఁగా నాఖ్యాంశిక్యండు ముందు పఠించుచున్నాఁ డనుట.

తే. 'నృప! కృతార్థుండ నైతి నా ౧ కింతకంటె

నర్థనీయంబు మఱి యెద్ది? ౧ యనుచు నతని

కర్ప గావించి వల దన్న ౧ నతఁ డొసంగు

తనదు తొంటిరాజ్యంబునఁ ౧ దనయు నిలిపి.

88

టీ. నృప = కేశిధ్వజుండా ! కృతార్థుండ నైతి= ధన్యుండనైతిని, నాకు, ఇంతకంటె = ఈయోగముకంటెను, అర్థనీయంబు = తోరదగినది, మఱియెద్ది = మఱి యొకటి యెది, అనుచు, అతనికి = కేశిధ్వజునకు, అర్పణగావించి = పూజయొనర్చి,

1. కర మగునంగాప్తకాఖ్యకునయోగము.

వలదన్నను = వలవదన్నను, అతడు = ఆకేళిధ్వజుడు, ఒకగు = ఇచ్చినట్టి, నక - తనను = తనయొక్క, తొంటిరాజ్యంబునకే = పూర్వపు రాజ్యమునందు, తన యుక్ = పుత్రుని, ఈనిచి, ముందటి కన్వయము.

తా. ఓయి కేళిధ్వజుడా! ధన్యుడనైతి నీ యోగంబుకంటె వేడదగినది యెద్దియను లేదనుచు నాకేళిధ్వజునకుం బూజు గావించి వలవదన్నను కేళిధ్వజు డిచ్చిన తన పూర్వపు రాజ్యమునందు దన పుత్రుని నియమించి.

వ. పురోహిత ప్రధానుల సప్రాప్తయావనుం డగు నతని మెలపికొం డని నియోగించి, వారల దానసమ్మానాదులం బోవు మని కుమారునకు నప్పగించి, గోవిందచరణారవింద విన్యస్తమానసుండై ఖండిక్యుం డుభయకర్తంబులు డులిపి, యవ్వనంబు తపోవనంబుగాఁ గొంతకాలంబు కేళిధ్వజోపదిష్టభక్తియోగానుసంధానంబున మధుమథన సాధర్మ్యంబు నొందె; కేళిధ్వజుండును దత్తుత్తుని దత్పుత్రానుల దదీయ రాజ్య పరిపాలన కనిచి మగుడి మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి యోగాశ్రయండై భోగంబులం బుణ్యంబులు తదితరంబుల దురితంబులు పక్షిణంబులుగా త్రోవేతలం బేలుచుండె, గావున ముముక్షున కుపాశ్రయణీయుం డధోక్షజుండు, పాండ్యక్షి తీశా! నీ వతని భజియింపు మిదియే భక్తి యోగంబు, దీనియందు నొక్క కొఱతగల, దంతరాయంబు నొందిన బునర్భవంబు బొందించి మఱి ముక్తి జేర్చు, నట్లగుట నింతకంటె సులభోపాయం బా యోధనంబున నయ్యధోక్షజుండు గాండీవి కుపదేశించిన శరణాగత ధర్మంబు నిరపాయధర్మం బని పరిణతాంశోకరణుం డగు నతనికి మూలమంత్ర పూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగవత ప్రధానుం గావించిన ౬౧

టీ. ఖండిక్యుండు, పురోహితులను, ప్రధానులను, అప్రాప్తయావనుం డగు = వయసురానివాడైయున్న, ఆశనికే = ఆకుమారుని, మెలపికొండని = తీర్చికొండని, నియోగించి = ఆజ్ఞాపించి, వారలకే = ఆమంత్రిపురోహితులను, దాన...లకే - దాన = ఈవులు, సమ్మాన = బహుమానములు, ఆదులకే = మొదలగువానిచేత, ప్రోవుమని = రక్షింపుమని, కుమారున కప్పగించి = పుత్రుని వశము గావించి, గోవింద...డై - గోవింద = శ్రీహరియొక్క, చరణారవింద = పాదపద్మములయందు, విన్యస్త = ఉంచు

బడిన, మానసుండై = మనంబుగలవాడై, ఖాండిత్యుడు, ఉభయకర్తంబులు డులిసి = పుణ్యపాపముల డుల్లగఁగొట్టి, అవ్వనంబు = తానున్న యరణ్యంబై, తపోవనంబుగాఁ = తపమొనరించునట్టి యాశ్రమముగా, కొంతకాలంబు = కొన్నినాళ్లు, కేశి...నన్ = కేశిధ్వజోపదిష్ట = కేశిధ్వజునిచేత నుపదేశింపఁబడిన, భక్తియోగాను సుధానమ్మనన్ = భక్తియోగము నాచరించుటచేత, మధు...నన్ - మధుమధన = శ్రీమన్నారాయణుని యొక్క, సాధర్మ్యంబున్ = సమానధర్మమును, ఒండెన్ = పొండెను, కేశిధ్వజుండును, తత్పత్నుని = ఆఖాండిత్యుని కుమారుని, తత్ప్రధానులన్ = అతని మంత్రులను, తదియ రాజ్య పరిపాలన కనిచి = ఖాండిత్యునిరాజ్యమంతయు నేలుటకుఁబి, మగుడి = మరలి, మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి = తాను మిథిలాపట్టణము సొచ్చి, యోగాశ్రయంబై, భోగంబులన్ = సుఖానుభవములచేత, పుణ్యంబులు = పుణ్యకర్తంబులు, తదితరంబు లన్ = వానికంటెవేఱైన దుఃఖానుభవములచేత, దురితంబులు = పాపములు, ప్రక్షీణంబులుగాఁ = నశించునట్లుల, 'పార్థకర్తాం భోగా దేవక్షయ' యనునట్టి న్యాయావలంబియై, తోణీశలం బేలుచుండెన్, కావున = అటుగాన, ముముక్షునకున్, ఉపాశ్రయణీయుండు = ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడు, అయ్యధోక్షజుండు = ఆవిష్టుండెన్, పాండ్యక్షీతీశా = ఓయిరాజా! నీవు, అలన్ = ఆవిష్టుని, భజింపుము = భజన సేయుము, ఇది భక్తియోగంబు దీనియందునొక్కొక్కతరగలదు. అంతరాయంబు = విఘ్నము, ఒందినన్ = పొందినయెడల, పునర్భవంబుఁబొందించి = పునర్జన్మ మొత్తించి, మఱి = పిదప, ముక్తిజేర్చున్ = పరమపదమునందుఁజేర్చును, అట్లగుటన్ = అలా గగుటచేత, ఇంతకంటె నులభోపాయంబు, ఆయోధనమునన్ = తొల్లిభారతయుద్ధమందు, అయ్యధోక్షజుండు = ఆశ్రీకృష్ణుండు, గాండీవికిన్ = అర్జునునకు, ఉపదేశించిన శరణాగతధర్మంబు = శ్రీభగవద్గీతా చరమశ్లోకోక్తధర్మంబే, నిరపాయధర్మంబు = అపాయ రహితమైన ధర్మము, అని = ఇట్లని, పరిణతాంతకరణుండగు = పరివర్ణమనస్కుడైన, అతనికిన్ = ఆపాండ్యరాజునకు, మూలమంత్రపూర్వకంబుగాఁ = శ్రీమదహ్మశ్మరీమంత్ర సహితంబుగా, ద్వయంబు = వాక్యద్వయంబును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి, భాగవత ప్రధానున్ = భాగవతోత్తమునిగా, కావించినన్ = చేయగా.

మ. వకుళాలంకృత యోగిహృన్నిలయ భాస్వత్పాండుభాస్వన్తయాం

బక నాభీజలజాతమాతవిధిసంప్రాప్తస్తరారిప్తము

ష్టికతోరార్చకర్కటీఫలితకేశిక్రూరరక్షింగకా

కృకవాకుధ్వజ దీర్ఘకాన్లువతఃశక్రీడోత్సవాద్యుక్తుకా.

టీ. వశశా...య - వశశ = పొగడపువ్వులచేతను, అలంకృత = అలంకరింపబడిన, యోగి = నమ్మాళ్వార్లయొగియొక్క, హృత్ = హృదయము, నిలయ = గృహముగాఁగలవాఁడా! భాస్వ...క - భాస్వత్ = సూర్యునియొక్క, పాండు = తెల్లనైన, భాస్వత్ = కాంతిగల చంద్రునియొక్క, మయ = స్వరూపమైన, అంబ = నేత్రద్వయముగలవాఁడా! ని. 'స్వాదాబామిచాదృశి' యని నిఘంటువు. నాభీ...ప్ర - నాభీజలజాత = బొడ్డుతామరయందు, మాత = పుట్టిన, విధి = చతుర్ముఖునిచేతను, సంప్రాప్త = పొందబడిన, స్వర = మన్మథునికి, అరిష్ట = శత్రుడైన శివుఁడుగలవాఁడా! (విష్ణువువలన బ్రహ్మయు నతనివలన రుద్రుఁడును బుట్టిరనుట) ముష్టి...కా - ముష్టి = పిడికిలియొక్క, కఠోర = నిఘరమైన, అర్పణ = హవిరి (అనగా ముష్టిఘాతమున కనుట). కర్కశీఫలిత = దోసపండుగాఁజేయబడిన, ని. ఉర్వారూః కర్కశీస్త్రియా' మ్మని నిఘంటువు. శిశి = శిశియనునట్టి, సూరరక్షః = కర్కశుండగురక్కసునియొక్క, అంగకా = దేహముగలవాఁడా, కృష్ణవాసుధ్వజ = తోడి బెక్కెముందుఁ గల కుమారస్వామియొక్క, దీర్ఘికా = సరస్సునందు, ప్లవ = తెప్పచేత నగు, తపఃక్రీడా = గ్రీష్మకాలమందలి కేళియొక్క, ఉత్సవ = మహోత్సవము, ఆని = మొసలగువానియందు, ఉత్సుక = ఆసక్తుడైనవాఁడా.

తా. భాగవత ప్రధానుండగు నమ్మాళ్వారు హృదయముందుఁ గ్రుమ్మరుచున్నట్టియు సూర్యచంద్రులు నేత్రములుగాఁగలయట్టియుఁ దనవలనఁ బుట్టినట్టి చతుర్ముఖునియందుం బుట్టిన రుద్రుఁడు గలయట్టియుఁ గఠోర మగు ముష్టిఘాతముచేత దోసపండువలెఁ బగుల్పబడిన కేళిదనుజుఁడు గలయట్టియుఁ గ్రీష్మర్తువందు స్కందపుష్కరిణిలో నీఁదులాడుట యను నుత్సవముం గుత్తుకుండ వైనవాఁడా! యని తాత్పర్యము.

క. ఊరీకృతసాండవరథ, సారథ్య సయూధ్యగోపశాబకసహకే

లీరత భక్తప్రహ్లా, దారచితస్తోత్రపులకితాంచితగాత్రా. ౧1

టీ. ఊ...గ్య - ఊరీకృత = అంగీకరింపబడిన, పాండవ = లార్జునునియొక్క, రథ = అరథముయొక్క, సారథ్య = సూతత్వముగలవాఁడా! సయూధ్య...రత - సయూధ్య = చెవికాండైన, గోపశాబక = గొల్లపిన్నవాండ్రతోడను, ని. 'పృథుకశ్యాబకశ్చిశు' అని నిఘంటువు. సహకేళి = కూడగ్రీడించుటయందు, రత = ఆసక్తిగలవాఁడా! భక్త...త్రా-భక్త = అనురక్తుడైన, ప్రహ్లాద = ప్రహ్లాదునిచేత, ఆరచిత = విశేషముగాఁ జేయబడిన, స్తోత్ర = స్తోత్రచేత, పులకిత = సంతోష పులకమైన, అంచిత = ఒప్పించుచు, గాత్రా = దేహముగలవాఁడా.

తా. అర్జునుని రథమునకు సారథియైనట్టియు, వయస్కులగు గొల్లలతోడి శ్రీదల యం దాసక్తిగలయట్టియు, భాగవతుం డగు ప్రహ్లాదునిచేతఁ జేయఁబడిన స్తోత్రముచేత నైన రోమాంచముచే నొప్పుచున్న జేహముగలవాఁడా యని తాత్పర్యము.

సగ్విణి. ఆస్థితాహీంద్రశశయ్యా దవీయస్తర
ప్రస్థితాంఘ్రి శిత్ర వ్రాత¹చేతోఘదా
కస్థలప్రస్థుశశాళియత్వేళ(లి)మూ
ర్థసలీనృత్తమత్తలిహల్లిసకా.

92

టీ. ఆస్థితా...య్యా - ఆస్థిత = అధిష్ఠింపఁబడిన, ఆహీంద్ర = శేఘఁడనెను, శయ్యా = పాన్పుగలవాఁడా! దవీ...ఘ్రి - దవీయస్తర = మిగులపొడువుగ, ప్రస్థిత = నడచిన, అంఘ్రి = పాదములు గలవాఁడా! శిత్ర వ్రాత = భక్తసమూహముయొక్క, చేతఁ = మనంబులందలి, అఘ = పాపములను, దా = ఖండించువాఁడా! (దో = ఆపఁబడనే అని ధాతువు), కస్థల...కా - కస్థల = ఉదకప్రదేశములు, ప్రస్థుశల్ = స్పృశించుచున్నట్టి యనఁగా పదకము దున్న, కాళియ = కాళింగుండను సర్పముయొక్క, త్వేళ = విషయుక్తమైన, మూర్ధస్థలి = శిరఃప్రదేశమందు, నృత్త = ఆడఁబడిన, మత్తలి = మత్తలి నృత్యమున, హల్లిసకా = హల్లిసక మను మండల తాండవమును గలవాఁడా.

తా. 'శేషశాయి యైనట్టియు వామనావతారమునఁ గడు దూరముగ నుంచఁ బడిన యగ్నియు గముగలయట్టియు నాశ్రిత జనుపుంజ చిత్తస్థితుబలుగు పాపంబుల బోగొట్టునట్టియుఁ గానియుం డనురక్తునుని శిరంబున నృత్తమొనర్చినట్టి యోశ్రీహరి యని గ్రంథకర్త యొనర్చినభాగము.

మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్టోత్కలానీక గు
ప్త దివిస్సుకృటుయంత్రకొండపలి హృద్భాహానీ కద్రూజదీ
వ్యసదారోద్యమకృష్టరాయనృప సంజ్ఞాస్తత్కృతాముక్తమా
ల్యన నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, పాత్ర...దక - పాత్రప్రహరేశ్వర ప్రభృతి = పాత్ర ప్రహరేశ్వరులు మొదలైన, బంహిష్ట = మిక్కిలి యధిపత్యముండెడి, ఉత్కల = ఉడ్డెరాజులయొక్క, ఆనీక = సమూహముచేత, గుప్త = రక్షింపఁబడిన, దివిస్సుకృటుయంత్రకొండపలి హృత్ = ఆకాశము నొరయుచుండెడు సమర్థమైన యంత్రములు గలిగియుండెడి కొండపల్లదుర్గమును హరించుచునుండెడి, బాహా = భుజమందలి, అసి = ఖడ్గ మనియెడు,

కద్రూజ = సర్పముయొక్క, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచు నుండెడి, ఉదారోద్యమ = మహోద్యోగముగలిగిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్తత్కృత = కృష్ణరాయలనియెడిపేరుగలిగిన నాచేతఁ జేయఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదఁ = ఆముక్తమాల్యద యనియెడు ప్రబంధమునందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, తృతీయంబై = మూడవదియై, మహిమ్ = భూమియందు, పౌల్గుమ్ = ఒప్పుఁగాత.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీధరీణుండు నాట్రేయగోత్రపవిత్రుండగు వావిళ్ల వంశ పయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామికౌస్త్రీచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచినమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు ఆముక్తమాల్యద

స వ్యాఖ్యానము

చతుర్థాశ్వాసము

క. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ!
 గోమండలకర్షి వేణుగుంఘన! దృప్య
 దౌఢమాహృతసురజనయి
 త్రీమణితాటంక! వృషగిరిస్థ! ఖగాంకా! 1

టీ. శ్రీ..మ-శ్రీ=లక్ష్మీదేవికి, మందిర=నివాసస్థానమగు, భుజమధ్యమ = పక్షిః
 స్థలము గలవాడా! గోమ...న-గోమండల = ధేనుసమూహమును, కర్షి = ఆకర్షించు
 చున్న, వేణు = పిల్లఁగ్రోవియొక్క, గుంఘన-పూరించుటగలవాడా! దృప్య...క-
 దృప్యత్ భౌమ-దృప్యత్ = గర్వితుండగు, భౌమ = భూసుతుండగు నరకాసురునివలన,
 అహృత=అపహరింపబడిన, సురజనయి త్రీ = దేవతామాత యగు నదితియొక్క, మణి
 తాటంక = రత్నమయకర్ణ భూషణములు గలవాడా! వృషగిరిస్థ=వేంకటాచల నివాసా!
 ఖగాంకా=గరుడకేతనా!

తా. నరకాసురుఁ డవితికర్ణ తాటంకములు తనవరాక్రమమువలనఁ దెచ్చియుం
 డెను; వానిని శ్రీకృష్ణుఁడు మరలఁ గీసికొనె నని శ్రీభాగవత ప్రసిద్ధము. తక్కినవి
 వేంకటరహస్యసాక్షి విశేషణములు.

వ. అవధరింపు మాసమయంబున. 2

టీ. ఇది గ్రంథకర్త స్వామికి విన్నవించెడు మాట. ఆసమయంబున =
 విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణముఁ జేసిన సమయమందు,

విష్ణుచిత్తునిజయము ౧౩

మ. బలిమిం ద్రైవంగం బోలెఁ బాయనడుచుంబర్యాయ¹భంగంబునకొ
గలనూలెల్లను ²నంచు మోనఁ చెగి రాఁగఁగా గొంత సేపుండి తాఁ
బెలుచ న్గంటు పుటుక్కునం దునిసి వేర పృథ్విం బడె న్జాలె మి
న్నుల మ్రొసె న్నురద్యుభు ల్గురిసె బెర నోనైనైవిరు³లోబరనన్.

టీ. బలిమిక్ = బలాత్కారముచేర, త్రైవంగబోలెన్ = త్రైచివేయుట
చేత నన్నట్లు, పాయవడుచుక్ = విచ్చిపోవుచు, పర్యాయభంగంబునక్ - పర్యాయ=
క్రమముగా, భంగంబునక్ = తెగుటచేత, కలనూలెల్లను = ఆసూత్రమందు గలిగి
యున్న నూలంతయును, అంచు మోవక్ = చివరదనుక, తెగిరాఁగాక్ = తెగివచ్చు
చుండఁగా, గొంతసేపుండి = గొంతకాలమచ్చటనుండి, తాక్ = జాలె యనుట, పెలు
చక్ = కరినముగా, గంటు=చుడుపు, పుటుక్కునం దునిసి = పుటుక్కునుశబ్దము గలుగు
నట్లుగా భిన్నమై, వేత్వరితముగా, జాలె = వరహాలసూచి, పృథ్విక్ = భూమి
యందు, పడెక్. అంత, మిచ్చులక్ = ఆకాశమందు, నురదుందుభుల్ = దేవతల
భేరులు, మ్రొసెక్ = ధ్వనిచేసెను, విరుల్ = పుష్పములు, పెన్నైనై = పెద్దవర్షమై,
బోరనక్=బోరనిధ్వని గలుగునట్లు, కురిసెక్ = వర్షించెను.

తా. విష్ణుచిత్తుడు పరతత్త్వనిరూపణము సేయఁగా నంతకుమున్ను విద్యా
శుల్కముగా వేలగట్టించియున్న వరహాల సూచిక జాటియున్న సూత్రమందలి
నూలంతయును దనకుఁ దానే తెగి యంచునకు వైడలఁగా ముడుపు పుటుక్కునుధ్వని
సేయుచు సూత్రమునుండి తునిసి జాలె క్రిందఁ బడె ననియును, ఆపరతత్త్వ నిర్ణయ
మునకు దేవతలు సంతోషించి దుందుభులు మ్రొయించి పుష్పవర్షములు గురిపించి
రనియును భావము.

శా. ఆవేశ స్ఫుతి పారితోషికము లీర నందంద పంపక్, శ్రమ
తేవివ్రాతముచే ద్రుతస్థలిత యైర దీవ్యస్తణిప్యభూ
పావాసచ్ఛటజానుదస్మి యగుచుర న్నంసచ్ఛటశ్శాలికా
రై వేశాంతరపద్ధతి న్నొరసె గోత్రాచిత్రమాల్యం బనన్.

4

టీ. ఆవేశక్=ఆనమయమందు, పతి = పాండ్యరాజు, పారితోషికములు =
సంతోషపు బహుమతులను, క్షాక్ = ఇచ్చుటకై, అందంద = అచ్చటచ్చటసే, పం
పక్ = సేవకులను బంపఁగా, శ్రమ...చేక్-శ్రమత్=తొట్టుపడుచున్న, సేవి = సేవకుల

యొక్క, వ్రాతముచేత = సమూహముచేత, ద్రుతస్థలితయై = త్వరితముగా జాతిన
దై, దీవ్యస్థానిస్వర్ణభూషావాసచ్ఛట (ఇది కర్తృపదము), దీవ్యత్ = ప్రకాశించు
చున్న, మణి = రత్నములు చెక్కిన, స్వర్ణభూషా = బంగారు సాములయొక్కయు,
వాసః = వస్త్రములయొక్కయు, ఛట = సమూహము, సంస...తిక్-సంసల్ = సభా
సంబంధినియగు, చతుశ్శాలికా=నాలుగు శాలయిగల మండపము యొక్కయు, రైవేత్త
=బొక్కసపుటింటియొక్కయు, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, పద్ధతిక్ = మార్గ
మందు, జానుదఘ్ని యగుచుక్ = మోకాలిబంటి యగుచు గోత్రా...జనక్-గోత్రా=
భూమియొక్క, చిత్ర=నానావర్ణములుగల, మాల్యం జనక్=మాలికాలంకారమోయను
నట్లు, సెరసెక్=చూపించెను.

తా. పాండ్యరా జాసమయమందు సంతోషించి విష్ణుచిత్తుడు మొదలగు
చారికి బహుమతు లొసంగుటకై మైపెని సేవకులను బొక్కసములకు బంపగా
వా రాయుగ్రాణమునుండి రత్నములు చెక్కిన కనకభూషణములను వస్త్రములను నవ్యా
రిగాఁ చెచ్చునప్పుడు త్వరపాటుచేత వారిచేతులలో నుండి జాతిపడిన యవి రాజు
మొదలగువారు గూరుచున్న సభామంటపము మొదలుకొని బొక్కసమువఱకు మార్గ
మధ్యమందు మోకాలియెత్తున నిండియుండె నని భావము. దీనిచే జాతిపడిన రత్నా
భరణాదులే యంతమిక్కుటముగా నుండఁగా బహుమతు లిచ్చిన రత్నాదులకు లెక్క
యే లే దనుట. అలం. అలిశయోక్త్యర్థాపత్త్యుత్ప్రేక్షలు.

అ. వేదవేద్య మై యిష్టతత్త్వం బిట్లు
వాదు గెలిచి తెలిసి యనుమతీశు
భక్తి నోలలార్చి యభగవత్ప్రేమన్నుఁగాఁ
జేసి లోకహితము యే నేయుటయును.

5

టీ. ఇందు విష్ణుచిత్తుఁ డను కర్తృపద మధ్యాహార్యము. వేదవేద్య మైన = వేద
ములచేఁ దెలియదగిన, విష్ణుతత్త్వంబు=నారాయణతత్త్వమును, ఇట్లు, వాదుగెలిచి
=వాదమున గెలిచి, తెలిసి = బోధించి, వసుమతీశు = పాండ్యరాజును, భక్తిక్ =
భక్తిరసమందు, ఓలలార్చి = లేలఁజేసి, భగవత్ప్రేమన్నుఁగాఁ-భగవత్ = శ్రీమన్నా
రాయణునియందు, ప్రపన్నుఁగాఁ = ప్రపత్తిగలవానిగా; చేసి=జనరించి, లోకహి
తము - లోక = లోకములకు, హితము=ఉపకారమును, చేయుటయును = చేయఁగానే.

శా. అద్భావాగ్విబుధ వృహోవచనకవ్యాహార మాహావచ

స్నిధి వృహి కృతతాం గతః కలి రితి యశ్రీసూక్తివిద్యాధర

ప్రిధౌద్ధత్య మగా ల్లయంహి కుధియా ॥ మిథ్యం వద త్కిన్నర
మృగీరాగ్రణి గెల్పుటుత్సవమునం ॥ దయ్యో న్నభ మృతయున్. 6

టీ. నభమృతయున్ = ఆకాశమెల్లను, అద్ధి...దున్ - అద్ధిరాగ్రణి = ధీరాగ్ర
సరుండగు నావిష్టుచిత్తునియొక్క, గెల్పుటుత్సవమునందున్ = విజయోత్సవమునందు,
అధావాగ్విబుధమ్ము - అధా = యథార్థమనెడు, (అధా యన్నది సత్కార్యకమైన
యవ్యయము.) వాక్ = మాటలుగల, విబుధమ్ము = (దేవతలు) గలదియు, ఆహోవచనక
వ్యాహరము - ఆహో = అద్భుత మను, వచన = పలుకులు గల, కవ్యాహరము = పితృదేవ
తలుగలదియు, 'హవ్యకప్యేదైవశీత్ర్యే' యని యమరము, ఆహోవచసిద్ధమ్ము - ఆహో =
చిత్రమనెడు, వచః = పలుకులుగల, సిద్ధమ్ము = సిద్ధులుగలదియు, ఆకృతతాంగతః కలి
రితి శ్రీసూక్తివిద్యాధరమ్ము - కలిః = కలియుగము, కృతతాం = కృతయుగమాటను,
గతః = పొందెను, ఆః = ఆశ్చర్యము, ఇతి = ఇట్లును, శ్రీసూక్తి = శుభవాక్కులుగల,
విద్యాధరమ్ము = విద్యాధరులు గలదియు, ఇద్ధౌద్ధత్యమగాల్లయంహికుధియామిథ్యంవద
త్కిన్నరమ్ము - కుధియామ్ = కుత్సితబుద్ధులు గలవాండ్రయొక్క, ఇద్ధౌద్ధత్యమ్ము - ఇద్ధ =
వృద్ధిఁబొందియున్న, ఔద్ధత్యమ్ము = ధౌర్జ్యము, లయమ్ము = నాశమును, అగాధి = పొందెను
గదా, ఇత్థంవదత్ = ఇట్లుచెప్పుచున్న, కిన్నరమ్ము = కిన్నరులుగలదియు, అయ్యోన్ =
ఆయెను. అధావాగ్విబుధమ్మునది మొదలుగా నైదు కేవలసంస్కృతములవలె గనఁ
బడు వాక్యములనడుమ నున్న యద్ధాదిపదములు వానికి వేరువేరు బరమందున్నవా
గాదిసంస్కృతశబ్దములతోడ నన్వయించుచుండ విబుధాదిశబ్దములు సమాసాంతగత
ములై తత్సమంబు లగుచు నుండుటవలన నవదాన్యవ్యయ సుప్తిజ్ఞత్వాతుమునా మను
సూత్రంబునకు విరుద్ధమ్ము గాకుండుటంజేసి సుసంగతంబు లయ్యెను.

తా. ఆవిష్టుచిత్తుండు వాదమున జయించినప్ప డాకాశమందు జేరియున్నదేవ
తలు సత్య మనియును, పితృదేవత లహో యనియును, సిద్ధు లాహో యనియును, విద్యా
ధరులు కలియుగము కృతయుగ మాయె నిది యెంత వింత యనియును, కిన్నరులు
దుర్జనులబింక మడఁగె ననియును, మెచ్చి సంతసిల్లి పలుకుచుండి రని భావము.

సీ. సెలవులు నాఁకుచు ॥ వెలియరుంగులు సూడ

కరిగి పాదూవాహు ॥ నరయువారు;

తమమ్రోల నుండునందలముఁ గానక దాఁటి

పెరెలుంగున బెస్తఁ ॥ జీరువారు;

నగరు వెల్వడుదాఁకఁ ॥ దెగి పోయి మఱి నెల్చి

తోడివిద్వాంసులఁ ॥ గూడువారు;

నెదురైన తమవాని శ గృహకృత్య మడిగి వాఁ
డనునవి తప్ప నూఁగొనెడివారు;

తే. 'వాద మే మాయె?' నన్న భూపరునిపక్ష
పాత మాదాఁగికి గల్గి శ బ్రతికె' ననెడు
వారు, 'నౌ లెం, డిటు విమృశదూరమైన
వాకిట వసించు నెవ్వరే' డనవారు నగుచు.

7

టీ. ముందు వచ్చెడు పద్యములోనుండు విద్వాంసు లనుకర్తృపద మధ్యా
హార్యము. ఇదివఱలో వాదము సేయుచున్న యితరవిద్వాంసులు, సెలవులు = ఊర్ధ్వ
ధరోష్ఠసంధికోణములను, నాఁతుచుకొ = విన్నదనమున నాఁకొనుచు, వెలియరుంగులు =
నగరు వాకిట నున్న తిన్నెలను, చూడక = వీక్షింపకయే, అరిగి = ఆవలబోయి,
పాదూవాపలకొ = పాదుకలు దెచ్చునానిని, అరయువారుకొ = వెదకెడువారు, వాకిటి
తిన్నెలమీద నున్న తమ పాదుకలు దెచ్చెడు సేవకులను గానక యావల సరిగి వెదకు
చుండి రనుట. తమమ్రొలకొ = తమయెదుటనే, ఉండునందలముకొ = ఉన్నయాందోళి
కను, కానక = చూడక, దాఁటి = అతిక్రమించి, పేరెలుంగునకొ = పెద్దకంతనాదము
చేత, బెస్తకొ = బోయిని, చీరువారుకొ = పిలిచెడువారును, నగరువెల్వడుదాఁకొ =
రాజగృహము విడుచువఱకు, తెగిపోయి = కేడించిపోయి, మఱి = పిమ్మట, నిల్చి = నిలు
చుండి, లోడివిద్వాంసులకొ = తమలోడిపండితులను, కూడువారుకొ = కలిసికొనువా
రును, రాజభయముచేత నొండొరు లచ్చట గలియక నగరు దాఁటిపోయి యొకరితో
నొకరు గూడి రనుట. ఎదురైన = తమకెదురుపడిన, తమవానికొ = తమకు సంబంధించిన
నానిని, గృహకృత్యము = తమయింటివార్తను, అడిగి = ప్రశ్నచేసి, వాఁడు = ఆయడుగఁ
బడినవాడు, అనునవి = చెప్పెడు మాటలను, తప్పకొ = మనస్సునకు దగులనియట్లు,
ఊఁగొనెడువారు = ఊఁగొట్టెడువారును, తమయింటనుండి వచ్చినవాఁడు తమ
కెదురుపడగా వాని దమ యింట్లవార్త యడిగి వాఁడు నెప్పెడు పల్కులయందు
మనస్సులేక జరిగిన వాదమందే మతి గలిగి యూరక యూఁకునుచుండి రనుట.
వాదమేమాయెకొ = వాడునెల్లినవిధమేమి, అన్నకొ = అని ఎవరేని యడుగఁగా, భూప
రుని పక్షపాతము = రాజుయొక్క పక్షపాతము, ఆదాసరికొ = ఆవిష్టుచిత్తున
కనుటకు బదులుగా దిరస్కారోక్తిగ నాదాసరివాని కని రనుట. కలిగి = ఉదయించి,
బ్రతికెకొ = ఆదాసరి డీంచెను, రాజు పక్షపాతమువలన నావిష్టుచిత్తుండు బ్రదికెనే
కాక నిక్కమునకు మేమే జయించితి మని చెప్పి రనుట, అనెడు వారును = అని

చేప్పెడువారును, బొలెండు = బొ నుద్దమింపుడు, ఇటు = ఈవిధముగా, విమర్శదూరమైన = విచారణకు దూర మగు, వాకిటక్ = ద్వారమందు ఎవ్వడు వసించుక్ = ఎవ్వడు నిలుచును ? అకొవారు నగుచుక్ = అని పలికెడువారు నై, కలిసి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము. ఇట్లు న్యాయవిమర్శలేని రాజు ద్వారమం దెవ్వడును నిల్వఁగూడ దని రనుట. ఇక్కడఁ బరాజితులయిన విద్వాంసుల స్వభావము వర్ణింపఁబడెఁ గాన స్వభావోక్త్యలంకారము.

తే. కలిసి యొకకొంతనేపు శృంగాటకముల

నగరు దెనుఁ జూచుచునె మంతనంబు లాడి,

చనిరి విద్వాంసు లిండ్ల కజ్జనవిభుండు

రూఢి కతని మహాగజారూఢుఁ జేసి.

8

టీ. విద్వాంసులు = ఆపండితులు, శృంగాటకములక్ = నలుఁత్రోవలు గలి నెడు చోటులయందు, కలిసి = కూడుకొని, నగరు దెనుక్ = రాజగృహమునట్లు, నూచుచునె = వీక్షించుచునే, మంతనంబులాడి = రహస్యములాడి, ఇండ్లకుఁ జనిరి = తమ గృహములకుఁ బోయిరి. అజ్ఞనవిభుండు = ఆపాండ్యరాజు, రూఢిక్ = ప్రసిద్ధి కొఱకు, అశనిక్ = అవిష్టుచిత్తుని, మహాగజారూఢుక్ - మహాగజ = పెద్దయేనుగు మీఁద, అరూఢుక్ = ఎక్కినవానిగా, చేసి = దినించి; పురి నేఁగించి యను ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

మ. 'పురి నే(యే)గించి తదీయ మైననగరంబుం జేర్చు' డంచు న్వ(బ)డిక్

దొరలక్ రాజకుమారులక్ బనుపఁగాఁ १ దూర్భస్వనంబు ల్నిరం

తరవందిస్తుతులుం ¹జెలంగ గజఘంటావారకాంతాంఘ్రినూ

పురము ల్తోయఁగఁ, గొల్చి వా రిరుగడంబో మార్గమధ్యంబునన్.

టీ. పురిక్ = మధురాపట్టణమందు, ఏగించి = మెఱపడెఁ జేయించి, డొరేగించి యనుట, తదీయమైన = ఆవిష్టుచిత్తునిసంబంధమైన, నగరంబుక్ = పట్టణ మగుశ్రీవిల్లి పుత్తూరిని, చేర్చు డంచుక్ = ప్రవేశపెట్టు డని, పాండ్యరా జనుట. దొరలక్ = రాజు లను, రాజకుమారులక్ = రాచకొమారులను, బనుపఁగాక్ = పఁపఁగా, దూర్భస్వనం బుల్ = వాద్యధూఃపములను, నిరంతరవందిస్తుతులక్ = ఎడతెగని బట్టులకైవారము లును, జెలంగక్ = విస్తరిల్లుచుండఁగా, గజ...ల్ - గజఘంటా = ఏనుగులకుఁ గట్టిన గంటలను, వారకాంతాంఘ్రినూపురముల్ = అటక త్రియలయొక్క పాదములయందలి

యందియలును, మ్రోయఁగాఁ = ధ్వనిసేయుచుండఁగా, వారు = రాజులు, రాజకుమారులు, వందిమాగధులు, వారకాంతలు మొదలగువారు, ఇరుగడఁ = పార్శ్వద్వయమందు, ద్విగుసమాసము, పోఁ = పోవుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునఁ = నడితెరువునందు, క్రియ ముందఱి పద్యమందున్నది.

❧ విష్ణుచిత్తునకు భగవంతుడు సాక్షాత్కారించుట ❧

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిపియెత్తు కసీపురెంటెమో యన

న్నింగి గరుత్మరంపరలనిగ్గున లేదొగ రెక్కు(క్కు)నంత వీఁ

చెం గలశాబ్దమిఁగడలజి డ్దటిఁగించెడు కవ్వగాడ్పు; నిం

డెం గడు మ్రోత పెన్దిరువడిం గని; రాఖగరాజు మూఁపునన్. 10

టీ. నింగి = ఆకాశము, ఇంగిలికంబునఁ = హింగుళశబ్దార్థమగు నింగిలికము చేతను, తడిపి = అర్ద్రముఁజేసి, ఎత్తు = వైకెత్తిన, కసీపురెంటెమో = నీలవస్త్రమో, అనఁ = అనునట్లుగా, గరు...నిగ్గునఁ - గరుత్ = ముందు చెప్పబడు పెరియ తిరువడి టెక్కలయొక్క, పరంపరలఁ = పంక్తులయొక్క, నిగ్గునఁ = కాంతిచేత, లేదొగరెక్కుఁ = తరుణారుణకాంతి గలిగెను, అంతఁ = వెంటనే, గరుత్మంతుని టెక్కరెట్టినివిగావున వానికాంతులచే నాకాశ మెట్టినయ్యె ననుట. కల...జిడ్డు - కలశాబ్ద = పాలసముద్రముయొక్క, మిఁగడల = మిఁగడలయొక్క, జిడ్డు = జిడ్డువాసనను, ఎఱిఁగించెడు = తెలిపెడు, కవ్వగాడ్పు = సుగంధివాయువు, పీచెఁ = వినరెను, గరుత్మంతుడు కదలఁగానే యాయన టెక్కలవలనఁ బుట్టిన వాయువు తీరసముద్రపు మిఁగడలవాసనను రేఱఁగా నావాసన లావాయువుతోఁ గూడ వచ్చె ననుట. మ్రోత = పెద్ద ధ్వని, కడుఁ = మిక్కిలి, నిండెఁ = సంపూర్ణ మయ్యెను. పెన్దిరువడిఁ = పెరియ తిరువడి యని ద్రవిడభాషయందు శ్రీవైష్ణవసంకేతితమైన నామముగల వైనలేయుని, కనిరి = ఆరాజులు మొదలగువారు సూచిరి, ఆఖగరాజు మూఁపునఁ - ఆఖగరాజు = ఆపక్షీంద్రుఁడగు గరుత్మంతునియొక్క, మూఁపునఁ = స్కంధమందు, క్రియ ముందఱి పద్యమునందున్నది.

తా. విష్ణుచిత్తునకుఁ బ్రత్యక్ష మగుటకు శ్రీ తీరసముద్రమునుండి స్వామి వెడలఁగానే గరుత్మంతుని టెక్కల యెట్టికాంతిచేత నాకాశ మింగిలికముతోఁ దడిపియెత్తిన పీలిగుడ్డవలె నీలలోహితవర్ణము గలిగియుండె; నంతలోనే పాలమిఁగడ జిడ్డువాసనలతో వాయువులు వినరె; నంతలోనే గరుత్మంతుని టెక్కల ధ్వని వినబడె; నంతలో నతివేగవంతుండగు గరుత్మంతుడు గానఁబడియె; నంత నతని వీఁపుమిఁద స్వామియుఁ దోచె నని భావము.

సీ. చిగురుబొట్టపుదోయి 1 జెందమ్మ లనఁ దార్దు
హస్తోదరముల దివ్యాంఘ్రి లమర
సునుఁగప్పమేనఁ దోఁచిన 1తదర్పచ్ఛాయ
లీలఁ దాల్చుపసిండిచేల మెఱయ
వ్రాలిన యోగివర్గము నిర్మలాంతగ
రణములువోలె హోరములు దనర
సిరికి. బుట్టింటినొచ్చెలు లొంట మనవికి
డాసె నా మకరకుండలము లమర

తే. 2 శ్రిత సిత మరాళ వాత్యాభిహత పరాగ
వలయమండిత కల్పశాఖలొ యనంగ
శంఖచక్రాంతోరుహాస్తములు దనరఁ
దోఁచె గమలేక్షణుండు చతుర్భుజుండు.

11

టీ. చిగురు...న్-చిగురుబొట్టపు = చివుళ్ల పొట్టముయొక్క, దోయి = ద్వంద్వ
మందు, జెందమ్మలన = ఎఱ్ఱదామరపువ్వు లనునట్లు, తార్దు...ముల = తార్దు
గరుత్తంతునియొక్క, హస్తోదరముల = కరతలపుటములయందు, దివ్యాంఘ్రిలు =
శ్రీపాదములు, అమర = పొందుపడఁగా, సునుఁగప్పమేన = నిద్ద మగుసీలవర్ణము
గల దివ్యమంగళవిగ్రహమందు, తోఁచిన = ప్రతిఫలించిన, తదర్ప = ఆవాహనమగు
గరుత్తంతునియొక్క, ఛాయలీల = కాంతివలె, తాల్చు...చేల - తాల్చు =
ధరియించిన, పసిండిచేల = కనకాంబరము, మెఱయ = ప్రకాశించుచుండఁగా, వ్రాలి
న...లె-వ్రాలిన = పరినట్టి, రాగివర్ణము = యోగీశ్వర సమూహముయొక్క, నిర్మ
లాంతగరణములువోలె = నిష్కళంకములగు అంతరంగములవలెను, వ్రాలిన యను
శబ్ద మంతగరణశబ్దముతో నన్వయించునది. ఇది సమస్తపదము. హోరములు = ముక్తా
హోరములు, తనర = ఒప్పించుండఁగా, సిరికి = శ్రీదేవికి, పుట్టి...ట - పుట్టింటి = జనుక
గృహసంబంధులైన, నెచ్చెలులొంట = స్నేహితులొంటచేతను, మనవికి = విన్నవిం
చుటకు, డాసెనా = సమీపించెనో యనునట్లు, మకరకుండలములు = మకరాకారకర్ణ
భూషణములు, అమర = శ్రీదేవియను మకరములను సముద్రమునందే జనించుటజేసి
లక్ష్మీకి బుట్టినయింటి స్నేహమును గలవి గావున మిక్కిలి చనవు గలిగి శ్రయజవతి
వీనుల సమీపమునకు జేర ననుట. శ్రిత...లో - శ్రిత = చేరియున్న, సిత = తెల్లనైన
మరాళ = హంసచేతను, వాత్యా = సుడిగాడ్చుచేతను, అభిహత = రేపబడిన, పరాగ =

కెంధూళియొక్క, వలయ=వలయముచేతను, మండిత = అలంకరించబడిన, కల్పశాఖలో
 యనంగే = కల్పవృక్షపుగొట్టులో యనునట్లు, శంఖ...లు-శంఖ=పాంచజన్యము
 చేతను, చక్ర = సుదర్శనముచేతను, అంచిత=విష్వచున్న, ఉరు=దీర్ఘములైన, హస్త
 ములు=భుజములు, తనరే = ప్రకాశించగా, శంఖము హంసవలెను, చక్రము పరాగ
 వలయమువలెను, భుజములు కల్పశాఖవలెను నున్న వనుట. కమలేక్షణండు=తమ్మికంటి,
 చతుర్భుజాండు = నాలుగుభుజములు గలిగినస్వామి, తోచె = ప్రత్యక్షమయ్యెను.
 ఉత్పేక్షాలంకారము.

క. ఎప్పుడు హరి గని రమరులు

ముప్పదియును మూడుకోట్లముని గనుగొనువా

రప్పుడు తత్కరములతో

విప్పిన గొడుగులును మింట శివేగమ మొగిడెన్.

12

టీ. ఎప్పుడు=విక్షణమందు, మునిగనుగొనువారు = విష్ణుచిత్తుని సేవించెడివారు,
 ముప్పదియును మూడుకోట్లు=త్రయస్త్రీంశతోక్తసంఖ్యగల, అమరులు = దేవతలు,
 హరి=స్వామిని, కనిరి=చూచిరో, ఆప్పుడు = ఆక్షణమందు, తత్కరములతో=
 వారిహస్తములతోడ, విప్పిన=తెరివబడిన, గొడుగులును = దేవతల ఛత్రములును,
 మింట=ఆకాశమందు, శివేగమ=శీఘ్రమే, మొగిడెన్=ముకుళితమయ్యెను.

తా. ముందే స్వర్గమందలి ముప్పదిమూడుకోట్లు దేవతలు విష్ణుచిత్తుని జూడ
 వచ్చియుండిరి గావున వారలు స్వామి మేచేసినంతనే యగివఱలాడె తెరివబడియున్న
 గొడుగులు ముడిచి హస్తములు మొగిడ్చి నమస్కరించిరి. అలం. సహోక్తి.

తే. ¹సామరదిదృక్కుఖిన్నరక్షపిశాచ

పుంజ మహిభుక్తత్రప్రభంజనములు

సోక వెఱు బాటె గల్గినశూర్పవాత

ఘట్టనలః ²బాటు పెనుబొల్లరకట్టువోలె.

13

టీ. సామర...లు - సామర = దేవతలతోఁగూడిన, దిదృక్కు=చూడఁ (గోరిన)
 ఖిన్న=ఆకాశమందు నిలిచియున్న, రక్షపిశాచపుంజము=రక్కసులయొక్కయు పిసా
 సులయొక్కయు సమూహము, రక్షపిశాచాదులు దేవయోను లగుటండేసి స్వర్గమం
 దుందు రనుట. అహి...ములు - అహిభుక్ = సర్పభక్షకుఁ డగు గరుత్మంతుని
 యొక్క, వత్త = తొక్కవలని, ప్రభంజనములు = పెనుగాడ్పులు, సోక =

1. సమద. 2. బాటి చనుపొల్ల.

స్పృశింపఁగానే, వెఱ్ఱ=వెఱ్ఱపుచేతను, కళ్ళాన=కళ్ళమునందు, శూర్ప...ల= శూర్పవాత=చేటల గాడ్పులయొక్క, ఘట్టనల=ఝరపిళ్లచేత, పాటు...న్-పాటు= ఎగసిపోవుచున్నట్టి, పెరు=పెద్దదియగు, పొల్లకట్టువోలె=తఱకలవలె, పాఠె= పరుగెత్తెను. ప్రగమపాదము దున్న సామరపదముయొక్క ప్రగమవర్ణమును రక్షశబ్ద మయొక్క యంతిమవర్ణముతోడ సుబంధపడునట్లు హల్వుధానముగా నుభయవశల లోనిదిగా సాంబాదిశబ్దములవలె విశ్రమముఁ జెప్పినాడు. సమృద్ధిదృఢు అను పాఠమున సంతోషమునఁ జూడఁగోరిడు అని యర్థము. కళ్ళాన ననుచోట, 'వికృతౌ క్వచిచ్చులోపో మోర్ధీర్థశ్చాత ఆదినుస్యభవే'త్తను మాత్రానుసరణముగా, 'కం. మానుగ ధృతరాష్ట్రండు ప్రా. జానం గలుగంగ' ననియెడు భారతప్రయోగమువలె సంగతమైనది. అంతరిక్షమం దంతమ ముచ్చుదేవతలలోడఁ జేరి యున్న రక్షసికాచ సుఖము తమజాతికి విరోధి యగుస్వామికి వాహనమైన గరుత్మంతుని టెక్కలగాడ్పు తమపై వీవఁగానే భయపడి పరుగెత్తెను. దేవతలు మాత్రము నిలచి యుండిరి ; ఎట్లంటేని, కళ్ళమందు ధాన్యముమీఁదఁ జేటలచేత విసరఁగానే గట్టి నిల్చి పొట్టు చెదరి పోయినట్లని భావము.

క. నీరంధ్రకుసుమధారా

సాచరచ్చంచరీకశంకులకలర్పం

కారానుకారి సంస్తవ

కారి మునిస్తోమసామగ్గానం బెరుగెన్.

14

టీ. నీరంధ్ర...బు - నీరంధ్ర = దట్టమైన, కుసుమధారా = పుష్పధారల యొక్క, ఆసార = వర్షమందు, చరత్ = సంచరించుచున్న, చంచరీక = తుమ్మెదల యొక్క, ఇద్దినిరశ్చఞ్చరీకకే' యని యమరము. సుకుల = అధికమైన, కల = అవృక్త మధురములగు, రుంకార = రుంకృతులను, అనుకారి = అనుకరించుచున్న, సంస్తవ = స్తోత్రములను, కారి=చేయుచున్న, ముని = నారదాదిమునులయొక్క, స్తోమ=సమూహము యొక్క, సామగానంబు = సామవేదముయొక్కపాట, ఎరుగెన్ = విస్తరిల్లెను, స్వామితోఁగూడ నారదాది మునీంద్రులు సామగానములు సేయుచుండఁగా నది పుష్ప విర్షమునఁ బడి తిరిగెడు తేలుల మ్రోతవలె మధురమై వీతెంచె నని భావము.

తే. అట్లు ప్రత్యక్ష మైనవృద్ధాత్ము నంత

రిక్షమునఁ గాంచి, ముని ప్ర మోదాక్షిజలము

నిగుడఁ బులకించి, కరటిఘోరికల తాళ

ములుగ నిట్లని యమృతాశ్వుని నులించె.

15

టీ. అట్లు = పూర్వోక్తరీతిగా, ప్రత్యక్షమైన = సాక్షాత్కరించినట్టి, వద్దా
 ట్ను = తామరలవంటి నేత్రములు గల స్వామిని, లేక, లక్ష్మీదేవియే నేత్రములయందు
 గలస్వామిని, అంతరిక్షమునకే = ఆకాశమందు, కాంచి = చూచి, ముని = విష్ణుచిత్తుడు,
 ప్రమోదాక్షిజలము = ఆనందబాష్పములు, నిగుడకే = వెలికుబుకగా, పులకించి =
 గగుర్పాటుచేంది, కరటిఘంటికలకే - కరటి = తానెక్కి యున్న యేరుగుయొక్క,
 ఘంటికలకే = ఇరుప్రక్కలనున్న గంటలే, తాళములుగకే = వాయించెడు తాళములు
 గాగా, అమృతాంతునికే = ఆపరమాత్మ డగుస్వామిని, ఇట్లుని = వక్ష్యమాణక్రమముగా,
 నుతించెకే = కొనియాడెను.

— విష్ణుచిత్తుడు శ్రీమహావిష్ణువును స్తుతించుట ॥ —

కవిరాజవిరాజితము.—

జయ జయ దానవదారణకారణ శ్రీ శార్ఙ్గధాంకగదాసీధరా

జయ జయ చంద్రదినేంద్రశతాయుతేశసాంద్రశరీరమహాప్రసరా

జయ జయ తామరసోదరసోదరశచారువద్యోజ్ఞితగాంగర్పురా

జయ జయ కేశవ కేశినిఘాదనశౌరి శరజ్జలజాక్ష హరీ. 16

టీ. దానవ...రా - దానవ = రాక్షసులయొక్క, దారణ = ఛేదనమునకు,
 కారణ = హేతువులగు, శార్ఙ్గ = ధనువును, రథాంగ = చక్రమును, గదా = గదను,
 అసి = నుదక మనుభిక్షమును, ధరా = ధరించినస్వామి! జయజయ = సర్వోత్కృష్టాడవుగా
 బ్రవర్తిల్లుమా. దరా అనుపాతమందు శంఖమును గలవాడా యని యర్థము.
 దానవదారణకారణ యని ప్రత్యేక విశేషణముగానుం జెప్పవచ్చును; జయజయ యని
 నాల్గు పాదములయందును వచ్చును. చంద్ర...రా - చంద్ర = చంద్రులయొక్కయు,
 దినేంద్ర = సూర్యులయొక్కయు, శతాయుత = అయుతశతసంఖ్యలయొక్క ఐతేనే,
 సాంద్ర = తఱచైన, శరీర = దివ్యమంగళ విగ్రహముయొక్క, మహా = కాంతుల
 యొక్క, ప్రసరా = వ్యాప్తికలవాడా, తామ...రా-తామరస=తామరపువ్వులయొక్క,
 ఉదర = అంతర్భాగమునకు, సోదర = తోబుట్టువును, చారు = సుందరము నగు, పద =
 పాదముచేత, ఉద్భి త = విడువబడిన, గాంగ = గంగానదీసంబంధియగు, ఝరా =
 ప్రవాహము గలవాడా! కేశినిఘాదన = కేశి యచురక్కసుని సంహరించినవాడా,
 శరజ్జలజాక్ష - శరత్ = శరత్కాలమందలి, జలజ = కమలమువంటి, అక్ష = కన్నులు గల
 వాడా! కేశవ = బ్రహ్మర్షుల కుత్సత్రిస్థాన మైనస్వామి. 'క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈ
 శోహం సర్వదేహినామ్, ఆవాంతవాక్యేనంభూతో తస్మాత్కేశవనామచాక.' అని

ప్రమాణము, శౌరి = హరీ, అని మంగళాశాసనము చేసెను. భగవంతునకు జీవకోటి యాశీర్వాదము చేయవచ్చునా యనినఁ బూర్వ మట్టియాచారము కలదు. 'పూర్వాం దిశం వజ్రధరః దక్షిణాం పాతు తే యమః, వరుణః పశ్చిమా మాశాం కుబేరస్తూత్త రాదిశ' మ్మని సీతమ్మవారు శ్రీరాములవారికి మంగళాశాసనము చేసియున్నారు.

❀ మత్స్యవతారము ❀

మ. దివిజద్వేషి నుదారవాఠచరమూర్తిర్దు(జి)ంచి, చాతుర్య మొ
పు వడిం జొకపుఁదెల్ల కొచుగమి దంభం బొంద మై దాల్చి, వే
దవిశుద్ధాక్షరపజ్జీఁ గ్రమ్మఱగ వేధం జేర్చెదో నాగఁ, ద
ద్భుననం బభిసితాంబుబిందు లలమంబ్రోద్యద్రుచిం దాటవే. 17

టీ. దివిజద్వేషి = వేదచోరకుఁ డగుసోమకాసురుని, ఉదార...ర్తి - ఉ
దార=కొలఁది తెలియరాని, వాఠచర = మిసముయొక్క, మూర్తి = శరీరముచేతను
త్రుంచి = ఖండించి, చాతుర్యము = విన్నాణము, ఒప్ప = తనర్చునట్లు, వడి = వేగము
చేత, 'చొకపు...బు - చొకపు = చదరమగు, తెల్లకాచు = ధవళకాంతిగల వైపొట్టు
యొక్క, గమి = సమూహ మనెడు, దంభంబు = వ్యాజము, ఒంద = పొందునట్లు,
మై = శరీరమందు, తాల్చి = ధరించి, వేద...పజ్జీ - వేద = వేదములయొక్క,
విశుద్ధ=శుభ్రములగు, అక్షర = అక్షరములమొక్క, పజ్జీ = శ్రేణిని, క్రమ్మఱగ =
మరల, వేధ = బ్రహ్మదేవుని, చేర్చెదో నాగ = చేర్చువో యనునట్లు, తద్భువనంబు =
ఆ బ్రహ్మలోకమును, అభి...లు=అభి=సముద్రముయొక్క, సిత = తెల్లనైన, అంబు = ఉద
కములయొక్క, బిందులు = బిందువులు, అలమ = వ్యాపింపగా, ప్రోద్యద్రుచి -
ప్రోద్యత్ = వృద్ధిపొందుచున్న, రుచి = కాంతిచేత, దాటవే = అతిక్రమింపవా.
'ఉదారోదక్షిణేఖ్యాతే దానశాణ్డే మహత్కపి'యని రత్నమాల. 'స్త్రీయాంమూర్తి
స్తవస్తనూః' అనియును, 'కపటోస్త్రీవ్యాజ దమ్భాభయశ్చర్చితవే' యనియు
నమరము. సీవు మత్స్యరూపమును ధరించి వేదచోరకుఁడగు రక్కసుని వధించి వాడ
పహరించిన వేదములు నేర్పుతో నవ్వుడే బ్రహ్మ కిచ్చుటకై పోయెదవో యనునట్లు సీవు
సంచరించు చుండుట వలన సముద్రోదకములు సత్యలోక మాక్రమింపుచుండగా
సీ వాలోకమును దాటితి వనియు నవ్వుడు సీమినశరీరమందలి తెల్లనిపొలను పరిశుద్ధ
ములగు వేదాక్షరములొ యన్నట్లుండె ననియు భావము. కైతవాపహ్నుత్యనుప్రాణిత
మైన యుత్సేహాలంకారము.

చ. ఎలమి యుగాంతవారి కెదురెక్కుతటికే ఐడి చాలుగహ్వరం
 బులు జనుఁ టివెల్లిబడిగజోవు సహజనగోరువాళ్ళరం
 బులు దనుఁ దాఁకఁ దగ్గతత్రోయ నజాండను నై త్యువేదప
 జ్జులుగొని కూల్చి*నట్టి జయదుందుభిఁ జేసితి కా మురాంతకా.

టీ. మురాంతకా=మురాసురునిసహరించినవాఁడా! ఎలమి=సంతోషముచేతను, యుగాంతవారికి=ప్రళయోదకమునకు, ఎదురెక్కుతటికే=ఎదురుగాఁ బోవునమయమందు, వడి=వేగముచేతను, తాలుగహ్వరంబుల=దవుడలనెడు గుహలయందు, చను = ఐ*వునట్టి, నీటివెల్లిబడికే=జలప్రవాహమువెంట, పోయెడు, సప...లు=సహజనగ=తెక్కుతఁ గూడియున్న మైనాకాదిపర్వతములును, ఊరు=గొప్పలగు, వాళ్ళరంబులు=తిమితిమింగిలములు మొదలగు జలచరములును, తను=బ్రహ్మాండము ననుట, తాఁక=తగులఁగా, తగ్గతత్ర=ఆదవుడలను పొందియుండుటచేతను, మ్రోయు=ధ్వనిఁ జేయుచున్న, అజాండను=బ్రహ్మాండమే, నైత్యు=హామకాసురుని, వేదపంక్తులుగొని=వేద సమూహములను దీసికొని, కూల్చినట్టి=సహరించినట్టి, జయదుందుభి=జయభేరిని, చేసితికా = ఒనర్పితివికదా! ఇచ్చట నజాండను యని ప్రగమావిధికి. 'ఇతరత్రచప్పితియా తస్యాః ప్రగమా చ జడపదానాం స్యాత్' అనుమాత్ర మనుసరించి యస్రాణి వాచక మగు జయదుందుభియందరి ద్వితీయకుఁ దుల్యమైనది. మఱియు, 'కర్తాజే కర్తృత్వ' మిత్యాది సూత్రపద్ధతివలన జయదుందుభియందుఁ గూల్చినట్టి యనుపద మన్వయించుట సరిగా నున్నది.

తా. మినము తన నై జగుణముచేత నీటి కెదురెక్కుట ప్రసిద్ధము గావున నీమత్స్యము ప్రళయోదక ప్రవాహమున కెదురెక్కుచుండఁగా నావేగమునకు నిలువలేక యానీటి వెబడి మైనాకాది పర్వతంబులును దిమిప్రముఖంబు లగు మహాజలచరంబులు నవశంబులై దొరలి యామినముయొక్క దవుడలలోఁ బడిన వనియును, జలప్రళయమందు బ్రహ్మాండము నెడకుండ నామత్స్యమూర్తి తనదవుడల నునిచికొని యున్నాడనియును, వామైనాకాదు లావేగముచేత నాబ్రహ్మాండము దగులఁగా నది ధ్వనిఁజేసెగావున బ్రహ్మాండమే స్వామివేదములు దీసికొని రక్కునుని వ్రక్కులించిన దానికి జయభేరివలె నుండె ననియు భావము. అలా. అనుభయతాద్రావ్యరూపకాలంకారము.

చ. మిత గడవం దిమింగిలత శ మెయ్యెయిఁ బెంచిన నీదు వాతఁ గు
 త్సితపలలాశి యైనచిలుఁజేఁ పది దై భృట నీవు మ్రింగుటే?
 శ్రుతు లగునూరుపు ల్లగుడఁజొచ్చుతటి న్నవదేధనైధనై
 ధిత జవశక్తి నీడ్చికొని శ తెచ్చుటకాక తదల్పతాల్పతన్.

టీ. మితి = పరిమాణము, కడవ్ = మీఁజుగా—కల్పము ముగియఁగా ననుట, తిమింగిలత = మహామీనత్వమును! పెద్దయి = అవలీలగా, పెంచిన = పెంచినట్టి, నీదు = నీసంబంధియైన, వాత = వక్త్రమునందు, కుత్సిత...వ-కుత్సితపలలాశియైన = కుత్సితగాక్షుఁడనియును, మీనములు మాంసము భక్షించుట ప్రసిద్ధము గావున నట్టి పలలాశియగు, చిలుచేప=చిన్నచేప, అది = మత్స్యతారోపముచేత నమహద్వాచకము, రాక్షసుఁడనుట, త్రెళ్లుట = పడుట, నీవు మ్రింగుటే = నీవు కలశించుటయూ యని ప్రశ్నార్థకము. శ్రుతులగు = వేదమయములగు, ఊరుపుల్ = ఉచ్చాఘ్నసవాయువులు, మగుడ = మరల, చొచ్చుతటి = వక్త్రమునందుఁ బ్రవేశించునప్పుడు, తదల్ప తాల్పత = తల్ = ఆపలలాశియొక్క, అల్పతాల్పత = అత్యంతాల్పహూటచేతను, భవ...న్-భవ = నీయొక్క, ఏధనైధన=అతినమృద్ధిచేతను, ఏధిత = వృద్ధిచేయఁబడిన, జవ = వేగముయొక్క, శక్తి = సామర్థ్యముచేతను, ఈడ్చికొని తెచ్చుటకాక = తీసికొనివచ్చుటయేకాక, మ్రింగుట కాదనుట. తిమింగిలత పెద్దయి యుచోట నికారము లోపించుటకు విరాటపర్వమున మ. “మగుడొ గీచకుఁ బట్ట వాడుచు బలోన్తాదంబున న్బాహుగ, ర్వగరిష్ఠుం డగునాహిడిబరిపుఁ దీవ్రక్రోధుఁ డై పట్టి బె, ట్టుగఁ గ్రోచాడఁగ నిద్రలు న్బజబలాటోపంబుమై నొండొరు, న్నిగులం జాలక కొంత సేపుపడి పెద్దయి బోరి రుక్మాకృతి.” అన్నపద్యంబున జతుర్థపాదంబునను, నిర్వచనోత్తరరామాయణమందు, ఉ. “ఆటున మూర్ఖవోయినప్రహస్తః గనుగొని యింకఁ బాఁకిన, స్థిటడగించు నర్జునుడు కేవలంఁడే యని భీతచిత్తులై, మేటిమగల్గులం బెడలి పెద్దయి మార్గొన లేక పాఁకిన, న్నాటుకకొండవోలె దశకంఠుఁడనిచ్చె మహిమహేంద్రుని.” అనిన పద్యంబున దృతీయపాదంబునను, దిక్కున సోమయాజిప్రయోగంబు కలమిదేసి యిందుం బ్రయోగింపబడియె.

తా. ఇంతంత యని చెప్పఁగూడని యత్యున్నతశరీరమతో మత్స్యమూర్తి విహరించుచు డఁగా నాయన యుచ్చాఘ్నసవాయువులు మగిడి ముఖమందుఁ బ్రవేశించునప్పుడావాయువులవెంబడి నీమహామీనము ముదఱి నత్యుత్తముం డగునట్లున్నయారక్కసుండు పనకుఁ దానే త్రెళ్లెను గాక యామత్స్య మని యొకయత్నముగా వాని మ్రింగ లే దనియును మహామత్స్యములును బర్వతాదులును బ్రవేశించెడు నావక్త్రమందీప్తికలపలభక్షక మగురాక్షసుఁ డనుచిన్న చేప పడిపోవుట చిత్రము గాదు. అలం. హేత్వపహ్నుత్యలంకారము.

— తు ర్థ మూర్తి —

మ. జలపూరప్లవమానమృణ్మయమహీసంరక్షకై గార యీ
బలె ముక్తామణితక్తిశంఖనికురుంబం బెల్ల జూర్ణంబుగా

బలభిద్వజ సదృజ్జీ జోపరిపరిభ్రామ్యన్త హోమంద రా

చలసంఘృష్టిఘరట్ట మైనకమతస్వామి నిసుం గొల్చెదన్. 20

టీ. జల...కై - జలభార = నీటిప్రవాహమందు, ప్లవమాన = తేలుచున్న, మృణ్మయ = మృత్తికావికార మగు, మహీ = భూమియొక్క, సురక్షకై = రక్షణముకొఱకు, గారయాబలై = గచ్చునేయుటకొఱకువలె, ముక్తా...బు - ముక్తామణి = ముత్తెములయొక్కయు, శుక్తి = గుల్లయొక్కయు, శంఖ = సంకులయొక్కయు, నికురుంబంబెల్లై = సమూహమంతయును, చార్ణంబుగా = సున్నమగునట్లు, బల...ము - బలభిద్వజ = చేపేంద్రుని వజ్రయుధముతోడ, సదృక్ = సమానమైన, నిజోపరి = స్వకీయమైనవైభాగమందు, పరిభ్రామ్యత్ = తిరుగుచున్న, మహత్ = గొప్పదియైన, మందరాచల = మందరపర్వతముతోడ, సంఘృష్టి = ఒకరికొనుటకు, ఘరట్టమైన = అడుగు తిరుగలియున, కమరస్వామి = కూర్మరాజైన, నికు = నిన్ను, గొల్చెదన్ = సేపించెదను.

తా. సముద్రమగనకాలమందు మందరాచలముక్రింద గమతమూర్తియొక్క కర్పర మొరసికొనుచుండగా సముద్రమందలి ముత్తెములు ముత్తెపుణిప్పలు శంఖములెల్ల నాపర్వతకర్పరములసందునఁ బడి నలిగి చార్ణమగుచుండఁ గావున సముద్రోదకములయందు మృద్వికార మగుభూమి నాని కరఁగు నని దాని గట్టిపఱుచుటకై గారకొఱకు స్వామి సున్నము నూలుచున్నాఁడో యన్నట్లుండె నని భావము. అలంఘనోత్కృష్ట. సంఘృష్టిఘరట్ట మనుచో రూపకము.

❧ పరాహమూర్తి ❧

చ. ఒకమఱి బుడ్డగింప విలయోదకము ల్పయి కుబ్జి, చిప్ప న
చ్చుకొని మహాభ్రపీఠి జన, స సూకరత నైయి వెంచి, వెండి క్రిం
దికి గయి వ్రాలు తత్సలిలశనిర్మలధార నదగిపరస్పర
త్ప్రకృతికి నీ యజాండమునుబంగరు ముంగరఁగా నొనర్పవే? 21

టీ. ఒకమఱి = ఒకతూరి, బుడ్డగింప = పూత్యారముసేయఁగా, ఇది పరాహచేష్ట, విలయోదకము = ప్రళయజలములు, పయికుబ్జి = పైకినుదికి, చిప్ప = బ్రహ్మాండకర్పరము, ప్రచ్చుకొని = భేదించుకొని, మహాభ్రపీఠి = మహాకాశముయొక్క పీఠియందు, చన = పొఁగా, సూకరత = పరాహత్వమునందు, మొయివెంచి = శరీరమునుబెంచి, వెండి = మరల, క్రిందికి = అధోభాగమునకు, కయివ్రాలు = దిగజూలుచున్న, తత్స...ధార = తత్ = మున్నుచెప్పబడిన, సలిల = ఉదకముయొక్క,

నిర్మల = తేటయైన, ధారక్ = ధారచేతను, అదక్షవర = బ్రహ్మాండమునకు బరమైనట్టియు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రకృతిక్ = మాయయనెడు స్త్రీకి, ఈయజాండమును = ఈ బ్రహ్మాండమును, బాగరుముంగటగాక్ = సువర్ణమయ నాసాభూషణముగాగ, ఒనర్పవే = చేయవా.

తా. వరాహవతారమందు నొక్కసారి ప్రళయసముద్రమందలి యుదకములతో నాదివరాహము నూతి నుచి బుడ్డగింపగానే యాయుదకములు బ్రహ్మాండకర్పరము దాటి యావలఁ బైకి పోయి మగిడి పచ్చుచుండఁగా నాయుదకధార యాకర్పరమునకుఁ బైగా నున్నప్రృతి యనెడు స్త్రీయొక్క ముక్కుమీస నున్ననన్నకాండవలె నుండె ననియును, బ్రహ్మాండ మాకాండకు నదికి యున్నబాగరుముంగరవలె నుండె ననియు నట్టొక్కసారి బుడ్డగించినమాత్రనే సముద్రోదకములు బ్రహ్మాండమును దాటఁ జేయునంత గుఱము గలిగినవరాహరూపమును స్వామి భరించె ననియును భావము. అలం. ఉత్పేక్షాలోకారము, అతిశయోక్త్యనుప్రాణితము.

● నృసింహమూర్తి ●

మ. అసురేంద్రాశయకుండి కాచ్ఛగఘ్నవాన్ దృష్టకచ్ఛాయః గాం
చి సముద్యత్ప్రతిసింహమత్సరనిభః చేష్టక్ దదుద్దామదీ
ర్ఘుసటార్థూటముః బెల్లగించుగతి నాంత్రశ్రేణిః గిన్కం బెరం
జునీతక్రూర భవన్నఖావళులు ప్రోచు స్తర్జ్యపంచాననా. 22

టీ. మర్త్యపంచాననా = ఓనరముగ నె నున్నది. చు...న్ = అసురేంద్ర = రాక్షసేశ్వరుఁ డగుహిరణ్యకశిపునియొక్క, ఆశయ = హృదయ మనెడు, సుగికా = కుండికయందలి, అచ్ఛ = తేట యైన, గఘ్న = నెత్తుటియందు, వాన్ = ప్రతిబింబితమైన, దృష్ట = స్వీయమైన, గాఢాయక్ = నీడను, కాంచి = చూచి, సము...న్ = సముద్యత్ = విజృంభించుచున్న, ప్రతిసింహ = అన్యసింహ మనెడి, మత్సర = ఈశుతోడను, నిభత్ = కూడుకొన్న, చేష్టక్ = చిట్టకముచేతను, తను...న్ = తత్ = ఆ ప్రతిసింహముయొక్క, ఉద్దామ = గొప్పలగునట్టియు, దీర్ఘ = నిడుచలగు, నటా = జూలువెండు, కలయొక్క, యూటముక్ = సమూహమును, బెల్లగించుగతిక్ = వెకలించునట్లుగా, అంత్రశ్రేణిక్ = ప్రేగులయొక్కపంక్తిని, కిన్కం = కోపముచేత, పెరంజు...లు = పెరంజు = తెమల్చుచున్నట్టి, సిత = తెల్లనైన, క్రూర = తీక్షణములైన, భవన్నఖావళులు = సిగోళ్లయొక్కపల్లులు, ప్రోచు = (మమ్ము)రక్షించును.

తా. స్వామి నృసింహవతార మెత్తినప్పుడు హిరణ్యకశిపునిహృదయముఁ జీల్చి యారక్తమందు నీడఁ జూచి ప్రతిబింబించిన తనరూపును మఱియొకసింహము రూప
అముక్త—15

మని మత్సరించి యాకోపముచేతఁ దత్సహముయొక్క సటులు పెల్లగించెనో యగ్నుట్టు పిరణ్యకశివుని ప్రేగులు బైటికి లాగె ననియు, నట్లు లాగిన తెల్లనితీక్షణము లగుగోష్ఠ తమ్ము రక్షించు నని మంగళాశీర్వచనము చేసె ననియు భావము. అలా. భౌతికమును ప్రాణితోన్నేక్షాలంకారము.

ఉ. మునుము న్దెల్పును దూఱదూఱ మఱి కెఱపు న్నెండియుం దూఱగం
దనగాయం గలనల్లుఁ దోఁప నఖకోణశ్రేణిచే విక్రమం
బున వాఁడుగ్రతఁ గొన్నయట్టి విలసన్నూర్తిత్రయ్యా లేజముం
గొనులీల స్విదళింపవే యసురవహ్తోభిత్తి మిథ్యాహరీ ! 23

టీ. మిథ్యాహరీ = పూయూసింహురూపధారి వగు నృసింహస్వామి యని భు
బుద్ధి. మునుమున్ = మొదలను, తెల్పును = ధావశ్యమును, తూఱదూఱన్ = ఉచ్చి
పోఁగా, మఱి = సింపుట, కెఱపున్ = ఎఱుపును, మెడియుం దూఱన్ = ఇంగను
దూఱిపోఁగా, కంపనగాయన్ = గుండెకాయయియును, పల = పలిగినట్టి, నల్లున్ =
నీలవర్ణమును, తోఁడన్ = కరువడఁగా, విక్రమబునన్ = పరాక్రమముచేతను, నాఁడు =
అపిరణ్యకశివుఁడు, ఉగ్రతన్ = బెట్టిదముచేతను, గొన్నయట్టి = గ్రహించిన,
విలస...మున్ - విలసన్ = ఒప్పుచున్న, మూర్తిత్రయ్యా = ముచానన చతురానన
జనార్దను లనియెడు ముగ్గురు మూర్తులయొక్క, లేజమున్ = లేజస్సును, గొనులీలన్ =
మరలగ్రహించునట్లు, నఖ...చేన్ - నఖ = గోళ్లయొక్క, కోణ = గోనలయొక్క,
శ్రేణిచేన్ = పట్టినచేత, అసుర...న్ - అసుర = రాక్షసునియొక్క, వహ్తోభిత్తిన్ =
గోడనంటి వక్షస్థలమును, విసళింపవే = చీల్చువా?

తా. పిరణ్యకశివుని వక్షస్థలము భేదించినప్పుడు మొదటిభాగము తెగఁగానె
తెల్లగా నుండె ననియును, మఱి కొంత తెగఁగానె అమాంస మెఱ్ఱగా నుండె ననియు,
కడకుఁ దెగఁగా నుండెకాయం దవిలి నల్లగా నుండె ననియును, ఆ మూఁడుకాయలు
దోఁచుట దొల్లి వాఁడు విక్రమించి శివుని తెల్లనిలేజస్సును బ్రహ్మదేవుని యెఱ్ఱనిలేజ
స్సును విష్ణుదేవుని నల్లనిలేజస్సును గ్రహించెను గావున నవి వానిశరీరములలో నుండఁగా
స్వామివారు వానిని మరల బైటికి దీయుచున్నట్లుండె ననియు భావము. అలా. స్వభా
వోక్తనుప్రాణితోన్నేక్షాలంకారము.

—ॐ వా మ న మూ ర్తి ॐ—

మ. బలిదై తేయభయాంధకారభరితః బ్రహ్మాండగేహంబులో

పలఁ బై మండెడుతత్ప్రతాపమయదీపజ్వాల డింద న్నడం

దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నెగయునుద్యత్తనహాచ్ఛాయ నాఁ
గలనీలాంగము శింశుమార మొరయంగఁగాఁ బెంపవే వామనా! 24

టీ. వామనా ! బలి...లక్ - బలి = బలిచక్రవర్తి యనెడు, దైతేయరాక్ష
సునివలని, భయ = భయ మనియెడు, అంధకార=కటికిచీకటిచేత, భరిత = నింపబడిన,
బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండ మనెడు, గేహాబుఖోపలక్ = ఇంటిలోపలను, పైక్ = ఉపరి
భాగమందు, మండెడు...ల - మండెడు ప్రజ్వరిల్లెడు, తత్ప్రేతావయయ = ఆ బలిచక్ర
వర్తియొక్క పరాక్రమయహమైన, దీపజ్వాల = దివ్యెలింగు, డిందక్ = మఱుగు
పడునట్లుగా, కడుక్ = మిగుల, దలమై = దట్టమై, మింటికిక్ = ఆకాశమునకు,
గ్రక్కునక్ = పేగముగా, నెగయు...య - నెగయు = ఉద్దమించుచున్న, ఇది
నకారాది పదము, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, తత్ = ఆదివప్రభానివారణానంతర
మయిన, మహాచ్ఛాయ నాక్ = పెద్దనీడయో యనగా, కలనీలాంగము - కల=ఉన్నట్టి,
నీలాంగము = నల్లని శరీరమును, శింశుమారము = శింశుమారచక్రము, ఒరయంగాక్ =
అంటునట్లు, పెంపవే = పెనుపవా?

తా. బలిచక్రవర్తివలని భయపడుచు నీచటి బ్రహ్మాండ మనునింటిలో వ్యాపించి
యుండె ననియును, దానిమీద ననగా మూడులొకము లతిక్రమించి యతని ప్రతాప
మనియెడుదీపము వెల్లుచుండె ననియును, దద్దీపజ్వాల యడుగగునట్లుతకంటె
బైగా శింశుమారచక్ర మంటువలను స్వామివారు నల్లనిశరీరముఁ బెంపగా నది
దీపమున కడ్డ మగుభాయవలె నుండె ననియును భావము. అలం. రూపానుస్థానోత్సే
షాలంకారము.

— పరశురామావతారము —

మ. శమితక్షత్రకళత్రనేత్రజలహారావేళ నీకీర్తిహం

సము క్కొంచస్ఫుటతావకాంబకసుషిం ॥ బాంగంగ నీక్షించి వ
ర్షము రా నంచలు నంద నేడుఁ జను నీచ్చ న్నాటి తచ్చేష్ట వా
యమిఁ దిర్యక్తతి దా గతానుగతికం ॥ బాంగా కుతారీహారి. 25

టీ. పరారీహారి = పరశుధారి వగుస్వామి ! యని సంబుద్ధి. శమిత...శక్-శ
మిత = నశింపబడియబడిన, క్షత్ర=రాజులయొక్క, కళత్ర=భార్యలయొక్క, నేత్ర
జల=కన్నీళ్ళనియెడు, పర్వావేళక్ = పర్వాకాలమందు, నీక్షిహంసము = నీక్షిర్తి
యనెడునంచ, (ఇచ్చట సమాసాంతమగుటవలన మువర్ణకము వచ్చినది.) క్రౌంచ...న-
క్రాంచ=కొంచగుబ్బలియందు. స్ఫుట = వక్తమైన, తావక = నీసంబంధియగు, అంబక=
బొణమువలని, సుషిక్=విలమందు, 'రంధ్రం శ్వభ్రం వపాసుషి' యని యమరము.

చాంగంగ్ = కదలిపోగా, ఈశ్చింది = చూచి, వర్షమురాజ్ = వానరాగానే,
అంచలుజ్ = హంసలును, ఇచ్చజ్ = మనస్సునందు, తచ్చేష్ట - తత్ = ఆసీక్తిర్తిహాసము
యొక్క, చేష్ట = గమనవ్యాపారము, నాటి = పాదుకొని, పాయమిజ్ = ఎడఁబాయకుం
డుటచేత, అంద = ఆ ప్రాంచబిలమందే, నేడుజ్ = ఈకాలముందును, చనుజ్ = పోవును,
తిర్వక్తలి - తిర్వజ్ = కశుపక్షిప్రముఖతిర్వగ్జాతులయొక్క, తి = సమలహాసము, తాజ్ =
తాను, గతాశుగతికం జాగా = ముందుటఁ జూచినదానివలెటనే పోవునగా.
అలం, ఆధాంతరన్యాసము.

తా. ఓ పరశురామావతారా ! నీవు రాజులను సంహరించుటవలన గారిభార్యలు
దుఃఖించుచుండగా నాగిండ్ని రనువర్షకాలమందు నీకీర్తిహాసము, తొల్లి నీవు
కుమారస్వామివలెనే శివునొద్ద బిలువిద్య నేర్చిగొని పరీక్షగొఱకుఁ గ్రౌంచపర్వత
మును నీ బాణముచేఁ ఛేదించితివి కావున, నాబిలములలో నుండి యాపరికి వెడలి గోయె
ననియును, ఆపోవుట నూచి భూమియందలి యితరహాసల వర్షకాలము రాగానే
ఆ బిలములలో నుండియు యిప్పటికిని మానససరస్సువకుఁ బోవు ననియును, దిర్వజ్జాతి
యొకదానివెంట నొక్కఁడు పోవునేకాని జుటపిడువ దనియును భావము. హంసలు
వర్షకాలము రాగానే క్రౌంచపర్వత బిలముద్వారమున మానససరస్సునకుఁ బోవుట
ప్రసిద్ధము. పరశురాముఁడు క్రౌంచపర్వతమును భేదించె ననుటను 'భృగువళి'ను
వర్ణయత్కృంచరంధ్ర' మ్మని కాళిదాసప్రయోగము.

❦ శ్రీరామావతారము ❦

మ. పవిథాగాతనంబు గైకొననియోప్పలస్త్వమై సప్తథా
తువులం 'దూఱుఁ బరిశ్రమంబునకు నుగద్యోగించె నా సప్తసా
లవిభేదం బొనరించి నిల్వక శివలీలంజన్న యుత్తస్థరు
జ్జవనాస్త్రం బొసఁగు నిరుల్ రఘుకులస్వామీ! రమావల్లభా ! 26

టీ. రఘుకులస్వామీ = రఘువంశనాయకా ! రమావల్లభా = శ్రీసీతానాథా!
పవి...బుజ్ - పవి = పశ్రాయధముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, పతనం
బుజ్ = ప్రహారమును, కైకొ...లజ్ - కైకొనని = నరకునేయని, అప్పలస్త్వ = ఆపులస్త్వ
వంశజుడైన రావణాసురునియొక్క, మై = శరీరముయొక్క, సప్తథాతువులజ్ = త్వగ
పుంశ్చిన్నాయు శుక్లవసామజ్జలనియెడు నేడు ధాతువులను, తూణజ్ = ప్రచేకించు
టకై, పరిశ్రమంబునకుజ్ = అలవాటునకు, ఉద్యోగించె నాజ్ = ఆరంభించెనో యను

నల్లు, సప్త...బు-సప్త = ఏడైన, నాల = కిష్కింధాప్రాంతమందలి మద్దిచెట్లయొక్క, విభేదగుబు = ప్రచ్ఛుటను, ఒనరించి = చేసి, నిల్వక = విరిమింపుక, నలీలక్ = శ్రీడగా, చన్న = పోయిన, యుష్క...బు - యుష్కల్ = నీయొక్క, మరుల్ = వాయువువలె, జవన = వెగము గలిగిన, అస్త్రంబు = బొటము, (వాయువ్యాస్త్ర మనియేనియుం జెప్పఁచుచు.) సిరుల్ = శ్రీలను, ఒనంగుక్ = ఇచ్చుగాఁత.

తా. దేవేంద్రుని వజ్రాయుధముచేతఁ బ్రహరింపఁబడియు లక్ష్మము సేయని రావణాసురుని కరిసమైన శరీరమందలి సప్తధాతువులను భేదించుటకై మున్నే యలవణు చుకొనుటకువలె సప్తసంఖ్యగల సాలవృక్షములమీఁద సుగ్రీవుని నమృతముకొఱకు శ్రీరామస్వామివారు బాణమును బ్రయోగింపఁగా నది యాసాలములలో దూఱి యామల బోయె ననియు, నట్టి బాణము చూకు సిగు లానాగుత మనియును భావము.

సీ. స్యందనస్థితబిడోజఃశ్చ తృజాడ్యకృ
జ్జంఝామరుద్గరుజ్జాత్కృతములు
క్రవ్యాశిరాడ్ధాత్రికనదస్సగ్రాహన
స్ఫుటశిల్యహవ్యభుకూఢకృతములు
యోధవర్తితహృత్పుటోత్కాంతనిజపాత
సాలాశ్చకృతమువళస్తాత్కృతములు
పతితోగ్రరక్షిణకబంధభారభృశ్చార్తి
భుగ్నభోగఘణేంద్రఘాతకృతములు

తే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరచ్చాయదములు
దివ్యతావక కాద్ధుకోశేస్పీరితములు
కలుషము లడంచుఁ గాత లంఘకాపురాంగ
కాంబరచరత్కలంబ కదంబకములు.

27

టీ. స్యందన = రోమండు, స్థిత = ఉన్నట్టి, బిడోజః = దేవేంద్రుని యొక్క, శ్చతృ = సారధియగు మాతలికి, జాడ్య = మాంధ్యమును, కృత్ = చేయుచున్న, జంఝామరుల్ = పెనుగాడ్పులుగల, గరుల్ = తెక్కలయొక్క, ఝాత్కృతములు = ఝాత్కారములు గలవియు, క్రవ్య...లు - క్రవ్య = మాంసమును, అశి = భక్షించెడురాక్షసులకు, రాట్ = రాజైన దశకంఠుని యొక్క, గాత్ర = దేహమందలి, కనల్ = ఒప్పుచున్న, అస్మక్ = రక్తమందు, గాహణమునుగలుచేత, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, శల్య = ములుకులయందలి, హవ్యభుక్

= అగ్నియొక్క, ఛాత్రశ్రుతములు = ఛాత్రాగ్రములు గలవియ, యోధ...లు - యోధఃజోదులయొక్క, సర్విత = సర్వసాధకవచములగు, హృత్సుట = హృదయపుటములపైన, ఉత్కృష్టితఃపడలిన, నిజఃస్వకీయములగు, పాప = ప్రేటులపరనగు, సాల = లంకాపురి కోటలయందలి, ఆశ్వు = పాషాణములయందు, కృత = చేయబడిన, ముఖ్యఃసారసారకు గలగు, తాత్కాలములు = తాత్కాలములు గలవియ, పతిత...లు - పతిత = పడిన, ఉగ్ర = భయంకరులగు, పక్షి = రక్కసులయొక్క, కబంధఃసంబంధములయొక్క, భారఃప్రేగుఃపతనైన, భృశ = మిక్కిలియగు, ఆర్తి = పీడచేడ, భుగ్నుఃపగిను, భోగఃపడగలుగల, ఫణీంద్ర = పాపతేడగు శేషసియొక్క, పూత్రశ్రుతములు = పూత్రాగ్రములు గలవియ, శ్రాంత...లు - శ్రాంత = బడలిన, రగ్యఃతేరిగుట్టములకు, నిరంతరఃదట్టమగు, కాయములు = నీడలుచున్నవియ, దివ్య...లు = దివ్యఃశ్రేష్ఠముగు, తాపకఃసీగంబుధియగు, హస్తకఃధనువులగు, ఉత్పేరితములు = విడువబడినవియ, లంగ...లు - లంకాపుర = లంకాపట్టణముయొక్క, అంగణ = నమాపమందలి, అంబర = ఆకాశమనందు, చరత్ = చరించుచున్న, కలంబఃబాణములయొక్క, కంబుకములు = నమాపములు, కలంబములు = మాసాపములను, ఆడుచుఁగాత = అడచివేయుఁగాత. స. 'శతాద్యస్యందనో రగ్యః', 'బిడఁగొక పాకకాసనః', 'సూతః త్తత్రాచ సారథిః', 'జంఘావాతస్సవృష్టికః', 'గరుష్ఠశ్చచ్ఛదాః పత్రం', 'యథిరేస్యగ్లోహితాస్త్ర రక్షతృజః' 'జితం', 'హుతభుద్ధహనోహస్యవాహనః', 'భటా యోధాశ్చయోధారః', 'సన్నద్ధోవర్తితస్సజ్జః', 'ప్రారోవరగాస్సాన్యః', 'ముహుఃపునశ్శశ్వదభీష్టమనృతృమాః', 'కబాగోఽస్త్రీక్రియాయుక్త మపమూర్ధకశేబరం', 'భోగస్సుఖేస్త్రాద్రి భృతావహేశ్చ ఫణికాయయోః', 'రథ్యోవోధారగ్యయోః', 'కలంబమార్గణశరాః', 'నికురుంబం కదంబక' మ్మని యాయాపదముల కమరము. 'శల్యోవంశ శలకాయాం శకుతామరయోరపి, శల్యః కశ్చిన్నహీపాల' యని రత్నమాల.

శా. శ్రీరాముఁడు రావణునితో యుద్ధముసేయునప్పుడు స్వామి భయస్సువలన విడువబడి లంకాపట్టణ ప్రాంతములయందు సంచరించెడు బాణవరంబర లవ్వడు స్వర్ణమునుండి దేవేంద్ర నివలన బహువచన రగమందు సారగ్యముఁ జేయుచున్న మాతలికి మాంద్యము గలుగునట్లు, పార్శ్వములయందు గట్టిన తొక్కలు పెనుగాడ్చుతో రూతాగ్రములు సేయనవియును, మఱియు రావణుని శరీరమందు బ్రచేకించి యెప్పులతో నొకరినొకనిప్పుడు ములుకులలో నిప్పువడగా నందలి రక్తమా నిప్పుతోఁ జేరి చుండుమని 'శబ్దము పెడలునవయును, నితరరాక్షసుల కవచములు చీరచి

హృదయములు భేదించి వెన్నులోనుండి దూటి యంత నిలువక లంకాపట్టణపుగోట పాషాణములకుఁ దగలఁగా నారెక తాగతారములు గలుగు ననియును, ఈబాణముల చేత లెక్కఁగ మిక్కిలియగు రక్తముల పీయగు పెంటలవలన సభిక్ భారముగల భూమిని భరించలేక పడఁగల వచ్చికిని శేషుఁడు బునలు విడుచు ననియును, విడువని యుద్ధమందు రక్తమునకుఁ బూనినది వేలుపుల గుఱ్ఱములేసియు మిక్కిలి నిడలకను జెందఁగా పానిపడలిక దీటుటకుఁ బొదిరి నసినట్లు సప్తమగు నీడ నిచ్చుచున్న వనియును, నట్టిబాణములు మా పాపములు పోగొట్టుఁగాఁ బని భావము.

— ౨౭ బలరామావతారము ౨ —

చ. 'క్షీతి హలకృష్టి బుట్టి యడఁగెన్ క్షీతియందున నీత' యంచుఁ ద
తృతి విరహార్తి బోడినముఁ ద దాలిచి రామశరీర మెత్తి యీ
క్షీతిఖననక్రియ న్నగుడఁ ద జెందఁగఁ గాక, కళిందజాతట
క్షీతి దున నేటికి న్నలమురచే నీమటి నీ కవశాత్తత స్వరీ. 28

టీ. హరి = హిస్వామి ! ఇచ్చట హరీయనియును గలదు, నీత = నీతాదేవి, క్షీతి = భూమియందు, హలకృష్టి = నాగలివలన దున్నుటచేత, పుట్టి = జనించి, క్షీతియందున = భూమియందే, అడఁగెన్ = అడఁగిపోయెను, లంచున్ = తనుచు, తృతి = ఆనీకయొక్క, విరహార్తి - విరహ = ఎడఁబాపుచేసెన, ఆర్తి = సీడచేత, పాండిమమున్ = తెల్లదనమును, తాలిచి = ధరించి, రామశరీరము = రామావతారము, (బలరామావతార మునుట.) ఈక్షీతిఖననక్రియ - ఈక్షీతి = ఈభూమియొక్క, ఖనన = త్రవ్వటయొక్క, క్రియన్ = కార్యముచేతను, మగుడఁజెందఁగఁగాక = తిరిగిపొందుట కైకాక, కళింద...న్ = కళిందజా = కళిందీసిదియొక్క, తట = పరియొక్క, క్షీతి = భూమిని, మటి = పదంపడి, హలముచేత = నాగలిచేతను, అవశాత్తతన్ = అవశ = స్వాధీనముగాని, ఆత్మతన్ = శరీరము గలుగుటచేత, నీకు దున నేటికిన్ - దునన్ = దున్నుట, నీకేటికిన్ = నీకేని యొక్క యనుట. — ఇచ్చట దున్ను ధాతువు 'ప్ర'మ లుగ పిద్విసులోష్ఠో' అనుసూత్రమువలన దును అనియెడు ధాతువయ్యె. కం. 'దునకయు వెదబెట్టకయును' నను మొదలగు ప్రబంధపరమేశ్వరాది మహావి ప్రయోగసిద్ధం బులు యున్నది.

తా. స్వామి ! పూర్వము రామావతార మెత్తినప్పుడు నీతాదేవి భూమియందు జనకచక్రవర్తి దున్నించుచుండఁగా బుట్టి కడపట స్వామివారిసభాస్థలతో భూమియందే

యడగిపోయె గావున నారాముండే మరల బలరాముడై యవతరించి యాసీతావర హముడలన మున్ను నల్లనైన దేహము తెల్లనై యుండగా నాసీత భూమిలోనే యున్న దనియును, మున్ను దున్నుటవలననే పుట్టెగావున మరల దున్ని యాసీతను బొందవలయు నని యూహించి విరహాశిశయముడలన మైమఱచి కాళిదాసీరభుమి నాగటిచే దున్ని పివేకాక పేటొక ప్రయోజన మే మున్ను పనియును భావము. యమునాతీరమును దున్నుటకు సీతాప్రాప్తిని ఫలముగా నుత్పేక్షించినాడు గనుక ఫలప్రేక్షి.

❖ కృష్ణావతారము ❖

ఉ. ఆయతయష్టదాకృతి కరగ్రాగ్రనగాంచలవాంతవారిధా

రాముతచంద్ర కాంతఫలకావలి బింబిత యై వెలుంగ నా

రాయణమూర్తిమత్కవచరత్నముచే బరిరక్షణ గాంచె నా

నోయదువీర! వృష్టి బసి శ యూటడఁ బ్రోవవె సప్తరాత్రముల్. 29

టీ. పీయదవీర = పీయించవీరుడ వగు శ్రీకృష్ణ యని యామంత్రము. ఆయత... ఆయత = పొడువగు, యష్టత్ = నీయుక్త, ఆకృతి = ఆకారము, గ్రాగ్ర... శిఖరగ్రాగ్ర = నీహస్తముయొక్క, అగ్ర = చివరయందలి, నగ = గోవర్ధనపర్వతము యొక్క, అంచల = అంచులవలన, వాణ్ = వెడలుచున్న, వారిధారా = ఉదకధారల తోడ, యల = కూడిన, చంద్రకాంతఫలక = చంద్రకాంతపుణ్యముయొక్క, ఆవళి = పక్షులయందు, బింబితయై = ప్రతిఫలించినదై, వెలుంగ = ప్రకాశించుచుండగా, నారా... వణ్ = నారాయణ = నారాయణసంబంధియగు, మూర్తిమత్ = శరీరముగల, కవచరత్నముచేత్ = కవచశ్రేష్ఠముచేత్, పరిరక్షణ్ = మిక్కిలిసంరక్షణమును, కాంచెనాన్ = పొందెనోయనగా, వృష్టి = దేవేంద్రనియుక్తవర్షమందగు, సప్తరాత్రముల్ = ఏడురాత్రులు, పసి = పశుసమూహము, ఊటడ = ఊటటజెందునట్లు, ప్రోవ = సంరక్షింపవా?

తా. స్వామి! కృష్ణావతారమెత్తినప్పుడు దేవేంద్రుడు సప్తరాత్రములు గ్రబలమగు వర్షము గురియింపగా నట్టికాలమందు గోవర్ధనగిరి హస్తాగ్రమునందు ధరించి గోవులను రక్షించితివిగావున నాపర్వత మెత్తినప్పుడు చుట్టును జాటుచున్న యదకధారలతోకూడిన చంద్రకాంతములయందు నీయాకృతి ప్రతిఫలించుచుండగా నేదిక్కునజూచిన గృష్ణమయమై యుండుటంజేసి శరీరముగల నారాయణకవచము గోవులుధరించినవియో యన్న ట్లుండె ననియును నారాయణకవచ మాపదల నడంచుట

ప్రసిద్ధంబుగావున నట్టికవచధారణంబుననే యవి రక్షింపఁబడినట్లు గోవులను నీవు రక్షిం
చితి వనియును భావము. నారాయణుఁ డనుచుదమున కర్థ ముచకవాసియగు విష్ణువు
గతుక నిచ్చుట నుదాత్త లిబింబితమైన శ్రీకృష్ణవిగ్రహము నట్లు చెప్పెను. ఉత్పేక్షా
లంకారము.

❖ బౌద్ధావతారము ❖

మ. తరుణత్వత్పుత్రబాణపంచకమునం १ దైత్యాబలాశ్రేణీ త

ద్వరసందోహము యుష్మదాత్మకజరద్యాణం బొకంట నైడక్

ద్వరఁ గావించితి వేటికో? యహహ! బుర్రధం బయ్యె నీభావ మ

త్తరుణీశీలతనుత్ర మేరికి నసాధ్యం బొటఁ గా కేశవా! 30

టీ. కేశవా = ప్రహ్లాదానోత్పత్తివారము వైనస్వామి యని సంబోధనము.
తరుణ...న-తరుణు = లేతవాడగు, త్వత్పుత్ర = నీతోడుంగు మన్నఘనియొక్క, బాణ =
బాణములయొక్క, పంచమునక = ఐదింటిచేత, దైత్యాబలాశ్రేణీక్ - దైత్య = త్రిపుర
రాక్షసులయొక్క, అబలా = ధార్యులయొక్క, శ్రేణీక్ = సమూహంబును, యుష్మ...టక్ -
యుష్మదాత్మక = భవన్తయమైన, జరత్ = ముదిమిగల, బాణంబొకంటక్ = ఒక్క
బాణముచేతను, ఉద్వర...ము - తత్ = అదైత్యస్త్రీలయొక్క, వర = భర్తలయొక్క,
సందోహము = సమూహము, చైడక్ = భంగపడునట్లు, ఏటికో = ఏలాకో, త్వరఁ గావించి
తివి = శిశువుమునేసితివి, అహహ = అహ! నీభావము = నీయభిప్రాయము, బుద్ధంబయ్యెక్ =
తెలియనయ్యెను. అత్తరుణీశీల = అస్త్రీలయొక్క పాతివ్రత్య మనియెడు, తనుత్రము =
కవచము, ఏరికిక్ = ఎవ్వారికిని, అసాధ్యంబొటఁగా = అసాధ్యమాటచేతగదా యని
త్వర గావించితి వనుట కన్వయము.

తా. త్రిపురసంహారకాలంబున నాత్రిపురస్త్రీలపాతివ్రత్య మసాధ్య మవుటంజేసి
ముందటవారిని జేఱుచుటకు స్వామి తనకుమారుఁ డగుమన్నఘుఁడు దనకంటె లేతవాఁ
డగుటవలన నతని యైదుబాణములను మునలివాఁ డగు తనరూప మయిన యొకబాణమును
ద్వరితముగా వారిభర్త లగు త్రిపుర రాక్షసులఁ జేఱుపుట కుపయోగింపఁ జేసెనని ముఖ్య
భావము. ముద్రాలంకారము.

❖ కల్కవతారము ❖

శా. ఘోరాపాగమహాఘపంచకముఁ జెక్కు లేయఁగా ¹నేర్ప(ర్పు)నా

ధారాపంచకధావనం జెలఁగుగంధర్వంబుఁ ద్రొక్కించు బ

ల్పీరంపున్నెఱరాతుఁ గీకటశరాళీవారవాణీభవ

ద్దోరుద్భంగితకృపాణికాద్వితయవిద్యుద్గంధి నిం గొల్పెదన్. 31

టీ. ఘోరా... ఘోరి = ఘోరములగునట్టియు, అపార = పారములేనివియు, మహత్ = అధికమా లగునవియు నగు, అఘ = పాపములయు, పంచము = పనిపిడిని, 'స్వర్ణస్త్రీ యా సురాపాయా ఘాతాహు గురుతల్పాః, మహాపాతకనక్షైరైతత్సంయోగీవ పశ్యమా' అని. ఇది మహానాటములం. సుక్రత్ = భేదములు, సామగ్రిగా = చేయబడిన, నేర్పకనాక = సేర్పబడినట్లు 'యచనట్ల, ధారా...న్ = శబ్దగతివిశేషము లగు నాగ్నిదీపకైతితకై 'రెచిరవర్ణితపుష్పము లనియెడు ధారా...యనట్ల, 'గోయోహంక పశ్యధారా' యని యమరము. పంచ = ఏదెంతయు, ధావన = పలుకుటయును, చెలగు...బుక = చెలగు = ప్రకాశించుటయు, గిరిధర్మంబుక = శబ్దమును, త్రొక్కి...తుక = త్రొక్కించు = నడపించుచున్నట్టి, బర = ధర్మము, సర్వపుష్పిర గుణముగల, సెలరాతుక = పూర్ణరాహులయైనట్లయు, కే.బ...ధ = బోయల యొక్క, కీటదేశవాసులు = బోయలు, 'దేశభేదేవ కీటాః' యని సింహాద్భు. శరాళి = బాణసముహములకు, పంపాణీభుత్ = కపటమునుచున్న, దోకి = భుజములయందు, ఉద్భాత = త్రిప్పబడుచున్న, కృపాణిం = పట్టాపత్తులయొక్క, ద్వియ = జంట యనియెడు, విమృద్ధ్యాధిక = మెఱపులముడి గలిగిన, నిక = కల్గియున్నట్లు, కొత్త దక = సేవించెదను.

తా. స్వామి కల్పయితారము దుష్టముశ్చమహిమః సక్కిం బాని, స... బాని, రవగాలు, బోడన, బిళిసి యచ పేరుగల ధ్రువు గనననిశేషములచే నెడవు చుండగాఁ బంచమహాపాపముల నడగఁద్రొక్కటయ నైన విధివం లగు గమనములు నేర్చుచున్నట్లుండు ననియును, రెండుచేతుల రెండుపట్టాకట్టల పూని త్రిప్పచుండగా నన్ని ప్రక్కల మెఱపులు మెఱసిపట్టాడు ననియును, గాఢాద్భుతము గాచారమే యాకాలమందు స్వామి సెలయినగల బోయలబాని పంపరలను గపటమై యా బానిములను బైకి రాసేకుండు ననియును భావము.

చ. అని ¹ సుతియింపఁగా హరి సుధాశనవర్ధకి జూచి 'పాంశ్యుడి చ్చినధన మిమ్మునీశ్వరుఁ డరేషము భాగవతాస్త్రదీయగే హనివహసాత్కరించి యకటా! కడు రిక్తత నొందు; నేతదీ యనిలయ మహ్మరి న్నణిమరయంబును సార్థముఁ జేయు నావుడున్.

టీ. అని = ఈరీతిగాను, సుతియింపఁగాక = స్తోత్రము సేయఁగా, హరి = స్వామి, సుధాశనవర్ధకి - సుధాశన = దేవతలయొక్క, వర్ధకి = వర్ధంగియగు

విశ్వకర్మను, 'తత్తాతు వర్ధకీ తప్తా' యని యమరము. చూచి = ఈక్షించి, పాండ్యుఁ డిచ్చినధనము = పాండ్యురా జొసంగిన ద్రవ్యమును, ఇమ్మునీశ్వరుఁడు = ఈ విష్ణు చిత్తుఁడు, అశేషము = సమస్తమును, భాగ...చి - భాగవత = భక్తవద్భక్తులవిషయ మందు, అస్తదీయ = నాసంబంధులగు, గేహ = ఆలయములయొక్క, నివహ = సమూహమునకు, సాత్కరించి = వినియోగ పఱచి, ఆకటా = అయ్యో, కడుకో = మిక్కిలి, రిప్తకో = లేమిని, ఒందుకో = పొందును. అవ్వరికో = అవిల్లిపుత్తూరియందు, ఏతదీయనిలయుము - ఏతదీయ = ఈవిష్ణుదిత్తుని సంబంధియగు, నిలయము = గృహమును, మణిమయంబును = మణినికారముగాను, సార్థముకో = ధనసహిత మైనదిగాను, చేయు = చేయుము, నాపుటాకో అనగా.

తా. సుగమము.

తే. విశ్వకర్మయు నట్ల కామిచె; నంత
నంబుజాతుఁడు నమ్ముని న నాదరించి
యీక్షణాగోచరుం డయ్యె న బుష్పియు నేగి
పౌరులు భజింప విల్లిపుత్తూరి కరిగె. 33

టీ. ఈక్షణాగోచరుండయ్యెకో = అంతర్ధానముం జెందెను. కడమ సుగమము.

— విష్ణుచిత్తుని స్వపురప్రవేశము —

క. స్థానికులు దమ్మని దిద్ద
తొనంపితు లగుచుఁ బురముఁ గై నేసి ప్రజ
ల్లో నెదురుగ నాగవాసము
తో నెదురుగ నేగి రంత న తూర్వము లలియన్. 34

టీ. స్థానికులు = శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలోని దేవస్థానమందలి యధికారులు, దమ్మని = అవిష్ణుచిత్తునియొక్క, గుర్రుతో = దర్శనార్థమున, ఆనంగితులగుచుకో = సంతోషపడిన వారగుచు, పురముకో = విల్లిపుత్తూరిని, కై నేసి = ఆలంకరించి, ప్రజల్ = పౌరులు, తో నదురగ = కూడరాగా, నాగవాసముతోకో = బోగముమేళముతోడ, ఎదురుగ నేగిరి = అభిముఖముగాఁ బోయిరి, తూర్వములు = వాద్యములు, ఉలియకో = భద్వని సేయుచుం డగా, అంతకో = పిమ్మట, ఇది మొదటి కన్వయము.

తా. సుగమము.

వ. ఇ ధైర్యురొని పట్టపనిత్ర భగవత్ప్రసాదతీర్థంబు లుపాయనంబు
 లుగాఁ బ్రణామంబు లాచరించి లేచి ప్రాంజలులై భర్తృపరికర్తవర్తి
 తం బగుబ్రహ్మరథంబున సబ్బాగవతవతంసంబు నునిచికొని సోపు
 సమయంబునఁ, బరస్పరసమేతంబు లగుపౌరజానపదుజనంబులు గలసి
 మెలసి నడుచునెడ మృదంగం బుపాంగం బావజంబు దండెతాళం
 బురుసు కిన్నెర సన్నగాళె వీణె ముఖవీణె వాసెక్రోలు డోలు మారి
 భేరి గౌరు గుమ్మెట తమ్మెటంబు డుక్క డక్కి చక్కిచుయ్యికి లోనగు
 నసంఖ్యాతవాదిత్ర త్రితయ పరంపరలు మొరయ, నెడనెడఁ బడఁతు
 కలుసులఁపుగొనఁ, బట్టణాగతగజ ధట్టమోట్టానమోటక ఘంటికా
 కదంబ ఘుర్గుర ఘోషంబుల కనుప్రాసంబులై విలాసినినుంజుమండీంబు
 లెలుఁగియ్య, నల్లనల్లనం జాఁగుతఱిఁ గెలంకులఁ గవచితకుఠాకర్పూర
 లగుకరివరక రేణుకంధరలం గనకాంకుశంబులు చేఁబూని నేవించి
 పోవుసామంత భూకాంతకుమారధట్టంబులం బిట్టు గాంచి యొండొ
 రుఁ గడవ, సంభ్రమించుచు మ్రొక్కి నిక్కి చేయెత్తి యొత్తిలి
 నేత్రంబు లుత్తానతరళతారకంబులుగా మగిడి మగిడి పొగడుచుం
 బోవుతఱి, దద్రాజకదంబకం బచ్చటిపడంతుకలకుం దివకుం బురి
 కిం జనుదెంచినప్పు డెల్ల నెడకాం డ్రగుట మేలమాడఁబోలు నా
 ప్రాళిమేళంపుఁ గళావతుల వ్రేయునెపంబునం గ్రామగ్రామగ్రామణు
 లొసంగునారంగమాతులుంగజంబీరకుందకందుకాదులం బూర్వాను
 భుక్త లగునక్తంకరముఖుల వైవ, ధళధళత్తరళలాటకంబును నంకు
 రితస్థితంబునుగా నాతస్తుఖప్రేంభోళితస్థితసాకూతవిభ్రమాకేకరా
 పాంగ విలోకనంబును నాచలితధమ్మిల్లంబునుగా మొగంబులు
 మొగిచికొని సంమర్దంబునం జనుమార్దంగికుల మూపుల మఱుఁ
 గులం డాఁగి యన్నాగవాసంబు నాగరకవిలోకనంబునం జెలరేఁగి
 మొగంబులు బిగించికొని వేడు రెత్తినగతి సరిదియెత్తఁ బ్రతిపదం
 బును మర్దళముఖావమర్దనకుఁ గ్రుంగుటయు, బయలుపడి చేయునది
 లేక యాకడకు మగిడి తుఱుము దిద్దుచుఁ దద్వార్తాభినయవత్స
 రాచీనకరాజ్యలై నుడివడునెడం బొడముకర్ణకుసుమావతంసకపోల
 ఖురళి కించిచ్చలనోపలక్ష్యవైలక్ష్య హాసకుండంబులు సాంద్రతర

చంద్రికాకందంబులందీటుకొలుపఁ, జాటూక్తివాచాట లగుజరతపని
తలు తమకు మ్రొక్కం దారు మ్రొక్క కొక్కించుక యోమో
మిడి వారియిరుపక్కియల నొదిగిత్తోంటియంటుఁ దలంచి తలవాంచిన
వంచనం గటాక్షించి యెక్కసక్కెంబునకుఁ దమచేత మ్రొక్కించు
కొనువేడ్క నక్కడం బుడమితేడు లేమి సామాన్యమానవులం
గైకొనక సుమాళంబు వేద్యంబుగావిద్యావయోవృద్ధులరగుమారు
మ్రొక్కం దారు మ్రొక్కమి యెట్లుమ్రొక్కింపుం డనుటయు, గ్ర
క్కునగ బొడము మొక్కనగవులమోముదమ్ములకు వేఱొక్కవిత
తెలివియొక్క మ్రొక్క కక్కడఁ గెడఁగూడి నడచు తోడిచేడియల
కద్దొరలకుఁ దమకుం దద్దయుం బొందు గలదచు పెద్దటికం బెఱుక
పఱుపఁ గెమ్మోవులు మలంచి లోలోన నొయ్యనను చుక్కన నక్కి
లెరింగి దిక్కెసొమ్మని తమ్మునమ్ముదుసల్లు ముందటికి నూకి యక్క
క్క మ్రొక్కవే మనపాలివేలు పని బుజ్జగించియు బొమలుగొని
జంకించియు నెట్టకేలకు నొడొబఱిచినఁ, ద్రపాతగళనయనలై విరళ
విరళాంగుళాంజలిబంధంబుగా మ్రొక్కి కక్కసాన నిట్లు మ్రొక్కించి
హెచ్చి యచ్చయ్యాట మెడఁ బడకయుండఁ జిగురుగండెలుఁ
బోలె నల్లుకొని గొల్లన నగునల్లోలాంగనలఁ గల్లకొపంబునం గొట్టి
కనరుఁ జూప, భూపసంఘంబుపై నిగుడ మగుడ మఱుకడు కొమిరె
హరిణలోచనలచలితకంకణ సంకులక్రేంకారంబు లాననామోద మే
దురాళి యుంకారంబుల బింకంబు లడంపఁ, జెవులసంకులు లోవంక
భుజంబులు కొంకి సిగలు గావిదుప్పటులు నొప్ప నిమ్మువెప్పరంబై
ముప్పున నప్పురంబు నేరి, రసికజనబాంధవంబున బంధువియోగంబు
మఱచి, గంధకలనాకుసుమ స్రగ్గ్రీధనాదుల నాంధ్యంబు లే కలరునం
ద్రదేశీయు లగు గంధకారులు పాటిపాటి పద్యంపుమ్రొక్కులతో
వెట్టివెట్టికై వారంబుల గౌరు తత్తమలపై వచ్చు రాచవారిపై నాఁ
డువారిపై నాళువారిపైఁ జల్ల గాఁ జల్లఁబెల్లెగసి సృష్టియెల్లను ముష్టి
కరించు నప్పుష్టభేద యగు పరిమళసమష్టి బెట్టు పిష్టాతకంబు నభో
మండలికిం జండాతకంబై చండకీరణంబులు మాటుఁజుపఁ, బన్నీరు
నించిన నన్నీరుతిత్తు లొత్త, వియత్తలంబునం బాటి కైవ్రాలు థా

రల వాద్యంబులు దడిసిన విద్యోపజీవులు పుష్కరంబులు గ్రావ నగ్ని
 రోయుచుండ, నమ్రోత్త మత్తటి నృణంబుఁ జూడ నిలిచి మెత్తమె
 త్తన నడుచుచుండు మిండతండంబునుం దారు నప్పించు పుండరీకాస్య
 లవకాశంబుఁ గాంచి కాశకుసుమ ప్రతిఫలనసాండురంబులై పద్యాతి
 హృద్యపార్శ్వద్వయోద్యానపాదసంబులకుం బాటుచెంగలువకా
 లువలకుం డిగ్గి, కాసరదధిమండమాసరంబులుగాఁ బిసికి యారంబెట్టిన
 నాగంగళంగిబేరభంగంబులతోఁ గట్టిన కలమాన్నంపుఁజల్లి పోక
 పొత్తులంగుడువఁ గూర్చుండ వీక్షించి, కుక్షింభరిత్వంబునఁజూములై
 తిరిగితిరిగి వేసరియోసరిలినదాసరిగుంపువారిపాల గోపాలభిక్ష
 భిక్షించిభక్షింపఁ దీరఁజోని నిలిపినతోరంపునివెవారికోలల (తిరువిళ
 కోలల) రంధ్రగోళంబుల నుత్కిలంబులై మండు ధగధగనిజగ
 జ్వోతి దీపజాలంబుల మధ్య ధూపకుండికాంగారంబులనీ గారఁగ్రాచి
 నాదుఁ బరికింప వాయించు ధిమధిమిధ్వాంబులకుం బెదరి యీ
 వలి యుపవశకుంబు లావలి కావలియుపవనశకుంబు లీవలికి దట్టం
 బుగాఁ గట్టనితోరణంబులై పఱవఁ, నలలు విసరుటయు నోరు దెఱ
 చుటయుఁ గేలు సఱచుటయుఁ దక్కమిక్కుటంబగునక్కోలాపాలం
 బున నేపాటియుం బొట విసరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు
 లేలేక, నూరూరి సుతసుతకుఁ దిరుగఁ బెద్ద ట్టెని సుతరించిన
 పిలుక వాటుగోడిగల జావడంబులకుం బుట్టికాల్పట్టి విడువ నెత్తంబున
 మెత్తని గఱికమేసి పోసించి మాపుమాపున మేపుసజ్జకవణంపు
 మేపున బిడుక గొఱపంబు తోమకంబునఁ బుటపుట్టనై కఱియకం
 బడి వ్రాతఁ గని యైన నీడకని యైనఁ బెదరుకొదమతట్టువగుంపు
 కాలి కొలంపికి వ్రేలు లాటుకుంచెలు గీలినిన గవ్వదాటలగుటల
 నలంఁగించి మోలుగుమడ్డి దోచి మూర కొక్కండును జేన
 కొక్కండునుగాఁ గుట్టినడొల్లు టుల్లారు లుల్లసిల్ల బల్లించిన పల్లం
 బులనైఁ జిల్లతైలంబును వాసనకొడుపులం బూనినమణుంగుఁజుం ద్రి
 కచలై రవణంబులుగా నెదురుగా వేడుకకుం జూడవచ్చిన యవ్వీటి
 మేటిసాలై యగసాలై పటుసాలై వానె వైజాతిసాఁతు లెత్తెలకొమి
 రెలు తుఱులపై వచ్చు తచ్చమూసామజంబులం జూచి యేచిన

వెఱుం దమయొక్కరింత లెక్కికొని వాగె లిరుగేలం గుదియంబట్టిన
 నిలువ కయ్యుత్సవం బీక్షింప వచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుం బోవఁ,
 దన్నధ్యవృద్ధవధ్వాతుగాదులు దిట్ట నిట్టటనలేక ప్రాణంబులు పిడి
 కీటం బట్టుకొని పోవుచున్న నవీనసవిధ కేదారంబులం ద్రెల్లి చట్టలు
 ఏగంబడి వెడల లేకుండం దారు విగ నిష్ఠులేక బిమ్మటిగొని నలు
 దెసలుం జూడం జూచి కేలు చఱచి కొఱహో యని గేలిసేయు గణి
 కాకదంబంబుల చప్పటులు నిబిడనిమ్మటవిటపిరూటమ్ములం బ్రతి
 శబ్దంబులు పుట్టింప, నిష్టనూనవిభవంబు సిగురొత్త నత్తిరుపతి సొచ్చి
 యచ్చక్రధరు నగరిమోసల నిలుచుట ము, నవిష్టుచిత్తుండు దద్ర
 థావతరణంబు చేసి ధరణీధవ సమూహస్థానికస్తూహంబు వెంట
 రా నవ్వైకుంఠ సేవించి, తత్ప్రసాదలబ్ధం బగు యివట్టుంబున
 నలంకృతుండై, నానాలంకార సహితంబును రత్న కాంచన మయంబు
 నగు నాత్మీయభవనంబుం గాంచి విస్మితుండై పుండరీకాక్ష మహి
 మాభిలబ్ధునై భవంబు కాఁ దెలిసి తత్రత్యథాతీకశత్రవస్థంబుల ననిపి,
 ప్రవేశించి తొంటికంటె శతగుణంబుగా భాగవతపూజాప్రసాదంబుండై
 యుండె నంత.

35

టీ. ఇట్లు = పూర్వోక్తప్రకారముగా, ఎదుర్కొని = ఎదురుగావచ్చి, పట్టె=తిరు
 ప్పరిచుటమును, ముత్ర=పాదములైన, భగవత్ప్రసాద తీర్థంబుల=రంగమన్నారస్వామి
 యొక్క యభిషేకోదకనిర్దేశములను, (ఇచ్చట గ్రంథకర్త 'అల్పాక్షరం పూర్వ'
 మ్మని ద్వంద్వమునకు నిషేధ మున్నప్పటికిని 'లక్షణహేతోఽక్రియాయా' యనుజ్ఞాపక
 నూత్రముచేతఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు.) ఉపాయనంబులు కాక = కానుకలు
 కాఁగా, ప్రణామంబు లాచరించి = నమస్కరించి, లేచి = ఉత్థితులై, ప్రాంజలులై =
 చేతులు జోడించినవారై, భర్త...బగు - భర్త = బంధుమయమైన, పరివర్త = అలం
 కారముగేతను, పర్మితంబగు = సన్నద్ధమైన, ప్రవారణంబునకొ = ప్రవారణమును,
 అభ్యాగవతవతంబునకొ = భగవద్గృహ శిరోభూషణమును యాంఘ్రిచిత్తుని, ని.
 'గాక్షేయం భర్తకర్పరం', 'పరికర్తాక్షరసాస్కరం', 'సన్నతో వర్తిత్యున్', 'పుంస్య
 త్రంసావతంసాద్వా కర్ణపూరేపి శేఖరే' యనియు నమరము. ఉంచి = ఉంచి, కొని
 పోవు సమయంబునకొ = వేంచేపు చేసికొని వెళ్లెకాలమును, పరస్పర...లగు - పర
 స్పర = అన్యోన్యము, సమేతులగు = కలసియున్నటువంటి, పార...లు - పార =
 పట్టణమందలి, జానపద = షట్టలయందలి, జనంబులు = నరులు, కలసి = కూడికొని,

మెలసి = వ్యాప్తమై, నడచునెడ = పోవుతఱి, మృదంగంబు = మద్దల, ఉపాంగంబు = తిత్తి, ఆవజము = రంజ, దండె = తంబురా, తాళంబు = లయకుసరిగావాయించు కంచువాద్యము, ఉరుసు = వాద్యవిశేషము, కిన్నెర = తంబ్రీ వాద్యవిశేషము, సన్నగాళి = తిరుచ్చిన్నము, వీణె = విపంచి, ముఖవీణె = మోర్చింగు, వానెక్రొలు = పిల్లనగ్రోవి, డోలు = వాద్యవిశేషము, హారి = నాగసరమును, ఛేరి = దుందుభి, 'ఛేరిస్త్రీ' దుందుభిః పుమాన్' అని యమరము. గౌరు = కాహళి, గుమ్మెట = తుడుము, తమ్మెటంబు = డప్పు, డుక్కు, చక్కి, డక్కి వాద్యవిశేషములు, చున్నుంకి = సొన్నాయి, లోనగు = మొదలుగాగల, అసంఖ్యాత = లెక్కనమిట్టుటమైన, (అంక్యాదివాద్య త్రితయ మనియును పాఠముగలదు) వ్యాది...లు-వాదిత్ర = వాద్యములయొక్క, త్రితయ = మూడియొక్క, వరంవరలు = సమాహములు, ని. 'తార్కత్రికం సృత్తగీత వాద్యం నాట్యమిదం త్రయ' మ్మని యమరము. మొరయన్ = ధ్వనిచేయంగా, ఎడనెడ = నడుమనడుమ, వడకుకులు = నాట్యస్త్రీలు, మలఁపుగొనన్ = ఎదురుతిరిగి నాట్యముచేయంగా, పట్టణా...కున్ = సట్టణ = నగరములకుండి, ఆగత = వచ్చి నటువంటి, గజపట్ట = ఏనుగుల సమాహముయొక్కయు, ఘోటాణ = ఘోటాణ దేశమందు బుట్టిన, ఘోటక = అశ్వములయొక్కయు, ఘటాకరంబు = గంటలసమాహముయొక్క, ఘర్షరఘోషాబులకున్ = ఘర్షరధ్వనులకు, అనుప్రాసంబులై = అనుకరణములై, విలాసిని...లు - విలాసిని = స్త్రీలయొక్క, మంజు = సుందరములయిన, 'మనోజు మంజుమంజుళి' మ్మని యమరము. మంజీరంబులు = అంగుళి, 'మంజీరో నూపురో స్త్రీయా' మ్మని యమరము. ఎలుగియ్యన్ = ధ్వనిచేయంగా, అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లగా, చాగుతటికే = నడచునమయమందు, చెలుకులన్ = ప్రాంతములుందు, కవచి...లగు - కవచిర = కంచుకములుగాఁ జేయఁబడినటువంటి, నుథా = వృష్టాస్తరణములచే, కర్పరల... = చిత్రవర్ణములయిన, ని. 'ప్రవేశ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుఞ్చోద్వతాః' యని యమరము. కరి...లన్ = కరివర = గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, కరేణు = యెడమచుగులయొక్కయు, కంధరలన్ = కంఠప్రదేశములయందు, ని. 'కరేణుభిఃకర్ణైశ్చ' యనియు, 'కంకోగళోఽగ్రగ్రీవాయాం శిరోధిః కంఠరేత్యసి' యనియు నమరము. కనకాంశుకంబులు = బంగారుపువ్వులు, వేణుని = పేతబట్టి, నేమించినపు = విష్ణుచిత్తు సమసరించినపుచున్నట్టి, సామంత...బులన్ = సామంత = శనదేశముగు జుట్టికొనియున్న దేశములకు నధిపతులైన, సూక్తాజ = రాజులయొక్క, సమార = పుత్రులయొక్క, ధట్టంబులన్ = సమాహములను, బిట్టుగాంచి = మిగులఁజూచి, ఒండొరు...చున్ = ఒండొరుక్ = ఒకరొకరిని, కడవన్ = అతిక్రమించుటకొఱకు, సాధ్రమించుచున్ = త్వరపడుచు, మ్రొక్కి = అంజలి చేసి, నిక్కి = ఉచికి, చేయెత్తి = హస్త ప్రసారణముచేసి, ఒత్తి =

ఒక పార్శ్వమున కొదిగి, నేత్రంబులు = కన్నులు, ఉత్తాన...గాఁ-ఉత్తాన = ఉబికి నట్టియు, తరళ = చంచలమయిన, తానకంబులుగాఁ = కసినికలు గలిగినవికాగా, (కనుపాపలు గలిగినవికాగా ననుట.) ని. 'నిమ్నం గంభీరం గంభీర ముత్తానం తద్విప్రవర్తయే, చచ్చులం తరళం చైవ తారకాక్ష్యః కసినికా' యనియు నమరము. మగిడిమగిడి = ఎదురు తిరిగితిగి, పొగడుచుం బోవుతఱి = స్తోత్ర మొనరించుచు వెళ్లినమయాబున, తద్రాజకదంకుంబు = ఆరాజసమారవర్గము, అపటివడతులకుఁ = అక్కడనున్న స్త్రీలకును, తమకుఁ = తమకును, (వచ్చినవారి కనుట). పురికిం జనుచుచినపు డెల్లఁ = మధురకు వచ్చినప్పు డంతయు, ఎడకాండ్రగుటఁ = నుండెనగాండ్రగుటచేత, మేల మాడఁ = పరిహాసమాడుటకొఱకు, పోలు=తగిన, ఆ ప్రోలి...లఁ-ఆ ప్రోలి=అప్పట్టణ మందలి, 'పట్టణంబున కాఖ్యలై బరగుచుండు, ప్రోలనగ వీడనంగను హాలపాశి' యని యాంధ్ర నామసంగ్రహము. మేళంపు = నాగవాసము గూడివచ్చిన, కళా వతులఁ = వేశ్యలను, వ్రేయునెవబునఁ = వ్రేయునట్టి వ్యాజముచేత, గ్రామ...లు- గ్రామగ్రామ=ఊరూరియొక్కయు, గ్రామజులు = గ్రామాధికారులు, ని. 'గ్రామణీర్వా పిత్రేష్ట్యః' యని యమరుడు. ఒనగు...లఁ-ఒనగు = తెచ్చియిచ్చిన, నారంగ = తీయనారింజ (కిచ్చిలి) పండ్లచేతను, మాతులుంగ = మాదిఫలముల చేతను, జుగీర = నిమ్మపండ్లచేతను, కుందకందుకాదులఁ = మొల్లపూబుతులు మొదలగువానిచేతను, ని. 'ఫలపూరో బీజపూరో రుచశో మాతులుక్లకః' యనియు, 'స్పృష్టంబీరేదంతకఠకజంబ జుగీరజుభలా' యనియు, 'గేందుకః కందుకః' యనియు నమరము. పూర్వాయుభుక్త = ముం దనుభవించబడినటువంటి, నక్తం...లఁ-నక్తంకర=చంద్రునివంటి, నుఖులఁ = మోములుగలస్త్రీలను, వైవఁ = వ్రేయగా, ని. 'నక్షత్రేకః క్షుపాకరః' యని యమ రము. ధశధశ...చ-ధశధశత్ = తళతళమనునట్లుగా, తరళ = మెఱయుచున్న, తాటు కంబును = కమ్మలుగలిగినదియు, ని. 'తాటంకః కర్ణపూరకః' యని యమరము. అంకు ...ను-అంకురిత = ఉదయించినటువంటి, స్తితంబును గాఁ = చిఱునవ్యంగలదియు నగు నట్లుగ, తన్మ...ను - తన్మ...ను = విటముఖ వర్మంతమును, ప్రేంభోశిత = జోగినటు వంటి, ని. ఆశీషదర్శేభిన్యాప్తా సీన్మన్విధే ధాతుయోగజ' యనియు, 'ప్రేంభోశిత స్తరళిత స్తులితాందోలితావశి' యనియు నమరము. స్ఫీత = వికాలమైన, సాహూత = అభిప్రాయ సహితమైన, విభ్రమ = విలాసముగలిగిన, ఆకేకర = ఇంచుకంతయోరగా చూచుచున్నట్టి, అపాంగ = కడకన్నులయొక్క, ని. 'వికాలా విపుట స్ఫీత' మనియు, అపాంగౌనేత్రయో రంతా' అనియు విశ్వామరములు. విలోకనంబును = చూపులు గలుగునట్లుగా, అచలిత...గాఁ - అచలిత = ఇంచుకంత చలించబడిన, ధమ్మిల్లం

బుచ్చుగాఁ = కొప్పుగలుగునట్లుగా, 'ధమ్మిల్లన్సంయతాః కచాః' యని యమరము.
 మొగంబులు తిగిచికొని = ముఖంబులు ద్రిప్పికొని, సమ్మర్చంబునఁ = సంఘమందు,
 చను...నఁ-చను = వెళ్లుచున్న, మాద్దంగికుల = మద్దెలవాయించువారలయొక్క, మా
 పుల = భుజములయొక్క, మఱుంగులఁ = చాటున, డాఁగి = ఆదృశ్యమై, అన్నాగ
 వాసంబు = ఆవేశ్యాసమూహము, నాగరక...నఁ - నాగరక = ఆనట్టణపు జనుల
 యొక్క, విలాశనంబునఁ = చూచుటచేతను, చెలరేగి = బిట్టురేగి, మొగంబులు =
 ముఖములు, 'బిగించి = ముడిచికొని, వేదురెత్తినగతిఁ = వెట్టెత్తినరీతిని, 'వెడగువేదురు
 వెట్టివేరడి పీరడి వెంగలి వెంబరవిత్తనంగ'నని యాంధ్రనామ సంగ్రహము. ఆరిదియె
 త్తఁ = ఆశ్చర్యమగునట్లు, (అరులెత్తఁ-అనుపాతమందు దరువుబట్టుటకని యర్థము)
 ప్రతివదనంబును = అడుగడుగునకును, మద్దల...కుఁ - మద్దలముఖ = నృపదంగ
 ముఖముయొక్క, అవమద్దనకుఁ = వాయించుటకు, మ్రంగుటయు = పంగెగా,
 బయలువడి = బయటబడి, (మద్దలకాండ్ర చాటున డాఁగియున్న వేశ్య లనుట)
 చేయునదిలేక = ఒనరించునట్టి యుపాయాంతరము దోచక, ఆకడకుమగిడి = నారం
 గాదుల వేయుచున్న విటులవైపునదిరిగి, తుఱుమునిద్దుచుఁ = కొప్పునవరించుచు,
 తద్దా...లు వి - తత్ = ఆకంచుకాదులయొక్క, వారణ=నివారించుటయందగు, అభి
 నయవల్ = వ్యంజకముతోఁగూడిన, పరాచీన = పరాఙ్ముఖములైన, 'పరాఙ్ముఖః పరా
 చీన' యని యమరము. కర్ణాభై = హస్తావనిదములుగలవారై, సుడిగడుసెడఁ =
 తిరుగుచున్న సమయమందు, పాడము...లు-పాడము = కనుపడుచున్నటువంటి, కర్ణ
 కుసుమావతంస-కర్ణ = చెవులయందున్న, కుసుమ = పుష్పరూపమైన, అనతంస = భూష
 ణముయొక్కయు, కపాల = గండగ్ధలములనియెడు, ఖురీ = సాముచేయుప్రదేశముల
 యందు, కించిచ్చలన = ఇంచుకంతకంపనముతో, కేవలత్వ్య = కూడుకొన్నటువంటి,
 వైలత్వ్య=ఆశ్చర్యముతోఁ గూడినటువంటి, 'విలక్షోవిస్తయానిష్ఠత' యని యమరము.
 హాసకుందంబులు = మల్లెమొగ్గలవంటి నగవులు, సాంద్ర...లఁ-సాంద్రతరమైన-
 దట్టమైన, 'ఘనంనిరస్తరం సాంద్ర' మని యమరము. చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క,
 కందంబులఁ = మాలప్రదేశములను, దీటుకొలుపఁ = సామ్యమునుబొందింపఁగా,
 ముఖము లనేకములుగాన బహువచనప్రయోగము. చాటూక్తి...లు-చాటూక్తి =
 చతురవాక్యములచేతను, వాచాట = గర్హవాక్యములు గలిగినవారు, వి. 'వాచాటో
 బహుగర్హవా' క్కని యమరము. అగుజరతవనితలు = అయినవృద్ధాంగనలు, 'జరరౌ
 జ్యౌ కర్కశ' అని నానార్థరత్నమాల. జమకుఁ = ఆ విటులకు, మ్రొక్కఁ = నను
 న్కురింపఁగా, తారు = తాము, మ్రొక్కక = అంజలిగావింపక, ఒక్కించుక = ఇంచు

కంత, పీఠమొమిడి = మాటుమొగముచేసి, వారి...లకొ-వారి = ఆవృద్ధస్త్రీలయొక్క, ఇరువక్కియలకొ = బిదిగి, ఇరు = రెండైన, పక్కియలకొ = పార్శ్వములయందు, బిదిగి = బిత్తిలి, తొంటియంటుండలంచి = పూర్వపు సంబంధమును స్మరించి, కలవించినకొ = శిరస్సువంపకగా, మంచనకొ = ఆరాజకుమారులు ఆస్త్రీలు కమస్కరింపని కపటమును, కటాక్షించి = చూచి, ఎక్కనక్కెంబునకుకొ = పరిహాసమునకు, తమచేతకొ = ఆస్త్రీల చేత, మ్రొక్కించుకొనువేడ్కకొ = వందనము చేయుచుకొనవలయు నను పటూహలము చేతను, అక్కడకొ = అస్థలమందు, పుడమిజేడులేమికొ = రాజులేనందువలన, సామాన్య మానవులకొ = సాధారణ జనులను, కైకొనక = లక్ష్యపెట్టక, సుమాళంబు = మనోభావము, వేద్యంబుగాకొ = తెలియుటకొఱకు, విద్యావయోవృద్ధులగు - విద్యా = గానాదులచేతను, వయకొ = చియ్యగుచేతను, వృద్ధులగు = పెద్దలగు, మీరు మ్రొక్కకొ = మీరు నమస్కరింపకగా, తారు = తాము, (వయస్త్రీ లనుట.) మ్రొక్కమియెట్లు = నమస్కరింపక పోవుటకొట్లు, మ్రొక్కింపుండనుటయు = మీరు నమస్కరింపక జేయుండనుటయు, గ్రమ్మనకొ = శిఘ్రముగ, పొడము...లకొ - పొడము = పుట్టుచున్న, మ్రొక్కనగవులకొ = హాసాతురములచేత, మోమునమ్ములకుకొ = ముఖపద్మములకు, వేళొక్క వింతతెలివియొక్కకొ = మఱియుకొ యాశ్చర్యపుండేట గనుపట్టకగా, మ్రొక్కకొ = నమస్కరింపక, లొక్కడకొ = ఆస్థలమందు, కెడగూడి = జరగూడి, నడచు = చరుచున్న, లోడిచేడియలకుకొ = సహవాసపుస్త్రీలకు, అద్దొలకుకొ = ఆరాజకుమారులు, తమకును = వారాంగనలకు, తద్దయుబొందుగలదను - తద్దయుకొ = ఎక్కువగా, పొందుగలదను = ఆరుమాత్రము గలదను, పెద్దటింబు = గొప్పనను, ఎఱుకపఱువకొ = బయలుపఱుచుటకొఱకు, కెవ్వావులు = ఎఱునియధరోష్ఠములు, ముంచి = మడిచి, (పెనవులు విఱచిచియనుట) లోలోనకొ = లోలోపల, బియ్య నొయ్యనకొ = మిగుల శిఘ్రముగను, చుక్కనకొ = రిక్కువేయకగా, (అనగా నాశ్చర్యకరమైన ధ్వని విశేషముచేయకగా ననుట) (అక్కిలెటింగి = అజాడదెలిసి, దక్కెసొమ్మని = ధనము దొఱకెనని, తమ్మకొ = ఆస్త్రీలను, అమ్మదునట్లు = ఆవృద్ధవేళలు, ముందటికి నూకి = అగ్రభాగమునకు ద్రోచి, అక్కక్క = ఓయక్కక్క, (ఆదరముచేత ద్వీరుక్తి.) మన పాలివేలుపు = మన పాలిటిదైవము, మ్రొక్కవే = వందనమునసేయుము, అని బుజ్జగించియుకొ = మంచిమాటలాడియును, బొమలగొని = భూసంజ్ఞ చేతను, జుకించియుకొ = వెఱపించియును, ఎట్టకేలకుకొ = కొంతసేపటికి. ఒడంబడిచినకొ = సమ్మతించుజేయకగా, త్రపా...లె-త్రపా = లజ్జచేతను, తరళ = చుచలములైన, నయనలై = నేత్రములు గలవారై, విరళ...గాకొ - విరళవిరళ = మిక్కిలి ఘోడములైన, అంగుళ =

వేళ్లుగల, అంజలి బాధాబులుగాక = జోడింపబడినచేతులు గలుగునట్లుగా,
 మ్రొక్కి = వందన మొనరించి, (విరళవిరళాంజలిబాధ మనియును బాతము గలదు.
 కక్కసంబునకొక = బహుసంకటముచేతను, అల్లు = ఆలాగున, మ్రొక్కించి =
 నమస్కారముచేయించి, హెచ్చి = అతిశయించి, అచ్చయ్యాట మెడపడక
 యుండకొక = అసల్లాప మెడము గాకుండగా, జిగురుగండలువోలెకొక = జిగురుగండలు
 లాగున, (జిగురుగండల నలకగా బట్టలబట్టలతోను నశ్యుల తీరామల వీణ పాడబడి
 వీణలకు బూయబడి యుండు పక్షిగ్రహణ యంత్ర విశేషములు) అల్లుని = చుట్టి
 కొని, గొల్లననగు = గొల్లనహసించుచున్న, అల్లలోలాంగనలకొక = అవృద్ధవేళ్లలను, కల్ల
 కోపంబునకొక = అబద్ధపు గోపముచేత, బొట్టి = ప్రహరించి, కసురుజూపు = కోపవృద్ధి,
 ఆబూచనసంఘంబుపైకొక = ఆ రాజకుమార సామముమీద, నిగుడకొక = ప్రసరించు
 నట్లున, మగుడకొక = మరలను, మఱుపడు = అదృశ్యులగునట్టి, కొమి...నలుకొమిరె =
 పిన్నవయస్సుగల, హరిణిలోచనల = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క,
 చలిత...రంబుచలిత = కడలింపబడిన, కంకణ = కరభూషణములయొక్క, సుకుల =
 సుశీర్ణములైన, ని. 'సంకీర్ణం సంకులాకీర్ణ' యని యమరము. క్రేంకారంబులు = క్రేం
 కారధ్వనులు, ఆననా...లకొక = ఆననా మోద-ఆనన = ముఖముయొక్క, ఆమోద = పరి
 మళమునకు, ని. 'ఆమోదస్సోతి నిర్హారీ' యని యమరము. మేదుర = దట్టమైన, అళి =
 తుమైదలయొక్క, ఝూకారంబులకొక = ఝూకారధ్వనులను, బింకంబు లడంపకొక =
 గర్వముల నణపగా, తిరస్కరింపగా ననుట, చెవులసంకులు - చెవుల = కర్ణ
 ప్రదేశములయందలి, సంకులు = సంకుపూసలను, లోవంకభుజంబులకొక - లోవంక =
 లోపలికి వంగిన, భుజంబులకొక = బాహువులను, కొంకిసిగలు = వంకరకోశబాధం
 బులు, కావిదుప్పట్టుకొక = చాయబట్టలను, ఒప్పుకొక = అమరియుండగా, ఇమ్ము = స్వస్థ
 లము, దెప్పరంబై = తప్పిపోయి, ముప్పనకొక = వార్ధక్యమందు, అప్పరంబు = ఆ శ్రీనిల్లి
 పుత్తూరు, చేరి = ప్రవేశించి, రసిక...నకొక - రసికజన = సజ్జనులయొక్క, బాంధవంబునకొక =
 సహవాసముచేత, బాధవియోగము మఱచి - బాధవియోగంబుకొక = బాంధవుల
 నెడబాయుటకు, మఱచి = విస్మృతిజేంది, గంధకలనా...లకొక - గంధకలనా =
 బుక్కాచేయుట, కుసుమస్రకొక = పుష్పమాలికలయొక్క, గ్రగనాదులకొక = కూర్చుట
 మొదలగువానియందు, ఆంధ్యంబులేక = మాధ్యములేక, ఆలరు = ఒప్పుచున్నట్టి, ఆంధ్ర
 దేశీయులగు = తెలుగు దేశమందుండివచ్చిన, గంధకారులు = బుక్కావాండ్లు, పాటి
 ...తోకొక - పాటిపాటి = కొంచెంకొంచెపు, పద్యంపు = పద్యములతోకొక గూడిన,
 మ్రొక్కులతోకొక = దండములతోడను, వెట్టివెట్టికైవారంబులకొక = చేతులు సాచి

చేయు పిచ్చిపిచ్చిస్తోత్రములతో, గారు తత్తడులవై వచ్చు = ఏనుగులమీదను
 గుఱ్ఱములమీదను వచ్చెడి, రాచరివై = రాజసంఘములమీదను, అడు
 వారివై = నాశ్యమాడు స్త్రీలమీదను, ఆసవారివై = పెరియాళ్వారి (విష్ణుచిత్తుని)
 వైని, చల్లగాజల్లక = మిగుల నవసీర్ణము చేయగా, పెల్లెగసి = చిట్టెగసి, పుష్టియె
 ల్లను = సగ్గజగతులయును, ముస్టికరించు = పిడికిటిపట్టున చాకిరించిన, ఆస్తుభద్రయగు
 భద్ర మేర్పడకయున్న, పరిమళసముష్టిబెట్టు = వాసనలనుచున్న, పిష్టాతకంబు =
 బుద్ధి, ని. 'పిష్టాతః పటవానః' యని యమరము. నభోమండలిక = అంతరిక్ష
 ప్రదేశమునకు, చండాతకంబై = అర్ధోరుకమై, చండకరిరణములక = సూర్యకరిణము
 లను, మాటుపటుపక = ఆచ్ఛాదింపగా, పన్నీరు నించిన = హిమాంబువులచే నిండించిన
 అన్నీరు తిత్తులొత్తక = (తన్నీరుతిత్తు లనియును బాతము కలదు.) అపన్నీటి చర్మభస్మి
 కలను బిగియబట్టగా, వియక్తలంబునంబారి = అంతరిక్షమునకెగసి, కైవ్రాలు = క్రిందు
 గా పంగుచున్న, ధారిలక = ఉదకధారలచేతను, వాద్యంబులు = మృదంగాదులు, తడ
 సినక = క్లిన్నములుగాఁగా, విద్యోవజీవులు = అవాద్య విద్యులచేత జీవనము చేయువారు,
 పుష్కరంబులుగాఁగజ్జె - పుష్కరంబులు = వాద్యభౌండముంబులు, క్రాజక =
 కాంచుటకు, ని. 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభౌంజముఖే జలే' అని యమరము.
 అగ్గిరోయుచుండక = నివృత్తునెడనుచుండగా, అమైత్తము = ఆనమూహము, అత్త
 తిక = ఆనమయమందు, నృత్తంబుఁజూడనిలిచి = నాట్యమాడుటకు వీక్షించనిలిచి, మెత్త
 మెత్తనక = మెల్ల మెల్లన, నడచుచుండు = ఆరుగుచున్నట్టి, మిండతండంబును = విట
 నమూహమును, తారుక = తామను, అప్పిండు...లు-అప్పిండు = సమూహమందలి,
 పుండరీకాస్యలు = స్త్రీలు, ఆవకాశంబుక = సమయమును, కాంచి = చూచి, కాశ...
 లు-కాశకుసుమ = తెల్లపువ్వులయొక్క, ప్రతిఫలన = ప్రతిబింబించుటచేతను, పాండు
 రంబులు = తెల్లవై, పద్యా...కుసుమ-పద్యా = మార్గములయందు, ని. 'హరిణిపాండురః
 పాండుః సురభిః పద్మతిః పద్భ్యా' యని యమరము. అతిహృద్య = మిగుల మనో
 హరములైన, హర్యద్వయ = ఇరుప్రక్కలయందును, ఉద్యానపాదంబులకుక =
 ఆక్రీడావనమందున్న వృక్షములకు, పాటు...కుకొడ్గి - పాటు = ప్రవహించుచున్న
 చెంగలువ కాలువలకుడ్గి - చెంగలువ = ఎఱ్ఱకలువలగల, కాలువలకుక = సార
 ణులకు, డిగ్గి = దిగి, కాసరీదధిమండ మాసరంబులుగాఁ బిసికి - కాసరీ = గోచల
 యొక్క, దధి = పెరుగుచేతను, మండ = మీఁగడచేతను, ని. 'మండం దధిభవం
 మస్తు' అని యమరము. మాసరంబులుగాక = దట్టముగాను, పిసికికలపి, ఊరంబెట్టిన
 సారంగశృంగిబేరభంగంబులతోక కట్టిన - ఊరంబెట్టిన = లవణముతోఁ జేర్చి నావ

బెట్టిన, నారంగ = నారింజకాయల (నారదబ్బ కాయల) యొక్కయు, శృంగేణ = అల్లముయొక్కయు, భంగంబులతో = తునకలతోడను, ని. 'అర్ద్ర'కం శృంగేణచేరం స్యా' త్తని యమరము. కట్టిన=బంధించిన, కలమాన్నపుష్పద్వి=రాజునపుల బుద్ధిగిట్టాన్నము, 'మోస్తవిభక్త్యేకవచనకేపుంపు' అని శబ్దానుశాసనుడు సూత్రించినాడు గనుక కలమాన్న మనుచోట మరారమునకుఁ బ్రమాదేశము వచ్చెను. పోకపాత్తుల = ప్రము కపునట్టలయందు, పాత్తుల = వికపాశ్రయందు, కుడువ = భోజనము సేయుటకు, కూర్చుండ = అసీనులుగా, పీక్షించి = చూచి, కుక్షింభస్వంబున = ఉదరపాక్షణ త్వంబుచేతను, త్పుష్పములై = ఆకలిచేతగృహించినవారై, తిరిగితిరిగి = పునఃపంచి నంచ రించి, వేసరి = విశిషి, పీసరిలిన = అలసినట్టి, దాసరిగుంపు = దాసశృంగమునాము, చారి పాల = చర్మగుడుచుటలయొద్ద, గోపాలభిక్ష = అన్నభిక్ష, (దాసశృంగ భిక్షుని బోవునపుడు గోపాలభిక్షయని యడుగుట ప్రసిద్ధముగాన నిచ్చట గోపాలభిక్షయని ప్రయోగించినాడు. మాధవకర మన్నట్లు) భిక్షించి = యాచించి, భక్షిం = భోజనము చేయుటకు, తీరక్షణుల = ఏటిదరినేలయందు, నిలిపిన = ఉనిచిన, తోరపు = లావగు, దివెదారిలోల = దివపు కంబములయొక్క, (తిరువిళ్ళిలోలలు పాతమున నిదె యర్థము.) రంధ్రగోళంబుల = సుషిరప్రదేశములనుండి, ఉత్పిలంబులై = ఉద్భవ జ్వాలలై, మండు = వెలుగుచున్న, ధగధగని = ధగధగనునియెడు, జగజ్జ్యోతి దీపజాలంబుల = జగజ్జ్యోతి (యనఁగా బ్రహ్మదేవు మొదలగువానియందు వత్తివేయక మధ్య ప్రదేశమందుఁ జమరుచేతఁ దడవబడిన గుడ్డలునాగునాగులవారిని నించి వెలుగించు దీపము), దీపజాలంబుల = దీపసముహములచేతను, 'జాలగవాక్ష ఆనామే ధారకే కపటే గణే' యని విశ్వము. సుధ్య...ల = మధ్య = మార్గముయొక్క నడుమనువేసిన ధూపకుండికాంగారంబుల = ధూప = ఉపచారార్థమువేసిన సా బ్రాణి పాగయొక్క, కుడ్డికా = పాశ్రయందున్న, వి. 'పుంసచకుండః పీతరేతోయాధారేచపన్నగరేచ' కుండోజారాజ్ఞాతస్సభర్తృకాయాంకమండలాకుండీ' యని నానార్థ రత్నమాల. అంగా రంబుల = అగ్నులయందు, ని. 'అంగారోఽలాతముల్లక' మ్మని యమరుడు. సీరా రంగ్రాచి, సీరార = తడియాటునట్టుగ, గ్రాచి = తప్తముచేసి, నాదుఁబరికింప = ధ్వనిచూచుటకు, వాయించు = ధ్వనిజేయునట్టి, ధిమిధిమిధాన్వనంబులకు = ధిమిధిమి యను ధ్వనులకు, దెదరి = జడిసి, ఈవలియువవన శుకంబులు - ఈవలి = ఇవతలి వై పున నున్న, ఉపవన = ప్రాంతోద్భావనమందలి, శుకంబులు = చిలుకలు, ఆవలికి = ఆవలి వైపునకును, ఆవలి యుపవనశుకంబులు = ఆవలి తోటయందున్న చిలుకలు, ఈవలికి = ఇవతలికిని, దట్టంబుగా = ఎడతెగకుండ, కట్టనితోరణంబులై = ఏర్పడునట్లు మకర

తోరణంబులై, పఱవకొ = వ్యాపింపఁగా, కలలు విసరుటయొక్క = శిరశకంఠనములు చేయు
 టయును, (అభినయించునపుడు తలలు కదలుచుండు ననుట.) నోరు దెఱచుటయొక్క =
 పాడుటకు పదనములు వివృతయు, కేలుపఱచుటయొక్క = చప్పట్లు గొట్టుటయును,
 తక్కి = తప్ప, మిక్కుటంబగు = అతిశయమైన, అశోక్లాహలంబునకొ = ఆకలకల
 ధ్వనియందు, 'లాహలకలకల' యని యమరము. ఏపాటియొక్క = ఎంతమాత్రమును,
 పాట విన రాక = పాడుట వినఁబడక యుండఁగా, మూడ గట్టిన = గుంపులైయున్న,
 భాగవతచాతంబులేలేకొ - భాగవత = భగవద్వక్తులయొక్క, చాతంబులు = సంఘం
 బులు, 'ఉత్పన్నభూతయోర్జాతం బృందజాత్యోస్తనద్వయోః' యని యుత్పలమాల.
 ఏలేకొ = వచ్చుచుండఁగా, ఊరూరి సంతసంతకుకొ - ఊరూరి = ప్రతిగ్రామముయొక్క,
 సంతసంతకుకొ = ప్రతినంతకును, (సంత యనఁగా వారమాన కొక పర్యాయము నకల
 పస్త్రపులం జేర్చిని యందఱకు విక్రయించుటయొక్క యమునకుఁ గిసిగొనుటయు
 నిట్టి వ్యాపారమునకు నిర్ణయించుకొన్న ప్రదేశము.) తిరుగకొ = సంచరించుటకు,
 పెద్దలు = ప్రముఖులు, ఇంటింటకొ = ప్రతిగృహమందును, సం...కుకొ - సంతరించిన =
 పోషించిన, పిలకవాటు = పిల్లలనిచ్చునట్టి, గోడెగలజావడములకుకొ = అడుగుజ్జపు
 తట్లకు, పుట్టి = జనింపఁగా, కాలంగట్టివిడువకొ = పొడవైన త్రాటిచే బాదబంధన మొన
 రించి విడువఁగా, నెత్తంబునకొ = ఊరఁబాటియందు, మెత్తని = మృదువులేన, గఱిక
 మేను = దూర్వనుదిన, బోనరించి = గర్వించి, మాపుమాపునకొ = ప్రతి సాయంకాలమం
 దును, మేపు = తినిపించుచున్న, నజ్జకచణపు మేపునకొ = గంఠకొటి మేళచేతను,
 పిడుక = కరీషమును, గొరపంబు = గుఱ్ఱమును దోమునట్టి స్థాధనముచేత, తోమకంబునకొ =
 శరీరశోధనముచేత, పుటపుటనై = నున్ననున్ననై, కరియకంబడి ప్రాతంగనియొకొ =
 నల్లకంబడి గుడ్డచూచినను, నీడంగనియొకొ = మనుష్యాదులనీడను విక్షించినను, బెదరు =
 జడుపుకొనుచున్న - కొదమతట్టువగుంపు, కొదమ = లేతలైన, తట్టు = గుఱ్ఱముల
 యొక్క, గుంపు = సమూహము, కాలిగొలందికి = పాదముల పర్యంతము, వ్రేలు = లంబి
 తములై యున్న, లాలుకుంచెలు = ఎఱ్ఱని కుచ్చులు, లాలుకుంచె లనఁగా గంగెద్దుల
 వాండ్రు చేతపట్టకొనిపచ్చు సారంపుకుచ్చులని కొండఱు, కీలించిన = కట్టిన, గవ్వదం
 డలకొ = నకాటికానరముల చేతను, కంటలకొ = గంటల చేత, అలంకరించి = ప్రసాధనముఁ
 జేసి, మొలుగుమట్టి దోచి = మోదుగుచెక్కవేసి కాంచినశిల్పితో దడిసి, మూరకొ
 క్కండును = హస్తప్రమాణమున కొకటియును, జేనకొక్కండుగాకొ = అరమూర
 కొక్కటియును గలగునట్లుగ, కుట్టిన = కుట్టబడిన, డొల్లుటల్లుదుల్లుకొ - డొల్లుట
 ల్లుదులు = వ్రేలుజాలరు, ఉల్లసిల్లకొ = వెలుగునట్లుగా, (మోదుగుచెక్క రసముచేతను

రంగువేయఁగా, నలుపువర్ణము పెచ్చుచుగాన నెఱుంగి కుచ్చుల నడుమను పీని నొక్కటిని
 జేర్చి కట్టఁబడియున్న జాలరుల ననుట.) పల్లించిన = ఆయుతపఱచిన, పల్లంబుల
 పెక్ = పల్కాణముల మీఁద, చిల్లతైలంబును = ఇసుగవగరుచు, వాననూడుపు
 లక్ = పరిమళియున్నవైన శలొకలచేతను, పూసిన = లేపనము చేయఁబడిన,
 మణంగు = చలువచేయఁబడి నటుంబటి, చంద్రికలచేలలె = తెల్లబట్టలె, రంజం
 బులుగాఁ = భూషణములుగాను, ఎదురుగాఁ = అభిముఖముగాను, పెడుకం
 జాడనచ్చిన = సుతోషముచేత వీక్షించుటకై వచ్చిన, అప్పటి...లె - అప్పటి = ఆశ్రీవిల్లి
 పుత్తూరియందున్న, మేటి = ప్రబలులైన, సారె = వస్త్రకారులుచు, అగసారె = స్వర్ణ
 కారులుచు, పట్టుసారె = పట్టులువాండ్లు, వానె = హీనజాతికోమట్లుచు, వ్రజాతి =
 పలుపవాండ్లును, సాతులు = గోనెలు నేయువాండ్లును, (అనఁగాఁ బెక్కెవాండ్ల
 నుట.) ఎత్తెలె = చాఁపలునేయఁవాండ్లును, వీరలయొక్క, కొమిలు = స్త్రీలు, (కొమ
 రులు ఆసుపాతమన చిన్నవాండ్లనియర్థము.) తుములమై = సుకులమై, పచ్చు...లక్ =
 పచ్చు = పతించుచున్న, తచ్చుమూసానుజులులక్జూచి = ఆసీనులయి యేనుంగుల
 వీక్షించి, ని. 'పుతనానీకీనీచముః' యని 'సామజి పేదవీహర్షశ్రుతిరేవదన్లు ఇత్యసి'
 యనియు నమరము, ఏచిగ=అధికమైన, పఱ్ = భయముచేతను, అమ = తమయొక్క,
 ఎక్కిరింతలె త్తిహిని = అశ్వములు దమమైచున్నవారి నెత్తిహిని, వాగెలిరుగెలుంగుదియం
 బట్టినక్ - వాగెలు = కల్లములను, ఇరుగెలక్ = రెండుచేతులచేలను, కుదియంబట్టినక్ =
 దిగియంబట్టినను, నిలువక్ = ఆ స్థలమందుండకయె, అయ్యుత్సవంబీక్షింపవచ్చిన = అతిరు
 నాళ్లజూడ నేతెంచినట్టి, ప్రజ్ఞక్ = మనుష్యులను, త్రొక్కుచుక్, పోవక్ = పారి
 పోవగనె, తన ధృవృద్ధవధ్వాతురాదులుదిట్టక్ - తన్నధ్య = ఆ త్రొక్కుడుపడుచున్న
 వారి నడుమనున్న, పృథ్థ = సుదునుస్థును, వధూ = స్త్రీలును, అతుర = రోగపీడితులను,
 ఆదులు = లోనగువారు, తిట్టక్ = శపింపఁగా, ఇట్టిట్టనలే = మాటుమాటాడలేక, ప్రాణం
 బులుపిడికిటంబట్టికొని = అరచేతిలో నుసురులంబెట్టికొని, పోవుచుక్ = వెళ్లుచును,
 నవీనసవిధకేదారంబులక్ - నవీన = సూతనములైన, సవిధ = సమీపమందున్న, కేదారంబు
 లక్ = దమ్ముచేసిన పరిమల్లలొను, ని. 'కేదారకంస్యాత్తైదార్యం తేత్రం కైవారకం
 గణే' యని యమరము. త్రెల్లి = తుల్లి, చెట్టులుదిగంబడి = చంకలపఱకుఁ గ్రుంగిపోయి,
 (చప్పటలనియును బాతము గలదు) 'ఎడలలేకుండక్ = మైకలేవలేకుండఁగా, తారు =
 తాము, దిగక్ = దిగుటకు, ఇమ్మలేక = స్థలముగానక, పిమ్మటఁగొని, ఊంగిటుగడిచి =
 ముఖోదగభముఁబొంది, నలుచెగులక్ = నాలుగు దిక్కులను, చూడక్ = వీక్షింపఁగా,
 మూఁది = వారినిజూచి, కేలుచఱచి = చప్పట్లుగొట్టి, కోహోయని = కోహోయను పరిహాస

వ్యంజకమగుధ్వని విశేషముచేసి, గేలిసేయు = పరిహాసముజేయుచున్న (తేరిచూచిహాసం
యని గేలిసేయు నన్నికాకదంబంబులయని యొకపాఠము. నన్నిక యనగా సమర్థాడ
నిది) గణికాకదంబంబుల = వేశ్యాసంఘములయొక్క, చప్పటులు = చేతులు తట్టుటలు
నిబిడసిప్పుటవిటపిర్ఘాటంబులకొననిబిడ = పట్టమైన, నిప్పుట = ఉపవసముల
యొక్క, విటపి = పృక్షములయొక్క, ర్ఘాటంబులకొన = సమూహములందు, ప్రతిశబ్దం
బులు = ప్రతిధ్వనులు, పుట్టింపకొన = ఇయ్యగా, ఇట్లు = ఇతైఃసంగున, అనూనవిధంబు =
మహావైభవము, చిగురొత్తకొన = అంకురింపగా, అత్తిరపతి = ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరు, చొచ్చి =
ప్రవేశించి, అచ్చక్రధరు = ఆశ్రీమహావిష్ణునియొక్క, నగరికొన = దివ్యమందిరము
యొక్క, మోసలకొన = ముఖకాలయందు, నిలుచుటయొకొన = ఉండగా, అవిష్ణు
చిత్తుండు = ఆపెరియోళువారి, తద్రథావతరణంబుజేసి = ఆబ్రహ్మరథమును డిగ్గి, ధరణీధవ
సమూహస్థానిక వ్యూహంబులు - ధరణీధవ = రాజులయొక్క, సమూహ = సంఘమును,
స్థానిక = దేవస్థానాధికారులయొక్క, వ్యూహంబులు = సమూహములను, వెంటరాకొన =
వెంటడించుటగా, ఆవైష్ణవులసేవించి = ఆస్వామిని దర్శనముచేసి, తత్ప్రసాదబంధు
బగు = ఆపుండరీకాక్షుని యనుగ్రహముపలనకొనదండబడినదైన, 'ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా'
యనియమరము. పరివట్టంబునకొన = తిరుపరివట్టంబుచేత, అలంకృతుండై = భూషితుండై
నానాలంకారసహితంబును - నానాలంకార = అనేక విధములగు ప్రసాధనముల
తోడ, సహితంబును = కూడికొనినదియును, రత్న = మణులయొక్కయు, కాంచన =
బంగారముయొక్కయు, మయంబునునగు = వికారమునైన, ఆత్మీయభవనంబుగొనచి =
స్వీయగృహమును జూచి, విస్మితుండై = ఆశ్చర్యమునొందినవాడై, పుండ...గాకొన =
పుండరీకాక్ష = శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, మహిమప్రభావముచేతను, అభిలబ్ధ = పొంద
బడిన, వైభవంబుగాకొన = ప్రభావముగాను, తెలిసి = ఎఱిగి, తల్లత్వ...లకొన = తల్లత్వ =
అచ్చటనున్న, ధాత్రీకళత్ర = రాజులయొక్క, వర్ణంబులకొన = సమూహములను, అనిపి =
పంపి, ప్రవేశించి = గృహప్రవేశమునరించి, తొంటికొంటెకొన = మునుపటికొంటెను, శత
గుణంబుగాకొన = నూతన లభికముగా, భాగవతపూజాప్రవణుండై - భాగవతవిష్ణుభక్తు
లయొక్క, పూజా = సవర్యయందు, ప్రవణుండై = ఆసక్తిగలవాడై, ఉండకొన =
ఉండెను. అంతకొన = తరువాత.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో నుండు దేవస్థానమందలి యధికారులు నృత్యగీత వా
ద్యములతోడ నా విష్ణుచిత్తు నెదుర్కొని నమస్కరించి యతనిం దాము తెచ్చిన స్వర్ణ
మయంబైన బ్రహ్మరథమునం దుంచికొనిపోవుతమి మహావైభవంబులతో నందఱు వెంట
నంటికొంటెగా నా విష్ణుచిత్తుండు పురము ప్రవేశించి తోవలముందట బ్రహ్మరథము డిగ్గి

యచ్యుతుని సేవించి యాదేవుని యనుగ్రహమున లబ్ధులైతఁ కొంచననిర్మితంబగు తన గృహము ప్రవేశించి తొల్లింటికంటె నధికంబుగ భాగవతపూజాపరాయణుండై యుండె నని భావము.

మ. ఉలుపా ల్పట్టినయింద్ల మజ్జననృపాస్థోదారభుక్తిక్రియా
జ్జ్వలులై రే హరికొల్వనక వివిధలూస్యస్ఫుర్ధిసుఘ్రాభ్రుకుం
సులవాదు ల్పరి దీ(దే)ర్పి పుచ్చి మణివాసోభూషణగ్రామముల్(క)
జలజాతాత్మనకుక సమర్పణము నిష్ఠం జేసి యవ్వేకుచన్. 36

టీ. ఉలుపాల్పట్టిన = కాసుకలుదెచ్చిన, ఇంద్లక = వారి గృహములయందు, మజ్జన = అభ్యంగములచేతను, నృపాస్థ = రాజయోగ్యమైన, భుక్తిక్రియా = భోజన వ్యాపారములచేతను, ఉజ్జ్వలులై = వెలుగుచున్నవారలై, రే = రాత్రియందు, హరి కొల్వనక = భగవత్స్మరణానమందు, వివిధలూస్యస్ఫుర్ధి - వివిధ = పలుదెలుగులైన, లాస్య = నాట్యములయందు, 'లాస్యంబృత్తంచన'వ్రస'మని యమరము. స్ఫుర్ధి = వివాద పడుచున్న, సుఘ్రా = స్త్రీలయొక్కయు, భ్రుకుంసుం = పురుషులయొక్కయు, 'భ్రకుం సశ్చ భ్రుకుంశ్చ భ్రుకుంశ్చేతి సగ్ధక' యన యమరము. హాసులు = వివాదము లను, సరిదిర్పి = సరిపుచ్చి, (సప్తతివఱిచియరుట.) పుచ్చి-అంపి, (ఇచ్చి యరుపాతమున వారికి బహుమతులిచ్చి యని యర్థము.) మణివాసోభూషణ గ్రామముల్ - మణి = రత్న ములును, వాస = వస్త్రములును, భూషణ = ఆభరణములును, గ్రామముల్ = గృహములు, జలజాతాత్మనకుక = పుండరీకాత్మనకు, నిష్ఠక = భక్తిచేతను, సమర్పణము = చేసేసమ ర్పించి, అవ్వేకుచక = ఆతెల్లవాటుజామున. అరిగిరి యను ననంతరపద్యములొని క్రియతో నన్వయము.

తా. అప్పు డా విష్ణుచిత్తు ననుసరించి వచ్చుచున్న పుడమిఱ్ఱిండు తమకుఁ గాను కలు దెచ్చి యిచ్చియున్న వారి గృహములయందు నభ్యంగస్నానములును రాజయో గ్యంబు లయిన భోజనకృత్యంబులం దీర్చికొని రాత్రియందు భగవత్త్రైంకర్యానక్త చిత్తులై యాదేవమందిరముల కరుగుడంచి యం దనేకవిధ నాట్యములయందు వాడు లిడుచున్న సర్తకీనర్తకుల వాదములు దీర్చి పుత్తెంచి యవ్వంపరికాత్మనకు సలిభక్తితో డం బ్రత్నరత్నభూషణంబర గ్రామావళి లొసంగి తెల్లవాఁడగానే.

టీ. ప్రభువు అరిగిరి క్రమము ౩ బాండ్యనగరి

కమ్మనియు నట్లు వైష్ణవాభ్యర్చనంబు

దనచిరంతనతులసికారదామకరణ

దాస్యమును జేసికొనుచుఁ దగల్పరథ నుండె.

టీ. క్రమ్యుణ్ = తిరిగియు, ప్రభువులు = అధికారులు, పాండ్యనగరికి = మధురను, అరిగిరి = వెళ్లిరి, అమృనియున్ = అవిష్టుచిత్తుండును, అట్లు = పూర్వప్రకారము, వైష్ణవాభ్యర్చనంబున్ = భాగవతారాధనమును, తన...ను - తన = తనయొక్క, చిరం తన = బహుకాలమునుండి యొప్పియున్న, తులసికాదామ = తులసిమాలికలయొక్క, కరణ = చేయుట యను, దాన్యమును = కైంకర్యమును, చేసికొనుచున్ = సలుపుకొనుచు, తత్పరత్వ = భగవదానంతరేతన, 'తత్పరే ప్రసితానహ్' అని యమరము. ఉండెడి.

తా. అప్పు డాప్రభువులు మధురాపురంబునకు మరల నేతెంచిరి. పిమ్మట ముని పరుం డైనయావిష్టుచిత్తుండు మునుపటియట్లు తాను భాగవతారాధనమును, చిరకాలా నుషితం బై యున్న తులసిమాలికాకరణగూఢం బగుభగవత్కైంకర్యమును జేసికొనుచు నాదేవునియం దానంతరేతనగాఢం డైన.

ప. ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్న సమయమాలికాసమారోపణానంతరం బున ముదిరంబునకుఁ బోవునతనిఁ బ్రసాదమందస్థితసుందరవళక్షణం బగుకటాక్షంబున వీక్షించి పక్షిపుంగవకేతనుండు పుండరీకనికేతన కిట్లనియె.

౩8

టీ. ఒక్కనాఁడు = ఒకదినము, మధ్యా...నన్ - మధ్యాహ్న సమయ = మధ్యా హ్నకాలమందు, ని. 'సమయా శ్వపథాచార కాలసిద్ధాంతసంవిద' యని యమరము, మాలికాసమారోపణానంతరంబునన్ = పుష్పమాల సమర్పణముఁ జేసిన పిదప, ముదిరంబు నకుం బోవు = తన గృహమునకు వెళ్లుచున్న, అతనిన్ = అవిష్టుచిత్తుని, ప్రసాదమందస్థిత సుందరవళక్షణంబగు - ప్రసాద = అనుగ్రహముచేతనైన, మందస్థిత = చిటునవ్వచేతను, సుందర = అందముగా, వళక్షణంబగు = తెల్లనైన, ని. 'పళక్షోధవళోద్భవనః' యని యమ రము. కటాక్షంబునన్ = అపాంగదర్శనముచేత, వీక్షించి = చూచి, పక్షిపుంగవకేత నుండు = గరుడధ్వజుండు, (భగవంతుడనుట.) పుండరీకనికేతనమన్ = లక్ష్మితో, ఇట్లు = పక్ష్యమాణక్రమంబున, అనియెన్ = పలికెను.

తా. ఒక్కనాఁ డావిష్టుచిత్తుండు మధ్యాహ్నకాలమున నిత్యము తాను పుష్ప మాలికను స్వామికి నొసంగుచున్న సమర్పించి తనయింటికి వెళ్లుచుండఁగా నప్పు డప్పుక్షి పుంగవకేతనుండైన పిష్టుదేవుం డతనిం దగ కరుణాకటాక్షమునఁగ బాత్రుంజేసి యా పద్మనికేతన యగులక్ష్మీదేవితో నిట్లని వచించెను.

— యామునాచార్యచరిత్రము ౨ —

తే. 'యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు १ నీమహాత్ముఁ
డొక్కఁడును గాదె మన్తతం १ బుద్ధగింబి

రస్త దీయకృపాతిశయమున' ననిన
నిందిరాదేవి తనభర్త ౧ కీట్టు లనియె.

39

టీ. యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు = యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడును, ఈ మహాత్ముఁడొక్కఁడును = ఈవిష్ణుచిత్తుఁడొక్కఁడును, కావ = వీరలిరువురే, గదా, మన్న తంబు = శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంతమును, ఉద్ధరించిరి = నిర్వహించిరి, ఆస్త...నె-ఆస్తదీయ = నాసంబంధియైన, కృపాతిశయమునకే = దయాధిక్యముచేతను, అనినకే = ఇట్లునగా, ఇందిరాదేవి = లక్ష్మీదేవి, 'ఇందిరా లాకమాతా మా' యని యమరము. తన భర్తకుకే = తనకు భర్తయైన శ్రీమహావిష్ణువునకు, ఇట్టు లనియెకే = వత్స్యమాణ క్రమంబున వచించెను.

తా. యామునాచార్యుం డనుఆశంకదారును, విష్ణుచిత్తుఁడును, వీరిరువురందా నాకృపకుం బాత్తులై వైష్ణవసిద్ధాంతం బుద్ధవించి రహగా విని యాలక్ష్మీదేవి తనభర్త యైన శ్రీవిష్ణుదేవునితో నిట్లునియె.

క. 'ఇతనికథ యెఱిగినది కా

యతఁ డేమి యొనర్చె' ననిన ౧ నబ్బాత్తుం డా

శతపత్రనిలయ కీట్లరు

నతిన కలం డొక్కఁడు మత్స్యదాశ్రితుఁ డాదిన.

40

టీ. ఇతనికథ = ఈ విష్ణుచిత్తునిచరిత్రము, ఎఱిగినదికా = తెలియఁబడనదిగదా, అతఁ డు = ఆయామునాచార్యుఁడు, ఏమి యొనర్చెకే = ఏమి చెనెను, అనినకే = ఇట్లు మంద లింపఁగా, అబ్బాత్తుండు = పుండరీకాత్తుఁడు, ఆశతపత్రనిలయకుకే = ఆ ఇందిరా దేవికి, ఇట్లునుకే = ఈలాగునఁ బలికెను, అతిప = ఓ లక్ష్మీ, ఆనికే = తొలుదొల్తును, మత్స్యదాశ్రితుఁడు, మత్స్యద = నాచరణములను, ఆశ్రితుఁడు = ఆశ్రయించినవాఁడు, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, కలండు = ఉండెను.

తా. ఈ విష్ణుచిత్తుని చరిత్రం బెల్లఁ బెరియంబడియున్నది గాని యయామునా చార్యుం డేమి యొనరించెనో తెలియఁబడదు గాన వివరించి తెలఁపు మనవుఁ డవ్వు డప్పుండరీకాత్తుం డాయబ్బాతయతో నోయింతీ యంతకుమున్ను మదియచరణారవింద మరంద పాన ప్రముదిత హృదయండ్లై యొక్కరుం డుండె నని యానతిచ్చెను.

ఆ. అతఁడు చిటుతనాడె ౧ యాచార్యకులమున

¹వేడక వేడకాస్త్రవిద్య లభ్య

1. వేడకాస్త్రముభ్యవిద్య లభ్య.

సించు చుండ నపుడు १ చెలువ యిప్పటిపాండ్య
నృపతి పూర్వవంశ్యుడే యొకండు.

41

టీ. అతడు = ఆ యామునాచార్యుడు, చిఱుతనాడే = పిన్నవయస్కుననే, ఆచార్యకులమునకే = గురుని గృహమందు, ని. 'సభావాసః కులా క్షీతిః' యని యమర శేషము. వేదశాస్త్ర-వేద=శ్రుతులు, శాస్త్ర = షట్శాస్త్రములు, విద్యులకే=కళలను, అభ్యసించుచుండకే=నేర్చుకొనుచుండగా, (అనగా జదువులు చదువగా నుట.) చెలువ = ఓలత్తీదేవీ, అపుడు = ఆ కాలమందు, ఇప్పటి పాండ్యనృపతి పూర్వవంశ్యుడే = ఈపాండ్యరాజువంశమున జన్మించినవాడే, ఒకండు = ఒకరాజు.

తా. యామునాచార్యుడు బాల్యమందే గురుకులవాస మొనరించుచు వేద శాస్త్రాది నిఖిలవిద్యలు గణించుచుండు నవనరంజన శిష్యుని పాండ్యరాజుయొక్క వంశజుడగు పూర్వపు రాజులలో నొక్కరు డుండెను. ఇక్కడ యామునాచార్యునికంటె విష్ణుచిత్తుడగు పూర్వుడైనను యామునాచార్యుడు పూర్వుడని భగవంతుడు చెప్పటవలన లోకసరక్షణార్థము భగవదతతారము లెట్లు పలుమాఱు కలుగునో అట్లే భాగవతతారము లని యెఱుఁగునది.

టీ. వెట్టికైవంబు ముదిరి మగద్విరుతి వినడు,
నతి యొనర్పడు మామకప్రతిమలకును,
హరుడే పరతత్త్వ మను, మగియాలయముల
నుత్సవంబుల కులుకు, నోయుర్బరుచు నట్లు.

42

టీ. వెట్టికైవంబు=చిత్తభ్రమరూపమైన శివభక్తి, ముదిరి = అతిశయించి, మద్విరుతి వినడు = నాస్తోత్రముల నాలకింపడు (అనగా జెవుల బెట్టడనుట.) మామకప్రతిమలకును=నా సంబంధులయినవిగ్రహములకును, నతి యొనర్పడు = నమస్కరింపడు, హరుడే = శివుడే, పరతత్త్వ మనుకొ = పరబ్రహ్మ మనుచు, మగియాలయములకే = విష్ణుమందిరములయందలి, ఉత్సవములకుకొ = తిరునాళ్ల కును, ఉలుకుకొ = అదరిపడును, నెయుర్బరుచు=అతన్ని స్నేహితులుచు, అట్లు=ఆరాజువలెనే, (ఉలుకుదు రనుట.)

తా. ఆ రాజునకు వెట్టికైవము ముదిరి విష్ణుస్తవములు చెవియందుఁ బెట్టక విష్ణువిగ్రహములకు నమస్కరింపక విష్ణుమందిరములయందు జరిగింపంబడు సుస్సనాదుల కసహ్యపడుచు శివుడే పరబ్రహ్మ మని తాను తనస్నేహితులతోఁగూడ నివ్వధుఁబుగా నుండెను.

సీ. అక్రాంత జంగమార్తా శ్రద్ధ (సక్తి) వర్తిలు
వేదవిద్విజపూజ १ వీటికి १గలిపి;

భౌమవారపు వీరభద్ర పల్లెర మిడు
 గృహదేవతంబు లిట్టింకు లింక;
 పణ్ణపతిశ్రాద్ధచయ మారఁ బెట్టు శం
 కరదాస మయ్య భక్తప్రతికి
 నాద్యంబు లైనదేవాలయంబులు వ్రాల
 నవని నిరాశ మఠాళి నిలుపు;

తే. జందె ముత్తరశైవంబుఁ శ జెంది త్రెంచు
 బతితు లారాధ్యదేవశైవప్రప్య లనుచు
 నుపనిషత్తులు వారిచే శ నుచ్చి వినుచు
 వెండి యే జంగ మెత్తిన శ వెఱుగుపడును.

43

టీ. వేదవిద్విజపూజ-వేదవిత్ = వేదార్థ మెఱింగిన, ద్విజ = బ్రాహ్మణుల
 యొక్క, పూజ = నవర్పన, వీటింగలిపి = వ్యర్థమగునట్లు చేసి, అత్రాంతజంగమార్హశ్రద్ధ-
 అత్రాంత = ఎడతెగని, జంగమార్హ = జంగములపూజయందు, శ్రద్ధ = ఆసక్తిచేత,
 (అత్యంతజంగమార్హ శ్రద్ధ ననియును బాతము కలదు.) వర్తిం = ప్రవర్తించును,
 భౌమ.....ము-భౌమవారపు = ఆంగారకవారసంబుగిచ్చున, వీరభద్రపల్లెరము =
 వీరభద్రపల్లెర మనుగణార్చనను, ఇడు = ఒనర్చును, గృహ-చరంబులు =
 ఇలువేల్పులు, ఇట్టింకులింక = మిక్కిలి యింకిపోగా, (దెదిరి ముడిగియుండగా నని
 కొందఱు, ఆపక్షమున నిట్టింకులనగా జింకలు భయమునొంది దూరముగ వెళ్లుటకు
 యత్నించునమయమున దెదిరి ముడిగియుండు నవస్థావిశేషము.) పణ్ణపతిశ్రాద్ధచయము =
 తొంబదియాఱుతిథులు. ి. 'అమాయుగముక్రాంతి భృతిపాపమహాలయాః,
 తిస్రోష్టకాశ్చ విజ్ఞేయా వృణ్ణవర్షః ప్రకీర్తితాః.' అర్క-నశింపగా, శంకరదాసమయ్య =
 శంకరదాసమయ్య అని పేర్కొనబడు, భక్తప్రతికి = శివభక్తుల సమూహములకు,
 పెట్టు = ఇడును, ఆద్యంబులైన = పురాతనములగు, దేవాలయంబులు = కోవలలు,
 వ్రాం = వడిపోగా, అవని = భూమియందు, నిరా...శ-నిరాశ = జంగములకు,
 మఠాళి = సన్న్యాసులు మొదలగువారుండు గృహసమూహములు, నిలుపు = కట్టిం
 చును. (జంగమవీరస్థులకు స్థిరంతులనియును, మఱియు వారలకే చరంతులనియు, లింగ
 ధారులయొక్క గురువులకు నయ్యలనియును వారిలో వ్యవహారము గనుక స్థిరాశిమఠాళి
 యనుపాతమున స్థిరంతులమతముల నని యర్థము.) జందెము = యజ్ఞోపవీతమును,
 ఉత్తరశైవంబు = సిద్ధుటవచ్చిన శైవంబును, చెంది = అంగీకరించి, త్రెంచు =

త్రేంచివైచును, పతితులు = పేదబాహ్యులైన, ఆరాధ్యదేవశ్లే = ఆరాధ్యదైవతములే (అనగా లింగధారు లనుట), ప్రాప్యలఘుచుక్ = పొందదగిన వారలచును, ఉపనిషత్తులు = కాళాగ్నిరుద్రాద్యపనిషత్తులను, వారిచేక్ = ఆ యారాధ్యులచేతను, ఉబ్బి = సంతోషించి, వినుచుక్ = ఆలకించి వినుచును, పెండి = మఱియును, ఏ జంగము = ఏ జంగమదేవతైనను, ఎత్తినక్ = ప్రశంసచేసినను, వెఱుగుపడుక్ = ఆశ్చర్యపడును.

తా. అనగా నపాంధ్యరాజు వైదికంబులగు కర్తవుల ముని జంగాల నేమిం చుచు వారు చెప్ప వైవశ్రములనే యాదరించుచుండె నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

క. శివలింగముఁ దాల్చినజన

నివహము లేమైనఁ జేయ నీ నిది పాపము దా

నవుఁ గా దనఁ; డాసమయము

నవు నను విప్రులక యగ్రహారము లిచ్చున్.

44

టీ. శివలింగముఁ దాల్చిన = శివలింగముఁ గట్టికొనిన, జననివహములు = సరసమూ హములు, ఏమైనఁజేయక్ = ఏపని చేసినను, తాక్ = తాను, ఇది = ఇట్లొనర్చుట, పాపము = దుగీతమని, అవుఁగాదనఁడు = యుక్తమనిగాని అయుక్తమనిగాని చెప్పఁడు, ఆసమయముక్ = ఆయాచారమును, ని. 'సమయాశ్శపథాచార' కాలసిద్ధాంత సంవిద' యని యమరము. అవునను విప్రులక = అదియుక్తమని చెప్పచున్న పుడమివేలు పులకే, అగ్రహారము లిచ్చుక్ = గ్రామముల నొసంగును.

తా. మఱియు నారాజు లింగధారు లగుజనంబు లేటువంటి దుష్కృత్యము లొనర్చినను విచారింపక యుండుటయ కాక, యాత్రైవాచారము యుక్త మని యభిప్రాయము ననుసరించి పలుకుచుండు బ్రాహ్మణుల కగ్రహారాదుల నిచ్చుచుండెను.

తే. అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరమునఁ

దనవశం బై నయట్టియత్రాప్రవర్ణిఁ

గలుగు నలపుట్టరానిశీమూక్తామణివర

కులము మాహేశ్వరులకంధరలకుఁ దీతె.

45

టీ. అతఁడు = అపాంధ్యరాజు, రాజ్యంబుక్ = దేశమును, పాలించు నవసరమునక్ = విలుచున్న కాలమందు, తనవశంబైనయట్టి = తనయధీనమైన, అత్రాప్రవర్ణిక్ = ఆతామ్రప్రజ్ఞి యనునదియందు, కలుగు...బు-కలుగు = జనించున్న, అల = ప్రసిద్ధమైన, పుట్టరాని = అపూర్వములైన, ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠంబులగు ముత్తెయ

1. నివహంబేమైన. 2. ముక్తామణికులంబు మాహేశ్వరుల కంధరలకు నె తీతె.

ములయొక్క, కులంబు = రాశి, మాహేశ్వరుల కంధరలకు = లింగధారుల మెడలకు, తీతె = సరిపోయెను, (కంధరలకును దీతె ననుపాశమున బొంతలకు సరిపోయెననియర్థము.)

తా. ఆరాజు రాజ్యపాలనం బొనర్చుతఱి దనదేశమందున్న తామ్రపర్ణి యను నదియం దుద్భవించి యమూల్యంబులై చెలగుచున్న ముత్తియపురాను లాలింగధారులకు హారము లయ్యె నని భావము.

తే. అప్పు ¹డిచ్చకు లగుబ్రాహ్మణౌఘ మెల్ల

నాత్మ జనిభూమి విడువలే కలికభూతి

గడ్డముల నాన రుదురాకలిడ్డ సంది

సూతసూహిత లిటికించి క చొర దొడగిరి.

46

టీ. అప్పుడు = అక్కలమందు, ఇచ్చకులగు = ఇచ్చానువర్తులైన, బ్రాహ్మణౌఘ మెల్ల = విప్రులందఱును, ఆత్మ జనిభూమి = తమజన్మభూమిని, విడువలేక = త్యజింపజాలక, అలికభూతి - అలిక = ముఖమందలి, భూతి = భస్మము, గడ్డముల = చురుకైన దేశములయందు, ఆన = నిండగా, రుదు...డ = రుదురాకలిడ్డ = రుద్రాక్షలుకట్టికొనిన, సంది = సందిటియందు, సూతసూహితలు = సూతసూహితా గ్రంథములను, ఇటికించిని = ఉసిచికిని, చొరదొడగిరి = ప్రవేశించి నారంభించిరి. ని. 'జనిరుత్పత్తిరుద్భవ' యనియు, 'భూతి ర్భస్మ ని ర్భస్మిత' యనియు నమరము.

తా. అప్పుడు జన్మభూమియంద పేక్ష గలకొందఱు బ్రాహ్మణు లారాజుయొక్క యిచ్చానువర్తనము గలవారలై తమముఖములయందు గడ్డములవఱకు వ్యాపించునట్లు విభూతిఁబూసి రుద్రాక్షలు ధరించుకొని చుకలూ సూతసూహిత యను గ్రంథము నిఱికించిని యెదుటికి రా సాగి రని తాత్పర్యము.

క. శీలముఁ బ్రేయము గంజాహాల లుపాంశున భుజించునధముల బైటం
చాలఁడు వై వక్ విప్రస్థాలిత్యము ²బైట వేసికనుగిట్టు సభక్. 17

టీ. శీలము = జంగమదీక్షను, పట్టియు = పూనియును, గంజాహాలలు - గంజా = గంజాయిని, హాలలు = వివిధమద్యములను, ఉపాంశున = గహస్యమందు, భుజించునధముల = సేవించుచున్న నీచులను, బైటవైవక్ = బయలుఁబెట్టుటకు, చాలఁడు = శక్తికొనుఁడగుచు, విప్రస్థాలిత్యము - విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, స్థాలిత్యము = తప్పినమును, బైటవేసి = ప్రకటనవేసి, సభక్ = కొలువుకూటమందు,

1. డిచ్చకు లగుచు బ్రాహ్మణులు గొంద, తాత్. 2. బైటం వేసి.

కనుగితిపుణ్ = హేళనముచేయు మని సభ్యులఁ జూచి కనుసంజ్ఞఁజేయును. ని. 'సురా హలిప్రియాహాలా' యనియు, 'రహాన్పాంతు చాలిజ్' యనియు నమరము.

తా. కై వదీక్ష వహించియు రహస్యముగా గంజాయి దిని మద్యపానముఁ జేయుచున్నట్టి భ్రష్టులను బట్టి విచారించి శిక్షింపఁడుగాని, బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రమాదము చేత సంభవించిన కొంచెపుఁడప్పిదములను సభయందు బయలుపఱచి సభ్యులం జూచి హేళనముచేసి యాక్షేపింపుఁ డని కనుసంజ్ఞఁ జేయుచుండును.

క. ఆరాజుమహిషి ¹నియతి మదారాధనపరత నుండు; ననట్లుండియు దుర్వారవ్యధకుం గానదు, పారము విభుఁ డస్తదంఘ్రిభక్తుఁడు గామిన్.

టీ. ఆరాజుమహిషి = ఆ పుడమితేనిపట్టపురాణి, నియతి = భాగ్యముచేతను, మదారాధనపరత - మత్ = నాయొక్క, ఆరాధన = పూజనమందు, పరత = ఆసక్తిచేత, ఉండు = వర్తించును, అట్లుండియు = మద్యక్తురాలై యుండియును, విభుఁడు = ప్రియుఁడు, అస్తదంఘ్రిభక్తుఁడు కామిన్ - అస్తత్ = నాయొక్క, అంఘ్రి = పాదములకు, భక్తుఁడుగామిన్ = భక్తుఁడుకాకుండుటందేసి, దుర్వారవ్యధకున్ = మితిలేని మనోదుఃఖమునకు, పారమున్ = తుదకు, కానదు = చెప్పదు.

తా. ఆ రాజుయొక్క భార్యమాత్రము కనుకృతముచే నానుభవ్యయం దను రక్తి గలిగియై యుండియు, దనమగండు నాకు భక్తుఁడు గాక యుండుటందేసి, తా నపారం బగుదుఃఖసముద్రంబున మునిగియుండు.

వ. మఱియు నప్సరంధీరత్నంబు.

49

టీ. మఱియున్ = ఇంకను, అప్సరంధీరత్నంబు - పురంధ్రీ = సచ్చరిత్రగల వనితలలోపల, రత్నంబు = శ్రేష్ఠయైన యాపట్టపుడేవి.

సీ. వింగడం బైనట్టి న ముంగిట ²నెలకొన్న
బృందావనికి మ్రుగ్గు న వెట్టు దాన;
దశమినా దేశభుక్తముఁ జేసి యవలినాఁ
డోర్చి జాగరముతో న నుండు నిట్లు;
బారసి పోనీదు న పైనిద్రు బాటుట
క్కలుపాడు మత్పుణ్యకథల ద్రోయు;
నేమంపుమానాళ్లు న కామింప దధినాథు;
మఱునాడు కన్నును న మనసు దనియ

తే. నారజపువన్నెఁ బలిసెజ్జఁ కరుగుఁ గూర్చి;
 నరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కల్పరపునాభిఁ
 బెట్టు; నిట్టులు మద్భక్తిఁ పుట్టియును ని
 జేశునెడ భక్తి చెడదు మృదిప్త మగుట.

50

టీ. వింగడం బైనట్టి = విరళముగ నున్నయట్టి, ముంగిట = ముంగిలియందు, నెలకొన్న = పాదుకొనియున్న, బృందావని = తులసీవనమునకు, తాన = తానె, మ్రుగ్గుపెట్టు = రంగవల్లినడును, దశమినాడు = దశమిదినముందు, ఏకభుక్తముజేసి = ఒక్కప్రాద్దుండి, అవలినాడు = మఱుచటిదినము, (అన.గా నేకాదశియం దనుట.) పీర్చి=సహించి, జాగరముతో = నిద్రలేమితోడను, నిట్టుడుండు = ఉపవాసముండును, బారసి=ద్వాదశీవ్రతము, పోనీదు = విడువదు, మై నిద్ర = పారజానంతరమందుఁగలుగునిదురను, పాటుటక్కలువాడు = బ్రహ్మణస్త్రీలు పాడుచుట్టి, 'పాటుడనఁగఁ బుడమివేల్పు బాఁడు డనఁగ' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము. మల్ = నాయొక్క, పుణ్యకథల = పవిత్రకరంబు లగుచరిత్రములచేతను, త్రోయు = కడపును, శేమంపుమూనాళ్లు=శేమంపు = నియమమైన, మూనాళ్లు = దశమి యేకాదశి ద్వాదశియను మూడు దినములును, అధిగాథు = పెనిమిటిని, కామింపదు = కోరదు, మఱునాడు = ఆ మూడురోజులు కడదవ్వెనుక, కన్నులు = నేత్రంబులు, మనస్సు = మనఃబును, శనియ = ఆనందించునట్లు, ఆరజపువన్నె = ఆరజపు = మనోహరమైన, వన్నె = సొగసుతోడను, పతి = ప్రియునియొక్క, సెజ్జుక = పానుపుమీదికి, కూర్చి = ప్రేమచేత, అరుగు = వెళ్లును, అరుగుచో = ప్రియుని గలయుటకు వెళ్లునపుడు, నాభి = నిడుపుఁగఁబెట్టిన కస్తూరిబొట్టును, తుడిచి = తీసివేసి, కల్పరపునాభి = కర్పూరపుబొట్టును, పెట్టు = పెట్టుకొనును, (విభూతిచుక్క యని పెనిమిటి కగపడునట్లునుట.) ఇట్టుల = ఇవ్విధంబుగ, మద్భక్తిపుట్టియును=నాయందుఁ బూజ్యుని రాగ ముదయించియును, నిజేశునెడ = తనభర్తయందు, భక్తి చెడదు = అనురాగము విడువదు, మృదిప్తమగుట = నాకిష్టమైనయదియగుటచేతను, (స్త్రీలు పతివ్రతలై యుండుట తమ కిష్టమని తెలిసి యామె పతిభక్తి విడువ దనుట.)

తా. మఱియు సచ్చరిత్రలు గలవనితారత్నం బైన యారాణియు, విశాలం బైన నగళ్లయొక్కముంగిళ్లయందు నెలకొనియున్న తులసీవనమందు దాన మ్రుగ్గులు పెట్టుచు దశమినాడు డొక్కప్రాద్దుండి యేకాదశిని శుద్ధోపవాసజాగరణములచేతఁ గడపి ద్వాదశినాడు పారణి యొనర్చి బ్రహ్మణస్త్రీలు పాడుచున్న విష్ణుస్తోత్ర పాఠములచేత నిదురపోకయ ప్రార్థులై యామూడురాత్రులు పఠింపఁగఁముఁ గోరక

నియమముచేత ని ట్లేకాదశీవ్రత మాచరించి యామఱువాడు ప్రియుఁ దుత్సహించు నట్లు కన్నులపండువై సొబగైయున్న యలంకారమునఁ జెలుగుచు నత్యంతప్రీతితోడఁ గాంతునిఁ గూడఁ దలంచి పోవునవనరంబున ముందుఁ దనముఖంబున నిలుపుగ నుంచి కొనియున్న కస్తూరీతిలకమును దుడిచి వైవదీక్ష వహించియున్న పసభర్త విభూతి యని యుత్సహించునట్లు కర్పూరముతోఁ జుక్కబొట్టు పెట్టి పతిశయ్యం జేరును. నాయం దిట్లద్భుతం బైనభక్తి జనించియును స్త్రీలకుఁ బతిప్రతాప్తం బశ్యంతాచరణీయుం బని మచ్చాననంబు నెఱింగియ పతిభక్తియందు మిగుల ననురక్తురాలై యుండె నని భావము.

క. వనజజరుద్రాదులు మ, త్రసువుల; తత్పూజనంబు 1 తథ్యము మత్పూజనము; తదీస్పితఫలవా, తను 1 నే నట్టై చఁ గలవు 1 తరతమవృత్తుల్. 51

టీ. వనజజరుద్రాదులు = బ్రహ్మయు, రుద్రుఁడు మొదలగువారు, మత్తమవుల = నాశరీరములే, తత్పూజనంబు-తత్ = వారలయొక్క, పూజనంబు = అర్పించుట, మత్పూజనము = నన్నుఁ గూర్చి యొనర్చినపూజయే, తథ్యము = యథార్థము. తదీ...ను - తత్ = అట్లా బ్రహ్మరుద్రములను బూజించువారలయొక్క, ఈస్పితఫల = ఇష్టసిద్ధిలకు, దాతను = ఇచ్చువాఁడను, నేన = నేనే, అట్లెనె = అలాగైనప్పటికిని, తరతమవృత్తుల్ = హెచ్చుదగ్గుల, కలవు = కలిగియుండును.

తా. ఈశానుఁడు, బ్రహ్మ లోనగువారందఱును నాశరీరంబు లగుటచేసి వారల నారాధించినయెడ యథార్థముగ నన్నారాధించినట్లు సంతసించి యట్లొనర్చిన మనుజులకు నభీష్టార్థముల నిచ్చువాఁడను నేన యైనను నాకును వారలకును దారితమ్యము గలదు.

క. కేవలశరీరదృష్టిన, దేవతల స్వేతి కలుగఁ 1 దెలిసినజడులక

నావాసుదేవతాస్థితి, భావింపనిపూజ సాంతోఫలమై త్రిప్పన్. 52

టీ. కేవలశరీరదృష్టిన-కేవల=ముఖ్యముగ, శరీర=ఇతరదేవతల శరీరములయొక్క, దృష్టిన = చూచుటచేతనే, దేవతలక = అస్తవ్యశరీరభూతులైన యితరదేవతలను, వేతి కలుగక = ప్రత్యేకముగ నున్నట్లు, తెలిసినజడులక = ఎఱిగినయజ్ఞానులను, నావాసుదేవతాస్థితి-నా = నాయొక్క, వాసుదేవతా = వాసుదేవత్వముయొక్క, స్థితి. 'నర్మత్వాసౌ సమస్తం చ పసత్యత్రేతివైయతః, అతోఽస్య వాసుదేవేతి విద్యద్భిః పరిపత్యతే' అని విష్ణుపురాణము. స్థితిక = ఉంటును, భావింపని = తలంపని, పూజ = ఆరా

ధనము, సాంతఫలమై-సాంత=అంతముతోఁగూడిన, ఫలమై = ఫలముగలదై, త్రిష్వక్ = మల్లించును.

తా. ముఖ్యముగ నితరదేవత లందఱు నా శరీరంబులే, కాన నట్టిదేవతలు నాకు వేఱుగా నున్నవారనియును, బ్రత్యేకఫలప్రదు లనియును, దెలిసికొనియున్న యజ్ఞులకు నా వాసుదేవత్వస్థితిని దెలియనిపూజ యల్పఫలప్రదాయకమై యనేక జననమరణ రూప దుఃఖములం ద్రిష్టచుండు నని భావము.

వ. మఱియు నీరహస్యంబుఁ దెలియ కబ్బాపతి తామసుండై మామకీ నంబు లగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచుఁ దదన్వృత్తుల కగు నుపద్రవంబుల నువేక్షించుచు రక్షావిముఖుండై యుండ వీక్షించి కలియుగంబున ద్రవిడమండలంబునఁ గృతమాలాతామ్రపర్ణితటంబుల మద్భక్తులు తఱచగుటను దద్దేశంబున కొడయం డతం డగుటను రక్షణశిక్షణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియుఁ దద్రక్షణేచ్ఛ యస్తదాభిముఖ్యంబునం గాని పాడమమియు నాయభిముఖ్యంబు సంవాదంబునం గాని పుట్టమియు నే విచారించి తదాభిముఖ్యకరణార్థంబుగ నాస్థానం బెక్కి వాది జయంబు నేయవలయు ననుతలం పవ్విప్రకుమారునకుం బూర్తింప నంత డేగి నానాదేశాగతదీనానాధవృద్ధభూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు వటువులకుం బెండ్లిండ్ల కనుపనీతుల కుపనయ నంబులకుఁ బంగ్వంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు మఱి యుం జెలువు గడమబడియె ననియుఁ బేదగుడులకుఁ బూజ నడువ దనియు నెడవునం జలిపంది రిడియెద మనియుఁ దిథి చిక్కు నని యుం దీర్థయాశ్రమ జనియెద మనియును వ్రతోద్యాపన కనియును వ్యాధి మాన్పుకో ననియును జెప్పి పంప నారాణివాసంబు గుప్తా గుప్తప్రకారంబులం బంపుద్రవ్యంబుఁ దెచ్చి యిచ్చుముదుసల్లగు నర్హధులచేతులకుం గ్రందుకొని చే సాచిన సుదిక్షితోరణంబులై తోచునేకదండిత్రి దండి బ్రహ్మచారుల యున్న మితదండంబుల నిండా రుకాషాయకద్రువస్త్రకౌపీనపరంపరలం గ్రమ్మి *కావల్ల పడగలజాడఁ గొని కేవలకార్పణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కినవిద్య లెఱుంగక వేడు

సీద్యగ్విధానేకప్రాణుల కాధారం బగు పడమటిద్వారంబుఁజేరిప్రతి
దినాస్తాపదభజనకథాశ్రుతపూర్వ యగునాయుర్వీధవుదేవి కాశీ
ర్వచనాక్షతంబులు దౌవారికముఖంబునం బంపి వైదేశికుండ వైష్ణవ
వటుండ వాదిగలిగిన విష్ణుతత్త్వంబె ఐతత్త్వం బని వాదించి గెలి
చెద వసుధావరుండు విష్ణుభక్తివిముఖుండు గావున వైష్ణవునిమనవి
విన్నవించ నెవ్వరు వెలుతురు నీవు విష్ణుభక్తిపరాయణవు పతిహీ
తాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి నీవిభుండు నీకు విధే
యుండు విన్నవించి నన్ను రప్పించి వాదంబు సేయింప నోపుదేని
వాదించి గెల్చి నీదుభర్తకు భగవద్భక్తి బుట్టించి కృతార్థుం గావించెద
నని విన్నవించం బంచిన.

53

టీ. మఱియు. నీరహస్యంబు = సర్వము నేననియెడి యేకాంశమును, తెలి
యక=ఎఱుంగక, అబ్బూపతి=ఆరాజు, తామసుండై=తమోగుణముగలవాడై, మామ
కినంబులగు=మద్భక్తులైన, జనంబుల=మనుజులను, సామాన్యబుద్ధిజూచుచు=సాధా
రణజనులని రలంచుచు, తద్వృత్తులకు=తత్ = ఆ భక్తులయొక్క, వృత్తులకు =
మాన్యక్షేత్రాదులకు, అగు సుపద్రవంబుల = కలిగినబాధలను, ఉపేక్షించుచు = నివ
ర్తింపఁజేయక, రక్షావిముఖుండై=పాలించుటకుఁ బరాజ్ఞుఁబుండై, ఉండక = ఎర్తించు
చుండఁగా, పీక్షించి=చూచి, కలియుగంబున = కలికాలమందు, ద్రవిడమండలం
బున = ఆరవదేశమునను, కృతమాలాతామ్రపర్ణి రటంబుల = కృతమాలా = కృతమాల
యను నదియొక్కయు, తామ్రపర్ణి=తామ్రపర్ణియనునదియొక్కయు, తటంబుల =
తీరములయందు, మద్భక్తులు=నాకు దాసులైన భాగవతోత్తములు, తఱచగుట =
విస్తరిల్లియుండుటచేతను, శ్లో. 'కలః ఖలు భవిష్యంతి నారాయణవరాయణాశి, క్వచి
త్క్వచిన్తనృభాగ' ద్రావిడేశ చ భూరిశ' యని శుకయోగీంద్రునివచనము. లక్షణంబు
నకు = ఆదేశమునకు, ఒడయండు = రాజు, అతండగుట = ఆ పాండ్యరా
జగుటచేతను, 'ఒడయఁ డేలిక యెకిమిండు పుడిమి తేడని యాంధ్రనామసంగ్ర
హము. రక్షణశిక్షణంబులు రక్షణ=పాలించుటయు, శిక్షణంబులు = శాసించుటయును,
రాజముఖంబునంగాక = పార్థివునివలననేకాని, నేన = నేనే, సాక్షాత్కరించి =
ప్రత్యక్షమై, చేయమియు = చేయకుండుటయును, తద్రక్షణేచ్ఛ-తత్ = ఆభగవ
ద్భక్తులయొక్క, రక్షణేచ్ఛ = పాలనాభిలాషము, అస్తదాభిముఖ్యంబునంగాని -
అస్తత్ = నాయొక్క, అభిముఖ్యంబునంగాని = సన్నిధియందేకాని, పొడమ

మియున్ = పుట్టమియును, నాయోభీముఖ్యంబు-నా = నాయొక్క, ఆభీముఖ్యంబు = ఆనుకూల్యము, సంవాదంబునంగాని = సంవాదాత్మామాణ్యంబును న్యాయముచేతనే కాని, పుట్టమియున్ = జనింపకుండుటయును, విచారించి = తలపోసి, తదాభీముఖ్యకర శార్థంబుగ్-తత్ = ఆరాజాయొక్క, ఆభీముఖ్య = ఆభీముఖుఁ డగుటయొక్క, కరణార్థంబుగ్ = చేయుటకును, ఆస్థానంబుక్ = నభీను బ్రవేశించి, వాదిజయంబు - వాది = నాదులయొక్క, జయంబు = గెలుపును, చేయవలయున్ = జివరింపవలయును, అను = అనునట్టి, తలంపు = ఆలోచనను, అవ్విప్రశ్రమారసకున్ = అప్రహ్లాదవటువునకు, పుట్టింపన్ = జనింపజేయగా, అతండు = అవిప్రుఁడు, ఏగి = వెళ్లి, నానా...కున్ - నానాదేశాగతజనుదేశములనుండి వచ్చినట్టియు, దీన = పరిదులైనట్టియు, అనాగ = దిక్కులేనట్టియు, పృథ్వి = వృద్ధులైనట్టి, భూసురకుటుంబములకున్ = బ్రహ్మాణసంసారులకు, ధాన్యాదినపటాదులు-ధాన్య = వడ్డును, అదిన = పృష్ఠాదినములను, పటాదులు = వస్త్రములు లోనగువానిని, వటువులకున్ = బ్రహ్మచారులకు, పెండ్లిండ్లకును = వివాహములకును, అనుపనీతులకున్ = జంబెములేనివారికి, ఉపనయనంబులకున్ = ఉపనీతులుగా నొనర్చుటకును, పంగద్వంధభిరాదులకున్ = కుంటుగ్రడ్డుచెవిటివాండ్రకు, సౌరభేయాదియానంబులును = ఎడ్లు మొదలగు వాహనంబులును, (సురభి యనగా గామధేనువు; దాని పలన బుట్టినది. సౌరభేయ మనగా నెద్దు; అది మొదలైనవి యని విగ్రహార్థము.) ముతీయున్ = వెండియును, చెఱువుగడమబడియెననియు = చెఱువుగుంటల పని ముగియకున్నదనియు, పేదగుడులకు బూజనడువదనియు = బీదవడియున్న దేవాలయము లోని దేవతలకు ధూపదీపవైపేద్యాదులకు లేకయన్నదనియు, ఎడవున్ = ఎడారిని, చలపందిరిడియెదమనియున్ = పానీయశాలనేర్పఱిచెదమనియు, తిథి = వైశ్యక్రము, చిక్కుననియున్ = దిగబడుననియు, తీర్థయాత్రజనియెద మనియున్ = పుణ్యతీర్థంబుల నేమించుటకు వెళ్లెద మనియును, ప్రతోద్యాపనకనియున్ = శాస్త్రస్థితికర్తంబుల దుది ముట్టించుటకనియును, వ్యాధిహాన్సుతోననియున్ = రోగముఁ బోగొట్టుకొననియును, చెప్పిపంపన్ = వాక్రచ్చియంపగా, ఆరాణివాసంబు = రాజుదేవి, గుప్తాగుప్తప్రకారంబులక్-గుప్త = రహస్యమైనట్టియు, అగుప్త = ప్రకటమైనట్టియు, ప్రకారంబులక్ = రీతులచేతను, పంపుద్రవ్యంబుక్ - పంపు = అనిపినట్టి, ద్రవ్యంబుక్ = సామగ్రులను, తెచ్చి = తీసికొని వచ్చి, ఇచ్చు...కున్ = ఇచ్చు = ఇడుచున్నయట్టి, ముదునళ్ళగు = వృద్ధులైనట్టి, పర్వధరుల = వండులయొక్క, చేతులకున్ = హస్తములకు, క్రందుకొని = సందడిగొని, చేసాదిన = హస్తప్రచారణము చేయుచున్న, సందిటితోరణంబులై = సందిళ్ళతోఁ గట్టిన తోరణములై, తోచు...లక్ - తోచు = కనబడుచున్న, ఏక

డండి = స్పృహసన్న్యాసులయొక్కయు, త్రిదండి = వైష్ణవసన్న్యాసులనగా జీయ్య
 రులయొక్కయు, బ్రహ్మచారుల = వటువులయొక్కయు, ఉన్నమితఃపత్తబద్ధ, పండం
 బులక్ = కట్టిలయందు, నిండా...లక్ = నిండా...వాసిండుచున్న, కపాయ = ఎఱ్ఱ
 నైనట్టియు, కద్దు = పచ్చనైనట్టి, ని. 'రాగప్రప్యేకామాయోస్త్రీ నిర్వాసేపారదే
 రసే, పిశశ్చో కద్దుపిశ్చశో' అని యాదవామరములు. వస్త్రకాసీన పరంపరలక్ -
 వస్త్ర = శాటులయొక్కయు, (దండములకుం గట్టుముద్రవస్త్రము లనుట.) కాసీన =
 గోచులయొక్కయు. పరంపరలక్ = సమూహములచేతను, క్రమ్మి = కప్పి, కావ
 శృపడగలజాడగొని - కావశ్య = కావలియున్న స్థానములందలి, పడగల = టెక్కె
 ములయొక్క, జాడగొని = వైఖరిఁదెలిసి, (కావశ్య = వివిధములయొక్క, పడగల =
 కొసలవలెను, జడగొని = మెలికలుగొని,) కేవలకార్పణ్యంబు = ఒక్క దీనత్వమే,
 విద్య కాక్ = చదువుగా, తక్కిన విద్యలెఱుంగక = పేటుచదువు లెఱుంగక,
 వేడు...కుక్ - వేడు = యాచించుచున్న, శాద్భగ్విధ = ఇత్రైఱుగుననున్నట్టి,
 అనేక = లెక్కకు మిక్కుటాబైన, ప్రాజులకుక్ = చేతనులకు, ఆధారంబగు =
 ఆస్థదమైన, పశ్చిమద్వారంబుక్ = వెనుకనున్న గుమ్మమును, (అనగా దిద్దివాకిలి
 ననుట.) చేరి = ప్రవేశించి, ప్రతిదిన = దినదినమందును, ఆస్తత్వాద = నాచరిం
 ములయొక్క, భజనకథాశ్రుతపూర్వయగు = ముందువినఁబడిన భజనకథలు గల
 పైన, (పూర్వము వినఁబడినవి శ్రుతపూర్వములు, దేనిచేత నాపాద భజనకథలు ముందు
 వినఁబడియున్నదో అది యని విగ్రహార్థము. భగవత్పాదారవిండధ్యానగరిష్ఠురాలనుట.)
 ఆయుర్వీధరుదేవిక్ = ఆపాండ్యరాజుభార్యకు, ఆశీర్వదనాక్షతంబులు = మంగళాశా
 ననపూర్వకాక్షతలను, దోహదకముఖంబునంబుపి = ద్వారపాలునిచేతఁ బంపి, వైదేశి
 కుండక్ = పరదేశిని, వైష్ణవవటుండక్ = విష్ణుభక్తిగల బ్రహ్మచారిని, వాదిగలిగినక్ =
 విద్యావాదము చేయువాఁడున్నయెడ, విష్ణుతత్త్వంబు = నారాయణస్వరూపమే, పర
 తత్త్వంబుని=పరమార్థమని, వాదించి=ప్రసంగమొనరించి, గెల్చెదక్ = జయించెదను.
 వసుధావరుండు=రాజు, విష్ణుభక్తివిముఖుండు కావునక్ = నారాయణనియందుఁ బూజ్య
 ప్రతిపత్తిలేనివాఁడగుటంజేసి, వైష్ణవునిమనవి=విష్ణుభక్తుడనైన నాయొక్క విజ్ఞాప
 మును, విన్నవింపక్ = ఎఱిగించుటకు, ఎవ్వరును = అందఱును, వెఱుకురు = భయపడు
 దురు. నీవు, విష్ణుభక్తిపరాయణువు = విష్ణుభక్తియందాసక్తిగలదానవు, పరిహితాచారవుం
 గావున = భర్తకునుకూలంబగు పద్వ్యత్తిగలదానవునుగనుక, నీకుక్ = నీకొఱకు, విన్న
 వించి=విజ్ఞాపనముచేసి, చుంపితిక్ = అనిపితిని, నీవిభుండు = నీభర్త, నీకు విధే
 యుండు=నీకు వశ్యుండు, విన్నవించి = విన్నవమొనరించి, నన్నుక్, రక్షించి = పిలువఁ

మియుక్ = పుట్టమియును, నాయాభిముఖ్యంబు-నా = నాయొక్క, అభిముఖ్యంబు = ఆనుకూల్యము, సంవాచింబునంగాని = సంవాదాత్మాప్రమాణ్యంబును న్యాయముచేతనే కాని, పుట్టమియుక్ = జనింపకుండుటయును, విచారించి = తలపోసి, తదాభిముఖ్యకరణార్థంబుగ్-తత్ = ఆరాజాయొక్క, అభిముఖ్య=అభిముఖుఁ డగుటయొక్క, కరణార్థంబుగ్ = చేయుటకును, ఆస్థానంబుక్కి=సభకు బ్రవేశించి, వాదిజయంబు - వాది=వాదులయొక్క, జయంబు=గెలుపును, చేయవలయుక్ = ఓనరింపవలయును, ఆను = ఆనునట్టి, తలంపు=ఆలోచనను, ఆవ్విప్రమూరునకుక్ = ఆవ్రహ్మణమఱువునకు, పుట్టింపక్ = జనింపజేయఁగా, ఆండు=ఆదిప్రండు, ఏగి = వెళ్లి, నానా...కుక్ - నానాదేశాగత=బహుదేశములనుండి వచ్చినట్టియు, దీన=వరిద్రులైనట్టియు, అనాథ = దిక్కులేనట్టియు, వృద్ధ = వృద్ధులైనట్టి, భూసురకుటుంబములకుక్ = బ్రహ్మణసంసారులకు, ధాన్యాజీవపటాదులం-ధాన్య=వడ్డును, అజిన=వృష్ట్యాజినములను, పటాదులు=వస్త్రములు లోనగువానిని, పటువులకుక్ = బ్రహ్మచారులకు, పెండ్లిండ్లకును = వివాహములకును, ఆనుపనీతులకుక్ = బంధుమిత్రులచేరికీ, ఉపనయనంబులకుక్ = ఉపనీతులుగా నొనర్చుటకును, పంగ్వంధబధిరాదులకుక్ = కుంటుగ్రడ్డుచెటిటివాండ్రకు, సౌరభేయాదియానంబులును = ఎడ్లు మొదలగు వాహనంబులును, (సురభి యనఁగా గామధేనువు; దాని పలనఁ బుట్టినది. సౌరభేయ మనఁగా నెద్దు; అది మొదలైనవి యని విగ్రహార్థము.) మఱియుక్ = వెండియును, చెఱువుగడమఁబడియెననియు = చెఱువుగుంటల పని ముగియకున్నదనియు, పేదగుడులకుఁ బూజనడుపదనియు = బీదపడియున్న దేవాలయము లోని దేవతలకు ధూపదీపవైవేద్యాదులకు లేకయున్నదనియు, ఎడవునక్ = ఎడారిని, చలీపందిరిడియెదమనియుక్ = పానీయకాలనేర్పఱిచెదమనియు, తిథి = వైశ్యకము, చిక్కుననియుక్ = దిగఁబడుననియు, తీర్థయాత్రఁజనియెద మనియుక్ = పుణ్యతీర్థంబుల సేవించుటకు వెళ్లెద మనియును, ప్రతోద్యాపనకనియుక్ = శాస్త్రసిద్ధకర్తంబులఁ దుది ముట్టించుటకనియును, వ్యాధిమాన్యుకోననియుక్ = రోగముఁ బోగొట్టుకొననియును, చెప్పిపంపక్ = వాక్రుచ్చియంపఁగా, ఆరాణివాసంబు = రాజాదేవి, గుప్తాగుప్తప్రకారంబులక్-గుప్త = రహస్యమైనట్టియు, అగుప్త = ప్రకటమైనట్టియు, ప్రకారంబులక్ = రీతులచేతను, పంపుద్రవ్యంబుక్ - పంపు = అనిపినట్టి, ద్రవ్యంబుక్ = సామగ్రులను, తెచ్చి = తీసికొని వచ్చి, ఇచ్చు...కుక్ = ఇచ్చు = ఇడుచున్నయట్టి, ముదుసళ్ళగు = వృద్ధులైనట్టి, పర్షదరుల = పండితులయొక్క, చేతులకుక్ = వాస్తములకు, క్రందుకొని = సందడికొని, చేసాచిన = వాస్తప్రచారణము చేయుచున్న, సందిటితోరణంబులై = సందిళ్ళతో గట్టిన తోరణములై, తోచు...లక్ = తోచు=కనఁబడుచున్న, విక

దిండి = స్థారనన్యాయములయొక్కయు, త్రిదండి = వైష్ణవనన్యాయము లనగా జియ్య
 రులయొక్కయు, బ్రహ్మచారుల = వటువులయొక్కయు, ఉన్నమిత=ఎత్తబడ్డ, పదం
 బుల=కట్టిలయందు, నిండా...ల= నిండాచు=వ్యాపించుచున్న, కపాయ = ఎత్తి
 నైనట్టియు, కద్దు = పచ్చనైనట్టి, ని. 'రాగప్రప్యేకహయోస్త్రీ నిర్వాసేపారదే
 రసే, శిశశ్చో కద్దుపిదశో' అని యాదవామరములు. వస్త్రకాపీన పరంపరల=
 వస్త్ర = కాటులయొక్కయు, (దండములకుం గట్టు'ముద్రవస్త్రము లనుట.) కాపీన =
 గోచులయొక్కయు. పరంపరల= సమాహములచేతను, క్రమ్మి = కప్పి, కావ
 శృపడగలజాడగొని - కావశృ = కావలియున్న స్థానములందుల, పడగల = తెక్కి
 ములయొక్క, జాడగొని = వైఖరిచెలిసి, (కావశృ = వివిధములయొక్క, పడగల =
 కొనలవలెను, జడగొని = మెలికలుగొని,) కేవలకార్పణ్యంబు = ఒక్క దీనత్వమే,
 విద్య కా= చదువుగా, తక్కిన విద్యలెఱుంగక = పేఱుచదువు లెఱుంగక,
 వేడు...కు = వేడు = యాచించుచున్న, శూద్రగ్విధ = ఇతైఱుగుచున్నట్టి,
 అనేక = లెక్కకు మిక్కుటానైన, ప్రాజులకు = చేతనులకు, ఆధారంబగు =
 ఆస్తుదమైన, పశ్చిమద్వారంబు = వెనుకనున్న గుప్తుమును, (అనగా దిడ్డివాకిలి
 ననుట.) చేరి = ప్రవేశించి, ప్రతిదిన = దినదినమందును, ఆస్తత్వాద = నాచరిం
 ములయొక్క, భజనకథాశ్రుతపూర్వయగు = ముందువినబడిన భజనకథలు గల
 నైన, (పూర్వము వినబడినవి శ్రుతపూర్వములు, దేనిచేత నాపాద భజనకథలు ముందు
 వినబడియున్నదో అది యని విగ్రహార్థము. భగవత్పాదారవిందధ్యానగరిష్ఠురాలనుట.)
 ఆయుర్వీధరుదేవికి = ఆపాంధ్యరాజుభార్యకు, ఆశీర్వదనాక్షతంబులు = మంగళాశా
 ననపూర్వకాక్షతలను, దోవారకముఖాబునంబుపి = ద్వారపాలునిచేత బుపి, వైచేళి
 కుండ = పరదేశిని, వైష్ణవవటుండ = విష్ణుభక్తిగల బ్రహ్మచారిని, వాదిగలిగిన =
 విద్యావాదము చేయువాడున్నయెడ, విష్ణుతత్త్వంబు = నారాయణస్వరూపమే, పర
 తత్త్వంబుని=పరమార్థమని, వాదించి=ప్రసంగమొనరించి, గెల్చెద = జయించెదను.
 వసుధావరుండు=రాజు, విష్ణుభక్తివిముఖుండు కావున=నారాయణసేయందు బూజ్య
 ప్రతిపత్తిలేనివాడగుటంజేసి, వైష్ణవునిమనవి=విష్ణుభక్తుడనైన నాయొక్క విజ్ఞాపన
 మును, విన్నవింప = ఎఱిగించుటకు, ఎవ్వరు = అందఱును, వెఱుకురు = భయపడు
 దురు. నీవు, విష్ణుభక్తిపరాయణువు = విష్ణుభక్తియందాసక్తిగలదానవు, పరిహితాచారవుం
 గావున = భర్తకుమారుంబగు పద్వ్యత్తిగలదానవునగునక, నీకు = నీకొఱకు, విన్న
 వించి=విజ్ఞాపనముచేసి, పునిలి = అనిపిలిచి, నీవిభుండు = నీభర్త, నీకు విధే
 యుండు=నీకు పశ్యుండు, విన్నవించి = విన్నవమొనరించి, నన్ను = రక్షించి = విలువ

బంచి, వాచంబు = ప్రసంగమును, చేయింపజే = చేయించుటకు, ఓపుడేనికొ = సమర్థు
రాలవైతివా, వాదించి = ప్రసంగించి, గెల్చి = ప్రదివాదులను జయించి, నీదుభర్తకు =
నీపతికి, భగవద్భక్తి = శ్రీమన్నారాయణునియొద్ద దాసత్వము, పుట్టింది = జనింప
జేసి, కృతార్థుఁ = కృతకృత్యునిగా, కావించెదకొ = చేసెదను. అని = ఇట్లని, విన్నవించు
బంధినికొ = విన్నవము చేయఁజూపఁగా.

తా. మొదలయిన నీ రహస్యం బెఱుంగక పుడమితే డజ్ఞానుడై నాభీష్టులను
సామాన్యజనులమాడ్కి జూచుచు వారల జీవనంబులకుం గలుగు సుఖద్రవ్యంబులను
వారింపకయండం జూచి నాయుం దనురక్తి లేని యారాజును వాచమున మెప్పించి
నాభీష్టు గావించనియెడఁ గలయుగంబునం గృతమాలాతామ్రపర్ణి తీరములయందు
దండిగ వాసముజేయు నాభీష్టుల నద్దేశము నేలుచున్న యితండు సమ్మానింపఁడని
విచారించి వాదమున జయించి రాజును విష్ణుభీష్టుం గావించవలయునను తలం
పయ్యమునాచార్యునకు నే బుట్టింప నతం డచ్చటి కరిగి యనేకదేశములనుండి వచ్చు
బహువిధ యాచకతండుంబుల కిష్టార్థంబుల నిచ్చుచు మత్సాదసేవయం దనురక్తురాలై
యున్న యాభూపతిదేవియొద్దకు దోవారికముఖంబున మంగళాశాసనాక్షతలం బంపి
వాది గలగినియెడ విష్ణుతత్త్వంబు వరతత్త్వ మని సిద్ధాంత మొనరింపఁగలవాడ
నయ్యును విష్ణుభీక్షిమిముఖుడైన రాజునకు నామనవి విన్నవించువారు లేకయుండుటం
జేసి విష్ణుభీష్టురాలగునీకు విన్నవించితిని. నీవు విష్ణుభీక్షియును, పతిభీక్షియునుఁ గల
దాసవగుటచేత నీభర్త నీకు వశ్యుడైయున్నవాఁడు గాన విన్నవముజేసి నన్ను
చిలువనంపి ప్రసంగముఁ జేయింపఁగలదాన వైతివేని వచ్చి సభయందుఁ బ్రసంగించి
వాదులను జయించి నీ పతికి శ్రీవిష్ణుభీక్షి బుట్టించి భయ్యనిం జేసెద నని విన్నవించు
మని పంచె ననుట.

లే. గ్రీష్మసమయనిరుత్సాహకేకిరమణి

నవభునధ్వని కలరుచందమున నలరి,

*యేకతపు నర్తగోష్ఠిఁ బ్రాణేశుతోడ

నతని విధ మెఱింగింప, నిటట్లు వడుచు.

54

టీ. గ్రీష్మ...జి-గ్రీష్మసమయ = వేసవికాలమందు, ని. 'సమయాశ్శబ్దధాచార
కాలసిద్ధాంతసంవిదో' యని యమరము, నిరుత్సాహ = సంతోషరహితయైన, కేకిరమణి =
అడుగుమరి, నవభునధ్వనికొ-నవ = శ్రోతయైన, భునధ్వనికొ = ఊహమునకు, అలరు

చందమునకొ = సంకసించునట్లుంబలె, అలరి = ఆనందించి, ఏక...ప్రిక్ - ఏకతపు = ఏ కాంతమందైన, నర్త = విలాసార్థమగు, గోష్ఠిక్ = ముచ్చటించునపుడు, ప్రాణేశుతోడొ = పెనిమిటితో, అతనివిధము-అతని = ఆయామనాచార్యునియొక్క, విధము = ప్రసంగ మొనరించెద నన్నరీతిని, ఎఱిగింపకొ = తెలుపఁగా, ఇట్లుపడుచుకొ = ఆచ్యురువొందుచును.

తా. పిమ్మట నారాజభార్య వేసవికాలమునం దిత్సాహము లేకయన్న యాడునెమలి నూతన పేర్లున్నది ని యానందించు పోయి యున్నది యేకాంతంబున సరసస్థలము లాడువేళం దనప్రాణవల్లభునితో సయ్యామనాచార్యు వర్యుం డానతిచ్చినవిధం బెల్ల నెఱిగింప నయ్యుర్వీనాథుం డాశ్చర్యమునొందుచు.

క. భూవల్లభుఁ డెట్టెట్టు

తా వాదముఁ జేసి శివమతంబు జయింపం

గా వచ్చెనో? చూతముగా,

రావింపు' మటన్న నాటిరాత్రి చనంగన్.

55

టీ. భూవల్లభుఁడు = రాజు, ఎట్టెట్టు = ఏలాగేలాగు, తాకొ = తాను, (బ్రహ్మచారి యనుట.) వాదముఁ జేసి = వాదించి, శివమతంబుకొ = శైవమతమును, జయింపంగా వచ్చెనొ = గెలువవచ్చెనో, చూతముగా = వీక్షించెదముగాని, రావింపుము = పిలువ నంపుము, అటన్నకొ = అట్లనఁగా, నాటిరాత్రి = ఆ రాత్రి, చనంగన్ = వెళ్లఁగా.

తా. ఆ భూకాంతం డేలాగున నాబ్రహ్మచారి వాదమొనరించి శివమతమును జయింపఁగలఁడో చూతము పిలువఁ బంపు మనుటయు, నిశ్చలకీఁ డెల్లవాఁడఁగా నని భావము.

వ. ప్రభాతంబునం ¹బరిమితాస్థానంబునం గొలుపున్న భర్తమ్రోలఁ దా నుండి యుయ్యిందువదన యతనియనుమతిం బ్రతిహరిచేతఁ బిలువఁ బంచిన నబ్బానిలింపకుమారుండు.

56

టీ. ప్రభాతంబునకొ = ప్రాతఃకాలమందు, పరిమితాస్థానంబునకొ = మితజను గలసభయందు, గొలుపున్న = కూర్చుండియున్న, భర్తమ్రోలకొ = పెనిమిటియెదుటను, ఉండి=నిల్పుండి, ఆయ్యిందువదన=చంద్రునివంటి = మోము గలయారాజభార్య, అతని = ఆరాజయొక్క, అనుమతికొ = సమ్మతిచేత, ప్రతిహరిచేతకొ = ద్వారపాలకునిచేత,

1. బరిమితజనం బగునాస్థానంబునం.

పిలువబుంచినా = రమ్మని చెప్పిచంపగానే, అబ్బానిలింపకుమారుండు = ఆపుడమి వేల్పుకొమరుండు.

— యామునాచార్యుండు పాండ్యసభం జేరట —

క. ద్వారంబు సొచ్చి, కీలిత

గారుడమహి నజ్ర వేదికం జివురులఁ గెం

పారు నొకపిప్పలముఁ గని,

యా రావి న్వాదసాక్షిఁకై వలగొనుచున్.

57

టీ. ద్వారంబు = ఎలచాకిరికిని, సొచ్చి = ప్రవేశించి, కీ...హి = కీలిత = చెక్కబడిన, గారుడ = మరకతమయమైన, మహి = భూమియందు, నజ్ర వేదిక = రవలతోఁ గట్టినతెన్నెయందు, చివురుల = చిగుళ్ళచేతను, కెం...ము = కెంపారు = ఎఱ్ఱనగుచున్న, ఒకపిప్పలము = ఒకయశ్వత్థవృక్షమును, కని = చూచి, ఆ రావి = ఆ యశ్వత్థమును, వాదసాక్షి = ప్రసంగమునకు సాక్షిగా నుండుటకై, వలగొనుచున్ = ప్రదక్షిణ మొనరించుచు నని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

తా. పిచ్చట హజారముచుండి నగరుఁ బ్రవేశించి పచ్చలచేతఁ జెక్కబడి యున్న భూమియందు మిగుల వెలగల రవలచేతఁ గట్టబడిన వేదికయం దెఱ్ఱనైన చిగుళ్ళచేత నొప్పుచున్న యశ్వత్థవృక్షమును జూచి తాను జేయం బూనిన వాదమునకు దాని సాక్షిగాఁ గైకొను నిచ్చతోఁ బ్రదక్షిణ మొనరించుచును.

సీ. పసిడిగ చ్చమర సోపానముల్ మూటఁ దుం

గితవిశాలితయుఁ జిత్రితయు నైన

సభ మహాకుఠముపై శ శార్దూలచర్తకం(ఖం)

థా(డా)వృత్తుల్ జటిలులు శ నైన జరత

మాహేశ్వరులు చుట్టి (ట్టు) శ రా హారసుధి రు

ద్రాక్షాయుతముఁ దాల్చి శ యభికభూతి

సురఁటిగాడ్పుల రాల శ నరుణాయతాక్షుఁడై

కుటుగద్దె బిల్లఁ బ్రకోష్ఠ మునిచి

నంది ముద్రితపాణియందుఁ జెక్కుఁది యా

గమములు వినుచు హామము పొదివిన

తే. యలఁతి¹రుదురాకగమికుట్టులందు మెఱయ
వెలిదపారంబు మించ దుష్వలువ గప్పి
యడవమును వాడివా లొక్కయతివ దాల్చి
భార్య వింజామ రిడ నొప్పుపాండుగ్గ గనియె.

53

టీ. పసిడి=బంగారముయొక్క, గచ్చు = పూత, అమర = ఓప్పుచుండగా,
సోపానముల్ = మెట్లు, (అనగా నంతస్తు లనుట.) మూట = మూటిచేత,
తుంగిత=పాడుగింపబడినది, విశాలితయు = వైశాల్యముగలదిగా జేయబడినట్టిదియు,
చిత్రితయు = చిత్రపులు గలదియును, ఐన సభ = అగు ఆస్థానమండపమును,
మహత్ = అధికమైన, కుశమువై = ఆస్త్రరణమునందు, శార్దూలచర్మ = ఖాళితుల్ -
శార్దూలచర్మ = పులితోలుచేసిన, కంఠా = బొంకచేతను, అపృథుల్ = కప్పబడినట్టి
యు, జటిలులు = జడలుగలిగియున్నట్టి, జరత = వృద్ధులైన, మాహేశ్వరులు = లింగ
ధారులు, చుట్టిరా = పరివేష్టించుగా, హరసంధి = హర = ముత్యాలపేరులయొక్క,
సంధి = సంఘటనయందు, రుద్రాక్షాయుతము = దాల్చి - రుద్రాక్ష = రుద్రరాక్షసుల
యొక్క, ఆయురము = దాల్చి = పెక్కులు ధరించి, ని. శరణహస్తమయుతంబుమానం
ల్యవాచక మని వదనము. అతికథాతి = ముఖమందలిభగ్గుము, సురటిగాడ్పుల్ = విం
జామరలగాలిచేత, రాల = పడుచుండగా, అరుణాయతాక్షుడై = ఎఱునై దీర్ఘము
లైనట్టి కన్నులుగలవాడై, కుటుగడ్డ = కుటువీతమునందు, బిల్గ = పల్లవైన
తలగడయందు, ప్రకౌఠ మునిచి = మోచేయాని, నంది...దు = నందిముద్రిత=వృషాం
కితాంగశీయకముగల, పాణియందు = హస్తమునందు, చెక్కు = గండస్థలమును
జేర్చి, అగమములువినుచు = వైవాగమము లాలకించుచు, హ...మి - హేమము
పొదివిన = వైడిపొదిగిన, అలఁతి = సన్నములయిన, రుద్రరాక = రుద్రాక్షములయొక్క,
గమి = సమూహము, కుట్టులందు = అంటుపోగులందు, మెఱయ = వెలుంగగా,
వె...బు-వెలి = తెల్లనైన, తపారంబు = పాగాను, మించ = అతిశయించునట్లుగా,
దుష్వలువ = దుప్పటిని, కప్పి = అచ్చాదించుకొని, అడవమును = తాంబూలపుసరి
చిని, వాడివాలు = వదును గలభగ్గుమును, ఒక్కయతివ తాల్ప = ఒక్క ధరించయిం
డగా, భార్య = రాజపత్ని, వింజామర, ఇడ = విసరగా, ఓప్పు = చెన్నందు
చున్న, పాండుగ్గ = పాండురాజును, కనియె = చూచెను. (ఇది పంచపాదసీస
మని కొందఱును, చతుష్పాద మని, మఱికొందఱు వైదికపాదములేకయు వక్కా
నింతురు.)

తా. పసిండిపన్నెపూతచే నొప్పి మూడంతులమెట్లును మిగుల పొడవు పెడల్పును గల్గి పలుదెఱుంగలయిన చిత్తరువులచే జెన్నెందియున్న సభామంటపము నందు గొప్ప యాస్తరణాబునం బులితోట్లును బొంకలును గవ్వకొని జడలు ధరించిన వృద్ధులగు లింగధారులు యన్ను బరవేట్టిందియుండ రత్నహామములయొక్క నడుమ నడుమను దృఢాక్షములం గూర్పించి ధరియించి నొసటం బుట్టిన విభూతి విజామరల గాలికి రాలుచుండ గన్ను లెఱ్ఱజేయుచు చిఱుకగద్దియయందు బిల్లిదిండుమీఁది మోచేయి యుంచి నంది ముద్రితంబులైన యంగరములు గల హస్తమునఁ జెక్కిలి యుంచి కొని మాహేశ్వరులు చదువునైవాగమముల నాలకించి వినుచుఁ గుండనపు బంగా రముచేతఁ గట్టుబడెనన్నయద్రాక్షుల కుట్టుపోగులు గల్గి తెల్లనిపాగాను ధరించి నాణ్యపు దుప్పటి గవ్వకొని ఒకప్రక్కనడవమును వాడియొనకత్తి చేతం బట్టిన యొకస్త్రీ తన్ను నేవినం బట్టపుడేవియైన తనభార్య వింజామర లిడుచుండం బ్రకాశించుచున్న యప్పాండ్యరాజుం గనియె నని భావము.

వ. కని వినతుండై చేర నరిగి యజ్ఞోపవీతంబు గాను కిచ్చి కూర్చున్న నాదరింపక సంరంభి యై యవ్వశ్వంభరాభర్త యిట్లనియె. 59

టీ. కని=చూచి, వినతుండై = నమ్రుండై, చేరనరిగి = సమీపమునకుఁ బోయి, యజ్ఞోపవీతంబు కాను కిచ్చి=జంఁద ముపాయనంబుగ నొసంగి, కూర్చున్నది=ఆసీనుఁడు కాగా, అదరింపక = చున్నన చేయక, సంరంభియై = ఉద్రేకముగలవాడై, అవ్వశ్వంభరాభర్త=ఆ రాజు, ఇట్లనియె= వక్ష్యమాణక్రమంబునఁ బలికెను.

తే. 'సంగతియె యోయి యిసుమంత శింగణాపు

తత్త్వనిర్ణయవాదంబు శి దరమె నీకు?

నోడితేనియుం బట్టి మొట్టో యనంగ

లింగమును గట్ట కుడుగ, మోటింగి నొడువు. 60

టీ. ఓయి = ఓ బ్రహ్మచారి! సంగతియె = యుక్తమా, ఇసు...పు - ఇసుమంత = ఇంచుకంత, శింగణాపు = పిన్నవాడవు, తత్త్వనిర్ణయవాదంబు = స్వరూపనిశ్చయ ప్రసంగము, తరమె నీకు = నీకు శక్యమా, నోడితేనియుం = పరాజితుండవై తివేసి, పట్టి = బూత్కరించి, మొట్టోయనంగ = ఆర్తద్వని చేయఁగా, లింగమును గట్టక = శివమూర్తి బంధింపక, ఉడుగము = మానము. ఎఱింగి = విచారింపుకొని, నొడువు = మాటలాడుము.

తా. ఆపూ డప్పాండ్యరాజు 'ఓ బ్రహ్మచారి! న్యాయమా, నీవు మిక్కిలి చిఱుత వాడవు గాన స్వరూపనిర్ణయం మెట్లనర్హులవు. వాదమునఁ బరాజితుండవై తివేసి

మొట్టొక్కప్పుడు వదలక పట్టి లింగముఁ గట్టించి పంపుదుము; విచారించి మాటలాడు మనియె.

తే. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి ౩ వత్స; రోట

પ્રેમ દય નીક યૈ પ્રેમ ૪ ચન્નિ બિલ્લજ

జొంటుదనమున సభ లెక్కు ౧ చొరవకాండ్లు;

¹పాటువారలనుద్ది సోప్పుగ నేల.

61

టీ. వాడుల మటుచుక్ = ప్రాసంగికల మని, చెప్పించి = వర్తమానముఁ బొప్పి, వత్తురు = విలెంచెదరు, ఓటమైనక్ = ఓడినను, దయక్ = కృపచేత, ఏమైనక్ = కొంచెమైనను, ఈరె = ఇయ్యరె, అని = ఇట్లుని, విలజ్జక్ = సిగ్గు లేకుండుటచేతను, జాటుదనమునక్ = మోసముచేతను, నభలు = అస్థానములను, ఎక్కు = ప్రవేశించునట్టి, చొరవ కాండ్రు = ప్రవేశించు స్వభావముగల సాహసికులైనవారు, వత్తురు క్రియతో నన్వయము. పాటువారల = బ్రహ్మణులయొక్క, సుద్ది = పృతొంతమును, చెప్పంగ నేల = వచించుట యెందులకు.

తా. మఱియు నారాజు ఏమియు నెఱుంగని ప్రాప్తజులు దాము వాదము దోడినను, గరుణించి కొంచె మయిన నీయరా చూత మని తలపాసి ప్రాసంగికల మని చెప్పిసోనుచు వచ్చుచున్నారు. ఇట్లు లజ్జలేక మోసకారికనమున సభలను బ్రవేశించు నట్టిసాహసినకు లగునావిప్రుల వృత్తాంత మే మని వచింపుదు నని నిందించె నని భావము. వ. అని పలికి దరహాసంబుతో దేవిదెస జూచి యి ట్టనియె. 62

టీ. అని పలికి = ఈజాగునఁ జెప్పి, దరహాసంబుతోకొ = చిఱునవ్వుతో, దేవి
 చెనకొ = భార్యదిక్కును, చూచి = వీక్షించి, ఇట్లనియెకొ = వక్ష్యమాణక్రమంబుగ
 వక్కాణించెను.

క. అసన్న తస్మై ధోడిన

భస్మము రుద్రాక్షములును ౩ బాసి యితనిచే

విస్యముగఁ ద స్థపుముర

ఘన రచకాంకితుండఁ గాఁ గలవాడన.

63

టీ. అన్నతథుడొడిసిన్ = నాకెవ్వరైన నైవమతథుండు పరాజితుఁ డాయెనా
భన్నము = విభూతిని, రుద్రాక్షములను = రుదురాక్కములను, పాసి = త్యజించి, ఇతని
చేక్ = ఈ పలువుచేతను, విస్మయముగ్ = ఆశ్చర్యముగా, త ప. . . డక్ - త పపు =

1. పాఠుదురు వాండ్రసుద్ది చెప్పంగ నేల. 2. సాస్తము ముర.

తపింపబడిన, మురఘనర = మురానురుని భక్షించిన విష్ణుదేవునియొక్క, చక్ర = చక్రముచేతను, అంకితుడౌ = చిహ్నితుడను, కాగలవాడౌ = అయ్యెదను. ని. 'భక్షకోమస్త రోద్ధర' యని యమరము.

తా. ఇప్పుడు నడువబోయెడి వాదమున నా కభిమతుం డయినశివమతస్కుఁ డోడేనేని విభూతి రుద్రాక్షములు బరిత్యజించి నే నీ బ్రహ్మచారిచేత జక్రాంకితుండ నయ్యెద ననియె.

తే. ఉవిద! యీనీదువిద్వాంసుఁ १ డోడేనేని

నీకు నితనికే నన్నపూనికయ యన్న

'నొప్పిలిమి దేవరానతి १ దప్పకున్నఁ

జాలు మఱి పంచభూతము १ ల్సాక్షిగాఁగఁ.'

64

టీ. ఉవిద = ఓస్త్రీ, ఈ నీదువిద్వాంసుఁడోడేనేని = ఈ నీపండితుఁడు పరా జితుఁడాయెనా, నీకు = నీకును, ఇతనికి = ఈ యామునాచార్యునకును, ఏ = నేను, అన్న = అన్నట్టి, పూనికయ = ప్రతిజ్ఞయే, అన్న = ఇట్లనఁగా, ఒప్పిలిమి = మేము నమ్మించితిమి. దేవర = తాము, అనతి = చెప్పినమాటను, తప్పకున్న = అతిక్రమింపకయుంటిరా, చాలు = పర్యాప్తము. మఱి = మఱియును, పంచభూతములు = పృథివ్యప్రేక్షావాయ్వాకాశములు, సాక్షిగాఁగౌ = నిష్పక్షపాతముచేరఁ జూచువారలఁ గాఁగా, తప్పకుండుఁ జాలు నని శ్రీంధి కన్వయము.

తా. ఓ పనితామఱి! నీ పండితుఁడు డోడేనా నీవును నీ యామునాచార్యుఁడును నే జెప్పినట్లే శ్రైవదీక్ష వహింపవలసి యుండు ననఁగా విని, యా రాజుభార్య "యో స్వామి మీయాజ్ఞ కొడుబడితిమి మీరును బంచభూతములు సాక్షిగా నానతిచ్చిన మాటను దప్పక నడవవలయు" నని ప్రతుక్తర మిచ్చె ననుట.

వ. అని యెలుకు నయ్యిరువుర ప్రతిజ్ఞ లాకర్ణించి.

65

టీ. అని = ఇట్లని, యెలుకు = వచ్చించుచున్న, అయ్యిరువుర = అయిద్దఱు యొక్క, ప్రతిజ్ఞలు = శపథములను, ఆకర్ణించి = విని.

తే. అతఁడు మృగకృత్తి పెళ పెళ १ యనఁగఁ బసుపు

గోచి గట్టిన మోదుగులగోల నెగయఁ

బ్రాంజలి వినీతుఁ డై విన్నపం బటంచు

నర్థముక్తానుత నిట్టు १ లనియెఁ బలికి.

66

టీ. అశఙ్క = ఆ యామునాచార్యుడు, మృగకృత్తి = కృష్ణాజినము, పెళపెళ
యనగళ్ = పెళపెళయాడఁగాను, పసుపుగోచిత్ = హరిద్రాకాపీనము, కట్టిన = కట్టఁ
బడిన, మోదుగుంగోలక్ = పల్కాశదండమందు, ఎగయక్ = చలించుగా, ప్రాంజలి =
చేతులుజోడించినవాడై, నమ్ముడై, విన్నపం బటంచుక్ = నేను శ్రుతపఱచునట్టి
వాక్యము నాలకింపు మటంచును, అర్థముక్తానతక్ = సగము విడువఁబడిన యాసనము
గలవాడై పలికిత్ = రాజునుగూర్చి, ఇట్టు లనియెక్ = ఈలా గనియెను.

తా. అట్లయ్యియున్నది నిర్ణయించుకొనిన శబ్దముల నాకర్ణించి యామునాచా
ర్యుం డవుడు దాను ధరియించియున్న కృష్ణాజినము పెళపెళయాడఁగాఁ బల్కాశదండ
మునందు బంధింపఁబడినగోచి చలించునట్లు సగము విడువఁబడ్డ యాసనముగలవాడై
చేతులు జోడించి విన్నవించెద నాకర్ణింపు మని రాజునుగూర్చి పలికె ననుట.

క. 'దేవా! యిట్లని యానతి

యీ వల దే గడుపుగూటి శ కిట రా¹నాడ

బేవారిఁ బోవ భిక్షా

జీవిక వర్ణికిని విధి సృజించెనె గాదే.

67

టీ. దేవా = ఓరాజా! ఇట్లని = ఈలాగని, ఆనతి యీవలదు = ఆజ్ఞాయాయ
వలదు, ఏక్ = నేను, కడుపుగూటికిత్ = పొట్టవంటకమునకు, ఇటరాక్ = ఇక్కడికి
రాను, నాడబ్బు = నాద్రవ్యము, ఏవారిక్ బ్రోవక్ = ఎవ్వరిని రక్షించుటకొఱకు,
వర్ణికిత్ = బ్రహ్మచారికి, భిక్షాజీవిక = యాచార్యజీవనము, విధి = బ్రహ్మ, సృజించెనెగాదె =
సృష్టించియే యున్నాడగుదా.

తా. ఓయిరాజా! నీ వీలాగున సెలవీయవలదు; నేను కడుపుగూటినిమిత్రమై
వినాదముజేసెద ననిచెప్పి వచ్చినవాడ కాను. నే నెవ్వరిని రక్షింపవలసియున్నది;
బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మ భిక్షావృత్తిని మున్నే సృజించియుండలేదా యని భావము.

-తే. ఎవ్వఁ డీ(దే)సర్వభూతస్థుఁ శ డి త్రైతంగు

నకును ప్రేరేచె నతనియాసతయె తెచ్చె

నెఱిగినవి నాల్గు నొడువ నొట్లేని లెస్స

యతఁడ బొంకిన నేమి సేయంగ వచ్చు.

68

టీ. ఎవ్వఁడు = ఏభగవంతుడు, ఈసర్వభూతస్థుఁడు = ఈసర్వాంతర్యామియై,
ఇత్రైతంగునకుత్ = ఈప్రకారమునకు, (పాదార్థమై యుచుట.) ప్రేరేచెత్ = ప్రేరణ

చెనెనో, అతని=అదేవునియొక్క, ఆనతియే = అజ్ఞయే, తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను, అతడ=నన్నుచెచ్చినభగవంతుడే, బొంకిన=అబద్ధమాడినను, ఏమిసేయంగవచ్చున్ = ఏమిసేయగలను, ఎఱిగినవి=నాకుఁ దెలిసినవి, నాలు=నాలుగుయుక్తులను, నొడువన్ = చెప్పఁగా, ఎట్లొని = ఏలాగైనను, లెస్స=యోగ్యమే.

తా. సర్వాంతర్యామియైన యేదేవుండు నన్నిట్లు వాదముసేయు మని ప్రేరేపించెనో యట్టిభగవంతుండే బొంకినపుడు నే నేమి సేయగలవాఁడను? నాకుం దెలిసియున్న నాలుగుయుక్తులను జెప్పెద; దానిపై నేలాగైనను యోగ్యమే యనిపలికె ననుట.

తే. పంతమైనను గానిమ్ము శ పార్థివేంద్ర
యుక్తులను నిగ్రహస్థాన శ మొదవె నేని
యవ్వు దెచ్చినవిద్వాంసుఁ శ డనఁగ వలవ
దెట్లు గావింప వలయు నట్లుట్లు చేయు.'

69

టీ. పార్థివేంద్ర = ఓయిరాజా ! పుత్రమైనను=నీవాడిన ప్రతిజ్ఞనైనను, కారిమ్ము = జరగనిమ్ము, యుక్తులను = ప్రతివాదియుక్తులచేతను, నిగ్రహస్థానము = ఓడుట, ఒదవె నేని = వచ్చెనేని, అవ్వు = దేవరదేవి, తెచ్చినవిద్వాంసుఁడు = రావించినపండితుఁడు, అనఁగ వలను=అని విచారింపకుము, ఎట్లు గావింపవలయున్ = ఏలాగునఁ జేయవలయునో అట్లుట్లు చేయుము = అలాగుననే చేయుము.

వ. అని య(యు)లుకు విడిచి పలికి, మగుడం గూర్చుండి, యతని యను మతి వాదంబునకుం దొడంగి.

70

టీ. అని=కాలాగని, అలుకు = భయమును, విడిచి = త్యజించి, పలికి=వాక్రుచ్చి, మగుడన్ = మరలను, గూర్చుండి=ఆసీనుడై, అతనియనుమతిన్ = ఆరాజాయొక్కయాజ్ఞచే, వాదంబునకున్ = ప్రసంగమునకు, తొడంగి = ఉపక్రమించి.

తా. ఓయిరాజా ! నేఁబ్రతివాదియుక్తులకు నోడితినేని మీరానతిచ్చినట్టి ప్రతిజ్ఞనైనను జరగింపుఁడు, అప్పుగారు పిలువంబంచిన విద్వాంసుం డని మన్నింపక మీకిష్టము వచ్చినయట్లు చేయింపుఁ డని వల్కె ననుట.

— అన్యమతభండనము —

సీ. అందులో నొకమేటి శ కభిముఖుండై యాతఁ

డనిన వన్నియును ము శ న్ననువదించి ;

తొడంగి యన్నిటి కన్ని శ దూషణంబులు వేగ

పడక తత్పథ యొడఁ శ బడఁగఁ బల్కి ;

ప్రక్కమాటల నెన్ను శ కొక్కొకమాటనె
నిగ్రహస్థాన మగుగ్రహించి ;
క్రందుగా రేగినఁ శ గలఁగ కందఱఁ దీర్చి
నిలిపి ; యమైదలి వానికేనె మగిడి ;
తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్రహమాజమునకు
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, శ యాత్మ మతము
జగ మెఱుంగఁగ రాధ్ధాంతముగ నొనర్చి
విజితుఁ గావించి దయ వాని శ విడిచిపెట్టి.

71

టీ. అందులొక=అవాదులొక, ఒకపేటికికొక=ఒక ప్రాధవాదికి, అభిముఖుండై = ఎదురుగా నున్నవాడై, అతఁ డనినవన్నియుకొక = అతఁడు సెప్పినయుక్తుల నన్నిటిని, ము న్ననువదించి=ముందనువదముఁ జేసి, తొడఁగి=ఉపక్రమించి, అన్నిటికికొక = అతఁడు సెప్పినయుక్తులకన్నిటికిని, అన్నిదూషణములు = అన్నిదోషములు, వేగవడక = త్వర వడక, 'ప్రథమావైభక్తికమార్పిందుశ్చ మహాస్వలిక్రియాశ్చేఘ' అనునూత్రముచేత మువర్ణకలాపము. తత్సభ = ఆసభ్యులు, ఒడఁబడఁగొక = సవృత్తిచునట్లుగా, పల్కి = సంభాషించి, ప్రక్కమాటలకొక = పార్శ్వముల నున్నవారు సెప్పనట్టియుక్తులను, ఎన్నక = గణనచేయక, ఒక్కొకమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థాన మను గ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి, యనుగ్రహించి, ('నిగ్రహస్థాన' మనఁగా బ్రసంగదోషములకుఁ జేరు.) క్రందుగా రేగిన = దొమ్మిగాఁ బ్రసంగింపరాఁగా, కలఁ గక=తొట్టుపాటువడక, అందఱకొక=ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధానపఱచి, నిలిపి = ఉంచి, అమైదలివానికినె = ఆ మైదలి విద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియును, శ్రుతి=వేదములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకుకొక = సమాహమనకు, ఐకకంఠ్యము=ఏకగ్రీవత, కల్పించి = చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగ మెఱుంగఁగొక = లోక మెఱుంగునట్లు, రాధ్ధాంతము గొక=సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి=చేసి, విజితుఁ గావించి = ఓడించి, దయకొక = కరుణచేత వానికొక = అతనిని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆ వాదులొక నొక ప్రాధవాది కభిముఖుండై యతఁడు సెప్పినయుక్తులను ముం దనువదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నా యుక్తుల కన్నిదూషణములును దాను త్వరవడక సభ్యులు మెచ్చునట్లుల బల్కి యిరుప్రక్కల నున్నవారు సెప్ప నున్నమాటల నెన్నక యొక్కొకయుక్తిచేత నిగ్రహస్థానము లొదవిన ననుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింపఁ దా దొట్టువడక యందఱను సమాధానపఱచి
ఆముక్తి—18

యుంచి యామొదలివిద్వాంసునకే మరల వేదశాస్త్ర బ్రహ్మసూత్రములకు నేకపాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోక మెఱుంగునట్లుగఁ జేసి యోడించి దయచేత వానిని విడిచిపెట్టును.

క. 'నీ వేమంటివి ర'మ్మ, చావలివానికిని మగిడి శ్ర యట్లనె వానిం

గాఁంచి, యొకఁడొకఁడురా, నావిప్రుఁడువాదసరణిసందఱఁగెలిచెన్.

టీ. నీ వేమంటివి = తొలుత దొమ్మిగఁ బ్రసంగింపవచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీపువల్కినదేమి, రమ్మంచుకొ = రమ్మని యోడించి, ఆవలివానికిని = ఆవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి = అభిముఖుండై, వానికొ = ఆ వానిని, అట్లనె = మొదలివానినివలెనే, కాంచి = చేసి, మఱియు నీ ప్రకారముగన్, ఒకఁడొకఁడు = ఒకనివెంట నొకఁడుగా, రాకొ = రాఁగాను, ఆవిప్రుఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, వాదసరణి = వాద ముఖమున, అందఱకొ = వాదుల సెల్లురు, గెలిచెన్ = జయించెను.

తా. మఱియొకనికట్లు తిరిగి నీ వేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడఁగొట్టి యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁగొట్టి యారీతి నొక్కొకఁడుగ రాఁగా నా విప్రుఁడు ప్రసంగించి యందఱకొ బ్రసంగించునమయమున నోడఁగొట్టెను.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్టాద్వైతంబ మతంబు నగుటం బ్రతిష్ఠించిన. 73

టీ. ఇట్లు జయించి = ఇవిధమున గెలిచి, విష్ణుదేవుండె = శ్రీమన్నారాయణుండె, పరతత్త్వం బనియుకొ = పరబ్రహ్మ మనియును, విశిష్టాద్వైతంబ = దేవేశ్వరులకు భేదప్రతి పాదన మగుటయె, మతంబుకొ = సిద్ధాంతమును, అగుటకొ, ప్రతిష్ఠించినకొ = స్థిరపఱుచుఁ గా (స్థూల చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునకును, సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునకును అభేద మని చెప్పటయ విశిష్టాద్వైతతత్వార్థ మనుట.)

క. ఆయెడను నొక్కపలు కెదు

రై యుండెడు పిప్పలమున శ నాయెను విన 'నో'

హో' యిది నిక్కము నృప నా

రాయణుండె పరంబు కొల్వు శ మతని' నటంచున్.

74

టీ. ఆయెడకొ = ఆనమయమందు, ఎ...నకొ = ఎదురై యుండెడు = పురోభాగ మున నున్నట్టి, పిప్పలమునకొ = రావిచెట్టునందు, ఓహో = ఓయీ, నృప = రాజా! ఇది = ఈ యామునాచార్యుఁడు చెప్పినది, నిక్కము = యథార్థము. నారాయణుండె =

1. ఆయెడ నొక్కపలుకం కెదు,

విష్ణుదేవుండే, పరంబు = పరబ్రహ్మము, అతనికొక = ఆనారాయణుని, కొలువుము = సేవింపుము. అటంచుకొక = ఈలాగంచుచు, ఒక్కపలుకు = ఒకవాక్యము, వినకొక ఆయెకొక = వినబడెను.

తా. ఇ ట్లయ్యామునాచార్యుండు సిద్ధాంత మొనర్చినసమయమున నెదుట నున్న రావిమ్రానినుండి, 'యోయిరాజా ! యీ బ్రహ్మచారి చెప్పినది నిజము. శ్రీమన్నారాయణుండే పరబ్రహ్మ మగుటజేసి యద్వైతుని సేవింపు' మరు నొక్కశబ్దము వినవచ్చెను.

వ. అప్పలుకులు విని ఖిన్నులై యక్కూడినపాపండ్లపండ్లంబు తలవంచుకొని పోయిన నాయుర్విధవుండు నతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱిగి, హారాద్భుతసోత్తరంగితాంతరంగుండై, భుజగశయనచరణకు శేషయభక్తి వాడమి కృతార్థతం బొంది, పాండ్య మండలమునకు భాగినేయుండ పట్టాస్థుండు గావునఁ బాత్రం బని బ్రహ్మచారి యగునతనికిఁ దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబు నేసి యరణంబుగ నమృతహాత్తునకు ధారాపూర్వకంబుగా నర్ధరాజ్యం బిచ్చి, యువరాజుం జేసి, యధీతసాంగవేదం డగునతనికి నధర్వశిరస్సుభ్యస్తం బని యొకంగి, యందు దివ్యాస్త్రమంత్రంబుల కలిమియుం దెలిసి, యమృతహాత్తున కెచ్చరించి, దుస్సాధం బగువిరోధియూ థంబు సాధింపు మని దండయాత్రఁ బనిచిన, నయ్యాముచుండును సన్నద్ధం డగుతఱిఁ దత్పురోహిత ప్రధానమంత్రివర్గంబు సన్నిహితంబు లగునివ్వారీ కదినంబులు గడపి శరత్సమయంబున విద్విషత్సంహారంబునకు విజయంబు నేయు మనుటయు, నత్యైకంగు రాజున కెఱింగించి తత్సమృతంబున నిలిచె నంత.

75

టీ. అప్పలుకులు విని = ఆ వాక్యము లాలకించి, ఖిన్నులై = విచారించునరై, అక్కూడిన పాపండ్లపండ్లంబు = వాడమునకు నాయత్తవడి వచ్చిన యావేదబాహ్యుల సమూహము, తలవంచుకొని, (సిగ్గుచే నకుట) లేచిపోయినకొక = వెడలిపోఁగా, ఆయుర్విధవుండును = ఆరాజును, అతనిమాహాత్మ్యంబునకుకొక = అయ్యామునాచార్యుని ప్రభావంబునకు, సంతోషించి = హర్షించి, సాష్టాంగ మెఱిగి = ఎనిమిదియంగములతో నమస్కారమొనర్చి, (ఉరస్సు, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, వచస్సు, కాళ్లు, చేతులు, చెవులు ఈ యెనిమిదింటితోఁ జేయునమస్కారము సాష్టాంగము. దండవత్తుగా భూమిపయింబడుట సాష్టాంగమండ్రు. 'ఎరగఁ జేమోడై నన నమస్కృతి యొనర్చె, ననుట కివి యాఖ్యలై చెల్లు' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము.) హ...డై-హర్షాద్భుతరసంతోష

రసముచేతను అశ్వర్థరసముచేతను, ఉత్తరంగిత = ఉపాంగింపబడిన, అంతరంగుండై = హృదయముగలవాడై, భు... క్తిభుజగళయన = శేషకాయయొక్క, చరణకుశేళయ = పాదపద్మములయందు, భక్తి = భజింపవలయు నన్నయాసక్తి, పొడమి = పుట్టి, కృతార్థతంబొంది = కృతకృత్యుడై, పాండ్యమండలంబునకుఁ = పాండ్యదేశమునకు, భాగినేయుండె = మేనల్లుడై, పట్టార్హుండుగావున = ప్రభుత్వమునకుఁ దగినవాడు గాన, పాత్రంబని = యోగ్యుడని, బ్రహ్మచారియగునతనికిఁ = వటువైనట్టి యయ్యామునాచార్యునకు, తనకడగొట్టుచెలియలిఁ = తనచిన్నచెల్లెలిని, పరిణయంబుచేసి = వివాహము గావించి, అరణంబుగఁ = కట్టుముగ, (అరణం బనగాఁ బెండ్లికాలమందు మామగారల్లుని కిచ్చునట్టిద్రవ్యము.) అమృహత్సనకుఁ = ఆ వటువునకు, ధారాపూర్వకంబుగాఁ = దానముగా, అర్థరాజ్యంబిచ్చి = సగముదేశము నొసంగి, యువరాజుంజేసి = యువరాజుగా నియమించి, అధీతసాంగవేడుండగు = వడంగవేడవేత్తయగు, అతనికిఁ = అయ్యామునాచార్యునకు, అధర్వశిరస్సు = అధర్వణశిఖి, అభ్యస్తం బని=చదువబడిన దని, ఎఱింగి=తెలిసి, అందుఁ = ఆ యాధర్వణవేదమందు, దివ్య=మహిమగల, అస్త్రమంత్రంబుల = బ్రహ్మాస్త్రము మొదలగు నస్త్రంబులయొక్కయు, తత్సాక్షాత్కారము చేయుమనువులయొక్కయు, కలిమియుఁ = కలిగియుండుటను, తెలిసి = ఎఱింగి, అమృహత్సనకుఁ = అతనికి, ఎచ్చరించి = ప్రస్తావమొనరించి, దుస్సాధంబగు = సాధింపకకృముగాని, విరోధియూఁధంబుఁ = శత్రుసమూహమును, సాధింపు మని = జయింపు మని, దండయాత్రఁ = యుద్ధయాత్రను, పనిచినఁ = చేయుమనగా, అయ్యాముసుండు = అయ్యామునాచార్యుండు, నన్నుద్ధండగుతఱిఁ = ప్రయాణోద్యుక్తుండైన సమయమునను, తత్పు...వర్గంబు-తల్ = ఆయామునాచార్యునియొక్క, పురోహిత = పురోధస్సులయొక్కయు, ప్రధాన = మహామంత్రుల (దివానుల) యొక్కయు, మంత్రి = అమాత్యులయొక్కయు, వర్గంబు = గణంబు, నన్నిహితంబులగు = నమీశించియున్న, ఇవాన్వి కదినంబులు = ఈ వానకాలపుదివసంబులు, కడసి = వెళ్ళజేసి, శరత్సమయంబునఁ = ఆశ్వయుజకార్తికమాసములయందు, విద్విషత్సంహారంబునకుఁ = శత్రువులం బరిమార్చుటకు, విజయంబు నేయు మనుటయుఁ = చనుం డనగా, అతైఱంగు = అవర్నాకాలప్రయుక్తప్రవిరోధమును, రాజునకుఁ = ప్రభువునకు, ఎఱింగించి = తెలిసి, తత్సమృతంబునఁ = ఆరాజుయొక్కయనుమతిచేతను, నిలిచెఁ = వెళ్ళకయుండెను, అంతఁ = అటుపిమ్మటను.

తా. అపు డట్టదృఢముగ నుత్పన్నములైన వాక్యములను విని చేయునది లేక యాసభయం దున్న పాపండు లగు దుర్వాదులు ఖిన్నులై లేచిపోయిరి. రా జయ్యాము

నాచార్య మహత్త్వంబునకు మెచ్చి సంజెంచి యవ్విశ్రునకు దండవత్ప్రణామం బాచరించి శ్రీవిష్ణుదేవునియందు భక్తిజనించుటవలన గృహకృత్యుండు డై తనరాజ్యము మేనల్లునికిం బట్టముగట్టనట్టిసప్తదాయము గలది యగుటంజేసి యతనికిం దనముద్దు చెలియలి నిచ్చి వివాహంబొనర్చి యావివాహకాలమున ధారాపూర్వకముగఁ దన రాజ్యమున నర్థరాజ్యమిచ్చి యుపరాజుగా నియమించి తరువాత నధీశనిఖిలాస్రపేదం డగు నతనిం జీరకాలముగఁ దన కసాధ్యులైయున్న శత్రురాజుల సాధింపు మని నియోగింప నందుల కయ్యామునాచార్యుం డొడుబడి యుద్ధనూత్ర వెళ్లుట కుమ్మక్కుడయ్యెను. కాని, మంత్రిపురోహితులు మొదలగువార లిప్పుడు సుప్రాప్తించియున్న వర్షాకాలము వెళ్లెగానే దండనూత్ర యొనర్చుట యుక్త మని విన్నవించిన నవ్విధ మారాజునకుఁ దెలిపి యతని యనుజ్ఞ వడసి నిలిచియుండెను.

❧ వర్షాకాలవర్ణనము ❧

ఉ. కర్కశుఁ డంట కోర్వ కుచకంబులు వాగపతి గూర్చినట్లు న
య్యర్కుండుఁ దాను గూర్చి మఱి ఓ యాసలిలాధిపచిహ్నావాహతం .
పేర్కలగంగ నాతఁ డెలమి న్నకరస్థితిఁ గన్న నీర్వణ దా
గర్కటకస్థుఁ డయ్యె ననఁ ఓ గర్కటకస్థితిఁ గాంచె నత్తటిన్. 76

టీ. అర్కుండు = సూర్యుండు, కర్కశుఁ డంటకున్ = కరినుఁ డనుటకు, ఓర్వక = సహింపక, ఉచకంబులు = జలములను, వాగపతి గూర్చినట్లు = వరుణుండు సంగ్రహించినట్లు, అయ్యర్కుండున్ = ఆసూర్యుండును, తాను గూర్చి = తానును జల సంగ్రహముఁజేసి, మఱి = తరువాతను, ఆ...తన్ = ఆసలిలాధిపచిహ్నా = వరుణుని యొక్క గుణులయిన మొనరి, వాహతన్ = తనకు వాహనముగాఁగలది అని, పేర్కల గంగన్ = పేరువహించినదైన (ప్రసిద్ధమయిన) గంగానదియందు, అత్తఁడు = ఆవరుణుండు, ఎలమిన్ = ప్రీతితో, మకరస్థితిన్ - మకర = మొనలియందు, స్థితిన్ = ఉండుటను, కన్నన్ = పొందఁగా, శూర్వన్ = ఆసూయచేత, తాన్ = తాను, కర్కటకస్థుఁ డయ్యె ననన్ = కుశీరమందుఁ బ్రవేశించెనో యన్నట్లు, అత్తటిన్ = ఆసమయమందు, కర్కటకస్థితిఁగాంచెన్ = కుశీరమందుఁ బ్రవేశించెను. సూర్యునకు సవాజమైన కర్కాటకరాశి ప్రవేశమునకు మకరస్థవరుణేంద్రాకృతత్వము నుల్లేఖించుట వలన నుల్లేఖాలంకారము.

తా. సూర్యుండు కరినుఁ డనుట సహింపని వరుణుండు తాను జలములు సంగ్రహించ సూర్యుండును జలగ్రహణ మొనర్చి, వరుణునిచిహ్నము తనకువాహన మగుటచే

ప్రసిద్ధముగనట్లు మొసలి యం దుండగా నసూయచే సూర్యుడుకూడఁ గర్కటకస్థితి గాంచెనో యన్నట్లు కర్కటరాశియందుఁ బ్రవేశించెను. అనఁగా వర్షాకాల మారంభ మయ్యెను.

తే. వనతతివరాహవాహారివాయుభుగ్వి
రోధివారణవర్షాభులూధిఁ దొఱఁగె
నెండి రవి చేర మూడవయెడకుఁ జేరు
తరణి ధరణిం బ్రమోదసంధాయి గాఁడె.

77

టీ. రవి = సూర్యుడు, ఎండి = కర్కటమును, చేర = ప్రవేశించఁగా, వన...ధి = వనతతి = వనసమూహమును, వరాహ = అడవిపందులును, వాహారి = మహిషములును, వాయుభుగ్విరోధి = పాములకు విరోధులగు మయూరములును, వారణ = ఏనుగులును, వర్షాభులు = కప్పలును, ఆధి దొఱఁగె = మనోవృద్ధ మానెను. ని. 'వరాహస్సుకరోఃపుష్టిః, నీలకణ్ఠోభుజద్ధభుక్, కుష్ఠారోవారణః కరీ, లులాయే. మహిషోవాహద్విషత్కానరనైరిభాః, భేకేమండుకవర్షాభూః' అని యంతట నమరము. మూడవయెడకు = జన్మలగ్నతృతీయస్థానమునకు, చేరు = ప్రవేశించునట్టి, తరణి = సూర్యుడు, ధరణి = భూమియందు, ప్రమోదసంధాయి = సంతోషమునిచ్చువాడు, కాఁడె = కాఁడా! అగును.

తా. 'షట్తీదశస్థో భానుః' అని జన్మరాశికి మూట నాటింటఁ బడింట నున్న సూర్యుడు శుభఫలప్రదుడుగాన వనతతి, వారాహ, వాహారి, వాయుభుగ్విరోధి, వారణ, వర్షాభులనామాద్యక్షరము వకార మగుటవలన 'వోవా వీవో రోహిణీ' అని నామాద్యక్షరముచేత వీనికి రోహిణీనక్షత్రమాయెను గానఁ గృత్తికా త్రిపాదం రోహిణీ మృగశిరార్థం పుషభ మని పుషభలగ్నమాయెను. ఆపుషభలగ్నమునకు మూడవదియైన కర్కాటకమందు రవి ప్రవేశించగానే వర్షములు కురిసినందున యాటింటికిని సంతోషకరు డాయె నని చెప్పి సామాన్యముచేత విశేషమును సమర్థించి నందునఁ దద్రూపముగ నర్థాంతరస్యాసాలంకారము. అడవులు, అడవిపందులు, నెమిళ్లు, ఏనుగులు, కప్పలు జలము కోరుచుండుచుగాన వర్షాకాలము రాగానే వానిమనోవృద్ధ తోలుగెను. సూర్యుడు కర్కాటకము ప్రవేశించుటతోఁ దృతీయస్థానము చేరినరవి సంతోషప్రదుడే యగును గదా.

తే. వనధిగమనజగర్భార్కజనిత ఘృణులు
మఱి ప్రసూతికి నతనిధామంబుఁ జేరెర

ఘనతః జొచ్చినయిండ్లను 1¹దనను లుండి

కాన్పునకు బుట్టినిల్చేరు క్రమము గనమె.

78

టీ. వ...లు - వనధి = సముద్రముయొక్క, గమన = పొందుటచేతను, జ = పుట్టిన, గర్భ = చూలుగల (అనగా నుదకములోపల గలిగినటువంటి), ఆర్క = సూర్యునివలన, జనిత = పుట్టినటువంటి, ఘృణులు = కిరణములు, మణి = శదనంతర మందు, ప్రసూతిక్ = ప్రసవించుటకు, ఆరసిధామంబుక్ = ఆసూర్యునియొక్క స్థానమును, చేరక్ = ప్రవేశించెను. ఘనతక్ = అధికముచేతను, చొచ్చినయిండ్లక్ = అత్తవారిండ్లను, తనయలు = కొమార్తెలు, ఉండి = కాపురముండి, కాన్పునకుక్ = ప్రసవమునకు, పుట్టినిల్చేరుక్రమము = తల్లిగారింటికి వెళ్లుమర్యాదను, చూడమా, చూచుచున్నా మనుట.

తా. సూర్యకిరణములే మేఘము లని ప్రసిద్ధి గాన సూర్యునివలన బుట్టినమేఘములు సముద్రునింబొందుటచే లోపల నిమిడియున్న యువకములకు గర్భముల దాల్చి ప్రసవమునకు దమజన్మస్థానమైన సూర్యుని జేరుచున్న వన్నట్లు వర్షించుచు గొప్పదనము చేత నత్తవారింట గాపురముచేయుచున్న కొమార్తెలకు గర్భముగలుగఁగానే బిడ్డలగుటకు బుట్టినిల్లు చేరుచుండుమర్యాదవలె నొప్పెను. మేఘములు సముద్రోదకముచేత గర్భమును ధరించిలోకమునంతట వర్షించుచున్న వని ప్రతీతి గనుక నిట్లు వర్ణించబడియె. అర్ధాంతరన్యాసాలంకారము.

టీ. ఉర్విఁ గాదంబినుల యల 1 యుమ్మనీరు

దొరుగఁ గేకులు కేకలు 1 తోన నేనె

ద్విజత నారణ్యకధ్వని 1 వినఁగఁ జేసి

గర్భము సుఖచ్యుతము నేయఁ 1 గడఁగె ననఁగ.

79

టీ. ఉర్విక్ = పుడమియందు, కా...రు-కాదంబినుల = మొయిళ్లగుంపులయొక్క, ఆల=ప్రసిద్ధమైన, ఉమ్మనీరు = ప్రసవజలము(అనగా గర్భకోశములో శిశువు నావరించియుండి ప్రసవకాలమున వెలువడునీరు.) తోరుగఁ = స్రవించఁగా, ద్విజతక్ = ద్విజత్వముచేతను, ని. 'దంతవిప్రాణ్ణబోద్విజః' యని యమరము. ఆరణ్యకధ్వని = అటవికజనులు వర్షమురాఁగా వర్షమువచ్చె నని రొదచేయునుగనుక నది యనునారణ్యక కాఖయొక్క ధ్వనిని, వినఁగఁజేసి = శ్రుతపఱచి, గర్భము సుఖచ్యుతమునేయఁక్ = సుఖప్రసవము గల్గునట్లునర్చుటకు, కడఁగె ననఁగఁ = క్షుప్తక్రమించినవనఁగా, కేకులు =

నెమిళ్ల, కేకలు = కేకాస్వరములను, తోన = వెంబడిగానె, చేనెక్ = చినర్చెను. ఇచ్చట మేఘోదయమువలన సంతసించిన మయూరములయొక్క కేకలను సుఖప్రసవార్థమైన యారణ్యకశాఖాధ్వనికి హేతు వని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

తా. లోకమందు వేరకటి గలయువిదలకుఁ బ్రసవసమయమునఁ గల్గునువ్వునీరు గానుపింపఁగా నక్కడ నుండు స్త్రీలు దాని జూచి ప్రసవకాలంబనియూహించి తమలోఁ దాము గొలగొల లాడుట ప్రసిద్ధము గావున నావిధముగా నెమిళ్ల మేఘములనుండి యుబ్బునీరు న్రవించఁగా దాము ద్విజు లగుటంజేసి సుఖప్రసవార్థ మారణ్యకశాఖ నధ్యయనముజేసి వినిపించుటకు నుపక్రమించెనో యన్నట్లు వెంబడించి కేకానాదములం జేసెను.

మ. అలవృన్ముండు భానుఁ డన్కొలిమిలో ॥ నభ్రంపుఁ బెన్దొప్పెరక్
జల మాఁగక్ విడుగుక్కుజాత్యపుటయఁస్కాంతంబు నత్తున్కులో
పలఁ జొప న్నహిమిఁదిలోహరజముం ॥ బైఁ బర్వె నాలేచె వా
త్యలఁ బ్రాద్ధావమఘు ల్తాగి ల్తాదల గ్రద్దంతై దివిం ¹బర్వినన్. 80

టీ. అ...డు-అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, పర్వయ్యండు = దేవేంద్రుండు (కమ్మరవాండు), భానుఁ డక్ = సూర్యుఁడనియెడు, కొలిమిలో = అయోగోళమందు, అభ్రంపుఁపెన్దొప్పెరక్ = మేఘమున పెద్దనీళ్లకాగును, జలమాఁగక్ = ఉదకములనాపుటకై, పి...బు - పిడుగు = ఆకనియను, ఉక్కు = లోహముయొక్క, జాత్యపు = సజాతీయమైన, అయస్కాంతంబు = సూదంటుతాతియొక్క, అత్తున్కులో = ఆశకలమును, లోపలక్ = అంతర్భాగమందు, చూపక్ = అతికింపఁగా, మ...ముక్ - మహిమిఁది = భూమండలముమీద నున్న, లోహరజముక్ = ఉక్కుపాడి, పైక్ = పైకి, పర్వక్ = ఎగసి వ్యాపించెనో, నాక్ = అనునట్లు, నాత్యలక్ = నుడిగాడ్పులచేత, ప్రాద్ధావమఘుల్ ప్రాద్ధావ = మొదలివైన కార్చిచ్చులయొక్క, మఘుల్ = బూడిదలు, మొగిల్ = మేఘము, మొదలక్ = ప్రప్రథమమందు, గ్రద్దంతై = గ్రద్దంతపరిమాణముగలదై, దివిక్ = అంతరిక్షమందు, పర్వినన్ = వ్యాపింపఁగా, లేచెక్ = ఎగసెను.

తా. తొల్టొల్ల మేఘము గృధ్రమాత్రమై యంతరిక్షమున నుండునప్పుడు భూమియందున్న కార్చిచ్చుల మఱీసమూహములు నుడిగాడ్పులచే నెగురఁగొట్టబడి పై కెగసి యందున్న స్వల్ప మేఘమును గలయనపుడు పర్వయ్యం డను కమ్మరవాండు సూర్యుఁ

డనుకొలిమియందు మేఘమును నీళ్లకాగును నీరు కాఱకుండుటకై విడుగుమ్మనకు సజాతియైన సూదంటుతాతి తునుకలు లోపల నతుకుఁబెట్టఁగాఁ బుడమియందున్న లోహరక్ష పుంజములన్నియుఁ బయికి నెగసి యామేఘము నావరించి వృద్ధిబొందించునట్లుండెను. రూఢోత్థాపితమైన యుల్లేపిక్షాలంకారము.

తే. ఇలకు డిగి చుట్టిచుట్టి దురమైత్తి యెగసి
పోయి తము ముంచుసుడిగాలిపుష్కరముల
గడలిసి రభ్రకలభము శ్రల్లాసె ధరణి
నభ్రకరిక్ష దివి గాంచినట్టికరణి.

81

టీ. ఇలకుడిగి = భూమికిడిగి, చుట్టిచుట్టి = గిరిగిరిందిగి, దుమైత్తి = ధూళిని గ్రహించి, ఎగసి = మీఁది కెగిరిపోయి, తమక = తమ్ములు (ఆనఁగా మేఘములననుట), ముంచు = కప్పచున్న, సుడిగాలి = తిరుగుడువాయువును, పుష్కరములక = తొండపు కొనలచేత, ఆ...ల్ - ఆల్త = మేఘములనియెడు, కలభముల్ = ఏనుగుగన్నలు, కడలి నీరు = సముద్రమునఁ బానము జేసియున్ననీటిని, దివిక = ఆంకరిక్షమందు, ధరణిక = భూమియందు, గ్రానెక = వెళ్ళఁజల్లెను, ఆభ్రకరి = విరావతముయొక్క, శిక్షక = నేర్పుటను, కాంచినట్టికరణిక = పొందెనోయన్నట్లు, ధరణిక = భూమియందు, గ్రానెక = వెడల నుమిసెను.

తా. లోకమునం దేనుగులు దొండముల కొనలచేత దుమైత్తి వైకిఁజల్లుటయును నీటిని బీల్చి మరల వెళ్ళఁ జిమ్ముటయును బ్రసిద్ధముగావున, మేఘము లనునేనుగుగన్నలు భూమియందు లేచిన సుడిగాడ్చు లనుతుండములచేత సముద్రోదకమును పానముజేసి యైరావతముయొక్క సాహచర్యముచేత నాంకరిక్షమందు దభ్రాసముజేసిన విద్యచేతనో యన్నట్లు మరల వెళ్ళఁజిమ్మెను. ఇది రూఢోత్థాపితమైన యుల్లేపిక్షాలంకారము.

తే. కృతపయగిపాననవ మేఘుపృథుకములకు
రాలె నొయ్యన వడగండ్లపాలపండ్లు
మఱి బలాకాద్విజాళిసంప్రాప్తి గలిగెఁ
బెరుంగ బెరుంగంగ ధ్వనియు గంభీరమయ్యె.

82

టీ. కృ...కుక-కృత = చేయఁబడిన, పయగి = ఉదకములను తీరములయొక్క, 'పయగిపానీయ దుగ్ధయోగి' యని రక్షమాల. పాన = త్రాగుటగ లగినట్టి, నవ = కొత్త లైన, మేఘు = మొయిళ్ళనియెడు, పృథుకములకుక = పసిబిడ్డలకు, 'పృథుకకృబాకశ్శికు' అని యమరము. ఒయ్యనక = మెల్లమెల్లఁగా, వడగండ్లపాలపండ్లు = పన్నోపలములను బాల్యదంతములు, రాలెక = పడెను, మఱి = మెనుకను, బలాకా = కొంగలనియెడు,

ద్విజాళి = పలువరునయొక్క, సంప్రాప్తి = ప్రాప్తించుట, కలిగె = సంగఱవించెను, పెరుగఁబెరుగంగఁ = నానాట వృద్ధిబొందగా, ధ్వనియు = శబ్దమును, గంభీర మయ్యె = మిగుల నతిశయించెను.

తా. స్తన్యపానముఁజేయు పసిబిడ్డలకు మెల్ల మెల్లనఁ బాలపండ్లు రాలి, మరల పండ్లు మొలవఁగా నానాట వృద్ధిబొంది స్వరమతిశయించునట్లుదకపానము గల నూతన జలధరములకు పడగండ్లును బాల్యదంతములు రాలి, పిమ్మటఁ గొంగలను దంత పజ్జి గల్గి క్రమముగా వృద్ధిజెందఁగా గంభీరధ్వని యతిశయిల్లెను. క్లేషానుప్రాణిత రూపకాలాకారము.

మ. తనతోయం చినరత్న లెత్త నిల వాత్త్యా రేణుమూ ర్తి న్నహేం
ద్రు నకుం జెప్పఁగ మ్రుచ్చు బట్ట దివమంగదుక్ విల్లు టింపఁ భయం
బునఁ దద్రస్తి సహస్రము న్వెస డిగెం १ బో డాఁగి వే గుమ్మరిం
ప ననం ధారలు దోచె మించు వెలిగింప న్నబ్బుల న్వెల్లిపైన్. 83

టీ. ఇల=భూమి, త...బు-తన = తనయొక్క, తోయంబు=నీటిని, (తోయమును శబ్దము దేశ్యమగుటవలన ముఖ్యవస్తువును బోధించుచున్నదిగాన శ్రేష్ఠమైనపదార్థమనుట.) ఇనరత్నలు = సూర్యకిరణములు, ఎత్త = అవహరింపఁగా, వా...ర్తి-వాత్త్యా=నుడిగాలి వలన నెగసినట్టి, రేణు=పరాగరూపమయిన, మూర్తి = శరీరముచేత, మహేంద్రునకు = దేవేంద్రునకు, చెప్పఁగ = ఎఱిగింపఁగా, అయింద్రుండు, మ్రుచ్చు = దొంగను, పట్ట = పట్టుటకై, దివమంగదుక్ = అంతరిక్షమందు, విల్లు టింపఁ = ధనుస్సును బూనఁగా, భయంబున = భీతిచేత, తద్రస్తి...ముక్-తత్ = ఆ సూర్యునియొక్క, రస్తి = కిరణముల యొక్క, సహస్రముక్ = వేయిను, వెనక = వేగముచేత, డాఁగి = కానరాకయుండి, వే = త్వరితముగా, వెల్లిపై = ప్రవాహముమీద, గుమ్మరింప = వర్షించుటకు, డిగెంబో = దిగెను గాబోలు, అన = అనునట్లు, మించు = మెఱపు, వెలిగింప = (కనుపించునట్లు) వెలుగుచేయఁగా, మబ్బుల = మేఘములయందు, ధారలు = నీటి ధారలు, తోచె = కనబడెను.

తా. భూమి తనయందకము లనుముఖ్యవస్తువులను సూర్యకిరణములు హరించి కొనిపోయిన పసి మడిగాలిచే రేపబడిన పరాగరూపమును దాల్చి యింద్రునితో మొఱవెట్ట నాయంద్రుఁ డంతరిక్షమం దాదొంగలనుబట్టుటకై తనధనుస్సును గనుపఱువఁగా నందులకు భయమంది సహస్రకిరణములు నేకకాలమందు వాని గుమ్మరింప నుద్యమించినవో యనునట్లు మేఘములనుండి వచ్చు నుదకధారలు మెఱపుల వెలుగునఁ గానవచ్చుచుండెను. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

చ. తొలితొలివచ్చుధారల కెన్నెదొక్కొని తచ్చట దీగెచుట్టుగా
నలముచు ధాత్రి లేచి పొలుపాచె మలీమసబాష్పవల్లుల
త్తోలితొలి ధారకే వెఱచి యొనె ఘనోఘము వానకాశ్మకుం
బరిపుఁ డాలయాభ్రముల యొనె సుకల లూన్చెనో యనన్. 84

టీ. తొలితొలివచ్చు = ముందుముందుగ వచ్చుచున్న, ధారలకు = సిటిధారలకు,
ఎదుర్కొని = ఎదిరించి, తచ్చట = ఆధారాసమాహమును, దీగెచుట్టుగా =
లతాపరివేష్టన మన్నట్లుగా, అలముచు = చుట్టుకొనుచు, ధాత్రి = భూమియందు,
లేచి = ఉత్థితమై, మ...లు-మలీమసనల్లనైన, బాష్ప = పాఠయొక్క, వల్లులు = తీగెలు,
బరిపుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అత్తోలితొలిధారకే = ముందుముందుగ రిసినయుదక ధారకే,
వెఱచి = మిగుల వర్షించు నని జూకి, తోనె = వెంబడినే, ఘ...కు = ఘనోఘము =
మేఘ సమాహమయొక్క, వానకాశ్మకు = ధారలకు పాదములకు, ఆ = ప్రస్థమయిన,
లయ = ప్రళయకాలమందలి, అభ్రములభంగి నె = పుష్కలవర్షాది మేఘములకుంబులి,
సుకలలు = నిగళబంధములు, ఉన్నెనో యనన్ = ఒనర్చెనోయన్నట్లు, పొలుపాచె =
ఒప్పుచుండెను. ని. 'సమితి ర్నండలీ పిండీ రింఛాళిః పటలీ ఛటా, మలీమసతు
మలినం కచ్చరం మలదూషితం, బాష్పనేత్ర జలొష్ణజోః, ఆని 'పట్టితు ప్రతతి ర్ణతా'
అని యంతట నమరము.

తా. నేలమీదఁ జనుకులు రాలఁగానే యందున్నవేడిమి పొగరూపమై వై
కేగయుట ప్రసిద్ధమూవున ముంచు ముందు వర్షించు నుదకధారలచే గ్రీష్మశప
తమైనభూమియొక్కపొగ తీగ లాధారలనెదుర్కొనుచుండ జేపేద్రుండు తొలుదొల్లఁ
గనుపడినయుదకధారలకు వెఱచి ముందు విశేషమూ వర్షించునన్న శంకచేత మున్న
ప్రళయకాలమేఘములైన పుష్కలవర్షాదులకు నిర్బంధించినవిధమున నీమబ్బులకును
సుకలలు దగిలించెనో యన్నట్లుఁబూచుండెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

చ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి యొనెతగులంబును లేమి మూకతక
*వెడలెదొవో గతోరఘనభృందము లడ్డమువడ్డ వానిమే
యిడియ జవోష్టఁ బాతెడరవీందులదట్టపుబండికండ్లచ
ప్పుడుగతి మ్రాసె రేవగలు యొరభయంకరగర్జ ల త్తఱిన్. 85

టీ. ఎడపక = ఎడతెగక, మింటిపయి = ఆకాశమందు, మున్ను = వర్షకాల
మునకుఁ బూర్వమందు, ఏతగులంబును లేమి = ఏప్రతిబంధమును లేని కారణమున, మూక

* వెడలెదొ గతోరమేఘములు వేమరు లడ్డము వడ్డ.

తక్ = చప్పడులేనట్లు, వెడలెడుచోక్ = పోవువేళలందు, క...లు-కతోర = దట్టమైన, ఘన = మబ్బులయొక్క, బృందములు = గుంపులు, అడ్డము వడ్డక్ = నిరోధింపఁగా, వానిమే = ఆ మేఘముల శరీరము, ఇడియక్ = నలఁగునట్లు, (ఇడియ నన్నది ద్రావిడ దేశీయము.) జవోష్టక్ = వేగముచేతి వేంద్రముచేత, పా...తిక్ - పాఠెడు = పలు విడుచున్న, రవీందుల = సూర్యచంద్రులయొక్క, దట్టపు = సాంద్రమైన, బండికండ్ల = రథచక్రములయొక్క, చప్పడుగతిక్ = ధ్వనివలె, లేవగలు = అహోరాత్రములు, భూ...లు-భూ = అధిగునట్లు, భయంకర = భీకరములైన, గర్జలు = ఊలుములు, అత్తటిక్ = ఆసమయమందు, మ్రొనెక్ = శబ్దించెను.

తా. వర్షాకాలమునకుఁ బూర్వమున నాకాశము వెడతెగక యేలాటి ప్రతి బంధము లేనికారణమున నిశ్శబ్దముగఁ బోవునప్పడు దట్టమైన మబ్బులచూ శృద్ధమురాఁగా వానికాయములు నలఁగునట్లు వేగముచేతివేడిమితోఁ బరువిడుచున్న దివాకరక్షపాకరుల యొక్క యందముల చప్పడులవగిది నహోరాత్రములపుడత్యంతభయంకరములై యులుము లుఱిమెను. ఆలం. వస్తూఁజేర్చి.

చ. దినములవెంబడిం జడనిగిధి న్తును గ్రోలిననీరిలోనఁ బే

రినలవఁంపుఘట్టముల ॥ దృప్యదిరవ్వుదదావము ల్దవు.

ల్కాని పెటిలించునార్భటు లోకో యనఁగా సతటిదృప్యంకర

స్త్రుతిమాటక్ సృజించె సతిసాంద్రఘనాఘనగర్భగోళముల్. 30

టీ. దినములవెంబడిక్ = దివాలవరుసకు, జడనిగిధిక్ = సముద్రమందు, మును గ్రోలిననీరిలోనక్ = మున్నుద్రావిన యందకములోపల, పే...లక్ - పేరినక్ = ఘనీభవించిన, లవణపుఘట్టములక్ = ఉప్పుబిళ్లలను, దృ...ల్ - దృప్యల్ = అతిశయించినట్టి, ఇరవ్వుద = మేఘజ్యోతి యనెను, దావముల్ = కార్పిచ్చులు, తవుల్కాని=అంటుకొని, పె...కో ఆనఁగాక్-పెటిలించు = వెట్టునట్లుగఁ జేయునట్టి, అర్భటులొకో యనఁగాక్ = ధ్వనులొయన్నట్లు, స...లక్ - సతటిదృప్యంకర = మెఱుపులతోఁగూడి భయంకరములైన, స్త్రుతిములక్ = ఊలుములను, అతి...ల్-అతిసాంద్ర = మిగులదట్టమైన, ఘనాఘన = వానకాలపు మొయిళ్ళయొక్క, గర్భగోళముల్ = ఉదరప్రదేశములు, సృజించెక్ = కావించెను. 'వాని కాఠో ఘనాఘన' యని యమరము. ఉల్లేఖిల్లాలంకారము.

తా. మేఘములు నానాఁట సముద్రమందుఁ ద్రావిన నీరు లోపలఁజేరి యప్పు బిళ్లలు కాఁగా వానిని మేఘాన్నులు దహించు నందుఁ బుట్టిన పెటపెటధ్వనులొ యన్నట్లు మించులచేత భయంకరములై యున్న యులుము లా మేఘములయందు దోవపు చుండెను.

మ ఇనరశ్చుల్లప్తవాద్ధిఁ జేరి జల మొక్కింతాన నాత్మోష్ణఁ జ
య్యన వెంటం బొగముంచికో నెగసి వాతాధూతతత్సంధులం
గన నొచుం గళదశ్చులై వడఁకురేఖం దిక్తటప్రోత
స్తయిత్తు చ్చటఁ జంచల లైఱనె నాసారంబు దోరంబుగన్. 87

టీ. ఇనరశ్చుల్ = సూర్యకిరణములు, తృషణ్ = దప్పిచేత, ఛార్ధిక్ = సముద్ర
మునుబొంది, జలము ఒక్కింత ఆనన్ = ఉదకమును గొంత పానముచేయఁగా, వెంటనే
వెంటనే, ఆత్మోష్ణన్ = స్వకీయమైన యుబ్బుచేత, చుయ్యనన్ = చుయ్యుమని భవని
పెట్టఁగా, పొగముంచికోన్ = ధూమముగవ్వకొనఁగా, ఎగసి = అంతరిక్షమునకెగసి,
వా...లన్-వాత = గాలిచేతను, ఆధూత = కదలింపఁబడిన, తత్సంధులన్ = ఆమబ్బు
యొక్కసందులయందు, కననొచున్ = అగవడుచు, గ...లు ఐ-గళత్ = జాఱుచున్నట్టి,
అశ్చులై = కన్నీళ్లుగలవై (వడ దగిలినపుడు కన్నుల నీరుగాఱుట ప్రసిద్ధము.) వడఁకు
రేఖన్ = కంపించుచందమున, ది...టన్ - దిక్తట = దిగంతములయందు, ప్రోతిత = పుట్టి
నట్టి, స్తయిత్తుచ్ఛటన్ = మొయిళ్ళగమియందు, ఆసారంబు = ముసురువాన. తోరం
బుగన్ = అతిశయింపఁగా, చంచలన్ = మెఱుపులు, మెఱినెన్ = వెలిగెను. ని.
'స్తయిత్తు ర్వలాహకరి, ధారాసంపాత ఆసారం చక్షుల చపలాపిచ' యని యంతట
నమరము.

తా. సూర్యుని కిరణరూపము లగు మేఘములు సముద్రదకమును బీల్చుతఱి
దమయొక్క యూష్ణముచేతఁ జూయుమని శబ్దించుచుండ, వెంటనే పొగ చుట్టి
కొన్నందునఁ బైకెగసి వాయువుచేతఁ గదలింపఁబడినందువలనఁ, దమయందుఁ గాన
వచ్చుచుఁ గాఱుచున్నకన్నీరు గలవై కంపించుచుండును చున్న మెఱుపులు దిగంతముల
యందు జనించిన మేఘములయందు జడివాన గురియుచుండఁగా బ్రకాశించెను.

మ. ఇలకుం గల్గినజీవనంబుల నిజానిష్టోగ్రమార్తండమం

డల మానం దనవైరివైరి సఖుఁ డోటం దద్రవిం బీల్చి య

య్యిల కొక్కువ్వుడిఁ గుమ్మరింపఁ దగుఁ దానెంతైన నంతైనమం

డలమున్ రాహుపాసంగదాల్చుగతి మింటంబర్వోనీభ్రముల్.

టీ. ఇలకున్ = భూమికి, క...లన్-కల్గిన = ఉన్నటువంటి, జీవనంబులన్ = ఉదక
ములను, ని...ము-నిజ = రాహువునకు, అనిష్ట = శత్రువైన, ఉగ్ర = తీక్షణమైన, మార్తండ
మండలము = సూర్యుని బింబము, ఆనన్ = పానము సేయఁగా, ఆపహరింపఁగా,
త...రి-తన = తనయొక్క, వైరివైరి = హావాని హావాడు, సఖుఁడోటన్ = మిత్రుఁడగుట

చేతన, (అనగా లోకమందుఁ దనశత్రునిశత్రువు దనకు మిత్రుఁడౌట ప్రసిద్ధముగాన భూమియందు జలముల నవహరించిన సూర్యునకు శత్రువైన రాహువునకు భూమికిని మైత్రి యుట.) తద్రవిక్ = ఆసూర్యుని, పీల్చి = ఊటుకొని, (ముందు సూర్యుఁడు హరించిన యుదకములను మరల నాకర్షించి యుట.) అయ్యిలకుక్ = ఆభూమికి, ఒక్కువ్వుడీక్ = ఒకపర్యాయమే, కుమ్మరింపక్ = కురియుటకు, తాక్ = ఆరాహువు, ఎంతైనక్ = ఎంతటియాకృతిగలవాడైనను, తగుక్ = సమర్థుడగునో, అంతైనమండలముక్ = అంతఃకాల బెరుగుచున్న బింబమును, రాహు = సైంహికేయుఁడు, పాసంగక్ = సరిపడు నట్లు, తాల్చుగతిక్ = ధారణ మొనరించెనో యన్నట్లు, నీలాభ్రముల్ = నల్లమబ్బులు, మింటక్ = ఆకాశమందు, పచ్చెక్ = వ్యాపించెను.

తా. ఆకాశమం దంతట వ్యాపించియున్న నల్లమబ్బులను జూడఁగా భూమి తనజలములను సూర్యుఁడు పానముఁజేసి హరింపఁగా వానిని మరల రప్పించుకొనవలయు నన్న యభిప్రాయముతో సూర్యునకు విరోధియైన రాహువుతోఁ జెప్ప నతఁడు భూమికి మిత్రుఁడౌటఁజేసి యాసూర్యునిరణములయం దున్న యుదకములను గ్రహించి వర్షించుట కుద్యమించి కగుడిఁగ దాల్చిన మండలమో యన్న ట్లుండెను. ఈత్రేపిక్షాలంకారము.

లే. పుట్ట పెడలి నభోభిత్తిఁ శ బట్టుశక్ర

కార్త్యకపుఁబెద్ద పలువన్నె కట్టుజెట్టి

దైన నడచెడు కాళ్ళగుంపనగ గాలి

గార్కొని దిగంతముల వానకాళ్లు నడచె.

89

టీ. పుట్టపెడలి = వల్లికమునుండి బయలుదేటి, శ్లో. 'వల్లికాగ్రాత్పృథవతి ధనుః ఖండ మాఖండలస్య' యని కాళిదాస ప్రయోగము. నభోభిత్తిక్ = ఆకాశమని యెడుగోడను, ప...ది-పట్టు = అవలంబించునట్టి, శక్రకార్త్యకపు=ఇంద్రధనుస్సనియెడు, పెద్ద = గొప్పదైన, పలువన్నె = నానావర్ణములుగల, కట్టుజెట్టిది = కట్టుగలశతపది సంబంధి, ఐన, న...పు-నడచెడు = చనుచున్నట్టి, కాళ్ళగుంపు అనగక్ = పాదముల చాళ్ళనునట్లు, గాలిక్ = వాయువుచేత, గార్కొని = నల్లనివై, వానకాళ్లు=వర్ష ధారలు, దిగంశములక్ = దిక్పటములయందు, నడచెక్ = ప్రవర్తించెను.

తా. వల్లికమునుండి పెడలి యాకాశ మనుగోడ నాశ్రయించి నడచుచున్న ఇంద్రధను స్సనియెడు బహువిధముల వన్నెలు గల కట్టు గలిగియున్న జెట్టికాళ్ళో యనునట్లు నలగడలయందును వర్ష ధారలు కనబడెను. అలం. రూపాంతరీకృత మయిన గుఱుత్సృజ్.

చ. ఒకచినుకు నృపస్య యగు శ్రీ నుర్వికి డిగ్గరగ నీవు మూగి చా
తకము లటంచు లోఁ గనలి శ్రీ దట్టముగా నలమేఘుఁ డాడుచుం
డక చన నూఁదఁగాఁ దొరఁగు శ్రీ నాశపుటుండలు వోలె రాలెఁ ద
క్కక ఁడు వర్షధారల ముఖ్యములై కరకాని కాయముల్. ౯౦

టీ. ఒకచినుకు = ఒక్కబిందువునుగూడ, ననస్య = పయిరుతోఁగూడినది, ఆగు
ఉర్వికి = వివభూమికి, చాతకములు = చాతకోయిలలు, మూగి = చుట్టుకొని, డిగ్గ
నీవు = జాఱినీయవు (తామే వర్ష బిందువుల నన్నిటిని పానము చేయుచు) అటంచు =
ఈలాగనుచును, ఆల = ప్రసిద్ధుడైన, మేఘుఁడు = జలధరుఁడు, లోక = లోకము,
కనలి = కోపించి, దట్టముగా = నిబిడముగా, అడుచుండక = సంచరించక, చన =
పోవునట్లు, డోదఁగా = వెళ్ళినూఁదగా, తొరఁగు = పడుచున్న, నాశపుటుండలు
వోలె = శ్రోవియందలియుండలవలెను, (లోకమునఁ బట్టలు పట్టుచు నోటిలో
నుండలు చేసికొని గొట్టముతో వానిఁ బట్టలవైఁ బడునట్లును దట్టము గానఁ
బ్రయోగించినాఁడు.) కరకానికాయముల్ = వడగండ్లరాయలు, కక్క = ఎడతెగక,
పడు = పతనమగుచున్న, వర్షధారల = వానకాశ్యయొక్క, ముఖ్యములై = ఆగ్రములయం
దున్నవై, రాలె = పడెను. శ్లో. 'సర్వంసహజితమంబు న చాతకానా' మని యన్న
ప్రకారము భూసంస్పృష్టజలము చాతకములకు రోగహేతువుగాన నుకరాశముననే
గ్రహించుట ప్రసిద్ధము.

తా. చాతకపక్షు లొకబిందువునైనను సస్యములతోఁ గూడిన భూమియందుఁ
బడసక నడుమనే పానముజేసి గుంపై యాడుచుండం జూచి మేఘుఁ డాత్మలోఁ
గోపించి యాచాతకపక్షులను వెళ్లగొట్టుటకై పట్టలం బట్టునాఁడు నోటించినయుండ
లను గొట్టముద్వారమున వెళ్లగొట్టుచందమున నాశఁడు రువ్వు నాశపుటుండలో యను
నట్లు నిరంతరవర్షధారాముఖమున వడగండ్లు పడెను.

సీ. ఎలగోలుజల్లు ము శ్రీ న్నేళవెళ నేటవా

ల్పడి గాలి నట్టిండ్లఁ శ్రీ దడిపి చనఁగ;

నట్టై తో వడగండ్ల శ్రీ కట్టాపులు దుమార

మాపులు రేచి రెండవదియుఁ జన

మఱి మూడవది నిల్చి శ్రీ మెఱసి బిట్టటిమి శ్రీ

కరవారిసృష్టిఁ జీకటిగ నలమ

నుయ్యెలచేరుల శ్రీ యోజు బై పై వెండి

జల్లుపై జల్లు పె శ్రీ ల్లుకొనఁగ

తే. భూభిదాపాది దుర్భగాఁభోభరంపు
 వడి మరుజ్జుంఁఁ డెరలక కడవ వంచి
 నట్లు హోరని ధారౌఁఘ క మైక్య మొంది
 విన్ను మన్నును నొకటిగా క వృష్టి బలిసె.

91

టీ. ఎలగోలుజల్లు = మొదటవచ్చినవానజల్లు, ముక్ = ప్రథమమందు, పెళ
 పెళ = పెళపెళధ్వనితో, ఏటవాల్పిడి = వంపుగా వాలి, గాలికే = వాయువు
 చేతను, నట్టిండ్లకే = గృహమధ్యభూములను, తడిసి = నాన్ని, చనఁగా = పోఁగా,
 అట్టె = ఆప్రకారమే, తోకే = వెంటడిగానే, వడగండ్ల = వర్షోపలములయొక్క,
 కట్టావులు = కావిరులు, దుమారము = పరాగమును, ఆవులు = ఉబ్బలను, రేచి =
 ఎగురఁజేసి, రెండవదియుక్ = రెండవదియైనజల్లును, చనఁ = పోఁగా, మఱి = పిమ్మట,
 మూడవది = తృతీయమైన వానజల్లు, నిల్చి = నిలవఁబడి, మెఱసి = మించులను
 వెల్లఁగించి, బిట్టుఱిమి = మిగుల గర్జించి, కీకర = తుంపరలతోఁగూడిన, వారికే =
 ఉదకముచేత, వృష్టికే = ప్రపంచమును, చీకటిగ నలమకే = అంధకారమగునట్లు
 చుట్టఁకొనఁగా, ఉయ్యెలచేరులయొజ్జే = డోలయొక్కగొలుసులవలెను, వైవై =
 మీఁదమీఁదను, (వెంటవెంట ననుట.) వెండి = మఱియును, జల్లుపైకే = వర్షము
 మీదను, జల్లు = వర్షము, పెల్లు = అతిశయముగ, అల్లుకొనఁగా = క్రమ్ముకొఁగా,
 భూ...కే - భూభిదాపాది - భూ = భూమియొక్క, భిదా = భేదమును, ఆపాది =
 ప్రతిపాదించుచున్న, నిర్భర = భరింపశక్యముగాని, అంభోభరంపు = ఉదకాతిశయము
 యొక్క, వడికే = వేగముచేతను, మరుజ్జుంఁఁ = జంఝూమారుతముచేతను,
 'యుంఁఘావాతస్సవృష్టికః' యని యనురము. తెరలక = తెనులక, కడవ వంచినట్లు =
 బానకుమ్మరించినవైభిరిని, హోరని = హోరుమనుధ్వనితోఁగూడి, ధారౌఁఘము =
 ధారాసమూహము, పక్యమొంది = ఏకీభవించి, విన్నుమన్నునునొకటిగా = ఆకాశ
 భూములు రెండునొక్కటి యగునట్లు, వృష్టి = వర్షము, బలిసెకే = వృద్ధిబొందెను

తా. పెళపెళధ్వనితో మొదటి జల్లు వాలుగా వచ్చి గాలిచే గువ్వుములనుండి
 లోనికిఁ జొచ్చి నట్టిల్లు దడిసి చనఁగా వెంటనే రెండవజల్లు వచ్చి వేడిపొగలు,
 ధూళిపొగలు రేచి చనఁగా మూడవజల్లు వచ్చి కొంతనే పాఁగి యులుములతో
 మెఱపులతోఁ దుంపరలతో నంధకారబాధుర మొనర్చి చనఁగా నట్లువైని జల్లుపై
 జల్లు వచ్చి కారుక్రమ్మి దుర్భరవర్షాజలవేశమునకుఁదోడు యుంఁఘామారుతము రాగా
 భూమ్యాకాశము లేకమగునట్లు హోరుమనుధ్వనితో విడువకుండఁగ నేకధారగాఁ
 గడవలతో నీరుపోసినట్లు వర్ష మధికమయ్యెను.

మ. అలవర్జన్యఁడు కేకీపాత్రములగుం ఁ పాపించుచో మేఘముం
డలపుకొ మద్దెల గ్రుంగ లేవను మరున్వార్దంగికుం డర్థి నె
త్త లలి న్నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం ఁ 1 దా రామన త్తెల్ల జ
ల్లులు గెంగుచ్చులు నయ్యె ధారలును దశల్లోలేంద్ర గోపంబులున్.

టీ. అలవర్జన్యఁడు = ఆ యింద్రఁడు, కే...పు - కేకీ = మయూరములనియెడు,
పాత్రములకొ = నటులయొక్క, గుంపు = సమూహమును, ఆడించుచోకొ = నాట్యమా
డించుతఱి, మరున్వార్దంగికుండు = వాయువనెడు (మద్దెలఁ గ్రుంగవైచు) మద్దెలకాడు,
లలికొ = విలాసముగా, అర్థికొ = ప్రియముతో, మేఘముండలపుకొ మద్దెల = మబ్బుల
గుంపను మృదంగము, గ్రుంగకొ = పంగఁగా, లేవను = ఉత్థితముకాఁగా, ఎత్తకొ =
వైకెత్తఁగా, ధారలును = ఉపకధారలును, నేలకుకొ = భూమికి, వ్రాలుచుకొ =
పంగుచును, ఎగయుచుకొ = మీఁదికి సెగయుచును, తా...లుకొ - తారాడు = జీరాడు
చున్న, ఆత్తెల్లజల్లులుకొ = ఆ ధవళమయిన జాలరులును, తల్లొలేంద్రగోపంబులుకొ -
లత్ = ఆ వర్షధారలయందు, లోల = చలించుచున్న, 'చల్లొలుచలాచల' మని
యమరము. ఇంద్రగోపంబులుకొ = ఆర్ద్రపురుగులును, కెంగుచ్చులుకొ = ఎత్తనికుచ్చు
లును, అయ్యెకొ = ఆయెను. రూపకాలంకారిము.

తా. ఆ ట్లమోఘముగా నిర్మించునమయంబున నా ప్రసిద్ధుం డలవర్జన్యఁడు
మయూరము లునుటుల నాడించునవలంబున మేఘములు మృదంగములుగా,
వాయువు మద్దెల నాయించువాడుగా, జలధారలు జాలరులుగా, వానియందు జలించు
చున్న యార్ద్రపురుగులు కెంగుచ్చులుగా గన్పట్టెను.

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమం మొల్కెడుధారల గాడ్పు లేటవా
ల్లా హతి నీడ్చి వీగుప్రజలం గలఁచ న్నాగు లొందె నంబుభృ
ద్వాహచల ద్రథత్వము మోద తైటుంగకధ్వజ మెక్క నొటగా
నాహదనం జెలంగుజనం మాంతము నూళ్ళకుఁ బోవ రామియున్.

టీ. ఓహరిసాహరికొ = ఆవిచ్ఛిన్నముగా, ప్రథమము = ముందఱగా, ఒల్కెడు
ధారలకొ = పరియుచున్న నీటిధారలు, గాడ్పులు = నాగుపులు, హతికొ =
తమయొక్క కొట్టుచేత, వీటనాల్లాకొ = చేటచేర్పుగా, ఈడ్చి = ఆకర్షించి, వీగు
ప్రజలకొ = మణుగులయందు దానినజనులను, కలఁచకొ = తడవీవ్యాకులపెట్టఁగా,
మొగులు = మేఘము, అ...ము-అంబుభృద్వాహ = దేవేంద్రునకు, 'తురాహణ్నేఘ

వాహనా' యని యమరము. చలద్రగత్వము-చలత్ = కదలుచున్న, రగత్వము = స్వందనభావమును, ఒంజ్ = పొంచెను, హజన మింతకుముందే జేల్లెక నిచ్చియుండె ననుశంకను చారింపుచున్నాడట. — మొదల్ = తొలుత, మెఱుంగక ధ్వజము = మించనియెడు టెక్కిము, ఎక్కికొటగాక = ఆరోహణము చేయఁగా, అహదనక = ఆధ్వజారోహణ సమయమందు, చెలగుజనము = ఉన్నప్రజలు, అంతము = కడవఱకును, 'ఆజీమధేభి వ్యాప్తా సీయాధేధాతుయోగజే' యని యమరము. ఊళ్లకు = గ్రామములకు, పోవరా మియుక = పోగూడక యుండుటకు సముతము, (వానవెలియువఱ కుట.) నొండె నని పూర్వముతో నన్వయము.

తా. ముందుగ నవిచ్చిన్నముగాఁ గురియుచున్న వర్షధార లనుగాడ్పులు విసరుచున్న వేగముచేతఁ జేటచేర్చు గా లాగి, మఱుంగన దాఁగినట్టి ప్రజలకు ద్వేషపెట్టఁగా, మేఘము లింద్రునకుఁ జలద్రగమగుటకు బొందెను. లోకమునందున్న వాదులలో ధ్వజారోహణకాలమందున్న జరులు ధ్వజారోహణమువఱకు నచ్చటనే యుండుట ప్రసిద్ధముగాన, మించనియెడు ధ్వజము నెత్తగానే యచ్చటనున్న జరులు తుదవఱకు నుండిరో యన్నట్లు కదలుటకు యత్నములేకయోవర్షమునందు దడిసిరి. మేఘము లింద్రునికి రగముగాను, వర్షధారలు లేఱుమోకులుగాను, మఱుంగన పంగినప్రజలు రగ మీడ్చు వారుగా నుల్పేక్షింపఁబడెను.

తే. మిగుల నామని బచ్చచాంపేయకముల

నమ్మి కడపళ్లక దము వైచినాడు మగుడ

నాసవడువారి నవ్వి నట్లు విచ్చె

గలయ మూతులు కేతకీగహనతతులు.

94

టీ. మిగుల = మిక్కిలియును, ఆమని = వసంతముతువునందు, పచ్చచాంపేయకములక - పచ్చ = పసుపువన్నెగల, చాంపేయకములక = సుపెంగలను, 'భండిరోప్యచాంపేయ శ్చంకా హేమపుష్పకా' యని యమరము. నమ్మి = నిత్యమని విశ్వసించి, కడపళ్లక = కడపలకు, (కంచెలో ననుట) తముక = కేతకులను, వైచి = వడవయిచి, నాడు = వర్షర్తువునందు, మగుడక = తిరిగియును, అసవడువారిక = ఆశించెడువారిని, నవ్వి నట్లు = అపహసించినట్లు, అల్లక = మెల్లఁగా, కేతకీగహనతతులు = మొగలితోటవరుసలు, కలయక = అంతకు, మూతులు = ముఖములు, విచ్చె = వికసించెను.

తా. ఆ వర్షర్తువం దంతట వికసించియున్న మొగలిపువ్వులను జూడఁగా వసంతముతువునందుఁ బ్రబలియున్న సుపంగిపువ్వులను నమ్మి తమ్ముగడపట వేసి యిపుడానం

పంగులు లేకపోవుటచేత మరల నపేక్షించుచున్నజనులను జూచి నవ్వి నట్లుండెను. ఆపక్ష నమునందుఁ దోఁటలచుట్టును మొగలిపూవు లుండుట ప్రసిద్ధముగాన, గడపట వేసినట్లు వర్ణించెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

చ. అనయము నందనంబు దివీయందున యుండి ప్రసూనవాసనల్
గని పటతెంచిపోవు నలకారుమెటుంగులె పోవ గాక చి
క్కెనొ నవగంధలుబభుజిగీపరివేష్టన నా మొగిల్లపిం
డునఁ జెలఁగెం బనిండితగఁగడుం దెగడుం బురురేకుమొత్తముల్.

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడును, నందనంపు దివియందునె = నందనవనముతోడి యాకాశమునందే (స్వర్గమునందే), ఉండి = కాలముగడపి, ప్రసూనవాసనల్ = నందనోద్యాన కుసుమామోదములను, కని = పొంది, పటతెంచిపోవు = (వర్షించుటకు భూమికి దిగివచ్చిన మేఘములతోడను) వచ్చి మరలిపోవుచున్నట్టి, అల = ప్రసిద్ధమైన, కారుమెటుంగులె = తొలకరిమెటుపులె, నవ = శ్రోతైన, గంధ = పరిమళమునందు, 'గంధేగంధకామోదే వేకేసంబంధగర్వయోః' యని విశ్వము. లుబ్ధ = లోభపడుచున్న, భుజి = ఆడునాగుఁబాములయొక్క, పరివేష్టన = చుట్టుకొనుటచేతను, పోవరాక చిక్కెనొ = చనఁజాలక పట్టుపడెనో, నాఁ = ఆరునట్లు, మొగిల్లపిండునఁ = మొగిలి వనమందు, వసిండితగఁ = బాగారుజేరును, తెగడుం = తిరక్కిరించుచున్న, పువు రేకుమొత్తముల్ = పువ్వులరేకులసమూహములు, చెలఁగెం = ప్రకాశించెను. హేతూత్పేక్ష వస్తూత్పేక్ష.

తా. ఆ దేశమునందుఁ గంచెలవరుసలనుండెడు మొగళ్ళయందుఁ జొక్కపుబు గారు జేకులను మించు పువ్వులరేకులఁ జూడఁగా నాకాశముననే యనవరతమునుండునందనోద్యానవనప్రసూన పరిమళముల గ్రహించి తమకాఢారములగు మొయిళ్ళవెంబ వర్షించుటకై భూమికినరుగుజెంచి మరల పోవుచున్న మెఱుపు లానఁగంధమునం దాపక్షములయిన స్త్రీనపుములచేతఁ జుట్టుబడి కడలుటకు శక్తిలేక నిలంపబడియాన్నవో యన్నట్లుండెను.

చ. బలునెక నించువి ల్లడుగువట్టినదే యిపు డాకుబూపగెం
పులఁ ద్రిరుచిత్య మాది మరుశముష్టి బిగిం దిపిఁ గ్రాయుమాత్తికం
బులజడి ¹దీన నందఱకుఁ १ బో యిది యింద్రునిదేవి పుట్ట రాఁ
గెలనమొ నాఁగ బో ల్విలుజిగిం గరకాస్రతి నొప్పె మేఘముల్.

టీ. బునెకొ = మిక్కుటమగువెట్టచేతను, (గ్రీష్మకాలము దనుట.) ఇంచు నిల్లు = చెఱువనిల్లు, అడుగువట్టినదే = భూమినిబడవేసినదే, (అనగా మొలవవేసినదేఱువే) యనుట.) ఇప్పుడు = ఈవర్షాకాలముందు, ఆకుబూదిగెంపులొ-ఆకు = పచ్చనియాకుల చేతఁ బరువర్ణము, బూది = నడుమనుడు తెలుపు, కెంపులొ = చెఱువన నుండెడియెఱుపును, వీనిచేత, త్రిరుచిత్వము = హరిత క్షేతర క్తము లనియెడు త్రివిధకాంతులుగలిగి యుండుట, ఊడి = పొంది, మరుముప్పిబిగి = మన్నభూనిపిడికిటిబిగిచేతను, దివి = ఆకాశమునందు, మాక్షికంబులజడి = ముత్యపువర్షము, దీన = ఈ ధనుస్సును, క్రాయు = వెళ్లఁగ్రాయును, అంతఃపుట పో = ఎల్లవారికిని పోవుచుఱుమి, ఇది = ఈ ధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని = ఇంద్రునిదైన పక్షమున, పుట్టరాఁగెలనమొ = పుట్టలాఁసుండి యేలవచ్చెను, నాఁగ = అనునట్లుగా, పోలు = చూడఁదగిన, విలుజిగి = ఇంద్రధనుశ కాంతిచేత, కరకాస్మతి = వడగండ్లవానచేత, మేఘము = మొయిల్లు, ఒప్పె = చేన్పొందెను.

తా. గ్రీష్మకాలముందు వెట్టచేత నిక్షుధనుస్సు నేలం బడియుండి యిప్పు డాకు బూది కెంపు లనియెడు మూడువర్ణములు గలిగినదై మరునిముప్పిబిగిచే వెలుపలికి మాక్షికముల వర్షించుచున్నదినుమా! అట్లుగాక ఇంద్రునిదైన యిధనుస్సు పుట్టసుండి రావలసినవిమిత్త మేమని తోఁపఁజేయుచున్న యింద్రధనుశకాంతితోఁగూడిన వడ గండ్లచేత మేఘము లొప్పుచుండెను. శుద్ధాపహ్నవానుప్రాణితోల్పేక్షలంకారము.

చ. అతిజల మబ్ధి గ్రోలె నితఁ ధంతయు రా నతివృష్టిదోషమా

మితి నిపు డబ్ధతం బరిణామించినతోయమె చాలుఁ బంట క

న్వతి నలధాత గట్ట గగనంబున వర్తులత స్సమంతతో

¹వృత మగు నేతుమండలము ధ్రువరిచేషము సుప్త భానునిన్. 97

టీ. ఇతఁడు = ఈ సూర్యుఁడు, అబ్ధి = సముద్రమందు, అతిజలము = మిక్కిలి నీటిని, గ్రోలె = పానముచేసెను. అంతయు = పానముచేసిన యంతకంతయును, రా = వచ్చినపక్షమున, అతివృష్టిదోషమా = అతివృష్టిరూపమగు నీతిబాధ యగును, మితి = తగుమాత్రముచేతను, ఇప్పుడు = ఈ సమయమందు, అబ్ధత = మేఘత్వముచేత, పరి...మె-పరిణమించిన = విర్పడిన, తోయమె = ఉదకమే, పంట కు = సస్యములు ఫలించుటకు, చాలు = సరిపోవును, అన్వతి = అనునట్టితలంపు చేత, అలధాత = ఆ బ్రహ్మ, కట్ట = కట్టగట్టగా, గగనంబున = ఆకాశమందు, వర్తులత = వలయాకృతిచేతను, స...ము అగు - సమంతతః = అంతటను, వృతమగు =

చుట్టికొనియున్న, సేతుమండలము = మండలారావమున కట్టయొక్క, శ్రీక్ = కాంతి
నేత, పరివేషము = పెరదగుడి, భానునిక్ = సూర్యుని, చుట్టెక్ = చుట్టుకొనెను.

తా. సూర్యుని జుట్టికొనియున్న పరివేషమును హృదయగా నీ భావం దట్టియం
దతికయముగ నుదాహరణ మొనరించుచున్నవాడు. ఆగలమంతయు కన్నరూపమున గురిసి
నచో నతివృష్టిదోషము కలుగజేయును. మేఘరూపము పెరిచి యిప్పుడు మితముగ
పెరిచిన యుదకము సస్యములకు జూడియున్నయవి యని భారత యాలోచించి
యాసూర్యునికిరణములకు గమనములేకుండుటకై పరివేష మనుమిషచేత నానవాస్రాం
శుని బాధించెనో యన్నట్లుండెను.

తే. గగనరంగస్థలంబున १ మిగులఁ బ్రాశ్ని
మమునఁ గాళిక १నిల్చి కోలము నటించఁ
బొరి మొగంబున రాలు నిశ్చలక లనంగ
గుంపులై రాలె మహి २నింద్రగోపతతులు.

98

టీ. గ...నక్ - గగన = ఆకాశమనియెడు, రంగస్థలంబునక్ = నాట్యభూమి
యందు, మిగులక్ = మిక్కిలి, ప్రాశ్నిమమునక్ = దిట్టతనముచేత, కాళిక = మబ్బులగుం
పనెడి కాళికాశక్తి, 'మేఘజాలేపి కాళికా' యని యమరము. నిల్చి = నిలవబడి,
కోలమునటించక్ = నాట్యమొనరింపఁగా, (నీలికోలము ధరింప అని శ. ర. ఆపుడు నీలి
కోలము = నల్లనివేషము ధరించి నాట్యముచేయుఁగా నని యర్థము.) పారిక్ = ఆధిక
ముగా, మొగంబునరాలు = ముఖమునుండి పడుచున్న, నిష్పకలనంగక్ = అగ్నికణములొ
యన్నట్లు, ఇంద్రగోపతతులు = ఆర్ద్రపురువులు, గుంపులై = మొత్తములై, మహిక్ =
భూమియందు, రాలెక్ = పడెను. బాపకానుప్రాణితోల్పేత్కాలంకారము.

తా. ఆకాశ మనునాట్యభూమియందు మిగుల నైపుణ్యముతో మబ్బులగుం పను
కాళికాశక్తి నల్లనివేషము ధరించి నాట్యముచేయుఁగా నామె మోగనుచుండ రాల
కణములొ యన్నట్లు పురుగులు భూమిపై గుంపులంగ బడెను.

క. ద్యుమణికరాళి మొగుల్లై
యమవస శశి గలయఁ గూర్చి १ హద నొటయు న
య్యమృతపుబిందులై క్రమృత
నుమినెడు ననవాసఁ గరక १ లుడుగక రాలెన్.

99

టీ. ద్యు...ళి-ద్యుమణి = సూర్యునియొక్క, 'ద్యుమణిస్తరణిర్నిత్రా' యని
యమరము. కరాళి = కిరణజుట్టి, మొగుల్లై = మేఘములై, అమవసక్ = అమావాస్య

యందు, శశి=చందమామ, కలయక్=తమతోఁ గలియుటవలన, కూర్చి=అమృతబిందువులను గూడఁజెట్టికొని, (చంద్రుం డమృతకిరణం దగుటచేత ననుట. అమావాస్యనాఁడు చంద్ర సూర్యు లే స్థానగతు లాట ప్రసిద్ధము.) 'దర్శనూర్ణేందునంగమః' యని యమరము. హవనాటయక్ = వెళరాఁగానే, అయ్యమృతబిందులై = అయ్యమృతకణములనే, క్రస్తుణ్ = మగఁడను, ఉమినెడు ననక్ = వెళ్లగ్రక్తుచున్నవో యన్నట్లు, వానక్ = వర్షముతోను, కరకం = వడగండ్లు, ఉడుగక, ఎడతెగక, రాలెక్ = పడెను.

తా. ఆవిచ్చిన్నముగా విన్నముతోఁగూడ రాలుచున్న వడగండ్లను జూడఁగా సూర్యకిరణములు మేఘములై యమావాస్యయందుఁ బండుమితోఁగూడి గ్రహించిని కూడఁజెట్టియున్న యమృతబిందువులను సమయము తటస్థింపఁగా మరల వెళ్లగ్రక్తుచున్నవో యన్నట్లుండెను.

చ. స్ఫురణ మొగుళ్ళపై మొదలఁగ బొల్చి జలస్రుతి నాఁడునాఁటికిం
గరఁగుచుఁ బట్టుచుండుమణి కార్తుకర క్తిమ యెల్ల వెల్లిం గె
న్నరుగులు గట్టినట్టులు గగనంగొన నయ్యె సురేంద్రగోపముల్
గరఁగినవింటియప్పనరుకై వడిఁ దెట్టెలు పెట్టుపచ్చికన్. 100

టీ. స్ఫురణ్ = ప్రకాశముచేత, మొగిళ్ళపైక్ = మేఘములమీఁద, మొదలక్ = ప్రగమముఁది, పొల్చి = బిప్పి, జ...త్ = జల=ఉదకముయొక్క, స్రుతిక్ = స్రవణముచేతను, నాఁడునాఁటికిక్ = దినదినమునకు, కరఁగుచుక్ = కరఁగిపోవుచు, పుట్టుచుక్ = ఉత్పత్తియగుచు, ఉం...మ ఎల్లక్ = ఉండు=ఉన్నటువంటి, మణికార్తుక = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క, రక్తిమ ఎల్లక్ = ఆరుణ్యమంతయును, వెల్లిక్ = వఱదయందు, కెన్నరుగులుగట్టినట్టులు = రక్తవర్ణముగల ఫేనము లయినట్లు, కనుంగొననయ్యెక్ = చూడసాంపై యుండెను, కరఁగిన = ద్రవించి స్రవించిన, వింటియప్పనరుకై వడిక్ = ఆమణి ధనుస్సుయొక్క యాకుపచ్చవర్ణమువలె, తె...కక్ = తెట్టెలుపెట్టు = సాంద్రమగు పచ్చికక్ = పచ్చికయందు, సురేంద్రగోపముల్ = ఆర్ద్రపురుగులు, కనుంగొనక్ = బిప్పెక్ - అని క్రిందికి నన్వయము.

తా. ఇంద్రధనుస్సుయొక్క యెఱ్ఱదనమంతయు మొదట మేఘములపైఁ బ్రకాశించి జలపాతముచే గ్రమగ్రమముగ గరఁగుచుఁ బుట్టుచుఁ దుదకు వఱదయం దెఱుపురంగుల నురుగులైనట్లు గనుపట్టఁజొచ్చెను. కరఁగిపోయినయంద్రధనువుయొక్క యాకుపచ్చవర్ణమువలె నొప్పుపచ్చికయందు నార్ద్రపురుగులు ఎఱుపురుగులవలె నొప్పెను.

1. నొప్పెఁ దదింద్రగోపముల్. 2. పెట్టుప గట్టుపచ్చికన్.

చ. పెళపెళ మబ్బు బిట్టులుము १ భీతి విదూరశిలాంకుర 1చ్చటో
 త్పలకినియై ప్రియు న్నిదుర १ వోపుహరి స్వడిఁ 2గొఁగిలింపఁగాఁ
 దలరి ధరిత్ర సాఁచుగరు 3 १ దాల్చినకేలనఁ గంకణంపుమ్రోఁ
 తలఁ బులు డేల వండు పయిదాల్చి నదు ల్వః జొచ్చెవారిధిన్.

టీ. మబ్బు = మేఘము, పెళపెళ = పెళపెళమని, బిట్టులుము = విశేషముగా
 గర్జింపఁగా, భీతి = భయముచేతను, వి...నివి- విదూరశిలా = వైదూర్యములయొక్క,
 అంకుర = మొలకలయొక్క, ఛటా = సమాహము చేతను, (ఛల యనుపాఠమున వ్యాజ
 ముచేత నని యర్థము.) ఉత్ = ఉద్గతమైన, పులకినియై=రోమాంచముగలవై, మేఘము
 లులుముగా వైదూర్యాంకురములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము. 1. 'విదూరభూమిర్నువమేఘ
 శబ్దౌ దుద్భిన్నయా రత్నశలకయేవ' అని కాళిదాసమహాకవిప్రయోగము. ప్రియు =
 ఇష్టుడైనట్టియు, ని...రికే-నిదురవోపు = నిద్రించుచున్న, హరి = శ్రీకృష్ణస్వామిని,
 వడి = మేగముచేత, కాఁగిలింపఁగా = ఆలింగనమునరించుటకొఱకు, చలరి = త్వర
 పడి, ధరిత్ర = భూమి, చాఁచు...లు-చాఁచు = ప్రసరింపఁజేసినట్టియు, గరుదాల్చిన =
 పులకాంకురితమైనట్టి, కేలుఅన = హస్తమోయన్నట్లు, కంక...ల = కంకణంపు =
 కంకణపట్టు లనియొడు పలయములయొక్క (జాత్యేకవచనము.) మ్రోఁతల = శబ్దముల
 చేతను, పులు = పచ్చికనపు, లేల = మునుంగకవైచుండునట్లు, వండు=బురడి, పయి =
 మీదను, తాల్చి=ధరియించి, నదుల్ = విట్లు, వడి = పగముతో, వారిధి = సము
 ద్రమందు, చొచ్చె = ప్రవేశించెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తా. మేఘములు పెళపెళమని యులుముగా భూదేవి భీతినొంది నిద్రవోపు
 తనభర్త యగు శ్రీమహావిష్ణువును గొఁగిలింపుకొఱకు జూచినపులకాంకురములు గల
 హస్తమోయన్నట్లు కంకణధ్వనులు విస్తరిల్లఁగా వండునీళ్లతోఁ బచ్చికనపును డైనదాల్చి
 ప్రవాహములు సముద్రమును బ్రవేశించెను.

తే. కేకివడ్డంబె తక్కఁ గోకిలపుబంచ

మం బలుటఁ దోయిపదరులు १ మది(టే)బొసగమి

నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్ప నదులచో १ నమృత మయ్యెఁ

బ్రోపితల చేరికకు సంపు १ బోటివోలి.

102

టీ. కేకివడ్డంబె తక్క = సెమిలియొక్క వడ్డస్వరముదప్పు, ని. 'వడ్డం మయూరో
 పదతి పికః కూజతి కృచ్చమ' మ్మని యమరము. కో...బు - కోకిలపు = కొయిలయొక్క,
 పంచమంబు = పంచమస్వరము, అలుట = లేకపోవుటవల్ల, తో...లు - తోయి =

మేఘములయొక్క, పదిరులు = ధ్వనులు, (ఉఱుము లనుట.) మదికొపానగమిక = మనంబునకుఁ దగనిదై యుండుటవలన, అదియొక = ఆపడ్డస్వరమును, ప్రియుక = పల్లభుడైన సముద్రుని, కూర్చుక = కూర్చుటకై, నదులచోక = సరిత్తులపట్టు, అమృతమయ్యొక = సుధారసమాయెను. (హితమాయె నని యర్థము.) ప్రోషితలక = విరహిణులయిన స్త్రీలను, ఛోరికకుక = నాథులపొందునకు, అంప...లెక = అంపు = పంపునట్టి, జోటివోలెక = మందయానవలె, హితమయ్యె నని క్రిందికి నన్వయము. ప్లో. 'దేశాంతరగతే కాంతే శిన్నాప్రోషితభర్తృకా' యని వారిలక్షణము.

తా. వర్నాకాలమునందు నెమ్మోయొక్క పడ్డస్వరముదప్ప శోయిలయొక్క పంచమస్వరము లేమిఁజేసి మేఘములయొక్కగర్జనధ్వను లుల్లమునకు నిష్ప్రములుగాక యాపడ్డస్వరమే విరహిణులైయున్న వామలోచనలను దమతమనాథులచెంతకు జేర్చు నట్టిబోటివలె నదలకు వానికిఁ బ్రియుండయిన సముద్రునికూర్చుట విషయమై యిష్ట మాయెను. ఇచ్చట మయూరమునకు నదీసముద్రములకు దౌత్యవర్ణనముఁ జేయుటవలన దూతీసామ్యము చెప్పబడెను గనుక సుపమాలంకారము.

తే. తతతనువు రాహు సోమామృతంబు మ్రంగ

జక్రి దునిమినమెడగంటి శ చాయఁ బోలిచె

నసితమేఘసముణిధను శ వాసుదర్శ

నం బనగ నింగి బ్రతిసూర్య శ బింబ మలరె.

103

టీ. ఆ...పు-అసిత=పల్లవైన, మేఘస్థ = మేఘమందున్న, మణిధనువు = ఇంద్ర ధనుస్సు, త...హు- తత = విస్తారమయిన, తనువు = దేహముగల, రాహు = నైఋతికి యుండు, సోమామృతంబు = చంద్ర సుధను, మ్రంగక = కబళింపఁగా, చక్రి = శ్రీమహా విష్ణువు, తు...యొక-తునిమిన = ఖండించిన, మెడ = కంఠమందలి, గంటి = గాయము యొక్క, చాయక = పోలికచేతను, పోలిచెక = ఒప్పెను, ప్రతిసూర్యబింబము = ప్రతిఫలితసూర్యబింబము, ఆసుదర్శనం బనగక = తునిమి యావంక నిలిచియున్న చక్రమో యన్నట్లు, నింగిక = ఆకాశమందు, అలరెక = ప్రకాశించెను.

తా. మితిలేని శరీరము గల రాహువు చంద్రునియందున్న యమృతకళ గ్రసింప రాఁగా శ్రీమహావిష్ణువుచేత ఖండింపబడిన కంఠమందలి గాయముమాడ్కి మేఘమధ్య ముం దింద్రధనుస్సును, ఆరాహుకంఠమును ఛేదించవచ్చునున్న చక్రమువలె బ్రతి సూర్యబింబమును ప్రకాశించెను. ఈట్లేర్పాటలంకారము.

చ. స్వరుఖతాబ్రసాహిరిపుజాలమదాచిరుక్పిఖప్రభా
కరక¹బకాతివాస్సు²త్రికి³గాలవణేతుసురాజ్యదధ్యుదా
కరములు దుగ్ధశుద్ధజలకంధులు నాఁగలయట్టిసప్తసా
గరములు మేఘుఁడనెనొకొకా యనఁగాఁగనుపట్టె వీనిచేన్.

టీ. వీనిచేన్ = స్వరుఖతాదిగుణములు గలసియిండుటచేచ, స్వ...కిన్ =
కాన్ - స్వరు = సిడుగునకు, ఖరతా = తీక్షణతగలుగుటకొఱకును, బ్ర...స = ఏవ్ =
ఉదకమునకు, రస = మాధుర్యముగలుగుటకొఱకును, అహిరిపుజాల = నెమిశ్యగుంపులకు,
మద = గర్వముగలుగుటకొఱకును, అచిరుక్ = మెఱుపులయెడు, శిఖ = అగ్నికీ,
ప్రభా = దీప్తిగలుగుటకొఱకును, కరక = కడగండ్లకొఱకును, బక = కొంగలకొఱకును,
అతివాస్సు²త్రికి³గాన్ = శుద్ధోదకమును వర్షించుటకొఱకును, సి. 'శతకోటిస్వర్వశృం
బోదంభోభిరశనిర్ద్యయోః, నీలకంఠో భుజగభుక్, వర్షోపలస్తు కరకః, ఆపస్త్రీ భూమ్ని
వార్షారి' యని యంతట నమరము. మేఘుఁడు = ఆభ్రము, లవణ=ఉప్పుయొక్కయు,
ఇతు = చెఱుకుపాలయొక్కయు, సురా = కల్లయొక్కయు, ఆజ్య = నేతియొక్కయు,
దధి = పెరుగుయొక్క, ఉదాకరములు = సముద్రములును, దుగ్ధ = పాలయొక్కయు,
శుద్ధజల = మంచినీళ్ళయొక్కయు, కంధులు = సముద్రములు, నాన్కలయట్టి = అను
'పేళ్ళతోనుండునట్టి,' (లానగనట్టియను పాతము పాసగియుండమిజేసి దిద్దుపాటు
చేయఁబడెను.) సప్తసాగరములన్ = సప్తసముద్రములను, అనెనొకొకా = పానము
చేసెనాయెమి, అనఁగా = అనునట్లు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను. హేతుత్వే⁴తలం
కారము. యథాసంఖ్యాలంకారమును.

తా. మేఘములయందు స్వరుఖరతాది గుణములు గనుపట్టుటజేసి తత్తద్గుణ
హేతుభూతంబులైన సప్తసముద్రములయందు నీ జలధరంబు లుదపానమొనరించి
వచ్చెనో యన్నట్లు గానబడుచుండెను.

మ. తనిమం బచ్చ మెఱుంగుగోచియు మణీధన్వోజ్జ్వలమౌఢముం
గొని పుట్టం గొడు గబ్బ నెమ్మిపురియోకు ల్విప్పి శబ్దంబు మిం
చ నతస్సారరజోబలిత్వమున సుశచ్చస్ఫూర్తి మిన్దన్ని వే
ఘననీలాంగుఁడుగాంచె బాదశీలైలోఘంబున్ మరుత్సప్తమున్.

టీ. తనిమన్ = సూక్ష్మత్వముతోఁగూడివ, ప...యున్ = పచ్చ = పచ్చని,
మెఱుంగు = మెఱుపనియెడు, గోచియున్ = కౌశీనమును, మ...మున్ = మణీధన్వ =

ఇంద్రచాప మనియెడు, ఉజ్జ్వల = వెలుంగుచున్న, అహఃముఖ = దండమును, 'పాలాశో దండ అహః' యని యమరము. కొని = వహించి, పుట్టుంగొడుగబ్బు = పుట్టు గొడుగులనుగొడుగులు గలుగఁగా, నె...త్ - నెచ్చిపురి = నెమిలిపించి మనియెడు, అహః ల్విప్పి = పొత్తమందలియాకులువిచ్చి, శబ్దంబుమించు = ఉఱుములనియెడు పేదవాక్యములు బయలుదేఱఁగా, (కేకాధ్వను లనియెడు పేదవాక్యము లనియైనఁ జెప్ప వచ్చును.) న...నకొనత = అడఁగిన, స్ఫార = అలిశయమైన, రజోబలిత్యమునకొ = పరాగ మను బలవ్రతవ ర్తిగలుగుటచేతను, ఉ...ర్తికొ-ఉచ్చ=ఉన్నతమైన, స్ఫూర్తికొ = పటిమచేతను, వే = శీఘ్రముగ, మిక్దన్ని = ఆకాశమందునిలిచి, ఘనసీలాంగుడు - ఘన = మేఘమునెడి, సీలాంగుడు = రామచుడు, మరుల్ = దేవతలచేతను వాయువు చేతను, నృప్తముకొ = కల్పవృక్షబడిన, పాదసరిశ్రాంబుకొ = పాద్యోధుఁడైన వాహమును (వానకాశ్వను), కాంచెకొ = పొందెను.

తా. చిన్న పచ్చనిమెఱుపనెడిగోచియు సింద్రధనుస్సుదండమును దాచి పుట్టు గొడుగునుచక్రము లభింపఁగా నెమిలిపించి యనుగ్రంథమునందల పుటలు విప్పి యాఱుము లనుకేదవాక్యములతో నడఁగిపోయిన పరాగ మనుబలిచక్రవర్తిచే గొప్ప శక్తిచే నాకాశమందున్న వాయు పరుదేవతచే వానకాశ్వను పాద్యోధుఁడమును మేఘుఁడను వామనమూర్తి పొందెను. మేఘుఁడు మెఱుపుమొదలగు లక్షణములను పహించి యుండఁగా బనుపుగోచి మొదలగువానిని ధరించియున్న వామనస్వామిగా రూపింపఁబడెను. కాన నిట రూపకాలాకారము.

క. ఘనవృష్టికతన ఘణు లే

పున నలవల్చీకరంధ్రములు మూయఁగ నె

త్తినగొడుగు లనఁగ ఛత్రా

కనికాయం బవనినెల్లకడలం బొడమెన్.

106

టీ. ఘనవృష్టికతనకొ = ఎక్కుడువానగల్గుటచేతను, ఘణులు = సర్పములు, విపునకొ = ఉదుటుచేతను, ఆల = ప్రసిద్ధములయిన, వల్చీకరంధ్రములు - వల్చీక = పుట్టలయొక్క, రంధ్రములు = బిలములను, మూయఁగకొ = కప్పటఁజూపు, ఎత్తిన = పైని నిలిపిన, గొడుగు లనఁగకొ = ఛత్రము లనునట్లు, ఛత్రాకనికాయంబు = పుట్టుగొడుగులయొక్క సమాహము, అవనికొ = పుడమియందు, ఎల్లకడలకొ = సకలదిక్కులయందును, పొడమెన్ = పుట్టెను.

తా. మిక్కుటముగా వర్షములు గురియుచుండఁగా సర్పములు దమ నివాస స్థానములను పుట్టలకలుఁగు మూయుటకై యెత్తిన ఛత్రములతో యన్న జెల్లదిక్కులయందును బుట్టగొడుగులు కానవచ్చెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుడు నిజస్ఫుటం బఱఁ గ్రూర మా పురోం
 గారకయోగమూడి తిరుగన్సకుటుంబముఁ దన్ద్రహంబు నెం
 తే రుష ద్రొబ్బ*నంతలునునంతలునై పడుతున్న భక్తులైనాం
 గారశిశు ప్రతానముల కై వడి రాలె సురేంద్రగోపముల్. 107

టీ. మేఘుడు = వలహనుడు, మింట = అంచితమును, సారెకు =
 మాటిమాటికిని, ని...బునిజ = తనయొక్క, స్ఫురణంబు = స్ఫూర్తి, అఱ = చెడు
 నట్లు, గ్రూరమా = కఠినమైనట్టి, పురోంగారకయోగమూడి = పురోంగారక ము నవి
 యోగము వహించి, తిరుగన్ = ఆచ్ఛటనుడి మరల. గా, ధ్లో. 'పురోంగారకేవ్యనాప్తికి
 పురశ్శుక్రే ప్రవర్ణతి' అని జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందున్నది. సకుటుంబము = దారిపుత్రా
 దులతో నున్న, దన్ద్రహంబు = ఆ యంగారక గ్రహమును, ఎంతేరుష = అధిక
 మైనోపముచేతను, ద్రొబ్బ = క్రిందికి బడఁద్రోయఁగా, *అంబు సెంతలునై =
 ఇంతంతయియలై, పడు = పడుచున్నట్టియు, త...డి = తన్నభి = ఆయాకాశము
 వలనను, చ్యుత = జాతిన, అంగార = అంగారకనియొక్క, శిశుప్రతానములకై వడి =
 పిల్లల గుంపులవలె, ని. 'అంగారాభాగుతోల్పక' యని రత్నమాల. సురేంద్రగోపముల్ =
 ఇంద్రగోపపురుగులు, రాలె = పడెను.

తా. ఇంద్రగోపములు పుడమియందు రాలఁగా మేఘుఁ డంతరిక్షమునందుఁ దని
 మహిమను నంగారకగ్రహము పురోంగారకయోగమును వహించి యడంచుచుండ
 జూచి, పిమ్మట నాయోగమునువదలి వెళ్లుచున్న యాయంగారకగ్రహమును, దారిపుత్రా
 దులతో నత్యంతరోషముచేత భూమిపయి బడఁద్రోయఁగాఁ దుత్తుమురులై పడుచున్న
 దానిపిల్లలొ యన్న ట్లుండెను.

క. కాశోదరాహితుల వ

ల్లికంబులఁ దూర్చె మెఱసి మేఘుం డని గుం

నై కనుగొని పొగడెడు నన

భేకధ్వను లెసఁగె వృత్త క భేదానుకృతిన్.

108

టీ. కాశోదరాహితుల = కాశోదర = సర్పము లనియెడు, అహితుల = శత్రు
 వులను, మెఱసి = మెఱుపులమెఱయఁజేసి, మేఘుండు = ఘనుడు, వల్లికంబుల =

*అంతలును = పెద్దగుంపులును, ఇంతలును = చిన్నగుంపులును, వి.—అంద్ర
 పురుగులు (ఇంతలును అంతలును వి = చిన్నమొత్తములును పెద్దమొత్తములునుగా)
 రాలె.—అని, తే. టీ. అంతలు, ఇంతలు అనుపదములకు పెద్దగుంపులు, చిన్నగుంపులు
 అనువర్ధము భాషలో లేదు.

పుట్టలను, తూర్పు = ప్రవేశించజేసెను, అని = ఈలాగని, గుంపై = మొత్తములై, కనుగొని = చూచి, పొగడెడు ననక = స్తోత్రముచేయుచున్నవో యనునట్లు, వృత్త భేదానుకృతి - వృత్తభేద = మండూకాది వృత్తభేదములయొక్క, అనుకృతి = అనుకరణముచేతను, భేకధ్వనులు = కప్పకూతలు, ఎనగె = అతిశయించెను.

తా. అప్రదా మండూకాదివృత్తభేదముల ననుకరించు భేకధ్వనులు గలుగఁగా నవి మేఘుండు దమకు శత్రువులైన నప్పములను మెఱపుల మెఱయజేసి పుట్టలలోఁ బ్రవేశించఁ జేసెనని తలంచుకొని నుతోషించి గుంపుగూడి యామేఘమును బొగడు చున్నవో యన్నట్లుండెను. క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాత్మేష.

తే. మొగిలు మైచీకటులు నెక్కుజిగిమెఱుగులఁ

బగలు రాతిరి రాతిరి పగలు చేసె

సకలమును నిద్రపుచ్చుకేశవుని నిద్ర

పుచ్చుఘనునకు నిట్టి దగ్ధృతమే *తలఁప.

109

టీ. మొగిలు = మేఘుండు, మై చీకటులక - మై = శరీరముయొక్క, చీకటులక = అంధకారముచేతను, ఎక్కుజిగిమెఱుగులక = అధికమైనకాంతిగలమెఱుపుల చేతను, బగలు = దినమును, రాతిరి = రేయిగా, రాతిరి = నిశచు, పగలు = దినముగాను, చేసెక = కావించెను. సకలమును = సర్వప్రపంచమును, నిద్రపుచ్చు = ప్రళయకాలమందుఁ దనయుదరమున నుంచుకొని నిద్రించఁజేయునట్టి, కేశవునిక = శ్రీమహావిష్ణువును, ని...కు - నిద్రపుచ్చు = సుప్తిబొందించుచున్న, ఘనునకు = మేఘునకును, అధికునకును, (భగవంతుండు వర్షకాలమందు యోగనిద్రాసత్తుడని ప్రసిద్ధముగాన నిద్రపుచ్చు నని ప్రయోగించెను.) ఇట్టిది = పగలు రాత్రి, రాత్రిపగలుగాఁ జేయుట, తలఁపక = విచారించఁగా, ఆద్భుతమే ఆశ్చర్యమా ! కాదనుట, ఆర్థాప్రత్యులంకారము. యథాసంఖ్యాలంకారముగూడఁ గలదు.

తా. పెనుచీకటిచేతను జొక్కపుమెఱుపులచేతను మేఘుండు రాత్రిని బగలుగను బగటిని రేయిగ నొనర్చె ననఁగా నంధకారము గ్రమ్ముకొనునట్లుగాఁ జూటికొని వర్షించుచు మెఱుపులు మెఱయుచుండెను. నమస్త విశ్వములను యోగనిద్రాసత్తుడగు విష్ణుమూర్తి తనయుదరమున నుంచుకొని సుషుప్తి నొందించుచు గాన నట్టి శ్రీవిష్ణుమూర్తినే నిద్రించఁజేయు మేఘుండు రాత్రి పగలు పగలు రాత్రిచేయఁగలుగుటలో నేమాశ్చర్యమును లేదుగదా !

తే. ధూళి యడగిన మఱి మింట దోచె శంప
జలధరద్రోణి మన్ను పర్జన్యుఁ డెత్తి
ఖనదిఁ దఱిచ్చి విభూషేచ్ఛఁ గడుగ మెఱయు
మృదుమహిగతవసుఁజోరేఖ యనఁగ.

110

టీ. ధూళి = దుమ్ము, అడగినఁ = అడఁగఁగా, మఱి = పిమ్మటను, మింటఁ = అంతరిక్షమందు, శంప = మెఱుపు, దోచెఁ = కనుపించెను, పర్జన్యుఁడు = ఇంద్రుఁడు, జ...ణిఁ = జలధర = మేఘమనియెడు, ద్రోణిఁ = దోనెయందు, (అనఁగా జలగఁడుగువాఁడు మనకట్టుకడిగెడు వలక యచట.) మన్నుఁ = భూమియందలి ధూళి రూపమైన మృత్తికను, ఎత్తి = ఉంచెను, ఖనదిఁ = ఆకాశగంగయందు, తఱిచ్చి విభూషేచ్ఛఁ = తఱిచ్చి = ఆగగనలత్తికి, విభూషేచ్ఛఁ = భూషణముకొఱతైన యిచ్చ చేతను, కడుగఁ = తొలినముచేయఁగా, మెఱయు = జ్వలించుచున్న, మృదుమహిగత = మృదువైన భూమియందున్న, వసు = బాగారముయొక్క, రజః = ధూళియొక్క, రేఖ యనఁగాఁ = చాలనఁగా, దోచె నని క్రిందటి కన్వయము.

తా. వర్షముచేత భూమియందు మువ్వుడఁగఁగా నిమ్మటఁ గావచ్చినవిద్యుల్లత పర్జన్యుఁడు మేఘ మనుదోచెయందు భూపరాకము నెత్తికొని గగనలత్తికి భూషణములు చేయవలయు నన్న యిచ్చచేత సాకాశగంగయందు గడుగఁగా బ్రకాశించుచుండెను.

తే. స్థూలపరిపక్వకాననోదంబరాగ్ర
రంధ్రముల వాననీరు సొరంగ వెడలె
మశకపజ్జులు దావధూమంబు లడఁగ
రచ్చ సేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనఁగ.

111

టీ. స్థూ...లఁ = స్థూల = గొప్పలై, పరిపక్వ = పండియున్న, కానన = అడవి యందలి, ఉదంబర = మేడి పండ్లయొక్క, అగ్ర = తుదలయందున్న, రంధ్రములఁ = బెజ్జములయందు, వాననీరు సొరంగఁ = పక్షిదకము ప్రవేశింపఁగా, మశకపజ్జులు = దోమలచూళ్ళు, దావధూమంబులడఁగఁ = కాలుచిచ్చులబొగలఁగఁగా, విశ్రాంతికిఁ = శ్రమనుదోగొట్టుకొనుటకొఱకు, రచ్చసేయంగఁ = కొలువుసేయుటకు, వెడలెన సఁగఁ = బయలుదేరి నన్నట్లు, వెడలెఁ = బయలుదేఱెను.

తా. వానలు మెండుగాఁ గురియుటచేత నడవియందలి పరిపక్వములైన మేడి పండ్లనుండి దోమలగుంపులు వెడలెను. అవి కాలుచిచ్చులు చల్లాలుటాదీసి విశ్రాంతి కొఱకుఁ గొలువుచేయ నాలోచించి బయలువెళ్లెనో యన్నట్లుండెను.

సగర. గ్రావాళిం గేతణీకోరకకుటజరజోరరాజిదూర్వాంకురశ్రీ
తో వీక్షింపం దినానుశ్రుతి మటువడుచుదోచు చిట్టా తిరోభా
వావిర్భావంబులం బోయక పొరయ నభస్సభ్రము ల్లప్పి వై నెం
తే వివైప్పింకిల్ బర్హిణులుదిరుగఁ బెల్లంద్రజాలంబుఁ జూపెన్.

టీ. గ్రావాళి - గ్రావ = పర్వతములయొక్క, ఆళి - సమూహండు, ని
'అద్రిగోత్రగిరి గ్రావాచలమై లలిలొచ్చయక' యని యమరము. కే...జి-కేతణీకోరక =
'మొగిలిమొగ్గలయొక్కయు, కుటజ = కొండమల్లెమొగ్గలయొక్క, ని. 'కలికా కోరకః
పుమా' ననియు, 'కుటజోగిరిమల్లికా' యనియు నమరము. రజోరాజి = పరాగవక్షి,
దూ...తో - దూర్వాంకుర = గరికమొలకలయొక్క, శ్రీతో - సుపదలో, వీక్షిం
పఁ = చూడఁగా, ది...టి - దినఃపగటియొక్క, అనుశ్రుతి - ప్రతిక్షణమందును,
'స్త్రీయా మాత్రా శ్రుతిః పుంసి' యని యమరము. మటువడుచు - కనుపడక యుండు
చును, తోచుచు - కనఁబడుచును, ఇట్టా = ఈప్రకారమున, తిరోభావావిర్భా
వంబుల - తిరోభావ = కనఁబడకయుండుటను, ఆవిర్భావంబుల - కనఁబడుటను,
పొయక = ఎడతెగక, పొరయ - పొందఁగా, నభస్సు = శ్రావణమాసము, అభ్రముల్ =
మేఘములను, కప్పి = పఱపి, వై - మీద, బర్హిణులు = నెమిళ్లు, పింకిల్ =
పురులు, ఎంతేవివై = మిక్కిలి వ్యాప్తములై, తిరుగ - ఆడుచుండఁగా, పెల్లు =
అధికమైన, ఇంద్రజాలంబు - ఇంద్రజాల మనుకొబరవిద్యను, చూపెన్ = కను
పఱచెను.

తా. పర్వకాలమునఁ బుష్పించుచున్న కుటజకేతకాదుల పరాగములును గరిక
కాంతులును గొంతవడిఁ గన్నట్టియుఁ గొంతవడిఁ గన్నడకయు నిట్లు తిరోభావావి
ర్భావముల నెడతెగక పొందఁగా శ్రావణమాసమునైంద్రజాలికుండు మేఘములను
తెరవేసి నెమిళ్లయొక్క నెడల్పులైన పింఛములు వ్యాపింపజేసి యతిశయమైన
యింద్రజాలవిద్యను గనుపఱచెను. భస్మమును దూర్చుచు నెమిలిపింఛము నింద్రజాల
సాధనములు. తిరోభావావిర్భావము లింద్రజాలగుణములు. ఇవి యన్నియు నప్పుడు
కలిగియున్న వనుట.

తే. గిరులతటజంబుతరువులఁ శ దోరంగుపండ్లఁ

బుట్టె జంబూనదులు గానఁ శ బొదువు మొయిలు

మేన నవి *సోకునెడలుగా శ మితిఁ దటిచ్చ

లంబునను శొద్రజాంబూనదంబు లయ్యె.

టీ. గిరుల = కొండలయొక్క, తట = చదులయందుఁబుట్టిన, జంబుతరువులక్ = నేరేడుచెట్లయండి, తో...న్-తొరంగు = రాలుచున్న, పుష్టక్ = ఫలములవలన, జంబూ నదులు = నేరేడుపండ్లరసపుటేళ్లు, పుష్టక్ = ఉదయించెను, కానక్ = ఆడవియందు, పొ...నక్ - పొదువు = ఆలముకొన్న, మొ...లు = మేఘముయొక్క, మేనక్ = శరీరమందు, అవి = ఆ జంబూనదులు, సో...గా - పో...కు = తామునట్టి, ఎడలుగా = తావులేకదా, మిలిక్ = సేరదప్పక, త...ను తటిత్ = మెఱుపనియెడు, ఛలంబునను = వ్యాజముచేత, శు...లు - శుక్ల - చొక్కములైన, జంబూనదులు = సువర్ణములు, ఆయ్యోక్ = ఆయెను.

తా. మేఘములయందుండు మెఱుపును జూడఁగాఁ గొండలయందలి చదులయందు జూచియున్న నేరేడుచెట్లయండి రాలుచున్న పుష్టయందు బుట్టిన జంబూనదు లడవి యందెల్లదిశల నుండఁగా ను దలముకొన్న మేఘములయొక్క దేహములందు నవి సోకి నందున జంబూనది ప్రవహించినచో స్వర్ణమునట్టి మర్మాద దప్పక తటిత్తు లనువ్యాజ మును పొంది మొయిళ్ళు శుద్ధజంబూనదమయము లాయెను. అపహ్నవాలంకారము.

తే సురభిబడి జన్న సప్తలాశోకకమల

కువలయాన్త్రాళిక గదంబ శ కుటజనీప

కకుభయాధికలను సాయ శ కములు మరున

కేను గల్గి గేదగిసురె శ యెక్కు డయ్యె.

114

టీ. సురభిబడిక్ = పశుతునిమెఱుఁగి, చన్న = పోయివటునాటి, ని. 'సుర భిస్తు గవి స్త్రీయాం, వసంతచైత్రయోః పుంసి త్రిషు సౌమ్యసుగంధినో' అని రత్న మాల. సప్తలా = విరజాఙ్గియొక్కయు, 'సప్తలా నవమాలికా' యని యమరము. ఆశోక = కంకేళియొక్కయు, కమల = పద్మముయొక్కయు, కువలయ = కలువయొక్కయు, ఆన్త్ర = చాళముయొక్కయు, ఆళిక్ = సమూహమునకు, క...లు - కదంబ = కడిమి పుష్పమును, కుటజ = కొడిసెపుష్పమును, నీప = కడపపువ్వును, (అమరమున గదంబ నీపములు పర్యాయములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నను శుకుల' బిల్వవకుళౌ ప్రకదంబనీపాక' అన భిన్నజాతిగాఁ బ్రయోగించియున్నారు గనుక నీ గ్రంథకర్తయును చెప్పిన వేఱుగాఁ జెప్పె నని యెఱుంగదగును.) కకుభ = మద్దిపువ్వును, 'ఇంద్రదుకకుభోఽర్జున' యని యమరము. యూధికలు = అడవిమొల్లయును, 'గణికాయూధికాంబస్తా' యని యమ రము. అను = అనునట్టి, సాయకములు = బాణములు, మరునకుక్ = మన్మథునకు, విను కల్గి = పంచబాణములకుఁ బ్రతినిధి పంచబాణములుగల్గియు, 'గేద గిసురె = మొగలి జోకను సురియకత్తి, ఎక్కుడయ్యెక్ = శ్రేష్ఠమాయె నని యర్థము. అతివయాయుధ మాయె నని భావము.

తా. వసంతునితోడ నరిగిన సప్తలాశోకాది పంచబాణములకు బదులుగా నీ వర్షర్తువందుఁ గదంబకుటజాది పంచసాయకములు గల్గియుఁ గేతకీకుసుమమెక్కుడయ్యె ననగా నీ ఋతువు వసంకర్తృపుకంటె నతిశయముగా స్వరోద్దిపక మాయెను.

క. నటనఁరకేకీపాత్ర

స్ఫుటయవనిక లన మొగుల్లు १ పొదివెఁ భూభృ

త్తటుల నవి యాకు దిను చిట

పొటరవము నెలంగెఁ దాళఁములచప్పుడు నై .

115

టీ. న...లు అనె - నటన = నాట్యమునందు, పర = ఆసక్తములైన, కేకీ = సెమల్లనియెను, పాత్ర = నాట్యస్త్రీలయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, యవనికలనె = నీలితెరల యనగా, 'ప్రతీసీరాయవనికాస్యాత్తిరస్కరణీచసా' యని యమరము. భూభృత్తటుల = కొండలచరులయందు, పొదివె = 'వ్యాపించెను, అవి = ఆ మేఘములు, అపదిను = పర్జములను దినుచున్న, చిటపొటరవము = చిటపొటయరుధ్వని, తాళములచప్పుడునై = తాళధ్వనియై, (నాట్యోప యోగితాళంబు లనుట.) చెలఁగె = ఒప్పెను. రూపకానుప్రాణితమైన యుల్పేక్షాలంకారము.

తా. అప్పుడు నెమల్లనియెడునాట్యస్త్రీలు నాట్యమునేయఁగా మబ్బులు కొండలలోని యాకులు పేయుచుండఁ గల్గిన చిటపొటధ్వనులు తాళములుగా నామేఘములు నీలపుఁదెరగుడ్డలుగా నొప్పుచుండెను.

చ. జలధర ముప్పుతోఁ २ ఎలు సొరసంగురసం బని యప్పయోధి నిం

పాలయఁగఁ గ్రోలి పై దధిపయోధియుఁ గ్రోలఁగఁ బ్రాచి దొటఃబె

న్పులుసుఁ గరుళ్లఁ గ్రాయ నవి १ వోవడగండ్లన రాల్చె గాని నాఁ

డిలః బడువానిఁ దిన్నయపు १ డే చలిఁ బండ్లు వడంగ నేటికిన్ . 116

టీ. జలధరము = మేఘము, ఉప్పతో = లవణముతోఁగూడిన, పులుసు = అష్టము, రసంబు = రుచిని, ఒసగునని = ఇచ్చునని, అప్పయోధి = ఆ లవణసముద్రమును, ఇంపాలయఁగ = స్త్రీలింగులఁటుల, క్రోలి = పానముఁజేసి, పై = ఆ పిమ్మటను, దధిపయోధియు = పెరుగుసముద్రమును, క్రోలఁగ = త్రావఁగా, ప్రాచి దొటః = అది ప్రాచీనమైనదిగాన, (పులిసినపెరుగనుట.) పె...ళ్ల = పెప్పులును=మిగులుఁ బుల్లనైన, కరుళ్ల = పెరుగుగడ్డలను, క్రాయ = వెళ్లఁగక్కుగా, అవివో = అట్లువెళ్లఁగక్కుఁబడిన పెరుగుగడ్డలే, వడగండ్లన = కరక లనునట్లుగా, రాల్చె = చతకమునొండెను, కానినాడు = ఈవడగండ్లు దధికణములు కాకపోయెనేని, ఇల = భూమియందు, పడువాని = పతనముగచున్న యావడగండ్లను, తిన్న

యపుడేతినగానే, పండ్లు=దంతములు, చలివడంగనేటికి = జిల్లుమని చల్లవడంగనే
సిన నిమిత్తమేమి ?

తా. అప్పుడు రాలుచున్న వడగండ్లును నోటిలోవేయగా బాడ్లు జివ్వనితీపు
గలవై పులును దగిలిన దంతములమాడ్కి వస్త్రాంతరముల నమలుటకు శక్తి చాలకుండు
టండేసి మేఘము పులునుతో నుప్పు గలిపినట్లయిన మిక్కిలి రుచిగా చుండు నని కలంచి
ముందు లవణసముద్రమున నీరు గ్రావి యాపివ్వుట దధిసముద్రమును బానముచేయుగా
నది ప్రాచిదౌటవలన మిక్కిలి పులునుగా ముండెను గాన దాని వెళ్ళు గ్రక్కగానే
యాగడ్డలో వడగండ్లునువ్యాజమున రాలుచున్నవి. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తే. అపు డసల్లకు డిగక మేఘాళి పొదువు

నచలములవై నె దొడ్డికట్టగుమ్మగాళి

జాడఁ జూపటై మీదిపర్జన్యధన్వి

నృపున కగు తెరవేటయాఁయిత మనంగ.

117

టీ. అప్పుడు = ఆ వర్షాకాలమునందు, అసల్లకుడిగక = బురదలలోదిగక, మేఘాళి =
మబ్బులచాళ్లు, పొదువు = చుట్టుకొన్న, అచలములవై నె = కొండలమీదనె, దొడ్డి
కట్టగు = దొడ్డిలోఁ దోలఁబడినవానివలె నిలిచియున్న, మృగాళిజాడ = లేళ్లగుంపువలె,
మి...న్వి - మీది = పయినున్న, పర్జన్య = ఇంద్రుఁడనియెడు, ధన్వి = ధనుర్ధరుడైన
నృపునకు = రాజునకు, అగు = అయినటువంటి, తెరవేటయాఁయితము = సిద్ధమయిన
తెరవేట, అనంగ = అనునట్లు, చూపటై = కానవచ్చెను. (తెరవేట యనగా
గొప్పయధికారులు వేటకు వెడలునవసరమున నుగతులయిన వేటకాండ్రచేత మృగము
లొక్కచోటఁ గూడియుండునట్లుగఁ జూట్టుచు తెరవేసి నమకూర్చుట.)

తా. అవానకాలమునందు జడిసి బురదలకు డిగక మబ్బులగుంపు చుట్టును వ్యాపింప
బడియున్న కొండలపైని దొడ్డికట్టగా నిలువఁబడియున్న మృగములవలె బర్జన్యం
డనువిలుకాఁ దగు దొడ్డరాజునకై సిద్ధపఱపఁబడిన తెరవేటయా యన్న ట్లుండెను.

చ. తడి తల డిగ్గి ముంప జడతం దుది తెప్పలఁ గన్ను విప్పి పు
ల్పొడచుచు నీరు ముంగరలపొలిక ముక్కునఁ గూడ నోటఁ గొం
తొడియుచు గూటికిట్టి సగ ౧ మొత్తుచు తెక్కచుచ్చు మున్నుగా
వడఁకుటె కాక 1 చే ప్పుడిగె ౧ పక్షులు వక్షము జూనువుల్ చొరన్.

టీ. తడి = నీరు, తలడిగ్గి = తమతలలనుండి దిగి, ముంప = ముంచుకొనగా,
(అనగా వర్షము దొర్లఁ బక్షులతలలందడిపి పిచ్చుట వానిశరీరములను దడుపగా

ననుట.) జడత = జాడ్యము చేతను, తుదితెప్పల = పత్తాగ్రముల చేత, కన్ను విప్పి = నేత్రములు తెరిచి, పుల్పొడుచుచు = కన్నులు పులకరించుచు (అనగా తెరివంగూడని కన్నుల సత్ప్రయత్నమునఁ జెరిచి లోనినీళ్లు వెలువరించుచు.) నీరు = వర్షోదకము, ముంగరల పోలిక = ముక్కంటికై వడి, ముక్కలఁగూడక = నాసికలయందు వ్రేలఁగా, నోటిక = పదనము చేతను, కొంతొడియించు = కొంఠస్వీకరించుచు, గూటికట్టలు, గూటిపుడకయందు, సగము = అర్థము, ఒత్తుచు = తుడుచుచు, పత్తులు = సిట్ట = జానువు = తమ మోకాళ్ళు, వక్షము = ఎడ, చొరక = చొచ్చియుండఁగా, పడఁకుట కాక = కుపమొందుటయే కాక, తెక్కవిదుర్పు ముచ్చగా = పక్షవిధూననము మొదలయిన, చేప్త = వ్యాపారము, ఉడిగె = మానెను.

తా. ఆనమయంబునఁ బట్టలు గూండ్లయందు ముద్దులుగాఁ దడువఁబడి కాళ్లు ముడుచుకొని చలికి వడంకుట దక్క నొండుచేప్త లుడిగి యుండెను.

క. చెందు నెఱసంజ కుంకుమ

క్రందునఁ గెంపెక్కుదివికి శ గాళ్ళీరత రా

నిందుశిలాత్వము రవి గని

యెం దోయముఁ గురియ నేల శ యిటు గాకున్నన్. 119

టీ. చెందు = ప్రాప్తమైన, నెఱసంజ = పూర్ణసంధ్యారాగమనియెడు, కుంకుమ = కుంకుమపువ్వుయొక్క, క్రందున = ఆతిశయము చేత, కెం...కిక - కెంపెక్కు = ఎఱుపెక్కిన, దివికి = ఆకాశమునకు, కాళ్ళీరత = కాళ్ళీరదేశత్వము, రాక = రాఁగా, రవి = సూర్యుఁడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకాంతమణియౌటను, కనియె = పొందెను. ఇటుగాకున్న = సూర్యుఁడు చంద్రుల గాకుండేనేని, తోయము = జలమును, కురియనేల = వర్షింప నిమిత్తమేమి ?

తా. సంధ్యాకాలమునందు వర్షించుచుండఁగా నెఱుపుఁజేందినసంధ్య యను కుంకుమపువ్వుచేత నెఱుపైన యాకాశమునకు గాళ్ళీరదేశత్వము రాఁగా సూర్యుఁడు తద్దేశోద్భవ మని ప్రసిద్ధిఁకెక్కిన యిందుశిలాత్వమును బొందెను. అటుగాకపోయె నేని యాసూర్యుఁ డుదకంబుల వర్షించుటకు హేతు వేమని ప్రజలు తలంచునట్లుండెను. చ. అలజలరాశి నీటఁ బగ శ లర్కకరావళి చూలు దాల్చుగా

నలమిన యిర్వర్రాత్రి ధవళాంశుకరావళి దానుఁ దాల్చు ద

జ్వలముల కాస మూఁగికొనుఁచాడ్పున నాడి వహించె జూలు *మ

బ్బుల నిల ముగచు నీలఘనఃపుంజమువల్ల బలాకమాలికల్. 120

* నంబుల నిల ముండు. (జలముచే భూమిని మునుంగఁజేయు.)

టీ. అల = ప్రసిద్ధమైన, జలరాశి = సముద్రమయొక్క, నీటన్ = ఉడకముచే
బోగలు = పవటియందు, అర్కకరావళి = సూర్యకిరణసమూహము, 'బలహస్తాశవశి
కరా' యని యమరము. చూలదాల్పంగా = గర్భముధరియింపఁగా, ఆలమినయార్షన్ =
జనించిన యనూయచేత, రాత్రిన్ = రేయియందు, ధవళాంశుకరావళి = చంద్రకిరణ
సమూహము, తామున్ = తామును, తాల్పన్ = గర్భములుధరియించుకొనుటకు, తజ్జల
ములకున్ = ఆసముద్రోదకములఁ ద్రావుటకై, ఆసన్ = ఆకతో, మూఁగికొనుచున్న
నన్ = చుట్టుకొనినవిధమున, ఆడి = సంచరించి, బలకమాలికల్ = తెల్లకొంగలచాళ్ళు,
'బలకాభినకంతికా' యని యమరము. మబ్బులన్ = చీకట్లచేతను, ఇల్లన్ = భూమిని,
ము...ల్లన్ - ముంచు = కప్పచున్న, నీలగున = కాలమేఘముయొక్క, పుంజము
వల్ల = సమూహమువలనను, చూలు = గర్భమును, వహించెన్ = ధరియించెను.

తా. తెల్లకొంగలు రాత్రులయందు నంధకార మగునట్లు భూమియందు గొప్ప
యున్న నల్లమబ్బులను మాలికలుగాఁ జూజికొని యానీళ్ళు త్రాగి గర్భము ధరింపఁగా
సూర్యకిరణములు పగటియందు సముద్రోదకముచేసి గర్భముధరియింపఁజూచి యార్షన్
గలవియై చంద్రకిరణములు దామును గర్భముల ధరియించుకొనుట నాసముద్రోదక
ములం బీల్చుటకై తిరుగుచున్నట్లుండెను.

క. ఉటుము విని యలకకై దివి

వెఱుఁ బటచుమరాళపటలి ॥ విడిచినఁ బడు న

క్కఱచిన బిసలవవిసరము

తెఱుగున వడగండ్లు ధవళదీధిలి రాలెన్.

121

టీ. ఉటుమున్ = గర్జితమును, విని = ఆలకించి, ఆలకకై = అలకాపురమునకెదురై,
దివిన్ = అంతరిక్షమునందు, వెఱున్ = భయముచేత, ప...లి - పఱుచు = పఱువిడు
చున్నట్టి, మరాళపటలి = అంచలగుంపు, విడిచినన్ = వదలఁగా, పడు = పతనమునొందు
చున్నట్టి, అ...నన్ - అక్కఱచిన = ఆయంచలుగొఱికిన, బిసలవవిసరము = తామర
తూడుతునుకలసమూహముయొక్క, తెఱుగునన్ = చందమునను, వడగండ్లు = వర్షో
పలములు, ధవళదీధిలిన్ = తెల్లనికాంతితోడను, రాలెన్ = పడెను.

తా. ఆకాశమునం దలకానగరోస్త్రఖమై యంచలగుంపు పోవుచుండఁగా నుఱు
ములధ్వని విని భయపడి నోటనున్న తామరతూడులముక్కలు విడిచి వేయఁగా నవి
పుడమిఁ బడుచున్నవిధమున వడగండ్లు తెల్లనివై పడెను.

క. తటిదు త్సారితేఘభృ

త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యున్ ॥ దక్కవు బర్హల్

నటన మటహర్ష హేతు

త్కటలాభం బిడునె మది శుభ స్మిర్వట్టున్.

- 122

టీ. బర్హుల్ = నెవ్వు, త...లిక్ - తటిల్ = మెఱపులచేత, ఉత్సాహిత = పో
దోలబడిన, ఫణభృత్ = పాములయొక్క, పటలిక్ = సమూహముచేత, నిరన్నంబుల
య్యుక్ = నిరాహారములైనప్పటికిని, నటనము = నాట్యమాడుటను, తక్కువు = మాన
వు, అ...బు-అతిహర్ష = అత్యంతసంతోషమునకు, హేతు = కారణముయొక్క, ఉత్క
ట=అధికమైన, లాభంబు = ప్రాప్తి, మదిక్ = మరుంబునందు, యుభక్ = ఆకలిని, స్మిర్వ
ట్టుక్ = దప్పిని, బిడునె = కలుగఁజేయునా! (చేయ దనుట).

తా. మెఱపులు మెఱసి పాములగుంపులను బుట్టలానికిఁ బ్రోలివేసిన కారణమున
నాహారము లేనప్పటికిని నెమిట్లు తమచృత్వముచుమాత్రము మానకుండెను. పరమసంతోష
సమయమున నాకలిదప్పలు మనస్సునకుఁ దోచవుగదా! అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

సీ. రవి జూచి కుడుచువారలకును గృకలాస

ములకును దృష్టి మిగన్నులనె నిలిచె

సంధ్యాస్థైర్యదాయిద్వితీయేణి కిలు సేరు

మొదవులకును భ్రాంతి మది జనించె

¹హలజీవిసందోహములకు బలాకికా

విసరంబులకు మంచి ²వెదలు ³దొరకె

నెలమి బొల్పుగుయూధికలకు సంతలకూట

ములకును మఱి విచ్చుర మొగ్గ లొదవె

తే. నతిథిసంఘంబునకు నీనిశనట్టియెనుప

కదుపులేగలగమికి వాశకట్టు లెసఁగె

మంటిమిద్దెలవారికి మరుపనులకు

నెలఁగ వాసనవారికి నీదుర చెడియె.

123

టీ. రవిక్ = సూర్యుని, చూచి = పీక్షించి, కుడుచువారలకును = భోజనము
సేయువారికిని, గృకలాసములకును = తొండలకును, 'సరటః కృకలాసస్సాస్థి' త్తని
యమరము. దృష్టి = చూపు, మిగన్నులనె = అంతరిక్షమందే, నిలిచెక్ = ఉండెను. (ఆది
త్యుని జూడక భుజింప ము నియమము గలవారలకుఁ దద్దర్శనాపేక్షచేతను, దొండలకు
వానిపొలనునందున నీరుచొచ్చిన వాని దేహము లూడుచున్నవిగానఁ గొవ్వులం దూర్ధ్వ

ముగ నిలిచియుండుటచేతను గనుచూపు లంతరిక్షమందె యుండు ననుట.) సం...కిక్ - సంధ్యార్థ్యదాయి - సంధ్యా = సాయంకాలమునందు, అర్థ్యదాయి = అర్థ్యప్రదానము చేయునట్టి, ద్విజశ్రేణికిక్ = పుడమివేల్పులసంఘమునకును, ఇలుసేరు, మొదవులకుక్ = ఇంద్రకువచ్చుచున్న పసులకును, బ్రాంతి=సాయంకాలమును భ్రమము, మదిక్ = బుద్ధియుదు, జనించెక్ = పుట్టెను. హలజీవిసందోహమునకుక్ = వ్యవసాయముఁ జేయు జనసమూహమునకును, బలాకికావిసరంబులకుక్ = తెల్లకొంగలగుంపులకును, మం...లు-మంచి = అనుకూలమైన, పెదలు = చల్లబడ్డచేలు చక్కగా మొలచుటయు, గర్భధారణమును, దొరకెక్ = ప్రాప్తిచెను. శ్లో. 'గర్భం బలాకా దధలేబ్దయోగాన్మాకేనిబద్ధాపలయం సమంతా' త్తని కర్ణోదయమందుఁ బ్రయోగము. ఎలమిక్ = ఉత్సాహముతో, పా...కుక్-పొల్పుగు = ఒప్పుచున్న, యూధికలకుక్ = మొల్లల భేదములకును, సంతలకూటములకును = సంతలకువచ్చి కూడియున్న జనములకును, (సంతయనఁగా గ్రామాంతరములనుండి వర్తకులు నానావిధంబులైన సరకులందెచ్చి బస్తీగానుండుగ్రామమునకు వెలవలనునది యావస్తువులను విక్రయించెడు బజాఱు.) మఱి = మిక్కిలియును, విచ్చుమొగ్గలు = పరువిడుటయు, మొగ్గలవిచ్చుటయును, ఒదవెక్ = కలిగెను. (అనఁగా వర్షాకాలమునందుఁబుష్పించునట్టియూధికలు వికసించినవనియు, వర్షమురాఁగా సంతకువచ్చినప్రజ లూళ్ళకు విచ్చిపోయి రనియు భావము.) అతిథి సంఘంబునకుక్ = అతిథిసమూహమునకును, హ...కిక్ - హనినట్టి, ఎనువ = గేదెలయొక్క, కదుపు = సంఘముయొక్క, లేగలగమికిక్ = దుండలసమూహమునకు, వాకట్టులు = వాగ్బంధనములు, ఎనుగెక్ = అతిశయించెను, (మేరదప్పినవర్షము గురియుచుండఁగా సంచరించుట కుపాయమొందని యతిథులకు నన్నములేనందునను - గేదెకదువుల లేగలకుఁ జలిచేత దవడలుమూసికొని పాలుగుడువఁగూడనందునను వాగ్బంధనము లొదవ ననుట.) మంటిమిడ్డలవారికిక్ = మంటితో మేడలేర్పఱచుకొన్నవారికిని, మరుపకులు = మన్తధవ్యాపారములకు, నెలతెక్ = స్త్రీలు, (ఇది జాత్యేకవచనము.) పాసినవారికిక్ = ఎడఁబాసినవారికిని, నిదురచెడియెక్ = నిద్రలేకపోయెను (అనఁగా మంటిమిడ్డలు గలవారికిఁ బైన్నుమన్ను వర్షముచేతఁ గఱుగి యింటిలో పడుటచేతను, మన్తధవ్యాపారములకు స్త్రీలులేనివారికి విరహవేదన గల్గుటచేతను నిదురలేకయుండు ప్రస్థము మఱుపనులకు నెలతెఁబాసినవారికనుదాని కితరవ్యాపారార్థము స్త్రీల నెడఁబాసినవారికని కొన్నివ్యాఖ్యానములఁగా నున్నది. మరుపకులకును నిద్రలేకపోయెననియైనఁ జెప్పవచ్చును. అపక్షమున నవి యధికముగా జరగెననిభావము.) శ్లో. 'వర్ష్యానామితరేషావాధౌక్త్యం తుల్యయోగితా' యను లక్షణముచేత నొప్పియున్న తుల్యయోగితాలంకారము. 'ఁదడవగీటున భ్రాంతిమదలంకారము.

ఉ. కాలునిదున్న నందినయి శ గంటలుదున్నక మంటినా మహా
కాలునినందిదున్ననయి శ కర్దమమగ్నత లేక మంటి నా
హాలికు లెన్నడం దెగనియకారులచేలును జౌడుమట్లగుం
గా లలి నేరసాగి రిల శ గల్లుపసింగొని పేద మున్నుగన్. 124

టీ. కా...న్న-కాలుని = యమనియొక్క, దున్న = వాహనమైపమహిషము -
'కాలా' దండధరః శ్రాద్ధదేవ'యని యమరము. నందినయి=వృషభమై, గంటలు = అవురు
దుబ్బలను, దున్నక = కృషిచేయక, మంటినాన్ = బ్రదికితిననగా, మహాకాలునినంది =
రుద్రునకు వాహనమైనవృషభము, 'మహాకాలా' మహానట' యని యమరము. దున్న
నయి = దున్నపోతనై, కర్దమమగ్నతలేక = బురదలయందు గాళ్ళుదిగబడలేక - 'పంఖో
స్త్రీకాదకర్దమా' యని యమరము. మంటినాన్ = బ్రదికితి ననునట్లుగా, హాలికులు =
కృషిపలులు, ఎ...ను-ఎన్నడుండగని=విదినమందునుదున్నని, జౌరులచేలును = గంటలు
గల చేలికలును, చౌడుమట్లగుగాన్ = ఊపరములగు కేదారములుగా, లలిన్ = ఆ
నక్తిచేతను, పేదమున్నుగాన్ = దరిద్రుడు మొదలుగా, ఇ...సిక్'కొని = ఇలగల్గు
భూమియందున్న, పసింగొని = పశుమాత్రమునంతయును గూర్చి, ఏరుసాగిరి = మడక
కట్టి దున్నిరి.

తా. దున్నపోతులకు వెలిదుక్కి కష్టముగనుక యమునికి వాహనమగుటవల్ల
దున్నక సుఖించితి నని యామహిషమును, ఎద్దులకు రొంపిదుక్కి కష్టముగనుక నీళ్ళ
రునకు వాహనమైనందున దున్నవలసినదిలేదని యావృషభమును నెంచునట్లుగా బుడమి
యం దెల్లెడల నుండుపశువులం దెచ్చి బీదలు మొదలగు హాలికులు బీటిచేలు చవుటి
కయ్యలుగూడ దున్నిరి.

క. వరుజుబడి రొంపి: ద్రొక్కం

జరణంబులఁ జొట్టి పసిడిఁచాయకడుపులం

బొరి నీరుకట్టె లమరెను

బీరుదులు హాలికులు దున్న శ బెట్టిరో యనగన్. 125

టీ. వరుజుబడి=మడిగనిమెంబడిని, రొంపి:ద్రొక్కన్=మడిలోనీరువెళ్ళకుండు
నట్లు బురదను ద్రొక్కగా, చరణంబులన్ = పాదములను, చుట్టి = చుట్టికొని, పసిడి
చాయకడుపులన్ = బంగారుపన్నెగల యుదరములతోగూడిన, నీరుకట్టెలు=నీరుతోట్టు
పాములు, పొరిన్ = జౌద్ధత్యముచేతను, హాలికులు = కర్షకులు, దున్నన్ = దుక్కి
యందు, బీరుదులు=తమకు తరియవ్వరును గారని గండపెండెరములు, పెట్టిరొయనగన్ =
భరియించిరో యన్నట్లు, అమరన్ = బిచ్చెను.

తా. కర్నకులు మడిలో బురదను ద్రొక్కుచుండగా వారిపాదములను జుట్టుకొన్న బుగారువన్నెగల పొట్టలతోఁగూడిన నీరుకట్టెలు, సేద్యకాండ్రు తమ గొప్పదనమును జాటుటకై దుక్కియందు ధరించిన గండపెండేరములా యన్నట్లుండెను.

క. వాని శిఖి వంటచెఱకుల

చే నఱ నవి వెండి వంటచెఱకులె యగుటం

బోనంబు ప్రజకు జక్కుల

బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రొయ్యి పొగయమి వృష్టిన్. 126

టీ. శిఖి = ఆగ్ని, వంటచెఱకులచేత్ = వంటకట్టియలచేతను, నాని = తడిపి, ఆఱు = చల్లఱుగా, (ఎడతెగని వానలచేతఁ దడిసియున్నకట్టెలను నివ్వమిఁద వేయఁగానే యాయగ్ని చల్లఱు ననుట.) అని = ఆయింధనములు, వెండి = మఱియును (అనఁగా విచారించఁగా ననుట.) వంటచెఱకులెయగుటన్ = వంటకుయోగ్యమయిన చెఱకులని యన్వర్థము లగుటచేతను (అనఁగా బెల్లమువండుటకుఁ దగిన చెఱకులు రసఘనములైయుండి గానుగయందుంచి త్రిప్పఁగా నెట్లు రసమును వెళ్లఁగ్రక్కునో యాతీరుననే ప్రొయ్యిలోనఁ బెట్టఁగానే కట్టియలు నీరు నడియుటజేసి వంటచెఱకు లన్న పేరు సార్థకమాయె ననుట.) బోనంబు = అన్నము, ప్రజకు = జనుమునకు, జక్కుల బోనంబులెయయ్యెన్ = కామేశ్వరునిగొల్చు జక్కులవాండ్ర యన్ననూయెను. (అనఁగా శూద్రులయొక్క పెండిలిమొదలగు నుత్తమములయందు జక్కులవాండ్రు అరివేటిపెట్టిన శూన్యభండములను దలమిఁదమోచికొని బోనాలుబోనాలనిపల్కుట ప్రసిద్ధముగానఁ దత్త్వలంబాయె నని భావము.) ప్రొయ్యి = పొయ్యి, వృష్టిన్ = వర్షము చేతను, పొగయమిన్ = రాజకయుండుటచేత నని క్రింది కన్వయము.

తా. వానకుఁ దడిసినవంటచెఱకులు పొయ్యిలోఁబెట్టఁగా వానిచే నగ్ని చల్లఱెను. వండుట కారంభించుటతోడనే నీటిని గ్రక్కి నిప్పార్పుటవలన గానుగులోనుంచి త్రిప్పఁగా రసముచిప్పిలు చెఱకులఁబోలి సార్థకనామభావములయ్యెను. వానచేతఁ బొయ్యిలోని నివ్వ రాజకపోవుటచే బ్రజభోజనములు మిథ్యాభోజనము లయ్యెను.

సీ. ఇల్లిలు దిరుగ నొక్కిం తబ్బు శిఖి యబ్బె

నే నింటిలోఁ బూరి ర్ యిడి విసరక

రాజదు రాజన * రవులుకొల్పానలె

గాని కల్గదు గూడు ర్ దానఁ గలిగె

నేని కూ రగుట మం శ దైనఁ బెన్పొగ సుఖ
 భుక్తి సేకూర దా శ భుక్తి యిడినఁ
 బ్రాగ్భోక్తలకె తీటు శ బహుజనాన్నము దీట
 నారుల కొదవుఁ బునగిప్రయత్న
 తే. మాజ్యపటముఖ్యులయ మెన్న శ రాలయాంగ
 దారులయమెన్న రంతికశకారజనిక
 పచన నాంధోగృహిణి రామిఁ శ బడక మరుఁడు
 పెడపెడనె యార్వ నొగిలి రజ్జడిని గృహులు.

127

టీ. ఇట్లెల్లు = ప్రతిగృహమునకును, తిరుగ్గ = వెళ్లఁగా, శిఖి=అగ్ని, ఒక్కింత = కొంచెము, అబ్బు = దొరకును, అబ్బెనేని = దొరకైనచో, ఇంటిలోఁబూరి = ఇంటిపైకెసవును, ఇడి = దానిపై నుంచి, వినరకరాజుడు = వీజనముసేయక యంటికొనడు. రాజునిక = అంటికొనినను, రవులుకొల్పాసలెకాని = ప్రజ్వలించుజేయు నపేక్షయొకటి దక్క, దాన = ఆమంటవలన, కూడు = అన్నము, కల్గదు = దొరకదు (రవులు కోల్పోసాలఁగాని యను పాఠమునందు గృహములలోని వాసములను విడిచి పెట్టక గాని రగుల దని యర్థము.) కలిగెనేని = అన్నమైనప్పటికిని, కూరగుట = కాకమగుట, మందు = ఔషధము (అనఁగా దుర్లభమగుట.) వినక = కాకమైనను, పెన్పొగ్గ = ప్రబలమైన ధూమముచేతను, సుఖభుక్తిచేకూరదు = సుఖకరమైనభోజనముదొరకదు. అభుక్తియిడినక = అభోజనము పెట్టినను, బహుజనాన్నము = ఇంటిలో నున్నవారల కెల్ల పండిన యన్నము, ప్రాగ్భోక్తలకె = తొలుంబుతి భోజనముఁ జేయువారలకె, తీటు = సరిపోవును (ఆకాలమునకువచ్చిన యతిథులఁ బరిహరింపరామింజేసి వారల కిడుటచేతఁ బ్రకాశము సరిపోవు ననుట.) తీటు = సరిపోఁగా, నారులక = ఆడు వారులకు, పునగిప్రయత్నము = మరలమంటయొనర్చుట, బడవు = కలుగును, అంతికకు = ప్రాయ్విక్తి, ఆ...ము - ఆజ్య = సేతిచేతఁ దడువఁబడిన, పటముఖ్య = కోకలు లోనైన వానియొక్క, లయము ఎన్నరు = నష్టము విచారింపరు, ఆ...ము - ఆలయ = ఇంటి యొక్క, అంగదారు=వాసాలయొక్క, లయము = నాశమును, ఎన్నరు = లెక్కింపరు (ప్రాయ్విక్తిమండుటకై సేతిలో బట్టలుదడిపివైచియు వాసాలు పెరికివైచియును వాని నష్టమును లెక్కింపకుండెనుట.) ఆ...ని - ఆరజనిక = రాతిరివఱకును, పచన = పాకముసేయుటచేతను, నాంధి = అన్నములేకయుండిన, గృహిణి = ఇల్లాలు, రా వి = కోకపోవుటవలన, పడక = శయ్యమందు, మరుఁడు = పచ్చవిల్లుఁడు, పెడ

కెడనె=వెళివెళవని, ఆర్వక్ = వేగిరింపగా, అజ్ఞజ్ఞే = అముసురునందు, గృహాలు = గృహస్థులు, నొగిలిరి = కృశించిరి. (అనగా దొట్టుపడి రనుట.)

తా. అసమయంబునందు కల్లదిక్కులందు సతీపతులంద టాహారమజ్జనశయ నాదులయందు క్లేశము నొందున క్లెడతెగక జడివాసలు గురియించుడెను.

చ. పిడుగుల కల్కి లోఁ దొలిచి భీరులు కంచముఁ జల్లునీధితు
లడవల వెల్మిరాఁ బొగలఁ గావిరిబ్రుంగెడు పుల్లహంబు లె
ల్లెడఁ గనుపల్చె నూళ్ళ నిల యెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై
విడియఁగ దండు డిగ్గిన సరవిద్యుదురు స్తవయిత్తు లో యనన్. 128

టీ. పిడుగులకుఁ = అశనిపాతములకు, అల్కి=వెలుచి, భీరులు = భయస్వభావ ముగల స్త్రీలు, 'భీరుర్భిక్షాభరాజ్ఞనా' యని సిఘంటువు. కంచము = భోజన పాత్ర మును, లోఁదొలిచి = కడవలకులోపలనేకడిగి, చ...ల్-చల్లు = త్రిప్పిరిరుటై టఁ జల్లుఁ గాఁబుట్టిన, నీధితుల్ = కాంతులు, కడవల వెల్మిరాఁ = దేహభుదాఁటిరాఁగా, పొగ ల్ = ధూమములచేతను, కా...లు=కావిరిబ్రుంగెడు = ధూమ్రవర్ణము గప్పినట్టి, (వర్షా కాలమందుఁ దడిసిన గృహములకుఁ బొగచుట్టికొనియుండుట ప్రసిద్ధము.) పుల్లహం బులు = పూరి యిడ్లు, ఎల్లెడఁ = విదేశజూచినను, ఉళ్ళ = గ్రామములయందు, ఇలయెల్లను = భూమియంతయును, ముంచి = వాననీళ్ళచేత నిండింపఁజేసి, రసాతలంబు పైఁ = పాతాళముమీఁద, విడియఁగఁ = ఆక్రమింపవలయునని, ద...లో అనఁ - ఉరు = గొప్పలయన, దండుడిగ్గిన = భూమియందునేనాసఁపేరమైవిడిసిన, సవిద్యుత్ = మెఱుములతోఁగూడిన, స్తవయిత్తులోయనఁ = మేఘములోయనునట్లు, కనుపట్టెఁ = చూపట్టెను

తా. పిడుగులు పడుచుంటచే భయపడి స్త్రీలు గుమ్మములోపలనుండియే కంచములు తొలిచి చల్లగాఁబుట్టినకాంతులు గుమ్మములదాటి బయట బ్రకాశించుచుండ, గ్రామము లంకెల్లెడల ధూమ్రముతోనిండిన గడ్డియిడ్లు కాననగుచుండెను. ఆయిడ్లు భూమి నంతను జలమయమొనర్చి పాతాళముపై దండెత్త విడిసిన మెఱుములతోఁ గూడిన మేఘ ములో యనునట్లుండెను. ఉల్పేక్షాలంకారము.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి మఱి గోలలతోడన పాట నాన్పెఁ జే
ద్వడ జడి మేఘుఁ డట్లక(గు)ట పాంథులపైఁ దన కెంతవైరమో
తడిసినమేన నింకి యది దారవియోగజవహ్నిఁ గొంత కొం
తుడివె విధాతరక్ష విష ప మొక్కొకమా టమృతంబు నేయుటన్.

టీ. మేఘుడు=జలధరుడు, గొడుగులక్ = ఛత్రములను, గాలిక్ = వాయువు చేతను, కూల్చి = ఎగురగొట్టి, మఱి = పిమ్మట, కోలలతోధన = గొడుగుకట్టలుమాత్రము చేతఁబట్టి, పాఱ్ = పఱువిడుచుండఁగా, జడిక్ = వర్షముచేతను, చేడ్చడక్ = బాధ పడునట్లుగ, నాస్పెక్ = తడిపెను. అట్లు = ఆలాగుతడుపునట్లు, అకట = అయ్యో, తన కుక్ = మేఘునికి, పాంథులపైక్ = పథికులమీఁద, ఎంతవైరమో = విపాటివిరోధమో (నాస్పె నని క్రిందికన్యాయము.) విభాతరక్ష=విరించియొక్క రక్షణము, విషము=గరళమును, ఒక్కొక్కమాటు = ఒక్కొక్కపర్యాయము, అమృతంబుసేయుటక్ = సుధగాఁ జేయుటవలన, అది=అవర్షము, తడిసిన మేనక్ = నానినశరీరమందు, ఇంకి = ఇగిరి, దార వియోగజవహ్నిక్ = భార్యలవిరహమువల్లఁబుట్టినయగ్నిని, కొంతకొంతడిపెక్ = కొంత వడి బోగొట్టెను. ఈపద్యమునందు బూర్వార్థంబున వ్యాఘాతాలంకారంబు సుత్రార్థంబున విచిత్రాలంకారము. శ్లో. 'స్వాద్వ్యాసూతో తథాకారి తథాకారిక్రియేత చేత్, విచిత్రం యత్ప్రియత్న శ్చే ద్విపరీతఫలేఽప్నయోః' అని వానికి లక్షణము.

తా. మేఘునకు బాంథులపై సెంతవైరమోకాని వాయువుచే వారి గొడుగుల నెగురగొట్టి మిగిలిన గొడుగుకట్టలతోనే వారిని బరగిడఁజేసి వర్షముచే తడిపి బాధించెను. కాని, యొక్కొక్కప్పుడు బ్రహ్మదేవుని కృపవలన విషమమృతమగునట్లు వర్షశలము తడిసిన పాంథులశరీరములఁ జొచ్చి యందలి భార్యవియోగాన్నిని గొంతవఱకైనను బోగొట్టుచుండెను.

టీ. దవులఁ జల్లని తూట నంతకుమునుపటి

జల్లనీ రూని వచ్చునాజల్లు మొదలి

గాలి యెలగోలుచేఁ గొమ్మగదలి జల్లు

దలపడకమున్ను వంగుళ్లఁ దడిపెఁ దరులు.

130

టీ. తరులు = వృక్షములు, దవులక్ = దూరమునందు, జల్లని = వానయనుకొని, దూఱ్ = వాని క్రిందికిఁబోఁగా, అంతకమునుపటిజల్లు = దూరముననుండి వచ్చువానకంటె మున్నగురియన్నవానయొక్క, నీరాని = ఉదకముగలవై, వచ్చునాజల్లు = దూరమున వచ్చుచున్నయావానయొక్క, మొదలి=ముందుగవచ్చిన, గాలియెలగోలుచేక్ = ఎలగోలు గాలిచేతను, (దండునకు ముందుగాఁబోయి హెచ్చరికచేయుటకు నెలగోలని చెప్పట ప్రసిద్ధము.) కొమ్మగదలి = శౌఖ చలనమునొంది, జల్లుదలపడకమున్ను = వచ్చుచున్న వర్షము రాకమునుపే, వంగుళ్లక్ = నమ్రములై యున్నకొమ్మలు మొదలగువానియందు నిలిచియున్న జలముచేతను, తడిపెక్ = నాస్పెను, పథికుల నని పూర్వపద్యమున నుండు కర్త వధ్యాహరింపవలయును.

తా. పాపము పధితులు దూరముచుండి వచ్చుచున్న వర్షపుజల్లునఁ దడవకుండుటకై వృక్షములక్రిందకుఁ జేరఁగా, నంతకుఁ బూర్వపుజల్లువలన నాచెట్టుకొమ్మలపై నాకులలో నిలిచినవాననీటిచే యాక్రొత్తజల్లు వచ్చులోపలనే వారు తడిసిరి.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిగి శరచ్చలపై విధియింతు రుగ్రతక్
హయపతిమీఁద దంతిపతి శ నాతనిపై నృపతిం గజాదిని
ర్ణయముల *మొత్తులాడుదురు శ మృబృష్కయించుక విష్ప విచ్చుమొ
గ్గయి మఱి పాఱిపోదురు సశచుస్తదిశాగతు లైనయధ్వగుల్. 131

టీ. స...ల్ -నమస్తదిశ = నకలదిశనుండి, ఆగతులైన = వచ్చినట్టి, అధ్వగుల్ = తెరువరులు, రయమునక్ = వేగముచేత, వృష్టికై = వానకై, ఒదిగి = చోటుచాలకడంగిరిని, రచ్చలపైక్ = ధర్మపురావిశ్వ యరుగులమీఁద, హయపతిమీఁదక్ = ఆశ్వపతిపైని, దంతిపతిక్ = గజపతిని, అశనిపైక్ = ఆగజపతిమీఁదను, నృపతిక్ = నరపతిని (ఆశ్వపతి ప్రబలుండు, వానికంటె గజపతి ప్రబలుండు, గజపతికంటె నరపతి ప్రబలుండని యనుట.) ఉగ్రతక్ = శోఽముతోడను, విధియింతురు = నిర్ణయింతురు, గజాదినిర్ణయములక్ - గజ = యేనుఁగులు, ఆది = మొదలగువానియొక్క, నిర్ణయములక్ = నిశ్చయించుటలయందు, మొత్తులాడుదురు = కలహపడుదురు (అనఁగా నశ్వపతి యెక్కుండని యొక్కండును, గజపతియ ప్రబలుండని మఱియొక్కండును, నందఱకంటె నరపతి యధికుండని యన్యుండును, వానికంటె వీనికి నశ్వము లెక్కువనియు, వీనికంటె వానికి గజంబులు తక్కువనియు, వీ మొదలగు గజాదిసంఖ్యానిర్ణయాభినివేశములచేతఁ గల హించుచుండు రనుట.) మబ్బు = మేఘము, ఒకయించుకవిష్పక్ = కొంచెము విడువఁగానే, మఱి = పిమ్మట, విచ్చుమొగ్గయి = ప్రోగువీడినవారై, పాఱిపోదురు = ఎవ్వరిదారిని వారు వెళ్ళదురు.

తా. పలుచెనలనుండి వచ్చిన బాటసారులు వర్షమురాఁగానే త్వరితముగా ధర్మసత్రముల యరుగులపైఁ జేరి యహంకారములతో సక్రోధులై యశ్వపతిమీఁద గజపతి గజుపతిపై నృపతియనియు వానికంటె వీనికి వీనికంటె వానికి గజము లెక్కువ యశ్వములు తక్కువ యాదిగాఁగల వర్ణభౌషణములఁ గలహించుచుండురు. ఇంతలో మేఘములు విడువఁగానే యొక్కరును నిర్విక తమతమ దారులఁబట్టి పోవుచుండురు.

క. తనరె బలిభుక్తతులు నిం

డిన గ్రామశ్రీల కఱితి శ నీలము లగుటం

* నిర్ణయములఁ గొట్టులాడుదురు.

గనియె దృణ గ్రాహిత నన

గొనుకనవులఁ జై త్యతరుల ॥ 1 గూం డ్లిడుభ్రమణన్.

132

టీ. బలిభుక్తరులు = కాకులగుంపులు, 'ధాంక్షాత్త' ఘోషవరభృద్బలిభుగ్వాయనా అపి'యని యమరము. నిండిన గ్రామ శ్రీలకు = సుపూర్ణ గ్రామలక్ష్యలకు, అతితి = కంఠమునందున్న, నీలములగుట = ఇంద్ర నీలమణులౌచిత్య, తనరే = ఒప్పెను, చైత్యతరుల = ఉద్యానపాదములందు, 'చైత్యమాయతనే బాధ్యే' బిందే చోద్యాన పాదపే' యని విశ్వము. గూండ్లిడుభ్రమణన్ - గూండ్లిడు = గూండ్లు పెట్టుటకొఱకు, భ్రమణన్ = తిరుగుటచేతను, కొనుకనవుల = పట్టికొనిపోవుతృణములచేతను, తృణ గ్రాహిత = తృణ గ్రాహిత్యమును, కనియె = పొందెను, అన = అనునట్లు, తనరె నని క్రింది కన్యము

తా. నీలములు తృణ గ్రాహులుగాన నావిధముగఁ గాకులగుంపులు గ్రామ సమీపముననుండు నుద్యానమందలిచెట్లయందుఁ గూండ్లు గట్టికొనవలయునన్న యిచ్చచేత, గఱచికొనిపోవుచున్న కనవులను జూడఁగా దుడియైన గ్రామలక్ష్యలు కంఠమునందు ధరియించిన హారమందలి నీలమణులు తృణంబులని గ్రహించుచున్నవో యన్నట్లుగా నొప్పెను.

మ. వసతు త్వెల్వడి వానకై గుడిసె మోవక రాక తా నాని యే

పసగా నిల్చినజమ్మగూడఁ బొల మంబల్తోయుచుం బట్టి పె
న్తు సురం దీఁగెడు కాపుగు బృతల వెన్నుబ్బ ల్పనాస త్వెలిం
బిసికిళ్లం బిసికిళ్లు హాలికుల కరెప్పించె న్నభస్యంబురన్.

133

టీ. వసతు = గృహములు, వెల్వడి = బయలువెళ్లి, వానకై = వర్ష బాధా నివృత్తి కొఱకు, గుడిసె మోవక = పొలములో గాపునిమిత్తమై వేయఁబడ్డకుటీరముదగిలి కొనగా, రాక = లోపలికిరాక, తా = తాను, అనియే = తగిలికొనియే, పసగా = ఒప్పిదముగా, ని...డక నిల్చిన = నిలువంబడియున్న, జమ్మగూడక = జమ్మచేగట్టఁబడ్డ గూడయందు, (జమ్మగూడ కావలిగుడిసెలోనికి రాక గుడిసె దగిలి నిలిచియుండఁగా ననుట.) పొలము = కృషి సేయుభూమికి, అంబల్తోయుచున్ = నంబలి మోచికొనుచు, పట్టి = ధరియించి, పెన్తు సురండు = జడివానయందు, ఈ...త్ - ఈగెడు = గుడిసెలోపలం దూఱునట్టి, కాపుగు బృతల = కాపువాండ్రవనితలయొక్క, పెన్తుబ్బల్ = గొప్పవైనకుచములును, పునాసల్ = పూర్వసస్యంబులైన సజ్జలు మొదలయినవియును (పునర్వసుకార్యయందుఁ జల్లఁబడ్డధాన్యములు గనుక బునాస లని వ్యవహారము.) వెలి = వెలుపలను, హాలికులకు = కృషి చేయు శూద్రులకు, పిసికిళ్ల = కుచగ్రహణము

లును, పిసికిళ్లు = కంకులు నల్పుటలును, నభస్యంబునకొ = భాద్రపదమాసమునందు, అర్పించెకొ = ఒసంగెను.

తా. భాద్రపదమాసమునందు గృహముల వెలువడి జమ్ముగూడయుందు బోలమున కంబలి, యన్నము మున్నగునవి మోచికొనిపోవుచు గొప్పవానయందు గుడిసెలు దూఱు కాపుస్త్రీల కుచములు, పునర్వసునక్షత్రమున జన్మిన పునానసస్యమును, కర్నకులకు గుచములు నలుపుటయు గంపలునలుపుటయు నను పనులు కలుగఁజేసెను.

మ. గురుగుం జెంచలిఁ దుమ్మి లేచగిరిసాకుం దింత్రిణీపల్లవో
త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ ॥ గట్టావికుట్టారుకో
గిరము ల్లేసి తమిం గొమల్పాలము వోశగ్రేపు ల్లెయుల్నాడ మేఁ
కెరువుంగుంపటి మంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వైర్వకాప్తి రెడ్లజ్జడిన్. 134

టీ. గురుగుం = గురకటకాకమును, చెంచలి = తువిన్నకకాకము, తుమ్మి = ద్రోణ కాకము, లేచగిరిసాకుం = కోమలమైన తంకెపుఁగూరయును, తింత్రిణీపల్లవోత్కరముం = చింతచిగురును, గూడకొ = వానితోఁగలిసి, నూనియలతోకొ = తైలముతో, పొరంటి = పొరంటి, కట్టావి = చుట్టు నావిరి బాటి మిగుల జేడియయిన, కుట్టారుగొ + ఓగిరముల్ = కుఱుచయారికకూళ్లు, (మూడు నెలలకుఁ బాడునవి కుఱుచయారిక లనియు నయిదు నెలలకుఁ బాడునవి పెద్దారికలనియుం జెప్పుదురు.) మేసి = తిని, తమిం = రాత్రి యందు, కొమల్ = కొడుకులు, (చెట్లకు కాఖలపాటివారు గనుక నిట్లు చెప్పువచ్చును.) పాలముపోకొ = చేలుగాయఁబోగా, రెడ్లు = పెత్తనముచేయుకాపులు, ప్రభుత్వైర్వకాప్తి = అధికారముకటియబ్బుటచేత, ఆజ్జడికొ = ఆ ముసురునందు, క్రేపుల్ = దూడలు, మెయుల్ = దేహములను, నాకకొ = లేవనమెనరింపఁగా, మేకెరువుం గుంపటి = మేకలయెరువున నెత్తియుంచిన కుంపట్లుగల, మంచమెక్కిరి = మంచముపైఁ బవ్వళించిరి (వానకుఁ దడియు నని దూడలను మంచపుఁగోళ్ల కుంకట్ట నని దేహములను నాకుచుండఁగా శయనించి రనుట.)

తా. ఆవర్షాసమయమున గురకటము, తువిన్నకము, ద్రోణము, తంకెగూర, చింతచిగురు పొరంటి నూనెలతో నావిరితేట్లు చున్న కుఱుచయారికలకూళ్లు మెక్కి, పుత్రులు పాలమున కేగఁ దాము దమమంచముల కొళ్లకుఁ గట్టిన దూడలు తమ శరీరములు నాకు చుండఁగా మంచముక్రింద మేకయెరువుపలన రాజు కుంపట్లు లుంచుకొని తమ గొప్పదన ముట్టిపడరెడ్లు పవ్వళించిరి.

సీ. మణియట్టి గోలిబర్హి ణపడ్జసుధ వీను

సోలాడఁ బ్రొద్దెక్కి ॥ మేలుకాంచి

ఘమఘమవత్సుమగంధగాజాంగమ

ర్దనవైఁ జిరోష్ణమజ్జనము లాడి

మిసిమిదువ్వలువ బోన్న సరంబు మొగలితే

కులఁ దాల్చి జా మెక్కి శ కొలు వొసంగి

జాంగలామిషముతో శ శాల్యన్న మధికహ

య్యంగవీనంబుగా శ నారగించి

తే. మృగమనము మించుతములంపురటిరులుమోవి

దలముగా సాగరుహసంతివెలుగ సౌధ

శిఖరవా తాయనాగతాచిరుగంతు

సతదృగవరోధములతోడ శ నగిరి నృపులు.

135

టీ. మణియప్పిక్ = మణిమయమైనదండమనందున్న, కే... ధ - కేలిబర్హిణ = పెంపుడు నెమళ్ళయొక్క, వడ్డ = వడ్డస్వరమనియెడు, సుధక్ = అమృతమునందు, వీనులు = చెవులు, ఓలాడక్ = జలకమాడగా, (అనఁగా వీనులకు విందై నిండగా నని భావము.) ప్రాద్దెక్కి = సూర్యోదయంబైన మఱి కొంతసేపటికి, మేలుకాంచి = నిద్రలేచి, ఘ...వైక్ - ఘమఘమవత్ = ఘమనివాసించుచున్న, సుమగంధరాజ = కుసుమలధమను ద్రవ్యమయొక్క, అంగమర్దనవైక్ = నలుగు బెట్టినమీదట చిరోష్ణ = మిక్కిలివేడిగలయుదకములచేత, మజ్జనములు = జలకములు, అడి = సలిపి, (చిరోష్ణమజ్జనములాడి యని యున్నందున నుష్ణశబ్దమునకు నుష్ణోదక మని యర్థముఁజెప్ప వలయును.) మిసిమిదువ్వలువక్ = సరిగ తళతళలాడుదుప్పటిని, బన్న సరంబుక్ = బన్న సరములను హారములను, మొగలితేకులక్ = మొగిలిపువ్వులను, తాల్చి = ధరియించి, జామెక్కి = జాము ప్రాద్దెక్కినవెనుక, కొలువొసంగి = సభఁజేసి, జా...తోక్ - జాంగల = మరుభూమియందలి, ఆమిషముతోక్ = మాంసముతోడను, (అనఁగా మరు భూమియందు సంచరించెడు కౌఞు, పూరేఁడు, ఉడుము, విడుఁబంది మొదలగు వాని మాంస మునుట.) 'వలల క్రవ్యమామిష' వ్వుని యమరము. శాల్యన్నము = రాజనపు సాచమును, అధికహయ్యంగవీనంబుగాక్ = అప్పుడు వెన్నగాఁచిన నేయి యొక్కడు గాఁ గలుగునట్లు 'తత్తుహయ్యంగవీనం యద్వోగోదోహోద్భవం ఘృతమ్' వ్వుని యమరము. ఆరగించి = భోజనముఁజేసి, మృగమదముమించు = కస్తూరియొక్కవగాఁగల, తములంపుటిరులు = విడెముడే నల్లనైనకాంతులు, (కస్తూరి యధికమగుటవలన నల్లగా నుండుటచేత నిరు లనుట.) మోవిక్ = పెదవిపై, దళముగాక్ = దట్టముకాగా, సాగరుహ సంతివెలుగక్ = అగరుచెక్కతో నించినకుంపట్లు ప్రజ్వలించుచుండగా, సా...న్ -

సాధ = ఉప్పురిగెలయొక్క, శిఖర = మైయంతస్తులయందున్న, వాతాయశఃగవాక్షములనుండి, ఆగతఃవచ్చినట్టి, అచిరరుక్ = మెఱుపులయొక్క, అంశుఃకాంతులచేతను, నతఃపంకుబడిన, దృక్=చూపులుగల, అవరోధములతోడక = అంతఃపురస్థిలతో, 'శుద్ధాంతఃశ్చావరోధశ్చ' యని యమరము. నృపులు = రాజులు, నగిరి = ఆనందించిరి.

వ. ఇట్లు సాంద్రసలిలథా రాసారమాసరంబు లగు వార్షికవాసరంబులు ప్రశాంతం బగుటయుఁ దదనంతరంబు. 136

టీ. ఇట్లు=ఈవిధముగా, సా...లు-సాంద్ర=ఘనమైన, సలిల=ఉదకములయొక్క, ధార=ధారలయొక్క, ఆసార = సమ్యక్ప్రవృత్తినిములచేతను, మాసరంబులగు = వ్యాప్తములైన, వార్షికవాసరంబులు=వాసకాలపుదినములు, ప్రశాంతంబగుటయుఁ = శాంతింపఁగా, తదనంతరంబు = అటుపిమ్మట.

ఉ. రాజమగాళలబ్ధిగిరిరంధ్రము శాలివనీశరావలీ

వైజననంబు యజ్ఞహుతశవాజహుతాశయ భాస్వదిందిరాం

భోజసమాగమం బుదితబోధభుజంగసయోపచారసి

రాజనపుల్లహల్లకసరరం బుదయించె శరద్దినం బిలన్.

137

టీ. రా...ము-రాజమరాళ = రాజహుసలచేత, లబ్ధఃపొందఁబడిన, గిరిరంధ్రము = క్రొంచపర్వతముయొక్క బిలముగల్గినట్టియు, (అచలు మానససరోవరమున వర్షకాలము వెళ్ళుచు శరదృతువురాగాఁ గ్రొంచపర్వతపుబిలములోఁజొచ్చి దశార్ణాదిదేశంబులకు వచ్చుట ప్రసిద్ధము.) శాలివనీ = రాజనపుటజేతు, శరావలీ = చెల్లుగంటలసమాహమునకును, వైజననంబు = ఈశునెలయైనదియును, 'సూతిమాసోవైజననః' యని యమరము. యజ్ఞ = విధ్యుక్తప్రకారము జన్మముఁజేసినవారిచేత, హుత = హోమము చేయఁబడ్డ, వాజ = హవిస్సుగల, హుతాశనము = శ్రౌతాగ్నిగలదియును, (అపుడు సోమయాజులు నూతనాన్నభోజనముకొనుట నాగ్రయశ్చేష్టాదికముఁజేసి రనుట, లేక, వాజివాజపేయము గలయవియైనఁ జెప్పవచ్చును. శరద్వాజపేయము ప్రసిద్ధము.) భా...బు - భాస్వత్ = వెలుగుచున్న, ఇందిరా = లక్ష్మికి, అంభోజ = కమలములతోడి, సమాగమంబు = కలయికగలదియును, (శరదృతువునందుఁ గమలములకు వికసనముగల్గుటంజేసి వానియందే లక్ష్మి నివసించె ననుట.) ఉ...బు-ఉదిత = జనించిన, బోధ = మేల్కలుగుటగల, భుజంగశయ = దామోదరునకు, ఉపచార = పూజసార్థమైన, నీరాజన = నివాళియయిన, పుల్ల=వికసించిన, హల్లక = చెంగలవ్వలుగల, సరంబు=కొలంకులు గలిగినట్టి, 'హల్లకం రక్తసంధ్యక'మని యమరము. (అనఁగా జాతుర్వాస్యము లప్పుటికిఁ గడచినవి గాన భగవంతుడు నిద్రమేలుకొనఁగా శరల్లక్ష్మి నీరాజనమెత్తెనో యన్నట్లు

చెన్నొందియున్న యెఱ్ఱచెంగల్వలతో నొప్పియున్న కొలంకులు గలదనుట.) శరద్దినంబు = శరద్వాసరము, ఇలక్ = భూమియందు, ఉదయించె = కనుపడెను, వికసించిన చెంగల్వలను నిద్ర మేలుకొన్న యాశ్వరునకు శయనోపచారసీరాజనముగా వర్ణించినందున నుత్పేక్షాలాకారము.

తా. పుడమిపై వర్షాకాలము కడచిన శరత్కాలము ప్రవేశించెను. ఆశరద్వాసరము రాజహంసలతోఁగూడిన క్రౌంచపర్వతబిలము గలది. అనఁగా శరత్కాలము రాగానే రాజహంసలు క్రౌంచనగబిలముచుండి దశార్థాదిదేశములకుఁ బోఁ జొచ్చును. మఱియు నది కాలిధన్వపుంజేలు, రెల్లుగంటలసమూహమును తనుకాలము; యజ్ఞము చేయువారు వాజపేయ మొనర్చి పగోమములుచేయు శ్రాతాన్ని కలకాలము; లక్ష్మీదేవి కమలములఁ బ్రవేశింప నవి వికసించుకాలము; మఱియు భుజగశయనుడు నిద్ర మేల్కొనఁగా నాతనికి సీరాజనముగాఁ బూచి వికసించియున్న చెంగలువలంగల సరోవరములు గలకాలము.

క. కరము పొగ రెక్కె నంబర

మురువిద్యుద్దీపకళిక १ లుమిసిన ధూమ

స్ఫురణఁ బొగచూరె ననఁగా

హరిమణిజంబూఘలాసీఞామలరుచులన్.

183

టీ. కరము = మిక్కిలి, అంబరము = గగనము, ఉ...లు- ఉరు = అధికమైన, విద్యుత్ = పెఱుపులనియెడు, దీపకళికలు = దీపాంకురములు, ఉ...ణఁ-ఉమిసిన = చిమ్మినటువంటి, (ఇ. 'నిష్కాతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణపృత్తివ్యపాశ్రయమ్, అతీసుందరమన్యత్రగ్రామ్యకత్నాంబిగాహతే' అని ఆచార్యుడండి చెప్పియున్నారు గాన నుమిసిన - అనునది మొదలగువానికి గౌణార్థములెకాని ముఖ్యార్థములు చెప్పఁగూడదు.) ధూమ = పొగయొక్క, స్ఫురణఁ = స్ఫురించుటచేత, పొగచూరె ననఁగా = ధూమిత మాయెనో యన్నట్లు, హ...లఁ-హరిమణి = ఇంద్రనీలములవలెను, జంబూఘల = నేరేడు పండ్లవలెను, అసిత = నల్లనై, ఆమల = స్వచ్ఛములైయున్న, రుచులన్ = కాంతులచేతను, పొగరెక్కె = మదించెను. ఉత్పేక్షాలాకారము.

తా. శరత్కాలప్రవేశముకాగానే యాకాశము మిక్కిలి నలుపెక్కెను. ఆయాకాశము విస్తారములగు విద్యుద్దీపముల యంకురములు చిమ్మిన దట్టపుఁ బొగచేత ధూమిత మయ్యెనో యన్నట్లు ఇంద్రనీలములవలెను నేరేడుపండ్లవలెను నల్లనైన స్వచ్ఛకాంతులచే నొప్పించెను.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి ౧ సామిరంజితములై

తిరిగె మింట నిదుర ౧ దెలిసినట్టి

యిందిరాధిపతికి ౧ నెత్తుకర్పూరనీ

రాజనంబు లన శరద్ద సములు.

139

టీ. శరద్ద సములు = శరత్కాలమేఘములు, సా...లు వి-సాంధ్య = సంధ్యా సంబంధియయిన, రాగ = రక్తిమయొక్క, లహరి = తరంగములచేతను, 'మహాత్మాన్వల కల్లా'లా లహర్యత్కలికేనమే' అని యమరశేషము. సామి=నగము, రంజితములై=కెంపు వర్ణములుగలవిగా జేయబడినవై, ని...కి - నిదురదెలిసినట్టి = నిద్రమేల్కొంచిన, ఇందిరాధిపతికి=లక్ష్మీరమణునకు, ఎ...నకొత్తు = పట్టినటువంటి, కర్పూరనీరాజనంబు లనకొ = ఘనసారపునివ్వబడునో యన్నట్లు, మింటకొ = అంతరిక్షమునందు, తిరిగెకొ = సంచరించెను, 'సామిత్వర్థే జాగుప్సితే' యనియు, 'ఇందిరా లోకమాతా మా' యనియు నమరము. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తా. ఆశరత్కాలమేఘములు సంధ్యాకాలమునందలి యెఱుపురంగుచే నగమెఱుపు గలవై నిద్రమేల్కొన్న విష్ణుమూర్తికి బట్టుకర్పూర నీరాజనములతో యన్న ట్లాకసమున సంచరించెను.

చ. అలిగరుదంచలామలత ౧ దంతరబింబిత యయ్యెఁ బాకని

ర్దలితమహాఘరాఘహరి ౧ తచ్చదకర్కరికావనాలి నాఁ

గలమవనభ్రమచ్ఛకని ౧ కాయములోపల సాంధ్యర క్తిమం

బలఁతిగఁ దాల్చి మింటఁ గన ౧ నయ్యె విపాండుపయోదఖండముల్.

టీ. వి...ల్ విపాండు = మిగులఁ జెల్లినైన, పయోద = మబ్బులయొక్క, ఖండ ముల్=శకలములు, క...ము-కలమవన = పండినరాజనపుచేలమీద, భ్రమల్ = తిరుగు చున్న, శుకనికాయము = చిలకలగుంపు, లోపలకొ = శరత్కాలమేఘములలోపల, సా...బు - సాంధ్య = సంధ్యాకాలసంబంధియైన, రక్తిమంబు = ఎఱుపు, అలఁతిగకొ = కొంచెముగా, తాల్చి = ధరియించి, పా...లి-పాక = పండుటచేతను, నిర్దళిత = మిక్కిలి విరిసిన, మహల్ = గొప్పవైన, ఫల = పండ్లయొక్క, ఓను=సమూహముగల్గియు, హరిత చ్ఛద = పచ్చనియాకులగల, కర్కరికావనాలి = దోసతోటలగుంపు, అ...త - అలి = తుమైదలయొక్క, గరుల్ = జెక్కలయొక్క, అంచల = కొనవలెనున్న, అవల = నిర్మలమయిన, తల్ = ఆకాశముయొక్క, అంతర = నడుమను, బింబిత = ప్రతిఫలించె నోకో, అయ్యెనాకొ=అన్నట్లు, కననయ్యెకొ = చూడనొప్పెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

అముక్త—21

తా. పండినపైరులమీద సంచరించుచున్న చిలుకలగుంపును దమయం దించు కంఠసంధ్యాకాలికరక్తిమము ధరియించిన తెల్లని మేఘఖండములను బరివక్ష్యములై పండి విరిసిన గొప్పపండ్లును బచ్చనయినయాకులును గల దోసతోటలు ద్వితీయముల తొక్కలమొనలవలె నైగనిగ్యము గలయయ్యాకాశమునందుఁ బ్రతిఫలించెనో యన్న ట్లుండెను.

క. ఘుణగణవిహరణః జివికిన

మణిధనువునఁ దొరఁగు నుని సః మానములై ద

ర్పణనిభనభమునఁ బరిణత

శణకణహరిణములు *జలదశశకలము లొలనెన్.

141

టీ. ఘు...ణఁ-ఘుణ = నుసిపురుగులయొక్క, గణ = సమూహముయొక్క, విహరణఁ = సంచారముచేత, చి...నఁ-చివికిన = వానలకుఁదడిసి శిథిలమయిన, మణి ధనువునఁ = ఇంద్రధనువునందుండి, తొ...లు వి-తొరఁగు = పడుచున్నటువంటి, నుని సమానములై = పరాగసదృశములై, పరి...లు-పరిణత = పరివక్ష్యములయిన, శణ = జనుప నారయొక్క, కణ = లేశములవలెను, హరిణములు = తెల్లనైనటువంటి, జలదశకల ములు = తెల్లని మబ్బుతునుకలు, ద...నఁ-దర్పణః = అద్దముతోడను, నిభ = సమానమయిన, నభమునఁ = ఆకాశమందు, ఒలనెన్ = సంచరించెను. శరత్కాలమేఘములను మణి ధనువుయొక్క పరాగము లని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

తా. శరత్కాల మేఘశకలములు పండియెండిన జనుపనారలేశములవలె మిక్కిలి తెల్లనై, నుసిపురుగులు వట్టుటచే జీడిపోయిన యింద్రధనుస్సునుండి రాలిపడు పొడి వలె, నద్దముతో సమానముగ స్వచ్ఛమైన యాకాశమున, సంచరించెను.

క. రవిశశిముకురములు శర

ద్యువతి మెఱుంగువెట్టుభూతి శ యో యనఁ బర్వ

బవనాహతసప్తచ్ఛద

నివహపరాగంబు దివికి శ నిర్మలకాంతిన్.

142

టీ. ర...లు-రవిశశి = చంద్రసూర్యు లనియెడు, ముకురములు = అద్దములను, శరద్యువతి = శరదృతువనుజవరాలు, మెఱుంగువెట్టు = కాంతిగలుగఁజేయునట్టి, భూతి యో యనఁ = భిన్నమో యనఁగా, ప...బు-పవన = వాయువుచేతను, ఆహత = ఎగురఁ గొట్టబడిన, సప్తచ్ఛద = ఏడుకల యరంట్లయొక్క, నివహ = సమూహముయొక్క, పరాగంబు = పుష్పాడి, దివికి = అంతరిక్షమునకు, ని...లిక-నిర్మల = స్వచ్ఛమయిన, కాంతి = లేజస్సుచేతను, పర్వ = వ్యాపించెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తా. లోకమునం దద్దమునకు వచ్చిన మాలిన్యమును భస్మముచేతఁ దుడుచుట ప్రసిద్ధము గాన నటు వర్షాకాలమందుఁ జంద్రసూర్యు లనునద్దములకు నైర్వల్యము దక్కువ పడఁగా వానికి మెఱుఁగెక్కించి చక్కఁబఱచుటకై శరద్దర్శిత యుంచిన విభూతియో యనున ట్టాసమయమందు సప్తచ్ఛదపరాగములు గాలిచేత నెగరఁగొట్టం బడి యంతరిక్షమున వ్యాపించెను.

సగ్ధర. సంభూతజ్జస్తివాతా శ నశయనము విశ్వంభరుం డూదిలేవన్ గంభీరప్రక్రియామ గ్నత డిగు జగతిం గ్రందుగాఁదోచు వర్షా దంభోలిష్ఠాలరంధ్రోద్గతసితపృథుపాతాళజాతాంబుధారా స్తంభంబులోపలె నెన్ను ల్భవళరుచిశర స్తంబప జ్జ్రిం జనించెన్.

టీ. స...స్త్రి-సంభూత = జనించినట్టి, జ్జస్త్రి = మెలఁకువచేతను, వాతాశన శయనము = శేషపర్యంకమును, విశ్వంభరుండు = శ్రీమహావిష్ణువు, 'విశ్వంభరః కైట భజి ద్విధుశ్శ్రీవత్సలాంధనః' యని యనురము. ఊదిలేవన్ = ఊనుకొనిలేవఁగా, గం... తక్-గంభీరప్రక్రియా=నిన్ను ప్రకారమగునట్లు, మగ్నతక్=మునుంగుటవల్లను, డిగు = క్రిందికినడఁగినట్టి, జగతిక్=భూమియందు, గ్రందుగాక్=దట్టముగా, తో...త్-తోఁ చు=కానవచ్చుచున్న, వర్షా=వానకాలమందలి, దంభోలి=పిడుగులయొక్క, స్థాలరంధ్ర) = గొప్ప బెజ్జములవలన, ఉద్గత = బయలుదేరిన, సిత = తెల్లనైన, పృథు = గొప్పలైన, పాతాళజాత = పాతాళలోకమందుఁబుట్టిన, అంబుధారాస్తంభంబుల్ పోలెక్ = స్తంభములవంటి యుదకధారలవలె, శరస్తంబప జ్జ్రిం = తెల్లుకాడలవరుసయందు, ఎన్నుల్ = కంకులు, భవళరుచిక్ = తెల్లనికాంతితో, జనించెక్ = పుట్టెను. ఇందు తెల్లు యొక్క యెన్నులను పిడుగులరంధ్రములనుండి బయలు వెళ్ళినట్టి పాతాళజలధారా స్తంభములుగా నుల్పేక్షించినందున నుల్పేక్షాలంకారము.

తా. ఆశరద్దృతువునం దేదిక్కునఁ జూచినను తెల్లుపొదలు ఎన్నులు దీసి తెల్లుగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. అది యెట్లుండె నన శ్రీమహావిష్ణువు శేషపర్యంకమునుండి నిద్ర మేల్కొని యూనుకొనిలేవఁగాఁ గ్రిందికడకు భూమియందుఁ బడినపిడుగులు చేసిన రంధ్రములండి పాతాళమునఁ బడు స్తంబములవంటి జలధారలవలె తెల్లుకాడల కెన్నులు తెల్లనై పుట్టెను.

తే. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ నీద్ర చెలిసి

యడుగుఁ దనమీఁద మోప నోరుమనిరమణి

కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁగ విపాక

పరుషకంటకశాలిమంజరులు నొలిచె.

టీ. నీరజేక్షణుడు = విష్ణుదేవుడు, అప్వేళే = ఆ శరత్సమయమునందు, నిద్ర దెలిసి = నిదురమేల్కొని, అడుగుజ్జ = పాదమును, తనమీదజ్జ = భూమిమైనది, మోపనో = ఉంచుగానో, అవనిరమణి = భూదేవి, కంటకితగాత్రియయ్యెనాగాజ్జ = పులకితాంగియయ్యెనన్నట్లు, విపాక = పండుటచేత, ప...లు - పరుష = వాడియై యున్న, కంటక = ముడ్డుగల, శాలిమంజరులు = సన్నపరియెన్నులు, పోలిచెజ్జ = ఒప్పెను. హేతూత్సేజ్జలంకారము.

తా. పండి ముదురైనందున వాడిమి గలిగియున్న ముండలతోనుండు సన్నపరి యెన్నులం జూడగా నా శరదృతువునందుఁ గమలాక్షుండు నిద్ర లేచి యడుగు దనమీద నుంచుటచేత నాభూదేవి పులకితగాత్రి యాయె ననునట్లుండెను.

మ. స్ఫుటభూయోహృతిశంక వార్ధి నిరరశ్చ ల్లిన్ను చేర్పం దటి
చ్చట లౌర్వంబుగఁ గారుగొంచు ఘనమై ిత్తై దీర వర్షింప న
చ్చొటనుం దోచి గ్రసింపఁ బోలుఁ గలశీఃసూనుండు గాకున్న నొ
క్కొటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశరత్తులవ్యక్తమైతోచునే.

టీ. స్ఫు...కజ్జ - స్ఫుట = వ్యక్తమైన, భూయోహృతిశంకజ్జ = అగస్త్యుండు మరలఁబాసముజేయు ననుభయముచేత, 'శంకావితర్కభయయోః' అని యమరము. ఇనరత్తుల్ = సూర్యకిరణములు, వార్ధిజ్జ = సముద్రమును, మిన్నుచేర్పజ్జ = అంతరిక్షమును బొందింపగా, (సూర్యకిరణములు సముద్రోదకమును మేఘములందుఁ జేర్చుగా ననుట.) తటిచ్చటలు = విద్యుత్సమాహములు, జౌర్వంబుగజ్జ = బడబాగ్నిగా, కారుగొంచుజ్జ = నల్లనిదై, ఘనమై = మేఘమై, త్తైజ్జ = భూమిని, తీరవర్షింపజ్జ = ఉదకమగతయు వానలగురియఁగా, అచ్చొటనుజ్జ = ఆ యాకాశమునందును, గలశి సూనుండు = అగస్త్యుండు, తోచి = కనుపించి, గ్రసింపఁబోలుజ్జ = సముద్రోదకమును బాసముజేసే గాఁబోలు, కాకున్నజ్జ = అట్లుగాకుండెనేని, ఒక్కటజ్జ = ఏకరీతిగా, తా...ల్ - తారా = చుక్కలును, గ్రహ = అంగారకాదిగ్రహములును, భాస్కర = సూర్యుండును, ఇందు = చంద్రుండును, (అనియెడు) మణిశరత్తుములును, శుక్తుల్ = ముత్యపులకీవులును, వ్యక్తమై = స్ఫుటమై, తోచునే = కానవచ్చునా, కానరా వనుట.

తా. శరత్సమయమున నంతరిక్షమందు మేఘములు లేక, నక్షత్ర సూర్యేందులు స్ఫుటముగఁ బ్రకాశించుటను నగస్త్యోదయమగుటను జూడగాఁ బూర్వ మగస్త్యునికి వెఱచి మేఘరూపమున వహించి యాకాశమును జేందియెన్ను సముద్రుని నగస్త్యుండు మరలఁ బాసముజేయుండును. లేకపోయెనేని యందుండు తారాగ్రహము లనియెడు

రత్నములును సూర్యచంద్రు లనుముత్యపుఁజిప్పలును గానవచ్చుటకుఁ గారణము లే దనునట్లు తోచుచుండెను.

చ. అలమలయాద్రి కుంభభవుఁ ఁ డన్కతకంబు శరత్తుకుండమం
డలిఁ బ్రతిబింబకై తవముసనం దమ కిచ్చిన వారిదేవత
ల్లోలఁకులకేలఁ దాప నిడి ఁ తోమఁ గలం కడఁగెం దదీయత
త్ఫలతకు హ్రస్వ మాటె కరి ఁ తారక లంబువుఁ దేర్చునే యనన్.

టీ. అ...న్ - అల=ప్రసిద్ధమైన, మలయాద్రి = పటిరపర్వతమునందున్నట్టి, కుంభసంభవుఁడు = అగస్త్యుఁడు, 'అగస్త్యః కుంభసంభవః' యని యమరము. అక్షత కంబుఁ=అనుచిల్లగింజను, 'చక్షుష్యః కతకః కాంతిక్య' త్తనిరత్నమాల. శ...న్-శరత్తు= శరదృతువు, కుండమండలిఁ = సరస్వతీమహాములందు, ప్రతిబింబకైతవముఁ = ప్రతిఫలనవ్యాజముచేతను, తమకుఁ = ఆవారిదేవతలకు, ఇచ్చినన్ = ఇయ్యఁగా, వారి దేవతల్ = జలదేవతలు, లోలఁకులకేలఁ = తరంగములను హస్తములచేతను, తాఁపనిడి = మెట్టుతాఁపినిఁడఁబెట్టి, తోమన్ = అరగఁదీయఁగా, కలంకడంగెన్ = కాలుష్యము దీక్షును, తదీయ = ఆ యగస్త్యుని సంబంధియైన, తత్ఫలతకుఁ = ఆ చిల్లగింజౌటకు, హ్రస్వమాటె = చిన్నదౌటయే, కరి = సాక్షి, (చిల్లగింజ గనుకనే రాచినందున హ్రస్వమాయె ననుట.) (అట్లుగాకుండనేని) తారకలు = నక్షత్రములు, అంబువున్ = ఉదకమును, తేర్చునే = లేఁబఁగఁజేయునా, చేయ వనుట. అనన్ = అనునట్లు కలం కడఁగె నని క్రిందికన్వయము, రూపకానుప్రాణితాపహ్నుత్యత్థాపితోత్పేక్షాలంకారము.

తా. మలయపర్వతముపై నున్న యగస్త్యుఁ డను నిండుపగింజను శరదృతువు సరస్సులలోఁ బ్రతిబింబించు వ్యాజమున వారిదేవతల కీయఁగా నాజలదేవతలు కెరటము లనుచేతులతో సోపానశిలలపైఁ బెట్టి యాచిల్లగింజ నరగఁదీయఁగా జలములు కలంకలు దేటి స్వచ్ఛములయ్యెను. అగస్త్యుఁడు చిల్లగింజయాయె ననుట కాచిల్లగింజ నరగఁదీయఁగా చిన్నదౌటయే సాక్ష్యము. అట్లు కానినాఁడు నక్షత్రములు నీటికాలుష్యమును బాపలేవు గదా యనునట్లు జలములు స్వచ్ఛము లయ్యెను.

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము వ ఁ హింప శరజ్జలజాక్షి కుండమం
డలి సలిలంబు కల్పష మ ఁ డంగ మొగు ల్విరియెండఁగాయుచోఁ
జలుకు నిశారజగపటలి ఁ చెన్ను వహించె దరంగప జ్జ్యేష్ఠై
దళదరవిందకై రవక ఁ దంబక డారపరాగపూగముల్.

టీ. తరంగవక్త్రైవై = కరుణబంధిమీఁద, ద...త్ - దశత్ = వికసించు, చున్న, అరవింద = పద్మములయొక్కయు, కైరవ = కలువలయొక్క, కదంబ = నమూనాములయొక్క, కడార=పచ్చనై నటువంటి, 'కడారక కపిలక పింగక' యని యమరము. పూగముల్ = నమూనాములు, 'పూగోవితానంప్రకరక' యని యమరము. ఇలకున్ = భూమికి, సుధాసమత్వము = అమృతసామ్యము, వహింపన్ = పొందునట్లు, శరజ్జల కాక్షి = శరత్కాలమనుస్త్రీ, కుండమండలిన్ = కొలంకులనమూనామందు, 'కుండంపిత రేతో'యా ధారవిశేషేచపన్నిగరైచ, కుండోజారాజ్ఞాతస్సభర్తృకాయాం కమండలౌ కుండీ' యని రత్నమాల. సలిలంబు = ఉదకము, కల్పషమండంగన్ = కలుషముపోవుటకు, 'మొగుల్ = మబ్బలు, విరి = విరిసిన, ఎండగాయుచోన్ = ఎండకాయగా, చి...లి చిలుకు = చల్లబడినటువంటి, నితారజివటలి = పసుపుపొడిరాశియొక్క, చెన్ను = సౌందర్యమును, వహించెన్ = పొంచెను.

తా. ఆనమయమున వికసించిన తామరలయొక్కయుఁ గలువలయొక్కయుఁ బరాగములు తరంగముల వైబడి శరదృతు వసుస్త్రీ యుదకములలోని కల్పష మడఁగించి రుచిబుట్టించుటకొఱకుఁ జల్లిన పసుపుపొడివలె నుండెను.

ఉ. హెచ్చినమైత్రి బద్ధి నుల శ క్లె ఘనాత్యయ కారకుండు సో
మృచ్చుపడంగఁ జేయుటకు శ నై యలక్రౌంచనగంబుపేరిక
మృచ్చున నీడ్చుశర్వగిరి శ యందలి వెండిశలాకపిండు నా
వచ్చి మరాళిమాలికలు శ వ్రాలె గొలంకులఁ జక్ర ఝంకృతిన్. 148

టీ. హెచ్చినమైత్రి = అతిశయించిన స్నేహముచేత, పద్ధి నుల క్లె = తామర కొలంకు లను పద్ధి నీస్త్రీల కంతయును, ఘనాత్యయ = మేఘావసానమ నెడు (ఆనఁగా శరదృతు వనుట.) కారకుండు = అగసాలెవాడు, సోమృ = భూషణము, అచ్చుపడంగన్ = సమముగనుండులాగున, చేయుటకునై = తీగెగా నొనరించుటకై, అల = ప్రసిద్ధమైన, క్రౌ...నన్ - క్రౌంచనగంబుపేరి = క్రౌంచపర్వతమనియెడు పేరుగల, కమృచ్చునన్ = వెండిబంగారు తీగెతీయనట్టి యుక్కుకమృచ్చయొక్క బెజ్జమందు, ఈ...నాన్ - ఈడ్చు = లాగెడు, శర్వగిరియందలి = కైలాసపర్వతమునందున్న, వెండిశలాకపిండునాన్ = రజతపుండ్రీగలనమూనామో యనునట్లు మరాళిమాలికలు = హంసలబంతులు, వచ్చి = వీతెంచి, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, చ...తిన్ - చక్ర = నుడిగాలియొక్క, ఝంకృతిన్ = ఝంకారముతోడను, వ్రాలె = దిగెను.

తా. మిక్కిలి యనురాగముతోఁ దామరకొలంకులను పద్ధి నీస్త్రీలకు శరదృతు వను నగ్గసాలెవాడు అందఁగుభూషణ మొనర్చుటకై క్రౌంచాచల మను కమృచ్చునందు

లాగు కైలాసపర్వతమందున్న వెండితీగల సమూహమో, యనునట్లు కడువేగముగా హంసలసమూహము వచ్చి శరదృతువునందుఁ గొలఁకుల జేరెను.

తే. కుంభజాఁడు వార్ధితోఁ గ్రోలి కుక్షి నున్న
మించుముక్తాచ్ఛటలై కుమ్మరించె ననఁగ
జలజదళములఁ దేటలుఁ జవులు నయిన
యంబుకణములు వొలిచెఁ బద్మాకరముల.

= 149

టీ. కుంభజాఁడు = అగస్త్యుఁడు, వార్ధితోఁ గ్రోలి = సముద్రముతోఁగూడఁ బాస ముచేసి, కుక్షి నున్న = ఉదరములోనన్న, మించు = అతిశయించిన, ముక్తాచ్ఛటలై = మాత్రికసమూహములే, కుమ్మరించె ననఁగ = మగుడదిగువకుఁబోసెనో యనఁగ, జలజదళములఁ = తామరాకులయందు, తేటలు = స్వచ్ఛమైనటువంటియు, చవులునైన = రుచిగలవియునైన, (ముత్యాలలో నొక్క లెక్కకు చవి యనిపేరుగనుక నవి యనియు నర్థము.) అంబుకణములు = ఉదకబిందువులు, పద్మాకరములఁ - పద్మ = తామరలకు, ఆకరములఁ = గనులైన కొలఁకులయందు, పొలిచెఁ = ఒప్పెను.

తా. తామరచెఱువులయందలి పద్మప్రత్యములమీఁదఁ జేరిన స్వచ్ఛములు రుచి కరములునైన జలబిందువులు, అగస్త్యుఁడు సముద్ర మాపోశనించినపుడు కడుపులోనికిఁ జొచ్చిన ముత్యముల సమూహమును మరల వెలికి దిగువఁబోసెనో యన్నట్టోపాదెను.

చ. కెరలు స్రవంతిపై యిసుక శ్రీ క్రిందగువేళ నినుండు మేఘపుం

దెర సఁ జల్లఁగా విరహ శ్రీ దీప్తకరఘృత మాసజీరణో

త్కరగుడ మట్ల పద్మినులఁ గ్రమ్మునకేసరమాధ్వీ పాల్యైః బైఁ

గర మరుదారైఁ దేంట్లు ¹సేక శ్రీ గందినముత్తైపు సేసలో యనన్. 150

టీ. కె...క - కెరలు = ప్రవహించుచున్న, స్రవంతి = నదులయందు, 'స్రవంతీ నిమ్నగాఢగా'యని యమరము. పైయిసుక = ప్రవాహవేగముచేత నీళ్లతోఁ గలిసి మైగాఢ ప్రవహించుచున్నయిసుక, క్రిందగువేళఁ = అడుగుబట్టినప్పుడు, (వేగముతగ్గినప్పు డిసుక క్రిందఁబడుట ప్రసిద్ధము. స్రవంతి యనఁగా నిసుకపోసియుండు ఘటికా యం త్రమునకును బేరుగనుక దానిలోఁ బైయిసుక క్రిందికి రాఁగా ననియు నర్థము.) ఇనుండు = సూర్యుఁ డనునాయెఁడు, 'ఇనస్సూర్యే ప్రభో'యని యమరము. మేఘపుండర సనఁ = మేఘమును తెర దీయఁగా, చల్లఁగాఁ = చిలుకరింపఁగా (ఉంచఁగా ననుట.) వి...ము అట్లు - విరహ = వియోగ వేదనచేత, దీప్త = వెచ్చనైన, కర = హస్తమందు, పుత్రమా =

తేలుచున్న, సజీరోత్కర = జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన, గుడమట్ల = బెల్లమువలె, పద్మి
 లక్ = తామరపువ్వులనియెడుపద్మినీజాతిస్త్రీలయందు, క్ర...ధ్వి - క్రమ్ము = వ్యాపిం
 చినట్టి, సకేసరమాధ్వి = కేసరములతోఁగూడినమకరందము, పొల్చెన్ = ఒప్పెను,
 'పద్మినీకరిణీశ్రీస్త్రీ సరోజులినీపచ' యని రత్నమాల. (వీరహతాపతప్తమైన హస్త
 మందు గుడ ముంచఁగా గరఁగి పాకమైనట్లు మకరంద ముండె ననుట.) తేంట్లు = తుమ్మె
 దలు, సెకన్ = తాపముచేతను, కం...లో అనన్ = కందినకమలినటువంటి, ముత్తైపు
 సేనలో అనన్ = ముత్యాలకలంబ్రలోయనునట్లు, పైన్ = ఉపరిభాగమందు, కరము =
 మిక్కిలి, అరుదారన్ = ఒప్పెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

తా. తామరపువ్వులయందు కేసరములతోఁ గూడినమకరందము నదులవేగము
 తగ్గినపుడు మేఘపుండర తొలఁగఁగా సూర్యుఁడు వైయిసుక క్రిందికి జల్లఁగా నది
 పద్మినులహస్తములఁబడి వీరహతేదనచే దీప్తమగుహస్తమునఁ బెట్టిన జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన
 బెల్లమువలె నొప్పెను. వీరహతేదనచే గమలిన ముత్యాలసేనలవలె వానిపై దుమ్మెద
 లొప్పురెను.

చ. జలజదళేస్తతోయములు శ సందుల క్రిందుగఁ దోచుమింటినీ
 డలుఁ గనుపట్టె నత్తటిఁ దటాకములన్ లఘిమంబు రెంటిలోఁ
 డెలియఁ దరంగఁ బై కెగయు శ తేటులచేరులఁ దూన్పఁ దోయము
 ల్పలుచనఁ దేలి మిన్నడుగువత్సఁ గడుం దళవకాటనో యనన్. 151

టీ. జ...లు - జలజదళ = పద్మపత్రములయందు, స్థ = ఉన్నటువంటి, తోయ
 ములు = ఉదకములును, సం...గన్ - సందుల = ఆ పద్మపత్రములసందులయొక్క,
 క్రిందుగన్ = అధోభాగమునందు, తో...లు - తోచు = కనుపించుచున్న, మింటి
 నీడలున్ = ఆకాశముయొక్క ప్రతిఫలనములును, అత్తటిన్ = ఆ శరత్సమయమునందు,
 లఘిమంబు = చులకదనము, రెంటిలోన్ = ఆకాశజలములలోను, తెలియన్ = ఎఱుంగుట
 కొఱకు, తరంగఁబై కెగయు = కరుళ్ల చేతఁ బై కెగయుచున్న, తేటుల = తుమ్మెదలని
 యెడు, చేరులన్ = దారములచేతను, తూన్పన్ = తామరాకు లనియెడు తూనికెసేబ్బుల
 యందుఁ దూచఁగా, తోయముల్ = ఉదకములు, పలుచనన్ = తేలికయగుటవల్ల
 తేలి = వైకిఁదేలి, మిన్ను = ఆకాశము, కడున్ = మిక్కిలియును, దళవకాటనో =
 మందమాటచేతనో, అడుగుపట్టెన్ = క్రిందికి బోయెను. అనన్ = అనఁగా, తటాక
 ములన్ = సరస్సులయందు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

తా. తామరాకులవయినందు నీరును, వానిసందులయందుఁ దటాకములొని
 యుదకమునఁ ప్రతిఫలించిన యాకాశముయొక్క నీడలను జూచి, యాకాశము తేలి

కయో, లేక యుదకములు తేలికయో, చూత మను సంకల్పముచేతఁ దేంటను దారములు గలతటాక మనుతక్కించెయందుఁ దూనికవేయఁగా నుదకములు పలుచన గనుక మీఁదికి వచ్చెను; మిన్ను దళముగనుక నడుగుబట్టెను.

మ. ఇలకు స్వేగిగుగఁ బండుతీరవన పుండ్రేక్షుచ్చట బ్రీపు ల
గ్గలమై వ్రాల నురుస్వనంబు లెసఁగంగఁ ద్రిప్ప రాట్నంపుగుం
డ్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలి పాఱఁ విచ్చు పంకేరుహం
బుల నాడెం దొలుసంజఁ దేటివలయంబులారఘంకారముల్. 152

టీ. ఇలకుఁ = భూమికి, స్వేగిగుగఁ = బరువగునట్లు, పం...ల్ - పండు = పరివశ్యమైన, తీర = దరియందలి, వన = ఉద్యానవనమందున్న, పుండ్రేక్షుచ్చటల్ = నామాలఁచెఱుగుంపులు, 'రసాలఁగిత్తుస్తద్భేదాః పుండ్రకాంతారకాదయః' యని యమరము. తీపులు = మాధుర్యములు, అగ్గలమై = అతిశయమై (రసము విస్తరించి యనుట), వ్రాలఁ = మీఁదవంగఁగా, ఉరుస్వనంబులు = అధికమైనధ్వనులు, ఎసఁగంగఁ = విప్పఁగా, త్రిప్ప = త్రిప్పఁబడుచున్న, రాట్నంపుగుండ్రలునాఁ = చెఱుకుగానుగయొక్క కోలలాయఁగా, తేనె = మకరందము, కొలంకులం = సరస్సులయందు, పొరలిపాఱఁ = లుంఠితమై ప్రవహింపఁగా, విచ్చు = వికసించుచున్న, పంకేరుహంబుల్ = పద్మములయందు, తారఘంకారముల్ = గంభీరములయినధ్వనివిశేషములు గల, తేటి... బుల్ - తేటి = తుమ్మెదలయొక్క, వలయంబుల్ = మండలాకారభ్రమణంబులు, తొలుసంజఁ = స్రావస్సంధ్యయందు, ఆడెం = తిరిగెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తా. తీరమందలి చెఱుకులు వంగి తటాకములలో నున్న కమలములమీఁదఁ బడియుండ నా కమలంబులయందలి మకరందములు సరస్సులలోఁ బొరలి పాఱుచుండఁగా నందు మండలాకారభ్రమణములు సేయుచున్న తుమ్మెదలయొక్క ధ్వనులు చెఱుకుగానుగకోలధ్వనులవలె నుండెను.

సీ. హలనమత్కదళికంధాభతిర్యజ్నుతా

స్యమునఁ గొమ్మైకటి మోసనఁగఁ గ్రుంగఁ

గటముల డిగి చిబుకమున రేఁ జేరిన

మద మంజునగ్రంథిమాడ్కి మెఱయ

భీద్రోత్థహతవలత్కద్రాజ మనఁ జొట్టు

తో విప్పతో దరిఁ १ దొండ మాడ

తెల్లుపెల్లులు నీట १ దెల్లి ఘనము వండు

నయి పునగిప్రావృడాశయము నొసఁగ

తే. ఘనరజోవృష్టికై మీఁదికన్ను మొగుడఁ
గటిదెసలు నిక్క బరితోలు १ గదలఁ గీలు
మదము తిక్తత నదులకీ २ దదనుకృద్వృ
మాలితోఁ దేంట్లు పఱవఁ గోరరాడె గరులు.

153

టీ. హ...నన్ - హల = నాఁగేటిదుక్కిచేత, నమత్ = వంగుచున్నటువంటి, కదళికందాభ = అనఁటిదుంపసామ్యముగల, తిర్థిక్ = ఆడ్డముగా, నత = వంగినటువంటి, అన్యమునకే = ముఖముందు, కొమ్మెకటి = ఒకవిషాణము (దంత మనుట), మోసు+అనగన్ = అకువిప్పనియరఁటిమొలక యనునట్లు, క్రంగన్ = పంగఁగా, కటములన్ = గండస్థలము నుండి, డిగి = జాటి, చిబుకమునన్ = గడ్డముందు, రేన్ = రాత్రియందు, పే...ము-పేరిన = ఘనీభవించిన, మదము = దానము, అంజనగ్రంథిమూడ్కిన్ = కాటుకడబ్బి వలెను, పెఱయన్ = ఒప్పుఁగా, చి...ము - చిన్రోత్థ = రంధ్రమువలన జయులవెడలి నట్టియు, హత = కొట్టఁబడినదిగనుక, వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న, కద్రూజముఅనన్ = నర్పమో యనఁగా, చుట్టులోన్ = పెనఁచికొనుటతోడ, విప్పలోన్ = విడఁదీయుట తోడను, ధరిన్ = నదికూలమందు, తొండము = శుండాదండము, ఆడన్ = చలించుచుండఁగా, తెల్లు = శరములు, పెల్లులు = మంటిగడ్డలును, నీటన్ = ఉదకమునందు, త్రెల్లి = పడి, ఫేనము = సురువును, వండును = ప్రవాహముతోవచ్చియున్న బురదయును, అయి = అయినదై, పు...మున్ - పునః = మరలను, ప్రావృడాశయమున్ = వర్షాకాల మనుబుద్ధిని, ఒసగన్ = పుట్టింపఁగా, (అనఁగాఁ దెల్లనితెల్లు సురుంగుగా మంటిపెల్లులు వండునుగానున్నందున వర్షాకాల మను బుద్ధిని బుట్టించె ననుట.) ఘనరజోవృష్టికై-ఘన = అధికమైన, రజః = పరాగముయొక్క, వృష్టికై = వర్షమువలన (చల్లుటవలన ననుట), మీఁదికన్ను = వైశేత్రము, మొగుడన్ = మూయఁబడఁగా, కటిదెసలు = మొల ప్రక్కలు (పిఱుఁడు ప్రక్క లనియుం జెప్పఁదగును), నిక్కన్ = వైకెగయఁగా, బరితోలు = పార్శ్వమందున్న చర్మము, కదలన్ = చలంపఁగా, కీలు = స్రవించుచున్న, మదము = దానోదకము, తిక్తతన్ = సౌగంధ్యమును, నదులకున్ = సరితులకు, హన్ = ఒసగఁగా, 'కటులై క్తకషాయాస్తు సౌరభ్యైఽపి ప్రకీర్తితాః' యని యాదవము. తల్ = ఆ తమ్ముడు, అనుకృత్ = అనుకరించుచున్న (పోల్చిన యనుట), వృషాలితోన్ = వృషభ సముహముతోఁగూడను, 'సుకృతేవృషభేవృషాః' యని యమరము. తేంట్లు = తుమ్మెదలు, పఱవన్ = తమవ్యాపారమునకు వెఱచి పాటిపోఁగా, కరులు = ఏనుగులు, కోరాడెను = తొండముతో నేలఁబొడిచి దుమ్మెత్తి పైఁ జల్లులాడెను. ఉల్లేఖింకారము.

తా. ఆశరత్కాలమునం దేనుగులు మదించి తొండములతో నేలఁబొడిచి దుష్టైతి వైజల్లులాడుచు విహరించెను.

శా. గండద్వంద్వగళత్కరాళమదరేఖల్ ఫుల్లసప్తచ్ఛదా
ఖండక్షోదసిత ల్పక్రీర్ణకములై ఓ కర్ణద్వయి న్నించఁగా
గొండ ల్లివ్విన మన్ను కత్తులగతిం ఓ గొమ్ము గొన ల్లుంప వే
దండంబుల్పువ్రదంతు లొటఁ దెలిపెం ఓ దండెత్త భూపాలికిన్. 154

టీ. గం...ల్ - గండద్వంద్వ = కపోలద్వయమువలన, గళల్ = జాటుచున్న, కరాళ=దట్టమైన, 'కరాళో దంతురే తుక్లే' యని రత్నమాల. మదరేఖల్ = దానప్రవాహపుచ్చాట్లు, ఫుల్ల...ల్ - ఫుల్ల = విచ్చినటువంటి, సప్తచ్ఛద = ఏడాకులయరంట్ల యొక్క, అఖండ = అధికమైన, షోద = పుప్పొడిచేత, సితల్ = తెల్లనైనవై, ప్రక్రీర్ణకములై = చామరములై, 'చామరంతుప్రక్రీర్ణక' మ్మని యమరము. కర్ణద్వయి = శ్రోత్రయుగమును, మించఁగా = అతిక్రమించిగొమ్మలపర్యంతమురాఁగా, కొండల్ ద్రవ్వినమన్ను = పర్వతములతోరాడినమట్టి, కత్తులగతి = ఒరలతోనున్నఖడ్గముల రీతిని, కొమ్మంగొనల్ = దంతాగ్రములను, ముంప = కప్పఁగా, వేదండంబుల్ = మల్లేఖములు, భూపాలికి = రాజమండలమునకు, దండెత్త = యుద్ధయాత్ర కొఱుకు, చవుదంతులొటఁ = చతుర్దంతదంతావళములొటను (అనఁగా నై రావళములొట) తెలిపెన్ = చూపెను. చామరసదృశములైనమదరేఖలు కొమ్మలమాడ్కిమండెను.

తే. అప్పు డన్యోన్యవిజిగీషు ఓ లైనదొరల
కవ దొనలనుండి లబ్ధలక్ష్యంబు లైన
స్వాన్వయశరాళిచే గీర్తి ఓ చాలఁ గనెనొ
యన వనాళిఁ బ్రపుల్లశరాలి మెఱసె.

155

టీ. అప్పుడు = ఆశరత్సమయమునందు, అన్యోన్యవిజిగీషులైన = ఒండొరల జయింపనిచ్చగల్గినటువంటి, దొరల = నృపులయొక్క, కవ = చెందైన, దొనలనుండి = తూణిరములందుండి, లబ్ధలక్ష్యంబులైన = పొందఁబడినగుఱిగలవియైన, 'లక్షం లక్ష్యం శరవ్య'మని యమరము. స్వాన్వయశరాళిచే-స్వ = తమయొక్క, ఆన్వయ = వంశము గల, (తాము శరశబ్దవాఘ్నులు గనుకన నుట.) శరాళిచే = బాణసమూహముచేత, కీర్తి చాలఁగనెనొయన = అధికమైనయశస్సును బొందెనొయనఁగా, వనాళి = ఆరణ్య పంక్తియందు, ప్ర...ళి - ప్రపుల్ల = వికసించిన, కరాళి = కాశకుసుమపంక్తి, మెఱసెన్ = వెలిఁగెను. క్షేమానుప్రాణితోత్సేజ్జాలంకారము.

తా. కీర్తి తెలుచుని కవినమయము గాన జెల్లుపువ్వలం దెల్పుగుటంజేసి యపు డది విస్తరించి యున్నందున విస్తారమైనకీర్తిని బాణములు పొందెనో యన్నట్లుండెను.

తే. దరులతడివండు పొదువుమూలపురము లంటు

జెల్లుగంటల నాబోతు లల్లసీల్లె

గిరుల మోరులుసవి సముద్గీర్ణ సలిల

జలధరచ్చేదములు వ్రాలఁ జలఁగుకరణి.

156

టీ. ద...లు - దరుల = నదీకూలములందలి, తడివండు = కర్దవము, పొదువు = వ్యాపించిన, మూపురములు = కవత్పదేశములను, అం...లకొ - అంటు = తగిలికొనునట్టి జెల్లుగంటలకొ = పూచినజెల్లుగంటలచేత, అబోతులు = అచ్చువేయబడిన కోడెలు, ఉల్లసీల్లె = మిగుల నొప్పెను, గి...వికొ - గిరుల = కొండలయొక్క, మోరులసవికొ = కిఖరములను బుద్ధిచేత, స...లు - సముద్గీర్ణ = కురియబడిన, సలిల = ఉదకములుగల, జలధరచ్చేదములు = మబ్బుతునియలు, వ్రాలఁ జలఁగుకరణి = చేరఁజూచెడుచందమునను, ఉల్లసీల్లె నని క్రింది కన్వయము.

తా. పర్వతకిఖరము లనుభ్రమచేత పర్వించినమబ్బుతునుకలు చేరఁబోవుచుండెనాయనునట్లు నదీకూలము లందలి తడిమన్నన మెదలినమూపురములను పూచినరెల్లుగంటలంటుకొనిన యాబోతు లపుడు మిక్కిలి చెలువొందెను. ఉల్లేపితము.

తే. గగనలక్ష్మి నిజోరు నక్షత్రమాలి

కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బిసుక

నెఱయు కుంకుడుపండులనురువులనఁగఁ

బలపలని పొందురాంబుదోపజ్జులమరె.

157

టీ. గగనలక్ష్మి = ఆకాశలక్ష్మి, ని...లు - నిజ = స్వీయమైన, ఉరు = గొప్ప శ్రీ, నక్షత్రమాలికలు = చుక్కలపంక్తులనియెడు నిరువదియేడు ముత్యములుగల హారములు 'నైవ నక్షత్రమాలాస్యాత్పవంశతి మాత్రికా' యని యమరము. వి...లకొ - వియన్నది = ఆకాశగంగయందలి, జలములకొ = ఉదకములయందు, కడుగకొ = ముఱికి నెత్తుటకొఱకు, పిసుకకొ = పలఁచుగా, నె...వులు అనంగకొ - నెఱయు = వ్యాపించినట్టి, కుంకుడుపండుల = కుంకుడుపండ్లయొక్క, నురువులుఅంగకొ = ఘనములలో యనునట్లు, పలపలని = పలచనైన, పొందుర = తెల్లనైనట్టి, అంబుదపజ్జులు = మబ్బుల చాళ్లు, అమరకొ = దిప్పెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుల్లేపితాలంకారము.

తా. ఆకాశమనులత్తీదేవి చుక్కలవరుసలనియెడు తనగొప్పహారములు ఆకాశ గంగాజలములు గడిగిన్నచ్చము లొనర్చుటకొఱ కందుఁ బినికి వ్యాపింపఁజేసిన తుంకుడు కాయనురుగులొ యన్నట్లు పలుచనై తెల్లగ నున్న మేఘమంత్తు లొప్పారెను.

శా. అప్పు లావరిధిచేతఁ బుచ్చుకొని కార్యంబైన ము న్నొన్నయ య్యప్పలైదచనియున్ సవృద్ధికముగా १ నవ్వార్ధికే తీర్వఁగా నప్పణ్యాతివిశుద్ధజీవుఁడు నిజాఁచ్ఛాంగంబులం దోచు నట్లొప్పారెన్నశబింబగర్భితములై १ ద్యోచారిశుభ్రాభ్రముల్. 158

టీ. అప్పుల్ = ఉదకములు, ఋణములును, వారిధిచేత్ = సముద్రునిచేతఁ పుచ్చుకొని = కైకొని, కార్యంబైనన్ = పనితీరుఁగా, ము...న్ = మున్నొన్న = ముందు పుచ్చుకొనినట్టి, అయ్యప్పుల్ = ఆ యుదకములను, ఋణములను, దాచనియున్ = దూర దేశములువెల్లయును - వానకాలము గడచియును, సవృద్ధికముగాన్ = అధికముగా వృద్ధితోఁగూడను, అవ్వార్ధికే = ఆ సముద్రునికే, తీర్వఁగాన్ = సరిపుచ్చఁగా, అ...డు - అప్పుణ్య = ఆఋణముక్తిరూప సుకృతముచేతను, అతివిశుద్ధ = మిగులఁ బరిశుద్ధుఁడైన, జీవుఁడు = ప్రాణి, ని...లన్ - నిజ = స్వీయములైన, అచ్చ = స్వచ్ఛము లైన, ఆంగంబులన్ = అవయవములందు, తోచునట్లు, = అగపడునట్లు శశిబింబ గర్భితములై = చంద్రబింబ ముదరమందుఁ గలవియై, ద్యో...ల్ - ద్యోచారి = అంత రిక్షమున సంచరించుచున్న, శుభ్రాభ్రముల్ = తెల్లని మబ్బులు, ఒప్పారెన్ = ఒప్పిద మాయెను.

తా. 'శ్లో. బ్రహ్మహా ముచ్చతే పావైః ఋణీ తు నకదాచన' యన్నట్లు ఋణ మపరిహార్యమైన పాపము గనుక నట్టిపాపముచేత విముక్తుఁ డైనమమజునిమాడ్కిఁ జంద్రగర్భితము లైనమేఘములు వెలింగెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుల్లేఖ.

చ. విశదపయోదపుంబొరలవేష్టనచే నొకమై నభోమణిన్

లశునపటత్వమొందుట మనంబున నాఁసి కాంచి విష్ణుఁ డ య్యశివతకై పదంబు వలయంబునఁ బాపి యవస్తులోభక ర్మశతఁ బ్రబోధ మొంది సిరిగఁగాంచి చెలంగెఁబయసపయోనిధిన్.

టీ. వి...చేత్ - విశద = తెల్లనైన, పయోదపు = మేఘములవైన, పొరల = ఆవరణములయొక్క, వేష్టనచేత్ = వ్యాప్తిచేత, ఒకమైన్ = ఒక ప్రదేశమునందు, నభోమణిన్ = (సూర్యుని)ఆకాశమందలి మణిని, లశునపటత్వమొందుటన్ = లశునపట మనుదోషము పొందుటను, మనంబునన్ = చిత్తమందు, ఆరిసి = విచారించి, కాంచి = చూచి, విష్ణుఁడు = లక్ష్మీరమణుఁడు, అయ్యశివతకై = ఆదోషనివృత్తికై, గ్రంథాలమెత్తుగల

కెంపునకు మణి యని సంజ్ఞ గాన వానికిఁ గలుగు లకునపట మనుదోషము ద్యుమణియైన
 కూర్మనికి శరత్కాల మేఘరూపముతోఁ గలుగఁగాఁ జూచి శివంకరము గాదు గనుకఁ
 దన్ని పృత్తికై యనుట.) పలయంబుఁ = పరివేషమువలనను (అందెవలనను,) పదంబు =
 పాదమైన యాకాశమును, పాపి = విడిపించి, (అప్పుడు పరివేష ముండ దనుట.) అవస్తు
 లోభకర్తృశతఁ = కూడనివస్తువునందు లోభముచేతఁ గఠినుండు కాకపోవుటవలన,
 (అనఁగా దోషవస్తువులయం దాసక్తిలేనివాఁ డౌటవలన ననుట.) ప్రబోధమొంది =
 జాగ్రత్తనొంది, మేలుకొని, పయఃపయోనిధిఁ = పాలసముద్రమునందు, సిరిగాంచి =
 సంపద నొంది, శ్రీమహాలక్ష్మిని బొంది, చెలంగెఁ = ఒప్పెను.

తా. సూర్యుఁ డను నాకాశమణిని దెల్లని మేఘములు చుట్టుకొని లకునపట మను
 దోషము పరివేషమై యాపరింపఁగా విష్ణువు చూచి యది శుభకరముగా దని పరివేషము
 నుండి విడిపించి దోషవస్తువులం దనాసక్తుఁడు గనుక నాతఁడు మేల్కొని లక్ష్మీసహితుఁడై
 పాలసముద్రమునఁ బవళించి వెలుంగొందెను.

ఉ. అంబరవాసు లగ్నిక్రియకై ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం

దుం బడయన్మగ్జలదశతూలపరంపరఁ గొంత పై ఘటించి

పం బెలుచం జనించి మఱి య మట్టున నిల్వక *యాక్రమించెఁగాఁ

కం బరితాపమూనె ననఁ గానె మొగుల్వొరియెండ లత్తఱిన్. 160

టీ. అంబరవాసులు = దివిషదులు, అగ్నిక్రియకై = వహించు బుట్టించుటకై,
 (వర్షర్పణనందు తీర్చినదాని ననుట.), ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునందుఁ - ద్యుమణి =
 సూర్యుఁ డనియెడు, స్ఫటికోపలంబునందుఁ = స్ఫటికశీలయందు, పడయఁ = పొందుట
 కొఱకు, శ...రక - శరజ్జలద = శరన్నేఘము లనియెడు, తూలపరంపరకొ = దూది
 ప్రాగును, కొంత = కొంచెము, పైఘటించెఁ = మీఠ నుంచఁగా, పెలుచకొ జనించి =
 విస్తరించి యగ్నిపుట్టి, మఱి = పిమ్మటను, మట్టునకొ = కొద్దిగా, నిల్వక = నిలిచియుండక,
 కాఁక = వేడిమిచేత, పరితాపమూనకొ = వ్యాకులత్వమును బొందునట్లు, ఆక్ర
 మించెఁ = వ్యాపించెను. అనకొ = అనఁగా, అత్తఱికొ = ఆనమయమునందు, మొగుల్వొరి
 యెండకొ = మబ్బువెరిసిన యెండలు, కానెకొ = తపించెను.

క. కంజహితాస్తోదయ వెఱ

సంజ కడల నడుమఁ గప్పు య సుధిల మి న్నొ

ప్పెం జూడఁ బ్రకృతిశబరీ

గుంజానాసావిభూష య కొమరు భజింపన్.

టీ. కం...జ - కంజహిత = సూర్యునియొక్క, అస్తోదయపు = అస్తమయోదయ ములయొక్క, ఎఱసంజ = ఎఱ్ఱసంధ్యారాగము, కడలక్ = దిక్కులయందును, కప్పు = నైల్యము, నడుమక్ = మధ్య ప్రదేశమందును, సంధిలక్ = వ్యాపింపఁగా, మిన్ను = అంత రిక్షము, ప్ర...రు - ప్రకృతిశబరీ = మూలప్రకృతియనుచెంచితయొక్క, గుంజానాసా విభూష = గుటింజముక్కుఁబెట్టుకొని, కొమరుక్ = సౌందర్యమును, భజింపక్ = పొందు నట్లుగా, చూడక్ = వీక్షింపఁగా, ఒప్పెక్ = చెన్నించెను.

తా. సంధ్యాకాలములయందు దానిరక్తిమముఁ దిగంతములవఱకు వ్యాపించి యుండఁగా సంతరిక్షమునడుమ నల్లనై ప్రకృతి యను కిరాతస్త్రీయొక్క ముక్కుఁబె యందు నలుపు వైవైపుగా నుంచి యడ్డముగాఁ గ్రుచ్చిన గుటింజవలెఁ జూడనొప్పెను. రూపకానుసానితోఁజేర్చి జాలంకారము.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరు శ్రీ ల్గొనుచు మూఁగి
యంబరంబునఁ బఱచు కీ శ్ర రాళి వొలిచెఁ
బసరుటొంటొంటియాకుతోఁ శ్ర బండఁ బాటి
ఛేదభయమున నెగసిన శ్ర చే లనంగ.

162

టీ. గూండ్లకై = కులాయములకై, శాలిమంజరులు = పరియెన్నులు, 'వల్లరీమం జరీస్త్రీయా' వుని యమరము. కొనుచుక్ = గ్రహించికొనుచు, మూఁగి = గుంపులుగూడి, అంబరంబునక్ = ఆకాశమునందు, పఱచు = ఎగసిపోవుచున్న, కీరాళి = శుకపంక్తి, 'కీరశుకా సమా' అని యమరము. పసరుటొంటొంటియాకుతోఁ = పసరువర్ణముగల యొక్కొకపర్ణ మతోడను, పండఁబాటి = పరిపక్వములై, ఛేదభయమునక్ = తమ్ముఁగోసి , వేయుదు రన్నభయముచేత, ఎగసినచేలనంగక్ = వైకెగరినవైరుచేలొ యన్నట్లు, పొలిచెక్ = ఒప్పెను. ఉత్పేక్ష.

సీ. శ్రీలు దా రొట నా శ్ర తిపద్మ కర్ణి కా
కృతిఁ జెపు ల్కమలక శ్ర ర్ణికల మెఱయ
నతనుసారధ్యకృ శ్ర ద్ర తిరేఖ మంచెపై
నదలించు రొదఁ జిల్క శ్ర పదుపు పఱవఁ
దొగల మొగ్గలవై వ శ్ర దూల మేగమిఁ బెట్టు
చప్పట్లఁ జన్నులు శ్ర జడలు గదల
వెడతొవ మును చెప్పి శ్ర వడి నవ్వ దిరుగు న
ధ్వగులకొలది నప శ్ర త్రపయు మరల

తే. సధరరదన ప్రసాదంబు స నడుగ నోరు
దెఱచెనో యన ప్రీలి ము స తైములు తోచు
దెఱకు జంఘలఁ బోలమి స శిరసు వాంచు
రాజనముఁ గాచు గోపికా స రాజి పోలిచె.

163

టీ. తారు=శ్రోతములు, శ్రీలు = శ్రీకారములు, లక్ష్మణును, ఔట=అయి
చందవలన, ఆ...టి= ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన, పద్మకర్ణికాకృతి = తామర
మిద్దలవలెను, చెవుల్ = కర్ణములు, కమలకర్ణికల్ = తామరమిద్దలతో, మెఱయి =
వెలుంగఁగా, అతను = పెనిమిటియైన మన్మథునకు, సారథ్యకృత్ = రథమునడుపుచున్న,
రతిరేఖ = మన్మథునిభార్యయైన రతివలె, (సారథ్యముచేయుచు రతీదేవి చిలుక
గుఱ్ఱము నెట్లదలించునో యట్లుచుట.) మంచెవై = మంచెమీఁదను, అదలించుగొడ =
నివారించుధ్వనిచేత, చి...ల్ = చిల్లపడుపు = కీరపంక్తి, పర్వన్ = పరువిడు
చుండఁగా, తొ...ల్ = తొగల = కలువలయొక్క, మొగ్గల్ = కుట్టములను,
వైవ = విసరిచేయఁగా, దూరమేగమి = ఆచిలుకలు దవ్వగా వెళ్ళినందున, పెట్టు
చుట్టుట్ట = చేతుల తట్టుటలచేతను, చన్నులు = కుచములును, జడలు = కేశపాశ
ములును, కదల్ = చలింపఁగా, ముచు = పూర్వము, వెడల్వోవ = దబ్బుతిమార్గ
మును, చెప్పి = పల్కి, నవ్వ = హాసముచేయఁగా, పడి = శిస్తుముగా, తిరుగు =
మరలవచ్చుచున్నటువంటి, ఆధ్వగులొలది = పథికులతోడనే, అపత్రపయి =
సిగ్గును, మరల్ = మళ్లఁగా, (పథికులకు దప్పదారి జెప్పి నవ్వగా నది గ్రహించి
యా పథికులు మల్లిరాలగా లజ్జించి రుచుట.) అ...బు = అధర = పెదవియొక్కయు,
రదన = దంతములయొక్క, ప్రసాదంబు = అనుగ్రహమును, అడుగల్ = యాచిం
చుటొకటి, నోరుదెఱచెనోయన = వదనమువిప్పెనోయనఁగా, ప్రీలి = బగిలి, ముత్య
ములు = మాతృకములు, తోచు = కనుబడునట్టి, చెఱకు = ఇత్తువనమును, జంఘల
బోలమి = తమసిక్కిలను సరిపోలనందున, శిరసువాంచు = తలవంచొనిన, రాజన
ము = కాలినస్యమును, కా...జి = కాచు = రక్షించుచున్న, గోపికారాజి = చేలకా
బరిస్త్రీలవరున, పోలిచె = ఒప్పెను. ఉల్లేఖ.

తా. చెఱకులు తమయందలి రసమాధుర్యముకంటె నాచెఱకు తోటకాచు
స్త్రీలయొక్క యధర రసమాధుర్య మధిక మనియు, దమలో నున్న ముత్యముల చక్కఁ
దనముకంటె నాస్త్రీలయొక్క పలువరుసల చక్కదన మతిశయ మనియు, సధరరదన
ములకు నోడి పరాజితులయినవారు నోరిగించి వేడుకొన్నట్లు కనుపులు బగిలి
గర్భగతములయిన ముత్యములు గన్నట్లుచెఱకును, తమచైరు పొట్ట లాస్త్రీల సిక్కిలకు

సాటిరానందున సిగ్గుచే దలవాంచికొన్నట్లు పండి పంగియున్న రాజునపుచేలను గాచుచున్న స్త్రీలు శ్రీమహాలక్ష్మీకి నాశ్రయస్థానమైన కమలకర్ణికలు బహిర్నిర్గతము లయినందున శ్రీసద్భక్తములయిన శ్రోత్రములు గనుక వాని నవి యాదరించినట్లుగఁ జేపులయందుఁ గమలకర్ణికలు ధరించికొని మన్నభరభరభంబు లయిన చిలుకల నద లించురతీదేవిమాడ్కిఁ జీలుకలం దోలుచుఁ గలువపువ్వులతోఁ దోలఁగా నవి దూరము పోనందునఁ జప్పట్టుఁ గొట్టుచు నభ్యగులకు వెడత్రోవఁ జెప్పి నవ్వఁగా వారు మట్టుట తోనె సిగ్గు గలవా రయి యొప్పిరి.

తే. నింగి య త్తటిఁ దామహానీలమైన

గరిమకుం దగబహు తృణగ్రాహి యయ్యె

ననఁగఁ బరిణత కలమాది శ్రీ యవసరాశి

తతులు గిరు లన నభ్రంకశతఁ జెలంగె.

164

టీ. నింగి = ఆకాశము, అత్తటిఁ = ఆశరదృతువునందు, తాఁ = తాన్మ, మహానీలమైన = మిగుల నల్లనైనట్టియు నీలమణియైనట్టియు, గరిమకుఁ = ఆధికమైనను, తగఁ = అర్థమగునట్లు, బహుతృణగ్రాహి = చాలకసవును గ్రహించునది, అయ్యె ననఁగఁ = అయెనో యన్నట్లు, పరిణత = పండియున్న, కలమాది = పరిమొదలగువాని యొక్క, యవసరాశి = గడ్డివామలయొక్క, తతులు = వరుసలు, గిరులనఁ = కొండలొ యనునట్లు, అభ్రంకవతఁ = ఆకాశమునొరసికొనుటచేత, చెలంగెఁ = ప్రకాశించెను. పరిణామోత్పేక్షాలంకారములు.

మ. అనునిష్ఠఁ ధవళాతపత్రి దగు నశ్యాగంబు సాగంగ నం

దు యమిశ్రేణులు రాఁగఁ బుంగవకకుత్ శస్తం డల్ల వర్షాదినా

త్యయరాముండు సలక్షణుం డీనున కోశ్చోవా ప్తిగా విల్లు ని

ర్దయతం ద్రుంపఁ బ్రభగ్ను శాల్యవని సీతాలబ్ధి గాకుండునే. 165

టీ. అనునిష్ఠఁ = శుభావహవిధినిష్ఠచేతను, 'అయశ్శుభావహో విధిః' యని యమరము. ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లదామరగొడుగుగల శరదృతువుచైన, అయ్యా గంబు = ఆరాకయును, ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లని గొడుగుగల జనకునిచైన, అయ్యా గంబు = ఆ యజ్ఞమును, (ఇచ్చట = ధవళశబ్దముచేతఁ బుండరీకమును లక్షింపఁబడును. 'పుండరీకాతపత్తస్తం వికసత్కాశ చామర' వృసి రఘువంశమున శరదృతువర్ణనమున్నది.), సాగంగఁ = జరంగగా, అందుఁ = ఆ శరత్కాలమందును, ఆ జన్మమునందును, యమిశ్రేణులు = హంసపంక్తులును, యోగిబృందములును, (యమిశ్రేణులును కుముభు లర్థము, అబుభులకు హంస లను పేరుగలదు గనుక లక్షితలక్షణచేత హంస లన్న అముక్త—22

యర్థము.), రాగ్ = వచ్చుచుండగా, పుంగవకతుత్సాండు = ఎడ్లయొక్క మూపురములయందున్నట్టియు, కకుత్స్థులలో శ్రేష్ఠుడైనట్టియు, పుంగవాడు లుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థము నిచ్చునవి యైన నిచ్చట శ్లేషనిమిత్తము పూర్వపదమాయెను. 'ప్రాధాన్యే రాజలింగే చ పృషంగే కకుద స్త్రియా' మ్మని యమరము. అల్ల = ప్రసిద్ధమైన, వర్షా...దు-వర్షాదినాత్యయ = శరదృతు వనెడు, రాముండు = శ్రీరాముండు, సలత్క్షణండు = ఆడుబెగురులతోఁ గూడినవాఁడును, సుమిత్రానందనునితోఁ గూడినవాఁడును, 'సారసస్యతు లత్క్షణా' యని యమరము. (సారసపక్షులు పర్వర్తువునందుఁ బిల్లలు పెట్టి శరత్కాలమునందు వ్యాపించునవి యనుట.) ఇనునకుఁ = సూర్యునకును, జనకునకును, ఓజీవాప్తిగాఁ = లేజమును, గీర్తియును, గలుగునట్లుగా, విల్లు = మణి ధనుస్సును, శివధనుస్సును, నిర్దయకత్త్రంబుఁ = సంకోచింపక విఱువఁగా, ప్రభగ్న కాల్యవనిఁ = కోయఁబడిన రాజునాగుల భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = నాఁగేటిచాలుయొక్క లాభము కలుగకుండునా (పొలమున పరి గోయఁగానే మరల దున్ని రనుట.) 'సీతాలంగలపద్ధతి' యని యమరము. ప్రభగ్న = విఱుచుటచేత, కాలి = ఒప్పుచున్న, (మాఁజి) ఆవనిఁ = భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = వైదేహి ప్రాప్తి కాకపోవునా? (కలుగు ననుట.) రూపకానుప్రాణిత శ్లేషాలంకారము. 'నానార్థ సంశ్రయశ్లేషో వర్ణాభివర్ణోభియాస్పద' యని శ్లేషలక్షణము.

క. మొగులు విరియెండ వెండియు

నిగుడ శుకశ్రేణి పసరు १ నింగి న్నిండఁ

బెగడె బ్రజ హరితవాజుల

గగనమణిస్యందనంబు १ గదిసెనొ యనుచున్.

166

టీ. మొగులు = మేఘములు, విరియెండ = విరిసినయెండ, (శరత్కాలాతప మనుట.) వెండియున్ = మిక్కిలియును, నిగుడఁ = వ్యాపింపఁగా, శుకశ్రేణి = చిలు కలపదుపుయొక్క, పసరు = పచ్చనిచాయ, నింగిన్ = ఆకాశమందు, నిండఁ = పూర్ణ మగుచుండఁగా, హ...బు - హరితవాజుల = పచ్చడాలుగల గుఱ్ఱములుగల, 'పాలాశో హరితో హరిత్, వాళివాహర్వ గంధర్వా' యనియు నమరము. గగనమణిస్యందనంబు = సూర్యరథము, కదిసెనొ యనుచున్ = సమీపించివచ్చెనో యని, బ్రజ = జను, బెగడె = జడిసెను. అతిశయోక్త్యలంకారము.

లే. భువి సుగళై రవశ్రేణి १ పోవఁ ద్రోల

దివిఁ గన త్తగ్రహనక్షత్రదీప్తి దలుము

గృష్ణపక్షపువాసిలే ఓ కిరులు దనదు

నలుపునను గూడె నన నైల్యమొలనె నభము.

167

టీ. భువిక్ = భూమియందు, స...సరః = కొలఁకులయందున్న, కైరవశ్రేణి = తెల్లనికలువబంతి, 'సిలే' కుముద కైరవే' యని యమరము. పోవద్రోలక్ = వెళ్లఁ దోలగా, దివిక్ = అంతరిక్షమందు, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, గ్రహ = అంగారకాదులయొక్కయు, సక్షత్ర = అశ్విన్యాదులయొక్కయు, దీప్తి = కాంతి, తణుమక్ = వెళ్లఁ గొట్టగా, ఇరులు = అంధకారములు, గృష్ణపక్షపువాసిలేక = బహుళపక్షపురేలబలిమి లేక, తనదునలుపునను = తననైల్యముతోడను, కూడె ననక్ = కలిసెనో యన్నట్లు, నభము = ఆకాశము, నైల్యమొలనెక్ = అతినైల్యమును బొందెను. ఉత్పేక్షా లంకారము.

క. క్రేపుదలఁచి పసి మేయుచు

జేసినపాల్లలయ నెండ ఓ చే బాంధజనుల్

దూపింపమి కజాఁ డంపిన

యాపాగా యనఁగ నదుల ఓ నంచలు మెఱసెన్.

168

టీ. పసి = పశుసమూహము, మేయుచుక్ = పాలముకనవుఁదెనుచును, క్రేపు తలఁచి = లేఁగదూడలను తలఁచికొని, చేసినపాలు = వెలికుబికి స్రవించినక్షీరములు, కలయక్ = నద్యుదకములతోఁజేరఁగా, ఎండచేక్ = ఆతపముచేతను, పాంధజనులు = అధ్వగులు, దూపింపమిక్ = పానముసేయనందునకు, (ఎండలొఁ దప్పిగొన్నవారు పాలుద్రావకుంట ప్రసిద్ధము.) అజాఁ డంపిన = ఆనదులలోనిక్షీరనిరములు వేఱువఱుపు మని బ్రహ్మదేవుఁడనిపినట్టి, ఆ పాగాయనఁగక్ = తనవాహనపంక్తియో యనునట్లు, అంచలు = హంసలు, మెఱసెన్ = వెలిఁగెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తే. వెదమొదవుఁ గూడఁబోలేమి ఓ వెచ్చగ్రోవు

*స్వల్ప మెడసూప వెడలెనో ఓ యనఁగ నెట్ట

కేలకును గ్రుంగితెచ్చు అం ఓ కెలు నిగుడఁగ

మందగతి గున్మె వృషభము ఓ ల్పందపిటుఁద.

169

టీ. వెదమొదవుక్ = ఋతువైనభేనువును, కూడక్ = కలియుటకు, పోలేమిక్ = నడువలేనందున, వెచ్చక్ = తాపముచేత, గ్రోవు = కంఠమువఱకున్నమదము, స్వల్పము =

* 'కల్పమెడచాఁడ...యనఁగ' - వే. పా. (కల్పక్ = కరఁగునట్లు, మెడచాఁడ = కంఠమును దీర్చి కరించినందున - అని టీక) ఆపాతమున యతిభంగము.

కొంచెము, ఎడసూపఁగాఁ = సందువిప్పఁగా, వెడలెనోయనఁగఁ = బయలు దేఱెనో
యనఁగా, ఎట్టకేలకుఁ = కొంతతడవునకు, త్రుంగి = భూమికివంగి, తెచ్చుటఁకెలు =
రప్పించెడు వృషభధ్వనులు, నిగుడఁగఁ = సాగఁగా, వృషభముల్ = ఆఁబోతులు,
మందపిఱుదఁ = పసులగుంపువెనుక, మందగతిఁ = మెల్లనినడకతో, గుక్కెఁ =
కొంచెముగాఁ బఱుపువెట్టెను.

తే. శరధిజలమెల్ల రిత్తగాఁ శ గురియ నుప్పు

డొక్క బేరిన నత్తెల్పె శ చిక్కి మీఁదఁ

గాన నగుచున్న దచ్చత శ చే ననంగఁ

బఱచు శరదభ్రములమేని శ పాండి మమరె.

170

టీ. శరధిజలముఁఎల్లఁ = సముద్రోదకమంతయు, రిత్తగాఁగురియఁ = శూన్యమగు
నట్లువర్తింపఁగా, ఉప్పు = జలమందుండు లవణాంశము, డొక్కపేరినఁ = కడుపులో
ఘనీభవింపఁగా, అత్తెల్పెచిక్కి = ఆలవణముయొక్క ధావశ్యముమాత్రము మిగిలి,
అచ్చతచేఁ = నైర్మల్యముచేత, మీదఁ = మేఘమువై, కాననగుచున్నది = చూడఁబడు
చున్నది, అనంగఁ = అనునట్లు, బఱచు = పరుచుచున్నది, శ...మ-శరదభ్రముల = శర
త్కాలమేఘములయొక్క, మేని = దేహముయొక్క, పాండిమ - ధావశ్యము, అమరెఁ =
ఒప్పెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

క. శరనిధి మునుగ్రోలినని

ర్భరజలములు గురిసి మేఘ శ భావం బఱి య

క్కరములు కరములె కా జిగి

నొరిమె ననన్ రవియు మెఱసె శ నుడిగెను మొయిలున్. 171

టీ. శరనిధిఁ = సముద్రమునందు, మునుగ్రోలిన = మున్నుపానముచేసిన, నిర్భర
జలములు = అధిరోదకములు, గురిసి = వర్తించి, మేఘభావంబఱి = జలధరత్వమును
బోగొట్టికొని, ఆక్కరములు = ఆ సూర్యకిరణములు, కరములె కాఁ = సూర్యకిరణ
ములుగానె కాగా, రవి = సూర్యుడు, జిగిఁ = లేజస్సుచేత, ఒరిమె ననన్ = తీర్ణుఁ
డాయె నన్నట్లు, మెఱసెఁ = ప్రకాశించెను. మొయిలున్ = మేఘమును, ఉడిగెన్ =
శాంతించెను. హేతుత్పేక్ష.

క. ప్రాశించిన నీరంతయు, బోశరదభ్రములు మగుడఁ శ బూరింపఁగనా
వేళించె గొలంకుల నన, గాశ ప్రతిబింబపటలికడు నొప్పారెన్.

టీ. శరదభ్రములు = శరత్కాలమేఘములు, ప్రాశించిననీరంతయున్ = మునుపు
దామగ్రోలినయొదకమంతయు, టాఁ = వెళ్ళఁగా, మగుడఁబూరింపఁగఁ = ఘరల

నిండించుకొనుటకు, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, ఆవేశించెన్ = ప్రవేశించెను, అనన్ = అనునట్లు, కాశప్రతిబింబపటలి = తెల్లుపువ్వుల ప్రతిమానసమూహము, కడున్ = మిగులను, ఒప్పారెన్ = చెన్నించెను.

తే. కొలనఁ గరిదంపతులు పద్మ శ కళిక లొకటి
కొకటి యీనెత్తమకరంద శ మొలుక నమరె
నివి శరత్పద్మనిలయకు శ నెలమితోడఁ
గవల నభిషేకమున కెత్తు శ కడవ లనఁగ.

173

టీ. కొలనన్ = సరస్సులయందు (జాత్యేకవచనము), కరిదంపతులు = సతీపతులైనయెనుగలుగుచుండు, పద్మ కళికలు = అఱవిరితమైన మొగ్గలు, ఒకటికొకటి యీనెత్తన్ = పరస్పరమిచ్చుటకై వైకెత్తఁగా, మకరందము = పూదేనె, ఒలుకన్ = క్రమమరించుచుండగా ఇవి = ఈ పద్మముకుళములు, శరత్పద్మనిలయకున్ = శరత్కృష్టికి, ఎలమితోడన్ = సంతోషముచేతను, కవలన్ = జోడుగా, అభిషేకమున కెత్తు = స్నానమొనరించుటకుత్తి పుట్టెనట్టి, కడవ లనఁగన్ = కుంభములొయన్నట్లు, అమరెన్ = ఒప్పెను.

తా. తామరకొలంకులయందుఁ గ్రీడించుచున్న గజమిథునముఁజూడఁగా, శ్లో. 'లక్ష్మీద్రివైర్గ్రీరజేంద్రైర్నణిగణాచిభైః స్నాపితా హేమకుండైః' అన్న ట్టైచుంగులు శ్రీమహాలక్ష్మీకి హస్తంబులయందు సువర్ణకుంభములను ధరించి యభిషేక మొనరించుచందంబునఁ గానవచ్చుచుండెను.

తే. పంక మడుగంటి లేఱిన శ బావు లెల్లఁ
బంకములె చేసెఁ గ్రమ్మఱఁ శ బంకజములు
గళితమకరందయుతరజగ శ కర్దమమునఁ
గారణగుణంబు గలుగదే శ కార్యమునకు.

174

టీ. పంకము = అడుగు, అడుగంటి = అధఃప్రదేశముఁబట్టి, లేఱిన బావులెల్లన్ = స్వచ్ఛోద్భవములుగల్గినకొలంకులన్నియును, పంకజము = కమలములు, గ...నన్ = గళిత = జాఱినటువంటి, మకరందయుత = పూదేనియతోఁగూడిన, రజగకర్దమమునన్ = పరాగ పంకముచేతను, క్రమ్మఱన్ = మగుడను, పంకములె = కర్దమయుక్తములైనవిగానే, చేసెన్ = ఒనర్చెను. కారణగుణంబు = కారణమయొక్కగుణము, కార్యమునకున్ = క్రియకును, కలుగదె. (కలుగు ననుట.)

తా. కమలములు పంకజములుగాన నీళ్లను బంకయుక్తములుగాఁ జేసెను. సామాన్యముచేత విశేషమును నమర్చించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారము. శ్లో. 'జేయ'

సోపానాంతర్యాసో వస్తుప్రస్తుత్య కించన, తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽస్యస్య వస్తునః అని దానిలక్షణము.

క. ఒసగి రగస్త్రాస్త్రియములం

గోసరి జచు ల్వాధి నీరు १ గ్రోలితి వీనిక

ససికై మా కిమ్మని క

న్మిసరుడుగం గావ నప్పగించెడుమాడ్కిన్.

175

టీ. జనుల్ = మనుష్యులు, గోసరి = వేడికొనుచును, వార్ధి = సముద్రమందలి, నీరు = ఉదకము, గ్రోలితి = పానముచేసితివి, వీనిక = మాకువయోగమైన యాయుదకమును, వసికై = పశువులకొఱకై, మాకుక = మాకొఱకు, ఇమ్మని = విడువు మని, కన్మిసరుడుగక = కోపప్రయుక్తమైన నేత్రదోషము నివర్తించుటకై, కావక = ఆయుదకమును ద్రావక రక్షించుటకొఱకు, అప్పగించెడుమాడ్కిన్ = ఇదిగో రక్షింపు మని యొప్పుగించినరీతిని, అగస్త్రాస్త్రియములక - అగస్త్య = అగస్త్యునికీ, అస్త్రియములక = జలాంజలులను, ఒసంగిరి = ఇచ్చిరి. హేతూల్పేక్ష. శరదృశువునందు నగస్త్యుని కిచ్చునట్టి యస్త్రియముల నిట్లుల్పేక్షించెను.

క. పరుమాతపత్ర ప్తం బగు

ధరణీపాత్రమునక బడుట १ దళ మయ్యెఁ జామి

పరిపక్వంబై యనఁగా

శరదిందుజ్యోతస్స రేలు १ సాంద్రతఁ గాసెన్.

176

టీ. ప...నక - పరుమ = కనినమైన, ఆకప = ఎండచేతను, తప్తంబగు = కాగినటువంటి, ధరణి = భూమియనెడు, పాత్రమునక = ఆధారమందు (పెనముమీఁదనుట), పడుటక = పతనమగుటచేత, దళమయ్యెఁజామి = దట్టమాయెనుజామా, అనఁగా = అనునట్లు, పరిపక్వంబై = పండినదై, శరదిందుజ్యోతస్స = శరచ్చంద్రచంద్రిక, రేలు = రాత్రులయందు, సాంద్రత = దట్టముగా, కాసెన్ = వెలింగెను.

తే. వృష్టితటి నిడ్డజెన ద్రావ १ గ్రిందనుండి

తేటనదిసీటఁ దనవెంట १ దేలుమీల

తథుకుతో నాఁచులత దోఁచె १ వెలికి 1 జమిలి

వెండిమీ లెక్కువెండుకపిల్లువోలె

177

టీ. వృష్టితటి = వర్షాకాలమునందు, ఇడ్డ = పెట్టిన, జెన = చేదులయొక్కజెనను, ద్రావ = పానముసేయుటకొఱకు, గ్రిందనుండి = అడుగునబట్టి, తేట = నిర్మల

1. జమిలి జమలు? ప్రయోగాంతరములేదు. 'జమలు సేత' యవివ్యవహారము. ఇంకనువిచార్యము.

మైన, నదినీట్ = విటియుదకమందు, తనవెంట = ఆనాచుతీగవెంబడి, లే...
తోక-లేలు = వైకివచ్చుచున్న, మీల = మత్స్యములయొక్క, తఖకుతోక = కాంతి
తోడ, వెలికి = బైటికి, జ...లు-జమిలి=జోడుజోడయిన, వెండిమీలు = రజతము
చేతజేయబడినమత్స్యములు, ఎక్కు = వైకెగయగా నొప్పుచున్న, వెండ్రుకవిల్లు
వోలె = గుట్టుపుతోకవెండ్రుకలచేగట్టిన ధనుస్సోయన్నట్లు (ఇది దాసరివాండ్రు
వాయించువాద్య మనియు దీని పేరు కామాచి యనియు జెప్పదురు.) నాచులత
దోచెక = ప్రాచితిగ గన్నించెను.

తా. వానకాలమందు జేపలు నాచుతీగవెంట గుడ్డు విడిచియుండ వానిం
దినటకు నీళ్లనుండి యానాచుతీగ వెంబడిని మత్స్యములు వైకి రాగా, నదిదాసరి
వాండ్రు గుట్టుపువెండ్రుకలచేత వింటిబద్దకట్టి వానిమీద వెండితగుళ్లచే మత్స్యముల
నేర్పఱచి వాయించునప్పుడవి వైకెగయటవలె గన్నట్టెను.

క. హంసము క్రౌంచముతోలి రా

మాంసలరుచి వచ్చె దాను శ మలయముశిఖ బా

ల్లాంస విటువ నీ ర్విజితచెను

హంసమున కగ స్తి పరమ శ హంసం బగుటన్.

178

టీ. హంసము=అంచపట్టి, క్రౌంచముతోలిరా = క్రౌంచపర్వతబలముననుండి
రాగా, తాను = ఆయగస్త్వండును, మలయముశిఖ = మలయపర్వతాగ్రముననుండి,
మాంసలరుచి = అధికకాంతిచేతను, 'బలవాన్తాంసలోంసల' యని యమరము.
వచ్చె = ఉదయించెను. హంసమునకు = చక్రాంగమునకు, అగ స్తి = అగ స్త్యమహర్షి
'అగస్త్యోఽగ స్తిరిత్యపి' యని ద్వీరూపతోశము. పరమహంసంబగుట = పరమహంస
యనుబుద్ధియాటచేత, హంస = అంచ, పాల్ = ఊరమును, విటువ = నీరముతో వేటు
పఱపగా, నీర్విజితచెను = తాను నీళ్లలోనిబురదను బోగొట్టెను.

తా. హంసలు పాలునీళ్లు నేర్పఱప నగస్త్వండు నీరుబురదనేర్పఱచినందున
పరమహంస యనునట్లు శరదృశువునందు నుదకములు కలకలుఁడిగి నిర్మలము లాయెను.

లే. క్రౌంచ మొకకొన్ని గుడ్డులు శ గాంచె మింట

నవి యహంసచ్చదాచ్ఛాద శ నానుభూతి

హంసతతు లయ్యె గావన్న శ నరుణచూడ

గుప్తభుజగాశనాండము శ లులు గావె.

179

టీ. క్రౌంచము = కొంచగుబ్బలియందున్నరంధ్రము, ఒకకొన్నిగుడ్డులు = కొన్ని
అండములను, మింట = తనపైభాగమందు, కాంచె = వహించెను. (పరశురాముని

బాణముచేతఁ దొలువఁబడిన క్రాంచాచల రంధ్రమునుండి హంసలు మానససరో
వరంబునకుఁ జనుటయు, మరలి వచ్చుచుండుటయును గల దని సంప్రదాయము.)
అవి = ఆ క్రాంచాచలములోని గుడ్డులు, అహంస = దానియందురాకపోకలుగల హంసే
తరములైన పక్షులయొక్క, ఛద = తొక్కలయొక్క, ఆచ్ఛాదన = కప్పటయొక్క, అను
భూతిక్ = అనుభవముచేత, హంసతతులయ్యెక్ = అంచలగుంపులాయెను, కావన్నక్ =
హంసగుడ్డనితరపక్షులపొదిగిన హంసపిల్లలుగానేరవన్నట్లాయెనా, అ...త్ - అరుణ
చూడ = కోళ్ళచేతను, 'కృకవాకుస్తాప్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధః' యని
యమరము. గుప్త=పొదుగఁబడిన, భుజాశన = నెమళ్ళయొక్క, అండముల్ = గుడ్డులు,
గుఱులుగావె = చివ్వుములుకావా (అవు ననుట) ఇందు సామాన్యముచే విశేషమును
నమర్చించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారముచేత నుత్థాపితంబైన యసంబంధమైన సంబం
ధముఁ గలుగఁజేసిన యతికయోక్త్యలంకారము.

చ. కలయఁగ వారిదేవతలు १ గాంచుసరోవరదంభదర్పణం

బులపయి దట్టపుంజిలుము १ వోవఁగఁ దారలకంచు గీయఁగా

బలె నలువంకలం గలయఁగ బాయక తేలుచుఁ బద్మరేణువు

త్రైలంకులఁ బాసిపోఁజెలఁగె १ క్రేంకృతు లిచ్చుమరాళమాలికల్.

టీ. వారిదేవతలు = జలాధిదేవతలు, కలయఁగ = అంతటను, కాంచు = చూచు
చున్నటువంటి, సరోవర = కొలంకు లనియెడు, దంభ = వ్యాజముగల, దర్పణంబుల
వయ్ = అద్దములమీఁదను, దట్టపుంజిలుము = సాంద్రమైన మాలిన్యము, పోవఁగ =
పోవునట్లు, తారు = ఆజలాధిదేవతలు, అలకంచు = ఆయద్దమైనకంచును, గీయఁగాబలె =
తోమిగీతఁబెట్టినందువలననోయన్నట్లు, నలువంకల = నాలుగుదిక్కులయందును,
కలయ = వ్యాపించునట్లు, పాయక = విచ్చిన్నముగాక, తేలుచు = పోవకమీఁ
దనేయుండుచు, పద్మరేణువుల్ = నలినపరాగములు, కెలకులఁబాసిపో = ప్రక్కలకు
విడిపోవునట్లు, క్రేం...త్ - క్రేంకృతులిచ్చు = క్రేంకారములుచేసెడు, మరాళమాలి
కల్ = అంచలబంతులు, చెలఁగె = ఒప్పెను. అపహ్నుత్యుత్థాపితోత్పేక్షాలంకారము.

తా. జలదేవతలు దా మెడ్డలఁజూచు సరోవరములను నద్దములవైగల దట్టమగు
మాలిన్యము పోవునట్లు తోమిగీతపెట్టిరో యన్నట్లు హంసలసమూహము లవిచ్చిన్నములై
క్రేంకారము లొనర్చుచు బోలుపాడెను. వానిక్రేంకారములచే నలినపరాగములు ప్రక్క
లకు బోవుచుండెను.

నీ. అర్కమండలి కభ్ర १ మడ్డమైనంతనె

యెఱి మూని మోము బి १ జ్జుత్తి చూచి

ఘమఘమధ్వని గాలి శ గుహ జొర బురి యొకిం

చుక విచ్చి కని తలం శ చుకొని వంచి

నిప్పుచ్చ కేతకీ శ నేత్రాంబు వొత్తి భే

కపుఁ డెంకి పడియచోఁ శ గర్జ మొగ్గి

కేకకుఁ ద్ర్యవనత శ గ్రీవమై రాక యొ

క్కిం తార్చి వాత నే శ మేమొ కమిచి

తే. వెడలు బీతెండకును శర శ ద్వృక్ష ముడిగి

వారికమె యెక్కి త్రోటిని శ ర్వంకపక్ష

తులను గిరువును వెట్టిచూ శ పుల నురంబు

కెలకులఁ గనుంగొనుచుఁ గానఁ శ గేకు లుండె.

181

టీ. అర్కమండలిక = సూర్యమండలమునకు, అభ్రము = మేఘము, అడ్డమై నంతనెఁగించె మాచ్చాదకముకాఁగానే, ఎఱమాని = మేఱవడిచి, మోము=ముఖమును, బిట్టెత్తి=పొడవుగానెత్తి, చూచి = పీక్షించి, (వానకాల మనుభ్రాంతిచేఁ జూచి యనుట.) ఘమఘమధ్వని = ఘమఘమశబ్దముచేత, గాలి = వాయువు, గుహజొరక = గుహలోఁబ్రవేశించుగా, పురి యొకించుక విచ్చి=పింఛమును గొంచెము విచ్చి, (గాలిచేతఁ గల్గినధ్వనిని మేఘధ్వని యనిభ్రమించి యనుట.) కని = చూచి, తలంచుకొని = అది యులుముగా దనివిత్కరించి, వంచి = పింఛమునుమరలనడంచి, నిప్పుచ్చకేతకీనేత్రాంబు వొత్తి = పువ్వులలేని మొగలిచెట్టయొక్క కన్నీరు దుడిచి, భేకపుఁడెంకి = కప్పలకునికి వట్టైన, పడియచోఁ = పల్వలములానినెఱియకై, కర్జ మొగ్గి = చెవి వంచి(కప్ప కూతలు గలిగినవర్షము గల దన్న ప్రతీతినిబట్టి యనుట.) కేకకుఁ = తనవాక్కునకు, త్ర్య...ది - త్ర్యవనత = మూడుమాటులువంచబడిన, గ్రీవమై = మెడగల్పదై, రాక = ఆకేకాధ్వనియును వెడలక, ఒక్కిం తార్చి = కొంచెముధ్వనిసేసి, వాతక = నోటిచేతను, ఏమేమొ కమిచి = ఏమేమోచప్పురించుకొనుచు, వె...కుఁ-వెడలు = కలిగిన, బీతెండకుఁ = తీక్షణతపనివృత్తికొఱకు, శరద్వృక్షముఁ = ఏడాదు లరటిచెట్టును, డిగి = విడిచిపెట్టి, వార్నికమెయెక్కి = గుప్తుమునారోపించి, 'శారదో విమమచ్ఛదః, వార్నికం త్రాయమాణాస్యాస్త్రని పెంటికి నమరము. (వర్షాకాలమున నెక్కియున్న వృక్షమున నెక్కినవర్షము కలుగు నని శరద్వృక్షము విడిచి వార్నికవృక్షమున నెక్కి ననుట.) త్రోటిక = ముక్కుచేతను, 'పంచస్తోటిరుభేస్త్రీయా'ప్తుని యమరము. ఇర్వంకపక్ష తులను = ఉభయపార్శ్వపక్షమూలములను, 'స్త్రీపక్షతిపక్షమూల' ప్తుని యమరము. గిరువుచుఁ = వెండ్రుకలు దువ్వికొనుచు, వెట్టిచూపునక = వికృతపుద్బిష్టిచేత, ఉరం

బుక్ = తొమ్మను, కెలకులక్ = ఇరుప్రక్కలను, కనుగొనుచుక్ = చూచికొనుచు,
కాన్ = అరణ్యమునందు, కేకులు = సెమిళ్ళు, ఉండెక్ = నివసించెను.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు

లలి విప్పమిఁ జెడక శిఖక శ లాపము వని వ

ర్తిలె బర్జన్యుఁడు నటన

మ్మల మెచ్చి మెఱుంగుఁగానె శ ముద్రించె ననన్.

182

టీ. శిఖకలాపము-శిఖ = సెమిళ్లయొక్క, కలాపము = పురి, అసలంటి = బురద
తగిలి, వెలుతురు=మబ్బువిడిచినయెండచేతను, ఎండియుక్=అఱియును, లలివిప్పమిక్ =
ఎప్పటికిని విడఁజేయకపోవుటవలన, (సామాన్యముగాఁ దడిసినపురులు విప్పరావు ; బురద
యంటి యెండి యన్నట్లున్న పనుట.) చెడక = చెడిపోక, వనిక్ = అడవియందు, బర్జ-
న్యుఁడు = షర్ల దేవత, నటనమ్మలక్ = నాట్యమును, మెచ్చి = క్లాఫించి, మెఱుంగుఁగా
నెక్ = ప్రకాశించుచున్న చిత్రవస్త్రమును, ముద్రించెనన్ = ముద్రవేసెనోయన్నట్లు,
వర్తిలెక్ = ఉండెను.

తా. వానకాలపుబురదలు తమకలాపములకు నంటి యెండచేత నిగిరినందున శర
త్కాలమునందు సెమిళ్లు పింఛములు విప్పి యాడకయుండఁగా షర్ల దేవత సెమిళ్లయొక్క
నృత్యములకు మెచ్చి తననటులు మఱియొకచో నాడకుండునట్లు ముద్రవేసెనో యన్న
ట్లుండెను.

సీ. చక్రస్తనప్రకాశ శమునకు ఘనంపుఁ

గొం గిడి కొనకొనఁగోళ్ల గొణఁగి

యశ్చ నితంబంబు శ హంసహారమును బ

రాగరేఖాస్వర్ణ శ రశనముగను

జలశాటిపులినంపు శ జఘనంబుపై జాఱ

వ్యస్తవేతనభుజ శ స్వస్తిక మిడి

తనిమతో వెచ్చనై శ తటశరప్రతిబింబ

హాసాలి బాష్ప లు శ చ్ఛాన్వసములును

తే. నగుచు నిలిచి చెందొవకంట శ నలిగి తమ్ము

లంటుకై యొత్తు పదనతి శ నలరి కువల

మధులహరి నబ్ధి జెందిపై శ మగతనముల

నొక్కెడలఁ గూడుచు స్రవంతి శ లుబ్ధుఁ బెనుచె.

183

టీ. ప్రవంతులు=వదులు, 'ప్రవంతీ నిమ్నగావగా' యని యమరము. ఉచ్చాన్నములును = వరీవాహము లనునిట్టూర్పులను, 'జలొచ్చాన్నసాశివరీవాహా' యని యమరము. అగుచుక్=అయినవై, చెం...టక్-చెందొవ=ఎత్తగలవయనియెడు, కంటక్ = నేత్రము చేత, అలిగి = కోవగించి, (శరత్కాలమందు బ్రవాహములు తక్కువైనందున బెనిమిటియైన సముద్రనితోఁ దమకు సంపర్కము లేమింజేసి ప్రణయకోవమునొంది యనుట.) తమ్మలంటు = పద్మములనంటుచున్న, కైయొత్తు = సముద్రపుఁగాలువల పొంగుట యనెడు, (కై=హస్తముచేతను, ఒత్తు=పట్టుటగల,) పద = పాదములయందు, నలిక్ = నమస్కారముచేతను, అలిరి = సంతసించి, చ...కుక్-చక్రస్తన = కోకము లనియెడు కువములయొక్క, ప్రకాశమునకుక్ = కనుపించుటకొఱకై, ఘనంపు = నురుంగనియెడు, కొంగు = వైడటచెఱుగు, ఇడి=విడిచి, (భర్తకుఁ గుచంబులు గన్నించుటకై వైడటచెఱుగుఁ దొలగించె ననుట,) కొనకొనఁ గోళ్ళక్ = జలకుక్కుటములను వ్యాజముచేత (బొల్లి కొళ్ళనుట.) గొణగి = జల్మితముచేసి (అనఁగా మణితములనుట) అశ్వనితంబుబుక్ = పాహాణములనుకటివశ్చాద్భాగమును, 'పశ్చాన్నితంబు స్త్రీ కట్యా' వ్వుని యమరము. హంసహరమును = మరాళము లనుముత్యాలనరము, ప...ను - పరాగరేఖా = పద్మరేఖువులబలియే, స్వర్ణరశనముగను = బంగారు మొలనూలుగాను, జల శాటి - జల = ఉదకము లనియెడు, శాటి = వస్త్రము, పులిసంపు = ఇసుకదిచ్చెయని యెడు, జఘనంబువైక్ = కటిపూర్వభాగముమీదనుండి, జాఱక్ = గళితముకాఁగా, 'క్షిణేతు జఘనంపుర' యని యమరము. వ్య...ముఇడి-వ్యస్త = వేఱైనట్టి, వేతన=ప్రబృలి చెట్లనియెడు, భుజ=బాహువులయొక్క, స్వస్తికమిడి = స్వస్తికబంధమునుంచి, (భుజస్వస్తిక మనఁగా భర్తనాలింగనమొనర్చుటకై చేయునట్టి భుజబంధవిశేషము.) తనిమతోక్ = సూక్ష్మరూపముతోడ, వెచ్చనై = వేడియై, త...లు-తట = తీరమందున్న, శర = తెల్లు పువ్వులయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనములనియెడు, హస = నవ్వును, అఱి = తుమ్మెద లనియెడు, బావ్వులు = సకజ్జలానందబావ్వులు గలవియై, కువలమధులహారిక్ - కువల= కలువలయొక్క, 'కువాలం కులం కువ' వ్వుని నానార్థరూపకోశము. మధు = మకరందము యొక్క, లహారిక్ = ప్రవాహముచేతను, అబ్ధిక్ = సంద్రమును, చెంది = పొంది, వైమగతనములక్=పురుషాముతములచేత, ఒక్కిడలక్ = ఒక్కికప్పడు, తూడుచుక్ = కలయుచును, ఉబ్బుక్ పెనఁచెక్ = సముద్రుని నుపొంగించెను.

తా. సముద్రముయొక్క సమీపమునకుఁ గలువమకరందప్రవాహముతోవచ్చి శరత్కాలమందుబ్రవాహములు లేమింజేసి కూటమి లేకుండుటవలనఁ బ్రణయకోవ

ప్రయుక్తంబైన శేత్రరక్తిములు గల్గిన టెట్టికలువలచే నొప్పుచు నుప్పుకాలువల పోటుని యెడు హస్తములతో నొత్తుటచేత నమ్రత్వమునకు సంతసించి యొకానొకప్పుడు గూడుచుఁ బురుషాయితరతులచేత నదులు నమ్ముదుని సంతోషముచు బొందించెను. (ఈపద్యమునకుఁ బెక్కండు పెక్కువిధములుగ నర్థవర్ణనంబులు చేయుదురు. అవి యన్నియు మిగులరసయుక్తంబులుగా నుండునందున గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిందుపేక్షింపం బడియె. పురుషాయితలక్షణము. 'నటదుత్తుంగవయోధరంబు గతమందాక్షియో దారమ, స్ఫుటనాగంకురమక్షీకోణనివసత్పుష్పేషుదర్పంబునం, ఘటితాలింగనవామసీ కృతకుచాగ్రప్రాధరోమాంచమై, విటుఁ జొక్కించె బ్రభుల్లపద్మనయనాపీరాయితం బెంతయున్.' అని నరసభూపాలీయమున నున్నది.) రూపకాలంకారము.

వ. ఇట్లు శరత్సమయం బెసంగిన నంగీకృతక్షత్త్రధర్మండు గావున దిగ్విజయయాత్ర ధర్మం బని యానీతబలపట్కంబు నాకృష్టసామంత రాట్కంబుగా చెడలి.

184

టీ. ఇట్లు = ఈయుక్తక్రమంబున, శరత్సమయంబు = శరదృతువు, ఎసంగిన = ఒప్పుగా, (యామునాచార్యుండు), అంగీకృత = అంగీకరింపబడిన, క్షత్త్రధర్మండు గావున = క్షత్త్రములుగలవాడౌటచేత, దిగ్విజయయాత్ర - దిక్ = తూర్పు మొదలగు దిశలయొక్క, విజయ = గెలుపునిమిత్తమై, యాత్ర = తర్లిపోవుట, ధర్మంబని = న్యాయమని, ఆనీత = పిలువబడిన, బలపట్కంబు = పడ్డిధం బైన నైనయ్య గలుగునట్లును (మాల్యభృత్యాదిరూపముగ బలము పడ్డిధము.) ణ్. పడ్డిధం బలమాదాయప్రతఫే దిగ్విజయయాత్ర' యని కాళిదాసుని ప్రయోగము. ఆకృష్ట = ఆకర్షింపబడిన, సమస్త = ఎల్లవారైన, సామంతరాట్కంబుగా = తనదేశమునకుఁ జాట్టుప్రక్కల నుండురాజులు గల్గునట్లును, చెడలి = గుండ్లయాత్రకు బయలుపెడలి.

మహాస్థగ్ధర. గజఘోటనస్యందనాశీకబళితధరణింగాద్రవేయాధిరాణ్ఠార్యజరత్నశ్రేణులంతర్జణులసవతులై ॥ మృగంబాదాంతకుంత ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణాదద్వినధులరవభూల్లాద్యము శ్రీఃకాఁద దిగ్విజరాజునుండి విద్విద్విదళన మని గావించె దిగ్జైత్రయాత్రన్.

టీ. గ...ణ్ - గజ = ఏనుగులయొక్కయు, ఘోట = గుట్టములయొక్కయు, న్ధందన = అరదములయొక్కయు, అశీ = సమాహముచేత, కబళిత = మ్రొంగబడిన, ధరణి = భూమియందు, కా...త్ - కాద్రవేయ = పాములకు, అధిరాట్ = దొరయొన, ఘూర్ణ = తలయందుఁబట్టిన, రత్నశ్రేణులు = రత్నాలపట్టులు, అంత

ర్తజులనవత్తులై = భూమి రత్నగర్భ గనుక దా మాభూమిలో నున్న రత్నములలో నమాన ములై యనుట.) మ్రగ్గఁ = అవిలిపఁగా, పా...త్ = పాదాత = పదాతి సేనాసంబంధి యైన, కుంత = ఈటెలయందున్నటువంటి, ధ్వజ = టెక్కెపుబట్టలయొక్క, వాత = గాలి యొక్క, ఆహూత = తాఁకుడుచేతను, ఘూర్జత్ = పొంగుచున్నటువంటి, వనధుల = నము ద్రములయొక్క, రవళుత్ = ధ్వనులు, వాద్యముల్ = మద్దెల, డోలు, వీణ, సన్నాయి మొదలగువానిని, మీఱఁగాఁ = అతిశయింపఁగా, తద్విజరాజన్యండు = విప్రుడైన యారాజు, (యామునాచార్యుడనటు.) దిగ్జైత్రయాత్రఁ = దిగ్విజయయాత్రయందు, అనిఁ = యుద్ధమందు, విద్విడ్విదళనముఁ = చతురయొక్క సంహారమును, కావించెఁ = జనరైను.

క. జన్నములు చేసి దానము

ల న్నానాదేశవిప్రులం దనిపి సుసం

పన్నత ననిశము బహుభో

గోన్నతుడై యాదమఱచి శ యుండె నశంకన్.

186

టీ. జన్నములు = యజ్ఞములు, చేసి = కావించి, దానములఁ = ఉదకధారా పూర్వకంబుగ నిచ్చినయీవులచేతను, నానాదేశవిప్రులఁ = బహుదేశములనుండివచ్చిన బ్రహ్మజులను, తనిపి = తృప్తినిొందించి, సుసంపన్నతఁ = నకలసమృద్ధిగలవాడ౯ట చేత, అనిశముఁ = ఎల్లప్పుడును, బహుభోగోన్నతుడై = ఎక్కుడైనసుఖములచే నతిశయించినవాడై, అశంకఁ = వెఱపులేనట్లు, ఆదమఱచి = చరాకునొంది, ఉండెఁ = వసించెను. రాజ్య మోహముచేత జ్ఞానభక్తివైరాగ్యములు మఱచి యుండె ననుట.

వ. మఱియు నతనిరాజ్యంబున గసపుఁ గఱచి చేయెత్తి మొఱుఁ బెట్టుట కరులయందఁ, యట్లు నట్లునడ మెడఁ బట్టిత్రోయుట వెడ వెడం బోవునల్లవులం బండువతలంటులకు నింటికిం దెచ్చుపణ్యాంగ నాభ్రాతల పరిహాసచేష్టలయంద, సున్నముమెత్తుటయుం బట్టుకారు లంబట్టుటయు సౌధసౌవర్ణ భూషాది నిర్మాణంబులయంద, కాసెచుట్టుట యుఁ గత్తి గట్టుటయుఁ గ్రీకవాకులకలహంబులయంద, యతుల్య తులనాదిఘ్న కాదిదోషంబులు జాంబూనదపరీక్షాదులయంద, యే దేనియుం గన్ను వేయుట మృదంగాదివాదిత్రంబులయంద, థాతు వాదంబులు తఱచగుట శాబ్దకులయందకాక, యితరస్థలంబుల లే కుండ రాజ్యపరిపాలనంబు నేయుచుండె.

187

టీ. చుటియుక్ = వెండియు, అతనిరాజ్యంబునక్ = అయ్యామునాచార్యుని దేశమందు, కనవుగఁజిచి = తృణముగఁజిచి, చేయెత్తి మొరఁబెట్టుట = హస్తమునుబైకెత్తి యెలుగిడుట, కరులయంద = వినుంగులయందె, (చెయ్యనఁగాఁగరము, అది గలది కరి యని వ్యవహారము.), అట్లునట్లువడక్ = ఆయాలాగునఁ బతనమగునట్లు, మెడ బట్టి త్రోయుట = గళముఁబట్టి యావలికింద్రొబ్బుట, వెడవెడఁబోవు = మెల్లమెల్ల సెడఁచు చున్నట్టి, కల్లువులక్ = విటులను, 'పిద్గళపల్లవికో విటఁ' యని యమరము. పండువతలంటు లకున్ = సంవత్సరాదిపండువు మొదలగు సంతోష దినములయందభ్యంగము సేయుట కొఱకు, ఇంటికిందెచ్చు = గృహమునకు రావించుచున్న, పణ్యాంగనాశ్రాతల = వేశ్యా సహోదరులయొక్క, పరిహాసచేష్టలయంద = ఎగతాళివ్యాపారములయందె, సున్నము మెత్తుటయుక్ = సుధాలేపమును, పట్టుకాటులంబట్టుటయు = కంసాలవానికొఱముట్టులా నొక విధమైనవాని చేతంబట్టుటయు, సౌధసౌవర్ణ భూషాదినిర్మాణంబులయంద - సౌధ = మేడలయొక్కయు, సౌవర్ణ = సువర్ణమయములైన, భూషాది = ఆభరణాదులయొక్కయు, నిర్మాణంబులయంద = చేయుటయందె, (సున్నముఁబూయుట మేడలకును, బట్టుకారులం బట్టుట స్వర్ణ భూషాదులకు నచుట,) కానిచుట్టుటయుక్ = లాఁగుమీఁద గోకకట్టు టయు, కత్తిగట్టుటయుక్ = భిక్షబంధనమును, కృకవాకులకలహంబులయంద = కుక్కుట యుద్ధంబులయందె, అ...లు - అతుల్య = సరిగానివస్తువుతో, తులనా = తూఁచుట, (పోల్చుట యని యొకయర్థము.) అది = లోనగు, ఘర్షణాదిదోషంబులు = ఓరియుట మొదలైనవి, జాంబూనదపరీక్షాదులంద = స్వర్ణశోధనాదులయందె, 'రుక్తం కార్త స్వరం జాంబూనదమప్తావదోస్త్రీయా' మ్మని యమరము. ఏదేనియుక్ = ఏవస్తువునైనను, కన్నుచేయుట = ఆభిలాషపడుట, మృదంగాది వాదిత్రంబులయంద = మద్దెలమొదలగు వాద్యములయందె, (మద్దెలకు వేయునట్టికన్ను కరణి యని చెప్పఁబడును.) 'చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామక్' మ్మని యమరము. ధాతువాదంబులు దఱచగుట = మోసములు మొండగుటయు, భూవాదిధాతువులవిషయమైనవాదములు విస్తరిల్లుట యును, కాబ్దికులయందకాక = వైయాకరణులయందెకాని, (ఈ కాకయనుపద మన్ని సావధారణసప్తమ్యంతములతో నన్వయింపవలసినది.) ఇతరస్థలంబులక్ = వేఱుచోట్లను, లేకుండక్ = లేక యుండునట్లు, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపాలనము, చేయు చుండక్ = జనరించుచుండెను.

టీ. తత్ప్రితామహం దైననా १ భముని శిష్యుఁ

దై నశ్రీపుండరీకాక్షు १ ననుఁగుశిష్యుఁ

దై న శ్రీరామమిశ్రాఖ్యుఁ १ డార్తి దనదు

సరమగురుపాత్రునకు నిట్టి १ బంధ మెట్లు.

టీ. తల్పితామహుడు=అయ్యామునాచార్యునికిఁదండ్రీతండ్రీ, అయిన = అయి నటువంటి, నా...డు-నాథముని=శ్రీమన్నాథమునికి, శిష్యుడు = అంటేవాని, అయిన = అయినట్టి, శ్రీ...డు-శ్రీపుండరీకాక్షు = యోగియగునవ్వండరీకాక్షునకు, (ఈయనపేరు ద్రవిడభాషయందు ఉయ్యక్కొండా రని యందురు.) అనుగుశిష్యుడు = ప్రియచ్ఛా త్రుడు. 'ఛాత్రాంటేవానినా శిష్యా' యని యమరము. అయిన = అయినటువంటి, శ్రీరామమిత్రాఖ్యుడు = శ్రీరామమిత్రు డను నామముగలయోగి, (ద్రవిడభాషచేత నీయనపేరు మణక్కాల్ నంది యందురు) ఆర్తి = బాధచేత, తనదు = తనకు, పరమగురు = పరమాచార్యుడైన నాథమునికి, పాత్రునకు = మరుమండైన యా మునాచార్యునకు, (ఇందున కుదాహరణము. శ్లో. పితామహం నాథమునిం విలాక్య ప్రసీద ముద్వృత్త మచింతయిత్వా' యని యామునాచార్యుని ప్రయోగము. అనుగుశిష్యుడై శ్రీరామమిత్రాఖ్యు డన్నచో శ్రీరామమిత్రునికి నాచార్యుడు శ్రీపుండరీకాక్షుండు, ఆయనకు నాచార్యుడు శ్రీమన్నాథముని గనుక నాయన యాచార్యునకు నాచార్యుండు పరమాచార్యుండు గానఁ బరమగురు పాత్రు డని ప్రయోగింపఁబడెను.) ఇట్టి బంధ మెట్లు = ఇటువంటి రాజ్యప్రాప్తిరూపమైన ప్రతి బంధక మేలాగు సంభవించెను?

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దాసత్వం దయ్యె నట్టిమహాత్ములంబునం బుట్టినట్టి యితం డి ట్లగుట యతివ్యతి క్రమంబు. 189

టీ. యోగసామ్రాజ్యంబుమఱచి = విశ్వరూపమైనశక్తియోగ ప్రపత్తియోగ ములను విడిచి, సామ్రాజ్యంబునందాసత్వం దయ్యె = సమ్రాట్టుయొక్క భావము సామ్రాజ్యము, 'కాస్తి యశ్చాజ్ఞయా రాజ్యస్స సమా' ట్టని యమరము. అట్టిమహాత్ము లంబునంబుట్టినట్టి = అటువంటి మహాపురుషుని కులమునందు జన్మించిన, ఇతండు = ఈ యామునాచార్యుండు, ఇట్లగుట = రాజ్యానంతరండాట, అతివ్యతిక్రమంబు=మిగుల సతిక్రమము.

సీ. వృషశైలర్పురవారిఁ ॥ ద్రిషవణస్నానంబు
నిష్ఠఁ గావించి యోహ్నికముఁ దీర్చి
యేకాంతగుహ తత్తటీకుశాసనమున
నుండి లక్ష్మీశాంఘీశ్రుండరిక
మంకురత్పులక హస్తాశ్రువై దహరపు
ష్కరమున భావించి ॥ సవిత దిరుగ

యజ్ఞోపవీతపద్యక్షమాలికతోడి

యోగపట్టిక గూడి ౧ యురము మెరియ

తే. శౌరిఁ దధరణీధ్రవాస్తవ్యుఁ గొలిచి

సతియు నాలర్కశాకమంతితము వండ

నిల్లుకుందున కర్పించి ౧ వేల్చి దీర్చి

యిట్లు తనుయాత్ర ౧ నడపు మున్నితనితాత.

190

టీ. పృష్ఠశైలర్పురవారికొ-పృష్ఠశైల=ఘటికాచలముయొక్క, (దీనికి ద్రవిడభాష
యందు అళిగో తిరుమల యని నామము. నారాయణాద్రిపృష్ఠభాద్రి, పృషాద్రి యని
పర్యాయములుగాను వ్యవహరము గలదు.) ర్పురవారికొ = నెలయేటియుదకమందు,
ప్రవహణస్నానంబు = మూడువేళలయందు జలకములాడుటను, నివృత్ = నియమముచేత,
కావించి = చేసి, అహ్నికముక్ = సంధ్యావందనాది కృత్యమును, తీర్చి = ఒనర్చి,
ఏ...హక్—ఏకాంత = రహస్యమైన, గుహ = గుహలుగల, తల్ = ఆ పృష్ఠశైలము
యొక్క, తటి = చటియందు, కుశాసనమునకొ=దర్భాసనమునందు, ఊడి = కూర్చుండి,
లక్ష్మీక = శ్రీపతియొక్క, అంఘ్రిపుండరీకము = పాదపద్మమును, అంకురత్ = మొలచు
చున్న, పులక = రోమాంచమును, హర్షాశ్రువై ఆనందబాష్పములు గలవాడై,
దహరపుష్కరమునకొ = హృత్పుండరీకమందు, 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండ
ముఖే జలే, వ్యోమ్ని భిక్షే జలే పద్మే తీర్థాపధివిశేషయోక' అని యమరము. భావించి =
ధ్యానించి, సవితదిరుగొ=ప్రాద్దు పడమటికి మళ్లగా, యజ్ఞోపవీత = జంచముతోడను,
పద్మాక్షమాలికతోడి = తామరపూసలతోడను గూడిన, (ఇది తులసిపూలదండల కుప
లక్షణము. శ్లో. 'యే కంఠలగ్నతులసీనళినాక్షమాలా యే బాహుమూలపరిచిహ్నితశంఖ
చక్రాః, యేవా లలాటఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రాస్తే వైష్ణవా భువనమాశు పవిత్రయంతి'
యని యున్నది. యోగపట్టిక = యోగులు జంచముగా వేసికొనునట్టి యల్లికపట్టు
పట్టెడను, కూడి = కలిసి, ఉరము = అగ్రము, మెఱయకొ = వెలుంగగా, తధరణీధ్ర =
ఆ పృష్ఠశైలమందు, వాస్తవ్యుక్ = ఉన్నటువంటి, శౌరిక్ = సుందరబాహువును,
కొలిచి = కేవలించి, సతియుక్ = నాథమునిభార్యయును, అంచితము = ఒప్పైన,
అలర్కశాకము = ముండ్లము నైకూరను, వండక్ = పచనముఁ జేయఁగా, ఇల్లుకుందు
నకుక్ = తనయింట నారాధింపఁబడు కమలనాభునకు, అర్పించి = సమర్పణముచేసి,
వేల్చిక్ = ఔపాసనాదిహోమములను, తీర్చి = ఒనర్చి, మున్ను = పూర్వమందు,
ఇతనితాత = ఈయామునాచార్యునికిఁ బితామహుండైన శ్రీమన్నాథముని, ఇట్లు =
ఈక్షకముంబుగా, తనుయాత్రక్ = శరీరయాత్రను, నడపుక్ = కడపును.

క. తొడిబడి *విషయాతురు నవి

విడువు మనుటకంటె గలదె 1 వేతేపగ నే

ర్పడర గథాదుల నొకవెం

బడి దోచుం బలికి మైత్రి 1 వాపుట యొప్పున్.

191

టీ. తొడిబడి = త్వరపడి, విషయాతురు = స్రక్చందనాదివిషయముల
యందాసక్తుడైన వానిని, అవి = ఆ విషయములను, విడువు మనుటకంటె = విడిచి
పెట్టుమనుటకంటె, వేతేపగ = అన్యమైనవిరోధము, కలదె = ఉన్నదా, (లే దనుట.)
నేర్పు = చతురత్వము, అడర = ఒప్పుగా, కథాదుల = భారతాదికథలయందు,
ఒకవెంబడితోఁప = ఏదేనొకక్రమముదోచునట్లు, పలికి = తెలిపి, మైత్రి = విషయ
ములయందున్న స్నేహము, వాపుట = పదల్పుట, ఒప్పు = తగును.

క. వసుధం బుత్తాదికదు

ర్వ్యసనము నైతము దండ్రి 1 వారించుటకు

వసుపడ దంట మఱి రాజ్య

వ్యసనము వారింప నెంతవాఁ డెవ్వఁడున్.

192

టీ. వసుధ = భూమియందు, పుత్తాదిక = సుతులు మొదలగువారియొక్క,
దుర్వ్యసనము నైతము = స్త్రీద్యూతాదిచింతయైనను, తండ్రి = జనకుడు, వారిం
చుటకు = నివర్తింపఁజేయుటకు, వసుపడదంట = శక్యము గా దంట, మఱి = ఇకను,
రాజ్యవ్యసనము = దొరతనపుఁజింతను, వారింప = నివర్తింపఁజేయుటకు, ఎవ్వఁడున్ =
ఎవ్వఁడును, ఎంతవాడు = ఎంతటివాడు, (ఎట్టివాడైనను మాన్పలే దనుట.)

ఆ. నల్లఁ గ్రోల నిచ్చి 1 మెల్లనె చివ్వంగి

నోరి జింకఁ దివియు 1 నేరు పొదవు

వేట కాడువోలె 1 విషయాభివలనఁ ద

త్తృష్ణఁ దీర నిచ్చి 1 త్రిప్పు టురువు.

193

టీ. నల్ల = రక్తమును, గ్రోలనిచ్చి = త్రావనిచ్చి, మెల్లనె = తడవుగానె, చి...
క = చివ్వంగి = తరత్తువుయొక్క, నోరి = నోటియందున్న, జింక = లేడిని, తి...

* విషయాతురు = శబ్దాదులయన యింద్రియార్థములచేత - రోగియైనవానిని
అని వే. టీ. శ. ర. లా 'ఆతురుడు = వ్యాధిగ్రస్తుడు, తెవులుగొంటు' అని యున్నది.
ఉండుం గాక; దానిమీఁదనే ఆధారపడి - 'విషయ+ఆతురు' = విషయములచేత - రోగి
యైనవాని' అని యర్థము చెప్పఁగూడదు. విషయములయందు, - ఆతురు = ఆసక్తిగల
వానిని - అని చెప్పవలెను. "ఆతుర Eager, over anxious" - అట్టి.

తె - తివియు = తీయునట్టి, నేరుపాదవు = నైపుణ్యముగల్గినట్టి, వేటకాండవోరె
= మృగయునివలె, విషయాశివలనకొ = శబ్దాదివిషయసమూహమందు, తత్తృప్తకొ = ఆ
యామునాచార్యునియొక్క యాశను, తీరనిచ్చి = ముగియనిచ్చి, త్రిప్పట = మళ్లించుట,
ఉరువు = మంచిది.

వ. కావున నెట్లయిన నితని నింక నుపేక్షింప రా దుపాయంబునఁ
జొచ్చి యొక్కరీతిం ద్రిప్పవలయు నుర్వి నాహారదోషంబె విజ్ఞాన
నాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి. 194

టీ. కావునకొ, ఎట్లయినకొ = ఏలాగైనను, ఇతనికొ = ఈయామునాచార్యునిఁ
ఇంకకొ = ఇంకమీఁదను, ఉపేక్షింపరాదు. (అలక్ష్యమునేయరాదు.) ఉపాయంబునఁ
జొచ్చి = సేర్పుతోఁబ్రవేశించి, ఒక్కరీతిద్రిప్పవలయుకొ = ఒకానొకప్రకారముచేత
మళ్లించవలయును, ఉర్వికొ = భూమియందు, అహారదోషంబు = భోజనమువలనిదోషంబు
(అనఁగా బాప ముట. ఆశ్రయనిమిత్తజాతస్వరూప దుష్టాహారవర్జనంబువలనఁ గాయ
శుద్ధియనియున్నదిగావున), విజ్ఞాననాశంబునకుకొ = మతిచెడుటకు, మూలం బని = కారణం
బని, వితర్కించి = ఊహించి.

క. ముల్లుదలకొననినవకపు, బల్లవములతోడ ముక్తి శ భామచెవులకుం
బల్లెరుంబువ్వులగుపువు, బల్లసిలునలర్కశాక శ మొదుగుగఁగొనుచున్.

టీ. ముల్లుదలకొనని = కంటకముపుట్టని, నవకపు = లేతలైన, బల్లవములతోడకొ =
చిగుళ్లతో, ము...కుకొ - ముక్తిభామ = మోక్షాంగనయొక్క, చెవులకుకొ = కర్ణము
లకు, బల్లెరుంబువ్వులగు, (అనఁగా బల్లెరుపువ్వులనెడు భూషణములవలెనున్నవియచుట.)
పువులు = పుష్పములు, ఉ...ము-ఉల్లసిలు = ఒప్పుచున్న, ఆలర్కశాకము = ముండ్లమునై
కూర, ఒదుగుగకొ = విస్తారముగా, కొనుచుకొ = సంగ్రహించికొనుచు, శ్లో. 'అయత్నతో
యామున మాత్తదాస మలర్క వత్తార్పణ నిష్క్రియేణ, యగక్రీతవా నాస్థికయావ
రాజ్యం నమామి తం రామ మమేయసత్త్వమ్' అని ప్రసిద్ధము.

తే. తెచ్చి యొకవైష్ణవుఁడు గాను శ కిచ్చె ననుచు

బానసపుబాడబులచేతఁ శ బంపుటయును

నతఁడు ప్రియపడి పండించి శ యారగింపఁ

దెచ్చు నిచ్చు గొన్నాల్లిట్లు శ తెచ్చుచుండ.

196

టీ. ఒకవైష్ణవుఁడు = ఒకవిష్ణుభక్తుఁడు, తెచ్చి = తీసికొనివచ్చి, కాను కిచ్చె నను
చుకొ = ఉపహారమొసంగెనని, బానసపుబాడబులచేతకొ = వంటబ్రహ్మణులచేతను,
మంపుటయును = అంపఁగా, 'అథద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబా' అని యమరము,

అతడు=అయ్యామునాచార్యుండు, ప్రియపడి = ఇష్టపడి, వండించి=పచనము చేయించి, ఆరగింపక = భోజనముచేయఁగా, ఇచ్చక = ప్రియముతో, తెచ్చక = మరలఁజెచ్చి యిచ్చును. కొన్నాళ్లు = కొన్నిదినములు, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, తెచ్చుచుండక = తెచ్చియిచ్చుచుండఁగా.

వ. ఒక్కనాఁ డతండు భోజనసమయంబున సకలశాకాన్నాదనంబు నేయుచు వచ్చి తచ్చాకంబు నంజుచుం దలంచుకొని యేతదానీత యగుభాగవతు భోజనానంతరంబ మమ్ముం గాన్పింపుం డనిపలికి పాణిప్రత్యేనాచమనానంతరంబ యతనిం గాన్పించుకొని నమస్కరించి వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుటయు నతం డిట్లనియె. 197

టీ. ఒక్కనాఁడు = ఒక్కదినమునందు, భోజనసమయమునక = ఆరగింపుతఱి, స...బు - సకల=సమస్తమైన, శాక=వ్యంజనములయొక్క, ఆస్వాదనంబు = రుచిచూచుటచుచేయుచు, వచ్చి=క్రమముగావచ్చి, తచ్చాకంబుక = ఆముండ్లము నైహారకు, నంజుచుక = ఆస్వాదించుచు, తలంచుకొని=జ్ఞప్తితెచ్చుకొని, ఏతదానీతయగు = ఈకూరఁజెచ్చినట్టి, భాగవతుక = భగవద్భక్తుని, భోజనానంతరంబ = ఆరగించినవెనుకనే, మమ్ముం గాన్పింపుం డని = మమ్ముం గఁచుగొనఁజేయుం డని, పలికి = నుడివి, పాణిప్రత్యేనాచమనానంతరంబ = చెయిగడిగి యుపస్పర్శముచేసినపిమ్మట, అతనిం గాన్పించుకొని= ఆమహాభాగవతుని గానిపింపఁజేసికొని, నమస్కరించి = సేవించి, వచ్చినప్రయోజనం బడుగుటయు = ఆగమనకార్యముచు బృథ్వసేయఁగా, అతండు = ఆ శ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియెక = పక్ష్యమాణక్రమంబునం బలికెను.

క. మీపెద్దలు గూర్చినని, క్షేప మొకటి సహ్యాజనితఃసింధుజలాంత

ద్విపమున నుండ నీకుం, జూపంగా వచ్చితిని వసుమతీరాధా. 198

టీ. వసుమతీరాధా=ఓయిరాజా ! మీపెద్దలు = వృద్ధులయిన మీపితృ పితామహాదులు, గూర్చిన = కూడఁబెట్టినట్టి, భక్తిచేత సేవించినట్టియు, నిక్షేపమొకటి = ప్రాంతి పెట్టినయొకనిధి, స...నక - సహ్యా = సహ్యావర్వతమునందు, జనిత = పుట్టినటువంటి, సింధు = కావేరియొక్క, జలాంతః = ప్రవాహవ్యయమధ్యమున ఉన్న, ద్వీపమునక = దీవిగడ్డయందు, ఉండక = ఉండఁగా, నీకుక = నీకు, మాపంగాక = కనుపఱచుటగొఱకు, వచ్చితిని = వీతెంచితిని.

క. నా కేటికి నిక్షేప మనాకు నిధియు నాకరంబు १ నరనాథులసా

ష్ఠేకాన విన్నవించెద, నాకర్ణింపుము తదీయమగువిధ మెల్లన్. 199

టీ. నిత్యేపము = ధననిధి, నాకేటికొక = నాకెందులకు, అనాకు = అనిపలుకకుము, నిధియొక = నిత్యేపమును, ఆకరంబుకొక = గనియును, సరనాథులసొమ్మేకానకొక = రాజుల ద్రవ్యమేగనుక, విన్నవించెదకొక = తెలిపెదను, దదీయమగు = అనిత్యేపసంబంధియైన, విధమెట్లొక = స్వరూపమంతయును, ఆకర్ణింపుము = వినుము.

సీ. స్ఫటల మణు ల్మీఱ ॥ శాంతమై శ్వేతమై
నట్టిత్రాచాక్కటి ॥ చుట్టియుండు
రక్షోగృహీత మనన్వంధ తొల్లి గల దది
పొలయ దం దేదాటనెలలు గాని
యేఁజాటిబలి యైన ॥ జేపడుఁ బ్రాణిహిం
సాదిపూజనముల ॥ కాసకడదు

తనవెలుం గొగి నిరంజనదృష్టికినె లక్ష్య
మై యుండు నయ్య నింతంత గాదు
తె. రత్న మొక్కటివై నపూర్వంబు మెఱయుఁ
గలదు పద్మంబు శంఖంబు ॥ పలుకు లేటి
కక్షయ మనంత మాద్య మేకాంతమందు
భూప నీ కొక్కనికె కాక ॥ చూపరాదు.

210

టీ. స్ఫటల = పడగలయందు, మణులు = రత్నములు, మీఱకొక = అతిశయింపగా, 'స్ఫటాయాంతు ఫణాద్వయోః' అని యమరము. శాంతమై = ఓర్పుగల్గినదై, శ్వేతమైనట్టి = తెల్లనైనటువంటి, త్రాచాక్కటి = ఒకకృష్ణసర్పము, చుట్టియుండుకొక = పరివేష్టించియుండును (ధనత్యేపమును సర్పము చుట్టికొనియుంట ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రకృతమందు రంగనాయకుని యాముసాచార్యునియొక్క పూర్వ లుంచిన నిత్యేపముగా రూపించివెప్పినందున ద్వ్యర్థిగా శ్రీరంగేశ్వరునియందలి ధర్మములను నిధి ధర్మములు గాను, నాయన శేషకాయి యగుటవల్ల సర్పావతారములకు నిధు లని వ్యవహారము గలదు గనుక నట్టి నిత్యేపమునకు సర్పము చుట్టికొనియున్నట్లును జెప్పట యుక్తము.) ర...ము - రక్షః = రక్కసునిచేత, గృహీతము = స్వీకరింపఁబడ్డది, అకొక = అనెడు, ప్రశ = ప్రసిద్ధి, తొల్లి = పూర్వమునందు, కలదు = కద్దు, అది = అప్రసిద్ధి, అందుకొక = అనిధి యందు, పొడు = సంవత్సరమునకైనను, ఆఱునెలలుగాని = షణ్మాసములకుంగాని, పొలయదు = పొందదు (నిత్యేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వముండునుగనుక నట్టికొక శ్రీరంగ నాయకుఁడు పూర్వము విభీషణునిచేత స్వీకరింపఁబడిన విభీషణుఁ డాఱుమాసములకు నొకపర్యాయముగాని సంవత్సరమునకు నొకపర్యాయముగాని పూజయొనర్చు

చుండుట ప్రసిద్ధముగాన నిష్పాదా నిక్షేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వము నిరంతరము లేదు సులభముగా గ్రహింపవచ్చుననుట.) విపాటిబలియైనన్ = నిష్ఫలచిత్తుడై యెంత మాత్రముపూజచేసినను, చేపడున్ = ఆనుగ్రహించును. 'బలిః పూజోపహారయోః' అని యమరము. ప్రాణి = జంతువులయొక్క, హింసాది = కాయక్లేశాదులవలన, పూజనము లకున్ = అర్చనలను (ద్వితీయార్థమందువచ్చి), ఆసపడదు = ఆపేక్షింపదు (లోకమునందు నిక్షేపమును బొందువారలు ప్రాణిహింసాది బలులొసంగి దానిం గొనుట ప్రసిద్ధము గాన నట్లుగాక సూక్ష్మబలిచేత నబ్బు ననిక్షేపపుటవలన సులభోపాయముచేతనే శ్రీరంగేశ్వరుడు ప్రసన్నుఁడౌ ననుట), తన=ఆనిక్షేపముయొక్క, వెలుగు = జ్వలించుట (అనఁగాఁగను పించుటయనుట), ఒగ్గి = ప్రయత్నముచేత, నిరంజనదృష్టికినె = కాటుకఁబెట్టని కన్నులుగలవానికె, లక్ష్మ్యమైయుండున్ = చూడఁదగినదై యుండును (ధననిక్షేపములం జూచువారు గంటఁ గాటుకఁబెట్టిచూచుట ప్రసిద్ధమైనను నీనిక్షేపమును జూచుటకు నది యక్కఱలేదనుట), తనవెలుగు = స్వప్రకాశము, ఒగ్గి = యత్నముచేత, నిరంజన = బంధరహితమైన, దృష్టికినె = జ్ఞానముగలవానికె, లక్ష్మ్యమైయుండున్ = చూడఁదగి నదై యుండును (కేవలచర్తచక్షుస్సులకు గోచరము గాదనుట), అయ్యున్ = కనుపించున దయ్యను, ఇంతంతగాదు = ఇంతమాత్రమని లెక్కింపరాదు, (అనిధి యింత యనియు శ్రీరంగ నాయకులమహిమం బింతయనియుం జెప్ప శక్యంబుగాదనుట), ప్రై = అనిక్షేపము మీఁదను, రత్న మొకటి = ఒకమణి, మెఱయున్ = వెలుగొందును, శంఖంబుపద్మంబు = శంఖపద్మాది సుఖ్యగలద్రవ్యము, కలదు = కద్దు (శ్రీరంగ వాఙ్మనియుండు శంఖము నాభి యందు పద్మముండుట ప్రసిద్ధము.) చలుకు లేటికి = మాటలెందుకు, అక్షయము = నాశ రహితము, అనంతము = అంతములేనిదియు, దేశకృతకాలకృతపరిచ్ఛేదములేనిదియు, ఆద్యము = బహుకాలముగ నుండియున్నదియు, సర్వభూతాదియు, ఏకాంతము = రహస్య మైనదియును, అందున్ = అని చెప్పెదను, భూప = ఓయివిప్రప్రభుఁడా, నీకొక్కనికె కాక = నీకుమాత్రమేకాని, చూపరాదు = అన్యులకుఁ జూపఁగూడదు. అనఁగా నితరులు చూడఁగూడ దనుట (అసాధారణభగవద్భక్తిని యైన నాథముని మనుమఁడవు గనుక నీ కామోగ్యత గల దని భావము.)

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి నేనాసమేతుండై యతండు మున్నుగా శ్రీరంగంబున కరిగి కావేరీచంద్రపుష్కరిణులఁ దీర్థం బాడి రంగ నాథు నేవించి సాభిప్రాయంబుగా నతనిం గటాక్షించిన నతం డిట్లనియె.

టీ. ఆని = ఇట్లని, విన్నవించినకొ = విజ్ఞాపనముచేయఁగా, సంతసించి = సంతోషించి, సేనాసమేతుండై = సేనతోఁగూడుకొనినవాడై, అతండు=ఆ శ్రీరామమిత్రుఁడు, మున్నుగాక = ముందుగాను, శ్రీరంగంబునకరిగి = శ్రీరంగ మను దివ్యక్షేత్రమునకు వెళ్లి, కావేరీ చంద్రపుష్కరిణింబుకొ = కావేరీ చంద్రపుష్కరిణిలయందు, తీర్థమాడి = స్నానముఁజేసి, రంగనాథుకొ = రంగనాయకుని, సేవించి = సమస్కరించి, సాఖిప్రాయంబుగాకొ = ఆకూతసహిత మగునట్లు, అతనికొ = ఆశ్రీరామమిత్రుని, కటాక్షించినకొ = చూడఁగా, అతండు=ఆశ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియెకొ = వ్యతమాణక్రమాంబుగఁబలికెను.

క. మీ పెద్దలు గూర్చినని

క్షేప మ్మిది గొవ్వుటంచు శ్రీరంగపతి

శ్రీపదయుగ్మముఁ జూపిన

నాప్పధిసీపతిహతాదరపాస్తభముడై.

202

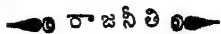
టీ. మీ పెద్దలు = మీపూర్వులయైన నాశమునిప్రభృతులు, గూర్చిన = సంపాదించిన, నిక్షేపము = ధననిక్షేపము, గొవ్వుటంచుకొ = దీనిబరిగ్రహింపు మని, శ్రీరంగపతి = శ్రీరంగనాయకునియొక్క, శ్రీపదయుగ్మముకొ = శోభాయుక్తమగు పదద్వంద్వమును, చూపినకొ = కనుపింపఁజేయఁగా, ఆప్పధిసీపతి = ఆయామునాచార్యుఁడు, హ...డు ఐ-హతాత్ = అదరుపాటున, 'ప్రసవ్యాతుహతార్థక' యని యమరము. ఆపాస్త = పోఁగొట్టబడిన, భ్రముడై = భ్రాంతిగలవాడై.

వ. గ్రక్కునఁ దనపూర్వదశఁ దలంచి యిన్నాళ్లు దనప్రమాదంబు నకుం బరమ నిర్వేదననొంది నీ వెవ్వండ వనుటయు, నే మీపితామహుం డగునాథముని ప్రశిష్యుండ, నయ్యోగివరుండు భావిభవజన్మంబెఱింగి భాగవతవతంబుంబ వగునీచేత నివ్వశిష్టాద్వైతంబు సకల భూతహితంబుగా వెలయం గల యది యని నిశ్చయించి నీకు ద్వయంబుపదేశింపు మని తన శిష్యుం డగు పుండరీకాక్షున కుపదేశించిన నతండు భోగాసక్తుండ వైన నిన్నుపాయంబునఁ దెలిసి నీ కుపదేశింపు మనుటయుఁ బనిపింటి ననిన సాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతుండై యంత నిలువక తురీయాశ్రమంబునకు రాఁగలవాడై స్కంధావారంబునకు మగుడి వచ్చి కుమారునందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి బంధుమిత్రమాత్ర్య సమేతంబగు బలచతుష్టయంబును బ్రకృతివర్గంబును నతని కొప్పగించి యిట్లనియె.

203

టీ. గ్రక్కునకొ = శ్రీమముగా, తన...శక్ - తన = తనయొక్క, పూర్వ
దశకొ = పూర్వమైనస్థితిని, తలంచి = స్మరించుకొని, ఇన్నాళ్లు = ఇన్నిదినములు, తన=
తనయొక్క, ప్రమాదంబునకుకొ = మఱపునకు, పరమనిర్వేదనకొ = అధికమైన
విషాదమును, ఒంది = చెంది, నీ వెవ్వండ వసుటయుకొ = నీ వెవ్వండ వనఁగా, నేకొ =
నేను, మీపితామహుండగు=మితండ్రితండ్రియైన, నాగమునిప్రశిష్యుండకొ = నాగముని
యొక్క యనుంగుశిష్యుఁ డయిన పుండరీకాక్షున కంటేవానిని, ఆయోగివరుండు =
శ్రీమన్నాగముని, భా...బు - భావి = కాగల, భవత్ = మీయొక్క, జన్మంబు =
అవతారమును, ఎఱింగి = తెలిసి, భాగవతవతంసంబవగు భగవద్భక్తశిరోభూషణం
బయన, నీచేతకొ = ఇవిశిష్టాద్వైతంబు (స్థూలచిదచిద్విశిష్టపరమాత్మకు సూక్ష్మ
చిదచిద్విశిష్టపరమాత్మకు నభేద మని చెప్పుటయే విశిష్టాద్వైతశబ్దార్థము) నక...కాకొ -
నకభూత = నిఖలప్రాణులకును, హితంబుగాకొ = మేలగునట్లు, వెలయంగల
యది = శోభింపగలది, అని నిశ్చయించి = అట్లనిరూఢిఁజేసి, నీకు ద్వయం బుపదేశింపు
మని = నీకుమంత్రరత్నదానముఁజేయుమని, తనశిష్యుండగు పుండరీకాక్షున కుప
దేశించినకొ = తనయం లేవానియైన పుండరీకాక్షునకు ద్వయమంత్రదానము చేయఁగా,
అతండు = ఆపుండరీకాక్షుండు, భోగాసక్తుండ వయిన = అర్థకామాదులయం దిచ్చగల
వాడ వయిన, నిన్నుకొ = నిన్ను, ఉపాయంబునం దెలిసి = నేర్పుచేత నెఱింగించి, నీ
కుపదేశింపు మనుటయుకొ = నీకు ద్వయమంత్రదానముఁజేయు మనఁగా, శ్లో. 'నేతృత్వం
నిత్యయాగం సముచితగుణజాతం తనుఖ్యాపనం చో, పాయం కర్తవ్యభాగం తస్యమిథున
వరం ప్రాప్యమేవం ప్రసిద్ధం; స్వామిత్వం ప్రార్థనాం చ ప్రబలతరవిరోధిప్రహాణం
తైతా, స్వంతారం త్రాయతేచేత్యనిగతనియమం పట్వదోయం ద్విఖండోఽనిద్వయమంత్ర
లక్షణము. పనివంటి ననినకొ = వచ్చితి ననఁగా, సాష్టాంగంబుగాఽబ్రణమిల్లి = అష్టాంగ
యుక్తమగునట్లు నతియెనర్చి, అతనిచేతకొ = ఆశ్రీరామమిత్రునిచేతను, పంచసంస్కార
సంస్కృతుండై = అయిదు శోధనలచేత శోధింపఁబడినవాడై, పంచసంస్కారముల
నఁగా, శ్లో. 'తాపః పుండ్రస్తథా నామ మంత్రో యాగశ్చ పంచమః, అమీ పరమసం
స్కారాః పరమైకాంతిహేతవః' యని దానిలక్షణము. అంతనిలువకొ = అంతమాత్రము
చేత విరమింపక, తురీయాశ్రమంబునకు రాగలవాడై = చతుర్థాశ్రమమునకు వచ్చుట
కుద్యుక్తుండై (అనఁగా యత్యాశ్రమమున కనుట), స్కంధావారంబునకుకొ = దండుదిగి
యన్న స్థలమునకు, మగుడివచ్చి = తిరిగివచ్చి, 'స్కంధావారోనివేశన'మనినఁగుంటువు.
కుమారునందుకొ రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి = రాజ్యంబునఁ బుత్రునభిషిక్తుంజేసి, బంధుమిత్ర
ప్రామాత్యసమేతం బగు = బాంధవమిత్రామాత్యులతోఁ గూడియున్న, బలచతుష్టయం

బును = చతురంగనైన్యమును, ప్రకృతివర్గంబును = ప్రజాసమూహమును, అతనికిఁ = ఆకుమారునికి, ఒప్పుగించి = అభీనముజేసి, ఇట్లనియెఁ = వక్ష్యమాణక్రమంబునఁ బల్కినను. 'రాజ్యాంగాని ప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోఽపిచ' యని యమరము.

క. ఏవట్టున విసువక ర

క్షౌపరుడవు గమ్ము ప్రజల శ చక్కి విపన్ను

ల్లూపెట్టిన విని తీర్పుము

కాపురుషులమీద నిడకు శ కార్యభరంబుల్.

204

టీ. ఏవట్టునఁ = వినమయమునందును, విసువక = వేసరక, ప్రజలచక్కిఁ = జనులపట్టు, రక్షౌపరుడవు గమ్ము = రక్షణపరతంత్రుడ వగుము, విపన్నుల్ = ఆపద నొందినవారలు, కూపెట్టినఁ = మొఱపెట్టెగా, విని = ఆలకించి, తీర్పుము = వారియా ఘటలదొలంగజేయుము, కార్యభరంబుల్ = గొప్పపనులను, కాపురుషులమీదఁ = కుత్సితజనులయంద, ఇడకుము = ఉంచకుము.

తే. రాష్ట్రవర్ధన మెదఁ గోరు శ రాజు మేలు

రాష్ట్రమును గోరుదానఁ గా శ ర్యమొ యనంగ

రాదు బ్రహ్మాత్తరము లైన శ ప్రజలయేక

ముఖపుగోర్కిఁ దదంతరా శ త్తుం డొసఁగఁడె.

205

టీ. రాష్ట్రవర్ధనము = ప్రజాభివృద్ధిని, (రాష్ట్ర మనఁగా దేశ మనియుం జెప్ప వచ్చును.) ఎదఁ = హృదయమందు, కో...లు-కోరు=అపేక్షించుచున్నటువంటి, రాజు= ఏలికయొక్క, మేలు = వృద్ధిని, రాష్ట్రమును = ప్రజయును, కోరుకొ = అపేక్షించును. దానఁ = అట్లుకోరుటవలన, కార్యమొ=ప్రయోజన మేమి, ఆనంగ రాదు = అనఁ గూడదు, బ్రహ్మాత్తరములైన = బ్రహ్మణులులానగు, ప్రజల = జనములయొక్క, ఏక ముఖపుగోర్కిఁ = ఒకరూపమయినకోరికను, తదంతరాత్తుండు = వారి యంతర్యామి యయిన శ్రీమన్నారాయణుండు, ఒసఁగఁడె = ఇయ్యఁడా (ఇచ్చు ననుట.)

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి శ కాభీరభిల్లాది

కంపకోల నూల శ నాజ్ఞ చెల్లు

నంట సార్వభౌముఁ శ డైన భూపతియాజ

కెల్లవారు దల్ల శ డిల్లవల దె.

206

టీ. నృపతికిఁ = రాజునకు, ఆజ్ఞ = సెలవు, వలయుకొ = వాలాయముకావల యును, ఆ...కికొ - ఆభీర = గొల్లలకును, భిల్లాదికికొ = తెంచువాండ్రు బోయవాండ్రు తెలుడలకుఁబాటి, 'భేదాః కిరాతకబరపులిందాష్టేచ్ఛకాతయః, గోక్షిగోపాలగోసంఖ్య

గోధగాభీరవల్లవాః' యని చెప్పినవరము. అంబకోలక్ = అంబకజ్జచేత, నూలక్ = దారపుఃకోగుచేతను, అజ్ఞచెల్లునంట = ఉత్తరువుచెల్లుబడియగునంట, (అడవులయందుం డెడు పశుప్రాయులైన పాశేగాండ్రునహిత మెవనికైన నభయదానముచేసిన వాని చేత నొకయంపకట్టె గాని నూలుపోగు గాని తమ ముద్రగా నిచ్చినపక్షమున మఱి యతనిని బోరు లంట రనిప్రసిద్ధము.), సార్వభౌముడైన = సకలభూమండలమునేలు చున్న, భూ...కుక్ - భూపతి = రాజాయొక్క, అజ్ఞకుక్ = ఉత్తరువునకు, ఎల్ల వారుక్ = సకలజనులు, తల్లడిల్లవలచె = వెఱువవలదా, భూమండలమునకంతయుఁ బ్రభు త్వముచేయుచుండు రాజున కెల్లవారును భయముతోఁగూడి వశంపదులై యుండవల యును.

క. దుర్గము లాస్తద్విజవర, వర్గమునకె యిమ్ము దుర్గ १ వత్తత్తతి క
త్యర్థశధరాధి రాజ్యవి, నిర్గతసాధ్వసత పాడమరనిలుపకు కొఁదిన్.

టీ. దుర్గములు = స్థలజలగిరివనదుర్గములను, ఆ...కె - ఆస్త = ప్రియులయిన, ద్విజవరవర్గమునకె = బ్రహ్మణోత్తమ సమూహమునకె, ఇమ్ము = ఇయ్యుగావలయును, (దుర్గాధిపత్యంబు లనుట.) దుర్గవత్ = స్థలదుర్గాదులుగల, తత్తతికిక్ = ఆద్విజబృందము నకు, అత్యర్థశ = నివారింపశక్యుముగాని, ధ...తక్ - ధరాధిరాజ్య = భూమండలాధి పత్యముచేత, వినిర్గత = పోయినటువంటి, సాధ్వసత = భయముగలుగుట, పాడమక్ = జనించునట్లు, కొఁదిన్ = కొద్దిని, నిలుపకు = ఉంచుము. 'భీతిర్భీస్సాధ్వసంభయ' అని యమరము.

తా. దుర్గాధిపత్యమును బొందినవా డేపాటిశత్రువు వచ్చినను వెఱువక యెది రించుటకు యుక్తమైన బలస్తోమములు గూర్చి వానిం భరియింపుము.

ఆ. మొదలఁ బెనిచి పిదపఁ १ గుదియింప నెవ్వొడుఁ

దనదు తొంటిహీన १ దశఁ దలంఁ

డలుగుఁ గాన శీల १ మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ

పెనిచి వేళవేళఁ १ బనులు గొనుము.

203

టీ. మొదలక్ = ప్రథమమందు, పెనిచి = వృద్ధిచేసి, పిదపక్ = వెనుక, కుది యింపక్ = తగ్గింపఁగా, ఎవ్వొడుక్ = ఎటువంటివాడయినను, త...తక్ - తనదు = తనయొక్క, తొంటిహీనదశక్ = ముందటితక్కువస్థితిని, తలంపఁడు = స్మరింపఁడు, అలుగుఁగానక్ = కోపించునగునకు (అనఁగా దొర తన్నుఁ దగ్గించినాఁ డని కోవగించు నుగాని తానున్న తక్కువస్థితిని దలంపఁ డనుట.), శీల మరయుచుక్ = చానివానినడవడి నెఱిగిఁకొనుచును, (స్వభావము ననియైనఁ జెప్పవచ్చును.) 'శీలం స్వభావే నద్యతై'

యని యమరము. క్రమబుద్ధిఁ బెనిచి = పర్యాయముగా వృద్ధి నొందించి, వేళవేళకొని = ఎల్లసమయములయందును, పనులు గొనుము = కార్యములు చేయించుకొనుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ గీక శ టాలయు నశ్రుతు

నలుకువాని బొంకు శ పలుకువాని

నాతతాయి గడుసు శ నన్యదేశ్యు న ధర్మ

విడుము విప్రు నేల శ వేడితేని.

209

టీ. అనభిజాతున్ = పీనకులముగలవానిని, కీకటాలయున్-కీకట = శబరపల్లి యందు, అలయున్ = గృహముగలవానిని, అశ్రుతున్ = పాండిత్యము లేనివానిని, అలుకువానిన్ = పిటికిని, బొంకుపలుకువానిన్ = దబ్బరలాడువానిని, అతతాయిన్ = ద్రోహచింతకుని, క్లో. 'అగ్నిదోగరపత్యై వ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః, తేత్రదారా పహర్తాచ షడేతే అతతాయినః' యని యాతతాయిలక్షణము. గడుసున్ = అపవాద భయములేనివానిని, అన్యదేశ్యున్ = దేశాంతరస్థుని, అధర్మన్ = ధర్మశూన్యుని, విప్రున్ = ఇట్టిబ్రాహ్మణుని, విలవేడితేని = ఉద్యోగమిచ్చి పోషింపఁదలంచితివేని, విడుము = వదలుము. ఇట్టివారలు బ్రాహ్మణులైనను బహిరంపు ముచుట.

క. తక్కుము మిగులఁ బధిచ్యుత

పక్కణవర్ధితులఁ దొల్లి శ భ్రష్టుగువిప్రుం

డొక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన

కొక్కెరపై నొక్కపూట శ కూటికిఁగొంగన్.

210

టీ. మిగుల్ = మిక్కిలి, పధిచ్యుత = స్వవృత్తిభ్రష్టులై దుష్ట సంస్కరముగల, పక్కణవర్ధితులన్ = శబరవాటికలయందుఁ బెరిగినటువంటి బ్రాహ్మణులను, తక్కుము = విడుపుము. తొల్లి = పూర్వమునందు, భ్రష్టుగు = చెడిపోయినట్టి, విప్రుండొక్కఁడు = బ్రాహ్మణుండొక్కఁడు, ప్రోచిన = తన్నుఁగాపాడినట్టి, కొక్కెరపమున్ = కొంగ మీద, ఒక్కపూటకూటికిఁగొంగన్ = ఏకకాలాహారమునకుఁగా (మాంసార్థియై మేలు మఱచి యనుట), అలుగఁడె = కొప్పింపఁడా. (ఈకథ మహాభారతమందలి శాంతిపర్వంబున రాజధర్మమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.)

తా. బ్రాహ్మణుడై జన్మించినను మద్యమాంసముల మఱిగి భ్రష్టుడైనవాడు నిరంతరము దానికై కులాచారములు మొదలగువానియందు లక్ష్య ముంచక స్వేచ్ఛాశు సారముగ వర్తిల్లుచుండును గనుక నట్టివాని కధికార మియ్యఁగూడదు.

చ. చదివి యధర్మభీరు నృప శ శాస్త్రవిధిజ్ఞతల స్వయస్సు డె

బృదిటికి లోను నేఁబదికి శ బాహ్యమునై యరుజ స్వపూర్వలై

మద మఱి రాజప్రార్థన న శ మాత్యతః కైకొని తీర్పుపాటువా
రొదవిన నంగము ల్చిగుల శ నూర్జితమాటకుః బూట సాలదే. 211

టీ. చదివి = శాస్త్రాదులం బఠించి, అధర్వణీరు నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతలఁ = అన్యాయభీతితోను రాజసీతి పరిజ్ఞానముతోనుగూడి, వయస్సు = ప్రాయము, 'భగబాల్యాది నోర్వయ' యని యమరము. డెబ్బదిటికిఁ = సప్తతి సువత్సరములకు, లోనుఁ = లోపుగాను, ఏబదికిఁ = పంచాశ ద్వంద్వములకు, బాహ్యమును = వెలపటిదిగాను, ఐ = కని వాడై, అరుజఁ = రోగములేమియందు, స్వపూర్వలై = తమ పెద్దలనాటనుండి కని పెట్టియొన్నవాడై, మదమఱి = మాతృర్యాదులు లేక, రాజు = నృపునియొక్క, ప్రార్థనఁ = చేడుకొనుటచేత, అమాత్యతః = ప్రధానత్వమును, కైకొని = అంగీకరించి, తీర్పు = కార్యనిర్వాహము చేయునట్టి, పాటువారు = బ్రహ్మణులు, ఒదవినఁ = లభించిరేని, అంగముల్ = రాజ్యాంగములు, 'స్వామ్యమాత్యసుహృతోశ రాష్ట్రదుర్గబలానిచ, రాజ్యాంగాని' యని యమరము. మిగులఁ = మిక్కిలియు, డోర్జితమాటకుఁ = వృద్ధిబొందుటకు, పూటచాలదె = అఱిగినము చాలదా, నీతిశాస్త్రముందుఁ జెప్పబడియున్నలక్షణములుగల మంత్రి దొరికినట్లాయె నేని క్షీప్రమున రాజ్య మభివృద్ధి నొందును.

వ. అట్టినుం త్రివర్గంబు దొరక దేని.

212

శా. నీతిం దాన తలంచుచేయఁ బని గా శ నీ కాకపోనీ బల

వ్రాతార్థాధ్యత నెమ్మి నుండ కొరుఁ బ్రోవ న్నంత్రి యంచుం గుణా
తీతుం గుప్తడికాయ యంత యగుము శ త్తైంబై మనం బేర్ప న
ట్లే తా నాతనిచేతిలో బ్రదుకువాఁడే యకా జుమీ మీఁదటన్.

టీ. నీతిఁ = రాజన్యాయముచేతను, తాన తలంచి = తానే యోచించి, చేయఁ = రాజ్యపాలన మొనరింపఁగా, పనిగానీ = కార్యముతీరసీ, కాకపోనీ = కార్యముతీరక పోనీ, బ...తఁ - బలవ్రాత = సేనాసమూహముచేతను, అర్థ = ధనముచేతను, ఆధ్యతఁ = ఒప్పియుండుటచేతను, 'ఇథ్యఅశ్లోధసీస్వామి' యని యమరము. (ధనబలములుగల్గి స్వతంత్రుడై యుటచేత ననుట.) నెమ్మినుండఁ = నెమ్మది నుండక, గుణాతీతుఁ = సద్గుణముల నతిక్రమించినట్టి (అనఁగా గుణశూన్యుడనుట), ఒరుఁ = మఱియొక పురుషుని, మంత్రియంచుఁ = అమాత్యుడని, ప్రోవఁ = రక్షింపఁగా, గుప్తడికాయయంతయగు ముత్తైంబైఁ శూక్తాండప్రమాణమైన మాత్రికమై (గుప్తడికాయయంతముత్తై మనఁగా శరీరమందు ధరింపఁగూడ దనుట), మనంబేర్పఁ = మనోవ్యధసేయఁగా (స్వాధీనుఁడుగాక యనుట. అట్లే = అలాగుననే, తాఁ = పరాధీనుఁడయినతాను, అతనిచేతిలోఁ = అస్వపశుఁడుగానిమంత్రినాస్త్రములొ, మీఁదటన్ = వెనుకను, బ్రదుకువాఁడేయాజుమీ =

అతడు చెప్పినట్లు విని జీవించవలయునామా. (అనఁగా దగినమంత్రి దొరక నపుడు నీతికాస్త్రపరుడై తానే యెల్లపనులు చూచికొనుచు స్వతంత్రుడైయున్న రాజు నుభవడును.)

క. ఒక్కనివిరివికినె దొర

లైక్కండ్రే నొక్కనొకనివెంబడి నరుగుల

పెక్కండ్రు నిలువఁ బనులగుఁ

గక్కనము గుదింపఁ బెంపఁగఁ గాకుండున్.

214

టీ. ఒక్కనివిరివికినె = ఒకని కివిస్తరించియుచ్చదానికే, దొరల్ = ఉద్యోగస్థులు, పెక్కండ్రేని = అనేకులయిరేని (అనఁగా నొకయధికార మనేకుల కిచ్చినప్పు డనుట,) ఒక్కనొకనివెంబడి = వారిలో నొకనొకనివెంట, అరుగుల్ = వారివారి స్నేహితులు, పెక్కండ్రు = అనేకులు, నిలువ = నిలిచియుండఁగా, పనులు = రాజకార్యములు, అగున్ = అనుకూలములగును, కుదింపన్ = శగ్గింపఁగా, కక్కనము = కఠినము, పెంపఁగన్ = వృద్ధిసేయఁగాను, కక్కనము గాకుండున్ = కఠినముగాకుండును.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే

పనికి రా దాస్త గలిగిపలువురు ప్రభువుల్

పనిసేయక తద్వశ్యం

బునకు నలోభాన్యశంస్యముల్ బుతముఁ జెలుల్.

215

టీ. పలువురు = పెక్కండ్రైన, ప్రభువులు = గొప్పయుద్యోగస్థులు, పనిసేయక = ముందు నిలువబడి శ్రద్ధతో గార్యమొనర్పక, ధనముఖ్యము = ధనప్రాధాన్యము, కేవలము ముఖ్యముగా, పనికిరాదు = నిప్రయోజనమునకును రాదు, తద్వశ్యంబుననున్ = వారు స్వాధీనులౌటకు, అ...ల్ = అలోభ = లోభరాహిత్యమును, అన్యశంస్యముల్ = క్రూరరాహిత్యమును, బుతమున్ = సత్యమును, చెలుల్ = స్నేహితులును, (ఉండవలయు నని యధ్యాహరము.)

తా. అనఁగా రాజునకు ధనముమాత్రముండి యుపయోగింపడు, గొప్పవారి సాహాయ్యమును ముఖ్యముగ నుండవలయును గాన, వారు స్వాధీను లగుటకై యాదార్యమును, క్రూర్యము లేకయు, సత్యప్రవర్తనమును గల్గి మిత్రులతోఁగూడి యుండవలయు ననుట.

క. భాండాగారహయాద్యము

లుండియు ననువగవునుష్యులొదవమి నవియున్

మండలము నవయ సరికొది

గుండిన సింహాసనంబురలుర్వి నిన్వనమే.

216

టీ. భాం...లు - భాండ = మూలధనముయొక్క, ఆగార = గృహమును, (బొక్కన ముటు.) 'స్వాధ్వాండమశ్వాభరణే మంలే మూల వణిగనే' యని యమరము.) (ఇచట వణిగనము గాకుండినను మూలధనమాత్రమందే ప్రయోగము.) హయాద్యములు = గుఱ్ఱములు మొదలగునవి, ఉండియున్ = ఉండినను, అనువగుమనుష్యులు = తగిన మనుజులు, ఒదవమిన్ = లేనందువలనను, అవియున్ = ఆయర్థ బలములురెండును, మండల మున్ = రాష్ట్రమును, నవయన్ = నశించిపోగా, అరికిన్ = శత్రునను, ఒదిగుండిన = మూల వీగుచున్న, సింహాసనంబులు = వానినధిష్ఠించురాజులను (అనగా సుస్థానముల ననుట), ఉర్విన్ = భూమియందు, వినమే = వినతన్నామా (అనగా నెవ్విధాబున నయినను మంచి మనుష్యులం గూర్చికోనియుంట యుక్త ముటు.)

తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిడంబనకు నయిన

గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు దెలిసియైన

బూని సంకటముల నిల్పుఁగాన దఱుచు

బ్రాహ్మణుని బ్రభుఁ జేయుట శ పతికి హితము.

217

టీ. బా...కున్ - అయినన్ - బాహుజ = క్షత్రియులును 'మూర్ధాభిషిక్తో రాజ న్యో బాహుజః క్షత్రియోవిరాట్టని యమరము. అంఘ్రిజ = శూద్రులును, ముఖ = మొదలగువానిని, విడుబనకున్ అయినన్ = అనుకరింపవలయుననియైనను, కొలిచి = పూర్వమందు రాజసేవయొనర్చి, మ...బున్ - ము = కాలముచుగడసి బ్రదుకుచున్న, విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, ధర్మంబున్ = ఆచారమును, తెలిసియైనన్ = గ్రహించియైనను, అశఁడు = ఆవిప్రుఁడు, సంకటములన్ = ఇక్కట్లువేళలయంద్య, పూని = పహించుకొని, నిల్పుఁగానన్ = నిలువంబడుచున్నాఁడుగనుక, పతికిన్ = రాజునకు, తఱుచు = విస్తారముగా, బ్రాహ్మణునిన్ = విప్రుని, ప్రభుఁజేయుట = అధికారిగా నియమించుట, హితము = అనుకూలము.

ఉ. ఆయతికాని కీకు మమరాలయముఖ్యము లాతఁ డన్ధత్వ

ష్టాయుతుడై నిజోర్వి నగునష్టికి దధనముం దొరల్పు రా

జాయతనంబు జేర్చు మఱియట్టి దపధ్యము దాన నొంటి గా

దే యధికారి గావలయునీంతుక తిన్నను వాడె రూఁటున్. 218

టీ. ఆయతికానికిన్ = ధనముగూర్చుటవానికి, అమరాలయముఖ్యములు = దేవాలయము మొదలగువానిని, (అనగా దేవీ బ్రాహ్మణ జీవనాధికారముల ననుట.) ఈకుము =

ఇయ్యకుము, ఆతఁడు = ఆయుద్యోగస్థుఁడును, అర్థతృష్ణాయుతుఁడై = ద్రవ్యాశతోఁ గూడినవాడై, నిబోర్నిగునస్థికిఁ = తానుద్యోగముఁ జేయునట్టి దేశమును దైన నస్థికి, తద్ధనముఁ = ఆదేవబ్రాహ్మణులయొక్క ద్రవ్యమును, దొరల్పి = హరించి, రాజాయ తనంబుఁ = నృపునియింటిని, చేర్చుకొ = చేర్చును, మఱి = అనంతరమందు, అట్టిది = ఆదేవబ్రాహ్మణద్రవ్యప్రాప్తి, అవ్యముగానఁ = రాజానకుఁగఁడుగావున, ఒంటిగాఁడె = ఒక్కఁడై, అధికారికావలయుకొ = ఉద్యోగస్థుఁడుగా నుండవలయును (దేవబ్రాహ్మణ ద్రవ్యలేశముగలసినను రాజానకుఁ బాతకముగాన నది కలియకుండునట్లు అధికారిని పేఱుగా నేర్పఱచుటయు క్తము) ఇంచుకలిన్నను = అట్లు నియమింపఁ బడినవాఁడు కొంచెము భక్షించినను, వాఁడె = ఆదేవబ్రాహ్మణ పృథ్వీధికారియే, రూపఱుఁ = నశించిపోవును.

చ. ముచు దనసీమ చేసికొని ఓ ముల్లిడి గుద్దట వెండి చేనిమె

త్తనకయి వేరు వెల్లెఁకియుఁ ఓ ద్రవ్వెడుక్రగునట్లు శత్రుతో

నెననియయైన దుర్గబల ఓ మేకొనియైన నిజాత్త చింతలే

క నెగడఁజేసి లోన మఱి ఓ కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగున్. 219

టీ (రాజైనవాడు) ముచు = ప్రధమమందు, తనసీమ చేసికొని = తనయావరణము కావించికొని, ముల్లిడి = చుట్టును గంచెవేసి, వెంబడి = మఱియును, గుద్దటకొ = గుద్దలి చేత, చేలిమె తనకయి = వరిమొదలగునవి ఫలించునట్టి ప్రదేశముననున్న ముచ్చు మృదువుగ్గుటకై, వేరు = వృక్షాదులమూలమును, వెల్లెఁకియుకొ = మోటును (జాత్యేక వచనము.) త్రొట్టుత్రవ్వెడు = భననముచేయుచున్న, కర్తకునట్లు = కాపువానివలె, శత్రుతోకొ = పగతునితోడ, ఎననియయైనకొ = కపటస్నేహము చేసియైనను, దుర్గబలమే కొనియైనకొ = స్థలజూది దుర్గములం గైకొనియైనను, తనసీమచేసికొని = రాష్ట్రము తన యధీనముచేసికొని, నిజాత్త = తనహృదయమును, చింతలేక = పరునిచేత నుబద్రవము కలుగునను విచారములేక, నెగడఁజేసి = ఒప్పుఁజేసి, లోనకొ = ఆరాజ్యమందు, మఱి = పిమ్మట, కంటకశోధనకొ = తుద్రశత్రునిరసనమును, 'సూచ్యగ్రై తుద్రశత్రుచ రోమహర్షచకంటక' యని యమరము. వేయుటొప్పగుకొ = చేయుట యుక్తము.

క. మొదలనె యొరుదలకానిం

జెదరంగా నాడ కాత్తఁ ఓ జింతిరిపు పదిం

బదిగ మృష యేని మఱి విడు

ముదస్తుఁగాఁ గాక యుండ ఓ నొక్కమతమునన్.

టీ. ఒరుదలకానిక్ = పిశుచుని (కొండెగాని నచట.) మొదలనే = ప్రథమమంబై, చెదరంగనాడక = చెదరిపోవునట్లుచెప్పక, అత్తై = మనస్సునందు, పరింబదిగ్ = లెస్సగా (పదిపర్యాయము లనుట), చింతింపుము = విచారింపుము, మృషయేని = అబద్ధమాయైనా, మఱి = పిమ్మట, ఒక్కమతమునక్ = ఒకపక్షమునను, ఉదస్తుఁగాఁగాక యుండక్ = పరాభూతుండు గాకుండునట్లు, విడుము = వదలుము.

తా. కొండెగాండ్రఁ దూలనాడిన రాజునకు రహస్య వృత్తాంతములు తెలియవు గనుక చెదరనాడఁగూడదు.

క. ధరణి నసాధ్యనగాటవు

లిరవుగ భూషిడ సేయానెటుకుల పొరుగూ

ల్లిరవుగ నస్థితీశూరుల

కెరవుగ నిచ్చునది మధము १ నెట్లయిన నురున్.

221

టీ. ధరణిక్ = భూమియందు, అ...లు-అసాధ్య = సాధింపవలవిగాని, నగ = కొండలును, అటవులు = ఆరణ్యములును, ఇరవుగ్ = టెంకిచేసికొని, భూ...ట్ల - భూషిడసేయు = భూమికుపద్రవము చేయుచున్న, ఎటుకుల = ఈ పేరుగలనీచజాతివాండ్రయొక్క, పొరుగూళ్ళు = సమీప గ్రామములను, ఆస్థితీ = స్థితిదప్పినటువంటి, శూరులకుక్ = శౌర్యముగలపురుషులను, (విదేశములనుండి స్థితిదప్పివచ్చిన శూరుల కనుట.) ఇరవుగ్ = ఉనికిపట్టుగా, ఎరవుగ్ = మనోవృత్తిగాను, ఇచ్చునది = ఇయ్యవలయును, మిగముక్ = పరస్పరమును, ఎట్లయినక్ = స్పర్థచేతనేలొగైనను, ఉరుక్ = మేలగును.

తా. ఇట్టానర్పియేని వైదేశికులైన శూరులు దెగినను మిగుల హాని లేదు, అటవికులు దెగిరేని యది మిక్కిలియు మేలైనను.

వ. విశేషించియు నపార్వతీయబలంబు లోనం గూడుకొన్న రాజునకుఁ బ్రజాబాధ దటుంగ దెట్లైన బెదరు వాపి వారలం జేకూర్చుకొనవలయు నవిశ్వాసంబును విశ్వాసంబును నలుకయు నెలమియు నతివై రంబును నత్యానుకూల్యంబును నల్పులగుట నల్పంబునన యగు నెట్లంజేసి.

222

టీ. విశేషించియుక్ = మిగులగా, అపార్వతీయబలంబు = అయ్యాటవిక సేన, లోనం గూడుకొన్నక్ అడవిలోమెండై యుండెనా, రాజునకుక్ = మండలాధిపతికి, ప్రజాబాధ తటుంగదు = జనశీడతక్కువపడదు (రాజునకుం దిరుగంబడి పొరు లేక వానిదేశమున కుపద్రవము చేయుచుండు రనుట), ఎట్లేనిక్ = ఏలొగైనను, బెదరువాపి = ఇడుపుదీర్చి, వారలక్ = ఆయాటవికులను, చేకూర్చుకొనవలయుక్ = అనుకూలముచేసి

కొనవలయును, అవిశ్వాసంబును = నమ్మకపోవుటయును, విశ్వాసంబును = నమ్ముటయును, అలంకయన్ = కోపమును, ఎలమియన్ = ఆర్ద్రహృదయత్వమును, అతివైరంబున్ = అత్యంతవిరోధమును, అత్యాశుకూల్యంబును = అత్యంతసహకారత్వమును, అల్పలగుటన్ = తుచ్ఛజాతులగుటవలన, అల్పంబున = స్వల్ప కార్యముచేతనే, ఆగున్ = కలుగును, ఎట్లుంటేని = ఏవిధంబుటివా.

కా. విల్లుం దానును భిల్లుం డొక్కడరుగ నీ స్వీం దింట దుగ్ధాన్నమున్
భిల్లుం డన్యుండు వెట్ట నార యుడుక నీ స్వీక్షించి దొ బ్బించు వా
డెల్ల న్నమ్ముగఁ జేసి త న్ననుపరా న నెందే దెగం జూడఁగా
నుల్లంబై చన నంపు నార చెడు నా న నూహించి పోనంపఁడే. 223

టీ. విల్లున్ తానును = వింటిబద్ధయును దానును (విల్లుచేతఁబట్టియనుట), భిల్లుం డొక్కఁడు = ఒక బోయవాడు, అరుగన్ = పోగా, భిల్లుండున్యుండు = మఱియొక బోయవాడు, ఇంటన్ = తనగృహముదు, దుగ్ధాన్నమున్ = పాలన్నమును, విందు = స్త్రీతిపూర్వకమైనభోజనమును, వెట్టన్ = ఇడఁగా, నారయడుకన్వీక్షించి = వానియింటి జానకి త్రాటికొఱకై ప్రాయమిడఁ బ్రవ్వమగుచున్న పట్టతాటలపై నెఱ్ఱఁగాబొంగిననీటిని జూచి, దొబ్బించున్ = మాంస మనియెంచి, (ఇది తనకుఁబెట్టకపోయె గదాయని కొంచెపుఁబనిగా విచారించి కోపించి యనుట.) వాడు = అతఁడు, ఎల్లన్ = దీనినంత యును, వమ్ముగఁజేసి = వ్యర్థపఱచి, తన్ననుపరాన్ = వాడు తన్నునుపుటకొఱకుఁ గొంత దూరమురాఁగా, ఎందేన్ = ఎక్కడనైనను, తెగంజూడఁగాన్ = చురుకలఁబడఁగా, ఉల్లంబై = మనస్సుగలవాడై, చననంపుము = పోనంపుము, నారచెడునాన్ = ప్రాయమిడ నుడుకఁబెట్టివచ్చినత్వక్కు చిమిడిపోవుచున్నది వెళ్ల వలెననఁగా, ఊహించి = ఆ పిమ్మట నుడుకునది నారగాని మాంసముకాదని వితర్కించి, పోనంపఁడే = పోవునట్లు నెలవిచ్చి పడఁపడా, (చంపకయె పోనిచ్చె ననుట.) అల్పల కతివైరాత్యాశుకూల్యము లల్పకార్యములవలననే పుట్టుచున్న వనిభావము.

క. అపాలుగూటనే నిజ, మేపాటియుఁ దప్ప రాడి న రే నెరసునఁ గొం
తేపాటిగన్న నలుగురు, రీపని యెంతనక వెడఁగుటెన నాటవికుల్.

టీ. అటవికుల్ = భిల్లుపులిందాదులు, అ పాలుగూటనె = ఆ తీరాన్నముఁ బెట్టుటచేతనే, అడిరేన్ = వలికిరా, నిజమేపాటియుఁ దప్పరు = తామాడినయథార్థమైన పురుషులకు నెంతమాత్ర మతిక్రమింపరు. నెరసున్ = తప్పిదము విషయమై, కొంత = కొంత చెప్పు, ఏపాటిగన్నన్ = ఏ మాత్రము చూచినను, తమని = ఈ కార్యము, ఎంతనక =

ఎంతమాత్ర మని యెంచక, వెడఁగుటెడఁ = వెట్టిమనస్సుచేతను, అలుగుదురు = కోప గింతురు.

తా. బోయవాండ్లు మొదలగు నల్పజనులు కారణములంబట్టి ప్రసాదని గ్రహములు గలవారగుదురుగాని గొప్పకార్యములకుఁ దగినట్లు గొప్పగా యోజింపదు.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున వైరి
మనుజుపతిమైత్రి దూతస శ మ్తానమునను
గూర్చి దఱి భృతిఁ గాల్వర శ సపారి
తోషికపునేవ నెలమి రా శ తులకుఁ గలుగు.

225

టీ. ఆ...న-ఆటవిక=పులిందాదులయొక్క, వశ్యకలన = స్వాధీనకరణము, సత్య మునఁ = యథార్థము వచించుటచేత, కలుగుఁ = అగును, (సత్యవాక్యమునకే వశ్య లగుదురనుట)వై...త్రి-వైరి=శత్రువైన, మనుజుపతి=నృపునియొక్క, మైత్రి = స్నేహము, దూతసమ్తానమునఁ = వారిరాయబారులను బహుమానించుటచేతను, కలుగుఁ = సంభవించును, తఱిఁ = కోరిన సమయమందు, భృతిఁ = జీతమిచ్చుటచేతను, కాల్వ రకును = పదాతులకు, కూర్చి=మైత్రి, కలుగుఁ = సంభవించును, 'భృతిర్భరణమూల్య యోః' యని రత్నమాల. సపారితోషికపునేవఁ = బహుమానములతోఁగూడఁ గొలి పించుకొన్నందునెల్లకు, రాతులకుఁ = ఆశ్వాసోహకులకు, ఎలమి = సంతోషము, కలు గుఁ = సంభవించును. (రాజైనవాఁడు సమయములనుబట్టి వారివారికిం దగినట్లు నడపింప వలయు ననుట.)

క. మే లగుఘోటకమును శుం

డాంబును నా ప్తనుభటు శ నకె యిమ్ము తఱి

న్తే లగుమేఘన మందుఁ

బాలింపుము దొరలపాలు శ పలుపకు మెప్పుడున్.

226

టీ. తఱిఁ=అయా సమయములయందు, మేలగుఘోటకమును = గొప్పయశ్వ మును, శుండాంబును = ఏనుంగును, మందుఁ = వాఙికాలయందు, 'వాఙికాలాతు మందురా' యని యమరము. (ఇది గజశాలకు సుపలక్షణము.) మేలగుమేఘనఁ=మంచి మేఘతచేత, సాలింపను = సందక్షింపను, ఆ...ట-ఆ=ఇప్పుడైన, సుభటునకె = మంచి రాతునకె, ఇమ్ము = ఒనంగుము, ఎప్పుడుఁ = ఏ సమయమందును, దొరలపాలు=పలుప కుము = గొప్పయధికారులవశము చేయకుము.

తా. గజాశ్వాదులకు సుఖరక్షణము చేయఁదలంచితివేని దానినొప్పి నెఱుంగక యారోహణముఁజేయునట్టి గొప్పయుద్యోగస్థుల కధీనముచేయక యాపుఁడైన ఖంటున కధీనము సేయుము.

అముక్త—24

తే. కార్య మొక్కడు గనిన మా శ త్వర్యమున నొ
కండు గా దని ఖండించు శ గ నైతింగి
యిరువురను గా దనక కొల్లు శ విరిసి మీద
నల్ల వాఁ డెన్నినది సేయ శ నగు శుభంబు.

227

టీ. ఒక్కడు = ప్రధానపురుషుడు, కార్యము = పనిని, కనిన = తెలిసి
చెప్పగా, మాత్వర్యమున = అట్లుచెప్పినవానిమీది ద్వేషముచేతను, ఒకండు =
మఱియొకడు, కాదనిఖండించు = అతడు చెప్పినట్లు కాదని భంగపఱచును, కన్నె
తింగి = వారిద్దఱలోని యాలోచనక్రమము నెఱిగి, ఇరువురను = ఆలాగునఁ జెప్పిన
వారిద్దఱను, కాదనక = నిషేధింపక, కొల్లువిరిసి = సభ చాలించి, మీద = పిమ్మ
టను, అల్లవాడు = మాత్వర్యములేక తొల్లహితముఁ జెప్పినవాడు, ఎన్నినదిసేయ =
విచారించిన కార్యమునే చేయగా, శుభంబు = మంగళము, అగు = ఔను.

క. పగ వెలిగని లోదన్యులఁ

జిగురింపఁగఁ జేసి నృపతి శ చిక్కువడఁ బను

లైగి సేయక తారే ది

క్కుగ నడతు రశంక నల్లి శ కొని దుస్సచివుల్.

228

టీ. పగవెలిగని = రాజునకుసమనంతరదేశమునందుండునట్టి విరోధుల నుండఁ
జూచి, లోదన్యుల = స్వరాష్ట్రమునందలి తుద్రశత్రువులను, 'దన్యుశాస్త్రవశత్రవః'
యని యమరము. చిగురింపఁగ = పల్లవింపగా, చేసి = జనర్పి, నృపతి = రాజు,
చిక్కువడ = గ్రహింపఁబడునట్లు, పనుల్ = రాచకార్యములను, తెగిచేయక =
సాహసించి యొనర్పక, తారే దిక్కుగ = వేటుమంతులలేక రాజునకుఁ దామే
యాధారమగునట్లు, దుస్సచివుల్ = దుష్టమంతులు, అశంక = భయములేనట్లు, అల్లు
కొని = కొందఱొగట్టుకొని, (ఏకీభవించి యనుట.) నడతురు = ప్రవర్తింతురు, (కావున నట్టి
దుర్మంతులు లేక యుండునట్లుగఁ బ్రభుత్వము సేయవలయును.)

క. ఇప్పింతు రాత్త వశులకుఁ

దప్పింతురు పరుల కాడి శ తప్పింతురు రా

జిప్పిదివాఁడె యని వే

చెప్పిన బెటవారు నమ్మి శ చేరక యుండన్.

229

టీ. అత్తవశులకు = తమకు స్వాధీనులై యుండువారలకు, ఇప్పింతురు =
వలయువస్తువుల నియ్యజేయుదురు, పరులకు = తమ కనుబంధములేనివారలకు, తప్పిం
తురు = ఇయ్యకుండునట్లు చేయుదురు, అడితప్పింతురు = రాజుపలికినమాట దొలఁగు

నట్లుచేయుదురు, వే = వేయిసంఖ్యలుగా, చెప్పిన = పలికినను, రాజు = తోడు, ఇప్పుడిదివాడేయని = ఈలాగునఁజెప్పి తప్పెడువాడేయని, వెఱవారు = అన్యలెవ్వరును, నమ్మి = విశ్వసించి, చేరక యుండక = దగ్గఱవచ్చిచేరకుండునట్లు, రాజుచేత నాడి తప్పింతు రని క్రిందికన్యాయము.

ఆ. వాడే బొదలు జతర శ వై శ్వానరుడు కఫ

ప్రముఖదోషయుక్తి శ బలిమిచెడిన

వెలి మహాషధంబు శ బలమిచ్చుగతిఁ బ్రతి

నేయ వారిమదముఁ శ జెటుచుఁ బరుడు.

230

టీ. వాడే = తైత్తియముచేత. పొ...డు-పొదలు = ప్రబలంఁడైన, జతరవైశ్వానరుడు = బొదరాన్ని, కఫప్రముఖదోషయుక్తి = శ్లేష్ఠాదిదోష సంబంధముచేత, బలిమిచెడిన = సత్త్వహినుడుకాగా, వెలి = వెలుపలనున్న, మహాషధంబు = శ్రేష్ఠమైనభైషజ్యము, బలమిచ్చుగతి = జతరాన్నికి సత్త్వముగలుగఁజేయునట్లు, ప్రతిసేయ = బదులుగా నొకసవర్ధుని నియమింపఁగా, పరుడు = ఆ యధికారమునకు వచ్చినపురుషుడు, వారిమదము = ఆ దుర్మంత్రులయొక్క మదమును, చెఱచు = అడంచును.

వ. వారిమిగిలి ప్రతినేయ నె ట్లంటేని.

231

టీ. వారిమిగిలి = పూర్వమునందున్న యామంత్రుల నతిక్రమించి, ప్రతినేయను ఏలాగున నితరపురుషునిఁదేవచ్చును. అంటేని = ఈలాగంటివా చెప్పెదను.

క. భండారముతో హయమద

శుండాలఘటాళి దనదు శ సొమ్మె పాగా

నుండిన సంతటఁ బాయదె

పండితుడును బిరుదునైన శ పతికిని బయలై.

232

టీ. భండారముతో = బొక్కనముతోడను, హ...హయ = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, మదశుండాలు = మదపుటేనుంగులయొక్కయు, ఘటఁగుంపులయొక్కయు, అళి = వరుస, తనదుసొమ్మె = తనయధీనమై, పాగా నుండిన = శాలయం దుండఁగా, అంతట = అటుపిమ్మటను, పండితుడును = ఎఱుకగలవాడును, బిరుదునైన = శూరుడునైనటువంటి, పతికి = రాజునకు, బయలై = దుర్మంత్రివ్యాపారము నివృత్తమై, పాయదె = పోదా, (పోవు ననుట.)

క. కుడుపున నొకకడి దటికినఁ

జెడఁ జూచుటె కాక పతికి శ జెలియుం గలఁడే

యిడ నని విడువం జెల్లునె

నడవవలయు నేర్చినట్లు १ నమ్మకయె కృపన్.

233

టీ. కుడుపునన్ = భోజనమందు, ఒకకడి = ఒక్కకబళము, తఱింగినన్ = తక్కువ పడఁగా, చెడఁజూచుటెకాక = రాజునకుఁ జెఱపుతలంచువారేకాని, పలికిన్ = రాజునకు, చెలియున్ = మిత్రుఁడును, కలఁడే = ఉన్నాఁడా, (లేడనుట.) ఇడ నని = ఇట్టి వీరులకుఁ బెట్ట నని, విడువన్ = త్యజించుట, చెల్లునె = తగునా, (విడువం గూడదనుట.) నేర్చినట్లు = తగినయట్లు, నమ్మకయె = వారియందు మనంబున విశ్వాసముంచకయె, కృపన్ = దయచేతను, నడవవలయున్ = పోషింపవలయును, (సేవకులకుఁ దక్కువపడ నట్లు పోషింపకున్న స్వప్రయోజనములు జరుగవుగానఁ జక్కఁగాఁ బోషింపవలయును.) చ. ఒకటికి రోయకుంటఁ గను १ మున్నిడియుం ద్రుపదుండు మారణే

ప్టికి బసిఁ జూపి వేడ మునిసింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్పుఁ బం డొకఁ డవత్ర భూమిఁ గని १ యొల్లక యే జనఁ దా గ్రహించె రో య కనియెఁ గాన నట్లెలుఁగ १ నౌఁజను సర్వముఁ గాన శక్యమే.

టీ. ఒకటికిన్ = ఒకయకృత్యమునకు, రోయకుంటన్ = అసహ్యపడకుండుట చేత, ఉన్నవియున్ = తక్కిననడవడికలను, కనుము = తెలిసికొనుము, ద్రుపదుండు = పాంచాలుఁడు, మారణేప్టికిన్ = హింసారూపమైన హోమమునకై, పసిన్ = పెక్కు గోవులను, చూపి = అగపఱచి, వేడన్ = ఇచ్చెద నని ప్రార్థింపఁగా, మునిసింహుఁ డొకండు = ఉపయాజుఁడు అనుమునిశ్రేష్ఠుం డొకండు, 'స్వరుత్తరపదే వ్యాఖ్య'పుంగ వర్షభంజరారి, సింహకార్డులనాగాద్యాః పుంసీ శ్రేష్ఠార్థగోచరాః' యని యమరము. తమన్న వేల్పున్ = తమజ్యేష్ఠభ్రాతృయైన యాజుఁడు పావకర్తమనిరోయక హోమము సేయును, అట్లంటేనీ, పండొకఁడు = ఒకఫలమును, అపవిత్ర భూమిన్ = అపరిశుద్ధఫల మగు, కని = పడియుండఁగాజూచి, ఒల్లక = ఆఫలమును గ్రహింపక, ఏన్ = సేను, చనన్ = అవలికిఁబోఁగా, తాన్ = మాయన్నయైన యాజుఁడు, రోయక = ఏవగింపక, గ్రహించెన్ = పుచ్చుకొనెను, అనియెఁగానన్ = అలా గ నెను గనుక, (అనఁగా ఫలాపేక్ష గలవాఁడుగనుక నాయనయొద్దకు వెళ్లిన మారణయజ్ఞమును జేయించునగాన నచ్చటికి వెళ్ళు మని ద్రుపదునితో బత్కిను గనుక ననుట.) అట్లెఱుంగనాన్ = స్థానీ పులకన్యాయముచేత నట్లెఱుంగవలయును, చనుసర్వమున్ = జరుగువానినిన్నిటిని, కానన్ = పరీక్షించిచూచుట, శక్యమే = సాధ్యమా. (కాదనుట.)

క. వీఁ డెడరునఁ గీ డెన్నిన

వాడని జయమైన హింస १ వదలికొనుము శ్రీ

పోడి మహి యేమికొఱప

ల్వాడి నెడిన నట్టిదయకు १ వై రియు నమ్మున్.

235

టీ. పీడు = ఈపురుషుడు, ఎడరున్ = ఇక్కట్లునమయమునందు, కీడు = అనిష్టమును, ఎన్నినవా డని=తలంచినవాడని, (గూఢశత్రువును, తదవప్రభుండైన బలవద్విరోధియు ననుట.) జయమైనన్ = ఉపాయముచేత గెలిచినవిష్టుట, హింసవదలి = చంపదలక, శ్రీ = విశ్వరూపుయొక్క, పోడిమి = అతిశయమును, కొనుము = హరింపుము, అహి = పాము, కొఱపల్వాడి నెడినన్ = పంటితైత్త్య మడంగినవిష్టుట, ఏమి కొఱ = ఏమిచేయగలదు? వై రియున్ = శత్రువును, అట్టిదయకున్ = అటువంటివిరోధిని జంపకవిడిచినకృపకు, నమ్మున్ = విశ్వసించును, (హింసాపరుడు గాకుండేనేని శత్రువైనను నమ్ము ననుట.

తే. దేశవై శాల్య మర్థసిగ్ధికినిమూల

మిల యొకింతైన గుంటకాల్వలు రచించి

నయము పేదకు నరిగి గోరునను నొసంగి

ప్రబలఁ జేసిన నర్థ ధర్మములు పెరుగు.

236

టీ. దేశవైశాల్యము-దేశ = రాష్ట్రముయొక్క, వైశాల్యము = విష్పగల్గుట, అర్థసిగ్ధికిన్ = ధనాదాయమునకు, మూలము = హేతువు, ఇలయొకింతైనన్ = (అట్లు విస్తారముగాక) భూమికొంచెమైనను, గుంట = తటాకములు, కాల్వలు = వఱుదకాలు వలు, రచించి = కలుగఁజేసి, పేదకున్=దరిద్రుడైన కాపువానికి, అరిగ్ = పన్నునందును, కోరునను = వారకమందును, నయము = మేలు, ఒసంగి = కలుగఁజేసి, ప్రబలన్ = వృద్ధిపొందునట్లు, చేసినన్ = ఒసర్చినట్లాయెనా, అర్థధర్మములు = ధర్మార్థములు, పెరుగున్ = వృద్ధిపొందును.

తే. ప్రజ లవిసి చన్నఁ బిలువ కప్పసులఁ గొలుచు

నమ్మి యిండ్లింధనంబున १ కాయె ననెడు

కలని నక్కైన యధికారి १ గలనృపతికి

నేడుదీవులు గొన్న సమృద్ధి లేదు.

237

టీ. ప్రజలు తనరాష్ట్రమునందలిజనులు, అపసి = నొగిలి, చన్నున్ = లేచి పోగా, పిలువక = మరలవారిని నొడంబఱచి వెంటఁబెట్టుకొనిరాక, అప్పసులన్ = వారి వశువులను, కొలుచున్ = ధాన్యమును, అమ్మి = విక్రయించి, ఇండ్లు = వారిగృహములు, ఇంధనంబులకాయెన్ = పంటఁబెరిగిన కొదిగెను, అనెడు = అనునట్టి, కలనినక్కైన

పోరిలాని జంబుకమువలె నశుభమును గోరుచున్న, అధికారిగల = ఉద్యోగస్థుడు గల్గి నట్టి, నృపతికి = రాజునకు, విడుదీవులు = సప్తదీప్తములను, కొన్న = గ్రహించి నప్పుటికిని, సమ్మద్ది లేదు = సంపద చేకూరదు.

మ హా ప్రథమ

ఉర వాచాగంబు భోగంబు భయము నొకపాళుగ్ర సేనావనార్థం
బిరువాల్నిండురుబండాళిలుచొర నొకపాళిట్లుగా నాయమొప్పం
జరదృష్టి వైరిపక్షక్షణమును శుచిత స్తస్వపక్షక్షణంబు
ధరణీనాథుం డొనర్పందగుఁ దగె దునుమందస్కరాళిన్ని జోర్విన్.

టీ. రాజు దనకువచ్చునట్టి యాయతిని నాలుగుపాళ్లు చేసి, ఉరవు = అధికము, టో చాగంబు = ఐనత్యాగమును, (ఇది త్యాగశబ్దభవము.) భోగంబు = స్వానుభవమును, ఉభయము = రెంటికిని, ఒకపాలు = ఒకభాగము, ఉ...ఉగ్ర = ప్రతాపశాలి యైన, సేనా = చతురంగబలముయొక్క, అవనార్థంబు = రక్షణముకొఱకు, ఇరువాల్ = రెండుభాగములును, నిం...లు-నిండురు = సంపూర్ణమయి, భండారిలు = కోశాగారమును, చొర = ప్రవేశించుటకై, ఒకపాలు = ఒకభాగమును, ఇట్లుగా = ఈచతుష్కారములుగా, ఆయమొప్ప = అర్థాగమమేర్పడియుండగా, 'అర్థాగమో భవేదాయ' యని యమరము. చరదృష్టి = చారు లనియెడు నేత్రముచేత, 'అపసర్పశ్చ స్పృశ' యని యమరము. వైరిపక్షక్షణమును = శత్రుపార్శ్వదర్శనమును, శుచిత స్తస్వపక్షక్షణంబు = మంత్రులులానగు స్వపక్షజనదర్శనమును, ధరణీనాథుండు = రాజు, ఒనర్పందగు = చేయందగును, నిజోర్విన్ = తనరాజ్యమునందు, తస్కరాళి = దొంగలగుంపును, తునుమందగు = చంపుట యోగ్యమగును.

క. లాలన నారక్షులగమి

నేల దెలిసి మ్రుచ్చు నాజ్ఞయిడ కతఁడు చెఱం

భో లాఁతి నిడ నయశ మెం

తే లేవదె శూలపృథువణిజ్ఞాయమునన్.

239

టీ. లాలన = బహుమానముచేత, ఆరక్షులగమి = తలవరులగుంపును, ఏలి = పోషించి, తెలిసి = ఎఱిగి, మ్రుచ్చు = దొంగను, అజ్ఞయిడ = వెంటనే శిక్షింపక, చెఱ = బదిఖానాలోనుండి, అతఁడు = అదొంగ, పో = పాఠిపోగా, లాఁతి నిడ = వాడుపలాముతుడైనందునఁ దలవరులు తనకాజ్ఞ పచ్చు నని యన్యుని దెచ్చి యాచెఱుకూలలో నుంచగా, శూలపృథువణిజ్ఞాయమున = కొట్టునవేయఁబడినపెద్ద కోమటిసెట్టి న్యాయమువలె, అయశ మెంతే లేవదె = అబద్ధి యధికముగరాదా,

(వచ్చు ననుట.) అచెట్టన, నవరాధముఁజేసినవానిం గొట్టునవేయునట్లొక వివేకములేని రాజాజ్ఞచేయఁగాఁ, గొట్టునవేయునవసరంబునఁ బెద్దకొట్టునం దపరాధిని వేయునెడఁ దగియుండదు చూడవచ్చిన యీ పెద్దకోమటినెట్టి తగియున్నాఁ డని యొకండు చెప్పఁగా యొక్క మని యెంచి యట్లు పెద్దనెట్టినే కొట్టునవేయించినరాజున కెంత యవకీర్తి గలిగెనో యంత యవకీర్తి గల్గు ననుట.

చ. ఎటుఁగ నగున్ స్వక్తి నహనీశుఁడు నాలుగుపాళ్ల మూఁడుపా
ల్లెటుఁగక మోచినట్టిపని శ కిష్టసుహృత్తతి దెల్ప నొక్కపా
ల్లెటుఁగ నగు న్నయాధ్యమతి శ నిట్లు నిరాగ్రహుఁడై నఁ జేయునె
త్తటి విషదుగ్రదండవరతంత్రుఁడు గాక చిరంబు రాజ్యమున్. 240

టీ. అవనీశుఁడు = రాజు, నాలుగుపాళ్ల = తెలియందగిన నాలుగంశముల యందు, స్వశక్తి = తనసామర్థ్యముచేత, మూఁడుపాళ్ల = మూఁడంశములను, ఎటుఁగ నగున్ = తెలియదగును, ఎటుఁగక మోచినట్టిపనికి = ఎటుక పడనట్లు దాఁచియుంచిన విషయమునకు, ఇష్ట = ఆప్తులైన, సుహృత్తతి = మిత్రబృందము, తెల్పన్ = ఎటుక చేయఁగా, ఒక్కపాట = ఆయొకభాగమును, ఎటుఁగ నగున్ = తెలివినవలయును, నయాధ్యమతి = నీతియుక్తమైన బుద్ధిచేత, ఇట్లు = ఉత్తప్రకారముగా, నిరాగ్రహుఁడైనన్ = కోపములేనివాడాయెనా, ఎత్తటి = ఏనమయమునందును, వి...డుగాక-విచిత్ర = తనకుఁగల్గినయాపదకును, ఉగ్రదండ = అపరాధులవిషయమైన భయంకరంబగు దండమునకును, వరతంత్రుఁడుగాక = అధీనుఁడుగాక (క్రూరదండము సేయక యనుట.), చిరంబు = బహుకాలము, రాజ్యమున్ = దొరతనము, చేయున్ = జనర్పుచు.

తే. క న్నొకటి నిద్రవోఁ బెఱకంట బాగ
రంబు గావించు భూరుహగ్రంబుమీఁది
యచ్చభల్లంబుగతి భోగ శ మనుభవించు
నెడను బహిరంతరలపై శ దృష్టివలయు.

241

టీ. కన్నొకటి = ఒకనేత్రము, నిద్రపోఁ = నిదురింపఁగా, పెఱకంట = రెండవ నేత్రముచేత, బాగరంబుగావించు మేలుకొన్నటుమఱి, భూరుహగ్రంబుమీఁది = శిట్టయొక్కకొవసున్న, అచ్చభల్లంబుగతి = భల్లూకమువలె, 'బుక్షాచ్చభల్లభల్లా' యని యమరము. భోగ మనుభవించు నెడను = రాజ్యభూనుభవముఁజేయునప్పుడు, బ...పై - బహిరంతర = బాహ్యంతరములయందున్న, అరులపై = శత్రులమీఁద, దృష్టివలయున్ = చూపు నుంచవలయును.

ఉ. అక్షరపక్షపాతమున శ నర్థము నూళ్ల నొసంగ నుబ్బునక
భిక్షుజటాధరాదికులు శ భిన్ననిజవ్రతు లొదు రైన దు
ద్భిక్షురుజా శిశుచ్యుతులు శ పెక్కగు భక్తియ చాలు దాన నొ
తత్తుభితత్వమే యథుము శ దార్పదు శంక దలంగు మియ్యెడన్.

టీ. ఆ...నక-అక్షర=నాశమునొందని, (విద్యాపరముగానైన జెప్పవచ్చును.)

పక్షపాతమునక = దాక్షిణ్యముచేత, (చెడనియగు హముచేత ననుట. అక్షరముః జదివియున్నారన్న పక్షపాతముచేత ననియుం జెప్పవచ్చును.) అర్థముక = ధనమును, ఊళ్ళ = గ్రామములను, ఒసంగక = ఈయంగా, ఉబ్బునక = పొగరుచేతను, భి...లు.భిక్షు = సన్న్యాసులు, జటాధర=జడలు ధరించినవారును, ఆదికులు = ోనగువారు, భిన్ననిజవ్రతు లొదురు=నియమభ్రంశముగలవారొదురు, ఐనక = అట్లగుటవలన, దు...లు.దుద్భిక్ష = తామమును, రుజా = ముక్కండిమొదలగు వ్యాధులును, శిశుచ్యుతులు = బాలారిష్టములును, పెక్కగుక = విస్తరిల్లియుండును, భక్తియచాలుక = వారిపట్లః బూజ్యానురాగమేచాలును, దాన నొక = ఆ యర్థగ్రామాదుల నియ్యనందున, అగు తల్ త్తుభితత్వము = అగునాసన్న్యాసులు మొదలగువారు తోభవడుట, ఏయథుముక = ఏ పాపమును, తార్పదు = రాజును బొందింపదు ? ఇయ్యెడక = ఈపట్ల, శంకక = భయములు, తలంగుము = విడువుము 'శంకావితర్క భయయోగి' యని యమరము.

క. విను వారత్రయవిజ్ఞాపన కోర్వుము వధ్యకోటి శ పట్టునఁ జెదరం
దనకప్పడె కీడగు నను, జనముంబట్టుటకుమునుప శ శస్త్రమ చాలున్.

టీ. విను = ఈచెప్పెడిహితము వినుము. వధ్యకోటిపట్టునక = చంపఁ దగిన ప్రజలపట్లను, వా...కుక - వారత్రయ = మూడుమాఱులు, విజ్ఞాపనకుక = విన్నపమునకు, ఓర్వుము = పహించుకొనుము. (మూడు నేరములను గావుమునుట.) చెదరక = వాడు దప్పించికొనివెల్లెనా, తనకుక = రాజునకు, అప్పడె = విడువఁగానే, కీడు = అనిష్టము, అగునను = సంభవించునని తోచెడు, జనముక = మనుష్యులను, పట్టుటకుక = పట్టుకొనివచ్చుటకు, మునుప = ముందె, శస్త్రమ = శస్త్రమే, చాలుక = పర్యాప్తము.

తా. పట్టుబడిన శస్త్రవును విడిచిపెట్టిన హనికర మని తోచెనా యప్పడ హతునిం గాచింపుము.

క. గూరాలాపములకు నతి

గూరుడు¹దా నయ్య నృపతి శ సోకోర్వ దగు

1. దాపై నటయింఁ జోకోర్వదగున్.

న్వారుబ్బుదు రందున నిజ

శూరత దొరలందుఁ గనుట శ సూ కార్య మిలన్.

244

టీ. నృపతి=రాజు, తాను అతిశూరుఁడుఅయ్యున్ = మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁడైనప్పటికిని, శూరాలాపములకున్=వీరుఁడాడెడి శౌర్యవాక్యములకు, చోటు =తగులు, ఓర్వఁదగున్ = శూరాలాపక్రవణజన్యమైన యహంకృతి నహించి యుండఁదగును, అందునన్ = అట్లోర్పి వినుటవలన, వారు = ఆశూరులు, ఉబ్బుదురు = ఉత్సాహమును విడువరు, ఇలన్=భూమియందు, నిజశూరతన్ = స్వీయశూరత్వమును, దొరలందున్ = తనకు సరియైన ప్రభువులందు, కనుట = చూచుట, కార్యమునూ = యుక్తమునుమీ. (అనఁగాఁ దనభటుల శూరాలాపముల నోర్వవలయు ననుట.)

శా. రేవు ల్తావు మతంగజంబులు మణిశ్రీఖండముక్తాదియున్

రావాణిజ్యము పెంచి యేలంగ నగు శ న్నన్తంపునెవ్వన్ రుజన్

హావళ్యదిగు నన్యభూప్రజలరా శ జాయాయిజాత్యైచితిన్

ప్రొవంగఁ దగుదోట దొడ్డిగను లా శ ప్పు ల్పూడఁ బంపం దగున్.

టీ. రేవుల్=ఓడలుదిగునట్టి కరవాకపట్టణములందె, (సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ.) మా...లు - మావు = అశ్వములును, హతంగజంబులు = ఏనుగులును, మణి = రత్నములును, శ్రీ...యున్-శ్రీఖండ = చందనము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములును, ముక్తాదియున్ = ముత్యములు మొదలగునవియును, రాన్=వచ్చునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి = బేరము పెంపునేసి, ఏలంగనగున్ = పాలింపవలయును, వన్తంపునెవ్వన్ = ఊహముచేత, రుజన్ = రోగములచేతను, హావళ్యన్ = అలసటలచేతను, దిగు=చేరినటువంటి, అన్యభూప్రజలన్ = దేశాంతరపుజనులను, రాజు=ప్రభువు, ఆయామిజాత్యైచితిన్ = వారివారి కులములకుఁ దగినట్లుగా, ప్రొవంగఁదగున్ = రక్షింపవలయును, తోట = ఉద్యాన వనములు, దొడ్డి=పశువులమందను, గనులు = రత్నములుండు నాకరములును, ఆప్తుల్ = తనకుపితముఁగోరుచున్నవారు, చూడఁబంపందగున్ = పరామర్శచేయుటకై పంపుట యుక్తము.

తా. నముద్రితీరముననుండు పట్టణములకుఁ దురంగగజమణి శ్రీఖండాదులు వచ్చునట్లు వర్తకము వృద్ధిజేయించి యోడలలోని సరకులు సులభముగా దిగునట్లుగా నవతరణమార్గంబులం గాపాడవలయును.

ఆ. హదను వచ్చుదాఁక శ నపరాధివై రోష

మాఁగి చెటుపవలయు శ హదను వేచి

లక్ష్యసిద్ధిదాక १ లావున శర మాఁగి

కాఁడ విడుచు వింటి १ వాఁడువోలె.

246

టీ. హదనువచ్చుదాక = తనకు సమయమువచ్చువఱకును, ఆపరాధిపై = తప్పుచేసినవానిమీద, రోషము = కోపమును, అఁగి = అడంచుకొని, హదను = సమయమును, వేచి = కనిపెట్టి, లక్ష్యసిద్ధిదాక = గుఱి తనకులొనయ్యెడు పర్యంతము, లావున = తనబలిమిచేతను, శరమాఁగి = బాణము నాకర్షించిపెట్టి, కాఁడవిడుచు = బాణమును దిగఁబడునట్లు వదలుచున్న, వింటివాఁడువోలె = ధానుష్కానివలె, చెఱవవలయు = నిగ్రహింపవలయును.

శా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణము దినం १ బుల్లొన్ని యెండొంటనే కావై రిక్షితి కంబువు ల్పిలుద రా १ గా నిల్చు జాలుంబలెం ద్రోవక నై న్యము గూడ వైరిబలసాం ద్రుం డైన బూజాదులం బోవం బోలుఁ జరోక్తిచేత నసదే १ బో కావరింపం దగున్. 247

టీ. (రాజు) కావై రిక్షితికి = కుత్సితశత్రునియొక్క భూమికి, లఘుప్రయాణము = కొంచెపువైనములుగ, దినంబుల్లాన్ని = కొన్నిదినములు, ఒండొంటనే = ఒక టొకటిగా, అంబువుల్ = ఉదకములు, పిలుదరాఁగా = వెంబడిరాఁగా, నిల్చుజాలుంబలెం = ముందుపోవుచున్న కొంచెము నీళ్లు వెనుక మెండుగవచ్చునీళ్లు కూడువఱకు నిలుచుచుదమున, ద్రోవక = మార్గమందు, నైన్యముగూడ = తనసేనకలిసికొను పర్యంతము, పోవంబోలు = వెళ్లదగును, వైరి = ఆశత్రువు, బలసాంధ్రుండైన = బలవంతుఁడాయెనా, పూజాదులక = వారుసేయునట్టి యుపచారములకే, పోవంబోలు = మట్టికొని వెళ్లవలెను, చరోక్తిచేత = వేగులవారివేగుచేతను, 'అసదే' = వాడు స్వల్పుడని వివరణైనా, పోక = వెనుకకు మళ్లక, ఆవరింపదగున్ = చుట్టుకొన వలయును.

చ. ద్రవిణము నొవ్వగొంట నొక १ ద్రాబలతో నిడుచుంట భూమిగొం తవలికి నిచ్చుచుంట ప్రథమావృత జూడక శంక నుంట లోఁ బొవయు నృపాల్లికై యభయము న్నణిభూషలు గుప్తి బంపి భూ ధవుఁ డరియందిడందగు భీదం దనయం దివి మాన్పుకోదగున్.

టీ. ద్రవిణము = ధనమును, నొవ్వగొంట = తనరాజ్యమందలి ప్రజలునొచ్చు నట్లు పుచ్చుకొనుటయు, 'హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్న' మ్మని యమరము. ఒక = ఆలోచనను, ద్రాబలతో = పందలతోడ, ఇడుచుంట = చేయుచుండుటయును, భూమి కొంత = కొంతదేశమును, అవలికి = వెలుపలికి, 'ఇచ్చుచుంట' = ఒనగగుచుండుటయును,

(శత్రువులు బలాత్కరించి తనభూమి నాశ్రమింపఁగా; మంచిపని యని నమ్మఱించి యుండుట యనుట. ఈమూఁడు రాజదోషములను), ప్రధమావృతక్ = ముఖ్యముగా నిష్ఠులాటను, చూడక = విచారింపక, శంకనుటక్ = అహితముఁజేయునన్న సంశయముతో నుండుటచేత, లోక్ = లోపల, పావయ = పాగరాఁజుచున్నట్టి, నృపాళికై = శత్రువునొద్దనుండు రాజులకొఱకు, అభయముక్ = అభీతిదానమును, మణి = రత్నములను, భూషలు = ఆభరణములను, గుప్తిక్ = రహస్యముగా, పంపి = అనిపి, భూభవుఁడు = రాజు, భిదక్ = భేదోపాయముచేతను, అరియందిడదగుక్ = శత్రువునందుంపఁదగును, ఇవి = ఈవెట్టబడిన మూఁడురాజదోషములు, తనయందు మాన్యుకోదగుక్ = తనయొద్ద లేకుండఁజేసికొనవలయును.

తా. శత్రురాజు తనకుఁ బరమాప్తులయిన సామంతరాజులయందు దపనవృకపడఁగా నందుచేత వారు లోపల దుఃఖించుచుండు సమయమున, వారి కభయదానముచేసి, మణిభూషాదులిచ్చి, భేదపఱచి, శత్రురాజతనిరాజ్యమునందలి ప్రజలునొచ్చునట్లు పన్ను పుచ్చుకొనులాగున, దుష్టలతో నాలోచించునట్లును, వైరులు దనభూమి నాశ్రమించుకొన్నప్పుడు సోమరితనముననో కయ్యమునకు వెఱచియో కొంతభాగము నిచ్చులాగునను, జేయుచు, దనరాష్ట్రమునందు నివి పుట్టకుండునట్లు విచారించుకొనుచుండవలయును.

క. అహితుఁడు వేడిన నేలెడు

మహి సగమే నిచ్చి తెగనిమైత్రి గొని విభుం

డహిభయము మాన్వికోదగు

నహిభయ మహిభయముకంటె ౧ నధికము గాదే.

249

టీ. అహితుఁడు = శత్రువు, వేడిన = అడిగినచో, ఏలెడుమహిక్ = తాను రాజ్యముఁజేయుచున్నట్టిభూమిని, సగముఇచ్చియేక్ = అర్థమిచ్చియెనును, తెగనిమైత్రి గొని = విడువని స్నేహము సంపాదించి, విభుఁడు = రాజైనవాఁడు, అహిభయముక్ = స్వపక్షభీతిని, మాన్వికోదగుక్ = నివారించుకొనఁదగును, 'మహిభూతా మహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయ' మ్మని యమరము. అహిభయము = స్వపక్షభీతి, అహిభయము కంటెక్ = సర్వభీతికంటెను, అధికముగాదే = అతిశయముకాదా.

తా. రాజులు స్వపక్షమువలననే భయమువచ్చునప్పుడు చగవానికై నను బ్రియము చెప్పి యతఁడు సగమురాజ్యము గోరిన నిచ్చి స్వపక్ష భయమును మానుపుకొనవలయును. చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి ౧ బార్ధివుఁ డాత్మభుజాభృతక్షయా తలమున గుట్టుఁబెడు బహుధా యరయించి యడఁచి చంచలా

క్షులగమిలో మెలంగుపురుషుండును బోలె నశంక నించుచుకొ
మెలంగడ యేని రాజ్యఫలమే యది రాజ్యము దుగ్గఖలభిక్తే. 250

టీ. పలుకుట చూటలు, వేయునేమిటికి = వేయియెందులకు, పార్థివుడు = రాజు, అ...నకొ - ఆత్మభుజా = తనబాహువుచేతను, భృత = వహించబడిన, 'దోర్దోహచ భుజో'యని ద్విగూఢతోశము. క్షమాతలమునకొ = భూతలమందు, గట్టుచేడు = గూఢ శత్రువును, (తనరహస్యమును బయలుపఱచువాడగుట) (వియోగిని సముత్కరముల కీడు చూచుటకు దర్శకులే పెడు కుట్టుపేడని వారాహప్రశాంగము.) బహుధా = అనేక ప్రకారములచేత, అరయించి = వెదకించి, (తెలిసి యుచుట,) అడంచి = అడచివేసి, చంచ లాక్షులగమిలోకొ = స్త్రీసంఘములోపల, మె...లకొ - మెలంగు = సంచరించుచున్న, పురుషుండునుబోలెకొ = నరునిచందంబున, (స్త్రీలసమక్షమునందు బురుషుండేలాగున నిర్భయుండైయుండునో యట్లునుట.) అశంకనించుచుకొ = నిర్భయము జేసికొనుచు, మెలంగడయేని = సంచరింపకపోయెనా, అది = కట్టుంటు, రాజ్యఫలమే = దొరతనము జెల్పించుటకు బ్రయోజనమా, రాజ్యము = దొరతనము, దుగ్గఖలభిక్తే = అనుభవప్రాప్తి కొఱకు (గనుక లోపల సహిత మాచరించువారిని మట్టుబెట్టవలయు.)

తే. బెదరి చేరని బలియుని శ బిగియం బట్ట

కతనిమైవడినే వచ్చి శ హత్తజేత

క్రమము పెనంగెడుబలుమీను శ త్రాట జేదు

నొడ్డుగాలంపువేటకాడు శ డుపము గాడె.

251

టీ. బెదరి = ఉలికి, చేరనిబలియుకొ = దేశమునకుకొరాకమున్న ప్రబలశత్రువును, బిగియబట్టక = శ్రమవడిగ్రహించక, అతనిమైవడినేవచ్చి = తనకుదానేవచ్చి, హత్తజేత = తనకు బట్టుపడులాగునజేయుట, క్రమము = యుక్తము, పె...ను-పెనంగెడు = లాగులాడుచున్న, బలుమీను = గొప్పమత్స్యమును, త్రాటకొ = త్రాటిచేత, చేదు = చేదుచున్నటువంటి, ఒడ్డుగాలంపువేటకాడు = గట్టుననున్నట్టి బడిశధారియగు లుబ్ధకుడు, (గాలమును మత్స్యముపట్టగానే వడితోలాగిన నానూత్రము తెగును గాన నట్లు గాకుండ లాగుచును పదలుచును మెల్లగా జేదుకొనుచున్నబడిశధారి యనుట.) ఉపముగాడె = దృష్టాంతముగాడా. (కావున నెట్టికార్యమునైనను నేర్పుతో సాధింప వలయు ననుట.)

సీ. దండపారుష్యంబు శ కొండెంబున నతర్క

మరిసంధి కేడయాక శ మరలబడుట

యవలితప్పెన్నికన్న విదేశ్యుఁ జెఱచుట
 ప్రతిప్రవర్తకున కేర్పడఁగఁ జేత
 జనులవిశ్వాసంబు శ గనుఁగొని మెలఁగుట
 విశ్వసనీయుల శ వేర్పఱచుట
 మోమోట మంత్రంబుఁచో మిక్కిలిడుకొంటు
 మంత్రభేత్తకు నాజ్ఞ శ మఱచియుంట
 తే. వింత పుట్టినఁ గనుగల్గి శ చింతసేయ
 కుంట మాన్యులపట్టున శ నొక్క చూపె
 చూడకుంట విహీనులఁ శ గూడుకొంటు
 వ్యసనియైయుంట చలముంట శ వలదు పలికి.

252

టీ. దండపారుష్యంబు = కఠినిశిక్షయు, కొండెంబునకొ = వైశువ్యమందు, అత
 ర్కము = చర్చచేసిపరీక్షింపకుండుటయు, అరి = శత్రునితోడ, సంధికి = సమాధాన
 పడుటకు, ఎడయిక = సందేయక, మరలఁబడుట = తిరుగుబాటుగుటయు, అవలితప్పెన్ని
 కన్న = దేశాంతరమందుండి తనకక్కడి స్వామిచేసినయవరాధమునెంచి తన్నునమ్మి
 చూడవచ్చిన, విదేశ్యుఁ = వైదేశికుని, చెఱచుట = చెడగొట్టుట, ప్రతిప్రవర్తకునకొ =
 ప్రతికూలుఁడైన ప్రధానికి, ఏర్పడఁగఁ = తేటపడునట్లు, చేత = ఆలోచనసేయుటయు,
 జనులవిశ్వాసంబు = ప్రజలకుఁగల యప్రీతిని, కనుఁగొని = తెలిసికొని, మెలఁగుట = వారితోఁ
 గూడియుంటయు, విశ్వసనీయులకొ = నమ్మఁదగినవారలను, వేర్పఱచుట = భేదము
 గలవారిని ఎన్నికొనుటయు, మోమోటకొ = ముఖప్రీతిచేత, మంత్రంబుచోకొ =
 ఆలోచించునట్లమందు, మిక్కిలిడుకొంటు = ఆలోచనకుఁ దగినివారినిఁ జేర్చుకొనుటయును,
 మంత్రభేత్తకుకొ = ఆలోచనవెల్లడిచేసినపురుషునకు, అజ్ఞ = శిక్షవిధించుటకు, మఱచి
 యుంటు = విస్తరించియుండుటయు, వింతపుట్టినకొ = ఉత్పాతములుజనింపఁగా, కనుగల్గి =
 మెలఁకుటగలవాఁడై, చింతసేయకుంటు = వానికిఁ బ్రతిగావించనాలోచింపకుండుటయు,
 మాన్యులపట్టునకొ = పూజ్యులవిషయమై, ఒక్కొక్కచూపె = ఏకరీతిగా, చూడకుంటు = పూజ
 సేయకుండుటయు. హీనులకొ = దుష్టులతోడ, కూడుకొంటు = సహవాసముఁ జేయుటయు,
 వ్యసనియైయుంటు = స్త్రీ ద్యుతమ్మగయాదిచింతలు గలవాఁడై యుండుటయు, చలముంటు =
 పట్టుదలకలిగియుండుటయును (అనఁగా మాత్సర్యముకలిమి యగుట), పలికికొ =
 రాజునకు, వలదు = కూడదు,

తా. రాజైనవానికి నీపద్యమునందుఁ జెప్పంబడియున్న దండపారుష్యాది దుర్గుణ
 ములు లేకయుండెనేని చిరకాలము రాజ్యముఖ మనుభవించుచుండును.

క. త్రివిధోత్పాతములొనవిన, నవనివిభుఁడువిడువలయునధికద్రవ్యం
బవనీసురముఖసురముఖ, పవనసఖముఖముల భుక్తిబలిహోమవిధిన్.

టీ. త్రివిధోత్పాతములు = దివ్యభౌమాంతరిక్షము లనియెడు మూడు తెఱంగులై తెలియవచ్చునట్టిట్లు, ఒదవినన్ = జనింపగా, అవనివిభుఁడు = రాజు, అ...లక్ష్మీ-అవనీ సురముఖ = బ్రాహ్మణముఖమందును, సురముఖ = దేవతాపదనమందును, పవనసఖముఖములన్ = అగ్నిముఖమందును, భుక్తి = భోజనములచేతను, బలి = పూజోపహారాదులచేతను, హోమవిధిన్ = ప్రేల్పుచేతను, అధికద్రవ్యము = పెక్కుధనమును, విడువవలయున్ = వినియోగము చేయవలయును, క్రమాలంకారము.

తా. త్రివిధోత్పాతలక్షణము. వృద్ధవసిష్ఠుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. 'దివిజా యే ఋక్షగ్రహస్తేదివాఖ్యా మహాఫలదాః, పరివేషేంద్రధనుర్బుగ్ గంధర్వ నగరనిర్హితాః, గగనవికారజ మేతన్నధ్యమఫలదం తథాంతరిక్షం చ, భూమిభవాభౌమాస్సృశ్చరస్థిరా వస్తుసంభవాయేవ, ఏతేంద్రమఫలదాస్సృశ్చేహం కథయామి ఫలాని రూపాణి. ఆబాలవిద్వజ్జనసుప్రసిద్ధం యద్వస్తురూపం ప్రకృతం తతోన్యత్, ఉత్పాత మాన్యాస్త్రీసిద్ధం వదంతి దివ్యాంతరిక్షక్షీతిజన్మభేదమ్.' తదుత్పత్తికారణము వృద్ధవసిష్ఠుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. 'అథర్వతస్త్యసత్త్వాచ్చ నాస్తిక్యా దతిలోభకః, అనాచారా స్సృణాం నిత్య ముపసర్గః స్రజాయతే, తద్భేదా స్త్రీవిధోత్పాతా జాయంతే దుఃఖరోగదాః, దివ్యాంతరిక్షక్షీతిజాః వికారా ఘోరరూపిణః.' పరాహోక్తి 'మరుజానామపచారా దవరక్తదేవతాస్సృజంత్యేతాః. తత్ప్రతిహతాయ నృపశ్శాలిం రాష్ట్రే ప్రయుంజీత.' గార్గీవచము. 'అకృత్వా శాంతికం రాజా దుఃఖాం భోధా నిమజ్జతి, పురే జనపదే శోశే వాహనేషు పురోహితే, స్త్రీహ్విత్సనిచ పుత్రేషు వచ్యతే చైవ మప్యను.' అనియున్నందున, రా జట్టియుత్పాతంబులు గలగకుండునట్లు పాలింపవలయు, నొకవిధంబున నవి గలిగెనేని, యవ్యవహితముగఁ దచ్చాంతియైనను జేయవలయును.

ఉ. స్ఫుర్ధ పరస్పరంబు దొరకట్టున యోధులపట్టునన్న పుల్
వర్ధన మొందఁ జేయఁదగు १ వారిహితాహితచర్య లొంద వం
తర్ధి మిథోవ్యథావహ హిత ప్రథమానసమానతాప్రథా
ధూర్ధరతాదులం దగిలి १ ద్రోహపుంజింతఁ దలంప రేమియున్. 254

టీ. పుల్ = రాజులు, దొరలపట్టునన్ = గొప్పయుద్వ్యోగసులవిషయమునను, యోధులపట్టునన్ = వారికింద నుండుభటుల విషయమునను, పరస్పరంబు = ఒండొరులకు, స్ఫుర్ధ = విరోధము, వర్ధన మొందఁ = వృద్ధిబొందునట్లుగ, చేయఁదగున్ = చేయ

వలయును (అట్లు కలహముపుట్టించినట్లునును), చా...లు - చారి = వారలయొక్క, హితాహితచర్యలు = మంచిచెడ్డనడకలు, అంశ్యక్ = దాగుటను, ఒందవు = పొందవు, మి...లక్ - మిగిలి = అన్యోన్యము, వ్యధావహ = దుఃఖహేతువగు, హిత = ఇష్టలని, ప్రధమాన = ప్రసిద్ధులై, సమానతా = సములై యుండుటచేతనైన, ప్రధా = ప్రసిద్ధియొక్క, ధూర్ధరతాదులక్ = ధురంధరత్వము మొదలగువానియందు, తగిలి = తగులుకొని, ఏమియుక్ = ఇంచుకంతైనను, ప్రోహపుంజంతక్ = చెడుచింతను, తలంపరు = స్మరింపరు. (అందఱును హితాచరణమునం దాసక్తు లైయుందు రనుట.)

చ. ధరణిపుంజండునే దగదు శ తాం జన నూటట కొక్కనిం దగుం
దొర నొనరించి పంప నరి శ దుర్బలుచే జెడఁ దాతఁ డధ్ధ
కరితురగర్ధి లేక కొఱగఁగాఁ డటు నేయ ద్విజాన్యుఁ డల్క కే
నెరపు నతండునుక్ వలయు శ నిండినదుర్బలలోద్వి యీఁ దగున్.

టీ. ధరణిపుంజు = రాజు, ఎందునేక్ = ఎచ్చటికిచ్చటికేనియును, తాక్ = తాను, చనదగదు = చనరాదు కనుక, డొరటకుక్ = తనకుసహాయముగా నుండుటకు, ఒక్కనిక్ = ఒక్కని, దొరక్ = ప్రభువునుగా, ఒనరించి = చేసి, పంపక్ = అంపుట, తగుక్ = యుక్తము, అరి = ప్రబలశత్రువు, దుర్బలుచేక్ = బలహీనునిచేత, చెడఁడు = సాధింపఁబడఁడు (కావున), ఆతఁడు = ఆయధికారపురుషుఁడు, అ...ర్ధి - అర్ధ = రొక్కముయొక్కయు, భూ = వలయునట్టి భూమియొక్కయును, కరి = ఏనుగుల యొక్కయు, తురగ = గుఱ్ఱములయొక్కయును, బుద్ధి = సమృద్ధి, లేక = లేకయుండెనేని, కొఱగఁడు = పనికిరాదు, అటునేయక్ = అట్లు పెంపుఁజేసినడవుటకు, ద్విజాన్యుఁడు = ఙ్మత్రియుఁడు లోనగువాఁడు, అల్కకే = అఖరులేక, నెరపుక్ = తగినవాడై నిలుచును, అతండునుక్ = ఆబ్రాహ్మణుఁడును, వలయుక్ = రాజున కాప్తడై యుండ వలయును, నిం...ర్వి - నిండిన = నిండానిన, దుర్బలలోర్వి = దుర్బలమును గజతురంగబలములును భూములును, ఈదగుక్ = ఇయ్యందగును. దుర్బలములు బ్రాహ్మణుల కీయక ఙ్మత్రియాదుల కిచ్చిన వారు మళ్లఁబడి పోరుదు రనుట.)

క. అడవులు గడిదేశములవి

దడములుగాఁ బెంపు మాత్త శ ధరణిస్థలికిక్

నడుములవి పొల్లుపొల్లుగఁ

బొడిపింపుము దస్యుబాధ శ పొందక యుండన్.

256

టీ. గడిదేశములవి = గడిసలములయందుగల, అడవులు = విషింములను, దడములుగాక్ = బలంబిడిగా, పెంపుము = వృద్ధిబొందింపుము, అ...కిక్ - ఆత్మ = తన

యొక్క ధరణీస్థలికి = దేశమునకు, నడుములవి = మధ్యముననుండునట్టి యడవులను, దన్యుబాధ = దొంగలవలనియుపద్రవము, పొందకయుండక = కలుగకుండునట్లు, పొట్ల పొట్లగ = తునుకలుగా, పొడిసింపుము = నటికింపుము.

తా. నీయేలుబడిదేశమునందు మధ్యమున నున్న యడవులను జోరబాధ లేక యుండుటకై పొడిపొడిగా గొట్టివేయింపుము.

చ. తునుఁ గుఱుమన్నెపుంగహనఁచారిజనం బెడ దోషదృష్టి కు
డ్యముఁ గడుగంగఁ బూన్చి దెగఁ దల్లిన సర్వము బాస నీగి వ
శ్యముగ నొనర్ప దాడి కగు శ నాఁగడి కొల్లలకు నృతాపరా
ధమును సహస్రదండము నతర్క్యము సర్వము నేలువానికిన్. 257

టీ. తును = భూమియందు, కుఱుమన్నెపుంగహనఁచారిజనంబెడ = కొంచె పాటిమన్నెటికముగల యాటవికజనులవట్ల, దోషదృష్టి = దోషమెంచుట, కుడ్యము = మంటిగోడను, కడుగంగఁబూన్చి = మున్నులేవకుండఁ గడుగుటకు దొరకొన్నచందము, అల్లిన = వారివట్లఁగోపించినను, సర్వము దెగదు ± మొదలంటలెగదు, బాస = సత్యవాక్యము చెప్పటచేత, ఈ = వాహనాదుల నిచ్చుటచేతను, వశ్యముగ = తనకు వారు వశవర్తులగునట్లుగా, ఒనర్ప = చేసికొన్నట్లయిన, దాడి = శత్రువుల మీదదుండెత్తుటకు, అగు = పనికివచ్చును, గడికొల్లలకు = గడిదేశములు కొల్లఁ బెట్టుటకును, బొ = పనికివచ్చును, సర్వము = సమస్తమును, నీలువానికి = చరిపాల నముఁజేయురాజునకు, శతాపరాధమును = అనేకులు చేయునట్టియపరాధమును, సహస్రదండము = అనేకజనులను శిక్షించుటయందు, అతర్క్యము = తలంచుట యుక్తముకాదు.

తే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము శ లేర్చు దౌల

దీవివణిజుల కూళ్లు సద్గ్రహములు పురిఁ

గొలువుఁ దేజంబు వెలమేలు శ గలుగఁ బ్రాత

వారిఁగాఁ జేయు మరి నవిచేరకుండ

258

టీ. సిం...త్ = సింధుర = ఏనుఁగులును, మహాశ్వ = గొప్పయశ్వములు, ముఖ్యము = లోనగువానిని, చే...కు = చేర్చు = తెచ్చుచున్నట్టి, దౌల = దూరముననున్న, దీవివణిజులకు = ద్వీపములయందలి వర్తకులకు, డొట్లు = గ్రామములు, పురి = నీవట్టణమందు, సద్గ్రహములు = మంచియిండ్లును, కొలువు = నిత్యము నీసేవయును, లేజము = బహుమానములును, వెలమేలు = వారికొనుమొదలుమీద నాదాయమును, కలుగు = కలుగునట్లుగా, (చేసి) అవి = ఆగజాదివస్తువులు, అరి = నీశత్రువును, చేరకుండ = చెందకయుండునట్లు, ప్రాతవారిఁగా = వారలను నీవారినిగాను, చేయుము = ఒనర్చుకొనుము.

తే. గడినృపులరాయ బారులయెడఁ గొలువున

సరససల్లాపములు రాజు శ సలుపవలయుఁ

గార్వఖడ్గము లనుచరు శ ల్లానఁ బలుక

వలయు నవి మైత్రిఁ దా దేలఁ శ బలుకవలయు.

259

టీ. రాజు = ప్రభువు, గ...డఁ - గడినృపుల = తనభూమికి సమంతరదేశకాధిపతుల యొక్క, రాయబారులయెడఁ = నియోగిలపట్లను, కొలువునఁ = తనకచేర్చియుండు, సరససల్లాపములు = రసయుక్తములగు మంచిమాటలె, సలుపవలయుఁ = ఆడవలయును, గార్వఖడ్గములు = కార్యసమాచారములను ఖడ్గసమాచారములను, అనుచరుల్ = సమీపస్తులు, కానఁ = తెలియునట్లు, పలుకవలయుఁ = పచింపవలయును. అది = చారులచేత నట్లు చెప్పబడినమాటలను, తాఁ = రాజు, మైత్రిఁ = స్నేహభిప్రాయముచేత, తేలఁ బలుకవలయుఁ = ఆమాటలు తప్పిదము లైనవి కా వని తేలఁబలవలయును.

తే. తా నవంబుగ దొరఁజేయునవానిమంత్ర

మునకు వేగమె లోఁజేయఁజనదు వాఁడు

క్రొత్తమన్న నరహి ననుఁగులకుఁ జెప్ప

నయిన నదిచెడు మఱి వాఁడు శ నడఁగుఁ గాన.

260

టీ. (రాజు), తాఁ = తాను, నవంబుగఁ = క్రొత్తగా, దొరఁజేయువానిఁ = దొరతన మిచ్చి పెంపుఁజేసిననరుని, మంత్రమునకుఁ = ఆలోచనకు, వేగమె = వేగిరముగా, లోఁజేయఁజనదు = కూర్చికొనఁగూడదు, (అట్లుచేర్చుకొనినట్టాయెనా) వాఁడు = ఆక్రొత్తయందోగఁగఁడు, క్రొత్తమన్ననఁ = నూతనపుబహుమానములకు నుప్పొంగి, రహిఁ = తేజముతో, అనుఁగులకుఁ = తననెయ్యురకు, చెప్పఁ = చెప్పఁగా, అయినఁ = కొనసాగినను, అది = ఆ కార్యము, చెడుఁ = కాకపోవును, మఱి = ఇంతియకాక, వాఁడుఁ = అట్లు మంత్రమును బైటఁబెట్టినవాఁడును, అడఁగుఁ = చెడిపోవును, కానఁ = కావున, (మంత్రమునకు లోఁజేయఁగూడ దని యన్వయము.)

సీ. హితబహుశ్రుతధర్మ సతతశూరతాస్వపూ

ర్వతల మన్విజుల దుర్గముల నవిపి

పులిజున్న మొదలుగాఁ బురుషాయుషావధి

కం దుండ సవరణ శ ల్పొందుపటికి

చీమంత యైనను శ సామంతతోటికి

మితము దప్పక యుండ శ ఖీతు లొసంగి

ఆముక్త—25

యాయాధికవ్యయానధికంబునుం బ్రజా

విరుజంబుగాఁగ బండ్లరువుఁ గూర్చి

తే. ఊరిపుథాత్రిఁ జరదృష్టిచేతఁ జూచి

బకగతి హతాద్రప్తిహించి తాఁగ బ్రజయు నొవ్వ

కయ పగఱగాత్రములనె చీకాకుపఱచు

నృపతి డెందానఁ జేయిడి గ నిద్ర వోవు.

261

టీ. హిత...లక్ - హిత = కుశలచింతచేతను, బహుశ్రుత = విశేషశాస్త్రపరిచితి
చేతను, ధర్మరత = న్యాయానక్తిచేతను, శూరతా = మగఁటిమిచేతను, స్వపూర్వతలక్ =
తనవంశక్రమానుగతత్వముచేతను, (కూడి) మక్ ద్విజులక్ = వృద్ధియగుచున్న బ్రాహ్మ
ణులను, దుర్గములక్ = దుర్గస్థలములయందు, నిలిపి = ఉంచి, పులిజున్న మొదలుగాఁ =
పులిజున్న మొదలైన విభలబగు నపూర్వవస్తువులను, పురుషాయుహవధికిఁ = నూఱు
సంవత్సరములవఱకును, అందుండఁ = అదుర్గములయందుండునట్లు, సవరణల్ = పద్ధ
తులు, పొందుపఱచి = కలుగఁజేసి, సామంతకోటికిఁ = తమఁగొలుచుచుండుమన్నె
గాండ్రకు చీమంతయైనను = కొంచెమైనను, మితముక్ = ఆడుకొన్నరీతిని, తప్పక
యుండన్ = తప్పిపోకుండ, ఊతులు = భూములు, ఒసంగి = ఇచ్చి, ఆయాధికవ్యయా
నధికంబును = ఆదాయ మెక్కుడుగాను వ్యయము తక్కువగాను, ప్రజావిరుజంబు
గాఁగఁ = తనదేశపుజనులు నొవ్వనియట్లుగా, బండ్లరువున్ గూర్చి = బొక్కసము నించి,
ఊ...త్రిన్ - ఊరిపు = ఊయిష్టవైనశత్రునియొక్క, థాత్రిక్ = దేశమును, చర
దృష్టిచేతఁ = వేగువాండ్రచేతను, చూచి = ఎఱింగి, బకగతిక్ = కొంగచందమునఁ
బొందియుండి, హతాద్రప్తిహించి = సమయము తటస్థింపఁగా నొక్కదాఁటున నాక్ర
మించి, తాఁగ = తానుచు, ప్రజయుక్ = తనయొక్కప్రజలను, నొవ్వకయ = నొప్పిఁ
జెందకయే, ప...నె - పగఱ = తనశత్రువులయొక్క, గాత్రములనె = దేహములనే,
'చీ...తి - చీకాకుపఱచు = కలఁకపడునట్లు చేయుచున్న, నృపతి = రాజు, డెందానఁ =
అొమ్మన, చేయిడి = హస్తము నుంచుకొని, నిద్ర పోవుక్ = సుఖముగా నిద్రించును. (ఇందుఁ
జెప్పఁబడియున్నవిధముగా రాజు ప్రవర్తించెనేని యెందెనియు ఖేదమునొందక సుఖం
బుల ననుభవించుచుండు ననుట.)

క. ఎచ్చో గజఘోటక్రయ, తచ్చర్వణసుభటజీవి గ తద్విజసురపూ

జోచ్చనిజభోగములకగు, వెచ్చము వెచ్చంబు గాదు గ విత్తంబునకున్.

టీ. విత్తంబునకుఁ = రాజార్జించినధనమునకు, ఎచ్చోక్ = వికాలమందును, గ...
లకున్ - గజ = వినంగులయొక్కయు, ఘోట = అశ్వములయొక్కయు, క్రయ = కొను

టకును, తచ్చర్వణ=వాని మేపునకును, సుభటజీవిత = మంచిరాజువకు నిచ్చునట్టి జీతముల కును, ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్కయు, సుర = దేవతలయొక్కయు, పూజా = పూజల కును, ఉచ్చనిజభోగములకు = ఉన్నతములైన తనయనుభవములకును, అగు = అగునటు వంటి, వెచ్చము = వ్యయము, వెచ్చుబుకాదు = వ్యయముకాదు. (వైది చెప్పబడిన వానివిషయమై వ్యయ మవశ్యముగాఁ జేయవలయుఁ గాన నిది దుర్వ్యయ మని తలపరాదు.)

ఆ. ప్రతిస వలదు వైరి ధ పట్టున నృపతికి

దండు వెడలఁ దీతి ధ కుండుఁ దీతి

గాక యుండియుండి ధ కాలాంతరమున నౌ.

గార్యకాండౌ యంక ధ గాండౌ నృపుడు.

263

టీ. నృపతికి = రాజునకు, వైరిపట్టున = పగతునిపట్టున, ప్రతిస = ప్రతిజ్ఞ, వలదు = ఎప్పటికిని కూడదు, దండు వెడలఁ = యుద్ధయాత్రకుఁబోయినను, తీరకుండు = నిర్ణయించుకొన్న సమయమునకు ముగింపుకాకపోవును, తీరు = ముగింపగును, కాక యుండియుండి = అప్పటికి గాకుండఁచుండియుండి, కాలాంతరమున = మఱియొక సమయమందు, ఔ = అవును, నృపుడు = రాజైనవాడు, గార్యకాండౌ = కార్యపరుడో, అంక గాండౌ = సమరశీలుడో (అనఁగా గాకువుచేతఁ గార్యపరుడై యుండు.)

క. పోరానిపట్లఁబొడుచుట, వైరిబలముదిరుగ జయమొనర్పర మొయగువా నారూపయంత్రతత్త్వా, కారాదులపట్ల బ్రజనె ధ కవియింపఁ దగున్.

టీ. రాజు, పోరానిపట్ల = శత్రువులుపైకివెట్లటకు వనరులేకయున్న సమయ ములను, పొడుచుట = పోరునఁ గొట్టుటచేత, వైరిబలము = శత్రుబలము, తిరుగ = వివంశిబోవ నశక్యమై తెలించి తిరుగుబాటుకాఁగా, జయమొ = గెలుపైనను, స్వర్గ మొ = వీరస్వర్గమైనను, అగు = సిద్ధమాను, (అనఁగా ద్రోవలేక యిక్కట్టున నున్న శత్రు వులబలమును జేనకరా దనుట.) నారూపయంత్ర = పలుఁజెబుగులగు నాయుధవిశేష ములపట్లను, తత్ = ఆ శత్రురాజులయొక్క, ప్రాకారాదులపట్ల = కోటలు మొదలగు వానియందును, ప్రజనె = తనబలమునె, కవియింపఁ దగున్ = కవియొనట్లు చేయవలయును గాని తాను బోఁగూడ దనుట.

చ మనమున కొండురెండుమటు ధ మంత్రములన్నరిపోవఁ జెప్పినం

జనపతు లాతనిం బిలువ ధ సాగుదు రాగతి సారె బిల్చున

చ్చనువునకే ధనాది గొని १ సంగతిగానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె

ప్పు నృపతి తద్బహిశ్చరితముం జరుచే బరికింపఁగాఁ దగున్. 265

టీ. మనమునకుఁ = రాజులయొక్కయుల్లమునకు, ఒండు చెండుమఱు = ఒకటి
 చెండుమాఱులు, ముక్తములకుఁ = ఆలోచనలకు, సరిపోవకుఁ = సరిపడునట్లు, చెప్పినకుఁ =
 చెప్పినట్టాయెనా, జనపతులు = రాజులు, ఆతనికుఁ = అట్లుదమమునంబునకు సరిపడఁ జెప్పి
 యున్నవానిని, పిలువనాగుదురు = పిలువనారంభితురు, ఆగతికుఁ = ఆతీరునకు, సారఁ
 బిల్పు = మాటిమాటికిఁబిలువనంపినట్టి, అచ్చువునకే = ఆచారవకే, ధనాది = రొక్కము
 మొదలగువానిని, కొని = వారివలన సంపాదించుకొని, క్రొవ్వి = ముదించి, సంగతిగానివి =
 అసంగతములయిన కొన్నిచులకు, చేయకుఁ = ఒనర్చుటకై, చెప్పుకుఁ = నిర్ణయించుచు,
 (అట్లుగావున), నృపతి = రాజు, తత్ = ఆయాలోచన చెప్పువానియొక్క, బహిశ్చరిత
 ముకుఁ = వెలినడవడిని, చరుచే = వేగువానిచేత, పరికింపఁగాఁదగున్ = తెలిసికొన
 వలయును.

తా. రాజైనవాడు చెండుమూడు ఆలోచనలకే బేలుపోయి వాని నమ్మియుండక
 వీడు పరహితుడై యోజనలు చెప్పచున్నవాడో, లేక తనకు హితబుద్ధిని జెప్పు
 చున్నాడో, యని వాని వెలినడవడి నితరులచే జెలిసికొనవలయును.

క. గడివాడు చెడునెయ్యె దగున్

· జెడఁజేయుట చెడఁడయ్యెని १ చెల్లియె తగున్ బై

గడివాఁ డేపని కగున్ దన

గడివాఁ డరియైన దనకె १ గడికావఁబడున్.

266

టీ. గడివాడు = తనపగవానిమానిసియై తనగడి సరిహద్దుననుండువాడు, చెడు
 నెయ్యెకుఁ = చెడునట్లుతోచినపక్షమున, చెడఁజేయుట = అట్లుపొడిచిచెఱుపుట, తగుకుఁ =
 యుక్తము, చెడఁడయ్యెని = చెడఁ డని తోచినట్టాయెనా, చెల్లియె తగుకుఁ = వానితో
 మైత్రియొనర్చుటయె మంచిది, తనగడివాడు = తనయొక్కయెల్లయందుఁ గావలియుండు
 వాడు, అరియెనకుఁ = తనకుశత్రువైనట్టాయెనా, పైగడివాడు = పరునిసీమయొక్కగడి
 కాచువాడు, ఏపనికగుకుఁ = ఏమికార్యమునకు వచ్చును, తనకె = తనకొఱకే, గడికావఁ
 బడుకుఁ = గడి రక్షింపఁబడును.

తే. రాష్ట్ర మెరియించుకొనుము దుర్గములు తదవ

లోధ మగుపడ్డఁ బుట్టింటిరూఢి నడపు

పరుషములు తద్రిపులరాయబారులెదుట
బలుకకుము సంధి యొకవేళ ౧ వలసియుండు.

267

టీ. రాష్ట్రము = నీ శత్రురాష్ట్రమును, దుర్గములు = వారిదుర్గస్థానములను, ఎరి
యించుకొనుము = హరింపుము, తదవరోధము = వారిస్త్రీలు, అగవడ్డకో = దొరకిచేసి,
పుట్టింటిరూఢి = ఆ స్త్రీలు పుట్టినింట నుండగా నేమిమర్యాద నడుచునో యట్టి
మర్యాదను, నడపుము = జరిగింపుము, త...టకో-తద్రిపుల=ఆ శత్రువులయొక్క, రాయ
బారుల = సంధిమాటలాడువారియొక్క, ఎదుటకో = ముందరను, పరుషములు = కఠిన
వాక్యములు, పలుకకుము = వచింపకుము, ఒకవేళకో = ఒకసమయమునందు, సంధి =
సమాధానము, వలసియుండుకో = కావలసియుండును గనుక పరుషము లాడఁగూడ దని
పూర్వముతో నన్వయము.

ఆ. ఆభిచారఘనగరరాంబుదూషితరుజ్ఞి
రంతరాద్రిగహనదంతురోగ్ర
కీకటోర్వి మేరుగిరిసమార్థము వచ్చు
నేని చొరకు మంపు ౧ మిడుముకొనగ.

268

టీ. ఆభిచార = ఆభిచారక్రియలు చేయుజనులచేత, ఘన=నిబిడమైయున్నట్టియు,
గరాంబు = విషజలములచేతను, దూషిత = దుష్టమైనట్టియు, రుజ్ఞిరంతర = వ్యాధి
బహుళమైనట్టియు, అద్రి = కొండలచేతను, గహన = కాఱడవులచేతను, దంతుర =
ప్రవేశింప నశక్యమైనట్టి, ఉగ్రకీకటోర్వి = ధూర్తులగు మ్లేచ్ఛులయొక్కభూములను,
మేరుగిరి = హేమాద్రితో, సమ = తుల్యమైన, అర్థము=ద్రవ్యము, వచ్చునేని=లభించు
నట్లుండినను, చొరక = నీవు వెళ్లక, ఇడుముకొనగకో = ఆదేశముల నాక్రమించునట్లు,
అంపుము = దళములనుమాత్రము వంపుము.

క. రాణింపఁ బల్కి తనపని

జాణై కొనుఁ గొలుచు సంతసపుడఱికి దొలఁగుం
ద్రాణ చెడఁ గపటమానిసి
నాణె మెఱుంగ బచ్చు గాఁగ ౧ నరపతికి దగున్.

269

టీ. కపటమానిసి = కుత్సితుడైన మనుష్యుడు, రాణింపకో = ఇంపుపుట్టు
నట్లుగా, పల్కి = మాటలాడి, జాణై = చతురుడై, తనపనికో = స్వప్రయోజనమును,
కొనుకో = కాజేసికొనును, సంతసపుడఱికి = దొర లుత్సాహవంతు లై యున్నసమ
యంబునను, కొనుచుకో = కొలువుఁజేయును, త్రాణచెడకో = దొర కించుక బలిమిదప్పి

దిగులాండంగా, లోలగుణ్ = దాటిపోవును, నాణెము = మంచిచెడ్డలను, ఎఱుంగన్ = తాచెలిసికొనుటకు, బచ్చుగాగన్ = కోమటివానివలె నుండుట, నరపతికిన్ = జేసికి, తగున్ = ఆమరియుండును.

సీ. తద్రమండలిఁ గూర్చి య ధాతువుల్ తెలిసి హే

మాదులఁ గొని ప్రకృత్యనుగుణాల్య

జీవనాహృతులచేత య జెలఁగి మహాబలో

ద్రేకంబు మర్దన య రిత్తజేసి

స్నేహార్దుఁ డగుచు నశేషంబుఁ బోషించి

నరవర్ణములతప్పునగులు లుడిపి

సతతద్విజప్తహృదాలి యై బలి

యించుపట్టులు బలియించి పలుచఁ

తే. జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ య జేసి తేజ

మెసఁగ శోధన మఱవక యెసఁగవలయు

సాంగరాజ్య మొకెత్తుగ య స్వాంగరాజ్య

మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాయుష్యవరత.

270

అవ. ఈపద్యమునందు స్వాంగరాజ్యమును బాలించుభంగి సాంగరాజ్యమును రాజైనవాడు పరిపాలింపవలయు నని చెందర్థములు వచ్చునట్లు చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. తల్ జ్ఞమందలిన్ = వైద్యులను, అభిజ్ఞులను, కూర్చి = కలయఁజేసి, ధాతువుల్ = సప్తధాతువులను, నువర్ణాదిజనకములైనధాతువులను, తెలిసి = ఎఱింగి, హేమాదులగొని = నువర్ణభస్మము మొదలగువానిఁ బుచ్చుకొని, ఆధాతువులయందుండు నువర్ణరజతాదులను స్వీకరించి, ప్ర...చేన్ - ప్రకృతి = తనశరీరప్రకృతిని, ప్రజలకును, అనుగుణ = తగునట్లు, అల్పజీవన = మితమైనయన్నీదకములయొక్కయు, మితమైన ద్రవ్యముయొక్కయు, ఆహృతులచేన్ = పుచ్చుకొనుటచేత, చెలంగి = ఓప్పి, మహాబలోద్రేకంబున్ = వాయువుయొక్కప్రకోపమును, ప్రబలశత్రువుయొక్కయాధిక్యమును, మర్దనన్ = అంగమర్దనచేతను, దండించుటచేతను, రిత్తజేసి = మట్టుపఱచి, స్నేహార్దుఁడగున్ = ఆభ్యంజనమును, ప్రేమయుఁగలవాడై, అశేషంబులన్ = సకలావయవములను, నమస్తప్రజలను, పోషించి = పెంపొందఁజేసి, నరన్ = పలితమును, వర్ణములతప్పునగులు = దేహము దాయాస్థానముల వస్త్రముల మాటుటను, నరవర్ణముల = మనుష్యులయొక్క బ్రహ్మజాతివర్ణములయొక్క, తప్పునగులు = కాస్త్రవిరుద్ధాచారము

లను, ఉడిపి=తదుచితక్రియలచేతను మాన్పి, సతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలియై = ఎల్లప్పుడుఁబలు
వరుసలకును, బ్రాహ్మణులకును దార్ధ్యప్రతివలను సంపాదించుటచే నొప్పుచున్నవాడై,
బలియించువట్టులు బలియించి = మాస్తముష్ట్యాదులను, దుర్గములను బలియఁజేసి, పలుచఁ
జేయువట్టులు బలుచఁగాఁజేసి = ఉదరాదులను, మధ్యదేశమునందలి యడవులను బలు
చఁగాజేసి, లేజమెసఁగఁ = ఇంద్రియప్రతాపము లభివృద్ధియగునట్లు, శోధనఁ =
వస్త్ర శోధనను, సగరశోధనను, మఱవక = విస్తృతించెదక, నృపతి = రాజు, ఆయుష్య
వరతఁ = ఆయుర్వృద్ధియందానత్తుఁడౌటచేతను, స్వాంగరాజ్యము = తనశరీరము,
ఒక్కయెత్తుగఁ = ఒకవంతుగాను, సాంగరాజ్యము = నప్రాంగములతోఁడిరాజ్యము, ఒక్క
యెత్తుగఁ = ఒకవంతుగాను, ఎసఁగవలయుఁ = పెంపొందవలయును.

సీ. సౌఖశాయనిక భిరషక్పూర్వకము కాల్య

వేళఁ గారంతిక శద్విజులగోష్ఠి

జాము వోవ నమాత్య శ సామంతపూర్వకం

బర్ధాజనస్థ కా శయస్థగోష్ఠి

దినమధ్యమమున మ శర్దనమల్లపూర్వకం

బగుసూనసూపకృ శస్త్రగయుగోష్ఠి

యపరాహ్లామున దేవ శశార్చనపూర్వకం

బౌర్యధర్మధిక్ర శద్యతులగోష్ఠి

తే. భుక్తిమీఁద విదూషక శ పూర్వకము పు

రాణకవిగోష్ఠి చారపూ శర్వకము సంజ

జాముగాయకగోష్ఠి ని శశ్ సుఖుప్తి

పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి శ పాసఁగుఁ బతికి.

271

టీ. పతికిన్ = రాజునకు, కాల్యవేళఁ = ప్రభాతసమయమునందు, 'ప్రత్యూషో
వార్తృఖంకల్య' యని యమరము. సా...ము- సౌఖశాయనిక = సుఖశయనమాయని
యడుగువారును, 'భృగ్వాదీనసుగృహ్లాంతుసౌఖశాయనికాన్తపీ' ననిరఘువంశమునందుఁ
గవిపుంగవుడైన కాళిదాసునిప్రయోగ మున్నది. భిషక్ = వైద్యులును, పూర్వకము =
మొదలుగా, కారంతికద్విజులగోష్ఠి = జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదులైన విప్రులయొక్క సంబం
ధమును, జామువోవకఁ = జాముప్రాద్దెక్కినవెనుకను, అ...బు-అమాత్య - మంత్రులును,
సామంత = అమరగాండ్రును, పూర్వకంబు = మొదలుగా, అ...ష్ఠి-అర్ధాజనస్థ =
ద్రవ్యాజ్ఞనాధికారమునం దుండువారలయొక్కయు, కాయస్థ = కరణాలయొక్కయు,

గోష్ఠి = సుబంధమును, దినమధ్యమునకే = మధ్యాహ్న సమయమునందు, మ...బు-
 మద్దన = అంగమద్దనముఁజేయునట్టి, మల్ల = జెట్టివాండ్రు, పూర్వకంబుగ్ = లోనుగా,
 సూ...స్థి సూద = పంటకముపండువారియొక్కయు, సూపకృత్ = పప్పుకూరలుపండు
 వారియొక్కయు, మృగయు = పంటపొరికి మాంసముదెచ్చియిచ్చునట్టి పేటకాండ్ర
 యొక్కయు, గోష్ఠి = సాంగత్యమును, ఆహరాహ్లామునకే = పగటితృప్తీయభాగము
 నందు, దేవతార్చనాపూర్వకంబు = దేవపూజ మొదలుగా, ఆర్య=పూజ్యులయొక్కయు,
 ధర్మాధిక్యత్ = ధర్మాధికారులయొక్కయు యతుల = జ్ఞానము సుపదేశించుచున్న
 మానులయొక్కయు, గోష్ఠి = సభయును, భుక్తిమీదకే = భోజనముఁజేసినపిమ్మటను,
 విదూషకపూర్వకము = వికటకపులు మొదలుగా, పు...స్థి - పురాణ = పౌరాణికుల
 యొక్కయు, కవి = కవీశ్వరులయొక్కయు, గోష్ఠి = సభయును, సుజజాము = సాయం
 కాలమునందు, చారపూర్వకము = పేగులవారు మొదలుగా, గాయకగోష్ఠి = పాఠకుల
 యొక్కగోష్ఠియును, నిశన్ = రాత్రియందు, సుషుప్తిపూర్వకము = శిద్రవోపుట మొద
 లుగా, ప్రేయసీగోష్ఠి = తనప్రియురాలిగోష్ఠియును పాసగుకే = ఒకప్పుడు.

క. హితులు హితాహితులు సదా

హితులును నై రాజునెడల శ నీటు త్రివిధమునకే

క్షితి ననుచరు లుందురు సు

తతముకొ మఱి వారిఁ దెల్పె శ దకొ విను మనఘా.

272

టీ. ఈషద్యార్థము తరువాతిపద్యమున స్పష్టమగునుగనుక దీనికి టీక వ్రాయ లేదు.

చ. హితులు భిషగ్గ్రహజ్ఞబుధ శ బృందకవీంద్రపురోహితు, బ్రితా

హితులు ధన్యాస్తనాదినృప శ కృత్యనియుక్తులు, వెండి కేవలా

హితులు దళావళార్పితస శ మృద్ధరమాభరణేచ్ఛు, లాట నా

హితమును నట్ల కాఁ జతుర శ వృత్తిఁ జరించుట నీతి తేనికే. 273

టీ. భి...త్ భిష్క = వైద్యులును, గ్రహజ్ఞ=జ్యోతిషికులును, బుధబృంద =
 విద్యత్సమూహమును, కవీంద్ర = కవిపరులును, పురోహితుల్ = పురోహితులును,
 హితులు = ఇష్టులు ధ...లు-ధనార్జనాది = ద్రవ్యముపొగుచేయుటమొనగలుగు, నృప
 కృత్య = రాజకార్యములయందు, నియుక్తులు=అధ్యక్షులుగా నియమింపఁబడినవారలు,
 హితాహితులు = హితులుగా నహితులుగా నుందురు. వెండి=మఱియు, దళావళార్పిత =
 ఆయాదళావళముచేత నగరికియంబడినట్టి, సమృద్ధరమాభరణేచ్ఛులు = సమగ్రమైన
 కమయ్యైశ్వర్యమును సమయభేదములయందు మరలఁ బొందవలయు నని కాచియుండు

వారలు, కేవలాహితులు = కేవలశత్రువులు, ఔటక్ = అట్లగుటవలన, అహిశము = వారి పట్లతాఁజేసినహితమును, అట్లకాక్ = తదనుగుణముగునట్లుగా, చతురవృత్తిక్ = నైపుణి చేత, చరించుట = వర్తించుట, జేనికిక్ = రాజునకు, నీతి = తగినది.

ఆ. పాత్రభూతు లెస్సఁగఁ బరికించి యతఁ డహ
గకయు నొకఁడు*నెప్పఁగఁ కయు ముచుపుగఁ
బనసపండ్లు దిగినఁగఁ పరిగఁ స్వప్నము గన్న
నెఱిగ నొసఁగి వెఱుగుఁగఁ పఱచు టొప్ప.

271

టీ. పాత్రభూతుక్ = సత్పాత్రుడైనవానిని, లెస్సక్ = చక్కఁగా, పరికించి = తెలిసి, అతఁడు = ఆయోగ్యపురుషుఁడు, అడుగకయుక్ = అడుగకుండుటకును, ఒకఁడు నెప్పకయుక్ = మఱియొక్కఁడతనికి దాన మిచ్చని తనతోఁ జెప్పకుండుటకును. ముచు పుగక్ = పూర్వమే *పనసపండ్లు దిగినపరిగక్ = మొత్తములుగాఁ బనసపండ్లొకసారి దిగినచందముగా, స్వప్నముకన్న నెఱిగక్ = కలలో నకలవస్తువాతముల నొక్కవర్షాయ ముగాఁ జూచినరీతిని, ఒసఁగి = ఒక్కసారిగానే హేరాశముగా నిచ్చి, వెఱుగుపఱచుట = ఆసత్పాత్రు నదృతమొందఁజేయుట, ఒప్పక్ = తగును.

* 'చెప్పకయుక్ ముచుపు = రాజు నీకు సత్కారము చేయఁచునాఁడని ఆతనతో నెవ్వఁడును చెప్పక ముందే - ఇచ్చి ఆశ్చర్యపెట్టుట ఒప్పక్' అని వే. టీ. అనుచిత్తము.

'పనస...రిగక్ = ఉన్నట్లే ఉండి ఒకక్షణములో పనసచెట్టునిండ పనసపండ్లే దిగఁబడిన నెట్లుండునో ఆవిధముగాను. అభూతోపమ' అని వే. టీ.

పనసపండ్లు దిగుట యనఁగా పనస (చెట్టు) పిండెలు పుట్టుట యని సంప్రదాయార్థము. — "దిగుట To come 'orth as fruit from the tree" బ్రాసు.

పనస వనస్పతి. అనఁగా పూతలేకయే కాయలు కాయుచెట్టు, పేడివంటిది. కావున ఫలొత్పత్తిమూఁ జెట్టిసూచనయు చుడదు. ఉన్నట్లేఉండి చెట్టు ఆపాదమస్తకము పిండెలుపుట్టి కూర్చుండును.

పనస తటాలున సమృద్ధిగా ఫలించి ఆశ్చర్యము కలిగించునట్లు రాజు తటాలున సమృద్ధిగా నత్కరించి ఆశ్చర్యమును కొలుపవలె నని యర్థము. చక్కనిఉపమ.

'పనసపండ్లు దిగినపరిగక్' అనుజాతీయమునకు — 'పనసపండ్లే దిగఁబడిన నెట్లుండునో ఆవిధముగాను' అని యర్థముచేయుటయు, అది 'అభూతోపమ' యనుటయు సరికాదు.

క. పితృదేవక్రియలనువిధి, బిత్తక్రియలెసూక్ష్మలగుటచిత్తభక్తుడవై
శ్రుతిశీలతపశ్చాంతా, చ్యుతభక్తులకొసంగి పనుపు శ మున్నతగతికిన్.

టీ. పితృ = పితృదేవతలయొక్కయు, దేవ=దేవతలయొక్కయు, క్రియలన్ = కర్తములయందు, విధిన్ = విధిశాస్త్రముచేతను, పితృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన కర్తములె, సూక్ష్మలగుటన్ = బుద్ధిమంతులచే విచారించడగిన యతిశయము గలవి యగుట చేత, పితృభక్తుడవై = నీవును బిత్తభక్తి గలవాడవై, శ్రుతిశీలతపశ్చాంతాచ్యుత భక్తులకున్ = శాస్త్రాధ్యయనముచేతను మంచినడకలచేతను వయస్సుచేతను శాంతులై యచ్యుతునిభక్తిగల్గియున్న వారలకు, ఒసంగి = ఆభీష్టవస్తువుల నిచ్చి, ఉన్నతగతికిన్ = పితృలనూర్ధ్వలోకములకు, పనుపుము = అంపుము.

క. దానము ద్విజరక్షణకును

జ్ఞానము న్నిజరక్షణకున్ గ శరణముఁ జొరు మెం

తే నారాయణు 'రాజ్యాం

తే నరకం ధ్రువ' మటంట శ దీటునె యొంటన్.

276

టీ. (బ్రహ్మణసంరక్షణము రాజధర్మ మగుటంజేసి) దానము = తాంజేయునట్టి దానములు, ద్విజరక్షణకును = బ్రహ్మణసంరక్షణకొఱకనియు, జ్ఞానము = శ్రీపతిసర్వోత్కృష్టఁ డనియు నీ సమస్తచేతనులు నతనికి దానభూతు లనియు నెఱుంగుట, నిజరక్షణ కుగఁగ = తనరక్షణార్థమనియును, (తెలిసి), ఎంతేన్ = మిక్కిలి, నారాయణున్ = శ్రీమన్నారాయణుని, శరణముఁజొరుము=లెస్సఁగా శరణువేడుము, రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువ మటంట=రాజునకు రాజ్యాంతమునందు నరకము నిశ్చయ మను లోకోక్తిగలదు గావున నది, ఒంటన్ = మఱియొక్కదానివలన, తీటునె=తొలఁగునా (తొలఁగ దనుట.)

తే. ఆలు పతిభక్తి స్త్రీపుంస శ పాళి వావి

యతి వశిత్వము దిగుజాతు శ లగ్రజాతి

ననుసరించుట హితవృత్తి శ నధిపుననికి

భృత్యుఁ డొదవుట నృప దండ శ భీతిఁ జమ్ము.

277

టీ. నృప = ఓయిరాజా! ఆలు = భార్య, పతిభక్తి = భర్తవిషయమైన పూజ్యానురాగమును, స్త్రీ...శి-స్త్రీపుంస = స్త్రీపురుషులయొక్క, పాళి = వజ్రీ వావి = వరుసలను, యతి = జడదారి, వశిత్వము = ఇంద్రియనిగ్రహమును, దిగు జాతులు=తక్కువజాతివారు, అగ్రజాతిన్ = మొదటిజాతివారిని, అనుసరించుట = భక్తి యుక్తులై యనుసరించుచుండుటయు, అధిపుననికిన్ = ఏలేడువానికార్యమునకు,

హిశప్పత్తిక్ = మంచినడతగలవాడై, భృత్యుడు = బంటు, ఒదవుట = ఉపయోగ పడుటయును, దండభీతిజాప్తు = దండభయముచేతజామీ. (ఇట్లుంటుంటేనే రాజులకు యుక్తదండ మవశ్యక ర్తవ్య మనుట.)

ఆ. చంపి ధార్తి కుండు, శ సతిఁ బొంది మఱి బ్రహ్మ
చారి, బొంకి సత్య శ శాలి, యార
గించి సదుపవాసి, శ కేడించి శూరుఁడు,
చింది ధనియు, నగు వి శ చిత్ర సరణి.

278

టీ. చంపి = దుష్టులను మచ్చమాపి, ధార్తి కుండు = ధర్మాత్ముఁడును, సతిక్ = తన ధర్మపత్నిని, కూడి = ఋతుకాలములయందుగలిసి, బ్రహ్మచారియు = బ్రహ్మచర్యము సల్పువాఁడును, బొంకి = పరులకు మేలు గలుగుపట్ల దబ్బుఱాడి, సత్యశాలి = యథార్థ వాది, ఆరగించి, (ఆవేశేయందు భుజింపక) 'సాయాప్రాతర్ద్విజాతీనా' మరువిధి నను సరించి యినుమాటుమాత్రము భోజనముచేసి, సదుపవాసి = ఆహారరహితుఁడును, కేడించి = గురుజనాదులతో వారియనుమతిని సంప్రాప్త మగుయధముపట్ల విముఖుడై చాలించి, శూరుఁడు = వీరుఁడును, చింది = సతాన్త్రమందు మెండుగ వ్యయముచేసి, ధని యుక్ = ధనికుఁడును, విచిత్ర సరణిక్ = అద్భుతరీతిని, అగుక్ = అవును. (కావున ధర్మ సూక్ష్మమును దెలిసి నడవవలయు ననుట).

తా. దుష్టుల నుక్కుడంచువాఁడు ధర్మాత్ముం డనియును ; ఋతుకాలములయందు మాత్రము భార్యాసంగమముచేయువాఁడు బ్రహ్మచారి యనియును ; పరులకు మేలు కల్గనిమిత్ర మబద్ధములాడువాఁడు సత్యవంతుఁ డనియు ; దినమున కినుమాటులు భోజనముచేయు వాఁడు సదోపవాసి యనియును ; పెద్దలయనుమతిచే శత్రువును జయింపకయే యుద్ధమునుండి మఱిలినవాఁడు శూరుఁ డనియును ; ధనమును సద్వినియోగ మొనర్చు వాఁడు ధనికుఁ డనియును భావము.

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహియు శ భాషావిదుఁడు ప్రణి
ధ్యంతరావిదుండు శ నగునతండు
లింగమాత్రకృతుఁడు శ లిఘాధికద్రవ్య
దానధనియుఁ గాక శ తఱియఁ జొరఁడు.

279

టీ. ప్రణిధి = వేగువాఁడు, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే' యని యమరము. స్వపుర గృహియు = తనపట్టణమునందుఁ గాపుర ముండువాఁడును, భాషావిదుఁడు = నానా భాషలు దెలిసినవాఁడును, ప్రణిధ్యంతరావిదుండు = దేశాంతరపువేగదులను దెలిసిన

వాడును, లింగమాత్రకృతుడు = ఏచిహ్నమును లేనివాడును, లి...యు - లిఫ్ఫా = తాగోదినంతకంటె, ఆధికద్రవ్య = అధికద్రవ్యమును, 'వాంఛాలిఫ్ఫామనోరగి' యని యమరము. దాన = దొరయిచ్చుటచేత, ధనియు = ధనపంతుడును, కాక = కాని వాడై, తటియజొరడు = ఆవృత్తికి బ్రవేశింపడు.

క. తనుభృశ దమనజ సుకృతము

ధనదత్తినై కొనగవలయుఁ శ దత్తదృతుకము

ర్దనమజ్జనభోజనలే

ఁన వసన ప్రసవ వహన శ పరతం బతికి.

280

టీ. త...ము - తను = శరీరమును భృశ = మిక్కిలి, దమనజ = ఉపవాసాదు లుండి కోపింపజేయుటచేత సంపాదించునట్టి, సుకృతము = పుణ్యము, పతికి = రాజు నకు, ధనదత్తినై = ద్రవ్యము నమితముగా నిచ్చుటచేతనే, కొనగవలయు = గ్రహింప వలయును, త...త = తత్తదృతుక = ఆయాకాలములకు ననుకూలములైన, మర్దన = ఆంగమర్దనము, మజ్జన = స్నానము, భోజన = ఆభ్యవహారము, లేవన = మైపూతయు, వసన = వస్త్రము, ప్రసవ = పుష్పము, వహనపరత = వీనియొక్క సేవతోనుండి కొనవలయు నని పూర్వపద్యముతో నన్వయము.

క. నానావిధపాడబముల

నాను నృపాహార మెపుడు శ నపరాహ్ణమునం

గాని మఱి శుద్ధికోష్ఠపు

గానితమి న్భుక్తి యెపుడు శ గడుఁ బథ్య మగు.

281

టీ. నృపాహారము = రాజులుభోజనముచేయువంటకము మొదలగునది, ఎపు డు = ఏకాలమందును, నా...ల = నానావిధపలు తెఱంగులైన, పాడబముల = రుచులతోడను, ఆను = కూడియుండును, అపరాహ్ణమునంగాని = అపరాహ్ణముందే కాని, మఱి = అటుగాక, శుద్ధికోష్ఠపు = గర్భగోళశుద్ధి, కానితమి = కాకుండునట్టి త్వరచేత, భుక్తి = భోజనము, ఎపుడు = వినయముందు, కడు = మిగులను, పథ్యము = హితము, అగు = ఔను. (ఎపుడునుగాదనుట. అనగా నపరాహ్ణమునందు భోజనము చేసినట్టయె నా శరీరమనకు సౌకర్యకరముగా నుండు ననుట.)

క. విను వర్గ సమత సృపుఁ డు

న్నను ధర్మాశంబె హెచ్చె శ నా పెట మడి కె

త్రినీరును దెగి యలరా

జనపుమడికి నెక్కినట్లు శ చను ముదమంద.

282

టీ. నృపుడు = రాజు, వర్గసమత = ధర్మార్థకామము లనియెడు త్రివర్గసంపద
యందు సమత్వముతో, ఉన్నట్ = ఉండఁగా, ధర్మాంశంబె = అందు ధర్మముమాత్రము,
హెచ్చెనా = అతిశయించెనా, వెఱుముడికి = మిగిలినవల్లకు, ఎత్తిగ = కట్టఁబడిన,
నీరును = ఉదకమును, తెగి = గండిచేసికొని, రాజపుముడికి = పరిపైరుకయ్యకు,
ఎక్కినట్లు = పాతినచందముగా, ముదమందఁ = సుతోషించుట, చుక్క = తగును.

క. వెలయించునట్టి యొకమణి

వెలుఁగాశం గొనుము ధరణి ॥ వెండి సువేషా

జ్వలతకు వలదే వాసర

ముల మణులనిభూషణములు ॥ భూపతి దాల్చుకొ.

283

టీ. వెలయించునట్టి = నిర్దోషమైవెలుఁగునట్టి, ఒకమణికి = ఒకజాతిరత్నములలో
నేరత్నమునైననొక్కటిని, వెలుఁగాశం = కాంతియందుఁగల యపేక్షచేతను, గొనుము =
విడువక ధరియింపుము, వెండి = ఇంతియేగాక, ధరణికి = భూమియందు, భూపతి =
రాజు, సువేషాజ్వలతకు = సువేష = మంచియలకారముయొక్క, ఉజ్వలతకు =
ప్రకాశించుటకు, వాసరములకొ = విడువారములయందును తాల్చుకొ, ధరియించుకొను
టకు, మణులనిభూషణములు = రత్నములచే జెక్కఁబడిన, విభూషణములు =
సొమ్ములు, వలదె = వలదా, అవశ్యముగ ధరియింపవలె నని కాకుపు (అనఁగా నేజాతి
యందైనను ఘనమైనరత్నముకంటె ప్రకాశార్థమై నిరంతరము ధరియింపవలయు ననియు,
మఱియు నేడు వారాలలోఁ గ్రమముగ నాయావారాధిపతులైన గ్రహములకుఁ
జెప్పఁబడిన రత్నములసొమ్ముల నాయాదినములయందు దలంకరించుకొనవలయు ననియు
భావము.)

క. చేయునది రాజ్య ముట యఘ

మే యవధిగ నీఁగువార ॥ మే మనఁ జన దా

మూయంబు నశకాన్యను

ప్రేయముఁ జెప్పదు స్వశక్తి ॥ జేయఁగఁ జెప్పన్.

284

టీ. చేయునది = చేయుచుండునది, రాజ్యముట = ప్రభుత్వముట, అఘము = ఈ
పాపమును, వియవధిగ = ఎన్నాళ్లకు, విము = మేము, నీఁగువారము = పోఁగొట్టుకొనఁ
గలవారము, అనఁజనదు = అని తలంపఁగూడదు, ఆమూయంబు = వేదమును, స్వ
శక్తికి = శక్త్యనుసారముగా, చేయఁగఁ = చేయవలయునని, చెప్పొ = విధించునుగాని,
అశక్యం = సాధ్యముగాని, అనుష్ఠేయముకొ = కృత్యమును, చెప్పదు = విధింపదు, (అనఁగా
శక్త్యనుగుణముగ ధర్మమాచరించి యధర్మపరిహార మొనర్చిన బాపము లుంట పనుట.)

వ. మను దండధరాదులు విశేషించి దోషం చెటింగి దండించియె ధర్మ
 పరు లనఁబరగిరి ప్రజాపరిపాలనంబు పనిగాఁ బ్రజానాథుండు ¹బహు
 ముఖంబులం బుట్టింకుం బుట్టి విరాట్సమ్రాట్పుభృతి వేదోదితశబ్ద
 వాచ్యుండై దేవసదృశుం డగుమూర్ధాభిషిక్తుఁడు సోకోర్పియిలకు
 వగునలజల్లు తీర్చినంగాక జన్తంబు సఫలం బగునె కేవలేంద్రియప్రీతి
 బంధీకృత యరకశత్రుపథిపరిషత్ప్రహరణప్రాప్తపితృమ్ములఁ బాటచ్చర
 ప్రభులకు జరుగఁజే యింతె లాంపట్ట మేమి పని యని యవనియెడ
 నవనవై ముఖ్యంబు చెల్ల దెట్లనినఁ దొల్లి కృతయుగంబునఁ గృతవీర్య
 నందనుం డగుసహస్రబాహుం డాత్మీయదోస్తసంభసంభృత యగు
 నీవిశ్వంభర నేద్రీపంబున నేనాట నేపీట నేత్రోప నేక్రేప నేవేళ
 నెవ్వఁ డేమి సేయం దలంచు నప్పు డందందు నని ముసల చాపాది
 శస్త్రాస్త్రధారియై తోచి యాజ్ఞయిడు నట్లాజ్ఞయిడ నంతిమం బగు
 నీయుగంబున యాగానుసారంబుగా మితసారం బగురాజలోకంబున
 కు శత్రుంబు గాదుగదా యొక్క రాజలోకంబున కన నేల యిక్కాలం
 బునందలిభూసురులకు నక్కాలంబునందలి భూమిదివిజౌలకుఁ గలశక్తి
 యున్న దె యొక్క బాడబుండు కడలిసీరుక్మకంఠానియెనొక్కవిప్రుం
 డుసప్తసృష్టికిఁ బ్రతిసప్త యయ్యె నొక్క బ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మదం
 డంబున బ్రహ్మస్త్రంబు వారిం చె నట్టియనుష్ఠానంబు మాకు లే దెం
 దేమి ప్రయోజనం బని శక్త్యనుష్ఠానంబు వీరికి విడువవచ్చునే వీ
 రితరుల కుపాసనీయులు గాక పోయిరె కావున సావధానుండవై శక్తి
 కొలది శ్రుతదృష్టంబు లుపేక్షింపక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు
 నశత్రుంబునకార్తశరణాగతరక్షకుం డగుపుండరీకాక్షుమీఁద భారం
 బిడి యనహంకృతిఁ బ్రవర్తిల్ల నెల్ల సంసిద్ధులు కరస్థంబు లగు నది
 యట్లుండె నట్లయి పట్టబద్ధుం డగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టి యిడి
 నడవవలయువరుణవై శ్రవణ వాయువై శ్వానర వాసవాదుల జన్తం
 బులును బహుభవారబ్ధక్రియాలబ్ధంబుల భూర్భువస్స్వరాదులగునిజ్జ
 గంబులును ధర్మప్రతిష్ఠితంబులు కావునఁ దదాచరణచణుండవై ఋ
 ణత్రయంబును నీగి సమానులం దుత్తమశ్లోకుండవై రాజ్యపరిపాల

సంబు నేయు మని యభిషిక్తు జేసె నిది మదీయభ క్తప్రభావం బని
యంబుజాలయ కానతిచ్చె. 285

టీ. మనుదండధరాదులు = మనువు యముడు మొదలగువారు, విశేషించి దోషం బెఱింగి దండించియె = మిగులదోషంబులఁ దెలిసి శిక్షించియె, ధర్మ పరులనఁబరిగిరి = ధర్మాన క్తచిత్తు లని నుతికెక్కిరి, ప్రజానాథుండు = చతురాననుండు, ప్రజాపాలనంబు పనిగాఁ = ప్రజాసంరక్షణార్థముగా, బహుముఖంబులఁ = ఇంద్రాదిదిక్పాలకులయం శంబులందు, పుట్టింపఁ = జననమొందింపఁగా, పుట్టి = జనించి, వి...డువివిరాట్ = విరాట్టు, సమ్రాట్ = సమ్రాట్టు, ప్రభృతి = మొదలగు, వేద = ప్రాజదువులయందు, ఉదిత = చెప్పఁబడిన, శబ్ద = వాచకపదములకు, వాచ్యుండై = అభిధేయుండై, దేవసదృశుండగు = దేవతలతో సరియగు, మూర్ధాభిషిక్తుండు = రాజు, సోఁకోర్పి = కష్టమును సహించి, ఇలకుఁ = భూమికి, అగు = కలుగుచున్న, అలజల్లు = ఉపద్రవములను, తీర్చినంగాక = నివారింపఁజేయకగాని, జన్మంబు = పుట్టుక, సఫలంబగునె = సార్థకమగునా, కే...తి = కేవలముఖ్యముగా, ఇంద్రియ = కర్మేంద్రియములయొక్క ప్రీతి = తృప్తి, బ...లఁ = బుద్ధీకృత = చెఱసాలలొనఁచఁబడియున్న, పర = ఇతరులయొక్క, కళత్ర = స్త్రీల చేతను, పథిక = తెరువరులయొక్క, పరిషత్ = సమాహమును, ప్రహరణ = కొట్టుట చేతను, ప్రాప్త = లభించినటువంటి, విత్తములఁ = ధనములచేతను, పాటచ్చరప్రభులకుఁ = దొంగదొరలకును, జరుగఁదె = కాలము గడవలేదా, ఇంతలాంపట్ట మేమిపని యని = ఇంతటియాయాసమొందులకని, అవనియెడఁ = భూమిపట్ట, అ...బు = అవన = రక్షించుటయందు, వైముఖ్యంబు = విముఖభావము, చెల్లుదు = కూడదు, ఎట్లనినఁ = ఏలాగంటివా, తొల్లి = పూర్వకాలమందు, కృత ముగంబునఁ = కృతయుగమందు, కృతపీఠ్యనందనుండగు = కృతపీఠ్యనిపుత్రుండైన, సహస్ర బాహుండు = సహస్ర బాహుఁడనువాడు, ఆ...త = అగు - ఆత్మీయదోస్తంధ = తనభుజములచేతను, సుభృతయగు = భరింపఁబడినదైయున్న, ఈభిష్యంధరక = ఈభూమిని, ఏదీర్విపంబునఁ = ఏదీవియందు, ఏనాటఁ = ఏదినమందు, ఏవీటఁ = ఏపట్టణమందు, ఏత్రోవఁ = ఏమార్గమందును, ఏక్రేవఁ = ఏకార్యమందును, ఏవేళఁ = ఏసమయమందును, ఎవ్వడు = ఎట్టివాడు, ఏమిసేయం దలంచుఁ = ఏమియొనర్చుటకుఁ జింతించుచుండునో, అప్పుడు అందందు = అప్పుడె వానినంతయు నెఱింగి యక్కడక్కడ, అ...రి వి = అనిముసల చాపాది = కత్తి, రోఁడలి, విల్లు లొనుగాఁగల, శస్త్రాస్త్రధారియై = శస్త్రాస్త్రములధరించినవాడై, తోఁచి = కనఁబడి, అజ్ఞుడు = దండించును, అట్లాజ్ఞుడై = ఆలాగుదండించుటకు, అంతిమంబగు = కడపటిదైన, ఈయుగంబునఁ = ఈకలియుగ

మందు, యాగానుసారంబుగాఁ = యజ్ఞములకుఁదగినట్లు, మితసారంబగు = స్వల్ప
 బలముగల, రాజులొకంబునకుఁ = నృపవర్గమునకు, శక్యంబుగాదుగదా, ఒక్కరాజు
 లొకంబునకుఁ = ఒకక్షత్రియజనునకు, అనఁజే = చెప్పఁజేయిటికి, ఇక్కాలంబు
 నందలి = ఇప్పుడున్నటువంటి, భూసురులను = బ్రాహ్మణులను, అక్కాలంబు నందలి =
 అప్పుడున్నటువంటి, భూమిదివిజాలకుఁ = భూసురులకును, కలశక్తి - కల = కలిగి
 యున్న, శక్తి = నిగ్రహసామర్థ్యము, ఉన్నచే = కలదా, ఒక్కబాడబూడు = అగస్త్యుఁ
 డనునొక పుడమివేల్పు, కడలినిరు = సముద్రోదక మందయును, గ్రుక్కం గొనియెఁ =
 పుక్కిలియం దిమిడెప్పు, ఒక్కనిపుండు = విశ్వామిత్రుఁ డనునొకద్విజుఁడు, స్రష్టృ
 సృష్టికొ = బ్రహ్మసృష్టికి, ప్రతిప్రప్త యయ్యెఁ = మాఱుసృష్టిచేయువాడాయెను,
 ఒక్కబ్రాహ్మణుండు - వసిష్ఠం డని నుతికెక్కినయొకమునివర్ణుండు, బ్రహ్మదండంబునఁ =
 బ్రహ్మదండముచేత, బ్రహ్మస్తంబుకొ = చతురాసనాస్త్రమును వారించెఁ = మట్టుపఱచి
 చెను, అట్టియనుష్ఠానంబు = అటువంటి తపశ్చర్య, మాత్రకొ లేదు = మాయందుఁగనబడదు,
 ఎండేమి ప్రయోజనం బని = దేనియందేమికార్యమని, వీరికొ = కౌద్విజులను, శక్త్య
 నుష్ఠానంబు = యథాశక్తి నాచరించుట, విడువవచ్చునె = త్యజింపఁదగునా వీరు =
 ఈబ్రాహ్మణులు, ఇవరులకుఁ = క్షత్రియాదులకు, ఉపాసనీయులుగాక పోయిరే =
 పూజ్యులుగాక యున్నారా, కావునకొ = అట్లుండుటచేత, సావధానుండవై = జాగ్రత్త
 గలవాడవై, శక్తికొలదికొ = సామర్థ్యులుగుణముగా, శ్రుత = వినబడినవానిని, దృష్టం
 బులు = చూడఁబడినవానిని, ఉపేక్షింపక = అశ్రద్ధచేయక, రక్షణశీఘ్రంబులు = శీఘ్ర
 సంరక్షణదుష్టశీఘ్రంబులను, ఆచరించుచుకొ = చేయుచును, అశక్యంబునకుఁ = నీకు
 నలవిగాని కార్యవిషయమై ఆర్తశరణాగతరక్షకుండగు = దీనజనుసంరక్షణబద్ధదీక్షుండగు,
 పుండరీకాక్షుమీదకొ = శ్రీమన్నారాయణునిమీద, భారంబిడి = బరువుంచి, అన
 హంకృతికొ = అహంకారరాహిత్యముచేత, ప్రవర్తిల్లకొ = సంపరింపఁగా, ఎల్లసంసిద్ధులు =
 నకలకార్యసిద్ధులును, కరణంబులకుఁ = అఱచేతిలోనుండువని యగును, ఆదియట్లుండె =
 ఆదియాలాగుండెను. అట్లైన = ఆవిధమైన, పట్టబద్ధుండగు = పట్టముగట్టబడిన, రాజు =
 ప్రభువు, ధర్మంబునంద = ధర్మమునందే, దృష్టియిడి = జ్ఞప్తియించి, నడవవలయునొ =
 ప్రవర్తింపవలయును, వ...లు - వరుణులైన శ్రవణ వాయువైశ్వానర వానవాదుల =
 వరుణ కుబేరానిలధనంజయేంద్రాదులయొక్క, జన్మంబులు = ఉత్పత్తులును, బ...ల -
 బహుభవారబ్ధ = అనేకజన్మములయందారంభింపఁబడిన, క్రియా = యాగాదిక్రియల
 చేతను, లబ్ధంబుల = పొందఁబడిన, భూర్భువస్వరాదులగు, ఇజ్జగంబులును = ఈలోక
 ములును, ధర్మప్రతిష్ఠితంబులుకావునకొ = ధర్మమునందెయుండునవిగనుక, తదాచరణచణం

డవై = దాని నాచరించుటయం దుదత్తుండవై, ఋణశ్రయంబును = ఋషిదేవశిక్త
ఋణములను, సిఁగి = తీర్చి, సమానులందుకొ = సీతోడివారలలో, ఉత్తమశ్లోకుండవై =
కీర్తికరుండవై, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపరిపాలనంబు, చేయుమని = ఒనర్చు మని,
అభిషిక్తుఁజేసెన్ = పట్టాభిషిక్తుఁగావించెను, ఇది = నాచేతఁజెప్పఁబడినయాసంగతి,
మదీయభక్తప్రభావంబు = నాభక్తునిప్రభావ మని, అంబుజాలయకున్ = లక్ష్మీదేవికి,
ఆనతిచ్చెన్ = తెలియునట్లునెలవిచ్చెను.

శా.దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక ! సుధాంశ ధోబృందచూడామణీ
రుగ్ధరాశబలీకృతాంఘ్రియుగ ! కాశ రుణ్యాంబుసింధూభవ
ద్వద్ధామా ! ధృతమంథ ! సింధురవరాశ్చక్రేషిదోశ్చక్రశ్రీ
ముగ్ధాలాపరసాదరా ! కృతపలాశ్చూర్ణస్వనోద్యద్ధరా ! 286

టీ. దు...క-దుగ్ధాంభోధి = పాలసముద్రమనియెడు, మహాగృహ = గొప్ప మం
దిరమందు, ఉత్సుక = ఆసక్తుడవైనస్వామి, సుధాంభోబృంద=వేల్పులగుంపులయొక్క,
చూడామణి = శిరోరత్నములయొక్క, రుగ్ధరా = కాంతివరంపరచేతను, శబలీకృత =
శబళవర్ణముగాఁ జేయఁబడిన, అంఘ్రియుగ = పాదయుగళముగలవాఁడా, కా...మా -
కారుణ్యాంబు = దయారస మను నీటికి, సింధూభవత్ = సముద్రమగుచున్న, దృక్ =
చూపుటకు, ధామా = ఉనికిపట్టెనవాఁడా, ధృ...ధ-సిం...క్ర-ధృత = మోయఁబడిన,
మంథ = కవ్వపుఁగొండగలవాఁడా, సింధురవర = గజేంద్రునియొక్క, ఆర్చి = శేద
మును, శ్రేషి = పోగొట్టుచున్నటువంటి, దోః = భుజమందలి, చక్ర = చక్రయుగళము
గలస్వామి, శ్రీ...రా - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, ముగ్ధాలాప = ముద్దుపలుకుల
యందును, రస = శృంగారాదిరసములయందును, ఆదరా = ఆదరముగలయోస్వామి,
కృ...రా-కృత = చేయఁబడిన, పలాత్ = రక్కుసులయొక్క, మూర్ఖ = మూర్ఖగల,
స్వన = ధ్వనిచేతను, ఉద్యత్ = విజృంభించుచున్న, దరా = శంఖముగల యోస్వామి
యని యాశ్వాసాంతమున భగవత్పార్థన.

క. కరధృతదరారివితఃణ

పరిపాలిత తొండమాన్ను శ పాలక ! పునరు

త్తరిత నరనప్తబాలక !

శరణాగతసేవధీ! భుశ జంగాశరధీ !

287

టీ. క...క - కరధృత = హస్తముచేతధరింపఁబడిన, దరారి = శంఖచక్రము
యొక్క, వితరణ = ఇచ్చుటచేత, పరిపాలిత = రక్షింపఁబడిన, తొండమాన్నుపా
లక=తొండమాన్చక్రవర్తియను రాజు గలవాఁడా, (తొండమాన్ చక్రవర్తికి శంఖ
అముక్త—26

చక్రము లిచ్చె ననుట (ప్రసిద్ధము), పు...క-పునరుత్తరిత=మరలఁబ్రతికింపబడఁగ, నర = విజయునికి, నప్త = మరుమఁడైన, బాలక = చిన్నవాఁడుగలవాఁడా. శ...ధీ - శరణాగత = శరణుఁబొందినవారికి, సేవధీ = నిధియైన యోస్వామి, భు...ధీ-భుజంగశ = గరుత్మంతునిచేత, రధీ = రథముగలస్వామి.

మత్తకోకిల. కుండలిద్విషదుగ్రకేతన ! శత్రుభిద్ధృమహారిదో

శృండిమోత్పలకీకృతాంగక శ సత్య ! దౌత్యకురూక్తవా

కృండితత్వయశోనిధీకృత శ పాండవేయ ! కపర్దికో

దండఖండన ? పాటవాంచదు శ దారదారసమాగమా !

288

టీ. కుం...న-కుండలి = సర్పములకు, ద్విషత్ = శత్రువైన గరుత్మంతుఁడే, ఉగ్ర=భయంకరమైన, కేతన = ధ్వజముగాఁగలవాఁడా, గో...త్ప-గోత్రభిత్ = దేవేంద్రునియొక్క, ద్రుమ=వృక్షమును, హరి = హరించినటువంటి, దోః = భుజములయొక్క, చండిమ = అతికోపముచేతను, ఉత్పలకీకృత = పులకాంకురయుక్తముగాఁ జేయఁబడిన, అంగక = అవయవములుగల, సత్య = సత్యభామగలవాఁడా, దౌ...య-దౌత్య = దూతభావముచేతను, కురు = కొరవులవిషయమందు, ఉక్త = పలుకఁబడిన, వాక్ = మాటలయందు, పండితత్వ = పాండిత్యముచేతను, యశోనిధీకృత = కీర్తిమంతులుగాఁ జేయఁబడిన, పాండవేయ = పాండుకుమారులుగలస్వామి, క...మా-కపర్ది = శివునియొక్క, కోదండ = వింటియొక్క, ఖండన=విఱచుటయందలి, పాటవ = నేర్పుచేత, అంచత్ = ఒప్పుచున్నటువంటి, ఉదార = గొప్పదియైన, దారసమాగమా = సీతాసంయోగముగల స్వామి.

మ.ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదార్థీష్టార్చనాపుణ్యల

బదురుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం

కదృఢేష్టాక్షర కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్తత్కృతాముక్తమా

ల్యం నాశ్వాసపరంబు నాలవది హృద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, సిం...దన్-సింహాచల = సింహాద్రియందలి, దంభకేసరి = మాయావృసింహుఁ డైనస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క, అభీష్ట = ఇష్టములైన, అర్చనా = పూజలచేతనైనట్టి, పుణ్య=సుకృతముచేత, లబ్ధ = పొందఁబడినటువంటి, దురుట్టంకణ=ప్రయత్నముచేనాటదగినటువంటి, పొట్టునూరి = పొట్టునూరియందలి, విజయస్తంభోపల = తాతిజయస్తంభమందు, ఉట్టంకిత = న్నాయఁబడినటువంటియు, అంక = బిరుదై

నటువంటియు, దృఢ = కాశ్వతమైనటువంటి, ఇష్టాక్షర=అభిమతవర్ణములు గల్గిన, కృష్ణ
రాయనృపసంజ్ఞ = కృష్ణరాయధరణీకాంతుండనియెడు పేరుగల్గిన, అస్తత్ = నాచేత,
కృత = రచియింపఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమందు,
నాలవది=నాలవదియైన, ఆశ్వాసవరంబు=శ్రేష్ఠమైనయాశ్వాసము, హృద్యంబై = సకల
కవిజనమనోహరంబై, మహిత్ = భూమియందు, పొల్పుగుత్ = ప్రసిద్ధ మాను.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధురీణుండు
నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు
రామస్వామికాస్త్రీచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి
రచియింపఁబడిన రుచినమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యానంబునందుఁ
జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు.

ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

పంచమాశ్వాసము

క. శ్రీనీలా జాంబవతీ

మానసతామరసవిహరమాణమిళిందా !

భానద్యుదయకళిందా !

నానాంఘ్రిశిరోక్ష ! శేషనగహర్యతా !

1

టీ. శ్రీ...దా - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్కయు, నీలా = నీలాదేవియొక్కయు, జాంబవతీ = జాంబవతీదేవియొక్కయు, మానస = మనస్సులనియెడు, తామరస = తామర పూవులయందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, మిళిందా = భృంగమా, భా...దా - భా = శరీరకాంతి యనియెడు, నదీ = యమునానదియొక్క, ఉదయ = ఉత్పత్తికి, కళిందా = కళింద మనుపేరుగల పర్వతమా, (కాళిందీనది కాంతివంటి శరీరకాంతిగల వాడనుట.), నా...క్ష - నానా = అపరిమితములైన, అంఘ్రి = పాదములును, శిరః = శిరములును, అక్ష = కన్నులును గలవాడా, (ఇది పురుషసూక్తప్రశస్తము.), శే...కా - శేషనగ = శేషచలమందు, హర్యతా = సింహమా, అని స్వామికి విశేషణములు.

వ. అవధరింపు మద్విష్ణుచిత్తుండు.

2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అద్విష్ణుచిత్తుండు = డనుకర్తృపదము ముందటి పద్యమున కన్వయింపఁగలదు.

మహాస్రగ్ధర.

ఒకనాఁడా మ్రాంకురౌఘంబురు కుసుమ కుడుంఁగోదరక్షోణిఁ దల్ప
ప్రకరం బై కాంక్షచే ముఖబతులఁబదరివైఁ బ్రాధి వాటించినిట్టూ
రైకదొట్టం డస్సి వీరాయిత మఱి మఱి తాఁరెట్ల మున్నట్లయకానా
యికలం గందర్పఁడొటంబైఁగి తఱిమివీరపేసె నానంటుతోటన్. 3

(5:6163)

టీ. ఒకనాడు = ఒక్కవినమందు, (ఇచ్చట సప్తమికి బ్రథమ), ఆహ్రామర్యః = మామిడిచిగుళ్లయొక్క, ఓఘంబు = సమూహము, ఊరు = గొప్పలగు, తమమమమడుంగ = పూవులపొదలయొక్క, ఊదర = అంతగ్రప్రదేశములయందలి, తోణిక్ = భూమి యందు, తల్పప్రకరంబై - తల్ప = నెజ్జలయొక్క, ప్రకరంబై = పరంపరయై, కాంక్ష చేక్ = కోరికచేత, ముక్ = ప్రథమమందు, పతులక్ = తమనాయకులను, పదరి = రజ్జు లాడి, వైఃబ్రాధి = ఉపరతిని, పాటించి = ఉపక్రమించి, నిట్టూర్పు = ఉచ్చాస్వసము, ఎకదొట్టక్ = ఉద్గతముకాగా, డస్సి = ఆయాసపడి, వీరాయితము = ఆయువరతిని, అఱి = ఉడిగి, మఱి = పిచ్చట, తారు = తాము, (ఆనాయకలనుట), మున్ను = ఉపరతికి బూర్వమందు, ఎట్లు = ఏవిధమో, అట్లయ్యాక్ = ఆవిధముగానేయగుక్, (మరలగ్రిందై రనుట), నాయికలక్ = స్త్రీలను, కందర్పండు = మన్మథుడు, ఓటంబు = ఓడిపోవు టను, ఎఱిగి = తెలిసి, తఱిమి = వెంబడించి, వీచేసె నాక్ = వీచునగొట్టెనో యనగా, అంటు = అంటుకొన్న, తోటక్ = ఉద్యానమునందు, (ఈమధ్యమునందు ఆహ్రామ రాఘం బనునది కర్తృపదము, అంటు అను ధాతువుతోడ నన్వయింపఁదగినది. మఱియు విష్ణుచిత్తుం డను కర్తృపదముతో నన్వయింపఁదగిన క్రియాపదము పై పద్యమం దున్నది.

(5:6163)

తా. మామిడి చిగుళ్ల శయ్యలయందు స్త్రీపురుషులు చేరి యువరతమందుఁ బురుషుల నోడించునట్లు నాయికలు పఠగించి తాము పురుషులపైఁ జేరి యువరతి నల్పుచు నాయాసమువలన రోజుచు నువరతి జాలించి పూర్వము తా మెట్లు క్రిందై యుండిరో యట్లే మరలఁ బురుషులకుఁ గ్రిందైరి. కావున, నా నం దెఱింగి మన్మథుండు స్త్రీలు ఉపరతి చాలించి యోడినందులకుఁ గుఱుతుగా నోడినవారిని వీచునఁ గొట్టుట ప్రసిద్ధ మగుటవలన వారిని వీచునఁ గొట్టగా నైన గాయములో యను నట్లు మున్ను శయ్యగాఁ బఱచికొన్న యాచిగుళ్లే చెప్పుటలుగల స్త్రీలవీచున నంటు కొని యుండెను. ఇట్టివనమం దొక్కనాడు విష్ణుచిత్తుండు, అని వెనుకపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. వింగడ మైన యొక్కవనవీధిఁ గనుంగొనె నీడ సున్నపుక్
రంగుటరంగు పచ్చలయరంగు పో వెలిదమ్మిబావికిం
జెంగట నుల్లసిల్లు తులసీవనసీమ శుభాంగి నొక్కబా
లం గురువిందకందళదళప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరన్.

4

టీ. వింగడము = వికాలము, ఐన, ఒక్కవనవీధిక్ = ఒకశృంగారవనశ్రేణి యందు, సున్నపున్రంగుటరంగు = సున్నపురంగు గల తెల్లనిలిన్నె, నీడక్ = వనచ్ఛాయ

చేత, పచ్చలయరంగయిపో = మరకతమయవేదిక యగుచుండగా, వెలిదమ్మిబాని
కి = తెల్లదామరపూవులుగలబావికి, చెంగట = సమీపమందు, ఉల్లసిల్లు = ప్రకా
శించుచున్న, తులసీవనసీమ = తులసీవనప్రదేశమందు, శుభాంగి - శుభ =
శుభలక్షణయుక్తములగు, అంగి = అవయవములు గలిగినట్టియు, కు...ర =
కురువింద = కురువింద మనుపేరుగల యొకజాతి కెంపులయొక్క, సీ. 'సలలిత మత్త
కోకిలలొచనద్యుతి దనరారు గురువింద మనెడుకెంపు' అని రత్నకాస్త్రము. కందళ =
మొలకలయొక్క, దళ = చెక్కలతోడ, ప్రతిమ = సరియైన, అంఘ్రికరోదర = పాద
తలచూస్తలములును, అధర = మోవియుగల, ఒక్కబాల = ఒకబాలికను, కచుం
గొనె = విష్ణుచిత్తుడు చూచెను.

తా. విష్ణుచిత్తుడు శృంగారవనపీఠిలో నీడలు దేటెడు తెల్లని నున్నపురంగు
గల యరంగు చెట్టుల నీడలచేత మరకత మయమైనట్లు కనబడు చుండగా దాని
సమీపమనందలి తెల్లదామరకొలని చెంగట నొక్క తులసీవనమందు శుభలక్షణ లక్ష్మీకు
రాలగు నొకస్త్రీ శిశువును జూచెను.

చ. కనుగొని విస్తయంబొదవఁగా గదియం జని సౌకుమార్యము
దనురుచియున్పులక్షణవిఠానము దేజము జెల్గు గొంత నే
పనివిషదృష్టి జూచి యహహః యనపత్కుచ కమ్ముకుందుడే
తెనయ గ నాకు నీశీశువుఁ బూర్వ సేనె నటంచు హృష్టుడై ॥ 5

టీ. కనుగొని = చూచి, విస్తయంబొదవఁగా = ఆశ్చర్యమంకురింపఁగా, కది
యంజని = సమీపించిపోయి, సౌకుమార్యము = సుకుమారత్వమును, తనురుచియు =
దేహకాంతియును, సు...ము = సులక్షణ = శుభలక్షణములయొక్క, విఠానము =
సమాచారమును, తేజము = తేజస్సును, చెల్గు = సౌందర్యమును, కొంతసేపు =
కించిత్కాలము, అనిమిషదృష్టి = తొప్పపాటులేనిచూపుచేత, చూచి = పీక్షించి,
అహహః = ఆశ్చర్యము, అమ్ముకుందుడే = ఆవిష్టదేవుడే, అనపత్కునకు = సంతానము
లేనివాడనగు నాకు, తనయఁగ = కూతుఁగా, ఈశీశువు = ఈబిడ్డను, తా =
తాను (విష్ణువసుట), కృపసేనె = దయచేసెను, అటంచు = అనుకొని, హృష్టుడై =
హర్షముగలవాడై.

తా. సుగమము.

క. కొనిపోయి ధర్మగోపిని

కనురక్తి నొసంగఁ బొంగి యాయమయము జే

పు నిజ స్తన్యంబులచే

బెనిచె న్నో మొప్పు నిట్లు శ పెరుగఁ గ్రమమునన్.

6

టీ. కొనిపోయి = ఆ శిశువును దీసికొనిపోయి, ధర్మగోపినికొ = తనభార్యకు, అనురక్తి = అనురాగముతో, ఒసంగ = ఇయ్యగా, పొంగి = సంతోషించి, ఆయమ యును = ఆమెయు, చే...చే = చేపు = పొంగివచ్చుచున్న, నిజ స్తన్యంబులచే = నిజ = స్వకీయములగు, స్తన్యంబులచే = చనుబాలచేతను, గోము = గారాము, ఒప్పు = పొందికయగునట్లు, పెనిచె = సాకెను, ఇట్లు పెరుగ = కవిధమున బెరుగుచుండగా, క్రమమున = క్రమక్రమముగా నని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

సీ. వాతెఱ తొంటితై వడి మాటలాడదు

కుటిలవృత్తి వహించె శ గుంతలంబు

లక్షులు సిరులురా శ నటచూడ్కిఁ గనుగొనె

నాడించె బొమగొని శ యాననంబు

సనుగొమ ల్మెగయవక్ష ముపేక్ష గడకొత్తె

బాణిపాదము లెఱ్ఱవాఱ దొడఁగె

సారెకు మధ్యంబు శ దారద్యములచెప్పె

తొచ్చోర్వ కిటులోఁగఱజొచ్చె మేను

తే. వట్టిగాంభీర్య మొక్కడు శ వెట్టుకొనియె

నాభి నానాటి కీగతి శ నాటిపొందు

చవుకయైనట్టి యిచ్చటఁ శ జనదు నిలువ

ననుచు జాతీనకరణి బోల్యంబు జాతె.

7

టీ. వాతెఱ = అధరోష్ణము, తొంటితైవడి = పూర్వమువలె, మాటలాడదు = సంభాషింపదు, (యావన ప్రాదుర్భావము కాగానే రాజసము హెచ్చె ననుట), కుంతలంబులు = తలవెండ్రుకలు, కుటిలవృత్తి = కుటిలవ్యాపారమును, వహించె = ధరియించెను, (పూర్వమువలె సాధారణముగ నుండక కౌటిల్యమును దాల్చె నని యర్థము, పంకర లాయె నని భావము), అక్షులు = కన్నులు, సిరులు రా = ఘంపదలు దమకు రాగానే, అఱచూడ్కి = సగముచూపు చేత, కనుగొనె = చూచెను. (చిన్ననాటి వలె జూడ దని యర్థము, యావనాతిశయముచేత రక్త శ్వేత నీలవర్ణములు గలిగి మెఱుంగెక్కి విలాసములు గలిగె నని భావము), ఆననంబు = ముఖము, బొమగొని = కనుబొమముడివైచి, అడించె = కదలించెను. (పరిహాసమునకు బొమలాడించె నని యర్థము. మొగము చిట్టించుకొనె నని యర్థము. జవ్వనమునఁ గనుబొమలకు

గాంతి యెక్కి నని భావము.), చనుగొమల్ = స్తనాకురములు, నెగయ్ = ఎగయగా, వక్షము = తొమ్మ, ఉపేక్ష = ఒప్పురికించుటచేత, కడకొత్తై = ఆవల ద్రోచెను (స్తనములనియెడు వస్త్రవంతరములుగలంగగానే తన్నుపేక్షించి చేర నీయక మూలకు ద్రోచె నని యర్థము. జవ్వనమందు జన్నులు చెప్పుమీతె నని భావము.), పాణిపాదములు = కరపాదములు, ఎత్తివాఱుదొడగె = కనుకచేత నరుణవర్ణము వహించెను, (యావనము రాగానే కాలుసేతులు మిగుల దొగరుజిగి యెక్కి నని భావము.), సారెవ్ = మాటిమాటికి, మధ్యంబు = నడుము, దారిద్ర్యములు = తనలేములే, చెప్పె = ఉచ్చరించెను. (తన లేమియే తెలుపునుగాని పిన్ననాటివలె గలిమి జెలుపదని యర్థము, నడుము నన్నమయ్యె నని భావము.), మేను = శరీరము, తొచ్చోర్వక = మునుపటివలె మాలిన్యమునోర్వక, ఇటు = కృతకారముగా, లోగఁజొచ్చె = సంతోచింప నారంభించెను, (సందడి కోర్వదని యర్థము, నాగరకము హెచ్చయ్యెనని భావము.), నాభి = పొక్కిలి, పట్టిగాంభీర్యమొక్కడు = ప్రయోజనములేనియొక్క గంభీరతను, పెట్టుకొనియె = ఉంచుకొనెను. (తొల్లింటియట్లు గాక బెట్టుగా నుండె నని యర్థము. మిక్కిలి లోతాయె నని భావము.), నానాటికి = నాడునాటికి, ఈరి = ఈవిధముచేత, నాటిపొందు = అలనాటి స్నేహము, చవుకయైనట్టి = ఎల్లదమైనట్టి, ఇచ్చట = ఈయమశరీరమందు, నిలువజనదు = ఉండఁగూడదు, అనుచు = ఇట్లని, జాణినకరణి = వదలిపోయినట్లుగా, బాల్యంబు = పసితనము, జాణె = తొలగిపోయెను.

కా. హేయాభాంగవిభాధరారుణిమవ్రక్త్రేందుప్రభాశ్రీలఁ ద

దృఢమారత్నము వొందదయ్యె మును దశత్రుదర్శయక్తాఖ్యల

శ్యామాత్వం బభిగర్వధూర్వహకచోచ్చాయాచ్చటం గాంచె నొ

గా మున్నుర్వి శిఁగిప్రధాన మనువాక్యం బెమ్మెయిం దప్పనే. 8

టీ. తదృఢమారత్నము = ఆకన్యారత్నము, మును = మొదలును, హే...లక్ -

హేమాభాంగవిభా - హేమ = బంగారుయొక్క, ఆభా = కాంతివంటికాంతిగల,

అంగ = నెమ్మేనియొక్క, విభా = వచ్చనికాంతియొక్కయు, అధరారుణిమ - అధర =

వాతెఱయొక్క, అరుణిమ = ఎఱునికాంతియొక్కయు, పక్త్రేందుప్రభా-వక్త్ర = నెమ్మె

గముయొక్క, ఇందుప్రభా = చంద్రకాంతియొక్కయు, శ్రీలక్ = సంపదలచేత,

తత్తదర్శయక్తాఖ్యల - తత్తల్ = ఆయా, వర్ణ = పీతరక్తాదులగు వన్నెలకు, యుక్త =

తగినట్టి, ఆఖ్యల = నామధేయములను, పొందదయ్యె = పొందనియదియయ్యెను.

అ...ట - అభిగర్వధూర్వహ - అభి = తుమ్మెదలయొక్క, గర్వ = గర్వముయొక్క,

ధూః = భారమును, వహా = వహించిన, కచ = క్రొమ్ముడియొక్క, ఛాయా = నీలకాంతులయొక్క, ఛటక్ = సముదాయముచేత, శ్యామాత్వంబు = శ్యామలవర్ణము గలిగిన దనుటను, ('శ్యామా యావనమధ్యస్థా' యని యునికింజేసి యావన మధ్యస్థభావము ననుట) కాంచెక్ = పొంచెను, ఔగా = యుక్తమేకదా, మున్ను = పూర్వమందు, ఉర్విక్ = భూమియందు, శిరఃప్రధాన మను = శిరస్సేప్రధాన మనియెడు, నాక్యంబు = మాట, 'సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధాన' మ్మనియెడు వాక్యము. ఎప్టెయిక్ = ఏరిలిచే నైనను, తప్స్వనే = తప్స్వనా, తప్స్వ దనుట.

తా. ఆకన్యక శరీరము బంగారువన్నెగలిగి యున్నదానివలన నొండె, అధరోష్ఠ మెఱ్ఱంగానుండినదానివలన నొండె, నెప్టేము చందరువన్నెగలిగి యుండినదానివలన నొండె, తత్తద్వర్ణానుసరణముగా హేమాంగి, బింబోష్ఠి, చంద్రముఖి యనియెడు నిట్టి నామములు వహించక తేటలుతో దీటుగు నల్లని తలవెండ్రుకలకాంతి కరుగుణముగ శ్యామ యనునామము వహించెను. శ్యామ యన యావనమధ్యస్థురా లనియును సర్వశరీర మందు శిరమే ప్రధాన మగుటచేత నా శిరఃకాంతియే ప్రధానముగా నాపేరు వచ్చె ననియును భావము.

క. ఆయతభుజై కచక్రం

దాయదుపతి దొమ్మి గెలువనడరుమరునికా

లాయసచక్ర పరంపర

లో యన సుంగరపుంగురులు १ యువతికి నమరున్.

9

టీ. ఆ...డు-ఆయత = నిడుదయగు, భుజ = భుజమందు, ఏక = ఒక్కటైన, చక్రండు = సుదర్శనచక్రముగల, ఆయవతిక్ = ఆప్రసిద్ధుడగు శ్రీకృష్ణుని, దొమ్మిక్ = క్రందుకయ్యముచేతను, గెలువక్ = జయించుటకొఱకు, ఆ...లో - ఆడరు = విక్రమించుచున్న, మరుని = స్వరునియొక్క, కాలాయసచక్ర పరంపరలో-కాల = నల్లనైన, ఆయన = ఉక్కుతోఁజేయబడిన, చక్ర = చక్రములయొక్క, పరంపరలో = సమూహములో, అనక్ = అనునట్లు, ఉంగరపుంగురులు = కుటిలకుంతలములు, యువతిక్ = ఆయువిదకు, అమరుక్ = ఒప్పును.

తా. ఈ గోదాదేవి శ్రీకృష్ణుని మోహింపఁగలదియై యున్నదిగావున నొక్క చక్రము మాత్రము గలిగిన యా శ్రీకృష్ణుని గెలుచుటకై యుద్యోగించిన మన్మథుని యుక్తుచక్రముల గుంపులో యన్న ట్లాయువతియొక్క యుంగరములుగాఁ బ్రకాశించుచున్న తలవెండ్రుక లొప్పును.

తే. సకలసీమంతినిలోకసమతిశాయి

భాగ్యవర్ణావభులు వ్రాసె १ బద్ధగర్భుఁ

డనఁగఁ గర్పూరతిలక రరజోవదాత

ఫాలమునఁ గుంతలశ్రేణి १ పడఁతి కమరు.

10

టీ. పడఁతికిఁ = ఆ స్త్రీకి, పద్మగర్భుఁడు = బ్రహ్మదేవుఁడు, స...లు-నకల = సమస్తమైన, నీమంత్రిని = స్త్రీలయొక్క, లోక = జననములను, సమతికాయ = మిక్కిలి యతిశయించుచున్న, భాగ్య = భాగ్యముగల, పర్ణ = అక్షరములయొక్క ఆవళులు = పజ్జులను, వ్రాసె ననఁగఁ = లిఖించెనోయనునట్లు, కర్పూరతిలక = కళురంపుఁదిల కముయొక్క, రజః = పరాగముచేత, అవదాత = ధవళపర్ణముగల, ఫాలమునఁ = నెన్నుదుడియందు, కుంతలశ్రేణి = ముంగురులగుంపు, అమరుఁ = ప్రకాశించుచు.

తా. కర్పూరతిలకముయొక్క పరాగముచేతఁ దెల్ల నైన లలాటమందు నల్లని ముంగురు లాలయు చుండఁగా నీ యమ యెల్ల పల్లవాధరలకంటె నధికతమభాగ్యము గలది యగు నని తమ్మిచూచి వ్రాసె శుభాక్షరములవలె నుండెను. పస్తాత్పీక్ష.

శా. నైరంధ్రుల్యు కెత్తి కజ్జలముఁ బ్రక్షుశ్రేణికం దీర్ప వా
లారుంగన్నులమీఁదఁ జూచుతటి ఫాలాంచచ్ఛత్థురీనిశా
స్ఫారేందుం గనె వక్త్ర మక్కనుటగా १ పర్వేందుఁ డాత్మప్రభా
చోరుం డుండఁగఁ దన్నుఁ దద్గతవిభాచోరంబునుఁ లోకముల్. 1

టీ. వక్త్రము = ముఖము, నైరంధ్రులు = అలంకరించెడు స్త్రీలు, పయికెత్తి = వైకెయనెత్తి, కజ్జలముఁ = కాటుకను. పక్షుశ్రేణికఁ = తొంగలిఱెప్పలయందు, తీర్పుఁ = దిద్దుచుండఁగా, వాలారుంగన్నులఁ = నెఱిసోగలగు నేత్రములచేత, మీఁదఁ = ఊర్ధ్వభాగమందు, చూచుతటిఁ = ఈక్షించునప్పుడు, ఫాల = లలాట మనియెడు, అంచల్ = ఒప్పుచున్న, చతురీనిశా = చవితినాఁటిరాత్రియందు, స్ఫారేందుఁ-స్ఫార = ప్రకాశించుచున్న, ఇందుఁ = చందురుని, కనెఁ = చూచెను. అక్కనుటగా = ఆచూచునచేతనేకదా, పర్వేందుఁడు = పున్నమనాఁటి చందమామ, ఆత్మప్రభాచోరుండు - ఆత్మ = తనయొక్క (ముఖముయొక్క యనుట), ప్రభా = కాంతులయొక్క, చోరుండు = మ్రుచ్చు, ఉండఁగఁ = కానవచ్చుచుండఁగా, తన్నుఁ = ముఖము ననుట, లోకములు = జనములు, తద్గతవిభాచోరంబునుఁ - తత్ = ఆచంద్రుని, గత = పొందిన, విభా = కాంతియొక్క, చోరంబునుఁ = దొంగయనును.

తా. నైరంధ్రులు ముఖమును బైకెత్తి ఱెప్పలయందుఁ గాటుక పెట్టుచుండఁగా వికాలము లగు నేత్రములచేత న్నభావముగాఁ బైని జూచునప్పుడు లలాట మనియెడు చవితినాఁటి చంద్రుఁడు గనఁబడుటం జేసి యా దోషమున నీయొగముఁ జూచిన

వారల్ల ముఖకాంతి దొంగిలిన పూర్ణచంద్రుఁ డటుండఁగా నీ నెమ్మొగమే చంద్రుని కాంతిని దొంగలించిన దని వచింతురు. ఇందువలనఁ గాంతిచే ముఖచంద్రుల కభేద మని భావము.

చ. కనుఁగవఁ దన్నుఁ గెల్వఁగ మృగం బలసూడున కిందురే తు నే
నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమళాఢ్యత లేమి నతండు గొంకఁ గా
నినువఁ జన నృగం దనదుఁనెత్తుటఁ బొట్టిడుకొంట కాక ౧
సనక యన న్నొగం బమరుఁజామకు ఫాలము పచ్చికస్తరిన్. 12

టీ. మొగంబు = ముఖము, కనుఁగవఁ = నేత్రద్వయముచేత, తన్నుఁ = మృగము నకుట, గెల్వఁగఁ = జయింపఁగా, మృగంబు = ఇట్టి, అలసూడునకుఁ = అవిరోధమునకు, నేను = మృగమునకు, ఇందుఁ = చంద్రుని, రేతుఁ = ప్రేరేపుదును, అని = ఆనుచు, రుచిదక్కఁ = కాంతిదప్పు, తత్పరిమళాఢ్యత-తల్ = ఆముఖమందలి, పరిమళ = పరిమళముమంటిపరిమళముచేత, అఢ్యత = చాలియుండుట, లేమిఁ = లేకుండుటచేత, అతండు = ఆచంద్రుఁడు, కొంకఁ = సంకోచింపఁగా, తాఁ = ఆమృగము, నినువఁ = నింపుటకు, (నిండించుటకనుట.), చనఁ = పోవఁగా, నొగఁ = చలముచేత, తనదు = ఆమృగముయొక్క, నెత్తుటఁ = రక్తముచేత, బొట్టిడుకొంట కాక = తిలకము పెట్టుకొనుటకాని, వాసుక = వాసనకా, అనఁ = అనునట్లుగా, ఫాలముపచ్చికస్తరిన్-ఫాలము = లొట్టముయొక్క, పచ్చికస్తరిన్ = ఆర్ద్రకస్తరిచేత, చామకుఁ = ఆశ్యామకు, అమరుఁ = ఓప్పును.

తా. ఆశ్యామయొక్క ముఖము లలాటమందలి కస్తూరితిలకముచేతఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, నాముఖము తనయందలి కన్నుదోయిచేత నిట్టిని జయింపఁగా నామగఁ దీర్చికొనుటకుఁ జంద్రునితోఁ గలిసికొని యామొగమును గెల్పుటకు నతనిఁ దోడు రమ్మన, ముఖమునకువలెఁ దనకును గాంతియున్నదే కాక, పరిమళము లేమిందేసి యతండు సంశయించుచుండఁగా నామృగ మనఁగా గస్తూరీ మృగ మగును గావున నది పరిమళమును నతనికొసంగఁ జూనుకొనఁగా నిదియంతయు నహింపక యా మొగము మృగము నెత్తుటిచేతఁ దిలక ముంచుకొనెనేకాక వాసనకొఱకుఁ గాదు. మఱియు సమస్తపరిణములు ముఖమందుఁ గలిగి యున్నవి.

తే. కడిది విలు చేది గుఱికిలకఱచి నిలుపు
మరుని కువలయశరము కంఠపములఁబోలుఁ
దార కడకంటికై సారె క చేరిచేరి
వేగ మగుడ సలజ్జద్వృగ్వృముములు.

టీ. తార = కనుగొన్న, కడకంటికై = నేత్రాంతమువఱకు, సారె=మాటిమాటికి, చేరిచేరి=ప్రవేశించి ప్రవేశించి, వేగ్ మగుడకో = శీఘ్రముగా మరలుచుండగా, నలజ్జ ద్వ్యభ్రమములు-నలజ్జ = సిగ్గుతోఁగూడిన, దృక్ = చూపులయొక్క, విభ్రమములు = విలాసములు, (ఇది కర్తృపదము.), కడిదివిలు-కడిది=బలువగు, విలు=ధనుస్సును, చేది= ఆకర్షించి, గుఱికి = లక్ష్మ్యసిద్ధికిఁగఱు, (ఇచ్చటఁ జతుర్థికి వచ్చి), ఈలకఱచి = పండ్లు బిలియబట్టుకొని, ని...లక్ పోలక్-నిలుపు = నిల్వఁబట్టిన, మరుని = మన్మథునియొక్క, కువలయశరము=కలువతూపుయొక్క, కంపములఁబోలక్=చలనములను బోలును.

తా. ఆనెలఁత మెఱుఁ గెక్కిన కడకంటిచూపులు మన్మథుఁడు పెద్దవిలు పూని తివిచి గుఱుకుదురునంతకు నల్లెత్రాటికి ధనుర్దండమునకు నడుమఁ జరింపించుచున్న కలువబాణములవలె నుండెను.

తే. నవ వయస్సీధుమదముచే శ్రవణకూప

ములఁ బడెడు శంక నలువ చాఁపలము లుడుగ

నిడిన శృంఖల లనఁ గాటుకిడిన దీర్ఘ

పక్షరేఖలఁ గనుదోయి శ పడఁతి కలరు.

14

టీ. నవ=నూతనమైన, వయః=వయస్సునియెడు, సీధుమదముచే = మధ్యమదముచేత, 'మైరేయమాసవస్సీధు'వని యమరము. శ్ర...లక్-శ్రవణ = చెవులనియెడు, కూపములక్ = నూతులయందు, పండెడుశంక = పడునను సంశయముచేత, నలువ = చతుర్ముఖుఁడు, చాపలము లుడుగక్ = నేత్రముల చంచలభావములు తగ్గనట్లుగా, ఇ...నక్-ఇడిన = ఉనిచిన, శృంఖల లనక్ = పంకెళ్లనట్లు, కా...లక్-కాటుకిడిన = కాటుకపెట్టుకొనిన, దీర్ఘ = నిడుదలగు, పక్ష = తొప్పలయొక్క, రేఖలక్ = రేఖల చేతనే, కనుదోయి=నేత్రద్వయము, పడఁతికి = ఆగోదాదేవికి, లలరుక్ = ప్రకాశించును. (ఈ పద్యమందు సీధుమద మనఁగా గజమద మని యర్థము చేసిన పక్షమున సీధు కూప పతన శృంఖలాది పదములవలన గజము నుద్యోతమాన మగుచున్నది గాన, నది యధ్యాహార్యము. ఆపక్షమున సీధు వనఁగా గజనేత్ర మదమునకుఁ బోయెనను సంశయకరకలభాదిశబ్దములవలె గ్రహింపవలయును.)

తా. ఆ పడఁతియొక్క నిడువాలిక లగుచు వీనులవఱకు నున్న కాటుకకన్నులు తమయందలి యావనమును సారాయిమదముచేతఁ జెవులనునూతులలోఁబడు, (సీధు వనఁగా గజనేత్రమద మను నర్థమున నేనుగలు మించినప్పుడు నేత్రములలో మదముచేతఁ గన్నెఱుంగక నూతులలోఁ బడినట్లే యీ కన్నులును శ్రవణ కూపము లందుఁ బడు) నను సంశయముచేత వాని చాంచల్య ముడుగునట్లుగా నేనుగలుకుం

బోలెఁ జతుర్ముఖుఁడు సంకెళ్లు వేసెనో యన్నట్లు తఱచు వెండ్రుకలుగల తొంగలి జెప్పలతోఁ గూడి ప్రకాశించుచున్నది. అలం. రూపకానుప్రాణితోఁజేసితి. శ్లో. 'దానం కపోలయో స్సీఘ్ర రక్షోఽశ్శుభ్రోస్తు సాగరః, కరాగ్రే సీకర స్సిక్థం స్తనాగ్రే మేహనే మదః. హృదయే ఘర్ష సలిలం మేఘస్తు చరణవ్రజే, సంజ్ఞ యాష్టమదాహ్యోలే జాయంతే భద్రదంతినః' అని గజమదవిభేద మెఱుంగవలయును.

చ. అనయము రాగ మొప్పు సహజాననచంద్రకటాక్షపంక్తిపర్విన సఖుశంక గర్ణమనుశ్రీ మఱువెట్టు జెలంగి చెండుఁగొట్ట నవనిబడ్డకమ్మ మగుఁడం గొనునంతకు సంసపాలి నంగన యిడి దాచుపేరఁ బెఱకర్ణముకమ్మ పయిం దభుక్కునన్. 15

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడును, రాగము = అనురాగము, ఒప్పు = స్ఫుటముగాఁగా, ప... పంక్తి-సహజ = తోఁబుట్టువగు, అననచంద్ర = ముఖచంద్రునియొక్క, కటాక్ష = శ్రేగంటి చూపులయొక్క, పంక్తి = చాలు, పర్విన = వ్యాపింపఁగా, ఆఖుశంక = పాపమువచ్చున నెడుసదియముచేత, కర్ణమనియెడు = వీననియెడు, (కర్ణము శ్రీకారము వలెనున్నది గనుకను శ్రీకారము లక్షీరూపము గనుకను ఇట్లు రూపకము చేసెను.) శ్రీ = సిరిని, అంగన = ఆయింతి, చెలంగి = విజృంభించి, చెండుఁగొట్ట = కందుక శ్రీడలుసలుపుచుండఁగా, అవనిబడ్డ = భూమిపైబడిన, కమ్మ = కర్ణ భూషణమును, మగుడ = మరల, కొనునంతకు = గ్రహించువఱకు, అంసపాలి = అంస భుజాగ్రముయొక్క, పాలి = ప్రదేశమందు, ఇడి = ఊచి, దాచుపేర = గుప్తచేసెడు నెవముచేత, పెఱకర్ణముకమ్మ = రెండవవీనుతాటంకము, పయి = ఊపరిభాగమందు, తళుక్కునన్ = తళుక్కుని మెఱయుఁగా, మఱువెట్టు = మఱుంగువెట్టును. అపహ్నవముచేత నుత్పేక్షగలిగియున్నది. అది గమ్యకర్ణశ్రీయన్నది రూపకాలంకారము.

తా. లోకమందుఁ బుణ్యాంగన యగు సహోదరి వట్టిచెవుల నుండఁగాఁ బురుషుఁడు చూడఁ గూడదు కావున, నీయంగన శ్రీకారమువంటి తన కర్ణ మనెడులక్షిని దాను జెండు గొట్టునప్పు డదరి క్రిందఁబడిన కమ్మను దాను మరలఁ దీసికొనువఱకు నాచెలి సహోదరుఁడగు మొగ మనియెడు చంద్రుఁడు సూడకుండ నాచెలి దన భుజాగ్రమందుంచి దాచుచున్న దనియెడు నెవముచేత నాకర్ణమును గనఁబడకుండజేయును; శిరము ప్రక్కకువంచి భుజాగ్రముచే నొకచెలి దాచినప్పుడు రెండవచెలి కమ్మపైఁ దళుక్కుని మెఱయుచున్నది.

శా. నాసాచంపకత స్సుగంధ మచటన్ १ రా భృంగముల్ గ్రోల సంత్రాసంబందియుఁ బల్కుచో నలము వ్రక్త్రంబేల నా నేల యం

దే సౌరభ్యము లేదు కుందములుగావే దంతము ల్లానినాఁ

డాసక్తి బ్రతిబింబదంభమున నేల వ్రాల దజ్జాతికిన్? 16

టీ. సానాచంపకతక్-నాసా = నాసికయనియెడు, చంపకత్ = సంపెంగపువ్వు గలుగుటచేత, సుగంధము = ఆ సంపెంగవాసన, అచటక్ = ఆముఖమందు, రాక్ = వచ్చుచుండగా, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, క్రోల్ = అస్వాదించుటకు, సంత్రాసంబు = భయమును, అందియుక్ = చెందియును, పల్కుచోక్ = ఆయువిదపలుకునప్పడు, వక్త్రంబు = ముఖమును, అలమునేల = ఏటికిముసరుకొనును, నాక్ = అనఁగా, ఏల = ఏటికి, (తుమ్మెదలకు సంపెంగవాసన విరోధ ముచుట.), అందు = ఆముఖమందు, ఏసౌరభ్యములేదు = ఏ పరిమళములేదు? (అన్ని పరిమళములున్నవనుట.), దంతములు = రదనములు, కుందములుగానే = మెల్ల మెగ్గలుగావా? కానినాడు = కానియెడల, తజ్జాతికిన్ = ఆభృంగజాతికి, అసక్తి = శ్రద్ధచేత, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలన మనియెడు, దంభమునక్ = సెవముచేత, వ్రాల్ = వ్రాలుట, ఏలా = ఏమియక్కఱ?

తా. ఆయువిదనాసిక సంపెంగపూవువలె నుండును, ముఖమందు నా సంపెంగవాసనలకు భయంపడి తుమ్మెదలు ముసర వెఱచియు మరల మాటలాడునప్పడు మఱియొక పరిమళము రాఁగా దానికొఱకు ముసరును, సర్వ పరిమళములు ముఖమందుఁ గలవు, దంతములు మెల్ల మెగ్గలవలె నుండును, తుమ్మెదలు ముఖము మీఁదఁ దిరుగునప్పు డాదంతములమీఁదఁ బ్రతిఫలించుచుండును. వ్యాజోక్తి, భ్రాంతిమదతిశయోక్తి, రూపకాలంకారములు.

తే. శంఖసామ్యంబు రా మున్ను శ జలజభవుఁడు

సరసిరుహపత్త్రనేత్ర కంఠధర యువరె

జన్వనము వచ్చి వెండి సాక్షాత్కరించు

శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్మ.

17

టీ. జలజభవుఁడు = తమ్మిచూలి-బ్రహ్మ, మున్ను = పూర్వమందు, శంఖ...బు-శంఖ = శంఖముతోడి, సామ్యంబు = సరియగుట, రాక్ = వచ్చునట్లు, సరసిరుహపత్త్రనేత్ర = తమ్మిజేకలపంటి కన్నులుగల యాబాలతియొక్క, కంఠ = కంఠమును, ఒనర్చెక్ = నిర్దించెను. జన్వనము = యౌవనము, వచ్చి = ప్రాదుర్భవించి, వెండి = మరల, సా...న-వగు, సాక్షాత్కరించు = ప్రత్యక్షమైనట్టి, శంఖమున = శంఖమునే, ను...ర్చెక్-నును = మృదువగు, గంధసారచర్మ - గంధసార = మంచిగంధముయొక్క, చర్మ = పూత చేతను, చేసెక్ = జనర్చెను.

తా. ఆ సరసిజాక్షీ కంఠము శంఖముతో సమ మగునట్లు బ్రహ్మ మున్నైనరైనను, కాని యాపనమువచ్చి గంధపుఁబూతచేత ధవళవర్ణమును గలుగఁజేసి ప్రత్యక్ష శంఖమునే చేసెను, దీనివలన బ్రహ్మకంటె యాపనమే యధికతర మని భావము. అలం. ఉపమా గమ్యోత్ప్రేక్షలు.

క. కమలదళేక్షణ సంగీ

తేమున నిగుడుమంద్రమధ్యతారత్రిస్తా

నములకుఁ దీర్చిన రేఖల

క్రమమగు రేఖాత్రయమునఁ శ గంఠం బమరున్.

18

టీ. క...నక్-కమలదళేక్షణ=గానమందు, నె...కున్-నిగుడు=పుట్టు, మంద్ర మధ్యతార=మంద్రము, మధ్యను, తారమనియెడి, త్రి=మూఁటియొక్క, స్థానములకున్=ప్రదేశములకు, తీ...నక్-తీర్చిన=దిద్దినట్టి, రేఖలక్రమమగు = గుఱుతురేఖలక్రమము గల, రేఖాత్రయమునక్ = పశ్చిత్రయముచేతను, కంఠంబు = కంఠము, అమరున్ = బిచ్చును. 'మంద్రస్తు గంభీరేతారోఽత్యుచ్చైస్త్రయస్త్రీషు, విలంబితం ద్రుతం మధ్య' మ్మని యమరము. 'యస్యాస్తిస్తా గళే రేఖా దృశ్యంతే సా పతివ్రతా' యని సాముద్రిక శాస్త్రము.

తా. ఆయమ పాటఁబాడునప్పుడు మంద్ర మధ్య తారము లనియెడు స్వరములు మూఁడు పుట్టుటకు స్థానములయిన పని గుఱుతుకొఱకు మూఁడు రేఖ లున్నవో యనునట్లు కంఠమున మూఁడు పళ్లులు ప్రకాశించును. ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

తే. లలన మృదుబాహుబిసయుగలతలు గడఁగి

బిసలతాశ్రీలనెల్లను శ వెస హరించె

మఱి హరింపంగఁ గా యవి శ నెఱులు విఱిగి

సారె దనుయాత్రఁ దంతులఁ శ జరపుచుండు.

19

టీ. ల...లు-లలన = ఆస్త్రీయొక్క, మృదు = మెత్తనగు, బాహు=భుజములని యెడు, బిస = తామరతూఁడులయొక్క, యుగ = జంటయొక్క, లతలు = తీఁగెలు, కడఁగి = యత్నపడి, బిసలతాశ్రీలనెల్లను - బిసలతా = లోకమందలితామరతూఁడుల యొక్క, శ్రీలనెల్లను = సంపదలనన్నిటిని, వెసన్ = వేగముగాను, హరించెన్ = కైకొనియెను, మఱి = మరల, హరింపంగఁగా = గ్రహింపఁగానేకదా, అవి=తూఁడులు, నెఱులు=పూర్ణత్వములు, విఱిగి = విరిసిపోయి, సారె = పలుమాఱును, తనుయాత్రన్ = దేహయాత్రను, (శరీరపోషణము ననుట.), తంతుల = నూలిపోఁగులచేతనే (తంతువులే యాహారముగా.), జరపుచుండున్ = కడపుచుండును.

తా. ఆయమయొక్క కోమలము లగు బాహువు లనియెడు తామరతూడులు చెలరేగి యెల్లతూడుల కాంతినందల నవహరింపగా నవి గుంపు చెదరి మఱియొక విధముచే బ్రతుక జాలక నూలిపోగులు వడికికొని శరీరయాత్ర గడపు ననియును, దామరతూడులు విడిగెనేని చానిలో నూలిపోగు లుండు ననియును భావము. అలం. రూపకానుప్రాణితగ మ్యోత్పేక్ష.

మ. తళుకొత్తున్నుజక్తి ర్నివజ్రఘృణి సూత్ర సూత్రహారస్ఫుర
త్కలికా చిత్ర కుచద్వయోపరిగళాధస్వల్పవిస్తారదై
ర్ఘ్యులస త్తిర్యగుర స్తటం బనువివాహోచన్తనోజాత పా
టల దంతచ్ఛదబోడ బాసికము దండలోర్వలె గేల్లింటికిన్. 20

టీ. ఇంటికి = ఆస్తికి, కేళ్లు = హస్తములు, భు...ఘృణి - భుజక్తి ర్ని = బాహువులయందలి, వజ్ర = మగతాలయొక్క, ఘృణి = కాంతులనియెడు, సూత్ర = దారములచేత, సూత్ర = కూర్చబడిన, హార = పూవులపేరులయందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, కళికా = మొగ్గలచేత, చిత్ర = చిత్రవర్ణముగలయట్టియు, కుచద్వయః = చనుదోయికి, ఉపరి = వైఁగాను, గళాధః - గళ = కంఠమునకు, అధః = క్రిందుగాను, స్వల్ప = అల్పమైన, విస్తారః = వెడల్పుచేత, దైర్ఘ్యం = పొడవుచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్నట్టియు, తిర్యక్ = అడ్డమగు, ఉరస్తటంబను = వక్షస్థలమనియెడు, వివా...చ్ఛద - వివాహ = పెండ్లియందు, అంచల్ = ఒప్పుచున్న, మనోజాత = మనస్సునియొక్క, పాటల = ఎఱ్ఱనగు, దంతచ్ఛదః = వాలెఱగల రతీదేవియొక్క, బోడ బాసికము = శిఖరములేని బాసికముయొక్క, దండలోర్వ = ఇరుగడలవ్రేలుచున్నదండలవలె, తళుకొత్తుక్ = మెఱయును.

తా. ఆయింటియొక్క కంఠమునకు దిగువగాను గుచముల కెగువగా నున్న ప్రదేశము కొంచెము వెడలుపును బొడుపును గలిగియున్నది. భుజక్తిర్తులయందలి వజ్ర కాంతు లావక్ష్యప్రదేశ మందలి పూలదండలయందుఁ బ్రతిఫలించుగా నా మొగ్గల చేత నది విచిత్ర వర్ణముగలదియై మన్మథుఁడు రతీదేవిని వివాహ మైనవ్వడా రతీదేవి ముఖమందుఁ గట్టిన బాసికమువలెనే యుండెను, హస్తములు రెండు నా బాసికమునకు రెండుపార్శ్వములయందు వ్రేలుచున్న దండలొ యనునట్లును ఉండెను.

చ. ఒడ వెడుజవ్వనంబు వెలొకొత్తగఁ బయ్యెద సిగ్గుఁ గూడి బి
ట్టదుముగ లేత లొట దిగ १ నాకకుమీఱును లేక వక్షపుం
జదుపునఁ బ్రక్కల నైఱిసి २ చప్పటలై మఱి లావుగూడఁ బైఁ
బొదలె ననంగఁ బిక్కటిలె ३ బొల్తుకచన్నులు నాడునాటికిన్. 21

టీ. పా...లు - పాల్తక = ఆ పాలతియొక్క, చన్నులు = స్తనములు, (ఇది కర్తృపదము. (ఓ...బు-ఓదవెడు = పుట్టుచున్న, జవ్వనంబు = యౌవనము, వెలికొత్తగ్గ = బైటద్రోయగా, పయ్యెద = పైటచెఱుగు, సిగ్గుగూడి = లజ్జనుగూడికొని, బిట్టు = గట్టిగా, అదుమగ్గ = లోపలికిద్రోయగా, లేతలాట = తరుణములాట చేత, దిగ్గ = దిగివచ్చుటకును, ఆకమమీతను = ఆజ్ఞకలిక్రమింపను, లేక = చాలక, వ...నక్ - వక్షపుక్ = వక్షస్థులసంబుధియగు, చదుపునక్ = సమృద్ధముచేత, ప్రక్కలక్ = పార్శ్వములందు, మెఱసి = ప్రస్ఫుటములై, చప్పటలై = అడుగినవై, మఱి = పిమ్మట, లావుగూడక్ = బలమురాగా, పైబొదలె ననంగక్ = పైకి వ్యాపించినవో యన్నట్లు, నాడునాటికిక్ = దినక్రమమున, పిక్కటిలెక్ = విస్తరిల్లెను.

తా. ఆ యుగ్మలికుచములను యౌవనము బయటఁ ద్రోయుచుండఁగాను సిగ్గు వచ్చి పైటచెఱుగుతోఁ గూడి మరల లోపలికి ద్రోయఁగా నవి లేతవి గావున దిగి వచ్చుటకును బై కెగయుటకును నేరక యురస్థులమందె యొత్తిడిం బడి పార్శ్వముల కొఱుగి అడఁగి చప్పటలై పిమ్మట గ్రమక్రమముగా లేతఱికము వదలఁగానే బలము వచ్చి వైకి బిక్కటిల్లెను. (యౌవనప్రాదుర్భావము కాఁగానే చనుదోయి కానబడె ననియును, లజ్జ దోచె ననియును, దరువాతఁ గుదురుల గట్టి యుదరమెల్ల నాక్రమించి స్తనములు క్రిక్కిరిసి పిక్కటిల్లె ననియును భావము.)

తే. వృతరఘూత్తమశాప మొక్కింత విడిచి

విడిచి కడకేగ నప్పుడఁప్పుడ కవినెడు

చక్రయుగ మన తొమ్మైయ్యో నాక్రమించి*

కొమిరెచన్నులు పృథుచూచుకముల నమరె.

22

టీ. వృ...ము - వృత = ఆవరించిన, రఘూత్తమ = శ్రీరామునియొక్క, శాపము = శపించుట, బిక్కింత = ఒక కొంచెము, విడిచివిడిచి = వదలివదలి, కడకేగక్ = తొలఁగి పోఁగా, అప్పుడప్పుడ = తత్కాలమందే, కవినెడు = కూడుకొనియెడు, చక్ర = జక్కవలయొక్కయుగము అనక్ = కవయో యనునట్లు, తొమ్మై-వక్షస్థులమును, ఓయ్యోక్ = మెల్లఁగా, ఆక్రమించి = వ్యాపించి, కొమిరె = ఆ యువతియొక్క యనికాని, కొమిరె చన్నులు = ఉడుటుకుచములనికాని, పృథు = కొంచెము పెద్దవియగు, చూచుకములక్ = చనుమొనలచేత, అమరుక్ = ఓప్పును. చక్రవాకములకురాత్రియెల్లవియోగముగలుగునట్లు శ్రీరాముడు సీతాదేవి వియోగ మనుభవించునప్పుడు శాపమిచ్చుట పురాణప్రసిద్ధము.

* ఆక్రమించు, కొమిరెచన్నులు లేగప్పుకొనల నమరె.

అముక్త—27

తా. చక్రవాకద్వయము తమకు సంభవించిన శ్రీరామ శాపమునువదలి యప్పు డప్పుడే కలియుచుండిన నెట్లుండునో యా రీతిగానే వట్టువయై యొండొంటికి జేరువయై కుచద్వయము తొమ్ము నాక్రమించెను, ఆపక్షలముక్కులవలెనే చనుమొన లొప్పాచెను.

క. తా రె ట్లట్లుగఁ దమ్ము

జేరిన ముత్తైపుసరులఁ శ జేడియచన్నుల్

లోరెంటు లుడివె ఘనమగు

వారు నిజార్జవముఁ జేరువారికి నీరే.

23

టీ. చేడియచన్నుల్ = ఆబాలిక స్తనములు, తారెట్లు = తామెట్లో, అట్లు గఁ = ఆరీతిగానే (అనఁగా రెండు స్తనములు వేరుగా దూరముననుండి నానాఁటఁ జేరువకువచ్చి యొరసికొన్నట్లునుట), తమ్ముజేరిన = తమ్మునాశ్రయించిన, ముత్తైపు సరులఁ = ముక్తాహారములను, లోరెంటులు = లోపలిజుంటలను, ఉడివెఁ = పోఁ జేసెను, ఘనమగువారు = ఘనతగలవారు, నిజార్జవము - నిజ = స్వకీయమగు, ఆర్జవము = ఓర్వార్యమును, చేరువారికిఁ = తమ్మునాశ్రయించినవారికిని, ఈరే = ఇయ్యరా (ఇత్తురనుట).

||౧౪|| తా. కుచములు తాము మధ్యభాగమున నందు లేక కదిసియున్నవి గావున నందుఁ జేరిన హారములును గుచమధ్యమందు విరళముగ నుండుటకు తావులేక కుచ ములయం దన్నిపేట లొక్కటఁ గూడి ఘను లైనవారు దమవలెనే యుండుటకుఁ దమ యాశ్రితులకుఁ దమ సుగుణము లిచ్చురీతి నొప్పాచెను. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

తే. విరహితతిమిఁది కోపాన శ మరుఁడు దివియ

వేగమై వైడియొఱతోన శ విసరఁ గుట్లు

దునిసి బైటికి నసిధార శ దోచె ననఁగఁ

గనకరుచి మధ్యలత నారు శ కాంత కలరు.

24

టీ. కాంతకుఁ = అయింతికి, ఆరు = నూఁగారు, (ఇది కర్తృవదము,) వి...నఁ = విరహి = వియోగులయొక్క, తతిమిఁది = సమూహమువైసున్న, కోపానఁ = కోపము చేత, మరుఁడు = స్వరుండు, తివియఁ = ఒఱలోనుండితీయుటకు, వేగమై = వేగము గలవాడై, సీ. 'అప్పరోనికురుంబ మాటలు బాటలు నైవినోదింపంగ నమరగణ' మని యును, క. 'కాచిసానివచ్చితగా, నేచినయట్టచటనచట నిలిపితిమునినా, థా చేటును భంగంబును, నైచిత్తముశోకమునకు నగ్గంబయ్యె' అనియు నున్న భారతప్రయోగం బుల కలిమి నగుధాతువునకు కలిమిఅర్థము. వైడియొఱతోన = కనకమయసుగునొఱతోఁ

గూడనే, విసర్జకే = నలుగురుకువిసర్జకగా, కుట్టు = అయ్యెఱుకుట్టు, తునిసి = తెసి, బైటికి = బాహ్యపుదేశమునకు, అసిధార = కత్తివాదర, తోచెత్ అనగల్ = కానవచ్చెనను నట్లుగా, కనకరుచి = బంగారుకాంతిగల, మధ్యలతకే = కొండీగెయందు, అలరుక్ = ప్రకాశించును.

తా. మన్మథుడు విరహులవై దన కధికమగు కోపము రాగా నా కోపాలి శయముచేతఁ గత్తి బైటికి దీయు నంత తడవులేక వేగము పడి పసిడి యొఱతోనే యాభిధమును విసర్జకగా నా వేగమువలన నొఱు గుట్టి యున్న కుట్టుతెగి యా సందున నా కత్తివాదర కనబడినట్లు బంగారు వన్నెగల కొండీగెయందు నల్లనికాంతిగల నూఁగారు ప్రకాశించెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

క. అండజగమిని యూరుపుఁ

బిండువలపు లాన నాభిబిలము వెడలి చ

న్గొండల నడుమను బ్రాకెడు

కుండలియో యనగ నారు ॥ కొమరొప్పారున్.

25

టీ. అం...లు - అండజగమిని = అహంసయానయొక్క, ఊరుపుబిండు = ఉచ్చాస్వనవాయుసమూహముయొక్క, వలపులు = పరిమళములను, అనగల్ = అస్వాదించుటకు, నాభిబిలము = పొక్కిలియనుబిలమునుండి, వెడలి = బయలుదేలి, చన్గొండలనడుమను = కుచగిరులమధ్యమున, ప్రాకెడు = ప్రాకుచున్న, కుండలియో యనగల్ = త్రాచుఁ బామోయనునట్లు, ఆరుకోమరు - ఆరు = రోమరాజియొక్క, కొమరు = సౌందర్యము, ఒప్పారుక్ = తనరును.

తా. మఱియు నాహంసయానయొక్క నూఁగారు పరిమళముగల యుచ్చాస్వన వాయువుల నాస్వాదించుటకై నాభి యనియెడు బిలములోనుండి వెలువడి చన్నులనియెడు కొండలనడుమ నెఁగబ్రాకుచున్న కాలనర్మమో యరున ట్లుండెను. (నర్మములు వాయు భేదము నల్పు ననియు, పాని కున్నత పర్వములయందుఁ బ్రాకుటయందుఁ బ్రయాసము గావున మెల్లగఁ బ్రాకుచుండు ననియును భావము.)

క. అంగన నిలిచినబాహువు

లుం గౌనును నేరుపఱుచు ॥ లోకమునకు ర

త్నాంగద కాంచీభేదము

లుం గెళ్ళెవుల నడిమియునుకులు న్నూఁగారున్.

26

టీ. అంగన = అయింతి, నిలిచినక్ = నిలుచునప్పుడు, లోకమునకుక్ = చూచెడు జనమునకు, రత్నా...లును - రత్న = మణిమయములైన, అంగద = బాహువురుల యొక్కయు,

కాంచీ = మొలనూలియొక్కయు, భేదములు = వేరుపాటులును, కె...లుకొ - కెళవుల = పార్శ్వములయందలియును, నడిమి = మధ్యప్రదేశమందలియును, ఉనుకులుకొ = ఉండుటలును, నూఁగారుకొ = రోమావళియును, బాహువులుకొ = బాహువులును, కొనును = నడుమును, ఏరుపఱుచుకొ = వివరించును.

తా. నడుమును గోమలములగు బాహువులును సమకృతములై యున్నవి గావున, జూచు వారి కాభేద మెఱుక పడకుండఁగా భుజిర్తులును బార్శ్వద్వయమందు నిలుచుటలును బాహువుల దెలుపుట, మొలనూలు నడుము నుండుట, నూఁగారు నీమూఁడును ఇది నడుమని తెలుపును, అట్లుకానియెడల జేతు లెయ్యవియో నడు మెద్దియో తెలియుట కష్టము.

క. తనుమధ్యవశీభంగము

లను గూర్చంగ నవియుఁ దత్కులములయగుటఁ గం

తుని యిడిన పత్తిజేతనఁ

జను నొడ్డాణమున నడుము శ చామకు నమరున్.

27

టీ. చామకు = ఆశ్యామకు, త...ను - తను = సూక్ష్మమగు, మధ్య = నడుము యొక్క, వశీ = త్రివళు లనియెడు, భంగములను = విఘటనలును, కూర్చంగ = అడుకుటకు, అవియుకొ = అవళులును, తత్కులములయగుటకొ = అబంగారుజాతిగలవేయవుటచేత, కం...నకొ = కంతుని = మన్నధుఁడనియెడు నగసాలెవానియొక్క, ఇడిన = ఉనిచిన, పత్తిజేతనన్ = పత్తికట్టునిమి త్రముంచినబంగారుజేతో యనునట్లు, చను = చిప్పచున్న, ఒడ్డాణమునకొ = కాంచీగుణముచేతను, నడుము = మధ్యము, అమరుకొ = చెన్నగును.

తా. సూక్ష్మ మగు నడుముయొక్క వళు లనియెడు తనుకలకు మన్నధుఁ డడుకు నెట్లఁ దలఁచి బంగారు బంగారుతోనే యదుకును గావున నావళులు బంగారుతునుకలే యగుట నా మధ్యవళుల నడుముఁ దన పత్తిజేతను బంగారు జేతు వేసి యదికి బిగించెనో యనునట్లున్న యొడ్డాణముచేత నడుము పొల్పారును. రూపక్షాత్తాపిలోప్రేక్షాలంకారము.

క. లేఁగొఁదీఁగె నితంబము

ప్రేగునఁ ద్రైవ్యటయుఁ గని విరరించి బిగింపకొ

లోఁగి ముడియిడియె వదలుగ

నాఁ గొక స్తని గభీరనాభి చెలంగున్.

28

టీ. లేఁగొఁదీఁగె = లేతయగుమధ్యలత, ని...నకొ - నితంబము = పిఱుదు యొక్క, ప్రేగునకొ = భారముచేతను, త్రైవ్యటయుకొ = తెలిపొఁగా, కని = చూచి విరించి, బ్రహ్మదేవుడు, బిగింపకొ = బిగియించుటకు, లోఁగి = సంధిపొంచి, వదలుకొ =

బిట్టులేకుండ, ముడియిడియెనాకొ = ముడివేసినోయనునట్లు, కోకస్తని = ఆచక్రవాకస్తనియొక్క, గభీరనాభి = లోఁతైనపొక్కిలి (ఇది కర్తృపదము), చెలంగుకొ = ప్రకాశించును.

తా. సృష్టికర్త యగుబ్రహ్మదేవుఁ డాకోకస్తనియొక్క పిఱుఁదుల భారము చేత లేత కాను దీఁగ లాగఁ బడి తెగుటఁ జూచి మరల సంధించుటకు యత్నపడి బిగియించిన మరలఁ దెగునేమో యని సందేహించి పదలుగా ముడివేసి మరల సంధించిన ముడియో యన్నట్లు నాభి ప్రకాశించును. ఉపమోత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. వెలఁది కటివేర నిల నొక

పులినము దిగఁబడియె సింధుపులినపుఁబజ్జి

నలువ యది వడఁగఁగాదే

తెలియుట కం దంచపదము १ దిరముగ నిలిపెన్.

29

టీ. సింధు...పజ్జిన్-సింధు = నదీసముద్రములయొక్క, పులినపు = ఇసుక దిన్నియలయొక్క, పజ్జిన్ = శ్రేణియందు, వెలఁదికటివేరకొ-వెలఁది=అస్త్రీయొక్క, కటి=పిఱుఁదనియెడు, వేరకొ=వ్యాజముచేత, ఇలకొ = భూమియందు, ఒక పులినము = ఒక్కయిసుకదిన్నియ, దిగఁబడియెన్ = తప్పిపోయెను. నలువ = చతుర్ముఖుఁడు, అది = ఆపులినము, వడఁగఁగాదే = తప్పిపోవుటచేతనేకాదా, తెలియుటకు = ఎఱుఁగుటకొఱకు, అందు=అసింధు పులిన పజ్జియందు, అంచపదముకొ = హంసపాదమును, తిరముగకొ = స్థిరముగా, నిలిపెన్ = ఉనిచెను.

తా. ఆయమ పిఱుఁదు ఇసుక తిన్నియవలె చున్న దనియును, మున్ను బ్రహ్మదేవుఁడు సముద్రతీరములయందును నదీతీరములయందును నైకతములు సృజించునప్పు డా పజ్జిలో నీయమ పిఱుఁదను నినుకదిన్నె చేరక దిగఁబడియెనుగాన నది యెఱిగి యక్షర పజ్జిలో దిగఁబడినయక్షరమునకు గుఱుఁతుగా నక్కడ హంసపాదముపెట్టుట ప్రసిద్ధము గావున, నట్టి విధముగానే యిది దిగఁబడుట దెలియుటకొఱ కాపులినపజ్జియందు సంపరించెడు హంసలయొక్క పదచిహ్నములనియెడు హంసపాదము పెట్టెను. వ్యస్తరూప కానుప్రాణిత హేతుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. కదలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు తొడల

పెనుపు నెట్లన్నఁ బొరల శోభన నడంచు

కొన్న యాదోకపాటును १ గొప్ప విప్రు

మెఱయు గోర్కచ్చులును గెంపు १ గుఱులు గావె.

30

టీ. కదలి=అరటిచెట్టు, అగ్రాంఘ్రికంబు = పాదాగ్రముయొక్కయు, తొడల = ఊరువులయొక్కయు, పెనుపుక్ = అతిశయమును, తినియించెన్ = లాగిగొనెను. ఎట్లన్నన్ = అది యేవిధమున ననగా, పొరల = అరటిపట్టలపొరలయొక్క, శోధనన్ = శోధించుటచేత, (దొంగదగ్గఱనుండు వస్త్రాదులలోని పొరలనందుల సోదా చూచుట యనుట), అడంచుకొన్న = దాచుకొన్నట్టి, అడోఁకపాటును = గోపుచ్చాకారమును, (ఇది తొడలపెనుపు), కొప్పువిప్పన్ = అరటిపువ్వువిప్పగా, (దొంగ సిగముడి విప్పగా ననుట), మెఱయు = బయటబడునట్టి, గోర్పుచ్చులును = గోళ్లనుదొంగలను, (అరటిపువ్వులోని తెల్లనికుసుమలలోఁ గొన్ని గోళ్లవలెనుండును. వాని సిచ్చటఁ జౌర్యసాధకనఖాకారాయుధములుగాఁ జెప్పినాడు. ఆయరటి పువ్వునందే మఱియొకవిధమయిన కుసుమలకు దొంగ లని పేరు కలదు), కెంపు=వద్ద రాగమును, అరుణకాంతియును, (దొంగ సిగవిప్పినప్పుడు కెంపు గనుపడె ననుట), గుఱులు = నిదర్శనములు, కావె=కావా, అపు ననుట. (ఈ వద్యమునందుఁ గ్రమవ్యత్యయమయినను దోహవహంబు గాదు, ప్రయోగములు గలవు.)

తా. ఈయమ తొడల సౌందర్యమును, పాదాగ్రముల యొప్పిదమును, అరటి చెట్టు మ్రుచ్చిలింపగా నది యెట్లెఱుంగ వచ్చె ననగా, పొరలు విప్పగాఁ దొడల యందలి సౌందర్యమును; పు వ్వనియెడు కొప్పు విప్పగా నందలి కెంపును గేసరములును పాదతల రక్తకాంతియును నఖాకార శస్త్రములును సాక్షులై యుండఁగా వేఱు నిదర్శన ముతోఁ బనిలేదు.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గలవారివేని

కరభములు దాస్యములు చేయు ॥ సరసిజాఙ్గి

యూరువుల కెట్ల టన్ను బైఁ ॥ దారు మోచు

గొడుగులును నల్లకలశముల్ ॥ గుఱులు గావె.

31

టీ. వసుధలో = భూమిలో, ఎట్టి శ్రీ గలవారివేని=వివిధమైనసంపద గలవారివై నను, కరభములు=హస్తభాగవిశేషములు, ఊరువులకున్ = పెందొడలకు, దాస్యములు = పరపదములు, చేయున్ = పినిర్దును, అటు=అవిధము, ఎట్లన్నన్ = ఎట్లనగా, వైక్ = తమ మీఁద, తారు=తాము, మోచు = పహించెడు, గొడుగులును = ఛత్రములును, అల్లకలశ ముల్ = ఆప్రసిద్ధములగు పూర్ణకంభములును, (దాస్యములుచేసెడువారు తమహస్తముల యందు గొడుగులను జూహరణమునకుఁ గలశములను దాల్చు రనుట), మఱియు నుత్తమ స్త్రీల హస్తములయందు ఛత్రకలకాదిరేఖ లుండు ననుట. శ్లో. 'అంకుశం కుండల ఛత్రం యస్యాః పాణితలే భవేత్, పుత్రం ప్రమాయతే నారీ యద్రః పృథివీపతిః. యస్యాః

కరతలే పద్దం పూర్ణకుంభం తదైవ చ, రాజపత్నీత్వమాప్నోతి పుత్రైశ్చ సహ మోదతే.
అని సామద్రికశాస్త్రము. గుఱులు గావెగుర్తులు గావా? (జౌ ననుట.)

తా. లోకమందలి యెంత సంపదగల స్త్రీల కరభములైన నాయమ యూరువులకు దాస్యము సేయునే కాక, యాయమ యూరువులతోడ సామ్యముఁజేందనేరవు. అవి దాసులై యుండుటకు గుఱులు లేమనిన, నాహస్తములయందు రేఖాకారములగు ఛత్రములును గలశములు నుండుటయే, అట్టి రేఖలుగల భాగ్యవతులు గావుననే యీ యవ్వ వారికి దాస్యములు సేయుటకఁ గలుగుననియును; సాధారణస్త్రీల కది దొరక దనియును భావము. ఉత్తమస్త్రీల చేతులయందుండు ఛత్ర కలశ రేఖల నూరు సేవార్థము ధరించిన ఛత్రకలశములుగా నుట్పేక్షించినాఁడు గనుక నుట్పేక్షాలంకారము.

క. వలరాజుకుటుంబము నగ్గలముగఁ బోషించుకలమగర్భములయ్యెన్
బొలఁతుకజంఘు లతిశ్యామల మంజీరస్థనిబిడఁమరకతకాంతిన్. 32

టీ. పొ...లు - పొలఁతుక = ఆపొలఁతియొక్క, జంఘలు = పిక్కలు, అ...
తిన్ - అతిశ్యామలఁమిక్కిలి శ్యామలవర్ణములుగల, మంజీరస్థ = అందియలయందున్న, నిబిడఁదట్టములగు, మరకతఁపచ్చలయొక్క, కాంతిన్ = ప్రకాశముచేత, వ...మున్ - వలరాజుఁమన్తఘనియొక్క, కుటుంబమున్ = సంసారమును, అగ్గలముగన్ = అధికముగా, పో...లు అయ్యెన్ - పోషించుఁప్రాచేడు, కలమగర్భములయ్యెన్ = పరిపాట్లలయ్యెను. (శ్యామలపారిద్వర్ణముల కభేదం బగుటకు 'మరకతమణిస్తంభగంభీరబాహు'వని శ్రీకృష్ణకర్ణావృతమునందును, 'శుకాంకసీలాపలనిర్మితానాం' అని మాఘకావ్య తృతీయ సర్గమందును, సీ. 'ఆభినవజలధరశ్యామంబు లగుచోటు లాకు జొంపంబుల ననుకరింప' అని విరాటపర్వంబున నునికింజేసి మరకతంబులయందు శ్యామలవర్ణము గలుగునట్లు నిచ్చటఁ జెప్పఁబడియె.)

తా. ఆ పొలఁతి పిక్కలతి నిర్మలములై యుండుటం జేసి పాదకటకములయందలి దట్టమగు పచ్చలకాంతిచే వ్యాప్తము లై పరి పొట్టలవలెఁ బచ్చని పన్నెగలిగియున్నవి. ఈ పరి పొట్టలు మన్తఘని కుటుంబ పోషణమునకు మిక్కిలి యుపయోగ మగుచున్నవి.

తే. ఉదిద నిద్దంపుజంఘుల శ సవతుఁ గోరి

కలమగర్భంబు లధఁచు లోఁ శ గంటకములు

చాతురల మించి మఱి దివసక్రమమున

నిలువ కవి బాహిరము లైనఁ శ దలలు వంచు.

33

టీ. ఉ...తున్ - ఉదిద = ఆయువతియొక్క, నిద్దంపు = స్నిగ్ధములగు, జంఘలు = పిక్కలయొక్క, సవతున్ = సావత్సరమును, కోరి = అపేక్షించి, కలమగర్భంబులు

రాజపురబొట్టలు, కంటకములు = తనయందలిదోషములు, (వరికి జుంజులుముండ్లు గలిగి యుండుట ప్రసిద్ధము.), చాతురులక్ = నేర్పులచేత, మించి = అతిశయించి, లాక్ = తనలానే, అడచుక్ = దాచుకొనును, మఱి = పిమ్మట, అవి=అకంటకములు, నిలువక= లోపల నిముడక, దివస్క్రమమునక్ = నానాఁట, బాహిరములైనక్ = బయల్పడఁగా, కలలు వంచుక్=సిగ్గుచేత శిరములువంచును.

తా. నిద్దములగు నాయువిదపిక్కులతో రాజపురబొట్టలు సామ్యము రాఁ గోరి తమ యంతర్దోషములు బయల్పడనీక నేర్పుచేత దాచెనే కాక మఱికొన్ని దిన ములలోనే యా కంటక దోషము గనఁబడఁగా నా పరిపొట్టలు సిగ్గుచేతఁ దలలు వంచుకొనును. (అనఁగా నాయమ పిక్కులు మిక్కిలి నుచుపు గలిగియున్న వనియును పరి పొట్టలు మొదట సామ్యమునకు వచ్చినను వెనుక వెన్ను తీయఁగానే ముండ్లు బయలు పడుటయు భారముచేతఁ దలలు వంచుటయును బ్రసిద్ధ మని భావము.)

చ. ఇలగల వస్తుసంతతులకెల్లను గచ్చిడు మత్స్వభావపా

టలరుచి యింక వేఱ యొకఁడ లిడవచ్చునె లక్కనీట మ

మలమిన దెంతముగ్ధ యిది శ్రీ యంచుఁ బదాబ్జము లంగుళీముఖా
బుల నగునట్లు మించు నఖిము లైఱయక్ గోమరారు నింతికిన్.

టీ. ఇలక్ = భూమియందు, క...కుక్ ఎల్లను - కల = ఉన్నట్టి, వస్తుసంత
తులకెల్లను=సమస్త వస్తుసముదాయములకు, మ...చి.మత్ = మాయొక్క, స్వభావ =
ప్రకృతిచేతనే, పాటల = ఎట్టిని, రుచి = కాంతి, గచ్చిడుక్ = వన్నెఁబెట్టును, ఇంక
వేఱ=మఱియితరమగు, ఒకఁడారు=ఒకవర్ణమును, ఇడవచ్చునె = మాకుఁబెట్టవచ్చునా,
ఇది=ఈయమ, లక్కనీటక్ = లాక్షారసముచేత, మమ్మక్=మము, అలమినది = పూసి
నది, ఎంతముగ్ధ=ఎంత తెలియనిది, అంచుక్=అనుచు, పదాబ్జములు = అడుగుదమ్ములు,
(ఇది కర్తృవదము.), అంగుళీముఖంబులక్-అంగుళీ = చేళ్లనియెడు, ముఖంబులక్ =
మొగములచేత, నగునట్లు = పరిపాశించునట్లు, మిం...ల్-మించు = అతిశయించునట్టి,
నఖముల్=గోళ్లు, మెఱయక్=ప్రకాశింపఁగా, ఇంతికిక్ = ఆయమకు, గోమరారుక్=
ఒప్పును, ముగ్ధ యన్నందుకు, “జ్ఞో. ముగ్ధేత్యాద్వాదశం స్త్రీణాం మధ్యేయస్థాదశం
స్మృతమ్, అతః ఉద్ధృష్ట ప్రగల్భేతి వ్యవస్థాత్రయముచ్యతే.” అని యాధారము.

తా. ఆయమ పాదాబ్జములకు మంగళార్థమై లాక్షారస మిడఁగా నప్పు డాపాద
ములు లోకమందలి సమస్తవస్తువులకు వన్నెఁ బెట్టెడు మాకు వేఱొకవన్నెఁ బెట్ట
వచ్చునా యది యెఱుంగక యీ ముగ్ధ మాకు లక్కనీరుపూసె నని చేళ్లనియెడు

ముఖములచేతఁ బకవక నవ్వుచున్నవో యన్నట్లు గోళ్లు తెల్లగా మెఱయుచుండఁగా నాపాదము లొప్పుచున్నవి.

క. లలనోపరిపదకచ్చప

మూలు బలిమిమెయిన్ గజప్రభూతగతిశ్రీ

విలసనముఁ గొనఁగఁగాదే

కలిగెన్ గజకచ్చపోగ్రకలహం బుర్విన్.

35

టీ. ల...లు - లలనా = ఆయమయొక్క, ఉపఃపద = మిఁగాళ్లయొడ, కచ్చపములు = తాఁబేళ్లు, బలిమిమెయిన్ = బలాత్కారముచేత, గజ = వీనుఁగులయొక్క, ప్ర...లు - ప్రభూతగతి = ఓయ్యారపునడకయొక్క, శ్రీ = సుపదయొక్క, విలసనమున్ = విలాసమును, కొనఁగఁగాదే = గ్రహింపఁగాఁదా, ఉర్విన్ = భూమియందు, గజకచ్చపోగ్రకలహంబు = గజ = వీనుఁగులయొక్కయు, కచ్చప = తాఁబేటియొక్కయు, ఉగ్ర = భయంకరమయిన, కలహంబు = పోరాటము, కలిగెన్ = ఉదయించెను.

తా. ఆ లలనయొక్క మిఁగాళ్లు తాఁబేళ్లవలెను, గజగమనమువంటి గమనము గలిగియు నున్నవి. ఆకచ్చపములు గజముయొక్క గమనసుపదను హరింపఁగా దానివలన నా యేనుఁగునకును దాఁబేటికిని గలనాము సంభవించెను; దానిచేతనే భూమియందు గజకచ్చప సంవాద మను సామెత యేర్పడెను.

తే. తరుణితను కాంతియెదుట నూతనహరిద్ర

తులకురాలేక యత్యంతమలిన యయ్యె

నొటఁగా రాత్రి యన నిశ శ్ర యనఁ దమిస్త్ర

యన నిశీధిని యన త్ప యనఁగఁ బరఁగె.

36

టీ. నూతనహరిద్ర = పచ్చిపసుపు, తరుణి = ఆలేమయొక్క, తను = శరీరముయొక్క, కాంతియెదుటన్ = ప్రకాశముముందఱు, తులకురాలేక = సామ్యమునకురాలేక, (త్రాసునకురాలేక యనుట.), అత్యంతమలినమయ్యెన్ = మిక్కిలి మాలిన్యమునొందెను. (పచ్చిపసుపెండిన పిష్టుటఁ బైన నల్లగా నగును.), బొటఁగా = కాబట్టియేకదా, రాత్రియనన్, నిశయనన్, తమిస్త్రయనన్, నిశీధినియనన్, త్పయనన్ (ఇవియన్నియు రాత్రికినామములు. ఈపేళ్లే పసుపునకును జెల్లును. 'నిశాభ్యాకాంచనీ పీతా హరిద్రా వరవర్ణినీ' అని నిఘంటువు; కాన నీపేరులచేత నా పసుపు), పరఁగెన్ = ఒప్పెను. (కరఁగె నను పాఠమును గలదు. పసుపురాచినఁ గరఁగుట ప్రశస్తము.)

తా. ఆమె నుందరశరీరము పచ్చిపసుపురంగును మించి మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను.

సీ. అయ్యిందువదన ధరాంగన గావునఁ
 బ్రాజ్ఞైత్రిఁ బూరుగులభాగవతుల
 గృహములందు మరాళికై కావలీ హరి
 ణీ మనోజ్ఞా స్రగ్వీణీ సమాఖ్య
 లమర జనించి వసయస్య లై నాగక
 న్యలు పుత్రి కావివాహములయందుఁ
 బాడు పద్మలయాపరిణయామేయగే
 యముల ననంతకళ్యాణగుణము

తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతనిఁ గవయు
 బుద్ధి ప్రాగ్జన్త సంస్కారమున జనింపఁ
 దదవతారానుమేయకథాసుధాను
 కలితలీలానుకృతుల వర్తిలుచు నుండి.

37

సీ. అయ్యిందువదన = ఆచంద్రముఖి, ధరాంగన గావున = భూమిదేవియగుట
 చేత, ప్రాజ్ఞైత్రి = పూర్వజన్మస్నేహముచేత, నాగకన్యలు = భుజంగకన్యలు,
 పా...దుక - పూరుగుల = సమీపములయందలి, భాగవతుల = భగవద్భక్తులయొక్క,
 గృహములందు = తిరుమాళిగలయందు, మరాళికా, ఏకావలీ, హరిణీ, మనోజ్ఞా,
 స్రగ్వీణీ అనియెడు, సమాఖ్య లమర = నామధేయము లొప్పుచుండఁగా, జనించి =
 ఆవతరించి, వయస్యలై = ఆయమకు నెచ్చెలులై, పుత్రి కావివాహములయందు =
 బొమ్మల పెండ్లిండ్లియందు, పా...లక - పాడు = గానముచేసెడు, పద్మలయాపరిణయ =
 లక్ష్మీకళ్యాణ మనియెడు, ఆమేయ = లెక్కకు మీఱిన, గేయముల = పాటలయందు,
 అనంతకళ్యాణగుణములు - అనంత = విష్ణువుయొక్క, కళ్యాణ = మంగళకరములగు,
 గుణములు = గొనములు, అద్భుతంబొప్ప = అబ్బురముగలుగునట్లు, వినివిని, అతని =
 అవిష్ణుదేవుని, క...ద్ధి కవయు = కూడెడు, బుద్ధి = మనీష, ప్రాగ్జన్త సంస్కారమున =
 ప్రాగ్జన్త = పూర్వజన్మసంబంధియగు, సంస్కారమున = సంస్కారముచేత, (ఇచ్చటఁ
 దృఢీకారమున సప్తమి.), జనింప = పుట్టఁగా, తదవతారానుమేయకథాసుధాను
 కలిత లీలానుకృతుల - తత్ = ఆస్వామియొక్క, అపతార = రామకృష్ణద్వయ
 తారములయొక్క, అనుమేయ = డోహింపఁదగిన, కథాసుధా = అమృతమువంటి కథల
 తోడ, అనుకలిత = కూడికొన్న, లీలా = విలాసములయొక్క, అనుకృతుల = అనుకార
 ములచేత, వర్తిలుచునుండి = ఓప్పుచు.

సీ. తమతండ్రి శ్రీశదత్తశ్రీలు గృహమునఁ
 ద్రవ్వితండములయ్యుండ్ల దనదు తొంటి
 స్రగ్వనిర్మాణదాశస్యం బనులేకత
 జరపుచు బ్రజ్ఞ వైష్ణవపురాణ
 సంహితావ్యాఖ్యానరచన బ్రద్ధుఁ గడపుచుఁ
 గట్టెడుకమ్మచెంగలువవిరుల
 తోమాలె లలకలు శ దువ్వి కంతునకు ¹నా
 ద్ద్రనిబద్ధభేటకం శ బనంగ నీల

తే. వృషకకుద్రేఖ నెడమకొక్కింత యొటగ
 నిడిన ధమ్మిల్లవలయంబు శ నడుగనందుఁ
 గొంతనే యరిగి లించి శ కూపవారి
 నీడ వీక్షించి కమ్మట శ గూడ నునుచు.

38

టీ. తమతండ్రి = ఆమె తండ్రియగు విష్ణుచిత్తుఁడు, గృహమునఁ = తమయింటి
 యందు, శ్రీశదత్తశ్రీలు-శ్రీశ=శ్రియశపతిచేత, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, శ్రీలు = సిరులు,
 'శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీ శ్రీరితికన్యతే'యని హలాయుధము. త్రవ్వితండములయ్యుండ్ల =
 తఱుంగకయండినను, తనదు = తనసంబంధియగు, తొంటి = తొట్టింటి, స్రగ్వనిర్మాణ
 దాశస్యంబు-స్రక్ = పుష్పమాలికయొక్క, వినిర్మాణం=కూర్చుట యనియెడు, దాశస్యంబు=
 తైంకర్యంబు, అనులేకతఁ = గర్వములేమిని, జరపుచుకొ = చేయుచును, ప్రజ్ఞఁ =
 జ్ఞానముచేత, వై...నఁ - వైష్ణవపురాణసంహితా = శ్రీవిష్ణుపురాణసంహితయొక్క,
 వ్యాఖ్యానరచనఁ = వ్యాఖ్యానముఁజేయుటచేత, ప్రద్ధుఁగడపుచుకొ = కాలక్షేపముఁ
 జేయుచు, కట్టెడు = కూర్చుచుండెడు, కమ్మ = సుగంధముగల, చెంగలువవిరుల = ఎఱ్ఱ
 గలువపూలయొక్క, తోమాలెలు = దండలు, (ఇచ్చట ద్వితీయార్థమందుఁబ్రశము),
 అలకలు = కురులు, దువ్వి, కంతునకుకొ = మన్నఁడునకు, అర్ధి = నెమలికెక్కులచేత,
 నిబద్ధ = కూర్చుఁబడిన, భేటకంబనంగఁకొ = కేడెమో యననట్లు (కూర్చునిబద్ధ యనుపాత
 మున మోచేతఁగట్టఁబడిన యనియర్థము), నీలవృషకకుద్రేఖఁ - నీలవృష = నల్లని
 యాఁబోతుయొక్క, కనుల్ = మూఁపురముయొక్క రేఖఁ = ఆకారమువంటియాకారము
 చేత, 'వృషాక్షేకకుద్రేఖ' అని యనురము. ఎడమకుకొ = వామపార్శ్వమునకు, ఒక్కొక్కతఁ
 ఇంచుకంత, ఒకొక్కఁ = ఒకొక్కగా, ఇడిన = ఉనుచుకొనిన, ఆనఁగాదిద్దిన, ధమ్మిల్లవలయంబు =
 వల్లనయగు కొప్పయొక్క, 'ధమ్మిల్లస్సంయత్యాకచాకి' అని యనురము. అడుగునందుకొ =

అంతర్భాగముందు, కొంతసేపు, అర్థిక్ = కోర్కిచేత, కీలించి = తులుముకొని, కూపవారిక్ = నూతినిటియించు, నీడ వీక్షించి = నీడజూచుకొని, క్రమ్యుక్ = మగిడి, గూడక్ = తమ తండ్రియించిన పుష్పముల పుటికలోను, ఉనుచుక్ = ఉంచును. 'గూడ' అనగా వైష్ణవపరిభాషయందు బుట్ట యనియర్థము.

తా. ఆచంద్రవదన తనతండ్రియగు విష్ణుచిత్తుడు శ్రీయశపతికృపవలన నధిక తర సంపదలు గలిగినను గర్వింపక పూర్వమువలెనే పుష్పమాలికాకైంకర్యము జేయుచు శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానముచేతఁ గాలక్షేపము జేయుచుఁ గూర్చెడు చెంగలువ దండలను దాను కొప్పులో ధరించి నూతిలో నీడజూచుకొని మరల వానినిఁగూడ బుట్టలో నునుచును. ఆకొప్పు నెడమప్రక్క కొఱుగి యుండును.

ఉ.* ఆ నవలా యలంతి పసుసాడి దుకూలముఁ దాల్చి గుబ్బచక్
గోనలఁ దావు బుప్పతిలఁ గుంకుములేటల నిగ్గుదేఱఁ గ
ప్రాసన నాభిఁ దీర్చి పితృబద్ధ లతాంతము లర్థిఁ గొప్పనం
బూని యొకింత నే పునిచిపుచ్చి చెలిం గని వెచ్చ నూర్చుచున్. 39

టీ. ఆనవలా = ఆయింతి, (ఆన్యదేశ్యమగుటజేసి దీర్ఘాంతము), అ...డి-అలం తి=స్వల్పమగు, పసుపాడి = పసుపుతోడి స్నానముచేసి, (ఆనవలావలంతి యనుపాఠమున స్త్రీరత్న మనియర్థము), దుకూలము = ధౌతవస్త్రమును, తాల్చి=ధరించి, గుబ్బచక్రోనలక్=గుబ్బ చనుగొనలయందు, (కోణశబ్దమువలనఁ గోన కోన అనురూపములు గలుగును, లేక, స్తనములు పర్వత సమములు గనుకఁ దత్ప్రదేశములను గోన లనవచ్చును.) తావులు = పరిమళములు, ఉప్పతిలక్=ఉదయించునట్లు, కుం...గ్గు-కుంకుము లేటల = కుంకుముకాంతులయొక్క, నిగ్గు=నిగారింపు, లేఱక్ = కానరాఁగా, కప్రాసన= కర్పూరముచేతనే, నాభిక్ = తిరుమణిని, తీర్చిదిద్ది, పితృబద్ధలతాంతములు-పితృ = తండ్రియగువిష్ణుచిత్తునిచేత, బద్ధ = కట్టబడిన, లతాంతములు = పుష్పములను, అర్థిక్ = కోరికచేత, కొప్పునక్=ధమ్మిల్లమందు, పూని = ధరించి, ఒకింతసేపు, ఉనిచి=ఉంచుకొని, పుచ్చి = మరలదీసి, చెలిక్ = చెలికత్తెను, కని = చూచి, వెచ్చక్ = వేడిమిగాఁగ, ఉర్చుచుక్ = ఉచ్చ్వసించుచు - అని ముందఱివర్ణ్యముతో నన్వయము.

క. మీపాడిన నారిచందము

లేపాడిగఁ దలచవచ్చు నీ నితఁ డేసతులం

గాపాడినవార డనుఁగై

త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి నీ తొయ్యలులారా ?

టీ. తోయ్యలులారా = స్త్రీలారా, మీపాడిన హరిచందములు = మీయొక్క పాటలలోని స్వామియొక్కరీతులు, విపాడిగ = ఏమర్పాదగాను, తలఁపవచ్చున్ = ఊహింపవచ్చును, ఇతఁడు = ఈహరి, తన్నువలచి = తన్ను మోపించి, త్రోపాడినన్ = వెంటడించినను, అనుగై = వారికిఁబ్రിയుండై, ఏసతులన్ = వీస్త్రీలను, కాపాడిన వాఁడు. ఈ ప్రశ్నవలన నాస్వామి మర్పాదలేనివాడనియును, దన్ను మోపించిన స్త్రీలనైనను దాను స్నేహించి కాపాడ లే దనియును, బలిహసించుట.

తే. తాను సురమాని నృపతనుల్ శ దాల్చి యకట

కామినీతతి నుడికించుకంటె నట్టె

గండెయును నల్లదాసరిగ్గాఁడు కిరియు

హరియు నై పోవుటయ మంచి శ దనుయుగంబు.

41

టీ. తాను = ఆహరి, సు...ల్ = సురమాని = వామన పరశురామ బుద్ధుల యొక్కయు, నృప = శ్రీరామనియొక్కయు, తనుల్ = శరీరములు, తాల్చి = వహించి, అకట = అయ్యయ్యో, కామినీతతి = స్త్రీ సమూహమును, ఉడికించుకంటెన్ = తపింపఁ జేయుటకంటెను, అట్టె = ఆప్రకారమే, (మరల నవతారాంతరముఁ బొందకుండు నట్లనుట), గండెయును = మత్స్యమును, అల్లదాసరిగ్గాఁడును = కూర్మమును, కిరియున్ = పరాహమును, హరియున్ = సింహమును, అయి, అనుయుగంబున్ = ప్రతియుగమందును, పోవుటయ = పోవుటే, మంచిది = మేలు.

తా. ఆ హరి వామన పరశురామ బుద్ధ రామావతారములయందు స్త్రీలను దపింపఁ జేయుటకంటె మత్స్య కూర్మ పరాహ సింహ రూపములతోనే ప్రతియుగ మందు నుండుటయే మేలు; ఇట్లు తిర్వణ్ణాతిరూపములతో నుండిన స్త్రీ లేవ్వరును మోహింపదు గావున వారికి దాపము లేకుండును.

క. ఆతనువుల లేరుగదా

నాతులు మఱి కాక కలిగినన న్వగ తిర్య

గ్జాతికి నీజాతికి గల

యీతీవ్రత గలదె యెఱుంగ శ కి ట్లే లంటిన్.

42

టీ. ఆతనువులన్ = ఆమత్స్యకూర్మాద్యవతారములయందు, నాతులు = స్త్రీలు, లేరుగదా, మఱికాక = వెండియు నటుగాక, కలిగినన్ = స్త్రీ లుండినను, 'విష్ణోర్దేహః సూర్యాం వై కరోత్యేషాత్తనస్తన' మనియున్నది గనుకఁ దిర్వణ్ణాతిస్త్రీ లుండవచ్చు ననుట), వగ = భేదము, తిర్వణ్ణాతికిన్ = ఆమత్స్యకూర్మాదితిర్వణ్ణాతిజాతికి, ఈజాతి కిన్ = ఈమనుష్యజాతికి గలిగిన, ఈతీవ్రత = ఈత్వరపాటు, కలదె = కలుగునా, అవి

మరల, ఎఱుగక = తెలియక, ఇట్టేలంటి = ఈవిధముగా నేమిటి కంటి నని ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

తే. 'ఆత్మ వ త్వర్వభూతాని' ఓ యనుట బొంకె
ముద్దియల కై న వలవంత ఓ ముచ్చటలను
నాటపాటలఁ గతలఁ గొంతడఁగుఁ గాని
నోరు లేనిజంతువులకు ఓ నొప్పి ఘనము.

43

టీ. ఆత్మవత్స్వర్వభూతాని - సర్వభూతాని = సమస్తభూతములును, ఆత్మవత్ = తనవలెనే, అనుట = అని చెప్పట, బొంకె = అసత్యమా, (సత్యమే యనుట.), 'మాతృ వత్సరదారాణి పరద్రవ్యాణి లాప్తవత్, ఆత్మవత్స్వర్వభూతాని యః పశ్యతి స పశ్యతి.' యని శ్లోకము. ముద్దియలకు = మనుష్యస్త్రీలకు, ఐన = కలిగిన, వలవంత = విరహ తాపము, ముచ్చటలను = ఒండొరులకు జెప్పకొనుటచేత, ఆటపాటల = నృత్య గానములచేత, కతల = ఆహరికధలచేతను, కొంతడఁగుఁగాని = కొంత మట్టుపడునుగాని, నోరులేనిజంతువులకు = మాటలాడలేనిజంతువులకు, నొప్పి = ప్రయాసము, ఘనము = అధికము.

తా. నై పద్యమందు నెఱుగక యని మరల జెలిసి మనుష్యస్త్రీలకు ముచ్చటలు మొదలయినవానిచేత కొంత విరహతాప మాటును గాని, యీ మత్స్యకూర్చాది తిర్యగ్జాతి స్త్రీలకే పాపము తాప మధికము.

మ. ధరపై నీతఁడు పూర్వకల్పముల సక్తస్త్రీవిశాలాంబకాం
బురుహశ్రేణి జలంబుమై బులకలుక్ ఓ బూరించుచుక్ బెంచు దు
ర్భరకర్తృ బలమంగ వచ్చుజలచారస్తబ్ధరోమత్వకే
సరిత ల్పొం డవతారదంభమున నాశ్చాదించు దాఁ బ్రాధిమన్.

టీ. ఈతఁడు = ఈవారి, ధరపై = భూమిమీద, పూర్వకల్పముల = పూర్వ యుగములయందు, స...ణిక్-సక్త = తనయందు మోహము గల, స్త్రీ = స్త్రీలయొక్క, విశాల = వెడదలగు, అంబకాంబురుహ = కమలములవంటి నేత్రములయొక్క, శ్రేణిక్ = పక్షియందు, జలంబు = ఉడకమును, మై = శరీరమందు, పులకలుక్ = రోమాంచ ములును, పూరించుచుక్ = నిండించుచును, పెంచు = వృద్ధిబొందఁ జేసెడు, దుర్భర = భరింపరాని, కర్తృబు = సంచితకర్తృము, అలమంగల్ = వ్యాపింపఁగా, వచ్చు = సంభవించునట్టి, జలచారస్తబ్ధరోమత్వకేసరితల్ = నీటిదిరుగుటయు, నిట్టవొడిచిన రోమములు గలుగుటయు, (మెడమీదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగుటయును), తాక్ = అవారి, ప్రాధిమన్ = నేర్పుచేతను, పొండు = ఇతరములగు, (ఇదియొండనుకల్పము

వకారాదిగా నుండు, నెట్లన్నను, ఒచ్చెము-పొచ్చెము, ఊను-పూను, ఒనరించు - పొనరించు, ఇత్యాదులవలె నని యెఱుంగవలయు.), అవతారదంభమునకొక అవతారమనియెడు నెపముచేత, ఆచ్ఛాదించుకొనెడు మఱుగుపఱుచును, కైతవాపహ్నువాలంకారము. 'కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తా వ్యాజాన్తైర్నిహ్నుతిశ్చదైకే' అని దానిలక్షణము.

తా. ఆ హరి పూర్వయుగములయందు భూమిమీదఁ దన్ను మోపించిన స్త్రీల శోరికలు దీర్ఘక వారిని విరహమందు మునుగఁ జేసి దుఃఖపెట్టినాఁడు. కావున నా కర్తృపరిపాకము దన కనుభవమునకు రాఁగా 'శుభకృచ్ఛభ మాప్నోతి పాపకృత్వాప మశ్నుతే' యన్న ట్టాస్త్రీలకుఁ గన్పిరు గలుగఁజేసిన హేతువువలన నా కన్నులతో సరియగు మీనుమేలితో దాను నీటిలోఁ దిరుగు నట్లేర్పడఁగా నది మత్స్యవతారము గాను, మఱియు నా స్త్రీలకరీరములయందు గగుర్పాటు గలుగఁజేసిన హేతువువలనఁ దనకు నట్ల నిక్క వాడిచిన రోమములురాఁగా నది వరాహవతారముగాను, మఱియు వానివలననే తనకు మెడమీదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగఁగా నరసింహ ముఖము గల యవతారముగాను నేర్పడెను. కావున నది యా కర్మానుభవ మని తెలియరాకుండ నాతఁడు చక్కనినేర్పుతో మఱుగు పెట్టుచున్నాఁడు.

క. అనిమిషముని మనుజాధిప

జననంబుల నీతఁ డెట్లు १ జలజాత్ములఁ గూ

ర్చినవారి నేఁచె దయలే

కనిన వినుఁడు మీదుపాటలంద తెలిపెదన్.

45

టీ. అనిమిషముని=వామన పరశురాములయొక్కయు, మనుజాధిప = శ్రీరాముని యొక్కయు, జననంబులకొక అవతారములయందు, ఈతఁడు = ఈహరి, కూర్చినవారికొక ప్రేమపడివారైన, జలజాత్ములకొక స్త్రీలను, దయలేక = కృపమాలి, ఎట్లేఁచె ననినకొక విరితిచే ఖేదపెట్టె ననఁగా, మీదుపాటలంద = మీసంబుధులగు పాటలయందే, తెలిపెదన్ = ఎఱిగించెదను, వినుఁడు = వినుండు.

చ. మొదల నువేంద్రుఁ డై యితఁడోమోఘహతింభృగుపత్నిద్రుంచియ మ్ముదుసలి గేహినీవిరహోముం దనయట్లన పొందు మన్న నా కదియును దేవకార్యమున १ కయ్యెడునంచు వహించి త్రోచు లా వెద వటు వయ్యు లచ్చి మది १ కెన్నఁడుఁ బొయని జాలి నింపఁడే ?

టీ. ఇతఁడు=ఈహరి, మొదలకొక ప్రథమమందు, ఈపేంద్రుఁడై=విష్ణుమూర్తియై, ఆమోఘహతికొక బీజువోనివ్రేటుచేత, భృగుపత్నికొక భృగుమహామునిభార్యను, ద్రుంచి=నంహరించి, అమ్ముదుసలి = అవృద్ధయినభృగువు, తనయట్లన=తనవలెనే, గేహినీ

విరహము = భార్యవిరహమును, పొందు మన్న = అనుభవింపు మనఁగా, నాకది యును = నాకాభార్యవియోగమును, దేవకార్యమునకు = దేవతలకార్యముకొఱకే, అయ్యెడునందు = అవునని, వహించి = ఆశాపమును వహించి, త్రోచు = కాలమునుగడపు నట్టి, లావెడ = దృఢమయినమనస్సుచేత, వటువయ్యు = తానుబ్రహ్మచారియయ్యును, లచ్చినుదిక్ = లక్ష్మీదేవిమనస్సునకు, ఎన్నడు = సంకతమును, పాయని = విడువని, జాలి = విచారమును, నింపడే = నిండింపడా? వ్యతిరేక ప్రశ్న.

తా. భృగుభార్యను దునిమి యా వృద్ధాసంగిన శాపము దేవతల కార్యముకొఱ కగు నని తాను సప్తతిగా వహించి వామనుడై యవతరించి బ్రహ్మచారియై యుండి యును వివాహము చేసికొనక నిత్యానపాయని యయిన లక్ష్మి నెడఁబాటువలని వ్యసనమును గలుగఁ జేసెను కదా! విష్ణుమూర్తి దేవతలకోరికపై భృగు భార్యను దునుముట భృగుమహర్షి భార్యవిరహతాపమునందు మని విష్ణుని శపించి భార్యను బ్రదికించుకొనుట. పురాణ ప్రసిద్ధము.

మ. ప్రళయార్థోగ్రకుతారకోణము నృపత్రైవిధ్యవత్పీఠికా
ఖ్యలఁ ద్రిస్థానము లేడుమార్లు వరుస ౧ నట్టించు దోశ్శక్తి గీ
రిలనదల్లకి మ్రోయ రక్తయయి యెం ౧ తే వశ్యయా భూసతీ
తలకంబుం దుదఁ ద్రోవఁ గశ్యపున కా ౧ ర్తిం బిడ్డయై పోవదే? 47

టీ. ప్ర...ము-ప్రళయార్థము=విలయసూర్యునివలె, ఉగ్ర=తీక్షణమగు, కుతార= గండగొడ్డలి యనియెడు, కోణము = వీణవాయింపెడుకడ్డిని, 'కోణా వీణాదివాదన' మని యమరము. నృ...లక్ - నృప=రాజులయొక్క, త్రైవిధ్యవత్=శత్రుమిత్రోదాసీన భేదములచేత మూఁడువిధములుగల, పీఠికా=సింహాసనము లనియెడు, అఖ్యలక్ = పేళ్ల చేత, త్రిస్థానములు=మంద్రమధ్యతారకములనియెడు మూఁడుస్థానములను, ఏడుమార్లు = సప్తవారములు, వరుస = వృద్ధాదిన పునర్వరక్రమముగా, ఘట్టించు = కొట్టెడు, వాయిం చెడు, దోశ్శక్తి = భుజశక్తిచేత, కీ రిలనదల్లకి - కీ ర్తి = యశ మనియెడు, లనల్ = ఒప్పుచున్న, వల్లకి=వీణ. మ్రోయల్ = ధ్వనిశేయఁగా, రక్తయై=అనురక్తిగలిగినవై యని యును, రాజరక్తముచేత దడఁపఁబడి యెఱ్ఱనిదై అనియును, ఎం లేత్ = మిక్కిలి, వశ్యయా = స్వాధీనపడిన, భూసతీతలకంబు = భూదేవి యనెడు పతివ్రతారత్నమును, తుదఁ ద్రోవల్ = కడకుఁద్రోయఁగా, కశ్యపునకు = కశ్యపుఁడనుముషికి, అర్తి = ఆయా నముచేత, బిడ్డయై=పుత్రికయై, పోవదే=పోవదా, పోయె ననుట. (త్రైవిధ్యవత్తనతావునఁ బూర్వవ్యాఖ్యానముల ననుసరించి శత్రుమిత్రోదాసీనభేదముచేత నని వ్రాసితిమిగాని శత్రు, శత్రుమిత్ర, మిత్రశత్రుభేదముచేత మూఁడువిధములు చెప్పుట యుక్తమని ఖోంఘచున్నది.)

తా. భరతురాముడు కుతార మనెడు కడ్డిచేతఁ ద్రివిధ నృపసంహానము లని యెడు మంద్రాదిస్థానముల నేడు మాటులు ఘట్టింపఁగా మూఁ డేల్లి రుపదియొక్క మాఱయ్యె; నట్లు దోర్బలముచేత వాయించె గావునఁ గీర్తి యనెడుసీతయొక్క మ్రోత విని, యనురక్తురాలగు భూమినఁ దా నేలక కశ్యపునకు ధారపోసిన, నాపె పతివ్రత గనుక నతనిఁ బొందక యతనికి బిడ్డయై కాశ్యపి యని పిలువఁబడెను.

మ. తనసౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి పద్మాకాంత రప్పించి మోహన కంజంబున వైచి తియ్యమిడు నెయ్యం బొప్ప వైకొన్న మీటి నృశంసత్వమునం దొఱంగి చని వెఱ్ఱిం జేసె గాకుత్స్థుడైన నిలింపారివిదారిచందములు డెందానన్విచారింపుఁడా. 48

టీ. త...ము - తన = ఆహరియొక్క, సౌందర్యము = చక్కఁదనమును, చెప్పఁగా = జనులు చెప్పఁగా, కరఁగి = ప్రియపడి, పద్మాకాంత = శ్రీదేవి, రప్పించి = రావించి, మోహనకంజంబున = మోహమునుగలుగఁజేసెడు పద్మముచేత, వైచి = విసరివేసి, తియ్యమిడు = మాధుర్య మొనఁగెడు, నెయ్యంబొప్ప = ప్రేమమించగా, వైకొన్న = కాఁగిలింపరాఁగా, మీటి = ఆయమ నలికమించి, నృశంసత్వమున = క్రూర్యముచేత, తొఱంగి = విసర్జించి, చని = పోయి, వెఱ్ఱింజేసె = ఉన్నత్తురాలినిఁ జేసెను, గాకుత్స్థుడైన = ఆకాకుత్స్థవంశజాతుఁ డైన, నిలింపారివిదారి = రాక్షసాంత కునియొక్క, చందములు = చర్యలు, డెందాన = మనస్సునందు, విచారింపుఁడా = ఆలోచింపుఁడు.

తా. శ్రీరాముల సౌందర్యమును విని శ్రీదేవి విలిపించి విలాసముగాఁ దన చేతి కమలముచేత వైచి యతిప్రేమచే గొఁగిలింప రాఁగా, నది తప్పుఁజేసి యొప్పుక కఠిన చిత్తుడై తొలగి యా యమను వెఱ్ఱినిగాఁ జేసిన యా రామునిచందము మీరే మదిలో విచారింపుఁడు.

చ. చెలువముఁ దాల్చి త న్నవయః శ జేరిన రాగిణి రావణాష్టక
నలువురు నవ్వ నత్తైఱ గొనర్పక యేలిన వియ్య మై యతం
డలుగఁడు సిత క్షిప్తి తలఁపాత్మఁ దలంపక యాయమ న్వృథా
కలహమునం దనుం దొఱంగు శ కాకకు నాఁకికు లోను సేయఁడే.

టీ. చెలువము = సౌందర్యమును, తాల్చి = తాను వహించి, త = తన్ను, కవయ = కూడుటకు, చేరిన = సమీపించిన, రాగిణి = ఆనురాగముగలు, రావణాష్టక = రావణుని తోఁబుట్టువగు శూర్పణఖను, నలువురు = చూచిననలుగురు, ఆనఁగా నర్వజను లనుట, నవ్వ = పరిహాసించుగా, అత్తైఱ = అరిరిని, (ముక్కు నెవులు గోయుట ఆముక్త — 28)

ననుట.), చివరకు = చేయక, ఏలినా = పాలించినను, వియ్యమై = సంబంధియై, (అనగా బావమఱుగి యై యనుట.), అతడు = ఆరావణుడు నీతకు = నీతాదేవికి, అలుగఁడు = కోపింపఁడు, ఇట్టితలపు = ఈ యాలోచనను, అత్త = బుద్ధియందు, తలంపక = ఆలోచింపక, ఆయమ = ఆమెను, అనగా నీతాదేవిని, వృథాకలహము నా = రిత్తకయ్యముచేత, తను = తన్ను, తొలుగు = ఎడఁబాసెడు, కాకకు = తాపమునకును, అడకు = రావణునింటచెఱిలో నుండుటకును, లోను సేయఁడే = లోబడఁ జేయలేదా?

తా. ఆ శ్రీరాముడు దాను నుండదుగావున దన్ను జూచి మోహించి వచ్చిన శూర్పణఖను నలుగురు నవ్వున ట్లాభంగి జేయక యేలినాననెని, దానికి సోదరుడగు రావణుడు దనకు బావమఱుగియై నీత నిమిత్తము కోపింపఁడుగదా? ఈ సంగతి యాలోచింపక వట్టి పోరు పెట్టుకొని, నీత, తన్నుడఁబాసి తాపము జెందునట్లును, రావణుని నిర్బంధమునకు లోబడునట్లును చేసినాడుకదా!

శా. ఫీట్కూర స్రవద స్రమై పెదవి గంపింప న్నొట బ్లిట్టి ప్లా
వృట్కూలాంబుదగన్ జల్యగ १ వలచ్చీఖండశాఖానీత
త్విట్కూంభీనసరేఖఁ గే లసిలతా १ ధృద్బాహు వేష్టింప ముక్
రాట్కూంఠీరవ మై యునర్చె వడి సోజాలంట ఘోణాచ్చిదక్. 50

టీ. ఫీ...మై-ఫీట్కూర = ఫీట్కూరునితోడ, స్రవద స్రమై - స్రవత్ = కాలుచున్న, అస్రమై = నెత్తురుగలదై, పెదవి = ఓష్ఠము, కంపింప = వడఁకుచుండగా, మొఱుగి = ఆర్తనాదములు, కిట్టి = సమీపించి, ప్రావృట్కూలాంబుద = వర్షాకాల మే ఘముయొక్క, గర్జ = ఊటుమును, గెల్వగ = జయింపగా, వ... - వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న, శ్రీఖండ = చందనపృక్షముయొక్క, శాఖా = కొమ్మయందలి, అసిత = నల్లనగు, త్విట్ = కాంతిగల, కుంభీనస = త్రాచుబాముయొక్క, రేఖ = పోలికచేత, కేలు = శూర్పణఖాహస్తము, అసిలతా = లతవంటిఖడ్గమును, ధృత్ = ధరించుచున్న, బాహు = భుజమును, (తే. 'నేలనాలుగు చెంగుల నృపులకొలుపు, లందు నేను వర్తిించితి నవనినాథ, యగ్గలించి నాయెదుఱు బాహువులించి, కడఁగఁజాలెడు మల్లులం గాన నెందు.' అన్న పద్యమందు దృతీయపాదమున పువర్ణకము లేనియట్లు సోమయాజి విరాటపర్వంబునం బ్రయోగించె గావున నిచ్చటను పువర్ణకము లేకయే వట్లుబడియయ్యె.) వేష్టింప = చుట్టుకొంగ, ముక్ = పూర్వమందు, రాట్కూంఠీరవమై = రాజసింహమై, ఘోణాచ్చిదక్ = నాసికాచ్చేదమును, సోజాలంట = సోసామూలముననుండు సెముక లంటునట్లు వడి = నేగముచేత, చివరకు = చివరకు,

తా. మున్నుదాను రాజసింహమై స్త్రీబాధఁ జేయకుండెడు నియమముగల్గియు, కూర్మణఖయొక్క నాసికను శల్యము దగులునట్లు ఛేదించఁగా నాముక్కు దెగునప్పుడు ఫీట్టనుద్ధనితోఁగూడ రక్తము గాఱుచుండఁగా దానపెదవిఁ వడవడ వడఁకుచుండఁగా మొట్టో యను నార్తనాద ముఱిమి నట్లుండఁగా దానిచేయి దనచేలినిఁ జూట్టుకొనఁగా నతి బేగముగా దాని ముక్కు నెవులు గోసెయదా! (లక్ష్మణుఁడు గోసిన నయ్యాజ్ఞ తనదిగావునఁ దానే యని తాత్పర్యము.)

తే. బల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె! తా శ నుల్లసముల
నేఁప నది రక్కసియ యాట శ * నెగ్గె? వలచి
స్త్రీలు దలవంపఁ దానవ శ చెప్పనది చాల
కాఁడుదాని † బజీతు నే శ యంగ నగునె ?

51

టీ. బల్లఁ = నేనివ్వవడను, పొమ్మన్నఁ = పొమ్మనిచెప్పఁగా, పోదే = ఆకూర్మణఖ పోదా, తాను = ఆరాముఁడు, ఉల్లసములఁ = పరిహాసములచేత, ఏఁపఁ = తపించఁజేయఁగా, అది = ఆకూర్మణఖ, రక్కసియ యాటఁ = రాక్షసియేయాటచేతను ఎగ్గె = తప్పిదమా, (కొట యెగ్గె యను హాసమున రాక్షసియాటయే తప్పిదమా యనియర్థము.), వలచి = మోహపడి, స్త్రీలు = విన్నకన్నస్త్రీలు, తలవంపఁ = శిరమువంచుకొనునట్లు, తాన వచ్చెన్ = కూర్మణఖ తానే వచ్చెను, అదిచాలక = అట్లువచ్చుటయేచాలక, ('వనిత తనంతఁ దా వలచివచ్చినఁ జూక్కునగాదె ధైరికిఁ' అని మరుచరిత్రమున నున్నది), కాఁడుదానిఁ = స్త్రీని, బజీతు నేయంగఁ = రచ్చనేయఁగా, అగునే = తగునా.

తా. శ్రీరాముఁడు కూర్మణఖ మోహించి వచ్చినప్పుడు వలదు పొమ్మని తాను జెప్పినేని యది పోదా? అట్లు సేయక దానిని పరిహాసములచేత నడియాసలు గల్పించి మిగుల వగలం బొగిలించినాఁడు. అది మోహము గలిగినది గావున నట్లువచ్చుట దానికిఁ దప్పగాదు. లోకముం దీవార్త స్త్రీలు విని, తలలు వంచునట్లు దనంతనతాను వచ్చుటచాలక మరల దాని నిట్లు రచ్చలఁబెట్టవచ్చునా?

మ. తను నంటక సతు లౌట: గోరు మునీబృందంబుం దదాపాదిప

ద్వనజక్షోదము గల్గియు నృజిజనిం శ దా వల్లవస్త్రీఁగా

జననం బందగఁ జేసి కూడియును నాసక్తాత్మలం గ్రాందినీ

తనయప్రేరణఁ బాసె భోజపుర. యాత్రాదంభసంరంభియై.

52

టీ తనుఁ = తన్ను, అంటక = కవియుటకు, సతులౌటఁ = స్త్రీలగుటను, గోరు = అభిలషించెడు మునీబృందంబుఁ = మునులసమూహమున, త...ము = తదా

పాది-తత్ = ఆస్తిత్వమును, అపాది = కలుగజేయునట్టి, పద్వనజ = పాదపద్మముయొక్క, ఊదము = చరాగము, 'పదంప్రిశ్వరణోస్త్రియా' మ్మనియు, 'చూర్ణేక్షోదస్సముత్పింజ' యనియు నమరము. కల్లియంక్ = తాను గలిగియుండియును, పెటజనిక్ = మఱియొకజన్మమందు, తాక్ = తాను, వల్లవస్త్రీలంగాక్ = గోపాంగనలంగా, 'గోధుగాభీరప్లవాక్' యని యమరము. జననంబందగజేసి = పుట్టునట్లుచేసి, కూడియును = సంభోగించియు, ఆనక్త = తనయందుదగిలిన, అత్తలక్ = చిత్తములుగల యాస్త్రీలను, కాందిసీతనయప్రేరణక్ = అక్రూరునిప్రేరణచేత, (అక్రూరుని తల్లిపేరు కాందిని.) భోజపురయాత్రారంభసంరంభియై-భోజపుర=మధురాపురమునకు, యాత్రా = ప్రయాణమనెడు, దంభ = నెపముచేతను, 'కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోఽపయ శ్చధ్వైతతవే'యని యమరము. సంరంభియై = ప్రయత్నముగలవాడై, పానెక్ = విడిచెను.

తా. క్రీరామావతారమందు 'రామస్వర్వాంగసుందరః' యనినట్లును, 'రూపాదార్యగుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్రావహణిణమ్' అనునట్లును, గలిగిన తన సౌందర్యమును జూచి మునిజనులందఱు గవియుటకై స్త్రీత్వము నపేక్షింపగా నప్పుడే వారలను స్త్రీలనుగా జేయక - అనగా తానిని నాతినిగా జేసినవాడనుట - అట్టి పాదపద్మచరాగము గలిగియుండియు నప్పుడట్లు చేయక, తానొక యవతార మెత్తి యాకృష్టావతారమందు వారిని గోపికలుగా బుట్ట జేసి యప్పుడు వారితో గలసియు సంతత మట్లుండక తన్ను మరిగియున్న స్త్రీలను విడిచి యక్రూరప్రేరణవలన మధురాపట్టణమునకుఁ బోఁడా? అట్లు పోవుటవలన నాస్త్రీలకు వెత గలిగించినాడు కదా!

చ. హతల నొనర్చె మోహితల १ నల్ల యయోముఖి నాపులస్త్యభూ
సుతను విరూప లాట ననుచో ముసలి న్నైద నిట్టతాడువం
టతిన రమించె దా ముసలియయ్యు రహి న్నటుగుజ్జుప్రేవ్యకై
ధృతిసెడి యుగ్ర సేనునకు २ బ్రేవ్యత నొందియు దిద్ది యేలుడే. ౩

టీ. మోహితల = వలచిన, అల్లయయోముఖి = ఆప్రసిద్ధి నొందిన యయోముఖి యను రాక్షసస్త్రీని, ఆపులస్త్యభూసుతను = పులస్త్యునందనుడగు విశ్రవసునికూతురగు శూర్పణఖను, విరూప లాట = రూపహీనలగుటచేత, హతలనొనర్చె = భంగపఱచెను, అనుచోక్ = అనెడమట్లు, (వారు సౌందర్యము లేనివారగునక భంగపఱచెనందమా యనిన ననుట.), ముసలిక్ = వృద్ధునదానిని, పెద = పెద్దదియగు, నిట్టతాడు వంటి=నిడుతాటి ప్రానివంటి, అతివక్ = రేవలీదేవిని, (ఇచ్చటఁ దదాదిగణపతిత సంధి వికల్పము), తాక్ = తానును, ముసలియయ్యుక్ = ముదుసలివాడయ్యును, రమించెక్ = భోగించెను, (యుగాంతరమునుండి వృద్ధునినదియుఁ బెద్ద పొడవుగలదియుఁ నైన

రేవతీదేవిని దాను ముగల మను నాయుధము గలబలరాముఁ డయ్యును మోహించి రమింపఁడా? స్వరూపముచేత నానురూప్యమును గలుగఁ జేసికొని రమింప లేదా? అని భావము.) 'తాలాంకో మునలీహలీ' యని యనురము. మఱుగుజ్ఞుప్రేష్యకై = కుబ్జ యగుపరిచారికకై, ధృతిసెడి = ధైర్యములేక, ఉగ్ర సేనునకు = ఉగ్రమైన సేనుగలవానికి, (ఉగ్ర సేనుడను పేరుగల కంసజనకుని కనుట.), ప్రేష్యత = పరిచారకత్వమును, ఒంగి యు = తానుబొందియును. (దాని కనురూపుడై యునుట.), దిద్ది = దానికుబ్జతనుదీర్చి, ఏలఁడే = పరిపాలింపఁడా.

తా. ఓచెలులారా! అయోముఖయు శూర్పణఖయు మోహించిరేనియు వారు లావణ్యవతులు గారు. కావున వారిని దా నేలుకొన లే దని మీరంటిరేని, బలరాముఁడు దాను ముగలయయ్యును నిడుపాటితాటిచెట్టువంటి మునలిది యగు రేవతిని రమింప లేదా? కృష్ణుఁ డుగ్ర సేనునికి బరిచారకుడయ్యును మఱుగుజ్ఞుగు త్రివక్తను జక్కగా దిద్ది యామెను రమింపఁడా? (అతనికి బక్షపాతమే కాక లావణ్యతారుణ్యాది గుణ ములతో నక్కఱలే దని భావము.)

లే. తనకు నందఱుఁ గూర్ప బృందావనమున

నొకతె రతిఁ దేల్చి కాక నొండొకతెఁ జేల్చి

యంత రాధకు మేలువాఁడై మురారి

యెల్ల సతులకు నెద నుడువకే యిడందె.

54

టీ. తనకు = ఆ కృష్ణునకు, అందఱు = వల్లవపల్లవాధరలెల్లను, కూర్ప = మోహపడియుండఁగా, బృందావనమున = బృందావనమందు, ఒకతె = ఒక్క గోపికను, రతిఁ దేల్చి = సురతసుఖ మనుభవింపజేసి, ఒండొకతె = మఱియొకగొల్లతను, కాక = విరహతాపముచేత, చేల్చి = తపింపజేసి, అంత = అనంతరమందు, రాధకు = రాధ యను ప్రసిద్ధగోపికకు, మేలువాఁడై = అనుకూలుఁడై, మురారి = ఆశ్రీ కృష్ణుఁడు, (ఇది కర్తృవచనము.), ఎల్లసతులకు = సర్వస్త్రీలకు, (రతిఁదేలినట్టియు రతిఁ దేలినట్టివారి కందఱు కనుట), ఎద = హృదయమందు, (జాత్యేకవచనము.), ఉడుకే = తాపమున, ఇడందె = ఉనుపఁడా.

వ. అని యెల్లు త్రపాభరంబున నుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునః పునస్త్పూణంబున నంతఃకరణరాగంబు దేటపడం దెలిసి బోటు లిజ్జోటి కైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నెకూర్చి లజ్జ వశంవద యై వెలివిరియంగానీక పుటపాకనికాశం బగుకాఁకఁ జీకాకుపడి నాడునాఁటికి నగుచున్నట్లు కీటకీట నగుచున్న దింత నియ్యింత

యెరవు మాన్చి యింగితం బెటుక పఱచుకొని చింతాపనోదంబు
సేయకున్నం బ్రమాదం బని నవ్వుచు నర్చగర్భంబుగా నిట్లనిరి. 55

టీ. అనియిట్లు = ఈపూర్వోక్తప్రకారంబుగా, త్రపాభరంబునకే = సిగ్గుక్రేగు
చేత, ఉపాలంభదంభంబుగాకే = నిందావ్యాజముగా, చేయు = చేయుచున్న, పునః
పునస్త్యరణంబునకే = సారసారి కగుస్త్యరణముచేత, అంతఃకరణ = మనస్సునందలి,
రాగంబు = కృష్ణనివిషయమున ననురాగము, తేటపడక = బయల్పడఁగా, తెలిసి =
ఎఱిగి, బోటులు = చెలులు, ఇజ్జోటి = ఈయువతి, కైటభారియెడకే = కృష్ణనియందు,
నాటుకొన్న = పాదుకొనినట్టి, కన్నెకూర్చికే = వివాహమునకుముందు గలిగినయసురాగ
మును, లజ్జావశంపదయై = లజ్జాపరవశుఁడై, వెలివిరియంగానీక = బయల్పడసీయక,
పుటపాకనికాశంబగు = పుటమువేసిన పాకముతో సరియగు, కాకకే = అంతస్తాపము
చేత, చీకాకుపడి = చిక్కుపడి, నాడునాటికికే = నానాటికి, నగుచున్నట్లు = నవ్వుచు
న్నట్లే, కిటకిటనగుచున్నది = సంకటపడుచున్నది, ఇంతకే = ఇంతట, ఇయ్యంతి = ఈ
యువతియొక్క, ఎరవు మాన్చి = ఆయాసము నడంచి, ఇంగితంబు = అభిప్రాయమును,
'ఇంగితం హృద్గతో భావ' అని యమరశేషము. ఎటుకపఱచుకొని = ఎఱిగింపఁజేసి
కొని, చింతాపనోదంబు - చింతా = విచారముయొక్క, ఆపనోదంబు = పరిహారమును,
చేయకున్న = చేయక యుంటిమేని, ప్రమాదం బని = మోసపగు నని తలంచి, నవ్వు
చుకే = హసించుచు, నర్చగర్భంబుగాకే = విలాసగర్భముగనట్లు, ఇట్లనిరి = ఈవక్ష్యమాణ
క్రమముగా ననిరి.

ఉ. ఎవ్వరు నట్లుపో నెరసు శ్-లెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలన్

దవ్వుల నున్న కాకతననన్నటి వారలు వశ్యులైన దా

రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి శ్-యింద్రుడు చంద్రుడటంద్రు బోటి దా
నివ్వల దేరకత్తె యగు శ్-నిట్టివి నీతలవేగెనే చెలి. 56

టీ. ప్రాణభర్తలకే = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వుల నున్న = దూరముననున్నట్టి, కాక
కళనకే = తాదాపాతువుచేత, నెరసులు = తపస్వలను, ఎన్నక మానరు = లెక్కింపక
పోవరు. ఎవ్వరుకే = ఎల్లవారును, అట్లుపో = ఆప్రకారమే, మఱి = సిమ్మట, వారలు =
ఆప్రాణభర్తలు, వశ్యులైనకే = స్వాధీనపడిరేసి, తారు = స్త్రీలు, ఎవ్వరి నొల్లకే = ఎవ్వరి
క్షేన విచ్చగింపక, ఒక్కటయి = సతీపతులేకమై, ఇంద్రుడు చంద్రుడటంద్రు = ఆ
భర్త నింస్తుడొ చంద్రుడనియందురు, ఇవ్వలకే = ఈవలను, బోటి = చెలికత్తె, తాకే =
తాను, లేరకత్తెయగుకే = అన్యరాలపును, ఇట్టివి = ఇట్టివార్తలు, నీతల వేగెనే = నీతల
ఘోషనే యుదయించెగా, సర్వత్ర కల వనుట. చెలి యని సంబోధనము.

తా. దూరమందుఁ బ్రియు లున్నప్పుడు లోకమందలి స్త్రీ లందఱును భర్తల తప్ప తన్నక పోరు. వారు సమాపించి వశపడినప్పుడు వారి నింద్రుఁడు చంద్రుఁడని భాషించుచు నేక మై యుందురు. పూర్వము ప్రియానిఁ బిలుచుట మొదలగు పనుల యందు నక్కఱు గలిగి యున్న చెలికత్తె యప్పుడు తేరకత్తెయగు నిట్టి పనులు నీకే కలిగినవా? అంతట గలిగి యున్నవియే.

క. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచు

గన లించుక తెచ్చి యాడుగఱచుచు నయ్యం

గనల్ కందుకనికరము

గొని వ్రేయుచుఁ గెలను చూచుకొనుచుం బలికెన్. 57

టీ. అనుటయున్ = ఇట్లనిన, ఎలనగవు = లేతవపు, అడఁచుచున్ = బయలు మెఱయనీకమాటుపఱచుచు, కనలు = కొపము, ఇంచుకన్ = కొంచెము, తెచ్చి = బయలు పఱచి, యాడుగఱచుచున్ = ఓవముదంతవత్తిచే గఱచుకొనుచు, అయ్యంగనల్ = ఆ స్త్రీలను, కందుకనికరమున్ = చెండులపిండును, కొని = గ్రహించి, వ్రేయుచున్ = కొట్టుచును, కెలను = పార్శ్వమును, చూచుకొనుచున్ = ఈక్షించికొనుచు, పలికెన్ = (అయింతి) పలికెను.

క. విడువక మీగానము సొగ

సిడుటయు మఱి పాడుఁడనుట యెగ్గె? పాసె

బడిగినవారే వేదలె?

కొడిమెలు గట్టకుడి యతనిగొని పని యేలా? 58

టీ. విడువక = ఎడతెగక, మీగానము = మీయొక్కపాట, సొగసిడుటయున్ = ఇంపొనుగినందున, మఱి = ఇంకను, పాడుఁ డనుట = గానముసేయుడని చెప్పుట, ఎగ్గె = తప్పి, పాసెంబు = పాయసము, అడిగినవారే = వేడినవారే, వేదలె = దరిద్రులా, (పాయసము మధురమైయుండిన దాని నడిగినవారు దరిద్రులా? ఆమాధుర్యము గ్రోల నిచ్చగించినవారే యనుట.), కొడిమెలు = లేనినిందలు, కట్టకుడి = పెట్టకుడు, అతనిఁ గొని = ఆకృష్టని గ్రహించి, పని యేలా = విమియక్కఱు గలదు.

తా. పోనిండన్న వయస్య లిట్లని రగుం १ బో నీక్క మిం కిప్పుడే

గాని మ్మిం కొక కొంతనేపునకునే १ గానీ సఖి యెల్లయే

గానీ సీనుడి దస్తనోజ్జ గుణము १ ల్లానీ తదన్యాయము

ల్లానీ డిందన జింత నీ కతనిపై १ గా కెవ్వరిం దేల్చుదే? 59

టీ. పోనిండన్న్ = ఆయను పోనిండనిచెప్పగా, వయస్యలు = చెలులు, ఇట్ల నిరి = ఈవత్సమాణక్రమముగా ననిరి, అగుంబో = బౌనుపో, నిక్కము నిశ్చయమే, ఇం కిప్పుడే గానిమ్ము = ఇంకమీద నిప్పుడేకాని, ఇంకొకకొంతసేపునకునేగానీ = ఇంకొకకొంతకాలమునకేకాని, (ఇచ్చట నవధారణార్థకమగునేకారము వ్యవభిన్నత్యంతిమ ద్రుతముమీదవచ్చినది), సఖి=ఓచెలీ, ఎల్లియేగాని = తోపేకాని, నీనుడే = నీవాక్య మందు, తన నోజ్జగుణముల్ గానీ = ఆస్వామియొక్క మనోహరములగు గుణములుగానీ, తదన్యాయముల్గానీ - తల్ = ఆస్వామియొక్క, అన్యాయముల్గానీ = నేరములయిన గానీ, డిందిన్ = జాతిన, (నీనోర వచ్చెనేని యనుట,) చింత=విచారము, నీకు, అతనిపై గాక=ఆస్వామిమీదనేకాని, ఎవ్వరిం దేర్చిదే = మఱియెవ్వరిని బ్రస్తావించువు?

తా. ఎక్కడి ప్రసంగము లని పోనిం డని యాయను చెప్పగా, జెలు లగును, నీమాట నిక్కమేకాని, యింకమీద నిప్పుడే కాని, మఱికొంతసేపునకేకాని, తోపే కాని, నీనోట నా క్రిష్టిమని మంచిగుణములేకాని, చెడుగుణములేకాని, వచ్చెనా, యప్పుడు నీమది యతనియందుఁ దగిలియుండును గాక ; మఱి యెవ్వరిని నీవు దలంపవు గదా!

నీ. సఖిముఖోజ్ఞ తపరాజ్ఞుఖిముక్తబాష్పాంబు
పటిమ దీపపుఁజిటచిటలు దెలుప
పొరినుపాంశూత్సప్తప్రభూత్కృతు ల్కృశమధ్య
పార్శ్వముహఃప్రకరపములు దెలుప
నొదవెడుగాదద్య శ మదటిపాటునఁ బల్క
రింపఁ బుట్టెడుకేకరింత దెలుప
వలవంత విసువు కాంతల పుట్టు దూషించు
కారణంబుల తొంటికథలు దెలుప

టీ. నలఁతఁ బానుపుపైఁ బొరలట దెలుపఁ
దెగువ లోలోననే నవ్వు శ నగవు దెలుపఁ
గలక మామీదిపనిలేని శ కసరు దెలుపఁ
బొలఁతి రేలు నీయున్నియే శ పులుగుగాదె.

60

టీ. మఱియు సఖివాక్యము, న...బు - సఖిముఖ=కొనగోళ్లచేత, ఉజ్జిత = విద
లింపబడినట్టియు, పరాజ్ఞుఖి=ఆవలిమొగమై, ముక్త=విడువబడిన, బాష్పాంబు = కన్నీళ్ల
యొక్క, పటిమ = పటత్వమును, దీపపుఁజిటచిటలు = దీపమువలనఁబుట్టిన చిటచిట
భవములు, తేలుచు = ఎఱిగింపఁగా, (ఆయను యూవలీ మొగమై కన్నీరు విడుచుచు

నాబాహ్మంబువులు గొనగోళ్ల విదిలించుగా నవి దీపముమీఁద బడి చిటచిట యనుచుండుగా జలసంబంధము లేక దీపమందు జిటచిటధ్వని పుట్టదు గనుక నిదియ జ్ఞాపకమయ్యె ననుట), పారిక=మిక్కిలియు, ర...త్=ఈపాంశు=వికాంతమున(రహస్యముగా), ఉత్సృష్ట=విడువబడిన, పూత్కృతుత్=పూత్కారములను, కృ...లు=కృశ=కృశించిన, మధ్య = నడుముయొక్క, పార్శ్వ=ప్రక్కలయందల, ముహూప్రకంపములు = సారె సారెకుండలుటలు, తెలుపక=తెలియజేయఁగా,(ఎవరికిని దెలియకుండ రహస్యముగా నాయాసముచేత బుసలు విడువఁగా బ్రక్కలు గదలు ననుట), ఒ...ము - ఒదవెడు=జనించెడు, గాఢద్యము = డగ్గుతిక వడుట, అదతిపాటునక=హతాత్కారముగా, పల్కరింపక=మేము పల్కరింపఁగా, పుట్టెడు = ఉదయించెడు, కేకరింత = కుత్తుక నరుదుకొనుట, తెలుపక = తెలుపఁగా, (చెలికత్తెలు హతాత్తుగా బిలిచిన బలంక బోఁగా నాయమకు గలిగెడు డగ్గుతిక యాచెలులకు దెలియకుండ గేకరించెడు నెపముచేత మఱుంగు పఱుచు ననుట), వ...పు - వలవంత = విరహతాపమువలననైన, విసువు=వేసటును, కాంతలపుట్టు = స్త్రీలజన్మమును, దూషించు = దూషించెడు, కారణంబుల = హేతువులగుల, తొంటి కథలు = పూర్వకథలు, తెలుపక = తెలియజేయఁగా, (స్త్రీలై పుట్టఁగూడ దని యనేకపూర్వకథాదృష్టాంతములు చెప్ప ననుట), అలంతక=ఆయాసమును, పానుపువైక = శయ్యమీఁద, పొరలాట = పొరలాడుట, తెలుపక = తెలుపఁగా, (విరహాతిశయముచేత బడక కుదురక పొరలు ననుట), తెనువ=ప్రాణత్యాగముపఱుకొనాహసమును, లోలోసనే నవ్వు = లోలోపలనే యవహసించెడు, నగవు=హాసము, (నడచునడకలు, పలుకుపలుకులు అను వ్యవహారము ననుసరించి నవ్వు నగవన్నప్రయోగము), తెలుపక=తెలియజేయఁగా, ('మరణేనతి కిం భయ'మనిన రీతిగా దెంపులజేసి లోలోపలనే ప్రచ్ఛన్నముగా నవ్వు ననుట), కలక=కలంగుటను, మామిడి=మూతైగలిగిన, పనిలేని = కారణముమాలిన, కసరు = గద్దింపుట, తెలుపక=తెలియఁగా, (మనస్సు తాపాతిశయముచేత గలుషించి యుండుటవలన జేలులను గారణములేక కసరివైచు ననుట), పొలఁజి=తియ్యింతి, లేలు = రాత్రులయందు, నీయన్మియే = నీవర్తనమే, పులఁగుగాడెగుర్తుగాదా.

తా. సుగమము.

చ. ఎఱుంగరుగా యొకదృఢము 1 నీచెలి దీరి కడ దీర్ఘమాడ నా
యఱుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దనహారము వోయిన నేను బోవుదఁ
మఱువక వెంట బోవ జలమగ్నత నౌ నది సున్నమైన దా
గఱకటిపెట్టి సొవ్వుడుగుఁగని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియున్. 61

టీ. ఒకసభ తక్కినసభలతో ననుమాట, — ఒకదృశ్యము = ఒకయబ్బురమును, ఎఱుంగరుగా = తెలియరుగా, ఈచెలి = ఈసభ అనగా గోదాదేవియగుట, దీర్ఘిక = దీర్ఘయందు, తీర్థమాడక = స్నానముసేయటకు, తనహారము = తనముత్తయిపుడేరు, నాయఱుతక = నాకంఠమందు, తగిల్చి = ఉంచి, పోవుక = చనును, పోయినక = తానటు పోయిన, నేనుబోవుదుక = నేనునుబోదును, మఱువక = విస్తృతిలేక, వెంటబోవక = వెంటబడిబోగా, జలగుత్తక = నీటియందుమునుగుటచేత, అది = ఆహారము, సున్నము = చూర్ణము, బోన్ = అవును, ఐనక = అట్లు సున్నముకాగా, తాక = తాను, అనగా నీయను, కఱకఱపెట్టి = బాధించి, సొమ్ము = తన హారమును, అడుగుగాని = వేడునుగాని, ఏమియుక = కొంచెమైనను, నిజార్తి = కన ప్రయాసమును, ఎఱుంగదు = తెలియనేరదు, ముగ్ధయగుట నని భావము.

తా. ఈ యమ విరహతాపముచేత గ్రాగుడువలన శరీరమందలి ముక్తాహారములు పెటిలి యుండిన నవియే నాయమతోడ నీటమునిగి నప్పుడు విరిసి సున్నమాయె ననియు, నంతతాప మియమ యనుభవించుచున్న దనియు నొకచెలి కడమచెలలతో జెప్పెను.

చ. అసన మరాళి పల్కు వినవా హరిణీ యొకనాఁడు కస్తురిం

గొని యిడు బొట్టునా కనుచు ॥ గూర్చి నొసంగిన బెట్టుచుండఁ జు
జ్జుచుచు మొగంబు ప్రేసినటు ॥ లౌ తనయూర్పుల నింకి యింకి పో
యిన పలుబేంట్లు గోరఁ గొని ॥ యెత్తనె పట్టెను మాటిమాటికిన్.

టీ. అనిక = ఇట్లనగా, మరాళి = మరాళి యనియెడిచెలి, పల్కుక = పలుకును, హరిణీ, వినవా = విను మనుట, ఒకనాఁడు = ఒకదినమందు, కస్తురింగొని = కస్తూరినిదీసికొని, ఇడు బొట్టు నా కనుచుక = నాకు దిలకముఁబెట్టుమని, కూర్చిక = ప్రేమచేత, ఒసంగినక = కస్తూరినీయంగా, పెట్టుచుండక = తానుబొట్టుపెట్టుచుండగా, చుట్టునుచుక = చుట్టుమని, మొగంబుప్రేసినటులౌ = మొగమడచినట్లగునట్టి, తనయూర్పులక = తనయచ్చాన్నవాయువులచేత, ఇంకి యింకిపోయిన = మిక్కిలి తడియాఱిన, పలుబేంట్లు = కస్తూరియొక్క పెక్కుబీటికలు, మాటిమాటికిక = సారసారకు, గోరఁగొని = గోటిచే గ్రహించి, ఎత్తనె = ఎత్తివేయుటకే, పట్టెను = పూర్వసరిపోయెను.

తా. మరాళి హరిణితో జెప్పెడు పల్కు:—వినవేచెలి! యీ యమ నొక నాడు నాకు గస్తూరి తిలకముఁ బెట్టు మనగా నా మొగ మడచినట్లు దన వేడి నిట్టూర్పు లెగయంగా వానివేడిమిచేత నానుడుటి తిలకము పెట్టనప్పుడే యెరిపిపోవు

చుండగా నావీటికిలు దన గోటితోడ మాటిమాటి కెత్తనే కాలము సరిపోయెను గాని బొట్టుపెట్టుటకుఁ గాలము చాలక పోయెను. చూచితివా యాయమతాపాతిశయము !

మ. అనినన్సగ్నిణి వల్కెఁ దన్నుఁ జెలులారా నే లతాడోలఁ జిక్కున నూఁపం దెగి వ్రాల దీని చనువ్రేళకం బేక్రియం దాల్తునో యని పట్టం దినమధ్యమార్కరుచిఖిద్యన్తంజరుల్వోని వాడినపాలిండ్లను బెండుబొమ్మగతి నుండె న్సందిటం జుల్కనై. 63

టీ. అనినఁ=అనఁగా, సగ్నిణి = సగ్నిణి యనుచెలి, వల్కె = వక్ష్యమాణ రీతిచేతఁబలికెను, చెలులారా = సఖులారా, తన్ను = ఈయమను, నే = నేను, లతాడోలఁ = తీఁగెయుయ్యెలయందు, చిక్కునఁ = దృఢముగా, ఊఁపఁగాఁ = ఊఁగింపఁగా, తెగి = ఆలత ఈయమశరీరతాపముచేతఁదెగి, వ్రాలఁ = ఈమె దిగువఁ బడఁగా, దీని=ఈయమయొక్క, చనువ్రేళకంబు = స్తనభారము, ఏక్రియఁ = ఏరీతిగా, తాల్తునో=ధరింతునో, అని=అనుకొని సంశయించుచు, పట్టఁ = ఈయమను బట్టుకొనఁగా, ది...ను=దినమధ్యమ=పట్టచగటి, అర్క=సూర్యునియొక్క, రుచి = ఎండచేత, ఖిద్యత్ = వాడుచున్న, మంజరుల్వోని = పూలగుత్తులవలె నున్న, వాడె = మ్లానములగు, పాలిండ్లను = వయోధరములచేత, బెండుబొమ్మగతిఁ=బెండుతోఁ జేసినబొమ్మవలె, సందిటఁ = నాకొగిటియందు, చుల్కనై=లఘువై, ఊడె = నిలిచెను.

తా. ఆమె వియోగతాపముచేతఁ గృశింప శరీరము తేలిక యయ్యె ననిభావము. వ. అని తనయవస్థఁ దోఁపనాఁడిన ననాదరయుంబోలె వారల కి ట్లనియె.

టీ. తనయవస్థఁ=తనవిరహదశను, తోఁపనాఁడినఁ=బయల్పడఁ బంకఁగా, అనాదరయుం బోలెఁ = ఆదరములేనిదానివలె, వారల కిట్లనియె.

క. ఆర్పఁగఁ దీర్పఁగ మిక్కిలి

నేర్పుగలవయస్యలట్లు శ నెలఁతలు మీ మీ

నేర్పునఁ బలికెద రక్కఱ

యేర్పడ మీ కి విచారశమేటికిఁ జెప్పుడి.

65

టీ. ఆర్పఁగఁ = పోఁబుచ్చుటకును, తీర్పఁగఁ = దిద్దుటకును, మిక్కిలి = అధికముగా, నేర్పుగలవయస్యలట్లు = పోఁడిమి గలచెలలవలెనే, నెలఁతలు = స్త్రీలారా, మీమీనేర్పునఁ = మీమీసామర్థ్యముచేత, పలికెదరు = చెప్పెదరు, అక్కఱ = అవశ్యకము, ఏర్పడఁ = కుదురునట్లు, మీ కివిచార శమేటికిఁ=మీకీచింతయెల్ల, చెప్పుడి=చెప్పఁడు.

తా. అర్జున దీర్ఘ శేర్షుగల చెలులవలె నక్కఱ గలిగినట్లు మీమీచాతుర్యముల కొలది బలికెదరుగాక మీకీ యాలాచన మేల! చెప్పఁడు.

వ. అని మేలంబు నేసికొని తేలిపోఁ బలికి పుటపాక ప్రకారంబగు వియోగ దవధుభరం బవ్వధూరత్నం బడంచుకొని యుండియు నుండలేక నిశా సమయంబుల నొక్కొక్కమాటు తనలోన. 66

టీ. అని = ఇట్లుని, మేలంబునేసికొని=పరిహాసముచేసికొని, తేలిపోఁబలికి=అలక్ష్యముగా మాటలాడి, పుటపాక ప్రకారంబగు = పుటమువేసినలోపలఁగు ములుచున్నట్లుగు, వియోగదవధుభరంబు = విరహతాపాతిశయమును, అవ్వధూరత్నంబు = ఆబోటిమేటికి, అడంచుకొనియుండియున్ = మఱుఁగుపఱుచుకొని యుండియు, ఉండలేక=నిలువఁజాలక, నిశాసమయంబులన్=రాత్రులయందు ఒక్కొక్కమాటు=ఒక్కొక్క తూరి, తనలోనన్=తనంతటనే, ఈవక్ష్యమాణ ప్రకార మనుకొనుచుండు నని మీఁది కన్వయము.

సీ. ఆభినవకువలయశ్శ్యామకోమలమైన

డామూఁపు మకరకుండలముఁ దాల్చు

ని స్తులాస్యశ్రీ వసయ స్తంభనిక్షిప్త

నింబచ్ఛద భ్రువోల్పంబు నిక్క

బరువంపు మంకెనోవిరి వంపు నరవంపు

వాతేఱి చెంద్రంపుఁవానఁ గురియ

నందంపు మెఱుఁగువారిలారు కన్గ చూడ్కి

శ్రవణ కుండల కాంతిసవతుగాఁగ

తే. సప్తభువనాంగనానురంజనకు సప్త

విధ పరివాహముగ గానసమధ వెలార్చు

మాడ్కి వేణువుపై ప్రేల్లొమార్చిమార్చి

మరులుకొలిపితె గోవింద శ్రీ మందసతుల.

67

టీ. అ...ము - ఆభినవ = ఆపుడు వికసించిన, కువలయ = నల్లగలువవలెనే, శ్యామ = చామనచాయకలిగినదై, కోమలము = మృదువు, ఐన, డామూఁపు = ఎడమ భుజశిఖరము, మకరకుండలమున్ = వామకర్ణ మకరకుండలమును, తాల్చున్ = వహించుగా, (వేణు గానము నేయు నప్పుడు మెడ యొత్తగ నిడఁగా నెడమ భుజము మీఁదికిఁ గుండలము వచ్చె ననుట.), నిస్తుల = సరిలేని, అస్యశ్రీ = ముఖకాంతియొక్క, వయః = చలువస్సను, స్తంభ = నిల్పుఁకొఱకు, నిక్షిప్త = దృష్టిదోషములేకుండ నుచుపఱచిన, నింబచ్ఛద = వేఁపాకువంటి, భువ్రు = కనుబొమ, (ఈశబ్దము ప్రాస్వాదము ననున,

ట్టానర్చి, తద్ర చిరభోగము-తల్ = ఆ కృష్ణునియొక్క, రుచిర = ఇంపైన, భోగము = అనుభవమును, గుత్తగ = గుత్తజేసినట్లు, నీవ = నీవే, కైకొన = గ్రహించుట, నీకు = నీకు, తగవా = మర్యాదయే, అకట = అయ్యో, (ప్రథమపాఠమందు బ్రహ్మ కలిత దీర్ఘయతి).

తా. తాను దాసు మనుభవించుచు రాధ నుద్దేశించి శ్రీకృష్ణ సంతోషము నమస్త గోపికలకు లేకుండ జేసి గుత్త జేసినట్లు నీ వొక్కతెవే యనుభవించ వచ్చునా యని రాధను దూఱుచున్నది.

ఉ. అక్కమలాక్షుఁడొక్కతె నిజాంసమునం దిడి కుంజపుంజపుం
జక్కికిఁ గొంచుఁబోవఁ బెఱచాన లినాత్త జవెంట వేగున
న్దిక్కిలి డిగ్గు పాదసరణిం జని రోయుదు రట్టె రోసి తా
రక్కడఁ గొంచు లేమి వలదా యభిమాన మొకింత యింతికిన్?

టి. అక్కమలాక్షుండు = ఆ కృష్ణుండు, ఒక్కతె = ఒక స్త్రీని, నిజాంసము
నందు = తనమూలపునందు, ఇడి = ఉనిచికొని, కుంజపుంజక్కికి = పొదరిండ్ల
గుంపుతావునకు, కొంచుఁబోవ = తీసికొనిపోవగా, పెఱచానలు = ఇతర స్త్రీలు,
ఇనాత్త జవెంట = సూర్యతనయయగు యమునానదివెంట, వేగున = భారము
చేత, మిక్కిలి = అధికముగా, డిగ్గు = దిగబడియున్న, పాదసరణి = కాలిజాడను,
చని=పోయి, రోయుదురు = వెదకుదురు, అట్టె = అప్రకారమే, రోసి = వెదకి,
తారు = తాము, అక్కడ = ఆ పొదరిండ్ల ప్రదేశమందు, కొంచులేమి = చూచుట
యేమున్నది, ఇంతికి = స్త్రీకి, అభిమానము = ఈలుపు, ఒకింత = కొంచెమైనను,
వలదా = ఉండవలదా?

తా. శ్రీకృష్ణుండు గోపికల వంచించి యొక్కదానిఁ దనభుజము మీఁదఁ
గూర్చుండఁబెట్టుకొని పొదరిండ్లచాటునకుఁబోగా, నాగోపిలందఱును గృష్ణుని గానక
స్త్రీని మోచికొనిపోవుచున్న భారముచేత నాయనపాదములు యమునానది సెకతా
తలంబుల మిగుల దిగబడియుండిన నాజాడను బోయి వెదకెదరుగాక; అట్లు వెదకి
శ్రీకృష్ణునిఁ జూచుటవలన నాగోపికతోఁగూడి యున్నప్పుడు నమకేమివనియని స్త్రీకి
కొంచెమైన నభిమానముండవలదా యని దూఱెను.

చ. ఇలు గలనైన వెల్వడని యీలుపుటాండ్రకు దాపిక తెవై
యులు కెడలించి శౌరి తను యోగపు వావవి జూపి మీఁదఁ బె
ల్లలము వియోగవహ్ని భవదంతర నై కతపక్షి పొంత నం
తలఁ బొరలించి తొడు శ్రమనస్సన పుగ్రమయూఖనందనీ! 70

టీ. ఉగ్రమయూఖనందనీ = తీక్షణిరణములుగల సూర్యునియొక్కకూతురవైన యోయమునానదీ, ఇలు = గృహమును, కలనైనన్ = స్వప్నమందేని, వె...కున్ = వెల్లడని = వెడలిరాని, ఈలుపుటాండ్రకున్ = మానవతులగుగోపికలకు, తాపికత్తెవై = కుండెనకత్తెవై, ఊలుకెడలించి = (వారల) భయముదీర్చి, శా...విక్-శారి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, తను = శరీరముయొక్క, యోగపు = సంయోగ మనియెడి, వాచవిక్-చూసి = వాగ్రుచిఁజూసి, (విటునియొద్దనుండి మధురవస్తువులు కొనివచ్చి స్త్రీల కిచ్చి రుచిఁ బుట్టించి యనుకూలపఱుచుట దూతికకు యుక్తమే గనుక వాచవి యని ప్రయోగించినాఁడు), మీఁదన్ = అనంతరమందు, పెల్లు = అధికముగా, అ...హ్నిక్-అలము = వ్యాపించుచున్న, వియోగవహ్నిక్ = విరహాన్నిచేత, భ...తక్-భవత్ = నీయొక్క, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, నైకత = ఇసుకదిన్నెలయొక్క, పక్షిక్ = సమూహముయొక్క, పొంతక్ = సమీపమందు, వంతలక్ = తాపములచేత, పొరలించితి = వారిని బొరలంపట్లుచేసితివి, శమనస్వసప్తబౌదు = యమునితోఁబుట్టువగుదువు, 'యమునా శమనస్వసా' యని యమరము.

తా. ఓ యమునానదీ! నీవు జగములఁ దపింపఁజేసిదు సూర్యునికే గూతురవై యంతకుం డగుయమునికే దోఁబుట్టువైతివి గావున, నీ కఠినగుణమునకుఁ దగినట్లు స్వప్న ముండైన నిల్లు వెడలని మానవతులగు గొల్ల సతుల కెడకత్తెవై యిల్లు వెడలించి భయము వాసి మొదల నతనితోఁ గూడునట్లునర్చి యారుచిఁ జూపి పిమ్మట నా కృష్ణుని నెడఁ బాసి నీ యిసుకదిన్నియలమీఁద వారలు విరహాన్నిచేత బొరలాడునట్లు చేసితివి గదే? యెంత కఠినాత్మురాలవే?

ప. అని యెంటిపాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచి యున్న వయస్య లాస్యంబు లపహాస్యచంద్రికాతుందిలంబులుగాఁ దోచి భామ యే మేమి నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతఃకమాటలు మానలే వంటి మని మూడలించినం గింది దవన తాననయై నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ ననువుపడక యందంబుఁ గూడుకొని వారి కిట్లనియె. 71

టీ. అని = ఈరీతిగా, ఒంటిపాటునన్ = ఏకాంతమందు, తనలోనం బలుకు పలుకులు = తనలోఁ దా ననియెడుమాటలు, ఆలించి = విని, పొం...లు-పొంచియున్న = డాగియున్న, వయస్యలు = సఖులు, ఆస్యంబులు = మొగములు, అ...గాఁ-అపహాస్య = మేలంపు నవ్వు లనియెడు, చంద్రికా = వెన్నెలచేత, తుందిలంబులుగాన్ = పిక్కిటిట్లునట్లుగా, తోచి = కనఁబడి, భామ = ఓయింటి, ఏమేమి, ఎఱిగియేకదా =

తెలిసియేకదా, ముచుమున్ను = ప్ర వ్యమమందే, అతనిమాటలు = ఆస్వామివార్తలు, మానలేపటిమని=విడువజాల వంటి ముచు, మూదలించినకొ = ప్రస్తావించుగా, (తాళ నాడంగా ననుట.), కించిదవనతాననయై = కొంచెముదలవంచుకొన్నదై, నెమ్మెగంబు = ముఖముయొక్క, వెలవెలపాటు = సిగ్గుచే జెల్లబోవుటను, లేనగవునకొ = లేత నగవు చేత, అడంచి = మట్టుపటిచి, మఱి = ఇంకను, మొఱుగకొ = దావంగా, అనువు వడక = వలచుగాక, అందంబుగూడుకొని = వారినిగలకొని, వారి కి ట్లనియె=ఆ చెలుల కిట్లనియె.

తే. నాడు మన మున్న నెట్లొ పూఁబోడులారా ;

యనిన వారలు మగుడ నాయమకు ననిరి

యింతి నాఁ డుండ కెందుఁ బోయితివి నీ వ

టన్న నచ్చెరువడి వారి కి కలివ పలికె.

72

టీ. పూఁబోడులారా = ఓ చెలులారా ! నాడు = ఆ గోపికాకృష్ణుల క్రిడాకాల మందు, మన మున్నకొ = నేను మీరు నుండినను, ఎట్లొ = ఏవిధమగునో, అనినకొ = అనగా, వారలు = ఆచెలులు, మగుడకొ = మరల, ఆయమకుకొ = ఆమెకు, అనిరి = చెప్పిరి, ఇంతి = ఓచెలి, నాడునీవుండక = ఆకాలమందునీవుండక, ఎందుఁబోయితివి = ఎక్కడఁబోయితివి, అట్లన్నకొ = ఆప్రకార మనగా, అచ్చెరువడి = అశ్చర్యపడి, అతివ = ఆ యింతి, వారికిఁ బలికెకొ = ఆచెలుల కనియెను.

తే. సకియలార త్రైకాలికశ్శానవంతు

లైన ఋషులట్ల పలికెద కి రంత యెఱుక

యెదఁ గలిగెనేని యెఱింగింపుఁ కి డేను మొదల

నెవ్వతె నటన్న మఱి వార కి లిట్లు లనిరి.

73

టీ. సకియలార = సఖులారా, త్రై...లు - త్రైకాలిక = భూతభవిష్య ద్వర్త మానకాలత్రయసంబంధియగు, శ్శానవంతులు = శ్శానముగలవారు, ఐన, ఋషులపట్ల = మునీ శ్వరులఁ దె, పలికెదరు = వచించెదరు, అంతయెఱుక = తాదృశశ్శానము, ఎదకొ = హృద యమందు, కలిగెనేని = ఉండెనేని, ఏను = నేను, మొదలకొ = ప్రథమమందు, (పూర్వ జన్మమందనుట), ఎవ్వతెను, ఎఱింగింపుఁ డటన్నకొ = తెలుపుఁ జనంగా, మఱి = సిమ్మట, వారు = ఆచెలులు, ఇట్లు లనిరి.

మ. దివిజదు ప్రవంబుఁ గాంచిన సహస్త్రిం జూచి చూపొప కిం

తవుజ్జిల్లుంబని యంత నేని మది నీర్వాహకైధము ల్నందడిం

ప విరిం బోక ద్రుమంబుఁ గైకొనఁబలి శ్రీ నందన్నమ్రాన్లెఁ దే
నవధిం బెట్టిన సత్య వీ వహహా కావా? భామినీ నావుడుకా. 74

టీ. ది...త్విక్-విజద్రు = కల్పవృక్షముయొక్క, ప్రసవంబుక్=పుష్పమును, ని. 'స్వాదుత్పాదేభలేపుష్పే ప్రసవోగర్భమోచనే' యని అమర. కాంచిన = పొందిన, సపత్నిక్=సవతాలగురుక్తి జిని, చూచి = కాంచి, చూపోవక = ఓర్వలేక, ఇంకపుడిల్లం బని=ఇంతైనచిన్నపనిని, అంతసేసి = అంతఁగాఁజేసి, మదిక్ = మనస్సునందు, ఈర్ష్యా శ్రోధముల్ - ఈర్ష్యా=ఈసును, శ్రోధముల్=కోపమును, సంపడింపక = పెనఁగొనఁగా, విరిక్ = పుష్పముచేత, పోక=చనక, ద్రుమంబునక్ = వృక్షమును, కైకొనక్=గ్రహించుగోరి, పతిక్=భర్తయగు శ్రీకృష్ణుని, ముదన్నక్=బోషధ మనఁగా, మ్రాన్లెక్=వృక్షమెల్లను, లేజ్=తెచ్చునట్లు, అవధింబెట్టిన = శ్రమ పెట్టినట్టియు మేరుఁబెట్టినట్టి సత్యపు = సత్యభామపు, ఈపు=నీవు, కావా, అహహా = ఆశ్చర్యము, 'అహహేత్యు ద్భుతేభేదే' యని యమరము. భామినీ = ఓయింతీయనిసంబోధనము, ('కోపనానైవ భామినీ' యనియున్నది గనుక గోపముగలదానా యనుట), నావుడుకా = అనఁగా.

తా. ఓభామినీ! నీసవతియగు రుక్తిణీదేవి శ్రీకృష్ణునిచేతఁ బారిజాత పుష్పము గ్రహించుగా నీవు చూచి యోర్వఁజాలక యీసును జలంబును మెఱయ న్నల్పమగు నక్కార్థంబు నెంతోఁ గొప్పఁ జేసి యలిగి యీ పుష్పమునుమాత్రమేగాక న్నర్థము నుండి పారిజాత వృక్షమునే తెప్పించుగోరి మం దనిన మ్రాన్లెఁ దెప్పించునట్లు తలంచి యాప్రకారము శ్రీకృష్ణుని శ్రమ పఱచి పారిజాతవృక్షమును బడసిన సత్యభామపు నీవే కాదా?

వ. గ్రక్కనం బ్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై గృహదీపికారోపణంబునం గృహ గత పదార్థంబు లొక్కమాటె దృగ్గోచరంబు లగునట్లు జన్మాంత రంబున నయ్యనంతునితోడి క్రీడాప్రపంచంబు సద్యస్సమనుభూతం బైన తెఱంగునం దోచిన. 75

టీ. గ్రక్కనక్ = వెంటనే ప్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై - ప్రత్యుత్పన్న = ఉదయించిన, విజ్ఞానయై = విశేషజ్ఞానముకలదై, గృహదీపికారోపణంబునక్ = నిలయ మందు దీపముంచుటచేత, గృహగతపదార్థంబులు = ఇంటిలోనున్న వస్తువులు, ఒక్కమాటె = ఒకసారియె, దృగ్గోచరంబులగునట్లు = దృష్టివిషయములయినభంగిని, జన్మాంత రంబునక్ = పూర్వజన్మమందు, అయ్యనంతునితోడి = ఆశ్రీకృష్ణస్వామితోడి, క్రీడాప్రపంచంబు-విహారవైపులము, సద్యస్సమనుభూతంబయిన తెఱంగునక్ = అప్పుడు లెస్సగా ననుభవించినమాడ్కిని, తోచినక్ = అగవడఁగా.

ఉ. వాలికకన్నులం బొడమువారి సకజ్జల మౌళిత్రయో
గోళక మై తదంతికపురగుంతలవల్లికిఁ దల్లిఁదోడుగా
మైలవలి న్నన వ్నిగుడు ॥ మైఁ బులకల్పిడమ౯ శ్లఘాంగియై
సోలినఁ జొచ్చి డెందములు ॥ సుజ్జన హోయనిబోటు లర్పిల్లి. 76

టీ. వాలిక=నిడుదలగు, కన్నులకొ = నేత్రములయందు, పొడము = ఉదయిం
చెడు, వారి=బాష్పము, సకజ్జలము = కాటుకనీటితోఁ గూడినదియై, ఆశ్రిత = ఆశ్ర
యంబుఁబడిన, శ్రవణి = చెవు లనియెడు, గోళకమై = గోళములుగలవై, తదంతికపు=
ఆకర్ణసమీపమునందున్న, కుంతలవల్లికిఁ = తలవెండ్రుకలు అనుతీఁగెను, తోడుగాకొ =
తల్లియొడోఁబుట్టువుగాఁగా, (కాటుకతో నల్లనైయున్నదిగావునఁ గురులకు సమాన
మైన దనుట.), మైలవలికొ = శరీరమనియెడి యెలకితీఁగెయందు, (లవలి = వెన్నెలతీగ
యనికొందఱు), ననల్ =పుష్పములు, నిగుడుమైకొ =పుట్టెడిరీతిచేత, పులకల్ = రోమాం
చములు, పొడమకొ = పుట్టఁగా, శ్లఘాంగియై = బెండువడినదేహముగలదియై, సోలి
నకొ = మూర్ఖిల్లఁగా, చూచి=వీక్షించి, బోటులు=చెలిక త్రియలు, డెందములు = అంత
రంగములు, చుజ్జనకొ = చుఱుక్కనఁగా, హోయని = అయ్యోయనియంగలార్చి, అర్పి
ల్లికొ=కూర్చి చేత, ఆయమయందలి ప్రేమచేత నని ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆయమ కన్నీరు నింపుచుండ నది చెవులునిండి తలవెండ్రుకలు దడుపఁగా
సెప్పేను గగుర్పొడువఁగా సోలినఁ గాంచి డెందంబులు గంది తోడి పూఁబోడులు
ప్రేమంబున నిట్లనిరి.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సరసిజేక్షణచెయ్యము లందుమీఁద జ
న్తాంతరవర్తనంబు హృదయంబున కిత్తటి నెచ్చరించి గో
రంతలు గొండలంత లగునట్లుగఁ జేసితి మంచు జేటికా

వాంతసతాశవృంతమృదువతహిమాంబుకణాలిఁ దేర్చినకొ. 77

టీ. స...ల్ = సరసిజేక్షణ=పద్మాక్షియగునీయమయొక్క, చెయ్యముల్ = వ్యాపా
రములు, ఎంతకుఁదెచ్చెనే = ఎంతవఱకుఁదెచ్చెను, అందుమీఁదకొ = ఆకప్తముమీఁద
జన్తాంతరవర్తనంబు = పూర్వజన్త వ్యాపారమును, హృదయంబునకుకొ = ఎదకు.
ఇత్తటికొ = ఈనమయమందు, ఎచ్చరించి = ఎఱుకపఱచి, గోరంతలు = గోరంత
స్వల్పములగుకార్యములు, కొండలంతలగునట్లుగకొ = పర్వతోపమానము లగునట్లుగా
చేసితి మంచుకొ = కావించితి మని, చేటికా = పరిచారికలచేత, వాంత = వీవఁబడిన,
సతాశవృంత = వీవలతోఁగూడిన, మృదువాత = మందమారుతముగల, హిమాంబు=
ఘనీటియొక్క, కణాలికొ = చిందుకురంకురచేత, తేర్చినకొ=మూర్ఖుడేల్పఁగా, (భిసన

కట్టలమీదఁ బన్నీరు చిలుకరించి చెలికత్తియలు పరిచారికలచేత వీడు జేసి సేదఁ దేర్చి రనుట).

క. తెలిసి కను దెఱచి శ వెండియు

జలజేక్షణ తన్నుకుంద శ చరణస్త్పతిని

శ్వలతఁ గను మొగిచి శ మఱి య

శ్రులు తెప్పలఁ దోఁపఁ దెఱచి శ చూచి సఖులతోడ.

78

టీ. తెలిసి = తెలిపొంది, కనుదెఱచి = నేత్రము విచ్చి, వెండియు = మరలను, జలజేక్షణ = ఆనాయక, తన్నుకుందచరణస్త్పతినిశ్వలతఁ - తన్నుకుంద = ఆ శ్రీకృష్ణనియొక్క, చరణస్త్పతి = పాదస్పర్శమందు, నిశ్వలతఁ = స్థైర్యముచేత, కనుమొగిచి = నేత్రము మూసి, మఱి = పిమ్మట, అశ్రులు = బాష్పజలములు, తెప్పలఁ = వత్సములయందు, తోఁపఁ = కానరాఁగా, తెఱచి = కనుదెఱచి, చూచి = వీక్షించి, సఖులతోడ = చెలులతోడ. అని ముందటి కన్వయము.

క. మీ రెవ్వ రనుటయును శృం

గారిణి మే మురగకన్యకల మింతకు ము

న్ధారుణి కేతెంచితి మన

నాగామలఁ గొఁగిలించి శ యార్తి న్బలికె.

79

టీ. మీ రెవ్వ రనుటయును = మీ రెవ్వ రనఁగా, శృంగారిణి = ఓసుందరీ, మేమురగకన్యకలము = మేమునాగకన్యకలము, ఇంతకుముఁ = ఈజన్మమునకుముందు, ధారుణి కేతెంచితిమనఁ - భూలోకమునకు వచ్చితి మనఁగానే, ఆరామలఁ = అస్త్రీలను, కొఁగిలించి = ఆలింగనముజేసికొని, అర్తి = మనస్తాపముచేత, పలికె = వచించెను.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పడనుఁ శ మఱి యీకలివేళఁ గ్రమ్మఱు

బుట్టి వియోగవేదనలఁ శ బొక్కెడు నీ తను వేల తండ్రి దా

నిట్టగు నన్ను నింకొకని శ కియ్యక తొల్తన యోగశక్తి బోఁ

బెట్టెద దీని వెండియు నుపేంద్రపదాంబురుహంబు పట్టెద.

80

టీ. అట్టిమరారికె = అట్టిశ్రీకృష్ణునకు, అప్పడు = ఆకాలమందు, అనుఁగై = ప్రియురాలనై, ఇచ్చట అనుఁగునై యని యుండవలసినను అది వైకల్పికవిధిగాన అనుఁగై అనియు నుండవచ్చును. ఇట్లు ఆదిపర్వంబున - గీ. 'కారవుల కెల్ల గురువైన కారణంబు' అని ప్రయోగింపఁబడియున్నది.) మఱి = పిమ్మటను, ఈకలివేళఁ =

ఈశలియుగకాలముదు క్రష్ణుఁ = మరల, పుట్టి = జనించి, వియోగవేదనలఁ = విరహవేదనలచేత, పొక్కెడు = పరితపించెడు, ఈతను వేల = ఈశరీరమేటికి, తండ్రి = మాజనుఁడు, తాను = ఆయన, ఇట్టగు = కఠినిగలిగియున్న, నరుఁ = నరు, ఇయ్యొక నికిఁ = మఱియొకనికి, ఈయకతొల్లన = ఇయ్యొకముందఱనే, దీనికిఁ = ఈశరీరమును, యోగశక్తిఁ = యోగబలముచేత, పోఁబెట్టెదఁ = విసర్జించెదను, వెండియుఁ = మగిడి, ఉపేద్ర = ఆత్మవిక్రమునియొక్క, పదాంబురుమాంబు = చరణసరోజమును, పట్టెదఁ = ఆవలంబించెదను.

తా. అట్టి శ్రీకృష్ణునకు దొల్లి ప్రియురాలనై యుండియు సీకలివేళ మరల జనించి వియోగతాపముచేతఁ గ్రాఁగెడు సీదేహమును మాతండ్రి నన్నొకని కియ్యొకమున్నే యోగశక్తిచేత విడిచి మగిడి యాయుపేద్రు పాదపద్మంబు యవలంబించెద నని భావము.

క. అది యెందె భక్తి యెవ్వతె

యెద విశ్లేషైకభీరువృత్తిక్ బ్రియలా

భదశనైయిఁ దొఱగించును

హదనున నదిగాక యున్న యవి వైశికముల్.

81

టీ. ఎవ్వతె = ప్రియైవ, ఎదఁ = హృదయమందు, వి...త్తిక్ - విశ్లేష = వియోగమువలన, ఏక = ముఖ్యుడుగు, భీరువృత్తిక్ = భయంపడినవర్తనముచేత, ప్రియలాభదశక్ = ప్రియునియొక్కలాభదశయందే, హదనుఁ = మంచినమయముదు, మెయిఁ = శరీరమును, తొఱగించును = జార్చునో, అది = ఆశరీరత్యాగవ్యాపారము, ఒండె = ఒకటే, భక్తి = పతిభక్తి, అదిగాక = అట్లుగాకుండినను, ఉన్నయవి = మిగులునట్టి భక్తులు, వైశికముల్ = 'విత్తమాత్రోపాధిక నకలపురుషాభిలాషా సామాన్యా' యను నట్లు' వేశ్యాభక్తియేకాక నిక్కము గాదనుట.

తా. ఏయింతి తనప్రాణనాథుఁడు దాఁపున నుండినప్పుడే యితనితో వియోగము గలుగు నేమో యను భయముచేత మంచినమయము గనుఁగొని శరీరత్యాగము సేయునో యాపెడనే పతిభక్తిగాక యితరములైనవి వేశ్యాభక్తివంటి పని భావము.

తే. అనినవారలు పల్కి రాయదువతంస

మెందుఁ జన్నాఁడు విరు రంగమంద నిల్చె

వేగపా లేల? యతఁడ నీవిభుఁ డగుటకు

నర్చనాదుల నివ్వీటిహరి భజింపు.

82

టీ. అనినక = ఇట్లుచెప్పగా, వారలు పల్కిరి = అచేలు లీవశ్యమాణక్రమముగా వచించిరి, ఆయదువతంసము = ఆయాదవరత్తు మగు శ్రీకృష్ణుడు, ఎందుఁజన్నాడు = ఎక్కడ నేఁగినాఁడు, వినుము = ఆలకింపుము, రంగమంద = శ్రీరంగక్షేత్రమందే, నిల్చెన్ = నివసించెను, వేగపాటేల = త్వరపడుటయేటికి, అతఁడ = ఆస్వామియే, నీవిభుఁ డగుటకు = నీభర్తయగుటకు, ఇవ్వీటిహరిక = ఈ శ్రీవిల్లిపుత్తూరున నున్న స్వామిని, అర్చనాదులక = పూజాదులచేత, భజింపుము = నేమిపుము.

తా. ఆ శ్రీకృష్ణుఁ డిప్పు డెచ్చటికిఁబోలేదు, శ్రీరంగమందే యున్నాఁడు గావున సతఁడు నీభర్త యగుటకు నీయూర నున్న వడపెరుంగోయి లండయ రనుస్వామినిఁ బూజ నాదులచేతఁ గొల్వము.

చ. అలుకకు మన్నుఁ దేటి మటి శ్రీ యంతటనుండియు వేళవేళ నెచ్చెలు లిడు తెల్వల న్నగుడఁ శ్రీ జింతల సంతమసంబుల న్ననూ కలితత మించె సొమ్మిడని శ్రీ కార్యమునక హృదయంబున న్నదా పలపలగాక నీలముల శ్రీ బన్న సరంబయి నిర్మలాంగికిన్. 83

టీ. అలకకుమన్నక = వెఱవకు మని చెప్పగా, లేటి = తెలివొంది, మఱి = అనంతరమందు, అంతటనుండియు = అప్పుడు మొదలుకొని, వేళవేళక = ప్రతికాలమందు, నెచ్చెలులు = చెలికత్తియలు, ఇడు = ఉనిచెడి, తెల్వలక = జ్ఞానము లనెడు ధావశ్యములతోడను, మగుటక = మరల, చింతల = విచారము లనియెడు, సంతమసంబులక = చీడటులతోడను, సమాకలితత = కూడుకొనుట, (ఇది కర్తృవదము), నిర్మలాంగికిన్ = న్నచ్చ శరీరముగల యాయువిదకు, సొమ్మిడని = భూపతియు ధరింపని, కార్యమునక = వృత్తిచుటచేత, హృదయంబునక = ఎదయందు, నదా = ఎల్లప్పుడును, పలపలగాక = పలచనగాక నీలములబన్న సరంబయి = నీలములతోడఁ గూర్చిన ముక్తాహారమై, మించెన్ = బిచ్చెను.

తా. ఆయమకుఁ గృతత్వము చేత సొమ్ము లిడకుండినను హృదయమందుఁ జెలుల మాటలఁ జెల్పలును, మరలఁ గలిగెడు చింతాభరంబులను చీకటులను, గూడికొని నీలములతోఁజేర్చిన ముత్తైవు సరమువలె నుండెను, దీనికిఁ జింతాసంతమసంబులు నీలములవలెను, చెలుల మాటలవలనఁ గలిగెడు తెలుపులను తెలుపులు ముత్తైములవలె నుండెననియును, లో నున్న భావము నిర్మలాంగియౌట బయలఁ దోఁచెను.

తే. ఎలసి యే ప్రాద్దుఁ గనువొందఁగీక మరుఁడు కలహమున కంకకాఁడయి శ్రీ కాలు ద్రవ్వఁ బొండుబహుళక్షపాపరంభరలు వెడల కింటిలో నేదుముల్లయ్యె శ్రీ నిండుముఖికి.

టీ. ఎలసి=కను పెట్టుకొని, ఏప్రాద్దున=సంతతమును, కనువొందనిక=కన్న మూయ
నిక, మరుడు = స్వరుడు కలహమునకు = పోరాటమునకు, అంకకాడై = మిక్కిలి
పట్టుదలగలవాడై కాలుద్రవ్వ = కాలుద్రవ్వచుండగా, పా...లు-పాండుబహుళ
క్షపా = శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రులయొక్క, పరంపరలు=పరుసలు, వెడలక=కడవక,
ఇందుముఖికి = ఆచంద్రముఖికి, ఇంటిలో = గృహమందు, ఏదుముల్లయ్యె = ఏదు
బాదిముల్లుండినట్టె యాయెను.

తా. మన్మథుఁ డెడతెగక యెప్పుడుఁ గనువైచి నిద్రఁబట్టినీకుండఁ గచ్చకుఁ గాలు
ద్రవ్వచుండఁగా శుక్లపక్షరాత్రులును బహుళపక్షరాత్రులు నొక్కఁడుగానే చక్కఁగా
జరుగక యేదుముల్లింటిలో నుండిన నాయింటివారి కెటు డేమములేక నిద్దర పట్టక
పోవునో, యారీతిగానే యాయమ శ్రమపడుచుండెను. శల్యవృగరోమ మింటనున్న
నాయింటఁ గలహము కలుగునకుట ప్రసిద్ధము. ఇచ్చట శుక్లపక్షరాత్రులు తెల్లగాను గృష్ణ
పక్షరాత్రులు నల్లఁగా నుండునగునక వానిపరంపర యేదుఁ బాదిముల్లుఁగాఁ జెప్పబడెను.
ఆరోవృహణమయిన యేదుఁబాదిముల్లు కలహమును గలుగఁజేయుట కుపయోగించెను
గనుక పరిణామాలంకారము.

మ. తలిరుంగైదువుజోదునానతి వధూధైర్యంపుఁ బెన్గోట కం

దళితాహర్షభయం త్రకారుఁ డలుక ॥ న్నానాటికిఁ ద్రెళ్లఁ గో

మలమార్తండమరీచిదీపకళికోశం జూడి యేయుం దళ

ద్దళపాథోరుహలోహనాళకుహరోద్యచ్చంచరీకాశ్చముల్. 85

టీ. కందళితాహర్షభయం త్రకారుడు = అంకురించినప్రాతక్షకాలమనియెడు
ఫిరంగికాతు, త...లె = తలిరుంగైదువు=చిగురుటాకుబాతుగల, జోదు=యోధుడగు
మన్మథునియొక్క, ఆనతి=అజ్ఞప్తిచేత, ప...ట - వధూ=ఆవనితయొక్క, ధైర్యంపు=
ధైర్యమయమగు, పెన్గోట = పెద్దకోట, నానాటికి = దినక్రమముగా, ద్రెళ్ల =
కూలుటకు, కో...చ్చె = కోమల=మృదువులగు, మార్తండ = బాలసూర్యునియొక్క,
మరీచి=కిరణములనియెడు, దీపకళికా = మొగ్గవంటిదీపములయొక్క, డొచ్చె = వేడి
మిచేత, చూడి=మట్టించి, ద...ల్ - దళిత=వికసించుచున్న, దళ=తేకులుగల, పాథో
రుహ=కమలము లనియెడు, లోహనాళ = ఫిరంగులయొక్క, కుహర = బిలములనుండి,
ఉద్యల్ = వెడలుచున్న, సంచల్ = మదించిన, చంచరీక=తుమ్మెదలనియెడు అశ్చముల్ =
గుండ్లను, అలక = కోపముచేత, వియె = ప్రయోగించును.

తా. ప్రాతక్షకాల మనెడు ఫిరంగికాతు మన్మథుఁ డను యోధుడవని సెలవొంది
యాయమ ధైర్యమనియెడు 'కోట నానాటికి గ్రొందఁ గూలుటకై, బాల సూర్యకిరణ

ములు సోకుటవలన వికసించుచున్న కమలము లనియెడు ఫిరంగులలోనుండి వెడలెడు గండుదుప్తెద లనియెడు గుండ్లను బారు సేయును; అప్పు డాకిరణజ్వాలయే జానకి త్రాటి రంజకపువేడిమియై యుండెను; ఆయమకు రాత్రులు ధైర్యము లేదాయెడదా ప్రాతః కాలమందును లేదాయెను; సాయంకాలములందుఁ గమలములు ముకుళించు నప్పుడు తుప్తెద లాకమలములలోఁ జొచ్చియుండి సూర్యోదయము కాఁగానే వికసించిన వానిలోనుండి వెడలు చుండెను.

తే. సురుచిరవితానదంభకౌసుంభధారి

తుహినధారాగృహంగి బిందువులు నెదర

పాంత ఘటయంత్రసరముఁ ద్రిప్పచు జపించు

మగువధృతి దూల మధ్యాహ్నమంత్రవాది.

86

టీ. మధ్యాహ్నమంత్రవాది = మధ్యాహ్నమనియెడిమాంత్రికుడు, మ...త - మగువ=ఆయమయొక్క, ధృతి=ధైర్యము, తూల=చలించుటకై, ను...రి - సురుచిర= ప్రకాశించుచున్న, వితాన=పేలుకట్టనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, కౌసుంభ = కాషాయ వస్త్రమును, ధారి = ధరించినవాడును, తు...గి - తుహినధారాగృహ = మంచువంటి ధారలుగల గృహమనియెడు, అంగి = శరీరముగలవాడైనై, (ఇవిరెండును మధ్యాహ్న మంత్రవాదికి విశేషణములు), బిందువులు=ధారాబిందువులు, (బిందువు లనగా ధైర్యము యొక్క ప్రాణము లనినొందఱు, బంధువ లను పాతమున్నను బ్రాణము లనియే యర్థము. 'బంధుర్బంధుకపుష్పే స్యాత్ప్రాణబంధోవృశ్చ భర్తరి' అని విశ్వము.) ఛెదర= పడు చుండగా, ఘ...ము = ఘటయంత్ర=కుంభయంత్ర మనియెడు, సరము=జపమాలి కను, త్రిప్పచు=పరివృత్తిజేయుచు, పాంత= సమీపమున, జపించు= జపము సేయును.

తా. తొగ రద్దిన చందువ లనియెడు కాషాయములను ధరించి మంచువలె ధారలు గురినెడు గృహ వనియెడిశరీరము భిన్నధూనరిత మైనట్లు తెల్లగా నుండగా, జలము 'వెడవల్లుచుఁ దిరుగుచున్న ఘటయంత్ర మనియెడు జపమాలిక ద్రిప్పచు మధ్యాహ్న మనియెడు మాంత్రికుడు మగువ ధైర్యము చెడిపోవుటకుఁ దన నోటి తుప్పరలు రాలు నట్లు జపముఁ జేయుచుండును. దీనివలన దాపోవశమసార్థమై నీటి తుంపురులు సెగయు చున్న ఘటయంత్రములుగల యింటిలో నాయమ యుండగా, నక్కడను దావ మధిక మాయె నని తోచుచున్నది. ఘటయంత్ర మనగా నొక మోతు వెంటఁ గడవలు గట్టి బావిలోఁ జేదుచు రాగాఁ గొన్ని మునుగునవియు మఱి కొన్ని నీరు స్రవించునవియై యుండును.

ఉ. తామరసాస్త్రతామ్రముఖదంష్ట్రిత విస్ఫుట మల్లి హల్లక
స్తోమరజచ్చటాంగక మధుద్యుతితారవియద్ద్రుచంక్రమో
ద్దామపితృప్రసూప్లవగిదైన్యరుతోత్థరథాంగపోత చిం
తామయనిద్రలం బొలసి ॥ తాపమునేయం దొడంగె నింటిన్. 87

టీ. తా...ఖ-తామరసాస్త్ర=కవలాస్త్రం దగుసూర్యుం డనియెడు, తామ్ర = ఎఱ్ఱ
నైన, ముఖ=మొగముగలయట్టియు, దంష్ట్రిత = కోఱలుగాఁ జేయఁబడిన, విస్ఫుట = విక
సించిన, మల్లి=మల్లెపువ్వులు గలినట్టియు, హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, స్తోమ=సమూ
హముయొక్క, రజః=పుష్పైశ్చయొక్క, ఛటా = ప్రోగనియెడు, అంగక = శరీరముగల
యట్టియు, మధు=మకరందముయొక్క, ద్యుతి = కాంతివంటి కాంతిగల, తార=నక్షత్ర
ములనెడు కను గ్రుడ్డుగలట్టియు. (శ్లిష్టరూపకము), వియత్=ఆకసమనియెడు, ద్రు=వృక్ష
మందు, చంక్రమ=సంచరించుటయందు, ఉద్దామ=అడ్డపాటులేనియదియును నగు, పితృ
ప్రసూ = సాయంసంధ్యయనెడు, ప్లవగి = ఆడుకోతి, 'సాయంసంధ్యా పితృప్రసూ'
అని యమరము. దైన్యరుత=దీనాలాపములతోడ, ఉత్థ=లేచినట్టి, రథాంగ=చక్రవాకము
లనియెడు, పోత=పిల్లలుగలదియై, చింతామయ=చింతావికారములగు, నిద్రలన్=నిద్దురల
యందు, బొలసి=కనఁబడి, ఇంటికిన్ = ఆయమకు, తాపమునేయన్ = తాపము గలంగఁ
జేయుటకు, తొడంగెన్=ఉపక్రమించెను.

తా. 'స్వప్నే మయాయం' విశ్వలోకదృష్టప్రకృత్యామృగకృత్యస్తగజైర్నిషి
ర్థో' అని సుందరకాండమందును, 'స్వప్నే వానరమార్జాలభల్లూకాదుఃఖపేతవః' అని
గ్రంథాంతరమున నున్నట్లు, స్వప్నమందు వానరదర్శనము శుభావహముగాదు గావున
'కోయం తామ్రముఖః కపి' అనినట్లు అస్తమింపఁబోయెడు సూర్యుం డనియెడు నెఱ్ఱని
ముఖము గలిగి, సాయంకాలమందు వికసిల్లుచున్న మల్లెమొగలనియెడు తెల్లని కోఱలు
గలిగి, యెఱ్ఱగలువ పుష్పాడి తిప్ప యనియెడు పచ్చని శరీరము గలిగి, 'పింగాక్షం
పురతస్థితో' నున్న ట్లాపూలమకరందమువలె సింగళ వర్ణము గల నక్షత్రము లనెడుకను
గ్రుడ్డు కలిగి యాకాస మనియెడు చెట్టుమీఁదఁ దిరుగుచు నస్తమయకాలమందు
నొండొంటిఁ బాసి దీనాలాపములు నేనెడు జక్రవ లనియెడు పిల్లలతోఁ గూడిన
సాయంసంధ్య యనియెడు నాడుకోతి, యాయమకు నిద్రలు లేకున్నను శరీర మెఱుంగ
రాని చింతామయ నిద్రలోఁ దోచుచుండుఁ గావున, నాయమ మిగుల వగలం బొగులు
చుండెను.

వ. ఇల్లైఱంగన సకల కాలంబుల నారటంబునకు నూటటఁ గాన కుండి

యు నప్పండరీకాక్షి యందుండు నప్పండరీకాక్షు నారాధనంబున
నారాధారమణుం గ్రవ్వుటఁ జెంద డెందంబునం దలంచి. ౪౮

టీ. ఇతైఱుగునక్ = ఈ ప్రకారముగాను, సఖలకాలంబును = అపహారాశ్ర
ములు, ఆరటంబునకు = పరితాపమునకు, ఊటఁగొనకుండియున్ = ఉపకాంతి పొంద
కుండియు, అప్పండరీకాక్షి = ఆనాయిక, అందుండు = ఆ శ్రీవిల్లపుత్తూరుననుండు,
పుండరీకాక్షు = విష్ణువుయొక్క, ఆరాధనంబునక్ = పూజచేయుటచేతను, ఆ రాధా
రమణక్ = ఆ శ్రీకృష్ణస్వామిని, గ్రవ్వుటఁజెందక్ = తిరిగిపొందుటకు, డెందంబునక్
తలంచి = మనస్సున నెంచుకొని

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదినప్రత్యూషమును మాన
నియతి మేల్కొని సఖీచయము మ్రోల
హేమపాత్రిక హరిద్రామలక్ష్మ్యాదిక
స్నానీయవస్తువ్రజంబుఁ గొనుచు
ధౌతాంశుకంబులుతడి యొత్తులును దేర
నంతగోధంబున నరిగి నిజగృ
హరామదీర్ఘక ననుసంహితద్రావి
డామ్నాయయై స్నానమాచరించి

తే. పద్మనీలేత పూర్ణసౌభాగ్యదాంగ
ధూతి చక్రచక్ర లీలెండ్రతోడ మాటు
మలయ నిడువెండ్రుకలగుంపులచివైచి
వేగ వెడవెడఁ దడియొత్తి న విధియుతముగ. ౪౯

టీ. పద్మాస్య = ఆకమలముఖి, ప్రతిదినప్రత్యూషమును = ప్రతిదినప్రాతఃకాల
మందును, మాననియతిక్ = మానవ్రతముచేత, మేల్కొని = నిద్దురలేచి, సఖీచయము =
చెలల మొత్తము, మ్రోలక్ = తనముందట, హేమపాత్రికక్ = బంగారుపద్మైరమునందు,
హ...బుక్ = హరిద్రా = చనుపును, ఆమలక్ష్మ్యాదిక = ఉసిరికపిండిమొదలగు, స్నానీయ =
స్నానమనకుఁ దగిన, వస్తు = ద్రవ్యములయొక్క, వ్రజంబుక్ = సమూహమును,
గొనుచుక్ = గ్రహించుకొనుచు, ధౌతాంశుకంబులు = ఉదికినచీరలును, తడియొత్తు
లును = తడిదుడుచుకొను వస్త్రములును, లేరక్ = తెచ్చుచుండఁగా, అంతఃపథంబునక్ =
పెరటితోవను, అరిగి = పోయి, ని...య వి-నిజగృహ = తమయింటి సరిబాధియగు,
ఆరామ = ఉద్యానమందలి, దీర్ఘకక్ = డిగ్గియందు, అనుసంహిత = అనుసంధానము

సేయఁబడిన, ద్రావిడామ్నాయయై = ద్రావిడవేదముగలదియై, ('సమామ్యహం ద్రావిడ వేదసాగరమ్' అనియు, 'ద్రవిడోపనిషద్ధాథాం పరితస్య ద్విజస్యవై, యోవై పాదోదకం పాతి స పునాతి వసుంధరామ్' అని యున్నది గనుక ద్రవిడవేదానుసంధానముఁ జేసెనుట.) స్నానమాచరించి = తీర్థమాడి, ప...లు-పర్జనీలేశ = పసుపుపాడికి, పూర్ణ = మెండుకొన్న, సౌఖ్యాగ్య = సౌభాగ్యదనమును, ద = ఇచ్చునట్టి, అంగ = శరీరము యొక్క, ధూతి = వడఁకుటయొక్క, చకచకలు = చాకచక్రములు, ఈరెండతోడఁగూడఁ బాలాశవముతోడ, మాణుమలయక్ = ప్రతిఘటింపఁగా, ని...పు-నిడు = దీర్ఘములగు, వెండ్రుకలగుంపు = కేశములసమూహము, మలఁచినైచి = వెనుకకు వేసికొని, వేగఁగ = శీఘ్రముగా, వెడవెడఁగ = అసమీచీనముగా, తడియైతి = ఒడలుదుడిచి, విధియు తముగఁగ = కాస్త్రవిధిప్రకారముగా నని ముందఱికన్వయము. 'లలాటే కేశవం ధ్యాయే' త్తని యూర్ధ్వపుండ్రప్రకరణమం దున్నది గనుక విధియుత మని ప్రయోగింపఁబడెను.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నొసలగుమ్మడిగింజతెఱంగు పాండుమృ

ద్భిందువుఁ దీర్చి చెందిరముఁపేచకశీర్షముపైఁ బలె న్గటిం

జందురకావిజీ బమరఁ १ జల్లని రేయిటి తట్టుపు న్నభు

ల్విందులఁదేల నూనెముడివెండ్రుకలం దడి తావు లీనఁగన్. 90

టీ. కుందరదాగ్ర = మొల్లమొగ్గలవంటిదంతాగ్రములుగల యాయువతి, నెన్నొ సలఁగ = లలాటమందు, పాండుమృత్ = తిరుమణియొక్కయు, గుమ్మడిగింజతెఱంగు = కూత్నాండ బీజముయొక్కరీతిగా, బిందువుఁ = తిలకమును, తీర్చి = దిద్ది, చెందిరము = సిందూరము, పేచకశీర్షముపైఁబలెఁ = గజమస్తకముమీదవలె, 'పేచకః పేచకీ తథా' అని ద్వీరూపతోశమందును, 'సామజఃపేచకీశూర్ప శ్రుతిర్వేదంధ' అని యమరమునను. చందురకావిజీము = చంద్రకావిజిల్లచీర, కటిక = పిఱుందున, అమరఁ = ఒప్పుగా, చల్లని = శీతలమగు, రేయిటి = రాత్రియలఁచిన, తట్టుపు = సాంకవవిశేషము, అభుత్ = తుష్పెదలు, విందులఁదేలఁ = విందుభోజనములు సేయఁగా, నూనెముడి వెండ్రుకలఁ = నూనె గలిగి ముడివేయఁబడిన కేశ పాశమునందు, తడితావులీనఁగఁ = అద్రిప్రసరములు నృజింపఁగా అని ముందఱికన్వయము.

తా. ఆమె తిరుమణిని శ్రీచూర్ణమును బెట్టుకొని, చంద్రకావిచీర ధరించి యుండెను, రాత్రి శరీరమందు ధరించిన పుష్ప వాసనలకుఁ దుష్పెదలు గ్రమ్ముకొను చుండఁగా, మెఱుగురాచియున్న వెండ్రుకలు ముడియిడ నామెనుండి యొక వింత భరితము వచ్చుచుండెను.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్వపూవుటెత్తు

దరు పరిణ తోరుకదలిమంగజరియుఁ గొనుచుఁ

బోయి గుడి నంది విజనంబుఁ శ జేయుఁ జొచ్చి

మ్రొక్కి వేదిక బలువన్నె శ ముగ్గు బెట్టి.

91

టీ. బోటి = చెలికత్తె, క...త్తుకట్టిన = కూర్చిన, చెంగల్వపూవుటెత్తు = ఎఱ్ఱ కలువ పూవులదండయును, త...యు = తరు = వృక్షమునందే, పరిణత = లెస్సగాఁబండిన, ఉరు = పెద్దదైన, కదలి = అరటిపండ్లయొక్క, మంజరియు = గెలయును, కొనుచు = గ్రహించుచు, పోయి = చని, నంది = అర్చకుఁడు, గుడి = శోవెలసు, విజనంబుజేయ = జనరహితమగునట్లు గావించుగా, చొచ్చి = అచ్చటఁ బ్రవేశించి మ్రొక్కి = స్వామికి దండము సమర్పించి, వేదిక = తిన్నెయందు, ప...గ్గు = పలువన్నె = పెక్కురంగులు గల, ముగ్గు = రంగవల్లిని, పెట్టి = తీర్చి.

తే. కపిలగవి సర్పిర బృథ దీపకళిక దీర్చి

ద్వయముతో వక్షమునఁ గల్వదండసేర్చి

యగరు ధూపంబు లిడి శర్కరారాజ్యము క్త

హృద్యకదళీఫలాళి నై శవేద్య మిచ్చి.

92

టీ. కపిలగవి = కపిలధనువుయొక్క, సర్పిర = నేతిచేత, బృథ = పెద్దయగు, దీపకళిక = దీపజ్వాలను, తీర్చి = వెలిగించి, ద్వయముతో = ద్వయ మనియెడు మంత్రోచ్చారణముతోడ, వక్షమున = స్వామివక్షస్థలమందు, కల్వదండ = చెంగల్వ మాలికను, చేర్చి = సమర్పించి, అగరుధూపంబులిడి = అగరుచెక్క పొడితో ధూపములు వేసి, శ...ళిక - శర్కర = చక్కెరతోడను, ఆజ్య = నేతితోడను, యుక్త = కూడి యున్న, హృద్య = మనోహరములగు, కదళీఫల = అరటిపండ్లయొక్క, ఆళిక = సమా హమును, నైవేద్యము = ఆరగింపను, ఇచ్చి = సమర్పించి.

క. ఖండిత పూగీ నాగర

ఖండంబులు ఘన శశాంకఖండంబులచే

* హిండితములు గావించి య

ఖండస్థిరభక్తి నొసగి శ కదలి చెలులతోన్.

93

టీ. ఖం...లు-ఖండిత = కత్తిరింపఁబడిన, పూగీ = పోకలయొక్కయు, నాగర = సొంటియొక్కయు, ఖండంబులు = తునుకలను, ఘన...చే = ఘన = గొప్పలగు, శశాంక ఖండంబులచే = కర్పూరశకలములచేతను, 'ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞక' అని నిఘంటువు.

హిండితములుగావించి = ఓలియఁగూర్చి, (హిండిత మగు తాంబూలము.) అఖండ = కొదవలేని, స్థిర = తిరమయిన, భక్తి = భక్తిచేత, ఒసఁగి = స్వామికి సమర్పించి, కదలి = అచ్చటనుండి వెడలి, చెలులతో = సఖులతోడనని ముందటి కన్వయము.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి
వినతయై మాళి శతకోపమును ధరించి
చరణతీర్థముఁ గొని తత్ప్రసాదలబ్ధ
మయినమాల్యముఁ దాల్చి గేహమున కరుగు. ౪4

టీ. చెలువ = ఆసుందిరి, గ...ముక్-గర్భగృహ = గర్భగృహమునకు, ప్రదక్షిణముఁ జేసి = వలగొని, వినతయై = నమ్రయై, మాళి = శిరమునందు, శతకోపమును = శ్రీశతకోపమును, ధరించి = వహించి, చరణతీర్థముక్ = ఆస్వామివారి శ్రీపాదతీర్థమును, గొని = పుచ్చుకొని, త...ముక్-తత్ = ఆస్వామియొక్క ప్రసాద = ప్రసన్నత్వము చేత, లబ్ధమయిన = లభించిన, మాల్యముక్ = పూదండను, తాల్చి = ధరించి, గేహము నకు = తనయింటికి, అరుగు = పోవును.

క. ప్రతిదినము నిట్లు చవి య
చ్యుత పూజ యొనర్చి వచ్చి సుదతి వియోగ
చ్యుతఛైర్య యగుచు నయ్యదు
పతిగుణములు ద్రవిడభాషఁ బాడుచు నుండున్. ౪5

టీ. ప్రతిదినముక్ = అనుదినమందును, ఇట్లు = ఈరీతిగా, చవి = పోయి, అచ్యుతపూజ = ఆస్వామిపూజము, ఒనర్చి = చేసి, వచ్చి = మరల నింటికివచ్చి, సుదతి = ఆయను, వియోగ = విరహముచేత, చ్యుత = జాతిన, ఛైర్యయగుచుక్ = ఛైర్యము గలదియై, అయ్యదుపతి = ఆశ్రీకృష్ణునియొక్క, గుణములు = కల్యాణగుణములను, ద్రవిడ భాష = ద్రావిడభాషయందు, పాడుచునుండున్ = గానము చేయుచుండును. ఈయమ స్వయముగా తిరుప్పావై యను ద్రవిడప్రబంధము చేసి దానిని గానము చేసెను.

తే. మొదల నాముక్తమాల్యద స మదనతాప
తరణి పెనువెట్ట వేగిన స దక్షిణాశ
మత్స్యతోష్ఠకుఁ దుదముట్ట స మాఁడు ననుచుఁ
దొలఁగె నన నుత్తరాశకుఁ దొలఁగె దరణి. ౪6

టీ. మొదల = ప్రథమమందు, ఆముక్తమాల్యద - ఆముక్త = ధరించివిడువఁ బడిన, మాల్య = పుష్పమాలికలను, ద = స్వామి కిచ్చిన చూడ్కొందుత్త నాచ్చియూ

రనియెడు నాయుక్కుయొక్క, మదనతాప . మదన = మన్నభునిచేతనైన, తాప=విరహ తాప మనియెడు, తరణి = సూర్యునియొక్క, పెనువెట్ట = అధికోష్ణముచేత, వేగిన = పరితపించిన, దక్షిణాశ = దక్షిణదిక్కు, మత్కృత = నాచేత జేయబడిన, ఊష్ణకు = వేడిమికి, తుదముట్ట = పరిభ్రమాక్షమగునట్లు, మాడు నచుకు = మాడిపోవునని, తొలంగెనన = తొలంగెనో యనునట్లు, తరణి=సూర్యుడు, ఉత్తరాశకు = ఉత్తర దిక్కునకు, తొలంగె = సంచలించెను, ఉత్తరాయణకు డాయెను.

తా. ఇప్పుడె చూడ్కొడు త్రనాచ్చియారుయొక్క విరహతాప మనెడు సూర్య దీప్తిచేత నీదక్షిణదిక్కువేగుచున్నది; దీనిపై నేచుచు వేడిమి జేసితి నేని యాదిక్కు మాడి పోవు నని తలచి సూర్యు డాదిక్కునుండి తొలంగెనో యనునట్లుత్తరాయణ ప్రవేశమాయెను. ఆచూడ్కొడు త్రనాచ్చియారు ధరుణానమం దీప్రతము బూని ముప్పది దినములు ముప్పది పాటలుగాఁ దిరుప్పావై పాడె ననియును, బిమ్మట మకరసంక్రమణము ప్రవేశించె ననియును భావము. రూపతోత్థాపితహేతూప్యేత్యాలంకారము.

చ. తెలియంగ వచ్చె నట్టితటిక १ దిగ్గకరుండు ధనాధిపాశక్తై

తొలగినకారణం బతివ १ దుర్వహా దీర్ఘవియోగవహ్ని పె

ల్లలమిన తద్దిశం దగిలినట్టి తనూష్ణ ఘనీభవన్తహః

జలమయశంకరశ్వశురశక్తైలముశోనల చల్వొ దీర్పంగన్.

97

టీ. అట్టితటిక = ఆసమయమందు, దిగ్గకరుండు = తీక్ష్ణకిరణుండగు సూర్యుడు, ధనాధిపాశక్తై = కుజేంద్రులనక్తై, తొలగిన కారణంబు = తొలగించినహేతువు, అ...హ్ని - అతివ = ఆచూడ్కొడు త్రనాచ్చియారుయొక్క, దుర్వహా=వహింపఁగూడని, దీర్ఘ = పొడువగు, వియోగవహ్ని = విరహాగ్ని, వెల్లు = అధికముగా, అ...శక్ - అలమిన=వ్యాపించినట్టి, తద్దిశ = ఆదక్షిణదిశయందు, త...ష్ణక్ - తగిలినట్టి = తనకు నంటినట్టి, తనూష్ణ = శరీరతాపమును, ఘ...ల్వొ - ఘనీభవత్ = కరుడుగట్టిన, మహాజలమయ = మహాదకవికారమగు, శంకర = ఈశ్వరునకు, శ్వశుర = మామయగు, కైలము = హిమవత్పర్వతముయొక్క, శోనల=చరులయందలి, చల్వొ = కైత్రముచేత, తీర్పంగన్ = పోగొట్టుకొనుట కని, తెలియంగవచ్చెన్ = ఎఱుకబడవచ్చెను.

తా. సూర్యుడు దక్షిణదిక్కునుండి యుత్తరదిక్కునకు జనుటకు గారణ మనఁగా, దక్షిణ దిశయందు జూడ్కొడు త్రనాచ్చియారుండె గా మదికెల్ల వ్యాపింపఁగా సూర్యు డచ్చట నుండఁగా

వలన హిమవత్సర్వతము చటియలలాని శైత్యముచేత నాకాక నడంచుకొనుటకై యా యుత్తర దిశకుఁ బోయెను. కావ్యలింగానుప్రాణితఫహాశ్నేక్షాలంకారము.

తే. కినిసి వలతోడు దండెత్తఁ १ గేతు వగుట

మీన మిలఁ దోచు టుచితంబుమేష మేమి

పని యనఁగనేల ? విరహాఖ్యుఁ १ బాంధయువతి

దాహమున కగ్ని రాఁగఁ దత్తడియు రాదె ?

98

టీ. కినిసి = కోపించి, వలతోడు = మన్నఁడు, దండెత్తఁ = విరహులమీఁద దండెత్తిరాఁగా, కేతువగుట = టెక్కెమాటచేత, మీనము = మత్స్యము, (మీనసంక్రాంతి యనుట.), 'ప్రద్యుమ్నామీనకేతనః' అని యమరము. ఇలఁ = భూమియందు, తోచుట = కనఁబడుట, ఉచితంబు = తగినదియే, మేషము = మేక, (మేషసంక్రాంతి యనుట.), ఏమిపనియనఁ గనేల = ఏమిపనికివచ్చెననుటయేల, విరహాఖ్యుఁ = విరహమునెడఁపేరిచేత, పాం...కుఁ - పాంధ = వియోగవతులగు, యువతి = ఉవిదలయొక్క, 'దాహమునకుఁ' = దహించుటకై, అగ్ని = అగ్ని, రాఁగఁ = వచ్చుచుండఁగా, తత్తడియుఁ = వాహనమును, రాదె = రాదా. (వచ్చును.)

తా. మన్నఁడునకు మీనము టెక్కెము గావున నతఁడు దండెత్త వచ్చునప్పుడది కనఁబడుట సరియేగాని, మేష మేల వచ్చె ననఁగా నగ్ని మేషవాహనుఁడుగావున నతఁడు విరహ ము నామముచేత వియోగినులకు దహించుటకై రాఁగా నతని వాహనముకూడవచ్చెను, మీన సంక్రాంతి వచ్చి యాసెల గడచి మేషసంక్రాంతి వచ్చెను. శ్లేషచేత మీనమేషములకు సంతాపకరత్వము చెప్పినాఁడు గనుక నలంకారముచేత వస్తుధ్వని.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ద్రధిమ १ పెల్లికఁ జైత్రుఁడు వచ్చి చేయుఁగా

వ్యయ మని సీతునంద చెలువ లైదవు ల్దడుపంగ వచ్చెఁ దా

రయమునఁ బేర్చి యా ఋతువు १ రాఁ జలి విచ్చి తోఁటంగి రయ్యవ

స్థయుచితమే కదా విపది ? ధైర్య మనం జరుమాట యింతకున్. 99

టీ. ప్రి...ల్లు-ప్రియ = ప్రియులయొక్క, పరిరంభణ = ఆలింగనములయొక్క, ద్రధిమ = దార్ద్రముయొక్క, పెల్లు = ఆధిక్యమును, ఇలఁ = భవిష్యత్కాలమందు, చైత్రుఁడు = మధుమాసము, వచ్చి = ఆసన్నుండై, వ్యయమునేయుఁగా = నాశము జేయునుగదా, అని = అనుకొని, సీతునంద = చలికాలమందే, చెలువల్ = సుందరులు, 'పెదవుల్దడుపంగ' = భయముచేత బెదవులం దడుపుకొనుచుండఁగా (చలి

చేతఁ బగిలిన పెదవులను నాలుకలచేఁ దడుపుదురు గనుక దానిని భయానుభావము గాఁ జెప్పినాఁడు), ఆ ఋతువు=ఆవసంతర్తువు, తా=తాను, రయమున=వేగము చేతను, పేర్చి=అలిశయించి, వచ్చె=ప్రవేశించెను, రా=అట్లురాగా, చలివిచ్చి=చలిదీటి, (భయములేకయనుటయును, వసంతర్తువురాగానే చలిపోయెననుట), అయ్య వన్ధ=అట్లు భయపడి పెదవులుదడుపుటయును, చలిచేతఁదడుపుచుండుటయును, తొఱంగిరి=విడిచిరి. ఇంతకు=ఇంతపనికిని, విపదిఁదైర్యమనంజుక=ఆపదయందు ధైర్యముండవలయు ననఁగా నొప్పుచున్న, మాట=వాక్యము, 'విపదిఁదైర్య మథాభ్యుదయేక్షమా' అను వాక్యమనుట, ఉచితమేకదా=తగినదేకదా.

తా. స్త్రీలందఱు తమ ప్రియుల దిగి కౌగిలింత లింకఁ జైత్రుఁడు వచ్చి యుప్పటివలె నుండఁగ నశింపజేయు నని చలికాలమందే భయపడి పెదవులు దడిపి కొనుచుండఁగా నతఁడు రానే వచ్చెను; అట్లు రాగా వారు చలిదీటి యా యవన్ధ విడిచిరి, విపది ధైర్య మనుమాట యీచని కుచితమే కదా! చలికాలములో వలెఁ జైత్రమాసములో గాఢాలింగనము లుండవనియును, జలిచేతఁ బెదవులు పగులఁగా నాలుక కొనలచేఁ దడుపుకొందు రనియును, వసంతర్తువు రాగానే చలి తగ్గననియును, వారా పెదవులు దడుపుట మాని రనియును భావము. హేతూత్పేక్ష, శ్లేషాలంకారములు.

ఉ. సృష్ట బహుప్రణం బయిన నీ సీతున కల్కి నిజోష్ఠపల్లవాః
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న దివ్యధు విసేయన కింతులుమోవిఁ దన్నధూ
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న యొచ్చె మఱఁజేసిన వారు కృతం బెఱింగి వి
స్ఫుష్టముగా నొనర్చిరి వసంతున కూట దోహదంబులన్. 100

టీ. ని...ముక్త-నిజోష్ఠపల్లవనిజ = తమయొక్క, ఓష్ఠపల్లవ = మోవిచిగురుల యొక్క, ఉచ్ఛిష్టము = ఎంగిలిన, కొన్నది = గ్రహించినది, ఇవ్యధువు = ఈతేనియ, ఇసేయనక = చీయనక, ఇంతులు = స్త్రీలు, సృ...బు-సృష్ట = సృజింపబడిన, బహుప్రణంబు = పలుగాయములుగలది, ఐన, సీతునకు = చలికాలమునకు, అల్కి = వెఱచి, మోవి = అధరోష్ఠమునందు, తన్నధూచ్ఛిష్టము-తల్ = తమచేతనిరసింపబడినట్టి, మధూచ్ఛిష్టము = తేనియకెంగిలయైనమయినమును, 'మధూచ్ఛిష్టంతు సిక్లకమ్' అని యమరము. కొన్న=గ్రహించిన, ఒచ్చెము = లోపమును, అఱఁజేసిన = పోవునట్లైన ర్పఁగా, వారు = ఆస్త్రీలు, కృతంబెఱింగి = ఉపకారమెఱింగి, వసంతునకు = మధుమాసమునకు, దోహదంబులన్ = దశవిధదోహదములచేత, తరుగులతాదీనా మకాలే కుశలైక కృతం, పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్వాత్తు తత్క్రియా' యని దోహదప్రకారము. ఉఱుట=విక్రందిని, విస్ఫుష్టముగా = ప్రకట మగునట్లు, ఒనర్చిరి = చేసిరి.

తా. స్త్రీలు మున్ను తేనియద్రావునెడ నది యొప్పవల్ల వములయందలి మాధుర్యమును బుచ్చుకొన్నదిగానఁ దమయెంగిలి తిన్న దని తెలిసియు దానికి రోతపడక చలికి వెఱచి తమ పెదవులయం దున్నట్టి తేనియ కెంగిలి యగు మయినమును జలిపుండ్ల కడ్డముగాఁ బెట్టుకొనియుండిరి. వసంతర్తువు రాగానే చలి పోయెను గావున, వార లామయినము వదలునట్లు, అనఁగా తమ నా చిన్నతనము నీ వసంతుఁడు పోగొట్టె నని యుపకారస్మృతి గలిగి, యందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా వసంతుని కార్య మగు పుష్పింపఁజేయుటను దామె దోహదములచేతఁ గనఁబఱచి యతనికి నూఱుట గలుగఁజేసిరి. పరివృత్త్యలంకారము.

మ. మునుచే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుం గవ్వు లేగాడ్పుఁ దే
రున నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుండు న్నహిం గ్రొత్తగా
ననుకూలించెఁ జలంబున న్విరహిణీప్రాణావహారంబు నే
యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలామానునెప్పట్టునన్.

టీ. మునుచే=పూర్వమే, చంద్రబలంబుగల్గి=గ్రహచార రీతిచేతఁ జంద్రబలంబు గల్గి, (మన్త ధునికిఁ జంద్రుఁడు ప్నేహితుఁ డనుట), మ...నన్ - మలయంపు = మలయ పర్వతసంబంధియైనట్టియు, కవ్వు = పరిమళించునట్టి, లేగాడ్పు = మందమారుతమని యెడు, తేరునన్=రథమందు, ఏ...కున్-ఏతెంచు = వచ్చునట్టి, లతాంతబాణునకున్ = పుష్పాస్త్రాడగు మన్త ధునికి, సూర్యుండున్ = సూర్యుఁడును, మహిన్ = భూమియందు, గ్రొత్తగా = నూతనముగా, అనుకూలించెన్ = చాలివచ్చెను. (సూర్యుఁడు మేషమునఁ బ్రవేశించి వసంతర్తువును తేగా నది మన్త ధునకు సాహాయ్యమయ్యెననియును, చంద్ర సూర్యు లనుకూలించి రుతువలనను, మహిననుటవలనను, గాల దేశములు మన్త ధునికి మేలిమిపై యుండెననియును భావము.) చలంబునన్ = దీర్ఘక్రోధముచేత, విరహిణీ ప్రాణావహారంబు - విరహిణీ = పాంశస్త్రీలయొక్క, ప్రాణ = ప్రాణములయొక్క, అపహారంబు = అపహరణమును, చేయన = చేయుటకే, (అపహరణము), ఊ...ము= ఊహించు = సంకల్పించెడు, విధాత = బ్రహ్మయొక్క, కృత్యము = కార్యము, అది= అట్టిది, ఎప్పట్టునన్ = ఎచ్చోటనైన, ఏలామానున్ = ఏమిటికి విరమించును, కొనసాగు ననుట. అర్థాంతరచార్యసాలంకారము.

క. మలయకటకోటజస్థిత

కలశీసుత నేవ నిట్లు १ గనెనొ తదాశా

నిలుఁ డనఁగ నలసవృత్తిన

మెలఁగుచు నాపొశనించె १ మిహికాజలధిన్.

టీ. మ...వక్-మలయ = మలయపర్వతముయొక్క, కటక = చటియందలి, 'కటకం వలయే సానా రాజధానీ నితంబయోకే' అని నిఘంటువు. ఉటజ=పర్వతాలయందు, స్థిత = ఉండిన, కలశిమత = కలశసంభవుఁ డగు నగస్త్యమహామునియొక్క, సేవక్ = శుశ్రూషచేత, తదాశానిలుండు-తత్ = ఆదక్షిణపుదియగు, ఆశా = దిశయందలి, అనిలుండు = వాయువు, ఇట్లు = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా, కనెనో యనగక్ = పాంజెనో యనునట్లు, అలసవృత్తి - అలస = ప్రాలుమాలిన, వృత్తి = వర్తనముచేతనే, మెలగుచుక్ = సంచరించుచు, మిహికాజలధిక్-మిహికా = మంచనియెడు, 'ప్రాలేయం మిహికాచసా' అని యమరము. జలధిక్ = సముద్రమును, ఆపాశనించెక్ = ఆపాశనము చేసెను.

తా. సముద్రపానముచేయున్న యగస్త్యుండు నివసించెడు దక్షిణదిశయందే మలయమారుత ముండును గావున, నాయనయొద్ద శుశ్రూషచేసి తానును దనగురువు వలెనే మందనియెడు కడలిని ద్రావె ననియును 'మీనే శీతనివారణ' మ్మని యున్నది గావునఁ జైత్రమాసమందు మంచు ఇనికిపోవుటచే, మంచ మారుతము వీచెను.

క. మలయతరు న్యాయమ యిల

గలతరువులకెల్ల జేయఁ గాఁ బొలసెఁ జుమీ

యలరించునెపంబునఁ బరి

మళితములుగ ననగ నచటి గ మారుత మొలసెన్.

103

టీ. మ...మ - మలయతరు = మలయపర్వతమందలి చందనవృక్షములయొక్క, న్యాయమ = న్యాయమే, (పరిమళగుణమే యనుట), ఇలక్ = భూమియందు, కలతరువులకెల్లక్ = ఉన్న సమస్తవృక్షములకును, చేయఁగాక్ = చేయుటకై, అలరించునెపంబునక్ = పుష్పించెడువ్యాజముచేత, పరిమళితములుగక్ = సంజాత పరిమళము లగునట్లు, పొలసెఁజుమీ = వీచెనుజుమీ, అనగక్ = అనునట్లు, అచటిమారుతము = ఆమలయపర్వతమందలి వాయువు, ఒలసెన్ = పొలసెను.

తా. మలయ పర్వతమందలి చందనవృక్షములకుఁ గల పరిమళగుణమే భూమి యందలి యెల్ల చెట్లకుఁ గలుగఁ జేసెడు నిమిత్తము వానిఁ బుష్పించ జేసెడువ్యాజము చేతఁ బరిమళము గలిగె ననిపించి సంచరించెనో యనునట్లు, మలయ మారుతము వీచెను. ఎల్ల తరువులు లెస్సగా పుష్పించి పరిమళించుచుండెను.

ఉ. కుప్పసము ల్వదల్చి రిక్షిగ్గుబ్బల నొత్తిలి హత్తి వేగుజా

మిప్పలలర్చు గాడ్పుల కధిశుఁ గ్రమంబున ఘర్త శంఖమై

అముక్-30

నుప్పతిలంగ దోమతెర 1 లుప్పర మెత్తిరి దక్కి రూప్సముల్
డెప్పరమైన లోహశకటీ ప్రకటికరణంబు గామినుల్. 104

టీ. కామినుల్ = వలపుగలయుతులు, కుప్పసములు = కూర్చున్నములను, (ఱవి కల ననుట), వదల్చిరి = సడలించిరి, ఇఱిగుబ్బుల్ = క్రిక్కిరిసిన గొప్పచన్నులచేత, (వలిగుబ్బుల ననుపాతమున శీతలస్తనములచేత ననియర్థము. 'కూపోదకం వటచ్చాయా శాంబూలం స్తనమండలం, శీతకాలే భవేదుష్టముష్టకాలేతు శీతల' వ్వుని యున్నది. అధీశుక్ = తమస్త్రియుని, ఒత్తిలి = ఒత్తిలిలి, హత్తి = ఆలింగనము చేసికొని, క్రమంబున = కొంతసేపునకు, మైక్ = శరీరమందు, ఘర్షణం = చెప్పటపోనె ననునది యము, ఉప్పతిలంగ్ = ఉత్పత్తికాగా, వేగుజాము = వేకువజామునందు, ఇప్పల లర్చు = ఇప్పచెట్ల బుష్పింపఁజేసెడు, గాడ్పులకుక్ = వాయువులకుఁగా, దోమతెరలు = మశకబాధానివృత్తిర్ధమగావేసియున్న తెరబట్టలను, ఉప్పరమెత్తిరి = వైకెగయవేసిరి, ఉప్పముల్ = కాఁకలు, డెప్పరమైన = అతిశయముకాఁగా, లో...బుక్-లోహశకటీ = ఇనుపకుంపట్లయొక్క, ప్రకటికరణంబుక్ = బయల్పఱచుటను, తక్కిరి = మానివేసిరి.

తా. కామినులు చలికాలమందువలె ఱవికలు దొడుగక యవి సడల్చి తా మెత్తిగిలి నాకులం గొఱిలించుకొని తమ క్రిక్కిరిసిన గుబ్బులు వారి తొమ్ములు దాఁకను ట్టునిచిసిని కొంతసేపునకు శరీరమందు జేమట వోనె నని సంతయించి ప్రభాత సమయమందు నిప్పపూల విప్పఁ జేసెడు వాయువులు మెల్లన వీచుచుండఁగా మంచముల దోమతెరలు వైకెగయ నెత్తిరి గాని, తొట్టింటి యట్ల యినుపకుంపటులు గడలింపరైరి. స్వభావోక్త్యలంకారము.

మ. అరుణాంశుండు హిమర్తు వక్ రజని డీలై క్రుంకి పుష్పర్తు వా
సర కల్యోదితుఁ డౌచు మున్న యిడుటన్న్యాయమాకుచాలేపసం
కరసాంద్రాగ్నిశిఖారుణప్రభఁ గొనెన్ 1 గాకున్నఁ గాలజ్ఞప
త్తిరుతం బెట్లు చెలంగు మానకుపితృస్త్రీ కర్ణ దంభోలియై. 105

టీ. అరుణాంశుండు = అరుణాకిరణుండగు సూర్యుండు, హి...నిక్-హిమర్తువక్ = హేమంతఋతు వనియెడు, రజనిక్ = రాత్రియందు, డీలై = దుర్బలుడై, క్రుంకి = అస్తమించి, ిక్. 'ఉపచితేషు పరోష్వసమర్థతాం ప్రజతి కాలవశా ద్బలవానపి, తపసి మందగభస్తి రభీశుమా న్నుహి మహాహి మహానికరోభవేత్.' అన్నట్లు హేమంతర్తువు నందు సూర్యుండు బలహీనుఁ డనియును రాత్రియందు బలహీనుడై యస్తమించి యని యును భావము). పు...డు-పుష్పర్తు = వసంతర్తువనెడి, వాసర = దినముయొక్క, కల్య = సౌతకకాలమందు, 'ప్రత్యూషోహర్షణం కల్యమ్' అని యమరము. ఉదితుఁడౌచుక్ =

ఉదయించుచు, మున్నయిడుటకొ = ముచుపు నిలచియుండుటచేత, శ్యా...భక్ - శ్యామా = చామలయొక్క, కుచ = గుబ్బలయందలి, ఆలేప = కలసముతోడను, సంకర = కూడియున్న, సాంద్ర = దట్టమగు, అగ్నిశిఖ = కుంకుమపువ్వునెడి యగ్నిజ్వాలయందలి, అరుణప్రభక్ = ఎఱుగనగుతనకాంతిని, కోనెక్ = మరలగ్రహించెను. 'కామిసీస్తనభర గిరిదుర్గసీమ్ని నిర్భయ నిలీన నిదాఘ భార' అన్నట్లు స్త్రీల కుచములయందుఁ జలికాలమున నగ్నిదాఁగుట ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁడస్తమించునప్పుడు దన లేజ మగ్నిలో నునుచుట 'దినాంతే నిహితం లేజ స్పృశిత్రేవ హతాశన' అన్నట్లు ప్రసిద్ధము. మఱియు 'కుంకుమేగ్నిశిఖం మతమ్' అను నిఘంటువుచేత నగ్నిశిఖ మను నామముగల కుంకుమ పువ్వు స్త్రీలు కుచములయందు హేమంత సమయము దలఁచికొని యుండిరి గనుక నాకుంకుమపువ్వునందలి యరుణకాంతి యుచుట. హిమర్తువను రాత్రి చని, వసంతర్తు వను మఱునాఁటి ప్రభాతము వచ్చె ననుట. కాకున్నకొ = అట్టురావన్న. కా...మ-కాలజ్ఞప్తత్రి = కుక్కుటములయొక్క, రుతంబు = నాదము, మా...శి-మానకుపితస్త్రీ = నాథునితప్పనఁ గోపించియున్న స్త్రీలయొక్క, కర్ణ = చెవులకు, దాభోశి ఐ = వజ్రాయుధమువలె గఠోరమై, ఎట్లు చెలంగుకొ = విభంగి విజృంభించును? కాలజ్ఞప్తత్రి యనఁగా 'కాలు వసంత కాలం కానాతి వేత్తీతికాలజ్ఞ' అను వ్యుత్పత్తిచేతఁ గోకిలము 'కాలజ్ఞా పికకుక్కుటా' అని కాశ్వతః నిఘంటువున నున్నది గనుక 'వసంతకాలే సంప్రాప్తే కాకకాకః పికపికః' అని యన్నట్లు, కోయిలలు గూనె ననుటయు, డెల్లవాఱు జామునఁ గోడికూసినఁ బోలయలుకఁ బూనియున్న పొలఁతులకు భయ మగు ననుటయును. వసంత ర్తువునందుఁ గోయిల కూయఁగానే మానకుపితురాలగు స్త్రీకి విరహము గలుగు ననుటయు ప్రసిద్ధములు.

తా. సూర్యుఁడు చలికాలము వదలి వసంతకాలమందు లెస్స ప్రకాశించెను. కావున, నాహేమంతర్తు వతనికి రాత్రిప్రాయమై యుండెను; అప్పు డతని కరుణ కాంతి హిమప్రచ్ఛన్నమై యుండును; వసంతర్తువు ప్రాతఃకాలము వలె నుండును; అప్పుడు స్త్రీలు స్తనములయందుఁ గుంకుమ పువ్వులందుకొనుట మానిరి గావున నది సూర్యసంబంధి యగు రరుణాకాంతియై యుండి యాస్త్రీల స్తనములయందలి యగ్నికి నొప్పగించబడి మరల గ్రహింపఁబడినట్లుండెను. ఆ వసంతర్తువు సూర్యోదయకాలము గానిపట్ల కాలజ్ఞములగు కోయిలలయొక్కయు, గోళ్లయొక్కయుఁ గూత లేల వినవచ్చును? అవి విని మానకుపితలగు యువతులు భయంపడుటకుఁ గతంబేమి? అనుమానానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

తే. మృగదాలేపమును మాని १ రగరుకలనఁ
జన్నుఁగవ మీఁది కొప్పిరి १ బన్నసరము

లొంటి కురువేరు పోచకుం ఓ గంటగింప

రైరి తుటిమెడు సరపువ్వలం దటివలు.

106

టీ. అతివలు = స్త్రీలు, మృగమదాలేపమును = కస్తూరి యలందుకొనుటను, అగరు కలనక్ = అగరుగంధ మలందుకొనుట, మానిరి = విసర్జించిరి, చచ్చుంగవమిడికిక్ = కుచదద్దయోవరిభాగమునకు, బన్నసరములు = ముత్యాలహారములు, ఒప్పిరి = సమ్మతించిరి, తుటిమెడు = తమకురులయందు జెక్కెడు, సరపువ్వలందుక్ = దండలుగట్టిన పుష్పములయందు, ఒంటికురువేరు పోచకుం = ఒక్కడైనలామజ్జకలేశమునకు, కంటగింప రైరి = ఏవగింపరైరి. ఏవగింపక ధరించి రనుట. ఇది యన్నియు సమకీర్తిష్ఠము లగు నుపచారములు. స్వభావోక్త్యలంకారము.

చ. చిలువనుధారసాధరల ఓ చెల్వపుబుక్కిటితావి దీయ నై
వలపులనందు తల్పియుల ఓ వక్త్రవిషజ్వలనోష్ఠ నొట్ట నై
వెలువడి దద్దణద్వితయ ఓ వేధఁ జుమి యన ప్రానుపట్టుటల్
తలిరులు పుట్టుటల్ గలుగఁ ఓ దార్కొనె జందనశైలవాతముల్.

టీ. చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతములు, చి...విక్ - చిలువనుధారసాధరల = అమృతరసమువంటి యధరోష్ఠములుగల నాగకన్యలయొక్క, చెల్వపు = నుందరమగు, పుక్కిటితావిక్ = పుక్కిళ్లపరిమళముచేత, తీయనై = మధురమై, వ...వక్ - వలపులనందు = ప్రేమవశ్యులయిన, తల్పియుల = ఆయాఁడుబాములమగలగు మగపాములయొక్క, వక్త్రవిష = పుక్కిళ్లవిషమనియెడు, జ్వలన = అగ్నియొక్క, ఊష్ణక్ = వేడిమిచేత, ఒట్టనై = తీక్షణమై, వెలువడి = బయలుదేలి, తల్ = ఆ, గుణ = మాధుర్యతీక్షణతగుణములయొక్క, ద్వితయ = ద్వంద్వమువలన నయిన, వేధక్ = వేధచేత, చుమి = చుమా, అనక్ = అనఁగా, ప్రానుపట్టుటల్ = ఆ వాయువులుసోకుటవలన శరీరములు నిశ్చేష్టితములగుటయు, ఆకులరాలి ప్రాచులమాత్ర మగపడుచుండుటయు, (ఇది విషాగ్నిగుణము), తలిరులుపుట్టుటల్ = చెట్లయందు జిగుళ్లుదయించుటయును, (ఇది యధర మాధుర్య గుణము), కలుగక్ = కలుగునట్లుగా, తార్కొనెక్ = విసరెను.

తా. మలయమారుతము వచ్చునప్పు డాఁడుబాములు మగపాము లావర్తతము మీఁద నీ వాయువును భక్షించుటచేత రెండు గుణములు గలిగి యాఁడుబాముల పానముచేత జిగుళ్లుపుట్టుటయును మగపాముల పానముచేత ప్రాణైష్ట్యుటయును గలుగును. (ఈ పద్యమునందు వ్యక్త)మము దోహవహంబుగాదు. 'ఊర్ధ్వపుండ్రం వామధ్యేచ్ఛిద్రంతు ధారయేత్, శ్రుణుషజ్జుఖతన్త ధ్యేః ఉమయాహం శ్రియా హరిః' అనియున్నది.

మ. మదనస్యందనతా స్వవృత్తిః దెలిపెం ॥ బాటీర భూభృద్వల
 స్మృదువాతం బలిపక్వ పాదప లతా ॥ వృంతావళీ మూలరం
 ద్రదళత్పంకజకర్ణి కాగణహరిద్రాభంగ భా భాసుర
 చ్ఛదన చ్ఛద్వవివర్తికాంచన కనకచక్రచ్ఛటాభీత్కృతిన్. 103

టీ. పా...బు - పాటీరభూభృత్ = మలయపర్వతమందు, వలత్ = సుడియు
 చున్న, స్మృదువాతంబు = మందమారుతము, అ...తిన్ - అతిపక్వ = మిగులబండిన,
 పాదప = పృక్షములయొక్కయు, లతా = తీగెలయొక్కయు, వృంత=పూదొడిమల
 యొక్క, 'వృంతం ప్రసవబంధన' వ్వనీయమరము. ఆవళీ=పశ్చులయొక్క, మూలరంధ్ర=
 మొదళ్లగండ్లనుండి, దళత్ = విరియబడుచున్న, పంకజకర్ణికా = తామరమిద్దల
 యొక్క, గణ=సమూహముయొక్కయు, హరిద్రాభంగ = పసుపుఁజిందఱలయొక్కయు,
 భా = కాంతిపంటికాంతిచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్న, ఛదన = ఆకులనియెడు,
 ఛద్వ=వ్యాజముచేత, వివర్తి = గిరిగిరిగిరినొనుచున్న, కాంచన = బంగారుచేత, కనత్ =
 ప్రకాశించుచున్న, చక్ర = బండికండ్లయొక్క, ఛటా = గుంపుయొక్క, ఛీత్కృతిన్ =
 ఛీత్కారముచేత, మ...త్తిన్-మదన = మన్మథునికి, స్యందనతా = రథమగుటయందు,
 స్వవృత్తిన్ = తనవ్యాపారమును, తెలిపెన్ = ఎఱుకపఱిచెను.

తా. చెట్లమీఁదనుండియు దీఁగెలమీఁదనుండియు బండుటాకులు దొడిమ లూడి
 తామర మిద్దలవలెను బనువు జిందఱలవలెను బచ్చనై కొంచెము ధ్వనితో గిరిగిరి దిరుగు
 చుండెను. అవి యట్లగుట వాయువు మన్మథునికి రథమగుటకు గుఱుతుగా నాబుడి
 బంగారు చక్రములు దిరుగుచున్నవో యన్నట్లుండెను. 'మందానిలస్యందనక' అని దక్షిణ
 వాయువునకు మన్మథరథత్వము ప్రసిద్ధము. కైతవాపహ్నవాలంకారము.

వ. తదనంతరంబ.

109

సీ. త్వా వళా రక్త రాంకవ మరణ్యానిమ
 ధూదితారుణిమవల్లభ్యరగరసని
 కోద్గతి తరుగరుత్తరద్గుర్దణ ముద్భి
 దాహార్యజీమూతరోపితంబు
 నవ విళిందప్రాహరణకనిమంత్రణ శోభ
 నాక్షతప్రతతివాసయస విభక్త
 పరభృతాఘస్తాప్త ॥ పత్తిక మాలతీ
 త్రాసామయావహార్ద్యక్షతజము

తే. ప్రమదవన వనదేవతాసముదయాంగ
రాగ మినజ హరిజగత్ప్రాణ శాణ
కషణదళితదళాంతసంక్రాంత కాంతి
ఘనమణిశలాకచిగురాకుగలయ మొలిచె.

110

టీ. త్వా...ము-త్వా=భూమి యనెడు, వశా=ఆడేనుగునకు, 'కరణీభేనుకావశా' అని యమరము. రక్త = ఎఱ్ఱనగు, రాంకవము=బూర్నిసును, 'రాంకవం వృగరోమజమ్' అని యమరము. అరణ్యాని = మహారణ్యమునకు, 'మహారణ్యమరణ్యానీ' అని యమరము. మధు = వసంతర్తువనుమద్యముచేత, ఉదిత = పుట్టినట్టి, ఆరుణిమ-ఎఱుపును, వల్ల్యురగ = తీగెలనియెడు పాములయొక్క, రసనికా = నాలుకయొక్క, ఉద్గతి = బయలు వెడలుటయును, తరు...ము-తరు=వృక్షములనియెడు, గరుత్మత్ = గరుత్మంతులయొక్క, గరుత్ = తొక్కలయొక్క, గణము = సమూహమును, ఉ...బు - ఉద్భిత్ = పొదలనియెడు, అహార్యజేమాత = కల్పితమేఘములకు, రోహితంబు = కొరడును, 'ఇంద్రాయుధంక క్రధనస్తదేవబుజారోహితమ్' అని యమరము. న...తి-నవ = నూతనమగు, మిళిం=తుమైదలనియెడు, ప్రాహుణిక = అతిథులయొక్క, ప్రతతి=సమూహమును, వా...క-నాయన = కాకులతోడ, విభక్త = వేరుపడిన, పరభృత = కోయిలలయొక్క, ఓఘు=గుంపుచేత, ప్రాప్త = పొందబడిన, పత్రిక = విభాగపరిష్కార పత్రికయును, (వసంతముతువు రాగానే కాకులతోఁ గోకిలలు వేరుపడుట ప్రసిద్ధము), మా...ము-మాలతీ = జాజిచెట్టునకు, త్రాస = భయమనెడు, ఆమయ = రోగమును, ఆవహ = కలంగఁజేయునట్టి, ఆర్ద్రీక్షతజము=చచ్చిరక్తంబును, ప్ర...ము-ప్రమదవన = శ్రీదోద్యానములయందలి, వనదేవతా = వనదేవతలయొక్క, సముదయ = సమూహముయొక్క, అంగరాగము = కుంకుమంపుమైపురాతయును, ఇనజ = సూర్య పుత్రుఁ డగుయమునియొక్క, 'ఇనస్సూర్యే ప్రభావసి' అని నిఘంటువు. హరిత్ = దిక్కుగుడక్షిణనంబంధియగు, జగత్ప్రాణ=వాయు వనియెడు, శాణ=సానతోడి, కషణ = ఒఱివిడిచేత, దళిత=రాల్పబడిన, దళ = ఆకులనెడుపొరలయొక్క, అంత = నాశముచేత, 'అంతోనాశో ద్వయోర్మృత్యు' అని యమరము. సంక్రాంత = నెరసినట్టి, కాంతి = దీప్తిగల, ఘన = గొప్పయగు, మణిశలాక = రత్నపుకణికయునగు, చిగురాకు = పల్లవములు, (జాత్యేకవచనము), కలయ = అంతటను, మొలిచె = మొననూపెను.

తా. భూమి యనియెడు నాడేనుగువై గప్పిన యెఱ్ఱబూర్నిసువలెను, మహారణ్యమునకు వసంతముతు వను మద్యముచేతఁ దోచిన రక్తకాంతివలెను, తీగెలనియెడు పాములు వను నాలుకలు వెడల నిద్రో యనువల్లును, వృక్షము లనియెడు

గరుడ పక్షుల టెక్కలో యనునట్లును, పాద లనియెడు కల్పిత మేఘములకు గొరడు లను పగిదిని, తుమ్మెద లను నభ్యాగతులనుఁ గ్రొత్తగఁ బిలుచుటకై యునిచిన కోభనా షతములగు చందమునను, కాకులతోడఁ గూడియుండి యప్పుడు వేఱుపడిపోయెడు కోకిలముల కొదవిన విభాగ పత్రికలయందమునను, జాజిచెట్టుకు భయరోగమును గల్పించు క్రొత్తనెత్తుటి భంగిని, క్రీడోద్యాన మదేవతలు నెమ్మేనులఁ బూసొన్న కుంకుమంపు మైశ్రూత భాతిని, మలయమారుత ము సానతో నొఱయంబడి రాఁచిన యాకులచేతఁ గానఁబడిన మొండగు దీప్తి గలిగిన గొప్ప రత్నశలకలజ్ఞోకయనం దగి చిగురాకు మొనసి కనఁబడియెను.

తే. శరనిధుల మాఘ్యములు దీతె శ మరున కట్టి

యడరున జయింతు మని కదా శ యద్దినాళిఁ

స్రూతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ దగదై వ్విరి గనియుఁ

బెద్ద లివురాకుఁబట్టెన శ పెట్టువడిరి.

111

టీ. మరునకుఁ = స్వరునికి, శరనిధులఁ = ఆంపదొనలయందు, మాఘ్యములు = మొల్లపువ్వు లనియెడు బాణములు, తీతె = సమసిపొయెను, (వసంతర్తువులో మొల్లలు పూయ వనుట.), అట్టియడరునఁ = ఆనంకటమునందు, (బాణములేనివేళ ననుట), పెద్దలు = వృద్ధులు, (యోగు లనుట), జయింతుము = మన్నఘనిఁ గెల్తుము, అనికదా = అనియే కాదా, ఆద్దినాళిఁ = ఆమాఘదినపరంపరయందు, స్రూతిథిఁ = స్రూతిథియైన, కృష్ణరజనిఁ = బహుళపక్ష చతుర్దశి రాత్రియందు, (శివరాత్రినాఁ డనుట), తద్దైవ్విరిఁ = ఆ మన్నఘవైరి యగుశివుని, కనియుఁ = చూచియు, (సేవించి యనుట.), ఇవురాకుఁ బట్టెన = చిగురాకునియెడు పట్టాకత్తిచేతనే, పెట్టువడిరి = దెబ్బఁదినిరి.

తా. పెద్దలగువారు మన్నఘనికి మొల్లములుకులు లేని తఱి వేచి, యాయితకటమున నతని గెల్తుమని తలంచి, యతని విరోధియగు శివుని స్రూతిథి యగు చీకటి రాత్రియందుఁ జూచియుఁ బ్రయోజనము లేక పోవుటయేకాక, యా మన్నఘుడు తనకుబాణములు లేకుండినను జిగురా కనియెడు పట్టాకత్తిచేతనే పసంతర్తుప్రారంభ కాలమునందు వారలఁ బ్రహరించి జయము గొనెను.

తే. అవని నపుడు దవోదితుం శ దైన యట్టి

మరునకుం గుసుమర్తు వశన్తంత్రసాని

బొడ్డుగోసిన కొడవలిఁ శ బోలె విరహి

దారకం బయ్యెఁ గింకుకఁగోరకంబు.

112

టీ. అవనిక్ = భూమియందు, అపుడు = తత్కాలమందు, నవోదితుండైన = నూతనముగా నుదయించిన, (అభ్యుదయమొందిన యచట). అట్టి = ఆ ప్రసిద్ధుడగు, మరుస కుక్ = స్వర్ణనకు, కుసుమర్తు వక్ = వసంతర్తు వనియెడు, మంత్ర సాని = సుఖప్రసవముచేయించునట్టిస్త్రీ, బొడ్డుగోసిన = నాభినాళచ్ఛేదముజేసిన, కొడవలెబోలెక్ = లవిత్రమువలెనే, కింకుకొరకంబు = మోదుగుమొగ్గ, విరహి = వియోగులకు, దారకంబయ్యెక్ = ఛేదకమాయెను.

తా. వసంతర్తువునందు మోదుగులు పుష్పింపగా నామొగ్గ వంకరగా నెఱునై యుండుటవలన నప్పుడు పుట్టిన మన్మథుని బొడ్డు గోసిన నెత్తురుతోడిలిక్కికొడవలివలె నుండి విరహులకు వేధఁ జేయున దాయెను.

చ. కుసుమము లెల్ల గామినులకొప్పుల నుండ నటుండ లేమి నీ
గ్గెనుగఁగ వంగినట్లు జనియించె ననల్లటి వంగి జీవితే
శసమితి కొమ్ములం గరచి శ చల్ల గుచక్షణి కాంగరాగమా
టసదె యటంచు రాగిలిన శ యట్టులు రాగిలి విచ్చెఁ గింకుకిక్. 113

టీ. కుసుమములెల్లక్ = నమస్తప్తపుష్పములును, కా...లక్ - కామినుల = యువకులయొక్క, కొప్పులక్ = ధమ్మిల్లములయందు, ఉండక్ = ధరింపఁబడియుండఁగా, అటుండలేమిక్ = తా మట్లుండ లేకపోవుటచేత, (నిర్గంధములగుటచేత ననుట), సిగ్గెనుగఁగక్ = లజ్జ యతిశయింపఁగా, వంగినట్లు = నమ్రములైనటువలె, ననల్ = మొగ్గులు, జనియించెక్ = పుట్టెను మఱి = పిమ్మట, వంగి = అట్లే వంగియుండి, జీవితేశసమితి - జీవితేశ = ఆస్త్రీలప్రాణనాథులయొక్క, సమితి = సమూహము, గరచి = రసముదీసి, కొమ్ములక్ = చిమ్మనగ్రోవులచేత. చల్లక్ = చిమ్ముచుండఁగా, (మోదుగుపూమొగ్గుల రసముదీసి వసంతములాడుదురనుట), క...ట - కుచ = స్తనములయందు, క్షణిక్ = క్షణమాత్రముండెడు, అంగరాగమాట = మైపూరితయగుట, అనచ = స్వల్పమా, (అన్ని పుష్పములవలె గొప్పలయందుండుటకంటె జమ్మలవై జేరుట సామాన్యము గా దనుట), అటంచుక్ = అనుకొను, రాగిలినయట్టులు = రంజిల్లనభంగి, రాగిలి = రక్తి గలిగి, కింకుకిక్ = మోదుగుచెట్టునందు, విచ్చెక్ = వికసించెను, ఎఱునై మోదుగుపువ్వులు వికసితై ననుట.

ఉ. నై పుణె జందనాద్రి గహానద్రుమ సౌరభ వీచి దామ్రప
ర్ణిపరిలబ్ధ మాక్షికమణి ప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా
శాపవసుండు సల్లు వెదఁ శ జల్ల జనించెన కాక వానికే
లా పొడమంగ నిప్పాలప శ మప్పుడు నావని దోచెఁ గ్రొన్ననల్.

టీ. దక్షిణాశాపవసుండు = దక్షిణదిగ్విధ్యులు, నైపుణి = నేర్పుచేత, తామ్రపర్ణి = తామ్రరక్తివనియందు, పరిలబ్ధి = గ్రహింపఁబడిన, మాక్షికమణి = ముక్తామణులు

యొక్క, ప్రకరంబులు = సమూహములును, చం...చిన్ - చందనాద్రి = మలయ పర్వతముయొక్క, గహన = అరణ్యమందలి, ద్రుమ = చందనవృక్షములయొక్క, సౌర భ = పరిమళముయొక్క, వీచిన్ = తరంగమందు, తోచి = తోగఁజేసి, (తడిసి యనుట), *చల్లువెదన్ = చల్లెడువెదయందు, (లోకమందు గొర్తివెద, చల్లువెద యని రెండువిధములు. వానిలో వరుసగా నేర్పడియుండునది గొర్తివెదయును, అంతటవ్యాపించి యుండునది చల్లువెదయును గనుక చల్లువెద యన్నాడు.) చల్లన్ = విత్తనమువేయఁగా, జనించెనకాక = మొలచెనేకాని, అప్పుడు = అవసంతకాలమందు, వీనికిన్ = ఈ మొగ్గలకు, అపొలపము = అపొలుపు, (ముత్తైములవంటి రూపమును బరిమళమనుట.), పొడమంగన్ = పుట్టుటకు, వీలా = విమిషని, నాన్ = అనునట్లు, క్రొన్ననల్ = క్రొత్తమొగ్గలు, వనిన్ = వనములయందు, (జాత్యేకవచనము.), తోచెన్ = కనుపడెను.

తా. వనములయందు ముత్తైములవంటి రూపము గలిగి పరిమళముతోడ మొగ్గలు పుట్టఁగా మలయమారుతము తామ్రపర్ణినదిలోని ముత్తైములేటి యని మలయవృక్ష పరిమళలహరీతరంగములూ నేర్పుగా ముంచి యవియే వెదజెట్టి చల్లిన కారణముచేత మొలకలెత్తినవేకాని లేనియెడ నీచెట్లమీఁది మొగ్గల కా శృంగారము రాదు. ఇట్లు చెప్పటచేత మలయమారుత మొకకర్ణకుఁ డని ధ్వనించుచున్నది.

క. వీరుద్ధ్రమిథునమేళన

కై రతిపతి యేయ దుస్సీహరితద్యుతిఁ బై

నారెగయఁ బొటమరించిన

నారసముల మొనలనంగ నన లవి మించెన్.

115

టీ. పీ...కై-వీరుల్ = లతలయొక్కయు, ద్రు=వృక్షములయొక్కయు, మిథున= ద్వంద్వముయొక్క, మేళనకై = సంపర్కముకొఱకు, రతిపతి = మన్మథుడు, వీయన్ = బాణము నేయఁగా, దుస్సీ = నాటియాపలనుండి యావలికిఁబోయి, హరితద్యుతిన్ = పచ్చనికాంతిచేత, వైన్ = అపరిభాగమందు, నారెగయన్ = నారయెగసి పోవునట్లు, పొటమరించిన = అంకురించిన, నా...గన్ - నారసముల = బాణములయొక్క, మొనలు అనంగన్ = అంగములో యనునట్లు, ననలుఅవి = అమొగ్గలు (వృద్ధిపొరకేషణము.), మించెన్ = అతిశయించెను.

తా. లతావృక్షసంపర్కమునకై మన్మథుఁ డాలతలను వృక్షములను దన నారసములచే నేయఁగా నవి యాలతావృక్షశరీరమృలలోఁదూఱి వెన్నులయందు మొనలఁ జూపుచున్నవో యన్నట్లు మొగ్గలు బలిసెను.

* చల్లు వెదచల్లు ప్రకృతము. (చల్లు వెదకుఁగాని దాని వృత్తిరేకరూపమగు గొర్తి వెదకుఁగాని ప్రయోగాంతరములు లేవు. గొర్తి వెద. శ. ర. సూ. నిలలో నగ్రహ్యము. చింత్యము. చల్లు = చల్లఁబడునవి-విత్తనములు వెదచల్లన్ = అంతటను చల్లుటచే.)

చ. తనయుదరంబునం బొడమి శ తామ్రరుచిచ్చట లుల్లసిల్లఁ గో
 ల్కొను ధరణీజ సంతతికిఁ శ గోరక దంతము లించుకంత ని
 క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెలఁగెన్ వనలక్ష్మీ గడుం జెలంగఁగాఁ
 జనుఁ బ్రియుఁడైన మాధవుని శ సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గల్గుటన్.

టీ. తనయుదరంబునక = తనగర్భమందు, బొడమి = పుట్టి, తా...లు-తామ్ర
 రుచి = అరుణకాంతులయొక్క, ఛటలు = సమూహములు, ఉల్లసిల్లెన్ = ప్రకాశిం
 పఁగా, శో...కి-శోల్కొను = వృద్ధిబొందుచున్న, (శిశువులు పుట్టినప్పుడెఱ్ఱగానుం
 డుటయు నానాటికి వృద్ధియగుటయుఁ బ్రసిద్ధము), ధరణీజ = వృక్షములనియెడు,
 సంతతికి = సంతానమునకు, శో...లు-శోరక = మొగ్గలనియెడు, దంతములు = పండ్లు
 ఇంచుకంత = కొంచెము, నిక్కిన యది = అంకురించినది, ఆదిగాఁగెన్ = మొదలుకొని,
 వనలక్ష్మీ = వనలక్ష్మీయనెడు పౌలతి, కడున్ = మిక్కిలి, చెలఁగెన్ = సంతోషించెను,
 ప్రియుఁడు = ఇష్టుఁడు, ఐన, మాధవుని = వైశాఖమాస మనియెడు పురుషునియొక్క,
 సంగతి = సాంగత్య మనియెడుసంపర్కము, మీఁదటన్ = భావకాలమందు, చాలన్ =
 చాలునట్లు, కల్గుటన్ = కల్గనను హేతువుచేతను, చెలంగఁగాఁజనున్ = సంతోషింపఁ
 దగును.

తా. లోకమందలి స్త్రీలు తమ సంతానమునకుఁ బండ్లు మొలిచెడువఱకు బాలిం
 తలై పురుషసాంగత్యము లేకుండి పండ్లు మొలవఁగానే పురుషులు దమతో సంభోగింతు
 రని సంతోషపడినట్లుగానే, వనలక్ష్మీయు వృక్షములు చిగిర్చి వృద్ధియై మొగ్గులు పొడమిన
 కారణంబున నావృక్షములు విడ్డలనియును, మొగ్గులు వారిపండ్లనియును, వైశాఖమాసము
 తనపురుషుఁ డనియును, బ్రకాశము సంతోషమనియును, నన్నట్లు చెలువయ్యెను. వనలక్ష్మీ
 యనియు, మాధవునిసంగతి యనియుఁ జెప్పటవలన, లక్ష్మీకి మాధవ సాంగత్యము
 యుక్తమే యని భావము. బాలింతలకు విడ్డలకు దంతములు మొలచునంతవఱకు బురుష
 సంపర్కము గూడ దని స్త్రీతులయందుఁ బ్రసిద్ధము.

సీ. మును నన ల్దమిఁ బట్టి శ ముంగొల్ల ముక్కుజో

డనలఁ బీలిచి పసుకొనిన విడిచి

పరువంపు విరి గొందుఁ శ లరసి చాలై త్రోవఁ

బెట్టి యీరము లీఁగు శ పిండుఁ దగిలి

కొవ్విరి దొలుత నొకకుండు గని యది వ్రాలు

తటి దాని నిలబడఁ శ దాచి గ్రోలి

యాకురాలుపుగండ్ల శ నానెడు నాస నిం

తడుగూది బం కంటి శ యంగలార్చి

తే. యెట్టకేలకు నొక డబ్బు శ బొట్టనిండఁ

గ్రోలి యది గాలి గదలినఁ శ గూలు నగుచు

బ్రమదవనపాలికలు వేడ్క శ బట్ట నగుచు

మధుదినాదితూథాభమ శ న్నధుపచయము.

117

టీ. మ...మ-మధుదినాది = వసంతర్తుప్రగమదినమందు, తూథా=ఆకలిచేత,
భమత్ = క్రుమ్మరుచున్న, మధుపచయము = తేటిగుంపు, ముచు = మొదలను,
ననల్ = మొగ్గలను, తమిక్ = మోహముచేత, ముంగాళ్లక్ = అగ్రాంఘ్రులచేత,
పట్టి = అవలంబించి, ముక్కుజోడనలక్ = నాసికాబిలద్వయములచేత, పీలిచి =
దూటికొని, పసర్కొనినక్ = పసరువాసనరాగ, విడిచి = వానివిసర్జించి, ప...లు-
పరువంపు = పక్షములగు, విరి = పూలుగల, గొందులు=మూలమూలలు, అరసి=వెడకి,
చాలై = గుంపుగొని, త్రోవేబెట్టి = పోవుటను మార్గముబెట్టి, ఈరములీగను = పొదలు
దూతెడు, పిండుక్ = సమూహమును, తగిలి = వెనుముట్టి, తోలుతక్ = ప్రగమ
మందు, క్రొవ్విరిక్ = క్రొత్తపుష్పమును, ఒక్కడు = ఒకభృంగము, కని = చూచి
అది వ్రాలతటిక్ = అదిముసరికొనునప్పుడు, దానిక్ = ఆభృంగమును, ఇలబడక్ =
భూమియందుబడునట్లు, తాచు = తన్ని, క్రోలి=మకరందము పానముసేసి, ఆకురా
లుపుగండ్లక్ = ఆకులురాలిన తొడిమల మొదళ్లయందు, అనెడునానక్ = పానము
సేనెడునానచేత, ఇంత = కొంచెము, అడుగూది = పాదము నిలిపి, బంక=ఆవృంత
మూలనిర్మాణము, అంటి = స్పృశించికొని, అంగలార్చి=కాలువెలుపలికిరాక భేదపడి,
ఎట్టకేలకుక్ = కొంతసేపునకు, ఒక డబ్బుక్ = ఒక పుష్పముదొరకగా, బొట్ట నిండక్ =
కడుపునిండనట్లు, క్రోలి = మకరందపానముసేసి, అది = ఆపుష్పము, గాలిక్ =
వాయువుచేత, కదలినక్ = చలించుగా, నగుచుక్ = నవ్వుచును, బ్రమదవనపాలికలు=
శృంగారవనములను బరిపాలించెడు పాలకులు, పట్టక్ = పట్టుకొనుటకు, అగుచుక్ =
దుర్బలములై పశపడుచు, కూలుక్ = క్రిందపడును.

సీ. మరుదూధమలయాహి శ గరధూమ్య లనుగళ

న్దనసిజరథపదాంజనకళికలు

త్రాసథావచ్చిశిరత్యక్తబాష్పముల్

పికపంచమస్వరోద్భేద వీణ

లభాగమన్తరంధాసారజంబువుల్
 హిందోళ సాక్షాన్యుకుందరోచు
 లభిసారికాంకుకోద్యస్మిల గుళికలు
 జాత్యనుల్లననాత్త శాపతతులు

తే. చైత్రసంజీవనౌషధీజాతచేత
 నాత్మజని హేతు తరువునర్థాయ యువతి
 కరవిధూతహసంతికేంగాలచయము

లభుల పజ్జులు వనుల నశ్శ్వాడఁ దొడఁగె.

118

టీ. మ...మ్య-మరుత్ = వాయువుచేత, ఊడ=వహించబడిన, మలయ-మలయ
 పర్వతమందలి, అహి=సర్పములయొక్క, గర = విషముయొక్క, ధూమ్యలు = ధూమ
 సమాహమలై నట్టియు, (వాయువశముచేతనే పొగ లెగయుననియు విషధూమములు
 మిగల నట్లనై యుండు ననియు భావము.), అ...లు-అనుగళిత = విడువక జాటుచున్న,
 (ఇది యంజన కళికలకు విశేషణము.), మనసిజ=మన్నభునియొక్క, రథపద = బండిప
 క్రములయందలి, అంజనకళికలు=కంచనముద్దలయినట్టియు, (వసంతర్తువునందుఁ గ్రొత్తగా
 మరుండు వెడలఁ గావునఁ చేరుచక్రముల కప్పుడు కంచనవేయఁగా నాచక్రములు
 దిరుగునప్పు డా కంచనముద్దలు జాటు ననుట.), త్రా...త్ - త్రాస = భయముచేత,
 ధావత్ = పాటిపోవుచున్న, శిశిర=శిశిరర్తువుచేత, త్యక్త = విడువబడిన, బాష్ప
 ముత్ = కన్నీళ్లయినట్టియు, (శిశిరర్తువు వెడలినప్పుడు దుఃఖించె ననుట.), పి...లు-పిక =
 కోయిలలయొక్క, పంచమస్వర=పంచమస్వరముయొక్క, ఉద్భేద=పుట్టుటకు, వీణలు
 =కస్తూరివీణలైనట్టియు, 'పికః కూజతి పంచమమ్' అని నిఘంటువు. వీణయందు పంచమ
 స్వర ముండుటకు 'శ్రుతిభ్యస్య స్వరాష్టద్వర్థ గాంధార మధ్యమాః, పంచమో ధైవ
 తశ్చాథ నిషాద ఇతి సప్తధా, లేహం సుజ్ఞాస్సరిగమ పథసిత్యపరామతాః', అని సంగీత
 శాస్త్రము. అభాగమత్ = పర్ణాకాలమువలె నాచరించుచున్న, మరంద = మకరందము
 యొక్క, ఆసార = ధారాసంపాతమునకు, జంబువుల్ = నేరేడుపండులైనట్టియు,
 (పర్ణాకాలమందు నేరేళ్లుఫలించు ననుట, అభాగమ మనఁగా సంవత్సరాగమము, అభా
 గమమే అభాగ మని క్లిప్తరూపకము.) హిం...లు-హిందోళ = ఆ కాలమందుఁ
 బాడఁదగిన విష్ణుప్రియమైనహిందోళగానమునకు, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమయిన,
 ముకుంద = కఱవేల్పుయొక్క, రోచులు = శరీరకాంతులయినట్టియు, ('శిశిరస్య
 వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగకమ్' అని సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధము. కావున నప్పు డా
 రాగమునకు సంతోషించి ప్రసన్నుడై వచ్చి గోవిందునిశరీరకాంతులవలె నుండె ననుట.)

అ...లు - అభిసారికా = ప్రియులకొఱకు సుకేతస్థానములకు గూర్చి పోవుచుం
డెడు స్త్రీలయొక్క, 'కాంతార్థి నీతు యాయాతి సుకేతం సాభిసారికా' అని యమ
రము. అంశుక = వస్త్రములకు, ఉద్యన్నీలగుళికలు = సద్యోనైల్య సుపాదకఘటికా
విశేషములు, (అభిసారికలు తమ గోపనార్థమై నీలవస్త్రములు ధరింతు రనుట),
జా...లు - జాతి = జాజులవలన, అశుల్లసన = ప్రకాశములేకుండుటంబట్టి, ఆత్త =
పొందబడిన, కాప=తిట్లయొక్క, తతులు = సమూహములైనట్టియు, (వసంతర్తువునందు
జాజులు వికసిల్లువు గావున నవి వసంతుని దిట్టగా నాకాపములే యిట్లు వచ్చె ననుట),
చై...లు-చైత్ర=చైత్రమాస మనియెడు, సంజీవనౌషధీ = సుజీవముచేత, జాత = ఉద
యించిన, చేతన చైతన్యముగల, ఆత్మ = తమయొక్క, జని = జన్మమునకు, హేతు =
కారణములగు, తరు = వృక్షములకుగూర్చి, పునర్యాయ = మగిడిపోవుచున్న, యువతి=
ఉవిదలయొక్క, కర = హస్తములచేత, విధూత = పాఠజల్లబడిన, హసంతికా=కుంపట్ల
యందలి, ఇంగాల = బొగ్గులయొక్క, చయములు = సమూహములైనట్టియు, ('నిర్ధూ
మాంగరభరితహసంతికాయంత్రస్య చ' అని భోజరా జన్నట్లు, చలికాలమందు స్త్రీలు
కుంపట్టెత్తియుండి వసంతర్తువు రాగానే చలిదీఱెఁ గావున నాకుంపట్లు పారఁ జల్లగా
నందలి నల్లబొగ్గులకు వసంతర్తువనెడు సంజీవనౌషధము దగిలి ప్రాణములువచ్చి తమ జన్మ
ములకు హేతువులగు వృక్షములకు గూర్చి మరలఁ బోవుచున్నట్లుండె ననుట.) అశుల
పక్షులు = తుమ్మెదలగుంపులు, వసులక్ = వనములయందు, అణ్ణాడక్ = సంచరించు
టకు, తొడగెక్ = ఉపక్రమించెను.

తే. ద్విజతఁ గాంచియు మధుసేవ १ విడువలేక

జాతిఁ బాసినతేంట్లనిశ్చనముఁ గూడు

కొనుటనో యనఁ గోకిలశ్చనము సెలఁగె

దనకు మఱి పంచమత్సంబు १ దప్పకుండ.

119

టీ. ద్విజతఁగాంచియుక్=ప్రత్యమును బొందియును, 'దంతవిప్రాణ్ణజాద్విశా'
అని నిఘంటు వున్నదిగానఁ దుమ్మెదలు నండజము లగుటచేత బత్స లయ్యె ననుట. మధు
సేవక్ = మద్యపానమును, విడువలేక = విసర్జింపలేక, (మకరందపాన మనుటయు నిది
కోకిలపర్యాయ మైనప్పుడు ద్విజత్వమును వసంతర్తుసేవ యనుట.), జాతిక్ = తమ
ద్విజజాతిని, పా...క్-పాసిన = విడిచిన, తేంట్ల = తుమ్మెదలయొక్క, నిశ్చనముక్=
నాదమును, కూడుకొనుటనో = సంయోగించుటచేతనో, (తుమ్మెదలు మధుసేవలనఁ
గులభ్రష్టము లయిన వనియును, (జాజిని విడిచె ననుట.) అనక్=అనునట్లు, కోకిలశ్చనము=
పికశ్చరము, తనకు, మఱి=పిమ్మట, పంచమత్సంబు = పంచమస్వరత్వమును, ఐదవ మహా

పాతకుడగుటయును, 'పికకకూజలి పంచమమ్' అన్నట్లు పంచమస్వరత్వ మునుటయు 'దత్సంయోగీ చ పంచమ' యనునట్లుచుదవవా డగుటయు ననుట, తప్పకుండఁ = తప్పి పోకుండునట్లు, చెలఁగె = ఒప్పెను, (కోకిలములకుఁ బంచమస్వరము స్ఫుటముగా వచ్చెననుట.)

ఉ. పూచినమావులం దవిలి १ పూవిలుజోదువ కమ్మై మాధవుం

డచిన శంక నాతఁ డవి १ యేకొనియే పథికావళీజయ

శ్రీచణుఁ డయ్యె నట్టిద యకృత్యముచే నగునట్టిపీడయుం

గోచరమానె దైవ మనుకూలము నై పరు మేలు దీఱినన్. 120

టీ. మాధవుండు = వసంతుండు, పూ...లక్-పూచిన = శరీరముపూచిన, మావు లక్ = గుఱ్ఱములను, కవిలి = అంటి, ఏ...కక్-ఏచిన = అతిశయించిన, శంకక్ = అనర్థ శంకచేత, పూవిలుజోదువకుక్ = కుసుమకార్దుకునకు, అమ్మై = విక్రయించెను, (గుఱ్ఱములకు శరీరములు పూచెనేని యవి కీడుసేయుట యశ్వశాస్త్రప్రసిద్ధ మనుటయుఁ బూచిన మామిళ్లనుటయును), అవియేకొనియే = ఆ పూచిన మావులనే కొనియే, అతఁడు = ఆమన్నఁడు, ప...డు-పథికావళీ = విరహసమూహముయొక్క, జయశ్రీ = జయ సంపదయుండు, చణుండు అయ్యెక్ = సమర్థుడయ్యెను, అట్టిద = అట్టిదేకదా, అకృత్య ముచేత = దుష్కార్యముచేత, అ...యుక్-అగునట్టి = కలుగునట్టి, పీడయుక్ = ఆర్తియును, దైవమనుకూలమునై = దైవమనుకూలించియుండియు, పరు మేలు-పరు = శత్రువుయొక్క, మేలు = మంచికాలము, తీఱినక్ = సమాప్తికాఁగా, గోచరమానె = తనకుఁ గన పడునా, (మావుల నమ్మినవాఁడు మాధవుండు గనుక దైవ మనుకూలమై యని చెప్పెను, దైవానుకూల్యమున్నప్పుడు జయ మెవిధముననైనఁ గలుగు ననుట.)

తా. వసంతర్తువునందు మామిడిచెట్లు లెస్సఁగాఁ బూచెను, మన్నఁడు డా పువ్వుల చేతఁ బథికులను జయించెను. కీడు చేయవలసిన పూచినమావులు జయప్రదము లయినట్లు చెప్పుటవలన వ్యాఘాతాలంకారము. 'స్వాధ్యాయాతో తథాకారి తథాకారిక్రియేత చేత్' అని దానిలక్షణము. ఆవ్యాఘాతాలంకారము మావు లను తావున క్లేషములకా భేదాతిశయోక్తిచేత ననుప్రాణితము గనుక నా రెంటిని సంకరము. దీని కర్థాంతరస్యాసా లంకారముతో సంస్పృష్టి.

మ. ఉరుశక్తి న్నధుమాసదోగ్ధ పిదుకక్ १ జ్యోత్స్నిగవీచంద్రమక్
సుధురదూధగిప్రవిము క్తమైన నిబిడజ్యోత్స్నాపయగిపూరముక్
విరియంబాటినగొజ్జెగ ల్లరియ ముగిన్నీరైన యక్కమ్మని
రు రహిం గూడిన నేర్పరించు గములై १ రోలంబకాదంబముల్.

టీ. మధుమాసదోగ్ధ - మధుమాస = పసంతద్దు వసెడు, దోగ్ధ = పాలుపిడుకు
వాడు, ఉరుశక్తిక్ = మహాబలముచేత, సిదుకక్ = పిండఁగా, జ్యో...ముక్ -
జ్యోత్స్ని = వెన్నెలరాత్రియనెడు, గవీ = గోవుయొక్క, చంద్రమః = చందమామ యనెడు,
స్ఫురత్ = గొప్పదైన, ఊధః = పొదుగువలన, ప్రవిముక్తమైన = కురిసిన, నిబిడ =
దట్టమైన, జ్యోత్స్నా = వెన్నెలయనెడి, పయః = పాలయొక్క, పూరముక్ =
సమూహమును, వి...త్ = విరియంబాటిన = వికసించిన, గొజ్జేగత్ = గొజ్జంగిపూలు,
కురియక్ = వర్షింపఁగా, మున్నీరై న = సముద్రప్రాయ మయిన, అక్కప్పనీరు =
ఆమకరందమును, రహిక్ = సొంపుఁగా, కూడినక్ = కలిపినఁగా, రోలంబకాదంబ
ముత్ - రోలంబ = తుమ్మెదలనియెడు, కాదంబముత్ = కలహాసలు, గమ్మరై =
గుంపురై, ఏర్పరించుక్ = ప్రత్యేకపఱచును. (వెన్నెలయందు గొజ్జేగఁపూఁదేనెను
దుమ్మెదలు గ్రోతననటయు, హంసలు పాలు నీరు వేఱు పఱచుటయు ప్రసిద్ధము లనుట).
రూపకాలంకారము.

ఉ. దిగ్వియ నంచతూండు గొని తీ రవనేతువునంకమీఁదుగా

నగ్గెడ పుల్ల కేసరమునందు వసింపఁగ నెక్కునూలిను*

స్పృగ్గము నం దనారత మరంద సరస్వరవిందగోష్ఠికి

వెగ్గలమాడులేంట్లు మరువింటికి బూనె గుణద్వయత్వమున్. 122

టీ. దిగ్వియక్ = దీర్ఘికయందు, రూ. డిగ్వియ), అంచ = హంస, తూండు =
కమలనాళమును, గొని = గ్రహించి, తీ...గాక్ - తీర = దరియందలి, వన = వనము
యొక్క, ఇత్తువు = చెఱుకుయొక్క, వంకమీఁదుగాక్ = వంపుమీఁదుగా, అగ్గెడక్ =
ఆప్రాంతమందు, పు...దుక్-పుల్ల = పుష్పించిన, కేసరమునందుక్ = పొన్నచెట్టునందు,
'పున్నాగః పురుషస్త్రుజః కేసరో దేవవల్లభః' అని నిఘంటువు. వసింపఁగక్ = వ్రాలఁగా,
ఎ...ముక్ - ఎక్కు = ఆచెఱుకునకెక్కినట్టి నూలి = అబిననాళతంతు సంబంధియగు,
నుక్ = నుచువైన, ప్రగ్గముక్ = సూత్రంబు, అందు = ఆపొన్నచెట్టున, అ...క్ -
అనారత = ఎడతెగని, మరంద = మకరందముయొక్కయు, సరసీ = అడ్గియయందలి,
అరవింద = కమలములయొక్క, గోష్ఠికిక్ = సమాజమునకును, వెగ్గలము = అధికముగా,
అడు = సంచరించుచున్న, లేంట్లు = తుమ్మెదలును, మరువింటికిక్ = మన్మథుని ధనువు
నకు, గుణద్వయత్వముక్ - గుణ = గొనయములయొక్క, ద్వయత్వముక్ = జంట
తనమును, పూనెక్ = వహించెను.

తా. ఒక సరస్సులోనుండి హంస తామరతూడు ద్రుంచుకొని దానిదరి నున్న చెఱుకువంకమీదుగాఁ జొన్నచెట్టుమీద వ్రాలగా నావిననాశితంతువు లాచెఱుకువకు దగుల్కొని యది యొక యల్లెత్రాడుగాను, మఱియు నా పొన్నపూలమకరందము కొఱుకు నా సరస్సునందలి కమలముల మకరందముకొఱుకు నెడతెగక చాలుగట్టి యా చెఱుకువంకమీదుగానే తిరుగుచున్న తుమ్మెద లొక్క యల్లెత్రాడుగాను, ఈరెండును రెం డల్లెత్రాళ్లుగా మన్మథునికి ధనుస్సయిన యా చెఱుకున కమరుట బాంధ విజయమునకై మన్మథుడు తన వింటికి బటువుగా రెండల్లెత్రాళ్లు వేసికొనెను.

చ. నిడుద మధూళిక ల్నుడుమనే కొని తీగెలు సాగఁ జొట్టుకొం'

చడవి గడార కాచకటకాకృతి సుళ్ళ మెలంగె గాడుపుల్

జడగలి నధ్వనీనవరిపత్పటునిశ్వసితానలం బెదు

ర్పడ మఱి సార్పులై చురచురకొ దుద సుళ్ళగ స్రుక్కెనో యనన్.

టీ. ని...ల్ నిడుద = పొడుపులగు, మధూళికల్ = మకరందధారలను, నడుమనే = భూమినిఁ బడకుండ మధ్యభాగముననే, కొని = గ్రహించి, తీగెలుసాగఁ = (మకరందము జీగటగావున) తీగెలు సాగనుట్లు, చుట్టుకొంచుఁ = వలయుతము లొచు, గాడుపుల్ = వాయువులు, అ...బు - అధ్వనీన = పథికులయొక్క, పరిషత్ = సమూహముయొక్క, పటునిశ్వసిత = పెద్దనిట్టూర్పులయొక్క, ఆనలంబు = అగ్ని, ఎదుర్పడకొ = తనకెదురు గాఁగా, మఱి = పిమ్మట, సార్పులై = మంటలతోఁ గూడినవై, చురచురకొ = చుఱుచుఱు యనఁగా, తుదకొ = అగ్రమందు, సుళ్ళగకొ = ఆవర్తములుగలుగఁగా, స్రుక్కెనో యనన్ = శోషించెనో యనునట్లు, అడవికొ = అరణ్యమందు, కడార - కపిలవర్ణముగల, 'కడారక కపిలి పిళ్ల' అని నిఘంటువు. కాచకటక = గాఁజుచుట్టుయొక్క, ఆకృతి = ఆకారము వంటి యాకారముగల, సుళ్ళకొ = ఆవర్తములచేత, జడగలికొ = మందగమనముచేత, మెలంగెకొ = సంచరించెను.

తా. పుష్పములనుండి జాఱెడు మకరందధారలు క్రిందఁబడకుండ నడుమనే గ్రహించి తీగెలు సాగనుట్లు వలయుతములై గాజులవలెఁ గపిల వర్ణము గలిగి యడవులయందు వాయువులు సంచరింపఁగా విరహులయొక్క నిట్టూర్పుచి చెప్పుదురు పడఁగా మండుచునగ్రముల సుళ్ళవలె ముడుచుకొని సుఱుసుఱు స్రుక్కెనో యన్న ట్లుండెను.

చ. కురిసిన క్రిందిపుప్పొడులఁ १ గొంచు నగంబుల మీఁదికై పితం

గరుచులఁ గొన్ని పెల్లెగనె १ గాడ్పులను శ్వలి మాధవుండు రా

నెరవుగఁ బూవు సొమ్మిడి వననీరి భూమికి వెండి మెట్టతా
మరరవణంబు రాఁ గొన భ్రమద్గతులౌ మరచుట్టులౌ యనన్. 124

టీ. కు...లకొ - కురిసిన = పుష్పములనుండి రాలినట్టి, క్రింది = వృక్షముల
క్రిందనున్న, పుష్పాదులకొ = పుష్పరజములను, కొంచుకొ = గ్రహించుచు, అగంబుల
మీదికై = వృక్షములపైకిఁగాను, పిశంగరుచులకొ = కచ్చనికాతులచేత, కొన్ని =
కతిపయములగు, గాడ్పులనుట్ల = వాయువులయొక్క యావర్తములు, (కర్తృపద
ము) పతి = భర్తయగు, మాధవుండు = విష్ణుండు, (వైశాఖమాసము ననుట.)
రాకొ = రాఁగా, వననీరి = వనలక్ష్మి, పూవుసొమ్ము = పుష్పము లనియెడు ఆభరణము,
మె...బు-మెట్టతామర=స్థలకమల మనియెడు, రవణంబు=భూషణము, రాకొ=రాఁగా,
ఆభూషణము, భూమికికొ=నేలకు, ఎరవుగనిడి = ఎరవుగాఁబెట్టి, వెండి = మణియు,
కొనకొ=తీసికొనఁగా, భ్రమద్గతులౌ - భ్రమత్ = తిరుగుచున్న, గతులౌ=గమనములు
గల, మరచుట్టులౌయనకొ = చీలలోయనునట్లు, పెల్లు=అధికముగా, ఎగనొకొ = ఉద్గ
మించెను. సుశ్లీసుకర్తృపదమునకు 'సలాలాశ్చ' అను సూత్రముచేత సుల్లాపమై యీ
రూపము వచ్చెను.

తా. భూమికిని దనకును భర్తయగు మాధవుండు రాఁగా, వనలక్ష్మి తనకు
గల పూవుసొమ్మును భూమి కెరవుగాఁ బెట్టి భూమికిఁ గల మెట్టతామర యను వేటొక
వింతసొమ్ము తాను బెట్టుకొనఁగా మరలు దిరుచున్న మరచుట్టులౌ యనునట్లు
చెల్లుక్రింద రాలిన పుష్పాదులు రేచికొని కచ్చని వన్నెగలిగి కొన్ని సుడిగాడ్పులు
చెల్లుపై కెగసెను.

చ. తరుణులు దోహదాన మధుధార నన ల్యకుళాళి నింకఁగాఁ
దరుణుల మేము గామె యని తద్గతలై వనదేవత ల్సురన్
ధర వకుళౌఘ మెల్లను ననల న్గనఁ గ్రాయగ నించుబుగ్గలై
దొరనె మధుప్రపూర్ణత మధూకములం బృథుపాండుపుష్పముల్.

టీ. తరుణులు=యువకులు, దోహదాన=దోహదమువలన, మధుధారకొ = మద్య
ధారచేత, వకుళాళికొ=పొగడచెట్ల పక్షియందు, ననల్=పుష్పములను, నింకఁకొ =
నిండింకఁగా, 'వకుళౌముఖనీధునా' అన్న ట్లనుట, ఏము=మేము, తరుణులము గామె=
యువకులము గామా, అని=అనుచు, తద్గతలై-తత్=ఆ వనమును, గతలై=పోయినవై,
వనదేవతల్ = వనదేవతలు, సురకొ=మద్యముచేత, (మకరందముచేత ననుట.), ధరకొ=
భూమియందు వకుళౌఘము=పొగడలగుంపు, ఎల్లను=నమస్తమును, ననలనకొ=మొగ్గలు
పేయునట్లు క్రాయగకొ = ఉమియుటకై, నిం...లు-నించు=నిండించియున్న, బుగ్గలై=
అముక్త-31

పుక్కిళ్లు, మధుకములకొ = ఇప్పుచెట్లయందు, పృ...లు-పృథు=పెద్దవియగు, పొండు= తెల్లనగు, పుష్పములు = పువ్వులు, మధు ప్రపూర్ణతకొ - మధు=మకరందముచేత, ప్రపూర్ణతకొ=మిక్కిలి నిండియుండుటచేత, దొరనెకొ=పోలెను.

తా. ఇప్పుపువ్వులు మిగులఁ దెల్లనై మకరంద భరితములై యుండఁగా దశవిధ దోహదములలో నొకఁడైన ముఖసీధువుచేతఁ దరుణులు పొగడచెట్లను బుష్పింపఁ జేయఁగాఁ జూచిన వనదేవతలు తామును దరుణు లగుట నారీతిగానే సమస్త వకుళ వృక్షములను బుష్పింపఁ జేయుటకై యత్నుపడి యుమియుటకై తెల్లని మద్యముఁ బుష్కిళ్లఁ బట్టియుండఁగా నా బుగ్గలవలెనుండెను.

చ. తరుణుల కొఁగిట న్ననుచురతమ్ము వృథా విరులై త్తఁజేసె మో
పరులుగఁ జైత్తుఁ డంచుఁ దదభావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని
ర్భరమధుపాళిహామము పరాగపు నీటును దేనెకట్టెచాఁ
దరుదుగఁ దాల్చుగా గొరవులై యొరగంబడఁగొన్ని భూజముల్.

టీ. త...టకొ-తరుణుల=ఉపిదలయొక్క, కొఁగిటకొ = ఆలింగనముచేత, న...మ్ముకొ-ననుచు = పుష్పించునట్టి, తమ్ముకొ = తమ్మును, (గోరింటలను), 'ఆలిక్లనా త్కురవక' అన్నట్లునుట. వృథా=వ్యర్థముగా, చైత్తుఁడు=వసంతర్తువు, మోచరులుగకొ = బరువు మోసెడువారిగా, విరులై త్తకొ = పుష్పములెత్తునట్లుగా, చేనెకొ = ఒనర్చెను, అంచుకొ = అనుచు, త...హ్ని - తత్ = ఆయువత్యాలింగనముయొక్క, అభావ = లేమిచేత, మనోభవ=మన్మథసంబంధియైన, వహ్నికొ=అగ్నిచేత, వెచ్చి = దగ్ధములై, ని...ము-నిర్భర=నిబ్బరములైన, మధుప=తుమ్మెదలయొక్క, ఆళి=పక్షి యనెడు, ధామము=పొగయును, పరాగపు=పుష్పరజోమయమగు, నీటును=భస్మమును, లేనెకట్టెచాఁదు = మకరందమనియెడు కట్టెచాఁదును, (పచ్చికట్టె కాలునప్పుడు లోపలిసిరు వైకుంఠికి చాఁదుగట్టుననుట), అరుదుగకొ=మితగా, తాల్చుగాకొ=ధరింపఁగా, కొన్ని భూజముల్ = కొన్నిచెట్లు, కొరవులై=ఆలాతములై, (కొరవులనఁగా గురువకములు) ఒరగంబడెకొ = నేలవ్రాలెను. (తాపభరముచే ననుటయుఁ బుష్పభరముచే ననుటయు) ఆలాతముననర్థమున శకటరేఫము. శ్లేషయందు రేఫద్వయము గ్రాహ్యము.

తా. కురవకశబ్దభవములై కొరవు లని చెప్పబడియెడు గోరింటలు స్త్రీల యాలింగ నములచేతనే మేము పూయుదుమే యట్టి మమ్ము నీ చైత్తుఁడు బరువుచేటుగాఁ దాను వృథా. పుష్పింపఁజేసె నని యాస్త్రీల యాలింగనము లేపండుటవలన మదనాగ్నిచేతఁ దగింపఁ బడినందులకుఁ జిహ్నముగాఁ దుమ్మెదలు పొగ లెగిసినట్లును, బుష్పాడి బూది రైచినట్లును, మకరందము దానిలోని నీరుపేరి నల్లఁబడి చాఁదుగట్టినట్లుండఁగా నొరగఁబడి

తమపేరు సార్థక మగునట్లు కొఱవలవలె నుండెను, అటులు మొదలగునవి కనుబడనందు నట్లు లెస్స పూచి యుండెను. అలం. గమ్యాత్ప్రేక్షాలాకారము.

ఆ. ఫలశలాటు లురల శ నఖలకై తమకూడు

చెలువ మాపు లంటి శ చెలువ పిండు

మగుడ ననలు నింప శ మొగము గన్నులు నెఱ్ఱ

వాటె మిగుల శౌక శ వైకములకు.

127

టీ. చెలువపిండు = నుదరీనమూహము, ఫలశలాటులు = పండ్లుగాయలు, ఊరలకై = రాలిపోవునట్లు, అఖలకై = లేకుండాకొఱకు, తమకూడు = తమ యాహారము చెలువకై = చెలుచుటకై, మాపులు = మామిడిచెట్లు, అంటి = స్పృశించి, 'కరస్పర్శేణ మాకంద' యనునట్లుచుట. మగుడకై = మరల, ననలు = పుష్పములను, నింపకై = నిండి పరగా, శౌకవైకములకుకై = చిలుక కోకిలల గుఱులకు, మొగము = ముఖమును, కన్నులు = నేత్రములను, మిగులకై = అధికము, ఎఱ్ఱవాడకై = కోపముచేత నెఱ్ఱ నయ్యెను, (చిలుకలకు ముఖమును గోయిలలకు గన్నులను వసాతద్ద్రువునందు మిక్కిలి యెఱ్ఱనైయుండుట ప్రసిద్ధమగుట). హేతూత్ప్రేక్షగమ్యాలంకారము.

మ. అతులప్రేమరసార్ద్ర యోర్తు ప్రియహాస్యశ్రీడ సంకేత వం

చిత్రయై తత్తణజాంగజజ్వరమిళోచ్చితభ్రమం బూని నా

పతి నోవృక్షమ కానవే యన సపుష్పం బయ్యె గో గంతలో

నతడు న్దోచిన నవ్వుడు నిర్విసేక బ్రాంతాచన్న మేరుద్రువున్.

టీ. అ...ర్ద్ర-అతుల = సమానములేని, ప్రేమరస = ప్రేముడిచేత, అర్ద్ర = సరస యైన, పీర్తు = ఒక్కనాటి, ప్రి...డకై-ప్రియ = తననాథునియొక్క, హాస్యశ్రీడకై = పరిహాసశ్రీడయందు, (దాఁగిలిమూతయగుట), సంకేత-సంకేతస్థానమందు, వంచితయై = మోసపోయినదై, త...బు-తత్తణజ = అప్పుడే పుట్టిన, అంగజజ్వర = విరహజ్వరము తోడను, మిళిత = కూడికొన్న, చిత్రభ్రమంబు = మనశ్చాంచల్యమును, ఊని = పొంది, పీవృక్షమ = పీచెట్ట, నావళిక = నానాథుని, కానవే = చూడవా, అనకై = అని పల్కగా, గోగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబయ్యెకై = పుష్పములతో గూడినదయ్యెను, 'సల్లాపతకర్ణికారణ' అన్న ట్లుచుట. అంతలోకై = ఆపల్కరించునంతలో, అతడుకై = ప్రియుండును, తోచినకై = కానరాగా, నవ్వుడుకై = నవ్వుగానే, (అస్త్రీయగుట), ప్రాంతాచన్న మేరుద్రువున్ - ప్రాంత = చేరువను, అంచిత = ఒప్పుచున్న, నమేరు ద్రువున్ = సురపొన్నచెట్టును, విరిసెకై = పుష్పించెను. 'నమేరుద్వపితేన చ'.

తా. ఒకస్త్రీ తన నాథుని గనుమఱచి వెదకుచు నొక కొండగోగును బలుక రింపగా నది పుష్పించెను. అంతలోనే తననాథుడు గనిపించిన నాయునినవ్వగానే యాచేరువ నున్న సురభాన్నచెట్టును బుష్పించెను.

తే. స్థాణు వొక్కండు మగవాడు १ దలక కుమియ
ఫల మొసఁగె నట్టె కినియక १ పద్మవదన
వదనసురఁ గూర్చి నొసంగ నీవలదె పుష్ప
మైన ననుమాడ్కి నుమిసిన १ నలరె బొగడ.

129

టీ. స్థాణువు = మొద్దును, శివుడును, ఒక్కండు మగవాడు = ఒక్కపురు షుడు, తలకక = సంతోచింపక, ఉమియక = ఉమ్మివేయఁగా, కినియక = కోపింపక, ఫల మొసఁగె = పండిచ్చెను, (కోరిక నిచ్చెను), 'స్థాణూ రుద్ర ఉమావతిః' అని అమరము. (స్థాణువువై బోయ కన్నప్ప యనువాడు పూజార్థము పుక్కిటి సురసుమియఁగాఁ గోప గింపక కామితఫల మిచ్చెనట. ఇది శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్య ప్రసిద్ధము.) అట్టె = ఆప్రకారమే, పద్మవదన = తమ్మివాటి మొగముగల యువిద, వదనసుర = తననోటి యందలిమద్యమును, కూర్చి = ప్రేమచేత, ఒసంగ = ఇయ్యఁగా, పుష్పమైన నీవలదె = పూవేనియునీవలదా, అనుమాడ్కి = అనియెడురీతిచేత, ఉమిసిన = ఉమియఁగా, బొగడ = వకుళవృక్షము, అలరె = పుష్పించెను. 'వకుళోముఖసీధునా'.

తా. మున్నొక మగవాడు స్థాణువు వై నుమిసిన నతనికి ఫల మొసంగి యుండఁగా, దామరవంటి మోము గలయువతి పుక్కిటిసుర యొసంగఁగా బువ్వైన నియ్యవలదా? యన్నట్లు, బొగడపై నొకమగువ యుమియఁగా నది పూచెనని భావము.

తే. మధువు గాంతలపుక్కిటిమధువు జేళ్ల

యిర్వై బస సూప బొగడపై १ నెలయ దాన

విరిసె దొల్లిటి దళములు १ విరులు జడిసె

దీన నగ్గెల్పనకు నుబ్బి १ తేటు లార్చె.

130

టీ. మధువు = వసంతమాసమును, కాంతల = స్త్రీలయొక్క, పుక్కిటి = బుగ్గల యందలి, మధువు = మద్యమును, 'పేళ్ల' = సమాన నామము చేతనైన, ఈర్వై = ఈసుచేత, వస = తమతమ హెచ్చులను, చూప = కనఁబఱుచుటకై, బొగడపై = వకుళవృక్షము మీద, ఎలయ = వ్యాపింపఁగా, దాన = ఆవ్యాపించుటచేత, తొల్లిటిదళములు = మున్నున్న సైన్యములు, (ఆకులనుట), 'దళం శస్త్రే భటే ఛదే' అని నిఘంటువు. విరిసె = విచ్చెను, (రాతి ననుట), విరులు = తొల్లింటిపువ్వులు, జడిసె = భయపడెను, (క్రిత పువ్వులు జడిగొన్నననుట), దీన = ఈహేతువుచేత, అగ్గెల్పనకు = అవసంతవిజయ

మునకు, ఉబ్బి = సంకసించి, తేటులు = తనపక్షముననున్న తుమ్మెదలు, ఆర్యై = సింహనాదముచేసెను, (ధ్వనిచేసె ననుట.)

తా. మధు పను నామము వసంతర్తువునకును మద్యమునకుఁ జెల్లును గావున, నా నామైక్య వైరముచేతఁ దమతమ పస పొగడఁచెట్టువైఁ గనుపించుగా, నువిదల పుక్కిళ్ల మధువుచేఁ జిగిరించి పుష్పించియున్న యాకులను బువ్వులను రాలించి, వసంత ర్తువు పొగడను మరలఁ బుష్పించఁజేసెను; మరలఁ బూచినపుల కలరి తుమ్మెలు మ్రోసెను.

ఉ. మేకొని తాచినం భృగువుఁ మెచ్చిన వానికి మర్త్య భార్యయౌ

శ్రీకి నివాస మై చెలిమి నేయుట నిట్టిప్రశాంతిగల్గె నో

కాకన నాతి దన్ని నవికాసము నొంది వనస్థసితా

శోకమునేసె మెచ్చునఁ బ్రసూనరజగనకాభిషేకమున్. 131

టీ. తాచినఁ = తన్నినను, మేకొని = అంగీకరించి, భృగువుఁ = భృగుమహా మునిని, మెచ్చిన వానికిఁ = మెచ్చుకొన్నయావెన్నునకు, మ...ర్త్యమర్త్య = మనుష్యుడైన రామావతారమందలి, భార్య = గృహిణి, టౌ శ్రీకిఁ = ఐన శ్రీదేవియగు సీతకు, నివాసమై = ఉన్నివట్టై, చెలిమి నేయుటఁ = స్నేహముచేయుటచేత, ఇ... తి - ఇట్టి = ఈవిధమయిన, ప్రశాంతి = అధికశాంతి, కల్గెనో కాక = కలిగినకాక, అ నఁ = అనునట్లు, నాతి = ఒకయింతి, తన్నినఁ = తన్నుఁగా, వికాసమునొంది = వికసిల్లి, 'అ శోకశ్చరణాహత్యా' యన్న ట్లనుట. వ...ము - వనస్థ = వనప్రదేశమందు, సీతఁ = ఉన్నట్టి, ఆశోకము = ఆశోకవృక్షము, మెచ్చునఁ = సంతుష్టిచేత ప్ర...మున్ - ప్రసూనరజః = పుష్పాడియనియెడు, కనకాభిషేకమున్, చేసెన్ = చివరైనను.

తా. తొల్లి భృగుమహాముని తన్నుఁగాఁ గోపించక మెచ్చుకొన్న విష్ణుదేవునికి, రామావతారమందు భార్యయైన సీతాదేవికి లంకయందు నివాసస్థానమై చెలిమి చేయ నా సంబంధముచేతఁ దనకు నట్టి శాంతగుణము గలిగెనో యనున ట్లశోకవృక్షము దన్నొక నాతి దన్నుఁగాఁ బుష్పించి వచ్చుని పుష్పాడిచేత నాయుంతిఁ గనకాభిషేకముఁ జేసిన ట్లుండెను. భృగుమహర్షి త్రిమూర్తుల ప్రాశస్త్యము నరయుటకై ఋషులచే నియమింపఁబడి విష్ణుమూర్తిని దన్నెను. (శివబ్రహ్మ లాతఁ డొనర్చిన యవమానము నహింపలేకపోయిరి. విష్ణువు నహించెను. అందుచే విష్ణువే పరమకాంతమూర్తి పూజార్హుఁడు నని భృగువు చాటెను.)

మ. అభు లేతద్వదనేందు రాగ మిళనా న ప్రాదుర్భవతోరకం

బులతేనె ల్నుధలంచురా నొకతె నెమ్మామెత్తె జైత్రంపులు

వ్యలలోఁ దద్గుణ లయ్యె గంధఫలిఁ బువ్వు లుట్టి పోదోలె నొ
చ్చెల చేదై తఱచెందు 1 దల్లి బడితో 1 ల్పెట్టాటయే కామహిన్. 132

టీ. ఒకతె = ఒక్కనాతి, నెమ్మెమెత్త = ముఖమెత్తగా, ఆకులు = తుమ్మెదలు, ఏ...ల్ - ఏతద్వదనేందు - ఏతల్ = ఈనాతియొక్క, వదన = ముఖమని యెడు, ఇందు = చంద్రునియొక్క, రాగ = రక్తితోడ, మిళనా = కూడుటచేత, ప్రాదు ర్భవత్ = పుట్టుచున్న, కోరకంబుల = మొగ్గలయొక్క, తేనెల్ = మకరందములు, సుధ లంచుక్ = అమృతములని, (తియ్యనైయుండు నవి యనుట), 'ముఖరాగేణ చంపక' అనునట్లునుట. చైత్రంపుఁబువ్వులలో = చైత్రుఁడు వికసింపఁజేసిన పుష్పములలో, తద్గుణలయ్యెక్ = ఆకాంతాముఖగుణములే కలవి యయ్యెనా యనికాకుపు, (కాలేదనుట), గంధఫలి = సంపెంగయందు, పువ్వులుట్టి = పుష్పము లుదయించి, చేదై = తిక్తమై, పోదోలెక్ = వెడలఁగొట్టెను, ఒచ్చెల = ఇది భేదోక్తి ఓచెల్లయనుటను రూపాంతరము. ఎందుక్ = ఎచ్చటనైనను, మహిక్ = భూమియందు, తఱచు = బహుళముగా, తల్లిబడితోల్పెట్టాటయేకా = తల్లివలె బెరిగిన కోలిచెట్టువంటిదేకదా !

తా. ఒకస్త్రీ మొగమెత్తగా దాని ముఖచంద్ర సుధసంయోగమువలనఁ బుట్టిన సంపెంగమొగ్గలలోని మకరందము చంద్రవలెనే తియ్యఁగా నుండు నని తుమ్మెదలు రాఁగాఁ జెట్టునఁ బుట్టుటచే బూర్వపుగుణమే కలిగి సంపెంగ పువ్వులు తుమ్మెదలకు మిక్కిలీ చేదై చేరకుండఁ బాఱుదోలెను; బిడ్డలకుఁ దల్లి గుణమే యుండు నని కదా లోకోక్తి. అర్థాంతరస్యాసాంకారము.

చ. ఆలరె బ్రయాళువోర్తు ప్రియమాట వసంతముఁ బాడ నప్పు డ
వ్వెలదిసఱత్ని భక్తికిని 1 వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగమక్
ఫలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ వసంతుండు దా దయచేసె గాక యా
యెలె నిజశక్తి నా యనుచు 1 నీపసకుం గొదవెట్టె నీసునన్. 133

టీ. ఓర్తు = ఒక్కతె, ప్రియమాట = తనకిష్ట మాటవలన, వసంతముక్ = వసంతరాగమును, పాడక్ = గానమునేయఁగా, ప్రియాళువు = ప్రేంకణపుఁజెట్టు, అలరెక్ = పుష్పించెను, 'వసంతస్ససహాయస్తు వసంతర్తా ప్రగీయతే' అను సంగీతకాస్త్ర సంప్రదాయమునఁ బాడఁగా 'గీత్యా ప్రియాళు ర్వితరాం' అన్నట్లు పుష్పించె ననుట. అప్పుడు = ఆకాలమందు, అ...త్ని - అవ్వెలది = ఆపాడిచేదయొక్క,

1. తల్లిబడి కొల్పేవాట; తల్లిబడి కొల్పెట్టాట.

2. ...ఆ, యలె నిజశక్తి నా యనుచు నాపసకుం గొదవెట్టె నీసునన్. (క. ర.

పా. స్వాతంత్ర్యపాతము)

సవత్తి = సవతి, వేల్పులు = దేవతలు. భక్తికిని, మెత్తురుగానక = మెచ్చుకొందురుగావున, రాగము = వసంతరాగము, అక్షరమునక = అను నెవముచేత, తన్నుక = ఆవసంతుని, పాడగక = గానమునేయఁగా, వసంతుఁడు, తాక = తాను, దయచేసెఁగాక = కృప చేసెను గాని, ఈ ప్రియాభివృత్తు బుష్పింపఁజేసెనుగాని యనుట. నిజశక్తి నా నిజ = ఈ బిడయొక్క, శక్తి నా = సామర్థ్యముచేతనా, ఆయెలె = ఆపృథ్వీయాలె, ఇది నిస్సారార్థము. అచుచుక = అనిపల్కుచు, ఈవసతుక = ఈ పాటబాడి పుష్పింపఁజేసిన స్వారస్యమునకు, ఈసునక = సవతియందలి యిర్వ్యచేత, కొదవెట్టెక = కొఱతను ఆరోపించెను.

తా. ఓర్పు వసంతరాగముఁ బాడఁగాఁ బ్రేంకణము పూఁచెను; దానికి నాస్త్రీయొక్క సవతి మెచ్చుకొనక యీసుచేత వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు గావున, వసంతమనియెడు తనపేరుగల రాగముచేతఁ దన్నుఁ బాడఁగా, నావసంత దైవతమే యాచెట్టును బుష్పింపఁ జేసెనుగాని, యీవె కింత సామర్థ్యమా యని నిరసించెను.

తే. అధరసుధఁ బ్రాణిజతఁ బ్రాణి యగుచు మాత్తి

కాండమాలిక నిడెను నాసాగ్రమాత్తి

కంబ యనఁజాలు ననలిచ్చె గతజరత్తు

మంపు వావిలి మొగమూర్పు నింప నోర్తు.

134

టీ. ఓర్పు = ఒక్కతె, మొగమూర్పు = మొగమునందలి యుచ్ఛ్వాసమును, నింపక = నిండింపఁగా, 'సిందువారో ముఖానిలాల్' అనునట్లునుట. అధరసుధక = అధరమందలి యమృతస్పర్శముచేత, ప్రాణిజతక = ప్రాణముగల ముత్తైపుఁ జిప్పవలనఁ బుట్టినదగుటచేతక, ప్రాణియగుచు = తానును బ్రాణము గలదగుచు, నాసాగ్రమాత్తికంబనాసా = అపొలఁతిముక్కుయొక్క, అగ్ర = కొనయందలి, మాత్తికంబ = ముక్తాభూషణమె, మా...కక = మాత్తికాండ = ముత్తైపుగ్రుడ్లయొక్క, మాలికక = పజ్జిసి, ఇడెను = పెట్టెను, అనక = అనునట్లు, గతజరత్తుమంపుగత = రాలిపోయిన, జరత్ = ముదురుదైన, సుమంపు = పువ్వులుగల, వావిలి = నిర్దండీవృక్షము, చాలు ననలిచ్చెక = శ్రేణిగా నుండు మొగ్గలనీ నెను.

తా. ఒక్క మగువ నిట్టూర్పు నింపఁగా దానివలనఁ బువ్వులు రాలిపోయిన వావిలిచెట్టునందుఁ గ్రతగా శ్రేణిగట్టి మొగ్గలు గనిపించెను; అవి యాస్త్రీయొక్క యధరమందలి యమృత స్పర్శముచేతఁ బ్రాణము గల ముత్తైపుఁ జిప్పలాఁ దాను బట్టి యున్నందునను, దానును బ్రాణముగలదై యానెలఁత నాసాభూషణ మగు మాత్తికము పాలుగా ముత్తైపు గ్రుడ్లు పెట్టినట్లుండెను.

చ. ఘనమగు నాకురాలి తిలకం బతిరి క్తత నున్న నోర్తు లోఁ
గనికర మూని కన్నుగవఁ శ గాయజుఁ డిల్లడ యిడ్డ తూపులే
యనువుగ నించెఁగాక మఱి శ యంటక ముట్టక యొక్కచేష్టలే
క నెగడెఁ జూడ్కి నంట యిది శ గల్లనఁగా నలరించెఁ జూపులన్.

టీ. ఓర్తు = ఒకయింతి, ఘనమగు = దట్టమైన, ఆకురాలి, తిలకంబు = బొట్టుగుచ్చెట్టు, అతిరిక్తత = మిక్కిలిదారిద్ర్యముచేత, ఉన్న = ఉండఁగా, లో = మనస్సులో, కనికరము = కారుణ్యమును, ఊని = ఊహించి, కన్నుగవ = తననేత్రద్వయమందు, కాయజుడు = పూవిల్తుడు, ఇ...లే. ఇల్లడఇడ్డ = దాచియుంచిన, తూపులే = బాణములే, అనువుగ = సొగసుగా, నించెఁగాక = ఈపె నిండించెఁగాని, మఱి = లేనియెడ, అంటకముట్టక = తగలకతాచకయే, (ఇది జాత్యుక్తి), ఒక్కచేష్టలేక = ఒకవ్యాపారములేక, చూడ్కి = చూపుచేత, నెగడె నంట = వృద్ధియయ్యె ననంట, ఇది = ఈ పల్కు, కల్లనగా = అనత్యమనునట్లుగా, చూపుల = వీక్షణములచేత, అలరించె = పుష్పింపఁజేసెను, 'తిలకో వీక్షణేన చ' యన్నట్లుట.

తా. ఒక బొట్టుగుచ్చెట్టున నాకులు రాలి బీదగిలి యుండఁగా, నొకతె మిక్కిలి గనికరముతో దాని జూడఁగా నప్పుడే తప్పక విప్పగల గొప్పపువ్వు లుప్పతిల్ల. నది మదనుని యంట గుడులు దాచియున్న యాచకోరలోచన కనులయందలి యాములు కులు మరల వెడలిరించి యీ తిలకముపై నెలయించె గాని, లేకున్న నిజోక నంటక ముట్టకయే చిట్టలుం బెట్టకయే యట్టిపడ్డట్టు లిట్టు పువ్వులు పుట్టుట కల్ల యని యెల్ల రనునట్టిప్పియుండెను.

తే. సాంద్రమకరందవృష్టి రసాతలంబుఁ

దొరఁగు పువ్వుల భవీయుఁ బూర్ణధూళి నభము

విక్రమత్రయి మాధవుఁ శ డాక్రమించె

నురువిరోచనజనిత మహోష్ణ ముడుంగ.

186

టీ. సాం...ష్టి-సాంద్ర = తఱచైన, మకరంద = పూఁదేనియలయొక్క, వృష్టి = వానచేత, రసాతలంబు = పాతాళమును, దొరఁగు = రాలుచున్న, పువ్వుల = పుష్పములచేత, భవీయు = భూమిని, పూర్ణధూళి = పుష్పరజముచేత, (మిశ్రసమాసము), నభము = ఆకాశమును, విక్రమత్రయి = ఈ చెప్పబడిన మకరంద పుష్పరజము లని యొడు మూడువిధములైన విక్రమముచేత, మాధవుడు = వసంతుఁ డనియెడు త్రివిక్రముడు, ఉ...ము-ఉరు = విస్తారమైన, విరోధన = సూర్యునిచేత, జనిత = పుట్టింపఁబడిన,

మహోష్ఠము = మహాప్రతాపము, అడగ్ = శాంతిబొందునట్లు, ఆక్రమించె = త్రిలోకముల నాక్రమించెను.

తా. మాధవుం డని విష్ణునకుఁ దగిన పేరుగల వసంతుండు, సూర్యప్రతాపము బలి ప్రతాపమువలె నడఁగునట్లు, పాతాళమర్త్య న్వర్తలోకములను వరుసగా మకరందపుష్ప రజముచేత మూఁడుదుగులచేత నాత్రివిక్రమునివలె నాక్రమించెను, వసంతర్తువునందు సూర్యుఁ డంత విస్తారముగా వేడిమిఁ జూపఁడని భావము. ప్రకృత వసంతవర్ణనముచేత నప్రస్తుత త్రివిక్రమ పరిస్ఫూర్తి గలుగుటవలన సమాసోక్త్యలంకారము.

క. ఊడఁడుకొనఁ బడుమధూలిక

యోడికలకుఁ గ్రిందఁ గ్రమ్మియుండెడు తేంట్ల

నీడలు దిరిగియుఁ దిరుగని

జాడఁ దరు ల్వాలిచె నవ్వసంతపువేళన్.

137

టీ. ఊడఁడుకొనఁ = భూమియూటపట్టునట్లు, (ఊడఁడుకొను. నాఁటు అని సూ. ని. కాని యర్థ మిట సరిపడునట్లు తోచదు. ఊడఁడుకొను = ఊడఁడుచుకొను చుఁగోపము. కొను స్వార్థమున నైనపుడు ఊడఁడుకొను = బురదయగు అనుట యుక్తము.) ప...కు - పడు = స్రవించుచున్న, మధూళిక = మకరందధారలయొక్క, ఓడికలకు = ప్రవాహములకు, క్రిందఁ = అధోభాగమందు, క్ర...ట్ల - క్రమ్మియుండెడు = మునుదుకొన్న, తేంట్ల = తుమ్మెదలచేత, నీడలు దిరిగియుం = ఛాయలు ప్రొద్దువెంబడి మఱియొకదిక్కునకుఁ దిరిగి యును, తిరుగనిజాడఁ = తిరుగనిరీతిగానే, తరుల్ = వృక్షములు, అవ్వసంతపువేళఁ = ఆవసంతకాలమందు, పాలిచె = బిప్పెను.

తా. ఆ వసంతర్తువునందు మకరంద మధికమై స్రవించుగా నావాసనకు జెట్ల క్రింది భూమిమీఁదఁ దుమ్మెదలు గ్రమ్ముకొని లేవక నల్లనై యుండె గావునఁ బ్రొద్దు వెంట నీడలు దిగినను దిరుగనియట్లే యీచోట్లు నీడలవలె నుండెను.

చ. శతదళమంజరీధవళశచైత్రనిశామలచంద్రికౌఘముల్

వృత వియదంత కేళి వనశవృక్ష లతాంతరజశ్చట న్నళం

కితఁ గని కామినీకమనశకేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటవీ

కతకపరాగ మొక్కదెను శ గ్రమ్మి యనచ్చత మాన్పకుండినన్.

టీ. శ...ల్ - శతదళ = తెల్లదామరపువ్వులయొక్క, మంజరీ = గుత్తులవలెనే, ధవళ = తెల్లనైన, చైత్ర = చైత్రమాససంబంధినులగు, నిశా = రాత్రులయందలి, అమల = స్వచ్ఛమైన, చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క, ఓఘముల్ = జలప్రవాహములు, 'పిఘా' వితానే వేణ్యాం చ' అని నిఘంటువు. వృత = ఆవరింపబడిన, వియదంత = ఆకాశ ప్రదేశము

గల, కేళివన = ఉద్యానవనములయందలి, వృక్ష = చెట్లయొక్క, లతాంతఃపుష్పముల
యొక్క, రజః = పరాగముయొక్క, ఛటక్ = సమూహముచేత, కళంకితక్ = బురుద
గలుగుటను, కని = పొంది, న...ము-నగాటపీ-నగ = పర్వతములయందలి, అటపీ=అడవుల
యందలి, కతక = చిల్లచెట్లయొక్క, పరాగము = రజము, ఒక్క-దెసక్ = ఒకదిక్కునందు,
క్రమ్మి = వ్యాపించి, అనచ్ఛతక్ = స్వచ్ఛముగాకుండుటను, మాన్వకుండినక్ =
పోగొట్టుకుండుటచేత, కామినీకమన = విటీవిటులయొక్క, కేళియుక్ = క్రీడయును,
పాక్ = పోవునట్లుగా, చెడవా = చెడిపోవా, (పోవుననుట).

తా. తెల్లనైన చైత్రమాస రాత్రులయందలి వెన్నెల లనియెడు నిర్మలాదక
ప్రవాహము లుద్యానవనములలోని పుష్పాదుల తిప్పలచేత గలగినవై యుండగా
నవి లేటుట కొకమూలను గొండల యడవులలోని చిల్లచెట్ల పుష్పాదులు వ్యాపించి
యా కలక దీప్తి యా నీరు దేర్చిన లెస్సెయుండునే కాక, యట్లు చేయకుండిన నా
ప్రవాహములు విటీవిటుల క్రీడల కుపయోగింపక తాము జెడిపోవును. (బురుదనీటిలో
జిల్లపాడిరాల్చిన నీరు లేరుట ప్రసిద్ధము).

సీ. తైత్త్యపాండిమలు దుఃషారాంతమునఁ జేరె
నిరులుకొ న్ద్రాక్షపంశువుల విరుల
వలయగానముల యుక్తలకార్యమునఁ జేరె
మలయంపుఁ గమ్మవీవలులనలుల
సౌరభోల్లాసముల్లాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె
నలరారు కొదమ క్రోధులను నెలను
స్ఫుట జటామస్కరంబులు ప్రతిచ్యుతిఁ జేరె
నందన ప్లక్ష సంతతుల వృతుల

తే. స్వభృతపరభృత వినుత రసాలపరివ
దహరహగ్నప్త బహురహగ్న ప్రహరవిహర
మాణ మానవతీ *పరివర్ణానిమాని
వారి వారిజ వనగంధరవాహ మొలసె.

139

టీ. తుషారాంతమునక్-తుషార = మంచుయొక్క, అంతమునక్ = నాశకాల
మందు, (శిశిరద్భ్రష్ట గడవఁగాననుట), తైత్త్యపాండిమలు = చల్లదనమును దెల్లదనమును,
(ఇవి మంచుగుణములు), ఇరులుకొన్ = చీకట్లు గ్రమ్ముచున్న, ద్రాక్షపందిరులక్ =
ద్రాక్ష కాయమానములయందును, విరులక్ = పుష్పములయందు, చేరెక్ = ప్రవేశిం

చెను. (ద్రాక్షపండిట్ల బలసి యల్లికొనెఁ గావున నచ్చటఁ జల్లదనమును, పుష్పములు వికసిల్లఁగా నందుఁ జెల్లదనమును జేరె ననుట), అ...నక్-ఆయుక్తుల = ప్రియులతోఁ గూడినని విరహముగలస్త్రీలయొక్క, కార్యమునక్ = కృశించుటయందు, వలయగానములు = వారియొక్క కంకణములును సంగీతములును, మలయంపు = మలయ పర్వతసంబంధులగు, కష్ట = పరిమళించుచున్న, వీపలులక్ = వాయువులయందును, అలులక్ = తుమ్మెదలయందును, చేరక్ = ప్రవేశించెను, (విరహముచేత స్త్రీలు కృశించగా వారి కంకణములు దూసిపోయె ననియఁ, జింతచేత గానములు మాని రనియఁ, నా చిహ్నములు వరుసగా నుడిగాడ్పులయందుఁ గంకణతప్తమును దుమ్మెదలయందు గానమును జేరె ననుట), జాతి = జాతి, (జాత్యేకవచనము), క్రంగగక్ = ఆడఁగి పోఁగా, సౌరభోల్లాసముల్ = వానియొక్క పరిమళ ప్రకాశములు, అలరారు = పుష్పించుచున్న, కొదమక్రోవులను = గున్నలయిన క్రోవిచెట్లయందును, (పరిమళ మనుట), నెలను = చంద్రునియందును, (ప్రకాశ మనుట), చేరక్ = ప్రవేశించెను, ప్రతిచ్యుతిక్-ప్రతి = సన్నాహములయొక్క, చ్యుతిక్ = జాటుటచేత, (వసంతర్తువు రాఁగానే సన్నాహములు వ్రతమును గాపాడుకొఁజాలక పోయిరనుట), స్ఫుట = స్పష్టము లగు, జటా = వారియొక్క జడలును, మస్కరంబులు = వేజుదండములును, నందన = ఉద్యానములలోని, ప్లక్ష = జువ్విచెట్లయొక్క, సంతతులక్ = సమూహములయందు, (జటా స్వరూపములుగ నూడలు దిగె ననుట), వృతులక్ = ఆవరణములయందు, (వెలుఁ గులవెదుళ్లు గావచ్చె ననుట), 'వేజుమస్కరలేజనా' అనియును, 'ప్రావీనం ప్రాంతతో వృత్తి' అనియు నిఘంటువులు. చేరక్ = ప్రవేశించెను, స్వభృత = తమచేతఁ బోషించఁబడిన, పరభృత = కోయిలలచేతను, వినుత = శ్లాఘింపఁబడిన, రసాల = తియ్యమామిళ్లయొక్క, పరిషత్ = గోష్ఠులయందు, అహరహః = దినదినమును క్షప్త = చేయఁబడిన, బహు = అనంతములగు, రహః = ఏకాంతములందలి, ప్రహర = జాముల యందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, మానవతీ = ఈవుటాండ్రయొక్క, పరిష్కానిమ = హెచ్చైనబడలికను, ఆనివారి = మిక్కిలి నివారింపుచున్న, వారిజవనగంధ వాహము = కమల వనములమీఁదుగా వీచెడు వాయువు, ఒలనెక్ = వినఁచెను.

తా. మామిడితోఁటయందుఁ గోయిలలు చిగుళ్లకొఱకు గుంపులు గూడి కూర్చుండఁగా నవి యనియెడు గడియారములచేతఁ బ్రొద్దులు గడవుచు స్త్రీ లుండఁగా వారి బడలికలు వాయువులు దీర్చును. కడమ సుగమము. పర్యాయాలంకారము. 'పర్యాయో యది పర్యాయేజైకస్యానేకవర్ణన' మ్మని దానిలక్షణము.

ఉ. సారెకు గీరము ల్బలరసాలము శాఖలలోనఁ ద్రిమ్వరం
గా రహిఁ దన్నధూళికకుఁ శ గా నళివజ్జులు వెంట స్రుమ్వరం
గా రొదమించె నందుఁ జిలుక ల్వనలక్ష్మీయుఁ దద్వచస్సుధాం
ధోరుచు లానఁగా సరిపఁజు బ్జనుల ట్టిడి పెంపఁగా బలెన్. 140

టీ. సారెకు = మాటిమాటికి, కీరముల్ = చిలుకలు, ఫల = పండియు
న్న, రసాలము = తియ్యమామిడియొక్క, శాఖలలోనఁ = కొవ్వలలోపల, త్రిమ్వ
రంగాఁ = సంవరించుచుండఁగా, రహిఁ = శృంగారమును, తన్నధూళికకుఁగాఁ -
తత్ = ఆఫలములయొక్క, మధూళికకుఁగాఁ = రసధారకుఁగాను, అళివజ్జులు =
తేటిచాళ్లు, స్రుమ్వరంగాఁ = తిరుగఁగా, అందుఁ = ఆవనమందు, వనలక్ష్మీయుఁ =
వనదేవతయును, తద్వచస్సుధాంధోరుచులు - తత్ = ఆచిలుకలయొక్క, వచః =
పలుకు లనెడు, సుధాంధః = అమృతరూప మగునన్నముయొక్క, రుచులు = చవులను.
ఆనఁగాఁ = ఆస్వాదించుటకై, జనులట్ల = భూప్రజలవలెనే, సరిపఁజుల్ = గొలుసులను,
ఇడి = ఉనిచి, చిలుకల్ = చిలుకలను, పెంపఁగాబలెన్ = పెనుచుచున్నట్లు, రొద =
ధ్వని, మించెన్ = అతిశయించెను.

తా. పండిన తియ్యమామిడి కొవ్వలలోఁ దిరుగుచున్న చిలుకల వెంబడి
తుమ్మెదలు మెదలఁగా నవి సరిపఁజులవలె నుండఁ గావున, వనలక్ష్మీయుఁ నిలుకల
వలుకులు విని యలరుటకై మనుష్యులవలెనే చిలుకలకు గొలుసులు వేసి పెనుచు
చున్నట్లుండఁగాఁ జిలుకలు రొదసేసెను.

సీ. ప్రతిహంతృతాత్తక్షీటత చన్న భృంగసం
ఘుపుటంగములచేతఁ శ గాయమెత్తి
యమదిశాగత మరుత్యాణియై *దదళిరం
గస్థలాబ్జిని దమ్మికన్ను దెఱచి
ప్రాంతపుల్లామ్ర సంత్రయి తచ్చటాహతో
ద్ధతి లేచి చెలిఁ జైత్రుఁ శ గౌగిలించి
యురు పరాగపుశాటి శ నుద్దండ వాపుతృప్తి
లప్రవత్సీధు రత్యస్త ముడిపి

తే. క్రమ్మఱ బలాశ కటకాముఖమునఁ గీర
చలితశాఖాస్ఫుటాశోకశరముఁ గూర్చె

* వికచరంగత్ ఫలా; కదళిరంగస్థలా.

దద్రుతికి గాంగఁ చలికాలఁ దన్నిమంచు

పాండురాంగుండు విడిచిపోఁ బ్రదికి మరుండు.

141

టీ. మరుండు = మన్నఁడు, వ్ర...త - వ్రతి = వ్రతములు గలవారియొక్క, హంతృతా = హత్యచేతను, ఆశ్చ=సంభవించిన, కీటక=పురుగులు, చన్నఁ = పోగా, భృం...తఁ - భృంగసంఘపు = తేటిగుంపులనెడు, అంగములచేతఁ = అవయవముల చేత, కాయమెత్తి=(తాను) దేహమెత్తి, (సన్న్యాసులరు జంపుటచేతఁ బురుగు జన్మము వచ్చెననుట), య...ణి-వి-యను = యమునియొక్క, దికా = దిక్కువలన, ఆగత = వచ్చినట్టి, మరుల్ = వాయువుచేత, ప్రాణి వి = ప్రాణములుగలవాడై, త...లిఁ-తద ౧ = మున్నుచెప్పఁబడిన తుమైలకు, రంగస్థల = నృత్యస్థలమైన, అబ్జిన్ = కమలలత యందు, తమ్మి = తామరయనియెడు, కన్ను = నేత్రమును, తెఱచి = విచ్చి, (అందఱి ప్రాణములు దీయువాడు యముండు మరల నీ మరుని ప్రాణములను బాపె ననుట, పుట్టినపిదప శిశువు గన్ను తెఱచు ననుట), ప్రా...లిఁ - ప్రాంత = సమీపమందలి, భల్ల = పుష్పించిన, ఆమ్ర = మామిడిచెట్టును, సుశ్రయ = ఆశ్రయించినట్టియు, తచ్చ టా-తల్ = ఆతుమైదలయొక్క, ఛటా = సమూహముయొక్క, హతాద్గతిఁ = అల వోకచేతను, లేచి = ఉద్గమించి, చెలిఁ=స్నేహితు డైన, వైత్రుఁ = వసంతమాసమును, కౌగిలించి = ఆలింగనముచేసికొని, (ఎడఁబాసి యాపదఁజెందినవారు తమచెలినిఁ జూడఁ గానే కౌగిలించుకొనుట ప్రసిద్ధము), ఉ...టిఁ - ఉరు = విస్తారమగు, పరాఁపు = పుష్పాడిరూపమగు, కాటిఁ = వస్త్రముచేత, ఉద్గంధ = అధికమగు, వాసి = డిగ్గియుం దలి, ఉత్పల = కలువపువ్వువలన, స్రవత్ = జాఱుచున్న, సీధు = మకరందమనియెడు, రత్నసమురతి=తనభార్యయగు రతీదేవియొక్క, అస్రము = కన్నీటిని, ఉడిపి = తుడిచి, (తన విరహముచేత రతీదేవి దుఃఖించు చుండఁగా మరల నుదయించి యాయమకన్నీరు దుడిచె ననుట), క్రమ్మఱి = మరలను, ప...నఁ-పలాశ = మోదుగుఁబువ్వనియెడు, కటకాముఖమునఁ = కటకాముఖమనువాస్తమందు, 'తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుంభాం గుప్తేనపీడ్యతే, యస్మిన్ననామికాయోగాల్ సహస్రః కటకాముఖమ్' అని తల్లక్షణము. కీ...ముఁ-కీర=చిలుకచేత, చలిత = కదలించఁబడిన, కాఖా = కొమ్మయందు, స్ఫుట=విక సించిన, అశోక = అశోక పుష్పమనియెడు, శరముఁ=బాణమునకు, కూర్చెఁ = సంధిం చెను, మ...డు - మంచు = శిశిరర్పవనియెడు, పాండురాంగుండు = తెల్లనిశరీముగల శివుండు, తద్రుతికిగాంగఁ = అట్టిరతీదేవికొఱకు, చలికాలఁ = చలియనుపాదముచేత, తన్ని = తాచి, విడిచి = ఇతనినంతట విగర్జించి, పోఁ = పోగా, బ్రదికి = జీవించి, కూర్చెననుదానితో నన్వయము. (చలికాల మనియెడు శివుఁ డీ మన్నఁకుని దుదముట్టఁ

జంపక, కాలఁ దన్ని రతీదేవియందుఁ గరుణించి, యామెత్తై నీనిని విడిచెఁ గావున, జైఁ జెప్పినట్లు బ్రదికి యిట్టాయె ననుట).

చ. చిగురుఁ బికాళికి న్ఫలముఁగజల్కలగుంపునకు న్నధూళిఁ దేఁ

టిగమికిఁ దావి గాలికి విరటీవిటకోటికిఁ బువ్వులుం దలం

బుగఁ గృప నీనియు న్సురభీఃపుం స్త్వముఁ బాంథులచోటఁ బూనెన

ట్లగుఁ బ్రజ కోర్కులిచ్చుతన శ కాత్మఁ దలంచినదబ్బదే యనన్.

టీ. సురభి = వసుంధర్రువు, (కామధేనువు ననియుం జెప్పఁదగు), పికాళికి =

కోయిలచాలనకు, చిగురు = పల్లవమును, చిల్కలగుంపునకు = శుకసమూహమునకు,

ఫలము = పండును, తేటిగమికి = భృంగచయమునకు, మధూళి = మధుధారను,

గాలికి = మలయమారుతమునకు, తావి = పరిమళమును, విరటీవిటకోటికి = కామినీ

కమనసముదాయమునకు, పువ్వులు = పుష్పములును, దలంబుగ = దట్టముగా,

కృప = దయచేత, ఈనియు = ఇచ్చియును, (ఈనుట స్త్రీధర్మముగనుక నది

గలిగియు నని పుంస్తవవిరోధము), అట్లగు = అరీతి యగును, ప్ర...బు-ప్రజ=జనము

యొక్క, కోర్కులు = కామితములను, ఇచ్చు = ఒనఁగనట్టి, తనకు = ఆత్మకు = బుద్ధి

యందు, తలంచినది = ఊహించినది, అబ్బదే = లభింపదా, అన = అనునట్లు, పాంథుల

చోట = విరహులవిషయమున, పుంస్తవము = మగతనమును, పూనె = వహించెను,

(విరహులనుమాత్రము బాధించె ననుట).

తా. సురభి యనగా వసుంధర్రువును కామధేనువునగాన, నది స్త్రీవ్యక్తియైన

నందఱకుఁ గోరిక లిచ్చునట్టి సామర్థ్యము గలిగి యున్న తనకు ఆమగతనము గోరినచో

రాదా యనునట్లు పుంస్తవముం దాల్చెను.

సీ. సహకార ఫలరస శ సౌభ్యములఁ గూడి

మాధ్వి మోవులఁ గదంబముగ వలవ

మలయజోదరత జంభల ఫలత్వగత

శ్రీ మించుచెవులఁ గోజ్జెగలు మెఱువు

శశి కదలొదరచ్చదపుఁ బావడలూరు

చకచకఁ బట్టి పోలికిఁ బెనంగఁ

ద్రొక్కుతేంట్లకుఁ గాక శ లెక్కింపఁ జెరివిన

గంధఫలీపజ్జ్మి శ గబరు లలరఁ

తే. ¹గేలఁ గలవంటకపుఁదావికిని బులిమిన

ఘుస్పణములు మించ ననల బే శ రెనఁగెడు వన

1. గేలగల వంటకపుఁ దావికిని బులిమిన, ఘుస్పణమును మించు ననల చే రెనఁగెడు వన భవనమున నున్న రజోవృష్టి బూద సరవ.

ములు నమేరురజోవృష్టిః १ బూదిః జఱవ

నింతు లెనసిరి పూజోదరిండ్లఁ బతుల.

143

టీ. న...లక్-సహకారఫల = తియ్యమామిడిపండ్లయొక్క, రస=రసముయొక్క, సౌరభ్యములక్ = పరిమళములను, కూడి = కలిసికొని, మాధ్వి = తేనె, మోవులక్ = వాతైఱలయందు, కదంబముగ్గ్ = కలపముగా, వలవక్ = పరిమళింపఁగా, (మామిడి పండ్లరసమును మద్యమును స్త్రీలు గ్రోలుదు రనుట), మ...తక్-మలయజ = చందనము, ఉదరతక్ = లోపలఁగల్గియుండుటచేత, జం...క్రీక్ - జంభలఫల = దూదినిమ్మపండ్ల యొక్క, త్వక్ = చెక్కలను, గత = పొందిన, క్రీ = కాశివంటికాంతిచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, చెవులక్ = శ్రోత్రములయందు, గొజ్జెఁగలు = గొజ్జెఁగపూలు మెఱయక్ = ప్రకాశింపఁగా, (స్త్రీలు గొజ్జెఁగపూలను గర్భభూషణములుగా నునిచికొని రనుట), శ...లు - శశికదళ = కర్పూరపుటరంటిచెట్టుయొక్క, ఉదర = గర్భమందలి, ఛదపు = మోపువంటి, పావడలు = అంగదట్టములు, ప్రావారములు, ఊ...కక్-ఊరు = తోడలయందలి, చకచకక్ = మెఱసెడుకాంతిని, పట్టి = ఆవలాబించి, పాలికిఁ బెనంగక్ = భాగమునకుఁ బెనఁగులాడఁగా, (లేత యరఁటిమోవులవంటి పావడలు గట్టుకొని రనుట), త్రో...కుక్-త్రొక్కు = (వాసనలకై తమతలలు) ద్రొక్కుచున్న, లేంటుకుక్ = తుమ్మెదలకు, కాకలు = తాపములను, ఎక్కింపక్ = అతిశయింపఁజేయుటకు, చె...క్కిక్-చెరివిన = చుఱిమినట్టి, గంధఫలీపక్షిక్ = సంపెంగపూలచాలుచేత, కబరులు = క్రొమ్మడులు, అలరక్ = ప్రకాశింపఁగా, (తమ తలలమీఁద వ్రాలుచున్న లేంటులతోటుపడి వానికి భయముకొఱకు సంపెంగపూలు దుఱిమి రనుట). కేలక్ = హస్తమందు, క...కిక్-కలవంటకపు = చిత్రాన్నములయొక్క, తావికిక్ = మరిమళము పోవుటకుగాను, పు...లు - పులిమిన = పూసికొనియున్న, ఘృసృణములు = కుంకుమపుర బూఁతలు, మించక్ = అతిశయింపఁగా, శర్కరాన్నము (చక్కెరపొంగలి) మొదలగు కలవంటకములను భుజింపఁగా నావాసన తెలియకుండుటకుఁ జేతులయందుఁ గుంకుమ పూవుఁ జేర్చి రనుట], ననలక్ = పువ్వుములచేత, పే...లు - పేరెనఁగెడు = మిక్కిలి యొప్పుచున్న, వనములు = తోఁటలు, న...ష్టిక్ - నమేరు = సురపొన్నలయొక్క, రజః = పుప్పొడులయొక్క, వృష్టిక్ = మరియుటచేత, బూదిక్ = భూతిని, (దుమ్ము నఱుట), చఱవక్ = పూయుచుండఁగా, స్త్రీలమీఁదఁ బుప్పొడులు రాలుచుండు ననుట), ఇంతులు = యువతులు, పూజోదరిండ్లక్ = పూచిన నికుంజములయందు, పతులక్ = తమనాథులను, ఎనసిరి = పొందిరి,

తా. స్త్రీలు తెన్నగా నలంకరించుకొని నికుంజగృహములయందుఁ దమ నాభులతోఁ గ్రీడించిరి.

వ. అట్టి వసంత సమయంబున.

144

ఉ. కామిని మేఘరంజి మధుగర్వ మడంతు నటంచు లో నిజ
క్షేమముఁ గోరి పాడి మణిచిత్రమరుత్తృణతాచిరద్యుతి
స్తోమవలాహకావలులు ॥ దోచి ప్రఫుల్లకదంబకేతకో
ద్ధామ సమీరణాహతులఁదాపము నీ నొరగు నిచ్చెట్టన్. 145

టీ. కామిని = చూడికుడు తనాచ్చియారు, మధుగర్వము = మధు = వసంతర్తువు యొక్క, గర్వము = శ్రోవ్యుడు, అడంతు నటంచు = అడఁచెద నని, లో = అంతరంగ మందు, నిజక్షేమము = తన సేవమును, కోరి = ఆపేక్షించి, మేఘరంజి = మేఘ రంజి యనియెడురాగమును, పాడి = గానముచేసి, మ...లు = మణి = మణిమయమై నట్టియు, చిత్ర = నానావర్ణములుగల, మరుత్తృణత = దేవధరువు, అనఁగా నిద్ర చాపమును, అచిరద్యుతి = మెఱుములయొక్కయు, స్తోమ = సమూహముగల, వలా హక = మేఘములయొక్కయు, బెగ్గురుపులుఁగులయొక్కయు, అవలులు = పట్టులు, దోచి = కనబడి, ప్ర...లక = ప్రఫుల్ల = వికసిల్లిన, కదంబ = కడిమిపూవులయొక్కయు, కేతక = గేదంగులయొక్కయు, ఉద్ధామ = అధికమగు, సమీరణ = వాయువుయొక్క, ఆహతులక = పీచుటలచేత, తాపము = సంతాపము, ఈ = కలుగఁజేయుగా, విచ్చెట్టన్ = చేప్తుండుగుటచేత, ఒరగు = సోలును, (ఇచట మూర్ఖరూపమయిన మన్మథావస్థ చెప్పబడినది).

తా. వసంతర్తువు నొచ్చి యుండుటచేత దానిమద మడంతు నని తనక్షేమముఁ గోరి మేఘరంజిరాగము నా చూడికుడు తనాచ్చియారాలాపముఁజేయుఁగా, నంత మేఘోదయమై వెంటనే యాచిన్నము లన్నియుఁ గల్గి యావర్షర్తువునందుఁ బుష్పించెడు కడిమి గేదంగి పూలమీఁదుగా వాయువులు విసరుటవలన మిక్కిలి తాప మొద వఁగా నాయమ చేష్టలు దక్కి మూర్ఖ మునిగెను.

తే. అతివ పూర్ణేందు భీతిద్రవశ్చ కాలః

దెంపి యతః డందు నినుమడి ॥ తీండ్ర దోచ

మింటి పయినుంట గా దని ॥ యింటిపైకి

దెచ్చుకొంటి నటంచు బె ॥ ఆచ్చ చెడలు.

146

టీ. అతివ = అయింతి, పూ...లిక = పూర్ణేందు = నిండుచందురునివలన, భీతిక = భయముచేత, తదశ్చకాలక = అచంద్రకాంతకాలయందు, తెండి = పరుండి, (శయ

నించి యనుట), అతడు = ఆచంద్రుడు, అందు = ఆచంద్రకాంతకాలయందు, ఇ...ద్రక్-ఇనుమడి = ద్విగుణమయిన, తీంద్రక్ = వేంద్రముగా, తోఁబక్ = కనఁబడఁగా, మింటిపైక్ = అకసముమీద, ఉంటుంటుట, కాదని = కూడదని, ఇంటిపైక్ = గృహముమీదికి, తెచ్చుకొంటిక్, (ప్రతిబింబరూపముగా ననుట), అటుంచుక్ = అని, పెక్తిచ్చక్ = మిక్కిలిచీదఱచేత, పెడలుక్ = ఆచంద్రకాంతకాలమండి పెడలును.

తే. భ్రమరగీతక మాయ విపంచి మీట
దాన శ్రుతిఁగూడి మిగులఁ దద్రక్తిపాచ్చ
వే నివారించి లేచి దైవికము నెదుట
యుక్తులు ఫలింప వనుచు బీట్టూర్చి నవ్వు.

147

టీ. భ్ర...క-భ్రమర = లేటులయొక్క, గీతక = పాట, మాయక్ = మాయుటకు, (వినరాకుండుట కనుట), విపంచిక్ = వీణను, మీటక్ = వాయింపఁగా, దానక్ = ఆమీటుటచేత, శ్రుతిక్ = సుతియందు, కూడి = కలసికొని, మిగులక్ = అధికముగా, తద్రక్తి = ఆభృంగగానానురక్తి, పాచ్చక్ = అతిశయింపఁగా, వే = వేగముగాను, నివారించి = చాలించి, లేచి, దైవికమునెదుటక్ = దైవయత్నముమందఱ, యుక్తులు = మనయుక్తులు, ఫలింప వనుచుక్ = తుదముట్టవని, బీట్టూర్చి = పెద్దనిట్టూర్చు విడిచి, నవ్వుక్ = చూపించును, (పూర్వవ్యక్తమున నున్న యతివ యను కర్తృపదమున కనువృత్తి చేసికొనవలయును).

తే. వెలది కతితాపదం బయ్యె శ విరులపాన్పు
మును దదంఘ్రహతాది భర్తనలు గన్న
తరులఁ బొడమిన వ్రాటట శ దన కొసగునె
పొంచి తఱివేచి మిగుల నొప్పించుఁగాక.

148

టీ. వెలదికిక్ = అయితికి, విరులపాన్పు = పుష్పకయ్య, అతితాపదంబయ్యెక్ = మిక్కిలితాపముచేసెను, మును = పూర్వము, త...లు - తదంఘ్రహతాది - తత్ = ఆయమయొక్క, అంఘ్రహత = కాలితన్న లే, ఆది = మొదలగు, భర్తనలు = తిరస్కారములను, క...లక్ - కన్న = పొందిన, తరులక్ = వృక్షములయందు, పొడమినవి = పుట్టినయాపుష్పములు, పొంచి = వంచించి, తఱివేచి = సమయముగనిపెట్టి, మిగులక్ = అధికముగా, నొప్పించుఁగాక = నొప్పిగలుగఁజేయునేకాక, తనకు, డోటట = సుఖమును, చిగుగునె = ఇచ్చునా, (ఇయ్య వనుట.) అనఁగా, దోహదములయందు, తనచే

‘అశోకశ్చరణాహత్యా వశో ముఖసీధురా’ అన్నట్లు, పాదతాడనాదులగు తిరస్కారములజెందిన యశోక పృక్షము మొదలగునవి సుఖము నీయ వనుట.

శా. పూజాదంభమునన్బరాకు మెయి ముగ్ధుఁబోడి నేర్పూడి చే
తోజాతానల మార్ప శాస్త్రసరణి ॥ దూలి వ్హరి న్నాని ల
జ్జాజాడ్యకులదృష్టి బ్రత్యవయవేక్షం జేయుచో వెండి వ
క్షోజగ్రద్రమఁ గాంచి తల్లడిలు నీసు న్దాపమున్ మీఱగన్. 149

టీ. పూజోడి = ఆవనిత, పూజాదంభమున్ = పూజయనెడు వ్యాజముచేత, బరాకుమెయిన్ = హెచ్చరికలేనియట్లు, మున్ = మొదలను, నేర్పు = సామర్థ్యమును, ఊడి = అవలంబించి, చేతోజాతానలము = మన్నభాగ్నిని, ఆర్పన్ = మాన్యుటకు, శాస్త్రసరణిన్ = శాస్త్రమార్గముచేత, తూలిన్ = తూలికచేత, హరిన్ = శ్రీయశవతిని, వ్రాసి = లిఖించి, ల...ప్టిన్ - లజ్జా = సిగ్గుచేతనయిన, జాడ్య = జడభావముచేత, ఆకుల = వ్యాకుల మగు, దృష్టి = చూడ్కిచేత, ప్రత్యవయవ = ప్రతియవయవముయొక్క, ఈక్షన్ = చూచుటను, చేయుచోన్ = ఒనర్చునెడ, వెండి = మరల, వ...మన్ - వక్షో = అస్వామివక్షస్థులమందు, జాగ్రత్ = విలసిల్లుచున్న, రమన్ = శ్రీదేవిని, కాంచి = చూచి, ఈసున్ = (సపత్నీభావమున నగు) సీర్వయును, (ఇది యీర్వాశబ్దభవము), తాపమున్ = సంతాపమును, మీఱగన్ = అతిశయించుగా, తల్లడిలం = పరితపించును.

తా. ఆ లేమ తనవిరహ మార్ప దలంచి శాస్త్రోక్త మార్గముగా వక్షస్థులమందు శ్రీదేవి గలుగునట్లు, స్వామియొక్క రూపమును బాజావ్యాజముచేత బరాకుగాఁ జిత్తురువునందుఁ గలముతో వ్రాసి, పిమ్మట లజ్జనొంది, యాస్వామియొక్క ప్రత్యవయవ సౌవ్యమును జూచుచున్నప్పుడు వక్షస్థులమందుఁ దాను వ్రాసిన లక్ష్మీదేవిని చూచి, తన నవతి యగుట నీసును దాపము నతిశయించుఁ దల్లడిలు చుండును.

చ. కుముదసర స్తటస్ఫటికకరకూలవనోత్పలశయ్య వ్రాలి పూ
ర్ణిమలఁ బికాళి కుట్టుసులు ॥ ద్రిక్కంగ ధర్మపుదార వట్టుశే
షము రెయి మల్లి కాళిరుతి ॥ సక్కంగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా
యమ మలునాఁటికిం గలుగ ॥ నాంతగళచ్చురిగుంభితాశ్రవుల్. 150

టీ. కుముదసరః = వెలిగలువడిగియయొక్క, తట = దరియందలి, స్ఫటిక = స్ఫటికమణివికార మగు, కూల = తీరమందలి, వన = ఉద్యానమందు, ఉత్పలశయ్యన్ = కలువపూలపాఞ్పునందు, వ్రాలి = సొరఁగి, పూర్ణిమలన్ = పున్నమలయందు, పికాళిన్ = కోయిలగుంపుచేత, కుట్టుసులు = కొఱపాణము, ద్రిక్కంగన్ = మిగులనట్లు, ధర్మపుదార = ధర్మోదకధారను, ప...మువట్టు = గ్రహించువట్టి, శేషము = మిగిలియున్నదాని,

రయి=రాత్రియందు, మ...లి-మల్లికా = మల్లెపూలయందలి, అశి=తుష్టేనలయొక్క, రుతి = ధ్వని, చక్కగఁజేయకయుండక = కడలేర్పకుండునట్లు, ఆయమ = ఆమె, మఱునాఁటికిక = మఱుచటిదినమునకు, కలుగక = ఉండుటకు, నా...ల్ - నాంతః అనంతముగ, గళల్ = జాటుచున్న, శ్రుతి=చెవులయందు, గుంభిత=నింపబడిన, అశ్రువుల్ = కన్నీళ్లు, నిల్పుకొ = నిలుచునట్లు చేయును.

తా. ఆమె పున్నమలయందుఁ బెల్ల కలువ డిగ్గియ దరులయందు స్పటికమయ తీరములయందుఁ గలువపూసెజ్జయందు మేను వైచి యుండఁగాఁ బగలు కోయిల గుంపులు ప్రాణమానములను ఊఁగింపఁ జేయుచుండఁగా వానిని యాచించి ధర్మోదకధారం బట్టి కొంచెము మిగులఁ జేసికొనఁగా నా మిగిలిన దానిని రాత్రియందు మల్లెపూలవైచిదిరిగెడు లేటలుల మ్రోత నిరవశేషముఁ జేయకుండ రెండవనాఁటికుండుటకై చెవుల నిండఁ గన్నీరు నించును. అనఁగా నామ్రోత వినకుండా నా నీ రడ్దపడుననియు, దుఃఖించు చున్నప్పుడు సేత్రకోణములనుండి జాఱిన యశ్రువులు వీనులు నిండె ననియు భావము. ఇచట నామెకు సాత్త్వికభావము చెప్పబడెను. తే. 'సత్త్వ మన మనోవృత్తిజ్ఞంబులైన, భావములు సాత్త్వికము లప్తభావితములు.' 'స్తంభరోమాంచ బాష్ప వైస్వర్యకంప, నలయ వైవర్ణ్యఘర్త సంజ్ఞలఁ దనర్చి' అని దాని లక్షణము.

తే. నెలతఁ గుచకుంభయుగళ ముండియు వియోగ

జలధి నీచింప లే దయ్యో సఖులు పంచు

చున్న పన్నీటివెల్లి లోఁగొన్నకతన

ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె.

151

టీ. కుచకుంభయుగళము-కుచ = పాలిండ్లనియెడు, కుంభ = కుంభములయొక్క, యుగళము=ద్వంద్వము, ఉండియుకొ = కలిగియు, నెలతకొ = ఆ కోమలిని, వియోగజలధికొ = విరహానముద్రమును, ఈదించలే దయ్యొకొ = ఈదఁజేయలేక పోయెను, సఖులు=ఆమె చెలులు, ప...నకొ-పంచుచున్న=కుమ్మరించుచున్న, పన్నీటి వెల్లికొ=పన్నీటి ప్రవాహమును, లోఁగొన్నకతనకొ=ముంచిన హేతువుచేత, అది=ఆ కుంభ యుగము, ముంపక=మునుగఁజేయక, లాఘవమునకొ=లేలికగా, తేలింపఁగలదె = తేలఁజేయగలదా (లే దనుట.)

తా. ఆమెకు దాచాపకమనముకొఱకు జెలులు పన్నీ రమితముగా పంచుచున్నను దానిచేతనైనను దావము దీక్షక యది యొక సముద్రప్రాయమై యుండెను.

ఉ. చంచలనేత్రదాల్పు జలజాతమృణాలసరంబు వేగ స

ల్లించిన బాటులెంచి కబళించి తదూష్ణకు సంగలార్పు రా

యంచకుచేష్టఁగాంచి యిఁకనైన నను గందుమొ యంచు మోమె వీ
ఁగించిన దోచు లేనగవు १ నేరుచు బోంట్ల కొకింత ప్రాణముకా. 152

టీ. చంచలనేత్ర=ఆచంచలాక్షి, తా...బుక్ - తాల్పు=ధరించిన, జలజాత
మృణాల=తామరతూడులయొక్క, నరంబుక్ = మాలికను, వేగక్ = తెల్లవాఱు
గానే, సల్లించినక్ = సడలించి యీవలవేయఁగా, పాటుతెంచి=పరువెత్తివచ్చి, కబళించి=
స్రింగి, తదాష్టకుక్-తత్ = ఆదిననాశసంబంధియగు, ఊష్టకుక్ = (శరీర
స్పర్శచేతనైన) వేడిమికి, అం...ప్టక్-అంగలార్పు = వగర్చుచున్న, రాయంచ=
రాజహంసయొక్క, కుచేష్టక్=వెట్టిచేష్టు, కాంచి = చూచి, ఇకనేనియు, కందు
మొ యంచుక్=నవ్వును జూతుమేమో యని, మోమె=ఆమెముఖమునే, వీక్షించినక్=
తాము చూడఁగా, తో...వు - తోచు=అగవడిన, లేనగవు=ఆమెయొక్క చిఱునగవు,
బోంట్లకుక్ = చెలులకు, ఒకింత = ఇంచుకంత, ప్రాణముక్, చేరుచుక్ = ఒడఁ
గూర్చును.

తా. ఆమె తాపోపశమనార్థమై తామరతూడులనరములు ధరించి యుండి
నులునాడు తెల్లవాఱినమెనుక నవి వీడఁదీసి పాఱవైచిన, నవ్వుటి పెంపుడు హంస వచ్చి
యామృణాళముచు గబళించి వెంటనే (యవి యామె విరహతాపముచేత వేడిమి
యెక్కియున్నవి గావున నాహంసకు గొంతులోఁ గనరెత్తఁగానే), ఊమియుచు నంగ
లార్పుచునుండె, గావున నావంతఁ జూచియైన నీయమ నవ్వునా యని యామె
మోమే చూచుచుండఁగా, నామె నవ్వెను. ఆచిఱునగవు వలనఁ జెలులకుఁ బ్రాణము
వచ్చి ధైర్యము గలిగెను. (ప్రాణసంశయము గలిగినప్పుడు నవ్వు పచ్చెనేని బ్రదుకుట
ప్రసిద్ధము.)

ఉ. శ్రీపతిమీఁదిగీతములప్రేమ విపంచిక నంటఁ బాణిసం

తాపము సోఁకి మెట్లమయినంబు గరంగిన డించి పాడు నా

లాపిని దాల్చి పెన్దెమటరల న్నటి తంత్రులు జబ్బుగాఁ గలా

లాపిని దాన పాడును గరళంబును గద్గదమైన మ్రాన్పడుకా. 153

టీ. కలాలాపిని - కల = అవ్వ క్రమధరములగు, ఆలాపిని = ఆలాపములుగల
యామంజుభాషిణి, శ్రీ...మన్ - శ్రీపతిమీఁది=శ్రీయశ్వతపతిమీఁది, గీతముల=గీతముల
యందలి, ప్రేమన్ = ప్రేమడిచేత, విపంచికక్ = వీణను, అంటక్ = స్పృశింపఁగానే,
పాణిసంతాపము=విరహముచేతనైన చేతులవేడిమి, సోఁకి=తగిలి, మెట్లమయినంబు=
వీణమెట్లకువేసియున్న మైనము, కరంగినక్ = కరఁగిపోఁగా, డించి=ఆవీణను దించి,
ఆలాపినిక్=తంబుధాను, తాల్చి=ధరించి, పాడుక్ = గానముచేయును, మఱి=విష్క

టను, పెన్జెమటలక్=ఆయాసమువలనఁగలిగిన యెక్కుడు చెట్టుటలచేతను, తంతులు =తంబురాతంతులు, జబ్బుగాక్ = భస్మముకాఁగా, తాన = తానే, పాడును = గాత్రమునఁబాడును, గళంబును = కంఠమును, గద్గదమైనక్ = డగ్గతికపడఁగా, మ్రాన్పడుక్ = చేష్టయుండును, (నానాఁటికి విరహ మధికమాయె ననుట), ఇవియు సాత్త్వికభావములే.

తే. ప్రతికుసుమతల్పమునఁ జాటిపడిన తప్త
వలయ మలినాంకయుగము వర్షర్తులతఁ బొలిచెఁ
జూడ నిక మానదైర్యము శిల్పన్న లనుచు
సుదతి బోంట్లకుఁ ద్రవవ్రాసి శిశుపా ననఁగః

154

టీ. సుమతి = మంచువలువరుసగలయాయువద, చూడక్ = ఆలోచింపఁగా
ఇకక్=భావికాలమందు, మానదైర్యముల్=మానమును దాలిమియు, సన్న లనుచుక్=
పూజ్యము లని, (లే వనుట), త్రవక్=సిగ్గుచేత, బోంట్లకుక్=చెలలకు, వ్రాసి చూపె
ననఁగక్=లిఖించి కనుపఱచె ననునట్లు, ప్రతికుసుమతల్పమునకుక్=అన్ని పూలపాన్పు
లందును, జా...ము - జాటిపడిన=కృత్యముచేత వీడిపడిన, తప్త=శరీరతాపముచేతఁ
దరింపఁబడిన, వలయ = కంఠములయొక్క, మలిన=నల్లపడిన, అంక=చిహ్నముల
యొక్క, యుగము=ద్వంద్వము, వర్షర్తులక్=వర్షువగుటచేత, పొలిచెక్=ఓప్పెను.

తా. పూలపాన్పులు శరీర తాపముచేత వాడిపోవుచుండఁగా వేఱువేఱు
మరలఁ బఱచుచుండఁగా నట్టి యన్నిపాన్పులందును జాటిపడిన కంఠాద్యయము
యొక్క మలినములగు గుండ్రని గుఱుతులు సుదతి తన కికమీఁద మానదైర్యములు
ఁగెందు లేవని తాను సిగ్గుచేత జెప్పలేక చెలలకుఁ దెలియనట్లు వ్రాసి చూపెనో యను
నట్లు కనిపించెను.

ఉ. ఆవనజాక్షి కాఁకఁ బొర శిలాడ నలంగిన సొమ్ము జీరలుక్

వేవిన నూడ్చి యూడ్చి మఱి శివేట వహించుట వారక్ష్మప్రముల్
గా వనమాలినేవయెడఁ శిగాంక్ష నొదుంగక కల్ల తెల్విత్

నే వలవంత దాఁగఁ జరియించిన దాఁగమిఁ జూచి నెవ్వగన్. 155

టీ. ఆవనజాక్షి = అపద్మాక్షి, కాఁకక్ = విరహతాపముచేత, పొరలాడక్ =
పొరలఁగా, నలంగిన = తుణ్ణము లైనట్టి, సొమ్ము = భూషణమును, చీరలుక్ = వస్త్ర
ములును, వేవినక్ = తెల్లవాఱుకానే, ఊడ్చి యూడ్చి = పరిహరించిపరిహరించి, (అతి
శయంబున ద్విరుక్తి.), మఱి=ఆవల, వేట=ప్రత్యేకమయినవాని, వహించుట = ధరిం
చుటయే, వారక్ష్మప్రములాక్ = అవసరనిర్ణీతము లగునట్లుగా, వనమాలినేవయెడఁక్ =

భగవత్సేవపట్టున, కాంక్ష = ఆసక్తిచేత, ఒదుంగక = వెనుదీయక, కల్ల తెల్వితో
నే = లేని తెలివితోడనే, వలవంత = విరహతాపము, దాఁగ = ప్రచ్ఛన్నమగునట్లు.
చరియించిన = సంచరించినను, దాఁగమి = దాఁగకుండుటచేత, చూచి = వీక్షించి,
(దీనికి వెనుకటిపద్యముననున్న విష్ణుచిత్తుఁ డెన్నది కర్తృపదము), నెవ్వగ = భేదము
చేత, (ముందటిపద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆమె విరహాతిశయముచేతఁ బొరలి పొరలి నలగిన సొమ్ములును వలువలును
వదలివదిలి మరల ధరించుచు, నాధరించుటయనునది, శృంగారము కొఱ కనునట్లు, గను
పఱచి, భగవత్సేవయందుఁ గాంక్షమానక లేనితెలివిన దెచ్చుకొని, తన తాపము
తెలియకుండునట్లు సంచరించిన, విరహము దాఁగక బయల్పడఁగాఁ జూచి విష్ణుచిత్తుఁడు
భేదపడెను.

క. పుత్రియుఁ దాఁ గామిని నొక

పుత్రియు నట్లుండుటకు నశబుద్ధేక్షుధనుగ

పత్రియగు విష్ణుచిత్తుఁ డ

పత్రవలే కదియు నేతపంబో యనుచున్.

156

టీ. తా = అవిష్ణుచిత్తుఁడు, పుత్రియు = పుత్రీవంతుఁడును, కామిని =
కామండుటచేతను, ఒకపుత్రియు = తనయొక్క యొకకూతురును, అట్లుండుట
కు = ఆరీతిగనుండుటకును, అబుద్ధేక్షుధనుగ పత్రి - అబుద్ధ = ఎఱుంగఁబడని, ఇక్షుధ
నుః = చేఱకువిల్చునియొక్క, పత్రి = ములుకులుగలవాఁడును, అగు విష్ణుచిత్తుఁడు = అగు
నాపెరియోభువారు, అపత్రవలే = లజ్జలేక, అదియు, ఏతపంబో = ఏమితపంబో,
అనుచు = అనియెంచుచు.

తా. ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డెన్నఁడును మదన శరప్రహార మెఱుంగనివాఁడు గావున
నాయమకుఁ గల్గినది విరహ మని యెఱుంగక యామె యట్లుండుటయు నొక తపమే
యని తలఁచెను.

వ. తలపోసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయాతనుగ్గాని కత్యంత దుఃఖితుం
డై తత్కారణం బెఱుంగక వలదని మాధ్యంబున వారించి చూచి
యంత కంత కగ్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిమ నమస్కర
ణానంతరంబున, దనమనోనిర్వేదనం బన్నగరివెన్నునకు విన్న
వింపం బున ర్నమస్కృతిఁ జేసి, దేవా దేవర దాసియగు మదీయ
పుత్రి యేమిగుఱించియో విచిత్రంబగు వ్రతచర్యం గాత్రశోషంబు
నేయుచున్నది, వలదన్న విన దపుత్రీకుండ నగునాకుఁ బుత్రియైనను
బుత్త్రకుండైనను దాన యే నేమి నేయుడు, మఱి తన తపశ్చర్య

తెలుగు మా తపశ్చర్య తెలుగు గాదు, ఏము భవద్దీప భవజ్ఞని దీపన రాత్రులం దక్క గణరాత్ర జాగరంబు తెలుంగ, మేము బిసబీ జాతువలయంబులు దక్క బిసవలయంబు తెలుంగ, మేము ప్రసాద కుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁ దక్క నవి గప్పుకొన నందు శయ నింప నెలుంగ, మేము చెంబుల భవ తీర్థంబు గ్రోలినఁ దా నంగంబులు దడిపి కొను, నేము చాంద్రాయణంబులఁ జంద్రవృద్ధి బడిగడి యెక్కించినఁ దా డించు, నేము నిదిధ్యాస నిశ్వాస నిరోధంబు నేసి నం దాఁ దద్ధ్యానదశ వెలికి నిగుడించు, నేము చిన్తుద్రకై హృద యంబునం గేలు నేర్చినందాఁ గిసలయోత్తరీయంబులు వహించు, నేము శితపక్ష మాత్మేందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణేందు ను పాలంబించు, నిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్నయది, యిది యేటితపం బున్నాదంబు గానోపు, నెంత భవదీయభక్తి గలిగిన మాదృశులకుఁ బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ దంతర్యామిని నీవెలుంగని యది లేదు, దీనితెలుం గెఱింగింపవే యనవుడు, ననుకంపాతితయంబునఁ దచ్చాం దసంబునకు మందస్థితంబు నేసి మందరధరుం డి ట్లనియె. 157

టీ. తలపాసి=పైఁ జెప్పిన ట్లాలోచించి, ది...కో - దినదినప్రవర్ధమాన = నానాఁటికి వృద్ధియగుచున్న, తనయా తనుగ్ధానికో = కూతుయొక్క శరీర కృతశ్వు మునకు, అత్యంతదుఃఖతుండై=మిక్కిలి దుఃఖించినవాడై, తత్కారణంబు = ఆ విరహ హేతువును, ఎటుంగక = తెలియక, వల దని, మాగ్ధ్యంబునకో = మూఢభావము చేత, వారించి = నివారించి, చూచి, అంతకంతకుకో = అప్పటప్పటికి, అగ్లంబగు డుకో=విరహము దుస్సహము కాఁగా, గుడికిం జని = స్వామికోవెల కేగి, పూ..... నకో - పూజాంతిమ = పూజాంత్యమగు, నమస్కరణానంతరంబునకో = నమస్కార మైన పిమ్మట, తనమనోనిర్వేదనంబు = తనమనఃశబ్దమును, అన్నగరివెన్నునకుకో = ఆ శ్రీవిల్లిపూత్తూరులోని మన్నారుస్వామికి, విన్నవించకో = విజ్ఞాపనముచేయుటకు, పున ర్నుమస్కృతిఁజేసి = మరలనెఱిగి, దేవా = ఓస్వామి, దేవరదాసి యగు = దేవరవారి దాసురాలగు, మదీయపుత్రి = నాకూతురు, ఏమిగుఱించియో=ఏఫలముచుగూర్చియో, (విరించిగుఱించి తపంబుసేసి నని భారతప్రయోగము కలిమింజేసి యిది కర్తవ్యప్రవచనీ యార్థక మగుదేశ్యభదము), విచిత్రంబగు = వింతయైన, ప్రతచర్యకో = నియమాచరణముచేత, గాత్రశోషంబు = శరీరశోషణమును, చేయుచున్నది = కావించుచున్నది, వల దన్న వివదు. అపుత్రోకుండ నగునాకుకో=పుత్రులలేనినాకు, పుత్రియైనను బుత్రి

కుండైనను, తాన = కూతురేనియు గొడుకేనియుఁ దానే, ఏనేమిసేయుదున్ = నేనేమి యాచరింతును, మఱి = ఇంకను, తనతపశ్చర్యత తెఱంగు = తానుదవముచేసెడఱిలి, మాతపశ్చర్య తెఱంగుకాదు, (విలక్షణతప మనుట), ఏము = మేము, భ...న్-భవద్దీపన = దేవరవారి దినముయొక్క, (హరివాసర మనుట), భవజ్జనిదివస = దేవరవార లవతరించిన జయంతుల దినములయొక్క, రాత్రులం దక్కన్ = రాత్రులయందేకాక, గ...లు-గణరాత్ర = పెక్కురాత్రులయందు, జాగరంబులు = నిద్ర లేకుండుటలు, ఎఱుంగము (విరహాతిశయమున నామెకు రాత్రులయందు నిద్ర లే దనుట, ఈరితిగానే ముందఱను తెలియఁదగును), ఏము బినబీజాక్షపలయంబులుదక్క = మేము తామరపూసలమాలికలు దక్క, ఇది భాగవతలక్షణము. 'యే కంఠలగ్నతులసీ నలినాక్షమాలా యే బాహు మూలపరిచిష్ణితశంఖచక్రా, యేవా లలాటఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రాస్తే వైష్ణవా భువనమాశు పవిత్రయంతి' యని యున్నది. బినపలయంబు లెఱుంగము = తామర తూడుల మాలిక లెఱుంగము, (తాపాపశమనమున కామె ధరించె ననుట), ఏము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జెవి జెరువుటఁదక్క = మేము ప్రసాదలబ్ధమగుపూవుఁ గర్ణమందుఁ జెక్కికొనుటేకాక, అవి గవ్వకొన నందు శయనింప నెఱుంగము = పూలు మేనఁ గవ్వకొనుటను బూలపైఁ బవ్వళించుట నెఱుంగము. (ఆమె యట్లుసేసె ననుట), ఏము చెంబులక భవతీర్థంబు గ్రోలినన్ = మేము పానపాత్రములచేత దేవరవారి యభిషేకతీర్థంబు పానముసేసినను, తా నంగంబులు దడిపికొనున్ = తాను శరీరము) దడుపుకొనును, (తాపకాంతి కనుట), ఏము = మేము, చాంద్రాయణంబులన్ = చాంద్రాయణము లనియెడు వ్రతములయందు, చంద్రవృద్ధిబడిన్ = చందురు వృద్ధి పెంతును, కడి యెక్కించినన్ = అన్నకబళము వృద్ధిజేసిన, తాన్ డించున్ = తాను తగ్గించును, (విరహాతిశయముచే ననుట), ఏము = మేము, నిదిధ్యాసనిశ్వాసనిరోధము సేసినన్ = బ్రహ్మధ్యానమందు యోగమునపలంబించి శ్వాస నిరోధింప, తాన్ = తాను, తద్ధ్యానదశకన్ = ఆబ్రహ్మధ్యానదశయందు, వెలికి నిగుడించున్ = బహిర్గతములజేయును, (తాప మోహలేక నిట్టూర్పునిగుడించు ననుట), ఏము = మేము, చిన్నద్రక్షై, హృదయంబు నన్ = ఎదయందు, కేలు = హస్తమును, చేర్చినన్ = ఉంచిన, తాన్ = తాను, కపాలంబు నన్ = చెక్కిటియందు, చేర్చున్ = ఉంచును, (చింతచేత ననుట), ఏము, వల్కలా త్తరీయంబులు = నారచీరలు, పహించినన్ = తాల్చిన, తాన్, కిసలయోత్తరీయంబు లు = తలిథాకుఁజీరలు, పహించున్ = ధరించును, (తాపకాంతి కనుట), ఏము, సితపక్ష సూత్రేందున్ = శుక్లపక్షంబునందలి క్రొన్నెలను, కీర్తించినన్ = కౌనియాడిన, తాన్, పూజ్ఞేందున్ = సిండుపండురుని, ఉపాలంభించున్ = దూషించును, (ఉద్దీపకుఁ డగుట చేత ననుట), ఇట్లుగాన్ = ఈరితిగా, ప్రవర్తిల్లుచున్నయది, ఇది యేటితపంబు,

ఉన్నాదంబు కానోపుకొ = వెట్టియెయ్యండవచ్చును, ఎంత భవదీయభక్తి గలిగినకొ = మోయందు భక్తి యెంతయుండినను, మాదృశులకుకొ = మావంటివారికి, ప్రకృతిసంబంధంబు = మాయాసంబంధము, (తనయాదిమమకార మనుట), విడువదు = వదలదు, అంతర్యామి వి సేవెఱుంగనియది లేదు = సర్వాంతర్యామివగు నీకుఁ దెలియనిది లేదు, దీని తెఱుంగు = శశుడుచునడవడి, ఎఱింగింపవే = తెలియజేయవే, అనవుడుకొ = అనఁగా, అనుకంపాతి శయంబునకొ = దయాతిశయముచేత, తచ్చాందసంబునకుకొ = అవిష్టుచిత్తుని వైదికత్వము నకు, మందస్థితంబువేసి = చిఱునగవునవ్వి, మందరధరుండు = గట్టుదాల్చువేల్పు, ఇట్లుని యొకొ = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగాఁ బలికెను.

ఉ. కంధరనీలవర్ణ ! మధురకైటభనాగసువర్ణ ! యోగిహృద్గ్రంథిభిదోత్థభోగివనితాస్వనవచ్చునసప్రవచ్చిరస్సంధివనన్ని శాపతిరసస్తుతిదుగ్ధపయోధివీచికా !
మంధరకేళికాదర ! సమాశ్రితపక్షిశిరోధిసోదరా ! 158

టీ. కంధర = జలధరమునలె, నీల = నల్లనైన, వర్ణ = మైవన్నెగలవాడా, మధుకైటభ = మధుకైటభరాక్షసు లనెడు, నాగ = పాములకు, సువర్ణ = గరుత్మంతుడవనవాడా, యోగి = అష్టాంగయోగములంగల మునులయొక్క, హృద్గ్రంథి = హృదయగ్రంథియొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్థ = ఎగిసిట్టి, భోగివనితా = ఆడుబామయొక్క, (కుండలినీశక్తి 'శక్తిః కుండలినీనామ బిసతంతునిభా శుభా' యని వామకేశ్వరమహాతంత్రము). స్వనవల్ = ధ్వనిగల్గిన, శ్వనన = నిట్టూర్పుచేత, స్రవల్ = స్రవించుచున్న, శిరస్సంధి = కపాలమందు, వసల్ = వసించుచున్న, నిశాపతిరస = అమృతము యొక్క, స్రుతి = స్రావ మనెడు, దుగ్ధపయోధి = పాలకడలి యొక్క, వీచికా = అలలయొక్క, మంధర = మెల్లనైన, కేళికా = క్రీడయందు, ఆదర = ఆదరణముగలవాడా, సమాశ్రిత = ఆశ్రయించిన, పక్షిశిరోధి = పక్షికంఠుడగు రావణునియొక్క, సోదరా = తోఁబుట్టువగు విభీషణుడు గలవాడా.

* క. కరధృత దరారి వితరణ ... 159

(ఇది పూర్వాశ్వాసాంతమున వచ్చినపద్యము గనుక నెక్కడ వ్రాయ లేదు.)
తోటకవృత్తము.

దుహితాండకరండకరధూర్వహగ
ర్భ హారాభకదుర్భరపక్వతపహి

* క. ప్రపదానిశసతివర్యా, త్రిపదానన పర్యనాశ దేవాద్యమర; ద్విపదాన వాహిలోదిత, విపులాత్త భవాభివారి విశ్రుతనామా!

కుహనార్భక వార్భృతకోనిరిహా

రిహిరణ్ణయహర్త్యచరిష్ణుపదా.

160

టీ. ద్రుహిణాండకరండక = బ్రహ్మాండ కటాహములయొక్క, ధూర్వహా = భారము వహించిన, గర్భ = కడుపుగలవాడా, హరార్భక = కుమారస్వామియొక్క, దుర్భర = భరింపగూడని, ష్వు = పరిష్కృతమైన, తపః = తపముచేత, కుహనార్భక = కపట బొలుడవై యవతరించినవాడా, వార్భృతకోనిరి-వాః = ఉదకములచేత, భృత = నిండిన, కోనిరి = స్వామి పుష్కరిణియందు, హరి = ఒప్పుచున్న, హిరణ్ణయహర్త్య = స్వర్ణమయ మంటపమందు, చరిష్ణు = సంచరించెడు, పదా = పాదములుగలవాడా.

మ. ఇది యంధోక్తి యథార్థనామయవనాస్పృహార్థ కెంబోవివా

రిదపద్ధత్యవరోధి వప్రవలయశ్రేణివిఘాతక్రియా

స్వర సేనాగ్రద కృష్ణరాయమహిభృతస్సంజ్ఞాస్తదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము పంచమం బమరు హృద్యంబైనపద్యంబులన్. 161

టీ. ఇది = ఈ గ్రంథము, అంధోక్తి = అంధభావచేత, యథార్థనామ = అన్వర్థ నామముగల, యవనాస్పృక్ = మేచ్చరక్తముచేత, పూర్ణ = నింపబడిన, కెంబోవి = కెంబోవి యను పట్టణముయొక్క, (దీనికే యాంధోక్తి యథార్థనామము), వారిదపద్ధతి = మేఘమార్గమును, అవరోధి = అడ్డగించుచున్న, వప్రవలయ = వలయములవంటి కోటలయొక్క, శ్రేణి = పట్టులయొక్క, విఘాత = పడగొట్టుటయొక్క, క్రియా = కార్యమునకు, అస్పద = కారణమగు, సేనా = దండునకు, అగ్రద = ఆగ్రేసరుడైన, కృష్ణరాయమహిభృతస్సంజ్ఞా = కృష్ణరాయ భూపాలు డను పేరు గల, అస్తత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యద = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధంబునందు, హృద్యంబైన = మనోహరము లగునట్టి, పద్యంబులన్ = పద్యములచేతను, పంచమంబు = ఐదవది యగు, ఆశ్వాసము, అమరున్ = ఒప్పును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాది తాఖండ సాహితీ ధరీ ణుండు నాట్రేయ గోత్ర పుత్రిండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామికాస్త్రి చేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబుల బర్యాలోచించి రచియింపబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానమునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు.

ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

షష్ఠాశ్వాసము

క. శ్రీకారికృపార్ద్రేక్షణ!

వైకుంఠ! యకుంఠభక్తవరద! పదాబ్జా

స్తోకమరందాయితగం

గా! కాకోదరనగోదరయస్థపతంగా!

1

టీ. శ్రీ...ణ-శ్రీకారి=లక్ష్మీకరమగు, కృపా=దయచేత, ఆర్ద్ర=తడిసిన, ఈక్షణ=దృష్టిగలవాడా, వైకుంఠ = అ...ద.ఆకుంఠ = భంగములేనియట్లు, భక్త = భక్తుల కొఱకు, వరద = వరములొసంగెడువాడా, పదాబ్జ=పాదకమలమునకు, ఆస్తోక=సమృద్ధమైన, మరందాయిత = మకరందమువలెనుండెడు, గంగా = గంగానదిగలవాడా, కాకోదరనగ = కేవలమనియెడు, ఉదయ = ఉదయపర్వతమందు, స్థ=ఉన్నట్టి, పతంగా=సూర్యుండైన వాడా!

వ. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు.

2

—● మాలదాసరి ●—

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁగాని కులంబు మదీయభక్తుఁ డి
య్యిల మును వాడు వామనతఁ నే వసియించిన పుణ్యభూమియం
దుల కొక యోజనత్రయపు న దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మవే
ళలఁ జనుడెంచి పాడు మము న లాలస మంగళనామకై శికిన్.

3

టీ. పే...బు=పేరుకొనఁగాని = చెప్పరాని, కులంబు = కులమందలి, మదీయ = నాదగు, భక్తుఁడు, ఒకరుండు = ఒక్కఁడు, కలఁడు = ఉండెను, వాడు = అతఁడు, మును=మొట్టి, వామనతఁ = వామనావతారమునందు, ఏక = నేను, వ...కున్ =

* వసియింపనొ పుణ్యభూమి నందులకు—పాఠం.

వసియించిన=నివసించినట్టి, పుణ్యభూమియందులకు = దివ్యదేశప్రాంతమునకు, (ఆ దివ్య దేశము తిరుక్కురుంగుడి యనుట.) ఒకయోజనత్రయపుదూరపుటూరక్ = ఒక మూడు యోజనములదూరము గల యూరియందు, వసించి = నివసించి, బ్రహ్మవేళలక్ = బ్రహ్మముహూర్తములయందు, (తెల్లవాఱి నాల్గు గడియలు గల దనఁగా ననుట) చను దెంచి=వచ్చి, మంగళనామకైశికి=మంగళనామకైశికి యను రాగముచేత, లాలనక్ = శోరికతో, మముక్ =మమ్ము, పాడుక్ =గానముసేయును:

తా. పంచమకులమందుఁ బుట్టిన మాభక్తుఁ డొక్కఁడు గలఁడు. అతఁడు తొల్లి నేను వామనావతారముచేత వసించిన దివ్యదేశమునకు మూఁ డామడలదూరముం దొక గ్రామమందు వసించి ప్రభాతసమయములయందు మంగళనామకైశికిచేత మమ్ము గానము సేయుచుండును.

వ. అహరహంబు నమ్మహాత్ముండు.

4

అహరహంబు = ప్రత్యహము-ప్రతిదినము.

✓క. జాత్యుచితచరిత్రమ మ

ప్రీత్యర్థం బూడి తనదు ॥ హృదయము శుచితా
నిత్యంబుగఁ దత్తనుసాం

గత్యముమసిపాత మానికంబై యొదుఁగున్.

5

టీ. జా...మ-జాత్యుచిత=తనజాతికిఁ దగినట్టి, చరిత్రమ=నడవడియే, మప్రీత్యర్థంబు = మాసంతోషముకొఱకు, డొడి = వహించి, ('శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వస్థితాత్' అను గీతావాక్యము ననుసరించి యనుట.) తనదు హృదయము= తనసంబంధి యగునంతరంగము, శు...గున్-శుచితా=పరిశుద్ధత్వమునందు, నిత్యంబుగఁ = స్థిరమగుచుండఁగా, త...ము-తత్తను = ఆచండాలు శరీరముయొక్క, సాంగత్యము = సంగమ మనెడు, మసిపాత = మసిగుడ్డయందలి, మానికంబై=మాణిక్యమై, ఒదుఁగున్ = ఓదిగి యుండును.

తా. అతఁడు మద్భక్తుడైనను మాకు వర్ణాశ్రమాచారములయందుఁ బ్రీతి గావున నది యెఱిగి తా నొక యాధిక్యమునకుఁ బోక, తన కులాలీచాచారమందే నిలిచి, తన హృదయము నిత్యపరిశుద్ధమై, యాచండాలు శరీరసాంగత్య మనెడు మసిగుడ్డను గట్టిన మాణిక్యమువలె నుండును.

సీ. చమురైన తోల్కుబుసంగులు * ఓంకియును ని

తల్లి శంఖ చక్ర కుంఠలము లమర

* టెక్కియును=ఒకవిధముగు కుక్కురి, డక్కియును=చర్మవాద్యవిశేషము.

దివెదారికొమ్మదోళ్లి త్తియు జోడమ్మ
మెడమీడి మొగలాకుగొడుగు దనర
మత్పాదరక్షయు శ మాపు పెన్వెఱక గు
ట్టిన యోటి తిపిరిదండెయును మెఱయఁ
జిటితాళములు సంక శ పుటిక నొక్కొకమాటు
గతిరయంబునఁ దాకి శ కలసి మొరయ

తే. వలుడ వనమాలకంటెయు శ మలినతనువు
బట్టెతిరుమన్న బెదరుఁగెం శ పుట్టుఁ జూపు
బసుపుఁబొడితోలు పల్లంబు శ నెఱక మెఱగ
వచ్చు నేవింప సురియాళు శ వైష్ణవండు.

6

టీ. చమురైన = చము రంటిన, తోల్కబునంబు=చర్మకూర్మాసము, (తోలు చొక్కా యనుట), బెంకియు=కుట్టయియును, ఇ...లు-ఇత్తలి=ఆరకూటుయములగు, శంఖచక్రకుండలములు=శంఖచక్రముల చెవులపొంగులు, అమరకొ = ఒప్పుచుండఁగా దివిదారికొమ్మ=భజనమున్నగువానిలో ననేక దీపము లుంచెడు దీపస్తంభము. తోల్లి త్తి యుక్=చర్మపుర ది త్తియును, జోడమ్మ=ధనుస్సునఁజేర్చక చేతితో పొడిచెడు బాణమును, ('చాపానపేక్షిత శరమొప్పుబోడమ్మన యని దేశ్యనామార్థకోశము. "సీ. చాపానపేక్షియా శరమొప్పుచుండు : జేయమ్మచనంగ బోడమ్మనంగ" అం.భా.౨, అం.౩. బోడమ్మని యనేకపుస్తకపాఠము, అప్పుడు ములుకులేని బోడి బాణ మని యర్థము.) మె...గుక్=మెడమీడి=అంసముమీడనున్న, మొగలాకుగొడుగు = కేతకీపత్తములఁ గూర్చినచక్రమును, తనరకొ = ప్రకాశింపఁగా, (మొగలాకును నెడ మొగలి+ఆకు పరిమిత్యర్థము పరమగునపుడు వలె నాక్వాదులు పరమగు నపుడును నిత్యసంధి), మత్పాదరక్షయుక్ = మాపాదుకయును, మా...కక్=మాపు=గుఱ్ఱముయొక్క, తు...ను-తుట్టిన = కూర్చినట్టి, ఓటి=ఓడువాసిన, తిపిరిదండెయును=సారకాయదండెయు, ఒకవిధమగు చిన్నవీణె.) మెఱయక్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, చిటితాళములు = చిఱుతాళములు, చంక పుటికక్ = చంకనున్నభవనాశిని, ఒక్కొకమాటు=ఒక్కొక్కతూరి, గతిరయంబునక్=గమనచేగముచేత, తాకి=తగిలి, కలసి=వికమై, మొరయక్ = ధ్వనిచేయఁగా, వ...యుక్=వలండ=వట్టువయగు, వనమాలకంటెయుక్=తులసిపూసలపేరును, (కుతికంటానుట), మలినతనువుక్=మాసిన శరీరమును, (దేహభిమాని గాఁ డనుట), పట్టెతిరుమన్ను=పట్టెలుగా స్ఫుటమైన శ్రీమృత్తికయును, బెదరుఁ గెంపుట్టుఁ జూపుక్ = బెదరుచు నెఱునెయున్న చూడ్కియు, (ఎఱ్ఱనిబెదరుఁజూపు లనుట) పసుపుఁబొడితోలుపల్లంబుక్=పసుపుఁ బట్టించిన కుఱుచ యగు చర్మపుర జన్మిదమును. (పసుపుఁ బొడితోడి

వలువయు నని యొక పాతము), ఎవకమెనగఁ = ఒప్పుచుండఁగా, సురియాభు వైష్ణవుండు = ఆ మాలదాసరి, సేవింపవచ్చుఁ = సేవార్థమై వచ్చుచుండును. (ఉరియా శనియుం బాతము కలదు. ఆపక్షమున నవలంబించిన యని యర్థము.) “సీ. పరఁగుఁ జండాలుండు సురియాభువనఁగు మాల డంచనఁగు మాలఁ డనఁగ.” అం. భా.

శా. గండాభోగముల న్నుదశ్రులహరుల్లల్ప న్నుతుల్పాడి యా
దండ¹ న్నైగులు డించి భక్తిజనితో²ద్యత్తాండవం బాడు నా
చండాలేతరశీలుఁ డుత్పులకియై³చాండాలిక న్నిటుచు⁴
గుండు ప్నీరుగ నెండ గాలి పసి తాళకుం జూడ కాప్రాహ్లాము⁵.

టీ. ఆ చండాలేతరశీలుండు = చండాలురకంటె నితరులగు సజ్జనులయొక్క శిలము వంటి శిలము గల యతఁడు, ‘శ్వపచో²పి మహీపాల విష్ణుభక్తో³ ద్విజాధికః, విష్ణుభక్తి విహీనస్తు ద్విజో⁴పి శ్వపచాధమః’ అన్న ట్టునుట. గండాభోగములఁ గండ=చెక్కిలయొక్క, ఆభోగములఁ = పరిపూర్ణత్వములయందు, ‘అభోగః పరిపూర్ణతా’ అని నిఘంటువు. (అనగా అంతట ననుట), ము...ల్ = ముదత్రు = ఆనందబాష్పములయొక్క, లహరుల్ = ప్రవాహములు, కప్పఁ = ఆచ్ఛాదించుచుండఁగా, నుతుల్పాడి = క్షీర్ణనలుపాడి, అదండఁ = అనమీషమందు, ప్రేగులు = తనబరువులు, డించి = దించి, ఉత్పులకియై = గగుర్నాటుగలవాడై, గుండుల్ = పాహుణములు, నీరుగఁ = నానరక్తిచేత గరగి నీరగునట్లు, చాండాలికఁ = తనవీణను, చాండాలికా తు కండో⁵లవీణా చండాలవల్లకి’ అనినిఘంటువు. మీటుచు⁶ = వాయించుచును, ఎం...కుఁ = ఎడ=అతపముయొక్కయు, పసి=ఆఁకలియొక్కయు, తాకుఁ = వేధు, చూడక = లక్ష్యముసేయక, అప్రాహ్లాము⁵ = అపరాహ్లామగు దనుక, భ...బు-భక్తిజనిత=భక్తిచేతఁబొడమిన, ఉద్యుల్ = లెనై నన, తాండవంబు = నాట్యమును, అడు⁷ = అడును. (అప్రాహ్లా మనుచోటఁ బ్రాహ్లా మనగా నహస్సులో మూడనభాగ మని అనగా పదిగడియల ప్రాదైక్య వఱి కని కొందఁ జూదురు.)

తా. జాలిచేతఁ జండాభుఁడైనను నగ్రవర్ణములవారి శిలమువంటి శిలముగల యామాలదాసరి ప్రతిదినమును దనబరువుల నాచెంత దింపి యెండను, గాలిని, నాకలిని గణింపక మధ్యాహ్న మగుదనుక నొడ లంతయు గగుర్నాటు నెందుచుండఁగా, రాలు గరఁగునట్లు, చండాలవీణను మీటుచు, భక్తుద్రేకమున నాస్తోత్రములు పాడి, భక్త్యుద్రేకమున దాండవ మాడును.

తే. అట్లు దడవుగఁ గొల్చి సోపాంగ మెఱచి

గర్భమంటపి గడిగిన కలకజలము

లోని తాత్పర్యము నిండి కాలువగఁ జూచి

గుడి వెడలి వచ్చునది శూద్రుఁ డిడఁగఁ గ్రోలి.

8

టీ. అట్లు=అప్రకారము, తడవుగఁ=చాలసేపు, కొల్పి=సేవచేసి, సాష్టాంగము= కర చరణ వక్షో లలాట భుజములతోఁ గూడునట్లు, ఎఱిగి=నమస్కరించి, గర్భమంట పిఁ=గర్భగృహమును, క...ము=పడిన = తొలినముఁ జేసిన, కలకజలము = కలుషోద కము, లోని=లోపలనున్న, తాత్పర్యము=తాత్పర్యము, నిండి=పూర్ణమై, కాలువగఁ = మల్ల గాను, చాచి=ప్రవహించి, గుడి వెడలివచ్చునది = గుడినుండి వెలికి పారివచ్చుచున్న జలమును, శూద్రుఁడు=నాలవజాతివాడు, ఇడఁగఁ=ఒసఁగఁగా. గ్రోలి=పానముఁ జేసి.

తా. ఇట్లు చాలసేపు సేవించి నమస్కరించి గర్భగృహముఁ గడిగిన నమ్మార్జనో దకము లోపలి తొట్టి వెలవడి బైటికిరాఁగాఁ, దాను పంచమఘలీనుఁడు గావున, నాయు దకము నంటక శూద్రుని నొక్కని యాచించి, యతనిచేత దెప్పించుకొని పానముచేసి యని ముందటి కన్వయించును.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని శ నంతన పాయుచు నెండ గాలి నెం

తో తడవుం బ్రసాద విని శ యోగము వార్చి వసించుచుం ద్రివ

ర్ణేతరజాతి మెచ్చి దయ శ నిడ్డ ప్రసాదము దండెసాచి శ్ర

ద్ధాతిశయంబునక విసతి శ నంది భుజించుఁ గొనుం దదంబువుక. 9

టీ. ఆతఁడు=ఆదాసరి, ముఖ్యజాతిక=శ్రేష్ఠజాతిగలవానిని, (బ్రాహ్మణుల ననుట), కనినంతన=చూచినమాత్రనే, పాయుచుక=తొలఁగుచును, ఎండక=ఆ తపహండును, గాలిక=వాయునందును, ఎంతోతడవుక=ఎంతోసేపు, (చిరకాల మనుట), ప్రసాద= ప్రసాదముయొక్క, వినియోగము=పంచిపెట్టుటను, వార్చి=నిరీక్షించి, (ఉ. 'ఇంతననేల యేను భుజిశ్వరురాకయ వార్చినాడ నా, కంతపు నంతకుం గుడుప నాకలి నీకులు ద్రావఁ దృష్ట యొక్కింతయు లేదనియును; లే. 'అనిన నీరాక వార్చి మహాశతోడ, నున్న విప్లవోర్కి నీ వొక్కభంగి' ననియును; 'అనఘ నారాక వార్చి నీవధికనిష్ఠ, నిట్టు లున్నికిఁ గారణం బేమికోర్కి' యనియును; ఇత్యాది శాంతిపర్వప్రయోగము లుండుట నిచ్చట గొంద అపేక్షార్థక మని చెప్పుదురు.) వసించుక=నివసించును; త్రివర్ణే తరజాతి-త్రివర్ణ=బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్యులకంటె, ఇతర=అన్యుండైన, జాతి=శూద్రజాతి గలవాడు, మెచ్చి=హర్షించి, దయక=తనయందలికృపచేత, ఇడ్డ = ఒసఁగిన, ప్రసాద ముక, దండెసాచి=చేతనున్నదండె సాచి, శ్రద్ధాతిశయంబునక=అత్యానంతితోడను. విస తిక=విసయముతోడను, అంది=అందుకొని, భుజించుక=సావధను, తదంబువుక=వానిచే నొసఁగఁ బడిన తీర్థమును, కొనుక=గ్రహించును.

తా. ఆతడు గర్వ మించుకేసి తేనివాడును, బ్రసాదాదులయం దత్యంత శ్రద్ధ గలవాడును నగుట విప్రులను గాంచి తొలగుచు చాలవఱకు వేచి యే శూద్రుడో యొసంగినప్రసాదము భక్తితో భుజించి తీర్థమును గ్రోలును.

వ. ఇట్లు దన ¹దివాకీర్తిజని నగు పరమార్తి నైచ్యంబు సకలజన శోచ్యంబుగా గుడి ²లాఘరా తూపరాణి కడ నిలిచి బహిరావరణ నిట్లుండి యొక్కనాడు. 10

టీ. ఇట్లు=ఈరీతిగా, త...నికొ-తన=తనయొక్క, దివాకీర్తిజనికొ=నికృష్టముగు పంచమజన్మముచేత, 'చండాలప్రవమాతల్ల దివాకీర్తిజనంగమాకి' అని యమరము. అ...బు-అగు=కల్గినట్టి, పరమార్తి=అధికమగునూర్తినిట్లనైన, నైచ్యంబు=నీచభావము, (జాత్యుచిత వినయభావ మనుట), స...గాకొ - సకలజన = ఎల్లవారలకు, శోచ్యంబుగాకొ=శ్లేషార్హముగాగను, (ఇతని జూచి యందఱు జాలింబడి కనికరింతు రనుట), గు...గుడి = కోవెలయొక్క, లాఘరా=చదరమగుపలకతాలగుల, తూపరాణికడకొ = జలదారిదాపున, నిలిచి=నిలుచుండి, కొలిచి=సేపించి, బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి= బహిష్కృతాకారమున కావల వలగొని, (తాను బంచముఁ డగుటచేత గుడిలోపలికి జనం డనుట), ప్రొద్దొక్కొ=ప్రొద్దుపోగా, ని...కుకొ-నిజ=స్వకీయముగు, పక్కణంబునకుకొ=పల్లెకు, 'పక్కణశృంగరాలయకి' అని నిఘంటువు. పోవుచుండుకొ=చనుచుండును, ఇట్లుండి= ఈరీతి వచ్చుచుం బోవుచుండి, ఒక్కనాడు=ఒక్కదివసంబున. లాఘరా తూపరాణి-గీ. తూపురాణపు టము తూ మొప్పురము జలదారి యనంగను దనరును జల, గీ. నిర్దమము తన్ముఖంబున నీటితోడ వచ్చు తృణములు జొరసినివలకపేరు, లాఘరా యంచు జనులు వల్కుగను వెలయు.' ఆంధ్రభాషార్థ పము.

క. అద్దమరే యద్దాసరి

యద్దండ బిడాలగాహితాలయకృకవా

కూద్దండరవము విని చను

ప్రొద్దాయె నటంచు బొడ బోవుచు ద్రోవకొ.

11

టీ. అద్దమరేయి=అర్ధరాత్రమునందు, అద్దాసరి=మాలదాసరి, అద్దండకొ=ఆసమీప మందు, బి...ము-బిడాల=పిల్లిచేతను, 'హీతు ర్బిడాలా' మార్ణాలకి' అని నిఘంటువు. గాహిత=ప్రవేశింపఁబడిన, ఆలయ=ఇంటియందలి, (కోళ్ళగుడినె యనుట.) కృకవాకు = కోళ్ళయొక్క, కూద్దండ=అధికమైన, రవము=రవళిని, విని=ఆకర్షించి, చనుప్రొద్దు = తాను నిత్యముం బోయెడు సమయము, ఆయె నటంచుకొ=అయ్యె ననుకొని, పొడబోవుచుకొ= గావము సేయ సేగుచును, ద్రోవకొ=మార్గమందు. తరువాతి కన్వయము.

తా. అర్ధరాత్రసమయమందుఁ గుక్కుటాలయములోనికిఁ బిల్లి చొఱఁగా వెఱచి కూత లిడిన దాను విని వేఁకువ కోడికూత లని తలంచి తాను నిత్యముగాఁ బాడ నేఁగెడు సమయ మాయె నని బయలుదేఱి పోవుచు మార్గమందు. ఇది ముందటి కన్వయ మగును.

ఆ. మరులుదీఁగె మెట్టి శ యిరు లన్న నో యని

యెడు తమిస్రఁ గాడుపడి పొలంబు

లెల్లఁ దిరిగి తూర్పు శ దెల్ల నొతటి నొక్క

శూన్యగహనవాటిఁ శ బొచ్చి చనుచు.

12

టీ. మరులుదీఁగె మర్దుమాతంగి తీగను (దీనింద్రొక్కినవారుదారి తప్పదురు) మెట్టి = ఆ దాసరి త్రొక్కి, ఇరు లన్న = చీకటు లని పిలువఁ గానే, ఓ యనియెడు = ఓ యని పలికెడునట్టి, (కటికిచీకటి యనుట), తమిస్ర = చీకటి రాత్రియందు 'తమిస్తా తావసీరాత్రి' అని యమరము. కాడుపడి = త్రొవదప్పి (దిగ్భ్రమ చెంది) పొలంబులెల్ల = పొలము లన్నియు, తిరిగి = దివ్వుదిరిగి, తూర్పు = ప్రాగ్విశ, తెల్లనొతటి = తెల్లఁబడునమయమందు, (ప్రభాతసమయ మనుట), ఒక్కశూన్యగహనవాటిఁ = ఒక్కనిర్జానువ్యపుటడవి ప్రదేశమందు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, చనుచు = పోవుచు.

సీ. ఇడిసిన యిడుపులశయెడలఁ బొత్తే నుత్త

రేను గనింద కోరింద పొదలఁ

గెడసిన ¹గరిసెలక్రింద లాఁగలఁ గ్రున్సి

యదవకాఁపురముండు శ నాఖుతతుల

సగముదుమ్మునఁ బూడి శ చిగిరింత వామూయఁ

బెరిగిన నూతిపాఠతఱ బొటియలఁ

జీమలు ప్రాల్ద్యఁ శ జివికిన వెలుఁగుప

ట్టునఁ బండి యెండి క్రుంగిన గునుకులఁ

తే. బెంటదొగ్గళ్ళలోఁ గడుపంటి శ్శశ్రు

చలనములఁ గ్రుక్కు జీగ్గోతుశపులఁ బొలంబు

దుండిగల మల్లె యకారులఁ శ ²దూలి రాడు

చిక్కు నేతల పాడఱుసీమఁ జనుచు.

13

1. గరిసెలక్రింద నాకటగ్రున్సి. 2. ధూళిచగడ; దూళిరగడ్డు.

అముక్త—33

టీ. ఇ...లక్-ఇడిసిన=విరిగిన, ఇడుపుల యెడలక్=గోడలయందు పా...లన్-
 పొట్రేసు=చిటిరేగుచెట్లయొక్కయు, ఉత్తరేసు=అపామార్గములయొక్కయు, కసింద=
 కానమర్దములయొక్కయు, కోరింద=కోరింద చెట్లయొక్కయు, పొదలక్=పొదరులచేత,
 కె...దక్-కెడసిన=క్రిందికొఱగినట్టి, గరిసెల క్రిందన్=గాఢబొట్టలక్రిందను, లాంగలక్=
 బొక్కలయందు, క్రుస్సి=కృశించి, అదవకాపురముండు = అస్థిరనివాసమున్నట్టి, ఆఖుత
 తులక్=మూషకములగుంపులచేత, సగము = అర్థభాగము, దుమ్మునన్ = గాలిదువ్వచేత,
 పూడి=పూడ్చబడి, చిగిరింత=చిగిరింతగడ్డి, వామూయక్=మొగముమూయఁగా, పె...
 లక్-పెరిగిన=ఎదిగినట్టి, నూతి=చేదుడు బావులయొక్కయు, పాతర=పాతరలయొ
 క్కయు, బొఱియలక్=బొందలచేత, (నూతి పాతర గుంటలు సగముపూడి యది మొదలు
 గడమచిగిరింత బలసియున్నదనుట), చీమలు=పిప్పికలు, ప్రాలు=బియ్యమును, ఈడ్వక్ =
 ఆకర్షించుకొని పోఁగా, చి...నక్-చివికిన=జీర్ణమయినట్టి, వెలుగుపట్టునక్=దొడ్డికంటల
 పట్టున, పండి=(గునుకుఁధాన్యము) పక్వమై, ఎండి=శుష్కించి, క్రు...లక్-క్రుంగిన=
 అడఁగిపోయిన, గునుకులక్=గునుకుఁగనవుచేత, పెంటదొగ్గల్లలక్=పెంటలమీఁది దొగ్గలి
 చెట్లయందు, కడుపంటి = కడుపు వెన్నున నంటుకొని, (అశనములేక నకనకలాడు ననుట),
 శక్ర=మీసములయొక్క, చలనములక్ = కదలుటలచేత, క్రు...లక్ - క్రుక్కు =
 అడఁగియున్న, జీర్ణోతువులక్ = ముసలిపిల్లలచేతను, 'తద్వృందేశక్రపుంముఖే, ఓతుర్ని
 డాలా మార్జాలా' అనియు నిఘంటువు. పా...లక్-పాలంబు=పాలముయొక్క, దుండి
 గల=దుండిగఁపుఁజేట్లచేతను, మల్ల=పరిమల్లయొక్క, ఔరులక్ = ఔరుగనవు గంటల
 చేతను (కృషిలేకయుండుటచేత బొలములందు దుండిగములును, పరిమల్లయందు పీఠజపు
 గంటలును మొలిచిన వనుట), తూలి=నేలకు వ్రాలి, రాదుచిక్కు = నిట్రాడుమాత్రము
 మిగులునట్లున్న, ఏతాలక్ = ఏతములచేతను, పాడఱుసీమక్=పాటుపడిన ప్రదేశమందు
 (కూచము మాత్రము గనుపడుచు జలయంత్రములు దుమ్మునఁ బూడిపోయిన పాడుభూమి
 యనుట), చనుచుక్=పోవుచును.

క. అపమార్గత నరుగుచు మా

ర్గపు థామార్గవపుఁ గంటకంబులఁ గాల్గ్
 విపరీతత నూడ్చుచు నే

రువున నృల్లేరు లీడ్చి 1 త్రోయుచుఁ జనుచున్.

14

టీ. అపమార్గ తక్=తప్పదారిలో, అరుగుచుక్=పోవుచు, మా...లక్-మార్గపు=
 తానుబోయెడిమార్గ మందలి, థామార్గవపు=ఉత్తరేసిచెట్లనంబంధులగు, 'అపామార్గతైక్య
 రికో థామార్గవపుఁ యూర్కో' యని నిఘంటువు. కంటకంబులక్=ముండ్లను, కాల్గ్=

కాళ్లనుండి, విహరీతతక్ = ప్రతిలోమముగా, ఊడ్చుచుక్ = పోరాల్చుచు, నేరువునక్ = ఊపాయముచేత, పల్లెరు = పల్లెరుగాయలముండ్లను, ఊడ్చి = ఊడలాగి, త్రోయుచుక్, చనుచుక్ = పోవుచును.

తా. ఆమాలదాసరి దారితప్పి నడచుచు నుత్తరేనిముండ్లు కాళ్ల కంటుకొనగా వానిని ప్రతిలోమముగాఁ దుడిచివైచుచు, బల్లెరుగాయలు గ్రుచ్చుకొనగా వానిని మెలకువతోఁ దొలగించుకొనుచు బోవుచుండెను.

శా. కాంచె నై వైష్ణవుఁ డర్థయోజన జటాఘాటోత్థశాఖోపశా
ఖాంచర్షాటచరన్తరుద్రయ దవీరయః ప్రేషితోద్యచ్ఛదో
దంచత్కీటకృత ప్రణచ్ఛలన లీల్యాపాదితా ధ్వన్యని
స్సంచారాత్తమహాఫలోపమఫలస్సాయ ద్వటత్తజమున్. 15

టీ. వైష్ణవుడు = అభాగవతుడు, అర్థయోజన = రెండువరుగుల నిడివిగల, జటా = ఊడలయొక్క, ఘాటా = వైభాగవుఁ బ్రక్కలనుండి, ఉత్థ = మొలిచినట్టి, శాఖా = కొమ్మల యొక్కయు, ఉపశాఖా = ప్రక్క కొమ్మలయొక్కయు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, ర్షాటా = గుంపులయందు, చరత్ = సంచరించుచున్న, మరుత్ = వాయువుయొక్క, రయ = చేగముచేత, దవీరయః = దవులుగా, ప్రేషిత = చివ్వుబడినట్టియు, ఉద్యత్ = ఎగురు చున్నట్టియు. భద = ఆకుల యందు, ఉదంచత్ = స్ఫుటము లగుచున్న, కీట = పురుగులచేత, కృత = చేయఁబడిన, ప్రణ = బొంద లనియెడు, ఛలన = వ్యాజముగల, లిపి = అక్షరములచేత, అపాదిత = సంపాదించఁబడిన, అధ్వన్య = మార్గస్థులయొక్క, నిస్సంచార = సంచారభావముచేత, ఆత్త = పొందఁబడిన, మహా ఫల-మహత్ = శ్రేష్ఠమైన, ఫల = పుణ్యఫలముతోడ, ఉపమ = సామ్యముగల, ఫల = పండ్ల చేతను, స్సాయత్ = వృద్ధిబొందుచున్న, పటత్తజముక్ = మట్టిచెట్టును, కాంచెక్ = చూచెను.

తా. ఆభాగవతుఁ డామార్గమందు రెండుకొనుల నిడివిగల యూడలు దిగి యూడలయందే యనేక శాఖోపశాఖలు గలిగి యాశాఖలయందలి యాకులమీఁద బురుగులు దొలిచిన బొందలతోఁ గూడ నవి వీడి వాయువశముచేత దూరముగాఁ గొట్టు కొనివచ్చి యెగురుచుండఁగా నావృక్ష, మచ్చట బ్రహ్మరక్ష స్సున్నది, యీ త్రోవను రావల దని, మార్గస్థులకుఁ దెలియుటకు నాయాకు లనెడు జాబులమీఁద బురుగులచేఁ దొలువఁబడిన గీత లనియెడు నక్షరములు వ్రాసి పంపుచున్నదో యన్నట్లును, దానివలన మార్గస్థు లా మార్గమున సంచరింపకుండుటంజేసి, మహాపుణ్యఫలముచేఁ గలిగె ననుటకు సమానముగా గొప్పలగు పండ్లచేత నొప్పుచున్న యొక్క పెద్దమట్టిచెట్టును జూచెను. ఉల్లేపితాలంకారము.

ఆ. కాంచి యాతఁ డొక్కఁకాల్! త్రోవయు నంత

గాంచి యందుఁ దెరువుఁ శ గాంచినదియ

పరమలబ్ధి గాఁగఁ శ ద్వరితంపుగతి నవ్వ

టావనీజ మంత శ నంతఁ గదిసి.

16

టీ. కాంచి=ఆవృక్షమునట్లుచూచి, ఆతఁడు = ఆభిక్షుఁడు, అగతఁ=అంతట, ఒక్క కాల్ త్రోవయు=ఒక కాల్మార్గమునుగూడ, కాంచి=చూచి, అందుఁకా పాడు పడిన సీమయందు, తెరువుఁగాంచినిదియ=మార్గము లభించుటయే, పరమలబ్ధిగాఁగఁ= పరమలాభముగా, త్వరితంపుగతిఁ=శీఘ్రగమనముచేత, అవ్వటావనీజము = ఆ మట్టి చెట్టును, అంతనంతఁ=అంతటంతటను, కదిసి=చేరవచ్చి, తర్వాతిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఎలనీటి బొండలంబులువోలె మెదడెల్ల

జుట్టి వైచిన డొల్లు శ పుట్టె గములు

నెఱచి గీతిన జీర శ లేర్పడఁ దుదముట్టఁ

జీకిన నులిపచ్చి శ కీకసములు

దొనదొనమను నీఁగె శ తుట్టెల రూపేటు

పడక క్రంపలను వ్రేలెడు గరుసులు

ధూళ్ల మక్కెక్కి మంశగల్గె తిప్పలు రేఁగు

వడువున గాలి నాడెడు వెఱకలు

తే. దునిసిన నరాంగకముల బొత్తులను గమిచి

పోక యెండొంటితోఁ శిబిటుపీఁకులాడు

శ్వాపదంబులు, బదహతిఁ వ్రస్సి వలచు

వరుగు దఱచగు ముఱుత్రోవ శ నరిగి యెదుట.

17

టీ. ఎ...రె-ఎలనీటి = లేతనీరుగల, బొండలంబులువోలె = బెంకాయ బొండ్లములవలెనే, మెదడెల్ల = ముక్తిమంతయు, జుట్టి=పీల్చి, వైచిన = పరిహరింపఁగా, డొల్లు=దొరలాడుచున్న, పుట్టెగములు = నరకపాలనమూహములును, (ఎలనీరు ద్రావి పాఱవైచిన బెంకాయ బొండ్లములవలెనే తలకాయల మెదడు జుట్టి వేయఁగా నాపుట్టెలు డొల్లుచున్న వనుట), ఎఱచి గీతిన జీరలు=మాంసము గీచుకొన్న గీఱలు, పిర్పడఁ=కనుపడునట్లు, తుదముట్టఁ=కడవెడలునట్లు, చీకిన=చుప్పరించిన, ఘ...భ-నులిపచ్చి=కొంచెముపచ్చిగల, కీకసములు=ఎముకలను ('కీకసం కుల్య మస్థిచ' అని

1. డొంకయు. 2. ఎడనీటి బొండ్లాలవడువున. (శ.ర. పా.) 3. బోరి పీకులాడు.

నిఘంటువు.) దొనదొనమును=దొనదొన ముసరికొను చుప్పుడుగల, ఈ గెట్టెలైక్
=మక్షికారాసులచేత, రూపేణుపడక=రూపము దెలియరాక, క్రంపలను = కంప
మెలుగులయందు, వ్రేలేడు=వ్రేలాడుచున్న, గరుసులు = పచ్చిచర్మములును, ధూళ్లైక్
=దుమ్ములచేతను, మక్కెక్కి=మక్కుడువారి, మం...లు-మంగళ్ల = తురకులయొక్క,
లిప్పులు=(వెండ్రుకల) పెంటలు, రేగువడుపునక్=రేగినట్లు, గాలిక్=వాయువుచేత, ఆ
...లు-ఆడెడు చలించుచున్న, వెఱకలు=వెండ్రుకలును, తు...లక్-తునిసిన ఖండింకు
బడిన, నర=మానవులయొక్క, అంగకములక్=అవయవములను, పొత్తులను=కూడ,
కమిచి=కబళించి, పోక=ఆవల జరుగక, ఒండొంటితోక్=పరస్పరమును, పిలువీకులాడు=
వాదులాడుచున్న, శ్వాపడంబులైక్ = దువ్వమ్మగ విశేషంబులును, పదనాలిక్=కాలి
తన్నుచేత, వ్రస్సి=వ్రయ్యలై, వ...గు-వలచు=కంపుగొట్టుచున్న, పరుగు=మాంసపు
పరుగును, (పరు గనగా గృధ్రవిశేషము లనియొక జెప్పవచ్చును), తఱచగు=నట్టముగా
గలిగిన, ముఱుతోవక్=మాంసములు ముఱిగియున్న దుర్గంధమార్గమున, అరిగి=పోయి
ఎదుటక్=ముందఱు తరువాతి కన్యయము.

తా. ఆ బ్రహ్మరక్ష స్సనేకులను బట్టి చంపుచుండుం గాన నా ప్రదేశమందు
మెదడు జాఱివైచిన కపాలములును, శల్యములు మాంసముతోడ నోటగఱచి పండ్లగీటి
లిసి పాఱవేసినవియును, శరీరములు చర్మము లాలించి కంపలమీద వేయఁగా నీ
గెలు మూఁగి రూపు గానరా కుండునవియును, బహుకాలముగా ననేకులఁ జంపుటచేత
వారి తలలవెండ్రుకలు కుప్పలై పడియుండి ధూళిచేత గొంత బ్రంగుడువడి గాలిచేత
మంగళ్ల పెంటలు రేగినట్లు రేగుచుండు నవియును, దునిగిపోయినమానవావయవముల
నవ్వల నివ్వలఁ గబళించి దువ్వమ్మగములు పీకులాడుచుండునవియును, గాళ్లదన్ని
బ్రద్దలుచేసి యెండవేసిన పరుగులును గలిగి, యిట్టిబీభత్సరసాస్పదంబైన యా ముఱు
మార్గమున నతఁ డరుగుచుండెను.

సీ. ముంగార్లఁ జాఁగివై శ్రముచ్చుఁజూపులు వర్ష
బొమిక లెత్తుచుఁ బోతి శ్రపోవు శ్రునులఁ
బలలతోరణములు శ్ర పట్టి బిట్టెగయ శా
భా¹ధూతి నెగయు కం శ్ర కముల రొదల
నడ్డంబు దిరిగి శ్రత శ్ర లాహతిఁ బడి రొండి
హస్తంబు లిడి యంగ శ్ర లార్చుకపుల
డబ్బాటుమై నొక్కె శ్ర డలు సూపి యవిమాయ
నడఁగ వేతెడఁ జూపు. శ్ర వ్యాపృతులను

తే. ¹నెవ్వఁడో యొక్క డున్న వాఁ డిందు, వాఁడు
నరుఁడు గాఁ, డింధనాది కా ² హరణమునకు
వేళయును గాదు, పొలగాలి పీచె, దెరువు
నెడ, వనుచు జాలిగొని సంశయించువేళ.

18

టీ. ముంగార్జ్జ = ముందటికార్జ్జ చేత, చాఁగి = చాఁగిలివడి, మై = ఊపరి ప్రదేశమున, స్త్రుచ్చు జూపులు = దొంగచూపులు, పర్వత్ = వ్యాపింపఁగా, బొమికలు = శల్యములను, ఎత్తుచుత్ = ఎత్తుకొనుచు, *పా...లక్ - పాటిపోవు = పరుగులిడుచున్న, శునులక్ = కుక్కలచేతను, పలలతోరణములు = మాంసపుదోరెములను, పట్టి = కఱచుకొని, బిట్టు = పెట్టుగా, ఎగయక్ = ఎగసిపోవఁగా, కాఖాధూతిక్ = కొమ్మలు గదలుటచేత, ఎ...లక్ - ఎగయు = పుట్టుచున్న, కంకముల = రాబులుగులయొక్క, 'లోహ పృష్ఠస్థ కంకస్సృత్' అని నిఘంటువు. రొదలక్ = శబ్దములచేతను, అడ్డంబు దిరిగి = అబ్రహ్మరక్షస్సున కడ్డాలు వచ్చి, తలాహతిక్ = అఱచేలివ్రేటును, పడి = పొంది, (చెబ్బు దిని యనుట), రొండిక్ = కటిప్రదేశమందు, హస్తంబులు ఇడి = చేతులిడుకొని, అంగలార్పు = మిడుతుచున్న, కపులక్ = కోతులచేతను, డబ్బాటుమైక్ = హతాత్కారముగా, ఒక్కెడలు చూపి = ఒక్కదిక్కు గానుపించి, అవి = ఆ ప్రదేశములు, మాయక్ = టుక్కుచేత, అడగక్ = కనబడకపోగా, వేణెడక్ = మఱియొక్కదిక్కును, చూపు = కనబఱుచుచున్న, వ్యాపృతులను = వ్యాపారములచేతను, ఇందుక్ = ఈ ప్రదేశమందు, ఎవ్వఁడో యొక్క డున్న వాడు, వాడు, నరుఁడు గాడు = మానవుఁడు గాడు, ఇం...కుక్ - ఇంధన = శుక్రములు, ఆదిక = మొదలుగాఁగలవన్యవస్తువులయొక్క, ఆహరణమునకుక్ = తెచ్చుటను, వేళయును గాదు = సమయంబును గాదు, పొలగాలి = మాంసపుగాలి, పీచెక్ = వినరెను, తెరువుక్ = మార్గంబును, ఎడవు = దవ్వు, అనుచుక్ = అని తలఁచుచు, జాలిగొని = వెతఁగూరి, సంశయించువేళక్ = సందియపడునప్పుడు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మృతమర్త్యు రెంటాన ¹ నిడ్డ జాలక నెత్తు.

రంజిల్లు పెనుపొట్ట ² ముంజివానిఁ

1. గని యెవఁడో యొక్కరుం డిందుగలఁడు వాడు.

* 'పాటిపోవు శునులక్' = చలాయనమగుచున్న యాఁడుంగుక్కలను. శును లేమి? మగవిరానా? రావు. వీనికి చొరవయు జిత్తును ఎక్కువ కావున ఇవి ముందువచ్చును. శుని - స్త్రీలింగము; శ్వాసము - పులిలింగము' అని, వే. టీ.

ఇదియంతయు ఇకారంత పులిలింగమైన 'శుని' శబ్దమున్న సంగతి యెఱుంగమి చేత పెరిగినద్రాత. "శుని. ఇ. పుం. కుక్క" - శ. ర. "శునిః = A dog" - అష్టి.

బల్లచీమల వక్ర శ భల్లాతకియుఁబోలే
 నెఱ్ఱదుప్పటి నొప్పు శ కఱ్ఱెవాని
 వ్యత్యస్త హస్తీమ శ స్తాభఁ బాయగు గడ్డ
 మును దంష్ట్రకలుఁ బొల్పు శ మొగమువానిఁ
 గడుదుర్ల నిడుత్తుటై శ గతిఁ జోగలోఁ బాండు
 రత మించు కపిలకూ శ ర్చుంబువాని

తే. నెఱకుఁ దెరువరిఁ గన శాఖ శ లెక్క జాటు

ప్రేవుజంబెంబుఁ గనరి వై శ బెట్టువాని
 వ్రేలు డగుబొజ్జ గల బూర శ గాలివానిఁ
 జెంబుతలవాని నవటుకరచంబువాని.

19

టీ. మృతమర్త్యుక్ = చచ్చినమానవుని, రెంటానక్ = కొవ్వనముగా, ఇడ్డక్ = పెట్టుకొనఁగా, చాలక=పొడవుసాలక, సెత్తరంజిల్లు = రక్తమంటియున్న, పెనుపొట్ట = పెద్దకడుపునందలి, ముంజివానిక్ = కటిసూత్రముగలవానిని, (శవమును గొవ్వనముగా పెట్టుకొన్న నది పొడవుసాలక యాడ్చియాడ్చి మొలత్రాటిలో దోఁపుకొనఁగా దాని సెత్తురు పొట్టకంటె ననుట), పల్లచీమలక్ = బాఁచుచీమలచేత, వక్రభల్లాతకియుఁబోలే = వంకరజీడిపెట్టువలె, ఎఱ్ఱదుప్పటిక్ = రక్తవర్ణముగల దుప్పటిచేతను, ఒ...నిక్ - ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, కఱ్ఱెవానిక్ = నల్లనిమేనుగలవానిని, వ్య...ధక్ వ్యత్యస్త = క్రిందుమీదయిన, హస్తీ = వీనుంగయొక్క, మస్త = తలయొక్క, ఆభక్ = రీతివంటి రీతిచేతను, పాయగు = పాయయైన, గడ్డమును, దంష్ట్రకలుక్ = కోఱలును, పొల్పు = మెఱయుచున్న, మొగమువానిక్ = ముఖముగలవానిని, (కుంభికుంభస్థలము తలక్రిందు జేసిన నాకుంభస్థలములవలె బాయవడ్డ గడ్డమును నాదంతి దంతములవంటి కోఱలును గలిగి యున్న వనుట), క...లిక్ - కడుదుర్ల = కణుదురీఁగలయొక్క, నిడు = నిడుద యైన, త్రుట్టగతిక్ = పెఱవలె, చోగలోఁ = గుంకలో, (చొంగులో ననుట), పాండు రత = తెల్లఁదనము, మిం...నిక్ - మించు = అతిశయించుచున్న, కపిల = కఢార వర్ణముగల, కూర్చుంబువానిక్ = భ్రూమధ్యదేశముగలవానిని, 'కూర్చుమస్త్రీ త్రువో ర్మధ్యమ్' అని నిఘంటువు. ఎఱకుఁ దెరువరిక్ = ఎఱకువఁ డగుమార్గముని, కనక్ = చూచుటఁజూకు, శాఖలెక్కక్ = కొమ్మలనెక్కఁగా, జాఱు = జాఱిపోవుచున్న, ప్రేవుజంబెంబుక్ = ప్రేగులజన్మదమును, కనరి = గద్దించుకొని, వైఁ బెట్టువానిక్ = భుజము మీదికి ద్రోచికొనువానిని, వ్రేలుడగు = వ్రేలాడుచున్న, బొజ్జగల = బొజ్జగలిగిన, బూరగాలివానిక్ = ఊచకాళ్లవానిని, చెంబుతలవానిక్ = చెంబువలె నున్నవై బట్ట

గట్టిన శిరముగలవానిని, అవటుకచంబువానికొ-అవటు = ముచ్చెనగుంటగనుగుడు, 'అవటు
ర్హటా కృకాటికా' అని నిఘంటువు. కచంబువానికొ = జుట్టుగలవానిని, (కర్తృ)
పదక్రియాపదము లీపద్యమందు లేవు గావున గుళకము. 'క్వచి త్కుళకసంఖ్యా
దావత్తనాహిత కృద్భవేత్' అని యధర్వణోక్తి).

తే. కండకన్నులవాని, నాఁ శ కటను బండ

లిట్ల బేతాళికల సారె శ దిట్టువాని,

నగగరిమవాని, నన్వర్థ శ నాముఁ, గుంభ

జాను వనునొక్కద్విజనిశా శ చరునిఁ గనియె.

20

టీ. కండకన్నులవానికొ = కండపెరిగిన కన్నులు గలవానిని, ఆకటను = ఆకటి
చేతను, ('జౌపదిక్షికనామ్నవత్వం స్యాత్సప్తప్రమాతృతీమాధ్దే' అను సూత్రము
చేత నత్వము.) బండలిట్లన్ = బూతుదిట్టులచేత, బేతాళికలకొ = ఆడుదయ్యాలను,
సారెకొ = పల్లటును, లిట్టువానికొ = లిట్టుచుండెడువానిని, నగగరిమవానికొ-నగ = పర్వతము
యొక్క, గరిమవానికొ = గురుత్వమువంటి గురుత్వముగలవానిని, (కొండంతవాడనుట),
అన్వర్థనాముకొ = సార్థకనామధేయముగలవానిని, కుంభజానువు అకొ = కుంభజానువను
పేరుగల, (కుంభజాను వనఁ గుండలవంటి మోకాళ్లు గలవాఁ డనుట), ఒక్క = ఒక్కఁ
డైన, ద్విజనిశాచరునికొ = బ్రహ్మరాక్షసుని, కనియెకొ = చూచెను.

ఉ. వాఁడును గంటిఁ బోకు మని శ వ్రాలె మహీరుహపాలి నుగ్గుగా

వీడును మున్ను రే వగటి శ వేళకు మానిసి యటఁ, బోరిలో

వాడిమిఁ గొంతకాల మిల శ వ్రాలుట, లాపరి యట, నిల్చి యా

వాడిశరంబుచే నడువ, శ వాఁ డది ద్రుంపుడు, వీడు నుద్ధతిన్. 21

టీ. వాఁడును=ఆ బ్రహ్మరాక్షసుఁడును, కంటికొ = చూచితిని, పోకుము అని=పోవకు
మని, మహీరుహపాలి=చెట్ల మొత్తము, నుగ్గుగాకొ = చూర్ణమగునట్లు, వ్రాలెకొ = దుమికెను,
వీడును = ఈదాసరియును, మున్ను = పూర్వమందు, రేవగటివేళకుకొ = రాత్రి
యొక్కవగటియొక్కనమయమునకు, మానిసియటకొ = తగినమనుష్యుఁడౌటచేత, పోరి
లోకొ = యుద్ధమునందు, వాడిమికొ = పరాక్రమముచేత, కొంతకాలము =
కొన్నాళ్లు, ఇలవ్రాలుటకొ = భూమియందుఁ బ్రసిద్ధిపొందినవాఁ డగుటచేతను, లాపరి
యటకొ = బలముగలవాఁడౌటచేతను, నిల్చి = ఎదిరించి, ఆవాడిశరంబుచేకొ = మున్ను
దాను బెచ్చిన బోడ మ్మసియెడు బాణముచేత, ('సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్ర పదం
కర్తృధారయో భవతి' అను సూత్రముచేత, మఱియు 'నాంధ్రం పద్యర్థపర్యంతం సంస్కృ
తేన సమన్యతే' అను వధర్వణోక్తిచేతను 'వాడిమియూభము ల్లలుగువాఁ డపరాంబుధిఁ

జేర... నేటికి నాడు కనుండు' అను వాగనుశానుప్రయోగముచేతను సాధువు) అడు
వక్ = కొట్టగా, వాడు = అరక్కనుడు, అది = బాణమును, ('ఇతరత్రచ ద్వితీయా
తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాంస్యా' త్రనుసూత్రముచేత ద్వితీయకుబ్రథమ.) తుంపు
డుక్ = విడిచివేయగా, వీడును = ఈదాసరియును, ఉద్ధతిక్ = గర్వముతో. తరు
నాతిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. తిగిచిన నడుగులు శ దెమలక తొమ్మప్ప
లించి యవ్వలికి¹గే శ డించి దాటి
చఱచిన వంచించి శ చరమభాగమునకై
తిరిగి, తత్క్రియ కగు శ దృష్టి నిలిపి
వైబడ్డ జనుమఱ శ పట్లకొడ్డుకయుండు
పిడికిళ్ల బలిమి లో² శ బడక నిలిచి
చొరజాడ గ్రుంగి ము శ మ్మలబిగి కోటగా³
జొరవీక తిరిగెడు శ చోన తిరిగి

తే. యసుర వధసాధనము రోయు శ నపుడు గ్రుద్ది
తాచి తిరిగిన గృతముష్టి శ దండ నిలిచి
యెడకోలది వెనుక నడుమొయ్య శ నడిచి యడిచి
మత్పదస్త్పతి యాత్త నే శ మఱక యతడు.

22

టీ. తిగిచినక్ = ఆరాక్షసుడుదన్నుబడలాగినను, అడుగులుదెమలక = తనయడు
గులుగదలక, తొమ్మప్ప=వక్షస్థలము, అప్పలించి = ఆస్థాలించి, అవ్వలిక్ = ఆవలికి,
కేడించి = తొలగి, దాటి=లంఘించి, చఱచినక్ = ఆరాక్షసుఁ డఱచేతప్రేసినను,
వంచించి=కిక్కిరించి, చరమభాగమునకై=వెనుకదిక్కునకై, తిరిగి=మరలి, తత్క్రియ కగు=
మఱలఁజఱచుటకైన, దృష్టి = చూపు, నిలిపి, వైబడ్డక్ = ఆయసుర తనవైబడి
రాగా, చనుమఱచుటకుక్ = తొమ్మ మూదికి, ఒడ్డుకయుండు = కొనియుండెడు,
పిడికిళ్ల బలిమిక్ = ముష్టిబలముచేత, లోబడక = లోఁకువగాక, నిలిచి, చొరజాడక్ =
ఆయసురచొచ్చిరాబోగా, గ్రుంగి = తాను వంగి, ముమ్మలబిగి = పిడికిళ్ల బిగువే,
కోటగాక్ = వస్త్రముగా, చొరవీక = చొరవ యాయక, తిరిగెడుచోన = ఆయసురతిరి
గెడుచోటనే, తిరిగి, అసుర = అరక్కనుడు, వధసాధనము = తన్నుజంపెడునుపాయ
మును, రోయునపుడు=వెదకునప్పుడు, గ్రుద్ది=పిడికిటబొడిచి తాచి=తన్ని, తిరిగినక్ =
వాడు దిగుగగానే, కృత=అమర్పబడిన, ముష్టి=పిడికిటియొక్క, దండక్ = ప్రాపున,

1. జండించి. 2. తత్క్రియకును. 3. కొడ్డునుండు. 4. యొక్కలది వెను
నడ నొయ్యనడిచి యడిచి.

నిలిచి, ఎడకొలది = సందుచిక్కినకొలదియు, వెనుక = వానిపిఱును, నడుము = మధ్య దేశమును, ఒయ్యో = క్రమముగా, అడిచియడిచి = కొట్టికొట్టి, ('వెనుకనడుగొయ్య నడచినడచి' అనియును బాతమునందు అప్పుడు వెనుకకుఁబోయియునుట) మత్పదస్మృతి = మాపాదానుచింతనమును, ఆత్మ = బుద్ధియందు, ఏమఱక = మఱచిపోక, అతఁడు = ఆదాసరి, (ఇది కర్తృపదము), (అనుర యనుచోట 'స్త్రీత్వ బహుత్వే సురాదే రసమానే' అను సూత్రముచేత నది సురాదిగణపతితమైన నేకపదనమందు స్త్రీత్వము. 'కం. చంపునొకొ' యక్కట కా, రింపం దలఁచునొకొ లభుచరిత్రంబులకుం, బంపఁ గడంగు నొకొ శం, కింపం డీక కఱుకుటసుర గీ డొనరింపకొ.' అని నిర్వచనోత్తరరామాయణ ప్రయోగము.)

తే. 1. త్రోచి పోజూడఁ దనరాక్షసీచయంబు

నెల్లఁ జీరిన డిగ్గి వా శ రేఁగుదేరఁ

బోయె నదె వాఁడు రాఁరె రాశరే యటంచుఁ

బాటి వారును దానును శ బట్టికొనుడు.

23

టీ. త్రోచిపోజూడఁ = ఆదాసరితట్టివై చిపోవ నుద్యోగింపఁగా, తనరాక్షసీచయంబు నెల్లఁ = తనరాక్షసస్త్రీలనందఱును, చీరిన = పిలువఁగా, డిగ్గి = చెట్టు దిగి, వా రేఁగు దేరఁ = వారు రాఁగా, వాఁడు = ఆముసుప్పుడు, పోయెనదె = అదిగోపోయెను, రాఁరె రాశరేయటంచుఁ = రండురండనుచు, ('ఏదోతొవ్యతిరేకా దసినప్రాధనపరాక్రి యాణాంస్త' అనుసూత్రముచేత వ్యతిరేకరూపము: మీది యేకారము సంప్రాధన పరము.) పాటి = ఉఱికి, వారును = ఆయాఁడు రక్కసులును, తానును = కుంభజానుఁడును, బట్టికొనుడు = ఆదాసరిని బట్టుకొఁగానే.

క. 2. పెంబో తద్దాసరి య

ప్ర బదమాతులను గపోజీరపోటుల నిరుమై

లం బొడుచుచుఁ బెనఁగుచుఁ బో

వం బట్టి వటులుఁ జేర్చి శ వాఁ డిట్లనియెన్.

24

టీ. పెంబోతు = పెనుబోతగు, (బలసినవాఁడనుట; బంబోతనికొందఱుందురు.) అద్దా సరి = ఆదాసుఁడు, అప్తఁ = అప్పుడును, ('పోశ్చతదాద్యర్థవాచకేమాతే' అను సూత్రము మేరక బువర్ణోపరివిద్యమానమగు నుత్వమునకు లోపంబును 'తద్ద్రు'తంచ బిందుస్సృతి అని చెప్పబడిన సూత్రముచేత ప్రథమానమశబ్దముమీద సముచ్చయార్థక మగు ద్రుతం

బునకుఁ బూర్ణబిందువును వచ్చినది.) పదహారులను = కాలితన్నులచేతను. కపాఁజిపొటు లక్ = మోచేలి పొటులచేతను, ఇరుమైలక్ = రెండు ప్రక్కలయందును, పొడుచు చుక్ = పెనఁగుచు, పోవక్ = పోవఁగా, పట్టి=ఆదానరిని బట్టుకొని, వటుంబుఁజేర్చి= మట్టిచెట్టుదావునఁజేరిచి, వాఁడు=ఆయనరు, ఇ ట్టనియెక్.

తా. ఆదానరి బలవంతుఁ డగుటచేత నారక్కసుని దనకాళ్లతోఁ దన్నుచు, మోచేతులతో నాతని ప్రక్కలఁ బొడుచుచు పెనఁగులాడుచు బోవుచుండెను. అట్లయ్యు నారక్కసుఁ డాతని బట్టుకొని మట్టిచెట్టుకడఁజేర్చి యాతనితో నిట్లు పలికెను.

శా. సా రాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము १ తృష్ణం బాసి సంతర్పణ
న్యూరింబో నసీఁ ద్రుంచి పొంగెడు १ భవన్ముండా స్రధారోష్ణ మిం
పారం గ్రోలి విశాచి నీదు కఱకు १ ట్లందీ నదస్తాలకాం

తారాంతర్ముకపాలకుండవిగళశ్చైరేయముం २ గ్రోలెదన్. 25

టీ. సారాస్వాదనక్ = నీక్రివ్వుఁజవిచూచుటచేత, ప్రాణపంచకము = నాపంచ ప్రాణములును, తృష్ణక్ = దప్పిని, పాసి=విడిచి, సంతర్పణక్ = తృప్తిచేత, మూరింబోక్ = సంతోషింపఁగా, (క. 'మదిలోన నన్ను దలఁచుచు, బదరీఫలమాత్ర హవ్యభాగము నలు సం, దొదవించి తేనియును న, భృదయము నే నొంది మూరి బోవనె చెపుమా.' అనియును ; గీ. 'గాడ్పుమురిపెంపు నెందును గల్గియెల్ల, వారిమనసులు వేడ్కల మూరి బోయే' ననియును, హరివంశమునం దెట్లాప్రగడగారి ప్రయోగము.) అసిక్ = కత్తిచేత, త్రుంచి=ఖండించి, పొం...ము-పొంగెడు=పొంగుచున్న, భవన్ముండ=నీబోడితలయొక్క, అస్రధారోష్ణము=వెచ్చనిరక్తధారను, ఇంపారక్ = ఇష్టముదీటునట్లు, క్రోలి=పానముఁ జేసి, విశాచి = ఈయాఁడువిశాచము, నీదు = నీసంబంధియగు, కఱకుట్లు = కడ్డితోఁగట్టి కాల్చినమాంసఖండములను, అందీక్ = అందియియ్యఁగా. (క. 'నమ్ముము కైదువ మోచగు, జమ్మి వెనం బ్రాకి విడిచి చాపము నా కం దిమ్మునుడు నేయునది లే, కమ్ముగ్ధం డమ్మహిజ మలనత నెక్కెక్.' అని విరాటపర్వమునందును ; క. 'ఇతఁడు మదీయ పురోహితుఁ, డితనికీ దగ నెల్ల పనులు నెఱిగిం చిపుడే, భృతరాష్ట్రకడకుఁ బునుపుడు, చతురపచన రచనఁగఱపి సంక్రీతి మెయిక్ ? అని యుద్వోగపర్వమందును ; పోమయాజిగారును ప్రయోగించినారుగాన నీక్తార్థకయిత్యసంధి సాధువు.) అ...ముక్-అదః=ఈ, తాల కాంతార = త్రాటితోపుయొక్క, అంతః = లోపలనున్న, నృ=నరులయొక్క, కపాల= పుటియ లనియెడు, కుండ = కుండలనుండి, విగళల్ = జాటుచున్న, మైరేయముక్ = మద్యమును, క్రోలెదన్ = త్రొగెదను.

క. న న్నిం తలయించినఖలు

నిన్నున్ బుజువిధి వధింతు నే యని యార్పుల్

మి న్నందఁగ బుస కొట్టుచు

నన్నీ చుండు వొగరు వెడలు ॥ నవ్యక్తోక్తిన్ .

26

టీ. నన్నున్ = నన్ను, ఇం తలయించిన = ఇంతకష్టపెట్టిన, ఖలున్ = దుష్టుడైన, నిన్నున్ = నిను, బుజువిధి = మృదువైనరీతిచేత, వధింతునే = చంపుదునా, (చంప ననుట), అని = అనుచు, ఆర్పుల్ = బొబ్బరింతలు, మిన్నందఁగ = ఆకనమంటఁగా, బుస కొట్టుచున్ = నిట్టార్పు విడుచుచు, అన్నీ చుండు = ఆరాక్షసుండు, పొ... క్తిన్ - పొగరు వెడలు = మదము బయల్పడునట్టి, అవ్యక్తోక్తిన్ = ఉన్నతభాషణముచేతను.

తే. అసియుఁ బాత్రయుఁ దే బంచి ॥ యాంత్రవల్లిఁ

గోలగగ్గర ద్రోయ నక్కుజముతోడ

నొరగి రక్కుసుతో దైన్యవిరహితముగ

ధర్మ మెఱిగించుసూక్తి నాతండు వలికే.

27

టీ. అసియున్ = భిక్షముచు, పాత్రయున్ = రక్తముఁబట్టుటకుఁబాత్రమును, తేక్ = తెచ్చుటకై, పంచి = ఆహ్వానించి, అంత్రవల్లి = తీగవంటిప్రేగుచేత, గోలగగ్గర కాళ్లకుఁద్రాడుతగిలించి యెడ్డను మూటకట్టుగాగట్టి పడవేయునట్లుగా పడవేసి గీ. ఎద్దలను గాళ్లగట్టి క్రిందేయుటావ్వఁ గోలగగ్గర యనఁగ... ఆంధ్రభాషార్థము. అక్కు జముతోడన్ = అమట్టిచెట్టుతో, ఒరగి, రక్కుసుతో = రాక్షసునితో, దైన్యవిరహితము గన్ = విన్నఁబాటులేనివిధమున, ధ... క్తిన్ - ధర్మ మెఱిగించు = ధర్మ పద్ధతినిచెలిపెడు, సూక్తిన్ = మంచిమాటచేత, అతండు = ఆహరిదాసుండు, వలికే = వచించెను.

తా. ఆసురియాళుని బ్రహ్మరాక్షసుండుకట్టి, మట్టిచెట్టున కాపించఁగా, నతండు ధైర్యముతో నారాక్షసునిం జూచి యిట్లనియెను.

చ. విను మొకమాట రాత్రిచర ! ॥ వేగిర మేటికి నిక జయింతురే

యనిమిషులైన ? భాజనగతాన్నమ నే నిక నెందుఁ బోయెదన్

బెనఁగక ప్రాణరక్షణ ముగవేక్ష యొనర్పుట పాప మిందు కై

కనలకు నాకు మేనియెడఁ ॥ గాంక్షయు లే దిది వోపుటే యురున్.

టీ. రాత్రిచర = ఓరక్కనుండా, ఒకమాట వినుము, వేగిర మేటికి = వేగమేల, అనిమిషులైనన్ = దేవతలేని, నిక జయింతురే = నిన్ను జయింతులరారా, (గెల్వలే రనుట), నేక్ = నేను, భా... ము-భాజనగత = కంచములోకివచ్చిన, అన్నమ = ఆకనమనే, నేను,

ఇక = ఇకమీద, ఎందుబోయెడ = ఎచ్చటికి బోగలను (భావిక్రియ)
 పెనగక, ప్రాణరక్షణము = స్వజీవసంరక్షణము, ఉపేక్షయొనర్చుట = ఒప్పరికించుట,
 పాపము. ('హంతు మభ్యాగతం శత్రుం యశ్శక్త్యా న నివారయేత్, స ఆత్మక్షుభితి
 ఖ్యాతో' శారవంశరకం ప్రజేత్' అనియున్నది.) ఇందుకై = ఈపనికై, (ఇందనునది యేత
 దర్థకమగు దేశ్యపదము గావున దీనిమీదఁ జతుర్థీవిభక్తిర్ధకమగు కైవర్ణమువచ్చెను,
 కావుననే యిందుమీద నిందుచేత మొదలగునవి గలుగును.) కనలకు = అలగుట, నాకు,
 మేనియెడ = శరీరముపట్ల, కాంక్షయు = అపేక్షయు, లేదు, ఇది = ఈమేను,
 పోవుటే = నశించుటే, ఉరుక = మేలగును.

ఆ. హీనజన్త మటుట १ యెవ్వడే నొకప్రాణి
 సంతసిలుట ముక్తి १ పొంత గనుట
 మేలెకాదె శిబియ १ మేల్బంతిగాడె న
 శ్వరపుదేహ మమ్మి १ పరము గొనుట.

29

టి. హీనజన్తము = చండాలజన్తము, అటుట = పోవుటయును, ఎవ్వడేని =
 ఎవ్వడైనను, ఒకప్రాణి = ఒకపురుషుడు, (ఏనిశబ్దమున కికారలోపము), సంతసిలుట =
 సంతోషించుటయు, ముక్తిపొంత = మోక్షసమీపమును, కనుట = పొందుటయు, మేలె
 కాదె = మంచిదేకదా, న...మునశ్వరపు = కాశ్వతముగాని, దేహము = తన శరీరమును,
 అమ్మి = వెలపుచ్చి, పరముగొనుట = మోక్షము గ్రహించుటయందు, శిబియ = శిబిచక్ర
 వర్తియే, మేల్బంతిగాడె = మార్గప్రదర్శకుడుగాడా, (ఆగు ననుట).

చ. తెవు లయినం, గ్రహం బయినం, १ దే లయినం, గర మైన, నాత్మ పెం
 దెవు లయిన, స్థలం బయినం, १ దెక్కలియైన, మృగాగ్నులైన, మే
 ల్తవు లయిన, స్వేణం బయినద్రాఁ చయిన, నిడుం గైన, దీర్చుపే
 లవ తను వూర కే చెడ కిల న్నగు నొక్కని బ్రోచు టొప్పదే.

టి. తెవులయిన = వ్యాధియేనియు, గ్రహంబయిన = విశాచమేనియు,
 తేలయిన = వృశ్చికమేనియు, అరమయిన = విషమేనియు, ఆత్మ పెం దెవులయి
 న = పెద్దమనోవ్యాధియేనియు, జలంబయిన = ఉదకమేనియు, తెక్కలియైన =
 చోరుడేనియు, మృగాగ్నులైన = మృగములేనియు నగ్నియేనియు మేల్తవులయిన =
 స్త్రీధనవ్యాసంగమైనను, ప్రణంబయిన = పుండేనియు, (రణంబు = యుద్ధము) త్రాచయిన =
 సర్పమేనియు, పిడుంగైన = అశనియేనియు, ఊరకే = వ్యర్థముగానే, చెడక = చెడిపోక,

* దీర్చుటేలవు తనువూరకే-పాతాంతరము.

ఇలకొ = భూమియందు, కృశుకొ = ఆకలిచే గృశించిన, ఒక్కనికొ = ఒక పురుషుని, ప్రోచుట = ప్రోషించుట, ఒప్పుదే = తగదా, (ఒప్పు ననుట.)

తా. రోగాదులచేత నీ తనువు నశింపకుండ నాకలిగొన్న యొక్కనికిఁ దృప్తిగా నిచ్చుట మంచిదికదా యని యాతఁ డనెను.

వ. అది యట్లుండె నింకొక్క హితంబు నెప్పెద, ననియును బ్రాణ భయంబున నాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక మాధ్యస్థంబ కాఁ దెలిసి వినుము. వినుకున్న భూతహితంబుఁ గోరి యుచ్చరించు మాట కీర్వరుండైవ మెచ్చుగదా? వ్యాఘ్రు సింహ వరాహ వృక జంబుకాది శరారువులయం దొక్క తిర్యక్కువు గావు; దేవయోనివి, నీకును మాకుంబలై గర చరణ ముఖాపఘనంబులు గలవు; మాట లను మాయట్ల అకర్తవ్యకర్తవ్యతావిచారంబులు సమానంబ, హా మఱచి యంటి; స్థావరంబులకంటె గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు, వానికంటె మఱి పశు పతంగాదులకు, వానికంటె ను మాకును, మాకంటెను మీకును, గరచరణ కళేబరాది పాటవం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును ఘనం, బిట్టి నీ కేకాంత కుత్యావహంబగు బీభత్స *పథ్యాపథ్య భత్యాభత్య వేయావేయవివేకంబులు లేకు నికి యుక్తమే, రుచిగాదు శుచిగా దీదురాహారం బిదియు సకల దురితావతంస యగు హింస నొనఁచుడునది, హింస పరలోకంబునం గదా బాధకంబు, పరలోకంబు ప్రాణాంతంబునంగదా చిరస్థిరాణుల మగు మా కేల హింసాభయం బన వలదు; ప్రాణభయంబు మను ష్యుల మగుమాకు నేడైన, మీకు మఱునాడైన నవలి నాడైన దుద యుగాంతంబునందైన నిడుపు గుఱుచల నెప్పుడుఁదప్పదు. అంత వత్తర్చుంబునకుఁ దారతమ్యం బేమి? మున్నీటనైనను మురుంగుట సరి యగుటఁ బర్యవసాయంబునకు బరమాణువునకు నేమి యంతరంబు, మీఁదు విచారింప వలవదే, తపోబ్రహ్మరాదులం బూర్వంబునం గీర్వాణుల గర్వం బడంచి హెచ్చిన హిరణ్యకశిపు దశముఖాదు లు శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించిరనుం బంచత్వం బు బొంది తారు మున్ను జయించిన జముచేతనే చిక్కరే? యిక్క

డికి మీరు ప్రబలులరైన నక్కడికి వాడు ప్రబలుండు, సకలభూత
తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునన వచ్చు, నచ్చుండొశు
సుతుని వీట మేర దప్పిన మాకుం దప్పనియట్ల బాధ మీకుం దప్పదు,
మీరు నాసౌరిముఖ బద్విర్ముఖులు జాతిఁ దలపోయ భ్రాతృలట్లయ్యుం
బరంబున మీరు వారు బాధ్యబాధకతల నొందు చున్నా రీతైజసం
బగు తారతమ్యంబునకుం దమస్పత్త్వంబులు హేతువులు, వాని
కాహృతులు హేతువులు వ్యాహృతులం గ్రతువుల చరువురో
డాశావలతులభుక్తులం బవిత్తులై యమర్త్యతమికంటె నతిదీర్ఘ
కాలంబు వారు జీవించెద రప్పవనతఁ జొచ్చిదా సదా చతుర్ముఖాం
శజం డగుసుధాంశుండు గరంగి సకలరసముల కవధి యగు సుధా
రసంబున నాప్యాయనం బొనరించుచున్నవాఁ డేతదర్థంబు మా
కుచ్చరింపరాదుగాని ¹వేదంబు ప్రథమకళ యనలుండు త్రావు నని
చెప్పు, మఱియు నాయాకళ లాయావేల్పులకుం గ్రమంబునం
జెప్పు, నింత విచారించి రుచించినట్ల నడువు మనినఁ గహకహ నవ్వి
యద్దోహరికి సుర ద్రోహ యిట్లనియె.

31

టీ. అదియట్లుండె = అసీతియాసీతినుండెను, ఇంజొక్కహితంబునెప్పెడ =
మఱియొకహితము వచించెదను, అదియును = ఆమాటయును, ప్రాణభయంబున =
ప్రాణభీతిచేత, ఆ...గాఁ-అడు = వచించెడు, కార్యవశంపు = పనిగడపుకొనుటకై న,
మాట కా = పలుకుగా, తెలియక = తలంచక, మాధ్యస్థంబ కాఁ జెలిసి = మధ్యస్థపు
మాటగానె తెలిసి, వినుము = ఆలకింపుము, వినుకున్న = నీవువినుకుండినను, భూత
హితంబుఁగోరి = శోకోపకార మపేక్షించి, ఉచ్చరించు మాటకు = వచించెడు పలు
కునకు, ఈశ్వరుండైన = పరమాత్ముడైనను, మెచ్చుకొ కదా = హర్షించునుగదా,
వ్యాఘ్రసింహపరాహవృకజంబుకాది=పులి సింగము పంది తోఁడేలు నక్క మొదలగు,
శరారువులయందు = ఘాతుకజంతువులయందు, ఒక్కతిర్యక్కవుకావు=ఒకతిర్యక్కుం
తువపుగావు, దేవయోనివి = దేవతలలో నొక భేదమైనవాడవు, 'విద్యాధరోఽపారో
యక్ష రక్షోగంధర్వాక్షిన్నరాశి, విశాచో గుహ్యకస్సిన్ధో భూతోమీ దేవయోనయః' అని
యమరము. అనఁగా, రక్షాపిశాచములును దేవయోనులే యనుట. నీకును మాకుంబలెక =
నీకును మాకువలెనే, క...లు-కరచరణముఖ = కాలుశేతులు మొదలగు, అపఘనంబులు
= అపయవములు 'అంగ ప్ర తీతోపయవోఽపఘనోఽథ కళేబరే' అని యమరము.

* వేదంబు ప్రథమకళ యనల మని చెప్పు.

కలవు=ఉన్నది, మాటలునుమాయట్ల = సంభాషణములునుమావలెనే, అ...లు-అకర్తవ్య కర్తవ్యతా=చేయరాని చేయవచ్చిన పనులగుటయొక్క, విచారంబులు=ఆలోచనములు, పమానంబు=సమమే, హా = అహహా, మఱచియంటి = మఱచిపోయి యిట్లు పలికితిని, స్థావరంబులకంటె = వృత్తాదిస్థావరంబులకంటెను, కీటాదులకు = పురువులు మొదలగువానికిని, వానికంటె = ఆకీటకాదులకంటె, మఱి = అధికముగా, మృగాదులకు = మృగములు మొదలగువానికిని, వానికంటె = ఆమృగాదులకంటె, మఱి, వశువశుగాదులకు = వశువశ్యాదులకును, వానికంటెను = ఆవశ్యాదులకంటెను; మాకును, మాకంటె మీకును, కరచరణకళేబరాదిపాటవంబు=ఇంద్రియకళిరాది పటుత్వము, ఎక్కుడు = అధికము, విజ్ఞానంబును = విన్నాణంబును, ఘనంబు=అధికము, ఇట్టి నీకు, ఏ...బు-ఏకాంతముఖ్యముగ, కుత్సా=నిందకు, ఆపహంబు=సంపాదకమైన, 'కుత్సానిందా చ గర్వణే' అని యిమరము. బీ...లు-బీభత్స=రోతయైన, వధ్యావధ్య=హితాహితములయొక్కయు, (వధ్యావధ్య యనుపాతమునఁ జంకుదగిన చంకుదగని యని యర్థము), భక్త్యాభక్త్యా=తినదగినవియు, తినరానివియును అయినట్టివానియొక్కయు, పేయాపేయ = త్రాగదగిన త్రాగరానివానియొక్కయు, వివేకంబులు = జ్ఞానములు, లేకునికీ=లేకుండుట, యుక్తమే=తగునా, (తగ దనుట) ఈదురాహారంబు = ఈదుర్భోజనము, రుచిగాదు=చవిగాదు, శుచిగాదు=పవిత్రముగాదు, ఇదియు = ఈదురాహారమును, సకలదురితావతంసయగు=సమస్తపాపశేఖరమైన, హింసక = హింసించుటచేత, ఒనగూడునది=సంభవించునట్టిది, హింస=అట్లుహింసించుట, పరలోకంబునఁగదా=లోకాంతరంబునఁగదా, బాధకంబు = బాధకము, పరలోకము = అట్టి లోకాంతరము, ప్రాణాంతంబునఁగదా, = ప్రాణావసానమైనప్పుడుగదా, చిర = బహుకాలము, స్థిర = తిరముగానుండునట్టి, ప్రాణులమగు = ప్రాణములుగలమాకు, ఏలహింసాభయంబునవలదు = హింసలవలనవచ్చెడువెఱిపేలయనఁగూడదు, ప్రాణభయంబు=ప్రాణభీతి, మనుష్యులమగు మాకు, నేడైనక = నేడుగలిగిన, మీకు, మఱునాడైనక, అవలినాడైనక = అమఱునాడైనను, తుదక = చివరను, యుగాంతంబునందైనక = యుగప్రళయమప్పుడేనియును, నిడుపుగుఱుచలక = దీర్ఘవ్రాన్వకాలముగా, ఎప్పుడుఁదప్పదు, అంతవత్సంబునకు = చావుగలుగుటకు, తారతమ్యంబేమి=కాలముయొక్క హెచ్చుతగ్గులేమి, మున్నీటనైనక = సముద్రమందైనను, ('మువ్వన్నె ముప్పొద్దు మున్నీరు ముక్కాక ముచ్చి చ్చనఁగఁ గబ్బములను మఱియు, నిరువంక యిరుదైన యిరుగెడ యిరువాగు ద్విగువేకవచనాంత మగుచుఁ దనరు.' అనుటచే నేకవచనాంత ద్విగు సమాసము.) మునుంగుటవరియగుటకే=మునిగిపోవుట సమాసముగావున, పర్వతంబునకు = కొండకును, పరమాణువునకు = దృగ్గోచరముకాని నలుసునకు, ఏమి యంతరంబు=ఏమిభేదము, ('కో మజ్జతోరణుకులాచలయోర్వోకేవళో అన్నట్లు సముద్ర

మందుఁ బర్వతమేనియుఁ బరమాణుమేనియు ముచుఁగుననుట) మీఁదు = ముందఱకలుగు నది, విచారింపవలదే = ఆలోచింపవలదా, తపః=తపములచేత, లబ్ధ=పొందఁబడిన, వరాదులకొ=వరములు మొదలగువానిచేత, పూర్వంబునకొ=తొల్లిటికాలమందు, గీ... బు-గీర్వాణుల=దేవతలయొక్క, గర్వంబు=పొగరు, అడంచి, హెచ్చిన=అతిశయించిన, హి...లు-హిరణ్యకశిపు, దశముఖ=రావణాసురుడు, ఆదులు = మొదలగువారు, శ... లు-శతసహస్ర సంఖ్యాక=నూఱువేల లెక్కగల, పత్సరంబులు=వీడ్డు, జీవించియుకొ = బ్రదికియుండియును, పంచత్వంబులబొంది = మృతిబొంది, తారు మున్ను జయించిన= తాము పూర్వముజయించినట్టి, జముచేతనే చిక్కరే=యమునిచేతనే పట్టుపడరా, ('ఈజ ముఁ డనునది సంస్కృతభవ ప్రాకృత తత్వము. 'జడామోముఖసమాడయాః ప్రా కృత తత్వమ' యనియును; సీ. 'జడయను జముడను శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత సమమై ప్రశస్తిగాంచునన్నట్లునుట.) ఇక్కడకుకొ=ఈలోకమునకు, మీరు, ప్రబలల నై నకొ=బలవంతులనైనను, అక్కడికికొ=ఆలోకమునకు, వాడు=ఆయముడు, ప్రబ లుడు=బలవంతుడు, స...లు-సకలభూత=సమస్తభూతములయొక్క, తారతమ్యంబును =ఎక్కువదక్కువలును, ని...న-నిజనిజ = తమతమ, స్థానవిశేషంబునన = స్థానబలము చేతనే, వచ్చుకొ = వచ్చును, అ...టకొ-అచ్చుండాంతుగుతుని=ఆయుష్ష్యకరుని కుమారు డగు యమునియొక్క, వీటకొ=పట్టణమందు, మేర దప్పినకొ = దురాచారముజేసిన, మాకుం దప్పనియట్లు = మనుష్యులమగుమాకును దప్పనట్లుగానే, బాధ=నరకయాతన, మీ కుకొతప్పదు = మీకునుదప్పదు, (పాపఫల మందఱకు నొక్కటే యనుట), మీరుకొ= రాక్షసులైనమీరును, ఆసౌరిముఖభ్రష్టార్థులు = ఆయముడు మొదలగు దేవతలు, జాతిఁదలపోయకొ=జాతిని విచారింపఁగా, భ్రాతలు=అన్నదమ్ములు, అట్లయ్యుకొ, పరం బునకొ=పరలోకమునందు, మీరువారును, బాధ్యబాధకతలకొ = బాధ్యబాధకభావము లను, ఒందుచున్నారు, (మీరు బాధింపఁబడువారును వారు బాధించెనువారు ననుట), ఈత్రైజసంబగు=ఈత్రైజస్సంబంధియగు, తారతమ్యంబునకుకొ = హెచ్చుతగ్గులకు, తమ స్వత్వంబులు=తమ స్వత్వగుణములు, హేతువులు=వరుసగాఁ గారణములు, వానికికొ= అట్టి తమ స్వత్వగుణంబులకు, అహృతులు=అహారములు, హేతువులు = కారణములు, వ్యాహృతులకొ = భూర్భువరాదిమంత్రములచేత, క్రతువులకొ = యజ్ఞములయందు, చ...లకొ - చరు = అన్నముయొక్క, పురోడాశ = హవిస్సుయొక్క, ఆహుతు ల=హవనములయొక్క, భుక్తులకొ=భుజించుటచేత, షుక్రులై = పావనులై, అమ ర్యతకొ=చావులేకుండుటచేత, మీకందెకొ, అతిదీర్ఘకాలంబు క మిక్కిలి నిడువైన కాలము, వారు=అదేవతలు, జీవించెదరు=బ్రదికెదరు, అపావనత = అపవిత్రత్వ

మును, చూచికదా = ఈక్షించియేకదా, సదా = నిరంతరమును, చతుర్ముఖాంశజుడగు = బ్రహ్మాంశసంభూతుడైన, సుధాంశుడు = అమృతకరుండగు చంద్రుడు, కరంగి = తాను గరగి, సకలరసములకు = సకల మాధుర్యములకు, అవధియగు = పరమావధి యగు, సుధారసాబునకొ = తన యమృతరసముచేత, ఆప్యాయనంబు = తృప్తిని, ఒనరించుచున్నవాడు = చేయుచున్నవాడు, వితదర్థంబు = శూన్యము, మాకుచ్చరింపరాదుగాని = మాకుఁ జెప్పఁగూడదుగాని, వేదంబు = శ్రుతి, ప్రగమకళ = చంద్రుని ప్రగమకళను, అసలుండును = అగ్ని, త్రావునని = పానము సేయునని, చెప్పకొ = ప్రతిపాదించును, మఱియుకొ = ఇంకను, ఆయాకళలు, ఆయావేల్పులకు = ఆయాదేవతలకు, శ్రమంబునకొ = వరుసగా, చెప్పకొ, ఇంత = నేఁజెప్పిన యాయావదర్థమును, విచారించి = ఆలోచించి, రుచించినట్లు = నీకింపగునట్లే, నుడువు మనినకొ = వర్తిల్లు మనఁగా, కహ కహ, (ఇదియకరణశబ్దము) నవ్వి = హసించి, అద్దోహరికొ = ఆ మాలదాసరికి, సురప్రోహి = బ్రహ్మరాక్షసుడు, ఇట్లనియె.

క. చంపకు చదువుల మేము ప

తింపనిశాస్త్రములె? మాపతింపని శ్రుతులె?

యింప వని నమ్మవే 'బ్రథ

మాం పిబతే వహ్ని' యనెడు ౧ మాటవు గాదే.

32

టీ. చదువులకొ = చదువులచేత, చంపకుము = బాధింపకుము, మేము, పతింపని = చదువని, ('భవతిక్రియాపదానాం త్రివిధానామిచ్చుగాగమ' అను సూత్రముచేతఁ బతించుచు నని రాఁగా, 'వృతిరేకాదా భావినిచాత్స్య' త్తను సూత్రముచేత నా చువర్ణకమునకత్వమువచ్చియో చవర్ణమునకు 'వృతిరేకాదికేచచోజుస్యా' త్తను సూత్రముచేతఁ బత్వమును దానివై 'బ్రతిషేధవాచినాం ని' యను సూత్రముచేత నివర్ణకమునువచ్చెను.) శాస్త్రములె = చదువులా, (అన్నియు మేము చదివిత మనుట) మా...లే-మా = మాయొక్క, పతింపనిశ్రుతులె = చదువనివేదములా (ప్రగమార్థమందు వష్టి. 'సీ. తెల్లంబుగాఱొ మీకెల్ల సుయోధను చేసినకుటిల విచేష్టితములు', అని యుద్వోగపర్వము.) అవి = ఆవేధశాస్త్రములు, ఇంపవు = మాకు రుచింపవు, (ఇంచు అనుటకు మధుర మగు అని-యర్థము. దీనికి ఆ. 'జిహ్వా మరలఁ బడఁగ జిలుకల కగ్నిశ, పించె సురలు చెవుల కించునట్టి, పలుకు వాని- కొనఁగిరి' అని యాసుకాసనికపర్వప్రయోగము. శావుననే - యించువిల్పాడని తియ్యవిల్తునకుఁ జెప్పదురు; దీనికి వృతిరేకార్థమందు 'నై పత్వము వచ్చెను.) నమ్మవే = నమ్మవేని, బ్రథమాంపిబతేవహ్ని - బ్రథమాం పిబతేవహ్ని' ద్వితీయాం . పిబతే రవి రిత్వాదిహవనము. ('లోహో నమ- ఆదికే వివర్ణస్య'

అనుసూత్రముచేత విసర్గలోపము.) అనెడు=అనునట్టి, (ఇది 'అనుకృతేఽస్తివాక్యంతు' అను సూత్రానుసరణముగా ననుకరణము.) మాటవున్, కాదె=అటుగాదా.

మ. నిలు మోహా మము వారి భౌత లనుచున్ శ సీపంటివారల్పుథా శులపూతాశులు గారటంటి ప్రతిపత్తోమాంశము స్తోలు మున్ జ్వలను డం టిక నొండు ని న్నడిగెదన్ శ సర్వాశిగాఁడా? యతం డిలఁ దన్నాన్యము చాలు మాకు నఘ మే?వృద్ధానుచారంబికన్.

టీ. నిలుము=నిలువుము, (కం. నిలువుము పిలువుము కొలువుము, గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగినబహుళబ్ధు, బులకుం దృతీయ వర్ణము, దొలంగిన దోషం బులేదు తుహినాంశుధరా.' అని యడిదము సూరయ కవినంశయవిచ్ఛేదంబునం జెప్పి వీనికి నుదాహరణంబులఁ జెప్పినాఁడు.) ఓహో = పరిహాసార్థకము, మమున్ = మమ్మును, వారిభౌత లనుచున్=ఆదేవతల తోఁబుట్టువు లనుచును, సీపంటి = సీవుచెప్పి తివి, వారల్=ఆదేవతలు, సుధాశులు = అమృతాశనులు, అపూతాశులుకారు=అపవిత్రా హరులుగారు, అటంటి = అలాగంటివి, ప్ర...మున్ - ప్రతిపత్=పాడ్యమి కాఁటి, సోమాంశమున్ = చంద్రకశను, జ్వలనుండు = అగ్ని, మున్ = మున్నగాను, స్తోలు నంటి=పానముఁ జేయునంటివి, ఇకన్=ఇంకను, (నిత్యమనుత్తమపురుష క్రియాస్వితే యనుసూత్రముచేత నిత్యసంధి,) ఒండు=ఒకసంగతి, ని న్నడిగెదన్, అతండు ఆ యగ్ని హోత్రుఁడు, సర్వాశిగాఁడా = అన్నిటిండికాఁడుగాఁడా, ఇలన్ = భూమియందు, తన్నాన్యమే = ఆన్యాయమే, మాకున్, చాలు=ఆచారము (పర్యాప్త మనియును జెప్పవచ్చును) ఇకన్=ఇంకను, వృద్ధానుచారుంబు=వెద్దలవలె యహులదూలఁగ నడు చుట, అఘమే=పాపమా, (కా దనుట).

తే. హరికి సఖుండును రథమును శ నగుగరుడుండు

దొరకినమృతంబు సురలకు శ మరల నిచ్చి

యహులు గూడుగ వరమున శ నడిగి కొనఁడె ?

యమృత మైనను జవుల జాత్యన్నసమమె ?

34

టీ. హరికిన్ = విష్ణునకు, సఖుండును=చెలికాడును రథమును = వాహనమును, 'నాగాంతో విష్ణురథః' అని యమరము. అగు = అయినట్టి, గరుడుండు = గరుత్మానుండు, దొ...బు-దొరకిన = తనకులబ్ధమైన, అమృతంబు = సుధను, సురలకున్ = దేవతలకు, మరలనిచ్చి=క్రమ్మఱిసంగి, అహులు=సర్పములు, కూడుగన్=తనకాహారముగా, వరము నన్ = వరముచేత, అడిగి = యాచించి, కొనఁడె = గ్రహించుడా, అమృతమైనను = సుధ యేనియు, చవులన్=రుచులచేత, జా...మె=జాత్యన్న=దమ తమ జాత్యుచితా హారమునకు, సమమె=సరియగునా. (కా దనుట.)

చ. నిదురయుఁ గూఁకుఁ బోఁ చదివి శ నే నిటఁ గన్నదియేమి యెవ్వఁ డీ
చదువుల యర్థవాదపుమృగ ల్విని బేల్చుడు నీవు మాయెడం
జదువుల మాటలాడి కనఁజాల వొకానొక మెచ్చు నొక్కఁ డీ
చదివినకూర వింతచవి శ చాలఁగఁ దెప్పును మెచ్చు దక్కఁగఁ. 35

టీ. నిదురయుఁ=నిద్రయును, కూడుఁ = అన్నమును, పోఁ = పోవునట్లు, చదివి=పఠించి, నేను, ఇట్టఁ=ఇచ్చటను, కన్నది = పొందినది, ఏమి = ఏమి గలదు ? ఎవ్వఁడు=ఏపురుషుఁడు, ఈ...త్ - ఈచదువుల = ఈశాస్త్రములయొక్క, అర్థవాదపు=అర్థవాదసంబంధులగు, మృషత్ = కల్లమాటలు, విని=ఆకర్షించి, బేల్చుడుఁ = బేలుపోవును, (ఎవ్వఁడును బేల్చొడ చుట), ఈవు = నీవు, మాయెడఁ = మాపట్లను, చదువులమాటలాడి = శాస్త్రార్థప్రసంగముచేసి, ఒక్కఁడు = ఒక్కటి, ఈ...ర - ఈ చదివిన = పఠించిన, (చదివినయన్న పాఠమున నెనిచిన యనియర్థము) కూర=కాకము, వింతచవి = క్రొత్తరుచిగలది, చాలఁగఁదెప్పు = చాలునంతలే, అను = ఇట్లనియెడు, మెచ్చు=క్లాను, తక్కఁగఁ=వినా, ఒకానొకమెచ్చుఁ = ఒకానొక్కడైనక్లానును, కనఁజాలవు = పొందఁజాలవు.

తా. ఈశాస్త్రప్రసంగముల వలన నేమి ప్రయోజనము లేను. దీనికి బేలు పోవువాఁ డెవ్వఁడును లేడు. ఈ చదివినకూర క్రొత్త రుచి గలది; యా కూరనే మఱియు నింత పెట్టుమందును. నీ కీ చదువులచేత నావలన నంతకంటె నే మేలును గలుగదు. నీ వెన్ని చదివినను నిన్ను వధింపక విడువను-

వ. అని గీష్యుతి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనపరంధైన రక్కసు కుతర్కోక్తులకుం గృష్ణస్వరణంబు నేసి, యిందులఁబొందుపడు ప్రత్యుత్తరంబుల వీనిఁ గెలఁకిన బుద్ధితోభంబుగా నింతకంటె నేమి యబద్ధంబులు వినంబడునో, మీఁదఁ గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గాదనం బని లేదని యందంబుఁ గూడుకొని ఛందోసువర్తనపరంధై సీచరుస్తృతికి రోసి, తన్ముఖోల్లాసంబునకు శబ్దచ్ఛలంబున నంతర్గతంబున సుగతు నిడుకొని నీవు సర్వజ్ఞుండ పేను నరుడ, హీనకులుండ, ననభ్యస్తశాస్త్రుండ. నీ కుత్తరంబీశక్తుండ నే, మద్వచనస్థాని... త్యంబులు సహించి దయచేసి నమ్మి మత్స్పృహనంబు గావింపుము.

టీ. ఆని ఇట్లని, గీ...బు-గీష్యుతి=బృహస్పతియొక్క, మతంబు = మతమును అవలంబించి, ని...డు - నిజ=స్వకీయములగు, ఆలాప = పల్కులయొక్క, హేళన = ఖండించుటయందు, పరంధు ఐన = అనర్హుడైన, ర...మఁ - రక్కసు = రాక్షసుని

యొక్క, కుశర్క = కుశంకలయొక్క, ఉత్తలకు = మాటలకు, కృష్ణస్వరణంబుసేసి
 కృష్ణకృష్ణ యనుకొని, ఇందులకు = ఈ సీతర్కములకు, పాం...న్ - పాండుపడు =
 సమాధానకరములగు, ప్రత్యుత్తరంబులకు = బదులుమాటలచేత, వీనిగెలకొనకు =
 వీనిగెరిలించినను, బుద్ధిజ్ఞోభంబుగా = మనశ్శక్తేశమగునట్లు, ఇంతకంటె = చిన్న
 దానికంటెను ఏమియబద్ధంబులు = ఏమివివరానివి, వినబడునో, మీదకు = తరువా
 తను, కార్యంబుగలమాటకు = భగవత్సేవయనుపనిగలిగినమాకు, దీని = వీడినిసెప్పిన
 యీమాటను, కాదనం బనిలేదని = కాదనుట కక్కఱ లేదని, అందంబుగూడకొని =
 ఉల్లాసముఁజెచ్చుకొని, ఛందోపర్తనపరుండై - ఛందః = వానియిష్టముయొక్క, ఆను
 పర్తన = ఆనుసరించిన ర్తిండుటయందు, పరుండై = ఆనత్తుండై, సీచనంస్కృతికి = సీచనస్వరణ
 మునకు, రోసి = ఏవగించి, తన్మహోల్లాసంబునకు = వానిముఖప్రీతికిఁగనుక, శబ్దచ్ఛలంబు
 నకు = శబ్దవ్యాజముచేత, అంతర్గతంబునకు = మనస్సునందు, సుగతునిడుకొని = బుద్ధ
 దేవునిచికిరిసి, సీవునర్వజ్ఞుడవు = నీవన్నియు నెఱిగినవాడవు 'నర్వజ్ఞశబ్దమున
 కర్థాంతరము బుద్ధుఁ డనుట. వీను = నేను, నరుండ = మనుష్యుఁడను, హీనకులండకు =
 సీచజాతివాడను, అ...డకు = అనభ్యస్త = అభ్యసించుబడని, కాస్తుండకు = కాస్తుములు గల
 వాడను నీ కుత్తరంబీ శక్తుండనే = నీకుఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు సమర్థుడనా? (కాననుట).
 మఱి = నాయొక్క, వచః = పలుకులయందలి, స్థాలిత్యంబులు = తప్పులను, నహించి =
 నైరించి, దయచేసి = కృపయునిచి, నమ్మి = విశ్వసించి, మత్వాప్రీతనంబు = నావేడుకొలును,
 కావింపుము. చేయుము.

శా. ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మునుపాపై నొక్క సీకా యశో
 భిఖ్యన్మీనును జేర్తు మేయుసుగఁ దగ్ధింపన్వ్రతం బొక్కడే
 ముఖ్యంబై యొనరింను దాని సఫలం ి స్వయంగా లేవుగా
 'సఖ్యం సాప్తపదీన'మన్న న మిథస్సాక్షత్య మూహించుచుకు. 37

టీ. మునుపు = మొదలనే, దైత్యులందు = రక్కసులయందు, ప్రఖ్యాతుం
 డవు = ప్రసిద్ధుఁడవు, ఆవైకు = అందుమీద, ఒక్కడైన, యశోభిఖ్యం = కీర్తికాంతిని,
 'అభిఖ్యానామోభయోః' అని యమరము. నేనును, చేర్చుకొనుపాదించును, మే
 యొసుగకు = నాశరీరము నీ కిచ్చుటకు, తప్పింపకు = తప్పించజేయను, వ్రతంబొక్క
 డే = ఒక్కవ్రతమే, ముఖ్యమై = ముఖ్యముగాగలిగి, ('అప్సరోనికురుంబమాటలు పా
 టలు, వై వినోదింపంగ నమరగణము' అనియును; 'ద్వాదశదినము లాతఁడు గారవిం
 పంగ వర్తించి పండ్రెండువత్సరముల, ప్రాయమై రాజ్యసంప్రాప్తికి నేతెంచి యర్కుని
 యుదయంబు నస్తమయము, నగుచోట్ల పాలిమేర లైన' అను నీ మొదలగు శాంతి

సర్వప్రయోగములను ; కం. 'కాచిగొని వచ్చి తగవా, నేచిన యట్లచట నచట నిలిపితి మునినా, థా చేటును భంగంబును, నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గం బయ్యెన్.' అని మానవసర్వప్రయోగంబును గలిమింజేసి అగుధాతువునకు కలిమి అర్థముగా జెప్ప వలయును.) ఒనరింతున్ = చేయుదును, దానిన్ = ఆవ్రతమును, సఖ్యంసాప్తపదీనమును = సఖ్యంసాప్తపదీనస్వాత్మవృత్తవృత్తకారమగు, (ఏడడుగులుతోడ నడిచిన స్నేహము గలుగు ననుట) మ...ము-మన = మనయొక్క, మిగ్గసాంగత్యము = ఒండొరులచేలిమిని, ఊహించుచున్ = తలంచుచును, సఫలంబున్ = ఫలముతోఁగూడినదానిఁగా, చేయఁ గాలేవుగా = చేయలేవా. అనిపార్థన.

తా. మన మిరువురము చెలికాండ్ర మగుటవలన నావ్రతమును సఫలము చేయుమని వానిని గోరుకొనెను.

వ. అని యెద్దియంటేని.

38

క. ఈకుఱంగటి యీకురుగుడి

వైకుంఠుని బాడి వత్తు १ వ్రతముగఁ దత్సే
వా కృతి కడపట నశనము

నీ కొదు స్తుఖ్య మిదయ १ నేఁ డగుతుదకున్.

39

టీ. ఈ...నిన్ - ఈ కుఱంగటి = ఈసమీపమందలి, ఈకురుగుడి = ఈతిరుక్కురుగుడియొక్క, వైకుంఠునిన్ = వెన్నుని, వ్రతముగఁ = నియమముగా, పాడివత్తున్ = గానముచేసివచ్చుచుండును, త...తిన్ - తత్సేవా = ఆకొలువనియెడు, కృతి = కార్యముయొక్క, కడపటన్ = అంతమునందు, అశనము నీ కొదున్ = నీ కాహారమగుదును, నేఁడగుతుదన్ = నేటితుదకు, ఇదియ = ఇట్లుగుటయే, ముఖ్యము = శ్రేష్ఠము, వ్రతముగ, కడపటనగునశనము, నీకొదుననిపాఠాంతరముగల దట్లేని, తత్సేవే = ఆభగవంతునికొలుపే, కడపటన్ = అంత్యమందు, అగున్ = అగును.

ఉ. అంచు నతండు వల్కు దరహాసరఁ జెక్కిలి గొట్టి లెస్స పం
డించిలి వోయి దాసరిఁ వసనిం దెరువాటులు గొట్టికొట్టి మే
న్వెంచి విరక్తి దాసరివి १ నిన్నగదా యయినాడ వీమమున్
గొంచెముఁ జేసి త్రాడ్తోటికిఁగోఁ దల పోనెదు మెచ్చితి న్నినున్.

టీ. అంచున్ = ఇట్లుచు, అతండు = ఆదాసుడు, వల్కున్ = చేష్టుగా, దరహాసరన్ = చిఱునగవుగుటచేతను, చెక్కిలిగొట్టి = చెంపగొట్టి (చిఱునగవునఁ జెంపమీదఁ బెట్టినగొట్టి ననుట) ఓయదాసరి, లెస్సపండించిలివి = చక్కగాఁబొంకముఁజేసితివి, పనిన్ = పనియందు, తెరువాటులుగొట్టికొట్టి = ప్రోవదొంగతనములుచేసి చేసి, మేన్వెంచి =

శరీరముఁబెంచుకొని, విరక్తి = వైరాగ్యముచేత, నిన్నఁదా = నిన్నటిదినముననేకదా, దాసరివయినాఁడవు, ఈమము = ఇట్టి మమ్ము, కొంచెముఁజేసి = తగ్గుపఱచి, త్రాడ్తోటికి కో = ఉచ్చుగొఱుకుకొనుటకు, (తప్పించుకొనిపోవుటకుట, త్రాడునుపదంబున దువర్ణము మీఁది యుత్తమునకు లోచము వచ్చినది) లలపోసెడు = ఆలోచించెదవు, నిరు = నిన్ను, మెచ్చితి = మెచ్చుకొంటిని, (ఇట్లు పరిహసించె ననుట).

శా. ఏరాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో ॥ నీబోధ మాలించు ని

కేరాజ్యంబు నరుండు బాసకయి మే ॥ నీ దాన యే తెంచు దీ

పార న్నే జననీమియు న్నగిడి నీ ॥ వారామియుఁ దెల్ల మే

లా రంతు ల్బలుపల్కు లంత్యకుల ! యేలా చింత లేలా వగల్. 41

టీ. ఏ...డు-ఏరాజ్యంబు = ఏదేశమందలి, నరుండు = స్త్రాణి, నోరికడివో = నోటికందిన కబళముపోవునట్లు, ఈబోధము = ఈయవదేశమును, ఆలించు = వినును. (ఎవ్వఁడు విడఁ డనుట) ఇంక = మఱియును, ఏరాజ్యంబునరుండు = ఏనీమపురుషుఁడు, బాసకయి = ప్రమాణమునకై, మేను = శరీరమును, ఈ = ఇచ్చుటకు, తాన = తనకుఁ దానే, ఏ తెంచు = వచ్చును, (ప్రమాణముఁ జేసితినే యని యెవ్వఁడును రాఁ డనుట) తీపార = రుచిమీఱఁగా, (ప్రీతిచేత ననుట) నే = నేను, చననీమియు = పోనియ్య కుండుటయును, మగిడి = తిరిగి, నీవు, ఆ రామియు = ఆరాకుండుటయును తెల్లము = స్పష్టము, అంత్యకుల = చండాలుఁడా, ఏలారంతుల్ = రచ్చలేమిటికి, పలుపల్కులు = పెక్కుమాటలు, ఏలాచింతలు = విచారములేల, ఏలావగల్ = దుఃఖములేల.

తా. ఏదేశమందైనను దన నోటి కందిన యాహారమును విడిచెడువాఁడును లేడు, బాసయిచ్చి వచ్చితి నని తనశరీర మొక్కని కాహారముగా నొసంగినవాఁడును లేడు, కావున నిన్ను విడుచుటయు లేదు, నీవు మరల వచ్చుటయును లేదు. చండాలుఁడా ! నీ మాట నమ్ముదునా, యింక నీ యజ్ఞపులతోడను విచారములతోడ నధిక ప్రసంగములతోడను డక్కులతోడను బ్రయోజనము లేదునుమా !

తే. అనిఁ జెవి మూసి నారాయణా యటంచు

నతఁడు నను నమ్మవే పిళితాళి యొక్క

శపథమున నమ్ము మని వాఁడు ॥ సమ్మతింప

వేనవే ల్సత్యములు వల్కి ॥ వినకయున్న.

42

టీ. అని = ఇట్లునఁగా, చెవి = కర్ణమును, మూసి = ఆచ్ఛాదించుకొని, నారాయణాయటంచు = అతఁడు = ఆదానుఁడు, పిళితాళి = ఓరాక్షసుఁడా, నను నమ్మవే = నన్ను నమ్మవా, ఒక్కశపథమున = ఒకప్రమాణముచేత, నమ్ము మని = విశ్వ

సింపుచుని, వాడు, సమృద్ధింబు = ఒప్పికొనునట్లు, వేనవేలే సత్యములు = వేవేలుసత్యములు, పల్కి=వచించి, వినకయున్నా = వాడంగీకరింపకుండగా.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిజేసి జనియించు వనించు నిజగం

బెవ్వనియందు డిందు మఱి యెవ్వనియందు ది యట్టి విష్ణుతో

నివ్వల నొక్కవేల్పు గణించిన పాతకి నాదు నేడ నే

నెవ్విధినైన ని న్దదియనీని యన నిన్ని బంధ మూడ్చినన్. 43

టీ. ఎవ్వనిచూడ్కిజేసి = ఏపురుషుని పీక్షణముచేత, జగంబు = జగత్తు (అంత్య హల్లాంబమై జగం బని యయ్యె), జనియించు = కల్గినో, ఎవ్వనియందు = ఏపురుషుని యందు, ఇజగంబు = ఈజగము, వనించు = నిలుచునో, ఇది = ఈజగము, మఱి = పిమ్మటను, ఎవ్వనియందు = ఏపురుషునియందు, డిందు = లీనమగునో, అ... తో = అట్టి = తాదృశుడైన, విష్ణుతో = వాసుదేవునితో, ఇవ్వల = ఈవలను, ఒక్కవేల్పు = మఱియొకదేవతను, గణించిన = సరిగా లెక్కబెట్టిన, పాతకి నాదు = పాపముగలవాడనాదును, (విష్ణునితో మఱియొక వైషము సమాన మని చెప్పట కంటె నధిక మగు పాపము లే దనుట) నేడ = నేటిదినమే, నే = నీను, ఎవ్విధినైన = ఏచోపుననీనియును, ని = కదియనీని = నిన్నుజేర రాకపోతినా, (ఇది పూర్వముతో నన్వయము) అన = ఇట్లనగా, విని = ఆలకించి, బంధమూడ్చివ = కట్టు విష్ణుగానే,

తా. నేటిదినమే నిన్ను నే నే ప్రకారముగానైన జేర రాకపోతినీని విష్ణుని తోడ సరియగు నొక దేవుడున్నాడని చెప్పెడు వాని పాపమున బోగలవాడ నని యాదానుడు ప్రమాణము జేయగా నా రక్కసుడు మాటు వల్లక కట్టు విడిచెను. ఈపద్యముతో నీపద్యమును పోల్చి చూడుడు: “ఎవ్వనిచే జనించు జగమెవ్వనిలోపల నుండు లీనమై, యెవ్వనియందు డిందు బరమేశ్వరు డెవ్వడు మూలకారణం, బెవ్వడ నాదిమధ్యలయ డెవ్వడు సర్వముదానయైనవా, డెవ్వడు వానినాత్మభవు నీశ్వరు నే శరణంబు జేడదన్.” భాగ. ౮ ఆ. 23.

చ. అతడు తదల్పపాపఫల మందుట సుంకము దీటి పోయి త

చ్చతదశపత్ర సేత్రునకుఁ జాగిలి మ్రొక్కి రణద్విపంచియై

స్తుతికలిత ప్రబంధములఁ జొక్కగఁ బాడి యసత్యభీభర

దుతగతి వచ్చి రాత్రిచరుతో వ్రతపూర్తి గతార్తి నిట్లనున్. 44

టీ. అతడు = ఆదాసుడు, త...ము = తదల్ప = అగోచరమైన, పాప = పాపము యొక్క, ఫలముఅందుట = ఫలమునుబొందుటయనెడు, సుంకము = అభ్యంతరము, (బంధువులపల మనుట) తీర్చి = చెల్లించుకొని పోయి, తచ్చతదశపత్ర సేత్రునకు =

అకమలదళనయనుడగు తిరుక్కురుంగుడిస్వామికి, చాగిలిమ్రొక్కి=దండవత్ప్రణామముఁ జేసి, రణద్విపంచితై - రణత్ = మ్రోయుచున్న, విపంచితై = వీణగలవాడై, స్తు... లక్-స్తుతి = నుతులతోడను, కలిత = కూడుకొన్న, ప్రబంధములక్ = గ్రంథములచే, చొక్కగక్ = స్వామిసంతోషించునట్లు, పరవశమొందునట్లు, పాడి = గానముఁ జేసి, అ..లిక్ - అనత్యభీభర = అప్రమాణ భయాలిశయముచేత, ద్రుత = వేగముగల, 'లఘుక్షీప్రమరుద్రుతమ్' అని యమరము. గలిక్ = గమనముచేత, వచ్చి, రాత్రిచరు తోక్=ఆరక్కునునితో, వ్రతపూర్తి = వ్రతపూరణముచేత, గత=పోయిన, ఆర్తిక్ = పీడచేత, ఇట్లయిక్=ఈ ప్రకార మునను.

ఉ. నీ చెఱు బాసి పోయి రజసీచర చక్రి భజింప ముక్తి పొందే
చెర యే చెఱు దవుల నే నిత నుండంగఁ జూడు పంచుచో
నేచరణంబు లేయుదర నే మేయర మేళిర మేకరంబు లీ

వాచరణంబు లాయుదర నే మాయుర మాళిర మాకరంబులున్. 45

టీ. రజసీచర = ఓయిరేద్రిష్టరీ, నీచెఱు = నీనిర్బంధమును, పాసి = విడిచి, పోయి = చని, చక్రిక్ = స్వామిని, భజింపక్ = సేవింపఁగా, ముక్తి=మోక్షము యొక్క, పొందు = స్నేహము, ఏచెర = హెచ్చునురా, ఏక్ = నేను, ఇతక్ = ఇతఁ మీఁద, ఏచెఱు=నినిర్బంధముదును, తవులక్ = చిక్కుపడను, పంచుచోక్ = నన్నుఁ బనుపునప్పుడు, ఏచరణంబులు = విపాదములలో, ఏయుదరము=వికడుపో, ఏయరము = ఏవక్షస్థనిమో, ఏళిరము = ఏళిరసోస్, ఏకరంబులు=ఏహస్తములలో, అచరణంబులు, ఆయుదరము, ఆయురము, ఆళిరము, ఆకరంబులుక్, ఈవు = నీవు, ఉండంగఁజూడు = ఉండఁజూచికొనుము.

తా. నీ చెఱు వదలి పోయి స్వామి సేవఁ జేసి యెల్ల బంధములు వదలి వచ్చి నాడను, నీవు నన్నుఁ బంపు నప్పు డే కాళ్లేకడుపు నేవక్ష మేళిర మేహస్తములు గలిగియొంటినో యాకాళ్లు మొదలగునవి యిప్పు డుండఁ జూచికొమ్మని చెప్పెను.

తే అనినఁ దత్సత్యమునకు నేత్రాంబు లురలఁ
బ్రమద పులకితగాత్రుఁడై న పాటు టసుర
యిగుని మధ్యందినపుటెండ నే తనదు పెద్ద
బట్టతల మించఁ బల్లు జేరఁ న బాటుతెంచి.

46

టీ. అనినక్ = ఇట్లనఁగా, తత్సత్యమునకుక్ - తత్ = ఆదానదియొక్క, సత్య మునకుక్ = నిక్కువమునకు, నేత్రాంబులు = ఆనందబాష్పములు, ఉరలక్ = స్రవించుగా, ప్ర...దు-ప్రమద = పంతోషముచేత, పులకిత = గగురుపారిన, గాత్రుడై=

శరీరముగలవాడై, పాటుటసుర = బ్రహ్మరాక్షసుడు, (లే. 'పాటుండల్లుడు'దమ్ముడ న్నదములోలి, దగు సమానములైన డుత్వములు పాయు, నల్లువా డ్రనఁ బాటు వాం డ్రనఁగఁ దమ్ము, గుఱ్ఱు లనఁ జెల్లుపదములు గొన్ని యిట్లు' అని యడిదము సూరయగారు కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునఁ జెప్పిరిగావున నిది సంగతమయ్యె) ఇ...డ- ఇనుని = సూర్యునియొక్క, మధ్యందినపుటెండ = మధ్యాహ్న సంబంధియైనయెండ, త...లక్-తనదు = తనసంధియగు, పెద్దబట్టతలక్ = బట్టతలయందు, మించక్ = తళ తళమెఱయుచుండఁగా, ప్లవుక్ = ఆసురియాళుని, 'చండాలప్లవమాతంగ దివాకీర్తిజ నంగమా' అని యమరము. చేరక్ = సమీపించునట్లు, పాటు తెంచి = పఱువెత్తి, డి. కొండయుఁబోలె భక్తి వల ౩ గొంచునె వాడునిజద్రుమభ్రమి హిండన వ్రాలుపాకలపు ౩ తేనుఁగుబోలె నొస ల్తదంఘ్రిలం దుండ రొద న్న హాగిరులు ౩ హారనఁ బ్రస్తుతి వ్రాలి దంష్ట్రికా దండము లెత్తి పట్టిన ప ౩ దం బొకఁ డొక్కడ నెత్తి జేర్చున్. 47

టీ. కొండయుఁబోలె = పర్వతమువలె, భక్తి = భక్తిచేత, వలగొంచునె = ప్రదక్షిణముసేయుచునె, వాడు = ఆరాక్షసుడు, ని...నక్ - నిజ = తన్నుఁగట్టిన, ద్రుమ=వృక్షముయొక్క, భ్రమి=చుట్టు తిరుగుటయొక్క, హిండనక్ = ఆవృత్తిచేత, వ్రా...లెన్-వ్రాలు = పడునట్టి, పాకలపు = పాకల మనురోగముగల, (ఆరోగమువచ్చి నప్పుడుమదముచేత శిరస్సుపగులు నందురు. 'గజరోగస్త పాకల' యని నిఘంటువు) ఏనుఁ గుఁబోలె = గజమువలెనే, నొనల్ = ఆరాక్షసునిలలాటము, తదంఘ్రిలందుక్ = ఆదా సుని పాదములయందు, ఊండక్ = తగిలియుండునట్లు, రొదక్ = తనకంతధ్వనిచేత, మహాగిరులు=పెద్దకొండలు, హారనక్ = ప్రతిధ్వనియ్యుఁగా, ప్రస్తుతి = స్తోత్రము చేతను, వ్రాలి = ప్రణామముచేసి, దంష్ట్రికాదండము = దండములవంటి నిడుకోలలు, ఎత్తి = మీఁదికెత్తి, పట్టిన = తానుబట్టుకొన్న, పదంబు = ఆదాసరిపాదమును, ఒకఁడొ క్కడ = ఏకైకముగా, నెత్తిక్ = తనశిరమునందు, చేర్చుచుక్ = ఊచుకొనుచు.

తా. కొండవంటి శరీరముగల యారక్కసుండు హరిదాసునకుఁ బ్రదక్షిణము సేయుచుఁ దనప్రాంతచేత నద్రులఁ మార్చియఁగాఁ బ్రస్తుతిసేయుచు నా దాసరి పాదముల వ్రాలగా సేనుఁగు దనకట్టు కంబముచుట్టు తిరిగి బృంహితధ్వనితో నేల వ్రాలినట్లుండెను, మఱియు నాబ్రహ్మరాక్షసుఁ డాసురియాళువైష్ణవుని పాదమొక్కఁ డొక్కడ మెల్లన నెత్తి భక్తిచేతనెత్తిమీఁదఁబెట్టుకొనెను.

శా. ఈసర్వసహ దేవదానవమహీ ౩ భృన్దానివాచాతప

శ్చీసర్వస్వము నేతదన్యకృతులం ౩ జెప్పంబడు స్తోర మ్మా

సీసత్యం బురరీకృతాంత మిల నెం శ తే వృద్ధనై మంటిన్

నాసత్యం బీక నిన్నుబోలె గృతసం శ థా ధూర్వహు ల్లేమికిన్. 48

టీ. ఈసర్వసహా = ఈభూమియందు, దే...మన్ = చేప = వేల్పులయొక్కయు, దానవ = రక్కసుల యొక్కయు, మహిభృత్ = పుడమిజేంద్రయొక్కయు, హాని = జడదారులయొక్కయు, వాచాతపః = వచనరూప తపస్సులయొక్కయు, శ్రీ = సంపదలయొక్క, సర్వస్వమన్ = అంతయును, ఏ...లన్ - ఏళ్లన్ = ఈశరీరదానవాడ్డయముకంటె, ఆన్య = ఇతరములైన, స్పృతులన్ = కార్యములయందు, చెప్పబడున్ = వచింపబడును, (దేవాదులందఱితరవిషయములయందు చత్వములు చెల్లించుకొనిరేకాక యిట్లు మేరువిడుచుటకై నెఱవేర్చుకొనఁ దులు.) ఘోరమాభయంకరమైన, 'ఘోరంభీ మంభయాచక' మ్మని యమరము. సీసత్యము = నీయులము, ఉరరీకృతాంతము - ఉరరీకృత = అంగీకృతమగు, అంతము = అవధిగలది, (రాధ్యాంలే ముట) ఇలన్ = భూమియందు, నేను, ఎంతే = మిక్కిలియు, వృద్ధనై = పెద్దవాడనై, (లే. 'ఉత్తమజ్ఞాన వృద్ధునా నుండెనేని, బాలుడయ్యును బాజ్ఞాండు బ్రాహ్మణుండు' అనిసభావర్వంబునను; ఆ. 'దుష్టబుద్ధి నీచు దుర్బోధుడు నీ, మాటవిసెడు దురభిమానకును'డని యుద్వోగవర్వంబునను ; చ. 'అవినయబుద్ధి వై హరికి నర్హ్య మయోగ్యమ యంటినీవు మూ, ర్భవు శిశుపాల యొక బలుక న్వలనె న్నభలాన'నని సభావర్వంబునను ; ఉ. 'ఆదిం దొడంగి మూడుకృతు లంద్రకవిత్య వికారమండు వి, ద్యాదయితుం డొనర్చె మహితాత్ముడు నన్నయభట్టు దక్షతన్,' అని విరాటవర్వంబునను బ్రయోగంబులుండుటజేసి వృద్ధ సాధుమయ్యె. మంటిన్ = బ్రతికితిని, ఇకన్ = ఇంతటికుండి, నిన్నుబోలెన్ = నీవలెను, కృ...కిన్ - కృత = చేయబడిన, సుధా = ప్రమాణముయొక్క, ధూర్వహుల్ = భారముఁ గల్గింపఁగొనువారు, లేమికిన్ = లేకుండుటకు, నాసత్యంబు = నాప్రమాణము, (నేను బ్రమాణముఁ జేసెద ననుట).

తా. దేవతలయందును, రాక్షసులయందును, మనులు రాజులు మొదలగువారియందును, సీసత్యము లేదు ; సీసత్యమే సిద్ధాంతము. దీనికి నేను బెద్దవాడను గావున నీతో నమానులగు సత్యవంతులు లే రని ప్రమాణముజేసెదను.

చ. ఇతరులు నీకు నీడె మఱి శ యీధృతి నీస్మృతి నీయుతేరిత

స్థితిగతి నీమురారిపద శ నేవన *జీవనవన్తు తిన్ సమా

దృత కలగాన శసింధు లహ శ రీ ప్లవన ప్లవభావ భా గురు

శ్రుతి తతబద్ధతుంబికి గు శ రుంగుడినంబికృపావలంబికిన్.

టీ. సమాదృశ=ఆదరింపబడిన, కల = అవ్యక్తమగునగు, గాన = పాటయినెడు, సింధు = నదియొక్క, 'సింధుర్నా సరితిస్త్రియామ్' అనియమము, లహరీ = ప్రవాహమునందు, ప్లవన = లేలుటయందు, (విహరత్ అనుపాతమున విహరించుచున్న యని యర్థము). ప్లవభావ=తెప్పయౌటను, 'ఉడుపంతు ప్లవః కోల' అని యమరము. భాక్ = భాందిన, ఉరు=అధికమైన, శ్రుతి=నుతిచే, తత=దండెయందు, 'తతం వీణాదికంవాద్య' మ్మనియమరము. బద్ధ=కట్టబడిన, తుంబికి= సారకాయగలిగినట్టియు, కురుంగుడి= కురుంగుడి యను నామధేయము గల దివ్యదేశమందలి, సంబి=నందియను తిరునామము గల స్వామియొక్క, కృపా=దయను, అవలంబించినయట్టి, నీకుక్, ఈధృతిక్ = ఈధైర్యముచేతను, ఈస్తృతిక్=ఈజ్ఞానముచేతను, ఈబులేరిత = ఈసత్త్వవాక్యము యొక్క, 'సత్యంతథ్యమృతం సమ్యక్' అని యమరము. స్థిత=నిలుకడయైన, గతిక్=ప్రాప్తిచేతను, ఈమూరారిపదసేవన = ఈశ్రీకృష్ణపాదసేవచేత, జీవనవత్=బ్రతుకుగల, (సీవనవత్తను పాతమున భగవత్సేవనిత్య సంబంధముగల యవుట) మతిక్=బుద్ధిచేతను, మఱియితరులు=మఱియన్యులు, ఈడె=సమానమా, (ఎవ్వరును సమానులు గారవుట).

తా. జలప్రవాహములయందీతకాయలు, తేల్చునట్లే గానరసప్రవాహమందు మునుగకుండ నీ వీణకాయయుఁ దేల్చును. కడను సుగమము.

తే. ఆనిన నాతనిఁ గొఁగిట १ నునిచి పలికె
వ్రత మొనర్పించె నని భాగవతవతంస
మోయి రజనీచరేంద్ర నీయురుకృపాక
టాక్షమునఁ జేసి ధన్యుడనైతి ననఘ.

50

టీ. ఆనిన=ఇట్లనగా, భాగవతవతంసము = ఆపరమభాగవతుఁ డగు దాసరి, వ్రతము=తన గానవ్రతమును, ఒనర్పించెనని=ఆరాక్షసుఁడు నెఱవేర్పించెనని, అతనిక్= ఆరక్కనుని, కొఁగిట నునిచి = అతింగనముచేసికొని, పలికె=వచించెను, ఓయిరజనీచరేంద్ర=ఓరాక్షస శ్రేష్ఠుఁడా, నీ=నీయొక్క, ఉరు = అధికమగు, కృపా=దయతోడి, కటాక్షమునఁజేసి = శ్రేంగటిచూపుచేత, ఆనఘ=ఓయి పాపరహితుఁడా, ధన్యుడనైతి=కృతార్థుడనైతిని.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు మఱి १ ప్రాణభయంబున లక్షసేసినం
గ్రాసము గృచ్చులబ్ధ ముడుగ న్వసమే యిది నీక చెల్లెనో
భూసురవంశపుణ్యజన १ పుణ్యజనాంకము తావకీనమే
పో సమకూరెడిం గులముపొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకత.

51

టీ. బాసలుబండికండ్లు=ప్రమాణములు చక్రములవంటివి (లేదా బాసలు బండి కండ్లన్నది, తాయరప్ప, త్రాళ్ల తగుళ్లను వానివలె నాడెడుమాట.) మఱి=అధికముగా, ప్రాణభయంబున=ప్రాణభీతిచేత, లక్ష సేసిన=నూలుపేలు చేసినను, కృచ్ఛ్రలబ్ధము=ప్రయాసముచేత వచ్చినట్టి, 'స్యాత్కృష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలమ్' అని యుచురము. గ్రాసము=ఆహారమును, ఊడుగ=విడుచుటకు, వసవే=వశమా (శక్యముగావలెట), ఇది=ఇట్లు విడుచుట, నీకచెల్లె=నీకే యొప్పెను, ఓబ్రహ్మసంశయపుబ్బాజనః=ఓ బ్రహ్మసంశయమునఁ బుట్టినపుణ్యాత్ముడా, లేక, ఓబ్రహ్మరాక్షసుఁడా, ('యాతుధావః పుబ్బాజనః' యని నిఘంటువున్నది కావునఁ బుబ్బాజనశబ్దమునకు రాక్షసుఁడు నర్థమగును) పుబ్బాజనాంకము=పుబ్బాజనుఁ డనెడువిరుదు, తావనీమేహ=సీసంబుగియైనదే, కులము బాత్తున=కులసామ్యముచేత, దైత్యులకెల్ల=రక్తసులకెల్లను, అంతక=నామధేయమగుట చేత, సమహారణి=కలుగుచున్నది.

తా. సీవింతపుణ్యాత్ముడవుగావునఁ బుబ్బాజనుఁడను విరుదు నీకే చెల్లెను; ఇంతియ కాక, నీకులమువా రగుటవలన రాక్షసుల కందఱును నీకువచ్చిన పుబ్బాజననామమే వచ్చె నని భూషించెను.

చ. కడుపు మహాక్షుధ న్నకనశంబడ నస్తృతకృత్యుఁ జేయఁ బో
విడిచితి వేము జాత్యముగ १ వేధవిధించినకూడు మీకు నీ
యెడ నొకకీడు గల్గ దింక १ నే మనిన న్నటి నీకు నానసూ
బడలిక దీఱి నిత్తనువు १ బారణసేయుము మైత్రిగల్గినన్. 52

టీ. కడుపు=సీయుదరము, మహాక్షుధ=పేరాకలిచేతను, నకనకంబడ=సొటసొటలఁబోవగా, (ఇది జాలి సాధారణభాషలు) న=నన్ను, కృతకృత్యు=కృతార్థునిగా, చేయ=జనరించుటకు, పోవిడిచితివి=విడిచిపెట్టితివి, విము=మేము, మీకు, జాత్యముగ=జాత్యుచితముగా, వేధ=బ్రహ్మదేవుండు, విధించిన=నిర్ణయించిన, కూడు=ఆహారము, (మీకు మానవులమైన మేమే యాహారమనుట) ఈయెడ=ఈకార్యమునందు, ఒకకీడుగల్గుదు=మీకొకదోషములేదు, ఇంక నే మనిన=ఇంతటిచే మేనియుఁ జేప్పినను, మఱి నీకు నానసూ=మఱి నీకు నొట్టునుమా, మైత్రిగల్గిన=నాయందు స్నేహముండెనని, బడలికదీఱి=నీశ్రమదీఱునట్లు, ఇత్తనువు=ఈనాడేహమును, పారణముసేయుము=భుజింపుము.

క. ఈమాట పొరపొచ్చుము

లేమికి నీశ్వరుడ కరి నిలంపవిరోధి

నామెయి మేదోమయ దృ

ప్రామిషములు మెసపు మన్న శ నతః డను నార్తిన్.

53

టీ. నిలింపబిరోధి = ఓయిరాక్షసుడా, ఈమాట = ఈవాక్యమందు, పార
పాచ్చెము = కపటము, లేమికి = లేకుండుటకు, ఈశ్వరుండు = అంతర్యామియగు పర
మాత్ముడే, కరి = సాక్షి, నామెయి = నాశరీరమందలి, మే...లు = మేదోమయ = మెదడు
గల, దృష్ట = శ్రద్ధియున్న, ఆమిషములు = మాంసములను, మెసపుచున్న =
మెక్కుచునగా, అతః = అగాక్షసుడు, అర్తి = శాలిచేత, అను = ప్రత్యుత్తర
మిచ్చెను.

శా. ఎట్టాయ్ ట్టగునయ్య పల్క దయలే శ కిన్నాళ్లు నీకూడె యీ

పాట్టు బెట్టి మహాఘటబ్ధతనువుం శ బోషించి యెన్నాళ్ళ కే

నెట్టే నొక్కతఃస్వి యొక్కనతి గాఢడే చూడడే తత్కృప

బుట్టు న్నిగెది దీనినా నొదవి యో శ పుణ్యాత్మ యెట్లుంటివే. 54

టీ. ఎటూ = ఎట్లు, (ప్రశ్నార్థకము) ఇట్లు = ఈ ప్రకారము, దయలేక = కృప
మాలి, పల్కనగునయ్య = పల్కవచ్చునటయ్యా, కిన్నాళ్లు = జరిగినంతకాలమును,
ఈకూడె = ఈమనుష్యమాంసాహారమే, ఈపాట్టుబెట్టి = ఈనింద్యమైనదొక్కలా
బెట్టుకొని, మ ... బ్దినీ = మహాఘట = మహాపాపముచేత, లబ్ధ = ప్రాప్తించిన, తనువు =
శరీరమును, పోషించి = పెంచుకొని, ఎన్నాళ్లకేని = ఎన్నిదినములకైనను, ఎట్టేని = ఏ
రీతిగానైనను ఒక తపస్వి = ఒక తపసి, ఒక్కనతి = ఒకనియమముగలవాడు, రాడే =
రాడా, చూడడే = నీక్షించడా, (ఇవి వ్యతిరేక ప్రశ్నార్థకములు) తత్కృప =
వానిదయచేత, దీనిపుట్టు = ఈజన్మమును, ఈగెదనా = పాపిణినియెద నని తలచు
చుండగా, ఒదవి = అట్లులభించి. ఓ పుణ్యాత్మ = ఓయిపుణ్యాత్ముడా, ఎట్లుంటివే = ఏవిధ
ముగానంటివే.

తా. ఇదివఱకు గలకాలము నీ మానవ మాంసమే యాహారముగా గొను
చుండి మేను పెంచుకొని యెన్నటికైన నొక్క సన్న్యాసియైన రాడా, యొక్క
భక్తుడైన రాడా, నన్ను చూడడా, యాయనదయచేత నీపాపపుజన్మము బోగొట్టు
కొందు నని యున్నందులకు నీ వట్లువచ్చియు నే మంటివి?

క. మీవంటి భాగవతులుం

భావనులుగఁ జేయరేని శ మఱిగతి యేదీ

మావంటివారి కింక మా

యేవము వెనుకటిది చూడ శ కీక్షింపు కృప.

55

టీ. మీమటి భాగవతులు, పావనులుగ్ = పవిత్ర లగునట్లుగాను, చేయ రేని = చేయకుండిన, ఈమావంటివారికి, మఱిగతి = గత్యంతరము, ఎద్ది=ఎద్ది? ఇంక = ఇంతటను, వెనుకటిది = పూర్వముగలిగిన, మాయేవము = మాహేయమును, (అకృత్య మనుట) చూడక = అలోచింపక, కృపక = దయచేత, ఈక్షింపుము = చూడుమా.

తే. స్వధితియైనను ద్విజుఁ దిన్న శస్త్రమైన

సరియకాఁ గాంచనమ చేయుఁ శ బరుసవేది

యీయసాధారణన్యాయ శ మెన్నవలదె

మాదృశులచోటఁ గదియు భ శ వాదృశులకు.

56

టీ. పరుసవేది = స్పృహపేధి యనియెనుసిద్ధరసము, స్వధితియైనను = గొడ్డలియై నను, 'ద్వయోఽకతుతారస్వధితి' అని యనురము. ద్వి...నక-ద్విజుఁ=విభ్రాని, తిన్న = సంహరించిన, శస్త్రమైనక = ఆయుధమైనను, సరియకా = సమానముగానే, కాంచనమచేయుక = బంగారే చేయును, స్పృహపేధి యిరుముబుగారముచేయుట ప్రసి ధ్ధము) మాదృశులచోటక = మామటివారియెడల, క...కుక-కదియ=చేరవచ్చునట్టి, భవాదృశులకుక = మీమటివారికి, ఈయసాధారణన్యాయము=ఈవిశేషన్యాయమును, ఎన్నవలదె=గణింపవలదా? అనఁగా గణింపవలయు ననుట.

తా. పరుసవేది యిరుముచు నువర్ణముచు జేసినట్లే మీరు మమ్ముఁ బవిత్రులను జేయవలయును.

తే. అనిన దేహార్పణము నొల్ల శ కార్తిఁ బలుకు

కృపణత కతఁ డభిప్రాయ శ మెద్ది యనిన

నిత్తుఁ దను వంట యనుకంప శ యే మదాత్త

కసటుఁ బాపుటయే యనుకంప గాక.

57

టీ. అనినక = ఈరితిఁ బలుకఁగా, దేహార్పణముక = శరీరము నిచ్చుటను, ఒల్లక=ఇచ్చింపక, ప...కుక - పలుకు - ఆరక్కసుండువచించునట్టి, కృపణతకుక = చైన్యమునకు, అతఁడు - ఆదాసరి, అభిప్రాయము = రాక్షసుఁడ వైననీతాత్పర్యము, ఎద్ది యనినక = ఏది యనఁగా, మదాత్త=నాయాత్మయొక్క, కసటుక = బ్రహ్మరక్ష స్త్రవూపమగు మాలిన్యమును, పాపుటయే = పోఁగొట్టుటయే, అనుకంపగాక = దయ గాని, 'కృపాదయానుకంపాస్యాత్' అని యనురము. తనువు = శరీరమును, ఇత్తునంట= ఇచ్చెదననుట, అనుకంపయే=కనికరమా, (కా దనుట).

తా. చేహసమర్పణము నొల్లక జాలిబడి వేడుకొన్న యారక్కనుని గాంచి; యాదాసరి నీయభిప్రాయ మే మని యడుగఁగా, వాడు నా బ్రహ్మరక్ష స్తవము వదల్చుటయే దయగాక శరీర మిచ్చెద ననుట దయగా దని చెప్పెను.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్త మొకొ నాకర్తంబు మానీంద్రులం
దుంటల్సేయఁడె మాన్పి యాడె భగవంతుం డట్టి శ్రీ యట్టి శ్రీ
కంటె న్భాగవతుండు మించ నొసంగం ॥ గా లేడె యామేలు నా
కంటింప న్నటి రాదె పూజనము గాదా ప్రాణిమే ల్చక్రికిక. 58

టీ. నాకర్తంబు = నేడేసినచెడ్డవని, ఘంటాకర్ణునిక = ఘంటాకర్ణుఁడనువాని, మిం...కొ-మించు = అతిశయించెడు, కర్త మొకొకర్ణ మేమోకా, మానీంద్రులక = మునిశ్రేష్ఠులకు, తుంటల్సేయఁడె = (వాడు) నటికి వేయలేదా, భగవంతుండు = వద్దుడైశ్వర్య సంపన్నుఁడగు శ్రీ యగవతి, మాన్పి = ఆ పాపము నుడిపి, అట్టి శ్రీ = అట్టిసంపదను, ఈడె = ఈయఁడా, (మోక్షవదని నిచ్చె ననుట) అట్టిశ్రీకంటెక = అటువంటిసంపద కంటెను, మించక = అధికమగునట్లు, భాగవతుండు = ఆభగవద్దాసుఁడు, ఒసంగంగా లేడె = ఇయ్యలేదా, మఱి = ఇంకను, ఆమేలు = అట్టియుపకారమును, నాకు, అంటింపనాడె = కలుగునట్లుచేయఁగూడదా, ప్రాణిమేలు = ప్రాణిజాతి కగునుపకారము, చక్రికిక = శ్రీయగవతికి, పూజనముగాదా = పూజించుటగాదా, ('సంతోషంజనయేత్వా') జ్ఞ స్తదేవేశ్వరపూజనమ్' అన్నట్లుగా జనులకు సంతోషముఁజేయుటే యీశ్వరుని బూజించుట యనుట. దీనికి, 'జనస్యాశయమాలక్ష్యయో యథా పరితువ్యతి, తం తథైవానవరేత పరారాధన పండిత' యని అష్టాంగప్రౌఢయమందుఁ బ్రమాణాంతరము గలదు.)

తా. ఘంటాకర్ణునికంటె నే నెక్కుడగు పాపము సేయలేదనియును, శ్రీయగవతి యాతనిపాతకము లడంచి చెప్పనలవిగానియట్టి మహోన్నతవదని నొసంగలేదా, యా భగవంతునికంటె నెక్కుడుగా భాగవతులు నొసంగలేరా, యట్టి యుపకారము నీవు నాకుఁ జేయఁగూడదా, యొకప్రాణికి మేలు సేయుటయే పరమేశ్వరుని బూజించుట కాదా, కావున నన్ను రక్షింపు మని యా రాక్షసుఁడు వేడికొనెను.

వ. అనిన విని మాతంగుం డాతెఱంగె నేతెఱంగైన సంగతం బగు ననిన నాతం డే నొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ గుంభజానుసంజ్ఞుడ నుగ్ర కర్ముండనై యీనర్మగ్రంథం బాశ్రయించి వంచనం బధికపంచజన చర్మణంబు నేయుచుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్మ యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ బ్రాగ్ని ద్విజుండఁ గాన దయనీయుండన యొక్క దుష్కర్తంబున నిశ్చితి నీవు కైటభారిం బాడిన నేటి పాటఫలంబు

సజలంబుగా నా కిచ్చితేని బీభత్సకుతస్సార్హం బగు నీజన్మంబు వేగు, నీకు నార్తరక్షణంబున నగు సుకృతం బనంతంబు సిద్ధించు, నత్యంత ధర్మ సాధనం బగు నిష్ఠేయ నిల్లునేరు ననిన, (నష్టేని) మాటలకుఁ గల కల నవ్వి యవ్విష్టుదాసుం డి ట్లనియె. 59

టీ. అనిన విని=ఇట్లనఁగా నాలించి, మాతంగుండు = ఆసురియాకు, ఆతెఱంగు = ఆరీతి, (బ్రహ్మరక్ష స్వనివృత్తి యనుట) ఏతెఱంగై నక = వివిధమైనను, (ఏమిచేయఁగా ననుట) సంగతంబగు ననినక = అనుకూలించు ననఁగా, అతండు, ఏనొక్క బ్రహ్మరాక్ష సుండక, కుంభజానుసంజ్ఞాండక = కుంభజాను పయ పేరుగలవాడను, ఉగ్రకర్షుండనై-ఉగ్ర = ఘోరములగు, కర్షుండనై = కృత్యములు గలవాడనై, ఈన్యగ్రోధంబాశ్ర యించి = ఈమట్టిచెట్టునఁజేరికొని, వంచన=మోసముచేత, ఐ...బు-చౌధిక = మార్గస్థులగు, వంచజ = మనుష్యులయొక్క, చర్వణంబు = నమలుటను, చేయుచుండుదుక = కావించుచుండు ; (మనుష్యులను భక్షించుచుండు ననుట) పూర్వంబునక = పూర్వ కాలమందు, ఈబ్రహ్మరాక్షసుండను గాకము న్నుట) సోమశర్మ యను = సోమశర్మ యను పేరుగల, భూబ్ధిర్మఖుండక = భూమిచురుండను, ప్రాక్షునిద్విజ్ఞాండ గానక = పూర్వజన్మ బ్రాహ్మణుండను గావున, దయనీయుండన = దయఁసేయదగినవాడనై, ఒక్కదుష్కర్మంబునక = ఒక దుష్కర్మముచేత, ఇట్టైతిక = ఈవిధముగా నైతిని, నీవు, కైటభాణిక = శ్రియశవతిని, పాడిన = గానముచేసిన, నే...బు-నేటి=ఈదినము యొక్క, పాటఫలంబు = గానఫలము, సజలంబు గాన్ = ఉదకధారాపూర్వకంబుగా, నా కిచ్చితేని = నాకు నొసంగితివా, బీభత్స కుతస్సార్హంబగు-బీభత్స = రోఁతకును, కుత్స = నిదకును, అర్హంబగు = తగినట్టి, ఈజన్మంబు = ఈబ్రహ్మరాక్షసజన్మంబు, వేగున్ = కడలేరును, నీకును, ఆర్తరక్షణంబున నగు = దీనసంరక్షణచేత గలిగెడు, సుకృతంబు = పున్నియము, అనంతంబు = మితిలేనిదై, సిద్ధించున్ = జనఁగూడును, అత్యంత = మేరమీఱిన, ధర్మ = ధర్మవునకు, సాధనంబగు = ఉపాయమగు, ఇష్టే నున్ = ఈనీశరీరమును, 'శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్' అని ప్రమాణము. ఇట్లు సేరు ననినక = సీయిల్లు సేరుననఁగా, అష్టేనిమాటలకుక = ఆశరీరముతోఁగ గు మాట లకు, కలకల (ఇది యనుకరణ శబ్దము) నవ్వి = పరిహసించి, అవిష్టుదాసుండు = అభాగ వతుండు, ఇట్లనియెక = ఈవత్సయమాణ క్రమముగాఁ జెప్పెను.

తా. శరీరము సీయిల్లు సేరు నని రక్కసుఁ డనియె గావున, తనశరీరమందఁపెట్ట లేని యాదాసుఁ డందులకు నవ్వెను. కడమ సులభము.

అము క—35

క. ఇటువంటివి యిటు కేక్కుడు
విటదిగుడువి యొంద నెన్ని యే నిదియును నొ
క్కటి యొకనాటిద కా దొక

త్రుటి గీతఫలంబు నొసగు యదునె యిచ్చెయికిన్. 60

టీ. ఇటువంటివి = ఇట్టి శరీరములును, ఇటుకెక్కుడువి = ఇంతకధికములగుశరీరములును, ఇటదిగుడువి = ఇంతకు దక్కువగు తనువులును. ఎన్నియేని = ఎన్నియైనను, ఒందక=పొందను. (అనేకతనువులు దాల్చియున్నా ననుట) ఇదియును=యీదేహము, ఒక్కటి = ఇదివఱకు జెందినవానిలో నొకటి, ఇచ్చెయికిన్ = ఈశరీరమునకై, ఒకనాటిదికాదు = ఒకనాటి పాటఫలమేకాదు, ఒకత్రుటి = ఒక చిటిక వేయునంతకాలము యొక్క, గీతఫలంబున్ = గానఫలమును, ఒనగుదునె = ఇత్తునా, ఇయ్య ననుట.

తా. ఇటువంటి శరీరములు నింతకు మించినవియును దక్కువైనవియు ననేకములెత్తి యున్నాడను గావున, నాశరీరములలో నిది యొక్కటేకాని, దీనితోఁగల నా పాటఫల మొక్కనాటిదే కాదుగదా యొక్క ప్రేల్చిడి ఫలమైన నియ్య నని చెప్పెను.

సీ. దిక్పాలతను వెత్తి యే తిరిపంపుడను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

మాతంగతను వెత్తి యే మశకంపుడను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

కేసరితను వెత్తి యే కీటంపుడను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

ధరణీశతను వెత్తి యే దాస్యంపుడను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

తే. సోమయాజుల మెన్నిమార్లొము శ్వపచ

అగకులుల మెన్నిమాటులు యే గాము పాము

గాములమ మెన్నిమాటులు యే గాము వెండి

కంసరిపుభ క్తుల మొకండె యే కాము గాని. 61

టీ. కం...ము-కంసరిపు=కృష్ణునికి, భక్తులము = సేవకులము, ఒకండె=ఒక్కండె, కాముగాని, ఈ యేనును = ఈనేనును, ఈవు=నీవును, ది...పు-దిక్పాల = ఇంద్రాద్యప్రదిక్పాలకులయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి=తాల్చి, తోన = వెంటనే తి...నున్-కంపురితిభిక్ష = మెత్తెడు, తనున్ = శరీరమును, ఎన్నిమార్లు = ఎన్నిపర్యాయములు,

ఎత్తము = భరింపము, (ఇంద్రాదులపై సంపద లనుభవించియుఁ బుణ్యక్షయము కాఁగానే మరల భిక్షుకులపై నీవును నేనును దెక్కుమాటులు భూమిపైఁ బుట్టితి మనుట) ('తోన యెన్ని హులైత త మియేనునీవు' అనునర్థమునే తక్కిన మూఁడు పాదంబులందును గ్రహించు నది) మా...వు - మాతంగ=పినుంగయొక్క, తనువు = శరీరమును, ఎత్తి, మశకంపుఁ దనుకొ=దోమశరీరమును, (కడమ సుగమము) కేసరితనువు=సింహశరీరమును, ఎత్తి కీటంపుఁ దనుకొ=పురుగురూపమును (కడమ సుగమము), ధరణీశతనువు=రాజశరీరమును, ఎత్తి, దాస్యంపుఁదనుకొ = బానిసరూపును (కడమసుగమము), సోమనూజాలము=యజ్ఞములను జేసినవారము, ఎన్నిమాల్లాము = ఎన్నిమాటులు గాలేదు, (అనేక పర్యాయము లైతి మనుట) శ్వపద = శునకమాంసభక్షకులము, భగవంతులము=పక్షిజాతులము, ఎన్ని మాటులుగాము = ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు. పాముగాములను = వర్షగ్రహము లము, (గా మన్నది గ్రహశబ్దభవము) ఎన్నిమాటులుగాము = ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు.

తా. నీవును నేనును దిక్పాలాద్యనేకజన్మము లెత్తినామేకాని, యేజన్మమందేని విష్ణుభక్తిగలవారము గాము, కావున మరలమరల నాజన్మములు పచ్చుచుండెను, విష్ణుభక్తి గలిగిన పిదప జన్మములేదు.

ఆ. 1 ఊతనీరు చెలది १ నేత మూ టాయిటి

దూది యెండవసుపు १ తొట్టియక్క

రంబు మేను దీనిగహించి బుణ్య మమ్ముట

కప్పరంబు చెట్టి १ యుప్పు గొనుట.

62

టీ. మేను=శరీరము, ఊత యనఁగా, అడుగున లావుగను వైని సన్నముగను నుండునట్లు చెండువైపుల మూతలేకుండఁగ వెదురుపేళ్లతో న్నన మత్స్యగ్రహణ సాధ నము, "గీ.ఊత యలజల్లెఁ జెఱువుల నుండరాక, కార్పొనట్ల నెగట్లను గవుల విడిచి, తరలి చెంతల నూతిగుంతలవసించె." వేద. పంచ. ౧.౨౮౪. "సీ.వలయన జాలంబుపరంగు...తద్భేద మొప్పు నూతన..." ఆంధ్ర భాషార్థవము. ౧. ౧౫౮. ఊతనీరు=ఊతలో నిలుచు నీరు ఊతలో నీరు నిలువదు కనుక మిక్కిలి ఊతక మని భావము.) చెలది=నేత=సాలెపుర్వ సేసిననేతతోఁగట్టిన, మూట, ఆయిటిదూది=ఎండ కాలము గాలిలోఁ బెట్టినదూది (బూరుగు దూది యని కొందఱు) ఎండవసుపు = ఎండలో నుచిన పసుపు, (ఎండలో నుచిన పసుపునకు వర్ణము చెడు ననుట; మఱియును సాయంప్రాతఃకాలములయందు నెండలో నుచినవస్తు వాక్షణము మాత్రము పచ్చగా నుండు నావల నుండదు గాన నా వర్ణ మని

కొంద అందురు) తొఱియక్కరంబు = బోసి నోటివాఁ డుచ్చరించినయత్తరము, (పురుగు దొల్చిన యత్తర మని కొంద అందురు) [అనఁగా మేరు వీనివలెనే శాశ్వతముగాక నష్ట మగు ననుట] దీనిరహి = దీనిప్రకాశమునుకూర్చి, (కర్తృప్రచసీయకము లేకయే కేవల ద్వితీయమిఁద నాయర్థము వచ్చును. అందులకు, ఆ. 'అరుగుజెంచి యన్నయడుగులఁ గడు నార్త, నాద మడరఁ ద్రైశ్చి నాథుఁ బువ, యేడ్చుచున్న నల్ల యెత్తి యమ్మదీయఁ, దడవి కన్ను నీరు దుడిచి యతఁడు.' అని యుత్తరరామాయణమునందు సోమయాజి ప్రయోగమును మఱికొన్నియుం గలవు.) పుణ్య మమ్ముట=పుణ్యము విక్రయముచేయుట, కప్పరంబు = కర్పూరమును, పెట్టి=ఇచ్చి, ఉప్ప=లవణమును, కొనుట=గ్రహించుటయే.

తా. ఈ యస్థిర మగు శరీరముకొఱకుఁ దన పుణ్యమును వ్యయముచేయుట కర్పూర మమ్మి యుప్పగొనుటయే యగును.

వ. అనిన దనుజం డిట్లనియె.

63

క. సంగీతఫలంబునఁ గో

సంగీ సగమైనఁ దయపొసఁగ నీవే మీఁక

మింగిన గ్రుక్కన్వారిధి

కిం గొఱతయె కొదయె విష్ణుకీర్తన కనినక.

64

టీ. గోసంగీ = ఓగోసంగిదాసరీ, (మాతంగదాసుఁ డనుట) “సీ. గోసంగి మాదిగ గూబరి యన, మాతంగుఁడగు...” అర్ధభాషార్థ వము. ౨. ౨౮౯. సంగీతఫలంబునకే = నేటిగానఫలమందు, సగమైనకే = అర్ధభాగమైనను, దయపొసఁగకే = దయయొప్పు నట్లుగా, ఈవే=ఇయ్యవే, (వ్యతిరేకార్థకముమిఁద నేకారమువచ్చిన సంప్రార్థనపర క్రియ) మీకే=మీనము, మింగిన=అహరించిన, గ్రుక్క=గ్రుక్కెడునీటిచేత, వారిధి కిం=నముద్రమునకు, కొఱతయె=తక్కువగునా, విష్ణుకీర్తనకుకే, కొదయె = నీకుఁ దక్కువగునా, (సముద్రమున కుదకము దఱుగనియట్లు నీకు హరికీర్తన తఱుగ దనుట.) అనినకే = ఇట్లనఁగా.

తా. ఏలా నొంచె దదేయ మిట్లడిగి యెంతే బాస మేనంబలం

బో లీలావట్టుగితకీర్తనఫలంబో నీయెడ న్నున్న పా

తాళప్రశ్నలు మాని మేన్దొనుము బోతాళప్పలోక్తికే రుషం

దూలింప దలఁతేని పుట్టు మఱి నూతల్పివ్వ బోతాళముల్.

టీ. అదేయము=ఇయ్యఁగూడనిదానిని, ఇట్లు అడిగి=ఈరీతినియాచించి, ఏలానొంచె=ఏలానొప్పించెదవు, మున్ను = మున్ను, నీయెడ=నీపట్టు, ఎంతే = ఎంతయును, బాస=నాప్రమాణము, మేనకే=పలంబో=దేహమందలిమాంసమో, లీ...బో=లీలావట్టు=

మాయా బ్రహ్మచారియగు వామనునియొక్క, గీత=గానము సేయబడిన, కీర్తన = కీర్తనల యొక్క, ఫలంబో=ఫల మో, (మున్ను నేను శరీర మిచ్చెద నని ప్రమాణముఁ జేసితి నే కాని గానఫల మిచ్చెద నని చేయలే దనుట) పాతాళ ప్రశ్నలు = అగాధప్రశ్నములను, (పాతాళమం దిప్పు డే మున్న దని యడిగిన టనుట) మాని=విడిచి, మేన్మోసుము=నాశరీ మును గ్రహియింపుము, బేతాళ చలోక్తిక్ - బేతాళ = మీ బేతాళజాతినంబుధియగు చలోక్తిక్=దంభిపుమాటచేత, రుషక్=రోషముచే, (నాశ రోషము పుట్టించి యనుట) తొలింబక్ = తూలఁజేయుటకు, తలఁలేని = తలఁచినట్లాయెనా, మఱి = ఇంకను, నూతుల్ త్రవ్వక్=కూపములు త్రవ్వఁగా, (ఇంక నిట్టి ప్రశ్నలు సేయఁగాననుట) బేతా శముల్=మఱియొన్ని బేతాళగ్రహములు, పుట్టును = ఉత్పత్తియగును, 'బావి త్రవ్వఁ బోఁగా భూతము బయలుదేఱు' అన్నసామెతయర్థము నిక్కడఁ జెప్పినాడు. మఱి యును 'తూలింపం దలఁలేని బుద్ధిమఱి నూతుల్ త్రవ్వ నాతాళముక్' అని కొందఱు పాఠాంతరముగాఁ జెప్పి దానికి దాటిచెట్ల ప్రమాణమున బావులు ద్రవ్వవలయు నని యెడు బుద్ధివంటి దని యర్థము చేయుదురు.

తా. ఇంక బాతాళప్రశ్నలు మాని, నేను చేసిన ప్రమాణ ప్రకారమునాశరీర మను భక్షింపుము; తడవుఁజేసి నన్నలతపెట్టవలయు నని తలంచి మఱియుఁ ద్రవ్వతివా మఱియొన్ని బేతాళములు ఎచ్చి నన్ను భక్షించుఁ గావున, మనమాటచొప్పున నీవ భక్షింపు మని చెప్పెను.

వ. అనిన సాలకటంకఁటేయుండు సాలఁ గటకటంబడి కార్యేచ్ఛం గన్నీరు గ్రుక్కుకొని కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగరీలు దయాభర వులు గావలవడే! తొల్ల దర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు సూత్రంబులు వివరించి విప్లవశ్రవు నద్వైతవైశిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్య యోగీంద్రుండు చిరకాలనేప సంతృప్తుండై నిజదేశి కుం డగు పూర్ణాహ్వాయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగాఁ దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్గంబుఁ గృపాతరంగితుండై రం గేశథామ దామోదరనామ చామీకరగోపురంబెక్కి యుచ్చైస్స్వ నంబున నుచ్చరించిన గురుం డలిగిన, దేవా! దేవరయాజ్ఞ మిఱకయె నొక్కరుండ రౌరవంబునం బడకుండుట మేలో? భాగవతపరిషత్తు నకుఁ బరమపద మగపడుట మేలో? యని వితర్కించి నీ వుచ్చరించుటగా నుచ్చరించితే నని తదభినందితుం డయ్యె, నతండ నిజచ్ఛాత్ర సత్రంబునకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యం బొల్లక గవ్యం

బు సమర్పించి వేడిన వల్లవీవల్లవులకుఁ బరమపదంబుఁ బ్రసాదించె, నతండ బంధముక్తుం డయ్యు ననతారాంతరంబునఁ గాలాంతరం బున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునందలి తీపాదప సుందరజామాతృ నామంబున నర్పిరాదిగతి విశేషీకరించె, నతండ యిటమీఁద యాదవగిరిఁజకణంబు పాపండుసంకులంబుగా వచ్చినఁ దచ్చ్యుతికి శతకోపసమాఖ్య సంభవించి నీరంధ్రవాదం బున సంధాదివిషయ విద్యజ్ఞనంబుల న ధోక్షజవిషయవాదభిక్ష వేడి దిగ్విజయంబు నేసి గరుడకుధర గుహాకుంత నృకంఠీరవంబు కుహనాత్రిదండిమై బ్రుసీ *కుసుంభాంబరాంభగికుండిక లొసంగ నం గీకృతాంతిమాశ్రముం డై ఫణిప కణభు గక్షపాద బాదరాయణ కపిల జైమిని శాసనంబులు మత మహానస మహీసురులు మున్నుగా నెంతేవాసి నంతేవాసులకుఁ దెలివి ఁటుపం బరమహంసానుష్ఠాన పరకాష్ఠయై పదయుగ ప్రపన్న భువనప్రపంచపంచజనహృదయ భవనంబులం బద్మాపద్మాక్షులు పల్లేర్లు దుడిచి †పాడెక్కభక్తి బోధించి భూతలంబుఁ బావనంబు నేయంగలవాడు, మఱియు హయ వదనపదారాధకుండై వేంకటేశుం డను నింకొక్క మనీషి మధు మథనమతప్రతిపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు రచించి శిలోంఛనర్థ నంబునం దపంబు నేయం దనకు జరచ్చదన శాకదానంబు నగస్త్యోర్విరుహంబునకు నిర్వాణం బొసంగం గలం డిట్టి యేష్యంబులు మది య దివ్యబోధంబున నెఱింగియుండు నేతాదృశం బగు త్రైకాలిక జ్ఞానంబు కలిమి నిష్ఠేను మానసీయంబుగదా యలఁచేని యది జాత్యంబుదక్కఁ దపస్సత్యశమదమాది లభ్యంబు గాదు ; నిసాది భవిష్య దర్థంబులఁ జెప్పుచున్నది, అది శుచియే? కౌశికంబు డబ్బాటిగబ్బులుగు గౌళికనుంచెటిపైఁడికంటి లోనగుతిర్యక్కులు భావిప్రయోజనసూచకంబులై యున్నయవి యవి తపస్సులే? యట్ల మావిజ్ఞానంబును నెట్లనిన, నాస్తిక్యంబువలన శాస్త్రంబులెడ నధీతిబోధంబులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమి ధర్మంబు దూరం బది నిమిత్తంబుగా నిత్యైఱం గెలుంగక భవోత్తారకంబు గాదు, గావునఁ

గలుష రహిత కాయంబునంగాని కల్యాణంబు లభంబుగాదు, గాఢజ్ఞి యిర్విరూపవిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతార్థుఁ జేయు మని పాదంబుల వ్రాలి పాటం బాతికపాలేని యీవే యనిన, సతంఢదియును నీలే నన్నఁ, బోని మ్హిప్రభాతసమయంబునం బాడిన చరమగీతంబైన నిల్చి ప్రపన్నుం డగు నన్నవిపన్నుం జేయు మని లేవకున్నం, బరమ దయాద్రిండై, 'యట్ల కానిమ్ము లేమ్మని యతని లేవ నెత్తి, యత్తను ప్రాప్తిప్రకారంబు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పు మనిన నవధరింపు మని యప్పొలదిండి దుగిఖార్తుండై యిట్లనియె.

66

టీ. అనినఁ = ఇట్లనఁగా, *సాలకటంకటేయుండు = సాలకటంకటా వంశస్థుఁ డగు నారాక్షసుఁడు, చాలఁకటకటాబడి=మిక్కిలి దుఃఖించి, కార్యేచ్ఛఁ=ప్రయోజనాభిలాషచేత, కన్నీరు, గ్రుమ్మకొని=అడఁచుకొని, కటాకటా=అయ్యయ్యో, కైటభారి క్కొ=శ్రీపతికి, అనుంగులగు=హితులగు, డింగరీలు=దాసులు, లేక భక్తులు. (డింగరీడు=సం. డింగరీ. క. డింగర. "ద్వి. మీబంట మీదూడ మీడంగరీడు," బసవపు. ౪ ఆ. ౧౦.౨౧. పంక్తి.) దయాశువులు=కృపగలవారు, కావలదే=కావలదా, తొల్లి=పూర్వముందు, దర్శన ప్రవర్తకుండై=మతనిర్వాహకుండై, వైయాసికంబులగు=వ్యాసప్రసాదంబులగు, సూక్తంబులు=వేదాంతసూక్తములు, వివరించి=వ్యాఖ్యాన మొనరించి, వి...బు-విష్వరశ్రవు=నారాయణుని యొక్క, అద్వైతవైశిష్ట్యంబు=విశిష్టాద్వైతమును, ప్ర...డు-ప్రతిష్ఠించిన=సిద్ధాంతముఁ జేసినట్టి (సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మము జగత్కారణ మనియు, స్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మము కార్య మని యనుట), లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుండు = రామానుజాచార్యు లనెడు యోగీశ్రేష్ఠుఁడు, (ఎంబెరుమానారు లనుట), చిరకాలసేవఁ = బహుకాలశుక్ర్రావ చేత, సంతుష్టుండై, నిజ = తనయొక్క, దేశికుండు = ఆచార్యుఁడు, అగు పూర్ణాహ్వయుండు = ఐన పెరియనంబిగా రనియెడు ద్రవిడ నామముగల పూర్ణాచార్యులు, ఆనధికారులకుఁ = యోగ్యతలేనివారికి, ఈకుము అని=ఇయ్యకు మని, విధి యుక్తముగాఁ = శాస్త్రోక్తప్రకారముగా, తనకుఁ, ప్రసాదించినఁ = అనుగ్రహింపఁగా, గీతాచరమార్గంబు=భగవద్గీతాచరమార్గోక్తార్థము, కృపాతరంగితుండై - కృపా = దయచేత, తరంగితుండై = సంతాతతరంగములుగలవాడై, రం...బు-రంగేశ - శ్రీరంగ నాయకులయొక్క, ధామ=కోవెలయందలి, దామోదరనాను = దామోదర మనుపేరు

* ఈసాలకటంకట హేత్విప్రహేతు లను నాదిమ రాక్షసులలో నొకఁడైన హేతికి గుమారుఁ డగు విద్యుత్కేతునకు భార్యయును సుకేతుఁ డగు రాక్షసునకు దల్లియు సంధ్య యనుదానికి గూతురు నైనది.—ఈకథ శ్రీ మద్రామాయణోత్తర కాండమునందుఁ బ్రసిద్ధము.

గల, చామికర=స్వర్ణమయమగు, గోపురంబు, ఎక్కి, ఉచ్చైస్సన్వనంబున = గంభీర
 కంఠనాదముచేత, ఉచ్చరించి=వలికి, (తిరుమంత్రద్వయ చరమార్థములను గోపురమెక్కి
 చాటినాడనుట) గురుండు=తమయాచార్యులగుపూర్ణాహ్వయులు, అలిగిన = శోషించుగా
 దేవా=స్వామి, దేవరయాజ్ఞమీఱక = దేవరవాయాజ్ఞనుల్లంఘింపక, ఏ నొక్కరుండ
 నే నొక్కడనే, చారవంబున = సరకమునందు, పడకుండుట=కూలగుండుట, మేలో =
 మంచిదో, భాగవతపరమత్మనకు = భాగవతసమూహమునకు, పరమపదంబు = మోక్ష
 స్థానము, అగపడుట=లభించుట, మేలో = మంచిదో, అని=యిట్లని, వితర్కించి = తల
 పోసి, నీ వుచ్చరించుటగాక = మీరే యుపదేశించినట్లుగా, ఉచ్చరించిగిని = అని చెప్పితి
 నని, తదభినందితుండయ్యె = తల్ = ఆ పెరియనందిగాని చేత, అభినందితుండయ్యె =
 మెప్పించుకొనియెను; అతండ = ఆరామానుజగుడే, ని...గు = నిజ = తనయొక్క
 ధాత్ర = శిష్యులయొక్క, ధాత్రాతేవసికా శిష్యా = అని యమరము. సత్రంబు
 కు = రామానుజకూటములకు, 'సత్రమాచ్ఛాసనేయజ్ఞే సదాదాసేవసేపి' అని
 విశ్వము. ప్రత్యహాబును=ప్రతిదినమును, లల్లగిబున = తోడుడనె, 'ప్రత్యహా
 హర్షణం కల్య' అని యమరము. మూల్యులు = పలకు, 'మూల్యులవసోఽప్యవక్ర
 యః' అని యమరము. ఒక్క = ఇచ్చయినక, గుప్యంబు = గోసాగిధియైన పాణ
 పెరుగు నేను, సుమర్పించి వేడిన = యాచించుగా, పల్లవీవల్లవులగు = గోసా
 గోపకులకు, పరమపదంబు, ప్రసాదించె = కృపనీసం గెను, అతండ = ఆయద
 యవరులే, బ...య్య = బంధ = కర్తబధమువలన, మున్నుండయ్యె = విడువబడి
 వాడైనను, అవతారాంతరంబున = మఱియొక యదవతారమందు, కాలాంతరంబున =
 మఱియొక కాలమందు, స...త్రి-సంకుచిత = తక్కువపడిన, జ్ఞానులై = ఎఱుక
 గలవారై, విషయపరులు = శబ్దాదీషయోసక్తులు, "గురుగు" = ఐనమానవులకు
 పరమనందలి=మోక్షమునందలి, తీపు=రుచి, ఒడవ = పుట్టునట్లుగా, సు...న =
 సుందరజామృత = సుందరజామాతృక డనియెడు, నామగంబున = నామధేయముచేత,
 అర్పిరాదిగతి = అర్పిరాదిమార్గగమనము, (ముత్తలగుపాట నూర్చుమండలమును భేదింప
 కొని పోవు మార్గప్రకారము ననుట) విశదీకరించె = తేటపఱచెను, అతండ = ఆ
 యెంతెరుమానారే, ఇటమీడ = భదివృత్తామందు, యానపగిరిటెకణంబు =
 యాదవాచలప్రాంతము, (తిరునారాయణపురప్రాంత మనుట), పా...పాషండ = పేద
 బాహ్యులచేతను, సంకులంబు = సంకరము, కావచ్చిన = తచ్చుతికి = తల్ = ఆ
 పాషండులయొక్క, చ్యుతికి = నాశమునకు, శతకోపనమాభ్యు = శతకోపులనునామ
 భేయముచేత, సంభవించి = అవతారిమైతి, నీరంధ్రవాదంబున = ఎడతెగనిప్రయ

ముచేత, అం...లక్ - అంధ్రాదివిషయ = అంధ్రదేశము మొదలగుదేశములందలి, విద్య
జ్ఞసంబులక్ = విద్వాంసులను, అ...క్షక్ - అధోక్షవిషయ = భగవద్విషయమగు, వాద =
ప్రసంగ మనియెడు, భిక్షక్ = భిక్షును, పేడి = అడిగి, దిగ్విజయంబుసేసి = దిక్కులను
గెలిచి, గ...దుక్ - గరుడకుధర = గరుడాచలముయొక్క, గుహాయాదుక్, (అహో
బిలముచుట), అ...బుఅకుంత = అప్రతిహతుడైన, నృకంఠీరవంబు = నరసింహస్వామి,
కుహనాత్రిదండి వి = కపటసన్న్యాసియై, బ్ర...బు-బ్రుసీ = బహుసముచు, 'ప్రతినా
మానసం బ్రుసీ' అని యమరము. కుసుంభాంబర = కాషాయముచు, అంభగకుండికలు =
కమండలువుచు, ('కొసుంభరాంభకుండికలు' అను పాఠమున రాంభ మనఁగా వేణుదండ
మని యర్థము; కడమ సుగమము.) ఒసంగక్ = ఇయ్యంగా, అం...డువి - అంగీకృత =
గ్రహింపఁబడిన, అంతిమ = కడపటియైన, ఆశ్రముడై = యత్యాశ్రమముగలవాడై,
ఫ...లు-ఫణిప = శేషునియొక్కయు, కణభుక్ = కణాదునియొక్కయు, ఆక్షపాద =
గౌతమమునియొక్కయు, బాదరాయణ = వ్యాసునియొక్కయు, కపిల = కపిలని
యొక్కయు, జైమిని = జైమినియొక్కయు, శానసంబులు = విధులు, (వీరిమతము
లనుట), మ...లు - మత = తమమతముయొక్క, మహానస = బాసనమందలి, మహీ
సురులు = బ్రహ్మజులు, (పాపకు లనుట), మున్నుగాక్ = మొదలుగా, ఎంతేవాసిక్ =
మిక్కిలిచక్కగా, అంతేవాసులకుక్ = శిష్యులకు, తెలివిపఱుపక్ = బోధించుటకై,
ప...ష్ఠ వి-పరమహంస = యతీశ్వరులయొక్క, ఆచుహన = ఆచారమునకు, పరకాష్ఠ వి =
పరమావధియై, ప...లక్ - పదయుగ = తమపదద్వంద్వమునకు, ప్రసన్న = ప్రపత్తి
జేసినట్టి, భువన = లోకములయొక్క, ప్రపంచ = లోకమందలి, పంచజన = నరుల
యొక్క, 'పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరాః' అనియమరము. హృదయ = మనస్సు
లనియెడు, భవసంబులక్ = గృహములయందు, పద్మాపద్మాక్షులు = శ్రీశ్రీపతులు,
పల్లెర్లు = కామక్రోధాదు లనియెడు కంటకములను, తుడిచి = ఊడ్చివైచి, పాడు =
శూన్యములగువానిని, ఎక్కక్ = ప్రవేశించుగా, ('పాడక్కను' అని పాఠాంతరము,
అట్లే నఁ బాదుకొనఁగా ననియర్థము), భక్తిబోధించి = భక్తిమనఁజెల్పించి, భూతలంబుక్ =
భూప్రదేశమును, పావనంబుసేయంగలవాడు = పవిత్రముజేయంగలడు, మఱియు =
ఇంకను, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క, ఆరాధ
కుండై = పూజించెడువాడై, వేంకటేశుండను = వేంకటేశావరణామముగల వేదాంత
దేశికుండనుట. ఇంకొక్కమనీషి = మఱియొక్క విద్వాంసుండను, మ...బు-మధుమధన =
మధుసూదనుండగు శ్రీపతియొక్క, మత = మతముయొక్క, (శ్రీమన్నారాయణుడే
పరతత్త్వ మని యనుట) ప్రతిపాదకంబు, ప్రబంధశతంబు = నూలుప్రబంధములను,

గల, చామికర=స్వర్ణమయమగు, గోపురంబు, ఎక్కి, ఉచ్చైస్సన్వంబునక = గంభీర
 కంఠనాదముచేత, ఉచ్చరించి=పలికి, (తిరుమంత్రద్వయ చరమార్థములను గోపురమెక్కి
 చాటినాడనుట) గురుండు=తమయాచార్యులగుపూర్ణాహ్వయులు, అలిగినకొ=కోపింపగా
 దేవా=స్వామీ, దేవరయాజ్ఞమీఱక = దేవరవారియాజ్ఞనుల్లంఘింపక, ఏ నొక్కరుండ=
 నీ నొక్కడనే, రారంబునకొ=చరకమునందు, పడకుండుట=కూలకుండుట. మేలో =
 మంచిదో, భాగవతపరివర్తనకు = భాగవతసమూహమునకు, పరమపదంబు = మోక్ష
 స్థానము, అగపడుట=లభించుట, మేలో = మంచిదో, అని=యిట్లని, వితర్కించి = తల
 పోసి, నీ వుచ్చరించుటగాక=మీరే యుపదేశించినట్లుగా, ఉచ్చరించితిని = అని చెప్పితి
 నని, తదభినందితుండయ్యె-తల్ = ఆ పెరియనందిగారి చేత, అభినందితుండయ్యె =
 మెప్పించుకొనియెను; అతండ = ఆరామానుజగురుడే, ని...కుకొనిజ = తనయొక్క,
 ఛాత్ర=శిష్యులయొక్క, ఛాత్రాతేవానికొ శిష్యా' అని యమరము. సత్రంబుల
 కుకొ = రామానుజకూటములకు, 'సత్రమాచ్ఛాదనేయజ్ఞే సదాదాసేవనేపిచ' అని
 విశ్వము. ప్రత్యహంబును=ప్రతిదినమును, కల్యంబునకొ = జేవకడనె, 'ప్రత్యహం
 హర్షణం కల్య' అని యమరము. మూల్యంబు = వెలను, 'మూల్యంవస్సోఽవ్యవక్ర
 యశి' అని యమరము. ఒల్లక = ఇచ్చయింపక, గవ్యంబు = గోసంబుగియైన పాలు
 పెరుగు సేయి, సమర్పించి వేడినకొ = యాచింపగా, వల్లవీవల్లవులకుకొ=గోషికా
 గోపకులకు, పరమపదంబుకొ, ప్రసాదించెకొ = కృపనొసంగెను, అతండ = ఆయడ
 యవరులే, బ...య్యెకొ=బంధ = కర్తృబంధమువలన, ముత్తండయ్యెకొ = విడువఁబడిన
 వాడైనను, అవతారాంతరంబునకొ=మఱియొక యవతారమందు, కాలాంతరంబునకొ=
 మఱియొక కాలమందు, సా...లై=సంకుచిత = తక్కువపడిన, జ్ఞానలై = ఎఱుక
 గలవారై, విషయపరులు = శబ్దాదీవిషయానస్తలు, అగునరులకుకొ = విసమానవులకు,
 పరమునందలి=మోక్షమునందలి, తీపు=రుచి, ఒదవకొ = పుట్టునట్లుగా, సు...నకొ -
 సుందరజామృత = సుందరజామాతృక డనియెడు, నామంబునకొ = నామధేయముచేత,
 అర్పిరాదిగతి = అర్పిరాదిమార్గగమనము, (ముక్తులగువారు సూర్యమండలమును భేదించు
 కొని పోవు మార్గప్రకారము ననుట) విశదీకరించెకొ = లేటపఱచెను, అతండ = ఆ
 యెంతెరుమానారే, ఇటమీడకొ = భవిష్యత్కాలమందు, యాదవగిరిఐకాణంబు =
 యాదవాచలప్రాంతము, (తిరుసారాయణపురప్రాంత మనుట), పా...పాషండ = వేద
 బాహ్యులచేతను, సంకులంబు = సంకరము, కావచ్చినకొ, తచ్చ్యుతికికొ - తల్ = ఆ
 తానుండులయొక్క, చ్యుతికికొ=నాశమునకు, శతకొపసమాఖ్యకొ = శతకొవులనునామ
 భేయముచేత, గుంధవించి = అవతారిమెత్తి, నీరంధ్రవాదంబునకొ = ఎడతెగనిప్రసంగ

ముచేత, అం...లక్ - అంధ్రాదివిషయ = అంధ్రదేశము మొదలగుదేశములందలి, విద్య
జ్ఞసంబులక్ = విద్వాంసులను, అ...క్ష - అధోక్షవిషయ = భగవద్విషయమగు, వాద =
ప్రసంగ మనియెడు, భిక్ష = భిక్షును, వేడి = అడిగి, దిగ్విజయంబుసేసి = దిక్కులను
గెలిచి, గ...దుక్ - గరుడకుధర = గరుడాచలముయొక్క, గుహయాదుక్, (అహో
బిలమునుట), అ...బుఅకుంఠ = అప్రతిహతుడైన, నృకంఠీరవంబు = నరసింహస్వామి,
కుహనాత్రిదండి వి = కపటసన్న్యాసియై, బ్ర...లు-బ్రసీ = బహుసమును, 'ప్రతిహ
మానసం బ్రసీ' అని యమరము. కుసుంభాంబర = కాషాయమును, అంభోగకుండికలు =
కమండలువును, ('కొసుంభరాంభకుండికలు' అను పాఠమున రాంభ మనఁగా వేణుదండ
మని యర్థము; కడమ సుగమము.) ఒసంగక్ = ఇయ్యుగా, అం...డువి - అంగీకృత =
గ్రహింపఁబడిన, అంతిమ = కడపటిచైన, ఆశ్రమముడై = యత్యాశ్రమముగలవాడై,
ఫ...లు-ఫణిప = శేషునియొక్కయు, కణభుక్ = కణాదునియొక్కయు, అక్షపాద =
గౌతమమునియొక్కయు, బాదరాయణ = వ్యాసునియొక్కయు, కపిల = కపిలని
యొక్కయు, జైమిని = జైమినియొక్కయు, శాననంబులు = విధులు, (వీరుతము
లనుట), మ...లు - మత = తమమతముయొక్క, మహానస = బాసనమందలి, మహీ
సురులు = బ్రహ్మణులు, (పావకులనుట), మున్నుగాక్ = మొదలుగా, ఎంతేవాసిక్ =
మిక్కిలిచక్కగా, అంతేవాసులకుక్ = శిష్యులకు, తెలివిపఱుపక్ = బోధించుటకై,
ప...వృ వి-పరమహాస = యతీశ్వరులయొక్క, ఆరుహాస = ఆచారమునకు, పరకాష్ఠ వి =
పరమావధియై, ప...లక్ - పదయుగ = తమపదద్వంద్వమునకు, ప్రసన్న = ప్రపత్తిఁ
జేసినట్టి, భువన = లోకములయొక్క, ప్రపంచ = లోకమందలి, పంచజన = నరుల
యొక్క, 'పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరాః' అనియమరము. హృదయ = మనస్సు
లనియెడు, భవనంబులక్ = గృహములయందు, పద్మాపద్మాత్ములు = శ్రీశ్రీపతులు,
పల్లెర్లు = కామక్రోధాదు లనియెడు కంటకములను, తుడిచి = ఊడ్చివైచి, పాడు =
శూన్యములగువానిని, ఎక్కక్ = ప్రవేశింపఁగా, ('పాడెక్కను' అని పాఠాంతరము.
అట్లే నఁ బాదుకొనఁగా ననియర్థము), భక్తిబోధించి = భక్తినుపదేశించి, భూతలంబుక్ =
భూప్రదేశమును, పావనంబుసేయంగలవాడు = పవిత్రముజేయఁగలఁడు, మఱియు =
ఇంకను, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క, ఆరాధ
కుండై = పూజించెడువాడై, వేంకటేశుండను = వేంకటేశాపరనామముగల వేదాంత
దేశికుండనుట. ఇంకొక్కమనీషి = మఱియొక్క విద్వాంసుఁడు, మ...బు-మధుమగ్ధన =
మధుసూదనుండగు శ్రీపతియొక్క, మత = మతముయొక్క, (శ్రీమన్నారాయణుడే
పరతత్త్వ మని యనుట) ప్రతిపాదకంబు, ప్రబంధశతంబు = నూఱుప్రబంధములను,

రచించి = విన్నవించి, శిలోంఘపర్వనంబునకొక = శిలోంఘపర్వమునచేతను,
 (శిలోంఘము లనునవి ప్రత్యేకపర్వము లనవలయును. శిల మనగా నియమగృహాపా
 దానము ; ఉంఘ మనగా రాలిన నీవారాదులను గ్రహించునది.), తపంబునయొక = తప
 స్సుచేయుచుండగా, తనకుకొక = ఆవేదాంతదేశమునకు, జ...బు-జరచుచు = ముదు
 రాకులనియెడు, కాకదానంబునయొక, అగస్త్యోర్వీరుహంబునకుకొక = అగస్త్యునికి,
 (ఇచ్చట నలర్వీర్వీరుహంబున కని కొందఱుచు దానికి ముల్లుచ్చితచెట్టని చెప్పికొండు)
 నిర్వాణంబు = పరమసుఖమును, ఒసంగంగలండు = కృపనీయంగలండు, ఇట్టియేవ్యం
 బులు = భవిష్యదర్థంబులు, మ...నకొక - మదీయ = నానంబుధియగు, దివ్యబోధం
 బునకొక = దివ్యజ్ఞానముచేత, ఎఱింగియుండుదుకొక = తెలిసికొనియుండుచు, ఏతాదృశంబు =
 ఇట్లువంటిది అగు, త్రై...మికొక - త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయ
 సంబంధియగు, జ్ఞానంబు = తెలివయొక్క, కలిమికొక = ఉన్నచేత, ఇష్టేను = ఈ శరీ
 రము, మానసియంబుగదా = పూజ్యమేకదా, అంటేని = అంటివా, అది = ఆజ్ఞానము, జా
 త్యంబుదక్కొక = జాతిప్రయుక్తముగాని, తపస్సత్యశమదమాది లబ్ధంబు - తపశ్శ = తప
 మును, నత్యంబుకొకమును, (నత్యమనికొందఱు) శమ = మనోనిగ్రహమును, దమ =
 బహిరింద్రియనిగ్రహమును, అది = మొదలగువానిచేత, లబ్ధంబు = పొందబడినది, కాదు,
 విషాది = ఎఱుకుది, భవిష్యదర్థంబులకొక = కాగలకార్యములను, చెప్పచున్నది = వచించు
 చున్నది, అది = ఆగడ్డ చెప్పనది, శుచియే = పవిత్రురాలా, (కాదుట), కాశికంబు =
 గూబరము, డబ్బు = ఒకానొక శకునపక్షి, అట్టి = ఒకజాతిబాతు (అడలు లేక
 జాతిచేడు.) గబ్బులంగు = కుక్కుభము (అడవిలోడి - వీనిని గంపలలోడిచి యమ్ము
 దురుగాన గబ్బులంగు గని పేరువచ్చెను. "నీ...కుక్కుభంబు గబ్బులంగు గంపపులంగు
 గనక, వఱు...") అంగభాషార్యము. ౨. ౮౭. గౌళి = బల్లి, కనుంబెంటి = జీలగు
 పిట్ట (ఇది కాగల ప్రయోజనమును సూచించు నొకానొకపక్షి.) వైడిగట్టి = బంగారు
 రంగువంటి రంగుగల నేత్రములగల యొకపక్షి విశేషము. లోనగు = మొదలైన, తిర్వ
 క్కులు = తిర్వగంతువులు, భా...లు-భావిప్రయోజన = ముందటిపనులకు, సూచ
 కంబులై = తెలియజేయునవియై, ఉన్నయవి = ఉన్నవి, అవి = ఆకాశికాదులు, తప
 స్సులే = తపస్సంపన్నములా, మావిజ్ఞానంబును = మావిజ్ఞానమును, అట్లు = ఆప్రకారమే,
 ఎట్లనినకొక = అది యేప్రకారముగా, నాస్తిక్యంబువలనకొక = నమ్మకములేకుండుట
 వలన, శాస్త్రంబులెడకొక = శాస్త్రములపట్ల, అధీతిబోధంబులు = చదువుట తెలియుటలు,
 తక్కుకొక = తప్పు, అ...లు-అచరణ = అచరించుటయు, ప్రచారంబులు = అచరింపఁ
 జేయుటలును, లేమికొక = లేకుండుటచేత, ధర్మంబు, దూరంబు = మాకు లేదు, అది నిమి
 త్తంబుగాకొక = ఒదికారణముగా, ఇతైఱంగు ఎఱుంగకొక = ఈవార్తముచెలియక, భవో
 త్తారకంబు = సంసారోద్ధారంబు, కాదు, కావునకొక = కాబట్టి, క...ని-కలుష =
 పాపముచేత, రహిత = విదూషణమైన, కాయంబునంగుగాని = శరీరముచేతకాని, కల్యా
 ణంబు = మోక్షశుభము, లబ్ధంబుగాదు = లభించదు, కావునకొక = కాబట్టి, ఇ...బు-

ఇవిరూప = ఈవికృతరూపముగల, విగ్రహంబు = నాశరీరమును, అనుగ్రహంబున = ప్రసాదముచేత, ఉడిసి = పోగొట్టి, కృతార్థుఁ ఁయు మని = ధన్యుని జేయు మని, పాదంబుల వ్రాలి = పాదాక్రాంతుడై, పాట = గానమందు, పాతికపాలేని = పాదాంశ మైనను, ఈవేయనిన = ఇయ్యవే యనగా, అతండు = ఆదానరి, ఆదియును = ఆ పాతికపాలైనను, ఈలే నన్న = ఇయ్యలే ననగా, పోనిమ్ము = పోనీ, ఈప్రభాత సమయంబున = నేటిప్రాతఃకాలమందు, పా...న = పాడిన = గానమునేసిన, చరమగీతంబైన = కడపటిపాటయైనను, ఇచ్చి = డినగి, ప్రపన్నుడ = శరణా గతుడను, అగునన్ను, అవిషన్నుంజేయు మని = ఆపచలేనివానిగా జేయుమని, లేవనన్న = పాదములపైనుండి లేవకుండిన, ప...డు వి - పరమదయా = ఉత్కృష్టదయ చేత, అర్హుడై = చల్లనివాడై, అట్లకానిమ్ము, లేవని, అతని = ఆరాక్షసని, లేవనెత్తి, అ...బు = అత్తను = ఆరాక్షసశరీరముయొక్క, ప్రాప్తి = వచ్చుటయొక్క, ప్రకారంబు = రీతిని, నవిస్తరంబుగా, చెప్ప మనిన, అపొలదిండి = ఆమాంసభక్షకుండగురాక్షసుడు, దుఃఖార్తుడై = దుఃఖపీడితుడై, అవధరంపు మని, ఇట్లనియె.

* * * * *

ఉ. ఉండుదుఁ జోళభూమి నొకయూరఁ గళల్పదునాల్గు నేర్పి వా
కృండిమఁ జర్చగెల్లు ఘట ॥ † శాసుల శ్రౌతులఁ దప్పు వట్టుదున్
‡ ఖండల ముట్టి విప్పు గని ॥ నవ్వుదు వెండి ప్రయోక్తల నుద్ధి
మండలిగ్రాధికత్వ మవమానమునేయుదు జల్పవాది నై. 67

టీ. చోళభూమి = చోళదేశమందు, ఒకయూర = ఒక గ్రామమందు, ఉండు దున్ = నివసించును, కళల్ = విద్యలు, పదునాల్గు = చతుర్దశసంఖ్యాకములగువాని, 'అం గాని వేదాశ్చత్వారి' మీమాంసా న్యాయవిస్తరికి, పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశ' అనియును, అంగము లా ఐదుటను, 'శిక్షా వ్యాకరణం కలాప నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా, ఛందశ్చేతి పడంగాని' అనియు ప్రమాణము. నేర్పి, ఘట శాసుల = తార్కికులను, (ఘటశాస్త్ర)లనుపాఠమున నిదేయర్థము), వాకృండిమ = వాక్ప్రచండత్వముయొక్క, చర్చ = అక్షేపముచేత, గెల్లు = జుంతును, శ్రౌతు ల = యాగతంత్రజ్ఞులను, తప్పువట్టుదున్ = స్థాలిత్యములవట్టుదును, వెండి = మఱి

* ఇంతవఱకు షష్ఠాశ్వాస మనియు నికనుండి న ప్రమాశ్వాస మనియు గొన్ని ప్రతులందుమాత్రమే కలదు. (కాని ప్రమాశ్వాసము 90, ద్వితీయాశ్వాసము 100, తృతీయము 93, చతుర్థము 290, పంచమము 150, ఉండఁగా 65, 66 పద్యము లతో) ఐదాశ్వాసములు రచించబడిన వనుటకన్న నివి 137 నుగలిసి యేకాశ్వాస మనుటయే యుక్తము.

ఇచ్చట గొన్ని ప్రక్షిప్తపద్యములు గలవు. వానిని ఆశ్వాసాంతమునఁ గనందగు. † శాస్త్రుల ‡ ఖండల ముట్టి విప్పుగని నవ్వుదు వెండిప్రయోక్తులన్.

యును, ప్రయోక్తలక్ = పోడశకర్తాధికారులను, ఖం...ప్తి-ఖండల = ఖండకారికల
యొక్క, ముష్టి=సంచికను, విష్వక్ = విష్వక్గా, కని=చూచి, నవ్వుదుక్ = పరిహాసిం
తును, సు...ము-సుధీ = విద్వాంసులయొక్క మండల = సమూహముయొక్క, గ్రాంథి
కత్వము = గ్రంథనిపుణతను, జప్తవాదినై = జయేచ్ఛచేత కళలను వాదించువాడనై,
ఆవమానమునేయుదును.

వ. ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నగండంబగు వేదండంబునుంబోలె మదాంధుం
డనై యల్పవిద్యాలబ్ధి విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుం
బోలె నచ్చదువె పరబ్రహ్మంబై పెద్దలఁ జెనకి యోడియు సరియైతి
ననియును సరిపోయి జయించితి ననియు నబద్ధంబు లాడి చిల్లరప్రభు
వులం భ్రమియించుచుండి దీక్షితులం జూచి యియక్ష వొడమి
ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురకుం బోయి యప్పురంబున.

గిరి

టీ. ఇన్నడవడిక్ = ఈనడకచేత, ప్రభిన్నగండంబు - ప్రభిన్న = మదముకాఱు
చున్న, గండంబు = చెక్కలు గలది, అగు, వేదండంబునుంబోలె=వీసంగులె, మదాం
ధుడనై = మదముచేత మత్తుడనై, అ...భిక్-అల్పవిద్యా = కొంచెపువిద్యయొక్క,
లబ్ధిక్ = ప్లాప్తిచేత, విడువక్ = మూటవిచ్చుటకును, ముడువక్ = మరలమూటగట్టుట
కును, వేసరని = విసువని, వీసంబు = వీసముకాసులుకల, 'రెడ్డియనుబోలెక్' = రెడ్డివాని
వలెనే అచ్చదువె = నాకు వచ్చియాన్న యాచదువే, పరబ్రహ్మంబై = చాలగొప్పనై,
పెద్దలక్ = వృద్ధులను, చెనకి = ప్రసంగమునకుఁ గదలించి ఓడియుక్ = ఆపజయము
బొందియు, సరియైతి ననియుక్ = సమముగాఁ బ్రస్తరించితి ననియు, సరిపోయి=వారితో
సరియై, జయించితి ననియుక్ = గెల్చితి ననియును, అబద్ధంబులాడి = దబ్బరలాడి, చిల్లర
ప్రభువులను, భ్రమియంపఁ జేయుచుండి, దీక్షితులంజూచి = ఆహితాగ్నులను గాంచి,
ఇయక్ష=యజ్ఞముఁ జేయవలయునను గిచ్చు, (యష్ట మిచ్చా ఇయక్షా - అని వ్యుత్పత్తి.)
పొడమి = అంకురించి, ద్రవ్యభిక్షార్థినై = ద్రవ్యభిక్షను గోరినవాడనై, మధురకుం =
మధురాపట్టణమునకు, పోయి, ఆప్పురంబునక్ = ఆమధురాపట్టణముందు.

సీ. బహివడ్డద్విజాన కళల్పపుఁ బాచితం విడి

పసిడికై తా వానిబంటిఁ గుడిచి

కలసి వణిక్కురోధలతోడఁ బుణ్యాహ

ముల బియ్యములకు నై శ మొత్తులాడి

కళి రవి గ్రహ జపహస్తానాదికము లెల్ల

దొరలవాకిండ్ల కేదొద్ద యిచ్చి

*పచ్చిట్టితో ల్పట్టె ॥ చుచ్చుల మెట్లంది
కొనఁ దాన యూరెల్లఁ ॥ గుత్తవట్టి

తే. దర్శపోటులఁ దిని లేనితలుల మైత్రి
నంటి పితృశేషము భుజించి ॥ యదియు నెడల
నక్కవాడల నఱకూర్పు ॥ మెక్కి-మీఁద
వీనిశేఖర మొకతులార్-ర్విజ్యము కొని.

69

టీ. బ...కు - బహివడ్డ=వెలివేయబడిన, ద్విజానకు=విప్రునను, అ...
బు - అల్పపు = కొంచెముయిన, పాచితంబు = ప్రాయశ్చిత్తమును, ఇడి = పెట్టి, వసే
డికై=ధనముకొఱకు, తా=తాను, వానిబంతి=వాని పక్షియందు, కుడిచి =
భుజించి, వ...డన్ - వణిక్=కోమట్లయొక్క, పురోధలతోడ=పురోహితులతో,
కలసి = చేరుకొని, పు...కై - పుణ్యాహముల = కోమటిండ్ల పుణ్యాహవాచనముల
యొక్క, బియ్యములకు=తండులముకొఱకు, మొత్తులాడి=కలహించి, శ...లు ఎల్ల -
శశి = చంద్రునియొక్కయు, రవి = సూర్యునియొక్కయు, గ్రహ = గ్రహముల
యందుఁ జేయునట్టి, జప=జపములు, స్నాన = స్నానములు, ఆదికములెల్ల = మొద
లగునవి యెల్ల, దొరలవాకిండ్లకే = ప్రభుద్వారములకే, దొడ్లయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి!
(దానములకొఱకై తాను జేసిన నవగ్రహజపము మొదలగునవి ధనికుల వాకిండ్లనే
ధారఁబోసె ననుట), వ...లు - పచ్చి = ఆర్ద్రమగు, ఇట్టితోలు=కృష్ణాశనమును, బట్టె
చుచ్చులమెట్లు=ఎరుము మేఁక ఆవు వీని వరుసలను, అందికొన = దానమువట్టుటకై,
తాన=తానే, డోరెల్ల = అవట్టణమెల్లను, గుత్తవట్టి = గుత్తచేసి, (పచ్చిట్టితోల్పట్టి
చిచ్చుల నని పాఠాంతరము. అట్లయిన పచ్చి జింకతోళ్ళం గ్రహించి వేనవికాలములయం
దనియర్థము), దర్శపోటుల=నిమగ్తములయందు, తినిభక్షించి, లేనితలుల= ఆ
బ్రాహ్మణార్థముల లేని కాలములయందు, మైత్రి = స్నేహముచేత, అంటి = చేరి,
పితృశేషము = తదైనపుఁగూడు, భుజించి = మెసవి, అదియు = ఆపితృ శేషమును,
ఎడల=దొరకక పోగా, అక్కవాడల = పూటకూలియిం ద్లండు పిఠులయందు,
అఱకూర్పు=చాలిచాలని యర్థాశనములను, మెక్కి=తిని, మీద = అనంతరమందు
వీని=ఈకార్యముయొక్క, శేఖరము = శిరోభూషణమగు ఒక...ము-ఒక=ఒకటియైన
తులా = తులాభారముయొక్క, ఆర్త్విజ్యము = ఋత్విగ్భావము, (తులాభార దాన
మనుట), కొని = గ్రహించి.

* పచ్చిట్టితోల్పట్టి చిచ్చుల.

తా. ఈపైనికెప్పినవన్నియును బాహుపాతువులు గాన నింద్యము లయిన స్వర్గాదు రత్వమును బట్టి యన్నియుం జేసియుండెను.

ఉ. ఇట్టొనగూర్చి వైశ్యునకు १ నిచ్చి చన న్నటి పుచ్చి చౌకము
 లెట్టుచు వడ్డిలెక్క లటుపెట్టుచు ధారణవానికై కొదల్
 పెట్టుచు వాడు రేగి మఱిపెట్టుదుఁ బెట్ట ననంగఁ మిట్టఁ గూ
 పెట్టుదు నిట్టు పోరఁ గనిపెట్టుక యొక్కరుఁ డుండి వెండియున్. 70

టీ. ఇట్టు=ఈ ప్రకారము, ఒనగూర్చి=కూడఁబెట్టి, వైశ్యునకున్ = కోమటికి, ఇచ్చి=వడ్డికిచ్చి, చనన్ = మరల నూరికిఁ బోవుటకై, మఱి=పిమ్మట, పుచ్చి = తీసికొని, చౌకముల్ = ఉడ్డలు, (నాలుగేసి యతుట) పెట్టుచున్=ఇడుచు, వడ్డి లెక్కలు, అటు పెట్టుచున్=ఆ ప్రకారము వేయుచును, ధారణవానికై=బియ్యము మొదలగువాని ధర వారడికై, కొదలెట్టుచున్ = తక్కువలు సేయుచు, వాడు=ఆకోమటి, రేగి=చెల రేగి, మఱి=పిమ్మటను, పెట్టుదుఁ బెట్ట ననంగన్=ఇత్తునీయననిచెప్పఁగా, మిట్టన్ = రచ్చ మిట్టయందు, కూపెట్టుదును=కూతలుపెట్టుదును, ఇట్టుపోరన్ = ఇట్లు పోరుచుండఁగా, ఒక్కరుఁడు = ఒకమానిసి, కనిపెట్టుకయుండి = కాచుకొనియుండి, వెండియున్ = మరలను.

తా. ఇట్లు కూడఁబెట్టిన ధనము కోమటికి వడ్డికిచ్చి నే నమ్మిన బియ్యము మొదలగు వాని ధర వారడికొనుటకు జిల్లరవడ్డికొనుటకు బీటలాడి రచ్చలలోఁ జెప్పుకొను చుండఁగా నొక్క దొంగ కనిపెట్టుకొని యుండెను.

సీ. వెలివాడఁ బనిక్రొత్తమలకవాల్లొని నూనె

యిడి తంగెడాకుగల్పెడు తహతహ

కూర్చుంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు

టంగడిఁ దలయంటుకాడి తడవు

వంట పుట్టింటి కెప్పంటికంటెను బాలు

పెరుగు నే గూర లంగపెడుతెగువలు

సంచెళ విదలించి १ తాంబూలదళ పూగ

నివహంబు జాలంగ १ నించు నుబ్బు

తే. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు సడింపుఁ

బ్రాలు నాలికి మేలుచిరలు గొనియెడు

సంభ్రమంబును బెఱపాంధ్రజనులఁ బయన

మడుగు ప్రశ్నంబులను మత్స్యగ్రయాణ మెఱిగి.

టీ. వెలివాడక్ = చుండాలవాటికయందు, పని = పనితనముగల, శ్రొత్తమలక
 వాల్ = శ్రొత్తపాదరక్షలు, కొని=వెలచేసి, నూనెయిడి = నూనెబూసి, తంగెడాకు,
 కట్టెడు = ఆపాదరక్షలకుఁగట్టునట్టి, తహతహ=త్వరపాటును, మార్చుంబు = కనుబొమల
 నందు, 'సూర్పుమస్త్రీభ్రువోర్చ్యవ్' అని నిఘంటువు. గొరిగించుకొని=త్రేరముఁ జేయించు
 కొని, (సొగసునకుఁ గనుబొమలనందుమాత్రమే గొరిగించుకొనె చుట,) ఉష్ణతోయపు=
 వేడినీరమైడు, అంగడిక్ = దుకాణమందు, తలయంటుకాడి = అభ్యంగము సమ
 యముచైన, (తలయంటుకాడు అనుపాతమున నభ్యంగముఁ జేసికొని తిరిగెను,) తడవు=
 ఆలస్యమును, వంటపుట్టి = వంటఁజేసిపెట్టెడు పెద్దవ్వుయొక్క, ఇంటికిక్ = గృహ
 మునకు, ఎప్పటికంటెను = పూర్వముకంటెను, పాలు పెరుగునేగూరలు = పాలును,
 పెరుగును, నేయిని, కాకములును, అంపెడు = చంపునట్టి, తెగువలు=బౌదార్యములను,
 సంబెళ = వక్కాకుపెట్టె, విడలించి = విప్పి, తాంబూలదళ = తమ్మలపామలయొక్క,
 పూగ=పోకలయొక్క, నివహంబుక్=సమూహమును, చాలంగక్ = చాలనట్లు, నించు=
 నిండించునట్టి, ఉబ్బు = ఉత్సాహమును, బ్రహ్మచారి = శిష్యునియొక్క, భుజుంబు =
 మూపుననున్న, మాత్రకుక్ = అసిమికి, సడిపుఁబ్రాలు = దంపుడుబియ్యమును, అలి
 క్కి=భార్యకుఁగాను, మేలుచీరలు = మంచిమంచి కోకలను, కొనియెడు = గ్రహించెడి,
 సంభ్రమంబు = చిడిముడిపాటును, పెఱి = ఇతరులగు, పాంఙ్జనులక్ = మార్గస్థులను,
 పయనమడుగు=ప్రయాణ మెప్పు డనియడిగెడు, ప్రశ్నంబులను=ప్రశ్నలచేతను, మత్స్య
 యాణము = నాపయనము, ఎఱిగి = తెలిసికొని.

తా. వైనిచెప్పినప్రకారము ప్రయాణసన్నాహము గాఁగా దొంగ లెస్సగాఁ
 దెలిసికొనియుండెను.

క. హత్తుకొని యొక్కకొందఱ

నత్తైరువుం గట్టఁ బనిచి యందఱ క్రియఁ దాఁ

దిత్తొకటియుఁ గొని తే మఱి

యుత్తర ముత్తర మటంచు నొకప్రాద్దుకడన్.

72

టీ. హత్తుకొని = వెంబడించికొని, ఒక్కకొందఱక్ = మఱికొందఱక్, అత్తైరు
 వుక్ = ఆమార్గమును, కట్టఁబనిచి = అఱికట్టఁబుడి, అందఱక్రియక్ = అందఱివలెనే,
 తాక్ = అదొంగ, లిత్తి = నంచి, ఒక్కటియుఁగొనితేక్ = ఒక్కటి తీసికొనిరాగా,
 మఱి = అనంతరమందు, ఉత్తరముత్తరమటంచుక్ = పోవలసినదుత్తరదిశయని, ఒకప్రాద్దు
 కడక్ = ఒకప్రాద్దు వేళను. ('లిత్తియొకటికొని' అనుట సాధువు.)

తే. లేచి పోవంగఁ దత్తఱు మేచితోడి

వారు సన నేను ముడిమోపు న వటుచక్కెత్తి
పోవ వాఁ డిందు రం డని న త్రోవ యడవిఁ
బెట్టి యొక వాఁగు డిగ నీల న వెట్టుటయును.

73

టీ. లేచిపోవంగఁ = లేచిపోవుచుండగా, తత్తఱు మేచి = త్వరపాటతిశయించి, తోడివారు చనక = తోడిమార్గములుపోగా, నేను, ముడిమోపు = మూటబరువు, వటున కెత్తి = బ్రహ్మచారికెత్తి, పోవక = పోవుచుండగా, వాడు = ఆచోరుడు, ఇందు రం డని = ఇటురం డనుచు, త్రోవ = మార్గమును, అడవి బెట్టి = అడవిలోఁ బెట్టి, ఒక వాఁగు డిగ = ఒక వంక దిగఁగానే, ఈలవెట్టుటయును = ఈలవేయఁగానే, (జార చోరు లీలవెట్టుట వారిసంజ్ఞ).

క. అఱచేలివ్రాలు గనున

త్తఱఁ బడె నొకయంపకట్టె న దానికి నిలువం

బిటుబిటున తాలు వడెం

దెఱపియుఁ గనలేక సాతు న దిరుగంబడియెన్.

74

టీ. అఱచేలివ్రాలు = అఱచేలిగీతలు, కనున త్తఱక = చూచెడుకాలమందు, (అరుణోదయకాల ముట.), ఒక యంపకట్టె = అంపకోల, పడెన్ = వ్రాలెను, దాని క్కొ = ఆయంపకట్టను, నిలువక = మార్గమునడువకనిలువఁగా, బిటుబిటున = బిరుసు బిరుసుగా, తాలువడెన్ = పాహణములువడెను, సాతు = వధికసమూహము, తెఱపి యున్ = పోవుటకునుండును, కనలేక = తెలియక, తిరుగంబడియెన్ = వెనుదిరిగెను.

*

మహాస్వగర

కవినె స్థల్యాంతజంతు న గ్రసనభృశబుభు న తౌత్వర త్ర్యక్షపార్శ్వ
స్థవమానోత్పాతభూత న ప్రకరపటిమ హా న లాహలస్ఫుర్దిహేతి
చ్చవిరేఖానేక రాహూ న చ్చలితరవులు రగక్షశ్చమూఢిత్పులింద
స్థవబృందంబుల్వనిస్ఫుల్వడిఁ బొడుపొడుమనస్పల్కులు స్థుల్కులు

[నాన్.

టీ. కల్యాంత = ప్రళయకాలమందు, 'క్షయశకల్యాంత ఇత్యసి.' అని యమరము. 'జంతు = ప్రాణులయొక్క, గ్రసన = భక్షణమందు, భృశ = మిక్కిలియగు, బుభుక్షు = ఆకలియొక్క, 'భోక్తు విచ్చా బుభుక్షు', త్వర = వేగము గలిగిన, త్ర్యక్ష =

ఫాలాత్పనియొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు, ప్లవమాన = పరువులేల్తుచున్న, ఉత్పాత = భయంకరములైన యుల్కాదులతోఁ గూడిన, భూత = భూతములయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యమువంటి సామర్థ్యముతో, హాలా హల = కాలకూటముతోడ, స్ఫుర్తి = కలహించెడు, హేలి = ఆయుధములయొక్క, ఛవి = కాంతులయొక్క, చేభా = పశ్చులనియెడు, అనేక = పెక్కులైన, రాహు = రాహుగ్రహములచేత, ఉచ్చలిత = చలింపఁజేయఁబడిన, రవులు = సూర్యుఁడు గలిగి నట్టి, రక్షశ్చమూ = రాక్షససేనను, జిత్ = జయించుచున్న, పుశ్చిద = కిరాతకుల యొక్కయు, ప్లవ=చండాలురయొక్కయు, బృందంబుల్ = సమూహములు, వనిక్ = అడవియందు, బల్వడిక్ = మిక్కిలిచేగముగా, పాడుపాడు మన్ = పాడుపాడు మని యెడు, (ఇది యాప్రేక్షిత ప్రార్థనార్థకము), చల్కులున్ = మాటలును, ముల్కులున్ = బాణములును, రాన్ = రాఁగా, కవినెక్ = చుట్టుకొనెను.

తా. ప్రళయకాలరుద్రుని సూరిల బాటుతెంచుచున్న మహాభూతములవలెఁ బటిమ గలిగి యనేక రాహువులనెడు బుద్ధిచేత సూర్యుఁడు భయంపడునట్టి యాయుధ కాంతులు కాలకూటమును మీటుచుండఁగా ననేక కిరాతకులును జుండాలురును గుంపులు గూడుకొని వాడితూపు లేయుచు బాడుపాడు మని చల్కుచు నలదిక్కులఁ గ్రమ్ముకొనిరి. 'భూత-గ్లవన' అనియు, 'ప్లవబృందంబుల్ వనిక్ - బల్వడి' అనియు పే. దిద్దుబాటులు. దిద్దుట అనవసరము.

వ. ఇట్లు చెట్లు వెడలి విండ్లు వంచుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి హల్లకల్లోలం బై విటుగంబడు నెడ. 76

టీ. ఇట్లు=ఈ ప్రకారము, చెట్లువెడలి = అడవిలోనుండి వెడలివచ్చి, విండ్లు = ధనువులను, వంచుకొని=ఎక్కువెట్టివంచి, ముంచుకొనుచున్న = మీఁదఁబడుచున్న అన్నల్ల ప్రజక్ = ఆ కిరాతకగుఱుమును చూచి 'క. విలల బాడుచు దగవిలు, గోలలఁగొని నల్లప్రజలు గుములై నడువన్' అని వేంకటనాథుని పంచతంత్రము. (అ. ౧౮౫.) హల్లకల్లోలంబై=పెద్దరంతై, విటుగంబడు నెడక్=విఠిగిపోవునప్పుడు.

సీ. పసలేదు నిలరోయి ి పాతకులారని

దేవాయుధంబులు ి ఊవువారు

వైఁడిబాసముఁ జెట్లఁ ి బడవైచి ¹దుడ్డుపె

ట్లకుఁ బాటుచునె యొలె ి లైచువారు

బరువు డించి కటారి² పరుఁజించి నిల్పియిం

దెందు వచ్చెద రని ి యెదురువారు

--- 1. దుడ్డుఁ బెట్లకుఁ బాటుచునె యొడల్ డాచువారు,
అముక్త—36

వస్త్రంబు గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ
 బస్త్రని దయపుట్టఁ శ బలుకువారు
 తే. కలవి మామూఁడ నిప్పింతుఁ శ దొలగఁగఁ డొకటి
 యాడుదానిఁ జేనంటకుఁ శ డనుచుఁ బెద్ద
 తనము నభిమానమును దెంపు శ గనఁగఁ బలికి
 నిలిపి దోపిచ్చువారు నై శ తొలగి రపుడు.

77

టీ. ఘనలేదు=పలుమంది లేరు, (దొంగలు గొంచె మునుట.) పాతకులారా =
 ద్రోహులారా, నిలరోయి=నిలువుఁడోయి. అని, దేవాయధంబులు=పాపాణములును దుంట
 కట్టెలును, (ఇక్కడ దేవశబ్దమునకు యజ్ఞ మని యర్థము చేసి దాని యా యుధములు
 పొరుగుయములుగాను బాపాణమయములుగా నుండును గనుక తామును దుంటకట్టెలు
 ననవచ్చును.), అూవువారు=విసరువారును, వైఁడిబాసముక్ = బంగారు మొదలగునది,
 (వైఁడిబాస మనునది నానుడుమాట), చెట్లక్ =వృక్షములయందు, పడవైచి=పాతవైచి,
 దుడ్డు పెట్టుకక్ =దుడ్డుకట్టల దెబ్బలకు, పాటుచు నె=పరుపిడుచునే, ఒరెక్ =వస్త్రములను,
 వైచువారు=పాతవైయువారును, బరువు=తామెత్తుకొన్నబరువును, డించి = దిగువదించి,
 కటారి పరుఁజించి=కటారి యమర్చుకొని, నిల్చి, ఇం దెందు వచ్చెదరని, ఎదురువారు=ఎది
 రించెడువారును, వస్త్రంబు గొండు=ఈబట్టను దీసికొనుడు, ఇది=ఈమూట, దేవరయో
 యి=దేవతయోయి, చన్నక్ =ఇదిపోయినట్లాయెనా, పస్తు=ఉపవాసముండవలసినప్పుడు,
 అని, దయపుట్టక్ = దయగలుగునట్లు, పలుకువారు = మాటలాడెడువారును, మా
 మూఁడక్ =మాగుంపునందు, కలవి=కలిగినవస్తువులు, ఇప్పింతుక్ = ఈజేసెదను, తొల
 గుడు=తొలగిపోండు ఒకటి=ఒకటి వినుడు, ఆడుదానిక్ = స్త్రీని, చేనంటకుడు =
 చేతఁ దాకవలదు, అనుచుక్ = ఇట్లని, పెద్దతనముక్ = (ఆగుంపులొ దమకుఁగల
 యధికార మునుట) అభిమానములు, (స్త్రీలయెడలఁ గల వరు వనుట), తెంపు = తెఱవ,
 సొమ్ములు వోయినఁ బోవుగాక స్త్రీలను దాకకున్న మంచి దని తలంచుట), కనఁగక్ =
 తెలియునట్లు, పలికి=చెప్పి, నిలిపి=గుంపును నిలువజేసి, దోపిచ్చువారునై=చూఱునొస
 గువారై, తొలగిరి=విముఖులైరి, అపుడు.

సీ. తొడువంటివాడుసగన్దోమ బోవక యెదు

ర్పడువాండ్రఁ దొడిబడఁ శ బదరి పొడిచి

పినుఁ గీక పెనుగినఁ శ బెద్ద నొంపక యెఱ్ఱ

బాటించి చే గలపాటి *నాచి

యాయితందై చించుకరి గెడువాఁ డేటు

లవి మీఱి చన్న వెకదవులు టుడిగి

పాదవు చే లేకయ 1 పుటపుటయును నైన
వాని శోధింప నవ్వలికి బనిచి

తే. పాదలఁ దూఱిన నీటెచాపుల వెడల్పి
కట్టుబట్టలు గొని ప్రాతబట్ట దయను
గోచులకు నిచ్చి గనపరాకులు నిగిడ్చి
చెప్పటట్టలు శోధించి 1 సిగలు విప్పి.

78

టీ. తొడువింటివాడు=అంబుదొడిగిన విల్లుగలవాడు, చన్దోవ్=పోయెడు
త్రోవను, పోవక = పిగక, ఎదుర్పుడువాండ్ర = ఎదురైనవారిని, తొడిబడ =
తొట్టువడునట్లు, పదరి = వచుకరించి, పొడిచి, పినుగు=పీచుగు, (లోభియనుట.),
ఈక = తనసొమ్మియ్యక, పెనగిన = పెనగులాడగా, పెద్ద=మెండ్లుగాను, నొంపక=
నొప్పింపక, ఎట్టి = నెత్తురును, పాటించి=కాటునట్లు పొడిచి చేగలపాటి=చేతనున్న
మాత్రము సొమ్ము, నాచి=అవహరించి, ఆయితంబై = ఆయత్తవడినవాడై, చించుక=
గుంపును చించుకొని, అరిగెడువాడు, = పోవునట్టివాడు, అవియేటులు = ఆదొంగల
ప్రహరములను, మీటి = ఆతిక్రమించి, చన్న = పోయినను, వెకదవులుట = వెంబ
డించుట, ఈడిగి = మాని, (మార్గము డెవ్వండేని గుంపు జించుకొనిపోగా దొంగలు
వాని దఱుమ రనుట.), పాదవు = ద్రవ్యము, చేలేకయ=చేతలేకయే, పుటపుటయును
నైన వాని = బలిసిలావైనవాని, శోధింప = వానిదావున సొమ్ములు చూచుటకు,
అవ్వలికి=ఆవలికి, పనిచి=పంపి, (బలముగలవాడు గుంపులోనున్నవాని నవ్వలికి దొంగలు
పంపిరనుట.), పాదలఁదూఱిన = కొందఱు పాదలొందూఱుగా, ఈటెచాపుల =
అపాదలమోదికి బొడిచెదమని ఈటెలు చూచుటచేత, వెడల్పి = వారిని బయలికి
రప్పించి, కట్టుబట్టలు=కట్టుకొన్న వస్త్రములు నైతము, కొని=గ్రహించి, ప్రాతబట్ట=
జీర్ణవస్త్రమును, దయను=దయచేత, గోచులకు=కొపినములకుగా, ఇచ్చి = ఒనగి,
*గనపరాకులు=గన్నేరాకులవంటి యమ్ములయలుగులను, నిగిడ్చి = లోపలదూర్చి, చెప్ప
టట్టలు = పాదరక్షలయట్టలు, శోధించి = వెదకి, సిగలు = జాట్లు, విప్పి, (మార్గములు
చెప్పటట్టల సందులను సిగలయందును సొమ్ములు దాచియున్నా రని దొంగలు వానినెల్ల
శోధించి రనుట.).

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చువెరిగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు
సార్థంబు సర్థంబు లవహరించు సంకులంబు. 79

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, పాటచ్చరులు=చోరులు, 'ప్రతిశోధిపరాన్మంధి
పాటచ్చర మలిష్టుచా' అని యమరము. పెచ్చువెరి = చెలరేగి, విచ్చలవిడి =

* గనపరాకులు; గభిపరాకులు. (గనపరాకులు అని బ్రా.)

స్వేచ్ఛచేత, ఉచ్చావచంబులగు = అనేకవిధములగు, 'ఉచ్చావచం వైకభేద' మ్మని యమరము. సార్థంబు = బాటసారులయొక్క, అర్థంబులు = ధనములు, అపహరించు = దోచుకొనెడు, సంకులంబునకొ = సందడియందు.

సీ. కటినుండి చనుమఱు శ గడిగాంగ బిగియించి

కట్టిన నిడు నీలి శ కాసె మెఱయఁ

బిల్లిగడ్డము మించక శ బెరిగి మీసలు కుక్షీ

గోళంబుమీఁద నురయ్యాల లూఁగ

బూది బ్రంగిన మొగంబున వడిగట్టుమై

నపుమైల ప్రాజాదు శ నాజెలంగఁ

జిటివేలి పూసపై శ ఘటియిల్లు వెడపట్టు

చిమ్ముల సురి య డా శ ల్తువ్వురముగ

తే. నూరనుండియుఁ గను పెట్టుకుండువాడు

తప్పిపో నన్ను డబ్బాటు శ దా బొడగని

యట్టివేళఁ గాకళ్ళ శ్రు శ వనెడు నొకప్ర

చండ చండాల చోరభటుండు తఱిమి.

80

టీ. కటినుండి = పిఱుదుదగ్గఱనుండి, చనుమఱు = తొమ్ము, గడిగాంగ = హద్దుగా, బిగియించి = బిగించి, కట్టిన, నిడు = పొదువైన, నీలికాసె = నీలదట్టి, మెఱయఁ = ప్రకాశింపఁగా, పిల్లిగడ్డము = పిల్లిగడ్డమును, మించక = అతిశయించునట్లు పెరిగి, మీసలు = మీసాలు, కుక్షీగోళంబుమీఁదకొ = గుండ్రని కడుపు మీద, ఉయ్యాల లూఁగకొ = దోలాయమానము లగుచుండఁగా, బూదికొ = తానుబూసికొన్న బూడిదచేత, బ్రంగిన = కప్పబడిన, మొగంబునకొ = ముఖమందు, వడిగట్టు = వడియగట్టిన, మైనపుమైల = మధూచ్ఛిష్టమాలిన్యము, ప్రాజాదునాకొ = ప్రాతఁవాడు చుక్కయను నట్లు, చెలంగకొ = ఒప్పఁగా, (వడియగట్టిన మైనపుమైలను జాఁదుచుక్కవలె బెట్టుకొన్నాఁడనుట), చిటివేలి = కనిష్ఠికాంగుళియొక్క, పూసపైకొ = గనుపుమీద, ఘటియిల్లు = సంగతమైన, వెడపట్టు = దసిలిగాఁబట్టుటయొక్క, చిమ్ముల = విసరుటలు గల, సురియ = సురకత్తియొక్క. డాల్ = కాంతి, మువ్వురముగకొ = అతిశయిల్లఁగా, ఊరనుండియొకొ = నేను వెడలిన గ్రామముననుండియును, కను పెట్టుకుండువాడు = వేచి యున్నవాడు, తప్పిపోకొ = తప్పించుకొనిపోఁగా, నన్ను, డబ్బాటు = అదాటున, (మాత్రాత్పూర్ణముగా ననుట), తాకొ = ఆమొదలిచోరుండు, పొడగని = గుఱుతుఁ జూచి, అట్టివేళకొ = అనవయమందు, కాకళ్ళశ్రు వనెడు = కాకళ్ళశ్రు వను పేరుగల

ఒక = ఒక్కడైన, ప్రచండ = మిక్కిలియుద్బంధుడైన, చండాల = మూలదైన, చోర = దొంగయగు భటుండు = బంటు, తఱిమి = వెంటడించి.

చ. కవ వటు డించి యేగునుకఱగా సురె గొంకుల దార్పి కూలుడు
న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు శ నిద్రపు దోవతి దట్టి డొల్లిరా
దివిచి పెనంగ వల్లువముఁ ద్రెంచి యనంతుని గంట్ల కూనపుం
జెవులుగ గొడకట్టు ¹గనె చేరుల తెక్కియు దోపునొల్పి పో. 81

టీ. కవ = నాకు జతయగు, వటు = బ్రహ్మచారిని, డించి = డిగ్గరిడిచి, ఏ = నేను, గునుకఱగా = పరుగెత్తగా, సురె = వానికత్తిని, గొంకుల = నాజాను సంధలయందు, తార్పి = అంటవ్రేసి, (గొంకుల గూర్చి యని కొందఱుండు), కూలుడు = క్రిందబడగానే, నివిడి = నిగిడినట్టి, (పై కుబికినట్టి యనుట), బొజ్జపై = వ్రేలెడుకడుపుమీద, మిగులు = వ్యాపించియున్న, (ముల్లె యున్న దని తెలియునట్లుబ్బు కొనియున్న దనుట). నిద్రపు = స్నిగ్ధమగు, దోవతి = దోవతియొక్క, దట్టి = కట్టును, డొల్లిరా = జాతీవచ్చునట్లు, తివిచి = ఈడ్చి, పెనంగ = నేను ఔనగులాడగా. వల్లు పము = వరహలముల్లె, ద్రెంచి = తెగఁగొని, అనంతుని గంట్లకు = కట్టుపోగులకుఁ బైగానున్న గణపులవఱకు, (నాగుబడిపోగులుగల బొందలవఱకనియునుఁ జెప్ప వచ్చును.) డోనపు = తెగిపోయినట్టి, చెవులుగ = చెవులు గలుగునట్లుగా, (చెవులు దెగునట్లుగా బోగులుతెంపినాఁ డనుట.) గొడకట్టు = చెంపలను మూసికట్టిన కట్టు. “గీ. చెంపలను మూసి కట్టుట చెలగు గొడకట్టనంగను.....” అంధభాషార్థవము. 3-3 2,” కనెచేరుల = బొందచేరులుగల, తెక్కియు = కుళ్ళాయు, దోపు నొల్పి = దోచుకొని, పో = పోవుచుండగా.

క. నోరిసని నుండ కే నో

రోరి యకట మా సమీప శ పూరనె మనియున్

దూరము వోయితివే సా

మేరితిని సీకు దక్కునే కాసీరా.

82

టీ. నోరిసన్ = నోటికనిచేత, ఉండక = ఊరకుండక, ఏను = నేను, ఓరోరి, (ఇది సీపనంబుద్ధి), అకట = అయ్యో, మా = మాయొక్క, సమీపపు = దాపున నున్న, ఊరనే = గ్రామమందే, (తములపాకు మొదలగు పదములకువలె పుగాగమము), మని యున్ = బ్రదికియిండియు, దూరమువోయితివే = దూరమేగితివా, సామ్మ = ఈధనము, ఏరితిని = ఏవిధముచేతనైనను, సీకు దక్కునే = సీకు నిల్చియుండునా, కాసీరా = కాని మూరా.

* తే. అనిన నలతిగఁ గోల్పోక యతఁడు రెడ్డి

రాజుఁ గను నని కొదయుఁ దీర్పంగ మగిడి

యంత పరియును బై ప్రజఁ కలికి పాటి

పోవ వాఁడును వెడపోట్లు పొడిచి చనియె.

83

టీ. అనిన = ఇట్టనగా, అలతిగ = కొంచెముగా, గోల్పోక = నశింపక, అతఁడు = ఆయన, రెడ్డి = పట్టెయన, అనగా గ్రామాధికారిని, రాజు = ప్రభువును, కను నని = చూచు నని, కొదయు = కొంతయును, తీర్పంగ = తీర్చుటకై, (చంపుటకై యనుట), మగిడి = మరలవచ్చి, అంత = సమస్తమైన, పరియును = తనతోడిగుంపును, పై ప్రజకు = పైగావచ్చేడువారికి, అలికి = భయపడి, పాటిపోవ = పరువత్తుగా, వాఁడును = ఆకాకత్తశ్రుండును, వెడపోట్లు = తప్పపోట్లు, పొడిచి, చనియె = పోయెను.

ఉ. అంతటఁ బొంతఁ బెద్దెరువునం దరు దెంచు సిఱింపిమంది మ

త్కాంత సహోదరుండును నొకం డరు దెంచుచు సాతు వడ్డ వృ

త్తాంత మెఱింగి న న్నరసి తాఁ గని యార్తి నొకండు దా నతి

శ్రాంతుని నన్నుఁ గావట దిసంతులు గొట్టుచు మోచు కేఁగుచోన్.

టీ. అంతట = తదనంతరము, పొంత = సమీపమందు, పెద్దెరువునందు = రాజమార్గమందు, అరు దెంచు = వచ్చుచున్న, పిఱిందిమంది = వెనుకటి ప్రజయందు, మత్కాంత సహోదరుండును = నాభార్యతోడఁబుట్టినవాఁడును, ఒకండు = ఒకపురుషుండు, అరు దెంచుచు = వచ్చుచును, సాతు = సార్థము, (పథికసమూహ మనుట), వడ్డ = పొందిన, వృత్తాంతము = వార్తను, ఎఱింగి = తెలిసి, న న్నరసి = నన్ను విచారించి, తా = తాను, కని = చూచి, ఆర్తి = దుఃఖముచేత, తా నొకండును = నామఱిది యొక్కడే, అతిశ్రాంతుని = మిక్కిలిబడలియున్న, నన్ను, కావట = కావటిబుట్టయందు, మోచుక = మోచికొని, దిసంతులుగొట్టుచు = నానేరములు పరిహసముగా నెన్నుచు, (మఱిదిగావున దుఃఖమందును దన యవివేకమునకుఁ బరిహసించె ననుట), పిఁగుచోన్ = పోవుచుండగా.

తా. అంతట సమీపమందలి పెద్దబాటను వచ్చేడు కొంతమందిలోఁ గలిసినా రిట్లాటి లోఁబుట్టినవాఁడు వచ్చుచుండి ప్రోవను దోపు వడిన ప్రజవార్త విని నన్ను విచారించి వచ్చి చూచి వగది మిగులఁ బడలియున్న నన్నుఁ గావటిలో నునిచికొని తా నొక్కఁడును మోచికొనుచు నన్ను నేరము నెన్నుచు బోయెను.

* అనిన బాధకుఁ గోల్పోక యతఁడు రాజు, రెడ్డి గను నని కొంతయుఁ దీర్పంగ మగిడి. (శ. ర. పా. పాఠాంతరమును.)

సీ. కొంగవా ల్పలుకు లంగుళుల బట్టుక జబ్బ

లంటు గుట్టిడ పెజ్జా శ నరయువారు

అల బడ్డగుదియ దెబ్బల బాత మసి యిడి

యంబలి గం జిండ్ల శ సడుగువారు

తమనేగి జెప్పకో శ దయమీట విని చీర

జిం చిచ్చువారి దీపించువారు

నోలివడ్డ నెపమున శ గలలేని సిరి జెప్పి

చుట్టలపై దాడి శ వెట్టువారు

తే. నైన పాంథులచేత గ్రంధైన యూళ్ల

జాడగా నిట దెచ్చియన్నీడ డించి

పాటు నీ రాన బోవ నొ శ వ్వారి మగిడి

వచ్చునాలోన నీ రూపు శ వచ్చె నాకు.

25

టీ. కొంగవాల్ = కొంగవాలగావంకలైన, నలుకులు = గాయములు, (కొంగ వాలనగా మాలవాని చేతి కత్తి. కం. 'సురియాశు చేతికత్తికి, నరులందఱు పేరువెట్టి నారు ధరిత్రి, స్త్రీ కొంగవాలనంగను, దిరుమలపై నుండు దేవదేవ ముకుందా' అని దేశ్య నామార్థకోశమందు జెప్పబడియున్నది : కాన, నట్లైన కొంగవాల్ = ఆకత్తిచేతనైన, నలుకులు = గాయము లని చెప్పవచ్చును.) అంగుళుల = వ్రేళ్ల చేత, పట్టుక = బిగబట్టు కొని, జబ్బలను = తుంటును, అంటు = కదిసికొనునట్లు, గుట్టిడ = తుట్టుటకై, పెజ్జాన్ = వైద్యుని, అరయువారు = వెదకెడువారును, తల = శిరమునందు, పడ్డ = పడినట్టి, గుదియ = దుడ్డుకఱ్ఱలయొక్క, దెబ్బల = గాయములయందు, పాతమసి యిడి = గుడ్డకొల్పినమసి యదిమి, అంబలి, గంబి, ఇండ్ల = ఇంటింటను, అడుగు వారు = యాచించువారును, తమనేగి = తమకుగలిగినకీడును, చెప్పకో = తెలియ జేసికొనగా, దయ = కృప, మీట = అతిశయించునట్లు, విని = ఆకర్షించి, చీర = వస్త్రమును, చించిచ్చువారి = చించియొసంగెడువారిని, (చించిచ్చు, 'చించియిచ్చు, కార్ధర్థ ఇత్తనకుసంధి) గించువారు = ఆశీర్వాదించెడివారును, ఒలివడ్డ = బోపిడిపడిన, నెపమున = వ్యాజముచేత, కల = కలిగినట్టియు, లేని = లేనట్టియు, సిరి = తమ సంపదను, చెప్పి, చుట్టలపై = బంధువులమీద, దాడివెట్టువారు = దండువెడలెడు వారును, (తాము దోచుడుపోయినసాకుచేత గొంతెము పోయినను గొప్పగా జెప్ప కొనుచు జుట్టల యిండ్లమీదికిభోజన వస్త్రాదులకు బోయి రనుట), ఐన = ఈరీతి గలిగిన, పాంథులచేత = దోచబడినమార్గస్థులచేత, గ్రంధైన = సందడిగల, యూళ్ల

బాడగో = గ్రామములమీదుగా, ఇటుంచెచ్చి = నామఱుది న న్నిక్కడికిఁ దెచ్చి, ఇన్నీడఁదించి = ఈమట్టిచెట్టునీడను గావడిదించి, పాటు = ప్రవహించెడు, నీరు = ఉదకమును, ఆనబోవో = పానముసేయఁబోఁగా, నొవ్వారి = నొప్పిఘనమై, మగిడివచ్చు నాలోనకో = తిరిగి వచ్చునంతలోనే, ఈరూపు = ఈబ్రహ్మరాక్షసరూపము, నాకు, వచ్చెను.

ప. కయ్యంబునఁ బొఱుబొఱు గాయంబు గాయంబు నేసి వెరవేకిగొలిపిన కాకత్త శ్రునామధేయచండాలు కరాళవేషంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁగడఁగనుట నిట్టి కరాళవేషంబు గలిగెఁ గైశికిగాన ఫలదానంబునదీని మానుపవే! అనిన నతం డేను ఫలబెఱుంగ, ఫలంబుపరమేశముభోల్లాసంబ యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంకర్యంబులకు ఫలపరిమాణ గణన ప్రపన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకం బగుట ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొవ్వున వెఱుతు భగవంతుండ రక్షించు నూఱుడిలు మన్న నన్నోరిమాట నోరన యుండ నతండు. ౧౮

టీ. కయ్యంబునకో = మున్ను చోరులకును బధికులకును గలిగిన జగడమునందు, పొఱుబొఱు = మిక్కిలి పరువెత్తఁగా, కాయంబు = నాశరీరమును, గాయంబునేసి = రక్తసిక్తముఁజేసి, వెఱువేకి = భయజ్వరమును, కొలిపిన = కలుగఁజేసిన, కాకత్త శ్రునామధేయ చండాలు = కాకత్త శ్రుం డనుపేరుగల మాలనియొక్క, కరాళవేషంబు = భయంకరాకారము, కన్నులం గట్టినట్లుండఁ = ప్రత్యక్షముగాఁ బొడఁగట్టినట్లుండఁగా, కడఁగనుటకో = పంచత్వమును బొందుటచేత, ఇట్టికరాళవేషంబు = ఈవిధమైన బీభత్సరూపము, కలిగె = నాకు సంభవించెను. (అంత్యకాలమం దాచండాలునిరూపమే స్వరూపు వచ్చెను గావునఁ దదనుగుణముగా నిట్టిరూపము వచ్చె ననుట), కైశికిగానఫల దానంబునకో - కైశికిగాన = మంగళకైశికిగానముయొక్క, ఫలదానంబునకో = ఫలము నా కొనఁగుటచేత, దీనికో = ఈవికృతాకారమును, మానుపవే = పోఁగొట్టవే, అనినకో = ఇట్లుఁగా, అతండు = ఆభగవద్దాసుఁడు, ఏను = నేను, ఫలం బెఱుంగకో = గానఫలము నెఱుంగను, ఫలంబు = ఆఫలము, పరమేశ = శ్రీ పతియొక్క, ముభోల్లాసంబ = ముభోల్లాసమే, అజ్ఞాకైంకర్యంబులకుకో = వేదశాస్త్రములచేత విధింపఁబడినకైంకర్యములకును, (సంధ్యావందనాదుల కనుట), అనుమతికైంకర్యంబులకుకో = భృత్యుండు సేయఁకీర్తనాది కైంకర్యములకును, ఫలపరిమాణ = ఫలపరిమితియొక్క, గణన = లెక్కనెట్టుట, ప్రపన్నులకుకో = భగవద్దాసులకు, ఎక్కడియది = ఏదది, కానకో = కాబట్టి, బంధకం బగుటకో = అగణనము బంధకారణంబు

గావున (పునర్జననహేతు వసుట.) ఫలంబు = ఆగానఫలము, ఇంతంత = ఇంతయంతయని యును, అందుకొ = ఆగానఫలమందు, కొంత = కొంతభాగమును, కొమ్మన వెఱుకుకొ = గ్రహింపుమనుటకు భయంపడుదును, భగవంతుడ = శ్రీపతియే, రక్షించుకొ = కాచును, ఊఱుడిలు మన్నుకొ = స్వస్థచిత్తుడవుగ వునగా, అన్నోరిమాట, నోరన యుండకొ = నోట నే యుండగా, (అంతశీఘ్రముగా ననుట), అతండు = ఆ బ్రహ్మరాక్షసుడు.

సీ. స్నిగ్ధ త్రిభాగ ముం శ డిత శిరశ్శిఖితోడ

హిమధవళోపవీ శ తములతోడఁ

బుణ్యపద్మిత్తయోర్ధ్వ శ పుం ద్రవల్లలతోడఁ

దులసికాబ్జస్త గా శ వభులతోడఁ

గాపీన కటిసూత్రకామాయయుగితోడ

జలపూర్ణ శుభవమండలువుతోడఁ

బాణిస్థదివ్య ప్రబంధసంపుటితోడఁ

సుత్తరవాక్పూర్వశోక్తితోడఁ

తే. బడిసిడిజితోడ బ్రహ్మమువర్చసము వొల్పు

భాగవతలక్ష్మితో ధూమకపటలినండి

వెడలు శిఖివోలె నమ్మేనుగవెడలి చూడఁ

జూడ వైష్ణవుడై నిల్చె ! సోమశర్మ.

87

టీ. స్నిగ్ధ=నిద్రమైనట్టియు, త్రిభాగ=మూడుపార్శ్వయందు, ముండిత = భద్రా కరణముఁ జేయఁబడిన, శిరః=శిరమునందలి, శిఖితోడకొ=జుట్టుతోడను, (శిరస్సుమూడు భాగముల ఊరమునై యొక్కభాగమందు శిఖయు నుండె ననుట), హిమ = మంచు వలెనే, ధవళ = తెల్లనగు, ఉపవీతములతోడకొ = జన్మిదములతోడను పుణ్య = పవిత్రములగు, పద్మిత్తయ=పండ్రెండైన, ఉర్ధ్వపుం ద్రవల్లలతోడకొ=లతలవంటి యూర్ధ్వ పుం ద్రములతోడను, తులసి = తులసిపూసలయొక్కయు, ఆబ్జ = తామరపూసల యొక్కయు, స్రక్=మాణికలయొక్కయు, ఆవళిలతోడకొ = సమూహములతోడను, కాపీన=గోవణముతోడను, కటిసూత్ర=మొలత్రాటితోడను, కామాయయుగితోడకొ = శౌండుకామాయవస్త్రములతోడను, (ఇది ద్వంద్వసమాసమును 'సర్వోద్వంద్వో విభాష యైకద్వపతి' అన్నట్లేకవచనాంతము. కామాయయుగితో సనియుం గొందఱుండురు), జల = తీర్థముచేత, పూర్ణ=నిండిన, శుభమగళమైన, కమండలుతోడకొ = పాత్ర తోడను, పాణిస్థ=హస్తమందున్న, దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడవేదముయొక్క, సంపుటితోడకొ = పుస్తకముతోడను, (సంపుటముతో సనికొందఱు) ఉత్తరవాక్ = ద్వయమందలి

యుత్తరవాక్యమే, పూర్వక = పూర్వముగాఁగల, ఉత్తితోడకొ = సుఖభాషణముతోడ,
(ద్వయానుసంధానముఁ జేయుచున్నాఁడనుట, ఇచ్చట నుత్తరవాక్యమునెడఁ జరమ
సదాచారాధ్యయనసమృద్ధి, పొల్పు = విప్పుచున్న, (బ్రహ్మవర్చసముఁ బ్రోచు నని కొందఱ
ఁబడుదురు.) అట్లైన, బ్రహ్మవర్చసముఁ = బ్రహ్మవర్చస్సును, పొల్పు = విప్పుచుండెడి,
భాగవతలక్ష్మితోకొ = భాగవతకాంతితోడను, ధూమపటలనుండి = పొగగుంపువలన,
వెడలు = బహిర్గతుడగు, శిఖివోలెకొ = అగ్నిహోత్రునివలెను, అష్టేను = ఆ రాక్షస
శరీరమును, వెడలి = వెలువడి, చూడఁజూడకొ = చూడఁగాఁజూడఁగా, సోమశర్మ, వైష్ణ
వుడై = విష్ణుభక్తుడై, నిల్చెనొ = నిలిచెను.

ఎ. ఇట్లు భాగవతపరిచయ ప్రభావంబున బ్రహ్మణ్యంబెకాక భాగవత
శ్రీయునుం గలిగి యుప్పు చింది యినుమడియగుచందంబునం పరమ
హర్షభరితుండై స్వరూపానురూపంబుగా నతనికిఁ బూజఁగావించి. ౯౮

టీ. ఇట్లు = ఈ ప్రకారము, భాగవత = భగవద్ధాసునియొక్క, పరిచయ = గుఱు
తెఱుకయొక్క, ప్రభావంబునకొ = మహిమచేతను, బ్రహ్మణ్యంబెకాక = విస్తృతమే
కాక, భాగవత శ్రీయునుకొ = భాగవతసంపదయును, కలిగి, ఉప్పు చింది, ఇనుమడియగు
చందంబునకొ = ద్విగుణితమగునట్లు, బ్రహ్మణ్యము వైష్ణవతత్వముచేత రెట్టించె ననుట).
పరమహర్ష = పరమానందముచేత, భరితుండై = పరిపూర్ణుడై, స్వరూపానురూపంబుగాకొ =
సంప్రదాయమునకుఁ దగినట్లుగా, అతనికికొ = ఆనంబాడువా నను భాగవతునకు, పూజకొ =
సమర్పను, కావించి = దీనరించి.

సీ. జయ దరుత్తరణశంసరణాబ్జదళనీర

జయజయ గాయకసార్వభౌమ

జయ శౌరిగాథారసజ్జపుణ్యరసజ్జ

జయజయ తత్త్వసంశయవిత్త

జయ *జనార్ధాచీనశజనిసంగవంచక

జయజయ దేశికచరణశరణ

జయ యుక్తవాక్ప్రతిష్ఠాతృణీకృతదేహ

జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ

తే. జయ సకలజంతుసమచిత్తజయ దయాధర్మ

జయ ముకుందాన్యదేవోస్తీశాస్త్రబధిర

జయ చతుర్ద్వయభక్తిలక్షణాచితాంగ

జయ మురారిప్రసన్నాంఘ్రిజలజమధుప.

89

టీ. దురుత్తరణ=తరింపశక్యముగాని, సంసరణ = సంసార మనియెడి, అబ్బదళ = తామరాకునందలి, నీర=ఉదక మైనవాడా, (తామరాకుపై నీరు దాని నంటకుండి నట్లు నీవు సంసారమందు దగుల వనుట), జయ = జయ మగుగాక, గాయక సార్వభౌమ = కీర్తనాపరులకు జక్రవర్తివైనవాడా, జయజయ, శౌరి=శ్రీ పతియొక్క, గాధా = కథలయొక్క, రస = సారస్యమును, జ్ఞ=తెలిసిన, పుణ్య = పవిత్రమగు, రసజ్ఞ=జిహ్వాగలవాడా, జయ, (నీనాలుక భగవద్గుణకళన మధుర రసమును దెలిసిన దనుట), తత్త్వసంశయ = పరబ్రహ్మ మేదో యను సంశయమునకు, లబిత్ర = కొడ వలి వైనవాడా, (తత్త్వశబ్దము పంచవింశతి తత్త్వములకు నన్వయింపవచ్చును, అట్టి వాని సందేహనివర్తకుఁ డనుట.), జయజయ, జన=జనులయందు, ఆర్వాచీన=తక్కువగు, జని=జన్మ మయొక్క, 'జనిరుత్పత్తిరుద్భవః' అనియమరము. సంగ = సంగత్యముచేత, పంచక=మోసముసేయువాడా, (మహిమ గూఢము చేసి జాతిని బ్రకటింపువా డనుట. మఱియు జనులకు నీచజన్మములు రాకుండ జేసెడివాడ వనుట. జయజయార్వాచీనజని సంగపంచక యనుపాఠమున, ఇతను పచ్చుజన్మముల సంబంధములేనివా డని యర్థము.) జగు, దేశిక = ఆచార్యులయొక్క, పరణ = శ్రీపాదములే, శరణ = రక్షకముగాఁ గలవాడా, 'శరణం గృహరక్షిత్రో' అని యమరము. జయజయ, ఉక్త=పలుకఁబడిన, వాక్ = మాటయొక్క, ప్రతిష్ఠా=నిలకడచేత, తృణీకృత=తృణప్రాయముగాఁ జేయఁబడిన, దేహ = నిజశరీరముగలవాడా, (సత్యమందు బుద్ధియుంచి దేహభిలాష లేనివా డనుట.), జయ, భగవత్ = భగవంతునియొక్క, ఆజ్ఞ=ఆనతిని, కృతి=చేయుటయందు, స్థ = స్థిర పడినవాడా, నకల = సమస్తములైన, జంతు=ప్రాణులయందు, సమ = సరియైన, చిత్త= హృదయముగలవాడా, జయ, దయార్ద్ర=దయచేతఁ జల్లనివాడా, జయ, ముకుంద = మోక్షప్రదుఁడగు నారాయణునికంటె, అన్య = ఇతరుఁడగు, దేవతాస్త్రీ = దేవుఁడున్నాఁ డనెడు, శాస్త్ర=శాస్త్రమందు, బధిర=చెవిటివాడా, (విష్ణునికంటె నన్యవైషము గల దను చదువు వినఁ డనుట), జయ, చతుర్ద్వయ=మిదిమిదివిధములైన, భక్తిలక్షణ = భక్తి చిహ్నములచేత, చిత = వృద్ధియయిన, అంగ=దేహముగలవాడా, (ఇవట భక్తి యెని మిది విధము లనుటకుఁ బ్రమాణము. 'మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనం, స్వయ మభ్యర్చనం చైవ మదర్శే దంభవర్జనం, మత్కథాశ్రవణే భక్తిః సర్వసేత్రాంగ విక్రియా, మమానుష్టరణం నిత్యం యచ్చమా ముపజీవతి, భక్తిరప్రవిధాహ్యోహ యస్మిన్' మేఛ్ఛేఽసి పరతే, స విప్రేంద్రస్సచ శ్రీమాన్ సయతిస్స చ పండితః' అని

యున్నది), జయ, మురారి=మురాసురమర్దనం డగు శ్రీపతియొక్క, ప్రసన్న=ప్రపత్తి చేసిన భక్తులయొక్క, అంఘ్రజలజ = పాదపద్మములకు, మధుః=భృంగమవైనవాఁడా, జయ.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన భార్యాప్రముఖ సుఖ విముఖుండై బదరీవనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠిత పుణ్యభూములఁ బొసఁపునన్యంబుగఁ దీర్థయాత్ర జరించుచుఁ బరమ నిర్వృతిం బొందె నిష్పణ్యకథ వహనసమయంబునఁ గుహనావరాహంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోపచితోపచారంబుల విశేషఫలదంబు గానంబ యన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదా కలన కుతూహలంబునం గూఁతురై నీ కొదవి యహరహంబును విప్రలంభదంభేరితాగాధగాథార్థసమేతకీతరసంబునం బ్రొద్దుపుచ్చుట గాని వేటొండుగా దేమి తపంబునేయుచున్నదియో యం టింత కంటఁ బరమతపం బున్నదే? యిన్నియును మేలయ్యెడు, శ్రీరంగం బునకు రంగేశు సేవింపఁ దోడుకొనిపోయి రమ్మనుటయు, బ్రసాద మ్మని ప్రణామమ్ము సేసి పసిండి పల్లకి నబ్బాలికారత్నంబు నునిచి పరిచారికా శతంబును భాగవతపరిషత్తునుం గొలువఁ బ్రయాణ పర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునం బోయి.

90

టీ. అని=ఇట్లని, ప్రస్తుతించి=కొనియాడి, ప్రదక్షిణంబుగావించి = వలగొని, పునర్భవభయంబున = మరలజన్మములుగలుగునపుభయముచేత, భజన=ఇట్లును, భార్యా= ఇల్లాలను, ప్రముఖ=మొదలగు, సుఖ=సుఖములవలన, విముఖుండై = పరాజ్ఞులుండై, బదరీవనాది=బదరికారణ్యముమొదలైన, పురుషోత్తమాధిష్ఠిత - పురుషోత్తమ = నారాయణునిచేత, అధిష్ఠిత=సెలకొనఁబడిన, పుణ్యభూముల = దివ్యదేశములయందు, పొసఁపునన్యంబుగ = మాటిమాటికి, తీర్థయాత్ర=జరించుచు=తీర్థయాత్రలయందు నంచరించుచును, పరమనిర్వృతి = పరమసుఖమైనమోక్షమును, పొందెను=ప్రాసించెను, ఇష్టానికథ=ఈపతిప్రచరిత్ర, వహనసమయంబున = పరాహవతారమై వహించినప్పుడు, కుహనావరాహంబువలన = మాయాపరాహమువలన, (పరాహవతారుడే యనుట), మహీమహిళ=భూకాంత, మదీయ=నానంబంధములగు, పూజా = పూజలయందు, ఉపచిత = పృథ్విబొందిన, ఉపచారంబుల = కైంకర్యములయందు, విశేషఫలదంబు=పొచ్చుఫలము నొసంగునది, గానంబ యన = గానమే యనగా, విని=అకస్మిన్, తాక=అభూతాంత, వైష్ణవియ = విష్ణుసంబంధియును, భావున = కా

బట్టి, తదాకలన=ఆగానముసేయుటయందలి, కుతూహలంబునకొ = వేడుకచేత, కూ-
తులై=పుత్రికయై, నీ కొదవి = నీకు గనబడి, అహరహంబును = ప్రతిదినమును విప్ర-
లంభ = వియోగ మరియెడు, దంభ = వ్యాజముచేత, ఈరిత = పలుకబడిన, అగాధ=
గంభీరములైన, గాథా=కథలయొక్క, అర్థ = అర్థముతోడ, సమేత = కూడియున్న,
గీతరసంబునకొ = గానరసముచేత, ప్రొద్దుపుచ్చటగాని = కాలక్షేపముసేయుటగాక,
చేతొందుగాదు=మఱియొకటిగాదు, ఏమితపంబు సేయుచున్నదియో యంటి = ఏమి-
తప మాచరించుచున్నదో యంటివి, ఇంతకంటెకొ = ఇట్లు గానము సేయుచుండుట
కంటెను, పరమతపం బున్నదే = హెచ్చుతప స్సున్నదా, (లే దనుట), అన్ని యును=
యావత్కార్యములును, మేలయ్యెడుకొ = మంచి వగును, శ్రీరంగంబునకుకొ =
శ్రీరంగస్థలంబునకు, రంగేశునేమింకొ = శ్రీరంగ నాయకునిసేవించుటకై, తోడుకొని=
ఆయమును దోడ్కొనిపోయి ర మ్మనుటయొకొ = పోయిరమ్మనగా, ప్రసాదమ్మని =
మహాప్రసాద మని, ప్రణామమ్మనేని = నమస్కరించి, పసిండిపల్లకొ = కనకాంబోళిక-
యందు, అబ్బాలికారత్నంబుకొ = అగోదాదేవిని, ఉనిచి = ఇడిగొని, పరిచారికా-
శతంబును = ఆనేకపరిచారికలును, భాగవతపరిషత్తును = భగద్గీర్తనమూహంబును, కొలు-
పకొ = భజింపక, ప్రయాణము పర్యాయంబులకొ = పయనంపుపరుసలచేత, పర-
మాచారాంగంబునకొ=పరమానందముచేత, పోయి=(ఆవిష్టుచిత్తుడు) వెడలి.

అ. ఆ సంబాడువాను చరిత్రము పూర్వము పరాహంసతారమున విష్ణుదేవుడు
భూదేవికి జెప్పగా, గానకైంకర్య మధికఫలదం బని, యట్లు, పాడుటకై యాభూ-
మియె యీచూడితుడు తనాంచా రాయెను. ఈయమును శ్రీరంగ నాయకుని సేవార్థమైతీసి
కొని పొమ్మని వడపెరుంగోయి లుడయవదు నెప్పగా నా విష్ణుచిత్తుం డట్లు బంగరు పల్ల-
కిలో గోదాదేవి నటకుం గొనిపోయెను.

మ. చని కాంచె నిర్వరజాభిధాంతర వపు శ సహ్యాధ్యవాతీరనం
దనవాటి వలయ ద్రుమావళి దళాంతర్దృశ్య పాపాలి భం,
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమ శ స్వర్ణావృత్తివ్రాత ర
శ్చ నభస్సప్రక్లిఖిరాలి దీపకళికాశృంగంబు శ్రీరంగముకొ. 91

టీ. చని = ఆవిష్టుచిత్తుం డరిగి, విరజా = విరజా నదియనెడు, అభిధాంతర =
మఱియొకపేరుగల, వపుః = దేహముగల, సహ్యాధ్యవా - సహ్యా = సహ్యపర్వతము
వలన, ఉద్యవా = ఉదయించిన కావేరీనదియొక్క, 'కావేరీ విరజా సేయమ్' అని
ప్రమాణము. తీర=దరియందలి, నందనవాటి=వనపీఠియొక్క, వలయ = మండలమందలి,
ద్రుమ=వృక్షములయొక్క, అవళి = సమూహముయొక్క, దళకటలయొక్క, అంతః=

సందులనుండి, దృశ్యచూడదగినట్టియు, పాపచోషము లనియెడు, అశిః తేటలయొక్క, భంజనభంగపఱచుటయందు, చాంపేయః సంతెగలయొక్క, సుమాయమానః పువ్వులవలెనుండెడు, విషమః జేసియగు సత్సంఖ్యాకములైన, స్వర్ణావృతిః సువర్ణ ప్రాకారములయొక్క వ్రాతః సమూహమునందలి, రశ్మిః కాంతులచేత, నభస్సప్తకః ఆకాశము నొరయుచున్న, శిఖరః శిఖరములయొక్క, అశిః పజ్జుల నియెడు, దీపకళికాః మొగ్గల వంటి దివ్యలయొక్క, శృంగంబుః కొనలు గలిగిన, శ్రీరంగముః శ్రీరంగస్థలమును, కాంచేః చూచెను.

తా. విరజానామాంతరముగల జేహముచేత నొప్పుచున్న కాపేరితీరమందు దట్టము లగు వనములయందలి తరువుల యాకులసందులఁ గానవచ్చుచున్న యేడుబుగారు ప్రాకారముల కాంతులు పాపము లనియెడు తుమ్మెదలకుఁ దలదిమ్ము పుట్టించి పాఱుచోలెడు సుపంగిపూలవలె నుండెను; వైశిఖరములు దీపకళికలవలె మెఱయుచు మిన్నంటి యుండెను.

క. చోళీహల్లకచిత్రకచ

పాలీ పాలీభన ద్విపంచీస్వనభృం

గాలీ కవేరదుహితృ మ

రాళీధ్వను లెనుగుగాడ్పు శ్రవతివడ యుడిపెన్.

92

టీ. చోళీ = చోళదేశస్థీలయొక్క, హల్లక = ఎఱ్ఱకలువలతోడ, చిత్ర = కూర్చుండిన, కచ = క్రొమ్మడులయొక్క, పాలీ = సమూహములకు, పాలీభవత్ = పక్షిగట్టునట్టియు, విపంచీ = ఓకెలయొక్క, స్వనః = నాదమువంటి నాదముగల, భృంగ = తేటలయొక్క అశి = సమూహములయొక్క, కవేరదుహితృ = కాపేరియందలి, మరాళి = హంసికలయొక్కయు, ధ్వనులు = కంఠ నాదములు, ఎనుగు = వీ తెంచునట్టి, గాడ్పు = వాయువు, శ్రవతి = నియమవంతుడగు నావిష్టుచిత్తునియొక్క, వడ = మార్గారూపమును, యుడిపెన్ = పోగొట్టెను.

తే. ఆతఁ డఘమర్షణస్నాన శ్రమమృదుద్వృ

ధాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్నికాది దీర్చి

స్నాతయు నలంకృతయు నౌ తనయను దోడు

కొనుచు వైష్ణవపరిషత్తు శ్రీ గొలువ నరిగి.

93

టీ. ఆతఁడు = ఆవిష్టుచిత్తుడు, అమృదుద్వృధాంబువులన్ = ఆకాపేరి తీర్థముల యందు, అఘమర్షణస్నానమాడి = అఘమర్షణసూక్తములను చెప్పుచు స్నానముచేసి, మాధ్యాహ్నికాది = మాధ్యాహ్నిక ప్రహరములను, దీర్చి = నిర్వర్తించి

స్నాతయుక్ = స్నానము జేసిన యట్టిదియు, అలంకృతయుక్ = సర్వాలంకార శోభితురాలను, డౌ=అగునట్టి ('వాయిరవృత్తతనా' అనునూత్రముచేత నిది వక్రత మము.) తనయును=తనకుమారికను, తోడుకొనుచుక్ = వెంటబెట్టుకొనుచు, వైష్ణవ = విష్ణు భక్తులయొక్క, పరిషత్తు=సమూహము, కొలువన్ = సేవింపగా, ఆరిగి=పోయి.

సీ. చరణంపు సరిపణి శ మొరపంబు విన్న *దం

తులతోనె యెదురు నింతులకు దొలగి

యిడి నట్టి మణిముప్పి శ గృహుల యారతి కేంపు

త్రాళ్ల నే కలయ వాకిళ్ళ జన్గి

ప్రసవాది తావికి శ బ్రతిగృహేశ్వరార్థ

క్ష్యపువల్పునకె పోలె శ శ్వాస ముడిపి

నృత్తగీతోత్థ శా రిస్తుతి కీర శా

రి జయట్ల యగ్ధోర శ రీకృతి విని

తే. వలభి రత్నాంశువుల గట్టు శ తెలుపు చిత్ర

మగుట కొర్రక దిగదిగ శ సరిగి థాన్య

మడిగెడు విరక్తభాగవ శ తాళివలన

వెల్లదీవియపోని య శ వీడ్చు సొచ్చి.

94

సీ. చరణంపు = స్త్రీలపాదములయందలి, సరిపణి = భూషణవిశేషముయొక్క, మొరపంబు=భద్రనిని, వినక్ = వినగానే, దంతులతోనె = వినగులతోడనే, ఎదురు = తమకెదురుపడెడు, ఇంతులకుక్ = స్త్రీలకు, తొలగి = పీరినట్టి, (స్త్రీలపాదభూషణ రపము వినగానే యందలి యక్షయపాత్రపరులగు వైష్ణవు లేనంగులకు దొలగినట్లే యాస్త్రీలకు దొలగుదు రనుట. శ్రీరంగమం దేనంగులును గల వనుట.), ఇడినట్టి = తమకు నిచ్చినట్టి, మణిముప్పి = మాణిక్యభిక్ష, గృహుల = ఆగృహస్థులయొక్క, ఆరతి = సీరాజనములయందలి, కేంపుత్రాళ్లనే = రత్నములయందే, కలయక్ = కలియునట్లు, వాకిళ్లక్ = వారి ద్వారములయందు, చల్లి = పారజల్లి, (పీరు పేద లని యైశ్వర్య వంతులగు నచ్చటి గృహస్థులు పీరు వాకిండ్లయం దుండగానే వీరికి రత్నభిక్ష బెట్టు గా వైరాగ్యమువలన నవి యొల్లక మరల వారు వీరికి రతనాలయారతి సమర్పించెడు పుణ్యరములలోనే కలియఁబోయిదురుగాక; తండులములుదక్క మఱియొకటి యంట రనుట.), ప్రసవాది = పుష్పముమొదలగుదానియొక్క, తావిక్ = పరిమళమునకు, ప్రతి గృహేశ్వరార్థ = ప్రతి తిరుమాళిగల పెరుమాళ్లకొఱకైన, భక్ష్యపు = పజ్జారముల సం

బంధియగు, వల్పునకెపోలే = వాసనకెవరె, శ్వాస ముడిసి = ఉచ్ఛ్వాసమును జాలించి, (అభిక్షుకులు పుష్పాదులయం దాసక్తి కూడ దని యందులకును తిరువణ్ణానములు స్వామి శారసింపు గాకమునుపు మూర్కొన్న నవచార మగు నని యావాసనకును బోకుండఁ దమ శ్వాసమును బిగఁబట్టుదు రనుట), నృత్త = నాట్యములయందును, గీత=పాటలయందును, ఉత్థ=కలిగిన, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, స్తుతి = వినుతిని, గీర = చిలు కలవలనను, శౌరి = గోరువంకలవలనను, జయట్ల = పుట్టిన దానివలెనే, అర్థోరరీకృతి = అర్థాంగీకారముచేత, విని = ఆకర్ణించి, (ఆయత్నయపాత్రపరులు విరక్తులుగావున నృత్త గానాదులయందు నాసక్తిలేకయుఁ గీరశారికాదిభాషలనువలెనే యందు భగవన్నామ ముండుటవలన దాని నర్థాంగీకారముగా విందు రనుట), వలభి = లాఁపలయందలి, రత్న = రతనములయొక్క, అంశువుల = కాంతులచేతను, కట్టు = తాము ధరించుకొన్న, తెలుపు = ధవళవస్త్రము, చిత్రమగుటకు = చిత్రవర్ణ మాటకు, పీర్వక = సహింపక, దిగదిగనరిగి = బిసబిసఁబోయి, ధాన్యము = తండులమును, అడిగెడు = యాచించునట్టి, విరక్త = విరక్తులగు, భాగవతాభిషలన్ = భగవద్భక్తసమూహమువలన, వెల్లడివియ పోని = శ్వేతద్వీపమువలె నున్న, అప్పీడు = ఆశ్రీరంగస్థలము, చొచ్చి = ప్రవేశించి, (ఆ శ్రీరంగమందు భిక్షుమెత్తెడు భాగవతులు శ్వేతద్వీపమునుండి యవతరించిన నిత్య సూరలేకాక మనుష్యులు గాని యింద్రాది దేవతలుగాని కారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. 'దిదేవిషతిమానుషస్సచలితద్విభూషత్యసౌ శిశిర్షిషతినర్వదా వివిధయ్య తేతేనచ, ముముక్షుతిత త్వగత్యవగతేస్స నిస్సంశయం నిని త్విషతి సర్వదా సచరి రంగభిక్షుషతిః.' అని శ్రీపరాశరభట్టరుశ్రీనూక్తికలదు. దీనికి సరియగు తెనుఁగు మదీయము. చ. 'నరుఁ డమరత్వ మాయమరనాశతయాతఁ డతండు సెప్పడున్, గిరిశతఁ గొంక కాతఁడును గీర్వువతీశతయాతఁ డెంతయున్, మురిప మెలర్ప ముక్తతయు ముత్తుడు నిత్యత నిత్యుడు న్నిరం, తరమును రంగభిక్షుకతఁ దప్పక కోరుడు రోలి నాత్తలన్').

ఉ. గోపురకందరాళికడ ॥ కు న్నశివుష్కరిణీకణార్ద్రసం

తాపహరానిలంబులువి ॥ తానరణ్యణికింజీకలా

లాఁముల న్సుఖింబడుగ ॥ నాటిటఁ జొచ్చి యకాండగాహనా

చాపలక్ష్మన్నర్దుణ్ణముఁ ॥ జండుఁ డదల్పెడు లోనివాకిటన్. 95

టీ. గోపురకందరాళి = దరులవంటిగోపురములపజ్జియొక్క, కడకున్ = తుద చఱచు, శశివుష్కరిణి = చంద్రపుష్కరిణియందలి, కణ=జలబిందువులచేత, ఆర్ద్ర = చల్ల నైనట్టియు, సంతాపహర = సేదదేర్చెడు, అనిలంబులు=వాయువులు, వీతాన=మేలుకట్ల

యందలి, రణిల్ = మ్రోయుచున్న, మణికింకిణీ = రతనంపుమువ్వలయొక్క, కల = జిలిబిలి
యగు, అలాపములక్ = ధ్వను లనియెడు పలుకులచేత, సుఖం బడుగక్ = శుశల ప్రశ్నము
సేయఁగా, ఆటిటఁజొచ్చి = ఆటప్రాకార ములయంగుఁబ్రవేశించి, అకాండ = అసమయ
మందు 'కాండోస్త్రీ దండబాణార్థవర్గా వసరవారిపు' అని నిఘంటువు. గానానా = ప్రవే
శించుటయందె, చాపలకృత్ = త్వరపడుచున్న, మరుద్గణముక్ = దేవతాసమూహ
మును, చండుడు = చండుఁడను ద్వారపాలకుఁడు, అదల్పెడు = రావల దని యదలించు
చున్నట్టి, లోనినిగిటక్ = సప్తమ గోపురద్వారమందు.

తా. విష్ణుచిత్తం డరిగెడు నవనరంబున దేవతలు సేవింప వచ్చిన నది వారికి నసమ
యం బని యా దేవతలను జండుఁ డను ద్వారపాలకుం డదలించుచు లోపలికి రాకుండఁ
జేయునట్టి సప్తమప్రాకారద్వారమందు జేరె నని భావము. కడమ సులభము.

ఉ. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణి శ్రవేది కుధంబుపయి నిశ్చంబురు
జ్జేత్తుని ముద్రవేల్చెఱయ శ్రనిశ్చలు లై యిరుమై మనాజ్ఞమ
ద్వాత్రుల దంతివక్త్రులశతంబు వినీతి భజింప నొప్పు త
త్సూత్రవతీశు వందనముతోఁ గని యాతఁడు భక్తి సేయఁగన్.

టీ. వేత్రముక్ = వెత్తముయ, కేలక్ = హస్తమందు, పూని = పహించి, మణివేది =
రత్నంపుటరుంగునందలి, కుధంబుపయిక్ = తివాచీమీదను, సితాంబురుట్ = పుండరీ
కములవంటి, నేత్రుని = కన్నులుగల శ్రీపతియొక్క, ముద్రవేల్ = ముద్రతోడి యుంగ
రముగలయంగుళము, మెఱయక్ = ప్రకాశింపఁగా, నిశ్చలులై = చలించనివారై, ఇరుమైక్
= ఉభయపార్శ్వములయందు, మనాక్ = ఇంచుకంత. 'కించిదీషన్తనాగల్వే' అని
నిఘంటువు. నమల్ = నస్తుములగు, గాత్రుల = దేహములు గలవారగు, దంతివక్త్రుల = గజ,
ముఖులయొక్క, శతంబు = నూలు, (నూలుర్దుగజముఖు లనుట.), వినీతి = వినయముచేత
భజింపక్ = సేవించుచుండఁగా, ఒప్పు = మెఱయుచున్న, తల్ = ప్రసిద్ధుఁడగు, సూత్ర
వతీశుక్ = సూత్రవతీదేవినాథుఁడగువిష్వక్సేనుని. (విష్వక్సేనుడు గజముభశతముచే
బరివేష్టించఁబడుటకుఁ బ్రమాణము. 'యస్య ద్విరదపక్తాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతం,
విష్వాన్నిఘ్నం సతతం విష్వక్సేనం తమాశ్రయే' అని గలదు.). వందనముతోఁ గని =
నమఁగపూర్వకముగాఁ గాంచి, అతఁడు = ఆవిష్వక్సేనుఁడు, భక్తిసేయఁగక్ = తొలుపఁగా.

తే. అవిదితపురందరాయుధం శ్రవై నకనక

శిఖరియునుబోలె నెఱకలఁజిగులు దెసల

నింగి నీరెండఁ గాయ వేదాంగువినత

సుతుని సతిఁ గాంచి మగుడఁ దగ్నతియుఁ గాంచి.

97

టీ. అవిదిత = ఎఱుగఁబడని, పురందరాయుధంబైన = వజ్రవజ్రముగలయట్టి, కనకశిఖరియునుబోలెఁ = మేరువర్వతమువలెనే, (ఇంద్రునిచేత తెక్కలు ప్రక్కలించుబడని బుగరుకొండవలె నున్నాఁ డనుట.) ఎఱకల=పక్షములయొక్క, జిగులు = కాంతులు, దెసలకే=దిశలయందును, నింగి=ఆకాశమందును, కరిండగ్రాయ్ = చల్లని యెండ గాయుచుండఁగా, (కాంతు లాతవమువలె నుండె ననుట.) వేదాంగు=భండోమయ్యుడైన, 'కాంతస్తే పురుషోత్తమః ఫణిపతిశ్చయ్యాననం వాహనం వేదాంతా విహగేశ్వరో యవనికా మాయా జగన్తోహిసీ' అని ప్రమాణము. వివశసుతుని=వైన తేయ్యుడగు గరుత్మంతుని, నలికే=నమస్కారముచేత, కాంచి=చూచి, మగుడకే=మరల, తల్ తనతియ్యకే = ఆవైనతేయుని నమస్కారమును, కాంచి = పొంది.

వ. అతనిచే విజ్ఞాపనంబు నేయించి యనుమతిం గాంచి చతుర్భుజులు జలధరశ్యాములు శతపత్రలోచనులు చపలాపిశంగవసనులు వనమాలికాబద్ధబాహుమధ్యులు నైన మధుమథన ప్రతిబంబులుం బోని పారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల నేవించుచుఁ దదభినందితు లై చని మహావకాశంబును మణిమయస్తంభ సంభృతంబును శాతకుంభకుంభశోభితశేఖరంబును నై చిత్రనేత్రవితానలంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరంబును నుద్వేలకాలాగరుధూపధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్యవిధుకాంతవిత్తిరి కాతలంబునఁ జరణముఖ తత్త్వప్రీతకాధిష్ఠిత ధర్మాది సూరి పరిషదాత్మకంబును దేజోమయంబును నగు విపులవిమల వీతంబునఁ బరిమళా లోలరోలంబజాలం బగు సంబురుహంబు జాంబూనదత్త్వి డుత్తమర్ణవిస్తీర్ణ కర్ణికోపరివీధి నూధన్యపాథోనిధానంబునకుఁ బ్రథమపాతుభూతం బగు భూతేతన్తాత్రయంబోలె బారద స్ఫటిక బటీర పాండురుచి పుండరీకంబుల పసకు మసముసక లెసకొల్పు మిసిమి గల భోగిభోగభాగంబునం బరభాగంబు మిగులఁ దదాత్మకంబయగు నుపబద్ధంబున మహాత్మా కేయూరమణికర్బురం బగుకూర్పరంబూని మననపర ముని మనోరాగరస మార్దనంజేసి మిగుల నరుణిమ వహించెనో యనఁ జాలు కెంగేలు కపాల్లంబునం గదియం ద్రిదశ తరు కృసుమ కంచుకిత కంచుకించుకాత్మకం బగు దుకూలనిచోళంబున నొత్తగిలియున్నవానిం గరిం గఱకఱిం బెట్టి బిట్టు దనచేత క్షిచక్రంబునం దెగిన నక్రంబు పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొందెనో

యన నుపరి పరిదృశ్యమాన గండఫలస్థ మణిమకరకుండల ప్రతిబింబ
 రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద నిష్యంది యగు ముఖా
 రవిందంబున నందంబగువాని నిర్నిమిషదృష్టి నెట్టుకొని చూచుతఱి
 నీలావదాతంబు తెప్ప వట్టు తఱి బి ట్టెదుర్కొను కలధౌత గౌర
 గౌర మహామహాగిహారంబున మునింగి దుర్నిరీక్ష్యయు నగు
 నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ దనకు సాకార నిరాకారతలు వారికిఁ
 జూపు దూపున దీపించువానిఁ, గళత్రంబు లగు శ్వామా
 చ్ఛాయలచేతఁ బ్రేముడిం బొదునంబడిన యట్లు కప్పులుఁ దొంగలు
 నగుపక్షికాలికల నొప్పు సోమ సూర్యాత్మకంబు లగు వెడంద నిడు
 వాలు పెఱ్ఱనెరల కన్నులం గెందమితేకుల వెదచల్లువాని మంకెన
 విరి బింకంబు నింకించు నధరశోణిమ నెఱంబున వెలుంగు ముఖజనిత
 హుతాశనతోఁ దత్సఖుం డగు గంధవహుం శూర్ప నిక్కినన
 నొక్కింత నిక్కి చొక్కంపుఁ బొటములఁ జూపట్టి తిలకుసుమ విలస
 నాపహాసి యగు నాస భాసమానుం డగువాని నుదరజాత శ్వేద
 థామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణి
 మాశశాంకుం డనుశంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని
 తత్సహోదరి గావున రత్న కాంచనంబులు లంచంబులుగా నివేదించి
 యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరపుం బడియున్న రాహు వనం
 గేయూర కటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహుపరిఘంబు
 కటితటోత్సంగంబునం మెఱయువాని నురస్థుల న్యస్త నిస్తులాస్తోక
 కౌస్తుభ గభస్తి మండలంబున నిండోలగంబుండు పుండరికనికేతన
 తనుచ్ఛాయ యన నచ్ఛాచ్ఛం బగు శ్రీవత్సంబున లోచనోత్సవంబుఁ
 గావించువాని విజితమృగనాభినాభి సౌరభ్యంబునకు* నెగయు
 నుత్తుంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు ననిత వేశలతులసీపలాశ
 దామంబున నభిరామ కోమలాలంకృతి యగువానిఁ గపట కరటి
 నిరోధియై యసుర యుసుటుం గొని మగడ మనుజాంగంబు నంగీక
 రించునెడఁ దలంపంబడమి నట్లన యుండె నన బడుగు బడుగునడుము
 పసు గడు నొడిక మగువాని ఘన జఘన చరమేతర ధరాధరాధిత్య
 కాతలంబునం గాంచన కాంచికామణిమకుట గగనమణి గాయు

నీరెండమెం డనంబరంగు మెఱుంగు పీతాంబరంబునం బొదువంబడి
 దాని సన్నదనంబు వెలుపలం దోడు గనక పుష్కరాగంపుఁ దెర
 వాఱు నై దూర్యమణి స్తంభయుగంబునుంబోలె గించి దామీలిత
 నీలిమం బగు నూరుయుగళంబువానిఁ ద్రైవిక్రమం బగు విగ్రహం
 బుతో నాగ్రహంబున మీఁదికిం జూచు తఱిఁ జంక్రమణ రయం
 బునం దగిలినచ్చిన మణిమయస్వర్భుననజాంబూనదస్రాకారవలయం
 బనం దీండ్రించు నుద్దండ గండపెండెరంబునం బొడము నఖండ
 ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మఱ్ఱిపండుల వడువుగల
 మడమల బెడంగు పడి భావి నిజ కమతావతార సూచకంబులు
 బోలెఁ గొదమతామేల్ల మేల్లనగు మీఁగాళ్లతోఁ గోకనద మృదూ
 దరంబు లమర మెఱుంగు జొక్కల జిగి మొక్కపలుచు నఖ చక్ర
 వాళ చంద్రికల భక్తజన మనస్తమోవిదళనంబుఁ గావించుచు హల
 కులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచకుంకుమా
 కలన నరుణారుణంబు లగు చరణంబులం దాపత్రయాపహరణంబు
 నేయువాని నారాయణుం బురాణపురుషుఁ బురుషోత్తముఁ బ్రణ
 తార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు సీశనుతు విభీషణవరదు ననంగ
 జనకు రంగరమణుం గాంచి సహసమాగత భాగవతపరిపత్సమేతం
 బుగాఁ దానుం దనుజాతయుం బ్రమద భయ భక్తిరసమగ్నుడై
 జయజయశబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత షోణీతలంబు లగు నమ
 స్కారంబులు గావించి నిలిచి నిటలతటఘటతాంజలి యై యిట్లని
 నుతియించె.

98

టీ. అతనిచేత = ఆవైనలేయునిచేత, విజ్ఞాపనంబు సేయించి = శ్రీరంగనాయకునకుఁ
 దనరాక విన్నవంబు సేయించి, అనుమతిం గాంచి = నెలవును బొంది, చతుర్భుజాలు =
 నాలుగు భుజములుగలవారును, జలధర = మేఘమువలెనే, శ్యాములు = నీలచ్ఛాయగల
 వారును, శతపత్ర = తామరలవంటి, లోచనులు = కన్నులుగలవారును, చపలా = మెఱి
 పులవలెనే, పిశంగ = పచ్చనైన, వనసులు = వస్త్రములు గలవారును, (పీతాంబరు లనుట),
 వనమాలికా = తులసీవనమాలికలతోడ, బద్ధ = కూర్చబడిన, బాహుమధ్యులును = పక్ష
 స్థులములు గలవారును, ఐన = అయినట్టి, మధుమధన = మధుసూదనుడైన శ్రీహరియొ
 క్కు, ప్రతిబింబంబులుంబోని = ప్రతిబింబములనంటి, పారిపార్శ్వకుల = పార్శ్వవర్తుల
 గనుట్టి, పరాంకుశ = నమ్మాళ్వారులే, ప్రభృతి = మొదలగు, ముక్తులక్ = ముక్తాతులను.

సేవింఁచుచున్ = భజించుచును, తదభినందితులై = వారిచేత నాదరింపఁబడినవారై, చని = అవలనరిగి, మహావకాశంబును = మహావిశాలమైనదియును, మణిమయరత్నవికారము నైన, స్తంభ = స్తంభములచేత, సంభృతంబును = భరింపఁబడినదియును, కాతకుంభకుంభ = బంగారు కలశములచేత, శోభిత = ఆలంకృతములైన, శేఖరంబును = శిఖరములు గలది యును, ఐ = అయినదై, చిత్ర = వింతవన్నెలుగల, నేత్ర = వస్త్రములచేత నైన, 'సౌజ్ఞటాంశుకగార్వేత్రమ్' అని యమరము వితాన = మేలుకట్టయందు, 'అస్త్రీవి తానముల్లఁచకి' అని నిఘంటువు. లంబమాన = వ్రేలుచున్న, నానా = అనేకవిధములగు, ప్రసూనదామ = విరిసదులును, ముక్తాగుళుచ్ఛ = ముత్యముల గుత్తులును, ఆచ్ఛచామరం బును = తెల్లని బల్లలుగలదియును, ఉద్వేల = మేరమీఱిన, కాలాగరు = కృష్ణాగరువు యొక్క, ధూప = ధూపముచేత, ధూపితంబును = ధూపింపఁబడినదియును, అగు = అపు నట్టి, మహావిమానమధ్య = మహా గర్భగృహమధ్యమందలి, విధుకాంత = చంద్రకాంత శిలలచేఁజేయఁబడిన, వితర్దికాతలంబునన్ = వేదికాస్థలమందు, చరణముఖ = పాదములు మొదలగు, తత్రస్త్రోతీక = ఆయాయవయవములయందు, అధిష్ఠిత = ఉన్నఁబడిన, ధర్మాది = ధర్మవర్తప్రముఖులగు, సూరి = నిత్యసూరులయొక్క, పరిషదాత్మకంబును = సమాజ స్వరూపమైనట్టిదియు, తేజోమయంబును = ప్రకాశస్వరూపమైనట్టిదియును, అగు = అపునట్టి, విపుల = పఱచైనట్టిగు, విమల = నిర్మలమగునట్టి, పీతంబునన్ = సింహాసన మందు, హరివళ = క్రొత్తావులగొఱుకు, ఆలోల = సంచరించుచున్న, రోలంబ = తున్నెదలయొక్క, 'ఇందిందిరశ్చంచరీకో రోలంబో బంధరోఽసి చ' అని నిఘంటువు. జాలంబగు = సమూహముగల, అంబురుహంబు = కవలముయొక్క, జాంబూనదర్విట్ = బంగారురంగునను, ఉత్తమర్థ = అష్టాంగంగెడునట్టియు, విస్తీర్ణ = వెడలువైన, కర్ణి కోపరిపీఠిక్ = మిద్దియపైఁజెనయందు, ఉభయపాదోనిధానంబునకున్ = తీరవారి రాశికి, (ఉభయ మనఁగాఁ బొదుఁగువలనఁ బుట్టినది గావున తీర మనుట, ఈశబ్దము మానవజాతియందు ప్రస్థమువలె నుండును), ప్రధమహేతుభూతంబగు = ఆదికారణ మైన, భూతతత్వాత్రగుంబోలె = ఆదిభూతమువలెనే, (సూక్ష్మవస్థ గల తీరమువలె ననుట), పాగద = పాగరసముయొక్కయు, 'రసస్నాదశ్చపారదే' అని నిఘంటువు. స్ఫటికమణులయొక్కయు, పటీర = శ్రీగంధముయొక్కయు, పాండురుచి = చలి వెలుంగుయొక్కయు, (చంద్రుఁ డనుట), పుండరీకంబుల = తెలి విరిదములయొక్క, పసకున్ = మేలిమికి, (ధావశ్యమున కనుట), మసమనకలు = మాలిన్యమును, ఎన కొల్పు = ఆపాదించుచున్న, మిసిమి గల = కాంతిగలయట్టి, భోగిభోగ-భోగి = శేషుని యొక్క, భోగ = శరీరముయొక్క, 'భోగస్సభే ధనే చాపిశరీరఫణయోర్తతః' అని

నిఘంటువు. భాగంబునకు = ప్రదేశమునకు, పరభాగంబు = గుణోత్కర్షము, 'పరభాగో గుణోత్కర్షః' అని నిఘంటువు. మిగుల = అతిశయించునట్లు, తదాత్మకం బయగు = ఆశేషశరీరమయమగు, ఉపబర్హంబున = తలగడయందు, 'ఉపధానంతూస బర్హమ్' అని నిఘంటువు. (మఱియు శేషుడే యుపధాన మగుటకు, శ్లో. 'నివాస శయ్యాసనపాదుకాంతుకోపధాన వర్నాతపవారణాదిభిః, శరీరభేదైస్తవ' శేషతాంగతో యథోచితం శేష ఇతీర్య తేజనైః' అనియాశవందూర్మసూక్తిప్రమాణము.), మహర్షి = మిక్కిలియుచితమగు, కేయూర = బాహుపురియందలి, మణి = రత్నములచేత, కర్బురం బగు = చిత్రవర్ణమైన, కూర్పరంబు = మోచేతిని, 'స్యాత్కపాశిస్తకూర్పరః' అని నిఘంటువు. ఊని = ఊడుకొని. మననపర = ధ్యానపరులైన, ముని = మునులయొక్క, మనః = మనస్సులయందలి, రాగరస = అనురాగరసముయొక్క, మార్జనంజేసి = తుడుచుటచేత, (మునిమానసములకు విరక్తి గలుగజేసి ననుట.), మిగుల = అధికమగునట్లు, అరుణి = ఎఱ్ఱదనమును, ఐహింఛెనో యన = తాల్చెనో యనుటకు, చాలు = తగిన, కెంగిలు = ఎఱ్ఱని హస్తము, కపాలంబున = చెక్కిటియందు, కదియ = సమీపించుగా, (చెప్పరింద శ్రీహస్తము బెట్టుకొన్నా రనుట.) త్రిదశతరు = కల్పవృక్షములయొక్క, కుసుమ = పువ్వులచేత, కంచుకిత = కప్పబడిన, కంచుకి = శేషనియొక్క, కంచుకాత్మకంబగు = కుబు నమేయైనట్టి, దుకూలనిచోళంబున = దుకూల = వలిపెమైన, నిచోళంబున = సైజు వలవయందు, (పడకదుప్పటి యనుట.), ఒత్తిలియన్నవాని = ఒంటిప్రక్కను బవ్వ శించియున్నట్టియు, కరి = గజేంద్రుని, కఱకఱింబెట్టి = బాధపెట్టి, బిట్టు = కఠినముగాను, తనచేతిచక్రంబున = సుదర్శనముచేత, తెగిన = ఖండితంబైన, సక్రంబు = మకరము, పూజ్యంబగు = పూజింపదగిన, సాయుజ్యంబు = భగవద్విద్యమంగళవిగ్రహ సాంగత్యమును, ఒండెనో యన = పొండెనో యనునట్లు, ఉపరి = మీఁదిభాగమందు, పరిదృశ్యమాన = లెస్సగా కానపచ్చుచున్న, గండస్థల = చెక్కిటియందు, స్థ = ఉన్నట్టి, మణి = రత్న భుజితమైన, మకరకుండల = మకరాకారమగుకర్ణ భూషణముయొక్క, ప్రతిబింబరుచి = ప్రతిఫలనకాంతులయొక్క, డంబరంబున = అధికముచేత, పరమసౌందర్య = మిన్నయగుచెన్న నెడు, మకరంది = పూజేనియను, నివృంది యగు = కరియనుచున్న, ముఖారవిందంబున = మోముదామరచేతను, అందంబగువాని = సుందరుడగునట్టియు, నిర్మిమిదృష్టి = ఐవువాలైనచూడ్కిచేతను, నెట్టుకొని = ప్రయాసపడి, (కథించ నార్థకము), చూచుతఱి = నేమించునప్పుడు, నీలావదాతయం = నల్లని తెల్లని వర్ణము గలిగినదియను, ఐవువట్టుతఱి = ఐవువాలగులగి చూచునప్పుడు, బిట్టు = అధిక ఘుగాను, ఎదుర్కొను = సత్ములకెదురయ్యెడు, కలభాత = రజతమువలె, గౌరగౌరవ

మిక్కిలి తెల్లనైన, మహత్ = అధికమైన, మహా = లేజముయొక్క, 'లేజోధానుమహో విభా' అని నిఘంటువు. పూరంబున = ప్రవాహమందు, మునింగి = ఆచ్ఛాదింపఁబడి, దున్ని తీయిం = చూడ శక్యము గానిదియు, అగు = అవునట్టి, నిజఃస్వకీయమగు, రు చిరఃమనోహరమైన, మూర్తివలన = దివ్యమంగళవిగ్రహమువలన, తనదు = తన, సా కార నిరాకారతలు = ఆకారముతోఁ గూడియుండుటయును నాకారములేకుండుట యును, వారికె = నేమిండువారికి, చూపురూపున = కనఁబఱచెడురీతిచేతను, దీపించు నాశికె = వెలుంగుచున్నట్టియగు, కళత్రంబులగు = చంద్రసూర్యులభౌర్యలయిన, క్యామా = రాత్రిచేత, ధాయచేత = ధాయాదేవిచేత, (రాత్రియు నలుపు చాయ గావున నాయమ గను నలు పనుట), ప్రేముడికె = ప్రేమముచేత, పాదుపంజినయట్లు = ఆలింగనము చేయఁబడినట్లు, కప్పలు = నల్లనివియు, తొంగలులకె = దీర్ఘములయినవియు, ఆగు = అవునట్టి, పక్షు = తెప్పలయొక్క, కాలికలకె = నైల్యములచేత, ఒప్పు = సుందరమగు చున్న, సోమసూర్యాత్మకంబు లగు = చంద్రసూర్యమయములగు, వెడంద = విశాలములును, నిడువారు = దీర్ఘములైన, ఎఱ్ఱనెరల = రక్తరేఖలుగల, కన్నులకె = నేత్రముల చేత, కెందమితేకులకె = ఎఱ్ఱదామరపూతేకులను, వెదచల్లువానికె = వ్యాపింపఁజేయు చున్నవాని, (స్వామికె బుద్ధుఁ డొక్కనయనంబును సూర్యుఁ డొక్కనయనం బగుట చేత వాపుర భార్యలయిన రాత్రియును ధాయాదేవియును వచ్చి తమ నల్లనికాంతులు గానవచ్చునట్లు వారి నాలింగనముఁజేసికొని విడువకయుండినట్లు నల్లని తొంగలి తెప్ప లొప్పె ననుట), మంకెనవిరి = బంధుకపుష్పముయొక్క, బింకంబుకె = గర్వమును, ఇంకించు = ఇపురఁజేసెడు, అధర = వాతెఱయొక్క, శోణిను = అరుణకాంతి యనెడు, నెపంబునకె = వ్యాజముచేత, వెలుంగు = లేచిరిల్లుచున్న, ము...తోన్ = ముఖ = నెమ్మోమువలన, జనిత = ఉత్పన్నుడగు, హతాశనుతోన్ = అగ్నిహోత్రముతో (ముఖమువలన నిండుండు నగ్నియుఁ బుట్టుట శ్రుతిప్రసిద్ధము), తత్సఖుండగు = అయ్యగ్నిచేలియైన, గంధప హుంగూర్వకె = వాయువునుగలుపుటకై, నిక్కి ననకె = నిక్కినదోయనునట్లు, ఒక్కింత = ఇంచుకంత, నిక్కి, చొక్కింపు = సుందరములైన, పొటములకె = పుటములచేత, చూపట్టి = దర్శనీయమైన, తిలకునుమవిలసనాపహాని యగు = నువ్వుబువ్వుమవ్వమును నవ్వు నట్టి, నానకె = ముక్కుచేత, భాసమానుం డగువానికె = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, (కొంచెము నిక్కిన ముక్కుపుటములలోనుండి నిట్టూర్పులు వెడలు ననుట.) ఉదరజాత = నాభియందుఁ బుట్టిన, శ్వేత = తెల్లనగు, ధామ = కాంతి గల, తామరసంబుకె = కమలమును, కనుంగొని = చూచి, మహదాశ్రయంబు గనిన = మహదాశ్రయమునుబొందిన, 'నీచాశ్రయోనకర్తవ్యకర్తవ్యోమహదాశ్రయః' అన్న ట్లముట. పూర్ణిమాశకాంతుం

డనుశంక = పున్నమనాటిచందురుం డనునందియంబున, (తెల్లని నాభీకమలము చంద్రునివలె నుండె ననుట), అతనిక = ఆచంద్రునికి, నాకు = రాహువున కనుట. వైరంబుమాన్యుమని = చగలేకుండఁజేయుమని, తత్సహోదరిగావున = ఆచంద్రునికిఁ దోఁబుట్టువగుటంజేసి, రత్నకాంచనంబులు = మణికనకములు, లంచంబులుగా నివేదించి = ఉపాయనములుగా పురుషించి, అడుగులాత్తు = స్వామిపాదము లాత్తుచున్న, ఇందిరకు = శ్రీదేవికి (దీనికిఁ దత్సహోదరి యనునది విశేషణము), పరముంబడియున్న = ప్రాణాచారముబడియున్న, రాహు వన = రాహుగ్రహ మునట్లు (చంద్రుడు తొల్లిదర్పలుండై యుండి మహదాశ్రయముఁ జేసినపిదపఁ దనకుఁ జేటు గలుగు నని యునికి రాహుగ్రహ మిట్లు చేసినట్లుండె ననుట). కేయూర = భుజీర్తులచేతను, కటక = కడియముల చేతను, మణిముద్రిక = రతనంపుముద్దుటుంగరములచేతను, అంతింబగు = చిహ్నితమైన, బాహుపరిఘంబు = పరిఘాయుధమువంటి దీర్ఘభుజము, కటితటా త్సంగంబున = పిఱుందు ప్రక్కమీఁదను, మెఱయువానిక = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, ఉర్రస్థుల = పక్షస్థులమందు, న్యస్త = ఉనువబడిన, నిగ్రుల = సరిలేని, అస్తోక = స్థూలమగు, కొస్తభ = కొస్తభక్షణియొక్క, గభస్తి = కాంతులయొక్క, మండలంబున = సమూహమందు, 'మండలంచక్రవాళికమ్' అని యమరము. నిండోలగం బుండు = నిండునభ దీక్షి, పుండరీకనికేతన = కమలనివాసినియగులక్ష్మీదేవియొక్క, తనుచ్ఛాయ యన = దేహకాంతియో యనునట్లు, అచ్ఛాచ్ఛంబగు = మిక్కిలిస్వచ్ఛమగు, శ్రీవత్సంబున = శ్రీవత్స మనుమచ్చచేత, లోచనోత్సవంబు గావించువానిక = కన్నులపండువుచేయు నట్టియు, విజిత = గెలువబడిన, మృగనాభి = కస్తూరిగల, సౌరభ్యంబునకు = నెత్తా వికి, సెగయు = వచ్చుచున్న, (ఎఱుగు నని పాఠాంతర మట్లేని వాలుచున్న), ఉత్తుంగ = తఱచైన, భృంగమాలిక యన = తుమ్మెదలవరుస యనగా, మెఱయు = తనరుచున్న, అశిత = నల్లనైన, పేశల = లేత యగు, తులసివలాశ = తిరుతుళాయిదళములయొక్క, దామంబున = వనమాలికచేత, అభిరామ = సుందర మగు, కోమల = మృదువైన, అలంకృతియగువానిక = అలంకారముగలయట్టియు (అకృతియగువాని నని కొందఱుందురు), కపటకరటివిరోధియై = మాయాసింహమై, అసుర = హిరణ్యకశిపురియొక్క, ఉసుకుని = ప్రాణాపహరముజేసి మగుడక = మరల, మనుజాంగంబుక = మానవాకారమును, అంగీకరించునెడక = గ్రహించునప్పడు, తలంపంబడమి = జ్ఞప్తిరాకుండుటచేత, అట్లన యుండె నన = ఆప్రకారమే యుండె ననునట్లు, బడుగుబడుగు = మిక్కిలిమాత్తమగు, నడుముపన = నడుము = మధ్యముయొక్క, పన = మేలిమిచేత, కడు = మిక్కిలి, ఒడికమగువానిక = శృంగారమైనట్టివానిని, ఘన = గొప్పైన, జఘన =

విఘ్నమునొందు, చరమేతరధరాధరః=ఉదయవర్వతముయొక్క, అధిశ్ఠాకాతలంబున =
 ఉద్ధృష్టప్రదేశమందు, 'ఉత్త్యక్తాద్రాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిశ్ఠాకా' అని యమ
 రము. కాంచనకాంచిక = బంగారు మొలనూలియందలి, మణిమకుట=మణిశ్రేష్ఠ మనియెడు,
 గగనమణి=సూర్యుడు, కాంచు = వ్యాపింపజేయు, ఈరెండమెండునక = బాలాత
 పాతికయమచునట్లు సరగం=ఓప్పుచున్న, మొఱంగు=కాంతివిశిష్టమైన, పీతాంబరంబునక =
 కట్టుబంగారుపుట్టముచేత, పాదుపంబడి=ఆచ్ఛాదింపబడి, దాని=ఆవస్త్రముయొక్క, సన్న
 దనంబునక = వర్ణపెదనముచేత, తననున్నదనంబు=తొడదొయిననుపు, (చరుషోనరళే
 వైవ సమాసేనుమతోభవేత్, అద్రుత్సారసాదందు పట్టికూర్చి విభక్తిభు, తనేచకుత్రచిద
 తోవికారాచ్ఛాపికేచన' అనునభర్వణోక్తిచేత, సుమాగమము.) వెలుపలం దోవక =
 బయటగానరాగా, కనకపుష్పరాగంపు=(కనకపుష్పరాగము లను మణులయొక్కః లేక,
 కనక=బంగారుయొక్కయు, పుష్పరాగము లనుమణులయొక్కయు;) కనక = బంగారు
 యొక్కయు, పుష్పరాగంపు=పుష్పరాగములయొక్కయు సంబంధముగల, తెరవాలు =
 తెరలుగలగిన; లేక, తెరవారు=నూలిపోగులుపైఁదిరిగినట్లుండు, వైదూర్యమణి=వైదూర్య
 రత్నవికారములగు, స్తంభ = స్తంభములయొక్క, యంగంబునంబోలె=జతవలెనే,
 ఆ. 'పగలు గొందిఁ గానఁబడెడు బిడాలంబు, పన్నువోలె 'వెలుగు గల్గి నూలు,

లిరుగు నట్లు మీఁదఁ దెరవాలు వైదూర్యరత్నమున కిది ప్రయత్న మమరు.'

అని వైదూర్యలక్షణము. కించిదామిలిత = కొంచెము గప్పబడిన, నీలిమంబుగు =
 నైల్యముగల, ఊరుయుగళంబువానిక = తొడదొయిగలయట్టియు, త్రైవిక్రమంబగు =
 త్రివిక్రమావతారసంబంధియగు, విగ్రహంబుతోక = నెమ్రేనితోడ, ఆగ్రహంబునక =
 శోపముచేత, మీఁదికిఁజూచుతఱిక = గగనంబునకు బ్రసరింప జేయునప్పుడు, చంక్ర
 మణయంబునక = ప్రసరణవేగముచేత, తగిలి వచ్చిన = చుట్టివచ్చిన, మణిమయ =
 రత్నవికారమైన, స్వర్ణభవన = స్వర్గలోకమందలి, జాంబూనద ప్రాకారపలయంబునక =
 పలయమువంటి బంగారుతోట యనునట్లు, తీండ్రించు = మెఱయుచున్న, ఉద్గండ =
 అధికమైన, గండపెండెరంబునక = పాదకటకమందు, పాదము = పుట్టునట్టి, అఖండ =
 ఎడతెగని, ప్రభా = కాంతులయొక్క, మండలంబునక = సమూహముచేత, పరిహిండి
 తంబులై = కూర్చబడినవై, మట్టిపండువడువుగల = పటఫలసౌందర్యము గలిగినట్టి,
 మడిమలక = పార్జి భాగములచేత, బెడంగువడి = ప్రకాశించి, భావి = కాగల, నిజః
 స్వకీయమైన, కమలావతార = కూర్మావతారమునకు, దాచకంబుబోలె = సూచకముల
 వలెనే, కొదమతాచేళ్ల = లేతతాచేళ్లయొక్క (తాచేలు తామేలనియునుం గలదు),
 మేళ్లక = మేలులను, నగు = హానిచెడు, మీఁగాళ్ళతోక = ప్రపదంబులతోడ,

శోకనడ=ఎఱ్ఱగలువలవలెనే, 'రక్తోత్పలం శోకనడమ్' అని యనురము. మృదు=కోమలము
 లైన, ఉడరంబులు = గర్భములు (అఱకా శ్మశుట), అమరకొ = బిచ్చగా, మెఱుగు
 జుక్కల = ప్రకాశముగల నక్షత్రములయొక్క, జీగి = కాంతిని, మొక్కుపఱుచు =
 భంగపఱుచునట్టి, సఖ=గోళ్లయొక్క, చక్రవాళి = మండలములయొక్క, చంద్రికలకొ =
 వెన్నెలలచేత, భక్తజనమునకి = భక్తులమనస్సులయందలి, తమకి = శోక మను చీకటి
 యొక్క, 'రావశాధ్యాం తే గుణేశోకే తమశ్శబ్దాభిధీయతే' అని నిఘంటువు. విదళ
 నంబుకొ = చేదనమును, కావించుచుకొ = చేయుచును, హలకులిశకలశకమలమకరాంకుశ =
 హలకులిశాదితత్తద్రేఖలచేత, అంకితంబులై = చిహ్నితములై, లక్ష్మీసుచకుంకుమాకలనకొ =
 కలుముంజవరాలి పాలిండ్ల చెందిరంపుఁబూతచేత, అరుణారుణాబులగు = తఱుచు
 కెంజాయగల, చరణంబులకొ = శ్రీపాదములచేత (శ్రీదేవిస్వామి పాదములను దన
 యక్కునఁ జేర్చుకొనిన నవి మిగులఁ గెంపెక్కె ననుట), తాపత్రయాపహరణంబు
 సేయువానికొ = ఆధ్యాత్మికాధిపైకాధిభౌతికములను తాపత్రయమును రూపుమాపు
 నట్టి, నారాయణకొ, పురాణపురుషకొ, పురుషోత్తమకొ, ప్రణతాగ్నిహరుకొ, వాసు
 దేవుకొ, హృషీకేశుకొ, ఈశనుకొ, విభీషణవరదుకొ, లనంగజనకుకొ, రంగరమణకొ =
 ఏవంవిధ నామధేయములు గల శ్రీరంగనాయకస్వామిని, కాంచి = దర్శనము చేసి, సహ
 నమాగత=తనలోడవచ్చిన, భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్క, పరిమిత్సమేతంబుకొకొ =
 సమాజములోఁగూడ తానుకొ = ఆ విష్ణుచిత్తుండును, తనుజాతయుకొ = కొమార్తె
 యగు చూడికుడు తనాంచారును, ప్రమదభయభక్తిగననుగ్నులై, జయజయశబ్దంబు
 లతోకొ = జయజయమనువాక్కులతో, సర్వాంగాలింగిత = సర్వావయములచేత
 స్పృశింపబడ్డ, ఊజితలంబులగు=భూతలములుగల, నమస్కారంబులు, కావించి నిలచి,
 నిలలతట = లలాటప్రదేశమందు, ఘటిత = కూర్పబడిన, అంజలియై = దోసిలిగలవాడై,
 ఇట్లని = ఈపక్ష్యమాణక్రమముగా, స్తుతియించెకొ = వినుతించెను. (ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డనుట.)

తే. విధిగృహీతయవిత్త సేవధికి శరణు

చిరకృతేత్వాకుపుణ్యరాశికిని బ్రణుతి

ధనపతి భ్రాతృకుల దేవతకు జోహారు

నతమ్మదాదిక సుమనస్సునకు నమస్సు.

99

టీ. విధి = చతుర్ముఖునియొక్క, గృహ=ఇంటియందు, అక్షయ = నాశములేని,
 విత్త = ధనమునకు, సేవధికి = నిత్యపమయిననీకు, శరణు=నమస్కారము, (శ్రీరంగనాయ
 కులు బ్రహ్మగృహమందలి తిరువారాధన యని ప్రసిద్ధము.) చిర = తడవుగాను, కృత =
 చేయబడిన, ఇత్వాకు = ఇత్వాకుమహారాజయొక్క, పుణ్య = సుకృతములయొక్క,

రాశికిని = ప్రాచైనసికు, ప్రణలి = పందనము (శరువాత ఇత్వాకుమహారాజానకుఁ దపః
ఫలమప్తై తోచితి వసుట), ధనపతి=కుబేరునకు, బ్రాత్య = తమ్ముడైన విభీషణునకు, కుల
దేవతకుఁ = కులదైవమైనసికు, భోహారు = బోహారు (పిమ్మట శ్రీరాములవలన విభీషణు
నకు వచ్చితి ముట) నత = నస్తులైన, మృడాదిక = శివుఁడు మొదలగు, 'గిరీశో గిరిశో
మృడో' అని యమరము. సమస్యనకుఁ = దేవతలు గలవానికి, 'సుపర్వాణస్సమనసః'
అని యమరము. సమస్య = సమస్కారము.

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకమని ననంతు

నప్రకాశు నభేద్య సమస్తలోక

సముదయాధారు నణుసమూహములకును న

ణీయు నిన్ను ననాధారు १ నిత్య సత్య.

100

టీ. సర్వేశుఁ = సర్వప్రపంచనాథుడైనట్టియు, సర్వాత్మకమనిఁ = సర్వాంత
ర్యామి యైనట్టియు, అనంతఁ = అంతరహితుఁ డయినట్టియు, అప్రకాశుఁ =
చక్షురగోచరుఁడయినట్టియు, అభేద్యుఁ = ఇయ్యతా పరిమాణ విశిష్టఁ డని తెలియ
శక్యుఁడుగానియట్టియు, సమస్తలోక = సర్వలోకములయొక్క, సముదయ = వృద్ధికి,
అధారుఁ = మూలాధారమైనట్టియు, అణుసమూహములకును = సూక్ష్మవస్తువుల
కంటె, అణీయుఁ = పరమాణుస్వరూపుఁడైనట్టియు, నిత్యుఁ, అనాధారుఁ, సత్యుఁ,
నిన్నుఁ, కొలుతుఁ = సేవితును. ఇక్కడ చెప్పిన అణీయస్తాదులు శ్రుతిప్రసిద్ధములు.

క. నారాయణ భూ ప్రభృతిక

శౌరవవద్వస్తువితతికంటె మిగిలి పెం

పారు గరిష్ఠతగల పర

పూరుష శరణంబువేడి १ పొగడెద నిన్నున్.

101

టీ. నారాయణుఁ = (నరసమూహము నారము. దానికి ఆయన మనీయును, అది
ఆయనముగాగలవాడనియును, వృత్తృత్తిద్వయము చేయుటచేత) ఆధారత్వాధృ
యత్వములు గల యట్టివానిని, భూ = భూమి, ప్రభృతిక = మొదలుగాగల, శౌర
వవల్ = గరిమముగల, వస్తువితతికంటె = భూతసమూహముకంటెను, మిగిలి = అతిశయించి,
పెంపారు = వృద్ధియగుచున్న, గరిష్ఠతగల = అతిగొరుత్వము గలిగిన, పరపూరుషుఁ,
పరమపురుషుఁడైన, నిన్నుఁ, శరణంబు వేడి, పొగడెద = కొనియాడెదను.

తే. అజశివాదిక మగునీసమస్తజగము

సెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు १ డిందునట్టి

మహిమ కిమైన నిత్య సమస్తభూత

మయుఁ బరులకంటె బరు మహాశ్రమహునిఁ గొలుతు.

102

టీ. అజ = బ్రహ్మయు, శివ = శూలియు, అదిక మగు = మొదలుగాఁగల యట్టి, ఈసమస్తజగముక్ = జగ మెల్లను, ఎందుక్ = ఎచ్చటను, ప్రభవించుక్ = పుట్టునో, వర్తించుక్ = సంచరించునో, డిందుక్ = లీనమగునో, అట్టిమహిమకుక్ = ఆమహత్త్వమునకు, ఇమైన = స్థానమైనట్టి, నిత్యుక్ = శాశ్వతుఁ డగువాని (అజశివాదులశాశ్వతులనుట), సమస్తభూతమయిక్ = సర్వభూతాత్మకుఁ డగునానిని, పరులకంటెక్ = ప్రకృతి జీవులకంటెను, పరుక్ = విలక్షణుఁడగువానిని, మహామహునిక్ = మహాతేజోగూఢుడైన నిన్ను, కొలుతుక్ = సేవింతును.

సీ. పరపురుషునికంటె శ బరుఁడు నాఁ జనువానిఁ

బరమాత్ము ముక్తికై శ పరమయోగి

పరిషత్తుచే సదా శ భావింపఁబడువాని

నెవ్వనియందుఁ బ్రాకృతము లైన

సత్త్వాదిగుణముల శ సందడి లే దట్టి

విమలుని సర్వభూతములకంటె

నాద్యుఁడు శుద్ధుఁడు శ నగువాని విభుఁ గళా

కాష్ఠానిమేషాది శ కాలసూత్ర

తే. మయిన శక్తి యింద్రియ వితతికి

గోచరము గాదె నిర్లేపుఁ డై చెలఁగుట

నతి విశుద్ధుఁడు దానయ్యు శ నౌపచార

వృత్తి బరమేశుఁ డగు నిన్ను శ విష్ణుఁ దలఁతు.

103

టీ. పరపురుషునికంటెక్ = జీవునికంటెను, పరుఁడు నాక్ = ఆన్యుఁడుగా, చనువానిక్ = చెల్లునట్టివానిని, 'ఉత్తమశివురష స్త్వస్యః పరమాత్మైత్యుదాహృత' అను గీతా వాక్యప్రకార మనుట. పరమాత్ముక్, ముక్తికై = మోక్షముకొఱకు, పరమయోగిపరిషత్తుచేక్ = మహాయోగిసమాజముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపఁబడువానిక్ = ధ్యానింపఁబడువానిని, ఎవ్వనియందుక్ = వివానియందు, ప్రాకృతములైన = ప్రకృతిసంబంధులైన, సత్త్వాదిగుణముల = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, సందడి = స పర్కము, లేదు = లేకుండునో, 'సత్త్వాదియోగసంతీశే యత్రచప్రాకృతాగుణాః' యను సంహితా భాషనముచొప్పున ననుట, ఉట్టి, విమలుని = నిర్మలఁడగువాని, సర్వభూతములకంటెక్ =

అకాశాదిసకలభూతములకంటె, ఆద్యుడు = మొదలివాడును, శుద్ధుండునగువానికొ, విభుక్ = వ్యాపకుడగువాని, కళాకాష్ఠానిమేషాది = కళలు కాష్ఠలు నిమిషములు మొదలగు, కాల = కాలమునకు, సూత్ర మయిన = నడుపునదియైనట్టి, ఎవ్వనిశక్తి = ఎవనిసామర్థ్యము, ఇంద్రియవితతిక్ = ఇంద్రియసమాహమునకు, గోచరముగాదొ = కనబడదో, నిర్లేపుడై = అంటనివాడై, చెలగుటక్ = ప్రకాశించుటచేత, తాన్ = తాను, అతివిశుద్ధుడైనను, ఔపచారవృత్తిక్ = ఉపచారవ్యాపారముచేత, పరమేశ్వరుడైనట్టి, విష్ణుక్, నిశ్చుక్, తలఁతున్.

ప. అని పరస్వరూప సురసేవ్య భవ్య దివ్యావతారలీలలం బ్రస్తుతించినఁ గొస్తుభాభరణుండు కరుణాతరంగితంబులగు నపాంగంబుల నమ్మనింగనుంగొని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబులంకురింపఁ బదపంకజంబులకుఁ గుసుమాంజులు సమర్పించు సకల సీమంతినీసీమంత ముక్తామణి యగు నాముక్తమాల్యదరూపు నెల ప్రాయంబు సాభిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన.

104

టీ. అని = ఈప్రకారము, పరస్వరూప = నిత్యముక్తసేవ్యమైన పరస్వరూప మయొక్కయు, సురసేవ్య = పేల్పులచే భజింపఁదగిన, భవ్య = మంగళకరములగు, నివ్యావతార = దివ్యావతారములయొక్క, లీలలక్ = విలాసములను, (లేక) 'లీలా విలాసక్రియయో' అని నిఘంటువు. ప్రస్తుతించినక్ = నుతింపఁగా, కొస్తుభాభరణుండు = క్రీరంగనాముకులు, కరుణాతరంగితంబులగు = కృపాతరంగయుక్తములగు, అపాంగంబులక్ = క్రీరంగటిచూపులచేత, అమ్మనిక్ = ఆ పెరియార్వారులను, కనుంగొని = కటాక్షించి, కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి = ఊహమా యని యడిగి, కంకణాలంకార = కంకణభూషణములయొక్క, క్రేంకారంబులు = నాదములు, అంకురింపక్ = మొలతేరఁగా, పదపంకజంబులకుక్ = తమ తిరువడితామరలకును, కుసుమాంజులు = పుష్పాంజులును, సమర్పించు = సమర్పించుచున్న, సకలసీమంతినీ = సర్వకాంతలయొక్క, సీమంత = పాపటలకు, ముక్తామణి యగు = ముత్తైమైన, అముక్తమాల్యద = చూడికుడు త్రానాంచారయొక్క రూపుక్ = రూపమును, ఎల ప్రాయంబుక్ = లేతవయస్సును, సాభిప్రాయంబుగాక్ = అభిప్రాయము గలిగినట్లుగాను, చూచి = పీక్షించి, తనలోనక్ = ఆత్మగతంబున.

సీ. దీనిచూపెదురెక్కఁ గానెకా సిరిపట్టి

కిని బోర బిరుదులెక్కెంబు గలిగె

దీనికొ నల్లాడఁ గానెకా గర్వించి

యుర్విఁ జైత్రునకుఁ గాఁలూడఁ గలిగె

దీనిపాలిండ్లుబ్బుర గానెకా రతిచేతి

కిన్నెరమ్రోతకు ర వన్నె గలిగె

దీనిమో మొప్పారర గానెకా వాణి రా

యంచలేమకు గులాయంబు గలిగె

తే. దీనిపెన్నెలు లేపారర గానెకా ప్ర

పోషితమయూరికి విరాళి ర పొందు గలిగె

దీనియడుగులు రంజిల్లర గానెకా పి,

పాసు బడు తేటులకు మెట్ట ర పంట గలిగె.

105

టీ. దీని = ఈయాముక్తమాల్యదయొక్క, చూపు = దృష్టి, ఎదురెక్కగా నెకా = పైకివ్యాపింపగానేకదా, సిరిపట్టికిని = మన్నభునికి, పోరక = యుద్ధమునందు, బిరుదులెక్కంబు = బిరుదైనధ్వజము, కలిగెను. (ఈనన్యక మినలోచన యనియును, మన్నభుండు మినకేతనుఁ డనియు ననుట.) దీని = ఈమె, కాను = నడుము, అల్లాడఁగానెకా = చలించుచుండగానేకదా, గర్జించి = మదించి, ఊర్విక = భూమియందు, వైత్రునకుక = వసంతమాసమునకు, కాలూదఁగలిగె = పాదమునిలుపుకొలిగెను. (మధ్యము లతవలె నుండెననియును లతాదులవలననే వసంతునికి గీర్తి గలుగు ననుట.) దీని, పాలిండ్లు = చన్నులు, ఉబ్బుగానెకా = పృథ్విబొందఁగానేకదా, రతిచేతి = రతిదేవిహస్తమున నున్న, కిన్నెరమ్రోతకు = కిన్నెరపాదమునకు, వన్నె గలిగె = ప్రకస్తిగలిగినది. (పాలిండ్లకుఁ గిన్నెరకాయలకు సామ్యమునకు 'వైపుఁతరుచిగాని ప్రలియె కిన్నెరకాయ, లరిది మేరువు తలయంపి నిడివో అని వసుచరిత్రము.) దీని, మోము = ముఖము, ఒప్పారరగానెకా = ప్రకాశింపఁగానేకదా, వాణి = సరస్వతియొక్క, రాయంచలేమకు = రాజహంసికకు (సరస్వతికి హంసిక వాహన మనుట), కులాయంబు గలిగె = నివాస మొదలెను. 'కులాయోనిడమస్త్రీ యాప్' అని నిఘంటువు. (హంసకు బద్ధము నివాస మనియు నాయమ బద్ధముఖి యని యనుట.) దీని పెన్నెలు = నిడుగులు, ఏపారరగానెకా = బలిష్ఠములుగాఁగానేకదా, ప్రపోషితమయూరికి = పెంపుడు నెమిలికి, విరాళిపొందుగలిగె = మోహనగతి గలిగెను. (పెండ్రుకలు మేళుమువలె నుండెననియు మేళుమునకు నెమిలి సంతసించుననుట.) దీని అడుగులు = పాదములు, రంజిల్లగానెకా = వికసిల్లగానేకదా, పిపాసుబడు = నీరుపట్టుల, తేటులకు = మధుకరములకు, మెట్టపంట గలిగె. (పాదములు మెట్టదామరవలె నుండె ననియు తుమ్మెదల కత్తెములు నెమ్మి యొడవించు ననుట.) ఈపద్యమందు విషయానిగరణాలంకారము.

లే. అనుచు నువ్విభులూరు మూరారి తమక
మాఁప లే కాత్త దివ్యశుభ్రాంతసీమ
కన్నెలతఁ దార్చి యొక్కమాఁయావధూటి
నట్ల కావించి వారున్నదనియ యుండ.

106

టీ. అనుచు = ఇట్లు తలంచుచు, ఉవ్విభులూరు = శోరికలుగోరు, మూరారి = శ్రీరంగనాయకుడు, తమకము = మోహమును, అపలేక = నిలుప లేక, ఆత్మ = తన యొక్క, దివ్య = శ్రేష్ఠమైన, శుభ్రాంత = అంతఃపురముయొక్క, 'శుభ్రాంతశ్చవరోధశ్చ' అని నిఘంటువు. సీమకు = ప్రదేశమునకు, అన్నెలతఁ = ఆచూడిపడు త్రానాంచారును తార్చి = ప్రవేశపెట్టి, ఒక్కమాఁయావధూటికొ = ఒకమాయ నెలతను, అట్ల = ఆరూ ముక్తమాల్యదపలేనే, కావించి = చేసి, వారు = ఆవిష్టచిత్తుఁడు మొదలగువారు, ఉన్న దనియ = ఆయమ యక్కడనే యున్న దనియే, ఉండక = ఉండఁగా.

వ. పూజకులచే బాదతీర్థప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిపిన గుడివెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలకిం బెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి యచ్చంచలాక్షిం గానక.

107

టీ. పూజకులచే = నంబులచేత, పాదతీర్థప్రసా = శ్రీపాదతీర్థప్రసాదము లును, పరివేష్టనంబులు = పరివట్టమును (ద్వంద్వాంతమందు బహువచనము.), ఇప్పించి = ఒనగించి, విడిదికొ = బనకు, అనిపినకొ = పంపఁగా, గుడివెడలి = శోమలనుండిబయలు దేరి, శాంబరీతనుసంభవకొ = మాయాపుత్రికను, పాలికొ = పల్లకియందు, పెట్టి = ఉంచిగొని, గృహంబునకుం జని = తిరుమాళిగకుఁ బోయి, పంజరంబు సడలించి = పల్లకి గవినెనదీసి, అచ్చంచలాక్షికొ = ఆ చపలాక్షిని, కానక.

శా. * అబ్రహ్మణ్యము లోన వైచుకొనె ననన్యాయంబున న్నత్సుతం
దా బ్రహ్మాదుల మేర నిల్పియు బ్రభుత్వం బూదియుం ధ్రోతురే
యీ బ్రక్కుం ద్విజౌ జూడ రయ్య సభవారీరంగ భర్తంచుదుగ
ఖాబ్రాశిం బడి బాష్పకంఠుడు సముద్యద్ధోశులాలుండు నై. 108

టీ. అబ్రహ్మణ్యము = మొట్టో, 'అబ్రహ్మణ్యమవధోక్త' అని నిఘంటువు. (అబ్రహ్మణ్య మను పాతమున నా రంగనాయకు లనుట. 'బ్రహ్మణ్యోదేవకీపుత్ర' యని యున్నది). ఈ రంగభర్త = ఈ శ్రీరంగనాథుఁడు, తాకొ = తాను, బ్రహ్మాదుల = బ్రహ్మ మొదలగువారి, మేర = మర్యాదను, నిల్పియొకొ = ప్రతిష్ఠాపించియును, ప్రభుత్వంబూది

* అబ్రహ్మణ్య. † ధ్రోతురే. ‡ భాష్పలూచనుఁడు సమ్యక్గోశపలాలుండు.

యొక = దొరతనముఁ దాల్చియును, మత్తుత = నాకూతును, అన్యాయమునకొక = ధర్మేతరవృత్తిచేత, లానవైచూశకొక = లోపలవేసికొనెను, త్రోతురే = నను విసర్జింతురా? (ఇచ్చట దోతురే యని పాఠాంతర ముట్టేని దోచుకొందురా యని యర్థము), నభివారు = సభ్యులు, ఈబ్రక్క = ఈ పేదవాడైన, ద్విజా = బ్రాహ్మణుని, చూడరయ్యా = కనరయ్యా? అంచుకొ, దుఃఖ+అవ+రాశికొ = దుఃఖముద్రమందు, పడి, బాష్పకంఠుడు = డగ్గుత్తుకగలవాడును, సముద్యోత = వెకిలేచుచున్న, దోహవలలుండునై = కరపల్లవములు గలవాడునై 'పలాలః పల్లవస్సహ' అని నిఘంటువు.

శా. ఎంతేవేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కీసే దేహము స్వాగ్రాముకొ
సంతానంబు నిశాంతము న్ధనము సోస్యంబు ల్పశుశ్రేణు లే
కాంతస్వస్వజనార్పణంబునకొ కాదా కూర్చుంటే మీ కయో
వింతే యీ బుడు తెంత నన్గుణుచఁ గావించం దను నైత్తురే. 109

టీ. ఎంతేవేడుకయొకొక = తనకు మిక్కిలి ప్రియమైనను, పెండ్లగుటకొక = వివాహమగుటకు, ఈసే = ఈ చిన్నదాని నియ్యనా (ఇత్తు ననుట), దేహముకొ, ప్రాణముకొ, సంతానంబుకొ, నిశాంతముకొ = గృహమును, ధనము, సస్యంబుకొ = ధాన్యములును, పశుశ్రేణులు = పశుములు, ఏకొ = నేను, కూర్చుంటే = సుపాదించుటే, ఏకాంతముఖ్యమగునట్లు, స్వ=తనయొక్క, స్వజను = తనభక్తులయొక్క, అర్పణంబునకొ = పూజనమునకే, కాదా = అవు ననుట, మీకు, అయో = అయ్యో! వింతే = ఇది యాశ్చర్యమా? ఈ బుడుతెంత = ఈ చిన్నది యనఁగా నెంత, నన్గుణుచఁగానింపకొ = నన్నుఁ దక్కువపఱుచఁగా, తనుకొ = తన్ను, మెత్తురే = హర్షింతురా? (మెచ్చ రనుట).

తా. తన కంత వేడుక గలిగిన నేను నా కూతునిచ్చి పెండ్లి చేయనా? దేహాది పశుపర్యంతము సమస్తద్రవ్యములు తనకొఱకుఁ దనభక్తులకొఱకే కదా సుపాదించుట? నా కూతు రనఁగా నెంత? న న్నమర్యాద చేసిన దనకు మెప్పుచునా? యని విష్ణుచిత్తుడు చెప్పెను.

చ. శివుడు విరించి వాసవుడు १ జెప్ప నశక్తులు గొల్చినట్టి వా
రవుట నిరంకుశుండ నని २ యక్కట పాడిఁ దొఱంగఁ జెల్లునే?
భువనములెల్ల నీ వయిన ३ బొంత దయానిధి యప్పు లేదె? భా
గవతులు లేరె? నా కొఱకుఁగా వహించుకొనంగఁ గేశవా!

టీ. శివుడు = శంభుడును, విరించి = బ్రహ్మయును, వాసవుడు = దేవేంద్రుడును, గొల్చినట్టివారవుటకొ = సేవించినవారగుటచేతను (సేవకు లనుట), జెప్పనశక్తులు = మనవి సేయనశక్తులుగారు, నిరంకుశుండ నని = అడ్డములేనివాడని, అక్కట = అయ్యో!

పాడే = మర్యాదను, లోఱంగఁజెల్లునే = విడువవచ్చునా? భువనములెల్ల = లోకములన్నియు, నీవి = నీ సంబంధులైనవి, అయిన = ఆయెనేనియు (లోకములన్నియు, నీవి గావున నీవక్షముగాఁ జెప్పెనేనియు ననుట), పొంత = నీసమీపమందు, దయానిధి = అక్కటికంపుఁబ్రోవైన, ఆమ్మ = మాతల్లియైన లక్ష్మీదేవి, లేద = సాక్షిగా లేదా (ఉన్న దనుట), 'ఇందిరా లోకమాతా' అని నిఘంటువు. 'మాతా చ కమలాదేవీ పితాదేవోజనార్దనః' అనునది ప్రమాణము. కేశవా = బ్రహ్మరుద్ర జననకారణ మగు శరీరముగల స్వామీ! నాశోఱుక గా = నాశోఱుకై, వహించుకొనంగ = వైని వేసికొనిచెప్పటకు, భాగవతులులేర = శ్రీవైష్ణవులులేరా? (ఉన్నారనుట). (లక్ష్మీదేవియు భాగవతులును పురుషకారవరు లని ప్రమాణము.)

ఉ. నెట్టన యల్ల లచ్చి యలసనీశయు భూసతి యుండ నీకు నీ
నెట్టిక సీలపై మనసు శ నిల్చుట కేమనవచ్చు? వెట్టి యా
నట్టుగఁ బేద నన్నుఁ బరిహాసము నేతకుఁ దక్క వింతచూ
పెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల శ నేలులవంకలు వారిడొంకలున్. 111

టీ. నెట్టన = సిద్ధముగా, అల్లలచ్చి = అలక్ష్మీదేవియు, అలసనీశయు = అసీశాదేవియు, భూసతి = భూదేవియు, ఉండ = ఉండగా, నీకు, ఈ నెట్టికసీలపై = శుష్కపవాసి వ్రతముగల యీ కన్యకమీద, కులికయంటుసీలయంతటిచిన్నది, మనసు నిల్చుటకు, ఏమనవచ్చు, పేద = బక్కవాడనగు, నన్ను, వెట్టి యానట్టుగ = పిచ్చివాడగునట్లు, పరిహాసము నేతకుఁ దక్క = గేలిసేయుటకే కాని, వింతచూపు = నూతనదృష్టి, ఎట్టిది = మీకేలాగుది, ఇల = భూమియందు, ఏలులవంకలు = నదులవక్ర త్వములను, వారిడొంకలు = ఉదకముల మార్గములను, ఎవ్వఁడు, దిద్దు = చక్క దీర్చు (ఎవ్వఁడును దీర్పఁ డనుట. నావెట్టితన మానదీనక్రత్వము మొదలగువాని వంటి దనుట), ప్రబలు లగువారి నడకలను దిద్దుట దుర్లభ మని చెప్పవచ్చును.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డదవెట్ట భాగవతక్షోభంబునకు భువనభర్తయు
భయంపడి తచ్చాందసంబునకు గేలిసేయు చున్నవాఁ డను భావం
బతనికిఁ దోచ మకరకుండలమండితంబు లగుగండదర్పణంబులం జిలున
వ్వెలర్ప నిట్లనియె. 112

టీ. అని యిట్లు = ప్రకారముగా, ధరణీసురుండు = విష్ణుచిత్తుండు, అదవెట్ట = మొఱపెట్టగా, భాగవతక్షోభంబునకు = భగవద్భక్తుని దుఃఖమునకు, భువనభర్త యు = లోకరక్షకుం డగు శ్రీరంగనాథుండును, భయంపడి = జడిసి, తచ్చాందసంబునకు = అవిష్ణుచిత్తుని యుపయోగములేనిమాటలకు, గేలిసేయుచున్నవాఁ డను భావంబు =
అముక్త—రి

పరిహాసముచేయుచున్నవాడను తాత్పర్యము, అతనికి దోచుకొనే = ఆవిష్టచిత్తునకు దోచునట్లు, మకరకుండలమండితంబులగు = నక్రాకారకర్ణ వేష్టములచేత నలంకృతములగు, గండదర్పణంబులకొనె = చెక్కుటద్దములయందు, చిఱునవ్వెల్లర్పకొనె = మందహాస మంకురించునట్లు, ఇట్లనియె.

చ. ముది మది దప్పితోయి మునిముఖ్య! భవతనయ స్తహంబునకొ
బదిలము చేసినచ్చి మఱి శ బట్టబయ ల్మెడదూఱు దూఱె దా
సదన మి కొక్కమా టరసి శ చంచలలోచన గాన కున్న బో
రెదు మఱి కాని బుద్ధివిపరీతత బొందక పోయి చూడుమా. 113

టీ. ఓయి మునిముఖ్య! ముదిమదిదప్పి = ముసలితనముచే మతిస్థిరముపోయి, భవతనయకొనె = నీకుఁజూచు, గృహంబునకొనె = ఇంటిలోన, పదిలముచేసి = భద్రముచేసి వచ్చి, మఱి = ఇంకను, బట్టబయల్ = బహిరంగమందు, వెడదూఱెదు = వట్టినిండ, దూఱు = నిందింతువా, ఆసదనము = ఆసీయింటను, ఇకొక్కమా టరసి = ఇంకొక్కసారి వెదకి, చంచలలోచనకొనె = ఆచలపాక్షిని, కానకున్నకొనె = చూడకుంటివా, మఱి = పిమ్మట, పోరెదుకాని = వాదింతువుగాని, బుద్ధికొనె = నీమదియందు, విపరీతత = బొందక = మఱియొక్కరీతిగాక, పోయి = చని, చూడుమా = పీక్షింపుమా.

తే. * అనిన నాతండ్రి యిట్లని శ యనియె నే మె

ఱుంగమే యార్తి గడుపు చోల్లంగఁ బలికి

కరుణచేసితి విజయివి శ గ మ్మటంచు

బాష్పజల మాఁగి యింటికీ శ బరువువాటి.

114

టీ. అనినకొనె = ఇట్లనఁగా, అతండ్రి = ఆముని, ఇట్లని యనియెకొనె = ఇట్లని వచించెను. వీయార్తికొనె = విదుష్టభామును, ఏమెఱుంగము = మేమెఱుంగము, కడుపుచల్లంగకొనె = కడుపు చల్లబడునట్లు, పలికి = వచ్చించి, కరుణచేసితి = దయచేసితిని, విజయివిగమ్మ = విజయవంతుడవు గమ్మ (ఇది మంగళాకాశనము), అటంచుకొనె, బాష్పజలము = కన్నీరు, అఁగి = నిల్పుకొని, ఇంటికీకొనె = తన బసకు, పరువువాటి = పరుగెత్తి.

ఆ. మ్రొక్కినట్టి తనయమూర్ధంబు ఘోరిని

ప్రమదబాష్ప మురల బ్రాహ్మణుండు

చేత వెన్ను నిమిరి శ నాతల్లి నినుఁ గంటిక

గా యటంచు నింటికడ వసించు.

115

* అనిన నోతండ్రి యాయెనే యాయెనే యె, ఱుంగమే.

టీ. మ్రొక్కినట్టి = తనకుదండము సమర్పించునట్టి, తనయ = కూతుయొక్క, మూర్ధంబు = శిరమును, మూర్ఖుని = అఘోరించి, ప్రమదబాష్పము = ఆనందబాష్పము, ఉరుల్ = స్రవింపఁగా, బ్రాహ్మణుండు = అవిష్టుచిత్తుండు, చేతన్ = తన హస్తముచేత, వెన్ను = ఆయమనీపును, నిమిరి = తడవి, నాతల్లి, నిరుక్, కంటిఁగా, అటంచుక్, ఇంటికడక్ = తనబసయొద్ద, పసింపన్ = నివసించియుండఁగా.

తే. రంగపతి బ్రహ్మ రుద్రుల १ బ్రాహ్మి గౌరి
దనకు నక్కన్య నడిగింపఁ २ బనుపుటయును
వారు సేనేశసహితులై ३ వచ్చుటయును
విష్టుచిత్తుండు సంభ్రమాన్వితుండు నగుచు.

116

టీ. రంగపతి = రంగనాయకుండు, బ్రహ్మరుద్రులన్, బ్రాహ్మిన్ = సరస్వతిని, గౌరిన్, తనకున్ = రంగనాయకులకు, అక్కన్యన్, అడిగింపన్, పనుపన్ = పంపఁగా, వారు, సేనేశసహితులై = విష్వక్సేనునితోఁ గూడినవారై, వచ్చుటయును = రాఁగా, విష్టుచిత్తుండు, సంభ్రమాన్వితుండు నగుచున్ = సంతోషముతోఁ గూడినవాడగుచు.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకంబుఁగా వినయంబున వచ్చినవారికి నాతిభ్యంబు లొసంగి యుచితాసనంబుల నాసీచులై యున్న వారియాగమన ప్రయోజనం బడిగి తెలిసి ప్రమదరసభరితాంతరంగుండై యిట్లనియె.

టీ. సులభము.

క. ధన్యుడ నైతిం దన కీ
కన్యక నీఁగాంచి భృగువు १ గౌరవముఁ బయో
ధిన్యాయము నొదవె నితే
నన్యాయంబే ? చమూపహర విధులారా.

118

టీ. తనకున్, ఈకన్యకను = ఈపిన్నపడుచును, ఈఁగాంచి = ఇయ్యఁగని, ధన్యుడ నైతిన్, భృగువుగౌరవమున్ = భృగుమహామునిగురుత్వమును, పయోధిన్యాయమున్ = సముద్రన్యాయమును, ఒనవెన్ = ఉదయించెను. ('భృగోఽఖ్యాత్యాం సముత్పన్నా శ్రీశ్రీపూర్వ ముదధేశిపున' యని శ్రీవిష్ణుపురాణవాక్యము ప్రమాణముగా 'భార్గవీ లోకజననీ తీరసాగరకన్యకా'యని యమరమునఁ గలదు గావునఁ దొల్లి లక్ష్మీనౌసం గిన భృగుదధులగౌరవము నాకుఁ గలిగె ననుట). ఇటేని = ఇట్టిదిపుచ్చుకొనుటేని, అన్యాయంబే = అన్యాయముగాదా, చమూపహరవిధులారా = విష్వక్సేన శివ బ్రహ్మ లారా ! యని సంబోధనము.

క. వినుఁ డీదగు సంబంధపు

ఁజెనయింక గని మోచి తెచ్చి యిచ్చె ననరె చు
లగ్నని నరులు గాన మాపుర

మునకు నిర్విజయంబు నేయఁ శ బుత్రిక నిత్తున్.

119

టీ. వినుడు = ఆకర్ణింపుడు. ఈదగు = ఇయ్యదగును, చుల్కనినరులు = తేలికయగు జనులు, సంబంధపు ఁజెనయింక = వియ్యపుఁబొందికను, కని=చూచి, మోచి తెచ్చి = మోసికొని తెచ్చి, ఇచ్చె ననరె=ఒకనగ ననరా? కానక=కాబట్టి, మాపురము నకు = మాశ్రీవిల్లిపుత్తూరికి, విజయంబు నేయక = వేంచేసినను, పుత్రినిత్తుక = కొమార్తె నొనగొడును.

తే. ప్రభుతఁ బరమేశ్వరుం డైనఁ శ బత్ప్రసన్న

జనమున కొసంగు మీకు నీచనపు శౌరి

తానె కట్టిన భూమికఁ శ దాల్చు మాకు

ఘనత యిది మమ్ము జేయుట శ తనదుఘనత.

120

టీ. శౌరి = ఆశ్రీపతి, ప్రభుత = ప్రాభవముచేత, పరమేశ్వరుండైన = సర్వాధికుడైనను, పత = పాదములయందు, ప్రసన్న = ప్రపత్తిచేసినట్టి, జనము నకు = జనులగు, మీకు, ఈచనపు = ఈమచ్చికను, ఒకనగు = ఇచ్చును. (మీరు చెప్పిన విను ననుట.) తానె కట్టిన = తానే కలుగఁజేసిన భూమిక = శ్వశుర వేషమును, తాల్చు = ధరించునట్టి, మాకు, ఇది, ఘనత = గొప్పతనము, మమ్ముజేయుట = మమ్మిట్లు గొప్పపఱుచుట, తనదుఘనత = తనగౌరవము.

తే. అనినఁ జని విన్నవింప దీయారస్వా

చిత్తుడై విశ్వభర్త పక్షిప్రధాన

కౌపవాహ్యంబు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు

బలసి తమతత్తడల నెక్కి శ కొలిచి రాగ

121

టీ. అనిన = ఇట్లనగా, చని = వారు మరలఁబోయి, విన్నవించుక = మనవి చేయఁగా దయారస = కృపారసముచేత, అర్ద్ర = తడువఁబడిన, చిత్తుడై = చిత్తము గలవాడై, విశ్వభర్త = ఆరంగపతి, పక్షిప్రధానక = గరుత్మద్రూపమైన, కౌపవాహ్యంబు = లీలావాహనమును, ఎక్కి, బ్రహ్మాదిసురలు, బలసి = పరివేష్టించి, తమ తత్తడల = తమవాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి = సేవించి, రాగ = వచ్చుచుండగా.

క. నానీరుఁ డగుచు సూత్రవ

తీసఖుఁ డుడువీధిఁ బోజు తీర్చిన ప్రజభూ

*మాసి శతకోటి శతకో

టీ సవితృప్రభలు దిశల ౧ డెప్పర మలమన్.

122

టీ. సూత్ర వతీసఖుండు=విష్వక్సేనుడు, నానీరు డగుచు = సేనమొగమగుచు 'సేనాముఖుండు నానీర' యని యవరము. ఉడుపీథిక్ = నక్షత్ర పీథియందు, పాఞా తీర్చిన = పూహముబున్ననట్టి, ప్రజ = జనముయొక్క, భూషా = భూషణములయొక్కయు, అసి = భిక్షములయొక్కయు, శతకోటి = వజ్రాయుధముయొక్క, శతకోటి = నూలుకొట్టినభృగల, సవితృ = సూర్యులయొక్క, ప్రభలు = వెలుంగులవంటి వెలుంగులు, దిశలక్ = దిక్కులయందు, డెప్పరము=అధికముగా, అలమక్ = వ్యాపింపగా.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికిం జని విశ్వకర్త మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిది పట్టున విడిసి యయ్యాదిమవరుండు దివ్యావ్వరసలు హరిద్రా సకన్నానీయ మంగళద్రవ్యమండనం బొసర్పఁ బెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు నారదాది దివ్యముని గానంబులు వెలయం గలధౌత ధవళ దివ్య ధారాధరంబులు గురియు సుధాధారల నభిషిక్తుండై ముక్తావళి కాస్తుభాము క్తకంబుకంధరుండును కేయూరకంకణాలంకృతుండును మకరకుండల మకుటాదిభూషావిభూషితుండును దివ్యాంగరాగ రూపితుండును బీతాంబరసంవీతుండును దులసీకల్పతరుప్రసవస్ర గాశ్రితోఽస్మిండు నై యుండు సంత నక్కడ నటకుమునుప గృహ ప్రవేశంబునేసి సంభ్రమాయత్తుం డగు విష్ణుచిత్తప్రయత్నంబున.

టీ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని, విశ్వకర్త, మణిమయంబుగాఁ, కట్టిన, విడిదిపట్టున, విడిసి = ప్రవేశించి, అయ్యాదిమవరుండు = ఆమొదలిపెండ్లికొడుకైన 'శ్రీవతి, దివ్యా వ్వరసలు = పేలుటచ్చరలు, హరిద్రాదిక = పసుపుమొదలగు, సన్నానీయ = సన్ననము కొఱకైన, మంగళద్రవ్య = శుభవస్తువులతోడి, మండనంబు = అలంకారము, ఒసర్పక్ = చేయఁగా, పెండిలికొడుకై, దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవదుందుభులు, నారదాది దివ్య మునిగానంబులు, వెలయక్ = ప్రకటముగాఁగా, కలధౌత = వెండివలెనే, ధవళ = తెల్లనైన, దివ్యధారాధరంబులు = దేవతామేఘములు, కురియు = వర్షించుచున్న, సుధాధారలక్ = అమృతధారలచేత, అభిషిక్తుండై = అభిషేకింపఁబడినవాడై, అముక్తా వళి=ముక్తపుసరాలతోడి, కాస్తుభ = కాస్తుభ రత్నముచేతను, అముక్త = విడువఁబడని, కంబుకంధరుండును = శంఖమువంటి కంఠముగలవాడును, కేయూర = భుజశీర్షల

చేతను, కంకణ = కడియములచేత, అలంకృతుడును = అలంకరింపబడినవాడును, మకర కుండల = మకరాకృతిగల పోగులు, నుకుట = కిరీటము, అది = మొదలుగాఁగల భూషా = భూషణములచేత, విభూషితుండును = మిక్కిలి భూషింపబడినవాడును, దివ్యాంగరాగ = దివ్యచందనముచేత, రూషితుండును = అలంబబడినవాడును, పీతాంబరసంపీతుండు = బంగారు పట్టుపుట్టంబుఁ గట్టుకొన్నవాడును, తులసీ = తిరుత్తుళాయియొక్కయు, కల్పతరు ప్రసవ = కల్పవృక్షపుష్పములయొక్కయు, 'స్వాదుత్పత్తైః ఫలేభుషేన ప్రసవో గర్భ మోచనే' అనినిఘంటువు. స్రక్ = మాలికలచేత, ఆశ్రిత = పొందబడిన, ఉరస్కుండునై = వక్షముగలవాడై, ఉండునంతః = ఉండునంతట, అక్కడ = ఆయమైనారయొద్ద, అటకు మునుప = అంతకుమునుపే, గృహప్ర వెళంబు సేసి = తమయిల్లు సేరి, సంభ్రమాయత్తుండగు = ప్రేమాధీనుడగుచున్న, విష్ణుచిత్తు = పెరినూళ్వారుయొక్క, ప్రయత్నంబున.

క. శర్వాణీ వాణీ ముఖ

గీర్వాణీకోటి జానకీరఘుకులరా

టూర్వార్వాచరిత వివాహ

ఖర్వ సుగీతములు పాడఁగా విభవమునన్.

124

టీ. శర్వాణీ = పార్వతియు, 'శర్వాణీ సర్వమంగళా' అనియమరము. వాణీ = సరస్వతియు, ముఖ = మొదలగు, గీర్వాణీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, కోటి = సమాహము, జానకీరఘుకులరాట్ = సీతారాములయొక్క, పూర్వార్వాచరిత = తొల్లిచేయబడిన, వివాహ = కల్యాణమందలి, ఆఖర్వ = అతిశయములయిన, సుగీతములు = పాటలు, పాడఁగా = గానము సేయఁగా, విభవమున = వైభవముతో.

తే. నెమ్మి నేకావళియు స్రగ్విణియును జామ

రంబు లిరుగెడ నిడ హరిద్రాద్రవమునఁ

బెట్టిరి నలుంగు లక్కనన్యఁ ధెండ్లికూతుఁ

జేయు ఋషిపత్ను లర్థి నాశీర్వ్యతముగ.

టీ. నెమ్మి = మైత్రిచేతను, నేకావళియు = మున్నుచెప్పబడినచెలిక త్రియలైన యేకావళియును, స్రగ్విణియును, ఇరుగెడ = ఉభయపార్శ్వములయందు (ఇది యేకవచనాంత ద్విగుసమాసము), చామరంబులు = పీచోపులు, ఇడ = సమర్పించఁగా, హరిద్రాద్రవమున = చనుపునీటిచేత, అర్థి = ఆసక్తిచేత, అక్కనన్య = ఆయాముక్తమాల్యదాకన్యకు, పెండ్లికూతుఁజేయు, ఋషిపత్నులు = ఋషిభార్యలు, అశీర్వ్యతముగా = ధీమనలతోడను, నలుంగులు పెట్టిరి = ఉద్వర్తనము లాచరించిరి.

తే. అట్లు వై వాహికపుదీక్ష १ యమరఁ గమ్మ
నూనె దలయంటి నెఱులు గంధానఁ బులుమ
స్వర్ణమణికుంభహిమవారి १ జలక మాడి
నట్టి జగదీశ్వరికి వేల్పుటబలయోర్తు.

126

టీ. అట్లు=ఆప్రకారము, వై వాహికపుదీక్ష = వివాహసంబంధదీక్ష, అమరఁ =
ఒప్పునట్లు, కమ్మనూనె = సుగంధతైలముచేత, తలయంటి = శిరోభృంగముజేసి,
నెఱులు=ఆకురలు, గంధానఁ = శ్రీచందనముచేత, పులుమఁ = పులుమఁగా, స్వర్ణమణి =
బంగారురతనాల వికారములగు, కుంభ=కలశములయందలి, హిమవారిఁ = పన్నీటిచేత, జలక
మాడినట్టి = మంగళస్నానమునర్చినట్టి, జగదీశ్వరిఁ = ఆయమ్మకు, వేల్పుటబలయోర్తు = ఒక్క
దేవతాస్త్రీ (యని ముందటి కన్వయము.)

క. తడి యొత్తి సన్నవలిపం

బిడి మణిపీఠస్థయైన १ యింటి మెఱుంగు పె

న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం

బిడెఁ దుఱుము ఘటించె నొకమృగేక్షణ నెమ్మిన్.

127

టీ. తడియొత్తి = తడిఁ దుడిచి, సన్నవలిపంబిడి = సన్నచీరఁగట్టించి, మణిపీఠస్థ
యైన = రత్నపీఠమందుఁ గూరుచున్న, ఇంటి = ఆముక్తమాల్యదయొక్క, మెఱుంగు =
మెఱుంగూరుచున్న, పెన్నిడుదకురులు = మిక్కిలి వాలికలగుకురులు, అర్చి = తేహార్చి
ధూపంబిడెఁ = ధూపమువేసెను. ఒక మృగేక్షణ = మఱియొక్క కురంగలాచన,
నెమ్మిన్ = మైత్రిచేత, తుఱుము ఘటించె = శాష్టాభిష్టెను.

సీ. యశావక ద్రవమున १ నరుణాంఘ్రి నఖపట్టు

లభ్యక్తములు సేసె १ నతివ యోర్తు

నయకల ప్రేల్లమఱియలుఁ బిల్లాండ్లిడి

పాయవట్టముఁ బెట్టె १ బడఁతియోర్తు

నెఱకవట్టి పసిండిసీటివ్రాత చెఱంగు

వెలివట్టు రహిఁ గట్టె १ వెలది యోర్తు

కటిసీమఁ గనకమేఖలఁ జేర్చి తారహా

రములు గీలించె గంఠమున నోర్తు

తే. కటకములు హస్తసరము లంగదము లంగు

భీయకములును బాహువల్లికల ప్రేళ్ల

నిలిపి తాటంకనాసామణుల నమర్చి

చొనిపె సీమంతపీఠిఁ జేర్చుక్క యొర్తు.

129

టీ. అతివయోర్తు = మఱియొకదేవకన్యక, యావకద్రవమునకొక = లత్తుకనీటిచేత, అరుణ=మునుపే యెఱ్ఱనైయన్న, నఖపజ్జులు = గోళ్లచాళ్లు, అభ్యక్తములుసేనెకొక = తడిపెను. ఒకర్తు=మఱియొకయంగన, నయకల=నాణెముగల, ప్రేళ్లకొక = పాదాంగుళుల యందు, మట్టియలును, పిల్లాండ్లు, ఇడి, పడతియోర్తు=మఱియొకయామె, పాయ పట్టము=పాదభూషణ విశేషమును (పాగడము లనవచ్చును), పెట్టెకొక=ఉనిచెను. సెటిక పెట్టి=కుచ్చిట్లపట్టి, పసిండినీటివ్రాతచెఱుంగు = బంగారు సరిగ చేతఁ జీత్రించియున్న చెఱుంగుగల, వెలిపట్టు = తెల్లపట్టుచీర, రహికొక = పొలుపుగాను, వెలదియోర్తు = మఱి యొక్కకాంత, కట్టెను. ఓర్తు=మఱియొక్క పొలఁతుక, కటిసీమకొక = నడుముమీద, కనక మేఖలకొక = బంగారుగంటల యొడ్డాణమును, చేర్చి=అలంకరించి, కంతమునకొక, తారహారములు = ముత్యపుఁదేరులు, కీలింపెకొక = ఉనిచెను. ఓర్తు = మఱియొక్కత, కటకములు = కంకణములు, హస్తసరములు = చేసరపణులు, అంగదములు = భుజ కీర్తులును, అంగుళీయకంబులు = ఉంగరములును, బాహువల్లికలప్రేళ్లకొక = వరుసగా బాహుతలయందును, ప్రేళ్లయందును, నిలిపి. తాటంకనాసామణులకొక = కప్పులు ముక్కురముత్రమును, అమర్చి = పొసఁగించి, సీమంతపీఠికొక = పాపటత్రోవయందు, చేర్చుక్క = ముక్తాభూషణమును, చొనిపెకొక=ఉనిచెను.

క. కలికి తెలిగన్నుంగవఁ గ

జ్జలరేఖలు దీర్చి మేన శ సారంగమదం

బలది లలామక విడి చెం

గలువలు క్రొవ్వెదకు వేటొకర్తు ఘటించెన్.

129

టీ. కలికి = ఆపెండ్లికూతుయొక్క, తెలిగన్నుంగనకొక = ధవళాక్షిదవ్వంద్య మందు, కజ్జలరేఖలు = కాటుకరేఖలు, తీర్చి=దిద్ది, మేనకొక=శరీరమందు, సారంగమ దంబు=కస్తూరి, అలది = పూసి, లలామకము = చేర్చుక్క (బొట్టుమీద శిరమున నుంచుకొనెడు భూషణమైనదాని, 'ప్రభ్రవృత్తం శిఖాలంబి పురోన్యస్తం లలామకమ్.' అని యమరము.), ఇడి=ఉంచి, వేటొకర్తు=మఱియొక నాతి, క్రొవ్వెదకుకొక = క్రొమ్మడికి, చెంగలువలు=ఎఱ్ఱగలువపువ్వులు, ఘటించెకొక=కూర్చెను.

వ. ఇ ట్లలంకృత యైయుండ లగ్నం బాసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుట
యందు బన్నగశయనుండు మార్తాంధనుండలంబులు పండ్లెందును

దివియలై వెలుంగఁ దారకలగుంపు జగజంపుగా శతపత్రశత్రుం
 డాతపత్రత యంగీకరింప సింధుపతి సౌగంధికదళోపహారసహితం
 బుగా విపణిఁ గలయంపిఁ జిలికింపఁ బ్రకృతికాంత క్రంత సురకాం
 తలం గూడుకొని సంతరింప వలతవహుం డగరుధూపంబు రేఘ
 బగ్జన్యం డుల్లడయిడఁ బ్రాచీనపాతంబులు పాతకౌఘంబు లయి
 బిరుద ప్రబంధంబులు వతియింప విధినందన సనందనాదులు సంగీత
 మాంగల్యంబున నంతరంగంబున కింపాసంగ విహంగపుంగవుండు
 మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణం బగు వల్యాణం బంగీకరింప
 నప్రాకృతవైభవంబునం జని పరమసంభ్రమంబున భాగవతవతంసంబు
 భక్తికలితవహుప్రణామపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కిరింత డిగ్గి
 విష్వక్సేను కరం బవలంబించి కఠ్యంతరంబులం జంచలాక్షులు
 గడుగు నడుగుల జలంబులకుం బయిసయిం బడి గీర్వాణ సిద్ధసం
 ఘంబు లహంపూర్విక నుర్వినిర్వారిగా నూర్చికొని ప్రాశంప బ్రవే
 శించి తదీయ నిర్దిష్టం బగు జంబూనదపీఠంబున నుపవిష్టండై యతం
 డు వెండియు బంగారుభృంగారుకంబులఁగనక భాజననిక్షిప్తంబు లగు
 కుశేశయవేశలపదకిసలయంబులు గడిగి షోడశోపచారసహితంబును
 సపరిష్కీయంబు నగు మధువర్కంబు నొసంగం గొని యయ్యా
 థ్వారు దేవేరియుం దానును ధారవోయ నా కన్యకారత్నంబుఁ
 బరిగ్రహించె ననంతరంబ.

130

టీ. ఇట్లు = ఈ ప్రకారము, అలంకృత యైయుండఁ = అలంకరింపఁబడినదై
 యుండఁగా, లగ్నంబు = వివాహముచూర్తము, ఆసన్నంబయ్యె నని = సమీపించె నని,
 విన్నవించుటయుం = విన్నపమునేయఁగానే, పన్నగశయనుండు = శేషశాయయగు
 రంగనాథుండు, మార్తాండమండలంబుల పండ్రెండును = ద్వాదశాదిత్యమండలంబుల,
 దివియలై వెలుంగఁ = దివ్యటీలయ వెలుంగఁగా, తారకలగుంపు = నక్షత్రసమూహము,
 జగజంపుగాఁ = కుచ్చులుకాఁగా (గొడుగుచుట్టు నుండునవి), శతపత్రశత్రుండు =
 కమలవైరియైనచంద్రుండు, ఆతపత్రత యంగీకరింపఁ = ఛత్రముకాఁగా, సింధుపతి =
 సముద్రుండు, సౌగంధికదళోపహారసహితంబుగాఁ = ఎఱ్ఱగలవణికుల కానుకతోఁగూడ,
 విపణిఁ = అంగడివిధియందు, కలయంపిఁ = కల్లాసిని, చిలికింపఁ = చల్లించఁగా,
 ప్రకృతికాంత = మాయయమనాతి, సురకాంతలం గూడుకొని = దేవతాస్త్రీలం గలిసి
 కొని, క్రంత = సమీపప్రదేశము, సంతరింపఁ = సవరణపఱుపఁగా, హుతవహుండు =

అగ్నిదేవుడు, అగరుధూపంబు, రేచక్ = ఎగయింపఁగా, పర్వస్యండు = పర్వదేవుడు, ఉల్లడ యిడక్ = ఉల్లాభముబట్టఁగా, ప్రాచీనపాఠంబులు = ప్రాచీనులు (వేదములనుట), పాఠకౌఘంబులై = వందిమాగధసంఘములై, బిరుదప్రబంధంబులు = బిరుదులైనవారములు, పరింపక్ = చదువఁగా, విధినందన = నారదుండు, సనందన = సనందనుండు, అదులు = మొదలగువారు, సంగీతమాంగల్యంబునక్ = సంగీతమంగళత్వముచేత, అంతరంగంబునకుక్ = మనస్సునకు, ఇంపొసంగక్ = మాధుర్యమొనర్చుఁగా, విహంగపుంగవుండు = గరుత్మంతుఁడును, మత్తమాతంగంబై = మదపుటేనుఁగై, ఖచిత = కూర్చుబడిన, మణి = రత్నములను, కల్యాణంబగు = బుగారుగలిగినట్టి, 'వసు చంద్రం చార్జునం చ కల్యాణం భూరిగైరిక' మ్మని నిఘంటువు. పల్యాణంబు = పల్లమును (చాడోలనుట), అంగీకరింపక్ = వహింపఁగా, అప్రాకృత = లోకవిలక్షణమైన, వైభవంబునక్ = సంపదచేత, చని = వేంచేసి, పరమసంభ్రమంబునక్ = పరమానందముచేత, భాగవతవతంసంబు = భాగవతోత్తముడగు భట్టనాథుండు, భక్తి = భక్తితోడ, కలిత = కూడుకొన్న, బహుప్రజామపూర్వకంబుగాక్ = అనేకసమస్కారపూర్వకముగా, ఎదుర్కొనక్ = ఎదురుకోలునకురాఁగా, ఎక్కిరింప డిగ్గి = వాహనమును దిగి, విష్వక్సేనుకరం బవలంబించి = విష్వక్సేనుని కైదండ గ్రహించి, కక్ష్యంతరంబులక్ = ద్వారాంతరాళములయందు, చంచలాత్ములు = సువాసినులు, కడుగు = ప్రక్షాళనము చేసెడు, అడుగుల = శ్రీపాదముల యొక్క, జలంబులకుక్ = తీర్థములకు, పయిపయింబడి = మీదమీదఁబడి, గీర్వాణ = వేల్పులయొక్క, సంఘంబులు = గుంపులు, అహంపూర్వికక్ = ఓహరి సాహరిచేత, ఉర్వి = భూమి, నిర్వారిగాక్ = నిర్జలమగునట్లుగా, ఉర్వికొని = దూటుకొని, ప్రాళింపక్ = పానముసేయఁగా, ప్రవేశించి = చొచ్చి, తదీయ = ఆభట్టనాథసంబంధులచేత, నిర్దిష్టంబగు = నిర్ణయింపఁబడిన, జాంబూనదపీఠంబునక్ = బంగరుపీఠయందు, ఉపవిష్టంబై = కూరుచున్నవాడై, అతండు, వెండియుక్ = మరల, బంగారుభృంగారుకంబులక్ = బంగారుగిండ్లచేత, కనకభాజన = పసిడివజ్రంబునందు, నిక్షిప్తంబులగు = ఉనుపఁబడిన, కుశేయ = తామరపూలవలెనే, పేళల = మృదువులైన, పదకిసలయంబులు = అడుగుఁజిగురులు, కడిగి = ప్రక్షాళనముజేసి, షాడకోపచారసహితంబును = అవాహనాసనపాదార్థాల్లొపమనీయ స్నానవస్త్రయట్టోపవీత గంధపుష్పధూపదీపవైషేద్యతాంబూలాత్తర సీరాజన మంత్రపుష్పాత్తకములగు షాడకోపచారములతోఁ గూడినట్టియు, సపరిష్క్రియంబునగు = అలంకారసహితమైనట్టి, మధుపర్కంబుక్ = గుడయొక్కదధిని, జ్ఞానంగక్ = నమర్పింపఁగా, కొని = గ్రహించి, అయ్యాశ్వాసు = ఆభట్టనాథుండు, జ్ఞేయోక్ = ధర్మవర్తియు, తానును, ధారవోయక్ = ధారాదత్తముసేయఁగా,

ఆ కన్యకారత్నంబు = ఆ కన్యారత్నమును నాముక్తమాల్యదను, పరిగ్రహించె = పాణిగ్రహణమునైనను, అనంతరంబు = పదంబడి.

మ. కలధాతద్రవ చిత్రము లైతయ ముక్తాస్యాత మా మేచకాం
చలపుం బెందెట వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పుచె
ద్దలు వంపక గుడ జీరకంబులు సముద్యత్ప్రేమ నన్యోన్య మం
జులహస్తంబుల నుంచి రర్థి గనుమించు ల్పిట్టము ఱ్ఱొడగన్.

టీ. కలధాతద్రవ = బంగాదునీటిచేతనైన, 'కలధాతంరావ్యహేమో' అని నిఘంటువు. చిత్రముల్ = విశదపనులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపగా, ముక్తా = ముత్తైములతోడ, స్యాతమా = కూర్పబడిన. మేచక = నల్లనగు, అంచలపు = అంచులుగల, పెందెట = పెద్దతెఱచుప్పటి, వారి = పట్టి, లగ్నము = ముహూర్తము, సమాసన్నంబుగాన్ = మిగులడగ్గఱగా, వేల్పుచెద్దలు = బ్రహ్మాదిసురశ్రేష్ఠులు, వంపక = క్రిందికిన పంచాయుండగా, గుండజీరకంబులు = జీలకఱ్ఱబెల్లములు, సముద్యత్ప్రేమ = అగ్గలంపుఁ ద్రేముడిచేత, అర్థి = ఆసక్తిచేత, కనుమించుల్ = నేత్రధాళిభగ్యములు, చిట్టముఱ్ఱొడగన్ = సందడింపగా, అన్యోన్య = ఒండొరులయొక్క, మంజుల = సుందరములగు, హస్తంబులన్ = కరములయందు, ఉంచిరి = ఉనిచిరి.

చ. మఱి వనమాలి చూడమున మానిని ముత్తైపుల్రాలు వోయుచో

మెఱయు దదంగులీకిసల మేళన జక్రి చెమర్ప రాలె మై

నఱిముఱి ఘర్తబిందువులు నవ్వులు న్నొగులందునుండి డా

ల్లిటిగొన జాటు ధారలబలె న్నడగండ్లబలె న్ననుంగొనన్. 132

టీ. మఱి = పిమ్మట, మానిని = అపెండ్లికూతురు, వనమాలిచూడమునన్ = స్వామి శరీరమందు, ముత్తైపుల్రాలువోయుచో = ముత్తైములతలల్రాలువోయునప్పుడు, తదంగులీకిసల - తల్ = ఆయమయొక్క, అంగులీకిసల = చిగుళ్లపటి ప్రేళ్లయొక్క, మేళనన్ = కూడుకొనుటచేత, చక్రి = స్వామి, చెమర్పన్ = చెమరింపగా, మైన్ = స్వామి శరీరమందు, అఱిముఱి = తఱుచైన, ఘర్తబిందువులున్ = చెమ్మటచినుకులును, రాలెను = క్రిందబడిను, అవ్వులున్ = ఆ ముత్తైములును, మొగులందునుండి = మేఘములలో నుండి, డాల్లిటిగొనన్ = కాంతి వ్యాపించుచుండగా, జాటు = స్రవించుచున్న, ధారలబలెన్ = వర్షధారలవలెను, వడగండ్లబలెన్ = కరకములవలెను, కనుంగొనన్ = చూడగా, మెఱయున్ = ప్రకాశించును.

తా. స్వామి శరీరము నీలమేఘమువలె నున్నది. అడిచెమర్చి చెమట చినుకులు రాలగా నది వాళచినుకులవలెను దనల్రాలుముత్తైములు వడగండ్లవలె నున్నవి.

తే. ఇంతి దోయిట సేసబ్రా శ లెత్తుచోట
 గుబ్బపాలిండ్లకేవ గ్ర శ క్కున మురారి
 కన్ను వేయుట గని లజ్జ శ గదుర బాహు
 లెత్తక కరాగ్రములన పై శ కెగురజల్లె.

133

టీ. ఇంతి = ఆనాతి, దోయిట = అంజలిచేత, సేసబ్రాలు = తలబ్రాలు,
 ఎత్తుచోట = ఎత్తునప్పుడు, మురారి = రంగనాథుడు, గుబ్బపాలిండ్లకేవ =
 ఈదుటుగలకుచములదిక్కున, గ్రక్కున = శీఘ్రముగా, కన్ను వేయుట = కన్ను
 వేసిచూచుటను, కని = తాను జూచి, లజ్జగదుర = సిగ్గులయంగా, బాహులెత్తక =
 చేతులుపైకెత్తక, కరాగ్రములన = కొనచేతులనే, పైకి = స్వామిపైకి, ఎగురజల్లె.

క. గళమున గట్టెను హరి మం

గళసూత్రము పులక లతప శ గాత్రముఁ బొదువ

నెలతయుఁ బతియును గరముల

నలవటిచిరి కంకణంబు శ లనోన్యంబున్.

134

టీ. హరి, అతివగాత్రము = ఆయింతిసెప్పేనిని, పులకలు = రోమాంచములు,
 పొదువ = వ్యాపింపగా, గళమున = కంఠమందు, మంగళసూత్రముఁ గట్టెను,
 నెలతయుఁ పతియును, అనోన్యంబు = ఒండొరులకు, కంకణంబులు = ప్రతిసర
 ములు (చెమటసీటిబిందువులు), కరముల = హస్తములయందు, అలవటిచిరి = అనుస్పరి.
 సీ. లలనచే నిష్ఠతో శ లాజలు వేల్పించి

శార్ఙ్గ మెట్టించెను శ సప్తపదులు

తెఱవఁ గూడి యరుంధ శ తీదర్శనముఁ జేసె

బ్రహ్మరుద్రాది గీ శ ర్వాణాకోటి

యర్పించు నుడుగర శ లనుకంపఁ గైకొని

యనిచె బ్రసాదభా శ జనులఁ జేసి

* యాత్మపట్టణమున శ కతివై భవంబున

నతివఁదోడ్కొని విజయంబుచేర్చి

తే. సహ్యాకన్యాతటోద్ధాన శ చందనదు

కుంజముల నీలకుంతల శ గుప్తరించి

* నతివైభవంబున యాత్మపట్టణమున, కతివఁ దోడ్కొని విజయంబుచేసి.

246763

కంతుసామ్రాజ్య మేలించి కరుణ జిత్త

మొలయ జగముల బాలించు చున్నవాడు.

195

టి. లలనచేత్ = అయింతిచేత, నిష్ఠతోత్ = లాజలు వేల్పించి = లాజహోమము జేయించి, శార్గి = స్వామి, సప్తపదులు, మెట్టిచెను = త్రొక్కించెను, తెఱవన్, కూడి, అరుంధతీదర్శనముజేసెన్, బ్రహ్మరూపిగీర్వాణతోటి, అర్పించు = సమర్పించునట్టి, ఉడుగరలు = బహుమానములను, అనుకంపన్ = కృపచేత, కై కొని, ప్రసాదభాజనులజేసి = అనుగ్రహపాత్రులనుజేసి, అనిచెన్ = పంపెను, ఆత్మపట్టణమునకున్ = శ్రీరంగమునకు, అతివైభవంబునన్ అతిపన్ తోడ్కొని, విజయంబుచేసి = మేచేసి, సహ్యాకన్యా = కావేరీ సదియొక్క, తట = దరులయందలి, ఉద్యాన = శృంగారవనములందలి, చందనద్రు = శ్రీగంధపృథ్వుములయొక్క, కంజములన్ = బొదరిండ్లయందు, నీలకుంతలన్ = ఆముక్తమాల్యదను, కుస్తరించి = లాలించి, కంతుసామ్రాజ్యము = రతిపతిసామ్రాజ్యమును, విలించి = ఖరిపాలించజేసి, (సురత క్రీడకు బ్రవేశించజేసినాఁ డనుట.) చిత్తము, కరుణన్ = దయచేతను, ఒలయన్ = నిండగా, జగములన్ = లోకములను, పాలించుచున్నవాడు = విలుచున్నవాడు.

274.813

ఉ. స్కందసర స్తటీరమణ కిందర చందన కుంద వాటికా
మందసమీరలోల వన శ మాలిక! నిర్మలదివ్యవిగ్రహ
స్పందివిభాధరీకృత న శ భస్సుటకాళిక! వల్లవాంగనా
బృందమనోభిమాన ధృతి శ భేదన! వేశల వంశవాదనా! 136

టి. స్కందసర = స్వామిపుష్కరిణియొక్క, తటీ = దరియందలి, రమణ = మనోహరమగు, కందర = గుహలయందలియు, 'దరీతుకందరోవాస్తీ' అని యమరము. చందన = హరిచందనవృక్షముయొక్క, కుంద = మొల్లలయొక్క, వాటికా = శ్రేణులయందలియు, మందసమీర = మందమారుతముచేత, లోల = కదలించున్పు, వనఘాళిక = తులసీవనమాల గలిగినవాఁడా, నిర్మల = స్వచ్ఛమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, ఆస్పంది = చలించున, విభా = కాంతిచేత, ఆధరీకృత = క్రిదుచేయబడిన. నభః = ఆకాశముయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, కాళిక = నలుపుగలవాఁడా, వల్లవాంగనా = గోపికలయొక్క, బృంద = గుంపుయొక్క, మనః = మనస్సులయందలి, అభిమాన = కోలువులను, ధృతి = ధైర్యములను, భేదన = భేదించెడువాఁడా, వేశల = మృదువైన, వంశ = పిల్లగ్రోవియొక్క, వాదనా = వాయింపుటగలవాఁడా. (ఈ పద్యమునందు స్కందపదము మొదలుగా గాళికపదమువఱకు కొక్కసమాసముగాను, బిదప వల్లవాంగనా శబ్దము మొదలుగా దుదవఱకు కొక్కసమాసముగాను కొందఱు నెవ్వరుదు.)

క. అరిథారాఖండితమరు

దరిసంఘ ! విహంగవాహనా! యుదరమహం

బురుహపుటభరిత మధుశం

బరభరజలమానుషాయమానద్రుహిణా !

137

టీ. అరి = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచులచేత, ఖండిత = త్రుంకబడిన, మరుదరిసంఘ = రాక్షస సమూహముగలవాడా, విహంగవాహనా = గరుడవాహనా, ఉదర = నాభియందలి, మహంబురుహ = పెందామరయొక్క, పుట = దొప్పయందు, భరిత = నిండిపడబడిన, మధు = మకరందమనియెడు, శంబర = ఉదకముయొక్క, భర = అతిశయమందు, జలమానుషాయమాన = నీరుపాపవలె నున్న, ద్రుహిణా = బ్రహ్మగలవాడా.

స్వగ్విణి. వాలినిర్భేదనా ! १ వారిజాతేక్షణా !

తైలకన్యాస్తుతా ! १ శార్ఙ్గచంచద్భుజా !

ఫాలదృక్పద్మభూపాకభేదిస్ఫుర

న్మౌళిమాణిక్యరుజ్జుండితాంఘ్రిద్వయా !

138

టీ. వాలినిర్భేదనా = వాలినిసంహరించినవాడా, వారిజేక్షణా = తామరపంటి కన్నులగలవాడా, తైలకన్యాస్తుతా = పార్వతీదేవిచే స్తుతింపబడువాడా, శార్ఙ్గచంచద్భుజా - చంచత్ = కదలచున్న, శార్ఙ్గ = ధనుస్సును, భుజా = భుజమందుగలవాడా, ఫాల...ద్వయా-ఫాలదృక్ = శివునియొక్కయు, పద్మభూ = బ్రహ్మయొక్కయు, పాకభేది = ఇంద్రునియొక్కయు, స్ఫురత్ = ఒప్పుచున్న, మౌళి = కిరీటములయందలి, మాణిక్య = రత్నములయొక్క, రుజ్ = కాంతిచేత, మండిత = అలంకరింపబడిన, అంఘ్రిద్వయా = అడుగులు కలవాడా, అని సంబోధనము.

మ. ఇది సింహచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనా పుణ్యల

బ్ధదురుట్టంకణపొట్టు నూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకిణాం

క దృఢాష్టాక్షరకృష్ణరాయ ధరణీ १ కాంతాస్తదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసవంబు నాటవది హృద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, సింహచల = సింహచలమందలి, దంభకేసరి = నృసింహస్వామియొక్క, పదాభీష్టార్చనా = ఇచ్ఛమైన పాదపూజలయొక్క, పుణ్య = పుణ్యముచేత, లబ్ధః = పొంద, బడిన, దురుట్టంకణ = ఉట్టంకింపక క్యముగాని, (ఎన్నరానివనుట), పొట్టునూరి, విజయ

స్తంభ=స్తంభముయొక్క, ఉపల = శిలయందు, ఉట్టంకిత = చెక్కబడినట్టి, అంక = గుఱుతుచేత, దృఢ = దిట్టములైన, అష్టాక్షర = ఎనిమిది యక్కరములుగల, కృష్ణరాయ ధరణీకాంత = కృష్ణరాయధరణీకాంతుఁ డను, అన్తదాముక్తమాల్యద=నాయాముక్త మాల్యదయందు, అశ్వాసవరంబు, ఆఱవదియుక్, హృద్యంబై, మహిక్ = భూమి యందు, పొల్పుగుక్ = ప్రకాశించును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీ జుండు నాల్గేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్ల వంశపయోరాశి రాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామికాష్ఠీచేత సనేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన దుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము.

ఆముక్తమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

స మా స్త ము.

ప్రక్షిప్తభాగము

కొన్ని పుస్తకములలో దాసరి యడుగఁగా నతనితో బ్రహ్మరాక్షసుఁడు తన వృత్తాంతము చెప్పఁదొడంగునంతవఱకు నాఱవయాశ్వాసము సమాప్తముగాను, తక్కిన పద్యము లేడవ యాశ్వాసముగా నున్నది. అయినను, బూర్వవ్యాఖ్యాత లేవరు నా యాశ్వాసాంతపద్యముల కర్థము వ్రాయమిం జేసియు, అవి శబ్దదోషములును, యతి దోషములును, కలవియగుటంజేసియు, నీగ్రంథ మాతాశ్వాసములే యని స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది కనుక నారీతిచే ముద్రింపఁబడియె. అయినను, ఆ పద్యముల నిటఁ బొందుపఱచుచున్నారము.

(౪౪౪-వ పుట చూడుఁడు).

మ. అజచోర్యాపహృతాత్తతారసముదాఁయాభీరకాంతామణీ
ప్రజగోరాజిమనగిప్రమోదకిర తదవ్వతాప్రిప్తరూపానురూ
పజని ప్రాభవ ప్రాభవోదరకనద్యాణాగ్నివృత్తి ప్రకా
పజలాసారసరోజబాంధవ శశిప్రాంచద్విశాలాంబకా!

ఉత్సాహం.—

నలముఖాది చక్రవర్తినాథనవసమర్పితా
త్యలఘుమకుట ముఖ్యహోద్యోహాయనాయనావిరా
జిల సురారిహరణ నిజవశీకృతాఖిలాండ ని
ర్మలగుణా! యమేయరూఢరంజితార్యసోషణా!

మ. ఇది నై రావనయామనామనిధవాహీనాభ్రచుంబిస్ఫుర
ద్విజితాభీల మణిగృహాభి దశనోద్యేలోగ్రహస్తివ్రజో
ద్యనినీకాగ్రగకృష్ణరాయమహిభృతస్సంజ్ఞాస్తదాముక్తమా
ల్యసి నాశ్వాసవరేణ్యమాఱవది హృద్యంబైన పద్యంబులన్.

* (ఇచ్చటనుండి సప్తమాశ్వాసము ప్రారంభము.)

క. శ్రీమదుమాసురుభాంగక, సామజహరనక్రదశనవక్ర సదాభీ
క్షేమంకర చాణాంబుజ, హేమోజ్జ్వలవాస! వేంకటాచలరమణా!
వ. అనధరింపు మహ్మలసుపిండి దుఃఖార్తుం దై యిట్లునియె.

అ కౌ రా ది సూ చి క

— ౪౪ —

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
అంకితమో యన	14	అట్లువైవాహికపు	599
అంగన నిలిచిన	419	అడరుగళాప్ర	5
అంచితహార	48	అడవులుగడిచేళ	383
అంచు నతండు	534	అడుగున బండి	53
అంజ నమాన	91	అడుగుననుండి	75
అంటలు గట్టి	166	అతఁడుచిఱుత	552
అండజగమిని	419	అతఁడుతదల్ప	536
అంతటఁ బొంతఁ	566	అతఁడు మృగకత్తి	270
అందుండుకొ	61	అతఁడు రాజ్యంబు	255
అందు నరన	23	అతనిచే విజ్ఞాపనంబు	578
అందులొ నొక	146	అతనియదు	19
అందులొ నొక షేటి	272	అతనిపని	167
అంబరవాసు లగ్ని	334	అతిజలమబ్ధి	292
అంభోధికన్యకా	36	అతిపశూచ్ఛేందు	496
అంభోధివన	23	అతివృష్టిన్నను	117
అక్కటరాధ	445	అకులప్రేమ	483
అక్కమలాక్షుఁ	446	అదియట్లుండె	526
అక్షరపక్షపాతమున	376	అదియెద్దియంటేని	534
అజశివాదిక	587	అదియెండె	452
అట్టిమంత్రిపర్గంబు	363	అద్దమనే	512
అట్టిపరమేశ్వరు	200	అద్దావార్షిబుధ	212
అట్టిమురారి	451	అధరసుధ	487
అట్టిమోహాశ	186	అనభిజాతు	362
అట్టివేనవిలెడి	122	అనయమునంద	291
అట్లుదడవుగ	510	అనయమురాగ	413
అట్లుపత్యక్ష	219	అనవుడునల్ల	177

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
అనిగీష్వుతిమతము	532	అనియొంటి పాటునం	447
అనికలఁచి	132	అని విన్నవించినఁ	36
అనినంజేయెత్తి	165	అనివిన్నవించిన	357
అనినఁగేశి	192	అనుచునువ్విభులారి	591
అనినఁ జనివిన్నవించు	596	అనుచునెడలి	174
అనినఁజేవిమహాసి	532	అనుటయుఁజాల	439
అనినఁదక్షిణ్య	537	అన్యాయంబున	168
అనినఁదద్భుతి	137	అపమార్గత	514
అనినదనుజుండు	548	అపుడసర్వకు	305
అనినదేవశర్పణము	543	అప్పలుకులువిని	275
అనిననతండు	166	అప్పడన్యోన్య	331
అనిననాతని	540	అప్పడిచ్చకులగు	256
అనినమరాళి	442	అప్పులార్పిరిధిచేత	333
అనినమాలు	138	అప్పెనువేసవి	125
అనిననలఁతిగఁ	566	అబ్రహ్మణ్యము	591
అననపడపడ	135	అభినవకువలయ	444
అనినవారలు	452	అభిరతి	33
అనినవినిమాతంగుండు	544	అమృతపిష్టభిండు	106
అనిన సాలకటంకజేయుండు	549	అమృతహిమర	61
అనినకన్యగిణి	443	అయినిష్ట	317
అనిననాతండ్రి	594	అయ్యిందువదన	426
అనినులియింపఁగా	234	అరిధారాఖండిత	606
అని వరస్వరూప	589	అరుణాంకుండు	466
అనిపలికి	269	అర్కమండలి	344
అనిపలుకు	270	అణచేతివ్రాలు	560
అని ప్రస్తుతించి	572	అలజలరాశి	306
అనిమిష	79	అలవన్నిద్దలు	9
అనిమిషముని	431	అలవర్ణస్యండు	289
అని మేలంబునేసికొని	444	అలవర్ణస్యండు	280
అనియలుకు	272	అలమలయాద్రి	325
అనియిట్లుత్రపా	437	అలరుఁబురంబు	56
అనియిట్లుధరణి	593	అలరెఁబ్బియాభు	486
అనియిట్లు	9	అలనతఁబరున్న	172

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
అలకకుమన్న	453	అపురసాధ	78
అలకఁ ఘోటక	35	అభావనాత్రయంబు	193
అశిగరుదంచలా	321	అభిచారఘన	389
అనులేకద్వద	485	అయశభుజైక	409
అవధరింపు	144	అయతయమ్మదాకృతి	232
అవధరింపు	210	అయలికాని	365
అవధరింపుము	404	అయ్యాశ్వర	22
అవధరింపుము	507	అయెడనొక్క	274
అవభృథాప్లుతో	175	అరాజుమహిషి	257
అవమలిఁబితృఘ్ను	170	అర్పఁగఁదీర్పఁగ	443
అవనినపుడు	471	అలుపలిభక్తి	394
అవిదితపురందరా	577	అశివచః	50
అక్రాంతజంగమా	253	అవనకాక్షి	501
అసియఁబాత్రియం	524	అవిభునసంత	25
అనుకేంద్రాశయ	225	అవేళంబలి	211
అన్నతస్థుఁడోడి	269	అనపడుదురె	182
అహరహంబు	508	అనుధాధామ	18
అహితుఁడువేడిన	379	అస్థితాహింద్ర	208
ఆశేశిద్వజా	157	ఇంకరెన్నాళ్లు	169
ఆజ్ఞవలయఁనృపతి	360	ఇంగిలికంబునకొ	216
ఆటవికవశ్యకలన	369	ఇలి దోయిట	604
ఆకడఁడుమర్దణ	574	ఇందనుంతటి	85
ఆకడఁడు ముఖ్య	511	ఇందుకులావతంస	101
ఆకనువుల	429	ఇటువంటివి	546
ఆలిక్యము	145	ఇట్టియావోటు	197
ఆత్మకానిమేన	183	ఇట్టొనఁగూర్చి	558
ఆత్మవత్సర్య	430	ఇట్లులంకృతయై	606
ఆదిగారాయ	150	ఇట్లు చెట్టువెడలి	561
ఆనలిబడి	138	ఇట్లుజయించి	274
ఆనవలాయలంతి	428	ఇట్లుదనదివాక్తి	512
ఆనిహానిధి	66	ఇట్లుపాటచ్చరులం	563
ఆన్యసించు	25	ఇట్లు భాగవత	570
ఆఫాలగూటనే	368	ఇట్లుశరత్సమయ	348

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
ఇట్లుపాంధ్ర	319	ఉపరిస్థజన	87
ఇట్టైదుర్కొని	236	ఉమియగ్గ దన్ను	97
ఇడిసినయిడుపుల	513	ఉరవడిచోర్మి	95
ఇతనికథ	252	ఉరవచాగంబు	374
ఇతరులనీకు	530	ఉరుశక్తిమధు	478
ఇత్తెఱుగున	67	ఉర్విగాదంబినుల	279
ఇత్తెఱుగున	456	ఉలుమువిని	307
ఇదికర్ణాట	69	ఉలుపాల్పట్టిన	250
ఇదిపాత్రప్రమాశ్చర్య	208	ఉవిదనిద్దంపు	423
ఇదిభూమండన	143	ఉవిదయానీదు	270
ఇనియంధోర్తి	506	ఉడుకునలదుమధూళిక	489
ఇదిసింహాచల	402	ఉరీకృతపాండవ	207
ఇదిసింహాచలదంభ	606	ఎంతకుఁజెప్పెనే	450
ఇనరత్నల్లవ	285	ఎంతేవేడుకయైన	592
ఇన్నడవడిన్	556	ఎక్కడిరాజ్యవైభవము	131
ఇప్పింతురాత్మ	370	ఎచ్చోగజహాట	386
ఇలగలవస్తు	424	ఎట్టాయుట్టగునయ్య	542
ఇలబాదద్వయి	91	ఎడవక మున్నుమింటివయి	283
ఇలకుడిగినుట్టి	281	ఎదురేగి	59
ఇలకున్నల్లిన	285	ఎన్నడులావు	177
ఇలకుక్కచేగుగ	329	ఎన్నినుఁగూర్తు	12
ఇలకునుధానమత్వము	325	ఎప్పుడు హరిగని	218
ఇలుగలవైన	446	ఎఱుంగనగున్	375
ఇల్లిల్లు దిరుగ	311	ఎఱుంగరుగా	441
ఈకుఱుగటి	534	ఎలగోలుజల్లు	287
ఈమాటస్ఫురభాష్యము	541	ఎలనీటిబొండలంబు	516
ఈవేళబలియి	171	ఎలసియేర్పొద్దు	453
ఈసర్వంసహ	538	ఎలమియఁగాంత	222
ఉండుదుఁ జోళభూమి	555	ఎవ్వడిసర్వ	271
ఉండునప్రాణులు	196	ఎవ్వనిచూడ్కొనేసి	536
ఉడుటుగుబ్బలు	76	ఎవ్వరునట్లపో	438
ఉన్నట్టుయిండ	131	ఎరుగుకట్టాని	118

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
ఏనవిద్యవలన	182	కమలదళేక్షణ	415
ఏకట్టున వినువక	360	కయ్యంబున	568
ఏరాజ్యంబు నరుండు	535	కరభృతదరారి	401
ఏలానొంచెద	548	కరముపొగరెక్కె	320
ఏవీటిసతుల	71	కర్మశుండంట	277
ఒక చినుకుకొనసనన్య	287	కర్త భుక్తికొఱకు	199
ఒకటికిరోయకుంటు	372	కలండొకరుండు	507
ఒక నాఁడామ్రాంకు	404	కలభౌత ద్రవచిత్ర	603
ఒకమఱిముడ్డగింప	224	కలకుపుటెండుగత్	59
ఒక్క నాఁడతండు	355	కలయంగ వారిదేవతలు	344
ఒక్క నాఁడు	251	కలయన్నీల	43
ఒక్కనివిరివికి	364	కలకపాథోరాశి	16
ఒడవెడుజవ్వనంబు	416	కలసియొకకొంత	215
ఒల్లఁబొమ్మన్న	435	కలికి తెలిగన్నుంగవ	600
ఒనఁగి రగస్త్రాన్య	342	కవవటుడించి	565
ఓహరిసాహరిం	289	కవినెంగల్పాంత	560
కంజహితాస్తోదయ	334	కాంచియాతఁడొక్క	516
కండకన్నులవాని	520	కాంచెన్నైష్టవుఁ డర్థ	515
కంధరసీలవర్ణ	505	కాశోదరాహితుల	299
కచన కృష్ణణి	31	కాద్ర వేయులు	74
కటినుండి	564	కానఁదటిచ్చుల	131
కడిఁదివిలువేది	411	కామిని మేఘురంజి	496
కడుపుమహాక్షుధక	541	కార్య మొక్కఁడు	370
కతివయోక్తుల	146	కాలునిదున్న	310
కదలిగభీర	66	కావుననట్లైన	354
కదలిదినియించె	421	కినిసి వలఁజేడు	462
కనివిసతుం డై	268	కుండలిద్విష	402
కనుఁగవఁ దన్ను	411	కుందరదాగ్ర	453
కుఁగొని విస్తయంబొదవఁ	406	కుంభజాఁడు	327
న్నొకటి	375	కుడుపున నొకకడి	371
పిలగవిదర్శి	459	కుచ్చనముల్	465

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట
కుముదనర స్తట	498	గబ్బునమక్షికంబయి	159
కురిసినక్రింది	480	గళమునంగబై	604
కుసుమము లెల్ల	472	గిరులతట	302
కూరిమి గృష్ణరాయ	30	గిటికొనుగోపురా	81
కృతపయః పాన	281	గురుగుంజెంచలి	317
కెరలు ప్రపంతిపై	327	గురుదక్షిణ	176
కేకీషడ్జంబె	295	గుహపుష్కరిణి	37
కేవలశరీర	259	గూండ్లకైకాలి	335
కొంగవాల్	567	గృహసప్తార్జునమో	136
కొండయ్యబోలె	538	గోడుగులగాలి	313
కొనిపోయిధర్మ	406	గోపురకందరాళి	576
కొలనంగరి	341	గ్రక్కునందనపూర్వ	358
కొలుతు నర్చేతు	587	గ్రక్కునక్ బ్రతుకృష్ణ	449
కొలుచైబహు	133	గ్రామగ్రామంబున	124
కొరకతనారికేళ	42	గ్రావాళింగీతకీ	302
క్రేపుదలంచి	339	గ్రీష్మనమయనిరుత్సాహ	264
క్రౌంచమొకకొన్ని	343	ఘంటాకర్ణుః	544
క్రుమ గుణుమన్నె	384	ఘనగతశంబ	80
క్రీలిహలకృష్టి	231	ఘనమగు నాకురాలి	488
క్రౌంచకారక్ష	469	ఘనవృష్టికతన	298
ఖండితపూగీ	459	ఘనసౌధాళి	77
ఖనటత్పయోధి	3	ఘనదైలిష్టకీరీకా	19
గండద్వంద్యగళల్	331	ఘుణగణవిహరణ	322
గండాభోగములన్	510	ఘోరాపారమహాఘ	233
గగనమునీరుబుగ్గ	64	చందలనేత్ర	499
గగనరంగస్థలంబున	293	చందకు చదువుల	580
గగనలక్ష్మీనిబోరు	332		
గజఘోటస్థంద	348		
గజ్జీపులరాయ	385		
గజ్జీమారుడు	388		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
చంపీధార్మి కుండు	395	జలధరమువృత్తో	304.
చక్రప్రసక్త కాశము	346	జలభూరప్థవమాన	223
చదివియధర్మభీరు	362	జలవనుధాంబర	184
చనికాంచెన్	573	జూత్యుచితచరిత్రము	503
చమునై సతోల్కమునంబు	503	త్రక్కుముమిగుల	362
చరణంపునరవణి	575	తద్జ్ఞమండలి	390
చలమునసింగిణి	90	తటిదుత్సారిత	307
చాలదశంబుగా	54	తడితలడిగి ముంప	303
చిగురుచి కాళికిన్	494	తడియొల్లినన్న	599
చిగురుబొట్లపు	217	తతతనువురాహు	296
చిత్రము కృష్ణరాయ	29	తల్లితామహుడైన	350
చిరనము పార్వితాన్ని	95	తదనంతరంబ	469
చిలువను ధారసాధరల	468	తనకునందఱు	437
చుఱుచుఱుకన	160	తనతోయందినరత్న	474
చెందు నెఱునంజ	306	తనయందరంబునం	474
చెడివెటిగి	157	తనరాష్ట్రము	168
చెలువగర్భగృహప్రద	460	తనరెబలిభుక్తలు	313
చెలువముదాల్చి	433	తనసౌందర్యము	433
చేయునది రాజ్యముట	397	తనిమంబుచ్చ	297
చోళిహల్లక	574	తనునంటన్	435
చిద్రుచుతి	172	తనుభృశ దమనజ	396
జగదుద్ధతికిని	148	తనుమధ్యవశీ	420
జవకాఖ్యాఖిల	155	తనువుగొమ్ము	159
జనపరకవము	170	తమతండ్రిశ్రీకృష్ణదత్త	427
జనిసాహస్ర	186	తరణిభరణి	110
జన్మములుచేసి	349	తరుణత్వత్సృత	233
జయజయదానవ	220	తరుణశైవల	75
జయదురుక్తరణ	570	తరుణితనుకాంతి	425
జలభరణి	68	తరుణులకొగిటన్	482
జలజదశస్థ	328	తరుణులచోనిదాన	481
		తరుణుల్లలి	122
		తలఁబడ	51

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
తలపానీ	502	దండపారువ్యంబు	380
తలిరుంగైదువు	454	దంభాపేత	96
తళుగొత్తున్నజీర్తి	416	దరులతడివండు	332
తానవంబుగ దొరఁజేయు	385	దలమగుచంద్ర	86
తానుసురమాని	429	దవధూమంపు	103
తామరసాప్తతామ్ర	456	దవులఁజల్లని	314
తారుణ్యాతిగ	123	దానత్యాగ	104
తాఁకట్టుటగా	418	దానముద్వైజరక్షణ	394
తిగిచిననడుగులు	521	దిక్పాలతమవైర్తి	546
త్రీలగుకంతువెంబడిసె	120	దిగ్విజయనందదూఁడు	479
తునియలు	27	దినములవెంబడిం	284
తులలేకుండు	151	దివిజదుప్రసవంబు	448
తెచ్చియొకవైష్ణవుఁడు	554	దివిజద్యేషి	221
తెలిసులివెచ్చ	64	దీనిచూపెదురెక్కఁ	589
తెలియఁగవచ్చె	461	దుగ్ధాంభోధి	401
తెలిసికనునెఱచి	451	దుర్గమలాప్తద్వైజవర	361
తెలుఁగజేల	13	దేవా యిట్లని	271
తెవులయినం	525	దేశవైకాల్య	373
తోడిఁబడనమ్మ	117	దోధూర్ధ్వక	142
తోడిఁబడనివయాతురు	353	ద్యుమణికరాళి	293
తోడువంటివాఁడు	562	ద్రవిడకుటుంబినుల్	50
తోలఁగెను	26	ద్రవిణమునొవ్వ	378
తోలితోలివచ్చు	283	ద్రుపిణజ	142
తోలుదొల్ల	28	ద్రుపిణాండకరండ	505
తోల్లికామదగ్ని	152	ద్వారంబుసాచ్చి	266
తోఁటఁబగలుండి	125	ద్వైజతఁగాంచియు	477
తోచిపాఁజాడఁ	522	ద్విద్యయోపాయ	100
తోచిపోతాక	382		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
ధనధాన్య	164	నిత్యంబుఁ బ్రతి	146
ధనముఖ్యము	364	నిదురయంగూడు	532
ధన్యుడనైతి	595	నిమివంశోత్పన్నుల	178
ధరణీనసాధ్య	367	నిర్దురప్రబల	106
ధరణీపుఁ డెందు	383	నిలుమోహా	531
ధరవైసీతఁడు	430	నీచఁబాసి	537
ధూళియడఁగిన	301	నీలినానతలం ది	363
ధృతరఘూత్తమ(పా.వృతరఘూత్తమ)	417	నీయిచ్చయె	137
నఖముభోగిత	440	నీరంధ్రకుసుమధారా	219
నటనపరకేతి	804	నీరజేక్షణుడ	323
నన్నింతలయించిన	524	నీలచేఘము	10
నరనాథపాంచభౌతిని	183	నీవేమంటిని	147
నరనాథయారాజ్య	180	నీవేమంటివి	274
నరపతిపత్నీ	162	నులివాఁడునాఁచు	112
నరపర యిటు	204	నృప కృతార్థుండ	204
నల్లఁగ్రోలనిచ్చి	353	నృపులపదహారకేథిల	97
నవపయస్వీధు	412	నెట్టన యల్ల లచ్చి	593
నాఁడుమనమున్న	448	నెమ్మిచేకావరి	598
నాకేటికి నిక్షేపము	355	నెలఁతకుచకుంభ	499
నానావిధపాదలముల	396	నేఁడుచుహామరీ	135
నానిశిఖవంట	311	నైపుణిఁజందనాద్రి	472
నారాయణభూ	587	నోరిపనినుండకే	565
నాచిన్నచింక	38	నాన్యూర్జితవిత్తంబున	64
నావుడువార	176	పంకమడుగంటి	341
నానాచంకకత	413	చంకమైనను	272
నాసీరుఁడగుచు	596	చగడపుఁకాయ	41
నింగిటు	94	చగయు చగయు	170
నింగియత్తటి	337	చగవెలింగని	370
నిండోలగంబు	14	చడమరనెట్ట	109
నిజభుక్తాశ్రిత	22		
నిడుదమధూళి	480		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
పద్మాస్యపురి	84	పూజకులచేఁ	591
పద్మాస్యప్రతిదిన	457	పూజాదంభమునక	498
పన్నీటితోఁగదం	127	పూనిముకుందునాథ	5
పరపురుషునికంటె	588	పెంబోతద్దానరి	522
పరలోకమఖి	173	పెళపెళముబ్బ	295
పరిఖండతుర	74	పై ననికంబు	88
పరివక్తనురభి	126	పొంతకుటయంత్ర	455
పరుహితవతప్రంబగు	342	పొత్తమిటుసేయ	14
పలకులవేగ	156	పొలమరులందు	160
పటికితుల్రేన్మి	11	పొలయంగాడ్పులు	57
పలుకులువేయ	379	పొనిండన్నవయస్య	439
పవరెల్లదీర్ఘికా	116	పొరానిపట్ల	387
పవిధారాపతనంబు	228	పొవంబోలు	378
పనలేదు	561	ప్రఖ్యాతుండవు	533
పసిడిగచ్చుమర	266	ప్రజలవసించన్న	373
పాటలవసుంధరారుహ	106	ప్రజిధిస్వపురగృహీయు	395
పాటిరగిరివన	102	ప్రతకప్రాంత	93
పాత్రభూతు	393	ప్రతతోద్ధ్వాధర	8
పాతోధిజల	40	ప్రతికుసుమకల్పమున	501
పాలుగలవాఁడు	166	ప్రతిదినమునీట్లు	460
పితృదేవక్రియలను	394	ప్రతివలదువైరి	387
పిడికెడుకొను	7	ప్రబలరాజాధి	36
పిడుగులకల్కి	313	ప్రభాతంబునం	265
పుట్టవెడలి	286	ప్రభుకంబరమేశ్వరం	596
పుత్రియుఁదా	502	ప్రభువులగిరి	250
పునుఁగుందావి	65	ప్రభయాలోగ్ర	432
పురిగేగించి	215	ప్రాణికోటికల్ల	188
పురోహిత	205	ప్రాకర్షకల	114
పులిమలడిగి	171	ప్రాశించినసీరంతయు	340
పులుసుఖకాలి	158		
ప్రకాశనీరుతలఁది	547		
ప్రకాశనమాపులక	478		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
ప్రియపరిరంభణ	462	మునమునకొండురెండు	387
ఫలకలాటులు	483	మనయినమివంశం	182
ఫీట్కూర్తనదస్త్ర	434	మనుదండధరాదులు	398
బంధురరథాంగ	38	మరుదూధమలయాహి	475
బద్ధాంజలిపుటు	174	మరులండీగ	513
బలద్విద్వినిర్దిష్ట	68	మర్దికకాళియ	37
బలమదమత్త	20	మఱియుంగోరిన	175
బలసినహల్లక	52	మఱియునతనిరాజ్యంబు	349
బలిదైతేయ	226	మఱియునప్పరంధీ	257
బలమింద్రంబంగ	211	మఱియు సీరహస్యంబు	260
బల సెగనించువిల్లు	291	మఱియు బ్రహ్మచర్యాదు	190
బహుపద్దద్విజు	556	మఱి వనమాలి	603
బాలార్కాంశు	68	మలచివయోజ	39
బాసలుబండకండ్లు	540	మలయకటకోటజ	464
బాహుకాంఘ్రిజ	365	మలయతరు	465
బెదిరిచేరనిబలియుని	380	మలయపుగాలి	58
బోటిగట్టినకెంగల్వ	459	మాత్రసంచి	127
భండారముతోహయ	371	మిగులనామని	290
భక్తిద్రోవకు	139	మితిగడవక	222
భరితనిజాంబు	110	మిఠగుమిలకెల్ల	113
భాండారహయాద్యము	364	మిఠాడివన	173
భువిసరగ్రైరవ	338	మిఠాడిన	428
భూపల్లభుఁ	265	మిఠెద్దలు	355
భ్రమరగీలిక	497	మిఠెద్దలుకూర్చిన	358
ఘటియప్పైగేలి	317	మిఠెద్దలనటయలు	451
మదగంధ	93	మిఠపంటిభాగవతులు	542
మదనస్యందనతా	469	మిఠింగాళ్లకాంగి	517
మధువుగాంతల	484	మిడివిప్ప	92
మనకనురక్తి	55	మిడిమిడిదప్పి	594
మనమునకెద్ది	192	మనుదనసీమ	366
		మనుననల్ దమిఁ	474
		మనునానెప్పిన	193

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
మునుపేచంద్రబలంబు	464	రేవుల్ మావు	337
మునుముద్దెలప్పును	226	లలనచే నివృత్తో	604
మున్నెన్నిన	198	లలనమ్మదు	415
ముల్లుదలకొనని	354	లలనోపరి	425
మృగమదాలేపమును	467	లలితోద్యాన	38
మృతమర్త్య	518	లాలన నారత్నంబ	374
మొండుమీఱిన	114	లావుగలయట్టి	139
మేకొనితాచినం	485	లేకాడిగ	420
మేలగుఘోటక	369	లేచి పోవంగ	560
మొగిలువిరియెండ	338	లేలెమ్మనుటయం	173
మొగులమైచీకటులు	300	వసుకొలంకృత	206
మొదలనాముక్త	460	వచ్చురిపు	164
మొదలనుపేంద్రుడై	431	వనజజరుద్ర	259
మొదలనెయొరుదల	366	వనకలివరాహ	273
మొదలఁబెనిచి	361	వనధిగమనజ	278
మానిక్రొధవిధూత	89	వపురువభోగ్య	184
మ్రొక్కినట్టితనయ	594	వరుజాబడి	310
యమనియమాది	141	వర్ణత్రయవరత	132
యాదవసార్వభౌమ	7	వలరాజుకుటుంబము	423
యామునాచార్యు	251	వలసబెదర	163
యావకద్రవమున	599	వనతుల్వెల్వడి	316
యోగసామ్రాజ్యంబు	351	వసుధముత్రాదిక	353
రంగవతి బ్రహ్మ	595	వసుధలోనెట్టి	422
రయమునప్పట్టికై	315	వాడిఁబొదలు	371
రనిజూచి	308	వాడునుగంటి	520
రవియనుదివ్వె	80	నాతెఱియొంటి	407
రనిశశి	322	నాదపహత	152
రాజమరాళ	319	నాదమొనరించి	133
రాజింపఁబల్కి	389	నాదులమటంచు	269
రాష్ట్రమెరియింపు	388	నానికెఱురూర	18
రాష్ట్రవర్ధన	360	నానివంశంబు	19
		నానించినికు	176

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
చారిమిగిలి	371	వృత్తరఘూత్తమ	417
చారిరువురు	156	వృషకైలయుగ	339
చాలిగకన్నులం	450	వృష్టితఱినిడ్ల	342
చాలినిశ్చేదనా	606	వేదమొదవు	339
వింగడంబైనట్టి	257	వెట్టిశేవంబు	253
పంగడమైన	405	వెలండియానీదండ	82
విజ్ఞానమున	189	వెలండికటిశేర	421
విడుండనిపీడు	179	వెలండికటితాప	497
విడువకమీగానము	439	వెలయించునట్టి	397
వితరణాభిని	20	వేలివాడఁబని	558
విద్యద్యంఁదిఁకుఁ	149	వెలుతురనలంటి	346
విధిగృహశ్శయ	586	వేత్తములగేలఁ	577
వినితల్లఁగిఁధార్థము	130	వేదవేద్యమైన	212
వినియెనెలల్	129	వేదినమేడవై	49
వినుఁడీదగు	596	వ్రలహంత్పతాత్త	492
విను శేశిధ్వజ	180	శృంఖసామ్యంబు	414
వినుజనేశ్వర	187	శతవశమంజరీ	489
విను మొకమాట	524	శమనరిపు	73
వినువర్గనమత	396	శమితక్షత్ర	227
విను వారత్తయ	376	శయపూజాంబుజ	43
విన్నవించుట	161	శరదిందు	201
విరహితలిమిఁది	418	శరధిజలమెల్ల	340
విల్లిపుత్తూరిలో	134	శరనిధిమును	340
విల్లుం దానును	368	శరనిధుల	471
విశదపయోజపుం	333	శర్వాణీ	598
విశేషించియునప్పార్వ	367	శివలింగము	255
విశ్వకర్షయ	235	శివుఁడువిరించి	592
విద్యశేనపూర్వ	595	శిష్టునినునింత	169
వీఁడెడరున	372	శీలముఁబట్టియు	256
వీడెంపుఁబలుకెంపు	47	శ్రుకకదంబము	104
వీరస్యసింహంఁడు	25	శ్రుకాలాపము	376
వీరుడ్డుమిథున	473		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
శై త్యపాండిమలు	490	సింధురమహాశ్వ	384
శ్రీ కమనీయ	1	సిరి నొక్కప్పడు	2
శ్రీ కారికృపా	507	సుడినాభిచ్ఛలన	115
శ్రీ క్షితిః శా	144	నుమలెఱునకి	35
శ్రీ నయన	71	నురభిబడిజన్న	303
శ్రీ నీలాజాంబవతీ	404	సృష్టబహువ్రణంబైన	463
శ్రీ పతిమీడి	500	సెగకుల్కి	116
శ్రీ నుందిరభుజనుధ్యమ	210	సెలవులు నాకుచు	213
శ్రీ లుదారాట	335	సేవించిపాపు	126
శ్రీ విల్లిపుత్తూరికి	597	సై రంధ్రుల్ పయి	410
శ్రీ విష్ణు సీగతి	203	సొరిదింజేర్చిన	52
సంగతియొయ్యి	268	సొరిదింగనువట్టి	73
సంగీతఫలంబున	548	సోరణగండ్ల	78
సంభూతజ్ఞప్తి	323	సౌఖికాయనిక	391
సకలసీమంతిని	409	స్కందసరస్తటి	605
సకీయలార	448	స్థానావృత్తుండు	484
సగరునలుం	131	స్థానికులు	235
సనకాది	33	స్థిరసాధాగ్ర	76
సమసికథా	121	స్థూలపరివక్ష	301
సరసులసర్	83	స్థితిభాగ	569
సరియగునిట్టి	108	స్మర్త వరపురంబు	382
సవలయధ్వని	45	స్ఫుటల మణుల్లి	356
సహకారఫలరస	494	స్ఫుటభూయోహృతి	324
సహ్యక న్యాయకటోద్భావ	604	స్ఫురణ మొగుళ్లు	294
సాంద్రమకరంద	488	స్థందనస్థిత	229
సాంధ్యరాగలహరి	321	స్వధితియైనను	543
సామరదివృత్తు	218	స్వనిదానోగ్ర	123
సాయంకాలమా	56		
సారాస్వాదన	523		
సారకుగీరముల్	492		
సారకమింట	299		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
స్వనిలింపావాస	44	హరిపూరింపఁ	6
స్వరుఖరతా	297	హరునొకఁడన	134
స్వామీ నన్న	136	హలనమత్కదలి	329
స్వామ్యమాత్య	167	హితబహుశ్రుత	385
హంసముక్తాంచము	343	హితులు భిషగ్గ్రహణ్ణి	392
హతలనొనర్చె	436	హితులుహితాహితులు	392
హత్తుకొనియొక్క	559	హీనజన్మ ముఱుట	525
హదను వచ్చుదాఁక	337	హృదయములెప్పుడుకొ	120
హరికి నఖుండు	531	హెచ్చినమైత్రి	326
హరిణాణినోర్త	163	హేమాభాంగ	408

—

ఆంధ్ర గ్రంథములు

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

అథ్యాత్మ రామాయణము, క్రొత్తకూర్పు	...	2	0
అనంతనిఘండము, ఛండోదర్పణము	...	2	0
అనిరుద్ధచరిత్రము, కనువర్తి ఆబ్బయ్యమాత్యప్రణీతము	...	1	0
అప్పకవీయము, శ్రీ గిడుగు రామమూర్తివంతులుగారి విమర్శతో నున్నది	...	5	0
అంధ్రభాగవతము, పోతనామాత్యప్రణీతము, రెండుసంపుటములు	...	15	0
శ్రీమదాంధ్రభారతము - పద్యకావ్యము:—			
ఆది, సభాపర్వములుగల సంపుటము	...	4	0
ఆరణ్యపర్వము	...	4	0
విరాటోద్యోగపర్వములు	...	4	0
భీష్మద్రోణపర్వములు	...	4	0
కర్ణ శల్యసౌప్తిక స్త్రీ పర్వములు,	...	4	0
కాంతిపర్వము	...	4	0
అనుకాసనిక, అశ్వమేధ, ఆశ్రమవాస, మాసల, మహా ప్రస్థానిక,			
స్వర్గారోహణపర్వములుగల సంపుటము	...	4	0
ఆదిపంచకము, ఒకటేసంపుటము	...	11	4
యుద్ధపంచకము స్త్రీ పర్వము	...	7	8
కాంతిసప్తకము	...	7	8
అనందరంగరాట్టపదము	...	1	8
నన్నెచోడ కుమారసంభవము	...	5	0
పాండురంగమాహాత్మ్యము, ముద్రాక్షరము	...	6	8
ఉత్తరరామాయణము, కంకంటి పాపరాజప్రణీతము, చక్కనికూర్పుగిట్టుబైండు	...	6	0
ఉత్తరహరివంశము, నాచనసోమనాథకృతము	...	3	0
కళాపూర్ణోదయము. దశసరికాగితములు	...	4	0
,, లఘుటీకానుక్రమణికతో	...	5	8
కాశీఖండము, చక్కనికూర్పు	...	3	8
కృష్ణరాయవిజయము, కుమార ధూర్జటికృతము	...	0	12

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్.ప్లస్, చెన్నపురి, ఈ.

